P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA.

VOL. VII.

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SEPTIMUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1819.

513 *Falsa inter gaudia*] Videndus Plato in Philebo, ubi disputatur, an dici queant gaudia vera et falsa, ut opiniones veræ et falsæ; et in eam sententiam fit discessio, ut dici possint veræ et falsæ voluptates. Propertius 'inanem lætitiam' dixit III. 6. 'Num me lætitia tumefactum fallis inani.' *Cerda.*

514 *Egerimus*] *Ri* metri necessitate corripuit. *Servius.*

Meminisse necesse est] Cicero, 'cui placet, obliviscitur: cui dolet, meminit.' Ergo quia dolet, meminerit necesse est. *Idem.*

515 *Fatalis*] Mortifer: ut 'Fatiferumque ensem.' *Idem.*

Fatalis equus] Seneca in Agamem. de Durateo: 'Fatale munus Danaum.' De eodem Petronius, 'uteri notavit fata:' et Æn. II. 'fatalis machina.' Ausonius in epigram. venusto: 'Carminis Iliaci libros consumpsit asellus. Hoc fatum Trojæ est, aut equus, aut asinus.' *Cerda.*

Saltu] Equum cum dixisset, *saltum* dat, ex animalis hujus natura. Ennius quoque in Alexandro apud Macrob. 'Nam maximo saltu superavit Gravidus armatis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergama.' Potest etiam fieri levis allusio ad lætitiam Græcorum ex capta urbe. Inter notas enim lætitiæ πήδημα σώματος Pollux constituit V. 10. *Idem.*

Super ardua venit Pergama] Aut quod in arce est positus; aut quia, dejectis muris, supra tractus est. *Serv.*

516 *Gravis*] Gravidus: ut, 'Graves tentabunt pabula fœtas.' Supra autem dixerat, 'Fœta armis.' *Idem.*

Gravis] Ita de Trojano equo Poëta metaphora ducta a prægnantibus. Vidisti jam in Ennio *gravidus*: et Lucret. l. I. 'Nec clam durateus Trojanis Pergama partu Inflammasset equus nocturno Grajugenarum.' Sed hoc alibi exornavi. *Cerda.*

Gravis alvo] Id est, gravidus. ita de eodem Æn. II. 237. 'scandit fatalis machina muros, Fœta armis.' Ita Ennius: 'Nam maximo saltu superavit Gravidus armatis equus, Qui suo partu ardua perdat Pergama.' *Taubmann.*

Alvo] In Romano codice, *alveo* legitur. Sed magis placet *alvo*, ut in aliis habetur: et in secundo eodem modo dictum, 'Nota conduntur in alvo.' *Pierius.*

517 *Illa*] Propter odium, nomen non posuit: sic supra *Lacænæ* dixit. *Donatus.*

Chorum simulans] Helena ea nocte simulavit, se sacra Bacchi celebrare circa equum, ac tum facibus, quæ erant in ministerio horum sacrorum, Græcis signum dedit. Diversa est ab hoc Homeri narratio Odyss. IV. ubi nihil de sacris Bacchi, nec de facibus; tantum ait, machinam illam ter lustratam ab Helena. De eadem Tryphiod. τρὶς περιστείχουσα, *ter circumiens.* Præclare vero Poëta, *simulans.* Nam Helena re quidem usitata in sacris potuit Trojanos decipere. Etenim in sacris et ludis solemnis fuit mos jactare lampades. Græci λαμπαδουχεῖν dicunt. Latini fere omnes *jactare*, aliqui *rotare.* Claudian. epithal. Palladii: 'Et vibrare faces, et noctem ducere ludo.' Discurrebant enim in choris, tradebantque sibi invicem lampades, quod ex Herodoto, Pausania, Platone, et aliis jam observavit Delrius novis comment. in Agam. versu 350. Lege illum. *Cerda.*

Evantis] Evantes Phrygias; aliter non stat versus. *Evantes* autem Bacchantes a Libero qui *Evan* dicitur. *Chorum* autem ait multitudinem in sacra collectam. *Servius.*

Evantis] Ὀργιάζειν, χορεύειν. *Evan* dictus est Bacchus: inde Bacchæ ipsæ *Evantes*, quod Servius admonet. Sed cum Propertius Evantes inducat, facta etiam mentione chori, ut hoc loco Poëta, 'Egit ut Evantes dux Adriana choros;' existimo tunc

Bacchum vocatum hoc nomine, cum Bacchæ choreas celebrarunt, inde hic ex peritia Virgilius locutus; præcedit enim ‘ illa choros simulans.’ In Æn. VII. etiam in choris Bacchi canitur, ‘ Evoë Bacche.’ Inde signate Statius in Silvis: ‘ Bassaridum jactator Evan.’ et Theb. v. ‘ et a summis auditus montibus Evan:’ propter clamorem Baccharum. *Cerda.*

Circum Ducebat] Divisit in duo versus unam partem; sed ideo quia est composita. Lyrici vero etiam incompositam partem orationis in duos dividunt versus. *Servius.*

520 *Confectum curis*] Atqui vacaverat gaudiis; sed illuc ostendit, quod ait Statius, ‘ Stant veteres ante ora metus.’ Nam curæ ferebantur suo impetu ex pristino bellorum tumultu. Alii hanc ipsam curam volunt: quod habebat conjugem perniciosam maritis. Unde sequitur, ‘ Egregia interea conjunx,’ per Ironiam. *Idem.*

521 *Infelix thalamus*] Vel quia in eo talem habui uxorem; vel quia ibi tot suppliciis sum affectus. *Donatus.*

523 *Egregia*] Pari εἰρωνείᾳ, qua supra, ‘ Egregiam vero laudem.’ Ut autem, ‘ arma omnia tectis Emovet,’ sic et eadem significatione Od. Π. ὅσσα τοι ἐν μεγάροισιν ἀρήϊα τεύχεα κεῖται, Ἐς μυχὸν ὑψηλοῦ θαλάμου καταθεῖναι ἀείρας Πάντα μάλα, nempe ut omnem procis armorum capiendorum facultatem adimeret. *Germanus.*

Conjunx] Ex hoc nomine detestabilius scelus facit, quod violatum sit conjugium, quod sacrum esse oportet. *Conjunx.* Non dixit *mea*, sed quæ multorum fuisset, neque se amaret. *Donatus.*

Conjunx] Dictum jam neque codices antiquos, neque veteres inscriptiones ullam huic nomini scribundo legem præfixisse: veteres tamen Grammaticos *ux* literis, *unx* terminandum id adnotasse. *Pierius.*

524 *Capiti subduxerat ensem*] Veteres gladium vel suspensum habebant in cubiculo, ut de Catone testatur Appian. l. II. de bell. civili p. 489. vel sub pulvino conditum servabant, quod de Holoferne notum. Vide de hac re disputantem Ramirez. ad Martial. l. I. epigramm. 43. Recte *subduxerat*, id est, furtim subtraxerat, ut Donat. ad Ter. E. IV. 7. 25. De subducto gladio loquitur Corn. Nep. in Alcibiade c. 10. ‘ ille autem sonitu flammæ excitatus, quod gladius ei subductus erat, familiaris sui subalare telum eripuit.’ *Emmeness.*

525 *Vocat Menelaum, et limina pandit*] Ante pandit, et sic vocat: ut, ‘ Subeunt luco, fluviumque relinquunt.’ *Servius.*

526 *Id magnum sperans fore munus amanti*] Putavit se vitia præterita præsentibus posse celare, quod etiam sequens indicat versus. *Idem.*

528 *Quid moror*] Similis locus l. II. ‘ Sed quid ego hæc autem nequicquam ingrata revolvo? Quidve moror?’ Et l. IV. ‘ Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater Destruat.’ Itaque advertat studiosus Virgilii, similem locum usurpandum in conquestione et infelicitate, non in lætitia. *Cerda.*

Inrumpunt thalamo] In Romano codice, ac plerisque aliis, *inrumpunt thalamos* accusativo casu legitur. Sed *thalamo* dandi casu, magis poëticum videtur. *Pierius.*

Additus] In codicibus antiquis pene omnibus, *additus* participii, non verbi voce scriptum est: *additur* tamen non displicet. *Idem.*

Comes additus una] Ulyssem dedisse se comitem interfectoribus Deiphobi, Homerus etiam narrat Odyss. VIII. Αὐτὰρ Ὀδυσσῆα προτὶ δώματα Δηϊφόβοιο Βήμεναι ἠΰτ' Ἄρηα, σὺν ἀντιθέῳ Μενελάῳ: *Cæterum Ulyssem ad domum Deiphobi Conscendisse Marti similem cum eximio Menelao:* et Triphyodorus, ποτὶ δώματα Δηϊφόβοιο Στείχουσιν Ὀδυσεύς τε, καὶ εὐχαίτης Μενέλαος: *Ad ædes Deiphobi Adventant Ulyssesque, et bene*

comatus Menelaus. Cerda.

529 *Æolides*] Ulysses: qui ubique talis inducitur. Nam Anticliæ filius est, quæ ante Laërtæ nuptias clam cum Sisypho, Æoli filio, concubuit. Unde Ulysses natus est. Hoc ei et in Ovidio Ajax objicit, 'Quid sanguine cretus Sisyphio.' Alii *Ilidem* legunt, de quo nusquam legimus. *Servius.*

Di talia Grajis] Pulchra apostrophe, et multa continens. Ostendit autem tanti sceleris solos Deos ultores esse posse. *Donatus.*

Di talia Grajis] In antiquis codicibus et *Di*, et *Grais*, unico tantum *i* notata sunt: de quibus alibi. *Pierius.*

Di talia Grajis] Facta hæc imprecatio ex opinione veterum, qui putabant animas sejunctas a corpore, corporeis adhuc affectibus retineri. In fine hujus libri habes Anchisæ verba hæc: 'Quin et supremo cum lumine vita reliquit, Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes.' Intelligit hærere in ipsa anima separata a corpore affectus, qui insunt in eadem conjuncta cum corpore. Inde itaque iracundia hæc Deiphobi ardentis in Græcos. Probat rem hanc Magius Miscell. III. 5. ex Ovidio Fast. V. apud quem umbra Remi occisi a Celere pari iracundia, 'Sæve Celer, crudelem animam per vulnera reddas, Utque ego, sub terras sanguinolentus eas.' et Suetonio, apud quem Nero fatetur exagitari se specie matris, quam occidi jusserat. Livius quoque scribit, Virginiæ manes per domos ad petendas pœnas vagatos. Marianorum animæ Sullam sollicitabant; Orestem matris umbra; Pausaniam phasma Cleonices ab eo trucidatæ. Sed hujus rei seges magna est in Delr. nostro Disquis. Mag. Huc pertinent, quæ ego attuli Æn. IV. ad illud: 'Omnibus umbra locis adero; dabis, improbe, pœnas.' *Cerda.*

530 *Pio*] In Romano codice, *pios* legitur: sed id librarii potius imperitia, quam ita quis legendum autumet. *Pierius.*

Si] Siquidem. *Servius.*

531 *Age fare*] Quærit optime Deiphobus: sed Poëta optimo consilio abscindit responsionem, ne dicta iterum dicenda sint. *Donatus.*

Vicissim] Quia ipse narraverat. *Servius.*

Age fare vicissim, Adtulerint] In antiquis aliquot, *attulerunt* finitivo modo habetur: et *(age fare vicissim)* per interpositionem, sequitur enim, *Pelagine venis*, non *venias*: quanquam puncta ipsa figuram elocutionis mutare possunt. *Pierius.*

532 *Pelagine venis erroribus actus*] Non ad Inferos, sed ad locum in quo Inferorum descensus est: id est, ad Avernum, si intra terram sunt Inferi. Alii altius intelligunt, qui sub terra esse Inferos volunt, secundum chorographos et geometras, qui dicunt terram σφαιροειδῆ esse, quæ aqua et aëre sustentatur: quod si est, ad Antipodes potest navigatione perveniri: quia quantum ad nos spectat, Inferi sunt, sicut nos illis. Hinc est, quod terram esse Inferos dicimus: quanquam illud sit, quia novem cingitur circulis. Tiberianus etiam inducit epistolam, vento allatam ab Antipodibus, quæ habet, 'Superi Inferis salutem:' qua occasione tractat reciprocum hoc, quod diximus supra. Nam prudentiores, etiam animas per μετεμψύχωσιν dicunt ad alterius climatis corpora transire; nec in eo orbe versari, in quo prius fuerint. Unde ait Lucanus, 'Regit idem spiritus artus, Orbe alio, longæ canities si cognita vitæ.' Sciendum tamen Homericum esse. Nam et illic Elpenor similiter Ulyssem interrogat. *Serv.*

534 *Sine sole domos*] Non est contrarium, 'Solemque suum, sua sidera norunt.' Illud enim de campis Elysiis dicit. *Idem.*

Sine sole domos] Ita Euripid. dixit,

ἀνηλίους δόμους, et ἀνηλίους μυχούς. Neque hoc contrarium illi est. vs. 641. 'Solemque suum, sua sidera norunt.' Illud enim de Campis Elysiis dicitur. *Taubmann.*

535 *Hac vice sermonum*] Hæc sacra, ut diximus supra, præter unius diei spatium non tenebant. Unde veretur Sibylla, ne inanibus fabulis datum, id est, statutum et legitimum tempus teratur. Quod autem dicit, 'Aurora medium axem trajecerat:' illud ostendit, quod secundum Tuscos diei ortus est a sexta diei hora. Ortus enim diei habet Auroram. Donatus tamen dicit Auroram cum quadrigis positam, Solem significare. *Serv.*

536 *Trajecerat*] *Trajicere* vocabulum proprie nauticum, cum quippiam in littus, ripamve ulteriorem transvehitur, habetque sub agendi significatione frequenter duos accusandi casus, ut apud Cicer. 'Rhodanum copias trajeci:' aliquando autem ablativo contentum est, pro περαιοῦσθαι· ut Liv. bel. Pun. II. 'Amnem vado trajecit:' sed per metaphoram, ut hic, ad cælestia quoque refertur: Cic. De divinat. 'Assyrii trajectiones, motusque stellarum observaverunt.' Et Propert. 'Verba per ostium trajicere:' ut et Græci διαπορθμεύειν ad alia quoque transferunt, resque amatorias, ut Agathius Epigrammate πορθμεύειν φίλημα dixit calicem ab amasia delibatum, propinatumque amatori. *Germanus.*

Medium trajecerat axem] Jam apud superos mortales nox erat media. Hinc autem colligit Macrob. I. 3. Saturn. *Noctem civilem* a meridie incipere: ut *Diem* a medio noctis. Vide ibid. ut et Agell. III. 2. *Trajicere* autem vox nautica est. Cicero: 'Rhodanum copias trajeci.' Livius: 'Amnem vado trajicit:' ita Propert. 'verba per ostium trajicere.' *Taubmann.*

537 *Datum tempus*] Hæc enim sacra præter unius diei spacium, hoc est, XXIV. horas, non tenebant: unde noctu descendendum, et altera nocte rursus emergendum. *Idem.*

538 *Sed comes*] Quæ illi propterea juncta fuit, ut omnibus instrueret ignorantem. *Donatus.*

Breviterque] Quod congruit moram objurganti. *Servius.*

Breviter] Ne longitudine sermonis tempus tereret, cum ipsa brevitatis admoneret. *Donatus.*

539 *Nox ruit*] Si per diem sacra celebrantur, *Ruit* est *imminet:* si per noctem, *finitur.* Servius.

Nox ruit] Diverso significato dicitur Æn. II. videlicet de adventante nocte, et 'ruit Oceano nox.' Hoc non est contra me, nam in Poëtis similia multa. Certe in Virgilio ex multorum explicatione, 'cadentia sidera,' sunt, vel desinente nocte, vel appetente. Cum ventus dicitur *cadere*, duplex quoque est significatio, dicitur vel de vento incipiente, et incumbente ad procellas; vel de eodem cessante jam, et desinente minas: quod in Georgicis probavi. *Cerd.*

Flendo] Proprie: nam et lachrymæ et gemitus fuerant. *Servius.*

540 *Findit in ambas*] Compendiosius, quam si *duas* diceret. Poteramus enim etiam tertiam sperare. Sic Sallustius, 'Inter secundum atque ultimum bellum Carthaginense,' non ait 'tertium.' *Idem.*

In ambas] Honesta locutio, *in ambas* potius quam *in duas:* intellige enim quod ambas vias dixerit, quæ essent natæ ex una. *Donatus.*

Hic locus est, partis, &c.] Locus aperte Platonis in Gorgia, ubi de his locis scribens, ita ait: ἐν τῇ τριόδῳ, ἐξ ἧς φέρετον τὼ ὁδὼ, ἡ μὲν εἰς μακάρων νήσους, ἡ δ' εἰς τάρταρον: *in trivio, ex quo geminæ tendunt viæ, altera quidem ad insulas beatorum, altera autem ad Tartarum.* Pertinent etiam ad illustrationem hujus loci, quæ idem Plato scripsit in Phædone; ubi ait, hoc iter σχέσεις τε καὶ τριόδους πολλὰς ἔχειν *habere multos anfractus et multos trami-*

tes. Quod inde elicit, nam opus est ducibus, et si una tantum esset via (ait ille) nemo erraret. Inde supra de Ænea, 'ille vadentem ducem sequitur:' et Æneas ipse petit ad Sibyllam, 'doceas iter, et sacra ostia pandas.' Hanc duplicem viam Tibullus attigit el. I. 3. 'Sed me qui facilis tenero sum semper amori, Ipsa Venus campos ducet ad Elysios.' et deinde: 'At scelerata jacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra sonant.' et Horatius II. 13. 'Sedesque discretas piorum.' Discretionem vero harum viarum Propertius constituit, non hoc loco, quo Poëta, sed ab initio tranati amnis Inferorum. Sic enim loquitur el. IV. 7. 'Nam gemina est sedes turpem sortita per amnem, Turbaque diversa remigat omnis aqua.' *Cerda.*

542 *Iter Elysium*] Ad Elysium: de quo supra diximus. *Servius.*

Hac iter Elysium] Ἠλύσιος Græcis παρὰ τὸ λύσιν μὴ ἔχειν. *Germanus.*

Elysium] De hoc varii varia: vide vel P. Crinitum v. 11. *Taubmann.*

Malorum] Impiorum: ut 'Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.' *Servius.*

At læva malorum] Ad hunc locum legendus Lactant. VI. 3. et 4. *Emm.*

543 *Inpia Tartara*] Ubi puniuntur impii. *Servius.*

544 *Ne sævi*] Ne irascere. Terentius, 'Ne sævi tantopere.' Et antique dictum est: nam nunc *ne sævias* dicimus, nec imperativum jungimus adverbio imperantis. *Idem.*

Ne sævi] Homerus χαλεπαίνειν. Plautus Epid. 'si quid sæviat senex.' *Cerda.*

545 *Explebo numerum*] Ut diximus supra, *Explebo,* est minuam. Nam ait Ennius, 'Navibus explebant sese, terrasque replebant:' quem Caper secutus cum de præpositione *Ex* tractaret, hoc exemplum posuit. Sensus ergo est, Minuam vestrum numerum, et reddar tenebris. Nam circa Æneam et Sibyllam aliquid lucis fuisse intelligimus: quippe circa vivos. Unde paulo post, 'Respicit Æneas subito.' Et reliqua. Alii *Explebo,* male putant *complebo* esse, umbrarum scilicet, a quibus discesserat, numerum. Alii *explebo numerum* dicunt esse, Finiam tempus statutum purgationi, et in corpus recurram. *Servius.*

Explebo numerum] Id est, Ad tenebras revertens implebo numerum umbrarum. Atque extenuatione usus, *numerum* vocat, ordinem quasi vilem et abjectum: quomodo Flaccus dixit, 'Nos numerus sumus.' Quæ quidem sententia Nascimbænio aliisque simplicissima et verissima judicatur. At Servius etiam ille Dan. et Caper. et P. Lætus aliique exponunt; Minuam vestrum numerum: ut scil. e tribus vos duo tantum remaneatis. Ennius: 'Navibus explebant sese, terrasque replebant.' Et notat P. Merula ibid. Glossarium Fornerii hoc indicare, dum *Explere* interpretetur, ἀποβάλλειν, ἐκτίθεσθαι. Aliorum opiniones vide apud Serv. Sed et Macrobius I. 13. de Somn. Scip. subtiliter de his disputat: et hæc ipsa Poëtæ verba laudat: quæ Beroaldo et aliis quidem valde placent, aliis tamen non item. Videatur et Cælius XXII. 9. item Nascimb. *Taubmann.*

Reddarque tenebris] Nam legimus, 'Clausæ tenebris et carcere cæco:' ut sit sensus, Irasceris mihi quasi homo: nonne et ego homo futurus sum? Alii dicunt cur irasceris? in locis his sum, quamdiu vitæ per vim ereptæ expleam tempus; post *tenebris,* id est, meis sedibus reddar. Sed hæc omnia, congrua loco non esse, manifestum est. Non enim intelligere possumus, Sibylla aliud volente, scilicet ut abscederet; Deiphobum ad aliud respondisse. *Servius.*

546 *I decus, i, nostrum*] Aut, *I, decus nostrum, utere melioribus fatis,* inferorum scilicet hac comparatione: quia ait supra, 'An quæ te fortuna

fatigat, Ut tristeis sine Sole domos, loca turbida adires?' Aut certe, *I, decus, et fatis utere nostrum melioribus!* id est, quam aut ego aut tu habuimus. *Idem.*

Melioribus utere fatis] Placavit Sibyllam, et Æneæ felicia ominatus est. *Donatus.*

547 *In verbo vestigia torsit*] Est hoc, quod Catull. de Nupt. Pelei: 'pedem reflexit.' *Cerda.*

Torsit] In Romano codice *pressit* legitur. Est vero idem *premere vestigia* atque ingredi. Quia tamen de digressu loquitur, melius est *torsit.* Pierius.

548 *Subito, et sub rupe*] In aliquot codicibus antiquis versus hic non habet *et* copulativam. Sed locus hic particulam eam omnino exigere videtur. *Idem.*

Rupe] Rupem hanc, quæ est ad Tartarum, Homerus vocat petram Odyss. x. ad quam ille constituit Phlegethontis et Cocyti in Acherontem influxum. Scias hic tam a Virgilio, quam ab Homero, discriminari Tartarum ab Inferno. De Homero satis multa Spondanus; de Virgilio id certum. Nam Æneam facit Infernos adeuntem, nunquam tamen Tartarum. Ex quo enim Æneas Charontis fluvium transmisit, pedem in Inferno posuit: jam hic tantum videt Tartarum, nunquam ad illum advertit; docetur solum a Sibylla de rebus, quæ intus essent. Porro locum nocentium Virgilius nominat Tartarum, Plutarchus in opere, λάθε βιώσας, appellat ἔρεβος, καὶ βάραθρον, *Erebum, et barathrum*; distinguitque hanc partem ab Elysiis: et de Consol. ad Apollonium vocat Tartarum, δίκης καὶ τίσεως δεσμωτήριον: *justitiæ carcerem, atque ultionis.* Quæ verba sumpsit a Platone, qui in orgia: τὸ τῆς τίσεώς τε καὶ δίκης δεσμωτήριον, ὃ δὴ τάρταρον καλοῦσι: ubi ait vocari Tartarum justitiæ atque ultionis carcerem. Observa, rupem hanc dici, *sinistram,* ex doctrina ejusdem Platonis de Rep. l. x. qui ἀδίκους, id est, *injustos* constituit εἰς ἀριστερὰν, *ad lævam.* Sic sup. 'at læva malorum. Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.' *Cerda.*

549 *Mœnia lata videt*] Tartarum dicit, quem vult esse carcerem Inferorum. Quod autem ait *lata,* nocentum exprimit multitudinem. *Serv.*

Mœnia lata videt] Locum describit idoneum coërcendis reis. Primo triplici muro clauditur, ne facile evadere possint. Portæ ita sunt robustæ, ut neque vi divina, neque humana possint frangi. Postremo omnia fluvius claudit, qui et saxis et flammis transitum prohibet. *Donatus.*

Triplici circumdata muro] Valde munitum indicat locum. *Servius.*

550 *Quæ rapidus, &c.*] Silius, et Claudianus Poëtam imitantur. Prior lib. XIII. 'late exundantibus urit Ripas sævus aquis Phlegethon, et turbine anhelo Flammarum, resonans saxosa incendia torquet.' et infra: 'Ardenti Phlegethonte natat, fervoribus atris Fons rapidus furit, atque ustas sub gurgite cautes Egerit, et scopulis pulsat flagrantibus ora.' Posterior Rapt. II. 'dominis intrantibus ingens Assurgit Phlegethon, flagrantibus hispida rivis Barba madet, totoque fluunt incendia vultu.' Plutarchus loquens de his locis, ποταμῶν φλεγομένων, *ardentium fluviorum,* in opere de aud. Poëtis. *Cerda.*

551 *Torquet*] Trahit, volvit. *Serv.*

Sonantia saxa] In Romano codice, *tonantia saxa* legitur: quod non æque placet. *Pierius.*

552 *Porta adversa, ingens*] Distinctione excludendum est vitium de duobus epithetis. *Servius.*

Solidoque adamante] Lapis est durissimus, et tantæ soliditatis, ut nec ferro possit infringi: quem hircino sanguine frangi dicunt. *Idem.*

Solido] Ex Theocrito haud dubie, qui in Ptol. στεροῖο ἐξ ἀδάμαντος. Sic

Statius Theb. III. 'solidoque datos adamante lacertos.' *Cerda.*

Adamante] Dictum hoc κατ' ἐξοχὴν, et proverbiali quadam specie, qua dura omnia dicuntur esse adamantina. Statius l. VII. de regia Martis, 'clausæque adamante perenni Dissiluere fores.' Apud eundem l. III. equi Martis, 'mandunt adamanta:' et Mars ipse apud Horat. inducitur 'tunica adamantina:' apud Manilium lib. I. Discordia vincitur 'catenis adamanteis.' Idem sermo creberrimus Græcis. Apud Hesiodum in Theog. quispiam dicitur habere, θυμὸν ἀδάμαντος: apud Platonem Polit. X. ἀδαμαντίνως ἔχειν dicitur, qui se habet firmiter: apud Athenæum l. XIII. ex Pindaro, qui amore non vincitur, dicitur habere cor ἐξ ἀδάμαντος, ἢε σιδάρου. Prometheus in Æschylo alligatur ἀδαμαντίναις πέδησιν, et ἀδαμαντίνου σφηνός. Pindarus Od. Pyth. IV. ἀδαμάντινον ἄροτρον. Oppian. venat. III. ἀδαμάντινον ἄορ. Æschines contra Ctesiphontem loquens de Demosthene mere proverbialiter: Χαλκοῖς καὶ ἀδαμαντίνοις τείχεσιν, ὥς αὐτός φησι, τὴν χώραν ἡμῶν ἐτείχισε: *æreis muris, et adamantinis, ut ipse ait, regionem nostram munivit.* Cedrenus etiam proverbialiter p. 524. ἀδαμαντίνοις δ', ὡς ᾤετο, δεσμοῖς τὴν βασιλείαν ἀσφαλισάμενος: *adamantinis vinculis, ut ipse putabat, regnum communiens.* Signate invenio hanc vocem datam rebus Infernis. Nam hic in Virgilio columnæ Tartari sunt ex adamante. Ovidius Met. IV. Inferni fores facit 'clausas adamante:' et viæ ipsæ inferorum in Propertio el. IV. 12. nam ait: 'Non exorato stant adamante viæ.' Theocritus quoque in Pharmaceut. καὶ τὸν ἐν Ἅιδᾳ κινήσεις ῥαδάμαντα. *Cerda.*

553 *Vis ut nulla virum*] *Virum* non ad sexum retulit, sed ad virtutem; hoc est, virorum fortium: ut Cicero, 'Virum res illa quærebat:' cum de viro forti diceret. Per hoc autem ostendit nullum de Tartaro ad superos posse remeare, ne numinum quidem favore. *Servius.*

Ferro] In Romano codice et aliquot aliis antiquis, *bello* pro *ferro* habetur, hoc est, magno quantumlibet conatu. Sed lectionem vulgatam *ferro* nunquam ego mutaverim. *Pier.*

554 *Stat*] Eminet. *Auras* autem Inferis congruas intelligamus. Statius de Mercurio ait, 'Pigræ auræ ejus impediebant volatum.' De illo enim loco multi quærunt, 'Quis tantus plangor ad auras?' Et Pollio dicit Æneæ et Sibyllæ, quas illi secum traxerant: cum constet, esse etiam illic auras. *Servius.*

Ferrea turris] Hoc quoque dictum κατ' ἐξοχήν: sed alibi firmo. Ab Homero Il. VIII. portæ Inferni dicuntur ferreæ, pavimentum æreum: Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός. Ita et Statius Theb. VII. communit ferro Martis regiam: 'Ferrea compago laterum, ferro arcta teruntur Limina: ferratis incumbunt tecta columnis.' Joan. Chrysost. homil. de Morte proverbialiter, εἰ γὰρ λίθος ἦν, εἰ γὰρ σίδηρος. *Cerda.*

555 *Palla cruenta*] Cruor veteribus invisus erat: et eo omnia contaminari censebant. Turn. XXVIII. 46. *Taubmann.*

556 *Vestibulum exsomnis*] In Longobardico, in Mediceo, et aliquot aliis veteribus exemplaribus *exsomnis* legitur. Et in aliquot detrita *s* litera post *x*, *exomnis.* Id enim in plerisque aliis dictionibus asperitatis evitandæ caussa, multi facere consueverant. *Pierius.*

Vestibulum] Sic vs. 574. 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?' De excubiis habitis in vestibulo Pignor. de servis. p. 215. *Emmeness.*

557 *Exaudiri*] Exaudiebantur. *Serv.*

Et sæva sonare Verbera] Sunt antiqui codices, in quibus *sonore*, hoc est,

sonitu legatur; quo voabulo etiam alibi usus est Virgilius. Sed et illud etiam, 'Verberaque insonuit,' dixit. *Pierius.*

Sonare] Adverti hoc verbo signari furorem Eumenidum. Seneca Œdip. 'Tum torva Erynnis sonuit.' Statius Theb. II. 'sæpe Eumenidum vocesque manusque In medium sonuere diem:' et VIII. 'Addit acerba sonum Theumesi e vertice crinem Tisiphone.' In XI. uni Furiarum dat somnum, ex quo alteri innotuit: 'Accipit illa sonum.' Cyrillus in Nahum dixit, *φωνὴ μαστίγων*: *sonitus verberum.* Cerda.

558 *Tractæque catenæ*] Et genitivus singularis potest esse, et nominativus pluralis. *Servius.*

559 *Strepitumque exterritus hausit*] Hoc est, hausit, et exterritus est: et Hypallage est. *Idem.*

Hausit] In Romano codice, *hæsit* habetur, et ita legebatur in Longobardico; quod transverso calamo deletum est, appositumque *hausit*, aliena manu et atramento. Servius *hausit* agnoscit, et hypallagen figuram. *Pier.*

560 *Scelerum facies*] Species: ut supra, 'Visa maris facies, et non tolerabile numen.' *Servius.*

Scelerum] Ut explicui, ita omnes. Sed fortassis *scelerum*, posuit pro, *sceleratis*: ut Terent. 'ubi est scelus qui me perdidit,' pro sceleratus. Quæ enim sequuntur in Poëta, videntur hoc facere, ut sit sententia: Quæ est facies sceleratorum? quibus urgentur pœnis? quis illorum plangor? Nam verbi illius *urgentur*, nullum est aliud suppositum. *Cerda.*

Quibusve Urguentur pœnis] Velius Longus quum Attii consuetudinem improbet, de subjicienda *u* vocali post literam *g* in plerisque verbis, Virgilium absque *u*, *urgentur*, scripsisse, hoc loco teste contendit. *Pierius.*

561 *Qui tantus plangor ad auras*] In Romano, et Longobardico, *qui tantus plangor*, legitur. Et alibi dictum ab eodem Virgilio, *Qui casus agat res* contra Grammaticorum præceptiones Carisius observat. *Quis tantus, &c.* in non nullis legas. Sunt et codices, ubi pro *auras*, scriptum invenias *ad aures*, quod non æque placet. *Idem.*

562 *Vates sic orsa*] In Romano codice *tunc vates hinc orsa.* Sed magis placet, *sic orsa*, ut in aliis habetur. *Idem.*

Dux inclute] Magna Poëtæ copia: quoties enim Sibyllam loquentem inducit cum Ænea, toties principia cum ejus laude variavit. *Donatus.*

563 *Nulli fas casto*] Pio. Et hæc responsio ostendit Æneam quidem voluisse ingredi, sed quasi pium prohibitum. *Servius.*

Nulli fas casto] *Castus* Latinis, qui Græcis *ἁγνός*: non solum *τὰ ἀφροδίσια* respiciunt, sed pium, mundum, purum, intemeratum significant, ut credo præmonuisse me supra eo loco; 'casti maneant in relligione nepotes.' *Germanus.*

Insistere limen] *Insisto illam rem* dicimus, non *illi rei:* quod qui dicunt, decipiuntur propter, 'Insto illi rei.' *Servius.*

Sceleratum insistere limen] *Limen* idcirco *sceleratum* dixit, (ut indicavit mihi Passeratius, cum sequentibus quæ ad hunc locum attinent) quia furiarum sedes est in limine: ut l. IV. 'Ultricesque sedent in limine Diræ:' item hoc l. VI. 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat:' item: 'Tisiphoneque sedens palla succincta cruenta; Vestibulum insomnis servat noctesque diesque.' At sedes ea Furiarum vocatur *scelerata.* Ovid. Metam. IV. 'Carceris ante fores clausas adamante sedebant, Deque suis atros pectebant crinibus angues: Quam simul agnorunt inter caliginis umbras, Surrexere deæ: sedes scelerata vocatur:' item Tibul. Eleg. I. 3. 'At scelerata jacet sedes in nocte profunda Abdita, quam circum flumina nigra so-

nant: Tisiphoneque impexa feros pro crinibus angues Sævit, et huc illuc impia turba fugit.' *Germanus.*

Insistere limen] Cic. Orat. 3. 'Quonam igitur modo tantum munus insistemus.' Non decipiuntur, qui huic verbo dativum jungunt. Adeundus Sanctius, qui in Minerva p. 167. hunc Servii errorem pluribus refellit. *Emmeness.*

564 *Sed me*] Quia occurrebat, Unde ipsa cognovisti? *Servius.*

565 *Deum pœnas docuit*] Aut quas Dii nocentibus statuerunt: aut Titanum, quos legimus Deos ex terra progenitos. Aut re vera dicit pœnas Deorum. Fertur namque ab Orpheo, quod Dii pejerantes per Stygem paludem, novem annorum spatio puniuntur in Tartaro. Unde ait Statius, 'Et Styx perjuria divum Arguit.' *Idem.*

566 *Rhadamanthus*] Rhadamanthus, Minos, et Æacus filii Jovis et Europæ fuerunt: qui postea facti sunt apud Inferos judices. *Idem.*

567 *Subigitque fateri*] Compellit ad confessionem. *Idem.*

568 *Furto lætatus inani*] Latebra non valde profutura, quippe quæ fuerant publicanda post mortem. *Id.*

569 *Distulit in seram*] Gravem: ut Sallustius, 'Serum bellum in angustiis futurum.' *Idem.*

Distulit] Nam quamvis homines scelerati tacuerint, non tamen pœnas evaserunt, sed in aliud tempus distulerunt. *Donatus.*

Commissa piacula] Propter quæ expiatio debetur. *Servius.*

Commissa piacula] *Commissum piaculum* est, cum aut scelus, aut fraus, aut flagitium factum est, cujus causa piaculum dandum, vel sacra facienda sunt piacularia. Turneb. XXVIII. 46. *Taubmann.*

570 *Ultrix*] Tametsi Furiæ omnes ultrices dicantur, ut alibi dixi; sed peculiariter hoc nomen convenit Tisiphonæ: τίσις enim Græcis ultio est. Statius Theb. VIII. 'Sed quid ego hæc ita? Tartareas ulciscere sedes, Tisiphone.' iterum, 'plus erigit ultrix Tisiphone.' Eodem spectat, vindicem dici ab eodem hanc Furiam l. I. Atque adeo credi potest, ab hac una Furias reliquas dici ultrices. *Cerda.*

Accincta flagello] Aut hoc dixit quod videmus, quia qui longo flagello utitur, ut id post ictum in se revolvat, necesse est. Aut *Accincta* dixit, instructa ad verbera scilicet, id est, nocentes flagello quatit ipsa præparata. *Servius.*

Flagello] Hoc armantur Furiæ. Stat. Theb. XI. de una Furiarum, 'Diva ter admoto tetigit thoraca flagello.' Valer. Flacc. l. VIII. 'torto Furiarum erecta flagello Prosilit.' Et nota ex triplici genere verberationis, assumptum deterius, quod omnino servile, relictis videlicet fustuario et virgis. Omnis enim verberatio fiebat aut fuste, aut virgis, aut flagello. Extrema hæc turpissima, inhonestissima, crudelissima, ac præterea servilis. 'Ex quibus caussis,' inquit Marcellus JC. L. servor. ff. de pœnis, 'liber fustibus cæditur; ex his servus flagellis cædi, et domino reddi jubetur.' Ab hac pœna Horatius signat Menam servum, Epod. IV. 'Sectus flagellis hic triumviralibus.' Merito ergo res plenissima dedecoris assignata a Poëta ad carnificinam nocentium. Addunt Poëtæ, flagella ista esse viperea. Statius Theb. VII. 'Has ubi vipereo tactas per utramque flagello Eumenis in furias,' &c. Ideo Valer. Arg. VII. 'Ipsum (*Orestem*) angues, ipsum horrisoni quatit ira flagelli.' *Cerda.*

Flagello] Inde apud Stat. Theb. II. 'sæpe Eumenidum vocesque manusque In medium sonuere diem.' *Emmeness.*

571 *Torvosque*] In antiquis aliquot exemplaribus, *tortos* legitur. Sed *torvos* in pluribus habetur. *Pierius.*

572 *Intentans*] Commodissime. Nam

in hoc verbo insunt minæ et peculiaris quidam furor, quod monuit Dousa Præcidan. I. 5. Hac enim phrasi usi Tacitus, Hirtius, Livius, Cicero, et Petronius ipse sæpe, ut cum ait: 'intentavi in oculos Ascylti manus.' Pete reliqua ab illo. Huc trahit quoque 'digitorum intentationem' apud Senecam. Inde et Virg. 'intentant omnia mortem.' Eodem verbo usus Seneca in Furiis, nam in Medea, 'Aut cui cruentas agmen infernum faces Intentat.' Et Philosoph. ep. 14. 'Nihil habent, quod intentent.' Et ep 71. 'In oculos nunc mihi manus intentat ille.' *Cerda.*

Intentans anguis] Furias in capite et manibus habere angues ad majorem incutiendum terrorem fabulantur poëtæ. Quædam dicta Ge. IV. 482. Catull. in Argonaut. 'Eumenides quibus anguineo redimita capillo Frons exspirantis præportat pectoris iras. Et obstantes rejecit ab ore colubras.' Ovid. Met. IV. 490. de Tisiphone: 'Nexaque vipereis distendens brachia nodis.' *Emmeness.*

Vocat agmina sæva sororum] Aut impetus; ut de Harpyiis dixit; aut serpentum agmina, quos pro comis habent. *Servius.*

Agmina sæva sororum] Nescio qua consensione poëtarum dictum est *agmen* de Furiis, etiamsi tantum sint tres. Credo, ad signandas illarum iras. Valer. Flacc. Arg. II. 'velut agmina certant Eumenidum.' Seneca in Thyeste, 'dira Furiarum agmina.' et in Furent. 'agmen horrendum anguibus Megæra ducat.' Omitto multos. Statius vocem mutavit, nam pro *agmine* dixit *aciem.* Theb. I. 'quis funera Cadmi Nesciat? et toties excitam a sedibus imis Eumenidum bellasse aciem?' Seneca *turbam* nominat, cum ait in Medea, 'Quonam ista tendit turba Furiarum impotens?' Nondum reperi *exercitum.* Possit illo uti, qui velit. Male itaque quidam interpretes per *agmina* intelligunt Harpyias. Nam cur non Virgilius loquatur, ut poëtæ alii? Quid, quod nomen *sororum* de Furiis dicitur, ut patet ex Statio, Theb. II. 11. et 12. quæ tu vide. *Cerda.*

573 *Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ Pand. portæ*] Mittuntur, inquit, post verbera ad æternum supplicium. Et est secutus ordinem juris antiquum. Nam post habitam quæstionem, in Tullianum ad ultimum supplicium mittebantur. Alii hoc a poëta dictum volunt, ut illa loquente intelligamus portam esse patefactam. Alii continuant narrationem. *Servius.*

Sacræ] Execrabiles. *Idem.*

574 *Cernis, custodia qualis*] *Custodia* est quæ custodit, non quæ custoditur. Usurpatum est autem sicut *hospita,* sicut *neptis.* Nam *hic* et *hæc custos* facit. Ea enim quæ in *o* exeunt, ut *fullo:* in *os,* ut *nepos:* in *es,* ut *hospes,* fœminina ex se non faciunt: quæ autem invenimus, usurpata sunt. Unde et dissimilia inveniuntur. Nam *custos, custodia* facit: et *nepos, neptis: hospes, hospita.* Servius.

Custodia qualis] Non expressit quæ esset, ut quicquid tetrum, horrendum, ac detestabile esset, contuens colligeret æstimatio. Ergo suppressit specialitatem, ne sola putaretur, quæ forte posuisset. *Donatus.*

Custodia] Pro custodibus. ita Tibull. I. 9. 'poterat custodia falli:' id est, custodes. *Taubmann.*

575 *Vestibulo sedeat*] Megæram significat. *Servius.*

Sedeat] Ut ostendat assiduitatem et continuationem facti. *Donatus.*

576 *Quinquaginta*] Hoc autem dicit, Cernis hanc, quam sæva sit? est intus alia. *Servius.*

Atris inmanis hiatibus] Quæ est sævior quam Hydra fuit. Multi ipsam Hydram volunt, quod non procedit. Nam eam in aditu legimus Inferorum: ut, 'Ac bellua Lernæ:' quam alii tria volunt habuisse capita: alii

novem: Simonides quinquaginta dicit. *Idem.*

Quinquaginta atris] De artificio hujus versus, in quo voracitas feritasque Hydræ exprimitur, curiosissime disputat *Barthol. Maranta Venusin.* Nam *A* et *I.* alternatim replicantur: horumque lector per vices aperire et claudere os cogitur, quæ mandentium imago est. Præterea ex repetito elemento Q. crassum illum spiritum, quem verisimile sit ex tali monstro efflari, ostendi: illudque, *gint atris,* propter concursum ejusdem literæ morari oris apertionem, quod majorem terrorem incutiat. Sed et Syllabæ *hi* et *hy* aviditatem et hiatum repræsentant. Denique per repetitum *S.* serpentinum sibilum aptissime expressisse, &c. Videantur ibidem longe plura. *Taubmann.*

Hydra Sævior intus] Plurimi intelligunt Tisiphonem, quæ Hydra ista, quæ in aditu posita est, sævior sit. Quos Nascimb. copiose refutat: et de una eademque Hydra capit; quæ pro necessitate huc illucque arcessatur: sicuti et Furiæ, quæ perinde suos in aditu Inferorum thalamos habeant; tamen hic etiam ad Tartarum collocantur. Allegoriam autem quinquaginta horum capitum tractat Plato in Euthydemo. *Idem.*

577 *Tartarus*] Vel quia omnia illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς ταραχῆς: aut quod est melius, ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, id est, a tremore frigoris. Sole enim caret. *Servius.*

Tum Tartarus ipse] Hesiod. in Theog. τόσσον ἔνερθ' ὑπὸ γῆς, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, Ἶσον γάρ τ' ἀπὸ γῆς ἐς τάρταρον ἠερόεντα. Et hi versus tam Græci quam Latini supra positi sunt. Ut autem Græci τάρταρον et τάρταρα dicunt, sic et Latini eadem sexus mutatione et usu vocis delectati sunt, quam Servius ἀπὸ ταραχῆς, vel τοῦ ταρταρίζειν deducit. *Tartarum* vero etiam pœnis exercendis locum deputatum, memoravit Plato, et in Phædone aquarum principium, fontem, et conceptaculum esse, ipsasque evomere et resorbere statuit, ipsumque nec fundamentum habere nec firmamentum, sed semper circa medium spiras agere, atque motum sursum deorsumque in amnium rivos exundare et influere: aquas item nonnullas ex eo plerisque in locis stagnare, cujusmodi sit mare: omnes autem ad principium, unde fluere cœperint, in orbem relabi. Eam tamen Platonis sententiam his opportunissimis argumentis Aristotel. Meteor. l. II. refellit: Συμβαίνει δὲ τοὺς ποταμοὺς ῥεῖν, &c. Decernit autem idem Aristot. aquæ quidem mare proprium locum, non principium tamen, ut quæ extra mare generetur, et sursum in aëre, et intra terram ipsam, fluxuque orta in mare, ut opportunissimum receptum, finemque feratur. *Germanus.*

578 *Bis patet in præceps*] Ideo *in præceps* addidit, quia potest quid etiam sursum patere. Videtur autem hoc prudentioribus ideo dictum, quia secundum rationem Sphæræ, Sol, cum in unam concesserit partem, duæ quasi Tartarum faciunt: una a qua discessit; et altera, ad quam nunquam accedit: quod melius sphæræ indicat ratio. Hoc autem dicit, Tartarus ipse bis tantum in præceps patet, et tendit sub umbras. *Servius.*

Bis patet in præceps] Ut si cæli altitudo sit centum, profunditas Inferni sit ducenta; ne Aloidæ, qui manibus cælum tangerent, ex infimo Inferno fastigium possent tangere, et inde abire. *Donatus.*

Bis patet in præceps, &c.] Quemadmodum Homerus, cujus locum citat Macrob. Saturn. v. 3. et Hesiodus æquale spatium statuunt, ita et Apollodorus in princ. l. I. Τάρταρος τόπος ἐρεβώδης ἐστιν ἐν ᾅδου, τοσοῦτον ἀπὸ γῆς ἔχων διάστημα, ὅσον ἀπ' οὐρανοῦ γῆ: *Tartarus locus est tenebrosissimus, qui tantum a terra distat quantum a cælo*

terram abesse ferunt. Emmeness.

579 *Quantus suspectus*] Id est, altitudo ad Olympum ætherium: et deest *est.* Servius.

580 *Hic genus antiquum terræ*] Id est, primum. Titanas enim contra Saturnum genuit: Gigantes postea contra Jovem. Et ferunt fabulæ, Titanas ab irata contra Deos Terra, ad ejus ultionem creatos; unde et Titanes dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est, ab ultione. De his autem solus Sol abstinuisse narratur ab injuria numinum: unde et cœlum meruit. *Idem.*

Titania pubes] In Romano codice, *proles* legitur. Sed non displicet *pubes.* Quia Hesiodus ait eos centesimum adhuc annum agentes in sinu matris lactentis decubuisse: quamquam etiam si non respicias ad Hesiodum, *Pubes* pro qualibet juvenum manu non indecenter positum esse dixeris. *Pierius.*

582 *Aloïdas geminos*] Aloëus Iphimediam uxorem habuit: quæ compressa a Neptuno, duos peperit, Othum et Ephialtem: qui digitis novem per singulos menses crescebant. Freti itaque altitudine, cœlum voluere subvertere: sed confixi sunt Dianæ et Apollinis telis. *Aloïdas* autem sic dixit, ut de Hercule *Amphitryoniades* dicimus. *Servius.*

Geminos] Sui similes. *Idem.*

Aloïdas geminos] Fabulam de Otho et Ephialte petractat Apollod. l. I. Biblioth. Ἀλωεὺς ἔγημεν Ἰφιμέδειαν· ἥτις Ποσειδῶνος ἠράσθη, καὶ συνεχῶς φοιτῶσα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, χερσὶν ἀρυομένη τὰ κύματα τοῖς κόλποις ἐνεφόρει. συνελθὼν δὲ αὐτῇ Ποσειδῶν δύο ἐγένησε παῖδας Ὦτον καὶ Ἐφιάλτην τοὺς Ἀλοείδας λεγομένους: *geminos peperit Otum et Ephialten, quos Aloidas appellarunt.* Plura illic, et apud Hyginum fab. 28. qui mutuis telis occubuisse testatur. Attingit etiam Claudianus de bell. Getico: 'Quid mirum si regna labor mortalia vexat? Cum gemini fratres, genuit quos asper Alous, Martem subdiderint vinclis, et in astra negatas Tentarunt munire vias,' &c. In hoc loco Maronem non adæquare majestatem Homeri exponit Macrob. Sat. V. 13. *Emmeness.*

Inmania] 'Namque novem cubitos ambo crevere novennes In latum; longumque novem corpus fuit ulnas:' Ut de his Hom. Od. XI. vel, ut Apollodorus l. I. de Orig. Deor. qui quotannis latitudine cubitum, longitudine vero ulnam crevere: et nono ætatis anno Jovi bellum moverunt. Male autem vulgus cum Natali Com. *Gigantes* et hos *Aloidas* confundunt. Vide Spondan. ad Hom. Jam de arte Carminis, Scalig. V. 3. videatur. *Taubmann.*

585 *Crudelis pœnas*] Sævas, nimias. Nam non dicit indignas ferentem, qui sacrilegus fuit. *Servius.*

Salmonea] Salmoneus Æoli filius fuit, non regis ventorum, sed cujusdam apud Elidem, ubi regnavit: qui, fabricato ponte æreo, super eum agitabat currus ad imitanda tonitrua: et in quem fuisset jaculatus facem, eum jubebat occidi. Hic postea verum fulmen expertus est. *Idem.*

Salmonea] Virgilius hunc impium agnoscit, et ita fere omnes. Nam Didymus in Homerum, δυσσεβῆ vocat, *impium*: Hesiodus, ἄδικον, *injustum*, et ὑπέρθυμον, *superbissimum.* Galenus, quod vidi in Junio, παραπλῆγα *vecordem.* Suidas eodem filo impium nominat, et dedisse pœnas impietatis. Quin ipse Salmoneus sibi furorem dat l. II. epigramm. ait enim, ἀντεμάνην. Aliter Homerus de illo sentit, nam vocat ἀμύμονα, *inculpatum*, quo epitheto solet ille excellentes duces ornare; et filiam ejus Tyro εὐπατέρειαν appellat, id est, 'bono patre natam.' Aitque Eustathius, Salmoneum expressisse fulmina, non ut esset in Jovem impius, sed ut artifex egregius: quemadmodum Archimedes finxit urentia fulgura ex speculis, et

alius quidam terræ motus est æmulatus. Ferunt fabulæ fuisse Salmoneum filium Æoli, et fratrem Sisyphi. Et in his adhuc est dissidium. Sed quid hoc persequar? *Cerda.*

Salmonea] Æoli filium statuit Apollod. l. I. bibl. qui fabulam totam narrat, sed contractius Hyginus fab. 61. 'Salmoneus, Æoli filius, Sisyphi frater, cum tonitrua et fulmina imitaretur Jovis, sedens quadrigam faces ardentes in populum mitteret et cives, ob id a Jove fulmine ictus est.' De artibus, quibus sonitum excitaverit, agit uberius Gronovius in Observat. III. 15. *Emmeness.*

586 *Sonitus*] Quo autem artificio tonitru in scenis olim ederetur, docet P. Crinitus II. 10. *Taubmann.*

587 *Invectus equis*] De Curru Jovis vide et Turneb. IX. 9. *Idem.*

588 *Mediæque per Elidis urbem Ibat ovans*] Hinc est indignatio, quod in ea civitate Jovem imitabatur, in qua specialiter Juppiter colitur. *Servius.*

589 *Honorem*] In antiquis omnibus, quos habuerim, *honorem* unitatis numero legitur: ut de una tantum fulminandi scilicet prærogativa intelligatur. Sane vero *honores* numero multitudinis, pro titulis et dignitatibus poni videas ab auctoribus: 'Honores habiti, honores decreti.' *Pierius.*

590 *Demens*] De dementia sine fortitudine, sed inani gloriæ adjuncta, qualis hic Salmoneus, qualesque belluæ latebant sub corio Alexandri, Domitiani, Cambysæ, aliorum, videatur Scaliger Poët. III. 19. *Taubmann.*

Non imitabile fulmen] Βροντεῖον interpreti Aristophanis est machina quædam ad edendum sonum velut tonitruum. Vide *Claudiana tonitrua.* Germanus.

591 *Et cornipedum pulsu simularat equorum*] In codicibus plerisque vetustis, *cornipedum pulsu* legitur: et *simularet*, uti etiam in Mediceo est, eleganti elocutionis forma: quam lectionem e multis exemplaribus inique sublatam animadverti, *e* literæ vestigio membranis adhuc pertinaciter adhærescente. In nonnullis legitur *cursu.* Pierius.

592 *Densa inter nubila telum Contorsit*] Ostendit fulminis caussam et originem. *Servius.*

Inter nubila telum Contorsit] Est hæc loci hujus sententia: Jovem non simulato fictoque fulmine Salmonei commentum imitationemque contrivisse, sed vero genuinoque fulmine, ut quod ἐργαστικώτερον sit, et vehementius, penetraliusque, hanc interpretationem suggerente Lucretio l. II. 'Perfacile est animi ratione exolvere nobis, Quare fulmineus multo penetralius ignis, Quam noster fluat e tedis terrestribus ortus. Dicere enim possis cælestem fulminis ignem, Subtilem magis e parvis constare figuris, Atque ideo transire foramina, quæ nequit ignis Noster hic e lignis ortus, tedaque creatus.' Quæ respondere videntur huic Maroniano, 'faces, nec fumea tedis Lumina,' &c. *Germanus.*

593 *Ille*] Scalig. IV. 34. hoc pronomen redundare ait: elegantiæ tamen causa tolerari. *Taubmann.*

Faces] Non *faces, nec fumea tedis Lumina*, uti Salmoneus, qui illis imitari telum fulminis studebat. Vide et Macrob. IV. 4. *Idem.*

Fumea lumina] Id est, terrena. Nam æthereus ignis caret fumo: solo enim splendore viget. *Servius.*

Nec fumea] In antiquis exemplaribus, *nec fumea:* in quibusdam *non fumea.* Pierius.

Præcipitem adegit] Est hoc, quod Aristophanes in Irena, κάτω κάρα ῥίψας. *Cerda.*

595 *Nec non et Tityon*] Tityus secundum alios filius Terræ fuit: secundum alios a Terra nutritus. Unde elegit sermonem, quo utrunque significaret: nam *alumnum* dicit. Hic amavit Latonam: propter quod Apollinis confixus est sagittis. Et

damnatus hac lege apud Inferos, ut ejus jecur vultur exedat: quanquam Homerus vicissim dicat duos vultures sibi in ejus pœnam succedere. Sane in usu est *vultur:* licet Cicero *vulturius* dixerit, quod quidem potest esse et derivativum. Ennius, 'Vulturis in campo miserum mandebat homonem.' Declinatur autem *hic Tityos, hujus Tityi:* sicut *Delos Deli.* Servius.

Tityon] Monoptoton declinatur. Nam *Tityonem* diceret, si per casus variari potuisset. *Donatus.*

Nec non et Tityon] Vide de Tityo Lucret. l. III. eo loco, 'Qui non sola novem dispersis jugera membris.' De eo et Hom. Od. Λ. καὶ τιτυὸν εἶδον γαίης ἐρικυδέος υἱὸν Κείμενον ἐν δαπέδῳ, ὁ δὲ ἐννέα κεῖτο πέλεθρα, Γῦπε δέ μιν ἑκάτερθε παρημένω ἧπαρ ἔκειρον Δέρτρον ἔσω δύνοντες, ὁ δ' οὐκ ἐπαμύνατο χερσὶ, Λητὼ γὰρ ἥλκυσε διὸς κυδρὴν παράκοιτιν. Tityi quoque mentionem facit Apollon. Argon. I. ἐν δ' ἀπόλλων φοῖβος ὀϊστεύων ἐτέτυκτο Βούπαις, οὔπω πολλὸς ἔην, ἐρύοντα καλύπτρης Μητέρα θαρσαλέως τιτυὸν μέγαν ὅν ῥ' ἔτεκέν γε Δῖ' ἐλάρη, θρέψεν δὲ καὶ ἂψ ἐλοχεύατο γαῖα: ubi vide interpretem. *Germanus.*

Nec non et Tityon] Fabulam Tityi tradit Hyginus fab. 55. Apollod. l. I. Biblioth. Ovid. Metam. IV. 456. ad quem locum consulendus nobiliss. Heinsius x. 43. Juv. Sat. XIII. 51. et plures alii. Qui *omniparentis alumnus* dicitur apud Stat. Theb. l. I. *terrigena*, ideoque rectius quam *omnipotentis*, ut ex narratione fabulæ. Nostrum de formicis imitatus est Apuleius, quas Metam. l. VI. appellat 'terræ omniparentis agiles alumnas.' *Emm.*

Omniparentis] Vetera omnino exemplaria pleraque, *omniparentis* cum Porcio legunt: quanquam in aliquot ex abrasis literarum apicibus, *omnipotentis* scriptum animadverti. In Mediceo compendiose scriptum est *omnipotentis;* sed aliena manu correctum *omniparentis.* Sane vero Arusianus Messus, nisi codex mendosus est, *omnipotentis* videtur agnovisse. Utcunque vero, nequaquam mihi displicet *omniparentis*, vulgata lectio. *Pierius.*

Terræ omniparentis alumnum] Sic et γᾶ παντρόφος· et Lucret. l. V. 'Omniparens eadem rerum commune sepulcrum.' Et Epigr. παμμήτορα γῆν, et Æsch. πολύθρεπτον· et idem in χοηφ. καὶ γαῖαν αὐτὴν, ἣ τὰ πάντα τίκτεται, Θρέψασά τ' αὖθις τῶν δὲ κῦμα λαμβάνει. et idem γῆν παμφόρον. et Orph. Arg. I. ῥέην παμμήτειραν. *Germanus.*

596 *Per tota novem cui jugera corpus Porrigitur*] Quantum ad publicam faciem, magnitudinem ostendit corporis: sed illud significat, quia de amatore loquitur, libidinem late patere, ut ait supra, 'Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem Lugentes campi.' Sane de his omnibus rebus mire reddit rationem Lucretius: et confirmat in nostra vita esse omnia, quæ finguntur de Inferis. Dicit enim, Tityon amorem esse, hoc est, libidinem: quæ secundum Physicos et Medicos in jecore est: sicut risus in splene, iracundia in felle. Unde etiam exesum a vulture dicitur in pœnam renasci: etenim libidini non satis fit, re semel peracta, sed recrudescit semper. Unde ait Horatius, 'Incontinentis aut Tityi jecur.' Ipse etiam Lucretius dicit per eos, super quos jamjam casurus imminet lapis, superstitiosos significari, qui inaniter semper verentur, et de diis et cœlo et locis superioribus male opinantur; nam religiosi sunt, qui per reverentiam timent. Per eos autem qui saxum volvunt, ambitum vult, et repulsam significari: quia semel repulsi, petitores ambire non desinunt. Per *rotam* autem ostendit negotiatores, qui semper tempestatibus turbinibusque volvuntur. *Servius.*

597 *Rostro*] Notandum reliquit Athen. l. III. proprie hoc dici de suibus, et inde transferri ad alia animalia. Quin notat ex poëta quodam

dici etiam ῥύγχος de Diis. *Cerda.*

Voltur] Virgilius unum tantum adhibet, Homerus duos. Claudianus, Horatius, Seneca, Virgilio hærent. Primus Rapt. II. 'laterisque piger sulcator opaci.' Alter Od. III. 4. 'Incontinentis nec Tityi jecur Relinquit ales.' Tertius in Furente: 'Præbet volucri Tityus æternas dapes.' Idem tamen in Thyeste Homero institit, 'Aut pœna Tityi semper accrescens jecur, Visceribus atras pascit effossis aves.' Tibullus quoque l. I. 'Porrectusque novem Tityus per jugera terræ Assiduas atro viscere pascit aves.' Lucretius itidem l. III. 'Nec Tityum volucres ineunt Acheronte jacentem.' Vidisti obiter, ut aliqui horum suos versus exornaverint Virgiliana Musa. De natura vulturis, appetentis carnes, multa hic conferri poterant. De Vulturio lege Columnam in Ennium: vide Plutarchum opusculo, λάθε βιώσας, circa finem, ubi aperit quid mythologice signet hæc vulturum carnificina. *Cerda.*

Voltur obunco] In Romano, et aliquot aliis codicibus antiquis, *voltur abunco* legitur. In Mediceo *adunco* habetur. *Pierius.*

598 *Tondens*] In antiquis fere omnibus exemplaribus, quæ tractarim, *tondens* habetur: pro decerpens, et leviter abrodens. Sunt tamen, quibus *tundens*, ut in Mediceo est, magis placeat: nempe quia ejusmodi est gestus avium pascentium. Vel ut cum eo conveniat, quod dictum est immortale jecur; adeo ut non abrodi, sed *tundi* tantum a vulture videretur. *Idem.*

Tondens] Ita Servius, J. C. Scalig. Passeratius, et fere omnes, legunt. Græcis κείρων. Certe et Hom. de eodem ἧπαρ ἔκειρον, id est, *jecur tondebant*, dixit, item Sen. Agamemn. act. I. 18. 'Ubi tondet ales avida fœcundum jecur:' quod sapit metaphoram ab herbis restibilibus et repullulantibus: quo sequentia alludunt, 'fœcundaque pœnis Viscera:' item, 'nec fibris requies datur ulla renatis.' Alii legunt, *tundens*, id est, tundendo despascens, ut solent alites. Porro noster, ut et Hor. secuti Æschylum, unum vulturem nominant; Lucretius et Tibullus plures, secundum Homerum. *Taubmann.*

Fœcundaque pœnis] Fœcunda in pœnam. *Servius.*

Fœcunda viscera] Dio Chrysost. cum respectu ad Prometheum orat. 8. οἰδοῦντος καὶ αὔξοντος τοῦ ἥπατος: *tumente et crescente hepate.* Cerda.

599 *Rimatur*] Pascitur: ut, 'Rimantur prata Caystri.' *Servius.*

Rimatur] Multis in locis Prudentius imitatus est Virgilium in Peristeph. hym. X. 'Non rupta sulcis dissecatis viscera? Animam nec intus abditam rimamini?' et in Apotheosi: *rimatur exta.* iterum: 'Rimantes digitos costarum in vulnera cruda, Mersimus.' Non abeunt illa ejusdem in Perist. hym. X. 'Scrutare vel tu nunc latebras faucium.' et hym. XI. 'canis costarum cratibus altos Pandere secessus.' *Cerda.*

Habitat] Scal. Poët. V. 3. singula verba loci hujus expendit, eumque contendit cum simili Homer. Ulysseæ l. XI. Sane omnia ista, quæ finguntur de Inferis, Lucret. l. III. luculenter docet, in nostra esse vita. Dicit, *Tityon* amorem esse aut libidinem, quæ in jecore sit, ut risus in splene, iracundia in felle. Unde etiam exesum a vulture dicatur *renasci:* etenim libidini non satis fit, re semel peracta, sed recrudescit semper: unde Horat. Od. III. 4. 'Incontinentis Tityi jecur.' Per eos, super quos *casurus* imminet *lapis*, superstitiosos significari, qui inaniter semper verentur, et de Diis, de cælo et locis superioribus male opinantur: nam *religiosi* sunt, qui per reverentiam timent. Per eos, qui *saxum volvunt*, ambitum vult et repulsam significari:

quia semel repulsi petitores ambire non desinunt. Per *rotam* autem ostendit negotiatores, quia semper tempestatibus turbinibusque curarum circumaguntur. *Danaidum* porro *dolium* eos significat, quorum animus nullis bonis unquam satiari potest. Vide ibid. apud Lucret. plura; quædam etiam apud Macrob. I. 10. de Somnio Scip. *Taubmann.*

Habitat] Illo in loco continuo est: ut apud Petron. 'habitare in culina.' *Emmeness.*

600 *Fibris*] *Fibræ* sunt eminentiæ jecoris. *Servius.*

601 *Quid memorem Lapithas*] Hi populi Thessaliæ fuerunt, quibus imperabat Ixion, amicissimus (ut diximus supra) Jovi, Phlegyæ filius, qui post nubis coitum fictæ in formam Junonis, cum se de ejus stupro jactaret, ab irato Jove ad Inferos trusus est, et illic religatus ad rotam circumfusam serpentibus. *Idem.*

Quid memorem Lapithas] Genus est transitus per omissionem; et ponitur, ne continuatio narrationis horrescat. *Donatus.*

Ixiona] Dictum de hoc alibi. Ejus tormenti causas duas commemorat Pindarus Pyth. II. Prior, ὅτι τ' ἐμφύλιον αἷμα πρώτιστος οὐκ ἄτερ τέχνας ἐπέμιξε θνατοῖς: *Quod cognatum sanguinem non sine fraude miscuit inter homines.* Posterior, quod Διὸς ἄκοιτιν ἐπειρᾶτο, *uxorem Jovis tentaverit.* Cur Pirithous in Tartaro sit, jam supra vates ore Charontis. *Cerda.*

Pirithoum] Et hic unus de Lapithis fuit, qui descendit cum Theseo ad rapiendam Proserpinam. *Servius.*

602 *Quos super atra silex*] Hanc pœnam alii dant Tantalo. In his Euripides in Oreste, et Pindarus Olymp. I. nam loquens de Tantalo, οἱ πατὴρ ὑπερκρέμασε καρτερὸν αὐτῷ λίθον: *Illi pater* (Jupiter) *super appendit validum lapidem.* Ab his forte sumpsit Plutarchus, qui de superstit. Tantalo etiam dat λίθον: et ab Archilocho apud eundem in Politicis, Ταντάλου λίθος usurpatur proverbialiter. Dio Chrysost. orat. 6. ait, Tantalo semper imminere πέτρον. Didymus non solum lapidem nominat, sed ait, impositum Tantalo montem Sipylum. Idem scribit Plutarchus in opere adversus Stoicos. Contra, rotæ volucri subjiciunt Ixionem Tibullus, atque Ovidius, præter eos alii. Prior, 'Illic Junonem tentare Ixionis ausi Versantur celeri noxia membra rota.' Posterior Met. IV. 'Volvitur Ixion, et se sequiturque fugitque.' Sed placitum Poëtæ, ut in re fabulosa (nescio enim an alia sit ratio multis Virgilianis locis expediendis aptior) Tantali lapidem dare Ixioni, huic rotam auferre. *Cerda.*

Lapsura, cadentique] In codicibus plerisque veteribus *que* particula post participium *cadenti* vel minime notata est, vel sublata, in aliquot aliena manu adscripta. Est et *labsura*, per characteristicon sui thematis: de quo alibi. *Pierius.*

603 *Adsimilis*] Valde similis, *ad* enim vacat; et a majoribus ad ornatum adhibebatur: ut Horatius, 'Qua populus adsita certis Limitibus vicina refugit jurgia.' *Servius.*

Lucent genialibus altis] Aliud est. Tantalus rex Corinthiorum amicus numinibus fuit, qui cum frequenter eos susciperet, et quodam tempore defuissent epulæ, filium suum Pelopem occidit, et Diis epulandum apposuit. Tunc abstinentibus cunctis, Ceres humerum ejus exedit, et cum eum Dii per Mercurium revocare ad superos vellent, eburneus ei est humerus restitutus: sicut supra, 'Humeroque Pelops insignis eburno.' Ideo autem sola Ceres dicitur comesse, quia ipsa est terra, quæ corpus resolvit. Per Mercurium autem ob hoc fingitur esse revocatus, quod ipse est Deus prudentiæ, per quam Philosophi deprehenderunt παλιγγενεσίαν vel μετεμψύχωσιν. Tantalus autem

hac lege apud Inferos dicitur esse damnatus, ut in Eridano Inferorum stans, nec undis præsentibus, nec vicinis ejus pomariis perfruatur. Per hæc autem avaritia significatur; ut etiam Horatius, 'Quid rides? mutato nomine, de te Fabula narratur.' *Idem.*

Genialibus] Veluti genialibus. Nam *geniales* proprie sunt, qui sternuntur puellis nubentibus: dicti a generandis liberis. *Idem.*

Genialibus] Ait Festus: 'Genialis lectus, qui nuptiis sternitur in honorem Genii, unde et appellatur.' Vide in hunc locum notam Jos. Scaligeri. Juv. Sat. 10. 'Tyrius genialis in hortis Sternitur.' Horat. ep. I. 1. 'Lectus genialis in aula est.' Igitur lecti hi, aut tori Virgiliani ita sunt magnifici, ut repræsentent nuptiales, ac perinde voluptuosos et jucundos. *Cer.*

Genialibus toris] Sic Hor. Epist. I. I. 'lectus genialis in aula est:' ad quem locum consule Torrentium. Cic. pro Cluent. l. v. 'lectum illum genialem, quem biennio filiæ suæ nubenti straverat.' *Emmeness.*

604 *Aurea fulcra*] Quibus fulcimur, id est, sustinemur. *Servius.*

Fulcra] Sustentacula sunt lectorum, de quibus Ciaccon. p. 9. Juv. Sat. XI. 75. *nobile fulcrum* pro ipso lecto sumit. *Emmeness.*

Paratæ] In Rom. codice legere est *paternæ*, quasi adsimulata esset ea edulii species, quam pater ex filio dis condierat. Sed omnino *paratæ* magis eruditis auribus satisfacit. *Pierius.*

605 *Regifico luxu*] Regali ambitu. *Servius.*

Luxu] Vox mensarum, ubi illæ exstructissimæ, lautissimæ, apparatissimæ: in Æn. I. 'regali splendida luxu.' Silius lib. XI. in re etiam conviviali, 'stupet inconsuetus opimæ Sidonius mensæ miles, faciemque superbi Ignotam luxus oculis mirantibus haurit.' Sed attributum, *regifico*, ad eandem pertinet magnificentiam: ita in I. 'regali splendida luxu.' Et Plautus Persa: 'Basilice agite Eleutheria,' id est, regifice: et iterum: 'Basilico accipere victu,' id est, regio. Cicero ex Ennio in Tuscul. 'Vidi ego te constante ope barbarica, Tectis cœlatis, laqueatis, Auro, ebore instructam regifice:' subaudi, domum, aut mensam Priami. *Cerda.*

Regifico luxu] Hunc locum omnes de Tantalo Jovis F. Corinthiorum rege capiunt, qui opibus et luxu claruerit, teste Suida. Aiunt hac pœna affici, quod mysteria quædam Deorum divulgasset: de quo Eurip. in Oreste; et Seneca in Thyeste, act. I. Alii, quod Pelopen filium suum Diis, quos convivio acceperat, epulandum apposuisset: de quo Ovid. Met. VI. 6. Unus Nascimb. contra it, et potius de Phineo rege Arcadiæ intelligit, qui cum filiis suis, impulsu novercæ, oculos eruisset, ira divina et ipse cæcus factus est: immissæque Harpyiæ, quæ cibos appositos ei auferrent: ut est apud Apollon. l. II. et Val. Flaccum l. IV. Cum præsertim Tantalus ab Homero cæterisque alia lege damnatus prædicetur: quasi in palude, aut Eridano infernali ad labrum usque inferius consistat: qui tamen, quoties se ad bibendum inclinet, ad ima usque vada absorbeatur: arboresque pyri, Punicæ mali, ficus, olivæ, ori impendere: quorum tamen fructus cum captet, capere nullos possit vi ventorum et nubium ablatos. Ita Ovidius: 'Quærit aquas in aquis: et poma fugacia captat.' Horat. Sat. I. 1. fabulæ hujus μυθολογίαν in avaros, qui quæsitis frui nolunt, trahit: 'Tantalus a labris sitiens fugientia captat Flumina,' &c. Beroaldus e Macrob. ad omnes avaros, non ad unum aliquem referendum censet. *Taubmann.*

Furiarum maxima] Id est, sævissima, hoc est, fames: ut, 'Vobis Furiarum ego maxima pando.' Unde et famem prænuntiat, ut hanc esse

Furiarum maximam doceat. *Servius.*

Furiarum maxima] Per Furiarum maximam recte et convenienter *famem* intelligas, qua hominem enecare, pro sævissima pœna habetur, et inter crudelitatis exempla refertur: l. I. cod. de Cust. reor. Quintil. decl. 12. 'felix pestilentia, felix præliorum strages, denique omnis mors facilis, fames aspera vitalia haurit, præcordia carpit, &c. durissima necessitatum, deformissima malorum. Imo ne apud Inferos quidem ulla pœna est fame gravior.' De abominanda sævitia Tiberii Suet. in ejus vita c. 54. Recte concludit Sallustius, 'ferro quam fame æquius perituros.' Erravit igitur toto cœlo Antigonus, qui ne videretur sævus in amicum Eumenem, 'quotidianum victum ei amoveri jussit; nam negabat se ei vim allaturum, qui aliquando fuisset amicus.' Hæc Corn. Nepos in Eumene cap. 12. cum 'Fame mori sit miserrimum:' de quo Adagio Erasm. *Emmeness.*

606 *Et manibus*] Illorum scilicet, non suis. *Servius.*

Prohibet contingere] Est hoc, quod Plutarchus dixit de Tantalo, in libro de vitando ære, εἴργουσι γεύσασθαι τῶν ἰδίων. *Cerda.*

607 *Facem attollens*] Injiciens ignem avaritiæ, ut abstineant. *Servius.*

Intonat ore] Nonnulli codices, *increpat* legunt. Sed multo majoris horribilitatis est *intonat* dicere. *Pier.*

608 *Quibus invisi fratres*] Hæc quidem constat dicta esse generaliter. Possunt tamen et ad speciem trahi: ut Ægyptum et Danaum, Atreum et Thyesten, Eteoclem et Polynicem significare videatur. Bene autem dicendo *invisi:* per id, quod leve est, etiam majora complexus est. *Serv.*

609 *Pulsatusve parens*] Item quod levius est dixit, parricidii comparatione. Possumus autem Œdipum accipere, Laii extinctorem. *Idem.*

Pulsatusve parens] Seneca Controv. IX. 4. 'Qui patrem pulsaverit, manus ei præcidatur.' Quid intersit *Pulsare* et *Verberare*, docet Chr. Colerus Parerg. c. 36. *Taubmann.*

Et fraus innexa clienti] Ex lege duodecim tabularum venit, in quibus scriptum est, 'Patronus, si clienti fraudem fecerit, sacer esto.' Si enim *clientes* quasi colentes sunt, *Patroni* quasi patres; tantundem est clientem, quantum filium fallere. Et hoc posse fieri ex Horatii dictis intelligimus: qui cum loqueretur de avaris potentibus, ait de vicino cliente, 'Pellitur paternos in sinu ferens deos.' Urbano tamen hoc displicet; et dicit rarum esse hoc magisque contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes. Vult autem intelligi prævaricatores, qui patroni sunt clientium, quos nunc *susceptos* vocamus. *Servius.*

Fraus innexa clienti] Vide Agell. v. 13. *Taubmann.*

610 *Divitiis incub.*] Etiam Cic. dixit: 'Pecuniæ spe atque animo incubare.' *Idem.*

Divitiis soli incubuere repertis] Cic. pro Cluent. 'Hic ille planus improbissimus, quæstu judiciario pastus, qui illi pecuniæ, quam condiderat, spe jam atque animo incubaret, contrahit frontem.' Liv. l. VIII. ab urb. cond. 'Liberes fœnore plebem Romanam, et istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas:' ἐπικειμένους, ἐγκειμένους. *Germ.*

Divitiis incubuere] Sic Ge. II. 507. 'defossoque incubat auro:' ad quem locum actum de hoc verbo. *Emmen.*

611 *Nec partem posuere suis*] Bene addidit *suis*, id est, cognatis, affinibus. Hæc enim fuerat apud majores donandi ratio: non profusa passim: nam hoc est velle inaniter perdere. Unde Cicero ait in libris legum, 'Stipem prohibeo, nam auget superstitionem et exhaurit domos. Dignis igitur largiendum est.' Unde Horatius, 'Cur eget indignus quisquam te di-

vite?' id est, indignus paupertate. *Servius.*

Nec partem posuere suis] *Ponere* ad opes verbum applicavit quoque Valerius IV. 3. de abstinentia: 'Deinceps ex iis vocemus, quorum animus aliquo in momento ponendi pecuniam nunquam vacavit.' *Ponere* autem nonnunquam eam vim mihi habere videtur, ut *cumulare* et *asservare* significet, ut Prop. I. 'Tu pedibus teneris positas fulcire pruinas.' *Germanus.*

Quæ maxima turba] Eurip. ὧν ἀριθμὸς πολύς. *Idem.*

612 *Ob adulterium cæsi*] Si occisi, Ægysthum significat Thyestæ filium; si re vera cæsi, Sallustius, quem Milo deprehensum sub servi habitu verberavit in adulterio suæ uxoris Faustæ, quæ fuerat Syllæ filia. *Servius.*

Quique ob adulterium cæsi] Quam acriter lex Julia vindicarit adulterii crimen, liquet ex facta etiam extraneis accusandi potestate, et patri et marito; non ex æquo tamen, adulterum impune occidendi. *Germanus.*

Quique arma secuti Inpia, nec veriti dom. fall. dext.] Hoc loco videtur blandiri Augusto: quia contra Cæsarem patrem ejus, multi, quibus ignovit, arma susceperant. Est namque ejus dictum, 'Dare quidem se veniam Pompejanis: sed ab ipsis quandoque esse periturum.' Ut *arma impia*, civilia dixerit bella: quæ moverunt Pompejani contra acceptæ veniæ fidem: sed non procedit. Nam si *arma impia* dixit bellum civile, tangit et Augustum et Cæsarem, qui et ipsi bella civilia tractarunt. Item si culpat eos qui contra fidem datæ veniæ dimicarunt, tangit Augustum. Nam transierunt ad eum ab Antonio duo milia equitum, per quos est victoriam consecutus. Horatius, 'Adhuc frementes verterunt bis mille equos Galli canentes Cæsarem.' Fecit præterea injuriam Augusto vel Cæsari, si eos *dominos* dixit: quod apud majores invidiosum fuit. Nam *patres patriæ* dicebantur, non *domini*. Juv. 'Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.' Melius ergo est, ut bellum, a Sexto Pompejo Pompeji filio in Siculo freto gestum, accipiamus. Nam occiso patre Siciliam tenuit: et collectis inde servitiis vastavit sex annis ultro citroque Siciliam: postea victus est ab Augusto et Agrippa. Horatius, 'Minatus urbi vincla quæ detraxerat Servis amicus perfidis.' Et hoc sensu tam *arma impia*, quam dominorum congruit commemoratio. *Servius.*

Quique arma secuti Inpia] Servius hoc refert ad Sextum Pompejum, qui collectis servitiis vastavit Siciliam. Alii ad Spartacum, qui servorum fugitivorum collecta manu bellum concitavit. Turnebus XXII. 1. ad unum Menam, in quem Horatius scripsit oden quartam Epod. Nam hic, cum esset libertus Sexti Pompeji, defecit a patrono, et ad Augustum transiit prodita classe. Atque adeo Turnebus conjungit hæc omnia, 'quique arma secuti Impia, nec veriti dominorum fallere dextras.' Hoc non omnino placet Germano, nec nobis. Rationem illius tu vide. Nostra hæc est. Nam male Poëta cum allusione ad rem Menæ nominaret *dominorum dextras*, cum longum sit discrimen inter dominos et patronos. Et quidem Sextus Pompejus patronus erat Menæ, non dominus. Quid quod Augusti arma Virgilius non *impia* diceret. Itaque satius est, verba disjungere; et per illa, 'quique arma secuti Impia,' intelligamus omnes aggressores bellorum civilium: reliqua de servis nequam. *Cerda.*

613 *Dextras*] In antiquis aliquot exemplaribus, *dextram* unitatis numero. Sed melius *dextras*, quum *dominorum* itidem multitudinis numero positum sit. *Pierius.*

614 *Inclusi*] Fortasse cum allusione ad Romanum morem, quo vulgo servi in custodiis erant, et ergastulis tene-

bantur inclusi. *Cerda.*

Ne quære doceri] Similes locutioni huic structuras adducit Lambinus in Horat. Od. I. 11. ad illud, 'Tu ne quæsieris scire,' &c. Lege illum. *Id.*

Pœnam expectant] Quod gravius est. Nam in expectatione et præsens metus est et dolor futurus. In ipsa autem pœna, solus est dolor. *Servius.*

615 *Forma viros*] Regula. Singulis enim sceleribus statuta sunt supplicia ex more Romano, quem sequitur. *Id.*

Fortunave mersit] Catull. 'queis merser fortunæ fluctibus ipse.' *Germanus.*

616 *Saxum ingens volvunt alii*] Sisyphum dicit, qui Deorum consilia hominibus publicavit. *Servius.*

Saxum ingens volvunt] Sisyphum notat. Vide Adag. *Sisyphus.* Ovid. 'Sisyphus est illic saxum volvensque petensque.' Quidam per hoc intelligunt homines laboriosis quidem, sed irritis conatibus vitam terentes. Ita vetus P. apud Cic. I. Tuscul. 'Sisyphu' versat Saxum sudans nitendo: neque proficit hilum.' Vide et Aristotelem Ethic. l. III. *Taubmann.*

Radiisque rotarum] Ixionem dixit, ut alibi ostendit, 'Atque Ixionii vento rota constitit orbis.' Licet supra dixerit, 'Quos super atra silex.' Nam de his fabulis variæ sunt in ipsis auctoribus opiniones. *Servius.*

Radiisque rotarum Destr.] Ixionem intelligit. De quo Seneca in Agam. 'Ubi ille celeri corpus evinctus rotæ In se refertur: item Ovid. Met. IV. 10. 'Volvitur Ixion, et se sequiturque fugitque.' Respexit ad supplicium Rotæ, quod nostra hodierna longe atrocius. Græcis dicebatur τροχίζεσθαι. Rotæ enim inserebantur, et radiis membratim distenti convulsique, lentitudine mortis maximo cruciatu perimebantur. Apud Josephum in Maccabæis hujus crebra mentio, ut: 'Illigari igitur mole pedibus appensa, atque innecti rotæ jubetur Maccabæus: ita etiam in gyrum circuli porrectus, ut solutis hinc inde visceribus venisque distentis dolores ipsius et pœnæ crescerent.' Vide Turneb. VII. 16. et J. Langlæi JC. Otium Semestr. X. 3. Macrob. in Somn. Scip. vide: e quo Beroaldus docet Ixionem hic non intelligi, sed hæc in genere dici: cum de eo superius jam sit actum. *Taubmann.*

617 *Æternumque sedebit, Infelix Theseus*] Contra opinionem. Nam fertur ab Hercule esse liberatus, quo tempore eum ita abstraxit, ut illic corporis ejus relinqueret partem. Frequenter enim variant fabulas poëtæ. Hippolytum Virgilius liberatum ab Inferis dicit: Horatius contra, 'Neque enim Diana pudicum liberat Hipolytum.' *Servius.*

Sedet, æternumque sedebit, Infelix Theseus] Hunc locum, quem Higynus apud Agell. X. 16. illi superiori 122. dissentaneum censebat, vindicant acerrime J. Baptista Pius, Sylloges III. 9. Facis Gruterianæ, et Jov. Pontanus in Antonio. Passeratius censet, Maronem in hoc secutum Apollon. l. I. quæ vide apud Pimpontium. Disputatque de eo G. Fabricius sane accuratius. Signate autem dicit; *sedet, sedebitque:* nam cum Pirithoo ad rapiendam Proserpinam descendens super quadam petra consedit, a qua licet semel ab Hercule avulsus fuerit (vide et Cælium IV. 8.) post mortem tamen destinatus est, ut in memoriam istius rei, æternum in ignescente ista petra persideat. Alii, ut hæc salvarent, legebant, 'Infelix Tereus,' cujus quidem tyranni immanitas nota est; quod tamen Fabricio non probatur. Sed cur tamen Theseus, qui Athenarum conditor, et in Deorum numero habebatur, hic affigitur? An, quia Proserpinam rapere aggressus est? Porro Læv. Torrentius in Sueton. Cæsare, c. 4. ubi docet *Sedendi* verbum in luctu usitatum esse, de iis qui mortuis feriabantur; notat, hic quoque non alium, quam pœnitentia lugentem hoc

verbo describi. Rob. Titius I. 11. scribit: Thesea dici *æternum sedere*, quia insidens rupi apud Inferos partem natium avulsam ibi reliquisset, tanquam sui vicariam, *καὶ τοποτηρητήν τινα*, ideoque dici *æternum sedere*, quia *πυγὴ* etiamnum in saxo relicta sit. Quanquam alii non *γλουτοῦ μέρος* hæsisse saxo; sed contra saxum, *τῷ γλουτῷ ὑποσηλῶσθαι*. Sed enim post omnes omnium sententias Yvo Villiomarus in Locos Controv. Titii I. 14. omnino cum Hygino verba ista *ἐν τοῖς μνημονικοῖς ἡμαρτημένοις* Virgilii habet; quæ tolli potius, quam solvi ab Interpretib. meruerint: cum manifesta sit *ἀντιλογία*. *Taubmann.*

618 *Phlegyasque miserrimus omnis Admonet*] Si *Phlegyas* est nominativus singularis, hoc dicit, Phlegyas omnes admonet apud Inferos pœnas ferentes. Si autem *Phlegyas* accusativus pluralis est, Theseum omnes Phlegyas admonentem debemus accipere. Hi, namque, secundum Euphorionem, populi insulani fuerunt satis in Deos impii et sacrilegi. Unde iratus Neptunus percussit tridente eam partem insulæ, quam Phlegyæ tenebant, et omnes obruit. Phlegyas autem Ixionis pater habuit Coronidem filiam, quam Apollo vitiavit; unde suscepit Æsculapium. Quod pater dolens, incendit Apollinis templum, et ejus sagittis est ad Inferos trusus. Statius: 'Phlegyam subter cava saxa jacentem Æterno premit accubitu.' *Serv.*

Phlegyasque miserrimus omnis] Tale quid apud Platonem de Aradiæo in Inferis cruciato; ubi, ex solennibus et ritu judiciorum, editi in nocentem exempli ratio popularibus proclamatione significatur: *τὸν δὲ ἀραδιαῖον καὶ ἄλλους συμποδίσαντες χεῖράς τε καὶ πόδας, καὶ κεφαλὴν καταβαλόντες, καὶ ἐκδείραντες, εἷλκον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτὸς, ἐπ' ἀσπαλάθων κνάμπτοντες, καὶ τοῖς ἀεὶ παριοῦσι σημαίνοντες, ὧν ἕνεκά τε ταῦτα ὑπομένοιεν, καὶ ὅτι εἰς τὸν τάρταρον ἐμπεσούμενοι ἄγοιντο.* Servius sub nominandi casu vel ad Phlegyam, Ixionis patrem, referri posse putat, qui ob compressam ab Apolline Coronidem suam filiam, Ixionis sororem, incenso Apollinis templo, confossus Dei ultoris telis ad Inferos detrusus fuit: vel sub accusandi casu ad populos Phlegyas, qui ob impietatem, concussa a Neptuno ea parte insulæ quam incolebant, obruti omnes fuerunt. Profecto et Hom. eorum mentionem facit Il. N. ubi de Marte et Phobo: *Τὼ μὲν ἄρ' ἐκ θρήκης ἐφύρους μετὰ θωρήσσεσθον, Ἠὲ μετὰ φλεγύας μεγαλήτορας.* Videtur tamen *Phlegyas* doctis quibusdam sub nominativo potius accipiendum, cum hic Virgilii versus imitatione illius Pindari Pyth. II. constare videatur, nisi quod patri tribuit Maro, quod filio Pindarus: nempe eadem species proponitur a Pindaro Ixionis rota raptati, quæ hic fere Phlegyæ: nimirum inquit ille, *θεῶν δ' ἐφετμαῖσιν ἰξίονα φαντὶ ταῦτα βροτοῖς λέγειν εἰν πετρόεντι τροχῷ παντᾶ κυλινδόμενον, τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς ἀμοιβαῖς ἐποιχομένους τίνεσθαι.* Phlegyas tamen populos insigni impietate fuisse, et *ὑβριστὰς* memorat Hom. in hym. in Apoll. *Ἵξεις δ' ἐς φλεγύων ἀνδρῶν πόλιν ὑβριστάων; Οἳ διὸς οὐκ ἀλέγοντες ἐπὶ χθονὶ ναιετάασκον Ἐν καλῇ βήσσῃ κηφισσίδος ἐγγύθι λίμνης.* Tu ipse interpone judicium tuum. Infelicem autem Theseum appellasse videtur, quod se filii nece et parricidio contaminasset; ut post paulo eadem ratione Brutum: 'Infelix, utcunque ferent ea fata nepotes.' *Germanus.*

620 *Discite justitiam*] Hoc est, vel nunc in pœnis locati. *Servius.*

Discite justitiam, &c.] Versus in sano sensu auro expendendus: qui quidem status et summa est omnium Tragœdiarum, et compendium universæ Ethices. Testatur G. Fabricius, se ex Laz. Bonamico viro gravi et fidei pleno audivisse, puellam in agro Patavino fuisse fanaticam, quæ Græce et Latine, omnium literarum ante insaniam expers, optime locuta sit. Quæ cum

interrogata esset, quænam esset præstantissima apud Virgil. sententia, hunc ipsum versum clara voce ter pronunciasse. *Taubmann.*

621 *Vendidit hic auro patriam*] Etiam hæc licet generaliter dicantur, habent tamen specialitatem. Nam Lasthenes Olynthum Philippo vendidit: Curio Cæsari viginti septem millibus sestertiis Romam. De quo Lucanus: 'Gallorum captus spoliis et Cæsaris auro.' *Servius.*

Vendidit hic auro patriam] Hæc licet generaliter in proditores patriæ dicantur, de C. Jul. Cæsare tamen fere omnes intelligunt; qui viginti septem millibus sestertiis, e Gallia Romam missis, Curionem, et hujus opera plerosque e Nobilitate suos faciebat: qui postea eundem sibi, eversa libertate, dominum præficiebant. Lucanus: 'Gallorum captus spoliis et Cæsaris auro.' Item: 'Emere omnes, hic vendidit urbem.' *Taubmann.*

622 *Fixit leges pretio atque refixit*] Possumus Antonium accipere secundum Ciceronem in Philippicis. *Fixit* autem ideo, quia incisæ in æreis tabulis affigebantur. *Servius.*

Leges pretio refixit] Omnia hæc scelera posuit Maro, ut viventes ad bonos mores metu pœnæ reduceret. *Donat.*

Fixit leges pretio, &c.] Quod Antonium, Clodium, Verrem, ipsumque adeo Tribonianum per avaritiam fecisse, proditum est. *Fixit* autem ex eo dicit, quod leges in æs incisæ in publico fixis tabellis proponebantur: quæ cum avellerentur, dicebantur *refigi.* Ovid. 'nec verba minantia fixo Ære ligabantur.' Cicero in Philipp. 'Num figentur rursus hæ tabulæ, quas vos decretis vestris refixistis?' Vide et Turneb. XXV. 30. *Taubmann.*

Fixit, &c.] Græce παραπῆξαι. Inde tabulæ, in quibus edicta, leges, &c. incidebantur, παραπήγματα appellabantur. Vide Salm. Plin. exerc. p. 741. *Emmeness.*

623 *Hic thalamum invasit natæ*] Thyestes, unde Ægysthus natus est, item Cinyras. Nam quod Donatus dicit, nefas est credi, dictum esse de Tullio. *Servius.*

Vetitosque hymenæos] Legibus scilicet. Nam dicendo *vetitos*, ostendit fuisse ut est apud Persas hodie. Unde Donatus male ait, natura et legibus vetitos. *Idem.*

624 *Ausi omnes inmane nefas, ausoque potiti*] Illic sunt et qui fecerunt, et qui conati sunt. Dicit autem secundum Romanum ritum, in quo non tantum exitus punitur, sed et voluntas. *Id.*

625 *Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum, Ferrea vox*] Lucretii versus sublatus de Homero: sed *Ærea vox* dixit. *Idem.*

Non mihi] Necessario generalitas injecta est, ne cuncta descripsisse videretur: quoniam fuit impossibile latitudinem tantam plene complecti: vel ne contemptui haberentur pœnæ propositæ ex quotidiana meditatione. Plus quam etiam metus injicitur, cum infinita formido est. *Donatus.*

626 *Ferrea vox*] Hoc κατ' ἐξοχὴν, et proverbialiter. Opp. ἁλιευτ. σιδήρειον νόημα. σιδήρειον νόον. σιδηρείας ὀδύνας. Calaber l. v. σιδήρεον ἦτορ. et l. XII. σιδήρεον κῆρ. Homerus Od. v. et Il. x. σιδήρεος θυμός. et Il. XXIII. σιδήρεον μένος. Vocantur his ferrea, cogitatio, mens, dolores, cor, fatum, animus, robur. Æschylus in Prometh. flexu isto dixit: σιδηρόφρων τε κἀκ πέτρας εἰργασμένος: *Animo ferreo, atque ex petris compactus.* Ab hac forma non abit alia, qua ἀντὶ τοῦ σιδήρου infertur χαλκός. ita Homer. Il. II. χάλκεον ἦτορ. et Pind. Od. VI. Nem. χάλκεος οὐρανός: *cor, cœlum æreum:* et vocibus compositis, sic Homer. Il. I. χαλκοβατὲς δῶ: *domus nixa æreis fundamentis.* et Pind. Isthm. VII. Χαλκόπεδον θεῶν ἕδραν: *Sedem deorum, cui æreum pavimentum.* Latini utrique formæ hæserunt. Ovid. in Phæd. 'Scribe, dabit victas ferreus ille manus.' Lucretius quoque *æream vocem* dixit. Omitto infinitos, nam hi

tibi facile occurrent. *Cerda.*

Scelerum conprendere formas] Ut, 'Aut quæ forma viros fortunave mersit.' *Servius.*

627 *Possim*] In antiquis pene omnibus, *possim* non invenuste: in nonnullis, *possem.* Pierius.

628 *Longæva sacerdos*] Euripid. πολυχρόνιος παρθένος. *Taubmann.*

629 *Perfice munus*] Hoc est ramum redde. Nam supra ait, 'Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus Instituit.' *Servius.*

630 *Cyclopum educta caminis*] Hoc est, magna. Ita enim cujuslibet rei magnitudinem significant: adeo ut Statius Argivorum muros ab ipsis dicat esse perfectos. *Idem.*

Cyclopum educta caminis] Intelligit, ærea ista aut ferrea esse, id est, invicta: ita supra, vs. 554. 'stat ferrea turris ad auras.' Sed et turres inventum esse Cyclopum, testatur Aristoteles. Vide Turneb. XXVIII. 46. *Taubmann.*

Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis] Præteribo, quod in aliquot antiquis exemplaribus, *hac celeremus* legitur, quasi viam alteram, qua progrediendum esset, indicarit Sibylla. Illud non fuit dissimulandum, quod varie legitur *educta.* Nam codices aliquot *obducta*, hoc est, circumducta, habent. Aliquot absque præpositiva compositione *ducta* tantum: ut alibi, 'Pars ducere muros:' et apud Livium, 'Murum duxit.' Sunt tamen quibus *educta* satisfaciat magis utpote numerosius, et quod *caminis* de loco positum sit. *Pierius.*

631 *Fornice*] Arcu. Cicero, 'Vidit ad ipsum fornicem Fabianum.' *Serv.*

Fornice] Ea enim est camera, in arcum ducta. *Donatus.*

Adverso fornice] Vulgata aliquot exemplaria *in fornice.* Sed codices omnes antiqui, quotquot habui, *adverso fornice* absque ea præpositione interjecta legunt. *Pierius.*

632 *Hæc ubi*] Antiqui nonnulli codices, *hic ubi* legunt. Sed *hæc dona* magis omnino placet. *Idem.*

634 *Corripiunt spatium*] Raptim peragunt. *Servius.*

Corripiunt spatium] Id est, raptim carpunt et peragunt. Turn. IX. 27. *Taubmann.*

635 *Occupat Æneas aditum*] Ingreditur: sicut supra diximus. *Servius.*

Recenti] Semper fluenti. Dixit hoc propter paludem Stygem. *Idem.*

636 *Spargit aqua*] Purgat se. Nam inquinatus fuerat, vel aspectu Tartari, vel auditu scelerum atque pœnarum: et *spargit*, quasi se inferis purgat. *Idem.*

Ramumque adverso in limine figit] De munere hoc, quo gaudebat Proserpina, jam supra. Fortassis hac mente scriptum est a Propertio el. II. 13. 'Sat mea, sat magna est, si tres sint, pompa, libelli, Quos ego Persephonæ maxima dona feram.' Ut dicat hos libellos pro ramo sibi futuros, quos offerat Proserpinæ. *Cerda.*

638 *Devenere locos lætos*] Ut metu pœnarum malos deterruit, ita bonos spe felicitatis ad virtutes hortatur. Primo ergo regionum bona prosequitur: deinde, quæ ex his locis capiantur commoda, et qui sint ii, qui hujuscemodi bonis perfruantur. *Donatus.*

Devenere locos lætos] Vir quidam non indoctus, qui nuper et Virgilium scholiis illustravit, ubicunque apud hunc auctorem se offert hoc verbum *devenire* cum accusativo (sæpius autem occurrit) *advenire* legendum contendit, quod *devenire locos, et speluncam*, sine præpositione ipsi duriusculum videatur, cum et simplici verbo Poëta accusandi casum subjunxerit non semel: 'sitientes ibimus Afros:' et, 'rapidum Cretæ veniemus Oaxem:' et, 'fines venturum Ausonios:' et, 'delato Ortygiam dicturus Apollo:' ut et Sophocl. ἐπεὶ γὰρ ἦλθον πατρὸς ἀρχαῖον τάφον· et Hom. τόδε τέτρατον ἵκετο τέκμωρ Αἰγᾶς· et Eurip. in Bacch.

ἥξει δὲ βάκχας, οὗ θανὼν δώσει δίκην· et idem, στεῖχε νῦν ὦ παῖ τὸν ἀρισταῖον· et, μόλῃ δῶμα τοὐμόν· et, βαρβάρους ἀφίξομαι. *Germanus.*

Amœna vireta] Virentia: et est satis usurpatum. *Amœna* autem, quæ solum amorem præstant: vel, ut supra diximus, quasi *amunia*, hoc est, sine fructu, ut Varro et Carminius docent. Alludit autem ad insulas fortunatas. Nam et sequenti hoc indicat versu. *Servius.*

Vireta] In antiquis exemplaribus, *virecta* per *ct*, et a viridi actu *virectum* dictionem esse Grammatici tradunt. *Pierius.*

639 *Fortunatorum nemorum, &c.*] De Campo Elysio, qui et Paradisus vocatur, multi multa et admiranda tradidere. Et scribit Tertullianus, item Euseb. et Irenæus, quæ de Inferis, vita æterna, et Paradiso commentati sunt Socrates, Plato, aliique, pleraque hausta e libris Propheticis et gente Judaica ad suum sensum depravasse. Fortunatarum tamen Insularum descriptio et situs videatur apud Muret. v. 1. Variar. Lect. *Taubmann.*

640 *Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo*] Non nostro largior, sed quam est in cætera Inferorum parte. Aut revera *largior*, si Lunarem intelligis circulum. Nam, ut supra diximus, campi Elysii aut apud Inferos sunt, aut in insulis fortunatis, aut in Lunari circulo. Lucanus, 'Illic postquam se lumine vivo Induit.' *Servius.*

Largior] Hic ostendit nihil deesse ex iis, quæ sunt apud superos, adeo ut fortunati et beati appellari meruerint. *Donatus.*

Largior hic campos æther et lumine vestit Purpureo] In codicibus aliquot antiquis legere est, *largior hic campus:* inde altero membro, *æther et lumine vestit Purpureo.* In quibusdam aliis, *largior hic aër campos:* quod veriti sunt ponere *Æthera* apud inferos, quum tamen et 'Solem suum, et sua sidera norint.' Sed vulgata lectio, quæ est *largior hic campos æther*, magis placet. *Pierius.*

Æther] Putant quidam, Poëtam Anaxagoræ sententiam, de quo Metaph. I. Aristot. secutum, accepisse *ætherem* pro igne mundum ambiente et complente, suffragante illo, 'et lumine vestit Purpureo.' Alii tamen malunt pro *aëre* accipere, ex illo 887. 'Aëris in campis latis:' ut *lumen* hic *purpureum* referatur ad splendorem Solis et illustrationem Elysii: vel accipiatur, ut Æn. I. 'lumenque juventæ Purpureum.' Et quidem *purpureum* pro pulchro dici, ob coloris istius præstantiam, notat etiam Turneb. XXVIII. 46. Ita Horat. od. IV. 1. 'Purpureos olores' dixit; Albinovanus 'nivem purpuream.' *Taubmann.*

Lumine vestit] Sic Apuleius lib. de Mundo: 'Sinceriore interdum luce vestitur:' ita emendat Colvius: vulgo legitur, *vescitur.* Defendi potest. Sic enim dici quit *vescitur luce*, ut a Virgilio, 'vescitur aura.' Redeo: Cicero in Phæn. 'Quam cum perpetuo vestivit lumine Titan.' De lumine Elysiorum signate scribit Plutarchus de sera vindicta: ubi ait, beatos, τῷ φωτὶ διαφέρεσθαι ὥσπερ ἐν γαλήνῃ: *vagari in lumine tanquam in tranquillitate.* De hoc lumine Elysiorum multa Plato in Phædone. *Cerda.*

Lumine vestit] Ita Lucret. l. II. 'Quam subito soleat Sol ortus tempore tali Convestire sua perfundens omnia luce.' Arnob. l. I. 'Siderum Sol princeps, cujus omnia luce vestiuntur, atque animantur.' Tertullianus: 'Æqualitas circumfusi aëris pari luce vestiens angulos.' Tale quid forte Prudent. in Symmach. 'Unde seges late crinitis fluctuet agris, Densius et gravidis se vestiat æquor aristis.' Sic et Græci ἱμάτια πόλεως *murum* dicunt. *Taubmann.*

641 *Purpureo*] Dat hunc colorem

lumini, ut Valer. Arg. I. de face crinita: 'Lumenque innoxia fudit Purpureum.' Virgilius ipse Æn. I. 'lumenque juventæ Purpureum.' Hoc attributum luci dat Catullus de Nupt. Pel. 'Purpureaque procul nantes a luce refulgent.' Ovidius et Seneca, diei, credo ab luce qua dies splendet. Ille Fast. III. 'Purpureum rapido qui vehit axe diem.' Hic in Herc. Œt. 'quaque purpureus dies Utrumque clara spectat Oceanum rota.' Neque abit illud Petronii in fragm. 'Indica purpureo genuit me litore tellus, Candidus accenso qua redit orbe dies.' *Cerda.*

Solemque suum] Sibi congruum: ut, 'Fessosque sopor suus occupat artus.' *Servius.*

642 *Pars in gramineis*] Ostendit quanta animi serenitate in voluptatibus honestis vivant. *Donatus.*

Palæstris] Luctationibus. Græce dixit. *Servius.*

Palæstris] *Palæstra* multa significat, interque alia, imo proprie, locum exercendis corporibus idoneum. Sic Cicero Arpinatem describens, palæstram nominat: et Terentius in Phorm. 'eccum a sua palæstra exit foras.' De loco etiam capiendus Plautus Bacchid. 'ante solem orientem nisi in palæstram veneras.' Male itaque aliqui in Virgilio explicant, *palæstris, id est, luctis.* Nam quidem Plautus dicto loco statim inter alios ludos, luctam quoque nominat. Addo auctoritatem Turnebi, et Mercurialis, explicantium hic non luctam, sed locum luctæ. Ille XVIII. 46. hic Gymn. I. 9. Scio, a Polluce, et a Budæo (qui a Polluce accepit) palæstram, generale esse nomen, ita ut παλαιστραὶ, id est, *luctatores,* significent quoque δρομεῖς, πύκτας, δισκοβόλους, ἁλτικοὺς, id est, *cursores, pugiles, jaculantes disco, contendentes saltu.* Sed hic tantum abest, ut pro his capiam, ut neque pro ipsa lucta: sed pro loco, ut dixi, luctæ. In voce *gramineis,* respicit morem, quo, ut plurimum, veteres exercebant luctas in locis gramine consitis, ut victi inde gramen evellerent, victorique præberent, quod insigne, gloriosum. Tamen hic *gramineis* explicari simpliciter potest, id est, herbosis. *Cerda.*

Palæstris] *Palæstras* hic luctas accipiunt, a quibus dissentit Turn. XXVIII. 46. aitque 'gramineas palæstras,' loca esse herbosa, vacua, in quibus se exercebant ludo et lucta. Idem censet Marc. Donatus Dilucid. l. I. *Taubmannus.*

Palæstris] Ædificii genus apud Græcos, cujus ædificationem et porticuum rationem tradit Vitruvius v. 11. in quibus Athletæ, pugiles, &c. se exercebant. De vocis origine Mercurial. de Art. Gymn. II. 8. de varia significatione idem I. 9. Videndus etiam Panvinius de Lud. Circens. l. I. Per *æ* scribendum contendit ex Græca etymologia Dausquius. Varia hic studia enarrat, nam iisdem mortui delectantur, quibus vivi. Inde Ovid. Metam. l. IV. 'Parsque forum celebrant, pars ima tecta tyranni: Pars alias artes antiquæ imitamina vitæ.' Idem noster vs. 653. et seqq. *Emmeness.*

643 *Contendunt ludo*] Non odio. *Servius.*

644 *Choreas*] *Re* corripuit propter metrum. Alibi ait secundum naturam: ut, 'Juvat indulgere choreis.' Ergo aut Systolen fecit, aut Antithesin *i* pro *e* ponens. Nam Græcum est nomen. *Idem.*

Plaudunt choreas] Ductum ab illo Od. Θ. πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν· ubi χορὸς pro loco destinato choreis: ut superius eodem lib. λείηναν δὲ χορὸν, καλὸν δ' εὔρυναν ἀγῶνα. Fortasse etiam pro *choro,* et loco tripudiis dicato, *choreas* hic accipit Maro. *Germanus.*

Plaudunt choreas] Non tantum accusativum cognatum, sed et alios re-

çipit. Stat. silv. l. I. 'aquas plaudere natatu.' Plura dabit exempla Sanct. Minerva p. 180. *Emmeness.*

645 *Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos*] Orpheus Calliopes Musæ et Œagri fluminis filius fuit, qui primus Orgia instituit: primus etiam deprehendit harmoniam, id est, circulorum mundanorum sonum, quos novem esse novimus: e quibus summus, quem ἄναστρον dicunt, sono caret; item ultimus, qui terrenus est. Reliqui septem sunt, quorum sonum deprehendit Orpheus; unde utique septem fingitur chordis. *Longam* autem *vestem*, aut citharœdi habitum dicit, aut longam barbam; nam a contrario imberbes, *investes* vocamus. *Servius.*

Nec non Threïcius] Ostendit citharam, inter honestas enumerari artes. Est enim musica. *Donatus.*

Sacerdos] Quia et Theologus fuit, et Orgia primus instituit. Ipse etiam homines de feris et duris composuit. Unde dicitur arbores et saxa movisse, ut Deus. *Servius.*

Threïcius l. cum v. sacerdos] *Orpheus* Thracius Calliopes Musæ F. qui hic *sacerdos* dicitur, quia primus ex Ægypto arcana ceremoniarum transtulit, et orgia instituit: unde et Horatio vocatur 'sacer interpresque deorum.' Longo autem syrmate, hoc est, veste fluxa et prolixa humumque verrente, tibicines fidicinesque usos esse, vel ex Horatio notum, in Arte: 'traxitque vagus per pulpita vestem:' item e 4. ad Herenn. Talis et illa notatur apud Tibull. III. 4. 'Ima videbatur talis illudere palla.' De quo et Turneb. XXVIII. 46. et XVIII. 35. Servius *longam vestem* exponit etiam longam barbam: cum *vesticeps* dicatur barbatus; et e contrario *imberbis* etiam *investis.* Taubmann.

Longa cum veste] Habitus musicus fuit olim demissus ad pedes, ideo notanter *longa veste.* Apulejus Florid. II. 'Eique prorsus citharœdicus status, Deam conspiciens canenti similes, tunicam picturis variegatam deorsum ad pedes dejectus ipsos,' &c. Vide uti locum istum legat Lipsius Elect. II. 21. Redeo. Inde Horatius ad Pisones, 'traxitque vagus per pulpita vestem.' et Martialis l. IV. 'Musa nec insano syrmate nostra tumet.' Callistratus de statua ipsiusmet Orphei, χιτὼν δὲ ἐξ ὤμων ἀπαγόμενος εἰς πόδας: *tunica ab humeris deducta ad pedes.* Huc spectant Tibullus et Propertius, qui in descriptionibus Phœbi patris musicæ, illi hunc habitum assignant. Ait ille el. III. 4. 'Ima videbatur talis illudere palla.' Hic el. II. 31. 'Pythius in longa carmina veste sonat.' Utrique adjungo Valerium Arg. l. I. qui ministrum Phœbi pari habitu ornat, ita inquiens: 'Hic vates, Phœbique fides non vana patentis Mopsus, puniceo cui circumfusa cothurno Palla imos ferit alba pedes.' et Ovidium Fast. VI. 'et ut hunc tibicina cœtum Augeat, in longis vestibus ire jubet.' *Cerda.*

646 *Obloquitur numeris*] Dicendo *obloquitur*, chordarum expressit laudem, quas dicit verbis loquutas. *Obloqui* enim non est, nisi contra loquentem loqui. *Servius.*

Obloquitur numeris septem] Nimirum ἀπὸ τῶν ἑπταχόρδων ἁρμονιῶν· et Epigr. Græco de Thebis, σῆς χερὸς ἀμφίων ἄπονος χάρις, ἑπτάπυλον γὰρ Πάτρην ἑπταμίτῳ τείχισας ἐν κιθάρῃ. Eurip. quoque in Alcest. et Iphig. ἑπτάτονον χέλυν vocat: et Pind. in Pyth. Od. 2. φορμίγγα ἑπτάκτυπον, et in Nem. ἑπτάγλωσσον. Callimachus autem in Deli hymno est auctor, Apollinem numero septenario chordas citharæ definivisse, quod septies cycni Latonæ in nixu accinuissent, ἔνθεν ὁ παῖς τόσσας δὲ λύρῃ ἐνεδήσατο χορδὰς Ὕστερον, ὁσσάκι κύκνοι ἐπ' ὠδίνεσσιν ἄεισαν. Fulgentius tamen hunc Maronis locum ad septem Musicæ genera mavult referre, Diastemata, Systemata, Phthongos, Tonos, Meta-

bolas, Melopœïas. *Obloquitur* autem a Poëta videtur dictum, ut a Græcis *ἀντιμελίζειν*, et *ἀντιφωνεῖν*. Plato de Leg. Z. de citharœdis, *ἀποδιδόντας πρόσχορδα τὰ φθέγματα τοῖς φθέγμασι*. *Germanus.*

Obloquitur] Explicui non de ipso loquente, sed de loquente cithara. Ita Lucretius l. IV. 'Et citharæ liquidum carmen, chordasque loquentes.' Si quis capiat de Orpheo pulsante pariter et canente, firmabit sententiam suam Tibulliano illo: 'Sed postquam digiti fuerant cum voce locuti:' et illo Propertiano III. 3. 'carmina nervis aptat.' In quibus non canitur aut assa voce, aut assa lyra: sed voce pariter et lyra ad eum modum, quo pastores Virgiliani: 'Tu calamos inflare leves, ego dicere versus.' *Cerda.*

Obloquitur] Laus chordarum, quæ non sonare, sed verbis quasi loqui videbantur. Græci habent suum *ἀντιμελίζειν* et *ἀντιφωνεῖν*. Alii, *Obloquitur numeris*, interpretantur, *Cecinit modulis ac rhythmis:* ut et fides increpuisse, et simul voce cecinisse intelligatur. Sed vide et Turneb. XXVIII. 30. *Taubmann.*

Numeris] Rhythmis, sonis: ut, 'Numeros memini, si verba tenerem.' *Servius.*

Septem discrimina] Quia omnes chordæ dissimiliter sonant. *Idem.*

Septem discrimina vocum] Ita et Euripid. *ἑπτάτονον χέλυν* vocat: et Pindarus *φόρμιγγα ἑπτάκτυπον*, item *ἑπτάγλωσσον*. Sed et Eustath. *ἑπταχόρδου* lyræ meminit. De Orphei lyra sive cithara; et cur septem chordas habuerit, a multis curiosissime disputatur. Tu vide mihi Turneb. XIX. 30. et Serv. *Taubmann.*

647 *Jamque eadem dig. &c.*] Id est, intus canit et foris. Manus enim sinistra carpit chordas digitis, quod *intus canere est:* tacita quadam musica nec foris audita, sed artifici tantum intellecta. At manus dextra pectine chordas pulsat, *canitque foris*, id est, canit, quod etiam alii audiant: nec enim tacita est ejus, ut sinistra musica; sed canora. Turn. XIV. 4. et XXVIII. 46. *Idem.*

Jam pectine pulsat eburno] *Jam*, nunc. Hoc autem *pecten* declinatur ut lien, carmen. *Servius.*

Pectine] Notat Nascimb. tempore Julii III. Romæ statuam Orphei marmoream erutam esse, quæ sinistra citharam, dextra pectinem tenuerit; inde censet, ubi pecten in hac re a Poëtis ponatur, revera pectinem intelligi, non plectrum. *Taubmann.*

648 *Hic genus antiquum*] Quod non omnes viros fortes in Elysio visos esse commemorat, hæc ratio est: quia isti divinos meruerant honores; quod Tydeo, vel his, quos supra memoravit, non contigit. Nam ideo *antiquum* addidit, quasi et illis Elysii non contigerint campi, si eis annorum non derogasset vetustas. *Serv.*

Hic genus] Videtur mihi hic versus factus cum oppositione ad illum, ubi nocentium catalogus, 'Hic genus antiquum terræ Titania pubes:' ut pari modulo incipiat catalogus felicium. *Cerda.*

649 *Magnanimi heroës*] Catull. 'o nimis optato sæclorum tempore nati Heroës salvete Deum genus.' *Germanus.*

Heroës] Ἡμίθεοι ἄνδρες apud Schol. Homeri ad Iliad. A. 4. de Heroibus Feith. ant. Homer. I. 1. *Emmeness.*

Nati melioribus annis] Plerumque enim virtus decoloratur temporis infelicitate. Cicero, 'Ut illa laus temporum, non hominum fuisse videatur.' *Servius.*

Nati melioribus annis] Aut felicioribus quam ii erant, in quos calamitas belli Trojani incidit: aut, quibus majori in honore virtus erat, quæ plerumque decoloratur temporis infelicitate. Cicero: 'Ut illa laus temporum, non hominum fuisse videatur.' Catullus: 'O nimis optato sæclorum

tempore nati Heroës!' *Taubmann.*

650 *Ilusque, Assaracusque*] Trojani reges fuerunt. *Servius.*

Trojæ Dardanus auctor] Hunc in septimo inter Deos dicit relatum: ut, 'Et numerum divorum altaribus auget.' Sed, ut diximus supra, Homerum sequitur, qui inducit simulacrum Herculis apud Inferos visum. *Idem.*

651 *Miratur*] In antiquis sane omnibus codicibus, Longobardico excepto, *miratur* est singulari numero: ut de Ænea tantum id dicatur. Quid enim Sibylla miraretur, quæ sibi alias innotuerant? Sunt tamen, in quibus *mirantur* legas. *Pierius.*

652 *Stant terræ*] Antiqui plerique codices, *stant terra defixæ*, legunt, ablativo casu, pro *terræ.* Utrumque enim dicitur eleganter. *Idem.*

Defixæ hastæ] Subaudis *Inanes.* Item, 'equos inanes.' *Servius.*

Terra defixæ hastæ] Notat Turnebus Poëtam morem antiquorum respexisse, qui hastæ posteriorem partem etiam præpilabant ad defigendum humi, quam οὐριαχὸν Græci, στύρακα, et σαυρωτῆρα appellabant. Hom. ἔγχεα δέ σφιν Ὄρθ' ἐπὶ σαυρωτῆρος. σαυρωτῆρι autem ἐπιδορατὶς opponitur, utpote cuspis, et pars hastæ prior. *Germanus.*

653 *Per campum*] In antiquis aliquot exemplaribus, *campum* legitur unitatis numero: sed non displicet *campos* pluraliter, ad amplitudinem indicandam. *Pierius.*

Quæ gratia currum] Detraxit unum *u* licentia, qua Latinitas Græcos secuta genitivo plurali syllabam aut addit aut detrahit. Hoc loco detraxit: sicut 'Arma virum.' Contra addidit, 'Alituum pecudumque genus,' pro *alitum,* sicut Græci μουσάων ἑλικωνιάδων. *Servius.*

Curruum] Sunt antiqui codices, Mediceus et alii, in quibus *curruum* integra dictione scriptum habeatur. Prisciano placet syncopam fieri: neque tamen negat *uu* duplex scribi posse, ut fiat synalœpha cum subsequente versu. *Currum* tamen reperias. *Pierius.*

654 *Nitentis*] Pingues; ab eo quod sequitur, id quod præcedit, intelligis: Per omnia autem, quæ dicturus est, intelligendum hoc, 'Quæ gratia fuit vivis, eadem sequitur tellure repostos.' *Servius.*

655 *Eadem seq. tellure repostos*] Anacreon contra, ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ. *Germanus.*

Eadem sequitur, &c.] De his ex disciplina Platonica sumptis videatur Cælius x. 9. et Macrob. I. 9. in Somn. Scip. *Taubmann.*

657 *Vescentis*] Omnia in unum læta convenerant: honestorum personæ: cœtus justorum: apparatus epularum: lætitia, cantus: locus herbescente viriditate hilaris et odore lauri jucundus, nemorosus, atque undarum perennium copia semper apricus. *Idem.*

Pæana canentis] Proprie Apollinis laudes, quod nunc congruit propter lauri nemus: abusive omnium deorum. Sic *Orgia* proprie Liberi: abusive, omnium Deorum sacra. *Serv.*

658 *Odoratum*] Pro *odorum:* ut diximus supra. *Idem.*

Inter odoratum lauri nemus] Ita etiam de his locis Tibullus I. 3. 'Floret odoratis terra benigna rosis.' Virgilius infra inducit, 'Riparumque toros, et prata recentia.' Plutarchus de sera vindicta constituit partem istam, ὕλῃ καὶ χλωρότητι, καὶ χλόαις ἀνθέων ἁπάσαις διαπεποικιλμένον: *Silva, viriditate et omnigenis floribus ornatam.* Additque: ἐξέπνει δὲ μαλακὴν, καὶ πραεῖαν αὔραν, ὀσμὰς ἀναφέρουσαν ἡδονῆς θαυμασίας: *exhalabat autem lenem auram et mollem, quæ odorem exhibebat suavitatis maximæ.* Pergit pluribus Plutarchus. In opere etiam de orbe Lunæ adumbrans partem istam beatorum, ait: καὶ τὴν νῆσον εὐωδίᾳ κατέχεσθαι πᾶσαν: *totam insulam occu-*

pari suavi fragrantia. Libat Propertius has voluptates IV. 7. 'Mulcet ubi Elysias aura beata rosas.' Consonant ista cum doctrina Epicuri, qui dicebat, τέλος τῶν ἀγαθῶν καὶ σοφῶν ἀνδρῶν τὴν ἡδονὴν εἶναι. Verba sunt Cedreni: 'finem bonorum et sapientium esse voluptatem.' *Cerda.*

Unde superne Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis] Eridanum Aratus in cœlo esse dixit haud longe a ceto. Hic et in terris est, qui in Italia, id est, in Venetia, *Padus* vocatur: quem alii etiam ad Inferos volunt tendere, alii nasci apud Inferos, et exire in terras. Ideo autem ista finguntur, quia de Apennini parte oritur, quæ spectat Inferum mare, et tendit usque ad superum. Ergo hic sensus est, Canebant in locis, unde superne, id est, ad superos plurimus Eridani amnis per silvam volvitur. Namque verisimile est: quoniam legimus de Aristæo, 'Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diversa locis.' Et congrue: nam omnis humor ex terræ nascitur venis. Alii *Eridanum* pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum. Nam legimus 'Fluviorum rex Eridanus:' et amant poëtæ, pro appellatione, ponere magnæ rei proprietatem: ut alibi, 'Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.' Melius tamen est, si distinguamus, 'Unde superne plurimus,' Unde ad superos plurimus, id est, magnus amnis volvitur per silvam Eridani, id est, populos. Fabula namque hæc est: Eridanus Solis filius fuit: hic a patre impetratum currum agitare non potuit, et cum ejus errore mundus arderet, fulminatus, in Italiæ fluvium cecidit: et tunc a luce ardoris sui, Phaëthon appellatus est, et pristinum nomen fluvio dedit. Unde mixta hæc duo nomina inter Solis filium et fluvium invenimus. Postea ejus sorores flendo in populos versæ sunt: ut in decimo, 'Populeas inter frondes umbramque sororum.' Et hoc Virgilius: nam alii in alias arbores dicunt. *Servius.*

Unde superne Plurimus] Canebant in locis, unde ad superos *plurimus*, id est, magnus amnis volvitur: quippe qui XXX. amnibus augeatur. *Taub-*

Eridani] Qui *Padus* vocatur. Sicut autem in cælo consecrarunt astrologi Eridanum, sic et in Elysiis ponit eum Maro, vel cælestis illius imitatione, vel patriæ commendatione inductus, cum sit in Italia fluviorum rex. Sic Catonem umbris dare jura scripsit, ne Græci tantum exercendis Inferorum judiciis præfecti viderentur; interesse putans ad patriæ ornamentum et Catonis laudem, hominem Romanum illic judicare. Turn. XXII. 1. *Taubmann.*

660 *Hic manus, ob patriam pugnando volnera passi*] *Manus*, id est, multitudo eorum qui ob patriam passi sunt vulnera: et est figurate dictum. Sane animadvertendum, quod ait Horatius in arte poëtica, 'Et simul et jucunda et idonea dicere vitæ.' Nullam enim majores nostri artem esse voluerunt, quæ non aliquid reipublicæ commodaret. Unde Virgilius hoc per transitum facit. Nam dicendo puniri patriæ venditores, contra præmia defensoribus solvi: nihil aliud, nisi fugienda vitia, et sectandas esse docet virtutes. *Servius.*

Hic manus, ob patriam, &c.] Locum communem eorum, qui dicti φιλοπόλεις, et φιλοπολῖται, plures conjunxerunt. Erasmus variis in locis. Rittershusius in Oppianum, et in Homerum Spondanus, Brusonius lib. et cap. 5. Auctor. πολυανθ. Pierius in Hieroglyp. Andreas Eborensis, interpretes aliqui hic in Virgilium. Ideo abstineo, res enim ista facile parabilis. Non omittam tamen verba Tullii, qui cadentes pro patria in Elysiis constituit, ut hic Virgilius. Loquens de legione Martia, quæ cecidit dimicans contra Antonium, ait: 'Vos vero, qui extremum spiritum effudistis, piorum estis sedem et locum consecuti.' Reliquorum exemplis adjice, quæ de

Chæremone narrat Agathias lib. II. *Cerda.*

661 *Sacerdotes casti, dum vita manebat*] Quasi quis castus posset esse post mortem : sed aliud dicit ; id est, qui fuerunt casti dum in communione vitæ versarentur. Nam hi qui sacra maxima accipiebant, renuntiabant omnibus rebus : nec ulla in his nisi numinum cura remanebat. Herbis etiam quibusdam emasculabantur : unde jam coire nec poterant. Dicit ergo eos sacerdotes, qui casti fuerunt etiam ante sacra suscepta. *Servius.*

662 *Pii vates*] Vaticinantes, non mendaces. *Idem.*

Phœbo digna locuti] Aut veridici, qui talia loquebantur, qualia decebant Apollinem. Multi enim mentiebantur : ut in Lucano Phœbas, ad quam Appius Claudius, 'Et nobis dabis, improba, pœnas, Et superis quos fingis, ait.' *Idem.*

663 *Inventas aut qui vitam excoluere per artis*] Qui erudierunt et ornaverunt vitam per inventa artificia. Significat autem Philosophos, qui aliquid excogitaverunt, unde vita coleretur. *Idem.*

Inventas aut qui vit. exc. per artis] Ἀλφηστὰς ἄνδρας Hesiodi innuere videtur, τουτέστι, ἐφευρετὰς καὶ ἐπινοητικούς. Nimirum Orpheus in hym. Palladem εὑρεσίτεχνον vocat. Aristot. lib. Polit. B. memorat hanc inter alias leges Hippodami legislatoris, ut præmia inventoribus decernerentur: ἐτίθει δὲ νόμον περὶ τῶν εὑρισκόντων τὶ τῇ πόλει συμφέρον, ὅπως τυγχάνωσι τιμῆς. Videntur hæc autem ex Platonis fere desumpta symposio. φρόνησίν τε καὶ τὴν ἄλλην ἀρετὴν, ὧν δή εἰσι καὶ οἱ πάντες ποιηταὶ γενήτορες, καὶ τῶν δημιουργῶν ὅσοι λέγονται εὑρετικοὶ εἶναι. *Germanus.*

664 *Quique sui memores alios fecere merendo*] Et quia aliquos sui memores fecere præstando : ut, 'Nunquam, regina, negabo Promeritam,' id est, præstitisse. Terentius, 'Ego, Charine, neutiquam officium liberi esse hominis puto : cum is nihil promereat, postulare id gratiæ apponi sibi.' *Serv.*

Alios] Non placet quod in exemplaribus plerisque veteribus *aliquos* legitur. Plus enim est *alios* dicere. *Pierius.*

Memores fecere merendo] Prop. el. IV. 'Sim digna merendo, Cujus honoratis ossa vehantur aquis.' *Germ.*

Quique sui memores alios fecere merendo] Vide ut locum istum tractet, explicet, expendat S. Augustin. Virgilium admiratus l. XXI. de Civit. cap. ultim. ubi versum istum comparat cum doctrina Euangelica. *Cerda.*

Quique sui memores, &c.] Horum virtutes enarrat Macrob. in somn. Scip. I. 8. *Emmeness.*

665 *Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta*] Per quod eos ostendit meruisse divinos honores : ut diximus supra. *Servius.*

Omnibus his] Omnia commoda consequuntur honestatis cultores ; locum, sidera, lucem, prata, nemora, cibos, delicias, studia artium, ut non privati vita, sed ad aliud vivendi genus transisse videantur. *Donatus.*

667 *Musæum ante omnis*] Theologus fuit iste post Orpheum : et sunt variæ de hoc opiniones. Nam eum alii Lunæ filium, alii Orphei volunt, cujus eum constat fuisse discipulum. Nam ad ipsum primum carmen scripsit, quod appellatur 'Cratera.' *Serv.*

Medium nam plurima turba Hunc habet] Locus huic similis est apud Aristidem in oratione funebri Alexandri Poëtæ præceptoris sui, ubi ait, hunc in Inferno circumdari ab choris Poëtarum et historicorum, conantium enixe, ut ad se Alexander divertat. ποιητῶν χοροὺς ἵστασθαι περὶ ἐκεῖνον. Qui attente legerit Aristidem, inveniet Græcum hunc multis in rebus Virgilio hæsisse. *Cerda.*

668 *Humeris extantem suspicit altis*] Quasi Philosophum, ac si diceret Platonem. Alludit enim poëta. Nam *Plato* ab humerorum dictus est latitudine. Athleta enim fuit, qui post

omnium victoriam, se philosophiæ dedit. *Idem.*

Humeris extantem] Hanc exsuperantiam Gr. ὑπερωμίαν et ἀκρωμίαν vocant. Servius, Nascimb. aliique putant allusum ad Platonem, unde sua potissimum hauserit Poëta. Certe ob humerorum latitudinem dictus est Plato: atque ob corporis illud robur primum athleta fuit, deinde se Philosophiæ tradidit. Mirantur autem multi hic Maronem honorifice Musæi meminisse, de Homero siluisse: ac Græci quidem nonnullam ei livoris hac de caussa labem adspergunt, &c. De quo Turneb. XVIII. 46. *Taub.*

669 *Felices*] Utpote quæ post depositam vitam, talia loca ac delicias sint assecutæ. *Donatus.*

Tuque, optime vates] Quia theologus fuit. Et sciendum hoc loco Sibyllam jam a numine derelictam: unde et interrogat, quod alias non faceret. *Servius.*

670 *Quæ regio Anchisen, quis habet locus*] Bene et generalitatem requirit et speciem, quo possit facilius inveniri. Nam *locus* in regione est. *Id.*

Illius ergo] Propter illum, vel causa illius. *Ergo* autem conjunctio fuit; sed per accentus mutationem in adverbium transit: et est sola particula, quæ habet in fine circumflexum. Multi male putant nomen esse indeclinabile: et dicunt positum esse pro caussa (*Caussa* autem nomen est quod ponitur pro ratione) qui casus declinatione caret. *Servius.*

Illius ergo] Lucret. l. III. 'Intereunt partim statuarum et nominis ergo.' *Germanus.*

671 *Magnos amnis*] Aut magna fluenta: aut quia novem sunt, quæ odiosum fuerat commemorare per singula. *Servius.*

673 *Nulli certa domus*] Id est, habitatio, quam animæ tandiu certam habent, quandiu in corporibus sunt: post quorum solutionem vagantur pro vitæ merito in circulis. *Idem.*

Nulli certa domus] Totum hunc locum laudat Scal. Poët. v. 16. Hic autem innuitur, animam a corpore secretam nullius loci spacio includi; sed pro vitæ merito in circulis vagari. *Taubmann.*

Lucis habitamus opacis] Varia dicit, quæ pro vitæ varietate contingunt. In his autem locis Heroum animæ coluntur. *Servius.*

674 *Recentia rivis*] Virentia: rivorum scilicet caussa. *Idem.*

Rivis] In Romano codice, *silvis* pro *rivis* legitur. Sed enim *Rivi* in caussa sunt, cur prata sint recentia. *Pierius.*

Prata recentia rivis] Virentia, rivorum caussa: ita Hor. Od. III. 4. 'frondem novam' pro virenti dixit. Alii *silvis* legunt. *Taubmann.*

675 *Voluntas*] In codicibus aliquot antiquis, *voluptas* habetur. Errore, ut puto; quia alibi simili indiligentia *voluptant*, pro *volutant* scriptum animadverti. *Pierius.*

Si fert ita corde voluntas] Lucret. III. 'Si fert ita forte voluntas.' *Germanus.*

676 *Jugum*] Ita enim dividuntur montes, in radices, latera, juga, vertices, pro locorum qualitate. *Servius.*

Facili jam tramite] In codicibus aliquot antiquis, *facili vos tramite* legitur: sed *jam* in antiquioribus habetur. *Pierius.*

678 *Dehinc summa cacumina linquunt*] Non *linquit.* hoc enim dicit: Æneas et Sibylla, perducti ad summum, in plana descendunt. *Servius.*

679 *Penitus convalle virenti*] Valde virenti: ut, 'penitusque sonanteis Accestis scopulos.' *Idem.*

680 *Inclusas animas*] Non re vera inclusas: sed multitudine separatas, quo facilius agnoscerentur. *Inclusas* autem, aut segregatas: aut secundum ritum antiquum. Multitudinem enim si numerare non poterant, eam in locum certum includebant per partes, et ex unius numero quanta esset videbant. Quod Xerxes de suo fecit

exercitu. *Idem.*

681 *Lustrabat studio recolens*] Circuibat, studiose tractabat. *Idem.*

Lustrabat] Oculis. *Donatus.*

Recolens] Animi intentione. *Idem.*

682 *Carosque nepotes*] Posteros: sicut per nurus fœminas dicunt. *Serv.*

683 *Fataque fortunasque virum, moresque, manusque*] Felicitas enim aut fatalis est, aut fortuita, aut ex virtute descendens. *Idem.*

Fata, fortunas, mores, manus] Propositio est eorum, quæ deinde prosequitur. *Donatus.*

685 *Alacris*] Ipse alacris. Et sciendum antiquos et *alacris* et *alacer*, et *acris* et *acer*, tam de masculino quam de fœminino genere dixisse. Nunc masculino utrunque damus: de fœminino *alacer* et *acer* nunquam dicimus: licet Ennius dixerit: 'Æstatem Autumnus, post acer hiems sit.' Nam inde est 'alacer.' *Servius.*

686 *Genis*] Palpebris. Ennius de dormiente, 'Imprimitque genæ genam.' *Idem.*

Excidit ore] Quasi seni: quod circa Anchisen reservat, ut, 'Tantumque nefas patrio excidit ore.' *Idem.*

687 *Venisti tandem*] Hoc ad effectum pertinet desiderantis. Alias oritur quæstio, quod dicit, 'Sic equidem ducebam animo.' *Idem.*

Venisti tandem] Vide colloquium Ulyssis cum Anticlea matre apud Inferos, Od. Λ. Ut autem *venisti tandem*, sic Od. P. ἦλθες τηλέμαχε γλυκερὸν φάος. *Germanus.*

Spectata] Probata: ut, 'Et rebus spectata juventus.' Hoc autem dicit, Tua pietas mihi semper probata, nunc etiam 'iter durum' vicit, scilicet Inferorum. *Servius.*

Spectata] Legi *exspectata*, et explicui cum oppositione ad illud, 'Sic equidem ducebam animo rebarque futurum, Tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.' Hoc enim exspectantis est. Alii legunt, *spectata*, hac sententia: Probata est mihi tua pietas per labores, ac dura itinera. Ad eum modum, quo Ovidius dixit, 'spectatur in ignibus aurum,' id est, probatur. Quod Græci δοκιμάζεται, διακωδωνίζεται. Lectionem hanc sequitur Passeratius, quem Germanus advocat; et Germ. ipse, prolato in Paralip. vetere codice, in quo est *spectata*. Sequitur Jos. Scal. in Catull. et addit tralationem duci a probationibus operum, quæ dicuntur *spectationes*, ab Agellio, et aliis. Sequitur Servius: nam tametsi in illo semper legatur *exspectata*, sed ejus verba aliud indicant: sunt vero hæc 'exspectata, probata, ut rebus spectata juventus,' &c. Potes hos sequi. Ego in primum inclino, nam ita hic videtur assumi vox ista, ut Æn. II. 'quibus Hector ab oris Exspectate venis?' *Cerda.*

689 *Et notas audire et reddere voces*] Familiariter loqui. *Servius.*

Audire et reddere] Ex Catullo de nupt. Pel. 'Nec missas audire queunt, et reddere voces.' Usurpavit quoque Æn. I. *Cerda.*

690 *Rebarque futurum*] Arbitrabar, ratiocinabar esse venturum. Per quod intelligimus fataliter Æneam ad Inferos descendisse. Non enim nisi fatalia deprehenduntur. *Servius.*

691 *Nec me mea cura fefellit*] Nec decepit me dulcissimus filius. Nam vocativus est, *mea cura*, id est, tu: et dictum est sicut, 'Veneris justissima cura.' *Idem.*

Mea cura] Id est, Spes mea: quia spei cura est comes. H. Steph. Servius *mea cura* pro vocandi casu habet, et exponit, 'dulciss. fili.' *Taubmann.*

692 *Quas ego te terras, &c.*] Pietatis magnitudo ostenditur, cum pater ejus ingemit casibus. *Servius.*

Quas ego te terras] Romanus codex, et aliquot alii vetusti, *quas ego per terras* legunt. Mihi prior lectio facit satis: quia etiam si *per* legas, *te* pronomen desideraretur. *Pierius.*

694 *Libyæ tibi regna nocerent*] Aut quia de Junone ait Venus: 'Haud

tanto cessabit cardine rerum.' Aut, quod est melius, illud dicit: Timui ne dum apud regna Carthaginis voluptatibus vacabas, imperium fatale derelinqueres. *Servius.*

695 *Tristis imago*] Severa, terribilis: ut supra, 'Et turbida terret imago.' *Idem.*

696 *Sæpius occurrens*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον *sæpius* ei dictum intelligimus: aut certe, Egit me tua imago ad hæc tendere limina, quam sæpe videre consuevi. *Idem.*

Occurrens] Respicit ad illud v. 'Averna per alta Congressus pete, nate, meos.' Cum addit *sæpius*, intelligendum κατὰ σιωπήν. Nam semel apparuisse Anchises legitur. *Cerda.*

Tendere adegit] In codicibus aliquot pervetustis, legere est *adire coëgit*. Sed omnino lectio hæc ex aliqua paraphrasi desumpta est, pedestris enim et exilis est. Illud vero *tendere adegit* longe sublimior phrasis et elegantior. *Pierius.*

697 *Stant sale Tyrrheno classes*] Affectionis est filii etiam ea indicare, de quibus non interrogatur. *Servius.*

699 *Largo fletu*] Nato ex gaudio. *Idem.*

Rigabat] In antiquis plerisque *rigabant* plurali numero est. Sed de Ænea tantum hoc dictum volunt multi, quod absurdum dicunt dare lacrimas Anchisæ, in beatorum jam numerum adscito. Sed fecit hoc Poëta ad affectum mutuæ pietatis exprimendum. *Pierius.*

700 *Ter conatus ibi col. dar. brach.*] Supra ex Hom. de Eurydice et Creusa. Sæpe autem Eurip. ἀμφιθεῖναι, et περιβάλλειν δέρῃ χεῖρας. *Germanus.*

701 *Ter frustra*] Sæpius: finitus pro infinito. *Servius.*

703 *Interea videt Æneas*] Εἱρμὸς est hoc loco, id est, unus sensus protentus per multos versus: in quo tractat de Platonis dogmate, quod in Phædone positum est περὶ ψυχῆς, de quo in Georgicis strictim, hic latius loquitur. De qua re etiam Varro in primo divinarum plenissime tractavit. Hoc autem continet: Æneas dum per Inferos pergeret, respexit fluvium quendam loci remotioris: ad quem innumera multitudo tendebat animarum. Interrogavit patrem, quis esset fluvius, vel qua ratione ad eum pergerent animæ, Pater ait, Lethæus est: pergunt autem; ut potantes oblivionem patiantur, et incipiant in corpora velle remeare. Stupefactus Æneas interrogat: Dic pater, animæ, quæ per præteritam vitam tot supplicia pertulerunt, possunt habere votum revertendi in corpora? Non est verisimile, liberatas de corporis carcere ad ejus nexum reverti. Suscepta narratione, hæc Anchises exequitur: primo debere fieri, ut redeant, deinde posse, deinde velle: quæ quoniam obscura sunt, aliis sub divisionibus innotescunt. Quid est debere? Cuncta animalia a Deo originem ducunt: quæ quia nasci cernimus, revertuntur sine dubio, unde cuncta procreantur. Deinde posse sic probat: quia immortales sunt animæ, et sunt, quæ possunt reverti. Tertium est, utrum velint: quod dicit fieri per Lethæum fluvium. Et hoc est, quod dicturus est: sed incidentes quæstiones faciunt obscuritatem. *Idem.*

Valle reducta] Is locus dicitur reductus, qui habet vias non recta continuo tendentes, sed ejusmodi, ut tibi in lustrando redeundum recurrendumque sit. Sic Mæander flexus habet reductos, sic multi horti reductas vias, sic Horatius bis dixit, 'reductam vallem' ad imitationem Nostri, videlicet Od. I. 17. et in Epod. II. Sed de hac re dictum jam et in Georg. et Æn. I. *Cerda.*

704 *Seclusum*] In Romano codice, *reclusum* legitur: sed enim Virgilius hujus dictionis primam libentius corripere solet. *Pierius.*

Virgulta sonantia silvæ] Quæ est

juxta prærupta fluminis. *Servius.*

Silvis] Servius *silvæ* legit: et Romanus illi codex adstipulatur. Reliqui etiam variant. Advertendum autem, *silvæ* apud Servium accipi genitivo casu. In Mediceo *silvis* habetur. *Pierius.*

705 *Domos placidas*] Campos Elysios. *Servius.*

Prænatat] Præterfluit, et contrarie dictum est. Nam non natant aquæ, sed nos in ipsis natamus. Ennium igitur secutus est, qui ait, 'Fluctusque natantes.' Sane de hoc fluvio quæritur a prudentioribus, utrum de illis novem sit, qui ambiunt Inferos, an præter novem: et datur intelligi, quod ab illis novem, qui ambiunt Inferos separatus est. Namque volunt, eum esse imaginem senectutis: nam animæ nostræ vigent et alacres sunt, et plenæ memoria a pueritia usque ad virentem senectam; postea, in nimia senectute, omnis memoria labitur, qua lapsa, mors intervenit, et animæ in aliud corpus revertuntur. Unde fingunt poëtæ animas, Lethæo hausto, in corpus redire. Ergo *Lethæus* est oblivio, morti semper vicina. *Idem.*

706 *Hunc circum*] Signate, non, *circa:* quia hic non solum proximitas indicatur. Ita statim, *circum lilia:* ut notet, animas et apes in globum commeantes ad flumen, ad flores: ita etiam, Georg. I. de Zonis, 'Hanc circum extremæ dextra lævaque trahuntur:' ut notet, non proximitatem, sed vertiginem. *Cerda.*

Gentes populique] Innumerarum gentium et populorum animæ. *Servius.*

Innumeræ gentes] Ut ille ἔθνη ἀνάριθμα. *Germanus.*

707 *Ac velut, &c.*] Illustrabitur hic locus illis, quæ dixi Æn. I. ad illud: 'Qualis apes æstate nova per florea rura, Exercet sub sole labor.' Cur dicat *æstate*, satis illustratum, imo explicatum Ge. IV. ubi quæsivi, quo tempore apes se dent ad laborem suum. Cur *serena*, ibi quoque: nam apes non se credunt cœlo nubilo. *Cerda.*

708 *Floribus insidunt*] *Insido illi rei:* ut, 'Insidat quantus miseræ Deus.' *Insisto* autem *illam rem*, ut, 'Nulli fas casto sceleratum insistere limen.' *Servius.*

Circum Lilia funduntur] Hoc est, circumfunduntur; *Lilia* autem pro quibuslibet floribus, speciem pro genere posuit. *Idem.*

Candida Lilia] Arripuit a Nostro Propertius I. 20. De variis liliorum generibus non solum candidorum, lege Plinium, qui docet, qua arte ex candidis fiant purpurea. *Cerda.*

711 *Flumina porro*] Longe remota: et est Græcum adverbium. Bene autem Æneam longe a Lethæo facit: quia adhuc juvenis est. *Servius.*

712 *Quive complerint*] In vetustis quibusdam exemplaribus legere est, *quidve*, hoc est, quorsum, quanam de caussa; sed non ita placet. In aliquot aliis *quique viri* habetur: quod rectius mihi succedere videtur, *Quæ flumina, Quique viri.* Est et *compleruntfinitivo* modo in bona codicum antiquorum parte. In aliquot, ut in Mediceo, *complerent* per *e*. Nusquam vero *complerint* per *i* legi. *Pierius.*

Agmine ripas] Cursu, impetu: per quod ostendit cito iri ad senectam: quia tota celeritate usus labitur vitæ. *Servius.*

713 *Tum pater Anchises*] Interrogat Æneas quis fluvius sit, et quare animæ illum petant. Ad utrunque breviter respondet, Esse animas, quæ in alia corpora reverti volunt, et fluvium esse Lethæum. *Donatus.*

Animæ, quibus altera fato Corpora debentur] Sciendum, non omnes animas ad corpora reverti. Aliquæ enim propter vitæ merita non redeunt; aliquæ redeunt propter malam vitam; aliquæ propter fati necessitatem. *Servius.*

714 *Lethæi ad fluminis undam, &c.*] Si

anima æterna est, et summi spiritus pars: qua ratione in corpore non totum videt; nec est tantæ prudentiæ tantæque vivacitatis, ut omnia possit agnoscere? quia, cum cœperit in corpus descendere, potat stultitiam et oblivionem: unde non potest implere vim numinis sui, post naturæ suæ oblivionem. Obliviscitur autem, secundum poëtas; præteritorum, secundum Philosophos, futuri: unde medium tenuit dicendo *Oblivia.* Idem.

Lethæi ad fluminis undam] Hinc, credo, ducto argumento, aut certe consentiente, Romæ Erycis fanum fuit, ubi ea figura et figmento Amor positus stabat, ut eodem gestu facem undæ immergere, et latices Lethæos propinare videretur, tali emblemate ἀντέρως dictus, quod ægras ab amore mentes sanare crederetur: cujus meminit Ovid. l. II. De remed. am. his versibus: 'Est prope Collinam templum venerabile portam; Imposuit templo nomina celsus Eryx: Est illic Lethæus Amor, qui pectora sanat, Inque suas gelidam lampadas addit aquam. Illic et juvenes votis oblivia poscunt, Et si qua est duro capta puella viro.' *Germanus.*

715 *Securos latices*] Qui securos faciunt; ut *morbos pallidos* dicimus, quod pallidos faciunt. *Servius.*

Securos latices] Ut Cicero securam recordationem dixit præteriti doloris: et Epigr. III. σὺ δ' εἰ θέμις ἐν φθιμένοισι τοῦ λήθης ἐπ' ἐμοὶ μή τι πίῃς πόματος. Horat. Epod. 'Pocula Lethæos ut si ducentia somnos Arente fauce traxerim.' *Germanus.*

Oblivia] Docent autem Philosophi, quid anima, ad ima descendens, per singulos circulos perdat: unde etiam Mathematici fingunt, quod singulorum numinum potestatibus corpus et anima nostra connexa sunt: ea ratione; quia, cum descendunt animæ, trahunt secum torporem Saturni, Martis iracundiam, libidinem Veneris, Mercurii lucri cupiditatem, Jovis regni desiderium: quæ res faciunt perturbationem animabus, ne possint uti vigore suo et viribus propriis. *Servius.*

Longa oblivia potant] Sic Lucan. l. III. 'Me non Lethææ, conjux, oblivia ripæ Immemorem fecere tui.' *Taubm.*

717 *Jam pridem*] Ex quo ait, 'Tum genus omne tuum, et quæ dentur mœnia disces.' *Servius.*

Jam pridem] Respicit ad illud Æn. v. 'Congressus pete, nate, meos.' Jam enim dudum nato apparuerat Anchises, monueratque ut descenderet ad se ad Inferos: nunc aperit, cur hoc voluerit, 'Jam pridem (inquit) cupio prolem enumerare meorum.' *Cerda.*

718 *Quo magis Italia*] Ex hoc ostendit se magna dicturum. *Donatus.*

Quo magis Italia mecum lætere reperta] In codicibus aliquot antiquis, *lætare* imperativo modo: deque re præsenti, ad solidiorem gaudii caussam. In omnibus deinde pro *tandem,* uno exemplo, *mecum* scriptum est. In Romano totus versus ita mutatus, 'quo magis Italiam mecum lætare repertam.' Jam enim in Italiam descenderat Æneas, eamque repertam esse, plurimum gaudebat. Sed eo magis gaudendum ait Anchises, quod non tantum erroribus finis sit impositus, quodque sedes fato debitæ jam apprehensæ; sed quod, præter hæc, tot illustres viri sint ex suo genere propagandi, totque et tantæ sanguini suo accessiones præparatæ: quocirca, Lætare, ait, nunc magis ac magis. *Pierius.*

719 *O pater*] Nova brevitas. Nam dicendo *pater,* qui loquatur, ostenditur. *Servius.*

Ad cælum hinc ire putandum est] Miscet Philosophiæ figmenta poëtica: et ostendit tam quod est vulgare, quam quod continet veritas et ratio naturalis. Nam secundum poëtas hoc dicit: Credendum est, animas ab Inferis reverti posse ad corpora? ut *cælum* superos intelligamus, id est, nostram

vitam. Secundum Philosophos vero hoc dicit: Credendum est, animas corporis contagione pollutas, ad cœlum reverti? *Servius.*

O pater, anne] Non poterat non mirari, quod ad tanta incommoda vitæ redire vellent. *Donatus.*

O pater, anne, &c.] Lege versum integrum, et admirare Virgilium, qui ipsa carminis difficultate exprimit Æneæ sensum, vix credentis animas inde evasuras. Est hic *cœlum* mortalis vita; ut mortales, ipsi *superi*, respectu inferiorum. Ita supra, 'superasque evadere ad auras.' Cum allusione ad hoc significatum dixit Plautus Aulul. 'superi incœnati sint, et cœnati inferi.' In Seneca Tragico reperies multa exempla. *Cerda.*

720 *Sublimis animas*] Non omnes, sed sublimium. *Servius.*

Sublimis animas] An, illustres et nobiles? ut plerique. An hæc est sententia: Fierine potest, ut animæ, quæ nunc sunt in Inferno, iterum supernæ et sublimes reddantur? *Cerda.*

Ad tarda reverti Corpora] Animæ comparatione, qua velocius nihil est. Uno enim momento potest universa discurrere. *Servius.*

Ad tarda] In codicibus aliquot antiquis, *in tarda* legere est. Utrumque placet. *Pierius.*

Ad tarda reverti corpora] De transmigratione animarum videndus Lactant. VII. 22. 'Poëtæ vero cum scirent hoc seculum malis omnibus redundare, oblivionis amnem induxerunt, ne malorum ac laborum memores animæ reverti ad superos recusarent,' &c. *Emmeness.*

721 *Quæ lucis miseris tam dira cupido*] Ut id desiderent, propter quod se sciunt pœnas dedisse, scilicet vitam. *Servius.*

Cupido] In codicibus aliquot antiquis *cupido est*, una plus dictione legitur. Sed absque ea suavius. *Pierius.*

Quæ lucis miseris tam dira cupido] Supra in Georg. 'regnandi veniat tam dira cupido.' Docte notavit Dion. Lambinus, cupidinem masculine semper ab Horatio hac significatione usurpari. Observavi etiam Euripidem in Iphig. eandem significationem et ἀφροδίτῃ dedisse: *μέμηνε δ' ἀφροδίτη τις ἑλλήνων στρατῷ πλεῖν ὡς τάχιστα βαρβάρων ἐπὶ χθόνα.* Quin ut hic *lucis cupido*, Euripidi in Herc. *οὐδὲ τοῦ βίου πόθος θανεῖν ἐρύκει με·* et Sophocl. in Tyr. *βίου μοι τοῦ μακραίωνος πόθος·* idem in Trach. *τίς δ πόθος αὐτοὺς ἵκετ' ἢ θεῶν βία.* Lucret. l. III. sub finem: 'Quæ mala nos subigit vitai tanta cupido? Et sitis æqua tenet vitai semper hiantes.' *Germanus.*

722 *Dicam equidem; nec*] Lucret. VI. 'Expediam; neque te in promissis plura morabor.' *Idem.*

Suspensum] Sollicitum, incertum: ut, 'Multo suspensum numine ducit.' *Servius.*

723 *Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit*] Hystero-proteron. Post hunc enim versum sequi debuit, 'Dicam equidem: nec te suspensum, nate, tenebo.' *Idem.*

Suscipit Anchises] Aggreditur Anchises relationem, et ordine suo singula prosequi cœpit. Occasione futuræ relationis, altior tractatus inducitur, ut ostendat poëta, ex quibus constet hominum genus, vel cæterorum animalium: et unde moveantur in gaudium; unde vertantur in metum; unde diversis cupiditatibus teneantur; unde animæ nutrimenta suscipiant. *Donatus.*

Suscipit] In probatioribus codicibus antiquis, *suscipit* habetur: quod significat *respondet.* Et in Euangelica lectione, multa eo modo reponenda animadvertas: recte quidem prius traducta, sed imperitia sæculi postmodum corrupta. Huic vero lectioni Prisciani etiam subscribit auctoritas dicentis, illi *ὑπολαμβάνω* pro *respondeo. ὅδε ὑπολαβὼν ἔφη.* Nos, *suscipiens inquit.* Hinc Virgilius, 'Suscipit An-

chises, atque ordine singula pandit:' pro, respondit ad interrogationem Æneæ. *Suscipit* agnoscunt nonnulli codices. *Pierius.*

724 *Principio cœlum ac terras, camposque liquentis*] Interrogatus Anchises, quare animæ velint reverti ad corpora, quasi aliud dicit, tamen illuc recurrit: quod Græce τὸ πᾶν dicitur, id est, omne quod est. Quatuor sunt elementa: terra, aër, aqua, æther: et Deus. Præter hæc nihil est aliud: et hoc mundum non possumus dicere: nam mundus non est totum. Ergo Deus est quidem spiritus divinus, qui per quatuor infusus elementa gignit universa. Igitur si de elementis et Deo nascuntur omnia, unam originem habent, et par est natura omnium. Sed videamus quid in nobis est a Deo: et quid a quatuor elementis. Quantum datur intelligi, ab elementis habemus corpus, a Deo animam: quod ideo probatur, quia quod est in corpore, terra, humor, anhelitus, calor (quæ omnia videntur, sicut etiam elementa) animus invisibilis est: sicut etiam Deus, unde originem ducit. Illa præterea irrationabilia sunt sicut corpus: contra Deus habet consilium, sic etiam animus. Deinde elementa mutari videmus, quorum perire mutari est, sicut etiam corpus: quod inde originem ducit: contra, Deum non perire, manifestum est, ergo nec animus perit, qui inde originem ducit: nam pars semper sequitur genus. Huc igitur tetendit primam intentionem suam, ut animos immortales diceret. Sed occurrit illud, Si immortales sunt, et unum habent principium: qua ratione non omnia animalia sentiunt similiter? Et dicit non esse in animis dissimilitudinem, sed corporibus, quæ prout fuerint, vel vivacia, vel torpentia, ita et animos faciunt, quod potest etiam in uno eodemque corpore probari. In sano enim corpore alia est vivacitas mentis, in ægro pigrior, insanis invalida et ratione carens, ut in phreneticis cernimus; adeo cum ad corpus venerit, non natura sua utitur, sed ex ejus qualitate mutatur. Inde Afros versipelles, Græcos leves, Gallos pigrioris videmus ingenii: quod natura climatum facit, sicut Ptolemæus deprehendit, qui dicit translatum ad aliud clima hominem naturam ex parte mutare: de toto enim non potest; quia in principio accepit sortem corporis sui. Ergo anima pro qualitate est corporis. Et qua ratione res melior est in potestate deterioris? Atqui divinus animus debuit corpus habere in potestate, non mortale corpus naturam animi corrumpere. Sed hoc ideo fit, quia plus est, quod continet, quam quod continetur: ut si leonem includas in caveam, impeditus vim suam non perdit: sed exercere non potest: ita animus non transit in vitia corporis, sed ex ejus conjunctione impeditus, nec exercet vim suam. Occurrit et illud: Omne quod corrumpitur, æternum non est: si animus insanit, irascitur, desiderat, timet, caret æternitate, cui sunt ista contraria: nam passio æternitatem solvit. Quod ideo falsum esse dicimus, quia animus nihil per se patitur, sed laborat ex corporis conjunctione. Et aliud est per suam naturam corrumpi; aliud per contrarium rei alterius. Videmus enim tale aliquid, ut in lucerna, quæ per se clara est, et locum in quo est sine dubio illuminat: sed si qua re tecta fuerit et inclusa, non perdit splendorem proprium, qui in ea est (remoto namque impedimento apparet) nec tamen quia impeditus est ejus vigor, ideo etiam corruptus. Ita ergo et animus quandiu est in corpore, patitur ejus contagionem; simul atque deposuerit corpus, recipit suum vigorem, et natura utitur propria. Si ergo recipit naturam suam, quare pœnas apud inferos patitur? Ideo, quia res quæ simul diu fuit, non potest deposita ipsa re sta-

tim ad suum nitorem reverti: ut si speciem candidam missam in lutum polluas, et eam statim auferas, non iccirco sordibus caret, sed absolutionem requirit, ut in pristinum nitorem possit redire. Sic anima, ex eo quo datur corpori, inquinata, etiam si corpus deponat, necesse habet purgari. Si ergo purgantur et recipiunt naturam, cur volunt reverti? Quia potant (inquit) oblivia. Est etiam illud ambiguum: Aut ut præteritarum obliviscantur pœnarum; aut certe ut ignaræ futuri, habeant redeundi desiderium in corpora, quod sine passione non fit: nam animus in quo est passio meretur reverti. *Servius.*

Cœlum] Pro *aëre* et *æthere* posuit: ut, 'Jam cœlum terramque.' *Idem.*

Ac terras] In Romano codice *terram* unitatis numero scriptum est. Alibi tamen eadem pene sententia dictum: 'Deum ire per omnes Terrasque tractusque maris, cœlumque profundum.' *Pierius.*

Principio cœlum ac terras] Per *cœlum* hic a plurimis intelligitur *aër* et *æther* (de quo tamen ambitiosissime disputat P. Lætus) per *campos liquentes*, mare: quod Lucret. *campos* vocavit *natantes.* Tractat autem locum ex Platonicorum doctrina, 'Mundi animam esse Deum:' quem hic *Spiritum* appellat: Plato νοῦν, id est, *mentem.* De quo Servius admodum copiose: item Crinitus VI. 12. Cælius XX. 11. Macrob. in Somn. Scip. I. 14. et 17. *Taubm.*

Camposque liquentis] Id est, maria. *Servius.*

725 *Lucentemque globum lunæ*] Ideo usus est participio, ut ostendat eam suum lumen non habere. Nam *lucens*, est, quod aliunde illuminatur; *lucibile*, quod per se lucet, ut patulum et patens: *Patulum* est quod semper patet; *Patens*, quod et aperitur et clauditur, ut oculus. *Globum* autem ideo, quia dicitur luna σφαιροειδὴς esse. *Idem.*

Titaniaque astra] Aut stellas dicit: aut Solem, quem supra unum fuisse de Titanibus diximus. *Idem.*

726 *Spiritus*] Divinus scilicet: et unum est, sive mentem dicat, sive animum, sive spiritum. *Idem.*

Intus alit] Vegetat, et in æternitatem custodit: quia mistus est, et nulla pars est elementi sine Deo. *Id.*

Per artus] Per elementa: quæ membra sunt mundi. Corporalia namque sunt, quæ possunt videri. *Id.*

727 *Mens agitat molem*] Magnitudinem mundi mens agitat: et si, ut Cicero dicit in Tusculanis, 'æternum est quicquid in æterno motu est;' sine dubio etiam animus æternus est. Semper enim in motu est, adeo ut ne nobis quidem quiescentibus conquiescat. *Idem.*

Magno se corpore miscet] Aut Antiptosis est, pro *corpori:* ut, 'Hæret pede pes, densusque viro vir:' quod potius credendum est. Aut certe secundum eos locutus est, qui dicunt corporalem esse: et eum ita diffiniunt, πῦρ νοερὸν, id est, ignem sensualem. Quod si verum est, corpus est: nec per Antiptosim dixit, sed per diffinitionem, *magno corpore*, id est, non communi. *Idem.*

728 *Inde hominum pecudumque genus*] De quatuor elementis et Deo. *Servius.*

730 *Et cœlestis origo Seminibus, quantum non noxia corpora tardant*] Quod supra diximus: In tantum, inquit, in omnibus viget pars divinitatis, in quantum sinit corporum qualitas. *Idem.*

Igneus est ol. vig. et cœl. origo] Lucret. II. 'Denique cælesti sumus omnes semine oriundi, Omnibus ille idem pater est.' Inde et heroës ex disciplina Homeri in aquis mortem perhorrescebant, quod igneam animam extingui aqua crederent. Recurre ad superiorem locum Æn. I. 'O terque quaterque beati.' Videtur autem poëta alludere ad Democriti dogmata, quem sequebatur Si-

ron: qui quidem Democritus animam ignem statuebat, et se maxima agilitate moventem, et aliud, ut docet Aristot. l. I. De animo: φασὶ γὰρ ἔνιοι καὶ μάλιστα καὶ πρώτως ψυχὴν εἶναι τὸ κινοῦν, &c. *Germanus.*

Igneus est ollis vigor et cælestis origo] Veteres philosophi animam ignem esse censuerunt, quam sententiam a Zenone, Stoicorum principe, probatam esse et propagatam non uno loco Cicero testatur. Eum vide de Fin. bon. et mal. IV. 5. Tusc. quæst. I. 10. de Nat. Deor. III. 14. Huc faciunt illa Lactant. l. de Opif. Dei. c. 8. 'Eo igitur mens, et ignis ille divinus tanquam cœlo tegitur,' &c. *Emmeness.*

732 *Terrenique hebetant artus*] In quantum non hebetant artus. *Servius.*

Moribundaque membra] Morienti similia, hoc est, semper morientia. Nunquam enim in eodem statu sunt: sed aut minuuntur, aut crescunt. Ergo animus idem est: sed uti viribus suis non potest propter conjunctionem. *Idem.*

733 *Hinc metuunt, cupiuntque: dolent, gaudentque*] Ex corporis conjunctione, et hebetudine. Varro et omnes Philosophi dicunt, quatuor esse passiones: duas a bonis, duas a malis opinatis rebus. Nam *dolere* et *timere*, duæ opiniones malæ sunt: una præsentis, alia futuri. Item *gaudere*, et *cupere*, opiniones bonæ sunt: una præsentis, altera futuri. Hæc ergo nascuntur ex ipsa conjunctione. Nam neque animi sunt, neque corporis propria. Pereunt enim facta segregatione. *Idem.*

Met. cup. dol. gaud.] De hisce quatuor affectionibus Macrob. in Somn. Scip. I. 8. *Emmeness.*

Neque auras Dispiciunt] Nam quia cohærent corpori, obliviscuntur naturæ suæ, quam *auras* vocavit. *Servius.*

Neque auras Dispiciunt] In antiquis omnibus codicibus quos viderim, eodem exemplo legitur, *Neque auras despiciunt.* Alicubi etiam *respiciunt*, habetur. *Pierius.*

734 *Clausæ tenebris, et carcere cæco*] Definitiones sunt corporis. *Servius.*

Clausæ teneb. et carcere cæco] Alludit forsan ad illud Platonis, σῶμα ἡμῖν σῆμα. *Germanus.*

Clausæ tenebris] *Definitiones* corporis sunt: nam et Græcis corpus nostrum δέμας, hoc est, *vinculum*, nuncupatur: et Platoni σῶμα nostrum q. σῆμα: unde Cic. de Repub. l. VI. 'Qui e corporum vinculis tanquam e carcere evolaverunt.' *Taubmann.*

735 *Quin et supremo cum lumine vita reliquit*] Quia, ut diximus, occurrit debere eas statim, post corpus depositum, redire in suum vigorem: et dicit non posse. Quæ enim diu conjuncta sunt, invicem se tenent, et trahunt reliquias sordium antiquarum. *Servius.*

736 *Non tamen omne malum*] Cedit quidem, sed non omne. Nam remanet: quod, ut purgetur, necesse est. Inde est, quod dicit, 'Eadem sequitur tellure repostos.' Bene autem *miseris*, quæ etiam post corpus habent corporis damna. Unde est, 'Nec funditus omnes Corporeæ excedunt pestes.' *Idem.*

738 *Diu concreta*] Conjuncta et conglutinata. *Idem.*

Inolescere] Crescere, ut 'Udoque docent inolescere libro.' *Idem.*

739 *Ergo exercentur pœnis*] Quia, deposito corpore, sordes supersunt. Pœnas autem minime perferunt animæ: sed illius conjunctionis reliquiæ, quæ fuit inter animam et corpus. Nam licet ista duo per se pœnas perferre non possint: homo tamen perfert, qui de his duobus est factus. *Idem.*

740 *Supplicia expendunt*] Ideo agunt supplicia, non ut animas puniant, sed ut eas peccatis exuant pristinis. *Idem.*

Aliæ panduntur inanis Suspensæ ad ventos] Loquitur quidem poëtice de

purgatione animarum; tangit tamen, quod et Philosophi dicunt. Nam triplex est omnis purgatio: aut enim in terra purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint, deditæ scilicet corporalibus blandimentis, id est, transeunt in corpora terrena; et hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia: nam cœlestis nihil perurit. Aut in aqua, id est, transeunt in corpora marina, si paulo melius vixerint. Aut certe in aëre, transeundo scilicet in aëria corpora, si satis bene vixerint: quod in Statio legimus, ubi de auguriis tractat: unde etiam in sacris omnibus tres sunt istæ purgationes. Nam aut teda purgantur et sulphure; aut aqua abluuntur, aut aëre ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc est enim, quod dicit in secundo Georg. 'Tibique Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu:' nam genus erat purgationis. Et in ipsis purgationibus bonorum meritorum secutus est ordinem, ut ante aëriam, inde aquæ, post ignis diceret purgationem. *Idem.*

743 *Quisque suos patimur Manis*] Supplicia, quæ sunt apud Manes: ut si quis dicat, judicium patimur, et significet ea, quæ in judicio continentur. Est et aliud verius. Nam cum nascimur, duos Genios sortimur. Unus est, qui hortatur ad bona; alter qui depravat ad mala: quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo *Manes*, Genios dicit: quos cum vita sortimur. *Idem.*

Quisque suos patimur Man.] Nam si bonus ad Inferos venit, bonos patitur manes: si malus, malos. *Donatus.*

Quisque suos patimur Manis] Ut Turnebus explicet XXII. 1. in promptu est, ille non mihi probatur: sicuti neque Servius, quem multi sequuntur: refert enim hos manes ad Genios. Mihi placitum, dici *pati manes*, ut, pati furias. Nam Ælius Stilo (citat hunc Lilius syntag. VI.) ait, nihil esse aliud manes, quam Deos Inferos. Patimur igitur manes, erit, patimur deos Inferos tortoresque. Plutarchus de ira dixit, τὸ δὲ κολαστικὸν, ἐριννυῶδες, καὶ δαιμονικόν· οὐ θεῖον δὲ, οὐδὲ Ὀλύμπιον: *punitio furiarum est, et dæmonum: non deorum, non cœlestium.* Objiciet aliquis, cur dictum: 'Quisque suos patimur manes?' nonne potius, 'Quisque nostros patimur manes?' vel, 'Quisque suos patitur manes?' Ego Poëtam laudo, qui tres orationes in unam inclusit: has scilicet, 'omnes patimur nostros manes, ego meos, quisque suos.' Ergo ita verba conjunxit, ut sententia ad tres illas referri queat. Porro Poëtæ verba pro adagio esse possint, ad explicandum, omnes mortales, suo quemque incommodo, esse obnoxios. Observa imitationem Ausonii: 'tormentaque sæva gehennæ Anticipat, patiturque suos mens conscia manes.' *Cerda.*

Manis] Notum est inveniri *manes* pro pœna, ut apud Stat. Theb. VIII. 'At tibi quos, inquit, manes, qui limite præceps Non licito per inane ruis?' Sed aliam addo Sanctii sententiam in lib. de Antiphrasi c. 2. ubi sic hunc Maronis obscurum locum interpretatur: 'Quemadmodum,' inquit, 'qui alios læserunt, aut necaverunt, patiuntur lemures, et larvas interfectorum, ut Orestes et alii; sic Anchises et alii boni viri patiebantur proprios manes, id est, non prius transibant ad Elysios, quam propria crimina purgarent.' Plura illic. *Emmeness.*

Exinde] Una pars orationis est, et in tertia a fine accentum habet, licet penultima longa sit. Quod factum est, ut ostenderetur una pars esse orationis, ne præpositio jungeretur adverbio, quod vitiosum esse non dubium est. *Servius.*

Exinde] Post exanimationem. *Donatus.*

Amplum] Ut ostendat non illis paucis paratam esse latitudinem hanc, sed pluribus, modo ita vivant, ut illuc venire mereantur: sed quia pauci mereantur, pauci diffusam latitudinem merentur. *Idem.*

744 *Pauci læta arva tenemus*] Non omnes. Qui enim minus purgantur, statim redeunt ad corpora. *Servius.*

745 *Donec longa dies perfecto temporis orbe*] Quia etiam post purgationem opus est tempore, ut perseveret in purgatione: et sic redeat. Et quæritur, utrum animæ per Apotheosin (de quibus ait, 'Pauci læta arva tenemus') possint mereri perpetuam purgationem, quod non potest fieri. *Merentur* enim temporis multi, non perpetuitatis: et quæ male vixerunt, statim redeunt: quæ melius, tardius: quæ optime, diutissimo tempore sunt cum numinibus. Paucæ tamen sunt, quæ et ipsæ, exigente ratione, licet tarde, coguntur reverti. *Idem.*

Longa dies] Longo tempore est opus, ut fiat talis purgatio, qualis fuit, antequam in corpus perveniret. *Donatus.*

Perfecto temporis orbe] Finito legitimo tempore. *Servius.*

Orbe] *Orbis* pro certo annorum numero et conversione passim sumi apud Nostrum, testatur Salmas. Plin. exerc. p. 822. *Emmeness.*

746 *Concretam*] Affixam et inhærentem. *Servius.*

747 *Ætherium sensum*] Siderum *πῦρ νοερόν*. *Servius.*

Aurai] Antiqua omnia exemplaria quæ legi, *auræ* quidem legunt: versumque absque collisione scandendum offerunt. Sed enim ab eruditis omnibus, *auraï* trisyllabum receptum video. Et unum hunc inter eos quatuor locos, quibus ea diæresi Virgilius sit usus, enumerat Valerius Probus. *Pierius.*

Ignem] Sensualem: id est, Deum. per quod, quid sit anima, ostendit. *Servius.*

Auraï simplicis ignem] Non urentis. *Simplicis* autem, nostri comparatione: qui constat de ligno et aëre. Ille enim per se plenus est et æternus, quia simplex. Omnia enim *σύνθετα*, id est, composita, exitum sortiuntur. Unde et atomos, perpetuas dicunt, quia simplices sunt, nec recipiunt sectionem. *Idem.*

748 *Has omnis*] Ac si diceret, *etiam has omnes.* Nam supra non *omnes* dixit, sed 'Animæ quibus altera fato Corpora debentur.' *Idem.*

Rotam volvere per annos] Exegerunt statutum tempus per annorum volubilitatem. Est autem sermo Ennii. *Idem.*

Mille rotam volvere per annos] An in voce *rota* lateat aliud ab eo quod explicui, me latet. De spatio mille annorum loquitur Plato de Rep. x. et ex Platone multa Cælius. Poëtæ sententiam adumbravit Silius l. XIII. 'Hac animæ cœlum repetunt, ac mille peractis Oblitæ Ditem redeunt in corpora lustris.' Cicero in Somn. loquens de hac re, non certum numerum posuit, tantum dixit: 'corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seclis, revertuntur.' Itaque millenarius numerus Poëtæ videtur capiendus pro multiplici. Præsertim cum in Phædro Platonis loquentis de hac re, inferatur mentio non solum *χιλιοστοῦ*, sed etiam *τρισχιλιοστοῦ ἔτους*: *millium annorum*, sed etiam *trium millium.* Quin ibidem mentio fit decem millium: et Aristophanes de re alia loquens in Vesp. *πόλεις χίλιαι, urbes mille:* ubi Scholiastes, *ἀντὶ τοῦ πολλαί.* *Cerda.*

749 *Deus evocat*] Non dicit quis: sicut supra, 'Dii quibus imperium est animarum.' Sed alii Mercurium volunt propter hoc, 'Animas ille evocat Orco Pallenteis, alias sub Tartara tristia mittit.' Et est ratio: nam

νοῦς dicitur, id est, sensus: quo Philosophiam, quæ hæc indicat, intelligimus: quia ipse etiam invenit literas. *Servius.*

Deus] Servius Mercurium accipit propter illud, Æn. IV. 'animas ille evocat Orco Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit.' Placet hoc Magio Miscell. IV. 11. Ad hanc Mercurii potestatem allusit Aristophanes in Irena; nam loquens cum illo: ἀλλ' ἔα τὸν ἄνδρ' ἐκεῖνον οὗπέρ ἐστ' εἶναι κάτω: *Quin ab inferis virum hunc ne quæso turbassis situm.* Ab hac potestate, qua Mercurius putabatur præesse mortuis, factum ut huic Deo sacra quæpiam fierent post dies triginta a mortuo homine. *Cerda.*

Evocat] Sumpta metaphora ab militibus evocatis: ideo signate *agmine.* Qui isti sint, obvium ubique, et in Lipsio non semel. Sed quoniam vocem hanc Mercurio attribuit Poëta, eo spectat, Deum hunc dici *πομπαῖον*, et *πομπέα*, a potestate, quam illi Maro hoc loci attribuit. Voces istæ ubique passim obviæ. Nunc mihi de priore ante oculos Sophocles in Ajace, de posteriore Laërtius in vita Pythagoræ. Hanc Mercurii potestatem fusius attigi Æn. IV. *Idem.*

Agmine magno] Impetu: et dictum est imperative ἀπειλητικῶς. Non enim blanditiis inductæ redeunt: sed necessitate quadam coguntur, ut potantes velint reverti. *Servius.*

750 *Inmemores*] Vel præteritorum, vel futurorum. *Idem.*

Ut] In codicibus aliquot antiquis, *supera in convexa* est: quod non ita placet. *Pierius.*

751 *Rursus et incipiant, &c.*] Putant docti plerique illa Persii, 'Nec fonte labra prolui Caballino, Nec in bicipiti somniasse Parnasso Memini, ut sic repente poëta prodirem,' capienda de hac animarum transmigratione, cum allusione ad historiam et somnium Ennii. Quasi dicat Persius: Non mihi in somnis transfusa est poësis, uti Ennio accidit. Dicunt videlicet, Ennium somniasse, transfusam in se Homeri animam, inde exstitisse magnum vatem. Huc videtur alludere Horatius epist. III. 50. 'Ennius et sapiens, et fortis, et alter Homerus.' Quem in locum ita Porphyrio: 'Ennius in principio Annalium somniasse scripsit, admonitus, quod secundum Pythagoræ dogma, anima Homeri in suum corpus venisset.' Huc etiam credunt allusisse Lucretium l. II. 'In pecudes alias divinitus insinuet se, Ennius ut noster cecinit.' Ista Ennii, Lucretii, Horatii, Persii consensio digna est, quæ notetur. *Cerda.*

752 *Dixerat Anchises*] Antedicta de reversione animarum probatio huc tetendit, ut celebret Romanos, et præcipue Augustum. Namque qui bene considerant, invenient omnem Romanam historiam ab Æneæ adventu, usque ad sua tempora summatim celebrasse Virgilium. Quod ideo latet, quia confusus est ordo: nam eversio Ilii, et Æneæ errores, adventus, bellumque manifesta sunt: Albanos reges, Romanos etiam consules, Brutos, Catonem, Cæsarem, Augustum, et multa ad historiam Romanam pertinentia hic indicat locus. Cætera quæ hic intermissa sunt, in ἀσπιδοποιΐᾳ commemorat. Unde etiam in antiquis invenimus opus hoc appellatum esse non *Æneidem*, sed *gesta populi Romani.* Quod ideo mutatum est, quia nomen non a parte, sed a toto debet dari. *Servius.*

753 *Turbamque sonantem*] Aut quæ tunc propter festinationem sonabat, aut *turbæ* perpetuum est epitheton. *Idem.*

Turbamque sonantem] Supra de Harpyis: 'Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis.' *Germanus.*

Turbamque sonantem] Imitatur Homerum, qui et ipse animas stridere ac sonare dixit. Sed et *turbæ* perpetuum est epitheton. Turneb. XXII. 1. *Taubmann.*

754 *Longo ordine*] Non quo nati sunt, sed quo apud Inferos stabant. Non enim eo, quo regnarunt, dicturus est ordine. *Servius.*

Possit] In antiquis plerisque codicibus *posset* habetur. Et *longo ordine*, secus a Servio No. Marcellus interpretatur, ingenti multitudine. *Pier.*

755 *Adversos legere*] Considerare, relegere. *Servius.*

Venientum discere voltus] Videtur ita dixisse ut Eurip. μαθεῖν in Phœniss. cum ad spectandum de muris Polynicis exercitum Antigone a pædagogo invitatur, ἀλλ' εἰσόρα τὸ πρῶτον, εἰ βούλει μαθεῖν. *Germanus.*

756 *Nunc age*] Proponit se dicturum prolem Trojanam, et nepotes: inde ex Italo sanguine commixtos: et fata sua: ergo exequitur specialiter, quos generaliter in primo libro tetigit. *Donatus.*

Dardaniam prolem] Albanos reges, qui tredecim fuerunt de Æneæ et Laviniæ genere. Unde ait, 'Itala de gente.' *Servius.*

758 *Inlustris*] Hoc nomen notitiæ fuit, non meriti. Unde etiam in meretricibus invenitur. Nam et *nobiles* et *illustres* vocantur. *Idem.*

In nomen ituras] In gentem, ut Statius, 'Nomen Echionium matrisque genus Peridiæ.' *Idem.*

Nomen] Notat Achilles Statius in Catullum, *nomen*, pro familia hic sumi. Ita ipse Catullus, 'non decet Tam vetus sine liberis Nomen esse.' et Livius l. I. 'Per seipsum nomen Ceninum impetum facit.' *Cerda.*

Nostrumque in nomen ituras] Vir quidam doctus profitebatur nuper apud me, se ut plerosque Grammaticos antiquos mirari quoque, quomodo Maro salvo decoro et fide historiæ sub persona Anchisæ, Romanorum animas recensere, designare, et indicare Æneæ potuerit, qui necdum nati essent: cum absurdum videatur Romulum aut Numam apud Inferos demonstrare, qui nec in humanis, nec genitura adhuc ulla fuissent. Animadvertendum tamen fortasse, Poëtam perite a parte nostri meliore anima individua denominasse, non a corpore, et eum Platonis in Phædone locum imitatum, ubi ζῆν et τεθνάναι opponit, mutuoque se consequi docet, animosque ex disciplina Pythagoræ vices alternare, et varia sortiri corpora, hinc ex superis ad Inferos migrare, in alia corpora temporis intervallo aliquo remigraturos: ut mirum non sit, si Anchises fatorum peritus filio aperuerit, quæ quibus personis et nominibus devotæ destinatæque jam tum essent apud Inferos animæ. Locus autem ille apud Platonem sic habet: παλαιὸς μὲν οὖν ἐστί τις λόγος οὗτος οὗ μεμνήμεθα, ὥς εἰσιν ἐνθένδε ἀφικόμεναι ἐκεῖ, καὶ πάλιν γε δεῦρο ἀφικνοῦνται, καὶ γίγνονται ἐκ τῶν τεθνεώτων· καὶ εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, πάλιν γίγνεσθαι ἐκ τῶν ἀποθανόντων τοὺς ζῶντας ἄλλο τι ἢ εἶεν ἂν ἡμῶν αἱ ψυχαὶ ἐκεῖ· οὐ γὰρ ἂν πάλιν ἐγίγνοντο μὴ οὖσαι, καὶ τοῦθ' ἱκανὸν τεκμήριον τοῦ ταῦτ' εἶναι, εἰ τῷ ὄντι φανερὸν γίγνοιτο ὅτι οὐδαμόθεν ἄλλοθεν γίγνονται οἱ ζῶντες ἢ ἐκ τῶν τεθνεώτων. Recolendum autem illud, quod prius paulo Maro ex decretis Pythagoræ dixit, 'animæ, quibus altera fato Corpora debentur.' *German.*

Ituras] Etiam si fortasse videri possim doctis nimis anxie grammatistam agere, et tenuia moleste insectari, non temperabo tamen mihi, quin eo periculo lectorem admoneam, conjugata omnia, supini, participiorum, verbalium nominum, quæ sunt ab *eo* verbo, tam simplici, quam composito, cujusmodi *iter*, *itum*, *iturus*, *ambitus*, *reditus*, *abitus*, *ambitio*, τὸ *i* semper corripere, ut hic Maronis contextus satis clare demonstrat, et moduli ratio harum vocum, *præteritus*, *aditus*, per sua genera variatarum, item et *obitus* apud Maronem et Lucretium, 'Morte obita quales dicunt volitare figuras:' quo magis mendum aliquod latere apud Nasonem Metam. I. mihi

suspicato venia dabitur, eo loco, 'ambitæ circundare litora terræ,' cum idem, 'itum est in viscera terræ,' contracta modulatione dixerit. *Id.*

760 *Ille (vides) pura juvenis qui nititur hasta*] Æneas, ut Cato dicit, simul ac venit ad Italiam, Laviniam accepit uxorem: propter quod Turnus iratus, tam in Latinum, quam in Æneam bella suscepit, a Mezentio impetratis auxiliis. Quod et ipse ostendit dicens, 'Se satis ambobus, Teucrisque venire Latinisque.' Sed, ut supra diximus, primo bello periit Latinus. Secundo pariter Turnus et Æneas. Postea Mezentium interemit Ascanius, et Laurolavinium tenuit: cujus Lavinia timens insidias, gravida confugit ad silvas, et latuit in casa pastoris Tyri. Ad quod alludens ait, 'Tyrusque pater, cui regia parent Armenta.' Et illic enixa est Silvium. Sed cum Ascanius flagraret invidia, evocavit novercam, et ei concessit Laurolavinium: sibi vero Albam constituit: qui quoniam sine liberis periit, Silvio, qui et ipse Ascanius dictus est, suum reliquit imperium. Unde apud Livium est error: qui Ascanius Albam condiderit. Postea Albani omnes reges dicti *Silvii* sunt ab hujus nomine; sicut hodieque Romani imperatores, *Augusti* vocantur: Ægyptii, *Ptolemæi:* Persæ, *Arsacidæ:* Latini, *Murrani:* ut, 'Murranum hic atavos et avorum antiqua sonantem Nomina, per regesque actum genus omne Latinum.' *Servius.*

Pura] Sine ferro: quod sit signum pacis, et non belli. *Donatus.*

Pura juvenis qui nititur hasta] Id est, sine ferro. Nam hoc fuit præmium, apud majores, ejus qui tunc primum vicisset in prælio: sicut ait Varro in libris de gente pop. Rom. *Servius.*

Pura hasta] Quæ est sine ferro. Sic *argentum purum* opponitur *emblematis cœlato. Locus purus*, area est non ædificata: *purum solum* opponitur graminoso et novali. *Pura vestis*, quæ purpura non prætexta est. Turneb. XXIX. 1. Quidam tamen *hastam puram* h. l. exponunt ἄναιμον καὶ ἀναίμακτον λόγχην, id est, incruentam hastam: ita Propert. IV. 3. 'Pura triumphantes hasta sequatur equos,' id est, innoxia et incruenta. Antiquis autem *pura hasta*, et *parma alba*, insignia et præmia erant tyronum, et eorum, qui tunc primum vicissent in prælio. Vide Cæl. XXI. 16. *Taubm.*

Pura hasta] Inter præmia militaria numerat Valtrinus de re Mil. VI. 4. Ea Posidem spadonem donavit in Britannico triumpho Claudius, libertis nimium obnoxius, ut de eo Suet. c. 28. *Emmeness.*

Nititur] Nonius videtur legere, *innititur*. Tu adverte, utrum magis conveniat: Anchisen Æneæ juvenem ostendere hastæ innitentem; an qui hasta veluti adversus hostem nitatur. *Taubmann.*

762 *Italo conmixtus sanguine*] Sunt codices admodum antiqui, in quibus legere est, *Italo mixtus de sanguine*. Vulgata tamen lectio plures fautores habet. *Pierius.*

763 *Silvius Albanum nomen*] Quia omnes *Silvii* dicti sunt. *Servius.*

Albanum nomen] Quia omnes Albani reges ab eo dicti sunt *Silvii*. Sicut hodieque Romani Imperatores *Cæsares* vel *Augusti* vocantur: Ægyptii olim *Ptolemæi:* Persarum *Arsacidæ:* Latinorum *Murrani:* ut Æn. XII. 'Murranum hic atavos,' &c. At in hoc Silvio variant auctores. Livius quidem Ascanii filium fuisse scribit: at Dionysius Æneæ: in silva tamen natum omnes prædicant. *Taubmann.*

Tua posthuma proles] *Posthumus* est post humationem parentis creatus. Per hoc autem Æneam cito ostendit esse periturum, et statim infert consolationem dicens, 'Quem tibi longævo:' id est, Deo. *Ævum* enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit. Ennius, 'Romulus in cœlo cum diis genitalibus ævum De-

git.' Male autem vindicavit usus: per quem dixit, 'Longævosque senes.' *Servius.*

Tua postuma proles] Sunt literati, qui *postuma* sine aspirationis nota scribant, hic τηλυγέτην significari volentes, deducentes *postumum* a *post*, ut *postremus*, et *extimus* et *extumus* ab *extra*, et *intimus* et *intumus* ab *intra*. Quorum sententiæ illud mire blanditur, quod jurisconsulti non solum eum postumum vocant, qui mortuo patre natus est, sed et qui post testamentum patris. *Germanus.*

Tua postuma proles] Id est, Silvius post alios liberos ultimusque genitus: Homero τηλυγέτης est: quasi patre ætate procul progresso natus: alias et *Proculus* dicitur. Confirmat hanc sententiam etiam Auson. epist. 14. 'Ut quondam in Albæ mœnibus Supremus Ænea satus.' Turneb. XVIII. 1. Vide et Gul. Canterum Nov. Lect. II. 10. Alii aliter. Vide Agell. II. 16. *Taubmann.*

764 *Quem tibi longævo*] Displicet non indoctis item Servii interpretatio, qui hic *longævum* pro indigite Deo accipit. Utcunque sit, observavi poëtas Græcos sæpe et δολιχαίωνας θεοὺς, et μακραίωνας simpliciter deos dicere. Ut autem hic 'educet serum conjux,' infra Euander de Pallante, 'mea sola et sera voluptas,' τηλύγετον innuens. *Germanus.*

765 *Educet silvis*] Ovidius Fast. IV. 'Postumus hinc: qui, quod silvis est natus in altis, Silvius in Latia gente vocatus erat.' Dionys. l. I. Antiq. loquens de hoc Silvio, ὃν φασιν ἐν τοῖς ὄρεσιν ὑπὸ τῶν νομέων ἐκτραφῆναι: *quem dicunt nutritum in montibus a pastoribus.* Livius: 'Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus.' Quo testimonio vides, Sylvium hunc fuisse filium Ascanii, non Æneæ. *Cerda.*

766 *Unde*] A quo: ut, *Genus unde Latinum.* Nam posteri ejus fuerunt, qui postea apud Albam regnaverunt civitatem. *Servius.*

767 *Proximus ille Procas*] Standi ordine, non nascendi. Nam sextus est rex Albanorum. Item Numitor tertiusdecimus fuit. *Idem.*

Proximus] Teste Livio, *Procas* est XIII. ab Ascanio: ut *Capys* sextus; vel, ut alii, septimus: *Numitor* vero XIV. vel XV. Albanorum rex. *Taub.*

768 *Reddet*] In Romano codice *reddat* legitur, optativo modo non invenuste. *Pierius.*

770 *Si unquam regnandam acceperit Albam*] Æneas scilicet Silvius. Et hic ostendit omnes Albanos reges, *Silvios* dictos. Recepit autem a tutore, qui ejus invasit imperium: quod ei vix anno quinquagesimo tertio restituit. Et rem plenam historiæ per transitum tetigit. *Servius.*

Regnandam accep. Albam] Passive, ut supra, *regnata Lycurgo:* et infra, *regnata per arva,* more Græcorum, qui ἀνάσσεσθαι, βασιλεύεσθαι, τυραννεῖσθαι ὑπό τινος dicunt. *Germanus.*

771 *Ostentant, asp. vires*] Imitatione Græcorum, qui δύναμιν δεῖξαι militari et castrensi verbo utuntur, quod sæpius tamen aciem, et totum exercitus robur respicit. Demosth. pro Ctesiph. τί οὖν βούλεται; καὶ τίνος ἕνεκα τὴν ἐλάτειαν κατείληφε, πλησίον δύναμιν δείξας, καὶ παραστήσας τὰ ὅπλα τοὺς μὲν ἑαυτοῦ φίλους, θρασεῖς ποιῆσαι καὶ ἐπᾶραι, τοὺς δ' ἐναντιουμένους καταπλῆξαι; *Germanus.*

772 *Atque*] Antiqui omnes codices, quotquot legi, *atque umbrata* per conjunctionem copulativam, non per *at* et relativum *qui* scriptum habent: alii *atqui* conjunctim. *Pierius.*

Umbrata] Ab hoc Statius Theb. VI. 'Nuper Olympiacis umbratus tempora ramis.' Cum sapore ad Virgilium Claudian. Paneg. in Olib. describens Romam: 'Flava cruentarum prætenditur umbra jubarum.' Itaque, quod Virgilius de corona, Claudianus de jubis galeæ. Ego de Joanne Austriaco filio Caroli V. fratre Philippi

Secundi, juvene maris victore, et Turcarum, 'Ille genas levis toto spectante Senatu Prodiit, insigni rostrorum umbrante corona, Non minor Augusto, postquam freta cærula classe Placavit, dives spoliis orientis, et auro.' Latini quidem ab Lucret. qui l. III. 'et inumbrant ora coronis.' *Cerda.*

Civili tempora quercu] *Civica* debuit dicere: sed mutavit. At econtra Horatius; 'Motum ex Metello consule civicum,' pro *civilem.* Querceam autem coronam accipiebant, qui in bello civem liberassent: ideo, quia ante caussa vitæ in hac arbore hominibus fuit, qui glandibus vescebantur. Aliæ enim erant murales: aliæ agonales, id est, lemniscatæ. Muralis dabatur ei, qui prior murum ascendisset. *Servius.*

Civili tempora quercu] *Civilem* dixit festam, pacificam, ut est laurus et oliva. *Donatus.*

Civili tempora quercu] Id est, corona civica ex quercu: quæ dabatur iis, qui civem servassent, hoste interfecto. Sicinius Dentatus, qui *Achilles Romanus* dictus est, et CXX. præliis pugnavit, earum quatuordecim meruit. Uti ea perpetuo licebat: ludos inibant, assurgi iis a Senatu in more erat, et sedendi jus proxime senatum habebant. Sola hæc omnium coronarum pretiosa metalla non accipiebat: quoniam nefas visum est, hominem lucri causa servare. Vide Agell. v. 6. *Taubmann.*

773 *Hi tibi Nomentum, et Gabios*] Hæ civitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus constitutæ; quanquam Collatiam Tarquinius constituisse dicatur: qui, ut erat superbus, eam ex collata pecunia constituit: unde et *Collatia* dicta est. Potest tamen fieri, ut ab Albanis fundata sit, aucta a Tarquinio, sicut supra de Tarento diximus; quod Taras fecit, auxit Phalantus. Romam etiam Romulus fecisse dicitur, quam ante Euander condidit: ut, 'Tunc pater Euandrus Romanæ conditor arcis.' *Servius.*

Nomentum] Νώμεντον. Est hæc mediterranea Latinorum urbs apud Livium et Ptolemæum. Lege Ortelium. *Cerda.*

Gabios] De Gabiis oppido ita Strabo l. V. Γάβιοι μὲν ἐν τῇ Πραινεστίνῃ ὁδῷ: *Gabii siti in via Prænestina.* Scribit Solin. *Gabios a Galatio et Bio, Siculis fratribus, conditos:* et inde fortassis nomen pluralis numeri. *Idem.*

Urbemque Fidenam] *Fidenæ* dicuntur ut *Thebæ:* sed dixit ut Juv. 'Atque vetus Thebe centum jacet obruta portis.' Nam varietati studet. Unde etiam ait *Pometios,* cum dicatur numero singulari *Pometia.* Servius.

Urbemque Fidenam] Latinorum colonia. Fidenæ sunt Livio, Ptolemæo Φιδῆναι, Straboni Φεδῆναι, Livio Plinioque Fidenates populi. Urbem hanc delevit M. Æmilius Dictator. Strabo libr. v. Fidenas, et Collatiam numerat inter πολίχνια oppidula, deinde inter κώμας, vicos. Aitque distare a Roma stadia triginta. *Cerda.*

Nomentum] Oppidum Latino nomini adscribendum, ut Cluver. Ant. Ital. II. 9. ubi etiam de Collatia et *Fidenis,* quod plerisque plurali numero effertur. Græce φιδῆναι. De Gabiis, quod oppidum positum est inter Romam et Præneste, idem l. III. de *Pometia,* quæ etiam *Suessa Pometia* nunc sine *n*, olim *Pomentia* urbs Volscorum, III. 8. sed hæc notiora nomina. Recte minus non nulli *Castrum Inüi* confundunt cum *Castro Novo,* imitantes Servium: quam disputationem dilucide expedit idem hic auctor Ant. Ital. III. 5. Absolute *Castrum* apud Sil. Ital. l. VIII. ubi male per minorem literam in aliquibus codicibus scribitur. *Emmeness.*

775 *Laude pudicitiæ, &c.*] Hic versus spurius videtur: in nullis codicibus, quos consului, extat. *Emmen.*

776 *Pometios*] In antiquis omnibus

codicibus, quos habuerim, *Pometios* per *t*, non per *r* legitur. *Pierius.*

Castrumque Inüi] Una est in Italia civitas: *Castrum novum* dicitur. De hac autem ait, *Castrum Inui*, id est, Panos, qui illic colitur. *Inuus* autem Latine appellatur, Græce Πάν. Item Ἐφιάλτης Græce, Latine *incubo.* Idem *Faunus*, idem *Fatuus, Fatuellus.* Dicitur autem *Inuus* ab ineundo passim cum omnibus animalibus; unde et *incubo* dicitur. *Castrum* autem civitas est. Nam *castra* numero plurali dicimus: licet legerimus in Plauto, 'Castrum pœnarum:' quod etiam diminutio ostendit: nam *castellum* dicimus. *Servius.*

Bolam] Urbem hanc in Samnitibus constituit Ortelius. De populis Bolanis mentionem facit Plinius II. V. Inter Latii oppida. Expugnavit Martius Coriolanus in gratiam Volscorum contra Romanos Romanus ipse, sed exul. vide Dionysium Antiq. l. VIII. *Cerda.*

Coram] Coræ urbis Strabo meminit l. v. Plin. II. 5. dicit Coranos ortos a Dardano Trojano: id ipsum Solinus. Inde fortassis mentio poëtica. Tacitus Annal. II. Coræ mentionem facit, promontorii in Etruria. Propertius el. IV. 11. et Nomenti Coræ, cum ait: 'Necdum ultra Tiberim belli sonus, ultima præda Nomentum, et captæ jugera pauca Coræ.' *Idem.*

Bolamque] In Samnitibus ponunt hanc urbem multi, sed Livius Æquorum facit: cui sententiæ subscribit Cluver. Ant. Ital. II. 16. qui etiam in urbibus Volscorum III. 8. meminit *Coræ.* Emmeness.

777 *Hæc tum nomina, &c.*] *Nic. Erythræus* nomina, quibus hodie oppida ista vocentur, recensens, *Bola*, inquit, oppidum Latii sine vestigiis. *Alba longa*, nunc sedes Episcopalis. *Nomentum*, vulgo *Lamentano* ab Urbe mill. pass. et in Sabinis. *Gabii* prope Præneste, ab Urbe mill. pass. 20. *Fidenæ* urbs, hodie *Castel Jubileo*, ab Urbe mill. pass. 5. *Collatinæ arces*, in montibus, ab Urbe mill. pass. 4. ad viam Tiburtinam. *Pometii*, in Latio, nunc tantum urbis cadaver. *Castrum Inui*, nunc *Cornetto;* sedes et ipsa Episcopalis. *Cora* inter *Velitras* et *Senam*, apud *Sermonetam.* Taub.

Nunc sunt sine nomine terræ] Atqui in Catalogo hinc est dicturus aliquas civitates: sed ex persona sua præoccupat. *Servius.*

778 *Quin et avo comitem sese Mavortius addet Romulus*] Amulius, et Numitor fratres fuerunt, sed Numitorem regno Amulius pepulit; et Iliam ejus filiam, sacerdotem Vestæ fecit. De hac et Marte nati sunt Remus et Romulus: qui, cum adolevissent, occiso Amulio, Avum Numitorem in regnum revocarunt: et cum eo uno anno regnaverunt. Postea, propter angustias imperii, Romam captatis auguriis condiderunt. Ergo 'avo se addet comitem,' aut avito se junget imperio, aut certe, secundum Ennium, referetur inter Deos cum Ænea. Dicit namque Iliam fuisse filiam Æneæ; quod si est, Æneas avus est Romuli. Unde etiam addidit, *Assaraci.* Nam hoc epitheton non sine caussa est introductum; quod est proprium Æneæ. Nam Assaracus pater est Capyos, Capys Anchisæ, Anchises Æneæ. *Servius.*

Assaraci] Trojani: nam Trois f. *Assaracus* pater est Capyos, *Capys* Anchisæ, *Anchises* Æneæ. *Ilia* igitur orta ex sanguine Trojano. Vide et G. Merul. ad Enn. pag. 164. *Taubm.*

780 *Educet*] Phrasis propria Virgilii, ita supra: 'Quem tibi longævo serum Lavinia conjux Educet silvis Regem.' *Cerda.*

Viden'] *Den* naturaliter longa est. Brevem tamen eam posuit secutus Ennium; et adeo ejus est immutata natura, ut jam ubique brevis inveniatur. *Servius.*

Viden'] Corripit hanc syllabam etiam Stat. Theb. x. 'Ipsa dedi, viden'

ut jugulis consumserit ensem.' Horatius producit Sat. I. 1. 'Illuc, unde abii, redeo. Nemon' ut avarus.' *Emmeness.*

Geminæ stant vertice cristæ] Omnino in omnibus hoc egit Romulus, ut cum fratre regnare videretur, ne se reum parricidii judicaret. Unde omnia duplicia habuit, quasi cum fratre communia. Etenim ad captanda auguria montem Palatinum Romulus tenuit: Aventinum Remus, qui prior sex vultures vidit: postea Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de condenda urbe certarent, orta contentione de urbis nomine inter exercitum, a Romuli militibus Remus occisus est. Fabulosum enim est, quod a fratre propter muros dicitur interemptus. *Servius.*

Geminæ stant vertice cristæ] Græci a geminis cristis, δικορύφους et διλόφους vocant. *Germanus.*

Stant] Alii l. *stent:* male. *Taubm.*

781 *Et pater ipse suo superum jam signat honore*] Merito virtutis Mars Romulum Deum esse significat. *Superum* enim accusativus est singularis, ab eo quod est *superus, superi.* Servius.

Signat] In antiquis *stant* finitivo modo est. Ita *signat* in inferiore versu: quod male quædam exemplaria *signet* scribunt: legitur et *stent.* Pierius.

Et pater ipse suo, &c.] Q. d. Viden' uti Mars ipse, Romuli pater, filium jam superum et Deorum numero adscriptum suo honore, et divinitatis et cognominis, facit insignem! Divinitatis quidem, ut divini honores illi tribuantur, templum condatur, Flamen creetur, dies festus instituatur: cognominis vero, ut non secus ac pater, *Quirinus* posteris nominetur; et loca publica, Mons et Porta, inde appellentur. Unde Romulus Ovidio etiam 'Novus Mars' nuncupatur, Fast. l. I. Nam certum est, Romulum etiam, cum in vivis ageret, *Quirinum* cognominatum. Vide G. Merulam ad Ennii Annal. l. I. ubi hanc vocem ab Hebræo trahit: item Horat. Od. III. 3. Porro *superum* Servius pro Accusativo casu habet, alii pro Genitivo contracto. *Taubmann.*

782 *Illa*] Quam tibi sæpe fata promiserunt. *Servius.*

Inclita] Græcum est. Nam κλυτὸν *gloriosum* dicunt. *Idem.*

Roma] De *Romæ* etymo, deque potentia ipsius, accuratissime J. Lipsius in *Admirandis.* Ab *Erinna poëtria* nominatur Roma θυγατὴρ ἄρηος, id est, *Filia Martis.* Taubmann.

783 *Imperium terris*] In quantum tenditur terra. *Servius.*

Animos æquabit Olympo] Magnanimitate æquabitur cœlo. De hoc autem loco et Trogus et Probus quærunt. *Idem.*

784 *Septemque una sibi muro circumdabit arces*] Bene urbem Romam dicit septem inclusisse montes, et medium tenuit. Nam grandis est inde dubitatio: et alii dicunt breves septem colliculos a Romulo inclusos, qui tamen aliis nominibus appellabantur. Alii volunt hos ipsos, qui nunc sunt, a Romulo inclusos, id est, Palatinum, Quirinalem, Aventinum, Cœlium, Viminalem, Æsquilinum, et Janicularem. Alii vero volunt hos quidem fuisse, aliis tamen nominibus appellatos: quæ mutata sunt postea, ut de omnibus rebus legimus fieri, ut de multis locis, et de fluminibus legimus: ut sæpius, 'et nomen posuit Saturnia tellus.' *Idem.*

Septemque una sibi, &c.] Adi Donatum de urbe Roma I. 13. qui negat, sub Romulo pomœrium occupasse septem montes. *Emmeness.*

785 *Prole virum*] Virorum fortium. *Servius.*

Felix prole virum] Εὔανδρος, ut Lacedæmonem poëtæ. Hanc, ut turritam hic, πυργοφόρον Epig. Poëta vocat: et Apoll. l. x. δινδύμου ὀκρυόεντος, εὔθρονον μητέρα συμπάντων μακάρων.

Hic autem Virgilii locus ex illo Lucretii manasse videtur l. II. ‘Quare magna Deum mater, materque ferarum, Et nostri genitrix hæc dicta est corporis una; Hanc veteres Grajum docti cecinere poëtæ sublimem in curru bijugos agitare leones,’ &c. Rheam autem Sophocl. in Philoct. *λεόντων ἔφεδρον* vocat. De ea Propert. ‘Vertice turrigero juxta dea magna Cybelle.’ Ut autem *felix prole*, et *læta Deum partu*, certe et Aristoteles Eth. I. non parvum felicitati esse adminiculum et subsidium *εὐτεκνίαν* quoque docet; sed nec *ἄτεκνον* felicem omnino dici posse; carentiam enim externorum bonorum felicitatem ipsam inquinare: *ἐνίων δὲ τητώμενοι ῥυπαίνουσι τὸ μακάριον, οἷον εὐγενείας, εὐτεκνίας, κάλλους· οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παναισχὴς, ἢ δυσγενὴς, ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος· ἔτι δὲ ἴσως ἧττον, εἰ τῷ πάγκακοι παῖδες εἶεν, ἢ φίλοι, ἢ ἀγαθοὶ ὄντες τεθνᾶσι.* *Germ.*

Qualis Berecynthia mater] Phrygia. Nam Berecynthos, castellum est Phrygiæ juxta Sangarium fluvium, ubi mater Deum colitur. Per hanc autem comparationem nihil aliud ostendit, nisi Romanos duces inter Deos esse referendos. *Servius.*

786 *Turrita*] Quia ipsa est terra, quæ urbes sustinet. *Idem.*

788 *Omnis supera alta tenentis*] *Ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες.* *Germanus.*

789 *Huc geminas nunc flecte acies*] Totum visum tuum huc dirige, et huc specialiter intuere: sic Asper. *Serv.*

Huc geminas] Asper et Fabric. vetustum hoc laudant: ‘Huc geminas huc flecte acies:’ ut repetitione excitetur attentio. *Taubmann.*

790 *Hic Cæsar et omnis Iuli Progenies*] Ut, ‘Julius a magno demissum nomen Iülo.’ *Servius.*

791 *Cœli ventura sub axem*] Nam cum Augustus patri Cæsari ludos funebres exhiberet, stella per diem apparuit; quam, persuasione Augusti, Cæsaris esse populus credidit. Hinc est, ‘Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.’ *Sub axem* ergo, id est, ad divinos honores. *Idem.*

792 *Hic vir, hic est*] *c* litera pro duplici, non nisi in monosyllabis habetur: ut, ‘Hoc erat, alma parens.’ Per eorum scilicet privilegium. Unde falsum est, quod Terentianus dicit, eam pro metri ratione vel duplicem haberi vel simplicem. Nam si hoc esset, etiam in dissyllabis, pro duabus haberi debuerat, quod nusquam invenimus. Literæ enim naturam servari, et in polysyllabis, convenit. *Idem.*

Vir] Vir hic ad similitudinem Saturni regnabit: ex quo illud videtur astruere, quod felicitas regnandi generi ejus attributa videatur. *Donatus.*

793 *Divi genus*] Cæsaris, qui factus est Deus. *Genus* autem dicit non solum jure adoptionis, sed consanguinitatis. Nam Atiæ filius fuit, quæ erat soror Cæsaris. Hic autem Augustus Cæsar hoc nomen accepit a patre adoptivo. Nam ante *Octavianus* dictus est a patre Octavio. *Serv.*

Augustus Cæsar, divom genus] In Romano codice, in Mediceo, et plerisque aliis legere est, *divi genus*; id quod in nomismatum etiam inscriptionibus invenias, ut in nummo pulcherrimo, a cujus altera parte C. Cæsaris caput habetur, titulus est *divos Julius*: ab altera vero parte Augusti Octaviani caput, cum inscriptione *Augustus divi f.* ad quem titulum crediderim hoc loco Virgilium adlusisse. Prætereo vero lapidum inscriptiones, quæ sunt et in Capitolio, et alibi, in quibus *divi f.* scriptum observavi. Sane etiam in Porcio codice *divi genus* prius fuit. In eo vero quem Janus Vitalis præstantissimi ingenii, neque vulgatæ eruditionis juvenis mihi tradidit, dubio procul *divi genus* legitur. *Pierius.*

794 *Sæcula qui rursus Latio*] Sub Saturno dicit aurea sæcula fuisse in orbe terrarum; sub Augusto tantum in

Italia. *Servius.*

Regnata per arva] In Romano codice legere est, non inepte forsitan, *regnata per annos:* ut sit *sæcula regnata,* non *arva regnata.* Vulgata tamen lectio adhuc in pretio est. *Pierius.*

795 *Garamantas*] Populi inter Libyam et Africam, juxta κεκαυμένην. *Servius.*

Indos] Populi orientis extremi. *Id.*

Super et Garamantas et Indos] Faciet id, quod Saturnus in Italia: atque insuper pacabit ipsum orbem. *Donatus.*

796 *Jacet extra sidera tellus*] Nulla terra est, quæ non subjaceat sideribus. Unde perite addidit, 'Extra anni solisque vias:' ut ostenderet duodecim signa, in quibus est circulus Solis. Significat autem Maurorum Æthiopiam, ubi est Atlas: de qua ait Lucanus, 'Æthiopumque solum: quod non premeretur ab ulla Signiferi regione poli, nisi poplite lapso Ultima curvati procederet ungula tauri.' *Servius.*

797 *Anni Solisque*] *Annum* pro nocte, *Solem* pro luce posuit. Vult ergo aliquid ulterius etiam esse Poëta, quod Sol nesciat, et mundus excludat. Ergo melius Cæsar, qui ad tantum spatium imperium proferet, quam Saturnus, qui in sola regnavit Italia. *Donatus.*

798 *Torquet*] Sustinet. *Servius.*

Aptum] Vicinum, ut diximus supra. *Idem.*

799 *Hujus in adventum*] In Romano codice et quibusdam aliis legere est, 'Hujus in adventum.' Quam lectionem spero eruditis auribus placituram magis, quam 'hujus in adventu.' *Pierius.*

Jam nunc et Caspia regna] Fines Assyriorum, in quibus sunt πύλαι Caspiæ. Quod autem dicit verum est. Nam et Suetonius ait in vita Cæsaris, responsa esse data per totum orbem nasci invictum imperatorem. *Serv.*

Caspia regna] Fines Assyriorum, in quibus sunt πύλαι Caspiæ. Alii non has tantum, sed et alias ad Orientem gentes, Medos, Armenios, Hircanos, Persasque intelligunt. *Taubmann.*

800 *Mæotia tellus*] Scythica, cujus palus est Mæotis. *Servius.*

Mæotia] Alibi *Mæotia* absque *c* litera passim in antiquis codicibus scribi adnotavimus. Ita hoc loco habetur. Agnoscunt tamen et *Mæotica.* Pierius.

801 *Septem gemini*] Septem fluvii. *Servius.*

Turbant] Turbantur. *Idem.*

Turbant trep. ostia Nili] Sic et absolute et neutraliter Lucret. l. II. 'Corpora quæ in solis radiis turbare videntur.' Eadem quoque forma extulit et Tacit. l. III. 'Neque Deorum principibus, si una alterave civitas turbet, omissa urbe,' &c. Sic apud Eurip. Supp. ταράσσειν pro ταράσσεσθαι accipi videtur: ὦ μέλεαι μελέων ματέρες λοχαγῶν, ὥς μοι ὑφ' ἥπατι δεῖμα χλοερὸν ταράσσει. Et Lucret. l. VI. 'Dissimiles inter se res turbareque mistas:' et v. 'sinit hæc violentis omnia verti Turbinibus, sinit incertis turbare procellis.' Sed et Nilum septemgeminum vocat Catull. 'Sive qua septemgeminus colorat Æquora Nilus.' *Germanus.*

Trepidi ostia Nili] Est qui putet legendum, *tumidi,* non *trepidi,* tum propter incrementum Nili, cum quo quadrat tumor: tum etiam, quia Horat. eo epitheto Nilum ornat, Od. III. 3. 'Qua tumidus rigat arva Nilus.' Sed nihil tamen muto, nam cum turbatione egregie trepidatio. *Cerda.*

802 *Nec vero Alcides*] Nunc comparat illum Herculi, deinde Libero patri, qui ambo plurima loca superarunt. Laudat ergo alios, ut potiorem Cæsarem faciat. Sic assentator ille Terentianus Gnatho, cum dictum esset: 'Magnas vero gratias Thais Mihin'?' respondit, *ingentes:* ut æstimationem audentius assentatione etiam superaret: nam si *magnas* respon-

disset, non promerebatur patrocinium. *Donatus.*

Tantum telluris obivit] Ideo a Græcis Hercules πολύπλαγκτος, et ab Horatio Od. III. 3. *vagus.* Cerda.

Nec vero Alcides tantum telluris obivit] Peragrasse et pererrasse quia orbem dicitur Hercules, inde etiam Horatio dicitur 'vagus Hercules,' Od. III. 3. *Emmeness.*

803 *Fixerit æripedem cervam*] Pro *aëripedem.* Vicit autem Cerinitim cervam dictam a loco. *Fixerit* autem *statuerit.* Servius.

Fixerit æripedem] In Romano codice et quibusdam aliis, *fixerat æripedem* legitur, et exacta specie *fixerat* hic positum Carisius agnoscit. Ita enim ipse præteritum plusquam perfectum appellat, quæ quidem figura Græcanica est, et elegantissima. Neque tamen ierim inficias ubi *æripedem* Episynalœphen esse notat *fixerit* scriptum esse. Sed quum superius tempus et modus sit expressus, errore alterum hoc librarii omnino transcriptum esse credendum est. *Pierius.*

Æripedem cervam] Sunt qui *æripedem* pro *aëripedem* accipiant. Alii, ut ab Homero, ὑπ' ὄχεσφι τιτύσκετο χαλκόποδ' ἵππω, Il. Θ. et de tauris Æætæ Apoll. l. III. καὶ οἱ χαλκόποδας ταύρους κάμε, χάλκεα δὲ σφέων Ἦν στόματ' ἐκ δὲ πυρὸς, &c. qui et χαλκώνυχες. Sophocl. quoque in Elect. χαλκόποδα ἐριννὺν vocat: Pindarus quoque æripedes tauros Colchicos dixit, καὶ βόας οἱ φλόγ' ὑπὸ ξανθᾶν γενύων πνέον καιόμενοι πυρὸς, χαλκέαις δ' ὁπλαῖς ἀράσσεσκον χθόν' ἀμειβόμενοι· et Aristoph. in Equit. χαλκοκρότων ἵππων κτύπος. et Calab. l. VI. ubi de gestis Herculis agit, hoc huic cervæ epitheton assignat: κεμὰς δ' εὖ ἤσκητο θοὴ πόδας. *Germanus.*

Erymanthi Pacarit nemora] Mons Arcadiæ ubi aper ferocissimus fuit. *Servius.*

804 *Pacarit*] In Mediceo, et plerisque aliis veteribus exemplaribus, *pacarit* habetur. Si *placarit*, ad monstri feritatem referri debet: si *pacarit*, ad loci quietem, qui hoste veluti sublato quiescere cœpisset. *Pier.*

Lernam tremefecerit arcu] Pro Hydra paludem ipsam posuit; et intelligamus ante eam sagittis fuisse confixam: post exsectam et adustam. *Servius.*

Tremefecerit] Veluti superius *fixerat* in codicibus aliquot antiquis legebatur, ita in iisdem etiam *tremefecerat* habetur, eadem specie modoque. *Pierius.*

805 *Juga flectit*] Ἡνιοστροφεῖ, Eurip. Ut autem, *celso Nysæ de vertice*, Apollon. l. II. Bacchum νυσήϊον υἷα vocat; Catull. 'Sæpe vagus Liber Parnassi e vertice summo Thyadas effusis euantes crinibus egit.' *Germ.*

806 *Nysæ de vertice*] Mons est Indiæ, de quo loquitur. Cæterum est et Nysa civitas, in qua Liber colitur: unde *Nysæus* dictus est. *Servius.*

Nysæ] De hac urbe Mela III. 7. 'Urbium quas incolunt Nysa est clarissima et maxima, in qua genitum Liberum patrem arbitrantur.' Justinus contra conditam a Baccho affirmat. XII. 7. *Emmeness.*

Tigris] De Bacchi tigribus, lyncibus, pantheris, tum alibi a me dictum, tum in promptu sunt loca Ovidii Art. I. et in epist. Nemesiani ecl. III. Martialis epigr. VIII. 26. Senecæ in Medea, Sidonii in Burgo. Extremi solum versus adduco: 'Forte sagittiferas Euan populatus Erythras, Vite capistratas cogebat ad esseda tigres.' Itaque his missis, hic tantum adnoto, scribi a Plutarcho in præceptis Conjug. tigres sonitu tympanorum ἐκμαίνεσθαι παντάπασι, καὶ διασπᾷν ἑαυτάς: *furere, ac se ipsas dilacerare.* Non aliter atque elephanti furunt colore splendido, tauri puniceo. Idem repetit lib. de superstitione. Ista ergo fortasse causa, cur dati Baccho furoris Deo, in cujus semper

comitatu erant tympana: ut videlicet furor Bacchi feræ hujus furoribus juvaretur. *Cerda.*

Tigris] Bacchi vehiculum a tigribus tractum et a lyncibus multis declarat Scheff. de Re vehic. I. 18. *Emmen.*

807 *Et dubitamus*] Pro *dubitas.* Miscuit personam suam. Est autem sensus, Cum tibi sit tanta præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere, id est, gloriam? *Servius.*

Et dubitamus] Fuit ornamenti, quo impelleret filium, ne frangeretur tarditate veniendi. *Donatus.*

Virtutem extendere] In Romano codice hemistichius ita legitur, 'virtute extendere vires.' Plerique vero alii, qui priorem lectionem offerunt, abrasi sunt: nam et apex supra ultimam vocalem in *virtute*, et dictio tota *factis* aliena manu et atramento notata inspiciuntur. Sed quamvis plurimum ita veteres codices legant, non tamen pervincunt, ut ea vulgata lectio 'virtutem extendere factis' displicere possit. *Pierius.*

808 *Aut metus*] Est aliquis timor, qui te regnis Italiæ revocet? *Servius.*

809 *Quis procul ille autem*] Nunc redit ad Romanos reges, qui septem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Tarquinius Superbus. Mira autem utitur phantasia: ut quasi ostendat se non agnoscere eum, qui de gente Romana non fuerat. Romulo enim mortuo, cum anno senatus regnasset per decurias, tædiosum visum est, et quæsitus est rex. Sed cum in urbe nullus idoneus esset inventus, orta est bona Pompilii fama, quod esset apud Cures civitatem Sabinorum. Rogatus itaque per legatos accepit imperium; qui ferociam populi a bellis ad sacra contulit. Unde etiam *Numa* dictus est ἀπὸ τῶν νόμων, ab inventione et constitutione legis: nam proprium nomen *Pompilius* habuit. Hic etiam canus fuit a prima ætate: ad quod alludens ait, 'Incanaque menta.' Item propter sacerdotium: 'Ramis insignis olivæ.' *Servius.*

Quis procul ille] Multa dat signa, ut cognoscatur in multitudine. Magna autem laus, ut per modicas vires ad magnum tendat imperium. *Donatus.*

Quis procul, &c.] Non abludit hic locus ab Euripidis loco in Phœniss. imo fortasse inde expressus: Τίς οὗτος ὁ λευκολόφος, Πρόπαρ ὃς ἄγει στρατοῦ; *Quis hic est, qui albam cristam in casside habet, Qui anteit exercitum?* Cer.

810 *Incana menta*] Catull. 'Smyrnam incana diu sæcula provolüent:' supra: 'barbas, incanaque menta,' de hircis. *Germanus.*

Incanaque menta] Numam a prima ætate canum fuisse, interpretes hic et alibi asserunt. Vide, si placet, quæ de hoc hominum genere scripsit Delrius Prolog. II. 1. et Cælius XXIV. 5. Crinitus IV. 15. Sed me nescio quod blandimentum invitat, ut ad senectutem canities ista referatur, et ad obsitam Numæ sapientiam, qua imperium firmavit. Nam illud de vera canitie in prima ætate qui firmetur de Numa, non video. *Cerda.*

811 *Regis Romani*] Multa quidem vetera exemplaria, mutato numero, Tritimimerim faciunt, *Romani regis.* Sed vulgata lectio, spondæo suspenso, multo plus omnino videtur habere gravitatis. *Pierius.*

Primam] In plerisque codicibus antiquis *primam* legitur, hoc est, adhuc recentem. Nam ante Numam Romulus leges tulit. In Mediceo, *primum* est: et addita paraphrasis, *in principio.* Probant et aliqui *primus.* Idem.

812 *Curibus parvis, &c.*] De Numæ Pompilii Justitia, Religione, et patria legendus Livius I. 18. et seqq. et Ovid. Metam. XV. a principio, et vs. 408. et seqq. *Emmeness.*

813 *Cui*] In aliquot veteribus exemplaribus, *quoi* scriptum. Cujusmodi lectiones plerasque missas fa-

cio, quum tam paucos videam, qui rerum hujusmodi eruditione delectentur. *Pierius.*

814 *Otia qui rumpet patriæ*] De hoc Livius, 'Inde Tullum, qui ferocior Romulo fuit, quam Numæ similis.' *Servius.*

Otia qui rumpet patriæ] Quia ut Livius I. 22. 'undique materiam excitandi belli quærebat.' Quare Juvenal. Sat. v. 67. eum *pugnacem* vocat, qui omnem militarem disciplinam, artemque bellandi condidit. Plura Florus I. 2. *Emmeness.*

Resides] Pigros, ociosos, nimium sedentes. *Servius.*

815 *Desueta triumphis*] A consuetudine triumphandi dissuescentia. *Id.*

Et jam desueta triumphis Agmina] Totum hoc in Romano codice longe diversa lectione habetur, quum ibi scriptum sit, 'et magnum deinde triumphum Agmina:' quod quo pacto quadrare possit, non intelligo; quum neque ordo structuræ ullus, neque sententia congrua discernatur: quare me ad vulgatam refero lectionem. *Pierius.*

816 *Jactantior Ancus*] Amans populi favorem. Hic Ostiam fecit. *Ancus* autem dictus ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, id est, a cubito, quem incurvum habuisse dicitur. *Servius.*

Jactantior] Jactat se, quisquis plurimum sibi arrogat. *Donatus.*

Jactantior Ancus] De Anco honorifice Lucret. l. III. 'Lumina sis oculis etiam bonus Ancu' reliquit, Qui melior multis quam tu fuit, improbe, rebus.' Quod autem 'gaudentem popularibus auris' dixit, videtur ex Euripide circumlocutione δημοχαριστὴν vertisse: qui de Ulysse in Hecub. πρὶν ὁ ποικιλόφρων κοπὶς, ἡδυλόγος, δημοχαριστὴς λαερτιάδης πείθει στρατιὰν, ubi alii δημοχαρηστὴν scribunt, hoc est, δοξοκοποῦντα, et κενοδοξοῦντα. Ancum autem primum Fortunæ templum Romæ fundasse est auctor Plutarch. in lib. De fort. et virt. Rom. his verbis: πρῶτος μὲν γὰρ ἱδρύσατο τύχης ἱερὸν μάρκος ἄγκος ὄνομα θυγατριδοῦς, καὶ τέταρτος ἀπὸ ῥωμύλου γενόμενος βασιλεὺς, καὶ τάχα που τὴν τύχην τῇ ἀνδρίᾳ παρωνόμασεν, ᾗ πλεῖστον εἰς τὸ νικᾷν τύχης μέτεστι. *Germ.*

817 *Auris*] Favoribus. Unde et *aurarii* dicuntur favitores. *Servius.*

Popularibus auris] Hi sunt favores populi, quos non quærunt sapientes. *Donatus.*

Auris] Pulchre Servius: *auris, favoribus: inde et aurarii dicuntur favitores:* et Ancus quidem populi et patrum favore regnum habuit, quod expresse Livius. Porro *populari aura* pro favore plebis, parœmiam sapit: ita enim dictum Livio l. XXIV. 'Perseus levi aura spei objecta.' Hor. Od. III. 2. 'Arbitrio popularis auræ.' Tullio, 'ventus popularis, venti concionum.' Hieronymo ad Nepotianum, 'ne rectum iter precum tuarum frangat aura popularis:' Cypriano epist. 2. 'caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est.' Parco exemplis, nam congesta ab aliis. Gr. dicunt istos δημαγωγούς. *Cerda.*

818 *Vis et Tarquinios reges, animamque superbam*] Unus enim de Tarquiniis fuit superbus. *Servius.*

Tarquinios] In codicibus antiquis *Tarquinios* quadrisyllabum pro *Tarquinos* legitur: ut si, quæ pene ultimam præcedit, syllaba non corripiatur ratione numeri polysyllabici, certe κατὰ συνίζησιν duæ ultimæ in unam coëant, quando sunt qui secundam a principio syllabam longam existiment. Hoc eodem modo sæpius apud Ovid. ex veteribus codicibus legi, 'Illic Tarquinius mandata latentia nati.' Et eodem poëmate, 'Ultima Tarquinius Romanæ gentis habebat.' Qui si dicant his quoque locis *Tarquinus* trisyllabum scribi debere, certe quadrisyllabum in eo pentametro non negabunt, 'Natus ait Regis, Tarquiniusque vocor.' *Pier.*

Vis et Tarquinios, &c.] Ex hoc Vir-

giliano colorem traxit Silius l. XIII. ‘Si studium et sævam cognoscere Amilcaris umbram; Illa est, cerne procul, cui frons nec morte remissa Irarum servat rabiem.’ *Cerda.*

Animamque superbam] Ita, ubi de regibus Rom. agit Horatius, meminit Tarquinii, Od. I. 12. ‘Romulum post hos prius, an quietum Pompili regnum memorem, an superbos Tarquini fasceis.’ Sed hic de Bruto consule loqui Virgilium, non obscurum est. *Emmeness.*

819 *Ultoris Bruti, fascesque videre receptos*] Vis videre etiam ultoris Bruti fasces receptos? Historia autem hoc habet: Tarquinius ob multa quidem, *Superbus* est dictus; præcipue tamen ob hanc caussam. Mandavit aliquando cuidam satelliti, ut cujusdam oppidi omnes principes interimeret. Profectus ille grandem multitudinem reperit. Quod cum ei renuntiasset deambulanti cum virga in hortis, detractans ille responsioni, capita decussit papaverum, ut satelles, quid fieri vellet, agnosceret. Hujus filius vitiavit nobilissimam matronam Lucretiam. Quod illa dolens, se interemit. Tunc ejus avunculus Brutus, rapto ex ejus corpore gladio, processit ad populum; et de hac re concionatus est. Quo facto omnibus placuit, ne reciperetur rex, qui tunc Ardeam expugnabat. Propter quod se Tarquinius cum liberis ad Porsennam regem Tusciæ contulit; et bellum gessit gravissimum contra populum Romanum. Tunc duo creati sunt consules, Brutus et Tricipitinus, pater Lucretiæ, qui et Tarquinius dicebatur; ob quod solum est urbe depulsus, et in ejus locum subrogatus est Valerius Publicola: quo mortuo, item alter est factus; et alter similiter. Quod cernens tædiosum esse Virgilius, Brutum solum posuit, qui annum solus implevit. Sed Bruti filii amici erant filiis Tarquinii: cum quibus cum injissent consilium, ut eos per noctem intromitterent, proditi sunt a servo Vindicio, et a patre interempti sunt. Ideo ergo *ultoris*, scilicet et libertatis publicæ, et Lucretiæ pudoris. *Servius.*

Fascis] Sunt hi bacilli aliquot teretes, loro colligati in modum fascis, unde et nomen habuerunt. De his docte Lipsius Elect. I. 23. *Cerda.*

820 *Sævasque securis*] Quæ sævierunt etiam contra liberos. *Servius.*

Sævasque securis, Infelix] Quamvis ob commodum publicum te laudent, tamen infelix eris propter natos cæsos. *Donatus.*

821 *Natosque*] Plerique codices antiqui *gnatos* una plus litera scribunt, ut solitos esse veteres ait Victorinus. At Cornelius Fronto tam asseveranter *gnatum* a *nato* distinguit, ut *gnatum* cum *g* filium dicat; *natum* vero, vel pullum, vel quid hujusmodi, cum significatione temporis, ut sit potius participii vox, quam nominis. *Pierius.*

Natosque pater] De hoc Bruti facto loquuntur Plutarchus, Dionys. Antiq. V. et Valerius Max. V. 8. Sed inter omnes elegi verba Livii II. quæ mihi admirationem injiciunt. Ait ille: ‘Missi lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater vultusque et os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium.’ Notanda verba Tullii pro Roscio: ‘Magna oportet esse vitia atque peccata filii, quibus incensus, parens potuerit animum inducere, et naturam ipsam vincere, ut amorem illum penitus insitum ejiceret ex animo, ut denique se patrem esse oblivisceretur.’ *Cerda.*

822 *Pulchra pro libertate*] Ingenti arte loquitur consideratione personarum. Factum enim laudat dicens, *pulchra pro libertate:* personam vituperat. *Servius.*

823 *Utcunque ferent ea facta mino-*

res] Etiamsi lauderis a posteris, non extorquere vim naturæ debet amor patriæ. *Idem.*

Ferent ea facta] In antiquis omnibus exemplaribus, quotquot habere potui, *ea facta* sub voce participii scriptum animadverti, pro *ea fata.* Quam lectionem divus etiam Augustinus de civitate Dei III. videtur agnovisse: cujus verba, quod ad Virgilianæ sententiæ declarationem faciunt, subjicere non pigeat. Quod factum Virgilius postquam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Quum enim dixisset, 'gnatosque pater nova bella moventis Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit;' mox exclamavit et ait, 'Infelix: utcunque ferent ea facta minores.' 'Quomodo libet,' inquit, 'ea facta posteri ferant, id est, post ferant, et extollant; qui filios occidit, infelix est.' Et tanquam ad consolandum infelicem, subjunxit, 'Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido.' *Pierius.*

Infelix: utcunque ferent ea facta minores] Scire licet, tantam fuisse priscis patribus in liberos potestatem, ut in eos citra judicium capitaliter constituere possent. Unde Valerius l. v. 'Bruti æmulatus exemplum Cassius, filium, qui tribunus plebis Agrariam legem primus tulerat, postquam illam potestatem deposuit, adhibito propinquorum et amicorum consilio, affectati regni crimine domi damnavit, verberibusque affectum necari jussit.' Eam tamen effusam potestatem revocatam constat lege Inauditum, ΙΙ. ad leg. Cornel. de sicar. nec id temere, cum et in servos crudum immaneque dominorum imperium coërcitum humanitate legum fuerit. *Germanus.*

824 *Vincet amor patriæ*] Nimirum et Plutarch. in Polit. præcep. ex poëta aliquo, εὐγενὲς καὶ φρονήματος μεγάλου τὸ ἀναφωνῆσαι, φιλῶ τέκν', ἀλλὰ πατρίδ' ἐμὴν μᾶλλον φιλῶ. Valerius v. 8. sub titulo, *qui severi adversus liberos*, tragicæ huic asperitati patrocinans, 'Exuit,' inquit, 'patrem, ut consulem ageret; orbusque vivere, quam publicæ vindictæ deesse, maluit.' *Germanus.*

Vincet amor patriæ, laudumque immensa cupido] De hoc Bruto Sil. Ital. l. XIII. 'Sed raptabat amor priscos cognoscere manes, Nunc meritum sæva Brutum immortale securi Nomen.' Totum hunc Maronis locum imitatus videtur poëta de Camillo, Curio, aliisque mentionem faciens. Juvenalis Sat. VIII. 263. hanc Historiam attingens pro *pulchra*, dicit 'dubia pro libertate:' ubi etiam de Deciis, qui se pro patria devoverunt: de patre se devovente ad Veserim in bello Latino Livius x. 26. de filio in Gallos idem præstante c. 29. de quibus Propert. IV. 1. 'Tunc venere animi Decii, Brutique secures.' et idem III. 11. 'At Decius misso prælia rupit equo.' Cicero hanc tractans Historiam l. I. Tusc. quæst. c. 37. Nepotem tertium fuisse memorat: 'Non cum Latinis decertans pater Decius, cum Hetruscis filius, cum Pyrrho Nepos se hostium telis objecissent.' De his omnibus præclare de Rep. Roman. meritis consulendus Claudian. de quarto consulatu vs. 400. et seqq. et quid dictum Ge. II. 169. 170. vide. *Emmeness.*

825 *Quin Decios*] Quin imo Decios respice. Hi duo fuerunt qui Mures dicti sunt: pater et filius. Horum alter se bello Gallico, alter Samnitico vovit pro republica, cum terra et mari universum bello vellent exercitum perdere. *Servius.*

Drusosque procul] Et hi duo fuerunt. Horum prior vicit Hasdrubalem. Alter est filius Juliæ, sororis Augusti. *Id.*

Sævumque securi aspice Torquatum] Hic Gallum quendam in ponte Anienis, singulari certamine superavit, et ejus sibi torquem imposuit: unde nomen accepit. Hic ad urbem pergens, præcepit filio, ut tantum castra metaretur: ille, provocatus ab hostibus,

nacta occasione, victoriam consecutus est. Reversus postea pater laudavit fortunam populi Romani: sed filium, ut dicit Livius, 'Fustuario supplicio necavit.' Ergo *sævum securi*, sævum jure occidendi, non ferri genere. Nam securi non animadvertit in filium. *Id.*

826 *Referentem signa Camillum*] Brenno duce, Galli apud Alliam fluvium, deletis legionibus, everterunt urbem Romam absque Capitolio: pro quo immensam pecuniam acceperunt. Tunc Camillus absens Dictator est factus; cum diu esset apud Ardeam in exilio propter Vejentanam prædam, non æquo jure divisam; et Gallos jam abeuntes secutus est: quibus interemptis aurum omne recepit et signa. Quod cum illic appendisset, civitati nomen dedit. Nam *Pisaurum* dicitur, quod illic aurum pensatum est. Post hoc tamen factum rediit in exilium. Unde rogatus, reversus est. *Idem.*

Camillum] Tzetzes in Chiliadibus Camilli, aut Cadmilli, nomen refert ad Cadmum, et Græcum κάζειν quod est *ornare:* unde et κόσμος et κοσμέω literarum commutatione. Goropius Hieroglyph. l. I. ait, vocis hujus originem esse 'malum revelo.' Et sic olim generatim omnes ingenuos pueros vocatos, quod puerili quadam simplicitate, citra ambages, omnia revelent. Est itaque Camillus, qui mala detegit. Non inepte quispiam referat hoc etymon ad Camilli facinus, quod in explicatione recensui. Hujus viri elogium est hoc in Plutarcho lib. de exsil. Κάμιλλος Ῥώμης δεύτερος κτιστὴς, 'Camillus Romæ alter conditor.' *Cerd.*

827 *Paribus*] Ita etiam Ge. I. ad signanda bella civilia, 'paribus concurrere telis.' et Lucanus, 'pares aquilas.' *Idem.*

Fulgere] Ab eo quod est *fulgo fulgis*, accentum habet in prima. *Serv.*

Paribus quas fulgere cernis in armis] Infra l. IX. 'paribus non invidet armis.' *Germanus.*

Fulgere] Lege Senecam Nat. Quæst. I. 56. *Cerda.*

828 *Et dum nocte prementur*] Bene allusit. Nam concordiam in humilitate tenuerunt: cum nobilitate vero in bella venerunt. *Servius.*

Nunc et dum nocte prementur] In antiquis legere est *prementur* futuro tempore, quod multo magis placet, quam *premuntur*, quum præsens per adverbium *nunc*, sit jam expositum. *Pierius.*

829 *Si lumina vitæ*] Imitatione Lucretii l. X. 'Unde animale genus generatim in lumina vitæ Redducit Venus.' Sunt tamen qui hic *limina vitæ*, malint ex eodem Lucretio: *vitæ cum limen iniret:* et *limen leti*, apud eundem: adeo ut emendandus mihi videatur locus ille ejusdem Lucretii l. I. ubi de Epicuro, 'Ipse Epicurus obit decurso lumine vitæ:' nam pro *lumine, limine* omnino legendum existimo; ἄκυρον enim videtur decurrere lumen vitæ: est enim luminis et ignis decurrere potius quam decurri. Præterea *decurrere limen* transfertur elegantius a spatio et curriculo hippodromi, ut partem pro toto accipiamus: nam *limen* pro *carceribus* et ipse Maro supra usurpavit: 'Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt.' *Germanus.*

831 *Aggeribus socer Alpinis*] A munimentis Alpium. Hæc enim Italiæ murorum exhibent vicem. *Socer* vero, quia Pompeius habuit Juliam filiam Cæsaris, quæ in partu periit. Unde etiam isti inter se facile dimicare potuerunt. *Servius.*

Arce Monœci] De Liguria, ubi est portus Monœci Herculis. Dictus autem μόνοικος, vel quod pulsis omnibus illic solus habitavit: vel quod in ejus templo nunquam aliquis Deorum simul colitur: sicut in Jovis, Minerva et Juno: in Veneris, Cupido. *Idem.*

Arce Monœci] Tacit. Ann. l. XIX. Monœci meminit. 'Fabius Valens e sinu Pisano sævitia maris, aut adversante vento, portum Herculis Mo-

nœci depellitur.' Hinc scilicet ducto Herculi nomine, quod (ut interpres docet) communem cellam cum alio Deo repudiaverit, et ex augurali esset disciplina suam Deorum cuique ædem dicare: ut constat ex illo Valerii l. I. In qua cum Marcellus quintum consulatum gerens templum Honori et Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis votis debitum consecrare vellet, a collegio pontificum impeditus est, negante, unam cellam duobus diis recte dicari: futurum enim, si quid prodigii in ea accidisset, ne dignosceretur, utri rem divinam fieri oporteret, nec duobus, nisi certis diis, una sacrificari solere. Ea pontificum admonitione effectum est, ut Marcellus, separatis ædibus, Honoris ac Virtutis simulacra statueret. *Germanus.*

832 *Adversis instructus Eois*] Orientis enim auxiliis est usus. *Servius.*

833 *Pueri*] Nam quisque cum nascitur, puer est. Tanquam autem optimus pater, recte consulit posteris, eosque sapienter admonet. *Donatus.*

Adsuescite bella] Mire dictum. Ab ipsis enim quasi consuetudinem fecit populus Romanus bellorum civilium. Septies enim gesta sunt a Cæsare contra Pompeium in Thessalia. Item contra ejus filium Magnum in Hispania. Item contra Jubam et Catonem in Africa. Mortuo Cæsare, ab Augusto contra Cassium et Brutum in Philippis, civitate Thessaliæ. Contra Lucium Antonium in Perusia, Tusciæ civitate. Contra Sextum Pompeium in Sicilia: Antonium et Cleopatram in Epiro. *Servius.*

Adsuescite bella] Sic cum accusativo hoc usurpat verbum, bene stante pro hac lectione Torrentio, Horatius Sat. I. 4. 'insuevit pater optimus hoc me Ut fugerem.' Vide etiam Sanctii Minervam in *assuesco* et *insuesco*. Em.

835 *Tuque prior, tu parce*] Cæsari dicit, quem clementem circa Pompejanos legimus: cui vult tunc hoc esse mandatum. *Servius.*

836 *Projice tela manu*] Subest vis quædam huic verbo. Cæsar Bel. civil. l. III. 'Cum plures arma projicerent, ac fugæ simile iter videretur.' Hom. Il. Ξ. χειρὸς δ' ἔκβαλεν ἔγχος. Græci ῥίπτειν ὅπλα, unde ῥίψασπις. *Germanus.*

Sanguis meus] Ad hanc rem pertinent verba Aristotelis ex ethic. l. VIII. ad Nicomachum, διό (inquit) φασι ταυτὸν αἷμα καὶ ῥίζαν, καὶ τὰ τοιαῦτα. Loquitur videlicet de amore, quo se fratres diligunt: id est: 'quamobrem dicunt, meum eundem sanguinem, meam radicem, et similia.' Inde etiam Horatius de Augusto in carmine sæculari: 'Clarus Anchisæ, Venerisque sanguis.' Juppiter apud Silium lib. tertio loquens ad Venerem: 'tenet, longumque tenebit Tarpeias arces sanguis tuus.' Clarius Thyestes apud Senecam dixit 'sanguinis mei,' pro, liberis meis. Et Statius Theb. III. qui Virgilio hærens: 'vos, o superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis.' Virgilius etiam in Æn. VII. 'tu sanguinis ultimus auctor.' Potest in hunc locum aptari nota illa, quam ego Æn. I. ad illud: 'Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci Audierat.' Porro non placet, qui ex Rufiniano admonet legendum in Virgilio *sanguis pius*, pro *sanguis meus*. Et quidem vulgarem lectionem defendit locus Statii. *Cerda.*

Sanguis meus] Rufinianus Rhetor malit, *sanguis pius*. Taubmann.

837 *Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho*] Mummium significat. *Serv.*

Ille triumphata, &c.] Sententiam, quam sequor de L. Mummio, sequuntur fere omnes interpretes, alii etiam, videlicet Servius, Nascimbænus, Hortensius, Germanus, Corradus in Comment. ad Brutum, Jovianus in Antonio, quem vide; nam et egregie Poëtam explicat, et defendit a calumniis Agellii, et Higyni. Non bene Alciatus Parerg. V. 21. Q. Cæcilium Me-

tellum accipit: neque alii, qui alium a Mummio, ut patebit adeunti Livium l. LI. et LII. Justinum l. XXXIV. Orosium v. 2. Eutropium IV. 3. Florum l. II. Paterculum l. I. Hi enim omnes, alii etiam ita de Mummio, Achæis, et Corintho loquuntur, ut veluti digito monstrent, de Mummio accipiendum Poëtam: neque parum ad id ipsum conducunt, quæ scribuntur a Pausania in Eliacis prioribus, atque in Achaicis. *Cerda.*

Ille triumphata] Stephanus in lect. Virgil. p. 17. reprehendit Donatum, qui *triumphata* interpretatur *triumphis ornata* et ad Capitolium refert. Qua in re et metro et Latinitati vim afferre eum asserit. *Emmeness.*

839 *Eruet ille Argos, &c.*] Vapulat hic locus apud Agellium x. 16. quem tuetur Pontanus in Antonio. Alii hæc de Q. Curio Dentato, et Pyrrho, Epirotarum Rege, intelligunt. Quos omnes refutant Nascimb. et Hortensius, et simpliciter *Paulum Æmilium* intelligunt, qui *Æaciden*, id est, Persen vicerit, et, Macedonia direpta, in triumpho ante currum egerit: quo facto Æacidarum regnum corruit. Macedonum autem et Epirotarum Reges ab Achille ortum traxisse constat. Propert. l. IV. el. ult. 'Et Persen proavi simulantem' (alii l. *tubulantem*, id est, tumefacientem) 'pectus Achillis, Quique tuas proavus fregit Achille domos.' Euripides, in Oreste, *Argos*, urbem Peloponnesi, sedem regiam facit Agamemnonis. *Taubmann.*

840 *Ipsumque Æaciden*] Necesse est ut *ille* subaudiamus. Pyrrhum enim, quem Æaciden dicit, Curius et Fabricius vicerunt, ferentem Tarentinis auxilium. Hic postea fugit in Græciam, et illic est occisus in templo. Argos vero et Mycenas alii vicerunt. *Servius.*

841 *Ultus avos*] Aut hic distinguendum, ut sit, *Trojæ Minervæ*, pro *Trojanæ;* principale pro derivativo; aut certe *avos Trojæ:* non quos Troja habuit avos; sed qui de Troja fuerunt, id est, avos Trojanorum. *Idem.*

Ultus avos Trojæ] Vehementer reficit animum filii, interitum Græciæ et ultionem Trojæ promittens. *Don.*

842 *Magne Cato*] Censorium dicit, qui scripsit historias: multa etiam bella confecit. Nam Uticensem, præsente Augusto, contra quem pater ejus et dimicavit, et Anticatones scripsit, laudare non poterat. Supra autem Minervæ templa temerata per stuprum Cassandræ dicit. *Servius.*

Magne Cato] M. Porcium Catonem Censorium majorem intelligit: qui et τριμέγιστος dictus: fuit enim maximus Orator, max. Imperator, et max. Senator. In eum exstat distichon: 'Portius hic mordax, glaucis subrufus ocellis, Interiens Erebo sedes non comperit ullas.' *Taubmann.*

Cosse, relinquat] Cossus tribunus militum consulari potestate fuit. Hic regem Tuscorum Lartem Tolumnium, a loco dictum, occidit: et secunda post Romulum opima spolia revocavit. Erit autem nominativus *hic Lar, hujus Lartis.* Servius.

Cosse] A. Corn. Cossum notat: de quo Livius l. IV. ab U. C. *Taubmann.*

Quis te tacitum relinquat] Simili formula utitur Horat. Od. IV. 9. 'Non ego te meis Chartis inornatum silebo, Totve tuos patiar labores.' *Emmeness.*

843 *Quis Gracchi genus*] Gracchos seditiosos constat fuisse: nobiles tamen genere. Namque per Corneliam, nepotes Scipionis Africani fuerunt. Unde Iuvenalis ad eam, 'Tolle tuum precor Hannibalem.' Ergo Scipiones dicit per Gracchi genus. Duo autem fuerunt: major Africanus, Æmilianus minor, qui obsidione Carthaginis ab Italia revocavit Hannibalem. *Serv.*

Gracci genus] Nobilissimum hoc Romæ, conjunctum etiam affinitate cum Scipionibus, unde a Poëta hic etiam conjunguntur: minor enim Cornelia Africani filia nupsit T. Sempronio Graccho (nam Major Nasicæ

nupserat) ex qua Sempronius duodecim filios reliquit superstites, et, cæteris amissis, tres tantum superfuere, Tib. et C. Gracchi, adolescentes ingeniis seditiosis, et filia una Sempronia, quæ nupsit minori Africano. Hinc apparet, non omnino respuendum Servium, qui per *genus Gracchi* Scipiones signari ait. Ego libenter intellexerim per *genus*, Tiberium et Cajum Gracchos: per *Gracchi* Sempronium ipsum. *Cerda.*

844 *Scipiadas*] Hi gemini fratres fuerunt; qui cum fortissime dimicarent in Hispania apud Carthaginem novam, quæ *Spartaria* dicitur, insidiis interempti sunt. *Servius.*

Duo fulmina belli Scipiadas] Cicero pro Corn. Balbo: 'Cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et Pub. Scipiones extincti occidissent:' et Lucret. l. III. 'Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror, Ossa dedit terræ proinde ac famul infimus esset.' Ita et duo lumina civitatis Cicero quoque, ut et Epig. l. III. διισσὰ φάη μιλητὲ, &c. *Germanus.*

Geminos Scipiadas] Aliqui hic capiunt duos illos Scipiones fratres, Publium et Cneum, qui in Hispania obierunt. His non deest ratio aliqua, cum dicat Cicero pro Balbo: 'Et cum duo fulmina nostri imperii subito in Hispania Cn. et P. Scipiones exstincti occidissent.' Sed certius est, debere accipi utrunque Africanum, cum addat, *Cladem Libyæ*. Id etiam perspicuum fit ex imitatione Lucretii, qui l. III. dicit: 'Scipiades belli fulmen, Carthaginis horror.' Cui versui Virgilius institit, Manilius etiam, 'Scipiadæque duces fatum Carthaginis unum.' *Cerda.*

Fulmina belli] Præconium hoc usurpatum ab aliis in mentione virorum militarium. Testimoniis Ciceronis et Lucretii adductis, adjunge Silium l. VII. 'aut ubi sunt nunc fulmina gentis Scipiadæ.' Apud Pausaniam in Atticis Ptolemæus appellatus est cognomento *fulmen* κεραυνὸς, propter eximiam in bellicis rebus gerendis alacritatem. *Idem.*

Cladem Libyæ] Scipiones. *Servius.*

Parvoque potentem] Paupertate gloriosum ac regibus imperantem. Hic legatis Samnitum respondit; Romam non aurum habere velle, sed habentibus aurum imperare. Horat.: 'Vivitur parvo bene.' Vide Agell. I. 14. *Taub.*

Parvoque potentem Fabricium] Adnecto hic verba Maximi IV. 3. de Fabricio: 'continentiæ suæ beneficio sine pecunia prædives, sine usu familiæ abunde comitatus: quia locupletem illum faciebat, non multa possidere, sed modica desiderare. Ergo domus ejus, quemadmodum ære, et argento, et mancipiis Samnitum vacua; ita gloria, ex his contemptis parta, referta fuit.' Fabius declam. 268. Fabriciis et Curiis proprio et signato elogio dat abstinentiam. *Cerda.*

845 *Fabricium*] Paupertate gloriosum. Hic est qui respondit legatis Samnitum aurum sibi offerentibus, Romanos non aurum habere velle, sed aurum habentibus imperare. *Serv.*

Serrane serentem] Attilius quidam senator fuit, qui cum agrum coleret, evocatus propter virtutem meruit dictaturam. *Serranus* autem, a serendo dictus est. *Idem.*

Sulco, Serrane, serentem] *Sulcos* legit Turnebus. *Serranus* autem, qui et *Seranus*, prius Attilius dictus, a *serendo* hoc cognomen sortitus est: unde Plin. XVIII. 3. 'Serentem invenerant dati honores Serranum,' unde cognomen. *Germanus.*

Serrane] Salvianus l. I. de Providentia scribens de priscis moribus Romanorum: 'Non despiciebant tunc, puto, pauperes cultus, cum vestem hirtam ac brevem sumerent: cum ab aratro arcesserentur ad fasces.' Manilius l. IV. 'Serranos, Curiosque tulit, fascesque per arva Tradidit, eque suo Dictator venit aratro.' Allusit Sidonius Epist. l. VIII. 'Quid

Serranorum æmulus, et Camillorum, cum regas stivam, dissimulas optare palmatam?' Servius nulla historiæ fide scribit, Serranum vocatum ex aratro ad Dictaturam: dicere debuisset, ad Consulatum. Hoc idem parum caute suis marginibus addiderunt Manutius, aliique. Fortasse hi omnes decepti sunt *μνημονικῷ ἁμαρτήματι*. Nam Serrano attribuunt, quæ Romani scriptores dant Cincinnato. Hic enim ex aratro primum vocatus est ad Consulatum, deinde ad Dictaturam. Lege Dionysium l. x. Antiq. et Senecam de brevit. vitæ: et Orosium II. 12. et Eutropium l. I. Serranus tantum, ad Consulatum. Simili errore Cedrenus involvitur, apud quem L. Quinctius Cincinnatus vocatur ex aratro ad Consulatum: et addit id factum Nerone imperante, quod falsum. Si quis enim dicat, hunc alium fuisse Cincinnatum, vix credam, tacentibus aliis Romanis Scriptoribus. Cæterum occasione hujus possem excurrere ad loquendum de hac rerum frugalitate, vocante me occasione, cum olim agros honestissimus quisque coleret. Sed tu lege aurea Plinii verba XVIII. 3. Columellam l. I. rei rusticæ in præfatione, Symmachum VII. 15. Quibus adjunge locum Sidonii jam indicatum, et versus istos Lucani l. I. 'quondam duro sulcata Camilli Vomere, et antiquos Curiorum passa ligones, Longa sub ignotis extendere rura colonis.' *Cerda.*

846 *Quo fessum rapitis Fabii*] Cur me, o Fabii, fessum ad vestram trahitis narrationem? Aut certe *fessum* tristem: ut, 'Ter fessus valle resedit,' scilicet propter eorum mortem. Nam trecenti sex fuerunt de una familia; qui conjurati cum servis et clientibus suis contra Vejentes dimicarunt, et insidiis apud Cremeram fluvium interempti sunt. Unus tantum superfuit Fabius Maximus, qui propter teneram adhuc pueritiam in civitate remanserat. Hic postea cum Hannibalis impetum ferre non posset, mora eum elusit, et ad Campaniam traxit: ubi deliciis Carthaginiensium virtus obtorpuit. Notandum est de secunda persona dictum. Ille autem est, de quo ait Ennius, 'Unus qui nobis cunctando restituit rem.' Sciens enim Virgilius quasi pro exemplo hunc versum posuit. *Servius.*

Quo fessum rapitis Fabii] In Romano codice, *quo gressum rapitis* habetur: ut ex hoc tacite ad trecentos illos adludat, una pugna trucidatos: Quos omnes ad bellum missos, ut apud Ovidium est, 'Abstulit una dies.' Sed elocutio illa, 'Rapere gressum,' insolita videtur, magisque placet, 'Quo fessum rapitis' legere, ut variata in orationis genere figura loquendi, non Anchisem tantum longa ea nomenclatura delassatum levet, verum etiam lectori consuluisse videatur. *Pierius.*

Quo fessum rapitis Fabii] Plautus Menæch. 'Quo rapitis me? quo fertis me?' *Cerda.*

Fabii] Fabiorum familia ab Hercule est. Horum CCCVI. (uno, propter teneram adhuc pueritiam domi relicto) in bello contra Vejentes ad fluvium Cremeram uno prælio ex insidiis interfecti sunt cum servis et clientibus conjuratis. Ovid.: 'quamvis cecidere trecenti, Non omnes Fabios abstulit una dies.' *Taubmann.*

Tu maximus] Hoc cognomen Q. Fabio prudentia peperit, non victoriæ, etiam si magnæ et multæ. Lege Livium l. IX. ad finem: uti vero apparet ex eodem Livio l. XXX. non primus ex gente sua habuit hoc cognomen, sed ante illum alii. Verba Livii sunt: 'Vir certe dignus fuit tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, et majoribus præliis avus insignis Rullus: sed omnia æquare unus hostis Annibal potest.' Hic clare ait

non incepisse a Quinto hoc cognomen: et indicat, illo prius honestatum Rullum. *Cerda.*

847 *Restituis*] In Romano, in Mediceo, et aliis quibusdam antiquis exemplaribus, *restitues* futuro tempore positum est: quod non displicet. *Pierius.*

Cunctando restituis rem] Q. Fabius missus est adversum Annibalem in summa rerum trepidatione, cum videlicet jam crederent ad urbem ipsam hostem venturum infestis signis, post duplicem victoriam ad Trebiam et Thrasymenum, quibus cæsi et fusi Romani. Cum vero Fabius nollet cum hoste acie confligere, ne feroci Annibali, et tot victoriis exultanti, territum militem objiceret, tantum se opponens, illius conatus elusit: unde et *Cunctator* dictus, et cunctando Romanam rem restituisse. Scribit hoc late Livius, et Romani Scriptores: vetus inscriptio Florentiæ, qua continentur Fabii res gestæ: ANNIBALEM COMPLURIBUS VICTORIIS FEROCEM SUBSEQUENDO COERCUIT. Ovidius: 'Scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci, Cui res cunctando restituenda foret.' Manilius lib. I. 'invictusque mora Fabius.' Claudianus de bel. Getic. 'lento lustramine Pœnum Compressit Fabius.' Silius lib. VII. pari ferme modulo, 'lento Pœnum moderamine lusit.' Auctor de viris illustribus: 'Fabius Annibalem mora fregit.' Pulchre Valer. Max. cap. 7. 'Fabius Maximus, cujus non dimicare, vincere fuit.' Cæterum versus Virgilianus ad verbum expressus est ab Ennio Annal. l. XII. quem Ennii versum citant Cicero in Catone, et Livius lib. XXX. Adagium adduco, quod in Varrone Rust. I. 2. videlicet, 'vultis igitur interea vetus proverbium, quod est, Romanus sedendo vincit, usurpemus, dum ille venit?' habere ortum a Fabio Maximo, quo allusit Silius l. XVI. 'peperitque sedendo Omnia cunctator nobis.' *Cerd.*

848 *Excudent*] Alii cudendo efficient: et est rhetoricus locus. *Serv.*

Spirantia] Animata. Horatius, 'Et molles imitabitur ære capillos.' *Id.*

Excudent alii spir. mol. æra] Contrarium reddidit Horat. 'Quid sculptum infabre, quid fusum durius esset.' Hanc autem molliter excudendi artem et loquendi formam Turnebus ad illud Callistrati retulit: εἶδες ἂν ὅτι καὶ στερεὸς ὢν εἰς τὴν τοῦ θήλεος εἰκασίαν ἐμαλάττετο. Ut autem, *vivos duc. de marm. vul.* Lucret. V. 'Et prorsum quamvis in acuta et tenuia posse mucronum duci fastigia procudendo.' *Ducere vultus de*, statuarium est vocabulum, et item fusorium, respondetque illi barbaro vocabulo, quod *relevare* dicimus. Apulejus Florid. l. I. 'modos omnes effigiandi complectens, de Alexandro: edixit universo orbi suo, ne quis effigiem regis temere assimularet ære, colore, cælamine, quin ipse solus eam Polycletus ære duceret, solus Apelles coloribus delinearet, solus Pyrgoteles cælamine excuderet:' quamvis codex *excluderet* habeat. *Germanus.*

Excudent alii] Dictum hoc propter Corinthios facile credat, qui legat Strabonem l. VIII. et Plinium XXXIV. 8. ubi loquens de nobilitate operum ex ære, principe loco affert Corinthios, quod firmat exemplis magnorum principum. *Cerda.*

Spirantia] Ammianus l. XXII. 'Spirantibus signorum figmentis.' Poëta statim *vivos vultus.* Ita Ausonius: 'Viva tibi species vacca Myronis erit.' Propertius el. II. 31. 'Atque aram circum steterant armenta Myronis, Quattuor artificis vivida signa boves.' et el. III. 8. 'Gloria Lysippo est animosa effingere signa.' id est, animata. Æs illud, quo facta Myronis vacca, ἔμπνουν dicitur lib. IV. Anth. quod Ausonius reddidit, *æs spirans.* Hujusmodi æs τροχίαν, καὶ χυτὸν appellat Pollux l. VII. quasi rotile, et

fusile. *Idem.*

Spirantia mollius æra] Q. d. Tanta arte simulacra a Græcis ducentur, ut, deposito metalli rigore, in mollitudinem vivi animantis æs concessurum sit. Ita Horat. in Arte: 'et molles imitabitur ære capillos.' Turneb. XXII. 1. *Taubmann.*

Ducent] Translatum hic esse hoc verbum, tractumque a marmoribus aut metallis, quæ proprie dicuntur *duci*, Turnebus admonet XVIII. 11. Probat, nam laminæ Græcis dicuntur ἐλάσματα, quod malleis ducantur, formenturque in effigiem. Cui addo Aristophanem, qui in Pluto, Apollinis tripodem vocat χρυσήλατον, id est, ex auro ductili: quasi dicat, χρυσῷ ἐληλασμένην, videlicet ab χρυσὸς, et ἐλαύνω: et Philostratum Icon. II. qui σφυρήλατα, recensens habitudinem picti Herculis: et Cedrenum, qui auream platanum, leones aureos, vultures aureos, Imperatorum Græciæ σφυρηλάτους quoque dicit, quasi malleis ductos: et Apulejum Florid. lib. I. apud quem Alexander jussit, ne quis effigiem suam 'temere assimilaret ære, colore, cælamine; quin solus eam Polycletus ære duceret, solus Apelles coloribus delinearet, solus Pyrgoteles cælamine excuderet.' Possim etiam uti testimonio Callixeni Rhodii apud Athenæum l. XI. ubi loquens de vase, συνηγμένον εἰς μέσον ἐπιεικῶς: *molliter cedens ad medium.* Possim (inquam) hoc uti, nam quod Græcis est ἄγω, Latinis est *duco.* Cæterum, ut Poëta in arte æris Corinthios intellexit, ita in marmorea fortasse Cretenses, aut Parios. *Cerda.*

Ducent] Sic Horat. Epist. II. 1. 'aut alius Lysippo duceret æra.' Marmor, ebur, æs arte molliri discimus ex Junio de Pict. vet. III. 4. inde Ovid. Fastor. III. 832. 'Quique facis docta mollia saxa manu.' Apud Junium plura περὶ τῶν ἐμψύχων πλασμάτων: *de vivis figmentis:* quæ hic *spirantia æra.* Et Juvenal. VIII. 102. vitam adscribit ebori, 'Et cum Parrhasii tabulis, signisque Myronis, Pheidiacum vivebat ebur.' *Emmeness.*

849 *Vivos voltus*] Hoc est quod dixit *spirantia.* Et per *æs*, Corinthios indicat: per *marmor*, Parios: per *actionem causarum*, Athenienses: per *Astronomiam*, Ægyptios et Chaldæos. *Servius.*

850 *Orabunt caussas melius*] Ut verum est, gratiam Principum valere plurimum apud subditos! Certe Maro hoc scripsit suo lenocinans Principi Augusto, qui artibus militaribus præstitit, quas illi ut daret unice, non dubitavit artes alias Romanis adimere. In arte certe eloquentiæ Romani Græcis præstiterunt, Demostheni Cicero. Ita hic ad Brutum: 'Quo enim uno vincebamur a victa Græcia, id aut ereptum illis est, aut certe nobis cum illis communicatum.' Ita etiam Leg. I. 'Putant, te historiam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus.' Itaque potius crediderim, quæ dixi de lenocinio Augusti, quam quæ alii volunt de Poëta, volente præferre Demosthenem Tullio, sugillatione quadam. *Cerda.*

Orabunt caussas melius] Nihil detrahendum literatæ Græciæ. Habuit tamen Roma in eloquentia viros, quos Græciæ opponere potuit. Verbis utar quæ de Æsopo dixit Phædr. II. 10. Occupavit Demosthenes, ne primus foret Cicero, qui tamen studuit, ne solus esset Demosthenes eloquentiæ princeps. *Emmeness.*

Describent radio] *Describere*, est partiri, et, quasi terminis positis ac per limites dividere, ac suam cuique partem attribuere. *Radius* virga est, qua Geometræ lineas indicant: ita Cic. Tuscul. V. 'Archimedem a pulvere et radio excitare.' *Taubmann.*

852 *Tu regere imperio populos*] Eadem locutione fere noster utitur Æn. I. 153. 'Ille regit dictis animos et pectora mulcet.' Sic Quintil. I. 1.

Orat. Instit. 'regere consiliis urbem:' quod ψυχαγωγεῖν. Vide notas ad locum citatum. *Emmeness.*

853 *Hæ tibi erunt artes*] Nempe pacis et belli, quibus Imperium Romanum initio partum est, et postea amissum est, cum illis artibus retineri facile potuisset, ut Sallust. bell. Catil. qui has etiam artes, ad servandam Rempublicam necessarias, conjungit in Orat. de Ord. Rep. in princ. 'In posterum firmanda respublica non armis modo, neque adversus hostes, sed, quod multo majus, bonis pacis artibus.' Flor. in proœm. 'tantum operum pace belloque gessit.' Illas autem artes dicitur Augustus revocasse, ut Horat. Od. IV. 15. *Em.*

Paci morem] Leges pacis. *Servius.*

Pacique] In Longobardico, et quibusdam aliis codicibus vetustis, *pacis* genitivo casu legitur: quam lectionem Servius agnoscit: alii tamen *paci* malunt. *Pierius.*

(Hæ tibi erunt artes) pacique imponere morem] Nimirum civilis scientiæ totius potissimæ partes belli administrandi, pacisque tenendæ et utendæ, ratione et solertia contineri videntur; cum bellum non alium finem, quam sibi oppositam pacem spectare videatur, nec motus omnes bellici alio, quam in quietem desinere possint: unde non tantum voluit poëta, Romanum belli artibus præ cæteris gentibus, sed et pacis studiis et more excellere, ut assuetudine et institutione paci colendæ se dederet et consecraret. Scilicet et Aristoteles Pol. l. II. pugnans in Laconicam rempub. Lycurgum notat, quod cives ad bellum tantum victoriamque, non item ad pacis cultum instituerit et duxerit; ut qui felici successu sæpe prælium experirentur, pacis autem otia ferre et ducere nescirent; utpote ad virtutis partem non solidam, integramque virtutem conformati, et in otio languentes, et invicem tumultuantes, his fere verbis: ὡδὶ δὲ τῇ ὑποθέσει τοῦ νομοθέτου ἐπιτιμήσειεν ἄν τις, ὅπερ καὶ Πλάτων ἐν τοῖς νόμοις ἐπιτετίμηκε, πρὸς γὰρ μέρος ἀρετῆς ἡ πᾶσα σύνταξις τῶν νόμων ἐστὶ, τὴν πολεμικήν· αὐτὴ γὰρ χρησίμη πρὸς τὸ κρατεῖν, &c. Ut autem hic *morem paci*, in eandem partem accepit et l. VIII. 'Saturni gentem, haud vinclo, nec legibus, æquam Sponte sua, veterisque Dei se more tenentem.' *Germanus.*

Paci inponere morem] Sulpicia illa, quæ floruit sub Domitiano, in suo Satyrico, 'duo sunt, quibus extulit ingens Roma caput, Virtus belli, et Sapientia pacis.' *Cerda.*

Pacique inponere morem] Malunt non nulli, *moremque inponere paci*, ut hoc se accepisse a præceptoribus testatur Scal. Poët. IV. 48. sed priorem lectionem probat propter graviorem et corpulentiorem sonum. Plura illic. *Emmeness.*

854 *Parcere*] Id est, veniam dare: vide Non. Marc. c. 4. *Idem.*

Parcere subjectis et debellare superbos] Deficiet me tempus memorantem testes hujus præconii, te legentem. Aliquos subjicere e re erit: jam de clementia in victos, jam de virtute in superbos, jam de utroque simul, ut se auctores obtulerint, qui mihi hanc notam suppeditant. Gordianus in nummis exprimi fecit Romam, inter taurum et leonem, immanem utramque bestiam, ad significandum, Romanam urbem ferocissimas gentes atque immanissimas subjecisse. Idem voluerunt significare Severus imperator, et Antoninus, cum fœminam excudi fecerunt in aversa nummorum parte leoni insidentem. De Tiberio prædicat Tacitus Annal. II. 'victis graves pœnas, in deditionem venienti paratam clementiam.' Legati Carthaginensium apud Livium l. XXX. de Romano populo dicunt: 'Plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse.' Imperator Trajanus de se ipso apud Cæsarem Julianum in sermone

Cæsarum, πρᾷος μὲν πρὸς τοὺς ὑπηκόους, φοβερὸς δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους διαφερόντως γενόμενος: *subjectis mansuetus, hostibus formidolosus præ cæteris exstiti.* De Augusto Horatius in carmine sæculari, 'Imperet bellante prior, jacentem Lenis in hostem.' Id est, est superior pugnacissimis, est lenis in humiles et jacentes. Sulpicia illa poëtria quæ supra, 'duo sunt, quibus extulit ingens Roma caput, virtus belli, et sapientia pacis.' Propertius pari sententia el. II. 16. 'Cæsaris hæc virtus, et gloria Cæsaris hæc est, Illa, qua vicit, condidit arma manu.' Ubi prædicat virtutem, qua vicit Cæsar: et gloriam, qua arma condidit. A Tacito Annal. I. 'Romana clementia' usurpatur, ut maxima, et a Curtio libro IV. 'Romana mansuetudo.' Propert. el. III. 22. de Romanis: 'Nam quantum ferro, tantum pietate potentes Stamus, victrices temperat illa manus.' Sic legendum in Propertio, quod censuit jam chorus doctorum: Non, 'temperat ira manus,' nam ira quem temperat? Juvat hanc lectionem Propertianus versus, quem jam præmisi, ex el. II. 16. sicut enim ibi, 'Illa, qua vicit, condidit arma manu:' ita hic, 'Victrices temperat illa manus.' *Cerda.*

855 *Atque hæc mirantibus addit*] Transitus quidam, ne una et continua narratio tædiosa sit. Hinc enim generibus varietas nascitur, et quasi nova initia aliarum narrationum fiunt. *Donatus.*

Mirantibus] Æneæ et Sibyllæ. *Taubmann.*

856 *Spoliis Marcellus opimis*] Hic Gallos et Pœnos equestri certamine superavit. Viridomarum etiam Gallorum ducem manu propria interemit, et opima retulit spolia, quæ dux detraxerat duci: sicut Cossus Larti Tolumnio. *Servius.*

Spoliis Marcellus opimis] Ἀκροθίνια vocant. *Germanus.*

Marcellus] M. Claudius Marcellus M. Claudii f. qui a *Marte*, ob peritiam rei militaris nomen accepit; Græcis litteris apprime eruditus: primum Ædilis Curulis, inde Augur: post etiam Consul: qui et 'Romanorum Ensis' dictus est. Is Gallorum ducem *Virdomarum* manu propria interemit, et *opima spolia* retulit. Ea enim proprie *opima* sunt, quæ dux Rom. duci hostium in prælio detraxit: quorum tanta raritas, ut intra annos paullo minus DXXX. tantum trina contigerint nomini Romano. Vide tamen et Tiraquellum ad Alex. ab Alex. I. 14. *Taubmann.*

Marcellus] De hoc agit Florus II. 4. Alius est ille, de quo Horat Od. I. 12. 'Crescit occulto velut arbor ævo. Fama Marcelli.' Ad quem locum consule Torrentium, de quo infra vs. 862. Spolia autem opima suspensa in templo Jovis Feretrii, de quo Donatus de urbe Roma II. 10. *Emmeness.*

857 *Supereminet omnis*] Virtutis scilicet genere. *Servius.*

858 *Rem Romanam*] Statum reipublicæ. *Idem.*

Rem Romanam] Ab Ennio Annal. I. 'Qui rem Romanam, Latiumque augescere vultis.' Alibi: 'Moribus antiquis res stat Romana virisque.' Ovid. Met. XV. 'Fundamine magno Res Romana valet.' Symmachus IX. 25. 'Ob rem Romanam sæpe literas mittens.' Cape Poëtam signate cum respectu ad bellum, nam de bello etiam Cicero pro leg. Manil. 'res a L. Lucullo summo viro est administrata.' *Cerda.*

Turbante tumultu] Ideo *tumultu*, quia res in Italia adversus Gallos geritur. *Servius.*

Tumultu] Docte, ut omnia, nam hic sermo est de Gallis: et *tumultus* proprie est, aut domesticus, id est, Italicus: aut Gallicus. Verba Festi ita legit Scaliger: 'Tumultum dici, ait Verrius, quia is non aliter, quam

ab Italicis et Gallicis hostibus immineat Italiæ. Itaque non alium quam Gallicum, aut domesticum timebant.' Quam lectionem ibi defendit Scaliger. Servius in hunc locum: 'ideo tumultu, quia res in Italia adversus Gallos geritur.' Sed quid his opus, ubi est Tullius? cujus hæc sunt, Philipp. VIII. 'Majores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus; tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus, præterea nullum tumultum nominabant.' *Cerda.*

859 *Sistet*] Confirmabit, corroborabit. *Servius.*

Sistet eques: sternet Pœnos, Gallumque rebellem] Parum me movet, quod in Romano codice *equis* legatur, quum eadem sit sententia, sive *eques*, sive *equis* dicas. Illud curiosius animadvertendum, quod in plerisque veteribus exemplaribus coma præjecta est dictioni, *eques*, ut clausula superioris membri sit, *sistet*, totumque id simul legatur, 'Hic rem Romanam magno turbante tumultu Sistet.' Inde altero membro, *Eques*, sive malis, '*Equis* sternet Pœnos, Gallumque rebellem.' Nam quum ad eam diem rem Punicam equitatu potiorem esse, pluribus præliis compertum esset: Marcellus is, qui primus Hannibalem terga ostendere docuit, equis rem gessit, hostemque ab obsidione Nolæ turpiter recedere coëgit: et eo genere pugnæ sæpius res hostiles adflixit. *Pierius.*

860 *Tertiaque arma patri*] Capta hic tertia, opima spolia suspendet patri, id est, Jovi. *Servius.*

Tertiaque arma] Non placet quod in Romano codice legitur, 'tristiaque arma,' quum ex Numæ Regis lege Tertia spolia opima Quirino suspendenda essent, quod Interpretes tangunt. Apud Livium quidem legimus Flamines institutos a Numa Marti, Jovi, et Quirino. Nihil ibi de spoliis. Idem quarto ab urbe condita de Cosso ait, 'Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit.' Ubi adnotandum est vulgata exemplaria una plus dictione legere, 'quæ prima opima appellata.' Sed in veteri codice, *prima* non habetur. Satis enim est dixisse *sola*. Pierius.

Tertiaque arma] Id est, opima spolia. Quæ Plutarchus vocat jam *τίμια*, jam *κάλλιστα*, in vita Marcelli, jam *λάφυρα*. *Cerda.*

Capta Quirino] Qualia et Quirinus ceperat, id est, Romulus, de Acrone rege Ceninensium: et ea Jovi suspenderat. Possumus, et quod est melius, secundum legem Numæ hunc locum accipere, qui præcepit prima opima spolia Jovi Pheretrio debere suspendi, quod jam Romulus fecerat. Secunda Marti, quod Cossus fecit. Tertia Quirino, quod fecit Marcellus. *Quirinus* autem est Mars, qui præest paci: et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit. Ergo aut suspendet patri, id est, Jovi: aut suspendet patri Quirino. Varie de hoc loco tractant commentatores, Numæ legis immemores: cujus facit mentionem et Livius. *Servius.*

Suspendet capta Quirino] Quamvis Servius agnoscat *capta*, mavult tamen Passeratius *rapta*, ut Ge. III. 'Et duo rapta manu, diverso ex hoste tropæa.' *Germanus.*

862 *Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis*] Tria sunt secundum Carminium: pulchritudo, ætas, virtus. Significat autem Marcellum filium Octaviæ, sororis Augusti, quem sibi Augustus adoptavit. Hic decimo sexto anno incidit in valetudinem: et periit decimo octavo in Bajano cum ædilitatem gereret. Hujus mortem vehementer civitas doluit: nam et affabilis fuit, et Augusti filius. Ad funeris hujus honorem Augustus sexcentos lectos intrare civitatem jussit: hoc enim apud majores glori-

osum fuerat. Etiam dabatur pro qualitate fortunæ: nam Sylla sex millia habuit. Igitur cum ingenti pompa relatus, et in campo Martio est sepultus. Ergo modo in Augusti adulationem, quasi epitaphion ei dicit. Et constat, hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviæ esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium; nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic et Livius *argentum grave* dicit, id est, massas. *Servius.*

863 *Sed frons læta parum*] Omen est mortis futuræ. Ex contrario alibi, 'Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.' *Idem.*

Sed frons læta parum] Omen erat mortis propediem futuræ: ita 867. 'Sed nox atra,' &c. Contra Ecl. IV. 'Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem.' Nam annos natus XVIII. in Bajano, imo potius aquarum frigidarum lotionibus in Stabiano, quæ *Dimidia* vocatur, ab Ant. Musa medico per imprudentiam, vel etiam (ut nonnulli suspicantur) consulto enectus est. De quo accuratissime Jos. Scaliger Notis ad Propert. III. 16. *Taubmann.*

864 *Quis, pater, ille, virum*] Interrogat Æneas, cum admiretur formam juvenis et tristitiam in fronte, quis sit. *Donatus.*

Virum qui sic comitatur euntem] Marcellum, cui similis est. *Servius.*

866 *Quis strepitus*] Propter ædilitatem. *Idem.*

Instar] Similitudo; et est nomen quod non recipit præpositionem. *Ad instar* enim non dicimus, quod Probus declarat. *Servius.*

Quantum instar in ipso] In Romano, et aliquot aliis codicibus antiquis *est*, quod in non nullis codicibus reperitur, non habetur: sed appositum addit ornatum orationi. *Pierius.*

Instar] Symposius Poëta *mediocre instar* dixit faciens omen, versu isto, 'Nec mediocre fuit magni certaminis instar.' Erythræus explicat, *instar, id est, similitudo*, et ait esse nomen, et variari, *instar instaris.* Firmari hoc potest, tum versu Symposii jam adducto; tum isto Claudiani Raptus l. I. 'Hastaque, terribili surgens per nubila gyro, Instar habet silvæ.' Non displicent tamen, qui hanc vocem referunt ad superiorem Claudium Marcellum: ut dicat Poëta, magnam esse similitudinem, magnum instar huic Marcello Octaviæ cum illo Marcello Claudio. *Cerda.*

Instar] Pro *exemplari* positum hoc loco, ut Hadrian. de Serm. Lat. Ulpianus de novi operis nunciatione L. 'Stipulatio: si proponatur instar quoddam operis, quasi facies quædam facti operis.' *Emmeness.*

867 *Sed nox atra caput trist. cir. umbra*] Supra II. 'Sed nox atra cava circumvolat umbra.' Eurip. in Hipp. σκότος ἀμπίσχον κρύπτει νεφέλαις· et Æsch. στυγία γὰρ ἐπ' ἀχλύς τις πεπότηται· et Epig. III. κυάνεον θανάτου ἀμφεβάλοντο νέφος· et Nicand. de morsis a phalangio, qui caligine et vertigine tentantur, νὺξ δὲ περὶ κροτάφοις· et Calab. VIII. ὀλοὴ δέ μιν ἀμφεχύθη νύξ. *Germanus.*

Sed nox atra caput, &c.] Græcos, quos æmulatur Virgilius, adducit Germanus: adjiciam ego comparationem Virgilii cum illis. Ergo Euripid. in Hippol. σκότος ἀμπίσχον κρύπτει νεφέλαις. Æschylus, στυγία γὰρ ἐπ' ἀχλύς τις πεπότηται. lib. III. epigrammatum: Κυάνεον θανάτου ἀμφεβάλοντο νέφος. Nicander, νὺξ δὲ περὶ κροτάφοις. Calaber l. VIII. Ὀλοὴ δέ μιν ἀμφεχύθη νύξ. In quibus Virgilio est *nox*, quæ illis *caligo, tenebræ, nubes;* etiamsi extremi duo, *noctem* quoque dixerint. Virgilius *circumvolat*, quod illi, *volo, amplector, circumdo, occulto.* Virgilius *caput*, Nicander *tempora.* Virgilius *atra*, illi κυάνεον, στυγία, ὀλοή. *Cerda.*

868 *Lacrimis ingressus obortis*] Romanus codex, uti etiam superius ob-

servatum, et hic, et alibi *obortis* legit, non *abortis*, et *lacrimis* more suo per *i* Latinum absque adspiratione. *Pierius.*

Ingressus] *Ingredi* h. l. incipere loqui, ut Ge. II. 'tibi res antiquæ laudis et artis Ingredior.' *Taubmann.*

869 *O nate, &c.*] Incipiunt hinc versus illi, quos vocant aureos. Vide notam Budæi l. III. de Asse p. 341. de pecunia persoluta Virgilio ab Octavia propter hos versus. Excurrit enim summa supra aureos quinque mille. De versu etiam sequenti, 'ostendent terris,' &c. Vide Spartianum in vita Ælii Veri non longe ab initio. Ista et similia citasse sit satis; notas integras compingere, otiosum. *Cerda.*

Ingentem l. ne quære] Tale illud Lucan. l. VI. 'Tu fatum ne quære tuum cognoscere: Parcæ, Me reticente, dabunt.' *Taubmann.*

* 870 *Ostendent terris hunc tantum fata*] Parum illucescet: quia mox peribit. *Servius.*

Ostendent] Metaphora ducta ab arboribus et re rustica: ideo postea signate *propago* pari consecutione. Cicero in Catone: 'adolescentia significat ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodatæ sunt.' Dicuntur enim arbores ostendere, cum spes est in illis futuræ ubertatis. Inde illustrabis infinita auctorum loca, quæ ego hic nolo, in quibus semper hoc verbum cum respectu ad arbores. Versus Virgilii habere potest formam proverbii. Uti illo poterimus, quoties de puero aliquo ominamur brevi illum vitam finiturum. Gordianum Augustum patrem eo versu usum scimus tanquam proverbio aliquo in auguranda Gordiani filii immatura et acerba morte. Sed obsecro, lector, an fallitur Virgilius? qui solum, 'Ostendent terris hunc tantum fata, nec ultra Esse sinent,' quo innuit brevem admodum vitam. An (inquam) fallitur? Nam Propertius el. III. 18. quæ tota est de hoc Marcello, ita scribit: 'Occidit, et misero steterat vigesimus annus. Tot bona tam parvo clausit in orbe dies.' Certe neque Dio neque Plutarchus Marcelli annos attingunt, qui tamen de ipso. Tacitus de illo Annal. l. I. per initia ait, donatum ab Augusto Pontificatu et Ædilitate 'admodum adolescentem.' Post quæ verba innuit illum statim obiisse. Et II. de eodem Marcello, ita: 'flagrantibus plebis studiis ereptum, breves et infaustos Pop. Rom. amores.' Alii legunt: 'flagrantibus plebis studiis, intra juventam ereptum,' &c. Certe Virgilius satis duxit affectus excitare, et ideo noluit ullam annorum supputationem, quæ est historiæ; sed tantum animum movere, ut Poëtam decebat. *Cerda.*

Neque] In pluribus antiquis codicibus, *nec* monosyllabum est. Sed enim *neque ultra*, ea vocalium collisione nescio quid miserabilius ostendit, versu etiam ejulatum quodammodo emittente. *Pierius.*

871 *Nimium vobis, &c.*] Apostrophe ad Deos, cum indignatione. Q. d. Invidistis, superi, gloriæ Romanæ, et vestris muneribus: nam *felicitas* vestrum munus est. *Taubmann.*

Propago] Quod quidam tradunt, vocabulum hoc de *vite* sumptum primam producere; de *homine*, corripere; futile esse docent Probus, Erythr. et Lucret. quos videas. In Casibus quidem variat modulum Syllabæ, sed non in significatu. *Idem.*

872 *Visa pot. superi*] Cum indignatione dicit, Invidistis et gloriæ Romanæ, et vestris muneribus. Nam felicitas vestra sunt munera. *Serv.*

Superi] In Romano codice, *superis* legitur. Sed neque id placet. Longe enim melius est, 'Visa potens vobis, o superi,' quam 'vobis superis.' *P.*

Propria] Perpetua: ut, 'Propriamque dicabo.' *Servius.*

Propria] Id est, perpetua: ita Æn. III. 'da propriam, Tymbræe, domum.' Proprium enim nunquam avellitur ab essentia: et est contrarium communi. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann.*

873 *Mavortis Campus*] In quo est sepultus. *Servius.*

875 *Funera, cum tum. præterl. rec.*] Propter sexcentos lectulos. *Idem.*

Funera, cum tumulum] Servius historicique auctores sunt funus Marcelli lectis sexcentis ornatum curatumque fuisse, hoc honoris genere a Græcorum consuetudine deducto, qui in funeratione, et funebri pompa sæpe tororum mentionem faciunt, ut Eurip. in Suppl. de Theseo, qui et armis Argivorum cadavera receperat, et rite sepeliverat: κ' ἄστρωσε γ' εὐνὰς, καὶ κάλυψε σώματα. *Germanus.*

Cum tumulum præterlabere recentem] Fuit hoc e more veterum, ut constituerent sepulcra ad amnium ripas. Hecubæ tumulus (quem Græci κυνὸς σῆμα appellant, et Plinius IV. 11. Cynossema) statuitur ab Strabone l. XII. ad amnem Rhodium. Pelopis a Pindaro Od. Olymp. I. ad Alpheum: Ἀλφεοῦ (inquit) πόρῳ κλιθεὶς τύμβον ἔχον. Aryadis ab Philostrato in Heroicis, ad Orontan. Ceyx apud Hesiodum in scuto sepelit filium Cygnum ad Anauri ripas. Valerius Arg. V. loquens de Phaside fluvio, 'Ac dum prima gravi ductor subit ostia pulsu, Populeos flexus, tumulumque virentia supra Flumina cognati medio videt aggere Phryxi.' Aristoteles in Peplo (si illius est liber hic) Peneleum tumulat ad Cephissum amnem. Versus Aristotelis ita vertit Canterus: 'Hunc ad Cephissi rapida abscondere gementes Fortem Bœoti flumina Peneleum.' His idem mos attingitur Æn. III. ubi uxor Hectoris inducitur ferians manibus conjugis ad ripas fluvii, 'Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache, manesque vocabat Hectoreum ad tumulum.' Pausaniam omisi, in quo vidi morem istum millies, videlicet, in Atticis: in Achaicis, ubi loquitur de Andræmone: in Bœotiis, ubi de Asphodico: in Phocicis, ubi de Tityo, et sæpe alibi. *Cerda.*

877 *In tantum spe tollet avos*] Eriget generis antiquitatem. Et rhetorice spem laudat in puero, quia facta non invenit. Est autem Ciceronis in dialogo, 'Fanni, causa difficilis laudare puerum. Non enim res laudanda, sed spes est.' *Servius.*

In tantum] Notarunt jam alii, hanc esse unicam vocem. Ita et Propertius el. III. 5. 'Nunc maris in tantum ventis jactamur.' *Cerda.*

Spe] Neque id satisfacit, quod in Romano codice legitur *spes*, quamvis antiquo declinatu genitivi casus esse potest, ut sit, In tantum spei. *Pier.*

Spe tollet avos] Ciceronis verba sunt, 'non rem laudandam in puero sed spem:' ad quæ verba disputat Schottus nod. Ciceron. III. 5. Recte ille omnium præceptorum intelligentissimus Quintil. Inst. Orat. I. 2. 'in pueris elucere spem plurimorum' docet. *Emmeness.*

Nec Romula quondam] Pro *Romulea*: ut, 'Quos Africa terra triumphis Dives alit.' *Quondam* autem, potest et præteriti esse et futuri. *Servius.*

879 *Heu pietas, heu prisca fides*] Elogium Marcelli hujus hoc habet Vellejus l. II. 'Sane, ut aiunt, ingenuarum virtutum, lætusque animi, et ingenii, fortunæque, in quam alebatur, capax.' Seneca ad Marciam c. 2. hoc: 'Adolescentem animo alacrem, ingenio potentem; sed et frugalitatis continentiæque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum, patientem laboris, voluptatibus alienum; quantumcunque imponere illi avunculus, et (ut ita dicam) inædificare voluisset laturum.' *Cerda.*

880 *Se quisquam impune tulisset*] Ennius Ann. I. 'Nec pol homo quisquam faciet impune.' Horat. Epod.

17. 'Impune ut urbem nomine impleris meo?' *Cerda.*

881 *Seu cum pedes iret*] Inclusit hoc hemistichio, et versu altero, Homeri item hemistichium, et versum alterum. Sed quod discrimen? Ergo Græcus Odyss. IX. *ἐπιστάμενοι μὲν ἀφ' ἵππων Ἀνδράσι μάρνασθαι, καὶ ὅθι χρὴ πεζὸν ἐόντα*: *Docti quidem ab equis Cum hominibus pugnare, et cum opus, peditem esse.* Idem.

882 *Foderet calcuribus armos*] Species pro genere. *Equi armos* pro equo posuit. Non enim possunt *armi* calcaribus fodi. *Servius.*

Armis] Armus in quadrupedibus idem, quod in hominibus humerus. De lepore Horat. Sat. II. 4. 'Fœcundi leporis sapiens sectabitur armos,' id est, caro illa quæ in summo circa armos et spinam est: noster de equo XI. 497. 'luduntque jubæ per colla, per armos:' et de homine, pro ipso humero eodem libro, 664. 'latos huic hasta per armos Acta tremit.' *Emm.*

883 *Fata aspera rumpas*] Posse aliqua ratione fata disrumpi, per transitum docet. *Servius.*

884 *Tu Marcellus eris*] Talis, qualis fuit Marcellus. *Idem.*

Tu Marcellus eris] Lege Suetonium in Augusto c. 63. Senecam in consolatione ad Martiam cap. 2. Vellejum lib. altero, Tacitum l. I. *Cerda.*

Manibus date lilia] Affectum dolentis expressit dicendo, *date:* cum non essent præsto qui darent. *Manibus plenis,* plena officia significat. *Donatus.*

Manibus date lilia plenis] Epigr. III. *βάλλεθ' ὑπὲρ τύμβου πολιὰ κρίνα*: unde et Anacreon de rosa: *τόδε καὶ νοσοῦσιν ἀρκεῖ, καὶ νεκροῖς ἀμύνει.* Alludit, credo, Maro Marcellum lugens ad Græcorum morem, qui conspergere floribus sepulcra ante diem morte immatura interceptorum solebant, referentes ad momentanei vigoris et ævi brevitatem, quæ flores carpit, humanos casus, ut constat ex epistola Græca Petales ad Simalionem, ubi objectat illa amatoris lacrymis quidem se ab eo rigari ac perlui, corollisque et floribus, ut intempestivos tumulos, consterni, necessariis autem muneribus prorsus destitui, his verbis: *ἐγὼ δὲ ἡ τάλαινα θρηνωδὸν οὐκ ἐραστὴν ἔχω; στεφάνιά μοι καὶ ῥόδα ὥσπερ ἀώρῳ τάφῳ πέμπει·* quamvis non inconsiderate alii *ἄωρον τάφον,* sepulcrum exoletum, *παρετὸν,* cariosum, sentum, et vietum accipiant, ut quod renovare, interpolare, et floribus veluti fucare antiqui solebant. *Germ.*

Manibus date lilia] Manes herbarum et florum amœnitate gavisos fuisse ex Scedio cognosce l. de Dis Germ. c. 49. ubi ex antiquissimis monumentis illud eruit. *Emmeness.*

885 *Purpureos flores*] Ut sæpe diximus, propter sanguinis similitudinem: quia aut anima, aut animæ est sedes. *Servius.*

Nepotis] Posteri. Non enim re vera nepos fuit. *Idem.*

886 *His saltem adcumulem donis*] Observavit in Catullum Achilles Statius dici dona, et munera de his quæ dabantur mortuis. Nam Catullus ipse: 'Ut te postremo donarem munere mortis.' iterum: 'Tradita sunt tristes munera ad exsequias.' et Virg. Æn. XI. 'decorate supremis Muneribus.' Ovidius, 'in cineres ultima dona dedit.' et in epist. 'Jam dabis in cineres ultima dona meos.' Vetus inscriptio: 'C. Iul. Fabian. anno XIX. Fabia. Paula. amita. munus. supremum.' *Cerda.*

Inani Munere] Secundum Epicureos, non profuturo. *Servius.*

Fungar inani Munere] Nempe quod officium honorarium illud Anchisæ *ἀποτρόπαιον* non esset, nec ad avertendum Marcelli fatum quidquam proficeret. Vide eum locum Æn. XI. 'vano mœsti comitamur honore.' Certe pari sententia Eurip. in Iphig. in Taur. videtur dixisse, *δέσποιν' ἐξ-δάσω τὰν ἐν θρήνοις μοῦσαν, νέκυσιν μέ-*

λεον, τὰν ἐν μολπαῖς ἀΐδας ὑμνεῖ δίχα παιάνων. *Germanus.*

Inani Munere] Constat, cum Virgilius hunc Librum præsente Augusto et sorore Octavia pronunciasset, atque ad hunc locum pervenisset, Octaviam Marcelli matrem defecisse: et ægre refocillatam, dena sestertia, id est, CCL. Coronatos pro singulis versibus dari jussisse. *Taubmann.*

887 *Sic*] Ista noscentes. *Servius.*

Sic tota passim regione vagantur] Non complevit omnia, quæ apud Inferos agebantur: esset enim vitium si totum vellet suo carmine complecti, quia et longum et impossibile. *Don.*

888 *Aëris in campis*] Collisionem fecit. Locutus est autem secundum eos, qui putant Elysium lunarem esse circulum. *Servius.*

Aëris in campis] An, quod inanis tota illa plaga sit corporibus carens, animasque et umbras aërias eorum vice habeat, et aëre vacuo diffusa sit et obsessa? *aërem* enim *inanem* appellari non est inusitatum. Sed et Græci *vias aërias ἠερόεντα κέλευθα* dicunt pro caliginosis, quæ ad Orcum ferunt. Turneb. XI. 19. Sed vide et Serv. et P. Lætum, et Hortens. qui censent, Poëtam secundum eos locutum, qui Elysium putarint Lunarem circulum esse. *Taubmann.*

890 *Incenditque animum*] Nam supra ait, 'Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?' *Servius.*

891 *Exin*] Deinde. Confert autem in compendium narrationis prolixitatem. Sic Terentius propter longum actum ait, 'Intus despondebitur, intus transigetur, si quid est quod restat.' *Idem.*

Exin bella] Narravit primo læta, tristia prætermisit, præterquam de Marcello: deinde docuit quomodo quædam æquo animo ferre posset. *Donatus.*

894 *Sunt geminæ Somni portæ*] Pro *somniorum.* Est autem in hoc loco Homerum secutus. Hoc tantum differt, quod ille per utramque portam somnia exire dicit: hic umbras veras, per quas somnia indicat vera, et poëtice apertus est sensus. Vult autem intelligi falsa esse omnia quæ dixit. Physiologia vero hoc habet. Per portam corneam oculi significantur, qui et cornei sunt coloris, et duriores cæteris membris, nam frigus non sentiunt: sicut etiam Cicero dicit in libris de natura Deorum. Per eburneam vero portam os significatur, a dentibus. Et scimus quia quæ loquimur, falsa esse possunt: ea vero quæ videmus, sine dubio vera sunt. Ideo Æneas per eburneam emittitur portam. Est et alter sensus: Somnum novimus cum cornu pingi; et qui de somnis scripserunt, dicunt ea quæ secundum fortunam et personæ possibilitatem videntur, habere effectum: et hæc vicina sunt cornu. Unde cornea vera fingitur porta. Ea vero quæ supra fortunam sunt; et habent nimium ornatum, vanamque jactantiam, dicunt falsa esse. Unde eburnea, quasi ornatior porta fingitur falsa. *Ser.*

Sunt geminæ Somni portæ, &c.] Turneb. IV. 14. *Somni* dictum arbitratur pro *somnii.* ut dicantur somniorum duæ portæ: exemplo Homeri, qui *ὀνειρείῃσι πύλῃσι* scripserit, &c. Jam vero symbolice, per *Portam corneam* Oculi significantur, quia et cornei sunt coloris, et duriores cæteris membris: per *eburneam,* Os, a dentibus: quæ enim loquimur, falsa esse possunt; at quæ videmus, sine dubio vera sunt. Plautus noster: 'Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem. Qui audiunt, audita, dicunt: qui vident, plane sciunt.' Jo. Saresberiens. in Nug. Curialium. II. 4. hanc caussam ponit: quod cornu sit pervium visui, qui non facile errat. Ebur contra, vel ad tenuissimam laminam rasum, visus acumine non penetretur, &c. Etiam Didymus ad *portam eburneam* spectans, 'ideo,' inquit, 'quæ ex ore exeunt, falsa esse

possunt: quia quæ cibo quis potuque oppletus per somnium viderit, confusa atque adeo a vero remota sunt.' Idem etiam ex etymo τοῦ ἐλεφήρασθαι, id est, *decipere*, hæc exponit. Ad has Poëticas portas etiam Socrates apud Platon. in Charmide, respexisse videbitur, cum ait: 'Audi jam meum somnium: sive per cornu, sive per ebur emerserit.' Videatur Servius: Macrob. I. 3. in Somn. Scip. Floridus II. 24. Alciatus παρέργων VI. 8. Muretus Var. XI. 7. Dum igitur Maro Æneam porta eburna egredientem facit, sagaci lectori suspicandum relinquit, talem esse totam illam τερατολογίαν, qualia Somnia ex Inferis eadem illa porta exire dixisset: hoc est, falsa esse omnia quæ de istis narraverit. Quo pacto autem hac apparente palinodia fidem superiorum Oraculorum non convellat Poëta noster, ut nec Homerus suo commento huic non absimili, copiose docuit Jo. Auratus Poëta regius carmine ad Germ. Val. Pimpontium. Denique J. Meursius Comment. in Lycophr. Cassandram docet, veteres, eos qui diutius peregrinarentur, *ad Inferos descendisse* dictitare solitos: neque aliter intelligendum Ulyssis et Æneæ descensum, &c. Ejusmodi *Somniorum portas* fingit etiam Val. Flacc. Argon. l. I. *Taubmann.*

Sunt geminæ Somni portæ] Torrentius ad Hor. Od. III. 27. *Somni* dici pro *Somnii* docet: 'Ludit imago vanas quæ porta fugiens eburna Somnium ducit.' *Emmeness.*

896 *Candenti elephanto*] Pro ebore candido, de cujus Candoris pretio et honore passim veteres poëtæ, quos memorat Bochart. Hist. animal. de elephantis II. 24. *Idem.*

897 *Ad cælum*] In nostram terram, et vivorum regionem, respectu scil. inferorum. Nam 'sicut dii nobis, (ait Macrob.) ita nos defunctis superi habemur; quibus nostra regio velut cælum.' *Taubmann.*

Falsa insomnia] Id est, somnia. *Serv.*

Insomnia] De hac voce consulendus Charisius l. I. instit. gramm. *Emmeness.*

898 *His ubi*] In Rom. cod. et aliquot aliis legere est, *his ibi tum:* quod si advertas, melius quadrabit. *Pier.*

900 *Secat*] Tenet. Unde *sectas* dicimus, ab eo, quod propositum non tenent. *Servius.*

Viam secat] Quid enim prius facere debuit, quam suos revisere? *Donatus.*

Ille viam, &c.] Eadem ratione Homerus absolvit Odyss. l. XI. ubi perlustrati quoque Inferi: atque etiam Sil. l. XIII. quo libro versatur in eadem inferorum lustratione. vs. Homerici sunt: Αὐτίκ' ἔπειτ' ἐπὶ νῆα κιὼν, ἐκέλευον ἑταίρους Αὐτούς τ' ἀμβαίνειν, ἀνά τε πρυμνήσια λῦσαι: *Statim deinde ad naves profectus, jussi socios Et ipsos ascendere, oramque solvere.* Siliani: 'Hæc vates, Erebique cavis se rettulit umbris, Tum lætos socios juvenis, portumque revisit.' *Cerda.*

Secat] Ita Græci τέμνειν ὁδὸν dicunt, *viam secare*, quod Galeni et Platonis testimonio Budæus indicat in Comment. Et Turn. XIX. 17. ex Euripide in Phœn. Incidi et ego in loca ejusdem Eurip. atque Aristoph. qui dicunt τέμνειν κέλευθον. In Græco etiam epigr. τέμνειν πόρον. Aristides quoque περὶ τοῦ παραφθέγμ. dixit, σχίζειν ἀέρα, καὶ θάλατταν: *secare, findere aërem, mare.* Idem.

Navis] Quod ant. cod. *navis* per *i* non *naves* scriptum ostendunt, id etiam in vet. Prisc. cod. eodem modo scribitur. 'Fessas non vincula navis: Quoque magis fessas cupiam dimittere navis: Muneraque in navis.' et ita reliqua. *Pierius.*

901 *Cajetæ portum*] A persona poëtæ, Prolepsis. Nam Cajeta nondum dicebatur. *Servius.*

Cajetæ portum] Ita Ovid. Met. XIV. 'Litora adit nondum nutricis habentia nomen.' *Taubmann.*

Recto litore] Atqui nullum litus

rectum: sed dicimus 'rectam vitam agere,' quando nihil aliud agimus nisi iter continuum, et nullo alio actu illud rumpimus: nam cupida suorum mens, nihil aliud agere debuit. *Donatus.*

902 *Anchora de prora jacitur*] Pari verbo Calaber l. XII. εὐνὰς δ' ἔνθ' ἔβαλον κατὰ βένθος: *ibi anchoras in profundum jecerunt.* Xenoph. ἀναβ. III. ἀφεὶς ἀγκύρας. *Cerda.*

Stant litore p.] Scal. Poët. IV. 29. Si quo in loco *palilogia* λέξεως Virgil. objici potest, sane ista fuerit. *Litore*, hic: *litore*, versu præcedente: *Litoribus* sequenti.

Cæterum observat Servius, etiam ille Danielis, Poëtam controversiarum more Epilogos dedisse sex istis prioribus libris, quos etiam βιωτικοὺς esse voluerit. Nam singulis res singulas dedisse: ut primo Omina, secundo πάθος, tertio Errores, quarto ἦθος, id est, Mores, quinto Festivitatem, sexto Scientiam. Epilogos autem sic variasse, ut in primo esset miseratio Didonis, secundo mors Creusæ, in tertio Anchisæ, in quarto Didonis, in quinto Miseni, in sexto Marcelli acerbum defleret interitum. Vide et Notas prima Æneide extrema. *Taubmann.*

ÆNEIDOS

LIBER VII.

Tu quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix] Ut et in principio diximus, in duas partes hoc opus divisum est. Nam primi sex libri ad imaginem Odysseæ dicti sunt: quos personarum et allocutionum varietate constat esse graviores. Hi autem sex ad imaginem Iliadis dicti sunt, qui in negotiis validiores sunt. Nam et ipse hoc dicit, 'Majus opus moveo.' Et re vera tragicum opus est, ubi tantum bella tractantur. *Servius.*

Tu quoque] Sicut Misenus, Palinurus etiam. *Idem.*

Tu quoque] Viderat apud Inferos, quam necessarium esset defunctis sepulchrum: ergo ut pius nutrici illud instituit. Meruerat enim ipsa; quia tam pium, religiosum Romani imperii principem, prudentem fortemque virum nutrierit. *Tu quoque* repete: inde et optime conjunge: 'At pius Æneas ingenti mole sepulchrum Imponit, suaque arma viro remumque tubamque:' deinde remotis iis, quæ de Inferis narrantur, sequere: 'Tu quoque litoribus nostris,' &c. *Donat.*

Tu quoque] Quæ admirandæ memoriæ videris supremo officio conjungi meruisti. *Donatus.*

Tu quoque] Simile exordium illud, 'Te quoque, magna Pales.' Et Columellæ: 'Hortorum quoque te cultus, Silvane, docebo.' Symposii: Hæc quoque Symposius de carmine lusit inepto.' *Cerda.*

Tu quoque litoribus, &c.] Homerus, primus ille doctrinarum et antiquitatis parens, Opus confecit librorum XLIIX. Et eorum quidem XXIV. Odysseæ titulo, speculum esse voluit βίου θεωρητικοῦ, in persona Ulyssis: totidemque Iliados, titulo πρακτικοῦ, in Achille. At noster Poëta, Latinorum sine exemplo maximus, omnia XII. libris, atque in uno Ænea, com-

plexus est. Quorum quidem sex, qui imaginem Odysseæ possident, hactenus absolvimus; explicaturi deinceps etiam reliquos: qui, ut illi in personarum et allocutionum varietate graviores sunt, ita hi in negotiis validiores, et vere tragici: omnes enim in cædibus positi sunt. Quam variis tamen condimentis unius et ejusdem cibi fastidium levarit Poëta, per suas partes ordine docuit Scaliger III. 9. Poëtices. *Taubmann.*

Tu quoque] Recte hæc particula, quod ad tempus separatum est, hic copulat: medio enim de Inferis tractu sublato, versus hic Miseni exsequiis (Æn. VI. 235.) jungitur, facitque integram orationem. Sicut autem ibidem *Misenus* et post (381. dictum est) *Palinurus* nomina fecere promontoriis, in quibus sepulti sunt; ita nutrix Æneæ *Cajeta* huic portui nomen indidit. Alii tamen hunc portum ἀπὸ τοῦ καίειν dictum censent, quod classis Trojana casu ibidem sit incensa. Strabo autem a *civitate:* quod Lacones curva appellent *cajeta.* Idem.

Litoribus] Quod *litus* ubique simplici *t* scripserim, id me movit, quod in antiquioribus codicibus ita scriptum inveni. Et vetera quædam monumenta nomen id unico *t* notatum ostendunt, ut illud apud ædem D. Laurentii in Lucina, 'Litore Phocaico pelagi vi exanimatas.' Non enim abraduntur, aut transcribuntur marmora veluti codices. Præterea uti per unum *t* scribatur, deposcere videtur analogia: sive a *Lido*, *lidis* forte descendat; quippe quod assidue fluctibus illidatur; sive, ut multi volunt, a *Lino.* Nam litus est ex M. Tullii Arbitri sententia, quousque maximus fluctus a mari provenit. Ti. Donatus aliquanto simplicius, ubi aqua maris finitur, ita et finis terræ, quæ litore jungitur: ideoque alibi dixit Virgilius; 'Navis sicco litore subductas,' quia est, et udum litus. Sed hoc etiam animadvertendum tris continuos versus vocabulum idem repetere, 'Tum se ad Cajetæ recto fert litore portum. Anchora de prora jacitur, stant litore puppes: Tu quoque litoribus nostris, Æneïa nutrix.' Quod siquis tertium hoc nihil facere ad superiora dixerit, quia sit alterius libri principium; videant unum esse corpus totam Æneida, duodecim veluti membris compactum: neque ita ut in Georgicis heterogeneum, quod ibi ostendunt prooemia distinctas materias, argumentaque dissimilia dividentia, Agrorum quippe cultum, Arborum naturam, Armentorum curam, Apum studium. At Æneis uno tantum comprehenditur argumento, De rebus ab Ænea gestis; librique ipsi ita invicem colligati sunt, ut verborum etiam structura uniuscujusque finem cum alterius principio connectat. Hinc 'omnes conticuere,' quamprimum audivere Dido poscere ab Ænea, ut 'ab origine prima ederet insidias Danaum, casusque suorum.' Et postquam jam 'non spes opis ulla dabatur, Resque Asiæ, Priamique gens, superbumque Ilium, et omnis Troja conciderat, Diversa exilia, et desertas quærere terras dis auspicibus' coactus est Æneas; qui ad finem usque tertii libri 'Fata renarrabat Divom cursusque docebat.' 'At Regina gravi jamdudum saucia cura, Vulnus alit venis.' Cui dum Iris Junonis jussu dextra 'crinem secat, omnis et una dilapsus calor, atque in ventos vita recedit:' 'Interea medium Æneas jam classe tenebat Certus iter.' Qui, Palinuro mox in mare excusso, quum 'amisso fluitantem errare magistro navem sensisset, animum concussus amici casu, Sic fatur lacrimans: O nimium cœlo et pelago confise sereno, Nudus in ignota, Palinure, jacebis harena.' Ab Avernis inde quum se 'ad Cajetæ portum recto litore tulisset, arrepta tellure,' dum interim 'stant

litore puppes, Nutrix ejus Cajeta æternam moriens litoribus nostris famam dedit.' Atque ita libri reliqui invicem connectuntur. *Pierius.*

Nostris] Hoc est, Italicis: ut, 'Non eadem arboribus pendet vindemia nostris.' Non, ut Donatus ait, in comparationem Oceani navigabilibus. *Servius.*

Nostris] Italis. Ergo ibi est sepulta, ubi ipse cum suis esset regnaturus. Honoratur ergo a loco. *Donatus.*

Æneïa nutrix] Hanc alii Æneæ, alii Creusæ, alii Ascanii nutricem volunt. Lectum tamen est in Philologis in hoc loco classem Trojanorum casu concrematam. Unde Cajeta dicta est, ἀπὸ τοῦ καίειν. *Servius.*

Æneïa nutrix] Hujus etiam meminit Ovid. Metam. xiv. 441. 'urnaque Æneïa nutrix Condita marmorea, tumulo breve carmen habebat: Hic me Cajeten notæ pietatis alumnus Ereptam Argolico, quo debuit igne, cremavit.' Sic xv. 716. *Emmeness.*

2 *Æternam moriens*] Argumentum a contrario: nam crevit fama, cum deberet morte minui. *Donatus.*

3 *Nunc*] Etiam his temporibus, quibus hæc scribuntur. *Idem.*

Servat] Tenet, possidet: ut, 'Servantem ripas, alta non vidit in herba.' *Servius.*

Et nunc servat honos sedem tuus] Nunc etiam, quando hæc scribo, contemplatione honoris tui, quæ Æneæ Imperii Rom. conditoris nutrix fuisti, honos illi loco defertur. Alii per hypallag. exponunt: Sedes servat possidetque honorem, et tumulus nomen tuum. *Sedes* pro sepulchro etiam Æneid. vi. 153. *Taubmann.*

4 *Hesperia in magna*] Propter Hispaniæ discretionem. *Servius.*

Si qua est ea gloria] Secundum Epicureos. Bene autem interest funeri, postquam ab Inferis rediit: sicut interfuit ante quam descenderet, ut medium actum ostenderet. *Idem.*

Si qua est gloria] Sciebat nihil sentire mortuos, sed ut satis faceret religioni. *Donatus.*

Si qua est ea gloria] Ex eorum sensu, qui nullum sensum officiorum funebrium ad mortuos pervenire ajunt. Fecerit igitur hoc Æneas, ut religioso in neutricem suam affectui satisfaceret. Porro de quatuor horum versuum dignitate, cum simplici tum figurata, videatur Scalig. Poet. iv. 16. *Taubmann.*

Ossaque nomen signant] Turneb. xxi. 22. dictum censet, quod sepulchra quædam sint sine nomine ignobilium capitum et ingloriorum: at vero Cajetæ sepulchrum memorabile fuerit posteritati nomenque habuerit. Sic et Ovid. Met. xii. 'tumulo quoque nomen habenti Inferias dederat cum fratribus Hector inanes.' Nisi potius de nominis inscriptione capiendum, quod in tumulo incidebatur: quod non item in vilium et ignobilium hominum bustis fieri solebat. *Idem.*

Ossaque nomen signant] Salmas. Plin. exercit. p. 1220. Maronem ad Homeri versum allusisse monet, Τύμβῳ τε, στήλῃ τε, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων· signanterque locutum; nam Græci sepulchrum non tantum μνῆμα, sed et σῆμα vocant. Homer. Iliad. Φ. 322. σῆμα τετεύξεται. Sepulcrum igitur vel extitit, vel titulus, qui in Cajetæ monimento olim erat inscriptus, ad tempora Virgilii et ultra, Cajetæ sepulcrum signabat. De titulis sepulcrorum videndus Gutherius de Jure Manium ii. 26. Kirchm. iii. 19. *Emmeness.*

5 *Exsequiis*] *Exsequi*, pro funerare, Cic. etiam Tusc. i. dixit: unde *exsequiæ;* quod multi cadaver ejus, qui efferebatur, sequebantur. Ἐντάφια Græcis, Turneb. ix. 18. *Taubmann.*

6 *Aggere composito t.*] Dictum ex Græcorum consuetudine, qui τάφον χώσασθαι dicunt. *Exaggerare* autem terram solebant, et quo altius educebatur, eo honorificum magis erat. At-

que a tumore illo terræ, nomen *tumulis* partum est. Turneb. IV. 14. *Idem.*

Aggere conp. t.] Ficinus pereruditus Platonis interpres χῶμα nominat *aggerem* sepulcri. Cicero *sepulcrum* ipsum. Vide Guther. de jure Manium II. 22. *Emmeness.*

Quierunt] Hebrus *quierant* legit. *Servius.*

7 *Tendit iter velis*] Quia prout vela extensa fuerint, ita etiam cursus extenditur, in quo navis est iter. Nam ait supra, 'Flecte viam velis.' Et aliud est 'iter velis tendere,' aliud 'per vela iter.' Et multi dicunt improprie dictum, multi nimium proprie. Constat tamen secundum illud dictum, quod ait, 'Flecte viam velis.' Quod si dicimus, bene procedit, et, 'tende viam velis:' ut in ipsis velis ratio sit viæ. *Idem.*

Tendit iter] Hic plenam habes constructionem, pro qua simpliciter *tendere.* Vide Sanctii Min. 310. *Emm.*

Relinquit] Non placet *reliquit* tempore præterito, ut codices plerique veteres habent. Nam et *tendit*, et *aspirant*, præsentia sunt. *Pierius.*

8 *Adspirant auræ in noctem*] Quia, ut diximus, temporum mutatione ventus vel minuitur vel augetur. *In noctem* autem, circa noctem. Et quotiens tempus exprimitur, accusativum regit ista præpositio. *Servius.*

Adspirant auræ in noctem] Ad verbum Apollon. Arg. I. ἐπιπνεύσουσιν ἀῆται. Sed cur *in noctem?* Erutum hoc ex Philosophia, ut docet Aristotel. Meteor. II. 5. *Nam Sol* (inquit ille) καταπαύει πνεύματα, *compescit flatus;* qui solent excitari nocte adventante: cum enim maceret halitum, facit ut auræ conquiescant. Vide plura in illo. Unde et Plutarchus de Isid. et Osirid. loquens de aëre, νύκτωρ πυκνοῦται, *noctu densatur*. Notat etiam Germ. crebram esse mentionem apud Cæsarem nocturnæ auræ in navigatione. *Cerda.*

9 *Luna negat*] Liptotes. Nam dicit, Large præstat: ut, 'Munera nec sperno.' *Servius.*

Tremulo sub lumine] Ita enim mobilitas aquæ facit videri. *Idem.*

Tremulo sub lumine] Pereleganter et e proprietate luminis stellarum tremuli, Lucretius etiam splendorem illarum vocabat *tremorem*. 'Dum tremor est clarus, dum cernitur ardor eorum.' Ita idem *tremulum jubar Solis*, dixit; item *tremorem Solis*, et *tremulos Solis ignes:* et *ignis tremorem*, id est, micationem: nam eidem et *tremor* motus est, Gr. τρόμος; et *tremere*, moveri. Ita Propert. 'Armorum radiis picta tremebat aqua.' Sic et Cic. in Consulatu II. dixit: 'claro tremulos ardore cometas.' Macrob. VI. 4. Turneb. VI. 6. Gifan. Indice Lucret. *Taubmann.*

Splendet, &c.] Sic Horat. od. II. 5. 'Albo sic humero nitens, Ut pura nocturno renidet Luna mari.' *Emmeness.*

10 *Circææ raduntur litora terræ*] Ut diximus supra, mons iste antehac insula fuit. Paludibus enim a continenti segregabatur: quas exclusit limus de Albanis montibus fluens. Et dicebatur *Ææus* ab horrore transeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc summo oppidum fuit, quod et *Circæum* dictum et *Circæi.* Nam utrumque Livius dicit. *Servius.*

Circææ terræ] Mela II. 5. nominat *domum Circes* aliquando *Circejos:* de quo oppido Liv. II. 39. Ea loca ut fugeret Æneas monetur Metam. XIV. 247. plura de Circejis terris Cluver. ant. Ital. III. 7. et Theophrastus hist. plant. V. 9. *Emmeness.*

Raduntur litora] Verbum nauticum, ut apparet ex hoc loco, et ex l. III. ubi, 'Projectaque saxa Pachyni Radimus.' Et ex l. V. ubi de nave certantium, 'Radit iter lævum interior.' Itaque Lucretius a mari locutionem accepit, cum scripsit l. IV. 'Scilicet expletis quoque janua raditur oris.' Flumina etiam dicuntur 'radere litora,' pro stringere: Græci παραπλεῖν

dicunt: et Apoll. l. IV. ποταμοῦ παρεμέτρεον ὄχθας. Itaque proprie dicuntur *radi* litora, arenæ, cautes. Omnino quod in v. 'Stringat sine palmula cautes.' Et quod Horat. od. I. 10. 'Nimium premendo Litus iniquum.' *Cerda.*

11 *Dives*] Non addidit cujus rei; cum soleat: ut, 'Dives equum, dives pictaï vestis et auri.' *Servius.*

Inaccessos] Inaccessibiles, inaccedendos. Nam Ulysses illuc venit. Ergo *inaccessos*, ad quos nullus debeat accedere: ut, 'Aut illaudati nescit Busiridis aras:' hoc est, illaudabilis. Nam ab Isocrate constat esse laudatum. *Idem.*

Solis filia] Circen Solis filiam etiam facit Hesiodus in Theog. et Cicer. l. III. de Nat. D. et ante illos Homer. Odyss. X. Porro Virgiliano hoc loco deceptus Plinius XIII. 16. accipit Homeri versus, quos jam adhibui de Circe, cum Græcus tamen de Calypsone scripserit. Redeo. Interpres Apollonii: Κίρκην τινὲς μὲν Αἰήτου ἀδελφὴν, τινὲς δὲ θυγατέρα φασὶν εἶναι: *Circen alii Æetæ sororem faciunt, alii filiam.* Hom. Od. sororem facit. Adducit deinde prædictus interpres Dionysium Milesium, qui scribit, Circen vere fuisse filiam Æetæ, ac proinde sororem Medeæ; assignatque illi matrem Hecaten filiam Persei. Hoc verosimilius. Poëtæ tamen filiam faciunt Solis, fortasse, quia magica omnia vim a Sole capiunt. Diodorus l. v. narrat Solis fuisse duos liberos, Æetan, et Persen, Æetan regnasse in Colcho, Persen in Taurica, utrumque efferum. Ex Perse ortam Hecaten doctissimam maleficiorum, quæ, sublato patre, Æetæ nupsit, ex quo genuit filias duas, Circen et Medeam: filium unum Ægialeum. Hæc ille multis. Homerus tamen Persen ipsam facit matrem Circes: μητρὸς ἐκ πέρσης. De loco, ubi Circe habitavit, quam Poëta, et alii vocant insulam, ait Dionys. l. IV. Antiq. fuisse rupem instar peninsulæ in mari Tyrrheno. Non multum abeunt quæ Diodorus l. v. scribit. Arist. περὶ θαυμακουσμ. meminit montis circa Italiam, quem vocat Circæum, ubi ait nasci venenum mortiferum. *Cerda.*

12 *Assiduo*] In Romano codice, *adsiduo* per *d* scriptum est. Eos vero reprehendit Caper, qui *asseduus* proferre malebant: quod eadem litera *e* in *sedeo* primitivo reperiatur: dici enim *adsideo* notat; unde *adsiduus.* Contra cujus sententiam Fl. Sosipater, *adsiduus*, ait, quidam per *d* scribunt, quasi sit a *sedendo* figuratum; sed errant. Nam quum a Servio Tullio populus in quinque classes divisus esset, ut tributum, prout quisque possideret, inferret: ditiores, qui asses dabant, *assidui* dicti sunt. Et quoniam soli negotiis publicis frequentes aderant, eos qui frequenter adsunt, *assiduos* ab assibus dixerunt. Hinc ait Gellius, '*Assiduum* in duodecim tabulis et pro locuplete et facile munus faciente, dictum ab assibus, id est, ære dando, quum id tempora Reipub. postularent, aut a muneris pro familiari copia faciendi assiduitate.' Et alibi, '*Assiduum* quasi per Antitheton opponit Proletario.' Ex quibus manifestius constat, quid sibi velit M. Tullius, quum in Topicis argumentum ex vi verbi sic assumi posse docet: 'Quum lex Ælia Sanctia assiduo assiduum vindicem esse jubeat, locupletem jubet locupleti. Locuples enim assiduus, ait, Ælius, appellatus est ab asse dando.' *Pierius.*

Resonat cantu] Resonare facit. *Servius.*

Cantu] Scilicet ad leniendum laborem telæ. Noti hac de re versus Ovidiani. Inde Pastor Eclog. IX. quærit cantum ad levandum iter: 'Cantantes ut eamus ego hoc te fasce levabo.' Plutarchus adhibet initium musicæ non solum voluptatem, sed etiam dolorem. Hoc idem satis indicat Maximus dissert. 25. ubi ait multos non posse tolerare virtutem nisi τερετίζον-

τας, καὶ ψάλλοντας, *minurientes, et cantantes.* Vide, quæ jam ego Georg. l. I. ad illud, 'Interea longum cantu solata laborem Arguto conjux percurrit pectine telas.' Homerus quoque eandem Circen inducit canentem inter texendum: Ὦ φίλοι, ἔνδον γάρ τις ἐποιχομένη μέγαν ἱστὸν Καλὸν ἀοιδιάει. Et de eadem: Κίρκης δ' ἔνδον ἄκουον ἀειδούσης ὀπὶ καλῇ. Sic et Claudian. Rapt. l. I. de Proserpina lanificio occupata ait: 'Ipsa domum tenero mulcens Proserpina cantu.' Ammianus *incentiones Circæas* dixit l. XXX. ad signandas incantationes. Horat. epist. I. 2. Circen vocat meretricem, cui fœminarum generi annexæ, ut plurimum, istæ cantiunculæ. Itaque, sive laboriosam consideres, sive incantatricem, sive meretricem, illi quadrat poëticus cantus. *Cerda.*

Superbis] Nobilibus, propter antiquam magnitudinem. *Servius.*

13 *Odoratam*] Pro *odoriferam.* Et hoc ideo, quia usus olei apud majores non fuit, præcipue in Italia. *Servius.*

Urit odoratam] Vigilans et voce et odorato lumine, ad se incautos attrahere nitebatur. *Donatus.*

Cedrum] Ut Cedrus tanquam oleo madens, incendia semper insidiis nutrit, ita et voce, id est, cantu insidiatur. *Idem.*

Nocturna in lumina cedrum] Ex antiqua consuetudine dictum. Ignitabulum enim vel focum in mediis ædibus habebant, in quo tedas urebant luminis causa. Turneb. IV. 14. Et olei usum apud majores non fuisse, præcipue in Italia, monent Interpretes. *Taubmann.*

Cedrum] An Cedrus in deliciis fuerit Circes disputat Salmas. Plinian. exercit. p. 951. Cedri in Syria præstantissimæ teste Theophrasto Plant. V. 9. *Emmeness.*

14 *Arguto pectine*] Garrulo, stridulo, sonanti: ut, 'Forte sub arguta consederat ilice Daphnis.' *Servius.*

Arguto tenuis] Hic versus fuit a Virg. in Georg. usurpatus. *Argutum* autem *pectinem* vocare videtur Poëta, ut radium textorium Græci κερκίδα vocant, παρὰ τὸ κρέκειν, a strepitu, quem inter texendum edit, ut ex Eurip. in Electra observavi: πρεσβ. οὐκ ἔστιν εἰ καὶ γῆν κασίγνητος μολὼν Κερκίδος ὅτῳ γνοίης ἂν ἐξύφασμα σῆς. —ἠλεκτ. εἰ δὲ κἄκρεκον πέπλους, Πῶς ἂν τότ' ὢν παῖς, νῦν ἔχῃ ταῦτ' ἂν φάρη; ubi κρέκειν πέπλους ἐστὶ κερκίδι ὑφαίνειν. *Germanus.*

Percurrens pectine telas] Aut manu percurrens: aut ictu pectinis, ut videmus: aut quia apud majores stantes texebant: ut hodie linteones videmus. Est autem Homeri, qui ait, ἱστὸν ἐποιχομένην. *Servius.*

15 *Gemitus iræque*] Gemitus irascentium leonum: ἓν διὰ δυοῖν. *Idem.*

16 *Sera sub nocte*] Quasi eo tempore, quo naturali libertate uti consueverunt. 'Sub sera nocte,' per noctem seram. *Idem.*

Sera] Cum omnes hanc syllabam producant, quid venit in mentem Tullio scribenti in Arat. 'Occidit Andromache clarum caput, et sera pistrix.' Fortassis legendum; *fera.* Cerda.

Rudentum] Naturaliter *ru* longa est. Persius, 'Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.' Systolem ergo fecit. *Ruditus* autem proprie est asinorum clamor: ut *grunnitus*, porcorum: ranarum, *coax:* quæ nomina a sono vocis constat esse composita. *Servius.*

17 *Sætigerique sues*] Ab Lucret. qui l. V. 'Sætigerique pares suibus silvestria membra.' Utitur Maro eodem epitheto l. XI. et XII. loquens de suibus oblatis in sacrum. *Suum* etiam meminit Nazianz. Carm. 50. attingens hanc fabulam, ὅπως καὶ σύεσσιν ἀρήξῃ. *Cerda.*

Præsepibus] Caveis, ubi aluntur. Non enim re vera præsepia habent. *Servius.*

19 *Dea sæva*] Aut per se, aut herbis potentibus sæva. Circe autem

ideo Solis fingitur filia, quia clarissima meretrix fuit: et nihil est Sole clarius. Hæc libidine sua et blandimentis homines in ferinam vitam ab humana deducebat, ut libidini et voluptatibus operam darent. Unde datus est locus fabulæ apertæ. Horatius, 'Sub domina meretrice fuisset turpis et excors.' *Idem.*

Potentibus herbis] Harum origo tota a Circe; nam alioqui Italia benignissima terrarum fuit. Plin. xxv. 2. 'Certe quid non replevere fabulis Colchis Medea, aliæque, in primis Itala Circe, Diis etiam adscripta? Unde arbitror natum, ut Æschylus e vetustissimis in poëtica, refertam Italiam herbarum potentia proderet.' *Cerda.*

20 *Induerat*] Silius l. II. 'cui vultus induta pares.' et Æneid. I. 'pueri puer indue vultus.' Horat. quoque Epod. 17. ad auram Maronis: 'Setosa duris exsuere pellibus Laboriosi remiges Ulyssei Volente Circe membra.' Sed Virgilius ad Homeri auram, qui de Circe Odyss. x. τοὺς αὐτὴ κατέθελξεν: quia delinimento quodam dementabat homines, idque 'potentibus herbis,' ait Virgilius. Homerus autem ἐπεὶ κακὰ φάρμακ' ἔδωκεν, dabat videlicet bibenda venenata pocula. Sic a Maximo Tyrio dissert. 6. vocatur γυνὴ φαρμακὶς, *mulier venefica.* Ab Ovid. el. III. 1. de Pont. 'vertendis nata figuris.' *Cerda.*

Induerat in voltus] Respondent hæc phrasi Græcæ apud Platonem, ἐνδύεσθαι εἰς γένη τῶν θυρίων. Lucret. l. IV. 'induere se in fraudem' dixit. Corrumpebatur autem in illis tantum sensus: animus manebat idem: ut notat Servius. *Taubmann.*

Circe] Notes hic ab Horatio ep. I. 2. inflecti *Circam:* nam ubi vulgares codices legunt, 'et Circes pocula nosti:' antiqui (quos sequuntur jam docti) exhibent: 'et Circæ pocula nosti.' Idem in Symmacho observavi I. 47. ubi ait, 'suada Circæ pocula.' *Cerda.*

In voltus ac terga ferarum] Corrumpebatur in illis sensus. Animus namque idem manebat. Οἱ δὲ συῶν μὲν ἔχων κεφαλὰς φωνήν τε ψυχάς τε Καὶ δέμας· αὐτὰρ νοῦς ἦν ἔμπεδος, ὡς τὸ πάρος περ. *Servius.*

In voltus ac terga ferarum] Veteres quidam codices, *in voltus et terga* legunt. Sed *ac* magis placet: quia magis unit. *Pierius.*

Terga] Ita Propert. IV. 5. 'Et sua nocturno fallere terga lupo.' *Cerda.*

In voltus ac terga ferarum] 'Ulysses in insulam Ænariam evasit ad Circen Solis filiam, quæ potione data homines in feras bestias commutabat,' &c. vide Hygin. fab. 125. *Emmeness.*

21 *Pii paterentur Troës*] Ergo impii qui pertulerunt. Impii autem propter occisa Solis armenta. *Servius.*

23 *Neptunus ventis iuplevit vela s.*] Physice autem locutus est. Motu enim aquæ ventus creatur, ut videmus in bombis organorum. *Idem.*

Ventis inplevit vela secundis] Est hoc quod Plutarchus in Catone dixit non longe ab initio, πλησίστιος φερόμενος. Euripides prius dixerat, πνοὰς πλησιστίους: ut hic *implevit;* ita Orpheus, οθόνας ἀκάτου πλήρωσεν ἀήτης. *Cerda.*

24 *Præter vada fervida*] Periculosa navigantibus: et est Tmesis. *Servius.*

26 *In roseis fulgebat lutea bigis*] *Lutea* est crocei coloris, ut, 'Croceo mutabit vellera luto.' Unde multi jungunt *inroseis*, id est, non rubicundis, ne sit contrarium. Tamen secundum Homerum dictum est, qui interdum ῥοδοδάκτυλον, id est, rosei coloris digitos habentem, interdum κροκόπεπλον dicit Auroram, id est, crocei coloris veste circundatam. *Id.*

Aurora in roseis, &c.] Unde Homero ῥοδοδάκτυλος ἠὼς, et κροκόπεπλος, et χρυσόθρονος est. *Taubmann.*

Lutea] Pacuvius in Thyeste, 'Non illic luteis aurora bigis.' Quis sit hic color jam in Eclogis. Statius Theb. II. dixit, 'auroræ pallore.' *Cerda.*

Bigis] Dat hic auroræ bigas, ut et

Pacuvius jam adductus; et Val. Arg. II. 'Roseis auroram surgere bigis.' In Æneid. VI. tamen quadrigas assignavit: 'Hac vice sermonum roseis aurora quadrigis Jam medium æthereo cursu trajecerat axem.' Ab Theocrito in Hyla aurora dicitur ἀλεύκιπ-πος, ab equis splendentibus, quibus vehitur. Lycophron in Alexandro ait auroram vehi Πηγάσου πτεροῖς, *alis Pegasi*. Hom. Odyss. XXIII. 'Ηῶ πῶλοι ἄγουσι: *Auroram vehunt equi*. Quod videlicet Æneid. V. 'Auroram Phaëtontis equi jam luce vehebant.' *Cerd.*

27 *Cum venti posuere*] Cum ortu diei quievere. *Posuere* enim, quievere est: sicut contra, *ferre*, flare dicimus; ut, 'Fieret vento mora nequa ferenti,' id est, flanti. *Servius.*

Posuere] Subaudi, vel se, vel flatus. In primum inclino. Sic *præcipitat*, id est, præcipitat se, et alia innumera. Sic etiam Statium explico l. v. 'Rauca Paretonio decedunt agmina Nilo, Cum fera ponit hiems:' id est, ponit se. Nisi quis in Virgilio et Statio subaudiat, *freta*. Nam Horat. od. I. 3. de Noto, 'tollere, seu ponere vult freta.' Sidon. II. 2. 'flabra posuere.' Noster in Æn. X. 'Tum Zephyri posuere.' *Cerda.*

Venti posuere] Id est, cessavere: Scal. IV. 16. De hac autem forma loquendi dictum ad illud Æn. I. 'Tum prora avertit:' et inprimis ad Plaut. Mil. act. 2. sc. 6. 'iræ leniunt.' Vide et Agell. XVIII. 12. ita Cic. 'terra movet,' pro *movetur*. Taubmann.

Posuere] Sic Ovid. Epist. Heroid. VII. 'Jam venti ponent,' &c. Inter verba activa passive sive absolute usurpata Vechnerus Hellenol. I. 12. numerat *ponere*. Quem vide. *Emm.*

Omnisque repente resedit Flatus] *Omnis*, id est, et qui ripæ est, et qui pelagi, qui *altanus* vocatur. *Servius.*

Resedit flatus] Sic Horat. od. III. 3. 'nostrisque ductum seditionibus bellum resedit,' hoc est, quievit. Vide Torrent. *Emmeness.*

28 *Luctantur*] Pari verbo Æn. VIII. 'remo ut luctamen abesset.' *Cerda.*

Tonsæ] Remi dicti a decutiendis fluctibus: sicut *tonsores* a tondendis et decutiendis capillis. *Servius.*

Tonsæ] Sunt remi, aut potius imæ remorum partes, quas vocant palmulas. Dicuntur tonsæ, non a tondendis fluctibus, quasi illis, ut ferro, tondeantur, quamvis hoc et Servius, et Festus; sed verius a tundendis fluctibus. Hoc enim aptius ad naturam remi. Græci aut κώπας, aut ἐρετμοὺς vocant; Lycophron σπάθας. Probe itaque *luctantur tonsæ*, apparet enim tanquam luctæ simulacrum inter remos et aquam. Ea voce usi multi. Lucret. l. II. 'Antennas, proram, malos, tonsasque natantes.' Ennius ad explicandum conamen remigum: 'referunt ad pectora tonsas.' Quem ita imitatur Silius l. XI. 'Et simul adductis percussa ad pectora tonsis.' *Cerda.*

Tonsæ] Id est, remi: ut enim *remus* a radendo, (Scalig. IV. 16.) ita *tonsæ* a tondendo, id est, distringendo, vel etiam tundendo fluctus. Ennius de gest. remigantium: 'Prona petunt: exin referunt ad pectora tonsas.' Vide P. Merulam ibid. p. 405. *Taubmann.*

29 *Atque hic Æneas ing. &c.*] Sic autem lætus fuit Æneæ adventantis in Italiam ingressus, ut elementa ipsa obsequi, et aves gratulari viderentur. *Donatus.*

Lucum prospicit] In quo erat fluminis nomen. Diximus enim nunquam sine religione esse lucum a Virgilio positum. *Servius.*

30 *Hunc inter*] Per hunc. Terentius, 'Dum rus eo, cœpi egomet mecum inter vias.' Est autem crebra Frontonis elocutio. *Servius.*

Amœno] Umbroso, silvis circundato. *Idem.*

31 *Vorticibus*] In Romano codice, in Mediceo, et in plerisque aliis sane quam vetustis passim *verticibus* per *e* scriptum observes. Tametsi Caper,

ut alibi diximus, differentiam interjicit. Sed enim Arusianus Messus non alia ratione *vortex* pro *vertex* scribi solitum tradit, quam *volnus*, pro *vulnus:* atque ita quoquo scribatur modo, idem significare. Quid vero contra Plinius, quid Sosipater tradant, in primo dictum eo versu, 'Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.' Addam illud ex Quintiliano, ut Arusianum recte sensisse videamus, Quod *Vortices*, et *Vorsus* primo Scipio Africanus in *e* literam secundam vertisse dicitur. *Pierius.*

Multa flavus arena] Epitheton proprium. Et sciendum exitum Tiberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit. Nam aliter non procedit, quod ait: 'Murorum in parte sinistra Opposuere aciem: nam dextra cingitur amni.' Postea enim in Laurolavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur. *Servius.*

Flavus arena] Cur Tiberim hic et Æn. IX. 816. *flavum* vocat, cum ob albicantes aquas *Albula* etiam diceretur? Respondent quidam, non tam attendendam vocabuli vim, quam transumptionem existimandam esse. Cum enim homines *flavi* pulchri videantur, ex eo dicunt factum esse, ut *flavum* etiam pulchrum significaret: cum et Hesychius ξανθὸν *flavum* et *pulchrum* interpretetur. Turneb. tamen XXII. 7. putat ob arenam ita vocari. *Flavum* Horatius etiam od. I. 2. et II. 3. appellat. *Taubmann.*

Flavus arena] Sic Ovid. Met. XIV. 448. 'In mare cum flava prorumpit Tibris arena.' Vide Nobiliss. Heinsium, qui *flavum* hunc amnem pluribus docet. *Emmeness.*

32 *Prorumpit*] Quia *vorticibus*, ideo *prorumpit*. Utraque enim voce apte signatur rapiditas. Sic Æneid. I. 'rapidus vortex.' Et quidem *prorumpit* majestate est plenum, quasi ipse fluvius viam sibi aperiat vel renitente mari. Fluvios, qui cum hac majestate mare adeunt, γεναιοτάτους vocat Maximus dissert. 11. *generosissimos.* Nonnus l. XXII. ἐρεύγεται ἴνδος ὑδάσπης. Inest majestas in voce: et de Asopo l. XXVII. βαρύδουπος. Quod Poëta de vorticibus, idem Nonn. de eodem Hydaspi βαθυδίνεϊ κόλπῳ. Hac proruptione Poëta significat ostia fluminum, quæ Ovid. Trist. II. vocat *egressus* loqtiens de Istro. *Cerda.*

33 *Adsuetæ ripis volucres*] Bono compendio usus est. *Servius.*

34 *Æthera mulcebant cantu*] Leniebant. Corporalia enim sunt elementa, ut diximus supra. Non enim mulcetur, nisi quod corporale est. Supra enim ait, 'Totamque infusa per artus.' *Idem.*

Æthera mulcebant cantu] Lucret. l. IV. 'Et mundi speciem violare serenam, Aëra mulcentes motu.' *Germ.*

35 *Flectere*] Ita in V. 'flecte viam:' et Ovid. in Trist. 'fleximus in lævum cursus.' *Cerda.*

Sociis] In codicibus aliquot antiquis, *socios* accusativo casu legitur; quod minime displicet. *Pierius.*

Advertere proras] Ita Ge. IV. 'Terris festinem advertere proram.' Dicit vero hoc Poëta sui memor. Quippe in Æn. II. Creusa locum istum signaverat Italiam prædicens: 'Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Tibris.' *Cerda.*

36 *Succedit*] Quasi hospitio acceptus Æneas ab fluvio. Nam l. IV. 'Quis novus hic nostris successit sedibus hospes?' Et l. III. 'parvæ succedimus urbi.' Ad imitationem Virgilii Silius l. I. inducit navem Saguntinorum adeuntem Italiam eodem loco, ad quem Trojana classis appellit: 'Donec Laurentes puppis defertur ad oras, Qua pater acceptis Anienis ditior undis In pontum flavo descendit gurgite Tibris.' Ait Festus, Ænariam dictum locum, quo Æneas classem Troja adveniens appulit. Quod Latini *succedere urbi, muro, fluvio;*

Græci ad verbum *προσμιγνύναι πόλει, τείχει, ποταμῷ. Idem.*

37 *Nunc age*] Hic est sequentis operis initium. Antedicta enim ex superioribus pendent. *Servius.*

Erato] Vel pro Calliope, vel pro qualicunque Musa posuit sane. *Idem.*

Nunc age, qui reges, Erato] Videtur hoc principium desumptum ex Apoll. III. Εἰ δ' ἄγε νῦν, ἐρατώ, παρά θ' ἵστασο, καί μοι ἔνισπε· ubi interpres: τὴν ἐρατὼ φασὶν ὄρχησιν εὑρηκέναι ... εὐλόγως δὲ ὁ ἀπολλώνιος μεμοιρᾶσθαι τὴν ἐρατὼ φησὶ τῶν τῆς ἀφροδίτης ὀργίων, λέγω δὴ τῶν γαμικῶν· γάμοις δὲ ἄρα καὶ ὄρχησις ἕπεται. Cujus Apollonii exemplo ne imperite et otiose Virgilius videatur Erato hic invocasse, attendendum forsan est, ex Laviniæ nuptiarum procatione et ambitu, tanquam flabello, totum quod canendum Poëta suscipit bellum, exarsisse: quamvis auctorem interpres laudet non vulgarem, qui contenderit, nihil interesse unam an omnes Musas invoces, quia Πᾶσαι εἰσαΐουσι μιᾶς ὅτε τοὔνομα λέξεις. Poëta etiam in Epigr. ὅσαι μοῦσαι καὶ οἷαι, nullas cantandi amoris partes Erato videtur attribuisse his verbis, Ὕμνοις ἀθανάτων ἐρατὼ πολυτερπέας εὗρε. *Germanus.*

Quæ tempora rerum] Quia, ut diximus supra, secundum Lucretium, tempora nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. *Servius.*

Tempora rerum] Quia tempora, nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. Lucret. l. I. 'Tempus item per se non est: sed rebus ab ipsis Consequitur sensus, transactum quid sit in ævo: Tum quæ res instet; quid porro deinde sequatur,' &c. *Taubmann.*

38 *Latio antiquo*] Quia duo sunt, vetus et novum; sicut et in jure lectum est. *Servius.*

Fuerit] In quibusdam antiquis codicibus, *fuerat* legitur, exacta specie. Sed *fuerit* magis placet. *Pierius.*

39 *Exercitus*] Στόλον intellige, nam hic de navalibus copiis est sermo. Itaque quæsivit vocem mediam Poëta respondentem Græcæ. Nam sicut *στόλος*, quæ vox proprie signat 'copias navales,' tamen etiam aliquando *terrestres*, ut apud Arr. l. IV. Sic *exercitus*, qui sæpissime terrestris est, a Poëta pro navali sumitur. *Cerda.*

Adpulit oris] Est hoc quod idem Poëta, 'quas vento accesserit oras.' 'Libyæ vertuntur ad oras.' 'Cretæis sistet in oris.' et multis aliis. *Cerda.*

40 *Exordia pugnæ*] Cervi interitum. *Servius.*

41 *Tu vatem, tu, diva, mone*] De invocatione, quæ in medio fit operis, vide Voss. instit. poët. III. 4. *Emm.*

Dicam horrida bella] Non abit ab hac pollicitatione illa Ge. l. IV. 'Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis Mores, et studia, et populos, et prælia dicam.' *Cerda.*

42 *Actos*] Aut collectos, aut re vera compulsos: quod est verisimile, propter illud, 'Longa placidas in pace regebat.' *Servius.*

Actos in funera reges] In sua, non Trojanorum funera. Quum enim animis ferocitate exagitatis, in alienum exitium ruerent, ipsi, Trojanis e diverso certantibus, ceciderunt. *Don.*

Manum] Sic Græci χεῖρα capiunt pro *copiis*. Herodian. l. III. δεῖσθαι τοίνυν χειρὸς πλείονος πρὸς βοήθειαν τοῦ τόπου: *egere majoribus copiis ad loci tuitionem.* Eurip. Rhes. πλήρη πεδία πολεμίας χερός: *pleni campi hostilis manus.* Latinos quid numerem? Do unum Ammianum, qui l. XVI. de Juliano Cæsare loquens, ita ait: 'Ira exundante substridens, cum erumpere sæpe conatus, paucitate præsentis manus impediretur.' *Cerda.*

Totamque sub arma coactam] Collectam: ut, 'Tityre, coge pecus.' *Totam* autem Hyperbolicῶs dixit. *Serv.*

44 *Major rerum mihi nascitur ordo*] Claudian. Stil. l. I. commutavit ita; 'magnum mihi panditur æquor' *Cerda.*

45 *Majus opus moveo*] Tib. 'Seu tibi par poterunt, seu, quod spes abnuit,

ultra, Sive minus, certeque canent minus, omne movemus Hoc tibi, ne tanto careat mihi nomine charta.' *Germanus.*

47 *Hunc Fauno, et nympha genitum Laurente Marica Accipimus*] Quidam Deus est Fatuellus: hujus uxor est Fatua. Idem Faunus, et eadem Fauna. Dicti autem sunt *Faunus* et *Fauna* a vaticinando, id est, fando. Unde et *fatuos* dicimus inconsiderate loquentes. Ergo *Faunæ* et *Fatuæ* nomen quasi asperum fugit poëta: et Maricam dicit uxorem fuisse Fauni. Est autem *Marica* Dea litoris Minturnensium juxta Lirim fluvium. Horatius, 'Et innantem Maricæ litoribus tenuisse Lirim.' Quod si voluerimus accipere uxorem Fauni Maricam, non procedit. Dii enim Topici, id est, locales, ad alias regiones nunquam transeunt. Sed potest dictum esse per poëticam licentiam, 'Laurente Marica,' cum sit Minturnensis. Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere; cujus fuit sacellum juxta Maricam; in quo erat scriptum ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ. Sane Hesiodus Latinum Circes et Ulyssis filium dicit: quod et Virgilius tangit dicendo, 'Solis avi speciem.' Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Hygini qui ait Latinos plures fuisse, ut intelligamus poëtam abuti (ut solet) nominum similitudine. *Servius.*

Hunc Fauno, &c.] De hoc Fauno sic Lactant. I. 22. 'Ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pompilium Faunus in Latio. Qui et Saturno avo nefaria sacra constituit, et Picum patrem inter Deos honoravit, et sororem suam Fatuam Faunam, eamque conjugem consecravit.' De hoc uxoris nomine videndus Macrobius Saturn I. 12. et Justinus XLIII. 1. ubi de origine nominis, quod *Fauni* et *Fatuæ* appellentur, quia *fatuari* dicuntur, qui inspirari solent: sic et infra hic vs. 81. *fatidicus* appellatur, cui rem divinam faciebant veteres, teste Horat. Plura illic. *Emmeness.*

Marica] Id est, Circe: nam Lactant. I. 21. auctor est, Circen, postquam ab humanis excessit, Maricam Minturnensium numen effectum. Inde Latinus apud Hesiod. Circes F. dicitur. Quod si Servius observasset, tot se ambagibus non induisset: ut notant Turneb. XXI. 22. et Parrhas. ad Claud. Proserp. p. 176. et Erythræus. *Taubmann.*

48 *Accipimus*] Propter varias opiniones hoc adjecit: ut Sallustius, 'Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere in initio Trojani. *Servius.*

49 *Ultimus auctor*] Primus: ut *supremum*, summum dicimus, 'Pro supreme Jupiter.' *Idem.*

Ultimus auctor] Quia primus fuit Latinus, a quo factum est initium narrandi: ergo iste *ultimus*. Ut in scalis, si descendas primus est summus, ultimus qui est imus: si ascendas contra fiet. Sic Cicero in rhetoricis inquit: 'Ab ultimo principio hujus præceptionis.' Hinc de Latino ipsum dicere sequentia indicant: quamvis posset credi de Saturno. *Donatus.*

Ultimus] Id est, primus: ita Catull. Carm. IV. 'ultimam originem' dixit. Cicero: 'pueritiæ memoriam recordari ultimam.' Id. 'ab ultimo principio,' dixit. Sic Terent. 'extremam lineam' amoris vocavit, quæ *prima* etiam dicitur: idque, quoniam, ut Philosophi docent, idem quodammodo est primum et ultimum. *Taubm.*

Ultimus auctor] Sic Corn. Nep. in vita Attici, c. I. 'Pomponius Atticus ab origine ultima stirpis Romanæ generatus;' id est, primaria. Plura de hoc vocabulo Torrent. ad Horat. Od. I. 16. *Emmeness.*

50 *Filius huic, &c.*] Est hoc, quod de stirpe Gelonis ait Val. II. 2. cujus genus, abolita reliqua stirpe, redac-

tum est ad unicam filiam Harmoniam. Paria ferme Statius Theb. l. I. loquens de Adrasto: ‘Hic sexus melioris inops, sed prole virebat Feminea, gemino natarum pignore fultus.’ Ab Statio Claudian. ‘Ætnææ Cereri proles optata virebat.’ Iterum eodem lib. Stat. ‘Huic primis, et pubescentibus annis Mira decore pio servabat nata Penates.’ *Cerda.*

Fato divum] Pro eodem Virgilius sumit *fatum*, *imperium*, *jussa*, *præcepta*, *mandata*, *monita*, cum nimirum sermo est de Diis. De fato hic audis. De reliquis subjiciam testimonia. In l. V. ‘Et Jovis imperium.’ In l. II. Venus ad filium: ‘tu ne qua parentis Jussa time, neu præceptis parere recusa.’ In l. IV. de Jove, ‘Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras.’ In l. VI. ‘An monitu divum.’ His adde *pacem*, *mentem*, *numen*. In l. X. Venus ad Jovem, ‘Si sine pace tua.’ In l. V. Æneas, ‘Haud equidem sine mente, reor, sine numine divum.’ *Idem.*

51 *Primaque oriens erepta juventa est*] Per transitum tangitur historia. Amata enim duos filios, voluntate patris Æneæ spondentes Laviniam sororem, factione interemit. Unde et *erepta* dixit, quasi per vim: hos alii cœcatos a matre tradunt, postquam, amisso Turno, Lavinia Æneæ juncta est. *Fato* autem dicit voluntate. Nam dii id fantur quod sentiunt, non ut homines, de quibus lectum est, ‘aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere.’ *Servius.*

Primaque oriens] Non nascendo, sed moriendo extincta est: et quod magis dolendum, in ea ætate extincta est, unde spes cœperat. *Donatus.*

52 *Sola domum et tant.*] Ἐπικληρῖτιν virginem significat: non quod orba aut parentibus aut gentilibus esset, sed quam universum jus succedendi, aut tota hereditas respiceret: in qua etiam significatione ἐπίκληρος ab Aristot. in Polit. accipitur: item et Ethic. VIII. ἐπίκληροι γυναῖκες ἄρχουσι· et Plutarch. οἱ χρημάτων ἕνεκα λαμβάνοντες ἐπικλήρους, quibus παγκληρία, παμπησία, hoc est, ἡ πᾶσα κτῆσις et κληρονομία obvenit, aut obventura est. Vide autem apud Aristot. lib. Pol. E. ‘orta bella et seditiones ex nuptiali causa, propter orbas et bene dotatas puellas.’ Ut autem hic *matura viro*, Plutarch. in Lycurgo πεπείρους καὶ ὀργώσας παρθένους, maturas et virorum appetentes. Matura autem simpliciter, ut hic, γάμου ὡραία, et ὥριος dicitur. Quod autem hic notat Servius in jure pubertatem non solum ab annis, sed et corporis habitu spectari solitam, ut et supra eo Eclog. loco observavit, ‘Alter ab undecimo jam tum me ceperat annus;’ nescio an Romana omnino jura respexerit, cum marium quidem antiquo jure Romanorum, non item puellarum, nuda corpora explorarentur. Quod me movet, ut credam Servium Platonis leges potius respexisse, qui ita lib. De leg. II. statuit, τὴν δὲ τοῦ τῶν γάμων χρόνου συμμετρίαν τὲ καὶ ἀμετρίαν ὁ δικαστῆς σκοπῶν κρινέτω, γυμνοὺς μὲν τοὺς ἄῤῥενας, γυμνὰς δὲ ὀμφαλοῦ μέχρι θεωμένους τὰς θηλείας. Non omittendum item κρόβαλον a Græcis indicium Naturæ in pupis dici, et pilos in loco obscœno. *Germanus.*

Domum] Non hic in vulgari significatione, sed pro bonis et hereditate. Sic Græcis οἶκος. Nam Odyss. l. I. ἔδοντες οἶκον ἐμόν: *devorantes meam domum*, pro, meas facultates et bona. Sic. Odyss. l. IV. ἐσθίεταί μοι οἶκος. *Cerda.*

Sedes] Cum hic servare domum, et sedes, sit expectare hereditarium Imperium, non dubium quin *sedes* posuerit pro paterno domicilio. Ita Ovid. Trist. IV. Eleg. I. ‘Hic ego sollicitæ jaceo novus incola sedis.’ Inde *sedes figere*, pro acquirere domicilium, Latini dicunt. Et Virg. de Antenore, ‘sedesque locavit.’ Suetonius c. 1. Vitell. cum dixit, ‘quosdam

ex Vitelliis subsedisse Nuceriæ,' nihil aliud dicit, quam ibi Vitellios domicilium fixisse. Ammian. l. XVII. 'Sedes alias suscipere' dixit, pro, domicilium commutare. Virgilium imitatur Statius Theb. l. I. 'Huic primis et pubescentibus annis Mira decore pio servabat nata Penates Intemerata toris:' id est, expectabat paternos Penates et domicilium. Itaque recte quadrat in hunc locum Germani nota, qui ait, Poëtam indicare Virginem *ἐπικληρῖτιν*, id est, quam jus succedendi, et hereditas tota respiceret; utique ut signetur *παγκληρία, καὶ παμπησία*: ad quam rem advocat etiam Aristotelem et Plutarchum. Vide in illo. Est quidem virgo *ἐπίκληρος*, quæ nullos habet aut fratres aut sorores *συγκληρονόμους*, sed tota illi hereditas cessura est. *Id.*

53 *Jam matura viro, jam plenis nubilis annis*] Non est iteratum, sed secundum jus dictum: in quo et ex annorum ratione, et ex habitu corporis, ætas comprobatur. Primum ergo ad habitum, secundum ad annos pertinet. *Servius.*

54 *Multi*] Et quia unica esset, et quia senis filia, ex quo regnum pro dote veniret. *Donatus.*

Latio] *Latium* pars est Ausoniæ. Unde dixit primo quod minus est: sic intulit, 'Totaque Ausonia.' *Serv.*

Multi illam magno e Latio] Eurip. in Iphig. *ταύτης οἱ τὰ πρῶτ' ὠλβισμένοι μνηστῆρες ἦλθον ἑλλάδος νεανίαι·* et Pind. Pyth. Od. 9. *τὴν μάλα πολλοὶ ἀριστῆες ἀνδρῶν αἴτεον σύγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ ξείνων, ἐπεὶ θαητὸν εἶδος ἔπλετο.* *Petere* autem *procari* esse alibi docet Serv. et Catull. *Non si se Jupiter ipse petat.* Eurip. in Elect. *Ταύτην ἐπειδὴ θαλερὸς εἶχ' ἥβης χρόνος, Μνηστῆρες ᾔτουν ἑλλάδος πρῶτοι χθονός·* et Calab. I. *Πολλὰ δ' εὐχετόων τοκατ' οἰκία νοστήσαντες Τοίης—ἀλόχοιο παραὶ λεχέεσσιν ἰαῦσαι·* Et Hom. Od. Δ. Penelopen *πολυμνήστην βασίλειαν* vocat, quæ a tot procis ambiretur. *Germ.*

55 *Petit ante alios pulcherrimus*] Aut ante alios petit: aut pulcher ante alios. *Servius.*

Ante omnis] Subaudi *pulcherrimus*: non autem ante omnes petiit. Omnia autem supradicta in laude sunt Æneæ, ne ignobilem, aut sibi imparem ducere videatur; quoniam illam vicini sprevissent. Uterque a Saturno est. Ab illo enim Jupiter, ab Jove Venus, a Venere Æneas. Sic a Saturno Picus, a Pico Faunus, a Fauno Latinus, a Latino hæc. Ergo par sanguis, sed virtus in Ænea major. *Donatus.*

Ante alios pulcherrimus] Hanc constructionem illustrat Sanct. in Minerva p. 107. *Emmeness.*

56 *Avis atavisque potens*] Id est, majoribus, quos per hæc duo conjuncta vocabula designarunt auctores, ut jam observatum a Torrentio ad Horat. Od. I. 1. *Idem.*

57 *Miro amore*] Nova intemperantia. *Servius.*

Properabat] Hom. Od. Θ. *Οἱ δὲ γάμον σπεύδουσι.* *Germanus.*

58 *Sed variis*] Propter apes, et incendium, et oraculum Fauni. *Serv.*

Portenta] Signa, quæ sunt media: a portendendo. Nam et bona et mala sunt portenta. *Idem.*

59 *Laurus erat*] Latinus post mortem fratris Lavini, cum Lavinium amplificaret, ab inventa lauro, *Laurolavinium* id appellavit. *Idem.*

Laurus] Ponit portenta, quibus connubium Turni prohibebatur. *Donatus.*

In penetralibus] *Penetrale* est omnis interior pars domus, licet sit intecta. Unde laurum in penetralibus fuisse non est mirum. *Servius.*

Penetralibus altis] Hom. Il. X. *μυχῷ δόμου ὑψηλοῖο.* *Germanus.*

60 *Metu*] Religione, quæ nascitur per timorem. *Servius.*

Metu] *Δέει, οἱονεὶ δεισιδαιμονίᾳ.* *Germanus.*

Metu] Id est, metu religioso, vel

religione. Sunt enim reciproca. Sic Ter. Heaut. act. II. 1. ‘ Nam, Nihil esse mihi, relligio est dicere.’ Connexa enim sunt ‘ Metus et religio.’ unde Statius: ‘ Primus in Orbe deos fecit timor.’ Ita Petronius *horrorem* pro religione et reverentia quadam dixit: ut et Lucret. *horrifice*, pro, venerande. *Taubmann.*

61 *Primas cum conderet arces*] *Primas*, circa laurum supple. Nam jam civitas fuerat. *Servius.*

65 *Stridore*] De hoc apum stridore, bombo, aut susurro jam ego Georg. l. IV. ad illud, ‘ stridere apes utero.’ Hic adjungo ab Ælian. Var. hist. x. 20. explicari per cantum: nam loquens de apibus, quæ Platonico ori insederant, ἐν τοῖς (inquit) χείλεσιν αὐτοῦ καθίσασαι ὑπῇδον. *Cerda.*

Trans æthera] *Ætherem* pro *aëre* posuit. *Servius.*

Trans æthera] Supra ‘ liquidum ignem’ dixit. *Germanus.*

66 *Obsedere apicem*] Verbum oppugnationis est *obsedere*, quo usus signate propter bellum futurum. *Servius.*

Per mutua] Invicem; et est absolutum. Melisus qui de apibus scripsit ait: ‘ Duobus pedibus se tenent: et duobus alias sustinent.’ *Idem.*

Pedibus per mutua nexis, &c.] De hoc prodigio actum Ge. IV. 257. et Silius Ital. meminit l. VIII. ubi etiam notandum verbum *obsidere*, de bubone dici: ‘ Obseditque frequens castrorum limina bubo, Nec densæ trepidis apium se involvere nubes.’ Ad quem locum Dausquium consule. *Emmeness.*

68 *Vates*] Divinus; per quam autem artem non dixit, nec nomen ejus: sed datur intelligi conjecturis eum quibusdam futura dixisse. *Servius.*

69 *Virum*] Non dixit, Cernimus virum veluti præsentem, sed Cernimus virum externum adventare. *Don.*

Partis petere agmen easdem] Intelligimus ab inferiori mari apes venisse, unde et Trojani. *Partes* autem *easdem* summitates rerum petere dicit, sicut apes apicem lauri, per quam advenarum victoria prænuntiatur. *Serv.*

Et partis petere agmen easdem] In Romano codice, et quibusdam aliis legere est *partis petere agmine*, ut ex comitatu potentem eum subindicet. *Pierius.*

71 *Castis*] Piis: et sciendum Latinum sacrificasse astante Lavinia. *Ser.*

Castis] Commune sacrorum epithetum. Ita l. III. ‘ Hac casti maneant in relligione nepotes.’ Val. Arg. l. I. ‘ Stat casta cortina domo.’ Quicquid enim castum est opponitur scelerato. Insinuat l. VI. ‘ Nulli fas casto sceleratum insistere limen.’ *Cerda.*

72 *Et juxta*] In antiquis aliquot codicibus, *ut juxta genitorem adstat* legitur, quod non displicet: quia structura est ita colligata magis, ‘ Adolet dum altaria flammis, Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo, Visa (nefas) longis comprendere crinibus ignem.’ *Pierius.*

73 *Nefas*] Absoluta parenthesis: est autem Hypallage. *Servius.*

Nefas] Ita locutus Ovidius etiam in re prodigiosa; ‘ nefas visu mediis altaribus anguis Exit.’ Uterque nihil aliud significat, quam prodigium ejus esse rationis, ut non facile fari queas. *Cerda.*

Conprendere crinibus ignem] Cum ignis crines comprehendat. *Servius.*

Conprendere ignem, &c.] Cæsar: ‘ flamma ab utroque cornu comprensa, naves sunt combustæ quinque.’ Sic et Eurip. de Glauca pharmacis Medeæ et dolo malo conflagrante, Χρυσοῦς μὲν ἀμφὶ κρατὶ κείμενος πλόκος Θαυμαστὸν ἵει νᾶμα παμφάγου πυρὸς, Πέπλοι δὲ λεπτοὶ σῶν τέκνων δωρήματα Λευκὴν ἔδαπτον σάρκα τῆς δυσδαίμονος. *Germanus.*

74 *Flamma crepitante*] Ipse Ge. I. ‘ crepitantibus urere flammis.’ Lucret. l. VI. loquens de lauro: ‘ Terribili

sonitu flamma crepitante crematur.' Trahat fortasse aliquis ad bonum Laviniæ omen hanc crepitationem et sonitum flammarum. Hoc qui velit, adeat quæ jam ego Eclog. VIII. ad illud, 'fragiles lauros.' *Cerda.*

76 *Insignem gemmis*] Tale illud Æneid. I. 'et duplicem gemmisque, auroque, coronam.' Sic itaque et corona Laviniæ aurea erat, et auro insertæ gemmæ. Sicuti in poculo, 'pateram gemmis, auroque poposcit.' Has coronas cum gemmis dici Joanni Chrysostomo στεφάνους λιθοκολλήτους Germanus alicubi observavit. Claudian. de laudib. Stilicon. loquens de corona Serenæ: 'Vile putas donum solitam consurgere gemmis:' videlicet comam Serenæ. Accipit Virgilium Paschalius IX. 1. de diademate, quod gemmis ornatum. Nam diademata, dici coronas, frequens est. *Idem.*

Fumida] In fumo est causa lachrymarum et belli. *Servius.*

Tum fum. lum. ful. Invol. ac totis] Servius, incendium bellicum, inquit, significat: his enim duobus ab augurio distat Ascanii, fumo, et aspersione flammarum: cujus prodigii fit mentio supra l. II. ubi et Ser. Ignis autem quo purior est, hoc ἀκαπνότερος. Vide et illum superiorem locum lib. præcedente, 'Non ille faces, et fumea tædis Lumina:' ubi et Servium. Ut autem *Vulcanum* hic pro igne, Eurip. in Orest. πῦρ ἀνήφαιστον ἐρωτικὸν vocat. *Germanus.*

77 *Volcanum spargere*] Incendium bellicum significat. His enim duobus hoc ab augurio distat Ascanii: fumo, et aspersione flammarum. *Servius.*

81 *At rex*] Non dixit, virginis pater: nam publicus status quam filiæ potior fuit. *Donatus.*

Sollicitus monstris] Fabric. notat, antiq. Donati exemplar legere; 'sollicitus monstrorum:' ut, 'securus pelagi:' 'egregius animi.' *Taubmann.*

Fauni] Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς dictus, quod voce, non signis, ostendit futura. *Servius.*

82 *Lucosque*] In lucis. *Idem.*

Lucosque] Alludit Horat. Od. I. 4. 'Nunc et in umbrosis Fauno decet immolare lucis,' &c. et Od. I. 7. 'Tiburni lucus.' *Emmeness.*

Sub Albunea] In Albunea. *Servius.*

Alta] Quia est in Tiburtinis altissimis montibus. Et *Albunea* dicta est ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte est. Unde etiam nonnulli ipsam Leucotheam volunt. Sciendum sane unum nomen esse fontis et silvæ. *Id.*

Sub alta Albunea] *Albunea*, fontis et silvæ nomen: de quo Turneb. XXX. 5. Eadem Tibullo el. II. 5. 69. *Albuna* dicitur. In eodem Laurentinorum nemore *Oraculum Fauni* erat toti olim Italiæ celebratum. Quibusdam et *Leucothoë* nominatur. *Taub.*

83 *Albunea*] Hujus mentionem facit inter Sibyllas Lactant. I. 6. 'Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur, ut Dea,' &c. Hic et nemori et fonti idem nomen inditum videtur: de quo (et quemadmodum noster 'sacro fonte sonat') sic Hor. Od. I. 7. 'domus Albuneæ resonantis, Et præceps Anio, ac Tiburni lucus.' Festa, sacris fontibus dedicata, Varro et Festus *Fontinalia* appellant. Sed supra actum de sacris fontibus. *Emmeness.*

Sacro Fonte] Nullus enim fons non sacer. *Servius.*

84 *Mephitim*] *Mephitis* proprie est terræ putor, qui de aquis nascitur sulphuratis: et est in nemoribus gravior ex densitate silvarum. Alii *Mephitin* Deum volunt Leucotheæ connexum: sicut est Veneri Adonis, Dianæ Virbius. Alii *Mephitin* Junonem volunt, quam aërem esse constat. Novimus autem putorem non nisi ex corruptione aëris nasci; sicut etiam bonum odorem de aëre incorrupto: ut sit *Mephitis* Dea odoris gravissimi, id est, grave olentis. *Idem.*

Mephitim] Putor est corruptus.

Indicat Persius aquas Albuneæ sulphuratas esse, et inde provenire istum putorem; scribit enim Sat. III. 'Turgidus hic epulis, atque albo ventre lavatur, Gutture sulphureas lente exhalante mephites.' Cum enim flatum crudi stomachi vocet mephitem sulphuream, videtur respicere ad naturam aquæ. Ex Persio Sidon. III. 13. 'Exhalatus e concavo molarum computrescentium mephiticus odor.' Homerus similem exhalationem provenientem ex aquis calidis vocat καπνὸν, *fumum*. Lege illum Iliad. XXII. ubi loquitur de fontibus Scamandri. Calab. l. I. λευγαλέη ὀδμή. Ait Servius ex sententia aliquorum, Mephitim esse Deum Leucotheæ connexum: aut Junonem; nam Juno aër est, atqui putor nascitur ex corruptione aëris, ac proinde (ait) Mephitis erit Dea odoris grave olentis. Pertinent ad hanc opinionem numinis verba Taciti l. XIX. 'Solum Mephitis templum stetit ante mœnia, loco seu numine defensum.' Itaque constitutum est numen, quod averteret nocuos halitus. Ait Priscian. l. VII. duci vocem a Græco μεσίτης, mutatione σ in φ. Scaliger tamen in Conjectan. ait esse vocem Etruscam; Etruscos autem ab Syris accepisse: Syrorum vero lingua hac voce significari gravitatem, aut exhalationem et flatum spiritus. *Cerda.*

85 *Hinc Italæ gentes*] Commendatio oraculi ipsius. *Servius.*

Italæ gentes] Ergo omnes. *Donatus.*

Œnotria tellus] Proprie Sabinorum tractus. *Servius.*

86 *Indubiis*] Ergo majoris meriti erat oraculum. *Donatus.*

Huc dona] Ponit morem petendi oraculi. *Idem.*

87 *Cum tulit*] In codicibus aliquot antiquis, *qom tulit*, quod legebatur per *q* et *o*, effecit, ut alii postmodum unica dictione scribere cœperint, *contulit*. Sed, enim in antiquioribus codicibus duæ sunt partes, *cum tulit*; sive malis *quum*, sive *quom* scribere. *Pierius.*

Sub nocte silenti] Per noctem silentem. *Servius.*

88 *Incubuit*] *Incubare* dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda responsa. Unde est, 'ille incubat Jovi,' id est, dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere. *Idem.*

Incubuit] *Incubare* dicuntur, inquit Servius, qui dormiunt ad accipienda responsa. Plaut. in Curcul. 'Namque te incubare satius fuerat Jovi, qui tibi auxilio in inveniendo fuit.' Nescio autem an hunc fatidicum incubitum respexerit Propert. hoc versu, 'Experior somnum, et de te mihi somnia quæro.' *Germanus.*

Ovium pellibus incubuit] Apoll. I. μαλακοῖς ἐπὶ κώεσιν οἰῶν. Videtur autem hic morem Maro respexisse Dodonæ silvæ fatidicæ, cujus sacerdotes σελλοὶ ab incubando χαμαικοιτοὶ dicebantur: ut videre est apud Sophocl. in Trach. Μαντεῖα καινὰ τοῖς πάλαι ξυνήγορα, Ἃ τῶν ὀρείων, καὶ χαμαικοιτῶν ἐγὼ Σελλῶν ἐσελθὼν ἄλσος εἰσεγραψάμην Πρὸς τῆς πατρῴας καὶ πολυγλώσσου δρυός. Qui sacerdotes etiam χαμευνάδες et χαμεῦναι dicebantur. Vide apud Serv. quid sit *incubare Jovi*. Pelles autem villosas et ovium et vervecum, quas hieme lectis superponebant, κώδια vocabant, ut ψιάθους, quas æstate. Hoc autem Maronis, 'Ovium pellibus incubuit,' videtur manare ab illo Lycophronis, Δοραῖς δὲ μήλων τύμβον ἐγκοιμωμένοις Χρήσει καθ' ὕπνον πᾶσι νημερτῆ φάτιν. *Idem.*

Pellibus incubuit] Ad Amphiarai Oraculum alludi putant. Cur autem pellibus, et præsertim arietinis, incubuerint, somnii significationem captantes, docet J. Baptista Pius cap. 10. Annot. Post. item Cælius XXVII. 14. Apud Scythas pellis inscensio, jurisjurandi religionem habebat. *Taubmann.*

Somnosque petivit] Tib. 'Non arces, non vallus erat, somnumque petebat

Securus varias dux gregis inter oves.' *Germanus.*

Pell. incub. somnosque pet.] Recte Germanus locum adhibet Lycophronis, ad quem operæ pretium est legas Meursii commentarium, ubi dormivisse et cubuisse veteres in Deorum templis disces ex Cicerone et Petronio, ut vera responsa consequerentur. Græci ἐνκοιμᾶσθαι ἐν τῷ ναῷ appellant: ut Salmas. de verbo *incubare* p. 440. exerc. Plin. Verba Plauti hæc illustrant Curc. I. 1. 61. 'leno ægrotus incubat in Æsculapii fano.' aliam tamen rationem profert Mercurialis art. Gymn. I. 1. *Emmeness.*

89 *Multa modis simulacra*] Ipse Æn. I. 'Ora modis attollens pallida miris.' Lucret. l. VI. 'rerum simulacra vagari Multa modis multis.' Plautus: 'Res nimium miris modis mirabiles.' Intellige per *simulacra, species, imagines,* τὰ εἴδωλα; et lege, quæ Heral. in Æneid. VI. *Cerda.*

90 *Et varias audit voces*] Scilicet propter multa simulachra. *Servius.*

Et varias audit voces] Quales solitæ audiri in lucis plenæ horroris et formidinis: ut quam inter alia prodigia ipse affert Georg. I. 'Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes Ingens; et simulacra modis pallentia miris,' &c. *Cerda.*

Fruitur] Pascitur: quod de rebus tantum bonis dicimus. *Servius.*

91 *Acheronta adfatur Avernis*] Potestates quæ sunt in Acheronte, ad quem per Avernum venitur. Hoc autem ideo, quia Faunus infernus dicitur Deus: et congrue; nam nihil est terra inferius, in qua habitat. Hinc est, quod eum Horatius inducit nocentem, dicens: 'Levis incedas, abeasque parvis Æquus alumnis.' *Id.*

92 *Pater ipse*] Aut honoris est, aut re vera pater Laviniæ. *Idem.*

Pater ipse] Ergo non misit alterum, sed ipse perrexit, ut et patris et regis diligens adhiberet officium: pro mollibus plumis et ornatu regio, non recusavit pelliceum stratum. *Donatus.*

93 *Centum*] Aut pro qualitate fortunæ: unde et *rite* dixit. Aut finitum pro infinito posuit. *Servius.*

Centum lanigeras mactabat rite bidentis] *Oves* subaudiendum monet Sanct. Minerv. p. 329. Quod tamen non perpetuum, nam et de cornigeris hostiis dicitur. De bidentibus, utpote Diis acceptioribus, disputantem lege Bochartum l. II. de ovibus c. 43. et notas ad Æn. IV. 57. *Emmeness.*

94 *Effultus*] Lege quæ jam Eclog. VI. ad illud, 'Ille latus niveum molli fultus hyacintho.' Et hic adjice Lucillium, qui, 'pulvino fultus:' et Juvenalem, qui, 'fultusque toro meliore recumbet.' In quibus, et aliis locis nihil est aliud *fulcire,* quam ἐρείδειν, ut etiam in Pers. Sat. 5. 'tibi torta cannabe fulto Cœna sit in transtro?' Est vero in Poëta ἓν διὰ δυοῖν, *tergo stratisque,* pro *tergis stratis.* Cerda.

Tergo] Pro *tergoribus,* id est, coriis. *Servius.*

Atque harum effultus tergo] Tametsi non probo lectionem *atque earum* ex codicibus nonnullis antiquis, quæ κατὰ συνίζησιν stare posset; fuit tamen adnotandum, quia non uno tantum loco repertum erat. *Pierius.*

95 *Subita vox*] Propter meritum petentis. *Donatus.*

Vox reddita luco est] Ut divino, ex veterum superstitione. Sic Alaricus apud Claud. de Bel. Get. 'Hortantes his adde Deos, non somnia nobis, Nec volucres, sed clara palam vox reddita luco est.' Ubi et formam retinuit. Sic Æneid. III. 'Vox reddita fertur ad aures,' etiam in re oraculorum. Consultor enim percontabatur, oraculum *reddebat,* id est, respondebat: qua notione Catull. de Nupt. Pelei, 'Nec missas audire queunt, aut reddere voces.' *Cerda.*

Conubiis] Pro utraque lectione stant quædam exemplaria, per simplex *n,* et duplex *nn* scribi: consule Dausq. orth. *Emmeness.*

97 *Thalamis neu crede paratis*] Propter Turnum. *Servius.*

98 *Venient*] Melius *Veniunt*, ut jam eos venire significet. *Idem.*

Veniunt] In antiquioribus omnibus exemplaribus, quotquot habui, *venient* legere est futuro tempore: quanquam *veniunt* instanti tempore magis efficax videtur, et magis interpreti Servio satisfacit: nisi quis dicat oracula de futuris esse debere. *Pierius.*

Generi] Plurali usus est pro singulari. *Servius.*

99 *Ab stirpe*] *Stirpem* cum de genere dicimus, tantum fœmininum est: cum de arbore, et masculini generis et fœminini invenitur: ut, 'Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum.' Contra Horatius, 'Stirpesque raptas, et pecus, et domos.' *Idem.*

100 *Sub pedibus*] Sub imperio suo ac potestate. *Idem.*

Utrumque Oceanum] Id est, mare Eoum et Occiduum. Sic apud Hor. Od. II. 2. 'uterque Pœnus Serviat uni.' Turn. XXX. 5. Amplitudinem imperii Romani arguit, a septentrione in meridiem propagandi. Ea enim latitudo est Zodiaci. *Taubmann.*

101 *Aspicit*] Helenius 'Respicit.' *Idem.*

102 *Responsa*] Sunt codices antiqui, in quibus *hæc præcepta* scriptum est. Illud enim præcipiendo dictum fuerat, 'Ne pete connubiis natam sociare Latinis:' monendo vero 'externi venient generi,' et quæ sequuntur. Sed enim Latinus superius *responsa* petierat: et hujusmodi oracula eleganter et usitate *responsa* nuncupantur. *Pierius.*

Monitusque] Alibi *monita* dixit. Ut, 'Carmentis Nymphæ monita, et Deus auctor Apollo.' *Servius.*

103 *Non ipse suo premit ore Latinus*] Quo a se repelleret generos. *Idem.*

104 *Sed circum late volitans*] Tmesis est circumvolitans. *Idem.*

Circum] Cum eo quod est, *tulerat*, jungendum est, ut sit, *circumtulerat.* Donatus.

106 *Gramineo rip. rel. ab ag. classem*] Cæs. Bel. civ. l. III. 'Neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat.' Græcis autem λογγῶνες dicuntur saxa in portu, de quibus naves religari solent: et funem nauticum, quo navis in litore religatur, πεῖσμα, et πρυμνήσιον, τὸ ἀπόγειον σχοινίον Græci vocant. Propert. l. III. de Pœti naufragio: 'Nam tibi nocturnis ad saxa ligata procellis Omnia detrito vincula fune cadunt.' *Germanus.*

Religavit classem] Sic Horat. Od. I. 32. pro *ligare* sumit: 'sive jactatam religarat udo litore navim.' Græcos id appellare ἐπ' ἀγκυρῶν ὁρμίζεσθαι testatur ad hunc locum Torrentius. *Emmeness.*

108 *Corpora sub ramis deponunt*] Ex Lucret. I. 'Hinc fessæ pecudes per pabula læta Corpora deponunt.' Catul. 'Magna progenies Jovis, Quam mater prope Deliam Deposuit olivam.' *Germanus.*

Sub ramis] Pari voluptate Hor. Od. II. 11. 'Cur non sub alta vel platano?' &c. Lege reliqua. Pari Ovid. Fast. III. 'Plebs venit, et virides passim disjecta per herbas Potat.' *Cerda.*

109 *Adorea liba*] *Ador* proprie est genus farris. *Liba* autem, sunt placentæ de farre, melle, et oleo, sacris aptæ. *Servius.*

Adorea liba] Quæ mox *Cereale solum* appellat: item *patulas quadras:* item *mensas.* Erant autem mensæ paniciæ, quas Dionysius ἴτρία καρποῦ πεποιημένα πυρίνου, dixit. Turn. XXX. 5. *Tellerbrodt.* Taubmann.

Adorea liba] 'Ador farris est genus, edor quondam appellatum ab edendo: vel quod aduratur, ut fiat tostum, unde in sacrificio mola salsa efficitur.' Ad quæ verba Festi vide Scaligerum. Ejus laudem narrat Plinius XVIII. 8. trecentos annos usi sunt eo Romani, primusque fuit Latio

cibus, ut c. 7. inde *adorea liba*, quæ ex farre illo confecta erant. Sumitur et *adorea*, pro *laude*, juxta Plinium jam citatum c. 3. Ab *adoreus* est *adoreosus*, idem quod *gloriosus*, ἔνδοξος Græce, ut in vetusto Glossario. *Emmeness.*

Per herbam] In antiquis plerisque codicibus, *per herbam* unitatis numero legitur: et ita in veteribus Prisciani codicibus scriptum est, eo citato versu: sed *herbas* legere magis nunc placet eruditis viris. *Pierius.*

110 *Subjiciunt epulis*] Subponunt in epularum locum. *Servius.*

Ille] Qui per Harpyjam vaticinatus est: ut, 'Quæ Phœbo pater omnipotens.' *Idem.*

Ille] Priscianus agnoscit, *Jupiter ille.* Quæ quidem lectio prius erat in codice Mediceo. Ait vero Priscianus, *ille* demonstrativum est. Terentius in Eunucho, 'Viden' tu illum, Thais?' Relativum, Virgilius in septimo, 'sic Jupiter ille monebat.' Apud Servium *ipse* scriptum est. Sed nihil prohibet, quin *ille* illic etiam esse potuerit, et ita legi, *ille* qui per Harpyjam vaticinatus est. *Pierius.*

111 *Et Cereale solum*] *Solum*, omne dicitur quod aliquid sustinet. Unde de mari supra ait: 'Subtrahiturque solum.' Sic nunc panicias mensas, id est, epularum sustentaculum, *solum* vocavit. *Servius.*

Cereale solum] Id est, sustentaculum epularum: ideo dixit, 'subjiciunt epulis.' Nam *Solum* dicitur omne id quod aliquid sustinet. Ovid. Met. I. 'Astra tenent cæleste solum.' Notetur autem hic exemplum parsimoniæ militaris: de quo Scal. Poët. III. 18. *Taubmann.*

Pomis agrestibus] Attingit conviviolum illud, quod Græci vocant ἄναιμον, et ἄπυρον. *Cerda.*

112 *Forte aliis*] Abundat *forte.* Servius.

Consumtis] Athen. l. III. καταναλίσκω ad eam rem: et Strabo ἀναλίσκω l. XIII. loquens de hac ipsa Æneæ historiæ. Et Æn. III. 'malis absumere mensas.' *Cerda.*

Morsus] In plerisque veteribus codicibus, *morsum* singulari numero scriptum est. Sed parvi hoc momenti. *Pierius.*

114 *Violare*] Cum allusione ad ritus veterum, quibus mensa omnis habebatur pro re sacra, non solum illæ, in quibus sacrificia peragebantur, et quæ erant pro aris; sed omnes, in quibus dabatur epulis opera. Arnob. l. II. 'Sacras facitis mensas salinorum apposita, et simulacris Deorum.' Qui legit, quæ Plinius scripsit XXVIII. 2. ab eo loco, 'Recedente aliquo ab epulis,' &c. aperte videbit, mensas fuisse veteribus sacratissimas. Sed hoc jam ego fuse Æn. I. Itaque apte hic *violo*, ut in re sacra, et, *malæ audaces.* Nam quæ audacia rem sacram violare? *Cerda.*

115 *Fatalis crusti*] Ad negotium respexit Æneæ, cui hic erat finis laborum. *Crustum* autem et *crusta* neutraliter dicimus de his quæ comedi possunt. Horatius, 'Ut pueris olim dant crustula blandi Doctores.' Juv. 'Nos colaphum incutimus lambenti crustula servo.' Fœminino autem genere fragmenta dicimus, quæ comesse non possumus: ut, 'Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ.' *Servius.*

Crusti] Sic legendum codicum omnium arbitrio, non *frusti.* Nihil enim allucet, quo mutem veterem lectionem. Admonet Julius Scal. voces *triticum* et *panis* non esse e gravitate heroici carminis, ac proinde semper Cererem, et hic crustum usurpatum. Vocat *fatale*, quia in eo sita fata. *Cerda.*

Quadris] Aut mensis: et est Antonomasia. Nam supra *orbem* dixit. Aut *quadris*, fragmentis accipimus: ut, Juvenalis, 'Ut bona summa putes aliena vivere quadra.' *Servius.*

Quadris] Quadra proprie ad in-

strumentum mensarum pertinet, cui cibus incisus et scissus imponitur: ut vs. 125. ‘Accisis coget dapibus consumere mensas.’ Pro *mensis* hic accipi vult Servius, quæ primum fuerunt quadratæ, et postea rotundæ: ut Ciacconius de Triclinio p. 25. *Emmeness.*

116 *Consumimus*] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis *consumpsimus,* præterito tempore, scriptum est. *Pierius.*

117 *Adludens*] Aut vacat *ad:* et ludentem significat. Aut certe *Adludens,* ad responsi fidem verba componens. *Servius.*

Adludens] *Adludere* pro jocari apud Phædr. III. 20. ‘intempestive qui occupato adluserit.’ In eadem notione usurpat Cicero de Orat. I. ut Turnebus III. 5. *Emmeness.*

Laborum finem] Scilicet maritimorum. Nam in terra multa passurus est: ut ait Sibylla, ‘Sed terræ graviora manent.’ *Servius.*

118 *Primamque loquentis ab ore Eripuit pater*] Hoc est, Adhuc loquente Ascanio, intellexit famem quam fata prædixerant. *Idem.*

119 *Eripuit*] Quasi e faucibus vocem rapuerit. Ita in omine quoque Spartianus et Valerius. Ille in Severo: ‘Sibi omen futuræ felicitatis arripuit.’ Hic de Paulo Æmilio I. 5. ‘Arripuit igitur omen Paulus, eque fortuito dicto quasi spem certam clarissimi triumphi animo præsumpsit.’ In hac re solemne fuit *omen accipere.* Sed et extra omen verba hæc usitata fuisse satis liquidum ex nota Germani, qui adducit Euripidem, Sophoclem, Platonem, qui usi verbis simillimis in sermone, primus in Hercule, *ἁρπάζειν,* alter in Ajace, *ξυναρπάζειν,* tertius in Gorgia, *προαρπάζειν ἀλλήλων τὰ λεγόμενα.* *Cerda.*

Eripuit pater] Προήρπασε φήμην, Hom. Aviditatem notat imponendi finem tot exspectationibus. Quasi eam vocem e faucibus ei rapuerit, nec exspectarit ut totam eloqueretur: ita protinus se eam vocem agnoscere dixit, et omen accipere. *Omen* enim est, quod ab hominis ore excipitur, quod hic Æneas, qui esset Pontifex et sciens auguriorum, facit. Scal. III. 15. Turneb. XXX. 5. *Taubmann.*

Stupefactus] In codicibus aliquot antiquis, *stipefactus* habetur: ut, *Obstipuit,* et similia. Sed nos usum sequamur. *Pierius.*

Numine pressit] Oraculi fide ab Heleno et Anchisa prædicti. *Pressit* autem vocem Ascanii, quo posset ipse numina deprecari. *Servius.*

120 *Fatis mihi debita tellus*] Bona Periphrasis est, ne *fatalis* diceret, quod est medium: et in precibus nihil ambiguum esse debet. *Idem.*

Salve fatis mihi debita tellus] Frequentissimum hoc accedentibus ad exoptatum locum. Ulysses accedens ad Ithacam Odyss. XIII. *κῦσεν δὲ ζείδωρον ἄρουραν, Αὐτίκα δὲ νύμφῃς ἠρήσατο χεῖρας ἀνασχὼν, Νύμφαι νηϊάδες κοῦραι Διὸς,* &c.: *Osculatus est autem almam tellurem, Statim autem Nymphis supplicavit sublatis manibus, Nymphæ Naïudes filiæ Jovis,* &c. Ovidius Fast. l. I. ‘Diique petitorum, dixit, salvete locorum, Tuque novos cœlo terra datura Deos. Fluminaque et fontes, quibus utitur hospita tellus, Et nemorum Nymphæ, Naïadumque chori.’ Scholiastes Apollonii l. II. *τοὺς ἐπιδημοῦντας ἔθος ἦν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ θύειν θεοῖς ἐπιχωρίοις, καὶ ἥρωσι.* Quibus ait, morem fuisse, ut qui ad locum aliquem accederent, sacrificarent Diis et Heroibus illius loci. Servus apud Plautum Bacchid. ‘Herilis patria salve, quam ego biennio Postquam in Ephesum abii conspicio lubens.’ Alter in Sticho: ‘Salvete Athenæ, quæ nutrices Græciæ. O terra herilis patria te video lubens.’ Catullus: ‘Salve, o venusta Sirmio, atque hero gaude, Gaudete vosque Lydiæ lacus undæ,’ &c. Hæc

lætitia osculo significabatur. Præmisi jam locum Homeri Odyss. XIII. et adjicio alterum Odyss. IV. ubi de Agamemnone attingente patriam, Καὶ κύει ἀπτόμενος ἣν πατρίδα: *et osculabatur attingens suam patriam.* Non satis osculum, imo adoratio. Euribates apud Senecam Agam. 'Delubra, et aras cœlitum, et patrios lares Post longa fessus spatia, vix credens mihi, Supplex adoro.' *Cerda.*

121 *O fidi Trojæ salvete Penates*] Æneæ scilicet, non Trojæ, quam nequivere servare. *Servius.*

122 *Hic domus*] Aut familia: ut, 'Da propriam, Tymbræe, domum.' Aut ordo est, Hic est patria, hic domus. Ante enim patria est, sic domus. *Idem.*

125 *Accisis*] Undique concisis vel consumptis: et hoc est apud nos *ac*, quod apud Græcos ἀμ. Hinc est, 'Amsancti valles,' id est, undique sancti. *Idem.*

Accisis] In codicibus aliquot antiquis, *ambesis* legitur: ut in III. 'Ambesas subigat malis absumere mensas.' Servius, *accisis* agnoscit, et particulas *ac*, *oc*, *an*, idem apud nos præstare dicit, quod apud Græcos ἀμ: et crediderim ego, *ambesis* loco hoc ex paraphrasi desumptum esse. *Pierius.*

Accisis] 'Αμφικόποις. Turneb. XXX. 5. opinatur Servium *ancisis* agnoscere: quod sit, *ambustis.* Quidam leg. *ambesis.* Taubmann.

Mensas] Quæ fiebant ἐκ τῶν σκληροτέρων μερῶν τῶν ἀρτῶν, ut ait Didymus, id est, e durioribus panis partibus compactum frustum. Vide et Cæl. VII. 12. *Idem.*

128 *Hæc erat illa fames*] Ac si diceret, Hoc fuerat timendum periculum: quod pericula determinat. *Servius.*

Suprema manebat] In Romano codice *suprema manebant.* Ac de *supremo* quidem alibi, quibus locis, quibusque marmorum testimoniis aliquando gemino *pp* scribi solitum. Quod vero *manebant* plurali numero scriptum sit, subintelligendum esset, *adversa.* Nam Celeno, quum multa horrenda moneret, supremum hoc addidit, ut gravissimum infortunium. Fuitque semper Æneas super obscena ea fame sollicitus, qua quidem adversa omnia terminanda Helenus pollicetur, futurumque ut sit requies ea certa laborum. Placet et *manebat*, quod esset ea fames 'exitiis positura modum.' Nam quo ad labores, 'Terra graviora manent.' *Pierius.*

130 *Lumine solis*] Pro Sole millies. Ita Lucret. l. I. 'Visuque exortum lumina Solis.' Et Græci passim, φάος ἡλίου. *Cerda.*

131 *Quæ loca, quive, &c.*] Tale illud Æn. I. 'Ut primum lux alma data est, exire, locosque Explorare novos, quas vento accesserit oras, Qui teneant,' &c. Quæ imitatio sumpta ab Homero Odyss. VI. Ὤμοι ἐγὼ, τέων αὖτε βροτῶν ἐς γαῖαν ἱκάνω; Ἦ ῥ' οἵγ' ὑβρισταί τε καὶ ἄγριοι, οὐδὲ δίκαιοι; Ἠὲ φιλόξεινοι, καί σφιν νόος ἐστὶ θεουδής; *Heu mihi, quorumnam hominum ad terram veni? Anne hic injurii et agrestes, neque justi? Aut hospitales, et ipsis est mens Deorum reverens?* Pari ingenio idem Ulysses Odyss. X. Δὴ τότ' ἐγὼν ἑτάρους προΐειν πεύθεσθαι ἰόντας, Οἵ τινες ἀνέρες εἶεν ἐπὶ χθονὶ σῖτον ἔδοντες: *At tunc ego socios præmisi sciscitatum profectos, Quinam viri essent supra terram pane vescentes.* Idem.

Habeant] Habitent. Hoc enim frequentativum est, ab eo quod est *habeo.* Servius.

Habeant] *Habere* pro habitare frequenter in usu, ut Græcis τὸ ἔχειν. Plautus in Prol. Aulul. vs. 5. 'qui nunc hic habet.' Homer. Iliad. A. 18. ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες. Musæus ἔχω γείτονα πόντον. Nob. Heins. ad Ovid. Metam. IV. 772. 'Cujus in introitu geminas habitasse sorores,' ex melior. Cod. reponit *habuisse.* Vide Salmasium in Notis ad Tertull. de Pallio p. 249. *Emmeness.*

Ubi mœnia gentis] Laurolavinium dicit. *Servius.*

133 *Nunc pateras libate Jovi*] Ab eo quod continet, id quod continetur. *Idem.*

Nunc pateras libate Jovi] Lactantius hic intellexit Anchisen a filio consecrari. 'Anne,' inquit, 'potest aliquis dubitare, quomodo religiones eorum sint institutæ, cum apud Maronem legat Æneæ verba sociis imperantis, Nunc pateras,' &c. 'cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem: Poscamus ventos, atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.' *Germanus.*

134 *Anchisen genitorem*] Bene Jovem et Anchisen, qui caussa oraculi fuerunt. *Servius.*

Reponite mensis] Aut timore verborum Ascanii interrupta renovate: aut *reponite*, frequenter ponite, id est, crebro libate, bibite. *Idem.*

Vina reponite mensis] *Reponere* verbum esse convivale constat: unde et infra l. VIII. 'Jubet sublata reponi Pocula.' Hinc fit ut quidam existimarint *repotia* dicta, quasi *repostia*, hoc est, τὴν μεθέορτον ἡμέραν, qua apud maritum novum instaurabatur et veluti reficiebatur potatio. *Germanus.*

135 *Tempora ramo Inplicat*] Diebus festis ita epulabantur, coronati. *Servius.*

136 *Geniumque loci*] Apollinem vult intelligi. In tutela enim ejus tota fuerat regio: ut, 'Quam pater inventam primas cum conderet arces, Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus.' Aliter iniquum est, si cum omnes invocet, Apollinem prætermittat: præsertim cum Helenus dixerit, 'Aderitque vocatus Apollo.' *Idem.*

Primamque deorum] Quia ipsa est mater Deorum. *Idem.*

Primamque deorum Tellurem] Recurre ad illud l. IV. supra: 'prima et Tellus, et pronuba Juno.' *Germ.*

137 *Nymphasque, et adhuc ignota precatur flumina*] Bonum ordinem sequitur. Sic alibi, 'Nymphæ Laurentes, Nymphæ genus amnibus unde est.' *Servius.*

138 *Noctem, noctisque orientia signa*] Quæ noctem sequuntur: ut Nymphas flumina. Invocat enim sibi conjuncta. *Idem.*

139 *Idæumque Jovem*] Vide quæ dicta ad Georg. IV. 152. Sic Hom. Κρονίωνος Ἰδαίου. Meminit et Callimachus in Hymno ad Jovem, Ζεῦ δὲ μὲν Ἰδαίοισιν ἐν οὔρεσί φασι γενέσθαι. *Emmeness.*

Phrygiamque ex ordine matrem] Aut contigue, quia Idæum dixerat Jovem: aut certe rite, id est, more solenni. *Servius.*

140 *Duplicis*] Duos. *Cœlo* autem, Venerem: *Erebo*, Anchisen. *Idem.*

141 *Cœlo clarus ab alto*] In serenitate, quod est augurii. Nam si cœlo nubilo fuerit, caussa est. *Idem.*

Clarus] Faustum omen, si sereno et claro cœlo intonaretur. Itaque idem hic dicit per *clarum Jovem*, quod in IX. per *cœlum serenum*, cum ait: 'Audiit, et cœli genitor de parte serena Intonuit lævum.' *Cerda.*

Clarus intonuit] Boni ominis augurium, et certissimum divinitatis argumentum sunt tonitrua in puro et innubilo cœlo: ut Horat. Od. I. 34. Videatur Turneb. XXII. 20. et Alexand. V. 15. *Taubmann.*

142 *Radiis et auro*] Radiis aureis. *Servius.*

Radiis ard. lucis et auro] Νεφέλην χρυσίζουσαν, et χρυσοειδῆ. *Germanus.*

Ardentem nubem] Alii fulmen, nubem ardentem dicunt, ut Lucanus, 'Atque ardens aëre solo,' quos hoc loco secutus est. Alii fulmen dicunt aëris scissione ardentem rimam, quos alibi sequitur dicens, 'Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.' *Servius.*

144 *Diditur*] In antiquis *diditur*: quo sæpe utitur Lucretius pro *spar-*

gitur, diffunditurve: in aliis *deditur.* Pierius.

Diditur] Verbum *dido*, est distribuo. Itaque *rumor diditur*, est, rumor spargitur. Horat. Sat. II. 2. 'munia didit,' id est, partitur. Lucretius l. III. 'Sensiferos motus quæ didit prima per artus.' Inde in VIII. 'tua terris didita fama.' Itaque nihil est aliud, *rumor diditur*, quam rumor distulit. Ita Tacit. Ann. XI. 'Didita per provincias fama.' Quod Plutarch. in Anton. et Græci alii, *λόγος διῆλθεν*, et *πολὺς ἦν λόγος*, et *λόγος διήει. Cerda.*

Rumor] Alciatus Parer. I. 6. sic definit: 'Rumor is videtur, qui recenter emanavit, et per ora hominum circumfertur.' Quadrat hæc definitio in hunc locum, ubi rumor subito conceptus, ac recenter emanans in omnes serpit. Inde Stat. Theb. II. 'fuso rumore,' quo innuit famam primo serpentem, qui sane locus Statii ad imaginem Maronis; ait enim: 'Ergo alacres Argi fuso rumore per urbem Advenisse duci generos.' Præclare Ovidius Eleg. Trist. III. 12. vocavit *gradum famæ:* 'Et fieri famæ parsque gradusque potest.' *Idem.*

145 *Condant*] In antiquis aliquot codicibus, *condent* habetur, futuro tempore modi finitivi. Sed *condant* eodem tempore modi optativi elegantius est, et vocale magis. *Pierius.*

146 *Certatim instaurant epulas*] Id est, 'Et vina reponite mensis.' *Serv.*

Omine magno] Cœlesti dicit. Alibi, 'Nam te majoribus ire per altum Auspiciis manifesta fides.' *Idem.*

147 *Vina coronant*] Pro *pateris.* Idem.

148 *Cum prima*] Vetera aliquot exemplaria *primo* legunt, adverbialiter. Sed *prima* lampade multo magis placet. *Pierius.*

150 *Diversi*] Id est, euntes quisque in diversa: sic in IX. 'Diversi circumspiciunt,' id est, in diversa, locutione poëtica. Supra clare posuit, 'a portu diversi.' *Cerda.*

Hæc fontis stagna Numici] Ista jam ab incolis discuntur. Quod autem ait *stagna*, verum est. Nam Numicus ingens ante fluvius fuit, in quo repertum est cadaver Æneæ et consecratum: post paulatim decrescens, in fontem redactus est: qui et ipse siccatus est, sacris interceptis. Vestæ enim libari non nisi de hoc fluvio licebat. *Servius.*

Numici] *Numicius*, Græce *νομίκιος*, teste Dionys. Halic. l. I. Latii flumen est, super quod situs est Æneas, ut Livius I. 2. Alludit Ovid. Metam. XIV. 598. 'Litus adit Laurens; ubi tectus arundine serpit In freta flumineis vicina Numicius undis. Hunc jubet Æneæ, quæcunque obnoxia morti Abluere,' &c. Hinc gens Numicia, in qua oriundus T. Numicius Priscus Cons. de quo Livius II. 63. Meminit etiam viæ, quæ a Numicio nomen sortita est, Horat. epist. I. 18. 'Brundusium Numici melius via ducat, an Appi.' Ejus extat etiam in eodem libro epistol. 6. ad Numicium scripta. *Emmeness.*

152 *Tum satus Anchisa*] Quamvis fatis fideret, tamen humanitatis officium putavit ad regem legatos mittere, ne ob superbiam alienos fines invadere videretur: interim non expectato de pace responso urbem designat, tantum spei in fatis reposuerat. *Donatus.*

Ordine ab omni] Ex omni qualitate dignitatum: quod apud Romanos in legatione mittenda, hodieque servatur. *Servius.*

153 *Oratores*] Legatos: sic XI. 103. 'Jamque oratores aderant ex urbe Latini.' Quid tamen sit differentiæ inter legatum et oratorem docet Albert. Gentilis de legationibus I. 2. *Emmeness.*

Augusta ad mœnia] Augurio consecrata. Hinc paulo post illud est, 'Tectum augustum, ingens.' Et nisi in augusto loco consilium senatus ha-

bere non poterat. Unde templum Vestæ non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret senatus, ubi erant virgines: nam hæc fuerat regia Numæ Pompilii. Ad atrium sane Vestæ conveniebatur, quod fuerat a templo remotum. *Servius.*

154 *Ramis velatos Palladis*] Statius Theb. II. 'ramus manifestat olivæ Legatum, causasque viæ.' Ergo, quia pacem petituri, velantur ramis Palladis. Et Sil. l. XIII. ramum olivæ vocat, 'pignora pacis.' Sed vide in VIII. meminit 'paciferæ olivæ.' *Velatos* explicat gestantes velamenta in manibus, quem locum illustro infra in hoc libro, ad illud, 'Præferimus manibus vittas.' *Cerda.*

155 *Donaque ferre viro*] Ex more receptissimo. Quid enim aptius ad flectendos animos illorum, ad quos destinata legatio? Legati Hispanorum dant Annibali apud Silium l. II. 'Clypeum sævo fulgore micantem Oceani gentes ductori dona ferebant, Callaicæ telluris opus, galeamque coruscis Subnixam cristis, vibrant cui vertice coni Albentes niveæ tremulo nutamine pennæ.' Inde Æneid. XI. Venulus Legatus: 'Postquam introgressi, et coram data copia fandi, Munera præferimus, nomen, patriamque docemus.' *Cerda.*

157 *Designat mœnia*] Plenius hoc Æn. v. 755. 'Interea Æneas urbem designat aratro.' Ad quem locum consule Servium. *Designare* Donato ad Ter. Ad. I. 2. 7. est rem novam facere. *Emmeness.*

Fossa] Sulco: et sunt ista reciproca. Nam et *Sulcum* ponit pro *fossa:* ut, 'Ausim vel tenui vitem committere sulco,' id est, fossa. *Servius.*

158 *Moliturque locum*] Præparat. *Idem.*

Primasque in litore sedes] Ideo *primas,* quia imperium, Lavinium translaturus est. Et sciendum civitatem, quam primo fecit Æneas, Trojam dictam, secundum Catonem et Livium: quod ipse dicit, 'Nec te Troja capit.' *Idem.*

159 *Castrorum in morem*] Brevem scilicet. *Idem.*

Pinnis atque aggere cingit] Muro, in quo pinnæ sunt: et est Synecdoche. *Aggere* autem, fossa. *Id.*

Pinnis] Θριγκοῖς. *Germanus.*

Pinnis] Hanc vocem proprie hærere in galeis militaribus, atque inde traductam ad muros, docet Varro de Lin. Lat. l. IV. nam de pinnis loquens ita ait: 'Ab his, quas insigniti milites habere in galeis solent, et in gladiatoribus Samnites.' Ædificium, cui insunt pinnæ, περίπτερον vocat sanctus Propheta Amos cap. 3. *Cerda.*

Aggere] Intelligit vallum, quod solebat erigi ad labrum fossæ interius. Fiebat ex aggestis cespitibus; ideo signate Maro *aggere.* Est enim *agger* aggesta terra, una cum sudibus. Sudes Virgilius omisit, contentus nominasse aggerem. Nominant alii. Ammian. l. XXXI. 'Vallum sudibus densis, et fossarum altitudine cautius astruebatur.' Itaque et sudibus, et aggesta terra fiebant militaria munimina, præsertim cum raptim extruerentur. *Idem.*

160 *Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum*] Hypermetrus versus. *Servius.*

Jamque iter emensi] Frequenter poëtæ Græci ἀναμετρεῖν ὁδὸν, κέλευθον, ἅλα, dicunt. *Germanus.*

Turres ac tecta] Primo enim altiora ædificia, deinde cum propinquius acceditur, humiliora cernuntur. *Donat.*

Turres ac tecta Latinorum] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *turris ac tecta Latini* legitur. Servius *Latinorum* hypermetrum agnoscit: quod etiam in Mediceo codice habetur. In plerisque aliis aliena id manu scriptum, priore abrasa lectione. In Porcio *orum* ultimæ duæ syllabæ derasæ sunt; sed fuit hæc eorum imperitia, qui figurarum id genus in

carmine non intelligebant. Porro Asper Grammaticus, ita *Latinorum* Virgilianum putat, ut versum etiam in suos pedes dividendo, neque syllabam, neque literam ullam deerrare permittat: exemplaque insuper alia oggerit, quibus Virgilium Hypermetro libenter usum ostendat. Est etiam in aliquot antiquis, *turris et tecta*, pro *ac tecta:* quod in aliorum sit arbitrio. *Pierius.*

Latinorum] Versus hypermeter, cujus extremum in duas in syllabam sequentis, per concretionem. Quos versus Scaliger libenter appellet δολιχούρους, et ἐπιούρους: II. 31. *Taubmann.*

161 *Muroque subibant*] Alibi per accusativum: ut, 'Æneæ subiit mucronem, ipsumque morantem Sustinuit.' Et hoc secundum naturam est. Nam, 'it sub mucronem,' dicimus. Nam per dativum figuratum est. *Servius.*

Muroque] In Romano codice, *muros*, per accusativum est: quod secundum naturam esse ait Servius; *muro* vero, per dativum figuratum. *Pierius.*

Muroque subibant] Hom. Iliad. O. δύοντό δὲ τεῖχος ἀνάγκῃ. et Od. M. ἐπήλθετε δῶμ' ἀΐδαο. *Germanus.*

162 *Pueri, et primævo flore juventus*] Bene Romanæ militiæ exprimit morem. Nam post pubertatem armis exercebantur: et sexto decimo anno militabant. Quo etiam solo sub custodibus agebant. Nec est contrarium, 'Longa populos in pace regebat.' Nam licet in pace essent, exercitium tamen vigebat armorum. *Servius.*

Primævo flore juventus] Isid. IX. 3. refert ad primam tyrocinii ætatem, quæ erat ab anno decimo sexto. *Cerd.*

Ante urbem pueri, &c.] Laudat Virgilium P. Victorius var. lect. XXX. 6. quod diligenter exposuerit instituta priscorum Latinorum, et qua disciplina imbuere pueros suos soliti fuerint. Illa quippe institutio finem habebat, fortitudinem militarem et scientiam rerum bellicarum. Videtur hic attingere tyrocinia Romanorum, teste Turn. XXVI. 22. ut ex sequentibus versibus satis liquet. *Emmeness.*

163 *Domitantque in pulvere currus*] Equos sub curribus. *Servius.*

In pulvere] Quia ibi melius animalia domantur, ubi difficilior tractus est. *Donatus.*

Currus] Equos sub curribus: ita XII. 'Infrenant alii currus,' id est, equos. *Scaliger.*

164 *Acris arcus*] Fortes: et est κατάχρησις, nam acrimonia mentis est. *Servius.*

Lenta] Mollia. *Idem.*

165 *Ictu*] Jaculatione. *Idem.*

Ictu] Non ut sese ferirent invicem, sed ut destinata percuterent. *Don.*

166 *Prævectus*] In codicibus omnibus antiquis quotquot habui, uno exemplo legitur *prævectus.* Quod magis ostendit anticipationem. Est et ubi loco particulæ *quum*, scriptum sit *tum.* Sed hoc ob similitudinem literarum *c* et *t*, quæ eadem pene forma sunt in notis Longobardicis, ut alibi dictum. *Pierius.*

167 *Ingentis*] Ex stupore nuntii laus ostenditur Trojanorum. Et bene novitatis ostendit opinionem. Ingentes enim esse, quos primum vidimus, opinamur. *Servius.*

Viros ingentis ignota veste] Nam ex inpræmeditata re, et perturbato animo, putavit se vidisse illos ultra humanam formam. Extollit autem regiam Latini a pulchritudine ædificii, et ab ornatu triumphali, non a pictura fabularum. *Donatus.*

Reportat] Aut *re* vacat: aut *re* pro *ad* posuit, ut sit *adportat.* Servius.

168 *Intra tecta vocari*] Dissentit hoc loco a Romana consuetudine. Nam legati si quando incogniti venire nuntiarentur, primo quid vellent, ab exploratoribus requirebatur: post ad eos egrediebantur magistratus mi-

nores: et tunc demum senatus extra urbem postulata noscebat, et ita, si visum fuisset, admittebantur. Sed hoc prudenter fecit; Latinum namque memorem vult esse responsi, et avidum satis ad externos videndos, per quos promittebatur felicitas. *Idem.*

169 *Solio medius consedit*] Ut supra diximus, *Solium* est veluti armarium de uno ligno, ad regum tutelam factum. Secundum alios, a soliditate dictum. Secundum Asperum per Antistichon, quod solum unum capit: quasi *sodium*, a sedendo. Nam et *sella*, quasi *sedda* dicta est. *Idem.*

Consedit] Quod regibus, ducibus, et judicibus convenit. Phædr. fab. IV. 17. 'consedit genitor tum Deorum maximus.' et Ovid. Met. XIII. 'considere duces.' Ascon. Pædian. 'consedit Pompejus ad ærarium.' vide Taubm. Æn. I. 56. ubi etiam de solio, quod majestatem conciliat, quem *βασιλικὸν θρόνον* appellat Beda de Orthogr. Vide Guther. de jure manium II. 21. *Emmeness.*

170 *Tectum augustum, ingens*] Domum, quam in Palatio diximus ab Augusto factam, per transitum laudat: et quasi in Laurolavinio fuisse commemorat. *Servius.*

Augustum] Vel quia domus fuit regum, vel quia reges ipsi sibi regnandi auspicia sortiebantur; illic enim potestatem sumebant et fasces erigebant. *Donatus.*

Tectum augustum] Hanc regiam deinde nominat templum; unde, credo, in hoc initio *augustum tectum*, templum respiciens. Quæ sint augusta aperit Sueton. in Aug. 'Loca religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, augusta dicuntur.' Et Ovid. Fast. I. 'Sacra vocant augusta patres, augusta vocantur Templa sacerdotum rite dicata manu.' Huc allusit Cicero Leg. II. scribens: 'Bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides consecrantur manu, quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt. Et in Orat. pro Domo: 'Cum suis dicat se manibus consecrasse, quæ tua fuit consecratio?' Ergo in Apul. Flor. IV. nominante, 'augusta loca Cytheronis,' cur non capiam templa ibi dicata Apollini? et *augustum* ait cum blandimento ad suum Principem. Quo etiam usus Ovid. Trist. el. I. 1. 'Ignoscant augusta mihi loca, Dique locorum; Venit in hoc illa fulmen ab arce caput.' Ceterum ad Maronis Musam Statius Silv. IV. 'Tectum augustum, ingens, non centum insigne columnis, Sed quantæ superos, cœlumque, Atlante remisso, Sustentare queant.' Tectior fuit in imitando Ovid. Met. II. 'Regia Solis erat sublimibus alta columnis.' Et tectissimus Claud. in Cons. Honorii VI. 'subnixasque jugis immanibus ædes.' *Cerda.*

Tectum augustum, &c.] Ἀσύνδετον, et *inconjunctum:* figura laudabilis, de qua Scal. IV. 28. et II. 32. Domum autem Augusti, in Palatio factam, per transitum laudat. *Taubmann.*

Tectum Urbe fuit summa] Interpretatur *ἀκρόπολιν*, id est, *arcem:* ut supra: *alta Ceraunia*, pro *Acroceraunia*: Turneb. l. XXX. Hunc autem versum Scal. II. 29. *ἁπλολόγον* vocat: cujus dictio et dimensio et concinnitas simplex ac inelaboratæ similis: cujusmodi et ille Ovidii, 'Regia Solis erat sublimibus alta columnis.' *Idem.*

171 *Urbe fuit summa*] Veteres codices nonnulli una cum Mediceo, *summa*, nonnulli *media* legunt. Utrumque placet. Si *summa*, propter arcem, quæ solita est editiori loco poni: si *media*, quia domus regia in medio esse debet, ut de angue in orbem voluto cum domo in medio sita, quod imperatorem significet, in commentis Ægyptiorum habetur. *Pierius.*

172 *Horrendum*] Venerandum: non quod horroris sit. *Servius.*

Horrendum silvis] De religione silvarum poëtæ multa. Lucanus in de-

scriptione luci III. 411. 'Arboribus suus horror inest.' Ut hoc loco *regia Pici:* sic apud Horat. ep. I. 11. 'Crœsi regia Sardis,' scilicet *domus.* De specu etiam dicitur, ut apud nostrum l. VIII. 'At specus et Caci detecta apparuit ingens Regia.' *Emmeness.*

173 *Hic sceptra accipere*] Hoc in palatio fiebat. *Servius.*

Hic sceptra accipere] In antiquis plerisque codicibus, *hic sceptra adcipere,* hoc est, in loco consistentibus. Quanquam placet et *hinc,* de loco adverbium, veluti etiam omen erat, coronas laureas Cæsaribus triumphaturis ex eo carpere Laureto, quod in Vejentano Livia post Augusti statim nuptias pangi jusserat: de quo plura Suetonius. Neque vero illud dissimulabo, esse codices veteres, qui *sceptrum* unitatis numero legant: quod aliorum arbitrio relinquimus. *Pierius.*

Primos attollere fascis] Cui et contrarium, *fasces summittere.* Alludit autem ad Capitolium, moremque Romanorum, apud quos magistratus omnes fascibus insigniri soliti, fasces ex Capitolio rite et more majorum desumebant. Est et ad idem allusio elegans apud Tacit. Ann. lib. XX. ubi inducitur acerrimus belli in Pop. Rom. instinctor concitorque Tullius Valentinus, dissuadente Julio Auspice, et pacis bona dissertante et asserente, subjecta præcedentibus hac clausula: 'Quod bello caput? unde jus auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent? Nondum victoria: jam discordia,' &c. In eo siquidem tumultu, potiusque bello justo, Galliarum civitates cum fœderatis, incerto imperio, et æqua æmulatione bellum suscepturæ videbantur, nullo duce, vel imperatore constituto, in cujus verba juraretur. *Germanus.*

174 *Curia templum*] Quia, ut diximus supra, curia non est nisi in augurato loco. *Servius.*

Hoc illis curia templum] Legatos, cum apud Græcos tum apud Latinos, in templis olim auditos esse, luculenter docet J. Brodæus Miscell. IV. 17. *Taubmann.*

175 *Hæ sacris sedes epulis*] In Romano codice, *hæc,* unitatis numero legitur: ut sit, *Hæc sedes.* In reliquis plurale est. In Mediceo, *sacræ sedes.* Sed melius *sacris,* ut in Porcio. *Pier.*

Hæ sacris sedes epulis] Nam in templo epulum Deorum dari solebat apud Romanos: Turn. XXX. 5. *Taubmann.*

Ariete cæso] Hoc sacrificium in janua palatii fiebat festis diebus. *Serv.*

176 *Perpetuis mensis*] Longis, ad ordinem exæquatis sedentium. Majores enim nostri sedentes epulabantur: quem morem habuerunt a Laconibus et Cretensibus, ut Varro docet in libris de gente populi Romani: in quibus dicit quid a quaque traxerint gente per imitationem. *Servius.*

Perpetuis mensis] In longum compositis, atque ad ordinem sedentium exæquatis. Constat enim Romanos et alios vetustissimis et heroicis illis temporibus sedentes epulari solitos: postea, ut et Græcos, et omnem fere Orientem hodieque, accubuisse. Vide et Cæl. XXVII. 25. De ritu accumbendi videatur Lipsius Antiq. l. III. et l. XIII. ad Tacitum, et P. Ciacconius, et G. Stuckius. *Taubmann.*

Perpetuis mensis] De accubitu veterum legendus Mercur. de art. Gymn. I. 11. *Emmeness.*

177 *Veterum*] Perpetuum epithetum. Tibull. 'Sic veteris sedes incoluistis avi.' Alibi: 'Ritus ut a prisco traditus extat avo.' Et adhuc: 'Quos tulit, a prisco traditus extat avo.' Sed quis nescit fumum imaginum? quis non quæ de atrio, ubi illæ sitæ, ab atricie, et antiquitate? Parco. Quos Virg. 'avos veteres,' Silius l. VIII. 'clarique dein stant ordine patres.' *Cerda.*

Ex ordine] Prout sibi successerant. Sane intelligendum est, ita ut nati

fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas. *Servius.*

Ex ordine] Ita ut nati fuerant. *Donatus.*

178 *Ex cedro*] Quod lignum non facile consumitur vetustate. Hoc genus ligni tineam nescit: corruptionemque ex antiquitate non sentit; unde est *cedria*, quæ chartam reservat. Hinc est illud, 'Et cedro digna locuti.' Aut *Cedria peruncta*, quoniam ligna custodit ac conservat. *Servius.*

Cedro] Ex cedro factæ, quia hoc lignum cariem non sentit: vel *Cedria uncta*, quæ ligna conservat. *Donat.*

Antiqua e cedro] In veteribus codicibus, quos legerim, vel *antiqua e cedro*, absque *x* litera, quod omnino suavius videtur: vel absque ulla præpositione *antiqua cedro*, ut in Mediceo habetur. *Pierius.*

Ex cedro] Ob æternitatem materiæ, de qua multa ex antiquis observavit Junius de Pict. Vet. III. 11. Vide quæ Cerda notavit Ge. II. 443. *Emmeness.*

179 *Vitisator*] Non inventor vitis, sed qui genus vitis demonstravit Italis populis. *Servius.*

Vitisator] Pro hac sententia clare Ovid. Fast. I. Nam de Saturno, 'Fuscum rate venit ad amnem Ante pererrato falcifer orbe Deus.' Ubi falcem Saturno, ut Virgilius attribuit. De imitatione moneatis; nostrum conjunxisse quæ divisit Lucret. l. II. 'Tristis item vetulæ vitis sator æqua fatigat.' Est hoc, quod Ovid. Met. IV. 'genialis consitor uvæ.' Macrobius, et Lilius Poëtam rejiciunt ad imitationem Accii: 'O Dionyse, pater optime vitisator, Semele genitus Euchia.' *Cerda.*

Sub imagine falcem] Aut statuæ exprimit gestum, ut dicat, Ita tenebat falcem, ut eam sub vultu haberet: aut *sub imagine*, sub theca dicit, quæ falcis est similis. *Servius.*

Curvam servans sub imagine falcem] *Servans falcem*, hoc est, perpetuam tenens. *Sub imagine*, sic accipiendum: quod sic eam teneret, ut ejus visu semper delectaretur; utpote amator vitium, quarum culturam omnem putatio falcis antevenit. Sub imagine ergo; sub oculis imaginis suæ tantum: quoniam mox sequitur: 'Saturnusque senex.' Ecce patefecit, quid sit, sub imagine servans falcem: sic enim sub imaginis oculis fuit; ut ferentis aspectibus semper esset objecta. *Curvam* cur dixerit, manifestum est: sic enim formatur: erecta quippe aliam speciem facit. *Donatus.*

Curvam servans sub imagine falcem, Saturnusque senex] In multis codicibus interpunctio est, quæ si absit sensus manifestior videtur. Missis etiam quæ ex Servio Dan. et Donato proferuntur, verba annecto Servii, quæ in vulgato exstant codice, teste Cl. Gronovio Observ. II. 15. 'Quare sub imagine falcem? cum imagine enim pictus est Saturnus. Solvitur: aut scil. pro *in* posuit, aut ipsius quoque falcis non veritas, sed imago, vagina quædam falcis putatur.' Ex his ὁ πάνυ hanc probat explanationem, postquam optimorum testimonio docuit *sub* pro *in* sumi: 'servans sub imagine falcem,' est, cujus imago et vinitoriæ falcis instar tenet. Fabulam habet Apoll. Biblioth. l. I. falcem ἁρπὴν ἀδαμαντίνην a Tellure matre datam esse Saturno. Juvenalis a Saturno sumptam affirmat Sat. XIII. 39. 'Sumeret agrestem posito diademate falcem.' Inde Ovid. Saturnum 'senem falciferum' appellat Fast. I. 234. 'Thuscum rate venit in amnem, Ante pererrato falcifer orbe Deus.' *Emmeness.*

180 *Saturnusque senex*] Antiqui reges nomina sibi plerumque vendicabant Deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italiæ. Nam et supra ait, 'Veterum effigies ex ordine avorum.' Iterum infert, 'Aliique ab origine reges.' Hinc est quod apud Cretam esse dicitur Jovis sepulchrum. Gabalus etiam Romanus imperator So-

lem se dici voluit. Nam *Heliogabalus* dictus est. *Servius.*

Janique bifrontis] Dignum est animadversione, in numismate Adriani exhiberi Janum quadrifontem, videlicet in partem anteriorem et posteriorem, in dextram et sinistram. Quem bifrontem vocant reliqui: Ovidius Metam. XIV. 'Ancipitem Janum' dixit, sicut et Nazianzenus ad Nimesium *ἀμφιπρόσωπον*, de re tamen alia loquens. Cum allusione ad Janum utrinque oculatum dixit Pers. Sat. I. 'quos vivere fas est Occipiti cæco:' quasi nihil admittant, quo debeant optare oculos Jani. *Cerda.*

Janique bifrontis] Cur Janus *διπρόσωπος*, videatur Athenæus XV. p. 692. Edit. Casaub. inprimis Vicent. Cartharius de Imaginib. Deorum. Idem etiam *Quadrifrons*, alicubi exhibetur: a quatuor anni temporibus: quemadmodum *biceps*, a solertia præteritorum et futurorum. *Taubmann.*

181 *Vestibulo*] Hic interdum locus statuarum, qui prope atrium, vel vere ipsum atrium. Juvenal. Sat. VII. 'Æmilio dabitur quantum petet; et melius nos Egimus: hujus enim stat currus aheneus, alti Quadrijuges in vestibulis, atque ipse feroci Bellatore sedens curvatum hastile minatur Eminus, et statua meditatur prælia lusca.' *Cerda.*

Ab origine] Pro *Aboriginum reges:* sed est metro prohibitus. *Servius.*

Alii ab origine reges] Refert se a specialitate ad generalitatem, ut et compendio uteretur, et numerum augeret: in generalitate enim infinita æstimatio est, et plus intelligitur quam veritas habet. *Donatus.*

182 *Martia qui*] In Romano codice, *Martiaque* legitur, per particulam copulativam, ut cum regibus eos etiam pari propemodum honore decoratos indicet, qui pro patria pugnando vulnera passi fuerint. Sed longe omnino magnificentius id ornamenti regibus ipsis addere. *Pierius.*

Pugnando volnera passi] Pugnando quasi reges. *Servius.*

Volnera passi] Ut gloriam ex defensione libertatis ostenderet. *Donatus.*

183 *Sacris in postibus*] Ubi spolia consecrabantur. *Servius.*

In postibus arma] Indicia hæc sunt virtutis. *Donatus.*

In postibus arma] Postes ornabant veteres donis in honorem Deorum suspensis, vel etiam spoliis hostium. Horat. epist. I. 1. 'Vejanius, armis Herculis ad postem fixis.' Pers. Sat. 6. 'Ac jam postibus arma, Jam chlamydas regum, jam lutea gausapa captis, Essedaque, ingentesque locat Cæsonia Rhenos.' Inde *superbos* nominant postes. Vide Æn. II. 504. Lips. de Mil. Rom. dial. V. 17. De curribus consecratis diis meminit Schefferus de Re Vehic. I. 18. *Emmeness.*

184 *Captivi*] Pro *captivorum:* nota figura est. *Servius.*

Curvæque secures] Omnia sine numero posuit, ut plus arbitraremur. *Donatus.*

185 *Cristæ*] Galeæ. A parte totum posuit. *Servius.*

Ingentia] Ut ostendat quanto labore retracta sint. *Donatus.*

186 *Ereptaque rostra carinis*] Bene de omni genere præliorum, spolia illic demonstrat fuisse. *Servius.*

Carinis] Ut appareat etiam navali bello illos vicisse. *Donatus.*

Ereptaque rostra carinis] Rostra Græci *ἐμβόλους* vocant, unde *προεμβολίδα*, *προέμβολον*, et rostratas naves *χαλκεμβόλους*, rostris armatas, quibus a victoribus mutilari per injuriam et ignominiam solebant, quod *ἀκρωτηριάζεσθαι* dicebant. Herod. in Thal. *καὶ τῶν νηῶν καπρίους ἐχουσέων τὰς πρώρας ἠκρωτηρίασαν, καὶ ἀνέθεσαν εἰς τὸ ἱρὸν τῆς ἀθηναίης ἐν αἰγίνῃ.* Unde et rostra, quæ erant in foro Romæ ad Palatinas radices, congesta fuisse, Livius auctor est, et naves Antiatum partim in navalia subductas, partim incensas, rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuisse. Augustus quoque, devicta Ægypto, qua-

tuor ex rostris, columnas ingentes conflavit, imitatus Duilium, qui navali certamine, victis Pœnis, rostratas prius columnas posuerat, ut admonet Serv. supra, Ge. III. in eum locum, 'Navali surgentes ære columnas.' Sed et Homeri interpres in eum locum Il. I. στεῦται γὰρ νηῶν ἀποκόψειν ἄκρα κόρυμβα, τουτέστι, inquit, ἀκροστήλια· unde et ἀκροτομεῖσθαι pro ἀκρωτηριάζεσθαι. Ut autem supra χαλκεμβόλους νῆας, sic et Æsch. in Pers. αὐτοὶ δ' ἀπ' αὐτῶν ἐμβολαῖς χαλκοστόμοις Παίοντο. *Germanus.*

187 *Quirinali lituo*] *Lituus* est incurvum augurum baculum, quo utebantur ad designanda cœli spatia. Nam manu non licebat. *Quirinalem* autem ex persona sua dixit, qualem postea Quirinus habuit. Nam tunc adhuc non fuerat Romulus. Vel *lituum*, id est, regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Servius.*

Lituum] Id est, regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Donatus.*

Quirinali lituo] *Lituus*, præterquam quod militare est instrumentum, erat etiam olim augurum, 'incurvum, et leviter a summo inflexum bacillum.' Verba sunt Tullii de Divin. l. I. Agell. v. 8. 'Lituus virga brevis, in parte, qua robustior est, incurva, qua augures utuntur.' Plutarch. in Romulo loquens de lituo augurali, ἔστι δὲ καμπύλη ῥάβδος, ᾗ τὰ πλινθία καθεζομένους ἐπ' οἰωνῶν διαγράφειν: *Est incurvus baculus, quo, qui augurabantur sedentes designabant loca.* Cicero de Divin. l. I. 'Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus?' Et infra, eundem dat Attio Navio auguri describenti regiones. Apul. Apol. I. 'auguribus lituus.' Ergo Picus, quia augur, cum lituo est. Sed cur lituus dicitur Quirinalis? Audi ibidem Plutarchum: τὰ δὲ ἄλλα τὸν ῥώμυλον διαφερόντως θεοσεβῆ, ἔτι δὲ μαντικὸς ἱστοροῦσι γενέσθαι, καὶ φορεῖν ἐπὶ μαντικῇ τὸ καλούμενον λίτυον: *Mire alioquin Romulum tradunt fuisse religiosum, augurandique peritum, atque ob eam scientiam lituum gestasse.* Cic. adducto loco: 'Nempe eo (lituo) Romulus regiones direxerit tunc, cum urbem condidit.' Itaque, quia Romulus, qui lituum gestabat, dictus est *Quirinus*, factum ut lituus ab eo dicatur *Quirinalis.* Cerda.

Quirinali lituo] Dictum per defectionem: pro, Picus Quirinali lituo erat: vel, lituum Q. tenens: neque enim succinctus erat lituo. Tale Cic. 'Roscius histrio summa venustate.' Sic dicimus: 'statua grandi capite,' scil. *erat:* uti curiose disputat Agellius v. 8. et Turnebus IX. 10. et XXVIII. 45. et XXX. 5. et Tremellius sive is potius Franc. Junius sit, ad Genesin XXIV. 22. Sic Hom. οἶνον καὶ σῖτον ἔδοντες. Quam ellipsin *analogicam* vocat: quia ex altero membro deprehenditur suppleri aliquid ἀναλόγως oportere. *Lituus* autem, baculus erat in manu incurvus, quo augures utebantur ad designanda cæli spacia: quia manu non licebat. Donatus, atque etiam Servius, baculum regium exponunt, in quo potestas esset dirimendarum litium. *Quirinalem* vocat Poëta, ex persona sua, qualem scil. Quirinus sive Romulus postea habuit: quem Pico hic tribuit, quod augurum disciplina ab Aboriginibus manasse credita sit, auctore Dionysio. *Taubmann.*

Parva] Vel quia trabeæ non extant, aut non magni pretii sunt: quia veteres non erant ambitiosi cultus. *Donatus.*

188 *Succinctus trabea*] Toga est augurum, de cocco et purpura. *Serv.*

Trabea] *Trabea*, vestis erat, quæ quasdam tanquam discolores pannorum trabes habebat: propriamque fuisse equitum, non etiam regum, ducum, vel augurum, docet, contra Grammaticos, Lipsius Annal. Taciti l. III. atque inde 'Trabeata agmina'

dici equites a Statio. Aliamque a *Palmata* et *Picta veste* fuisse, docet Turn. XXVIII. 23. *Parvam* autem vocat, aut vere talem; aut non magni pretii, pro sæculi frugalitate. *Taubmann.*

Ancile] Scutum breve. Regnante Numa, cœlo hujusmodi scutum lapsum est: et data responsa sunt illic fore summam imperii, ubi illud esset. Quod ne aliquando posset auferri, aut ab hoste cognosci, per Mamurium fabrum multa similia fecerunt: cui et diem consecrarunt, quo pellem virgis feriunt ad artis similitudinem. Dicimus autem *hoc ancile*, et *hæc ancilia*. *Anciliorum* vero usurpavit Horatius, 'Anciliorum et nominis et togæ oblitus.' Septem fuerunt paria, quæ imperium Romanum tenerent: Acus matris Deum, Quadriga fictilis Vejorum, cineres Orestis, sceptrum Priami, velum Ilionæ, Palladium, ancilia. *Servius.*

189 *Picus equum domitor*] Ovid. Met. XIV. 'Picus in Ausoniis, proles Saturnia, terris Rex fuit, utilium bello studiosus equorum.' Iterum de eodem: 'tergumque premebat Acris equi.' *Cerda.*

Conjunx Aurea] Nam aliter non stat versus. Et *aurea* per Ironiam dixit. *Conjunx* vero, non quæ erat, sed quæ esse cupiebat: ut, 'Quos ego sim totiens jam dedignata maritos.' Fabula talis est: Picum amavit Pomona Dea pomorum, et ejus volentis est sortita conjugium. Postea Circe, cum eum amaret, et sperneretur, irata eum in avem picum Martium convertit: nam altera est pica. Hoc autem ideo fingitur, quia augur fuit: et domi habuit picum, per quem futura noscebat: quod pontificales indicant libri. Bene autem huic supra *lituum* dedit: quod est augurum proprium. Nam ancile et trabea communia sunt cum Diali, vel Martiali sacerdotibus. *Servius.*

Conjunx] Non fuit, sed esse voluit. Talia multa in Poëtis, et in Nostro non pauca. In II. Corœbus dicitur gener Priami, qui tamen nunquam Cassandram duxit, sed voluit ducere. In IX. 'Excepere auræ vulnus;' quod nullum fuit: nam ante ictum detorta hasta, sed Pandarus, qui jaculabatur, ad vulnus Turni hastam destinarat. *Cerda.*

190 *Aurea*] Ironice, quasi intelligat pessima, et indignationem citat, quod talem virum ita tractasset. *Donatus.*

Versumque venenis] Φαρμακευθέντα. *Taubmann.*

191 *Fecit avem Circe*] Fabulam hanc fusius habet Ovid. Metam. XIV. Græcum est ἀπωρνίθωσε. *Emmeness.*

Sparsitque coloribus alas] Ovid. 'Purpureum chlamydis pennæ traxere colorem,' &c. Eas et Græci a varietate plumarum καταγράφους vocant. *Taub.*

192 *Tali intus templo divom patriaque Latinus*] In antiquis nonnullis exemplaribus legere est, 'tali intus temploque Deum patriaque.' Sed illud, *templo divom*, in pluribus habetur, aut *tali intus divum templo*, ut in Mediceo est. *Pierius.*

Templo divom] Attingit morem a nemine, quod sciam, animadversum. Excipi Legatos in templis Deorum usitatissimum fuit. Itaque templis pro regia utebantur. Firmat hunc morem Val. Flac. Arg. l. IV. apud quem Medea sic loquitur cum Jasone: 'Phœbi genitoris ad aras Ventum, ait: huc adytis jam se de more paternis Rex feret; hic proceres audit, populosque precantes Alloquiis facilis præsens pater admovet æquis.' Apud Silium l. I. non longe a fine, Legati Saguntini audiuntur a Romano Consule in templo. Omitto versus, quippe multos. Apud eundem l. XI. Legati quoque Capuani in templo audiuntur. Hinc etiam illustrabis locum Æn. I. ubi Dido audit in templo Junonis, Trojanos in Africam appulsos. Postquam hoc scripseram, incidi in Brodæum eandem rem ad-

monentem Miscell. IV. 17. qui et firmat testimonio Demosthenis de falsa legat. objicientis ut crimen Æschini, quod huic mori non paruisset. *Cerda.*

Tali intus templo] Revertitur a digressione. Porro Græcismus est, *intus*, pro *in: ἀντιμερία*, adverbium pro præpositione. Græcis frequentior, quam Latinis, loquendi modus. *Hart.*

194 *Placido prior edidit ore*] Bene *placido.* Legatorum enim fuerat, ut ipsi ante loquerentur. Sic in secundo, 'Ultro flens ipse videbar.' *Servius.*

195 *Dicite, Dardanidæ*] Aut exveste eos Trojanos esse cognoscit, quæ erat proprie gentium singularum. Aut *κατὰ τὸ σιωπώμενον* intelligimus famam, quæ eos venire nuntiaverat, eandem etiam Trojanos esse dixisse. Unde infert, 'Auditique advertitis æquore cursus.' *Dardanidæ* autem, ac si diceret cognati. *Servius.*

Dicite, Dardanidæ] Primus verba facit, ut facilitatem suam et benevolentiam in eos demonstret. Potuit autem ex veste Latinus, qui multa experientia esset, Trojanos cognoscere: quod non poterant per teneram ætatem illi, qui erant extra portas. *Donatus.*

Neque enim nescimus, &c.] Similis locus Æneid. I. 'Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem?' *Cerda.*

197 *Quid petitis*] Confert Macrob. V. 8. hunc locum cum Homerico ex Odyss. Sed Scaliger. Poët. V. 3. Quanto, inquit, barbara Polyphemi persona inferior est regia majestate, tanto versus nostri Græcis illis compositiores. Nam recte primum quæritur, Quare venerint? Deinde ipsemet venatur caussas: Necessarium, Utile, Fortuitum. Et signate omnia illa ponuntur; *multa:* et *patiuntur:* et *alto:* nulla enim spes ibi nisi a Fortuna. *Taubmann.*

198 *Vada cærula*] *Cærulum* est viride cum nigro, ut est mare. *Serv.*

199 *Errore viæ, seu tempestatibus acti*] Duo quærit. Si voluntate venistis, quid petitis? Si necessitate, tempestas vos an error adduxit? *Id.*

Errore viæ] Quia in obscuro cœlo, in quo via est navigantibus, ab illa errare possunt: vel vi tempestatis inde abstrahi. *Donatus.*

200 *Qualia multa*] Ad duo respexit: errorem et necessitatem. *Servius.*

Qualia multa] Veteres aliquot codices, *Qualia sæpe mari* legunt. Sed *multa* interpretes agnoscunt. *Pierius.*

Qualia multa] Talis est vocum similium cohærentia Apoll. l. II. *δούρατος ὠρέξαντο πελωρίου, οἷά τε πολλὰ Ῥαισθείσης κεκέδαστο θοοῖς συναρηρότα γόμφοις.* Duo autem hi Virgiliani versus videntur manasse ex illis Apollonii l. IV. *εἰ δέ τι τῆς δὲ πόρους μαίεσθ᾽ ἁλὸς, οἷά τε πολλὰ Ἄνθρωποι χατέουσιν ἐπ᾽ ἀλλοδαπῇ περόωντες.* Addam et illud Hom. Od. Λ. *οὐτασμένος οἷά τε πολλὰ Γίνεται ἐν πολέμῳ, ἐπιμὶξ δέ τε μαίνεται ἄρης.* *Germanus.*

201 *Portuque sedetis*] Ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. *Servius.*

Portuque sedetis] Ita Sid. Apollinaris, Ep. I. 1. 'Mihi jampridem in portu judicii publici sufficientis gloriæ anchora sedet:' ut Joh. Savaro Gallus e Mss. legit. Ibid. ep. 8. *naves sedent.* Id. Carm. 2. 'portumque petenti Tam placido sedeat mihi carminis anchora portu.' *Taubmann.*

202 *Ne fugite*] Ne fugiatis, ne ignoretis. *Servius.*

Ne fugite hospitium] Non modo concedit, quod sua auctoritate jam sumpserant, quod ripas intrarant, sed ultra id, hospitium offertur: ex cognatione autem, quæ Trojanis cum Italis est, ostendit eos posse capere omnem fiduciam. *Donatus.*

203 *Saturni gentem*] Laus generis. *Servius.*

Haud vinclo nec leg. æquam, Sponte sua] Ad aureos Latii incomptosque mores alludit Maro, quos etiam mag-

na veneratione revolvit Tacit. l. III. ubi agitat licentiam et multitudinem legum Romanarum, libidine magis quam judicio rogatarum, aut in ambitionem, clarorumve virorum exilium, vel exitium tendentium, his fere verbis: 'Ea res admonet, ut de principiis juris, et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit, altius disseram. Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere, eoque sine pœna aut coercitionibus agebant, neque præmiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur, et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, ac pro modestia et pudore, ambitio et vis incidebat, provenere dominationes, multosque apud populos æternum mansere, quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant, maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos,' &c. *Germanus.*

Haud vinclo nec legibus æquam] Prædicat de ætate aurea Saturni fuisse homines sponte virtuti deditos, nulla vi aut vinclo, nullis carceribus, cogente nemine. Huc refero Maximum diss. 20. ubi loquens de Saturni ævo, ait, *βίον ἀπόλεμον, ἀσίδηρον, ἀφύλακτον, εἰρηνικὸν, ἀπεριμάτον.* Vides, ut inter reliquas virtutes vocat *ἀφύλακτον*, ut qui nulla egerent custodia, sed boni essent *αὐτομάτως.* Sed signatissima sunt Ovidii loca duo: primus libris Fastorum, et Metamorph. Utrobique enim sermo est de ætate aurea Saturni. In priore loco Janus ita loquitur: 'Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat, Nullus erat justis reddere jura labor.' In posteriore Poëta ipse ait: 'Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo Sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat. Pœna metusque aberant: nec verba minantia fixo Ære ligabantur; nec supplex turba timebat Judicis ora sui, sed erant sine judice tuti.' Hanc ætatem adumbrat Justinus loquens de Regibus, qui primi in orbe fuerunt, scribit: 'Populus nullis legibus tenebatur, arbitria Principum pro legibus erant.' Ut etiam Columella Præfatione sui operis, cum ait: 'Nam sine causidicis olim satis felices fuere, futuræque sunt urbes.' Ubi enim leges, ad quas inviti rapiantur cives, ibi et causidici. Itaque hos abesse, indicium est voluntariæ virtutis. Sed clarissime Apostolus Paulus veram hanc felicitatem exprimit apud Basilium Episcopum Seleuciensem l. I. Teclæ. *βία γὰρ καὶ φόβος ἀρετῆς οὐκ ἄν ποτε γένοιτο δημιουργός· ἐθελούσια γὰρ καὶ οὐκ ἀνάγκης, τὰ καλά: Violentia enim et metus minister non est capessendæ virtutis: voluntaria enim et non necessitate expressa, honesta sunt.* Cerda.

204 *Sponte sua, veterisque dei se more tenentem*] Xenocratis est: qui cum primus Philosophiæ scholam aperuisset, (quod antea in porticibus Philosophi tractarent,) et interrogatus esset, quid præstare posset discipulis; respondit, 'Ut id voluntate faciant, quod alii jure coguntur.' *Serv.*

Veteris] Antiqui: ac si diceret, Aurei seculi imagine vivimus. *Idem.*

Tenentem] Sunt veteres codices, in quibus *ferentem*, pro *tenentem* scriptum invenias. Sed quum superiore versu facta sit mentio vinculi et legum, *tenentem* magis placet. *Pierius.*

205 *Fama est obscurior annis*] Ac si diceret, Nisi esset, jam vos sciretis. *Servius.*

Fama est obscurior annis] Scaliger ita explicat: 'Haud ita multi sunt anni, sed fama pervagata non est.' Est hoc quod Ovidius dixit Fast. VI. 'Unde datas habeat vires obscurior ævo Fama.' *Cerda.*

206 *Auruncos ita ferre senes*] Apud veteres historiæ hoc genus fuit, ut majores natu anteacta posteris indi-

carent: quod hic indicat locus. Lucanus apertius, cum esset de Antæo narraturus, ait, 'Cognita per multos docuit rudis incola patres.' Quia adhuc nec annales erant, nec historiæ. *Aurunci* vero, Italiæ populi antiquissimi fuerunt. *Ferre* autem, quasi cum ostentatione jactare. *Servius.*

Auruncos] Quanquam non sum nescius, quod subjiciam risu a multis excipiendum esse, dicam tamen in codicibus aliquot antiquis *Auricomos* positum ab iis, qui forte, quid sibi vellet *Auruncos*, minus intelligebant. *Pierius.*

Auruncos] Fuerunt hi populi antiquissimi Italiæ. Non negligenda hic Servii Nota, fuisse apud veteres hoc historiæ genus, ut majores natu anteacta posteris indicarent, ut videlicet facta nullo alio instrumento tantum cognitioni traderentur mortalium. Probat ex Lucano, qui, de Antæo loquens, 'Cognita per multos docuit rudis incola patres.' Apud Ovid. el. II. 2. de Pont. senex quidam narrat successum Orestis ac Pyladæ, uti ab aliis audierat. Circa scribendi rationem video in antiquis legi *Auruncos*, non *Aruncos*. Dionysius quoque et Tzetzes Αὐρούκους nominant. *Cerda.*

Ferre] Quasi cum ostentatione jactare. Fuit autem priscis atque adeo barbaris hodieque solenne, ut majores natu res gestas exacte narrarent liberis, qui vice commentariorum essent. *Taubmann.*

His ortus ut agris, &c.] Adstruit, inter Trojanos et Italos nullum generis esse discrimen. Nam *Dardanum* in his terris Jove (ex Electra Atlantis filia, et Corythi regis Italiæ uxore) genitum in Phrygiam profectum esse, Iliumque condidisse, inde isse Samothraciam: post a Corytho, sive monte sive oppido, ad cælum inter Deos sublatum esse, &c. Vide Interpp. *Idem.*

207 *Dardanus*] Jupiter cum Electra Atlantis filia, Corythi regis Italiæ uxore, concubuit. Sed ex Jovis semine natus est Dardanus: ex Corythi Iasius. Dardanus profectus ad Phrygiam, Ilium condidit: Iasius vero Thraciam tenuit, ubi est Samos: quam hic Samothraciam nominavit. Nam Junonis alia est Samos insula. Quanquam civitas Thraciæ, quæ est Cephalenia, Samos dicatur. Unde postea cum responsum esset, 'Antiquam exquirite matrem,' et Æneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam, Samothracas Deos sustulit, et pertulit secum propter originem matris, quod superius plenius dictum est. *Servius.*

Dardanus] Jam explicat quod proposuerat, cum dixit: 'Dicite, Dardanidæ.' *Donatus.*

Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbis] Quia erant et Cretæ, addidit *Phrygiæ*, ad discretionem. *Servius.*

Penetrarit] In Romano codice, et quibusdam aliis, *penetrarit* legitur: quod melius quadrat, ut *penetrarit*, quam *penetravit*. Pierius.

209 *Corytho*] Oppidum et mons dicti a rege Corytho, ut putatur a quibusdam, patre Dardani ibi sepulto. *Servius.*

210 *Stellantis cœli*] Heroice profecto: ita Lucret. l. IV. *Cælum stellans* dixit, ubi sereno cælo *stellant*, id est, lucent sidera ac stellæ: Gisan. Sed quomodo in cælo est Dardanus, quem l. VI. apud Inferos vidit Æneas? Solvitur: quod ex superstitione gentili tribus tria reddidit: Animam cælo; Corpus terræ; Umbram Inferis. *Taubmann.*

211 *Addit*] Auget, adjectione scilicet nominis sui. *Servius.*

Auget] In nonnullis antiquis codicibus, *addit* legitur: ut alibi, 'Decus addite Divis.' Sed enim melius *auget* dicendo numerum. *Pierius.*

212 *Voce secutus*] Plerumque enim consentimus et taciti. *Servius.*

213 *Rex*] Conciliatio ab honore, inde a genere. *Servius.*

Rex, genus egregium] Cum se benevolum ostendisset Latinus, non multum laboravit in texendo exordio Ilioneus, nec tamen penitus omisit. *Donatus.*

Genus] Notetur locutio poëtica pro filio; nam Latinus filius fuit Fauni. Sic de Circe Tibull. l. IV. 'Solis genus.' et infra in hoc lib. de Ænea, 'egregium Veneris genus:' et in l. VI. 'Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes.' *Cerda.*

Fauni] Unde hoc cognovit Ilioneus? nempe ex simulacris, quæ erant in vestibulo. Brevissime autem amplectitur quæcunque dixit Latinus; nec potuit in tanta brevitate magis extollere genus Trojanum. *Donatus.*

214 *Succedere terris*] Ut, 'Succedoque oneri.' *Servius.*

Terris] Sunt et qui *tectis* legant. Codices tamen emendatiores *terris* plurimum habent. *Pierius.*

215 *Nec sidus*] Aspectus siderum. Nam tempestatem supra dixit: nec est bis idem positum. *Servius.*

Nec sidus regione viæ] Lucret. 'Recta regione aversa viaï.' Idem II. 'Sed nihil omnino recta regione viaï Declinare.' Supra Virg. l. II. 'nota excedo regione viarum.' *Germanus.*

216 *Urbem Adferimur*] Ad urbem ferimur. *Servius.*

218 *Extremo veniens*] Id est, primo. Nam alias *rediens* diceret, non *veniens*. Idem.

Sol aspiciebat] Usitatum Poëtis, aliis etiam ad explicandam magnitudinem Imperii alicujus recurrere ad cursum Solis. Dionys. l. I. loquens de magnitudine Romæ: ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησάμενοι τῆς δυναστείας: *Terminavit Ortu et Occasu fines Imperii sui.* Petron. 'Qua mare, qua terræ, qua sidus currit utrumque.' Hujus rei testimonia conjunxi plurima l. VI. loquens de Romano Imperio. *Cerda.*

219 *Ab Jove principium*] Plus dixit quam Latinus. Ille enim Dardanum ex Italia venisse, hinc utrique generi a Jove principium esse demonstrat: et confirmandæ rei causa, rem sæpius repetit. *Donatus.*

Dardana pubes Gaudet avo] Generis origine. Nam avus non est Trojanorum Juppiter; sed Æneæ solius, per Venerem. *Servius.*

220 *Suprema*] Ut enumeratione majorum ipse videatur finis, propinquior causa ostenditur Æneas, quia nepos erat Jovis. *Donatus.*

De gente suprema] Ennius Annal. V. 'de stirpe suprema.' *Cerda.*

222 *Quanta per Idæos*] Ad illud respondit: 'Auditique advertitis æquore cursum:' id est, Non mirum est hæc te audisse, quæ universus orbis agnovit. *Servius.*

Quanta] Ut commiserationem concitaret, narrandæ erant calamitates; sed removendæ erant moræ, ut quamprimum legationem exponeret: ergo breviter illa tangit. *Donatus.*

Quanta per Idæos, &c.] Virgilium imitatus est Sil. Ital. l. XVI. 'Quanta per Ausonios populos torrentibus armis Tempestas ruat, &c.' *Emmeness.*

223 *Tempestas*] Vis bellorum. *Serv.*

Tempestas] *Tempestas* vocabulum medium: nam aliquando εὐδία, alias χειμὼν καὶ ζάλη· Virg. 'Unde hæc tam clara repente Tempestas?' et idem: 'pelagi tot tempestatibus actus.' Jurisconsultus in terra et mari peræque tempestatem accipit l. non eximus. Π. Si quis cautionibus, his verbis: 'Quod diximus ei succurri, etiam ei qui tempestate aut vi fluminis prohibitus non venit: tempestatem intelligere debemus, sive marina, sive terrestris sit: tempestatemque intelligere debemus, talem, quæ impedimento sit itineri vel navigationi.' Unde et Plin. 'Tempestates vocamus, in quibus grandines, procellæ, cæteraque similia intelliguntur: quæ cum acciderunt, vis major appellatur.' *Tempestas* item pro *tempore* simpliciter. *Germanus.*

Actus] Conlisus. *Servius.*

Uterque] Tale illud Georg. 'utro-

que ab litore.' Tale, 'uterque Sol,' 'utraque domus cœli,' et similia. *Cerd.*

224 *Fatis*] Per transitum et Trojanos eximit culpa, et Græcorum deterit laudem. *Servius.*

Concurrerit] In Romano codice, *concurreret* habetur: sive familiari vitio *i* mutarit in *e*: sive, vel tunc auditum dicat, quum res gereretur. Utcunque autem, magis placet *concurrerit*, perfecto præterito. *Pierius.*

Orbis] Sumit pro mundi partibus. Ita tres orbes mundi, erunt tres partes mundi. Propert. el. II. 16. pro Africa posuit: loquens enim de Antonio fugiente in Africam post bellum Actiacum, 'extremo quærere in orbe fugam.' Ita Ovid. Fast. l. v. 'Seu quis ab Eoo nos impius orbe lacesset:' id est, ab Asia: nam statim Europam signat, 'Seu quis ab Occiduo Sole domandus erit.' Idem in epist. Laodamiæ ad Protesil. 'Dum tamen arma geris diverso miles in orbe.' Ipsa erat in Europa, ubi *diversum orbem* sumit pro Asia. Notes ab Ovidio *diversum* dici ad signandam Asiam atque Europam, quod idem animadverti in Tullio pro Lege Man. ubi loquens de Europa atque Asia dicit, 'in locis disjunctissimis, maximeque diversis.' Cum Plin. dixit VIII. 3. 'Cetera in nostro orbe cessere luxuriæ,' Europam intellexit. *Cerda.*

Orbis] *Orbis Asiæ*, et *Orbis Europæ*, dicitur, ut a Marcellino *Orbis Eous*, et *Orbis Occiduus*, pro Imperio Orientali et Occidentali: et *Orbis Rom.* pro imperio Rom. Turn. XXX. 5. De eadem autem re et Catull. Carm. 64. 'Troja (nefas) commune sepulcrum Asiæ Europæque: Troja virum et virtutum omnium acerba cinis.' *Taub.*

225 *Audiit*] Tale quid Horatius ad significandam magnitudinem cladis: 'auditumque Medis Hesperiæ sonitum ruinæ.' Statius Theb. l. I. 'Novit et Arctois si quis de Solibus horret.' Prudent. Apoth. 'Novit et Atlantis pridem plaga perfida Mauri.' Est vero hoc quod Propertius dixit Eleg. II. 10. 'Et si qua extremis tellus se subtrahit oris,' &c. *Cerda.*

Tellus extrema] Ut est Britanniæ et omnium insularum Oceani. *Serv.*

Refuso] Refluo, ut Lucanus indicat: et est hoc Homeri, αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο Νηῦς ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο. *Idem.*

Refuso] *Refusum Oceanum* explicat Turn. refluum, refluentem; ut Homer. ἄψοῤῥον, ἀψόῤῥοον. Ego capio longe et late diffusum atque extentum, ad eum modum quo Seneca ad Martiam: 'Litora in portum recedentia.' et Seneca alter in Thyeste: 'In multa dives spatia discedit domus.' Quibus nihil aliud, quam magnitudo explicatur.' *Cerda.*

Refuso] i. e. refluo seu refluente: quem ἄψοῤῥον, et ἀψόῤῥοον Hom. vocat. q. d. Si quis procul habitat. ut Ecl. I. 'Et penitus toto divisos orbe Britannos.' Turneb. et Scal. IV. 6. *Taubmann.*

Audiit, et si quem tellus extrema refuso] Præteribo *audit* unico *i*, quod pro duplici oblongiore nota scribi solitum est. In Romano codice *siquam* legitur fœminino genere, ubi intelligendum esset *terram*, aut *plagam*. Sed enim virili genere melius. *Pier.*

226 *Summovet, &c.*] Id est, si quis procul habitat. Est hoc quod statim, 'si quem dirimit plaga Solis:' et quod de Britannis, 'toto divisos orbe.' Itaque *summoveo*, *dirimo*, *divido*, in Poëta idem sunt. Propert. el. IV. 10. dixit: 'Qua se summota vindicat ara casa.' Observa obiter idem dictum a Propert. hoc versu, quod a Virg. in IX. de spelunca: 'tuta lacu nigro nemorumque recessu.' *Cerda.*

Et si quem extenta plagarum Quatuor] Audierunt etiam illi qui separantur Zona ea, quæ est in medio quatuor, id est, fervens. Significat autem Antipodas. *Servius.*

227 *Iniqui*] Intemperati vel ar-

dentis. *Idem.*

Solis iniqui] Putabant videlicet veteres, Zonam quintam et mediam esse inhabitabilem propter immoderatum calorem. Hanc partem cœli Poëta per *iniquum Solem*, per *mediam plagam* signat. Seneca in Œt. ita: 'Et omnis ardens ora, quam torret dies.' Lucan. 'Quaque dies medius flagrantibus æstuat horis.' Adverti locum T. Calpurnii, ubi constituens quatuor mundi partes, postremo recurrit ad mediam Zonam: sic enim ait Eclog. I. 'quacunque Notum gens ima jacentem, Erectumque colit Boream: quæcunque vel Ortu, Vel patet Occasu, mediove sub æthere fervet.' *Cerda.*

228 *Diluvio ex illo*] Ex illa vastitate. Alii distinguunt, et mutant sensum: ut sit, Quos dirimit plaga Solis ardentis, ex quo mundus est constitutus: hoc est, ex quo chaos esse desiit. *Servius.*

Diluvio] Non bello: nam ex bello aliquid remanet, ex diluvio vero nihil; nam omnia tollit. *Donatus.*

Tot] Pro *multa.* Servius.

Tot vasta] Post calamitatem belli durior casus nos excepit. *Donatus.*

229 *Dis sedem exiguam patriis*] Pia et verecunda petitio. *Servius.*

Dis sedem exiguam] Facilem et honestam petitionem ostendit. Ex commemoratione autem Deorum, etiam hominibus petere videtur: namque numinibus præbentur sedes cultore neglecto. *Donatus.*

Dis sedem exiguam] Pia et verecunda petitio: qua modicum quid; nec sibi, sed Diis, concedi postulat; et quidem in litore deserto. Si tamen agendi artem consideramus, latenter etiam pro cultoribus Deorum locum petit. *Taubmann.*

Litusque rogamus Innocuum] Non quod nulli noceat; sed cui vindicato nullus possit nocere. Aliter serpentes *innocuos* dicimus. *Servius.*

Litus] Ut demonstret quod ad homines pertinet, nec difficile, nec onerosum. *Donatus.*

230 *Cunctis undamque auramque patentem*] Ista enim communia sunt. *Servius.*

Cunctis undamque auramque patentem] Ita vere est. Justinian. l. II. Instit. tit. I. de rerum divisione: 'Et quidem naturali jure communia sunt omnia hæc, aër, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur.' Calaber etiam l. I. dixit, Ξυνὸν δ' αὖ πάντεσσι φάος καὶ νήχυτος ἀήρ: *Communis est lux omnibus, et multifluus aër.* Ovid. Metamorph. VI. 'Quid prohibetis aquis? usus communis aquarum est.' Inde gravis illa querela ejusdem Ilionei l. I. 'hospitio prohibemur arenæ.' Quid autem Poëta velit per *auram patentem*, facile est: quid per *undam patentem*, non ita facile. Puto illum velle significare profluentem undam. Nam Justinian. in adducto testimonio, *aër, aqua profluens;* et Tullius Officiorum l. I. in justitiæ præceptis numerat (notavit hoc Germ.) non prohibere aqua profluente. Itaque *aqua patens* Virgilii, et *aqua profluens* juris, eadem est. Sed quid tandem *aqua profluens?* Ait Hotomanus *aquam profluentem* dici ad discrimen illorum fontium, qui privati sunt, et proprii: ad discrimen etiam stagnorum, quæ conclusa in domibus. Cicer. Nat. II. 'Nam ut profluens amnis aut vix aut nullo modo, conclusa autem aqua facile corrumpitur,' &c. Itaque *patentem* vocat, quæ parabilis facile, et vilis pretii, ut loquitur Plato in Euthyd. his verbis: τὸ γὰρ σπάνιον, ὦ Εὐθύδημε, τίμιον, τὸ δὲ ὕδωρ εὐωνότατον ἄριστον ὄν, ὡς ἔφη Πίνδαρος: *Rarum enim, o Euthydeme, pretiosum; aqua tamen vilissimi est pretii, quamvis optima, ut ait Pindarus.* Ab Horatio etiam Sat. I. 5. aqua dicitur 'vilissima rerum:' a quo Propertius eandem *vilem* vocavit el. III. 15. *Cerda.*

231 *Indecores*] *Decus decoris, pecus pecoris, nemus nemoris, o* in genitivo correptum est: omnia enim in *us* exeuntia neutra, in genitivo singulari penultimam corripiunt, excepto *pelagus*, quod Græcum est; unde et *ulceris* dicitur secundum regulam, licet de hoc nomine aliud auctoritati placuerit. *Decor* vero *decoris* facit penultimam in genitivo productam: omnia enim in *or* exeuntia in genitivo producuntur, exceptis v. *arbor, marmor, memor, immemor, æquor:* unde quæritur, *indecores*, a quo sit nominativo; ab eo quod est *indecus* non potest venire, quia lectum non est, et quia *decus* neutrum regit genus, non masculinum. Restat ut dicatur ab eo quod est *indecor* venire *indecores*, nam et lectum est. Sed *decor decoris* facit, producta penultima, quam Virgilius corripuit. Ergo aut systole est, aut certe dicendum hujus nominativum non inveniri, sicut in multis nominibus fit; quod et melius est: nam systole sine exemplo fieri non debet. Verecunde autem hoc dicit, sua conjunctione etiam ornari Italos. *Serv.*

Non erimus indecores] Noluit dicere, Ornabimus regnum; ne sit arrogans. *Donatus.*

232 *Levis*] Nec pro levi dicimus, quicquid præstiteris. *Idem.*

Abolescet] Abolebitur: et usus est inchoativa forma, cum opus non esset. *Servius.*

233 *Trojam*] Id est, Trojanos. *Id.*

234 *Fata per Æneæ juro*] Quem jam novit Latinus, oraculo scilicet Fauni: per quod audivit, 'Externi venient generi.' *Idem.*

Fata per Æneæ juro] Ita Prop. IV. 7. 'Juro ego fatorum nulli revocabile carmen.' *Cerda.*

235 *Sive fide, seu quis bello est expertus et armis*] In his enim dextera comprobatur fide et virtute. *Serv.*

Fide] Laudat fidem, quæ necessaria est in societate regni. *Donat.*

Bello est expertus] In Mediceo absque verbo *est* legitur, 'sive fide sive quis bello expertus et armis.' In qua lectione Pentemimeris ratione cæsuræ produceretur. *Pierius.*

Sive fide, seu quis bello est expertus et armis] Vides in hoc versu dextram et fide bonam, et bello acrem. Non ab hoc dissimiles locos Poëtarum Passerat. advocat in Propert. ubi uni eidemque manui diversa attribuuntur. Id Lucanus ad Pisones: 'Pocula sumit ea, qua gessit fulmina, dextra.' Ovid. Trist. IV. 2. 'Vincula fert illa, qua tulit arma, manu.' Claudian. 'et sensit in uno Lethalem, placidamque manum.' Propert. l. II. 'Illa, qua vicit, condidit arma, manu.' Et, 'qua cuspide vulnus Senserat, hac ipsa cuspide sensit opem.' Plaut. Pseud. 'Manu salutem mittunt benevolentibus, Eadem malam rem mittunt malevolentibus.' Non puduit viri docti operam transcribere, et in lectione Poëtarum præ mortalibus versatissimi. Utinam aliorum auctorum lucubrationes adjunxisset. Ut vero dextra Æneæ dicitur potens et ferro et fide, ita Tullius in Orat. pro Dejot. vocat Julii 'dextram, non tam in bellis et in præliis, quam in promissis et fide firmiorem.' Et Propertius III. 22. 'Nam quantum ferro, tantum pietate potentes.' Sed quidem Virgilium aspirasse ad versus Homericorum Iliad. II. videtur certum. Ait hic: Ὢ πόποι, ἦ δὴ μυρί' Ὀδυσσεὺς ἐσθλὰ ἔοργε, Βουλάς τ' ἐξάρχων ἀγαθὰς, πόλεμόν τε κορύσσων: *O Dii, certe infinita bona Ulysses fecit, Consilia incipiens præclara, bellumque instruens.* Cerda.

237 *Vittas*] Quæ pendebant in ramo religatæ. Alibi, 'Et vitta comptos voluit prætendere ramos.' *Serv.*

Præferimus manibus vittas] Ita VIII. 128. et 664. 'cui me Fortuna precari Et vitta comptos voluit prætendere ramos:' Græcis est τὴν ἱκετηρίαν προτείνειν· quòd filo laneo velatum esset caduceum. Historici et Poëtæ *lanam*

et *infulas* et *vittas* et *velamenta* seu *velamina*, item *velatam colum* appellant: Græci etiam *στέμματα*, id est, vellera. Ita Plaut. Amphitr. act. I. 1. 'Orare velatis manibus:' ita Æn. XI. 'velati ramis oleæ:' nam ramus oleæ lana involvebatur: ita Livius l. I. 'Legatus capite velato, (filum lanæ velamen erat) Audi Juppiter,' &c. Qui enim caput cinctum licio laneo habebant, *velati* dicebantur. Videatur Scalig. in Conject. et Turn. IV. 15. et V. 7. et VIII. 16. *Taubmann.*

Ac verba precantia] In codicibus plerisque veteribus legere est, vel *et*, vel *ac verba precantia*, hypermetro versu. In aliquot vero aliis satis inemendate, 'Proferimus manibus vittasque precantia verba.' Nam quum *precantia* omnino legerent, neque hypermetrum agnoscerent, ita carmen interturbare sunt adgressi. Quoniam vero non temere credendum tot in codicibus *precantia* scriptum esse, eam ego lectionem minime rejecerim. Sunt tamen qui *precantum* legunt. Sane vero in colloquiis de pace, *precari verba* dicuntur: ut illud apud Livium libro decimo de secundo bel. Pun. 'Itaque infecta pace, ex colloquiis quum se ad suos recepissent, frustra verba precata renuntiant, armis decernendum esse:' *precata* enim in veteri codice habetur, quod in vulgatis *pacata* substitutum est. *Pierius.*

239 *Sed nos fata*] Horum insignis mentio in his libris. In IV. 'fatisque datas non respicit urbes.' In VIII. 'Sed mea me virtus, et sancta oracula Divum.' In II. Creüsa: 'Ad terram Hesperiam venies,' &c. In III. 'antiquam exquirite matrem.' Inde in IV. arva Italiæ dicuntur fatalia. Nihil demum crebrius in tota Æneide. Livius etiam l. I. ait, Æneam fuisse profugum, 'fatis ducentibus.' *Cerda.*

240 *Egere*] In codicibus aliquot antiquis, *cogere* legitur: quod forte *coegere* fuit κατὰ συνίζησιν, ut illud, 'Trojæ veopulentia deerit;' et, 'Vir gregis ipse Caper deerraverat.' Utcunque vero, *imperiis egere*, castior mihi lectio videtur. *Pierius.*

Hinc Dardanus ortus Huc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo Tyrrhenum ad Thybrim, et fontis vada sacra Numici] Quia plerique sunt qui vel nævos ex Romano præsertim codice requirunt, subjicienda ex eo lectio est, quæ mihi minime probatur, 'Hinc Dardanus ortus Hunc repetit, jussisque ingentibus urguet Apollo Tyrrhenum et Tybrin et fontis vada sacra Numici.' *Idem.*

241 *Huc repetit*] Scilicet Dardanus, id est, Æneas, qui et Dardanus, ut diximus supra, vocabatur. Et bene non *petit*, sed *repetit*, quasi ad sua. *Servius.*

Huc repetit] Dardanus ex hac terra ortus est: in hanc nos revocat, qui ab eo oriundi sumus, et nos huic terræ repetit et vindicat. Ita Cic. pro Archia: 'Chii suum vindicant: Salaminii repetunt.' Turn. XXX. 5. Nam parentes in posteris (ut annotat P. Faber Semestr. III. 8.) vivere existimantur: quæque illi hodie faciunt, hi facere dicuntur. *Taubmann.*

Ingentibus] Deliis, quæ magna constat fuisse. *Servius.*

242 *Tyrrhenum ad Tybrim*] Cur Tyrrhenum? An quia ab Etruria Latium dirimit? an quia Servius putat referendum hoc nomen ad Tybrim regem Etruscorum? Scribit enim hunc regem Latium latrociniis infestantem, circa hunc fluvium occisum, a quo et nomen. Alii aliter sentiunt de hoc nomine. Regem quidem hujus nominis Virg. agnoscit in VIII. 'Tum reges asperque immani corpore Tybris.' De orthographia nominis varius quoque dissensus. *Cerda.*

243 *Dat præterea*] Quomodo *præterea*, cum nihil prius dederit? Sed sic conjunge: Misit nos ad te Æneas et *præterea*, id est, ultra, ad id quod misit,

dat munera, parva respectu prioris fortunæ. *Donatus.*

Fortunæ parva prioris] Bene medium tenuit. Nam ne laudare videretur, ait *parva*, ne deformare (nam durum est aliquid ab infelicibus accipere) ait, *fortunæ prioris.* Servius.

Fortunæ parva prioris Munera] Sic et Tacit. Ann. l. II. de Maroboduo: 'Scripsit Tiberio non ut profugus aut supplex, sed ex memoria prioris fortunæ; nam multis nationibus clarissimum quondam regem ad se vocantibus, Romanam amicitiam prætulisse.' *Germanus.*

244 *Relliquias Troja ex ard. re.*] Hunc locum illustrat Servius Ecl. II. 4. 'nec tuta valle reperti Capreoli,' a difficultate. Sic ille, qui periculosissima aggredi sustinet, dicitur 'cibum e flamma petere,' ut Donatus ad Ter. E. III. 2. 38. Munera illa Homerus Od. K. 40. nominat κειμήλια. *Emm.*

245 *Hoc pater Anchises auro libabat ad aras*] Pateram significat. *Servius.*

Hoc pater] Nam etsi per se non sint, magna sunt tamen, quia talium virorum fuerant. *Donatus.*

246 *Hoc Priami gestamen erat*] Diadema dicit. Nam sceptrum dicturus est. *Servius.*

Hoc Priami gest.] De Diademate intelligendum. Candida fascia est, qua regum frons præcingebatur, ταινία λευκή. De diademate dici potest nihil, quæ Brissonius non notaverit de regn. Persico l. I. *Emmeness.*

247 *Sacerque tiaras*] Pileum Phrygium dicit. Et sciendum *hic tiaras* per usurpationem dictum: nam *hæc tiara* dicitur. Melius ergo Juvenalis: 'et Phrygia vestitur bucca tiara.' *Servius.*

Tiaras] Pileus est quo Phryges utuntur, cum celebrant sacra: unde *sacrum* dixit. *Donatus.*

Tiaras] Hoc ornamentum capitis, quod et τίαρις dicitur et τίαρα, erectum soli reges Persarum gestabant: duces vero, cæteræque ab rege illustres personæ, inflexum et demissum. Plutarch. περὶ φιλαδέλφ. de Ariamene et Xerxe de regno post Darii mortem contendentibus: Ξέρξης δὲ παρὼν ἔπραττεν ἅπερ ἦν βασιλεῖ προσήκοντα· ἐλθόντος δὲ τοῦ ἀδελφοῦ, θεὶς τὸ διάδημα, καὶ καταβαλὼν τὴν τιάραν, ἣν φοροῦσιν ὀρθὴν οἱ βασιλεύοντες, ἀπήντησεν αὐτῷ καὶ ἠσπάσατο. *Germanus.*

Tiaras] Tegumentum est capitis, quod ortum a Semiramide, teste Justino I. 2. sed, ut supra monui, nihil proferri posse de diademate; illud affirmandum quoque de tiara. Vide igitur Brissonium de regn. Pers. l. II. Solerium sect. 8. de pileo, qui sua prælaudato debet et Bayf. de re Vest. c. 20. De habitu regum, cum jus dicerent, vide Feith. ant. Homer. II. 4. Quid sceptrum sit, dictum Æn. I. 78. *Emmeness.*

248 *Iliadumque labor vestes*] Eadem significatione πόνος etiam accipitur: unde et χρυσοπόνητα φάρεα Euripidi. Quin et πόνος pro vestis squallore apud Sophocl. in Colon. ἐσθῆτι σὺν τοιᾷδε, τῆς ὁ δυσφιλὴς γέρων γέροντι συγκατῴκηκεν, πόνος πλευρὰν μαραίνων. Et Hom. πέπλοι παμποίκιλοι ἔργα γυναικῶν. *Germanus.*

Iliadumque labor vestes] Solebant matronæ texere vestes suas: ita Augustus 'nulla nisi domestica veste usus est, ab uxore, et sorore, et filia, neptibusque confecta,' ut Suet. in ejus vita c. 73. ad quem locum consulendus Casaubonus. Sic noster Æn. IV. de Læna: 'dives quæ munera Dido Fecerat, et tenui telas discreverat auro.' Nec tantum vestes, quibus dum viverent utebantur, sed etiam ἐσθήματα ἐντάφια, de quibus Æn. IX. 488. 'aut vulnera lavi Veste tegens: tibi quam noctes festina diesque Urgebam, et tela curas solabar inanes.' Plura Feith. antiq. Homer. IV. 3. *Emmeness.*

249 *Defixa Latinus*] Vide, quot voces ad eam rem aptæ. Hic est *defixio, obtutus, teneo, immobilitas, hærere, oculorum intentio.* Quid plura potuit? In Homerico Ulysse Iliad.

III. tantum sunt duo. Ait enim: *στάσκεν, ὑπαὶ δὲ ἴδεσκε κατὰ χθονὸς ὄμματα πήξας.* Vides enim stantem, hoc enim ad stuporem facit et figentem in terram oculos. Eadem nota altæ cogitationis in Livio est l. IX. 'Consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam esset acturus Legatis recessit.' Et l. VIII. in historia Manlii filium necantis: 'Itaque velut emerso ab admiratione animo cum silentio defixi stetissent.' Est hoc, quod in amoribus Lucian. *κάτω κεκυφώς.* De Scipione magno Principe Silius l. XV. 'Has lauri residens juvenis viridante sub umbra Ædibus extremis volvebat pectore curas.' Sic magnos Principes Æneam et Achaten cogitabundos infert Maro l. VIII. 'defixique ora tenebant Æneasque Anchisiades et fidus Achates.' Et Adrastum Stat. l. I. 'stupet omine tanto Defixus senior.' Ac Philippum regem Macedonum Libanius Declam. XV. *ἀλλ' ἐνεθυμήθη πρὸς αὑτόν*: *cogitabat secum.* Cerda.

250 *Obtutu tenet ora*] Ordo est: Latinus defixa tenet ora: et *obtutu*, id est, intuitu, solo hæret immobilis. *Servius.*

Obtutu] Notetur locus Apul. Flor. l. I. transferentis hanc vocem ad animum: 'Arbitrabatur homines non oculorum, sed mentis acie, et animi obtutu, considerandos.' *Cerda.*

Soloque inmobilis hæret] Philo dixit de homine cogitabundo, *πεπήγασιν αἱ κόραι*, quia videlicet in his hominibus pupillæ immotæ sunt. Describit utique Poëta hic Latinum *ἀτενίζοντα, καὶ μὴ παραβλέποντα.* *Idem.*

251 *Intentos volvens oculos*] Cogitantis est gestus: sic de Boccho Sallustius, 'Vultu et oculis pariter atque animo variis.' *Servius.*

Intentos oculos] Quod est capientis consilium: nam oculi per diversa vagantes, secum animum trahunt, et a fixa cogitatione abstrahunt. Sed si *intentos*, quomodo *volvens?* Quia tacitarum cogitationum est, movere oculos, cum animi æstus per diversa rapiunt: ita quo ierit redieritque animus oculorum signis ostendit. *Donat.*

Regem Picta movet] Quippe regem, et in purpura Iliadum labor. *Servius.*

254 *Volvit*] In codicibus aliquot antiquis, *volvens* legitur: quod usque ad verbum *ait* protraheretur: id vero mihi satis nequaquam facit. *Pierius.*

Volvit sub pectore sortem] Sortem hic usurpavit, ut Græci *κλῆρον*, et *κλήρους*, profato, effato, et responsis. Superius siquidem Faunum fatidicum genitorem: et supra, Lycias sortes, 'arcanaque fata:' 'sic fata Deum rex Sortitur:' Eurip. in Phœn. sub persona Tiresiæ ad filiam, *κλήρους τέ μοι φύλασσε παρθένῳ χερὶ, Οὓς ἔλαβον οἰωνίσματ' ὀρνίθων μαθὼν Θάκοισιν ἐν ἱεροῖσιν, οὗ μαντεύομαι.* Et Pind. Pyth. Od. IV. *μάντις ὀρνίχεσσι, καὶ κλάροισι θεοπρεπέων ἱεροῖς μόψος ἄμβασε στρατὸν πρόφρων.* *Germanus.*

255 *Ab sede profectum*] In antiquis omnibus codicibus *ab sede*, in aliis *a sede*, et in aliquot, *provectum*, sed syllaba repugnante, prima enim in *provehor* longa est, 'Provehimur pelago.' *Pierius.*

Profectum] *Profecto*, vel *Provecto* (id est, ratiocinando) legendum censet Scottus observ. poët. II. 49. Sed tota errat via, et Pierii sententiæ subscribendum. *Emmeness.*

256 *Portendi*] Porro tendi, prædici, significari. *Servius.*

Paribus auspiciis] Pari potestate: et tractum est ex comitiis, ut diximus in quarto. *Servius.*

257 *Huic*] In Oblongo codice Vaticanæ bibliothecæ, et in Mediceo, *hinc*, adverbium, scriptum observavi. In reliquis omnibus *huic:* quod apte quadrare videtur, 'Hunc portendi generum, Huic futuram progeniem virtute egregiam.' Sed neque inconcinnum est *hinc* legere. *Pierius.*

258 *Quæ viribus occupet orbem*] Est hoc quod supra: 'quorumque a stirpe nepotes Omnia sub pedibus, qua Sol utrunque recurrens Aspicit Occa-

num, vertique regique videbunt.' *Cerda.*

259 *Tandem*] Post diuturnam cogitationem. *Donatus.*

Lætus] Quia repererat felices exitus. *Idem.*

Ait] Si cum oratione Ilionei conferas quæ Latinus respondit, brevissime respondet: et brevius adhuc, si cogites negotii gravitatem de deligendo successore, et nuptiis natæ. Quibus rebus quid gravius? Itaque hic quadrant verba Sidonii I. 1. de Theodorico: 'intromissis gentium Legationibus, audit plurima, pauca respondet.' Pari Regiæ majestatis decoro in I. post multa ejusdem Ilionei verba, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Cerda.*

Di nostra incepta secundent] Secundum priscam consuetudinem locuturus de publica utilitate, id est, pace, et de regiis nuptiis, facit ante Deorum commemorationem, sicut in Catonis orationibus legimus. Hinc est in divinatione Ciceronis, 'Si quid ex aliqua vetere oratione, Jovem ego optimum et maximum.' Ipse etiam Virgilius alibi, 'Præfatus divos solio rex infit ab alto.' *Servius.*

Nostra incepta] Quod magnopere desideramus, compleri optamus: hoc optatum pertinet ad nuptias filiæ, de quibus diutius cogitaverat. *Donatus.*

Di nostra incepta secundent] Istiusmodi formulas collegit diligenter Brisson. de form. l. I. Hoc eodem verbo noster utitur Ge. IV. 397. 'Expediat morbi caussam, eventusque secundet.' et Æn. III. 36. 'rite secundarent visus,' &c. id est, prosperarent, ut Non. Marc. l. II. qui hoc etiam exemplum habet Propertii l. III. 'Jam liquidum nautis aura secundet iter.' *Emmeness.*

260 *Augurium*] Propter ea quæ dicta sunt supra. *Servius.*

Trojane] Nam nomen Ilionei ignorabat. *Donatus.*

Quod optas] Id est, pax. *Servius.*

Quod optas] Brevis, sed plenissima promissio. *Donatus.*

261 *Nec sperno*] Quia dixerat, 'fortunæ parva prioris Munera.' Et est Liptotes: id est, libenter accipio. *Servius.*

Munera nec sperno] Hinc Ovid. in epist. Helenæ ad Paridem: 'Aut ego te potius, quam tua dona sequor. Atque ea non sperno.' *Cerda.*

Non vobis rege Latino] Par illud Ge. IV. ubi Aristæus ad matrem, 'te matre relinquo,' videlicet honorem mortalis vitæ. *Idem.*

262 *Uber agri*] Ubertas. Alibi, 'Pecorique et vitibus almis Aptius uber erit.' Et est major petitione promissio. Nam illi tantum litus petierant. *Servius.*

Uber agri] Pro, ubertas agri. Ita loquutus Symmach. ep. I. 7. 'His quippe mensibus Campania nitet agri ubere, et arbusti honore.' Noster alibi: 'et fertilis ubere campus,' id est, fœcunditate. *Cerda.*

264 *Sociusve*] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis, *sociusve* legitur: quod magis placet, quam *sociusque.* Pierius.

266 *Pacis erit*] Fœderis: ab eo quod sequitur, id quod præcedit. *Ser.*

Tyranni] Græce dixit, id est, regis. Nam apud eos tyranni et regis nulla discretio est: licet apud nos incubator imperii, *tyrannus* dicatur. Sane apud Græcos *hic* et *hæc tyrannus* declinatur. *Idem.*

Tyranni] Hoc nomen posterioribus sæculis infamatum est: nam reges quoque *tyranni* dicebantur. *Donatus.*

Tyranni] Aristophan. in nubibus Jovem vocat *θεῶν τύραννον*: et in Plut. *διὸς τυραννίδα.* Et Isocrat. in laudatione Helenæ, de Theseo dixit *τυραννεῖν*, et *τυραννῶν*: quem justissime et præclare ibidem regnasse prædicat, *νομίμως καὶ καλῶς.* Et in Euagor. *τυραννίδα* accipit simpliciter pro *regno.* Ait enim *τυραννίδα* esse *καὶ τῶν θείων ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων μέ-*

γιστον, καὶ σεμνότατον. Huc pertinent verba Probi in Miltiade: 'Tyrannusque fuerat appellatus, sed justus. Non enim erat vi consequutus, sed suorum voluntate, eamque potestatem bonitate retinuerat. Omnes autem et habentur et dicuntur Tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea civitate, quæ libera fuit.' Plutar. in Dione proverbialiter dixit, ἦν δὲ οὐσία μεγάλη τῷ Δίωνι, καὶ σχεδόν τι τυραννικὴ πομπὴ, καὶ κατασκευὴ περὶ τὴν δίαιταν: *Ingentes erant Dioni facultates, tyrannicusque prope domi splendor et instrumentum,* id est, Regius splendor. Dio enim non Tyrannus, imo eversor Tyrannidis in Sicilia. Ex hac itaque antiquorum significatione, et hic Virgilius Æneam *Tyrannum* vocat; ut postea Latinum ipsum; nam Furia 'Laurentis tecta Tyranni Celsa petit.' Et Valer. Flac in Arg. 'Nunc precor ad vestri, quicunque est, ora Tyranni,' id est, Regis: et Seneca in Œt. de Hercule moriente: 'Quis sic triumphans lætus in curru stetit Victor? quis illo gentibus vultu dedit Leges Tyrannus? quanta pax obitus tulit?' Postea detorta est vox ad eum, qui enormiter et injuste dominatur. *Cerda.*

268 *Est mihi nata*] Male multi arguunt Virgilium, quod Latinum induxit ultro filiam pollicentem. Nec oraculum considerantes, quia Italo dari non poterat; nec Æneæ meritum, quem decebat rogari. Nam antiquis mos fuit meliores generos rogare. Sic Terentius, 'Hac fama impulsus Chremes, Ultro ad me venit, unicam gnatam suam' Cum dote summa filio uxorem ut daret. Hesiodus etiam περὶ γυναικῶν, inducit multas Heroidas optasse nuptias virorum fortium. *Servius.*

Est mihi nata] Verecunda oblatio, et adversus omnem exprobrationem munita: ne forte illud dici posset Terentian. 'Aliquid monstri alunt, et quoniam nemini obtrudi potest, itur ad me.' *Donatus.*

Est mihi nata] Sic et Alcinous Nausicaam filiam Ulyssi offert. Od. H. Παῖδά τ' ἐμὴν ἐχέμεν, καὶ ἐμὸς γαμβρὸς καλέεσθαι. *Germanus.*

269 *Sortes*] Modo abusive pro oraculis posuit. Nam non proprie dicuntur, *sortes;* hic autem a Fauno oraculum, non *sortes,* acceperat. *Servius.*

Sortes] Cicero loquens de obscuritate oraculorum de Divinat. II. 56. 'Sors ipsa ad sortes referenda:' et paulo post, 'Sors illa edita opulentissimo regi Asiæ,' id est, oraculum. *Emmeness.*

Plurima cælo Monstra sinunt] Aut per augmentum dixit: aut et alia visa intelligamus. Nam duo, plurima non sunt. *Servius.*

270 *Generos externis adfore ab oris*] Signate, ut supra, *externa a sede.* Quasi communiat Latinus id, quod objici poterat, videlicet Æneam non esse externum, quia a Dardano Italo. Ait itaque Latinus, considerandam non tam generis, quam loci disjunctionem: ita ille oraculum interpretans, quo fuerat pronunciatum, 'Externi venient generi.' Ideo itaque, *ab oris, ab sede.* Ceterum, ex perlustrato hoc loco Adrastus apud Stat. Theb. II. 'Sed mihi nec Sparta genitos, nec ab Elide missos Jungere fas generos.' *Cerda.*

271 *Hoc Latio restare canunt*] Hoc Italiam manere significant. Nam sic dicimus, 'hoc mihi restat:' id est, manet me illa res. *Servius.*

272 *Poscere fata*] Stephanus in lect. Virg. in non nullis codicibus legi *pascere* testatur. Sed non placet. *Emmeness.*

273 *Mens augurat*] *Auguro* dicimus, secundum Plinium, cum presagio mentis futura colligimus: *Auguror,* vero tunc, cum futura veris captamus auguriis. *Servius.*

Augurat] Dici *auguro,* probat Nonius testimoniis Actii, Ennii, Pacuvii, Tullii, Virgilii. Lege illum. Cum sententia Latini optantis aptari Æ-

neæ Deorum fata, affine illud Sallust. Jug. 'Ubi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur.' *Cerda.*

Opto] Ad laudem Æneæ. *Donatus.*

274 *Numero omni*] Utrum equorum numero, an legatorum? Sed si de equis trecentis dixit, perite locutus est: nam in legione non nisi trecenti equites erant, quæ tamen legio habebat sex millia virorum. Per quod ostendit unam habuisse legionem Latinum. Item alio loco, 'Tercentum scutati omnes, Volscente magistro.' *Servius.*

275 *Stabant terc.*] Notes hic studium veterum in alendis equis: Ge. III. 'Pascit equos.' Hic adjungo Laërtii locum in Empedocle, *οἰκίαι ἱπποτρεφοῦσαι λαμπραὶ ἦσαν*: *Familiæ, quæ equos alerent, illustres erant.* Spartianus: 'Ipsi principes viri equilia sedulo pascebant, unde equos antiquæ et generosæ notæ ac nominis, et ad circum et ad bella haberent.' *Cerda.*

Nitidi] Hanc vocem dicit de pinguedine, Ge. I. 'interque nitentia culta.' In Æn. VI. 'nitentes equos' dixit. *Cerda.*

In præsepibus altis] Multa non propter se, sed propter aliud dicuntur. Nam per *præsepia alta*, equorum magnitudo monstratur. Homerus *βαθύπεπλος* Ἑλένε, id est, longas vestes habens. *Servius.*

Præsepibus] Hæc Homer. Il. VIII. vocat *κάπας* a verbo *κάπτειν*, quod est, *edere;* itaque *κάπαι* sunt præsepia, in quibus jumenta edunt. Sic *βουκάπαι*, boum præsepia. Inde est ut *καπηλεύω, cauponor*, et *καπηλεῖον caupona*, non dicantur a vino, quod male plerique putant, sed a cibo. *Cerda.*

276 *Ordine*] Pro merito singulorum. *Servius.*

277 *Instratos ostro*] Stratis purpureis ornatos. *Donatus.*

Instratos] Non placet quod in plerisque legitur exemplaribus, *instructos*, quum *equos insterni* dicatur, et stragula quæ dorso insternuntur. *Pierius.*

Instratos] Putat Brisson. l. III. de Regno Persico, dictum hoc a Virgilio exemplo Persarum. Nam horum vectatio, quæ prius acris tota et militaris, versa est in luxum ac mollitiem. Neque enim tam ornatus gratia, quam ut molliter insiderent, minusque succuterentur, equos stragulis insternere apud eos invaluit. Sic ferme ille. Sed potius credo adumbratum a Romano Poëta morem Romanorum, quibus in bello usus fuit stramentorum. Silius l. V. de equo Flaminii Consulis, 'Stat sonipes, vexatque ferox humentia fræna, Caucasiam instratus virgato corpore tigrim.' Frontinus II. 4. in quodam stratagemate: 'Agasones lixasque armatos simul ire jussit, jumentorumque magnam partem instratorum centunculis, ut per hoc equitatus species objiceretur.' Dixit vero *instratos*, ut intelligas clitellas ex purpura, aut talia hujusmodi; nam apud antiquos Romanos sellarum usus in equis non fuit. *Cerda.*

Ostro] Ex decoro Regiæ majestatis. Sic equus Didonis in Æn. IV. 'ostroque insignis et auro.' In Ovid. Metam. VI. leges, 'Conscendunt in equos, Tyrioque rubentia succo Terga premunt.' De equo Honorii Claudian. Paneg. 4. 'Ipse labor, pulvisque decet, confusaque motu Cæsaries. Vestis radiato murice Solem Combibit, ingesto crispatur purpura vento.' Silius de equo, 'Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta.' Livius l. XXIV. 'Cum tibi viro liceat purpura in veste stragulata uti, matrem familias tuam purpureum amiculum habere non sines; et equus tuus pretiosius instratus erit, quam uxor vestita.' Ita legit Lipsius, non, *lectus tuus*. *Idem.*

Alipedes] Putat Ursinus ductum epithetum a Lucret. qui l. VI. 'Nari-

bus alipedes ut cervi sæpe putantur.' *Idem.*

Tapetis] Tertio declinatur hoc nomen, *tapetum tapeti:* ut *templum templi.* Unde est *his tapetis,* hoc loco. Item, *hoc tapete, hujus tapetis,* ut *sedile, sedilis.* Unde est, 'Qui forte tapetibus altis Extructus.' Declinatur et Græce ὁ τάπης, τάπητος. Unde est, *Pulchrosque tapetas,* τοὺς ταπήτας. *Servius.*

Pictisque tapetis] Pari ambitione Ovid. Met. VIII. 'Purpureusque albi stratis insignia pictis Terga premebat equi, spumantiaque ora regebat.' *Cerda.*

278 *Demissa monilia pendent*] Suspendenda pronuntiatio est: et ambitus major est. Nam *monilia* non nisi hominum dicimus: quæ nunc ad laudem pro phaleris posuit. *Servius.*

Monilia] Ornati in formam mulierum: mirum autem benevolentiæ in Trojanos signum. Nam qui pedites venerant, non debebant ad futurum generum nisi equites redire. Æneæ vero mittit bigas, honoris virtutisque causa. *Honoris,* ut curru vectus, ad socerum cum dignitate veniret. *Virtutis,* quia currus et equi instrumenta bellorum sunt: et ne ad generum potentissimus rex leve donum mittere videretur, equos mirifice laudat. *Donatus.*

Monilia] Quidam phaleras intelligunt, quidam δερῥιστῆρας, sive περιδέραιον ἵππου, ex Hesych. intelligunt. Vide P. Victor. XXXIII. 12. *Taubmannus.*

279 *Tecti auro*] Aureis stragulis. De hac autem jucunda simplicitate, qua auctor τὸ *aurum* toties repetit, videatur Scal. IV. 29. *Idem.*

Tecti auro, &c.] De aureis equorum ornamentis Schefferus de re veh. I. 16. *Emmeness.*

281 *Spirantis naribus ignem*] Hanc esse notam generosi equi multis aperui ad illud, Ge. III. 'Collectumque premens volvit sub naribus ignem.' Sed Poëta hic signatius, quam ibi; nam cum respectu ad fabulam; equos enim Solis spirare ignem par erat. Ita enim Ovidius, atque Eurip. de equis ejusdem Solis. Ille Metam. l. II. 'Nec ibi quadrupedes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant, In promptu regere est.' Hic in Phœniss. Ἥλιε θοαῖς ἵπποισιν εἱλίσσων φλόγα: *Sol volvens flamma celeribus equis.* Versus ipse sumptus ex Lucret. qui l. V. 'Et Diomedis equi spirantes naribus ignem.' *Cerda.*

Spirantis naribus ignem] Tiberii equum narrat historia ἐκ στόματος σπινθηροβολῆσαι. *Taubmann.*

282 *Patri quos dædala Circe*] Ingeniosa: et hoc fingit eam fecisse. Tractum autem est de Homero, qui tales equos habuisse inducit Anchisen. Et bene est compositum ad illud, quod supra ait, 'Trojæve opulentia deerit:' ut Trojanis nihil de prisca rerum copia abesse videretur. *Gentem* autem abusive dixit de equis, cum *gens* hominum sit. *Servius.*

Dædala] Vivacissimo ingenio, ut Dædalus fuit. *Donatus.*

Dædala Circe] Id est, ingeniosa: vel a δαιδάλλειν, id est, artificiose facere, aut variegare, vel ab ingenioso illo Cretensium fabro *Dædalo.* Ita Lucret. dicitur *Dædala tellus,* a varietate illa rerum: et *Dædala Minerva,* a varietate artificiorum, Ennio: eidemque Lucret. 'Dædala verborum lingua:' et, 'Dædala signa polire:' item 'Dædala carmina,' &c. Quoniam autem supra fidem et naturam est, equos hosce de genere Solis esse, ideo prudenter Deæ facinus hoc attribuitur. Vide Scal. III. 3. et 4. ubi locum hunc a reprehensione Criticorum vindicat. Quippe eadem ratione potuit Circe suffurari semen equorum, qua Solis esse filia. *Taubmann.*

283 *Nothos*] Materno ignobiles genere. Est autem hoc nomen Græcum:

nam in Latinitate deficit. *Servius.*

Subposita de matre nothos] Matrem hic suppositam dixit nove, cum subjectos partus dicamus *τὰ νόθα καὶ ὑποβολιμαῖα βρέφη, καὶ ὑποβληθέντα, καὶ ὑποτεθέντα.* *Germanus.*

Furata] Vide Not. Æn. VI. 24. *Taubmann.*

Supposita de matre nothos furata creavit] Ad hunc locum vide Macr. VI. 6. *Emmeness.*

284 *Donis dictisque Latini*] Equis: et pacis nuptiarumque promissione. *Servius.*

Donis] Propter equos. *Donatus.*

Dictis] Nam pacem reportant. *Id.*

285 *Sublimes in equis*] Lucret. l. II. de Cybele: 'Sublimem in curru bijugos agitare leones.' *Germanus.*

286 *Inachiis sese referebat ab Argis*] Bene *Inachiis.* Non enim una est Argos: fuit enim et in Italia, quam Diomedes condidit: quæ primo Argi, post Argyrippa, post Arpi dicta est. Fuit et in Thessalia. Lucanus, 'Ubi nobile quondam, Nunc super Argos erat.' Fuit et haud longe ab Athenis, quod a siti Argos Dipsion dictum est: apud quos magna erat societas inter eos qui uno puteo utebantur. Unde et *fratrias* dixerunt *ἀπὸ τοῦ φρέατος,* quas tribus vocamus. Et notandum, quod ubi bonus sequitur eventus Trojanos, Juno removetur: et congrue, quasi numen inimicum, quod præsens posset nocere. *Servius.*

287 *Aurasque invecta tenebat*] Per elementum suum ibat. *Idem.*

289 *Prospexit*] Non dubium, quin intelligat Junonem *ὑποβλέψασαν δεινὸν καὶ θηριῶδες*: est enim *ὑποβλέπειν, graviter, et hostiliter, ac torve intueri.* Ceterum similis fictio est apud Nonnum l. XXII. ubi Juno videns Indos morem Baccho gerentes, omnia turbat, illorum animis impetum immittens. Et l. XI. Luna ex aëre intuetur odio et invidia Ampelum exultantem. Similis apud Statium Theb. l. VII. ubi Bacchus videns exercitum appropinquantem Thebas, altricem domum, ingemit, et conatur omnia disturbare. *Cerda.*

Ab usque] *Ab usque* et *ad usque* usurpative dicimus. Præpositio enim nec adverbio jungitur, nec præpositioni. *Usque* autem, aut præpositio est, aut adverbium. *Servius.*

Ab usque] Nota, præpositionem etiam jungi præpositioni, ut et adverbio; contra Servium. Sic *Inante,* apud Propert. II. 2. *Deprocul,* apud Plaut. Persa IV. 2. ut *desub* apud Florum: ita passim, *desubito, derepente, abusque:* ita *subposteaquam,* apud Cic. teste Fabricio. *Taubmann.*

Ab usque] Vide Hadrian. Card. de serm. Latino. *Emmeness.*

Moliri] Pro *ædifico* frequens in hoc vate. Sic supra; 'molirique aggere tecta.' In I. 'molirique arcem.' In III. 'classem molimur.' In hoc lib. 'moliturque locum,' id est, ædificat et construit locum. Verum est addi vim. *Cerda.*

290 *Jam fidere terræ*] Per dativum jungendum, aliter non procedit. Ut, 'fidere nocti.' *Servius.*

Fidere] Antiqui plerique codices, *sidere terræ* legunt, ut eo significato *considere* sæpe dictum: quod enim proxime futurum videbatur, jam actu esse sibi proponit: ideoque etiam illud eodem modo dictum, 'Moliri jam tecta videt.' Priscianus tamen *fidere terræ* agnoscit: perinde ac illud etiam, 'fidere nocti.' *Pierius.*

291 *Stetit*] Quod solet esse cogitantum, id est, stare. *Servius.*

Stetit acri fixa dolore] Tale quid Apollon. *ἐπεὶ χόλος αἰνὸς ὄπαζε Κύπριδος.* *Germanus.*

Stetit] Non sponte, sed invidia et dolore fixa. Mores fæminarum examinat Scal. III. 13. *Taubmann.*

292 *Quassans caput*] Lucret. l. II. 'Jamque caput quassans grandis suspirat arator.' Et Virg. l. XII. 'Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent,' &c. *Germanus.*

293 *Heu stirpem*] Oratio pathetica: cujus initium ab ecphonesi abruptum est: neque etiam convenit indignantes leniter incipere: tota enim stricta sententiarum brevitate, crebrisque figurarum mutationibus, velut inter æstus iracundiæ, fluctuat. Videatur Macrob. IV. 2. *Taubmann.*

Fatis] Voluntatibus. *Servius.*

Fatis contraria] Qui contrariis fatis nascuntur, immortales inter se inimicitias exercent: confirmat etiam Deos fatis agi: dolet igitur Juno, quod debuissent timere fata sua Trojani, et non timuerint: dolet quod superiores semper evaserint; et quicquid excogitare potuerit, vicerent. *Donatus.*

295 *Capti potuere capti*] Cum felle dictum est. Nam si hoc removeas, erit oxymorum. Dicit autem omnia, quæ contigerunt, non videri contigisse, quia non obfuerunt. *Capti* autem *capi* sic dixit, ut Cicero, 'Ut in uberrima Siciliæ parte, Siciliam quæreremus.' *Servius.*

Num capti potuere capi] Sic pari ὀξυμώρῳ lusit Lucret. l. I. 'Ut puerorum ætas improvida ludificetur Labrorum tenus, interea perpotet amarum Absynthi laticem, deceptaque non capiatur.' Et Eurip. in Alcest. eadem figura: κόμιζε πρὸς θεῶν ἀπ' ὀμμάτων Γυναῖκα τήνδε, μή μ' ἕλης ᾑρημένον· et Catull. 'Nequicquam tacitum cubile clamat:' Cic. in Verrem, 'Si tacent, satis dicunt.' *Germanus.*

Num capti] Sic Petron. de Equo Troj. 'Ibat juventus capta, dum Trojam capit:' ita Manil. l. IV. 'Captus et captis Orbis foret.' V. N. Æn. XI. sequiturque sequentem.' *Taubmann.*

Num capti, &c.] Desumptum hunc locum ex Ennio Ann. X. testatur Robert. Tit. loc. Controv. VIII. 21. qui similes ex veteribus locutiones congessit, et præ cæteris Rittershusium ad Oppian. I. 260. κυνεγ. παλιγγενεσίαν, vel fortunam Trojæ ægre quamquam tulit Juno, renascebatur tamen ex Trojæ cineribus Roma. Vide Ovid. Fast. I. 523. 'Victa tamen vinces, eversaque Troja resurges,' &c. Quo genere usurpetur *Stirps*, docet Charisius inst. Gramm. l. I. *Emmeness.*

296 *Medias acies*] Per gladios et per ignes non extremos, sed medios, quibus nulla possunt esse graviora pericula. *Donatus.*

297 *At (credo) mea numina tandem*] Nec fatigata destiti, nec satiata requievi. *Servius.*

At (credo) mea numina] Nec fessa sum odiis, nec quievi saturata. *Don.*

At (credo)] Ironice. 'Αλλ' οἶμαι, Demosth. qua significatione *puto* est apud Poëtas. Fabric. rectius legi censet: 'an, credo, mea numina tandem Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi.' Dicit enim se nec fatigatam destitisse, nec satiatam quievisse. *An, credo*, in Ironiis vim habet. *Taubmann.*

At (credo), &c.] Sic auctoritate se destitutam quæritur Æn. I. 41. *Emmeness.*

298 *Exsaturata*] In Oblongo illo pervetusto Vaticanæ bibliothecæ codice *exatiata* legitur, præter differentiam, quam Cornelius Fronto ponit, ut *Satiatus* ventris, *Saturatus* animi sit. Contra quem Fl. Sosipater ita: 'Saturitas in cibo tantum dicitur; in cæteris vero, satietas.' Sed Virgilius, 'Odiis haud exsaturata quievi,' dixit, superstitiosa nimirum utriusque observatione, quum et *saturo* et *satio*, *saturitas* et *satietas*, ad omnes sensus pertinere M. Tullii, Sallustii, Columellæ, et aliorum auctorum testimoniis comprobetur; quæ ideo non apposui, quod ea omnibus in promptu esse satis sciebam. *Pierius.*

299 *Patria excussos*] Satis signate locutus est. *Servius.*

Excussos] Non dixit, *Exactos*, ut Cicero et Livius: sed *excussos;* in quo mira vis. Ita Æn. V. 'excussaque pec-

tore Juno est.' Æn. IX. 'Excutiat Teucros vallo.' Scal. IV. 16. *Taubmannus.*

300 *Obponere*] In antiquis aliquot codicibus, *exponere* habetur, quasi ipsa quoque Juno sese periculis objecerit. Sed *obponere*, quod in pluribus habetur, omnino melius, et conatum adversus Trojanos ingentem ostendit. *Pierius.*

Me obponere ponto] Plus est, quam si diceret tempestates. *Me* autem per physiologiam imbres, tonitrua, tempestates. *Servius.*

301 *Absumtæ in Teucros vires*] Propert. 'Dixerat, et pharetræ pondus consumpsit in arcus:' et Catul. 'Anxia in assiduos absumens lumina fletus.' Sic Græci ἀναλίσκειν εἰς. Plutarch. in lib. πότερον ἀθηναῖοι· πλέον ἀνηλωκὼς φανεῖται ὁ δῆμος εἰς βάκχας καὶ φοινίσσας, καὶ οἰδίποδας, καὶ ἀντιγόνην, &c. et eodem: ὡς ἁμαρτάνουσι μεγάλα ἀθηναῖοι τὴν σπουδὴν εἰς τὴν παιδίαν καταναλίσκοντες, τουτέστι στρατευμάτων ἐφόδια καταχορηγοῦντες εἰς τὸ θέατρον. Et Poëta Græcus queritur in se arcum pharetramque Amoris exhaustam et consumptam, εἰς ἑαυτὸν φαρέτραν ἀνηλωμένην ἔρωτος. *Germ.*

302 *Aut Scylla mihi*] Bene *mihi:* ac si diceret, Etiam quæ per suam naturam solent nocere, me rogante, non potuerunt obesse Trojanis. *Serv.*

Vasta] Sunt quidem antiqui codices, in quibus *dira Charybdis* habeatur. Sed *vasta* longe decentius dictum, idque ex Synepeia Catulli, 'Quæ Syrtis, quæ Scylla mihi, quæ vasta Charybdis.' *Pierius.*

303 *Conduntur Thybridis alveo*] *Condi* proprie dicuntur, qui sibi statuunt civitatem. *Conduntur* ergo, sedem stabilem locant. Sallustius, 'Parte conditor orbis terrarum.' Et sunt propria verba, quæ nulla ratione mutantur: nam ut 'sacerdotes creari,' 'virgines capi' dicimus. *Servius.*

Thybridis alveo] Non *undis*, sed *alveo* legendum hic, disces ex Nobiliss. Heinsio ad Ovid. Metam. v. 624. et Pontano ad Macrobium Saturn. III. 1. *Emmeness.*

304 *Securi*] Emphasis non vulgaris: nam hæc securitas pro contemptu est: ut Æn. I. 'securus amorum germanæ,' id est, contemnens. Ovid. ad suum librum Trist. I. 'Denique securus famæ liber ire memento.' Quasi suus liber sit projecti jam pudoris, et profligatæ verecundiæ. *Cerda.*

Pelagi] Propter illud, 'Sed terra graviora manent.' *Servius.*

Securi pelagi] Musæus Leandrum ἀφειδήσαντα θαλάσσης. *Germanus.*

Securi pelagi] Ita Æn. I. et X. 'securus amorum,' id est, contemptor; secretus ab amorum cura et metu. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Mars perdere gentem] Bene belli et vastationis quærit exempla in rebus hujusmodi: sicut in primo, naufragii. Pirithous Lapitharum rex cum uxorem deduceret, vicinos populos Centauros, etiam sibi cognatos, et Deos omnes, excepto Marte, ad convivium convocavit. Unde iratum numen immisit furorem, quo Centauri et Lapithæ in bella venerunt. *Servius.*

Mars perdere gentem] Ab exemplis iras suas accendit, et ostendit minores Deos ad plenum se defendisse. Comparat causas, delicta, et personas. *Donatus.*

Mars perdere gentem] Ut πάθος augeatur, jungitur argumentum a minore. Pirithous Ixionis F. Lapitharum rex nuptias celebrans, vicinos Centauros et omnes Deos, præter Martem, invocat, qui iratus Furorem immisit, qui Centauros cum Lapithis committeret. Ovid. Met. XII. 5. obiter. *Taubmann.*

305 *Lapithum*] An voces συγκοπεῖσαι, concisæ seu contractæ, accentu insigniendæ sint, disputat in Orthograph. Dausq. c. 9. *Emmeness.*

Concessit] Ideo dixit, ut ostenderet minora numina, nisi impetraverint, nocere non posse. Statius de Ve-

nere, ‘Infandum natæ concessit honorem.’ *Servius.*

Concessit] Nota, minora numina, nisi impetraverint, nocere nemini posse. Sensus est: Jupiter concessit Dianæ suas iras in Calydonem effundere: vel; ita ulcisci Calydonem, ut iræ suæ satisfaceret. Est autem Calydon civitas Ætoliæ, regia Œnei, qui, cum omnibus Diis, excepta Diana, de primitiis sacrificasset, irata Dea aprum immisit omnia vastantem, qui tandem a Meleagro interfectus est. Hanc Fab. describit Hom. Il. I. et Ovid. Met. VIII. 5. *Taubmann.*

306 *Antiquam genitor Calydona Dianæ*] Œneus Calydonis rex de primitiis omnibus numinibus sacrificavit, excepta Diana: quæ irata aprum immisit: qui cuncta vastabat, donec a Meleagro occideretur. *Servius.*

Calydona Dianæ] Vide fabulam apri Calydonii Iliad. l. I. *Germanus.*

307 *Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente*] Hæc est vera lectio: sic et sensus procedit, ut uterque ablativus sit. Nam si *Calydona* legas, vitium erit, nec sensus procedet. *Scelus* autem pro *pœna* posuit: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Ut, ‘et scelus expendisse merentem.’ *Servius.*

Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente] Priscianus, ubi non semper copulativas eosdem casus sibi adjungere disserit, testimonium hinc citat: ubi scriptum agnoscat, ‘Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydona merentem:’ pro ‘quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente.’ Utrumque tamen melius, accusativo vel ablativo casu quibusdam in codicibus inveniri, ut sit *concessit* verbum. Cui subjiciatur per repetitionem, ‘Quod scelus, aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem:’ vel in modo consequentiæ (ut jam passim legitur) ‘Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente.’ *Pierius.*

Quod scelus, &c.] Id est, quam sceleris pœnam? ita Æn. II. ‘scelus expendisse merentem.’ Ut igitur iras suas accendat Juno, non solum personas, sed et causas sive delicta componit. *Taubmann.*

308 *Ast ego*] Designat stomachum hæc particula: sic I. 50. ‘Ast ego, quæ divum,’ &c. Ovid. Epist. Heroidum XII. ‘At tibi Colchorum,’ &c. ad quem locum consulendus Nobiliss. Heinsius: idem docet Macrobius Saturn. IV. 2. *Emmeness.*

309 *Quæ potui infelix*] Id est, nocens, irata: ut contra, *Sis felix*, id est, propitia: sicut diximus supra. *Servius.*

Potui] Non placet Canterus II. 2. qui locum hunc et alia quæpiam tam Virgilii quam aliorum explicat, verbi hujus vi adempta, ita ut ‘Antenor potuit penetrare,’ sic tantum, Antenor penetravit: et hic, ‘nil linquere inausum quæ potui,’ sit, nihil reliqui inausum. Loca alia vide in eo. Imo vis tota orationis posita in expresso verbo: ibi enim dolet Venus se non posse quod mortalis Antenor: hic dolet Juno potentiam suam rejecisse in nihilum. *Cerda.*

Nil linquere potui] Pro, nihil inausum reliqui. Elegans verbi *Possum* usus: de quo plurima G. Canterus Nov. Lect. II. 2. *Taubmann.*

Linquere potui] Pro nihil inausum reliqui: de hac locutione vide Torrent. ad Horat. Od. III. 3. ‘possit dare jura,’ pro ‘jura det:’ sic noster Æn. XII. ‘quam propter tantos potui perferre labores:’ ut monet Sciopp. verisim. II. 20. *Emmeness.*

Memet] Multum efficax, ait Scal. ita Catullus: ‘Conjugis infido consoler memet amore.’ *Cerda.*

In omnia verti] Sic in XII. ‘Verte omnes tete in facies.’ Quis scit, an utroque in loco alluserit Poëta ad naturam Dei Vertumni, qui ‘formas Deus aptus in omnes?’ ait Ovid. Metamorph. XIV. Vel alludit ad vete-

rem parœmiam ἅπαντα δρᾷν, *omnia facere*, de irrito conatu. Sen. epist. 125. 'Quid formam colis? cum omnia feceris, a multis animalibus vinceris.' Martial. Epig. II. 14. 'Omnia cum fecit, sed renuente Deo.' *Idem.*

310 *Vincor ab Ænea*] Nomen proprium pro convitio posuit: quasi dicat, ab uno, eodemque vitiosissimo. *Donatus.*

Vincor ab Ænea] Alibi Maro: 'mortali vincor ab hoste:' ut Poëta Græco Epigr. οἴμοι, ὑπὸ θνητοῦ λείπομαι ἀθάνατος. *Germanus.*

Vincor ab Ænea] Ita in Græco Epigram. Οἴμοι, ὑπὸ θνητοῦ λείπομαι ἀθάνατος. Ita Juno eadem apud Sen. in Furent. 'De me triumphas:' loquitur de Hercule. Est enim hoc intolerabile, ut et illud nostri alibi: 'mortali vincor ab hoste.' Tolerabilius si Dii a Diis: sic Neptunus apud Euripidem non erubescit fateri se superari ab Junone et Pallade. Oratio tamen ipsa tota est ad αὔξησιν, et incrementum, neque enim Juno victa ab Ænea, sed a fatis, quæ inviolabilia. Explicat hoc ipsa in I. 'mene incepto desistere victam, Nec posse Italiam Teucrorum avertere regem? Quippe vetor fatis.' Huc trahendum illud ejusdem lib. 'Ilium in Italiam portans, victosque Penates.' Victi enim dicuntur non tam relatione ad Græcos, quam ad fata, quæ jubebant eos Troja migrare. *Cerda.*

311 *Implorare quod usquam est*] Ac si diceret, etiam humilia. Quod autem Juno ubique alieno uti introducitur auxilio, physicum est. Natura enim aëris per se nihil facit, nisi aliena conjunctione, ventorum scilicet, qui creant nubes et pluvias. *Servius.*

312 *Flectere si nequeo superos, &c.*] Eadem vis huic versui, ac trito proverbio, 'omnem lapidem movere.' Quod alia forma concepit Plutarch. in Amator. ἀκίνητα κινεῖν, *movere immobilia:* et in vita Dionis, πᾶσαν μηχανὴν αἴρων, *movens omnem machinam.* Alia Oppian. Cyn. l. I. ἐρεείνει πάντα λίθον, &c. *Perscrutatur omnem lapidem.* Ab Virgiliana Junone:—Junonis ejusdem minæ apud Senecam in Furent. contra Herculem: 'Educam, et imo Ditis e regno extraham Quidquid relictum est.' Et Valer. Arg. l. III. ubi Juno eadem, et contra eundem Herculem: 'Furias, Ditemque movebo.' Plutonis apud Claudian. Rapt. l. I. 'patefacta cibo Tartara, Saturni veteres laxabo catenas.' Et Magæ apud Lucanum l. VI. 'tibi pessime mundi Arbiter immittam ruptis Titana cavernis, Et subito feriere die.' Et Statii Silv. III. 'Asperaque invitæ perfringam viscera terræ.' Verbum *movebo* dat idem Junoni Valer. Flac. Arg. l. V. in re simili: 'Verum alios tunc ipsa dolos, alia orsa movebo.' Et Manilius lib. I. 'imumque Acheronta movere.' *Cerda.*

Flectere si nequeo superos, &c.] Hanc orationem vultu valde irato pronuntiavit Juno, juxta præceptum Horat. de art. Poët. vs. 106. 'tristia mœstum Vultum verba decent, iratum, plena minarum.' *Emmeness.*

313 *Non dabitur regnis (esto) prohibere Latinis*] In Mediceo codice ita legitur, 'Non dabitur (esto) regnis prohibere Latinis:' forte mutatum ab iis, qui Tritemimerim brevem aufugiebant. *Pierius.*

315 *Atque moras tantis licet addere rebus*] Ostendit Deos retardare posse fata; non penitus tollere. Ut, 'decemque alios Priamum superesse per annos.' Quæ autem dicit, etiam a Creusa dicta sunt, ut, 'regnumque et regia conjux Parta tibi.' *Servius.*

At trahere, atque moras, &c.] Nimirum et Eurip. in Herc. ἐν ταῖς ἀναβολαῖς τῶν κακῶν ἔνεστιν δίκη. Tota autem hujus loci œconomia et commentum, de Junone Argis redeunte, constat Homeri imitatione Ὀδ. E. Neptunum ab Æthiopia revertentem inducentis, et protinus Ulyssis sche-

diam immissa tempestate conquassantem, eo loco cui initium est: Τῶν δ' ἐξ αἰθιόπων ἀνιὼν κρείων ἐνοσίχθων. Ut autem hic, 'At trahere, atque moras:' &c. Neptunus ea iracundia secum ratiocinatur, ut, quamvis Ulysses jam Phæacum terræ propinquaverit, et pene applicuerit, ubi naufrago tutum etiam receptum fata dederint, nihilominus illi facessere negotium constituat: his: Καὶ δὴ φαιήκων γαίης σχεδὸν, ἔνθα οἱ αἶσα Ἐκφυγέειν μέγα πεῖρας ὀϊζύος ἥ μιν ἱκάνει· Ἀλλ' ἔτι μέν μιν φημὶ ἅδην ἐλάαν κακότητος. Atque ut hic paulo ante: 'stetit acri fixa dolore, Tum quassans caput:' Hom. prius: ὅδ' ἐχώσατο κηρόθι μᾶλλον· Κινήσας δὲ κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν. *Germanus.*

316 *At licet amborum*] Magnum factiosæ inimicitiæ consilium, ut dissiparet populos, cum regum concordiam non posset rumpere. Convertitur autem ad virginem, veluti ipsa cum Ænea aliquid egisset. *Donatus.*

Exscindere] In Mediceo codice, *excidere* legitur. Sed *exscindere* plus est. *Pierius.*

317 *Coëant*] Proprie, cum in legibus *coire* dicatur de matrimonio; sic, *matrimonium coire*, et *matrimonio coito*, et talia hujusmodi, quæ suppeditat Brissonius l. III. de verb. significat. Sententiam Silius arripuit ad rem suam l. II. ubi Juno loquens cum Furia: 'Hac mercede Fides constet delapsa per oras.' Volebat scilicet everti consilia Fidei. Ita et Æneid. VIII. 'poscant acies, et fœdera rumpant.' *Cerda.*

Mercede] Eodem plane sensu dixit Cic. Tuscul. III. 'Nam istud nihil dolere non sine magna mercede contingit immanitatis in animo, stuporis in corpore.' Quod Achilles Statius translatum ex Crantore jam docuit, qui ante Tullium: τὸ γὰρ ἀνώδινον τοῦτο οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ· τεθηριῶσθαι γὰρ μὲν σῶμα τοιοῦτον, ἐνταῦθα δὲ ψυχήν. In his locis *merces* sumitur non vere pro mercede, sed pro malo, et nocumento, ut etiam apud Callimach. in hymno Dianæ: Οὐδὲ γὰρ Ἀτρείδης ὀλίγῳ ἐπεκόμπασε μίσθῳ: *Neque enim Atrides parva se mercede jactavit.* Id est, non parvo damno. *Cerda.*

318 *Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo*] Ambitiosæ execrationes. *Servius.*

Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo] Ita Orph. Arg. de Medea: Ἕδνον ἐνυάλιόν τε, δρακοντείων τ' ἀπ' ὀδόντων. Tale quid apud Eurip. in Ione, φερνάς γε πολέμου, καὶ δορὸς λαβὼν γέρας· et Æsch. in Agam. de Helena: λιποῦσα δ' ἀστοῖσιν ἀσπίστορας κλόνους, Λογχίμους τε καὶ ναυβάτας ὁπλισμοὺς, Ἄγουσά τ' ἀντίφερνον Ἰλίῳ φθοράν· ubi interpres: ἀντίφερνον, ἤγουν, ἀντὶ προικὸς φθορὰν καὶ ἀπώλειαν κομίσασαν. Vocat idem ἑλένην δορίγαμβρον ἀμφινεικῆ. *Pronuba* autem Græcis dicitur προμνήστρια, προμνηστρὶς, νυμφεύτρια, νυμφαγωγός. Ut autem *manet te*, sic Græci μένειν sæpe accusativo jungunt. Eurip. Androm. οὐδὲ τοὺς ἀπόντας ἐκ δόμων Μείναντες· et, ἦλθον δὲ τὰς σὰς οὐ μένων ἐπιστολάς· et passim. *Germanus.*

219 *Bellona te m. pronuba*] Προμνήστρια, νυμφεύτρια. Ita Lucan. l. VIII. Cornelia: 'Bis nocui mundo: me pronuba duxit Erinnys.' *Taubmann.*

Bellona pronuba] Crudelitatis scilicet Dea. Pronubæ dicuntur, quæ sunt in obsequio nubentis. *Donatus.*

Nec face tantum] Tantummodo. *Ser.*

320 *Cisseïs*] Regina Hecuba, secundum Euripidem filia Cissei, quem Ennius, Pacuvius, et Virgilius sequuntur. Secundum Homerum filia Dimantis fuit. Hæc se facem parere in somniis vidit, et Parin creavit, qui causa fuit incendii. Ergo nunc hoc dicit, 'Talis erit Veneri partus suus.' Nam sicut per Parin Troja incensa est, sic per Æneam reliquiæ Trojanorum. Comparatio autem injuriosa. Nam Veneri Hecubam, Parin Æneæ, He-

lenam Laviniæ comparavit. *Idem.*

Jugales] Conjugales, matrimonio et sanguine conceptos. *Idem.*

321 *Idem*] Talis, similis. *Idem.*

Partus suus] Sic et Ciceroni *Junonis aureus partus*, de Augusto. Græci ita *τόκον*, et *γόνον*, et *λόχευμα* dicunt. *Germanus.*

Et Paris alter] Victorii face alii hunc locum illustrarunt, quos sequor. Mira contumelia in Æneam, qua vult Juno illum similem fore Paridi delicato, molli, libidinoso; ducta ex Euripide in Troadib. ubi Tragicus hæc dat verba Andromachæ ad Hecubam: Φεῦ, φεῦ· ἄλλος τις Αἴας, ὡς ἔοικε, δεύτερος Παιδὸς πέφηνε σῆς: *Heu, heu: Ajax, ut vides, alter Natæ apparuit tuæ.* Ubi contumeliose *Ajax δεύτερος.* Eadem contumelia Virg. in x. 'muris iterum imminet hostis Nascentis Trojæ, nec non exercitus alter.' Adjungo simili dolore dictum a Philoctete Epig. IV. artificem statuæ suæ esse alterum Ulyssem. Nam videlicet statuarius fecit, ut æterna esset memoria dolorum, quos semel passus est ab Ulysse. Versus sunt: Ἐχθρὸς ὑπὲρ Δαναοὺς πλάστης ἐμὸς, ἄλλος Ὀδυσσεὺς, Ὃς ἔμνησε κακῆς οὐλομένης τε νόσου: *Plastes meus supra Græcos mihi inimicus fuit, vere Ulysses alter, Qui mihi in memoriam revocavit dirum ac pestilentem morbum.* Eodem lib. ubi sermo est de statua Medeæ: ἦ τις Ἰήσων δεύτερος; *nunquid alter est Jason?* Cerda.

322 *Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ*] Sic tædæ recidivæ, ut Pergama. *Servius.*

Recidiva] *Recidiva Pergama* quidam dici putant, quod bis reciderint: semel ab Hercule, et iterum ab Agamemnone: quæ Euripid. in Troadib. παλιμπετῆ vocarit. Quidam sumptam arbitrantur metaphoram ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant; ut hic ea sint *recidiva P.* quæ a reliquiis Trojanorum renoventur: tanquam ἀναφυόμενα, παλιμφυῆ et παλιμπλαστῆ: quæ Serv. Æn. x. 57. *renascentia* interpretatur. Sed sic modulus syllabæ τοῦ *cædo* reclamaverit: qua caussa motus videri possit Ascensius, ut *recidiva* exponeret, iterum casura. Sed tamen doctiores plerique malunt; 'post ruinam instaurata.' De quo dictum Æn. IV. 344. Certe Scalig. ad vers. Propertii IV. 1. 'Dicam, Troja, cades: et Troïa Roma resurges;' notat: Canam, inquit, fortunam et caducæ et recidivæ Trojæ. Canam Ἰλίου ἅλωσιν, et adventum Æneæ in Italiam, quæ fuit Τροΐας παλιγγενεσία. Sunt tamen qui *rediviva* legant: pro quibus et Propert. videtur facere IV. 1. 'Arma resurgentis dicam victricia Trojæ.' Certe *redivivum ædificium* est, ex vetusto renovatum. Est enim verbum tectonicum: unde a veteribus magistris *redivivus* vertitur παλίγκτιστος. Ita Catull. Carm. 17. 'Pontem inredivivum' dixit, qui prolapsus denuo instaurari non posset, auctore Scaligero. Sed vide mihi Notas Æn. IV. ubi accuratiora, et credo etiam veriora, attulimus. *Taubmann.*

323 *Horrenda*] Ex causa magnæ iracundiæ vehementer commota. Descriptio autem Alectus ostendit eam esse aptam tanto negotio. *Donatus.*

324 *Luctificam Alecto*] Græcus accusativus est. Hujus autem declinationis tres tantum casus usurpamus, genitivum, ut *Alectus*, nominativum, et accusativum, ut *Alecto.* Servius.

Luctificam Alecto] Ἀληκτὼ, οἱονεὶ μὴ λήγουσα· unde et sæpe apud Hom. ἄλληκτον πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι. *Germanus.*

Luctificam Alecto] Apud Ovid. Metamorph. IV. Tisiphonem 'Luctus comitatur euntem.' Eadem ibidem affert secum 'et scelus et lacrymas.' Alecto apud Claudian. in Ruff. l. I. inter alios comites sequitur 'scisso mœrens velamine Luctus.' *Cerda.*

325 *Infernis tenebris*] Vel hac una re infamis locus. Inde in VI. loquens

de inferno *noctem* vocat. Euripid. Hecub. dixit: Νεκρῶν κευθμῶνα, καὶ σκότου πύλας: *Mortuorum latebram, tenebrarum portas.* Lucret. l. IV. 'lucis egens Tartarus.' Ovid. Met. IV. 'caliginis umbras.' Stat. Theb. I. 'caligantes campos.' Virg. Georg. IV. 'Stygiis tenebris.' et in I. 'Styx atra.' Martial. l. I. 'Stygias umbras.' Silius l. XII. 'infernis nebulis, pallente umbra, noctem profundam.' Inde ipse Pluto Ἅδης Græcis, quod Virg. reddit in VI. 'sine Sole domos.' Ovid. in Metamorph. X. 'Umbrarum dominum.' Alii 'opertum Deum, opacum, tenebrosum.' Cerda.

327 *Odit et ipse pater Pluton*] Venerationis est *ipse pater.* Nam Furiæ, Acherontis et Noctis sunt filiæ. *Serv.*

Odit] Eandem et Claud. 'invisum numen' vocat: ita Lucan. l. IX. de Medusa: 'Hoc monstrum timuit genitor, ipsæque sorores Gorgones,' &c. *Taubmann.*

Odit et ipse pater Pluton] Sic et Ditem patrem Cic. de nat. Deor. vocat. 'Terrena autem res omnis atque natura Diti patri dedicata est, qui dives, ut apud Græcos πλούτων, quod recidant omnia in terras, et oriantur e terris.' Etymi quoque ejus rationem reddit Lucianus περὶ θυσιῶν, διὰ τὸ πλουτεῖν τοῖς νεκροῖς. Idem et πλουτεὺς, et ᾅδης. Ut autem *Odit et ip. pat. Plut. od. sor.* sic et Hesiod. in Theog. τά τε στυγέουσι θεοί περ. . .δεινὸν δὲ καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσι Τοῦτο τέρας. *Germanus.*

Et ipse] Καὶ αὐτός. ut Hom. Od. K. de Circe: θεὰ δ' ἐλέαιρε καὶ αὐτή. *Id.*

Pluton] Ita et Claudian. Rapt. I. 'Jamque viam Pluton superas molitur ad auras.' Ita in correctissimis, non *Pluto.* Sed Virgilium quidem coëgit ratio metri. *Cerda.*

329 *Atra*] In veteribus plerisque codicibus, *pullulat ora,* figurate positum invenias: quamvis, *atra,* magis placeat eruditis. Est et illud more quodam suo scriptum in Romano codice, 'pollulat ora colobris:' cujus scriptionis rationem alibi retulimus.

Atra] Quia mox dicturus 'sata Nocte.' Itaque quæ filia est noctis, *atra* est: nam hoc idem Noctis epithetum Noster in Æn. V. 'Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.' *Cerda.*

330 *Quam Juno, &c.*] Ex decoro tantum, *acuit, fatur.* Non tenuit Silius l. II. ubi Juno inducitur 'palmas tendens' ad Tisiphonem. Fœde. Pari fœditate Ovid. Metamorph. l. IV. nam Juno ad Furias, 'Imperium, promissa, preces confundit in unum.' Satis enim *imperium.* Idem.

His acuit verbis] Inritavit et instigavit ejus insaniam. *Servius.*

Verbis] In antiquis aliquot codicibus, *dictis* legitur. *Pierius.*

330 *Proprium*] Aut tibi aptum: aut certe perpetuum, indefessum, usque ad finem perducendum. Et sciendum, ideo Furiæ nihil pro præmio dari, quia præstatur hoc ipsum Furiæ, ut bella commoveat, et ut dicatur defendisse Junonem. *Servius.*

Proprium] Ergo non laborabis, quia nihil peto alienum a te. *Donatus.*

Proprium] Id est, perpetuum: multis hoc monet Non. Marcell. c. 4. *Emmeness.*

Da] Non precatur, sed imperat: ut sit ratio personarum. *Donatus.*

Hunc mihi da, &c.] Ex hoc loco Silius l. II. ore Junonis ad Tisiphonem: 'Et palmas tendens, hos, inquit, Noctis alumna, Hos muros impelle manu, populumque ferocem Dextris sterne tuis, Juno jubet ipsa,' &c. Non dissimilis Plutonis oratio ad Tisiphonem apud Statium Theb. l. VIII. 'Sed quid ego hæc ita? Tartareas ulciscere sedes Tisiphone, et si quando novis asperrima monstris Triste, insuetum, ingens, quod nondum viderit æther, Ede nefas, quod mirer ego, invideantque sorores.' Præstat Silio Statius: non enim fero illud 'palmas tendens.' Neque enim preces istæ sunt appellandæ, quæ indignæ Ju-

none ad Furiam, sed mera imperia. Inde Virg. 'Hunc mihi da proprium,' &c. Scio apud August. nominari preces, sed hoc ille ex lata verbi (*do*) significatione, non stricta. Verba ejus l. III. de Civit. cap. 13. 'Aut fortassis Alecto illa infernalis Furia, jam eis, favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quam cum ejus precibus contra Æneam fuerat excitata.' *Cerda.*

Sata nocte] Æsch. in Eum. ἐριννῦς νυκτὸς παῖδας, ἄπαιδας, et παρθένους vocat: unde et manavit proverbium, de quo Suidas, ἀεὶ παρθένοι αἱ ἐριννῦς. Euripides autem eadem pene compellatione utitur sub persona Iridis ad Lyssam in Herc. νυκτὸς κελαινῆς ἀνυμέναιε παρθένε: et Sophocl. sub Ajacis persona ad mortem voluntariam se accingentis, καλῶ δ' ἀρωγοὺς τὰς ἀεὶ παρθένους. Recurre ad illud supra: 'ferreique Eumenidum thalami.' *Germanus.*

Sata nocte] Dissident fabulæ de ortu Furiarum. Omitto: et do tantum quæ pro Virgilio. Lycophron vocat νυκτὸς κόρας, *puellas Noctis.* Æschyl. Eumen. νυκτὸς τέκνα, *Noctis filias.* Sophoc. in Œdip. γῆς τε, καὶ σκότου, quod in idem recidit: nam si filiæ Tenebrarum, certe Noctis. Adjungo Latinos. Ovid. Metamorph. IV. 'sorores Nocte genitas.' Stat. Theb. XI. de quapiam: 'Erebo sata virgo.' Valer. Flac. Arg. III. 'quem Nocte satæ, quem turbidus horret Armipotens.' Neque vero dissidet Virgilius ab his, qui illas faciunt filias Terræ: in his est Hesiodus: nam supra Juno 'Terras horrenda petivit.' Sic solet Maro unico verbo diversa adjungere, et gratiam carmini. Ut vero hic habes matrem; sic supra patrem: 'odit et ipse pater Pluton.' *Cerda.*

Laborem] In Romano codice, *laborum*, legitur: quippe hunc ex laboribus tuis: sed elocutio non placet. Castior enim lectio *hunc laborem*, id est, *hanc operam*, quod expositive statim subjungit. *Pierius.*

332 *Infracta*] Aut valde fracta: aut quæ fuit antehac semper infracta. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' *Servius.*

Cedat fama loco] Vincatur. Cicero, 'Loco ille motus est, cum est ex urbe depulsus.' *Idem.*

Infractave cedat] Disce loqui, et conjungere res affines: *infracta, et cedat*, utrumque militare est. De primo l. XII. 'Latinos Marte infractos.' In IX. 'infractæ ad prælia vires.' De altero in l. X. 'cedebant pariter, pariterque ruebant, Victores victique.' In XI. 'agmina cedentia.' Scriptorum, et unius in primis Livii, finis nullus. *Cerda.*

Cedat loco] *Loco moti* dicuntur, qui victi sunt, teste Donato. Alludit Ter. Phorm. prol. vs. 33. 'Grex noster motus loco est.' *Emmeness.*

333 *Ambire Latinum*] Amplecti, circum retinere: et dictum est non ab ambitu. Nam *ambio ad illum* dicimus, non *ambio illum.* Servius.

Obsidere] Explica, domicilium locare, et sedes figere. De qua sedis nota jam supra. Nisi quis recurrat ad arma hostilia: ut dicat Juno, ne sine hostem esse in Italia, et in eam grassari. *Cerda.*

335 *Tu potes unanimos*] A majore ad minus. *Servius.*

Unanimos] In antiquis plerisque codicibus, *unanimos* legitur, et *unanimis*, utrumque recte, ex proba Grammaticorum disciplina. *Pierius.*

Tu potes unanimos] Scilicet et σύγγονοι ἐριννῦς Æschylo notantur. Celebris fuit ara concordiæ fraternæ apud Græcos, et Agathium Ep. l. III. cui βωμὸς ὁμοφροσύνης. Vide Plutarch. περὶ φιλαδελ. *Germanus.*

Armare in prœlia fratres] Ge. II. 'gaudent perfusi sanguine fratrum.' Claud. in Ruff. I. ubi de Megæra dicitur: 'Non, nisi quæsitum cognata sede cruorem, Illicitumque bibit, pa-

trius quem fuderit ensis, Quem dederint fratres.' Sophocl. in Elect. de fratribus διπλῆ φύλοπις, *duplex dissidium*. Cerda.

336 *Versare*] Vertere: et usus est frequentativo ad vim augendam. *S.*

Tu verbera t. &c.] *Verbera* et *faces*, id est, litium motiones et caussas potes alienis tectis immittere. *Taubm.*

337 *Tibi nomina mille*] I. e. facies: ut, 'Et sine nomine corpus.' Mille autem secundum Euripidem: in cujus tragœdia dicit Furias non esse unius potestatis, sed se fortunam, se Nemesin, se fatum, se esse necessitatem. Ita dicit etiam Asper. *Servius.*

Nomina] Per *nomina* formas ostendit, in quas conversa mutabat, quod poterat vocitari. *Donatus.*

Tibi nomina mille] Ut inter magna et præcipua numina Alecto collocare Juno videatur, eam πολυώνυμον dixit: ut et Isis μυριώνυμος Græcis et Ægyptiis. *Germanus.*

Tibi nomina mille] Quot enim facies scelerum, tot ipsi et nomina. In precationibus autem, cujus Numinis potentia magna erat, ejus vires commemorabant, et pro officiis nomina attribuebant, quorum enumeratione dignitas Dei crescere videbatur. Vide Turneb. XI. 19. *Taubmann.*

338 *Fecundum concute pectus*] Plenum pectus malitiæ efficacia. *Serv.*

Fecundum] Nocendi artibus redundans. Sollicita autem in causa sua, sæpius rem commendat. Ordinatum autem consilium est; primo enim fœdus vertendum fuit, ut via pateret ad bellum. *Donatus.*

Fecundum] Εὔτοκον, πολυτόκον, hic δολοτόκον, ut et, licet aliquantum diversa significatione, μυθοτόκον κραδίην poëta dixit. *Germanus.*

339 *Disjice*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot legi, *dissice*, *s* geminato et unico *i* scriptum observavi, et hic, et in aliis locis; ea forte ratione ut concitatius enuntiaretur, quod in *imperiossus*, in *aussus*, in *odiossus* fieri solitum a veteribus ostendimus. *Pierius.*

Conpositam pacem] Quam Latinus dederat. *Servius.*

Sere] Ut ex satis alia rursus fœcunde pullularent. *Donatus.*

Crimina belli] Caussas. Ut, 'Crimen amor vestrum.' *Servius.*

Sere crimina belli] Livius l. XXI. 'ex bellis bella serendo:' et l. XXXI. 'bella ex bellis seri.' Ammian. l. XXI. 'studia sevisse discordiarum.' Propertius l. III. loquens de Medea, 'armigera prælia sevit humo.' Tacitus in Hist. 'prælia serere.' Sallust. Hist. I. 'bellum serunt.' Altius quiddam Virgilius; nam non bellum, aut prælium, sed 'belli crimina.' Quod vero Virg. *crimina*, Ammian l. XV. 'tetra venena serens,' ubi de calumniis loquitur. *Cerda.*

340 *Velit*] Plus, *velle*, est, quam cogi. *Velit* primo, deinde poscat, et si non detur, rapiat: nam rapit, qui sine jubentis auctoritate invadit. *Donatus.*

Arma vel. p.] Ὁπλομανείτω. *Germ.*

Rapiatque juventus] In antiquis quibusdam codicibus legere est, 'Arma velit, poscatque simul Trojana juventus,' quod si admittendum sit, magnitudo rei, quam petit, demonstrabitur, si qui placida nunc pace quiescunt, et quibus jam certa laborum requies promissa est, 'Arma velint poscantque simul.' Quanquam posito *velle*, et *poscere*, tumultuantium furorem ostendat, addito *rapiatque*. Nam et antiqua paraphrasis est, Contra Trojanos. *Pierius.*

341 *Exin*] Statim, et est adverbium ordinis. *Servius.*

Exin] Ex eo momento. *Donatus.*

Exin] Sonora vox. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Gorgoneis] Pessimis, sævis: a Gorgone. *Servius.*

Gorgoneis] Fuit ea forma, qua fingitur Gorgone. *Donatus.*

Gorgoneis ven.] Sævis pessimisque. Ita Ovid. 'Lumina Gorgoneo sævius angue micant.' Vide Ovid. Met. IV.

15. *Taubmann.*

343 *Tacitum*] Pro *tacite;* bene autem *obsedit*, quasi quæ insidiabatur. *Servius.*

Tacitum] Sine strepitu, quoniam in mœrore jacebat, cum audiret filiam dandam Æneæ: vel ipsa tacita, ut facilius nescienti obtemperet. *Don.*

Obsedit] Ita Ovid. in IV. 'aditumque obsedit Erinnys;' videlicet ut hostis. Inde infra, 'Arte nova speculata locum.' *Cerda.*

345 *Curæque iræque coquebant*] Perverso ordine respondit. Nam ira in Trojanos est: cura vero de nuptiis, et primo adventu Teucrorum. *Coquebant* vero, macerabant. *Servius.*

Femineæ] Vehementissimæ et impatientes. Vide Scal. III. 13. *Taub.*

Femineæ ard. cur. ir. coquebant] Ex Ennio, 'curam, &c. Quæ nunc te coquit, et versat sub pectore fixa:' inversa illa Homeri forma, εἴπερ γάρ τε χόλον καὶ αὐτῆμαρ καταπέψῃ· nam Homerus dedit coquendi partes personæ, Maro passioni. Aristot. lib. De morib. Δ. ubi de iracundis disputat, et amaris: ἐν αὐτῷ δὲ πέψαι τὴν ὀργὴν χρόνου δεῖ· εἰσὶ δὲ οἱ τοιοῦτοι ἑαυτοῖς ὀχληρότατοι, καὶ τοῖς μάλιστα φίλοις. *Germanus.*

346 *Huic dea*] Figura perturbata. Namque talis est ordo, Huic Dea unum anguem in sinum conjicit, et usque ad intima subdit præcordia, quæ sunt loca cordi vicina, quibus sensus percipitur. *Servius.*

Unum] Quia unum ad perditionem præsentium arbitrata est satis esse. *Donatus.*

Anguem] Injecit partem sui, id est, furoris. *Servius.*

Unum de crinib. anguem] Catul. Eumenidum vocat capillum anguineum, vertens, ni fallor, epitheton Orphei, qui ἐριννῦς ὀφιοπλοκάμους· et Tib. 'Impexa feros pro crinibus angues.' *Germanus.*

347 *Sinum*] *Sinus* dicitur, qui potest aliquid excipere et tenere. *Don.*

Inque sinum præcordia ad intima subdit] Eodem fere modo Apulejus de amore loquens Metam. l. II. 'ubi primam sagittam sævi Cupidinis in ima præcordia mea delapsam excepi:' et x. 'isti tui oculi ad intima delapsi præcordia.' *Emmeness.*

349 *Levia*] Pulchra. *Servius.*

Levia pectora labsus] In quibusdam antiquis codicibus, *levia corpora labsus,* legitur. Sed *pectora* receptum magis. *Pierius.*

350 *Attactu nullo*] Sine morsu, sine sensu. *Servius.*

Volvitur attactu nullo, &c.] Hanc anguium insinuationem nullo sensu corporis Ovid. Metamorph. IV. ita imitans expressit his versibus, 'Inoosque sinus, Athamanteosque pererrant, Inspirantque graves animos, nec vulnera membris Ulla ferunt, mens est quæ diros sentiat ictus.' *Cerda.*

Fallitque furentem] Injicit furorem sine accipientis sensu. *Furentem* autem, quod furore teneatur. Nam nondum furebat. *Servius.*

351 *Vipeream animam*] Pulsa scilicet humana. *Donatus.*

Vipeream inspirans animam] Ita Ge. IV. de apibus: 'venenum morsibus inspirant.' *Cerda.*

Fit tortile col. Aur. ing. &c.] Infra XI. 'Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ.' *Germanus.*

352 *Tænia vittæ*] *Tænia* est vittarum extremitas. *Servius.*

Tænia] Id est, vitta. *Donatus.*

354 *Udo sublabsa veneno*] Hypallage sensus, venenum enim *udum* dixit, quod est de udo corpore. Namque serpentum uda sunt corpora, adeo ut qua eunt, viam humore designent. *Servius.*

Ac dum prima lues udo sublabsa veneno] In codicibus aliquot antiquis *at dum* legitur. Missum vero facio, 'uno sublapsa veneno:' quod habetur in Romano codice, quum *udo* Servius agnoscat, cui reliqui veteres codices

adstipulantur. *Pierius.*

355 *Pertentat sensus*] Vox Poëtæ familiaris. Supra, 'tremor pertentat equorum Corpora:' et item, 'Latonæ pertentant gaudia pectus:' et l. v. 'blanda vicissim Gaudia pertentant mentem.' *Germanus.*

Atque ossibus inplicat ignem] Nostrum imitatur Stat. Achill. l. II. 'totisque novum bibit ossibus ignem.' *Emmeness.*

356 *Percepit*] In Romano codice, quod minime displicet, 'toto concepit pectore' legitur: etsi plus est, *percepit.* Pierius.

Necdum animus percepit, &c.] Non dubium, quin ex Catul. 'Non prius ex illo flagrantia declinavit Lumina, quam toto concepit pectore flammam Funditus, atque imis exarsit tota medullis.' *Cerda.*

357 *Solito matrum de more locuta est*] Nondum ad plenum furebat. Unde per muliebrem iracundiam mista asperitate loquebatur. Nam hoc est *matrum de more.* Paulo post enim furore quatietur. *Servius.*

359 *Exsulibusne datur*] Propter dissuasionem figurate loquitur, *exules* vocans eos, qui propria regna repetebant. *Servius.*

Exsulib. datur] Non fuit utendum principio: nam nec benevolus reddendus erat, qui esset pater: nec attentus, qui de re esset sollicitus: nec docilis, cum causam sciret. Incipit ergo a quæstionibus deformans negotium: et ita agit cum marito, quem revereri oportuit, ut suadere potius quam reprehendere videatur. Sunt ergo argumenta; Nullus postulat. Pater ingerit. Erit in navi thalamus filiæ, quando datur ei, qui perpetuis erroribus damnatus est. Omnis vita ducetur in fluctibus. Nulla conjugis gratia, nullum decus uxoris, quam pater non tradidit, sed abjecit non amplius visuram. Ergo non propagatio sanguinis, sed orbatio est, et domus nostræ solitudo perpetua. Antea autem gesta exempla sunt perfidiæ ipsorum. Est autem maximum scelus rumpere fidem Turno. Responsa Deorum sunt cum maxima cautela consideranda, quia implicita sunt et involuta. *Donatus.*

Ducenda] Abducenda. *Servius.*

Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris] In antiquis *exsulibus* per *xs* veteribus Grammaticis adsentientibus. Præterea totus versus in nonnullis codicibus antiquis ita legitur, 'Exsulibus ducenda datur Lavinia Teucris.' In sexto enim dubitatum est, utrum *Lavini* prima correpta poni debeat eo loco 'in regna Lavini Dardanidæ venient:' quod nonnulli *Latini* legere malunt. Si quis vero orationem absque *ne*, languere dixerit, Poeta ipse tradit, Amatam initio mollius locutam esse. Inemendate vero codices aliquot, *exulibus abducenda* legunt: nam collisionem ejusmodi in principio Virgilius non admisisset: qui vel parcissime, vel fere nunquam, ea utatur, vel in medio, ubi plus licentiæ esse solet. Sed enim quantum pertinet ad syllabam, in primo, 'promissa Lavini mœnia.' Et paulo post, 'regnumque ab sede Lavini.' Et a Tibullo, 'Ante oculos Laurens castrum murusque Lavini est,' prima nimirum brevi positum est. Et apud Asprum Grammaticum antiquo codice, *ducenda Lavinia* legitur. *Pierius.*

362 *Prædo*] Quasi piratam dicit hominem diu in mari morantem. *Servius.*

Abducta virgine prædo] *Prædo* hic *γαμοκλόπος* in Epigr. ut et de Medea Pind. Pyth. Od. IV. *κλέψεν τε μήδειαν σὺν αὐτᾷ, τὰν πελίαο φόνον·* et Lycoph. *γυναικόκλωπες.* *Germanus.*

363 *At non sic Phrygius*] Legitur et *An non*, sed hoc absolutum est. Si autem *At* legeris, copulativa particula est, ad ornatum solum pertinens. Horatius, 'At o deorum quicquid in cœlo regit Terras et huma-

num genus.' *Servius.*

At non] In aliquot codicibus, *an non* habetur. Sed *at* magis placet eruditis. *Pierius.*

366 *Quid consanguineo*] Filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ. *Servius.*

367 *Si gener externa petitur de gente Latinis*] De qualitate transit ad finem. Nam vult Turnum extraneum esse diffinire per callidam argumentationem, quia imperio Latini non subjacet: cum Oraculum de Latinis omnibus caverit. Postea etiam huic argumento alia subvenit argumentatione, Turnum Græcum esse ab Acrisio commemorans, per quod duas res agit latenter. Nam dicendo originem considerandam, docet et Turnum esse ab Inacho Acrisio, et Æneam Latinum esse a Dardano. *Serv.*

368 *Premunt te jussa*] Urgent, in hoc loco compellunt. *Idem.*

369 *Omnem, &c.*] Per callidam argumentationem definit Turnum esse extraneum; quia non subjaceat imperio Latini: cum tamen Oraculum de omnibus Latinis caverit. Postea et huic occurrit, Turnum Græcum esse, ab Acrisio rege Archivorum ortum: et Æneam contra Latinum esse, a Dardano. Vide et P. Victor. XXVI. 5. *Taubmann.*

372 *Inachus Acrisiusque patres*] Danaë Acrisii regis Argivorum filia, postquam est a Jove vitiata, pater eam intra arcam inclusam præcipitavit in mare: quæ delata ad Italiam, inventa est a piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat, et oblata regi, qui eam sibi fecit uxorem: cum qua etiam Ardeam condidit, a quibus Turnum vult originem ducere. *Servius.*

Inachus] Hujus ævo floruisse Mosen scribit Clemens Strom. I. 10. *Cerda.*

373 *Dictis*] Hinc *Dictio*, ut Græcis φήμη, pro Oraculo sumitur: forte quod Oracula etiam λόγια dicantur. Livius l. VIII. 'Data dictio erat,' &c. Pacuvius: 'Flexa, non falsa autumare Dictio Delphis solet.' *Taub.*

374 *Contra stare*] Æsch. in Prom. τυφῶνα θοῦρον, πᾶσ' ὃς ἀντέστη θεοῖς. *G.*

Contra stare] Non dubium, quin repræsentet imaginem rupis ejus, de qua ipse in l. VI. 'Nec magis incepto vultum sermone movetur, Quam si dura silex, aut stet Marpesia cautes.' Et de eodem Latino in hoc libro: 'Ille velut pelagi rupes immota resistit.' *Cerda.*

377 *Sine more furit*] Sine exemplo: et hoc jam contra decus est regium. *Servius.*

Lymphata] Percussa furore lympharum, sicut Cerritos a Cerere dicimus. *Idem.*

Sine more furit lymph. per urbem] Epigramm. Οἷ' ἀνέδην βάκχευεν, ὅτ' ἐς διόνυσον ἐφοίτα. *Germanus.*

Lymphata] Antiquis *lymphare*, idem quod *Oblucinare* erat, utrumque ἐνθουσιάζειν, et furore corripi. Ut enim a luco *Oblucinare* dicebant, quod lucos diis sacros existimarent, et qui in illis multum versarentur, Deorum occursu et præsentia furore agitari: sic eum cui conspectæ Nymphæ essent, νυμφόληπτον vocabant; et *lymphatum*, furiosum, &c. Vide et Heinsium ad Silii illud l. I. 'ruit ocyus amens, Lymphato cursu.' *Taubmann.*

378 *Turbo*] Catullus *hoc turben* dicit, ut *hoc carmen.* Hic *turbo*, unde *turbinis* facit. Nam si *Turbonis* sit, erit a proprio nomine genitivus: ut Horatius, 'Turbonis in armis.' *Serv.*

Turbo] *Turbonem* ait Sosipater Carisius a Virgilio vocari, qui apud Tibullum *turben* est: 'Namque agor ut per plana citus sola verbere turben.' ut obiter locum etiam apud eum indicemus. esse vero qui passim, hic *Turben* dici debere putent: quia et homo, et tempestas, et buxum eodem possint nominativo perhiberi. Sed hoc stulte dictum ajunt nonnulli. Nam alii sic distinguunt, ut *Turbo turbonis*, si proprium sit hominis nomen: cujusmodi apud Cornelium Tacitum invenias;

Turbinis, si procellam voluerimus exprimere: 'aut in eo,' inquit Plinius, 'nominando, qui est in lusu puerorum.' Sed Cæsar de analogia secundo, *Turbonem*, non *Turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Caro caronis*, non ut *Homo hominis*. Pierius.

Ceu quond. tort. v. s. verb. turbo] Verba et sententia Epig. l. III. respondere videntur huic loco: οἵ δ' ἄρ' ὑπὸ πληγῇσι θοὰς βέμβικας ἔχοντες, Ἐστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ. Et Hom. Od. N. de equis: ὁρμηθέντες ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης. Tibullus quoque I. 5. hanc comparationem mutuatus videtur: 'Namque agor ut per plana citus loca verbere turbo, Quem celer assueta versat ab arte puer:' Item Horat. Sat. II. 7. 'Duceris, ut nervis alienis mobile lignum:' nisi fortasse melius ad νευρόσπαστον referetur, ut docte observavit Dion. Lambinus: quod elegantissimis verbis circumscripsit Plato Legum I. quæ quia Lambini sententiam firmant, non piguit hic intexere: τόδε ἴσμεν, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῖν οἷον νεῦρα ἢ μήρινθοι ἐνοῦσαι. *Germanus.*

380 *Habena*] In antiquis aliquot codicibus, *habenis*, numero multitudinis. Sed *habena* magis placet. *Pier.*

Habena] Alii hanc vocant, *scuticam*. Græcum Epigram. σκυτάλην: in quo tamen sunt qui legant, non ὑπὸ σκυτάλαις, sed ὑπὸ πληγῇσι. Virg. statim, 'Dant animos plagæ.' Poëta his omnibus explicat verbum βεμβηκίζειν, quod est, 'in gyrum agitare, et instar turbinis puerilis.' Aristophan. in Vesp. Ἡμῶν πρόσθεν βεμβηκίζωσιν ἑαυτούς: *Versent se coram nobis instar turbinis.* Scholiastes rem explicat verbo στρέφω· βέμβιξ (inquit) ἀργαλεῖον ὃ μάστιγι στρέφουσιν οἱ παῖδες: *turbo est instrumentum, quod verbere vertunt pueri.* Et statim verbo διώκεσθαι· ὃς μάστιγι διωκόμενος στρέφεται. *Cerda.*

381 *Stupet inscia supra Inpubesque manus*] Sunt qui legant, 'super inscia turba.' Sed enim in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codd. legere est, 'stupet inscia supra Impubesque manus:' quanquam et *impubis* recte, quorum neutrum Priscianus excludit. *Pierius.*

382 *Inpubesque manus*] Aut multitudo puerorum: aut a parte totum posuit, ut pro manu puerum ipsum intelligas. *Servius.*

Buxum] Ita etiam Persius Sat. III. turbinem vocat, 'Neu quis callidior buxum torquere flagello.' Ita etiam Statius Theb. VII. Adducam versus, ut Virgilium illustrem, imo explicem. Ait ille, ore Bacchi enumerantis artes molles quas sciunt bacchantes, 'mea tantum prælia norunt; Nectere fronde comas, et ad inspirata rotari Buxa: timent thyrsos nuptarum, et prælia matrum.' Vides ergo ut Virgilius, Amatam, quam perpetuo bacchantem inducit, cum buxo rotato comparet, tanquam cum re bacchantibus cognata. Non dico, *buxa*, Statii esse turbinem: nam in eo tibiæ sunt; sed buxum affine esse bacchantibus. *Cerd.*

Volubile buxum] Pro turbine. Sic apud Ovid. Met. X. 667. 'aurum volubile' pro pomo. *Emmeness.*

385 *Simulato numine Bacchi*] Talem patiebatur furorem, ut speraret se Liberi sacra celebrare. Non enim ipsa simulabat, quod est sanorum. Nam et paulo post dicturus est, 'Alecto stimulis agit undique Bacchi.' *Servius.*

In silvas, simulato numine Bacchi] In codicibus nonnullis pervetustis legere est, 'in silvis, simulato nomine Bacchi.' ut, *Evolat* absolute ponatur, et in silvis res geratur. Sed enim prior lectio mihi castior videtur, remque magis augere, numinis vi intercedente; nisi *nomine* eo modo scriptum sit, quo *fonus* in legibus duodecim tabularum. *Pierius.*

Quin etiam in silvas] Similis historia apud Paus. Corinth. μανία ταῖς γυναιξὶν ἐνέπεσεν, ἐκφοιτῶσαι δὲ ἐκ τῶν οἰκιῶν, ἐπλανῶντο ἀνὰ τὴν χώραν: *Invasit feminas furor, atque egressæ domibus, vagabantur per agros.* Cerda.

386 *Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem*] In antiquis quibusdam exemplaribus, *adorsa*, legitur, uti superius etiam observatum. Præterea etiam in Romano codice, 'majorem exorsa furorem,' absque particula copulativa habetur. *Pierius.*

388 *Quo*] Ut. *Servius.*

389 *Evohe*] Bacchantis vox est. *Id.*

Evohe] Sunt in *evohe*, qui unam tantum adspirationem notent, eamque interjiciant inter ultimas vocales duas. Sunt qui statuant in medio, duabus hinc inde vocalibus adnotatis *evhoe*. Sunt qui etiam dictionem incipiant ab adspiratione, *hevhoe*. Apud Carisium una tantum in medio sita adspiratione scribitur *evhoe*. Sane apud nos *oe* ex *οι* diphthongo Græca factum est. Nam quod illi *ἐυοῖ*, nos *evoe* dicimus. Demosthenes in oratione contra Ctesiphonem, *βάκχικόν τι ἐπίφθεγμά ἐστι τὸ ἐυοῖ*. quare potius *Euœ* spondeum esse dicendum. Hor. secundo Carminum, 'Euœ recenti mens trepidat metu.' Et alibi, 'Euœ Bacche precor.' Catullus, 'Euœ Bacchantes, Euœ capita inflectentes.' *Pierius.*

Euœ] Bacchantium vox, Εὐοῖ. Satiricus: 'satur est, cum dicit Horatius, Evoe.' unde *Evan*, Liberi patris cognomen: et *Evius*, cœtus Bacchicus. Poëta etiam *Evantes*, supra declinavit. Charisius tamen *Euhoe* scribit: aliqui etiam *Heuhoe*. Quidam etiam *Evohe* τρισυλλάβως, et cum nota afflatili inter duas ultimas vocales, sed imperite: ut docet Erythræus. Bacchicum furorem describit etiam Catullus in Galliambico Carm. 59. et Columella in Hortis. *Taubmann.*

390 *Tibi sumere thyrsos*] Sumebant: infinitivi sunt pro indicativis. *Servius.*

Thyrsos] *Thyrsus*, hasta aculeata, hedera vel pampinis vitium implexa, quam in Orgiis Bacchi quatiebant. Hinc et Propert. III. 3. 'Hæc hederas legit in thyrsos.' inde *θυρσοφόροι*, et *θυρσοπλῆγες*, id est, *thyrso percussi*, qui Bacchi furore concitantur. Hinc Lucret. I. dixit, 'acri Percussit thyrso laudis spes magna meum cor.' *Taubmann.*

391 *Choros*] In plerisque veteribus codicibus cum Romano et Mediceo legitur *choros:* non tamen displicet *choro*. Pierius.

Sacrum tibi pascere crinem] Ita et Græcis *τρέφειν κόμην* et *πλόκαμον:* et Bacchus ipse *ἁβροκόμης* et *κισσοκόμης* dicitur. Inde Tibullus de hoc et Apolline, qui et ipse *κουροτρόφος*: 'Et decet intonsus crinis utrumque deum.' Quod autem Baccho crinem sacrasse et nutrisse dicit; alludit ex antiquorum superstitione ad *θρεπτήριον πλόκαμον*: ubi Diis, quorum tutelæ se manciparant, pro sospite secundaque valetudine, crines alebant. Vide et Turn. VII. 14. *Taubmann.*

394 *Domos*] In cod. aliquot antiquis *domus*, forma declinationis quartæ, nisi mutatum sit *o* in *u:* ut, *sacerdus Dei Brotontis*, in antiquo marmore in æde sancti Martini in Montibus. *Pierius.*

Ventis dant colla, comasque] Est hoc, quod Æneid. I. '*dederatque comas diffundere ventis*.' Quod Ovid. Metamorph. I. 'Et levis impulsos vero dabat aura capillos.' Quod Val. Flac. 'multa spirat coma flexilis aura.' Martialis etiam l. x. dixit, capillos redire 'jubente vento:' et Horat. l. IV. 'recreare vento Sparsum odoratis humerum capillis.' Idem dixit Catul. etiamsi abstinens a vento, eo versiculo, 'splendidas quatiunt comas.' Sed Poëta omnibus certe signatius, allusit quippe ad morem bacchantium, quas hæ feminæ imitabantur; atqui bacchantibus solutæ erant comæ ad notam furoris. *Cerda.*

396 *Pampineas hastas*] Pampinis tectas. *Servius.*

Pamp. hastas] Hinc vitis dicitur *mystica* Tibullo III. 6. Turneb. XXIX. 32. *Taubmann.*

Incinctæ pellibus] Nebridarum scilicet. *Servius.*

Pampineasque ger. inc. pell.] Epig. l. VI. κισσῷ τὴν στέρνοις νεβρίδ' ἀναπτομένη. Ut autem *hastas* hic, eodem quoque loco Poëta Græcus, καὶ τὸ δίθυρσον τοῦτο τὸ λογχωτόν. Eurip. in Phœn. οὐδ' ὑπὸ θυρσομανεῖ νεβρίδων μέτα δινεύεις. unde et νεβρίδα φέρειν, de vinolentis, et νεβριδόπεπλος βάκχος. Descripsit et Bacchi solennia et orgia Tac. Ann. l. XI. magno cum toto hoc Maronis loco consensu, his verbis: 'At Messalina non alias solutior luxu, adulto Autumno, simulacrum vindemiæ per domum celebrabat, urgeri præla, fluere lacus, et fœminæ pellibus accinctæ assultabant, ut sacrificantes vel insanientes Bacchæ, ipsa crine fluxo, thyrsum quatiens, juxtaque Silius edera vinctus, gerere cothurnos, jacere caput, strepente circum procaci choro.' *Germanus.*

Pellibus] Nebridum scilicet, id est, cervorum sive hinnulorum: alii etiam, damarum: P. Lætus vulpium etiam pellibus bacchantes tectos ait. Vide et Adag. 'Nebrida ferre.' *Taubmann.*

397 *Pinum sustinet*] Facem pineam, sicut in Liberalibus fit. *Servius.*

Pinum] Ideo Amata pinum gestat, ut quæ caneret nuptias. Celebratissima arbor fuit pinus ad conficiendas faces nuptiales. Virgilius ipse in Ciri, 'Pronuba nec castos incendet pinus odores.' Seneca in Med. 'pronubam thalamo feram Ut ipsa pinum.' Ibidem in Choro, 'Multifidam jam tempus erit succendere pinum.' Ovid. Fast. II. 'Dum tamen hæc fient, viduæ cessate puellæ, Exoptat puros pinea tæda dies.' Catul. in Carmine Nuptiali: 'pineam quate tædam.' Varro l. II. de vita Populi Rom. 'Cum a nova nupta ignis in face afferetur, de foco ejus sumptus, cum fax ex pino ablata esset, ut eam puer ingenuus afferret.' Idem Varro in Gerunto διδασκάλῳ· 'Mulierem tota Roma, quæ noctu nubere solita, etiamnum pinea fax indicat.' *Cerda.*

398 *Natæ Turnique canit hymenæos*] Hic aperte expressit dementiam. Nam cum consecraverit filiam Libero, hymenæum canit ejus et Turni. *Hymenæus* autem, nunc carmen nuptiale dicitur. *Servius.*

399 *Sanguineam torquens aciem*] Supra de Didone, 'Sanguineam volvens aciem.' *Germanus.*

Sang. torq. aciem] Est hoc, quod l. IV. 'Sanguineam volvens aciem.' Indicat torvum intuitum. Græci βλέπειν μανικὸν, atque etiam τραγῳδικόν: nam in tragœdiis torvi, et truculenti oculi. *Cerda.*

Torvom] Pro *torve.* Servius.

400 *Io*] Vox clamantis: et est tragicus sermo. *Idem.*

Io matres] Inde Turnebus, '*Io Bacchæ*, non *Io Bacche* scribit. Nunc tamen Virg. 'Evohe Bacche fremens.' *Germanus.*

Io] Omnes pene affectus continet, dolentes, exultantes, furentes. De primis Ov. Fast. IV. de Proserp. rapta: 'Illa quidem clamabat, Io, charissima mater, Auferor.' De alteris Dio loquens de militibus in Claudii libertum jocantibus, συμβοήσαντες ἐξαίφνης τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον ἰὼ, Σατουρνάλια: *Clamantes statim illud tritum, Io, Saturnalia.* De tertiis Val. Flac. Arg. VI. 'Sponte sua strepuere tubæ, Mars sævus ab altis Hostis, Io, conclamat equis.' In Virgilio possis capere aut primos, aut ultimos. Primos propter illud, 'Si quæ piis animis,' &c. ultimos propter torvitatem, et aciem sanguineam. *Cerda.*

Io matres, audite ubi quæque, Latinæ] Sunt qui ex Prisciano legant, *ubi quæque*, atque ita in Mediceo, et antiquis omnibus codicibus Vaticanæ bibliothecæ legere est. Verba vero Prisciani ponere non pigeat, 'o matres audite, ubiquæque Latinæ,' pro *quæcunque*. Potest tamen hic, et ibi, pro *ubicunque* accipi. Atque ego crediderim ex hac Prisciani paraphrasi supra

dictionem scripta credidisse multos, *ubicunque*, pro *ubiquæque* reponendum esse: atque ita legitima sublata dictione adulterinam insertam. *Pierius.*

Audite, &c.] Par illud Homericum Iliad. XVIII. Κλῦτε κασίγνηται Νηρηΐδες, ὄφρ' εὖ πᾶσαι Εἴδετ' ἀκούουσαι ὅσ' ἐμῷ ἔνι κήδεα θυμῷ: *Audite, sorores Nereides, ut bene omnes Sciatis audientes quanti meo insint dolores animo.* Integro Virgilii loco Silius l. IV. repræsentans querelas Imilces uxoris Annibalis. Lege ab eo loco, 'Clamat, Io, conjux quocunque in cardine mundi.' *Cerda.*

401 *Piis animis*] Id est, maternis. *Servius.*

403 *Crinalis vittas*] Quæ solarum matronarum erant. Nam meretricibus non dabantur. *Idem.*

Solvite crinalis vittas] Nam hic videlicet habitus Baccharum, quod jam supra ex Heliodoro et aliis firmavi. Hic exhibeo Ovid. Metamorph. l. IV. 'Pectora pelle tegi, crinales solvere vittas, Serta comis, manibus frondentes sumere thyrsos.' Et Livius l. XXXIX. 'Matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tyberim.' Nonnum Dionys. l. XIV. de quapiam Baccha, Πλοχμοὺς εἱλικόεντας ἐπαιθύσσουσα καρήνων: *Comas intortas movens capitis.* Solutas quippe intelligit, ut Catull. 'Splendidas quatiunt comas.' Claud. de IV. Cons. Hon. 'Crinemque solutæ Mænades.' *Cerda.*

Vittas] Hortatur, ut deponat signum matronalis verecundiæ: huic enim usui vittæ serviebant. Ovid. de Art. I. 'Este procul, vittæ tenues, insigne pudoris.' Idem Metamorph. II. de virgine Nonacrina, 'Vitta coërcuerat neglectos alba capillos.' Valer. Arg. l. VIII. 'Ultima virgineis tum flens dedit oscula vittis.' Inde amissa virginitate idem Ovid. de Sylvia sic scribit Fast. III. 'Decidit ante sacros lanea vitta focos.' Videntur autem Poëtæ locuti ex Romano more, quo matronis in usu erant vittæ. Val. Max. V. 2. 'Sanxit Senatus, ut feminis semita viri cederent, confessus plus salutis in stola, quam in armis fuisse, vetustisque aurium insignibus novum vittæ discrimen adjecit.' Quippe illigatæ comæ pudorem indicant, solutæ licentiam. *Idem.*

Vittas] Iis discernebantur matronæ honestæ a meretricibus. Quod nos docet Plaut. Mil. Glor. III. 1. 196. 'utique eam huc ornatam adducas matronarum modo, capite compto, crines vittasque habeat, assimuletque se tuam esse uxorem.' Vittas sumebant nuptiarum die: Propert. l. IV. 'Quæ mihi deductæ fax omen prætulit, illa Traxit ab everso lumina nigra rogo: Et Stygio sum sparsa lacu, nec recta capillis Vitta data est, nupsi non comitante Deo.' Faciunt tamen commentatores mentionem et virginalium vittarum Æn. II. 168. *Emmeness.*

Capite orgia] De his jam alibi. Hic adnoto, nullum fortasse locum illustriorem esse isto Maroniano ad sciendum, quæ sint orgia. Ait enim, *capite orgia.* Sunt ergo orgia, thyrsus, rami, pelles, et cætera omnia, quibus peragi solita Bacchi festa. Id, ni fallor, indicat hic locus. Hinc traduci vocem ad significanda festa, nihil est mirum. Quia vero hæc vox tota est sacrorum, notabis obiter, inde fortasse dici Græcis ὀργάδα terram illam, quæ sacra Diis est eorumque cultui attributa. Pollux l. I. ἡ δὲ ἄνετος θεοῖς γῆ, γῆ ἱερὰ καὶ ὀργάς: *Tellus inculta, ac Diis sacra, orgas dicitur.* Innuit quippe in voce ἄνετος eam coli non posse ad usus mortalium. Non enim aliter ζῶα ἄνετα dicuntur sacra Diis animalia. *Cerda.*

406 *Acuisse furores*] Ut supra, 'Quam Juno his acuit verbis.' *Servius.*

Acuisse] Ut supra *stimulis*, ita hic *acuisse*, pari vocabulorum consecutione. Deinde, sicut Juno Furiam *acuit dictis*, ita ipsa furores acuit. Præclare *furores;* nam quid aliud Furia? Homerus, Calaber, et Græci

Poëtæ passim ὠτρύνειν ad rem hanc. *Cerda.*

407 *Consiliumque omnemque domum vertisse Latini*] Quod habuerat: ut filiam dando Æneæ, bella removeret, quæ significaverat fumus augurii. *Servius.*

Vertisse] Prætereamus quod in plerisque codicibus est, *concilium:* non enim id placet. Legitur etiam *evertisse.* Sed hoc quoque minus proprium. *Pierius.*

Vertisse] Pari phrasi in x. 'Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo Conamur?' Utrobique locutionem sumptam a tempestatibus facile tibi persuadebis, si adeas, quæ jam ego Æneid. l. I. ad illud, 'totumque a sedibus imis.' Indidem sermonem traxit Maximus dissert. 36. ἄνω καὶ κάτω στρεφομένος τῆς γῆς, καὶ τῆς θαλάττης: *sursum deorsumque conversis terra et mari.* Ibid. πάντα ἄνω καὶ κάτω ἐπιταράξῃ. *Cerda.*

408 *Fuscis tristis dea toll. alis*] Μελανόπτερος· et Ep. l. III. μελανοπέπλους εὐμενίδας. *Germanus.*

Dea] Ita errore Gentilium dictæ Furiæ, sic infra, 'invisum numen:' et in 12. 'successum Dea dira negat.' Orpheus in hymno Τισιφόνη τε, καὶ Ἀληκτὼ, καὶ δῖα Μεγαίρα. Ovid. Metamorph. VIII. vocat *Deas pœnarum.* Valer. Arg. I. *ultrices Deas.* Claudian. l. I. in Ruff. 'Hinc Dea prosiluit, Phœbique egressa serenos Infecit vultus.' Euripid. Oreste, θεὰς εὐμενίδας dixit, et in Androm. αἱματωποὺς, *Deas cruenti aspectus.* Nonnus l. XXXI. Megæram θέαιναν. Dinarchus oratione contra Demosthenem, et Æschines contra Timarchum sæpe Furias θεὰς σεμνὰς, *severas Deas.* Pausanias Corinth. meminit fani Furiarum. *Cerda.*

Alis] Ita in XII. 'ventosasque addidit alas.' Claudian. de Megæra I. in Ruff. 'Pigraque veloces per Tartara concutit alas.' Euripid. Oreste: Αἶ, αἶ, δρομάδες ὦ πτεροφόροι: *Heu, heu, pernices o pennigeræ.* Loquitur de Furiis. *Idem.*

410 *Acrisioneis Danaë*] Patronymicum est. Nam male putant, 'Acrisioneis colonis.' Sola enim venerat, non cum colonis. *Servius.*

Acrisioneis Danaë] Quæ ad Danaës fabulam pertinent, vide enarrationem interpretis Apollonii in eum locum l. IV. οἷα δὲ καὶ δανάη πόντῳ ἔνι πήματ' ἀνέτλη Πατρὸς ἀτασθαλίῃσι. *Germ.*

411 *Præcipiti delata noto*] Intra arcam, ut diximus supra, et ut a plurimis dicitur. *Servius.*

412 *Magnum tenet Ardea nomen*] Bene allusit. Nam *Ardea,* quasi *ardua* dicta est, id est, magna et nobilis: licet Hyginus in Italicis urbibus ab augurio avis, *Ardeam* dictam velit. Illud namque Ovidii in Metamorphosi fabulosum est, incensam ab Hannibale *Ardeam,* in hanc avem esse conversam. Sciendum tamen *Ardeam* per Antiphrasin dictam, quod brevitate pennarum altius non volat. Lucanus, 'Quoque ausa volare, Ardea sublimis pennæ confisa natanti.' *Servius.*

Locus Ardea quondam] Antiqui aliquot codices legunt, 'locus ardua quondam:' ut non temere dictum a Servio sit, 'Bene allusit:' Nam *Ardea,* quasi *ardua* dicta est. Est et pro tenet, 'manet ardua nomen' in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codicibus. *Pierius.*

Magnum] Apron. l. *tantum.* Taubmann.

Ardea] Oppidum Italiæ, colonia Mycenarum. Vide Serv. Danielis. Fabulam tractat Ovid. Met. XIV. 13. *Idem.*

Ardea] Teste Salmasio in Plin. exerc. p. 57. derivatur *Ardea* ad ἐροδιὸς pro quo Siculi ἀροδιὸς, unde Latinum *ardeus* et *ardea,* ut *merulus* et *merula,* &c. A Danaë condita an sit hæc civitas, disputat Cluver. Ital. Antiq. III. 5. *Emmeness.*

413 *Sed fortuna fuit*] Id est, ita evenit: ut exponit Scal. IV. 16. vel,

ita Fortuna tulit, ut Turnus quietem carperet: vel dictum ut illud Æn. II. 'Fuimus Troës,' id est, olim floruimus. *Taubmann.*

414 *Mediam nigra*] Codices nonnulli pervetusti legunt, *jam media nigra:* ut utrumque sit noctis epitheton: alterum temporaneum, alterum proprium. In aliis invenio, *jam media nigram.* Sed vulgata lectio magis placet. *Pierius.*

415 *Membra Exuit*] Bene *exuit.* Nam Dii cum volunt videri, induunt se corporibus propter mortalium oculos. Nam incorporei sunt. *Servius.*

Furialia membra Exuit: in voltus] In veteribus aliquot codicibus legere est, *furialia membra Exit, et in voltus.* In aliquot aliis, quod minus placet, *exuit, et vultus* absque *in.* Sed illud mihi adridet, ut figuratum magis, *exit, et in voltus.* Quanquam non improbo *exuit,* cujus antitheton subjunctum statim videam, 'induit albos cum vitta crinis.' *Pierius.*

416 *In voltus sese transformat anilis*] Videtur imitatus illud Homericum Iliad. l. III. ubi Venus se in anum convertit, ut Helenam alloquatur: Γρηῒ δέ μιν εἰκυῖα παλαιγενέϊ προσέειπεν: *Anui autem similis vetulæ ipsam alloquuta est.* Et Virgilium Claudianus in Ruff. I. ubi Megæra Ruffinum deceptura, 'Tunc in canitiem mutatis sponte colubris Longævum mentita senem, rugisque severas Persulcata genas, et ficto languida passu Invadit muros Elysæ.' Atque etiam Sil. l. II. qui de Tisiphone, 'Protinus assimulat faciem mutabile monstrum Tyburnæ, gressumque simul, sonitumque loquentis.' Nonnus in re simili dixit l. x. νόθον εἶδος ἀθηήτοιο Μεγαίρης: *falsam imaginem invisibilis Megæræ.* Cerda.

417 *Frontem obscœnam*] Latet in voce diritas omnis. De quo alibi: Certe ab ista obscœnitate non abeunt verba Poëtarum *incesto, polluo, inficio,* et similia. Statius Theb. XI. 'Illas ut summo vidit Pater altus Olympo Incestare diem.' De Megærâ Claudian. in Ruff. l. I. 'hæc terruit Herculis ora, Hæc defensoris terrarum polluit arcus.' Et, 'Phœbique egressa serenos Infecit radios.' *Idem.*

Rugis arat] Nota senectutis, a qua ego aliquando: 'Cana ætas rugis, et frontis aratra senilis.' Plaut. Bacchidib. 'Persulcat frontem.' Horat. Epod. VIII. 'Cum sit tibi dens ater, et rugis vetus Frontem senectus exaret.' Ubi vetus Scoliastes: 'Rugis tanquam sulcis proscindat.' Poëta ἀδέσποτος: 'Sulcatum rugis corpus, proscissio vultus.' Ovidius plenus est hac locutione, cujus loca jam alii conjunxerunt. Claud. de Eutropio dixit, 'Jamque adeo lassata cutis, sulcisque genarum Corruerat.' *Cerda.*

Induit] Bene Junonis sacerdotis personam sumit, ut majore auctoritate loqueretur. Pulchre autem dixit, *exuit* et *induit,* veluti cum vestitus permutationem facimus. Exuimus enim nostrum, et induimus alienum. *Donatus.*

Albos Cum vitta] Id est, etiam vittas albas. *Servius.*

Albos] Dixit Mimnermnus apud Stob. serm. 115. senectutem imminere capiti, γῆρας ὑπὲρ κεφαλῆς ἐπικρέμαται. Ab canis videlicet, qui hanc habent sedem. *Cerda.*

418 *Cum vitta*] Nihil notius, quam vitta usos, qui sacris operarentur; talem enim se fingit Furia. Sacerdos Vestalis dicitur a Juvenale Sat. IV. 'vittata.' Ovid. Met. V. 'Cererisque Sacerdos Amphycus albenti velatus tempora vitta.' Catul. de Nuptiis Pelei loquens de Parcis, quæ sacræ veteribus: 'At roseo niveæ residebant vertice vittæ.' Propertius IV. 10. 'Talibus Alcides: at talibus alma Sacerdos Puniceo canas stamine vincta comas.' *Idem.*

Ramum innectit olivæ] Aut coronam accipit: aut ramum illigat vittis. Quod aperte in octavo ostendit, 'Et vitta comptos voluit prætendere

ramos.' Supra etiam, 'Præferimus manibus vittas.' *Servius.*

Ramum innectit olivæ] Non refero ad morem supplicum, quem supra aperui; nam hic nulla necessitas: neque ad insigne pacis, de quo loquor in VIII. hic enim potius ad bella exhortatur Furia. Tantum inducta olea ex usu, quo illa sacris serviebat, et hic se Furia sacris assimulat inservire. Itaque ad hunc locum illustrandum pertinent, quæ iam dixi l. VI. ad illud, 'Spargens rore levi, et ramo felicis olivæ.' Similiter Statius Theb. l. II. ubi Lajum inducit apparentem dormienti Eteocli sub persona Tiresiæ, dat illi oleam. Adjungam totum locum, quia totus ad Virgilii vestigia: 'Tum senior, quæ jussus agit, neu falsa videri Noctis imago queat, longævi vatis opacos Tiresiæ vultus, vocemque et vellera nota Induitur: mansere comæ, propexaque mento Canities, pallorque suus, sed falsa cucurrit Infula per crines, glaucæque innexus olivæ Vittarum provenit honos,' &c. *Cerda.*

419 *Fit Chalybe*] Sic Æn. V. 'Fit Beroë.' *Taubmann.*

Junonis anus, templique sacerdos] Ordo, ut Junonis templi anus sacerdos. *Servius.*

421 *Fusos patiere labores*] Probus de temporum connexione libellum composuit, in quo docet quod cui debeat accommodari: ex quo intelligimus hanc, quam fecit, arduam esse connexionem. Nam *Patiere*, futuri temporis est; *fusos* vero participium est præteritum. Est autem sensus, Patieris ut tot tui labores fundantur incassum, id est, in irritum cadant. Et *incassum*, tractum est a retibus, quæ *casses* vocantur. *Servius.*

422 *Transcribi*] Tradi. Sermo autem hic tractus est de pecunia. Nam *scribi*, est dari. Horatius, 'Scribe decem Nerio, non est satis, adde Cicutæ.' *Rescribi*, reddi. Horatius, 'Dictantis quod tu nunquam rescribere possis.' *Idem.*

Et tua Dardaniis transcribi, &c.] Imperiumne jam tuis meritis debitum, ad indignos et advenas sine labore transferetur? Bis itaque intelligendum est, *sceptra transcribi.* Quod autem ait, *tot labores*, a qualitate adjecit pondus dictioni: quod ait, *tua*, laudis loco accipiendum: *Dardaniis* vero convitio: utpote qui sua perdidissent, et invadere cuperent aliena. *Donatus.*

Transcribi sceptra] Proprie coloni dicuntur, *transcribi:* quod nominatim in tabellas referebantur. Notat Tusanus Græcos etiam ita usurpare μεταγράφεσθαι, et μετατάττεσθαι. Donatus et Servius censent sermonem derivatum a pecunia, quæ in foro et de mensa alteri acceptum fertur, et scribitur: unde *Scribi*, est dari, et *Rescribi*, reddi, apud Horat. Sat. II. 3. 'Scribe decem Nerio.' Videantur et Notæ ad illud Æn. V. 'Transcribunt urbi matres.' *Taubmann.*

423 *Rex tibi conjugium, et quæsitas*] In antiquis aliquot codicibus non habetur *et*, sed id librarii negligentia: *et* enim eo loco positum addit versui gravitatem. *Pierius.*

424 *Abnegat*] Cum tantis periculis et uxorem et dotem quæsieris. *Don.*

Quæritur heres] De jure traxit. Ut non generum, sed heredem diceret. Nam per coëmptionem facto matrimonio, sibi invicem succedebant. *Servius.*

Externusque in regnum] Dicit omnia, quæ hominem fortem ad prælium, propter regnum, movere possint. Dat præterea vincendi fiduciam, asserendo Junonem affuturam, cui causa displicebat. Addidit metum, ne, si cunctaretur, firmatos arctiore fœderis vinculo superare non posset. *Donatus.*

Externusque in regn. quær. heres] Servius, de jure traxit, ut non generum, sed heredem diceret: nam per

coëmptionem facto matrimonio, sibi invicem succedebant. Vide illud supra Georg. I. 'generum Tethys emat omnibus undis:' et Budæum in Pandect. et Boëth. Topic. II. de matrimoniis per coëmptionem, usum, et confarreationem. *Germanus.*

Heres] Ex monimentis veterum sine diphthongo scribendum monet Dausquius, ab *herus* derivari contendens, quia *heredes*, pro *dominis* sumpti. Sunt tamen qui *hæredes* quasi *αἱροῦντες*, *capientes*, dici malint. *Emm.*

425 *I nunc, &c.*] Simile illud, 'I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.' Itaque, ut ibi cum Italia venti, cum regnis undæ, ita hic cum periculis ingratitudo. Non abit illud Petronii Sat. 'Qui paulo ante jactabas vires imperii tui, de tam magna nave ne tabulam quidem naufragus habes. Ite nunc mortales, et magnis cogitationibus pectora implete.' *Cerda.*

I nunc, &c.] Formula concessionis, quæ plena est stomachi, et imprecationem non mediocrem testatur. Horat. Epist. I. 6. 'I nunc, argentum et marmor vetus æraque et artem Suspice.' Ad quem locum plura Lambinus. *Emmeness.*

426 *Tyrrhenas, i, sterne acies*] Ut, 'I, sequere Italiam ventis.' Sane notum est bello multum potuisse Tyrrhenos, et fuisse præcipue infestos Latinis. Ut, 'Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.' *Servius.*

I, sterne] Veteres aliquot codices legunt, *Tyrrhenas et sterne.* Ut, *Testilis et rapido.* Sed *i*, geminatum verbum longe venustius et elegantius. *Pierius.*

427 *Hæc adeo tibi me*] Addidit auctoritatem, quia scit anui credi difficile. *Adeo* autem, valde scilicet jussit: ut Terent. 'Adolescentem adeo nobilem.' *Servius.*

Tibi] Contra meritum laborum irrisio. *Tibi*, qui male gesta, possis tua propria fortitudine corrigere. *Tibi*, suscepto jam genero. *Donatus.*

Me] Sacerdotem suam, templi custodem, cujus fidem nosset. *Idem.*

428 *Ipsa palam fari*] Habet emphasin *Ipsa*, quasi dicat, Quæ omnia potest, tuæ causæ favet. *Idem.*

Ipsa palam, &c.] Invenit Ursin. imitationem Homer. Iliad. XVIII. Ἥρη με προέηκε Διὸς κυδρὴ παράκοιτις: *Juno me præmisit Jovis gloriosa uxor.* Cerda.

429 *Quare age*] Particula hortantis. Sic in VIII. 'Quare agite, o juvenes.' Catull. in Nupt. Juliæ et Man. 'Quare age, huc aditum ferens,' &c. *Idem.*

430 *Lætus*] Alacer, festinus. Nam lætari non poterat, qui perdebat uxorem. Sic supra in primo, 'Vela dabant læti.' *Servius.*

Lætus] Vox nata ad omen. Ita apud Statium Theb. l. XII. in re simili, 'Ite alacres, tantæque precor confidite causæ.' Est hoc, quod etiam de Annibale Silius l. III. 'Nec mora, commotum promissis ditibus agmen Erigit in collem.' Dionys. l. VI. ore Dictatoris Roman. ἴτε προθύμως ἅπαντες ἐπὶ τὸν ἀγῶνα: *ite prompte omnes ad prælium.* Etenim πρόθυμοι sunt ita prompti, ut etiam alacres. Sane in vultu ducis lætitia pro omine est militibus. Curtius de Alexandro l. IV. 'Haud alias tam alacrem viderant Regem, et vultu ejus interrito certam spem victoriæ augurabantur.' Darius apud eundem: 'Ite alacres, et spe pleni,' &c. *Cerda.*

Phrygios] Quasi dicat imbelles et inertes. *Donatus.*

Flumine pulchro] Ut supra, 'Fluvio Tyberinus amœno.' *Servius.*

431 *Pictas*] Nam luxuriosos hæc pictura denotat. *Donatus.*

Pictas carinas] Hunc morem et elegantiam veterum multa aperiunt. Vates ipse sæpe. Hic ut vides: et in Æneid. V. 'pictas abiete puppes.' in VIII. 'pictasque innare carinas.' in Georg. IV. 'Et circum pictis ve-

bitur sua rura phaselis.' Ovid. in Metamorph. VI. 'Ut semel ingressa est pictæ Philomela carinæ.' Lucan. l. III. 'non robore picto Ornatas decuit fulgens tutela carinas.' Ab Homero Iliad. II. naves dicuntur μιλτοπάρῃοι a pictura: et Aristides in 2. Platonica naves exhibet inunctas μίλτῳ, *minio*. Valer. Arg. I. in fabrica primæ navis: 'picturæ varios superaddit honores.' Athen. de nave Hiero. l. V. ἡ δὲ ναῦς πᾶσα οἰκείαις γραφαῖς ἐπεπόνητο: *universa autem navis aptis picturis erat laborata*. Apulejus Florid. l. IV. 'navem extrinsecus eleganter depictam.' Maximus Tyrius dissert. 31. in commendatione navis cujusdam περιεβέβλητο δὲ ἡ ναῦς πολλὰς μὲν χρόας ἡδίστας ἰδεῖν: *Accedebant colores, qui navem commendarent varii, ut visu jucundissimi*. Herodotus l. II. τὸ δὲ παλαιὸν ἅπασαι αἱ νῆες ἦσαν μιλτηλεφέες: *veteri instituto naves omnes erant rubrica delibutæ*. Cerda.

432 *Cælestum vis magna jubet*] Aut per definitionem, ipsa Juno est vis Deorum: aut per augmentum, suasit primo per se, deinde per Junonem, postremo per omnium vim Deorum. *Servius.*

Cælestum vis] Ergo debet audacius fieri. *Donatus.*

Rex ipse] Qui te fefellit, cujus imperium tua defensione servasti. *Idem.*

433 *Parere fatetur*] In codicibus aliquot antiquis, *parere jubetur*, legere est, quod non ita receptum mihi videtur. *Pierius.*

434 *Sentiat*] In virtute et minis, ut Ovid. Trist. I. 1. 'Nunc te prole tua juvenem Germania sentit.' Et Propert. II. 10. 'Sentit et illa tuas postmodo capta manus.' *Cerda.*

Turnum experiatur in armis] Id est, probet contra se, quem pro se laborantem non probavit. *Servius.*

435 *Hic juvenis vatem inridens*] Caluit, quia juvenis. Horatius, 'Non ego hoc ferrem calidus juventa, Consule Planco.' *Idem.*

Juvenis] Non mirum, si juvenis mulierem et anum in re bellica contempsit. *Donatus.*

Juvenis vatem inridens] Nam videlicet, τὸ νέον ἅπαν ὑψηλόν ἐστι, καὶ θρασύ: *sunt omnes juvenes superbi, et audaces*, dixit Metrod. apud Stob. serm. 50. omnino proni ad irrisionem, et contumeliam. Huic ætati ἀκόλαστον καὶ ἄλογον attribuit Plutarch. in Opere de virt. Morali. Signanter Horat. quem in hunc locum advocat Servius: 'Non ego hoc ferrem calidus juventa.' Posset et Aristotelem Rhet. II. 12. διάθερμοί εἰσιν οἱ νέοι: *juvenes calidi sunt*. Ibidem notans mores juvenum, ἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς ὕβριν, quia nunquam injuriæ illorum sine contumelia. *Cerda.*

Orsa] Id est, dicta. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

436 *Thybridis undam*] Romanus codex, Porcius, et aliquot alii veteres legunt, *Tybridis alveo*. Sed *undam*, plerique malunt. *Pierius.*

Classis invectas Thybridis alveo] Hic Turnus per somnum consentanea respondet: ut apud Hom. Od. Δ. Penelope eidolo sororis a Pallade immisso, illis versibus, quibus est initium, τὴν δ' ἠμείβετ' ἔπειτα περίφρων Πηνελόπεια, Ἡδὺ μάλα κνώσσουσα ἐν ὀνειρείῃσι πύλῃσι. Non ita dissimili genio est illud Od. Α. Telemachi ad matrem Phemii fidicinis cantum inhibentem: ἀλλ' εἰς οἶκον ἰοῦσα τὰ σαυτῆς ἔργα κόμιζε, Ἱστόντ' ἠλακάτην τε, καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευε Ἔργον ἐποίχεσθαι, μῦθος δ' ἄνδρεσσι μελήσει Πᾶσι. *Germ.*

440 *Victa situ senectus*] Temporis longinquitate, ex qua nascitur situs. *Servius.*

Verique effœta] Cassa veritatis. *Id.*

Veri effœta] Id est, cassa veritatis. Vel, quæ cessavit vera dicere: Scal. IV. 16. vel, cui sunt effœtæ et exhaustæ vires ad dicendum quod verum est: ut innuat illam cœpisse delirare. *Taubmann.*

441 *O mater*] Inrisionis est, non

honoris. *Servius.*

O mater] Irrisio est aperta. *Don.*

O mater, curis nequicquam exercet] *Mater* hic in invidiam et contemptum, ut docet Eustathius γέρον, προσφώνησιν Græcis nonnunquam ad venerationem, nonnunquam miserationem, ad contumeliam nonnunquam usurpari; Certe et illud supra, 'fortunate senex,' sapere potest προσφώνησιν honoris, nam et γέροντες Homero dicuntur simpliciter honore digni viri, etiam si ætate senectam non attigerint, ut Romanis, *patres* interdum. *Germanus.*

442 *Falsa vatem formidine ludit*] Quia *vatem*. Nam eam defendebant a bellis, si non ætas, saltem religio sacerdotis. *Servius.*

444 *Bella viri*] Vide Adag. 'Bellum Cononi curæ fuerit.' Ita Iliad. H. Hector ad Andromachen: Πόλεμος δ' ἀνδρέσσι μελήσει Πᾶσιν, ἐμοὶ δὲ μάλιστα. *Taubmann.*

Bella viri pacemque, &c.] Talis est Ovidii locus Metam. l. II. 'Vel quid nata vide, vel quid sis passa: columque, I, cape cum calathis, et stamina pollice torque: 'Bella relinque viris.' Quem imitatus est Claudian. in Eutrop. I. 271. *Emmeness.*

Gerant] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *gerent*, futuro tempore scriptum observavi: quod multo magis placet: quia ex affirmativo modo sententia videtur absolutior. Si *gerunt* malueris, sententia definitiva est, ex morum consuetudine. *Pierius.*

445 *Exarsit in iras*] Communis sermo habet, *ardeo illa re*: sed figuratius, *ardeo in illam rem* dicimus: et est specialis Cornelii elocutio. *Serv.*

446 *Oranti*] Loquenti. Unde etiam *oratores* dicimus. *Idem.*

Subitos] In antiquis aliquot exemplaribus *subito* adverbium est: sed epitheton receptius, *subitus*, in non nullis *subitos* legas. *Pierius.*

Tremor occupat artus] Vicinitate scilicet Furiæ. Nam tremor furoris est. *Servius.*

Tremor occupat artus] Il. Θ. τρόμος ἔλλαβε φαίδιμα γυῖα. *Germanus.*

447 *Diriguere oculi*] In Romano cod. et in quibusdam aliis scriptum est *deriguere* per *de*, pro *diriguere*: significat vero utcunque legeris *induruere*, quod est insaniæ signum. Inde apud Plautum in Menechmis, interrogat Medicus eum, quem insanum esse credebat, 'Solentne tibi unquam oculi duri fieri.' *Pierius.*

Deriguere oculi] Sunt hi, quos Maximus Tyr. dissertat. 40. explicans ait, ὥσπερ οὖν εἴ τις ἦν δύναμις ὀφθαλμοῖς ὁρᾷν ἀεὶ, καὶ ἀποτείνειν διηνεκῶς τὴν ὄψιν, καὶ δέχεσθαι τὴν προσβολὴν τοῦ φωτὸς, καὶ μηδὲν αὐτῇ δεῖν καλυπτόντων βλεφάρων. Is videlicet oculus, qui perpetuo aciem intendit, lucemque admittit, nec palpebris connivet. Et dissertat. 35. ὀφθαλμοὶ διηνεκῶς δεδορκότες. *Cerda.*

Sibilat] Ita scilicet expressa Furiæ ferocitas, ut apud Ovid. Met. IV. 'notæ sonuere colubræ; Parsque jacent humeris, pars circum pectora lapsæ Sibila dant.' Stat. Silv. III. 'Furiarum sibila.' et Theb. VIII. 'acuitque tubas, et sibila miscet Tisiphone.' Eadem Tisiphone apud eundem Theb. I. 'fera sibila crines virenti Congeminat.' Ubi pulchre *virenti* cum respectu ad colubros. Nonnus l. XXXII. dat hoc verbum flagello Megæræ, σύριζεν ἦχος ἱμάσθλης: *sibilabat sonitus flagelli.* et XXII. δρακοντοκόμοιο Μεγαίρης. Tisiphone apud Stat. Theb. XI. inducitur cum 'adstridentibus hydris.' *Idem.*

448 *Tantaque se facies aperit*] Remoto anili vultu, quem finxerat, et quo se induerat. Sic supra de Venere, 'Et vera incessu patuit Dea.' *Servius.*

Flammea] In Romano cod. *fumea.* Sed enim hic *flammea*, lectio castior: nisi velimus ad pineam facem adludere, quam intorserit, quæ alibi eodem modo circunscribitur a Virgilio, 'Nec Fumea tedis lumina.' Nam et Ovidius, et eum secutus Claudianus fin-

gunt Furias etiam facem gestare: et inferius Virgilius ait, 'Sic effata facem juveni conjecit et atro Lumine fumantes fixit sub pectore tedas.' Sed utcunque hæc accipiantur, placet hic de oculis dictum, ut in VI. 'Lumina flammea,' non sine codicum varietate legi diximus. *Pierius.*

450 *Geminos erexit crinibus angues*] Similes. Nam omnes eam dixit erexisse, non duos. *Servius.*

Geminos] Id est, similes: nam omnes erexit, non duos: ita Cic. in Vatin. 'Consorti quidem in lucris atque furtis, gemino et simillimo nequitia,' &c. Idem pro Roscio: 'Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia.' Varro, *geminum* semper capit pro simili: ut, 'Gorgones geminæ:' cum earum tres sint. *Taubmann.*

Erexit] Furiis datur quidam furor, qui explicatur per verba *attollendi, erigendi*, et similia. Inde in VI. 'Exsurgitque facem attollens.' Ita hic, angues erecti, ut ibi fax sublata. Claudian. l. I. Ruff. de Alect. 'et totos serpentum erexit hiatus.' Valer. Arg. l. VIII. 'Furiarum erecta flagello.' Statius Theb. l. VIII. 'rectique ante ora cerastæ velavere Deam.' et in XI. de Tisiphone, 'Crinalem attollit longo stridore cerastem.' Prolyxo irata describitur ab eodem l. V. 'erecta genas.' De serpentibus Cereris Claud. 'levant colla, erecti roseas cristas.' Non abit ab Statio Theb. l. I. cerastas, quibus Tisiphone armatur, induci astantes. Ait enim: 'Centum illi astantes umbrabant ora cerastæ.' Ammian. l. XVII. 'Ad indignationem justam Julianus erectus.' *Cerda.*

451 *Verberaque insonuit*] Pro verberibus insonuit, id est, per verbera. *Servius.*

Verberaque insonuit] Pari furore Erinnys apud Silium l. II. 'Et dirum insonuit Stygio bis terque flagello.' Iterum: 'verbera Erinnys Incutit, atque atros insibilat ore timores.' Nonn. l. XXI. μάστιγα dat Megæræ. *Cerda.*

Verberaque insonuit] Nove dictum: Scal. IV. 16. Notetur autem ars poëtæ summa, qui hæc ita descripsit, ut legenti animum et capillos horrescere credideris. *Taubmann.*

Rabido ore] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Rabido] In Romano, et paucis aliis, *rabido:* legitur per *b* in quibusdam *rapido* per *p*. Pierius.

Rabido ore] Apud Ovid. Met. IV. Tisiphone affert, 'Et scelus, et lacrymas, rabiemque et cædis amorem.' Apud Claudian. in Ruff. l. I. una Furiarum, 'Quæ nova corrupit nostros clementia mores? Quo rabies innata perit?' Inde Euripid. Orest. Furias vocat δρακοντώδεις κόρας, *puellas viperinas;* quod non ad serpentes solum, sed ad virus et rabiem earum referri potest. De iisdem statim: εἴ μ' ἐκφοβοῖεν μανιάσι, λυσσήμασι: *si me terrefacient furore, rabie.* Recte itaque apud eundem in Hercule insano leges Rabiem natam Nocte, νυκτὸς ἔκγονον λύσσαν, quia Furiæ quoque, quarum est rabies, nocte quoque sunt satæ. *Cerda.*

452 *En ego victa situ*] Pejus non potuit objurgare metuentem, quam in illum regerere, quæ protulerat. *Donatus.*

En ego victa situ, &c.] Acerba repetitio, quæ rhetorum filiis mimesis appellatur, qualis est Æn. IV. 377. *Emmeness.*

453 *Falsa formidine*] In Romano codice, *falso* adverbialiter scriptum est. Sed longe melius, *falsa formidine*, ut objecta per verba eadem eludat. *Pierius.*

454 *Respice*] Multi hic distinguunt et superioribus jungunt, ut sit sensus, Respice eam, quam dicis falsa deludi formidine. *Servius.*

Ad hæc, adsum] Id est, ad regum arma, et ad bella. Quomodo ergo dicis quod superflue his inferar rebus, ad quas veni? Alii *respice ad*

hæc legunt, ut sit quasi demonstrantis, 'Respice, bella et lethum gero.' *Idem.*

(*Respice ad hæc*) *adsum*] *Ad hæc;* bella, et letum, quæ manu gero. Quidam distinguunt, 'Respice: ad hæc adsum d.' *Taubmann.*

455 *Bella manu letumque*] Contra illud, 'bella viri pacemque gerant.' *Donatus.*

456 *Facem juveni conjecit*] Satis considerate facem juveni conjecit, quæ cito exardescit et desinit. Supra vero, Amatæ serpentem injecit: quod in mulieribus semper viget venenum. *Servius.*

Facem juveni conjecit] Alludit Juvenalis ad hæc Maronis Sat. VII. 68. 'qualis Rutulum confundat Erinnys, Nam si Virgilio puer, et tolerabile desit Hospitium, caderent omnes a crinibus hydri.' *Emmeness.*

Atro Lumine fumantis fixit tædas] Atri luminis. Ut, 'Et pulchra faciat te prole parentem.' Atro autem lumine, furiali, inferno, alias ratione caret. *Servius.*

Atro lumine] Atrum lumen, ex Eurip. in Troad. reddit Victorius *αἴγλαν μέλαιναν.* Talis est autem Eurip. versus: *ἐν δόμοις δὲ παμφαὲς σέλας πυρὸς Μέλαιναν αἴγλαν ἔδωκεν παρ' ὕπνῳ. Germanus.*

457 *Fumantis tedas*] *Δᾳδας ψολοέσσας. Idem.*

Sub pectore] Ubi fellis locus est, id est, iracundiæ. *Servius.*

458 *Olli*] In Romano codice, et in quibusdam aliis legere est, 'Illi ingens somnum rumpit pavor.' Sed vulgata lectio venustior habetur: et *olli,* agnitum a Grammaticis: in nonnullis legitur, *rupit.* Pierius.

Olli somnum ingens rumpit pavor] Similis pavor Eteoclis, excitati a somno, apud Statium Theb. l. II. 'Illi rupta quies attollit membra, toroque Erigitur plenus monstris.' Tu reliqua. Est hoc quod Hippoc. vocat *ἐνύπνιον φοβερὸν* libell. de morbo sacro, *horrendum insomnium.* Cerda.

459 *Perfudit toto proruptus*] Et hic, *perfundit,* eodem præsenti tempore. Alibi enim adnotavimus rem gestam per præsentis temporis formam enarrari, majoris esse vehementiæ, nisi putare voluerimus *n* illud in antiquis fuisse accentus notam. Præterea sunt vetusti codices, in quibus *præruptus* legatur: sed *proruptus* omnino melius. *Pierius.*

T. proruptus corpore sudor] Lacrimæ, omnis fere gravioris commotionis comites: quæ etiam somnianti hic Turno fluunt. Casaub. ad Pers. Sat. II. *Taubmann.*

460 *Fremit*] Cum clamore deposcit. Bene autem *amens,* quia in thoro requirebat. *Servius.*

Arma amens fremit; arma toro] Credam Poëtam institisse vel veteri Poëtæ, qui: 'Tela famuli, tela, propere, sequitur me Thoas:' vel mori Romano, quo, instante conflictu, inclamabatur, *arma, arma.* Livius lib. VII. 'Conclamatum ad arma, concursumque in muros.' Ammianus l. XXVII. 'Cum undique ad arma conclamaretur.' Eidem mori (ut credi par est) institerunt Ovidius, et Horatius. Prior Met. XIV. 'Certatimque omnes uno ore arma, arma loquuntur.' Posterior Od. I. 35. 'Ad arma cessantes, ad arma Concitet, imperiumque frangat.' Sicut etiam Statius Theb. l. VII. 'Arma, arma, insani,' &c. et l. III. 'vociferans arma, arma viri.' Et Silius l. IV. 'Arma viri, rapite arma viri.' Vide vero præcipitantiam versus et sententiarum. Talis ea Eurip. Supplicib. *λάβετε, φέρετε, πέμπετε. Cerda.*

Arma amens fremit; arma] Illa repetitio habet suam venustatem. Tale est illud Ovidianum Met. XI. 377. 'cuncti coeamus et arma, Arma capessamus:' ad quem non pœnitebit consuluisse Nob. Heinsium, qui plura hujusmodi exempla observavit. *Emmeness.*

Toro] Lib. Æneid. ad illud, 'fidum capiti subduxerat ensem,' aperio mo-

rem, unde hic locus potest illustrari. Testimoniis ibi adductis adjunge Livium l. XXXIX. 'Ad nutum scorti Consul stricto gladio, qui super caput pendebat,' &c. Et Nonnum l. XXVI. Νήδυμον ὕπνον ἴαυον ἀκοντοφόρων ἐπὶ λέκτρων: *Profundum somnum dormiebant sagittiferis in lectis*. Atque etiam Theocrit. idyl. XXIV. ubi Amphitruoni ξίφος Κλιντῆρος κεδρίνῳ περὶ πασσάλῳ αἰὲν ἄωρτο: *Gladius pendebat semper ad lectulum ex claro cedrino.* Et Plutarchum in Pelopida, ubi loquens de Alexandro Tyranno Pheræorum, τὸ ξίφος ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς κρεμάμενον, dicit gladium ad caput illius fuisse suspensum. In vita Alexandri ait idem Plutarch. habuisse semper hunc ducem sub pulvino gladium. Eundem morem attingit bis aut ter in vita Catonis Uticensis. *Cerda.*

461 *Scelerata insania belli*] Nihil enim tam insanum, quam desiderare id, per quod possis perire. *Servius.*

Scelerata insania belli] Describit multis Græcorum ὁπλομανίαν. Videtur etiam mihi signare hominem, quem Græci vocant ἀρειμάνιον, sive ἀρειμανῆ, id est, *furentem insanumque bellandi amore*. Quam vocem ita solvit Homerus μαίνετο δ' ὥστε Ἄρης: *furebat ut Mars.* Nonnus l. XXVI. conjunctam adhibuit, ἀρειμανέες μάχηται. Pulchre ait Maximus dissert. 14. τί ἂν ᾖ θυμοῦ παρασκευαστικώτερον πολέμου καὶ ὅπλων; *Quis major iracundiæ fomes est quam bellum et arma?* Ad lucem Virgilii Statius l. VII. 'ferus omni pectore sævit Martis amor.' Ibidem: 'ferrique insana voluptas.' Et l. XI. de Polynice contacto a Furia: 'Ardet inops animi,' &c. facitque illum, ut percussus est a Furia, non jam cupientem Regna, sed spirantem 'et scelus, et cædem.' Sic de Turno, 'scelerata insania belli.' *Cerda.*

462 *Magno veluti*] Ornatus Poëticus in parabolis similitudinibusque maxime consistit. *Donatus.*

463 *Virgea*] De virgis: unde facta est flamma validior. *Servius.*

Costis] Lateribus. Et bene antiquum respexit morem: nam ollas non suspendebant; sed positis circum circa ignem adhibebant. *Costis* autem, id est, lateribus: ut, 'Tardi costas agitator aselli.' *Idem.*

Aëni] *Vasis*, subaudiendum monet Sanct. Minerv. p. 347. ut *fictilia, Corinthia*, &c. Ad locum quod spectat, plenissimam complectitur descriptionem, qua noster Homero palmam præripuisse videtur, teste Macrob. Saturn. v. 11. Utitur et Silius l. v. eadem similitudine: 'Ut multo accensis fervore exuberat undis, Clausus ubi exusto liquor indignatur aheno.' *Emmeness.*

464 *Exultantque æstu latices*] Q. Serenus ita scripsit: 'Igne lapis candens datur exultantibus undis.' Ovid. Metam. VII. 'Interea calido positum medicamen aheno Fervet, et exultat, spumisque tumentibus albet.' Hippocr. lib. de flatib. dixit, ἀπὸ τοῦ λεβήτων ἀτμὸς ἀνέρχεται πολὺς ἑψομένου τοῦ ὕδατος: *exsultat vapor multus ab aqua cocta in lebetibus.* Nonnus l. x. ἀναπτομένοιο δὲ πυρσοῦ Φοίνιος ὑδατόεντι λέβης ἐπεπάφλασεν ἀτμῷ: *incenso vero igne Rubens lebes aqueo bulliebat vapore.* Cerda.

Furit intus aquaï Fum.] Nec immerito: nam potest esse et alterius rei amnis. Ut, 'Fluvios videt ille cruoris.' Hanc autem diæresim Tucca et Varus fecerunt. Nam Virgilius sic reliquerat, 'Furit intus aquæ amnis,' et 'exuberat ut aquæ amnis:' quod satis asperum fuit. Notandum quod in toto Virgilio non reperiuntur, nisi quatuor diæreses: hoc loco, et in Æn. III. ut, 'Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,' et in VI. ut 'auraï simplicis ignem,' et in IX. 'dives pictaï vestis et auri.' *Servius.*

Aquaï] Sane Servius *aquaï* repositum a Tucca, et Varo asserit, quum Virgilius, *aquæ amnis* scriptum reliquisset, ut in vulgatis est Servii commentariis, quod an sit fide dignum, alii viderint. Nam Probus Valerius

quum Virgilium quatuor locis tantum Diezeuxi usum ex *æ* diphthon. in *a* et *i* asseveret, unum ex his recenset, ‘ furit intus aquaï.’ In antiquis vero codicib. omnibus quotquot versare contigit, *furit intus aquæ vis* scriptum animadverti : neque tot codices temere convenire crediderim. Præterea si Virgilius usquam varietatis amator fuit, in hac præcipue comparatione eam affectasse videtur. Aquam enim effervescentem dicere cum velit, modis circiter senis eandem sententiam variavit. Mira eloquentiæ vis, et sermonis copia, ubertasque facundiæ vere redundantis, dum enuntiatur,’ ‘ Undantis Aheni, Exultant æstu latices, Furit intus aquæ vis, Fumidus atque alte spumis exhuberat amnis ; Nec se jam capit unda, volat vapor ater ad auras.’ Quocirca quum veteres codices, *aquæ vis* legant : et unum plus membrum in hac varietate, neque id indecorum acquiratur, si aliter quam *aquaï* legendum sit, (Valerio enim libenter suas partes integras relinquo) eo modo Virgilium crediderim scriptum reliquisse. Præterea ita habetur in Servii commentariis manu scriptis, quæ mihi Petrejus Zancus juvenis utraque lingua optime peritus legenda dedit, quamvis vulgata, *aquæ amnis,* habeant. *Pierius.*

Aquaï] Ita multi legunt, et agnoscunt diæresin. In his Cælius XXVII. 6. Nonnulla ad hanc rem hic Servius. Et præit ipse Vates, qui *aulaï, pictaï.* Qui tamen legeret, *aquæ vis,* ut in plerisque veterum exemplaribus, *οὐκ ἀτόπως* legeret ; nam ex Græcorum imitatione. Homerus enim Odyss. XIII. *ἲς ἀνέμοιο, vis venti :* et Od. VI. *ἲς Τηλεμάχοιο, vis Telemachi.* Vide illud Æneid. IV. ‘ odora canum vis.’ *Cerda.*

Aquæ vis] Ita Ms. Servius. Sic Hom. *ἲς ποταμοῖο· ἲς ἀνέμου.* Et hanc lectionem germanam esse, contra Tuccam et Varum (qui testantur Virgil. scripsisse, *aquæ amnis*) itemque Probum, Macrobium, Crinitum (XVIII. 2.) Cælium (XXVII. 6.) Cornutum, et alios, docent Erythræus et Fabricius : qui quidem Poëtæ judicium omnibus anteponit : et addit : Quod si quis contendere vult, illi Pythagoreorum quasi voce respondeo ; *ποιητὴς ἔγραψε.* At cæteri illi leg. *aquai Fumid.* &c. *Taubmann.*

Aquaï] Ad hunc locum vide H. Stephani Virgil. lectiones p. 23. et 24. *Emmeness.*

466 *Nec jam se capit unda*] Melius quam si diceret, ‘ Nec jam vas undam capit.’ *Servius.*

Nec jam se capit unda] Lucret. ‘ capiunt irarum pectora fluctus.’ Sic et exuberantes cyathos Græci *ὑπερφιάλους* vocant, qui infusam humoris nimiam copiam rejectant et respuunt, quam capere et continere nequeant : quam vocem ad homines Homerus transtulit, quos et *superfluentes* eadem metaphora Catull. dixit. Ovid. Metam. VII. ‘ Interea calido positum medicamen aheno Fervet, et exultat, spumisque tumentibus albet.’ Et Calab. l. v. in hoc argumentum de Ajace furente : *μέλαν δέ οἱ ἔζεεν ἦτορ Εὖτε λέβης ἀλίαστον ἐπ᾽ ἐσχάρῃ ἡφαίστοιο Ῥοιβδηδὸν μαίνηται ὑπαὶ πυρὸς αἰθομένοιο, Γάστρην ἀμφὶ δὲ πᾶσαν ὅτε ξύλα πολλὰ θέρηται Ἐννεσίῃς δρηστῆρος ἐπειγομένου ἐνὶ θυμῷ Εὐτραφέος σιάλοιο περὶ τρίχας ὥς κεν ἀμέρσῃ.* Aristot. lib. *περὶ ζώων,* ubi de cordis pulsu agit, et apostematum inflammationes ebullitioni et fervori similes facit, hunc effervescentis aheni actum innuere his verbis videtur : *ἡ δὲ συμβαίνουσα σφύξις τῆς καρδίας, ἣ ἀεὶ φαίνεται ποιουμένη συνεχῶς, ὁμοία φύμασίν ἐστιν, ἣν ποιοῦνται κίνησιν μετ᾽ ἀλγηδόνος,* &c. *Germanus.*

Volat vapor] Ita Manil. l. I. ‘ volucri fumo.’ Et Nonnus l. XXIII. *ἠερόφοιτος κάπνος, fumus aërivagus.* Illustrabis satis hunc locum his, quæ dicta jam a me Ge. II. ad illud, ‘ fumosque volucres.’ Hic ad rem Poëtæ pertinent verba Hippocratis lib. de flati-

bus: ὡς γὰρ ἀπὸ τῶν λεβήτων ἀτμὸς ἀνέρχεται πολὺς ἑψομένου τοῦ ὕδατος: *Quemadmodum enim ab aqua in lebetibus ebulliente vapor copiosus evehitur.* Cerda.

Volat vapor ater, &c.] Fumus et aliæ res celeres carentes animo et fere etiam corpore poëtis dicuntur habere alas, volare, ut observatum hoc a P. Victorio var. lect. XXVI. 13. *Emmeness.*

467 *Ergo*] Id est, quia sic incensus est. *Servius.*

Polluta pace] Vel sua vel Trojanorum. *Idem.*

Polluta pace] Aliter enim adversus socerum moveri non debuit. Præterea impellebatur a Furia. *Donat.*

Polluta] Cum Latinus dicatur pacem polluisse, quod desponsam Turno destinaverit alteri tradere, non abhorret ab hujus verbi potestate illud Horatii Od. IV. 5. 'Nullis polluitur casta domus stupris.' Inde superior illa conquestio Amatæ ad Latinum: 'Quid tua sancta Fides,' &c. *Cerda.*

468 *Indicit*] Figurate verbum bellicum posuit. *Servius.*

Indicit] Verbum bellicum signate positum, aliqui notant, probant re nulla. Sed *indictum bellum*, id est, denuntiatum, lib. ult. de Legationibus. Brissonius notat l. IX. de verb. signif. Quis nescit bella indicta Fecialium opera? Quid, quod *indicere*, est verbum sacrorum? nullum vero bellum apud antiquos, nisi prius nuncupatis votis. Ergo, quia dicturus postea, 'Divosque in vota vocavit,' præmittit, *indicit*, ut verbum sacrum. Sic *feriæ indictæ*, id est, *imperativæ*, apud Macrob. I. 16. Satur. et Virg. l. I. 'Divum templis indicit honorem.' Quem in locum lege Servium. *Cerda.*

Primis] Ductoribus, ut causam scirent. *Donatus.*

Primis juvenum] Clarum est hic significari scientissimos rei militaris; sed Poëta, ingeniosissimus Augusti adulator, tanquam aliud agens, et poëtice rem tractans, allusit tacite ad principes juventutis, qui facti ex instituto Augusti, ut liquidum ex Tacito Annal. l. I. 'Genitos Agrippa Cajum ac Lucium in familiam Cæsarum induxerat, necdum posita puerili prætexta, principes juventutis appellari cupiverat.' De iisdem Cajo et Lucio extat Augusti nummus apud Goltzium: C. L. CÆSARES. AUGUSTI. F. COSS. DESIG. PRINC. JUVENT. Erant vero *principes juventutis*, qui sequenti ævo dicti sunt Cæsares, nimirum destinati ad successionem Imperii. Et quidem multa in Virgilio simillima alii observarunt; nam sæpissime unius tantum voculæ allusione ad res Augusti celebrandas aspiravit. *Cerda.*

470 *Se satis amb. venire*] Ita alius P. 'veniam satis omnibus unus.' *Ich will allen gewachsen gnug sein.* De quo me vide ad Plautum. *Taubmann.*

471 *In vota vocavit*] Quia nuncupatis votis bella sumebant. *Servius.*

Divosque in vota vocavit] Scilicet ante bellum. Aperte attingit morem Romanum. Apud Polyb. l. III. Annibal moturus castra inducitur prius τοῖς θεοῖς ὑπὲρ ἁπάντων εὐξάμενος: *vota faciens Diis pro salute omnium.* Non enim fas exire ad hostem, nisi annuente numine. De Rege quodam Ammianus l. XXI. 'Tardante trans Tigridem Rege, dum moveri permitterent sacra.' Et postea de eodem: 'Nuntiatur Regem, cum omni manu quam duxerat, ad propria revertisse, auspiciis dirimentibus.' *Cerda.*

472 *Certatim*] Amor maximus, et favor in Turnum ostenditur. *Donat.*

473 *Hunc decus egregium formæ movet*] Turni scilicet decus. Nam hoc dicit, alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios virtus movebat ad bellum. Nam hoc est, 'animis audacibus implet,' id est, fortibus. Quidam hæc ad singulos, qui se in arma hortabantur, referri volunt. *Servius.*

Juventæ] In codicibus aliquot antiquis, *juventa* legitur. Sed omnino melius 'Decus formæ,' et 'Decus ju-

ventæ' legere. *Pierius.*

Hunc decus, &c.] Forma et ætas plurimum valent ad misericordiam excitandam. Ter. And. I. 5. 52. 'Mi Pamphile, hujus formam atque ætatem vides.' Ad quæ verba videndus Donatus. Recte Apulejus Metam. l. III. 'ut et formæ simul et ætatis contemplatione ad justam indignationem arrecti, pro modo facinoris sæviatis.' *Emmeness.*

474 *Hunc claris dextera factis*] In Mediceo codice, *clari facti* scriptum est cum paraphrasi, *virtutis.* Sed melius videtur, *claris factis,* ut sit hypallage, pro 'dextera clara factis.' *Pierius.*

475 *Rutulos an. au. inplet*] Vide Nob. Heins. ad hæc Ovid. Met. VII. 120. 'Minyæ clamoribus implent.' *Emmeness.*

477 *Arte nova*] Dolo. *Servius.*

Speculata locum, quo litore] Pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Unde nove inter duo nomina unum pronomen posuit: nam recte *quo loco* diceret: et hoc semel tantum fecit. *Idem.*

Locum, quo litore] Rectius fuisset, *quo loco.* Nove autem inter duo nomina unum pronomen posuit. Et hoc semel tantum fecisse Virgilium, ait Servius. Sed et paulo ante; 'Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem.' *Fabric.*

478 *Insidiis cursuque*] Cursu agitabat. Nam si *insidiis* circumvenimus, non agitamus. *Servius.*

479 *Canibus rabiem*] Studium mutavit in rabiem. *Idem.*

Hic sub. can. rab.] Huic simile commentum Statii Theb. l. VII. ubi Tisiphone in rabiem agit tigres Bacchi, quæ mansuetæ prius. Versus sunt: 'Has ubi vipereo tactas ter utramque flagello Eumenis in furias, animumque redire priorem Impulit.' *Cerda.*

Cocytia virgo] Alecto. vs. 562. 'Cocytique petit sedem.' *Taubmann.*

480 *Noto odore*] Cervino. Solent enim ita institui. Horatius, 'Venaticus ex quo Cervinam catulus pellem latravit in aula.' *Servius.*

481 *Ut cervum ardentes agerent*] Hinc Horat. Epod. VI. 'Agam per altas aure sublata nives, Quæcunque præcedet fera.' *Cerda.*

Laborum C. f.] Hoc est, 'Et primæ revocabo exordia pugnæ.' *Servius.*

Laborum] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, *laborum* legitur: eo enim vocabulo Virgilius adversa solet exprimere. Sunt tamen qui probant legend. *malorum.* Pierius.

482 *Animos accendit agrestis*] Plus quam si diceret, *agrestium animos.* Servius.

Animos agrestis] Excitavit eos primum, qui facilius excitari potuerunt, propter imperitiam et feritatem. *Donatus.*

483 *Cervus erat, &c.*] Hanc tanti belli causam, ut nimis levem, vellicat Macrob. V. 17. Qua tamen magis opportuna, magisque artificiosa, nullam excogitari potuisse, contra istum accuratissime docuit Jo. Jovian. Pontanus in Antonio, p. mihi 146. *Taub.*

Cornibus ingens] *Ingens,* et ad præstantem formam pertinet, et ad magnitudinem cornuum. *Servius.*

Cornibus ingens] Sic Phædr. I. 13. 'Ibi dum ramosa mirans laudat cornua.' Sed de his alio in loco. *Emm.*

484 *Tyrrhidæ pueri*] Tyrrhi filii: et, ut diximus supra, alludit ad nomen. Nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lavinia peperit. *Idem.*

485 *Tyrrhusque pater*] Sunt qui *Tyrrheus* legant, propter productam in patronymico *Tyrrhidæ* penultimam, ut Pelides a Peleo, Tyndarides brevi penultima a Tyndaro, qui Græcis *τύνδαρος, τυνδάρεος,* et *τυνδάρεως·* unde et *τυνδαρείδας* dixit aliquando Eurip. per *ει* in penultima. Supra tamen Belidæ nomen Palamedis, a Belo, ut Tyrrhides forsan a Tyrrho. *Germanus.*

Cui regia parent Arm.] Magistrum hunc pecoris vult fuisse, et saltuarium. Nam hoc est, 'Et late custodia credita campi.' Magister autem est pecoris, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero, 'Nominat hominem, quem magistrum pecoris esse dicebat.' *Servius.*

Cui regia parent Armenta] Sophocl. in Tyr. ἐπεστάτει τοῖς βασιλικοῖς ποιμνίοις. Armentarium Latini, Græci ἀγελάρχην. *Germanus.*

Cui regia parent Armenta] Saltuarii sive ἀγροφύλακος officium erat conservare fructus, fines custodire, pascere armenta, ut Pignor. de Servis p. 274. Multa de Magistro pecoris obversavit Bochart. hist. anim. II. 44. *Emmeness.*

486 *Late*] In Romano codice, *lati*, sed familiari vitio; nam *late* adverbium omnino melius judicatur. *Pier.*

Campi] Continuatio intelligitur et una planities. Si *camporum* diceret, interpositos significaret montis tumulos, &c. *Donatus.*

487 *Adsuetum imperiis, &c.*] Fuit hoc e deliciis veterum, qui cervos tales habebant mansuetos, qualisque hic cervus describitur a Marone. Illustris est et lata descriptio Calpurniana Ecl. VI. Sumpsit Calpurnius descriptionem suam non tantum a Virgilio, sed, ut credi potest, ab Ovid. Metamorph. l. X. qui ita de cervo Cyparissi: 'Namque sacer Nymphis Carthæa tenentibus arva Ingens cervus erat, lateque patentibus altas Ipse suo capiti præbebat cornibus umbras, Cornua fulgebant auro, demissaque in armos Pendebant tereti demissa monilia collo. Bulla super frontem parvis argentea loris Vincta movebatur, parilique ætate nitebant Auribus e geminis circum cava tempora baccæ.' Addit deinde, solitum illum frænari a Cyparisso, in cujus etiam tergo sedebat, quod est argumentum animalis mansuetissimi. Scimus (Paulo Veneto attestante) Meditas populos Tartarorum uti cervis ad sessionem, tanquam asinis aut equis. De Heliogabalo etiam Lampridius: 'Processit in publicum et quatuor cervis junctis ingentibus.' Non absimilia Vopiscus de Aureliano. Sunt et notissima, quæ de cerva Sertorii Scriptores tradunt. Tu lege Plutarch. in ejus vita. *Cerda.*

Silvia] Bonum puellæ rusticæ nomen formavit. *Servius.*

488 *Ornabat cornua*] Similes blanditias de cervo Cyparissi Ovid. 'Tu modo texebas varios per cornua flores, Nunc eques in tergo residens, huc lætus et illuc Mollia purpureis frænabas ora capistris.' Similes Statius Theb. l. VII. de tigribus Bacchi, quas ipse Deus vagas dimiserat, 'Illas turba Dei, seniorque ex more Sacerdos Sanguinis oblitas atque Indum gramen olentes Palmite maturo, variisque ornare corymbis Curat, et alterno maculas interligat ostro.' De tauro etiam Europæ Ovid. Metam. l. II. ait illum præbuisse 'cornua sertis impedienda novis.' Ampelus puer apud Nonnum l. XI. Pausanias in Arcadic. cervam exhibet habentem ψέλλιον, *torquem.* Vide vero in quo pretio cervus hic Maronis, cum post obitum donatus fuerit rogo, quod testatur Statius Silv. II. *Cerda.*

489 *Pectebatque ferum*] Quadrupedem. Ut, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum:' sic dictæ, quod velocitate pedum ferantur. *Serv.*

Pectebatque] In codicibus aliquot antiquis, *potabat* legitur: quod non ita venustum videtur, neque adeo cicurationi adcommodatum. *Pierius.*

Ferum] *Ferus* et *fera* pro quavis bestia, etiamsi immitis ea non sit. Martial. de formica, 'Implicuit tenuem succina gutta feram.' Sic Æn. II. de equo Trojano, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum.' Itaque, quamvis iret rediretque, et quamvis esset mansuetus, ferus tamen; nam hæc ejus natura. Justinia-

nus Instit. l. II. tit. 1. 'Cervos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in silvam ire et redire soleant; quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat.' Mitto bestias alias, quæ ita frequentissimo usu. Callimachus de sue, *θηρὸς ὀδόντας*: et de leone, *θηρὸς δέρμα*. *Cerda.*

490 *Manum patiens*] *Patiens illius rei*, dicimus. Unde apparet unum *u* caussa metri esse detractum. *Serv.*

Mensæ herili] Nove dixit. Nam herum non nisi dominum dicimus: nisi forte ideo dixit, quia dat ei humanum sensum. Nam ait paulo post, 'Imploranti similis.' *Idem.*

Manum] In codicibus aliquot *manuum*, ubi manifesta Synizesis, subtractum tamen *u* alterum plerique malunt: et ita codices emendatiores habent. Quanquam nihil prohibet *Manum* quarto casu inservire participio. *Pierius.*

Ille, manum pat. mens. ads. herili] Χειροήθης, πρᾶος, ὑποχείριος, καὶ τιθασσός. Græci autem catellos, aut animantes domesticas, *ὡς παρασίτους*, *τραπεζέας* vocant, quod mensis dominorum inhiare soleant, ut Hom. Iliad. Ψ. *ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν*. Ut autem hic Maro 'manum patientem' dixit, sic et de aquila Apollonides Epigr. *κείνου δ' αὐλίσθην ἐνὶ δώμασι, χειρὶ συνήθης Κράντορος, οὐ φεύγων ζῆνα τὸν ἐσσόμενον*. Grammatici autem volunt mansuetum, quasi manui suetum *χειροήθει* respondere. Quod autem ad illud, 'mensæ assuetus herili,' Plutarch. *συμπ*. *ζ*. *προβλ*. *δ*. admonet reges Persarum *ὁμοτραπέζους* canes habuisse, quod cibatu omnia prope animalia mansuescant. *Germanus.*

Manum pat.] Mansuetus teste Non. Marcello dicitur quasi 'manu adsuetus et patiens manum.' Omnia enim, quæ sunt natura fera, manuum permulsione mitescunt. inde Georg. III. 186. 'Equi amare' dicuntur 'plausæ cervicis sonitum.' *Emmeness.*

491 *Errabat silvis*] Pascebat, ut, 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ.' *Servius.*

Errabat silvis] Non male hic Victorius capit feram *ἄφετον*, ita enim appellantur belluæ, quæ vagantur libere sine ullo custode. Talis fuit ea cerva, quam jam exhibui ex Pausania, cui cervæ in torque incisus hic versus, Νεβρὸς ἐὼν ἑάλων ὅτ' ἐς Ἴλιον ἦν Ἀγαπήνωρ: *Hinnulus excipior solvente Agapenore Trojam.* Inde signate statim, 'rursusque ad limina nota,' &c. *ἄφετοι* enim et sacræ feræ ita libere vagabantur, ut nocte tamen redirent ipsæ ultro ad nota domicilia. De qua re clarus est Livii locus l. XXIV. ubi sermo est de gregibus sacris Junoni Laciniæ: 'Lucus ibi frequenti silva, et proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cujusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.' Fortasse *ἄφετος*, id est, *sacer*, leo ille, de quo Statius Silv. II. 'Quid quod abire domo, rursusque in claustra reverti Suetus, et a capta tam sponte recedere præda, Insertasque manus laxo demittere morsu?' *Cerda.*

492 *Ipse*] Id est, sua sponte. *Serv.*

493 *Errantem*] His versibus ponit excusationem Ascanii. *Donatus.*

Rabidæ] In codicibus aliquot antiquis, *rapidi*, virili genere. Sed in Romano, atque in Porcio, significatione et genere mutato, *rabidæ* legitur, quod ideo placet, quia superius rabiem canibus objectam legimus. *Pierius.*

Rabidæ canes] Certissima est nota in sermone animalium, auctores quippe cum de illis loquuntur, si sermo sit de generositate, sæpissime mares nominat, si de feritate, sæpissime feminas. Ergo hic, ubi feritas, et rabies canum proponitur, voluit genus

muliebre, non masculum. Ita Georg. III. in rabie amoris leæna inducitur catulorum oblita; non leo. Ibidem 'pessima tigris:' et 'rabidæ tigres,' et 'lynces Bacchi variæ.' Iterum, 'Scilicet ante omnes furor est insignis equarum:' non equorum. *Cerda.*

Rabidæ canes] Recte: quia in fæminis plus iracundiæ est. Alii l. *rapidæ.* Taubmann.

Rabidæ canes] Fœminino genere usurpari *canes*, quando de re venatica sermo est, notat Torr. ad Hor. Epod. 2. 'multa cane trudit apros,' &c. *Emmeness.*

494 *Secundo Deflueret*] Secundo, id est, cum aqua. Unde et adverso dicimus, contra aquam. Nam ideo *deflueret*, dixit: et *secundo* ideo, quia cursus fluminis post natantem videtur. *Servius.*

Deflueret] Aliquando hoc verbum fluendi finem significat: ut Horat. Epist. ad Lollium 1. 'Rusticus exspectat dum defluat amnis.' Consulendus ad hunc poëtam Torrent. I. 12. ubi in propria notione hic usurpari monet. *Emmeness.*

495 *Ripaque æstus viridante levaret*] Missum faciam, quod plerique codices antiqui *lavaret*, legunt: quum magis omnino placeat *levaret*. Id minime dissimulaverim, quod in codicibus aliquot manu scriptis invenitur, 'Ripaque æstus undante levaret:' nihil enim hoc displicet, quamvis *Viridante* gratius et lascivius. *Pierius.*

Ripaque æstus vir. lev.] De suo cervo Ovid. Metamorph. l. x. 'Fessus in herbosa posuit sua corpora terra Cervus, et arborea frigus ducebat ab umbra.' *Cerda.*

498 *Deus afuit*] Alecto Deum dicit: sicut de Venere, 'Descendo, ac ducente Deo.' Nam, ut diximus, numina utriusque sexus videntur ideo, quia incorporea sunt, et quod volunt assumunt corpus. Ut autem *Deum* dicamus pro Dea, non aperte ponitur, sed in subauditione. *Erranti.* Licet enim certum esset feriturum, tamen bene *errantem* dixit, quia non usquequaque semper certus est ictus. Horatius, 'Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus.' *Servius.*

Deus] Id est, eventus, qui humanos actus aut implet aut deserit. *Donat.*

Deus] Id est, Alecto. Sic Ennius in Annalibus de Furiis loquens: 'Quos omnes Erebo perhibent, et Nocte creatos.' Tu adi, quæ jam late ego Æn. II. ad illud, 'Descendo, ac ducente Deo,' ubi Venerem intelligens, *Deum* nominat, non Deam. *Cerda.*

Abfuit] Hoc varie reperitur in codicibus antiquis scriptum. Nam *affuit*, et *afuit*, et *adfuit*, et etiam *atfuit* legitur. Vera tamen lectio, et antiqua magis, *abfuit* est. *Pierius.*

499 *Perque ilia*] *Hoc ile* et *hæc ilia* facit. Hinc et Juvenalis, 'Vis frater ab ipsis Ilibus?' Nam quod Marullus Mimographus dixit, 'Tu Hectorem imitaris: ab Ilio nunquam recedis:' cum de guloso diceret, allusit ad civitatis nomen. Nam *ab ili* debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quæ statim mortem afferre non possent, ut domum rediret, et esset caussa bellorum. Nam si statim periret, aut ipse aut vulneris auctor lateret. *Servius.*

Venit arundo] Verbo Homeri; nam Iliad. XVI. Πατρόκλου δ' ὑπὲρ ὦμον ἀριστερὸν ἤλυθ' ἀκωκή: *Patrocli super humerum sinistrum venit cuspis.* Cerda.

500 *Nota*] Quorum humanitatem diu comprobasset. *Donatus.*

Nota intra tecta] Græci uno vocabulo ἤθεα dicunt notas sedes, ἀπὸ τοῦ ἔθους. *Germanus.*

501 *Successitque gem. stabulis*] Supra Georg. 'Tecto assuetus coluber succedere, et umbræ.' *Germanus.*

503 *Silvia prima soror*] Bene puellæ dat doloris impatientiam. *Servius.*

Palmis percussa lacertos] Nota doloris, de qua jam ego Æn. V. Et hic adjungo Ovid. Met. II. 'Pectora nuda meis conabar plangere palmis.'

Statium Theb. I. 'sævis plangoribus amens Tecta replet, vacuumque ferens velamine pectus:' videlicet ad ictus inferendos, ut alibi explico. Idem in III. de nobili femina, 'Liventiaque ora Ungue premens.' Nonnus l. XXIV. luctum femineum describens: Τυπτομένων παλάμῃσιν ἴτυς φοινίσσετο μαζῶν: *Rubebat ambitus mammillarum, quæ percussæ palmis.* De Proserpina Claud. l. II. 'planctuque lacertos Verberat.' De ipsomet luctu idem de VI. Cons. Hon. 'et saucia lividus ora.' *Cerda.*

504 *Duros conclamat agrestis*] Aut qui semper duri sunt: aut *duros*, qui cervi interitum non dolebant. *Serv.*

Conclamat] Verb. militare. *Conclamare vasa: ad arma: furtum* etiam; apud JC. *Taubmann.*

505 *Olli*] Plerique codices antiqui cum Mediceo, legunt *illi*. Sed puto hoc ex paraphrasi emanasse, quæ *olli* vocabulum vetus interpretaretur. *Pierius.*

Pestis] Furia. *Servius.*

Pestis] Interpretes Furiam capiunt. Displicet vehementer: ego pastores intelligo, qui statim ad Silviæ clamores. Ducit me in hanc mentem tum contextus ipse, tum asperitas, quæ ut fatue de Furia, ita præclare de rusticis, qui duri et asperi. Itaque dicit Poëta, belli pestem latere in silvis, propter virtutem rusticorum: tales enim existimati rustici. Vide quæ jam ego late Ge. II. ad illud, 'Hanc olim veteres vitam coluere Sabini.' *Cerda.*

506 *Inprovisi adsunt*] Ὑποτύπωσις tumultus rustici. De qua re Scalig. Poët. I. 12. *Taubmann.*

Torre] *Hic torris* facit, ut *hic fustis.* Servius.

Obusto] Exemplaria vetera Palatina legunt *abusto.* Sunt tamen alia, in quibus *adusto* legere est: sed *Obusto* nulli displicet, ut in Mediceo. *Pierius.*

Hic torre arm. obusto, Stipitis hic gravidi nodis] Sic in fine Æn. XI. 'Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis.' Arma rusticis propria sunt torres, stipites, sudes, &c. ut inferius 523. 'non jam certamine agresti, Stipitibus duris agitur, sudibusve præustis.' *Emmeness.*

507 *Gravidi*] Gravis, propter nodos scilicet. *Servius.*

Repertum Rimanti, telum ira facit] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, *repertum est* habetur: et pro *ira facit* in cod. aliquot antiq. *ira fuit* legitur; quod aliorum judicio relinquimus. *Pierius.*

Quod cuique rep.] Est hoc quod Actius in Chrysippo: 'Neque quisquam a telis vacuus, sed uti cuique obvium fuerat ferrum, alius saxum, rodum.' Alii legunt, 'alius saxo rude,' &c. Sed redeo. Quod Tacitus l. I. 'Quod cuique promptum, arma, equos, aurum offerentes.' et II. 'tela ad subitum usum properata.' Quod Plato Polit. l. V. ὅ, τι ἑκάστῳ παρέτυχεν ὅπλον. Quod Appian. I. Civil. in re simili τὰ προστυχόντα ξύλα ἁρπάσαντες. Quod Homer. Odyss. XIII. ὅ, τι χεῖρας ἵκοιτο. Simile quoque belli agrestis genus agnosces in Dionys. l. I. in historia Remi et Romuli latentium sub pastoritio habitu. Ait enim: 'Clamore sublato frequentes impetum in primos fecerunt, eosque circumventos alii jaculis, alii lapidibus, alii telis, ut quodque singulis in manus veniebat, petere cœperunt.' Paria habet Pausanias l. IV. in bello quopiam: οὐδὲ τὰ ὅπλα ἅπαντα ἀνελάμβανον, ἀλλὰ ὅτῳ προχείρῳ μάλιστα τύχοι τις ἁρπάζοντες: *Non undique contractis armis, sed eo quisque telo arrepto, quod casus obtulisset.* Sallust. etiam in exercitu Catilinæ: 'Pauci militaribus armis instructi: ceteri, uti quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Bellissime hoc genus militiæ ita attigit Stat. Theb. VII. 'mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes, ferus

omni pectore sævit Martis amor.' *Cerda.*

Repertum] Qui differentiam statuunt inter *invenire* et *reperire*, hoc dicunt esse laboris et diligentiæ, illud aut quod facili negotio comparatur: vel *invenire* artis esse et industriæ; *reperire* casus et fortunæ. Quod nostri poëtæ congrueret sententiæ. Sed has differentias refutat Robert. Tit. Controv. VIII. 21. *Emmeness.*

508 *Rimanti, telum*] Quod quærens quisque reperit, ira pro telo esse jubet. 'Furor arma ministrat.' Lucanus l. III. 'Invenit arma furor.' *Taub.*

Tyrrhus] In codicibus aliquot antiquis legere est, *Tyrrheus*: eaque de caussa superius in Romano codice scriptum est *Tyrrhædæ*. Sed enim pene ultima *ei* esse deberet: est vero passim in obliquis *Tyrrhei*, ut *Orphei*, *Ilionei*, eodem codice. *Pierius.*

509 *Quadrifidam*] Quæ findi partes posset in quatuor. *Servius.*

Quadrifidam] Pari sensu in Georg. 'Quadrifidasque sudes.' *Cerda.*

Cuneis coactis] Satis signate *coactis* dixit. Exprimit autem antiquum morem: ut, 'Sed primi cuneis scindebant fissile lignum.' *Servius.*

510 *Spirans inmane*] De hac locutione Nob. Heinsius videndus ad Met. v. 348. *Emmeness.*

511 *At sæva e speculis, &c.*] Totum sequentem locum exploratum Statio Theb. l. III. jam vidit Scaliger. Ergo ille, 'Prima manu rutilam de vertice Larissæo Intendit Bellona facem, dextraque trabalem Hastam intorsu agens, liquido quæ stridula cœlo Fugit, et adversæ celso stetit aggere Dirces. Mox et castra subit: ferroque auroque coruscis Mista viris turmale fremit; dat euntibus enses: Plaudit equos, vocat ad portas; hortamina fortes Præveniunt, timidisque etiam brevis addita virtus.' Itaque, quod Maro Furiæ, Statius Bellonæ: quod ille signo pastorali, hic hastæ trabali attribuit. Effecta varia sunt. Ut vero Virg. 'tempus Dea nacta nocendi;' ita Valer. Arg. III. 'tempus rata Diva nocendi.' *Cerda.*

E speculis] In plerisque codicibus manu scriptis, non habetur *e*: sed id male. *Pierius.*

E speculis tempus dea nacta nocendi] Sic Justinus VIII. 1. de Philippo. 'Siquidem Philippus rex Macedoniæ, veluti e specula quadam libertati omnium insidiatus,' &c. et recte *nacta*, quod verbum accommodatum fraudibus et malitiæ. Apulejus Met. l. x. 'Grandem scelerum materiam nacta.' Vide Donatum ad Ter. Hec. IV. 4. 59. *Emmeness.*

512 *De culmine summo*] Proprie, quia de tectis agrestium loquitur. *Servius.*

Stabuli de culmine] Signate, et proprie; culmina enim agrestia sunt, dicta quasi a culmo, quod culmis palearum contecta. Ita Eclog. I. 'Pauperis et tuguri congestum cespite culmen.' Ibidem in re pastoritia, 'Et jam summa procul villarum culmina fumant.' Itaque bene hic Servius: 'Proprie, quia de tectis agrestium loquitur.' Annexum huic doctrinæ, sumi ab Ovid. Fast. IV. pro fabæ stipula: 'Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla: Tertia res, duræ culmen inane fabæ.' *Cerda.*

513 *Pastorale canit signum*] Vocat *signum*, instrumentum, quo conclamatum ad arma. Ita et Julius Civil. l. III. 'Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent.' Sumpsit fortasse sententiam ab Homero, apud quem contentio Iliad. l. XI. ἤϋσε θεὰ μέγα τε, δεινόν τε Ὄρθι' Ἀχαιοῖσιν. *Conclamavit Dea altum, horribileque Orthium carmen Achivis:* videlicet ad pugnam. Ab utroque, verius a Virgilio, Stat. Theb. l. I. inducit Tisiphonem, dantem signum ad bellum: 'Ut stetit abrupta qua plurimus arce Cytheron Occurrit cœlo, fera fibila crine virenti Congemi-

nat signum terris.' Est etiam locus alius Hom. Iliad. xx. per initium non absimilis, ubi Dii clamant, excitantes ad pugnam Græcos et Trojanos. Sed quod hoc signum pastorale? utique buccina: nam post pauca se explicans Poëta ait, 'qua buccina signum Dira dedit, raptis concurrunt undique telis Indomiti agricolæ.' Est enim buccina pastorum inventum. Propert. Eleg. iv. 11. 'Nunc intra muros pastoris buccina lenti Cantat.' Unde idem Propert. Eleg. iv. 1. ubi repræsentat nascentis Romæ primam originem, quæ tota fuit pastorum, ita ait, 'Buccina cogebat priscos ad verba Quirites, Centum ille in prato sæpe Senatus erat.' *Idem.*

Cornuque recurvo] Quasi definiat buccinam, quæ e cornu, et hoc recurvo. Scio Vegetium dissidere, qui buccinam distinguit a curvo cornu, ita scribens ii. 7. 'Tubicines, cornicines, buccinatores, qui vel tuba, vel ære curvo, vel buccina committere prælium solent.' Sed dicamus prisco ævo, quod secutus est Maro, confusa hæc fuisse. Itaque antiquitus buccina, et æs, aut cornu curvum, idem fuit instrumentum, quod etiam satis indicat Ovidius Met. l. i. 'cava buccina sumitur illi Tortilis, in latum quæ turbine crescit ab imo.' Quod instrumentum videtur intellexisse Lucillus apud Nonium verbo *cogere*, cum ait: 'Rauco concionem sonitu et curvis cogant cornibus.' *Idem.*

514 *Tartaream*] Aut terribilem, aut fortem. *Servius.*

Intendit] In Romano codice *incendit*, quod non æque placet: pleraque vero ita immutata sunt in omnibus pene auctoribus: quia, ut alias admonuimus, plerisque in libris manu scriptis *c* et *t* eadem pene forma notata reperiuntur. *Pierius.*

515 *Intonuere*] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, *silvæ insonuere* legitur. Sed *intonuere* melius. *Idem.*

516 *Triviæ longe lacus*] Est nemus haud longe ab Aricia, in quo lacus est, qui Speculum Dianæ dicitur. Et notandum, quia vocem ejus paulatim facit procedere: quod locorum indicat commemoratio. *Servius.*

Triviæ longe lacus] Id est, Avernos, qui a Latini stabulis esset remotissimus. *Donatus.*

Triviæ lacus] Non solum nemora et lucos consecratos fuisse Dianæ notavit Turneb. xxx. 27. sed et lacus. Unde *Diana Limnæa* appellata l. viii. apud Strabonem. *Emmeness.*

Audiit] In antiquis codicibus plerisque *audit* unico *i*, utroque loco scriptum est: quod tamen pro duobus pronuntiari debeat: ut antiquo marmore *filis* pro *filiis* scriptum observavimus, et alia quædam hujusmodi. Neque præterierim in Romano codice, et quibusdam aliis, *audit et amnis* legi. Sed omnino magis placet *audiit*, dactylus, una dictione. *Pierius.*

517 *Sulfurea Nar albus aqua*] In via Flaminia est civitas Narnia in montibus posita, quibus subest Nar fluvius, qui Tyberino conjungitur. Ideo dicit 'Sulfurea Nar albus aqua.' Quia, dum currit, est sulfurei coloris; dum hauritur, albi: et Sabini lingua sua *Nar* dicunt sulfur. Ergo hunc fluvium ideo dicunt esse *Nar* appellatum, quod odore sulfureo nares contingat: sive quod in modum narium geminos habeat exitus. *Servius.*

Sulfurea] In Romano codice, *sulpurea* per *p* scribitur: ut alibi etiam *sulpura:* ex quo patet *sulphur* aliquando per *ph* scribi solitum, quum tamen dictio Latina sit: id enim Græce *θέειον*, et *θεάφιον* dicitur. *Pierius.*

Nar] Fluvius, qui Tiberino conjungitur. De quo et Ennius: 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Item Plin. iii. 12. 'Nar amnis exhaurit illos (Velinos lacus) sulphureis aquis.' *Taubmann.*

Sulfurea Nar albus aqua] Plinius III. 12. 'Nar sulphureis aquis.' Ennius Annal. l. VI. 'Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.' Servius: 'Sabini lingua sua Nar dicunt sulphur.' Claudian. Paneg. Prob. 'et Nar vitiatus odore, sulphure.' Auson. εἰδ. 'sulphureus Nar.' Sidon. I. 5. 'Naris sulphurea.' Itaque ab aqua sulphurea Nar dicitur albus: sic et Silius l. IX. 'Narque albescentibus undis.' Servius hic: 'dum currit est sulphurei coloris, dum hauritur albi.' Sic et Tyberinum volunt aliqui dictum Albulam ab sulphure: unde illustratur Statius libro primo Silvar. 'Illic sulphureos cupit Albula mergere crines.' *Cerda.*

Nar] Amnis nomen, terminus inter Umbriam Sabinumque agrum, lævam Tibyris ripam petens, omnium, qui in hunc defluunt, maximus. Vide Cluver. Ant. Ital. II. 10. qui masculini generis facit, contra Sanctium, qui neutrius esse monet et indeclinabile p. 284. et 300. *Emmeness.*

Fontesque Velini] Ultra amnem sunt. Ut diximus, vox Furiæ paulatim procedit. *Servius.*

Fontesque Velini] Dictum jam in l. VI. Virgilianum hemistichium usurpat Florus I. 14. ubi ait: 'Curio Dentato Consule, omnem eum tractum, qua Nar ambit, fontesque Velini,' &c. Sed de hac lectione dubito. *Cerda.*

518 *Pressere ad pectora natos*] Statius, 'Pressitque Palæmona mater.' Item econtra, 'Nec natos ausæ deponere matres.' *Servius.*

Pressere ad pectora] Ostendit maternum affectum. *Donatus.*

Et trepidæ matres pressere, &c.] Maxima in perturbatione hoc fieri solet. Hunc locum Maronis et Euripidis confert Victor. var. lect. XXVI. 10. sed nostro palmam tribuit. Ut hunc locum ex Apollonio transtulit Virgilius, sic Lucanus imitatus est Virgilium l. I. 'Et pavidæ natos pressere ad pectora matres.' Vide Rutgersii var. lect. VI. 9. *Emmen.*

519 *Ad vocem*] Buccinæ. Ut, 'Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.' Nam quicunque sonus dici *vox* potest. *Servius.*

Tum vero ad vocem] Primo dixit, 'Silvia auxilium vocat:' postea dixit, 'Vocat agmina Tyrrhus,' et venisse aliquos. Tertio, Furia bellum finitimis tuba canit, et plurimi venere. *Donatus.*

520 *Concurrunt*] In veteribus aliquot codicibus, *occurrunt*, non ita proprie legitur. Sed dicamne illud, *Curro* verbum eandem olim habuisse pronuntiationem, quæ nunc in ore vulgi est? *concorrunt* enim in antiquissimis codicibus notatum animadverti: ne credamus sola illa *torvom, divom, sævom*, et alia hujusmodi *u* in *o* mutasse. *Pierius.*

Raptis concurrunt undique telis] Jam Macrob. conjunxit cum Virgilio Ennium ita scribentem Annal. l. III. 'Postquam defessi sunt, stant, et spargere sese Hastis ansatis, concurrunt undique telis.' *Cerda.*

Raptis concurrunt undique telis] Sic Philostratus VI. 13. ἁρπασάμενοι ξύλα καὶ λίθους, καὶ ὅ τι εἰς χεῖρας ἑκάστῳ ἔλθοι. *Emmeness.*

521 *Indomiti agricolæ*] Ita Julius belli Civ. l. I. 'pastores indomiti.' Possis in hoc fervore rusticorum usurpare illud Taciti Hist. l. I. 'Nullo tribunorum centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator.' Nec non illud Petron. Sat. 'Arma placent miseris, detritaque commoda luxu Vulneribus reparantur, inops audacia tuta est.' *Cerda.*

522 *Auxilium castris effundit apertis*] Id est, ipsa in auxilium effunditur. *Servius.*

Auxilium castris effundit] Nam in periculo regii pueri non paulatim processum est, nec partibus, sed simul omnes. Tuetur autem Trojanos ab invidia, ut non ferant, sed ut defen-

dant injuriam. *Donatus.*

Castris apertis] Huic loco lucem dat Lazius Comm. IV. 5. cum inter varia castrorum nomina, ea quoque infert, quæ dicta peculiariter *castra aperta*, id est, sub dio, præeunte ad hanc rem Livio l. XXIII. 'Agrumque Campanum ferro, ignique est depopulatus, donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urbem in aperto communire.' Ergo in Poëta, *castris apertis*, erit subdialibus. Sed non dubium, quin simplicius Poëta possit explicari, videlicet aperta fuisse castra ad effundendos milites, ea ratione, qua dicimus, aperto ostio erupisse aliquem. Ita Stat. dixit Theb. l. II. 'densi sic agmine facto Quinquaginta altis funduntur in ordine portis.' *Cerda.*

523 *Direxere acies*] Ordinarunt in latitudine. *Servius.*

Direxere acies] Sic Apulejus Met. III. 'dirigitur præliaris acies,' id est, ordinatur. *Emmeness.*

524 *Præustis*] *Præ* brevis fit propter sequentem vocalem: quod in una parte orationis factum tolerabile est, quia compositus est sermo. *Serv.*

Stipitibus duris agitur sudibusve præustis] Nonnulli *stypitibus* per *y* prima syllaba scribunt: ut ἀπὸ τοῦ στύπου veniat: idem enim significat. Quidam malunt per *i* Latinum, uti etiam *stipare* per *i*, quamvis στύπιον, unde verbum deductum volunt, per *y* scribatur, quæ apud nos in *u* transit; *stupam* enim dicimus. Est et illud animadversione dignum, quamvis, et hoc κατὰ πάρεργον, apud T. Livium libro primo primæ Decadis desiderari lectionem castam, 'Sudem præustam.' Nam ita in codice vetusto legimus, 'Ut Fecialis hastam ferratam aut sudem præustam ad fines eorum ferret.' Vulgata enim exemplaria legunt *hastam ferratam, aut sangineam.* Pierius.

Stipitibus duris, &c.] Simile belli genus repræsentat Livius l. XXXIV. 'Jam castra hostium oppugnabantur, saxisque, et sudibus, et omni genere telorum submovebantur a vallo Romani.' Statius l. IV. 'pineus armat stipes.' *Cerda.*

Sudibusve præustis] Ita Propert. IV. 1. 'Nec rudis infestis miles radiabat in armis. Miscebant usta prælia nuda sude.' Ammianus l. XXXI. 'clavas in nostros conjicientes ambustas.' Nam hæc arma barbaris et rudi sæculo usitata. *Taubmann.*

525 *Ferro ancipiti*] Utrinque noxio. Dicit autem aut gladios aut bipennes. *Servius.*

Sed ferro ancipiti] Ξίφει ἀμφήκει, ἀμφιστόμῳ, ἀμφικόπῳ, ἔγχει ἀμφιτόμῳ, et ἀμφιγυίῳ. Theocritus autem in re bellica διακρίνεσθαι dixit, ut alibi docuimus, pro *decernere.* Germanus.

526 *Seges*] Terra modo: ut, 'Quid faciat lætas segetes.' Per *atra* vero, fertilem significat, ut in Georgicis ostenditur. *Servius.*

Horrescit strictis seges ensibus] Ita in l. XII. 'strictisque seges mucronibus horret Ferrea.' Et in l. XI. 'tum late ferreus hastis Horret ager.' Et Ge. II. 'densique virum seges horruit hastis.' Homerus Iliad. l. XIII. Ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγγείῃσι: *Horruit autem pugna corruptrix hominum hastis.* Lycophron in Cassand. πέφρικαν δ' ὥστε λήϊον γυῖαι Λόγχαις ἀποστίλβοντες: *Horrebant ut arva segetis hastis splendentes.* Ennius apud Macrob. 'Sparsis hastis longis campus splendet et horret.' Alibi idem: 'Horrescit telis exercitus asper utrinque.' Pulchre quoque Nonnus l. XXII. cristas galearum vocat segetem: nam de duce quodam, Ἔγχεϊ Βιστονίῳ κορυθαίολα λήϊα τέμνων: *Telo Bistonio secans segetes, quæ erant in variis galeis.* Videtur mihi Stat. eandem rem repræsentare, cum dixit l. VII. 'Talis erat campo belli fluitantis imago.' Nam Poëtæ illam spicarum agitationem solent explicare per fluctus. Claud. in Ruff. l. II. 'seges ferri' dixit. Non hinc abit nota Hesychii,

qui Æschylum dixisse ἀθέρα, id est, *aristam*, ἀντὶ τῆς ἐπιδορατίδος, *pro hastæ cuspide.* Plutarchus etiam in Catone ἀθέρα dixit pro mucrone gladii. Scio a nonnullis dici, quid peculiarius intelligi ea voce a Plutarcho. *Cerda.*

527 *Sole lacessita*] Naturale enim est, ut metallorum splendor plus fulgeat alia luce percussus. *Servius.*

Sole lacessita] Eo modo, quo Lucr. l. IV. 'Fateare necesse est, Corpora quæ feriant oculos, visumque lacessant:' idem lib. eodem: 'Hæc loca per voces veniant, auresque lacessant:' idem: 'Hic odor ipse igitur, nares quicunque lacessit.' *German.*

Æraque fulgent Sole lacessita] Est hoc, quod Lucanus dixit: 'Ardentesque acies percussis Sole corusco Conspexit telis.' Actius etiam Epinausimache, 'Ab classe ad urbem tendant, nec quisquam potest Fulgentium armum armatus ardorem obtui.' Noster pari fulgore Æneid. XI. 'campique armis sublimibus ardent.' Quem locum vide. Libr. etiam II. dixit, 'Ardentes clypeos, atque æra micantia cerno.' Euripid. Phœniss. cum recenset apparatum bellicum multa habet ejusmodi: ut cum ait, κατάχαλκον ἅπαν πεδίον ἀστράπτει: *Æneus campus totus fulgurat.* Hippomedon dicitur ἀστερωπὸς, *fulgurans vultu instar sideris.* Et de Polynice φλέγεθον, a fulgore. Iterum, Ἀμφὶ δὲ πόλιν νέφος Ἀσπίδων πυκνὸν φλέγει, Σχῆμα φοινίου μάχης. Homerus Iliad. XI. χαλκὸς οὐρανὸν εἴσω λάμπετ': *ferrum ad cœlum usque splendebat.* Statius libro duodecimo Theb. 'nec pulvere crasso Armorum lux victa perit, sed in æthera longum Frangitur, et mediis ardent in nubibus hastæ.' Et de galea Martis l. III. *jubar:* et de ejusdem clypeo, *lux:* et l. IV. 'Solem radiis ignoscere ferri.' *Cerda.*

Lucem] In codicibus aliquot antiquis, *lumen* legitur. Sed *lucem* melius. In aliquot aliis, *lucem sub lumina* habetur cum paraphrasi Solis. Sed *nubila* ob antitheton magis receptum est. *Pierius.*

528 *Fluctus uti, &c.*] Hanc collocationem dictionum laudat Scal. IV. 48. P. ubi de artificiosa verborum dispositione agit: aitque, Poëtam priores motus paucisyllabis dictionibus sensim deduxisse ad habitum ipsum, quem longiore designarit, *Albescere.* Sic Æn. I. cum etiamnum essent in principio navigationis, monosyllabis egit: 'Vix e conspectu,' &c. *Taubm.*

Albescere] E rerum natura hoc sumptum est: nam cum increscente crebrescenteque vento incipit mare paulum turbari et miscere, partes ejus, quæ non moventur, albescere videntur et vernare. De qua re Aristot. sect. 23. quæst. ult. Alioqui cum inhorruit, nigrescit: unde Æn. V. 2. 'fluctusque atros Aquilone secabat.' Turneb. XXVI. 28. Porro hanc Comparationem, quam ex Iliad. IV. sumptam Macrobius V. 13. exagitat, magnificam et plenam et nobilem docet Scalig. V. 3. Uno enim, inquit, tractu processum fluctuationis aptissime descripsit. Nam ante motum, qui animadversione dignus sit, albescit maris superficies: crispata enim fulget. Deinde paulatim sese tollit: tum altiores undæ contumescunt: postremo subvertitur a fundo ipso, &c. potes et, *primo ponto* (nam ita legit Scal. atque ita est in Rom. et Carp. Codd.) interpretari, in littore. Verum ibi semper albescit: semper enim frangitur. Hæc ille. Legitur hæc Comp. et Ge. III. 237. *Idem.*

Vento] In Romano codice, *ponto* legitur, hoc est, prima parte Ponti: sed magis placet omnino *vento*, quo spirante crispantur in spumas undæ, et ita albescunt. *Pierius.*

529 *Paullatim sese tollit mare*] Sic bella dixit surrexisse paulatim, sicut ventis flantibus sensim mare turgescit. *Servius.*

Paulatim sese tollit mare] Vertit, ait Macrob. Satur. I. 13. illud Homeri, πόντῳ μὲν τὰ πρῶτα κορύσσεται. *Cerda.*

531 *Hic juvenis*] Et puerum et juvenem nonnunquam indiscrete ponit Virgilius, ut hoc loco. Nam Almonem, quem modo juvenem dicit, paulo post ait puerum. Movet autem miserationem ab ætate, cum dicit *juvenis:* a virtute, quod dicit, 'Primam ante aciem:' vulneris etiam crudelitate. *Servius.*

Hic juvenis] Post cædem cervi, tulit sors, ut maximus natorum Tyrrhi occideretur. Movet autem pathos, et quod Tyrrhi filius, et quod maximus natu, et quod juvenis. *Donatus.*

Hic juvenis, &c.] Nota: *Juvenis* est, id est, audax: et est in *prima acie.* Scalig. III. 4. *Taubmann.*

Stridente sagitta] Homer. Iliad. XVI. adhibet ὀϊστῶν ῥοῖζον, καὶ δοῦπον ἀκόντων: *stridorem sagittarum, sonitum jaculorum.* Ibidem, ἔβραχε τεύχεα, *sonuerunt arma.* Cerda.

532 *Almo*] Bene rustici nomen usurpavit ex fluvio. *Servius.*

Natorum Tyrrhi fuerat qui maximus Almo] Veteres quidam codices versum ita scribunt, *gnatorum Tyrrhei fuerat qui maximus Almo.* Dicitur vero *Almo* per *o* finale, ut *Plato, Solo:* nullum enim nomen Latinum *on* litteris finiri, ait Sosipater. Plinius quædam designat usu recepta, ut *Pluton, Xenophon.* Juniores Grammatici plura recepere. *Pierius.*

533 *Hæsit enim sub gutture volnus*] Id est, sagitta. Ut, 'Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus.' *Servius.*

Hæsit enim sub gutture volnus] In antiquis aliquot codicibus, *exit* legitur: ubi *volnus* pro telo ponetur, veluti superius, 'Illum infesto volnere Pyrrhus Insequitur.' Est huic simile *transabiit costas,* de quo suo loco dictum: *hæsit* tamen, Medicei codicis lectio, haud quaquam contemnenda. *Pierius.*

Hæsit enim sub gutture volnus] Simile fere mortis genus usurpatum est Homero, apud quem Idomeneus Il. XIII. Asium transfigit, λαιμὸν ὑπ' ἀνθερεῶνα: *ad jugulum sub mento.* Apud Nonnum l. XXII. cadit quidam in acie, τετυμμένος ἀνθερεῶνα, *ictus in gutture.* Apud Silium l. IV. 'Hæsit barbaricum sub anhelo gutture telum.' Apud eundem l. v. Carthaginenses duo occumbunt 'transfixi guttur.' *Cerda.*

Udæ Vocis iter] Hoc est, udum iter vocis. Non enim vox uda est; sed per udam arteriarum labitur viam. Unde in febrientibus deficit. *Serv.*

Udæ Vocis iter] Lucret. 'liquidum citharæ carmen:' et Tryphiodorus equi Durii ῥάχιν ὑγρὴν dixit, hoc est, flexibilem, et circumactilem. Vide quæ ad illum superiorem Bucol. locum observata sunt, 'Pinusque loquentes.' *Germanus.*

535 *Corpora multa virum circa*] Constrata sunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo et ultimo commemorat loco. *Servius.*

Seniorque Galæsus] Pathos ab ætate: item a causa, quod pacis medius. Cupiditas pacis ostenditur ex divitiis, quas in bello perdere erat anxius. *D.*

Galesus] In Romano codice, et hic et inferius *Gelæsus* scribitur per *e* prima syllaba, et *æ* diphthongo pene ultima. In reliquis *Galesus.* Pier.

Seniorque Galesus] Notetur expressio status, fortunarum, ætatis, cum facto viri studiosi, et eventus. Scal. III. 2. *Taubmann.*

536 *Dum paci medium se offert*] Reddit causam, cur senex bellis intererat. *Servius.*

Dum medium paci, &c.] Μεσάζων, μέσιτος, et μεσίτης, Græcis dicitur mediator, factor pacis, arbiter, et sequester. *Germanus.*

Dum paci medium se offert] Lege doctissimum caput Macrobii l. IV. item Saturn. ubi tractat πάθη, quæ Virgilius movet a causis; et principe loco exemplum hoc adhibet. *Cerda.*

537 *Ditissimus arvis*] Secundum antiquum morem. Horatius, 'Dives antiquo censu.' *Servius.*

Arvis] In Mediceo *agris.* Sed *arvis*

hic receptum. *Pierius.*

538 *Quinque greges illi balantum*] *Gregem* etiam dici de bobus, non dubium est, et majoribus animalibus, etiam si hic distinxisse videatur. Certe Homer. Od. M. ἀγέλας bobus tribuit, πώεα ovibus: ἑπτὰ βοῶν ἀγέλαι, τόσα δ' οἰῶν πώεα καλά. Eumæus subulcus Od. Ξ. de Ulyssis heri facultatibus, Δώδεκ' ἐν ἠπείρῳ ἀγέλαι· τόσα πώεα οἰῶν, Τόσσα συῶν συβόσια, τόσ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν Βόσκουσι. qui versus Il. Λ. repetuntur sub persona Nestoris. Nec absimile illud Il. Υ. ubi Homerus divitias Erichthonii commendat, non ab auri cumulo metallorumve, sed ab armentis et pecore, ἐριχθόνιον βασιλῆα, Ὃς δὴ ἀφνειότατος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων, Τοῦ τρισχίλιαι ἵπποι ἕλος κάτα βουκολέοντο Θήλειαι πώλοισιν ἀγαλλόμεναι ἀταλοῖσι. Sunt non indocti, qui *reditum*, non *redditum* dici velint, pro censu et proventu annuo, ab his formis poëtis familiaribus: 'redeant armenta, gravis ære manus, caseus, et dona.' *Germanus.*

Quinque greges] Πολύμηλον sive πολύαρνα describit, et πολυβούτην. Vide Æn. VI. 38. Cato interrogatus, quis esset *paterfamilias:* respondit, Eum *qui bene pascit, et bene arat.* Taub.

538 *Quina redibant Armenta*] Pro quinque, sicut bina. *Servius.*

539 *Et terram centum vertebat aratris*] Duo dixit a Catone memorata, qui interrogatus qui esset paterfamilias, respondit, Eum qui bene pascit, et bene arat. *Idem.*

540 *Æquo dum Marte*] Aperta contentione, bello manifesto, nam sic dicimus. *Æquum* autem, pro æquali non possumus dicere, cum soli interempti sint Itali. *Idem.*

541 *Promissi dea facta potens*] Honesta elocutio, *potens promissi.* Promisisse autem eam consensione intelligimus. Nam non promisit. *Id.*

542 *Inbuit*] Initiavit. Et bene *Sanguine.* Nam potest bellum et a discordia et a dissensione inchoare. *Id.*

Sanguine bellum Inbuit] Lucret. l. VI. *inbuere* etiam igni tribuit: 'Multaque præterea prius ipso tecta vapore Eminus ardescunt, quam cominus imbuat ignis.' Vide illud supra Buc. 'Imbuet agnus.' Calab. l. VI. τοίδ' ἔμπαλιν ὁρμήσαντες Αἵματι δεῦον ἄρηα μετ' ἀργείοισι θορόντες· et Mosch. πλάνα δῶρα, τὰ γὰρ πυρὶ πάντα βέβαπται. id est, imbuta, et tincta igne. Item Calab. I. ἐδεύετο δ' αἵματι πολλῷ Δεινὸς ἄρης. *Germanus.*

Primæ conmisit funera pugnæ] Sunt hæc, quæ Statius Th. III. vocat 'semina pugnæ, et primordia belli.' *C.*

Conmisit funera] Μάχην συνῆψε: ita Cic. dixit, 'prælium committere:' item *ludos, judicium,* pro, inchoare. Ita Varro: 'maturo ovo cœnam committit,' i. incipit: ut exponit Non. et Lips. Antiq. l. III. *Taubmann.*

543 *Et cæli convexa per auras*] Potest tamen esse Epexegesis, *per auras,* id est, cœli convexa. Nec enim aliud sunt *auræ.* Dicit etiam quidam Commentarius *Convecta* legendum, ut sit *ipsa convecta:* quod difficile in exemplaribus invenitur. *Servius.*

Convexa] Sunt qui *convecta* legant. Sed in exemplaribus non invenire Servius attestatur. *Pierius.*

Convexa] Turn. XXVI. 28. interpretatur *convecta:* ut Ge. IV. 'Usque coratis amnis divexus ab Indis:' pro, *divectus:* at veteres omnes τὸ *per* bis capiunt. q. d. Alloquitur Junonem per cæli convexa, et per auras. Servius etiam notat, quendam Commentarium dicere legendum *convecta:* scil. Furia. Cæterum Gul. Canterus Nov. Lect. VII. 18. legit: 'cæli convexa peragrans;' aut, *pererrans,* quod placebat Corn. Valerio. *Taubmann.*

544 *Victrix*] Voti compos. *Serv.*

Adfatur] Jam cum superbia. Bene autem ei in principio denegavit orationem; quasi ad scelera festinanti: quam modo tribuit post bella jam cœpta. *Idem.*

545 *Bello discordia tristi*] Juno enim

belli poposcerat semina. Hæc ipsa etiam bella perfecit. *Idem.*

Perfecta discordia] Habuit rationem personarum: nam laus est in Furia, quod, in aliis est vituperatio. *Don.*

Bello discordia tristi] In codicibus aliquot antiquis legitur, *belli discordia tristis.* Sed magis placet *bello tristi:* quo medio discordia perfecta esset. *Pierius.*

546 *Dic, in amicitiam coëant*] Ac si dicat, Ita bella commovi, ut ne tuo quidem imperio possint in pacem redire. Et hoc est, 'Affatur voce superba.' Alii dicunt, Ego inter hos bella commisi: tu vicinos populos fœderibus junge, et partibus favere compelle; quod tamen si vis, ego faciam: ut hinc sit, 'Ego si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Servius.*

Dic] In codicibus aliquot antiquis legere est, *sic in amiciciam coeant,'* ironice. Servius tamen, et alii agnoscunt *dic:* idque late exponunt. *Pierius.*

547 *Quandoquidem*] In Romano codice legitur, *quando equidem.* Sed *quandoquidem* in aliis omnibus habetur. *Idem.*

548 *Hoc etiam his addam*] Non solum gloriatur de eo quod fecit, sed promisit plura facturam. *Donatus.*

Certa voluntas] Si tua in hoc consentit auctoritas. *Servius.*

550 *Insani Martis amore*] Homeri epitheton. *Idem.*

Insani Martis amore] Stat. Theb. VII. 'ferrique insana voluptas.' *Cer.*

551 *Spargam arma per agros*] Meminit sui: nam supra dixit, 'Sere crimina belli.' *Servius.*

552 *Terrorum et fraudis*] Terror ex morte tot hominum: fraus vero ex cervi vulneratione. *Idem.*

Abunde est] In Rom. codice per apostrophen *abundest* legitur, ut *in test,* et hujusmodi pleraque in antiquis marmoribus scribi solita adnotavimus. *Pierius.*

Fraudis abunde est] Quidni notam Germani subjiciam? Particulam *abunde* cum eodem casu Sueton. in Jul. conjunxit: 'Se jam gloriæ potentiæque abunde adeptum.' Idque ad Græcorum imitationem: nam Aristotel. Eth. τοιούτων ἅλις: Apollon. l. II. γαίης ἅλις: Cicero ad Attic. ἅλις σπουδῆς. Sic et ἅδην. Plato de Rep. et in Charm. τοιούτων ἅδην. *Cerda.*

553 *Stant belli caussæ*] Manifestæ sunt: vel placent, ut, 'Stat conferre manum.' *Servius.*

Stant belli caussæ] Jacta sunt belli fundamenta. Itaque *stant,* hoc loci respondet verbo κεῖσθαι. Hoc potius placet, quam Servianum: 'stant, id est, placent, ut, stat conferre manum.' Nam in hoc significato semper sequatur infinitum necesse est. Aut dictum, 'stant belli causæ,' ad eum modum, quo Propert. el. III. 5. 'stant prælia:' et el. 3. 'Mariano prælia signo Stent.' *Cerda.*

Belli caussæ] Est hoc, quod Jupiter apud Statium libro tertio Thebaid. 'Jam semina pugnæ Ipse dedi.' *Idem.*

Pugnatur cominus armis] Quamvis interdum in auctoribus confundantur arma cum telis, tela cum armis: tamen ut plurimum tela sunt, quibus eminus pugnatur, arma, quibus cominus. Itaque studiose utraque vox Maroni adjuncta. *Idem.*

555 *Conubia*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, *conjugia* legi: et alibi observatum pro *conubio, conjugio* haberi in manu scriptis exemplaribus plerisque. *Pierius.*

556 *Egregium Veneris genus*] Ironicῶs dictum est: ut alibi, 'Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis.' *Servius.*

Egregium Veneris genus] Id est, filius. Sic supra Latinus 'genus Fauni,' id est, filius: et in Æn. XII. 198. 'Latonæque genus duplex,' pro Apolline et Diana: et Horatius pro Prometheo, 'Iapeti genus;' et millena.

Τὸ *egregium* ironice. Sic Electra apud Soph. de Ægystho, ὁ κλεινὸς νυμφίος: *præclarus ille sponsus.* Liban. de Philippo Macedone, ore Demosthenis, βέλτιστος. Ibid. καλοί γε οἱ μίσθοι τῆς εὐνοίας: *pulchra scilicet benevolentiæ merces.* Antigone apud Sophoclem, ἀγαθὸν Κρέοντα. *Cerda.*

Ipse Latinus] Ac si diceret, Quem Æneæ caussa cogor odisse. Unde et Amatæ nulla fit mentio, quæ est Trojanis inimica. Urbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, 'Terrorum et fraudis abunde est? Stant belli caussæ?' Ut quasi per gratulationem non credat, sicut Terentii illud, 'Quia plus cupio, minus credo.' *Ser.*

557 *Super ætherias*] Quia dixerat, 'cœli convexa per auras.' *Idem.*

Te super ætherias] Huc respectum a Claud. in Ruff. I. ubi loquens Justitia cum Megæra, 'non ulterius bacchabere demens.' Desidero judicium Silii l. II. ubi Furia, quæ rem gesserat ad gustum Junonis, dicitur 'Junoni laudata.' Vide quo imperio Virgilius: 'Te super,' &c. 'Cede locis,' &c. 'Ipsa regam,' &c. Quid enim Regina Deum laudet vilissimam ministram? *Cerda.*

558 *Pater ille*] In antiquis omnibus codicibus, *pater ille*, uti etiam mutatum superius pronomen hoc adnotavimus, eo loco, 'sic Juppiter ille monebat:' legunt tamen non nulli *pater ipse.* Pierius.

559 *Cede locis, &c.*] Clarus Homeri locus Iliad. I. Ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν αὖθις ἀπόστιχε, μή σε νοήσῃ Ἥρη· ἐμοὶ δέ κε ταῦτα μελήσεται, ὄφρα τελέσσω: *Sed tu quidem nunc rursus recede, ne te videat Juno: mihi autem hæc erunt curæ, ut perficiam.* Cerda.

Laborum est] In plerisque codicibus antiquis, *est* non habetur. *Pierius.*

561 *Attollit strid. ang.*] Honesta volantis periphrasis. *Servius.*

563 *Est locus Italiæ medio*] Hunc locum umbilicum Italiæ cosmographi dicunt. Est autem in latere Campaniæ et Apuliæ, ubi Hirpini sunt, et habet aquas sulphureas: ideo graviores, quia ambiuntur silvis. Ideo autem ibi aditus dicitur Inferorum, quod gravis odor juxta accedentes necat: adeo ut victimæ circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent ad aquam applicatæ: et hoc erat genus litationis. Sciendum sane Varronem enumerare quot loca in Italia sint hujusmodi. Unde etiam Donatus dicit Lucaniæ esse, qui describitur locus circa fluvium, qui *Calor* vocatur: quod ideo non procedit, quia ait, 'Italiæ medio sub montibus altis.' Hoc nisi ad totam Italiam referas, non procedit: ut sit, Est in vallibus Italiæ montuosæ. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. *Idem.*

Italiæ medio] Antiquis omnia exemplaria legunt, *Italiæ medio* absque *in.* Succurrit vero ad hoc ex Solino, quod Varro tradidisse fertur, 'Italiæ umbilicum in agro Reatino esse.' *Pier.*

Est locus Italiæ medio] Explicui, *umbilicum:* nam Amsancti valles in Hirpinis sunt, auctore Plinio II. 93. Atqui Hirpini non longe sunt ab quarta regione Italiæ, de qua regione cum loquitur idem Plinius III. 12. ubi pervenit ad agrum Reatinum, qui ibi est, ita ait: 'In agro Reatino Cutiliæ locum, in quo fluctuet insula, Italiæ umbilicum esse Marcus Varro tradit.' Paria Solinus c. 7. *Cerda.*

564 *Nobilis*] Notus, quod et sequentia indicant. *Servius.*

Nobilis] Explicui, *notus.* Nam ita Plautus Rud. 'Qui scelere nobiles fieri volunt,' id est, noti. Contra, *ignobilis* pro *ignoto.* Idem Plaut. Pseud. 'Peregrina facies videtur hominis atque ignobilis.' Actius apud Diomedem: 'Ego me Argos referam, nam hic sum ignobilis.' Demum, quis nescit nobilitatem dictam a notitia? Atque inde est, ut *nobilis* in malam quoque partem capiatur, sicut

Græcis ἀοίδιμος, quæ vox signat hominem et virtutibus et vitiis celebrem. *Cerda.*

565 *Amsancti valles*] Loci *amsancti*, id est, omni parte sancti: quem dicit et silvis cinctum, et fragosum torrente fluvio. *Servius.*

Amsancti] In Romano codice, *amfracti* legitur inemendate. Nam Servius et alii veteres Grammatici *amsancti* agnoscunt: cui quidem lectioni Claudianus etiam adstipulatur. Alii *ansancti*. Pierius.

Amsancti valles] *Amsancti* quoque mentionem fecit Cicero in Divin. ‘Quid enim non videamus quam sint varia terrarum genera, ex quibus et mortifera quædam pars est, ut et Amsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quæ vidimus?’ Ut autem Poëta in medio Italiæ hunc locum constituit, ita et cosmographi *umbilicum Italiæ* vocant. Ut Sophocl. in Tyr. Delphos μεσόμφαλα γᾶς μαντεῖα vocat: item Æsch. in ἑπτὰ, ἀπόλλωνος εὖτε λάϊος βίᾳ τρὶς εἰπόντος ἐν μεσομφάλοις πυθικοῖς χρηστηρίοις θνήσκοντα, &c. *Germanus.*

Amsancti valles] De his vallibus Plinius II. 93. in Hirpinis Amsancti ad Mephitis ædem; locum quem, qui intravere, moriuntur. Ad hæc verba videndus Salmas. Plin. exerc. p. 85. *Emmeness.*

566 *Medioque fragosus Dat sonitum saxis, et torto vortice torrens*] In codicibus aliquot antiquis, *fragosis*, ut cum *saxis* jungatur: sed longe magis placet *Torrens fragosus saxis, et torto vortice.* In antiquis vero aliquot *vertice:* quod uti dictum superius, tantundem esse vult Arusianus. *Pierius.*

Fragosus Dat sonitum saxis, &c.] Curtius l. III. de Marsya flumine: ‘Ex summo cacumine excurrens in subjectam petram magno strepitu aquarum cadit.’ Auctor Thebaidos: ‘Hic rapax torrens cadit.’ *Cerda.*

567 *Dat sonitum*] Compendiosa descriptio; in qua amnem, et partem ex qua funditur, et sonum cadentis aquæ, et causam soni ostendit. *Don.*

568 *Hic specus horrendum*] Hoc nomen apud majores trium generum fuit. Ennius fœminino posuit: Horatius masculino, ‘Quæ nemora, aut quos agor in specus?’ Virgilius neutro, quod hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus; *hoc specus, hujus specus, o specus:* nam pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus. Hinc est, ‘Ipse in defossis specubus.’ Quanquam antiqui codices habeant, *Hic specus horrendus.* Servius.

Horrendum et sævi] In antiquis plerisque non habetur *et:* dictum vero per appositionem *sævi spiracula Ditis*, ostendit verbum unitatis numero positum *monstratur* in iisdem codicibus. Sed enim exemplaria pleraque *monstrantur* legunt, numero multitudinis. *Pierius.*

Spiracula Ditis] Aditus, a *spirando*, quod ibi hostiæ admotæ concidant et moriantur. Antiqui codices *piracula* habent: quæ dicta sunt ἀπο τῶν περάτων: hoc est, a finibus Inferorum. *Servius.*

Spiracula ditis] Est hoc, quod in Æn. VI. *janua Ditis;* in Ge. IV. *ostia Ditis*, quod prius Ennio usurpatum in Hecuba, ‘aperto ostio alti Acherontis:’ quod Livius libro sexto; ‘janua Orci:’ quod Auctor Thebaidos, ‘Hic scissa tellus faucibus ruptis hiat.’ Plinius II. 93. ‘Spiracula vocant alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalantes.’ Χαρωνίων etiam Strabo meminit l. XIV. et Aret. medicus, ἐν χαρωνίοισιν (ait) αἱ πνίξιες ὀξυτάται γίγνονται: *Existunt in Charoneis acutissimi flatus.* Fuit etiam Athenis χαρώνιος θύρα. Vide Cælium l. XVII. 9. et VIII. 16. Sed omnium copiosissime Virg. qui, ‘Horrendum specus:’ ‘Ditis spiracula:’ ‘Vorago ingens rupto Acheronte.’ ‘Fauces pestiferæ.’ Observes (hoc πάρεργον est) dici a Plauto in Bacchid. domum meretricum

januam Orci. Sed redeo, et affero similem descriptionem Silii l. XII. 'Hinc vicina palus, fama est, Acherontis ad undas Pandere iter, cæcas stagnante voragine fauces Laxat, et horrendos aperit telluris hiatus, Interdumque novo perturbat lumine manes.' Multis deinde vagatur, vocatque 'situm caligantem,' 'domos pressas infernis nebulis,' 'profundam noctem.' Omitto reliqua. *Cerda.*

Vorago] Acherontis exæstuatio. *Servius.*

Vorago] Turnebus per ἀποῤῥόγα explicat: nam hæc vorago abrupto Acheronte. Claudian. quoque Rapt. II. Amsancto voraginem dat: 'flatumque repressit Amsanctus, tacuit fixo torrente vorago.' Tertullian. voragini in hoc significato dat synonymικῶς ingluviem lib. de pal. 'Utinam et Asia secura jam sit de soli ingluvie, utinam et Africa semel voraginem paverit.' *Cerda.*

570 *Condita Erinnys*] Recepta: alii *Condit,* legunt, et *se* subaudiunt. *Ser.*

Condita Erinnys] In Mediceo codice, *condit* verbi voce scriptum est. Quam lectionem non ignoravit Servius. *Pierius.*

Quis condita Erinnys] Ita apud Silium l. II. 'Tum demum ad manes perfecto munere Erinnys,' redit. Et quidem Furia (ut loquar cum Hippocrat. l. I. de morb. vulg. οὐ πᾶσιν ἀσήμως ἠφανίσθη: nam quot prius editis malis? *Cerda.*

571 *Cælumque levabat*] Relevabat, recreabat. *Servius.*

Terras cælumque levabat] In aliquot antiquis codicibus *terram* legere est unitatis numero, et *levarit* præterito tempore, quum tamen imperfectum Servius agnoscat. *Pierius.*

572 *Nec minus interea*] Id est, interea non minus. *Donatus.*

Extrem. Sat. bello Inp. r. m.] Quod superest, perficit. Et est translatio e pictura, quam manus complet atque ornat extrema. *Servius.*

Extremam manum] Nam in artibus *extrema manus* est, cum amplius manus non reponitur, quia opus est perfectum. *Donatus.*

573 *Inponit regina manum*] Locutio ista est in Prudent. Psych. in Senecæ epist. 12. in Quintil. l. I. in Boëthio, Petronio, Ausonio, aliis. Est vero sumpta vel ab opificibus ædium, vel a pictoribus. Primum astruo ex Paulo l. XXXIX. ff. tit. II. l. 18. 'Qui in conducto solo superficiem imposuit,' id est, qui ædificium struxit ultimam manum illi imponendo, inde illam postea *superficiariam* vocat. Et ex Javoleno l. XIX. ff. tit. I. leg. 18. 'Tegulæ quæ nondum ædificiis impositæ sunt, quamvis tegendi gratia allatæ sunt, in rutis et cæsis habentur.' Vides hoc verbo signari extrema ædificiorum. Alterum satis indicavi ad illud Æneid. I. 'Artificumque manus.' Quæ vox de pictura accipienda. Inde celebratissimum illud Apellis de Protogene, de quo dicebat elogii loco, 'nescire illum manum de tabula tollere.' Et Epig. l. IV. ubi sermo est de statuis Medeæ, quas Timomachus ἔγραφε, pro eodem ubi sumitur, χεὶρ Τιμοάχου, et τέχνη Τιμομάχου, id est, *manus Timomachi, ars Timomachi.* Cerda.

574 *Reportant*] Fortasse clypeis, ex more militari, quem alibi aperio. Et *reportant,* ait, quia *cæsos:* est enim verbum funebre, de quo jam Ge. IV. ad illud, 'Exportant tectis, et tristia funera ducunt.' *Idem.*

575 *Almonem puerum*] Supra vocavit *juvenem,* nunc *puerum* ad invidiam, ut etiam quæ sequuntur de Galeso. *Idem.*

Fœdati] Cruentati. *Servius.*

Fœdatique ora Galæsi] *Fœdati,* αἰκισθέντος. αἰκία enim ὕβρις ἔμπληγος. Isocrat. κατὰ λοχίτου. νῦν δὲ οὐχ ὑπὲρ τῆς βλάβης, τῆς ἐκ τῶν πληγῶν γενομένης, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς αἰκίας, καὶ τῆς ἀτιμίας ἥκω παρ' αὐτοῦ δίκην ληψόμενος. *Germanus.*

576 *Implorantque deos*] Ad auxilium et ultionem. *Donatus.*

Obtestanturque Latinum] Propter cædem factam testem adhibent: et dicunt, auctores rupti fœderis esse Trojanos, cum ipsi pacis jura temerarint. *Servius.*

Obtestantur] Invidiosis vocibus lacerant, quod omnia mala per Trojanorum fœdus evenerant. *Donatus.*

577 *Medioque in crimine cædis et ignis*] In Romano codice, *igni* legitur, quippe medio. Sed *cædis et ignis* melius. *Pierius.*

Et ignis] In ipso scilicet seditionis incendio. *Servius.*

578 *Teucros in regna vocari*] Subaudis, *dicit.* Et *Teucros* injuriose, ac si diceret exules et perfidos. *Idem.*

Teucros et stirp. Phryg.] Pro convicio posuit, quasi dicat, indignos ad maximas dignitates vocari. *Donat.*

579 *Stirpem admisc. Phrygiam*] Ex Græcorum moribus desumptum, quorum legibus cum peregrinis et hospitibus contracta matrimonia incesta et illegitima habebantur: unde et *μιξέλληνες* e tali prognati contubernio, ut Romanis *Hybride.* Germanus.

Se limine pelli] Explicui, *a pactis nuptis pelli*, cum allusione ad morem, quem aperio l. IX. ad illud, ‘ raptas sine more Sabinas.’ *Cerda.*

Se limine pelli] Limen pro amicitia poëtis usitatum. Juvenal. Sat. III. 124. ‘ limine summoveor.’ *Emmen.*

580 *Attonitæ Baccho*] Veluti Baccho: furia enim agebantur. Et sic est dictum, ut, ‘ At medias inter cædes exultat Amazon.’ *Servius.*

Nemora avia] Per nemora. *Idem.*

581 *Thiasis*] Choreis. *Idem.*

Thiasis] Id est, choreis: ita Ecl. v. ‘ thiasos inducere Baccho.’ Catullus Carm. 59. ‘ Thiasus’ (id est, chorus Bacchantium) ‘ repente linguis trepidantibus ululat.’ *Taubmann.*

Neque enim leve nomen Amatæ] Juvenalis, ‘ Quæ non faciet quod principis uxor.’ *Servius.*

582 *Martemque fatigant*] Prælium cum clamore deposcunt. *Servius.*

Martemque fatigant] Id est, exercent. Scalig. IV. 16. vel prælium cum clamore deposcunt: ut Apul. ‘ fatigare ultionem.’ *Taubmann.*

583 *Contra omina*] Superius de apibus et Lavinia. *Servius.*

Contra omina] Propter apes et incendium. *Donatus.*

Contra omina bellum] In antiquis aliquot codicibus omnino legere est, *contra omnia:* quam lectionem agnoscit Servius, quamvis ibi mutilus videatur, interpretèsque *auguria* subaudiendum aiunt: sed utcunque illi, *omina* magis placet: et antiquorum exemplarium bona pars ita legendum persuadent. *Pierius.*

584 *Fata deum*] Propter Fauni oraculum. *Servius.*

Contra fata] Id est, sententias Deorum et Fauni responsa. *Donatus.*

Perverso numine] Irato. *Serv.*

Perverso numine] Ita hic *perverso*, pro adverso, ut Plaut. Men. *perversus dies*, id est, adversus et contrarius. Et quid aliud est illud Propert. IV. 9. ‘ Et mea perversa sauciat ora manu,’ nisi adversante et oppugnante manu? *Cerda.*

585 *Circumstant*] Obliti regalis reverentiæ. *Donatus.*

Tecta Latini] In Mediceo, *tecta tyranni* scriptum, cum paraphrasi *Latini.* Dubitarunt forte aliqui nugationem esse, *regis tyranni:* atque ideo paraphrasin admisere. Verum hoc ego in medio relinquo. *Pierius.*

Circumstant tecta Latini] Pari furore Græci apud Stat. Theb. III. Adrastum regem fatigant: ait enim, ‘ Irrupere Argos, mœstique ad limina regis Bella animis, bella ore fremunt: it clamor ad auras Quantus Tyrrheni gemitus salis,’ &c. *Cerda.*

586 *Velut pelagi rupes*] Cum Cicero seditionem fluctibus comparaverit: bene Virgilius eum, qui resistit seditioni, rupem vocavit. *Servius.*

Pelagi] In antiquis nonnullis codicibus legere est, *pelagi moles*, prop-

terea quod statim subsequitur, *ut pelagi rupes.* Verum hujusmodi repetitio magno cum decoro et venustate summa facta mihi videtur: et probatiora omnia exemplaria *rupes* habent. Nam de *mole* statim subjicit, 'Quæ sese multis circum latrantibus undis, Mole tenet scopuli nequicquam, et spumea circum Saxa fremunt.' Ubi Servius *tenet* distinguendum dicit, ut *scopuli* nominativus sit casus. In antiquis tamen codicibus distinctio est post dictionem *scopuli*, ut legatur, *mole scopuli:* sequitur vero absque *et* in iisdem codicibus vetustis, 'nequicquam spumea circum Saxa fremunt.' Sed copulativa ea inserta, multum habet venustatis et gratiæ. *Pierius.*

Ille velut, &c.] Comparatio talis est et Æn. IV. de Æneæ constantia; et Æn. X. de Mezentii fortitudine. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

587 *Ut pelagi rupes*] Repetitio elegantiæ et veneris plena. Eodem modo et Cicero seditionem populi fluctibus comparavit: unde Virgil. recte eum vocat *rupem*, qui seditioni restitit. *Idem.*

588 *Latrantibus undis*] Vetus Poëta *curvo litore latrans unda.* Non minus pulchra tralatione Tert. de Pal. ad causidicos transtulit, *causas elatrare.* Cerda.

589 *Mole tenet*] Hic distinguendum: ut *scopuli* nominativus pluralis sit. *Servius.*

590 *Inlisa*] Variat hæc lectio in codicibus antiquis, aliis *aspersa*, aliis *infusa*, aliis aliter legentibus. Sed enim *inlisa* vulgata lectio magis placet. *Pierius.*

591 *Cæcum Consilium*] Fremitui populi bene tale nomen imposuit. *Servius.*

Exsuperare] In aliquot antiquis codicibus, *expugnare.* Sed *Exsuperare* in pluribus habetur. *Pierius.*

592 *Eunt res*] In Ro. codice una dictione legitur, *euntes*, quippe populos. Sed enim *eunt res*, longe venustius, et figura apud auctores frequentiori dictum videtur. *Idem.*

593 *Deos aurasque*] Nam omnibus contra stantibus, quem alium suæ sententiæ potuit adhibere testem. *Donatus.*

Testatus inanis] In antiquis aliquot codicibus, *testatur inanis* legitur. Sed alterum illud magis placet, ut cum verbo *Frangimur* connectatur. *Pier.*

594 *Frangimur*] Permansit in rupis translatione. *Servius.*

Frangimur] Franguntur commoda nostri imperii: et ponit signata verba in translatione: nam frangitur navis, et fluctibus instantibus interit. *Donatus.*

Procella] In antiquis aliquot codicibus *procellis* est, numero multitudinis. Sed *procella* suavius. *Pierius.*

Ferimurque procella] Supra: 'frustra retinacula tendens Fertur equis auriga:' et de Troïlo: 'fertur equis.' *Germanus.*

595 *Sacrilego sanguine*] Quia bellum sumebant contra voluntatem Deorum. *Servius.*

596 *O miseri*] Dolet errore peccantium. Nullus enim sciens cadit in foveam scelerum. *Donatus.*

597 *Votisque Deos venerabere seris*] Quia religio rigida dicit, semel male commissa nulla ratione revocari. Horatius, 'Dira detestatio nulla expiatur victima.' *Servius.*

598 *Parta quies*] Scilicet vicinæ mortis beneficio. *Idem.*

Nam mihi parta quies] Ita senex ad filium apud Plaut. Trin. act. II. sc. 2, 'Mihi quidem ætas acta est ferme: tua istud refert maxime.' Q. d. Latinus: Mihi mortis vicinæ beneficio quies et securitas omnis in portu atque in promptu est: nec ulla re, nisi exsequiis regalibus per bellum privari potero. Vide Adag. 'In portu navigare:' et, 'Limen senectæ.' *Taubmann.*

Omnisque] Nonnulli veteres codices absque particula *que*, *omnis in*

limine legunt. Sed *omnisque* multo melius. *Pierius.*

In limine portus] Securitas omnis inpromptu est. *Servius.*

599 *Funere felici spolior*] Exequiis tantum regalibus careo. *Idem.*

Funere felici spolior] De funere felici sive regio, quod magnificentius fuit Censorio, agit Guther. de Jure Man. II. 2. *funus* pro *exsequiis* apud Ovid. Metam. VII. 606. ‘nullis de more feruntur Funeribus.’ *Emmen.*

600 *Sepsit*] In Romano codice, *sæpsit* cum diphthongo, veluti etiam *sæpta* superius adnotavimus. Ejusdem enim analogiæ, *Sæpe, Sæpes,* et *Sæpio.* Pierius.

601 *Mos erat*] Varro vult *morem,* communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus, consuetudinem facit. *Servius.*

Mos] Observationes, aut legibus aut assensibus hominum sunt. *Mos,* longo tempore custoditus, legem facit, quæ etiam ad posteros transit, ut hic patet. *Donatus.*

Mos erat, &c.] De hoc loco accurate Macrob. III. 8. item Scal. Poët. III. 17. Qui cum inconnexus et alicubi sibi contrarius videatur, Servium mihi vide, qui eum curiose explicare conatus est. *Taubmann.*

Hesperio in Latio] Hoc est, in antiquo. Nam, ut in primo diximus, duo Latia fuerunt. Unde non frustra *Hesperio* addidit. Quod autem dicit hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est. Nam a Numa Pompilio primo instituta est: sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. Notandum sane inconnexum esse hunc locum, si quis totius libri consideret textum. Nam supra ait, ‘Longa placidas in pace regebat:’ item dicturus est, ‘Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante:’ et nunc dicit, ‘Mos erat Hesperio in Latio.’ Supra etiam, ‘Captivi pendent currus.’ Item, ‘Tyrrhenas i sterne acies.’ Quæ ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse: et ad antiquum studium nunc reverti, sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. Hinc est quod et ipse Virgilius ait, ‘Longa placidas in pace regebat:’ non perpetua. Item, ‘desuetaque bello Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.’ Nam *retractare,* est repetere quod omiserat. Tale aliquid dicit de genere Syllano Sallustius. Nam volens ostendere antiquos majores ejus consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Syllam vero florentissimum ait, ‘Igitur Sylla patriciæ gentis fuit, familia jam extincta majorum ignavia.’ *Servius.*

Hesperio in Latio] In codicibus aliquot antiquis legere est, ‘mos erat in Latio Hesperio:’ quod non æque placet. *Pierius.*

Quem protinus] Jugiter, deinde: nam nunc temporis est adverbium; alibi loci: ut, ‘cum protinus utraque tellus Una foret.’ *Servius.*

Urbes Albanæ] Vide ordinem. Prius Latinum nominat, deinde Albam, postremo Romam. Non id semel: nam Æn. I. ‘genus unde Latinum, Albanique Patres, atque altæ mœnia Romæ.’ Et 1. v. ‘priscos docuit celebrare Latinos.’ Et post pauca, ‘Albani docuere suos, nunc maxima rerum Accepit Roma,’ &c. *Cerda.*

Sacrum] Quia non pro levi duxerunt, quasi putarent sacrilegium committi, nisi esset observatus. *Donat.*

602 *Maxima rerum Roma*] Imperii potita. *Servius.*

Roma] Magna laus moris cum a principe terrarum populo servetur. *Donatus.*

Maxima rerum Roma] Horat. Sat. I. 5. et Tibull. el. II. 5. *magnam* vocant Romam. Propertius el. IV. 1. et Claudian. Paneg. Olib. *maximam.* Ammianus lib. XVI. ‘Imperii, virtutumque omnium larem.’ Ab Basilio

Seleuciensi I. I. Teclæ, μεγίστη Ῥώμη, καὶ βασιλίζουσα: *maxima, et regnans Roma.* Ac Simocattæ Historiæ Mauricii I. 1. Romanum nomen dicitur πολυθρήλλητον τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐπίτιμον, *per gentes omnes vulgatissimum, et honoratissimum.* Ea vero fuit Romæ dignitas, ut Proverbii loco dicerent veteres *Roma altera,* cum urbem aliquam vellent eximie laudare, quod ex Salviano, Ausonio, Errico jam astruxit Joannes Sabarus in Sidon. I. 11. Sed de elogiis Romæ jam fuse in VI. Est autem 'maxima rerum,' idem quod, maxima imperiorum: nam *res,* est imperium. *Cerda.*

603 *Movent in prœlia Martem*] Nam moris fuerat, indicto bello, in Martis sacrario ancilia commovere. Unde est in octavo, 'utque impulit arma.' *Servius.*

604 *Sive Getis*] In honorem Augusti celebrat *bellum Thracium, Dacicum* et *Sarmaticum:* et simul indicat, Imperium Rom. latissime ad Ortum, Septentrionem, et Meridiem propagatum fuisse. De quo accuratissime Lipsius in Admirandis I. 2. et 3. *Taubmann.*

Inferre] Ad normam Græcorum. Eurip. Hel. πόλεμον εἰσήνεγκεν. *Cerda.*

Lacrimabile bellum] Getarum fera gens etiam apud majores fuit. Nam ipsi sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Servius.*

605 *Hircanisve*] Gens est dicta a silva Hircania, ubi sunt tigres. *Id.*

Arabisve parant, seu tendere ad Indos] Venit ab eo quod est *hic Arabus;* nam ab eo quod est *hic Arabs, ab hoc Arabe, Arabibus* facit: sicut *Hiberus.* Unde est in Lucano, *Occurrit Hiberis alter,* et *Hiber.* Nam Horatius dicit, 'discet Hiberus Rhodanique potor.' Item lectum est *Æthiopus,* sed modo tantum *Æthiops* dicimus. *Idem.*

Hircanisve Arabisve] In Mediceo codice, et plerisque aliis, per copulativam *que* scriptum est, *Hircanisque Arabisque.* Advertendum vero, quod a genitivo Græco Ἄραψ Ἄραβος, Latini nominativum *Arabus* faciunt, ut *Elephantus* ab Ἐλέφαντος, ita *Delphinus, Abacus, Titanus:* quanquam et Græco etiam declinatu interim delectemur. Agnoscit Sosipater, *Arabs Arabis,* et *Arabus Arabi,* utrumque positum a Virgilio: Cinnamque ait in propemptico Pollionis *Belidis* dixisse, ut Virgilium *Arabis,* atque hæc ex Plinio subjungit, *es* num. plur. finita nominativo, dativo *bus* recipiunt: idque commentatores jubent. Quid ergo si sic declinavit, ut Plautus in Bacchidibus, *Arabus:* et in Penulo, *Murrinus odor Arabus.* Lucillius XXV. *Arabus Artemo.* Denique et C. Cassius in epistola, quam de Dolabella scripsit, 'Arabi mirifico animo erga nos fuerunt,' inquit. *Arabs,* Maro: 'Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.' Florus ad Hadrianum, 'quasi de Arabe, aut Sarmata manubias.' Hæc a magnis viris accepta ideo libenter retuli, ut eorum calumniis obviam irem, qui sæpe incusant me, nimis ad humilia nonnunquam declinare, videantque summos viros hæc eadem non incuriose pertractasse, quæ delicata nostra ætas quodammodo fastidit. *Pierius.*

606 *Auroramque sequi*] Ingenti ambitu dixit ipsum ortum diei pro populis. *Servius.*

Auroram] Id est, Orientis populos. Similia huic loco Propert. II. 8. 'India, quin, Auguste, tuo dat colla triumpho: Et domus intactæ te tremit Arabiæ,' &c. Vide Turn. VI. 13. et XXVI. 33. *Taubmann.*

Parthosque rep. s.] Hoc, in honorem Augusti posuit: quo imperante a Parthis repetita sunt signa, quæ Crassus triumvir perdiderat. Qui cum aviditate sua contra auspicia bellum suscepisset, interdicentibus tribunis plebis, captus cum filio est, et necatus infuso in os auro, cujus amore pugnaverat. *Servius.*

Parthosque reposcere signa] Horat. Od. IV. 15. 'Et signa nostro restituit

Jovi, Direpta Parthorum superbis Postibus, et vacuum duellis Janum Quirini clausit:' et idem Ep. I. 2. 'Cantabrica bella tulisti Sub duce, qui templis Parthorum signa refixit.' Ad Crassi historiam alludit et Propert. 'Vos o quibus arma Grata magis, Crassi signa referte domum:' et alibi: 'Crassos, cladesque piate, Ite, et Romanæ consulite historiæ.' *Germ.*

Parthosque reposcere signa] Illustrat Turneb. XXVI. 33. Gaudium ob recepta signa exponit nummus, quem vide apud Augustinum tab. 13. num. 22. *Emmeness.*

607 *Sunt geminæ belli portæ*] Sacrarium hoc Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, juxta theatrum Marcelli: quod fuit in duobus brevissimis templis. Duobus autem propter Janum bifrontem. Postea, captis Phaleris, civitate Tusciæ, inventum est simulacrum Jani cum frontibus quatuor. Propter quod in foro transitorio constitutum est illis sacrarium aliud, quod novimus hodieque quatuor portas habere. Janum sane apud aliquos quadrifrontem esse non mirum est. Nam alii eum diei dominum volunt, in quo ortus est et occasus. Horatius, 'Matutine pater, seu Jane libentius audis.' Alii anni totius, quem in quatuor tempora constat esse divisum. Anni autem esse Deum illa res probat, quod ab eo prima pars anni nominatur. Nam ab Jano *Januarius* dicitur. *Servius.*

Sunt geminæ belli portæ] Plutarch. in lib. De fort. et virt. Rom. *ἐκλείσθη μὲν οὖν τότε καὶ τὸ τοῦ ἰανοῦ δίπυλον*, &c. Atque adeo Titus Livius, vir Palladis, oleæ, pacisque amans, exultat sibi contigisse post bellum Actiacum videre templum illud claudi. Certe et venerunt in manus meas nomismata cum hac inscriptione: JANVM CLVSIT PACE PRIVS POPVLO ROMANO VBIQVE PARTA: et hoc quoque testimonio: PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE PARTA IANVM CLVSIT: quæ omnia ad Neronem referuntur, hanc sibi inter tot scelera de pace laudem injuste vindicantem, tam nitenti desiderio et studio ad pacis gloriam non solum bonis principibus contendentibus, sed et ignavis flagitiosisque *φιλείρηνον εὐδοξίαν* affectantibus. *Germanus.*

608 *Relligione sacræ*] Tremendæ, execrabiles. Nam et paulo post dicturus est, 'Tristesque recludere portas.' *Servius.*

609 *Centum ærei*] Numerus, et materiæ qualitas, dat vim. *Donatus.*

Claudunt vectes] Sunt qui ad effringendas fores, esse vectes, non ad claudendas putant, Terentii verbis decepti E. IV. 7. 4. sed et asservandis et muniendis inservire docet Non. Marc. *Emmeness.*

Ferri robora] Bene addidit *ferri*. Nam omne quod forte est, *robur* vocamus. *Servius.*

Ferri Robora] Fortasse ex Lucret. l. II. 'Et validi silices, duri robora ferri.' In Homero est Iliad. VIII. *σιδήρειαι πύλαι*: in Orpheo, *χαλκήρεις πύλαι*. *Cerda.*

610 *Janus*] Quidam Janum *Eanum* dicunt ab eundo, eumque esse Martem et quod apud Romanos plurimum potest, ideo primum in veneratione nominari. Alii *Janum* aërem credunt; et quia vocis genitor habeatur, idcirco mandari ei preces nostras ad Deos perferendas. Alii, *Janum*, mundum accipiunt, cujus caulæ ideo in pace clausæ sunt, quod mundus undique

clausus est; belli tempore aperiuntur ad auxilium petendum ut pateant. Nam quasi mundo, ei duas facies dederunt, Orientis et Occidentis, quod jam supra dictum est: alii quatuor, secundum quatuor partes mundi. Alii *Clusivium* dicunt, alii *Patulcum*, quod patendarum portarum habeat potestatem. Idem *Junonius*, inde pulchre Juno portas aperire inducitur. Idem *Quirinus*, unde trabeatum Consulem aperire portas dicunt, eo habitu quo Quirinus fuit. *Servius.*

Janus] Additur ad robur portarum Deus, qui bifrons omnia circumspiciat, ne furorum et scelerum insania portæ temere aperiantur. *Donatus.*

611 *Sedet patribus*] Firma est omnium sententia. *Idem.*

612 *Ipse Quirinali trabea*] Aut regali, aut qua usus est Romulus intellige: Horatius, ‘Trabeati jura Quirini.’ Suetonius in libro de genere vestium, dicit tria esse genera trabearum. Unum Diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum: habet tamen album aliquid. Tertium, Augurale de purpura et cocco. *Quirinali* ergo regali. *Servius.*

Cinctuque Gabino] Gabinus cinctus est toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere veteres Latini, cum necdum arma haberent, præcinctis togis bellabant, unde etiam milites in procinctu esse dicuntur. Hoc rursus utebatur consul bella indicturus, ideo quia cum Gabii, Campaniæ civitas, sacris operaretur, bellum subito evenit. Tunc cives cincti togis suis ab aris sunt ad bella profecti, et adepti victoriam. Propter quod omen tali habitu semper utebantur in bellis. Unde hic ortus est mos. *Servius.*

Cinctuque Gabino] In plerisque codicibus antiquis, inemendate legitur *Sabino*, quum *Gabino* sit omnino legendum: de quo *cinctu*, ut obiter locum apud Livium corrigamus, ita habetur in veteri cod. Parrhasiano: ‘Sacrificium erat statutum in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset.’ Vulgata exemplaria habent, *gentis Fabiæ* genitivo casu, et pro *C. Fabius Dorso*, corrupta verba, *Claudius Fab. Dorsum.* Pierius.

Cinctuque Gabino] Quæ ratio sit cinctus Gabini, a grammaticis et Servio explicatur: de eo Lucanus ‘Turba minor sequitur ritu succincta Gabino:’ et Livius de consule Decio: ‘Ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit.’ Persii quoque interpres de Penatibus: ‘Habitu Gabino Dii Penates formabantur, involuti toga supra humerum sinistrum, et sub dextro.’ *Germanus.*

613 *Insignis reserat stridentia limina consul*] Is qui prior creatus est: licet similem habeant potestatem. *Serv.*

Insignis] Servius et Cælius XII. 8. *Insignem* Consulem hic interpretantur eum quem Cic. *Priorem*, Plinius *Majorem* vocavit: vel quod primo loco renunciatus; vel, quod penes ipsum fasces essent. De quo accurate Cælius. *Taubmann.*

614 *Ipse vocat pugnas*] Tria sunt, ut diximus supra, militiæ genera: Sacramentum, in quo jurat unusquisque miles se non recedere nisi præcepto consulis post completa stipendia, id est, militiæ tempora: Conjuratio, quæ fit in tumultu, id est, Italico bello et Gallico, quando vicinum urbis periculum singulos jurare non patitur; sicut de Fabiis legimus: Evocatio, quod genus nunc tangit: nam ad subitum bellum evocabantur. Unde etiam consul solebat dicere: ‘Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.’ *Servius.*

Vocat pugnas] Dat pugnandi potestatem. *Donatus.*

615 *Adsensu conspirant cornua rauco*]

Nam et tubæ simul inflabantur. *Serv.*

Adsensu conspirant corn. r.] Adi initium l. VIII. ad illud, 'rauco strepuerunt cornua cantu.' Delectaberis, Lector, lecto Ammiano, qui sæpe similes strepitus strepit, ad Poëtam quam ad scriptorem propior: ut, cum ait l. XVI. 'torvum increpantibus tubis;' et l. XVIII. 'Orientis fortuna periculorum terribiles tubas inflabat.' *Cerda.*

617 *Tristisque recludere portas*] Sæpissime Virgilius bella vocat *tristia.* Hinc ergo portæ bellum denuntiantes *tristes.* Idem.

619 *Fæda ministeria*] Cruenta: more suo. *Servius.*

Cæcis se condidit umbris] Texuit stamen suum Statius Theb. III. filo Maroniano, ubi de Sacerdote ita scribit: 'Ille nec aspectum vulgi, nec fida tyranni Colloquia, aut cœtus procerum perferre, sed atra Sede tegi, et superum clausus negat acta fatari.' Nisi quis velit adumbratum ab Statio locum alterum Nostri Æneidos II. ubi Calchas abditur, neque vult oraculum manifestare: nam statim sequitur, 'Te pudor, et curæ retinent per rura Melampu. Bissenos premit ora dies, populumque ducesque Extraxit incertis.' *Cerda.*

621 *Regina deum*] Quod non decebat: ergo ostenditur pertinax inimicitia. Neque aperuit solum, sed evertit postes a cardine. *Donatus.*

Morantis] Bella differentes. *Serv.*

622 *Inpulit ipsa manu portas*] Flexu alio Homer. Il. XXI. ἄνεσαν πύλας. pulchre: nam remissio et laxatio portarum pro apertione est. Statim, ἀπῶσαν ὀχῆας, *dimoverunt obices,* quod Noster majore incremento, 'cardine verso.' Homer. iterum Iliad. XXIV. verbo communi, ὤϊξε πύλας: et Eurip. κλῆθρα λύσαντες μοχλοῖς. Verbum *ipsa* ἐμφατικῶς, quasi Juno defessa aliorum ministerio, ipsa per se iras exerceat. Itaque huic Deæ convenient illa, quæ ipsa secum loquitur apud Senecam in iris contra Herculem: 'Perge ira, perge, et magna meditantem opprime, Congredere, manibus ipsa jam lacera tuis: Quid tanta mandas odia?' *Cerda.*

622 *Rupit Saturnia postes*] Acyrologiam fecit commutando Ennii versum. Nam ille ait, 'Belli ferratos postes, portasque refregit.' *Servius.*

Rupit] Quasi portas e cardinibus avellerit Juno. Ennius: *Belli,* &c. Contra Martial. l. X. *Ad Janum,* pacem optans: 'At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus Ferrea perpetua claustra tuere sera.' *Taubmann.*

623 *Inexcita*] Ecce quantum potuit factio Junonis. *Donatus.*

Ardet inexcita Ausonia, &c.] Subitum hunc ardorem ad pugnam et apparatum quærentium arma æmulatur Statius Theb. l. VII. 'Arma, arma insani: sua quisque ignotaque nullo More rapit, mutant galeas, alienaque cogunt Ad juga cornipedes: ferus omni pectore sævit Martis amor, cædisque nihil flagrantibus obstat. Præcipitant redimuntque moras.' *Cerda.*

Inmobilis ante] Non semper, sed antehac. Potest tamen et immobilis a Furia. Nam ante gessit bella, sed jure indicta per Feciales, per patrem patratum. *Servius.*

625 *Pulverulentus equis*] Pulvis belli nota. Statius Theb. IV. 'Arma, tubas audire calens, et pulvere belli Sordentem flavere comam.' Frequenter Horatius, ut in istis: 'pulvere Troïco;' et, 'patiens pulveris;' atque alibi. *Cerda.*

626 *Tergent*] Ab eo, quod est *tergeo,* venit: et *tergunt,* a *tergo tergis,* quod de usu jam recessit. *Servius.*

Lucida tergunt] Quamvis codices nonnulli *tergunt* legant, plures tamen et probatiores *tergent* legunt: et *Tergo tergis* ex usu penitus recessisse Servius adfirmat. *Pierius.*

627 *Arvina*] Secundum Suetonium in libro de vitiis corporalibus, 'Ar-

vina est pingue durum, quod est inter cutem et viscus.' Alii arvinæ nomine laridum dicunt. *Servius.*

Arvina pingui] In antiquo codice solita mutatione ex *u* digammo, in *b* mutam *arbina* scriptum: est perinde ac *jubentutis*, pro *juventutis*. In antiquis aliquot marmoribus notatum inspicitur,

EX LONGO TEMPORE IVBENTVTIS.

Et ita *Iubentius Celsus*, pro *Iuventius*. Jam vero *bixit*, pro *vixit*, sexcenties notatum observavi. Sed illud non præterierim ob vitæ longioris memoriam, quod in æde D. Ceciliæ trans Tiberim legitur,

T. FIELLENIVS. IANVARIVS
SE. VIBO. FECIT. SIBI. QVI
VIXIT C. ANNIS. LXXXXVIII.

Pierius.

Arvina pingui] Ut qua quis pinguescat. Cyprianus epist. ad Donat. l. II. 'Arvina assidui nidoris moles membrorum robusta pinguescit.' Est quippe arvina pingue illud, quod inter cutem et carnem. Variant alii in explicando. Scaliger sevum esse intelligit; nam Glossar. λίπος ἄνευ σαρκὸς, *pinguedo sine carne*. Est vero hæc sevi definitio. Adjicit, vocem esse Siculam: nam Hesych. ἀρβίνη, κρέας (melius στέαρ) σικελοί. Quod Noster per *arvinam*, Seneca in Thyeste loquens de ense, 'sordidus pacis vitio quietæ.' *Cerda.*

Subiguntque in cote securis] Observat Turneb. XXVII. 21. artifices illos, qui arma ad nitorem fricabant tergebantque, dici olim *Samiarios*: nam et in historiis hoc sensu *ferramenta samiata* reperiuntur, quia videlicet creta Samia splendor ferro conciliabatur. Samia quidem vasa in honore olim et pretio fuisse sciunt omnes. Crinitus quoque XXII. 10. 'samiata ferramenta,' in Aureliani Augusti epist. de offic. trib. mil. accipit pro mucronatis et acuminatis in spiculum: et *samium*, idem esse, quod acutum, sicuti *samiare*, acuere. Leo etiam Imperator (citante Stevechio in Vegetium) de apparatu bellico cap. 3. num. 50. 'Samiatores, id est, qui omnes acies ferreas exacuunt.' Glossar. ἀκονητὴς, *samiarius, acutiator*. Sed et Nonius ita ait: 'Samium, acutum. Unde et samiare dicimus acuere, quod in Samo hoc genus artis polleat.' Docte itaque Stevechius *samiare* legit in Vegetio loco jam a me adducto. Nec minus docte in Virgilio explicabis 'subigunt secures in cote,' id est, samiant. Quid vero etiam, si cotem cum dixit, *cotem Samiam* intellexit, insinuator antiquitatis, non ostentator? In exitu nolui nescires verba illa Aureliani, quæ indicat Crinitus. Ea apud Vopiscum hæc sunt: 'Arma tersa sunt, ferramenta samiata, calceamenta fortia.' Hæc sunt profecto, quæ in historiis reperiri, Turnebus notavit. Ex istis lucem do Stat. Theb. l. III. ubi in belli apparatu ita ait: 'tum fessa putri rubigine tela, Horrentesque situ gladios in sæva recurvant Vulnera, et attrito cogunt juvenescere saxo.' Cur enim in hoc saxo non potuit samiationem adumbrare, ut in cote Virgilius? Ita vero multi in Statio legunt, non *mitescere*, ut supra repræsentavi. Ad eandem rem potuit Sil. alludere l. IV. cum ait, 'saxoque exasperat ensem.' Ut et Claudian. Paneg. Stil. 2. 'Rursum cote novat nigras rubigine falces.' *Cerda.*

629 *Adeo magnæ*] Valde magnæ, ut Terentius, 'Adolescentem adeo nobilem.' *Servius.*

Quinque adeo] Numerum et magnitudinem exprimit. *Donatus.*

630 *Atina potens*] Civitas hæc est juxta Pontinas paludes: dicta *Atina* a morbis, qui Græce ἄται dicuntur, quos paludis vicinitas creat. *Serv.*

Atina potens] Arguit erroris veterem interpretem Cluver. ant. Ital. III. 8. Pomptinas quippe paludes longe remotas esse ab hoc oppido. Sita est hæc urbs apud ipsum Apen-

ninum montem in edito, et, ut Silius, in nivoso colle sita. Ille plura. *Emmeness.*

Tiburque superbum] Aut nobile: aut per transitum tetigit illud, quod cum aliquando a senatu auxilia poscerent Tyburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tantum a senatu responsum acceperunt,' 'Superbi estis.' *Servius.*

Tiburque superbum] Oppidum Latii, hodie *Tivoli.* Describit eam civitatem accuratius Cluver. ant. Ital. III. 4. *Emmeness.*

631 *Crustumerique*] Mutavit. Nam *Crustumerium* dicitur. Cassius Hemina tradidit, Siculum quendam, nomine uxoris suæ Clytemestræ condidisse Clytemestrum, mox, corrupto nomine, *Crustumerium* dictum. Alii volunt a crustula panis, quam Trojani coacti fame exedisse dicuntur, appellatam. *Servius.*

Turrigeræ Antemnæ] Bene muratæ. *Antemnæ* autem dictæ sunt, quod eas amnis præterfluit, quasi ante amnem positæ. *Idem.*

Antemnæ] De Antemnis consulendus Cluver. ant. Ital. II. 9. *Emm.*

632 *Tegmina tuta, &c.*] Explorato hoc loco Silius l. IV. etiamsi de thorace, 'Conseritur tegmen laterum impenetrabile, multas Passurus dextras, atque irrita vulnera thorax.' Propius est illud Aristoph. in Lysist. qui de galeis loquens, *καὶ ταῦτα καλύμματα φέρε περὶ τὴν κεφαλήν*: *fer hæc ad caput tegmina.* Cerda.

Cavant capitum] Referendum ad galeas, dicente Propertio III. 14. 'Virgineumque cavo protegit ære caput.' *Idem.*

Salignas Umbonum cratis] Ut dicit Sallustius de Lucanis, 'Qui de vimine facta scuta, recentibus detractis coriis, quasi glutino adolescebant.' *Ser.*

Flectuntque salig. Umbon. cratis] Theocrit. *εἰδ. ιστ'. ἤδη βαστάζουσι συρακόσιοι μέσα δοῦρα, Ἀχθόμενοι σακέεσσι βραχίονας ἰτείνοισιν·* et Eurip. in Supp. *κρέων γε τοὐνθένδε ἰτέαν λαβὼν χερί·* ubi clypeum, non hastam, ut quidam, elegantiores interpretantur, cum sæpe *ἰτέαν χαλκόνωτον* idem poëta appellet, et salicis ipsa materia lentior fragiliorque sit, quam quæ in hastarum usus accommodari possit. Sunt qui velint alludere poëtam ad *γέῤῥον, ἀσπίδα περσικὴν ἐκ λύγων.* Erasmus autem *γέῤῥας crates vimineas* vertit; et *γέῤῥον* scutum Persicum. *Saligneus* vero, et *salignus* dicitur. Cato De re rust. 'Si lapis non erit, perticis saligneis.' Ovid. 'lecto non indignanda saligno.' Ulp. l. vitem: Arb. furt. cæs. 'Sed et si quis saligneas virgas instituendi salicti causa defixerit.' Ut autem Latini Grammatici *salicem* a saliendi, hoc est, crescendi celeritate deducunt, quod sive sata, sive terræ impacta, statim surgit; ita et Græci *ἰτέαν* pari forma *ἀπὸ τοῦ ἰέναι, τουτέστι, ταχέως αὔξεσθαι,* derivant. *Germanus.*

633 *Thoracas aënos*] Quia apud majores loricæ tantum pectora tegebant; ut Statius, 'triplici servantur pectora ferro.' Pectora; nam tergo nullus metus. *Servius.*

634 *Lento ducunt argento*] Flexili argento ducunt, id est, extendunt. Est autem spondaicus et reciprocus versus. *Idem.*

635 *Vomeris*] Ecce qualis amentia universorum agrestium fuit, ut instrumenta vitæ profutura in perniciem vitæ verterent. *Donatus.*

Honos] Valerius Probus, in Artium institutis, *honos* habere ultimam natura longam tradit, hoc loco citato. *Pierius.*

636 *Requoquunt*] In codicibus aliis *recoquunt*, secunda syllaba per *c*. In Romano, *recocunt*, utraque per *c*: nam superius diximus, referente Velio Longo, *q* literam olim a multis exclusam fuisse; neque a Nigidio Figulo unquam in commentariis suis positam, teste Victorino. Præterea diximus placuisse aliis, quoties post *c*

sequeretur *u*, semper *q* adnotare, ut *mequm*, *tequm*, *sequm* scribendum procurarent. Quocirca *requoqunt* hi scriberent. *Pierius.*

637 *Classica jamque sonant*] Bene posuit amphibologiam. Nam *classicum* dicimus et tubam ipsam et sonum. *Classicum* autem est flexilis tuba. *Servius.*

Tessera signum] Symbolum bellicum, quod ad pugnam exeuntibus datur; scilicet propter confusionem: ut fuit in exercitu Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus;' in Cæsaris, 'Venus genitrix.' *Idem.*

Tessera] Significat nuncium gerendum significantem bellum. *Donat.*

It bello tessera] Symbolum bellicum, (*σύνθημα*) quod ad pugnam exeuntibus datur: quod aut *vocale* est aut *mutum*: ut in bello Cæsaris erat, 'Venus genitrix;' in Marii, 'Lar Deus;' in Syllæ, 'Apollo Delphicus.' Silius l. v. 'tacitum dat tessera signum.' Livius l. VII. 'Cæteris omnibus tesseram dari jubet.' Vide Marc. Donati dilucidat. *Taubmann.*

It bello tessera] Tessera est, (teste Vegetio II. 7.) præceptum ducis, quo, vel ad aliquod opus, vel ad bellum movetur exercitus: vel, est tabella latiuscula, (ut Lips. Dial. v. 9.) inscripta, quam Græci uno verbo *πλατεῖον*, et quia e ligno erat, *ξυλύφιον*, appellant. *Tesserarius* dicebatur, qui distribuebat. Vide Stewechium ad Vegetium II. 7. et III. 5. *Emm.*

Signum] Tres sunt militares res, quæ *signi* nomine efferuntur a Poëta. Tessera, quam hic habes: deinde vocale instrumentum, ut tuba, buccina; et hanc signum vocavit supra, 'pastorale canit signum.' Tertio, vexillum: audis enim in Æn. VIII. 'Ut belli signum.' Habebit Maro subscriptores. De tessera Suet. Nerone c. 9. 'Signum excubanti Tribuno dedit, optimam matrem.' De tubis Livius l. XXX. 'Tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent.' De vexillo an signum quoque dicatur, inane est quærere. Nam quis non ita? Illud non omittendum, Cæsarem Gallic. l. II. de pugna subitaria in Nervios, tres has res militares unica periodo inclusisse sub eodem signi nomine, quod diligenter notavit Lipsius de Milit. IV. 12. 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret; signum tuba dandum, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum.' Habes vexillum, tubam, tesseram. Nam extremum de hac capiendum; alioquin frigeret sermo. *Cerda.*

638 *Trepidus*] Festinus: more suo. *Servius.*

639 *Cogit equos*] Hæc pars apparatus non omissa Silio l. IV. 'domitat pars verbere anhelum Cornipedem in gyros, saxoque exasperat ensem.' Nec Statio Theb. III. 'Exturbent resides frænos.' *Cerda.*

Ille frementis Ad juga cogit equos] Frementes describuntur equi in bellum euntes, ut observavit Bochart. in multis poëtis. Eum vide Histor. animal. II. 8. *Emmeness.*

640 *Loricam induitur*] Dicimus et 'induor illa re,' et 'illam rem.' *Serv.*

Trilicem Loricam] A coagmentatione filorum loricæ bilices, trilices, quadrilices dicuntur. Adi Rob. Tit. controvers. II. 18. *Emmeness.*

641 *Pandite nunc*] Relaturus antiquitatis memoriam invocat Musas: ne sive vera sive falsa referat, culpam habeat: et invocando proponit quid sit narraturus. *Donatus.*

Helicona, deæ] Parnassus mons Thessaliæ dividitur in Citheronem Liberi, et Heliconem Apollinis; cujus sunt Musæ. Est autem Homeri versus: *Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι, ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· Ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα, Ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴδμεν· Οἵτινες ἡγεμόνες δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν.* *Servius.*

Helicona] Quis non jam de hoc monte? Obvia ubique notitia, et undecunque peti potest. Tantum eligo illud Pausaniæ in Bœotic. ὁ δὲ Ἑλικὼν ὀρῶν τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐν τοῖς μάλιστά ἐστιν εὔγεως, καὶ δένδρων ἀνάπλεως: *Helicon montium, qui in Græcia sunt, præstat soli bonitate, et arborum crebritate.* Hæc fortasse causa, cur is Musis sacer: nam quo illæ ventitarent, nisi ad loca herbida, amœna, καὶ λωτεῦντα? ut Homerus loquitur duodecima Iliade. *Cerda.*

Movete] Legitur et *monete.* Servius.

Cantusque movete] Ita supra, 'Majus opus moveo.' Et Manil. l. I. 'Helicona movere cantibus.' Quod Horat. epist. II. 2. 'Verba lyræ motura sonum.' Et Car. III. 4. 'animo moventes.' Aliqui legunt, 'cantusque monete,' fortasse, quia supra 'Tu vatem,' 'tu, Diva, mone.' Præfero vulgatum 'movete.' Sed unde sumpta locutio? Solebant insolentes Poëtæ gloriari, se fontes Musarum hausisse, ut ita suo carmini gloriam quærerent. De istis Ausonius in Mosella, 'totamque solent haurire Aganippen.' Et de Pollio Statius Silvar. l. II. 'Altius immensa turbavit Pollius urna.' Qui modesti erant, tantum dicebant, se libasse fontium aquas. Ideo poëma suum idem Ausonius vocat 'tenue libamen Musæ.' Pari modestia Persius, 'Nec fonte labra prolui Caballino.' Non negat libamina, sed proluviem hanc negat. Ergo Poëta: O Deæ, pandite Helicona, ubi Musarum fontes; movete cantus tantum leviter ad undam motam: nolo fontem turbetis, nolo imos gurgites; satis mihi summa aqua ad levem motum concitata. Dixi hæc navigans ad auram Casauboni: nam ille nihil de Virgilio. *Cerda.*

642 *Exciti*] Alias, *acciti.* Sed primum præfero, vel ex imitante Papinio Theb. l. IV. qui in simili belli apparatu: 'Quis numerum ferri, gentesque, et robora dicto Æquarit mortale sonans? suus excit in arma Antiquam Tyrintha Deus.' Et in VII. 'Exciverat omnem Aoniam.' Sed et Poëta supra, 'Ardet inexcita Ausonia.' Silius quoque ex eadem imitatione, 'excierint populos.' Versus jam attuli. Scio Sallustium in Jugurth. dicere, 'paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci.' *Idem.*

Quæ quemque secutæ Complerint] In antiquis plerisque codicibus, *quemque* per *m*, et *complerunt.* Sed quia *floruerit* sequitur, placet, *complerint.* Taceo *compulerint:* quod alibi legitur inemendate. *Pierius.*

643 *Campos*] Præclare: campus enim de militari sæpissime. Propert. IV. 11. 'forti melius concurrere campo.' Et III. 3. 'Aut quibus in campis Mariano prælia signo.' Horat. Od. II. 9. 'Exiguis equitare campis.' De Mezentio Noster, 'Turbidus ingreditur campo.' Sed tenue hoc. *Cerda.*

Quibus Itala jam tum Floruerit] In antiquis omnibus exemplaribus, legere est, 'quibus Itala jam tum Floruerit;' pro *tantum,* quod mirifice placet; ut non modo *nunc* dicat Italiam viris florere, verum ab eo *jam* tempore florescere cœpisse. *Pierius.*

644 *Quibus arserit armis*] Aut splenduerit: aut amore flagraverit. *Serv.*

645 *Et meministis enim, divæ*] Celebrat hoc merito Scaliger, et ego alibi exorno. Mater enim Musarum fuit Mnemosyne, id est, Memoria. Habet vero nomen novem literas, pro numero filiarum. Est locus apud Maximum Tyrium dissert. 28. ad hanc rem pertinens. Omitto Græca. 'Præclarus nihilominus animus, et qui corporis sui hospitem bonum nactus est Deum, etiam hic a tumultu se vendicat; relictoque quantum in se est, corporis consortio, quæ vel vidit ibi, vel audivit, memoria ruminat. Nec aliud est, cur Mnemosynem Musarum matrem esse tradant Poëtarum fabulæ. Nihil enim aliud

Musæ sunt illis, quam scientia; chorus videlicet divinus, opusque Jovis, quas producit ordinatque Mnemosyne. Colamus Musas, colamus Mnemosynem.' Ex eadem observatione verbum hoc Musis dedit Tibul. l. IV. 'Non te deficient nostræ memorare Camœnæ.' *Cerda.*

646 *Ad nos vix, &c.*] Scal. Poët. IV. 1. Idem v. 3. de toto hoc loco ita annotat: Illa quoque in Hom. Il. II. Ἔσπετε νῦν μοι, μοῦσαι, &c. tametsi sunt magnifica, tamen horum magnitudinem non attingunt. Nec *ferream* illam *vocem*, quod Hom. fecit, hic optare sibi voluit; sed in rem potius atrocem transtulit in Sexto, de tartareis suppliciis: 'Non mihi si linguæ,' &c. Cætera vero quanto magnificentius! Nam illud quantum, 'bello exciti reges.' Majus et illud, 'quæ quemque sequutæ Complerint campos acies.' Et quam jucundum, 'Et meministis,' &c. Illud vero trepidum atque humile, ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν. Quibus adspersit floribus, 'Ad nos vix,' &c. ubi tum singula seorsum, tum simul verba omnia sunt consideranda. Id quod toto in Catalogo tibi faciendum est: atque utroque quidem. Quibus in locis tanto excedit Homeri tumultuariam illam narrationem, quanto excedit meam orationem omnium hominum cogitatio. Hæc ille. Porro hunc locum, qui expressus e Catalogo navium Homerico, defendit contra Macrob. Pontanus etiam in Antonio. *Taubmann.*

647 *Primus init bellum*] Non mirum si sacrilegus et contemptor Divum contra piam gentem prior arma susceperit. Et scienda est poëtæ affectatio. Nam ablepsiam nefas est dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos bello non invenis. Item in sequentibus aliquos invenimus, quorum hic nullam fecit commemorationem. *Servius.*

Primus] *Primus,* quia asper: *primus,* quia contemptor eorum Deorum, quibus auctoribus Æneas ad Italiam venit, et conjugium Laviniæ factum est. *Donatus.*

Tyrrhenis asper ab oris] Oriundo Tuscus, non qui nunc de Tuscia venit, quem antea pulsum a civibus constat. *Servius.*

648 *Contemtor divum Mezentius*] In antiquis cod. *divom.* Cur vero Divum contemptor habitus sit, caussam ponit Macrobius: eum quippe Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Quod vero *Divom* per *u* et *o* in antiquis codicibus habetur, non ignoro esse literatissimos viros, qui scriptionis hujusmodi rationem haud quaquam admittere voluerint, quod *Divum* ajunt per syncopam, ex dictione *Divorum, o* et *r* mediis literis expunctis, factum. Sed hoc nihil prohibet, quin veteres illi suo jure facerent, qui terminationem eam, quæ per *uu* geminatum esset, in omnibus formis abhorrebant: quare tam accusativo quam genitivo casu *Divom* scriptitabant. Ita *ævom, salvom, rivom:* et distinctis syllabis, *suom mareitum,* et sexcenta hujusmodi: quorum exempla ex inscriptionibus passim toto opere disposuimus. Et nos ita sæpe scribendum curavimus, quia sæpissime ita scriptum in antiquis Virgilii cod. offenderamus: et Fab. Quintilianum affirmare videbamus ad tempora usque præceptorum suorum *cervom,* et *servom,* et similia *v* et *o* literis scripta, ea adjecta ratione, quod subjecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret. *Pierius.*

Contemtor divum] Marcus Cato l. I. Orig. (ut est apud Macrob. Sat. l. III.) ait Mezentium Rutulis imperasse, ut sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant. Et inde ait Macrob. contemptorem Divum dici a Virgilio, quod Divinos honores sibi exegisset, non (ut videbatur Aspro) quod sine respectu Deorum in homines impius fuisset. Adjicit Ma-

crobius ex eodem Catone verba, quibus Latini metu Mezentii vovebant, hæc scilicet: 'Jupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius quam Mezentio, uti nos victores facias.' Statius de Capaneo Theb. l. III. 'superum contemptor.' Ajacem inducit Sophocles contemnentem Deorum opem, et respuentem auxilium Minervæ. Multis hæc Tragicus. *Cerd.*

Agminaque armat] Aut eorum qui eum secuti fuerant: sicut ejus filium. Nec enim credibile est solum fugisse. Nam et Satius dicit, 'Vel quos movet exul, et hæsit Tristibus aucta fides.' Aut certe eorum quos Turnus dederat. Ut Adrastus Polynici in Statio, qui ait, 'Ne parva movens inglorius arma Iret.' *Servius.*

649 *Filius huic juxta Lausus*] Codices aliquot antiqui, legunt 'filius huic fuerat Lausus.' Aliquot alii, 'filius hunc Lausus juxta.' Alii, *huc juxta.* Quæ quamvis ita multipliciter legantur, non tamen a vulgata lectione, quæ est 'filius huic juxta Lausus,' discedendum est. *Pierius.*

Pulchrior] Qui adspirationem in medio ponunt a πολύχειρ deducunt, id est, *fortis*, ut Servius exposuit vs. 656. Vide luculentius disputantem Dausquium in Orthograph. et quæ dicta Ge. II. 534. *Emmeness.*

650 *Corpore Turni*] Imitatione Homeri in catalogo navium: νιρεὺς, ὃς κάλλιστος ἀνὴρ, &c. Corpus Turni pro Turno, sic et passim βίην ἡρακλείην, κλεινὴν πολυνείκους βίαν, apud Euripidem in Phœn. et πριάμοιο δέμας· et apud eundem in Iphig. μῆτερ δ' ὁμαρτεῖ τῆς κλυταιμνήστρης δέμας. Sic et Œdipus de Creonte affectati regni suspecto: δρῶντα γάρ νιν ὦ γύναι κακῶς Εἴληφα τοὐμὸν σῶμα σὺν τέχνῃ κακῇ· et ibidem, τέθνηκε θεῖον ἰοκάστης κάρα· et in Colo. σῶμα ἀνικήτου θηρὸς, Pro Cerbero: et, θησέως κάρα. Sic et Horatius phrasi Græca *virtutem Catonis* dixit, pro ipso Catone: et Propert. scelus Polymnestoris,' pro Polymnestore, l. III. 'Te scelus accepto Thracis Polymnestoris auro, Nutrit in hospitio non Polydore pio.' *Germ.*

651 *Lausus equum*] Laudat Lausum a fortitudine, quæ in pulchro corpore rara solet esse. *Donatus.*

Equum domitor] Ἱππόδαμος, πλήξιππος, ἱπποχάρμης, ἱπποπόλος, et ἵππων κέντωρ, poëtis passim. *Germanus.*

652 *Agyllina ex urbe*] De Cerete oppido. *Servius.*

Agyllina] Nomen oppidi *Agylla:* et sic reponendum in Solino c. 8. non *Argylla;* monuit Delrius ex m. s. In secunda vocali nihil certi video; nam modo *Agylla*, modo *Agilla.* Conditam hanc urbem a Pelasgis scribit Solin. dicto loco; et fuisse olim Lydorum sedem alii adnotarunt. Sed fuit hoc nomen vetustum urbis, nam postea Cære dicta est, et incolæ Cæretani. *Cerda.*

Urbe Agyllina] Hetruriæ oppidum, quod alio nomine *Cære*, de quo Cluver. ant. Ital. II. 408. et seqq. *Emm.*

Nequicquam] Quia in prælio periit, nec patrium recepit imperium. *Serv.*

653 *Patriis qui lætior esset Imperiis*] Dignus qui haberet imperatorem potius quam exulem patrem. *Idem.*

656 *Pulchro*] Forti: ut diximus supra. *Idem.*

Hercule pulchro] Sunt codices in quibus *Hercule forti*, legatur. Observatum vero est alibi Herculi nomen a fortitudine inditum: nam Alcides ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, hoc est, a robore atque viribus appellatus est. Puto vero ego *forti* loco hoc Servianam esse paraphrasim, qui *pulchrum* pro *forti* poni dicit. Multum præterea venustatis et decoris est in ea agnominatione: 'Satus Hercule pulchro Pulcher Aventinus:' ut id denique sit, quod Horatius ait, 'fortes creantur fortibus.' Est et *ostendit equos* in aliquot antiquis. Sed longe melius *ostentat*. Pierius.

657 *Pulcher Aventinus*] *Aventinus*, mons urbis Romæ est: quem constat

ab avibus esse nominatum: quæ de Tyberi ascendentes illic sedebant, ut in Octavo legimus, 'Dirarum nidis domus opportuna volucrum.' Quidam etiam rex Aboriginum, Aventinus nomine, illic et occisus et sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Aventinus: cui successit Procas. Varro tamen dicit in gente populi Romani, 'Sabinos a Romulo susceptos istum accepisse montem, quem ab Avente, fluvio provinciæ suæ, appellaverunt Aventinum.' Constat tamen has varias opiniones postea secutas. Nam a principio *Aventinus*, dictus est ab Avibus, vel a rege Aboriginum: unde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei præstitisse. *Servius.*

Aventinus] Lege Macrob. v. 16. ubi quæpiam de imitatione Virgilii in admiscendis fabulosis narrationibus ad vestigia Homerica. *Cerda.*

Insigne paternum] Absolute dixit. *Servius.*

Clypeoque insigne paternum] Virgilianis auspiciis Valer. Arg. l. VI. inducit Coraxen gestantem in clypeo patris Jovis insigne; nam cum præcesserit, 'Scythicis quem Jupiter oris progenuit,' subjungit: 'Cuncta phalanx insigne Jovis, cælataque gestat Tegmina, dispersos trifidis ardoribus ignes.' *Cerda.*

658 *Centum angues*] Secundum Simonidem, ut diximus supra: nam alii dicunt IX. fuisse. *Servius.*

Centum angues] Gloriæ causa hydram gestabat: sed ludibrium matris ex hoc apparebat. *Donatus.*

Centum angues, &c.] Locum Euripid. in Phœniss. unde hic sumptus, viderunt jam alii. Ait ille: Ταῖς δ' ἑβδόμαις Ἄδραστος ἐν πύλαισιν ἦν Ἑκατὸν ἐχίδναις ἀσπίδ' ἐκπληρῶν γραφῇ Ὕδρας. *Adrastus vero erat in septima porta Implens scutum pictura centum viperarum Hydræ.* Usitatum hoc Barbaris ad ferocitatem ostentandam, et terrorem ingenerandum. Sic ab Homero in thorace Agamemnonis dicuntur esse Iliad. l. XI. κυάνεοι δράκοντες τρεῖς: *tres dracones cærulei;* et postea de scuto ejusdem, κυάνεος ἐλέλικτο δράκων: *cæruleus circumvolutus erat draco.* Cui draconi dantur κεφαλαὶ τρεῖς, *tria capita.* Plutarchus de Pythiæ oraculo dat scuto Aliarti ἐπίσημον ὄφιν. Audi quæ Statius de clypeo Capanei: 'Quatuor indomitis Capaneus erepta juvencis Terga superque rigens injectu molis abenæ Versat onus: squallet triplici ramosa corona Hydra recens obitu. Pars anguibus aspera vivis Argento cælata micat, pars arte reperta Conditur, et fulvo moriens ignescit in auro.' De scuto Hippomedontis formato ad horrorem, idem Statius Theb. l. IV. 'humeros, et pectora late Flammeus orbis habet, perfectaque vivit in auro Nox Danai: sontes Furiarum lampade nigra Quinquaginta ardent thalami: pater ipse cruentis In foribus laudatque nefas, atque inspicit enses.' Valer. Flac. l. VI. de scuto Coraxis: 'Insuper auratos collegerat ipse dracones, Matris Horæ specimen linguisque adversus uterque Congruit, et tereti serpens dat vulnera gemmæ.' Silius l. II. de Terone: 'Centum angues idem cælatum insigne gerebat In clypeo, et sectis geminam serpentibus hydram.' *Cerda.*

Centum angues, &c.] Fabulam Lernææ serpentis habes apud Palæphatum fab. 39. et Ovid. Metam. IX. 68. ubi Nobiliss. Heinsius hunc Maronis locum restituit, et plura notanda de hujus anguis capitibus notavit. *Emmeness.*

659 *Collis Aventini silva*] In silva collis Aventini. Et dicendo *Aventini*, ostendit antea id esse nominatum. *Servius.*

Collis Aventini silva] In codicibus aliquot antiquis, *in silva*, legitur. Magis vero Virgilianum videtur absque præpositione dictum. *Pierius.*

Rhea sacerdos] Alludit ad nomen matris Romuli, quæ dicta est Ilia, Rhea, Silvia. *Servius.*

Rhea] Corripit Naso Fast. IV. 'Sæpe Rhea questa est.' Maro Græcos sequitur, qui brevem syllabam faciunt longam addito jota. *Cerda.*

660 *Furtivum*] Illicite conceptum: quippe a sacerdote. Sic ait alibi, 'Et dulcia furta.' *Servius.*

Furtivum partu sub luminis edidit oras] Antiqui plerique codices legunt, *fortivo partu:* et *oras*, non *auras*, quanquam exemplaria itidem vetera non desunt, in quibus 'ad sublimis edidit auras' legere est. Sed enim 'sub luminis edidit oras' magis omnino placet, ut Lucretianum illud sapiat, 'Dias in luminis oras.' Nam qui *auras* scripsere, forte secuti sunt eorum superstitionem, qui *Olam*, *Aulam*, *Plostra*, *Plaustra*, et alia eodem modo scribere malebant. Atque ut de mutatione hujusmodi aliquid ulterius referamus, scimus *Oratam*, ex Verrio Flacco, teste Festo, 'piscis genus a colore auri appellari, quod veteres *o* pro *au* ponebant.' Hinc Sergium, quod annulis aureis et gradibus uteretur, *Oratam* appellatum. *Pierius.*

Furtivum] Soph. in Elect. *τοὺς τὰς εὐνὰς ὑποκλεπτομένους*: *suffurantes concubitus.* In re simili Homer. *λάθρη*: et Pindar. *κλέπτοισα.* Virg. Ge. IV. 'Dulcia furta.' Quem locum adi. Spectant hæc ad tenebras quas amant, qui amant. Interpres Theocriti: *δεῖ δὲ τοῖς κλεπτομένοις ἔρωσι σιγῆς καὶ νυκτός*: *Furtivi amores indigent silentio et nocte.* Advocatque Menandrum, qui *ὦ νὺξ, σοὶ γὰρ δεῖ πλεῖστον ἀφροδίτης.* *Cerda.*

661 *Mixta*] Μιγεῖσα Græce dixit. *Servius.*

Mulier] Compendiose mortalem dixit. Consequens namque fuerat, ut diceret 'Mista Deo mortalis.' *Idem.*

Mixta deo mul.] Id est, Herculi Rhea. ita Hom. in Catal. *θεὰ βροτῷ εὐνηθεῖσα.* idem alibi: *θεῷ φιλότητι μιγεῖσα Κρυπταδίῃ.* ita *μίγνυσθαι* aliis etiam *coire* est. De congressu autem mortalium cum substantiis divinis disputat Plutarch. in Numa. *Taubm.*

Laurentia arva] Laurentum civitas plurimum potuit. Nam omnia vicina loca ejus imperio subjacuerunt. Unde nunc ait 'arva Laurentia:' cum juxta Tyberim armenta Hercules paverit. Sed secundum antiquum situm, ante Albam et Romam, Tyberis Laurentini territorii fuit. *Servius.*

662 *Geryone*] Geryones rex fuit Hispaniæ: qui ideo trimembris fingitur, quia tribus insulis præfuit, quæ adjacent Hispaniæ, Balearicæ minori, et majori, et Ebusæ. Fingitur etiam bicipitem canem habuisse: quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit: qui ideo fingitur ad eum olla ærea transvectus, quod habuit navem fortem et ære munitam. Hunc Geryonem alii Tartessiorum regem dicunt fuisse, et habuisse armenta pulcherrima, quæ Hercules occiso eo abduxit: de cujus sanguine dicitur arbor nata, quæ Vergiliarum tempore poma in modum cerasi sine ossibus ferat. Sane sciendum declinari *hic Geryones*, *hujus Geryonæ:* unde est, *Tergemini nece Geryonæ:* ut *Anchises Anchisæ.* Unde usurpavit Sallustius, *Geryonis* dicens. Veniens autem Hercules, in quadam Campaniæ civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde *Pompei* dicitur civitas. Postea juxta Bajas, caulas bubus fecit, et eas sepsit: qui locus *Boaulia* dictus. Nam hodie *Baulæ* vocantur. *Servius.*

Geryone] Scripsit jam Passerat. hic legendum *Geryona*, ut et VIII. 'Tergemini nece Geryonæ,' non Geryonis. Fortasse, quia Lucretius l. v. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonaï.' Et Plin. IV. 22. 'In hac Geryones habitasse a quibusdam existimatur.' Et in Epig. l. IV. Anthol. *γηρυόνην.* et alibi, *γηρυόνου*, qui casus ab

γηρυόνης. Itaque vult ille inflectendum nomen per primam Græcorum. Sed recte tamen Germanus admonet Æn. VIII. reperiri in Græcis γερυονεὺς, γερυόνης, γερυών. *Cerda.*

Tirynthius] A Tirynthia civitate Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. *Servius.*

663 *Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas*] Admiratio, locorum longinquitate. *Idem.*

Boves Hiberas] In codicibus aliquot antiquis, *Iberos* virili genere legitur. Sed in usu frequentiori est per fœmininum dicere: ut, 'Reddidit una boum vocem:' et 'Abstractæque boves,' cum et tauros etiam abstraxisset. *Pierius.*

Tyrrhenoque b.] Admiratio, locorum longinquitate. Justinus l. XLIV. sub finem: 'Armenta Geryonis' (Hispani) 'quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint.' *Taubmann.*

664 *Pila manu*] *Pilum* proprie est hasta Romana, ut *gesa* Gallorum, *sarissæ* Macedonum. *Servius.*

Pila] *Pilum* proprie hasta Romanorum, *Spiculum* quoque dictum: ut *Gæsum* Gallorum, *Sarissa* Germanorum. Vide Veget. I. 20. et ad eund. God. Stewech. in primis Alexandr. VI. 22. *Taubmann.*

Pila] *Pilum* Romanorum telum esse, notius pæne est, quam ut probare necesse sit: vide 14. dissertationem de telis legionum, quam, præter alias emaculatissimas curas, orbi literato reliquit Vir et genere et eruditione et omni virtutum genere admirabilis R. H. Schelius. Pili luculentiorem descriptionem memini me tradere Ge. I. 495. *Emmeness.*

Dolones] *Dolo* est flagellum, intra cujus virgam latet pugio. Aut secundum Varronem, 'Ingens contus cum ferro brevissimo.' *Dolones* autem a fallendo dicti sunt, quod decipiant ferro, cum speciem præferant ligni. Et multi volunt per teretes mucrones, *dolones* dici: per veru Sabellum, *pila* significari. *Servius.*

In bella dolones] Grammatici a *dolo* deducunt *dolones:* quod pugio in corpore teli conditus lateat. Suet. in Claudio, 'cum dolone ac venatorio cultro præstolantes.' Et Jurisconsultus l. si ex plagis ad l. Aquil. 'Flagello,' inquit, 'quod in manu habebat, in quo dolon inerat, vulnerare tabernarium cœperat.' Pollux minimum in navi velum δόλωνα vocat, ut majus ἀκάτιον, maximum ἐπίδρομον. *Germanus.*

665 *Et tereti pugnant, &c.*] Explicui integrum versum de uno tantum instrumento. Itaque, non dicit gestari teretem mucronem, et veru: sed veru, cui teres mucro, idque per hendyadem: binæ enim orationes rem unam efficiunt, ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et in hoc ipso tractu legis, 'Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram.' Ubi sententia est, Hydram esse incinctam centum serpentibus anguineis; ut etiam Persius Sat. II. 'An quia non fibris ovium, Ergennaque jubente?' Id est, jubente Ergenna aruspice consultis fibris ovium. Etenim si teres mucro diversus esset a veru, oporteret indicare, quodnam genus teli: in nemine autem tale quidpiam reperi. Quæ locutio familiaris est Græcis, qui unam tantum orationem duplici sæpe verbo efficiunt, ut cum ait Demosth. orat. I. in Aphobum: τὴν μὲν τοίνυν προῖκα τοῦτον τὸν τρόπον εἶχε λαβών: *Dotem igitur ad hunc modum acceptam tenuit:* ubi satis, aut εἶχε, aut ἔλαβε. Deinde facit pro explicatione mea Polybii locus hic l. VI. 'Veruta partim crassiora sunt, partim tenuiora, ex firmioribus, quæ teretia sunt, trientalem habent diametron, quæ quadrata, trientale latus: tenuiora hastilibus modicis assimilantur.' Vides, ut duo genera verutorum constituat, et primum crassius,

firmius, teres: ut jam de hoc primo loqui Poëtam existimemus. Ideo Silius l. III. 'tereti pugnax instare veruto.' Sic enim lego in Silio ad imitationem Virgilii, non, *tenui*, ut in vulgatis. Etenim *veru* et *verutum* idem, tantum diversa forma, quod jam Lipsius monuit. Sed quare hæc veruta dicuntur Sabella? Quia illis usi Sabelli, aut Samnites, qui iidem cum Sabellis. Imo Samnites ipsi dicti ab hoc telo. Festus: 'Samnites ab hastis appellati sunt quas Græci, σαυνία appellant, has enim ferre assueti erant.' Inde sunt qui dicant, non debere homines ipsos dici Samnites, sed Saunites. Esse autem *saunion* idem cum veruto jam astruxit idem Lips. nam ubi Livius in classibus armandis *verutum* scribit, Dionysius σαυνίον nominat. Itaque Poëta per *Veru Sabellorum* intelligit saunia Samnitum. Sed placuit Latinis veruta nominare, 'quod veluti verua habeant præfixa,' ait Festus. Nonnulla ex his, quæ dixit, astruit Plinii locus III. 12. 'Samnitium, quos Sabellos, et Græci Saunitas dixere.' Strabo quoque non longe ab exitu: Σαυνίτας, οὓς οἱ ἕλληνες Σαμνίτας λέγουσι. Cur vero ὑποκοριστικῶς appellati sint Sabelli, ibi Strabo scribit, sed multis, ideo omitto. *Cerda.*

666 *Ipse pedes*] Ad genus respicit. Nam et Hercules pedes semper incessit, cum equos habuerit nobilissimos. *Servius.*

Tegumen leonis] Præter hydram etiam leonis pellem, aliud insigne paternum, gestabat. *Donatus.*

Tegumen] Antiqua omnia exemplaria *Tegimen* legunt, vel *Tegumen*, ut etiam in III. 'Consertum tegimen spinis.' Inferius tamen est, 'Tegmen habent capiti,' κατὰ συνκοπήν. *Pierius.*

Torquens] Sustinens. Ut, 'Axem humero torquet.' *Servius.*

Torquens] Retuli ad cinctionem: vere; nam ipse in Æn. VIII. loquens de Evandro: 'Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.' Itaque idem dicit, quod Claudian. II. in Ruff. 'revocat fulvas in pectora pelles.' Nam tortio illa nihil est aliud, quam revocatio ad cinctionem. Eurip. in Herc. furen. Ξανθὸν κρᾶτ' ἐπινωτίσας Δεινῷ χάρματι θηρός: *Flavum caput torquens in terga Terribili rictu feræ.* Stat. l. X. 'Tigridis exuvias in lævum torquet.' Silius l. VIII. hanc tortionem indicat verbo *obire*, cum ait: 'Pectora pellis obit cæsi venatibus ursi.' Hieronym. ad Lætam verbo *volito*; nam de quadam vestis in partem aliam rejectione: 'per humeros hyacinthina læna forte volitans.' De cujus loci lectione consule Heral. l. VII. in Arn. *Cerda.*

667 *Inpexum*] In codicibus aliquot, *inplexum* legitur: sed *inpexum* magis receptum. *Pierius.*

Terribili inpexum sæta] Est hoc quod flexu alio dixit Ovid. Fast. II. 'fulvi sætis hirsuta leonis vellera.' Et Noster in Æn. VIII. 'pelle leonis.' Ubi villosus leo est cum hirsutie sætarum. Possis etiam per cruditatem efferre; ut infra, 'crudus pero.' Apollon. l. I. tauri pellem vocat, λάχνῃ μέλαν, *atram lanugine.* Pulchre dixit Quintil. 'Judicis tristem et impexam antiquitatem.' *Cerda.*

668 *Indutus capiti*] Circa rem Grammaticam monearis in Virgilio *capiti* non esse dativum, sed vere ablativum: quasi dicat, *indutus capite;* aut, *indutus in capite.* Veteres enim omnes ablativos ita finiebant. Sed de hoc jam late in Eclog. VI. ad illud, 'Serta procul capiti tantum delapsa jacebant.' Et aliquid Æn. II. ad illud, 'Includunt cæco lateri.' *Idem.*

Indutus capiti] De terminatione ablativi per *i* multa congessit exempla Sanctius in Min. p. 86. *Emmen.*

669 *Horridus*] Tremendus: non revera horribilis. *Servius.*

Herculeoque humeros innexus amictu] Nam Hercules λεοντῆν gerebat,

forma alia λεοντέην. Euripides in Hercule: Στολήν τε θηρὸς ἀμφέβαλλες σῷ κάρᾳ Λέοντος, ᾗπερ αὐτὸς ἐξοπλίζετο: *Ferique pelle tu leonis induis caput, fuit gestamen illud Herculis.* Nota vero *humeros* dici, quasi utrumque etiam humerum leonis pelle indutum habuisset Hercules. Sed contra est Ovid. qui in epist. Deian. 'Nempe sub his animam pestis Nemæa lacertis Edidit, unde humerus tegmina lævus habet.' Pro Virgilio est Valer. Arg. l. VIII. qui de Hercule loquens, 'aptans humeris, capitique leonem.' Ab hoc amictu dictus Hercules Epig. l. IV. λεοντόχλαινος: et alibi amictus ipse Νέμειος χλαῖνα, et χλαίνωμα λέοντος. *Cerda.*

670 *Gemini*] *Geminos* dicit vel simul natos: vel duos, ut alibi: 'Gemini a Tenedo.' *Donatus.*

Gemini fratres] An quia nati uno partu, et ideo hi duo soli relicto Tibure venerunt, ut qui majore charitate inter se utpote astricti ejusdem natalitii sorte? An vero *gemini*, id est, duo, in quo sensu frequens quoque hæc vox? Ut velis. Ego in primum inclino. Aliam rationem indicat Poëta, cur duo tantum venerint, cum ait, 'Tiburtia mœnia linquunt,' quasi aliquo dissidio distracti a fratre; nam *linquunt*, ait: sic Ge. IV. Aristæus cum querimonia, 'te matre relinquo honorem,' &c. Ideo etiam *Tiburtia*, quasi dicat, non tam sua, quam fratris, qui contemptis fratribus, a se dedit eponymiam oppido. Sed potes simpliciter capere *linquunt*, sicut Homer. Iliad. XIV. ἄστυ λίποντε: urbem linquentes, videlicet Juno et Somnus. *Cerda.*

Tum gemini fratres, &c.] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam, *Catillus, Coras*, et *Tiburtus*: ibique civitatem condidere, et fratris majoris nomine *Tybur* appellarunt. Ex iis duo nunc militatum veniunt, fratre domi relicto. Vide Turneb. XI. 26. et XXII. 3. *Taubmann.*

Tiburtia mœnia linquunt] De Græcia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tybur vel Tyburtus. Hi simul omnes unam fecere civitatem; et eam de fratris majoris nomine *Tybur* appellaverunt: licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tyburto vel Tyburte. *Servius.*

671 *Tiburti*] In Romano codice, *Tyburni* legitur, quod non ignoravit Servius. Adverte vero *Tyburtia* per *i* prima syllaba, non per *y* scribi apud Græcos, et ita in plerisque veterum monumentis observavi. Est et ubi legas, *Tiburtia limina.* Sed *mœnia* omnino agnoscitur ab eruditis: ut ad conditores fratres fratris adludatur, quorum unus tantum urbi nomen dedit. *Pierius.*

Fratris Tiburti dictam cogn. gent.] Horatius tamen *Tybur*, mœnia Catilli vocavit, ut videatur existimasse Tybur a Catillo conditum. Viri docti ex librorum veterum consensu *Tiburni fratris* legunt. *Germanus.*

Tiburti] Non dubito, quin legendum, ex vetustis codicibus, *Tyburni*, non *Tyburti;* etiamsi Turnebus utramque lectionem admittat. Sed certe falsus. Primo, quia in Horatii correctiss. codicib. Od. I. 7. legitur, 'Et præceps Anio, et Tyburni lucus, et uda Mobilibus pomaria rivis.' Deinde, quia Statius in Silv. describens Manlii Tyburtinum, ait 'illa recubat Tyburnus in umbra.' Tertio, quia Plinius XVI. 44. *Tyburno* scribit, sic enim legendum, non *Tyburto:* et Cruquius censet, et Lævinus ita vidisse in codice Plinii manuscripto testatur. *Cerda.*

672 *Catillus*] Unde mons Catilli, quem *Catelli* dicunt per corruptionem, juxta Tibur. *Servius.*

Catillus] Per duplex *l* legendum; alterum tamen abjecit Hor. Od. I. 18. 'Mœnia Catili.' An Tiburis conditor fuerit, disputat Torrentius ad su-

pra dictum locum: et Cluver. Ant. Ital. III. 960. et seqq. *Emmeness.*

Coras] A cujus nomine est civitas in Italia. *Servius.*

674 *Nubigenæ*] Νεφεληγενεῖς. *Germanus.*

675 *Descendunt Centauri*] Ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea, 'Nec non celeresque Latini: Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ.' *Servius.*

Homolen Othrymque nivalem] Montes Thessaliæ. *Idem.*

Homolen Othrymque nivalem] Præclare montes Thessaliæ conjungit: nam Thessalia olim sedes Centaurorum, sicut Ossa, Pelius, alii. Inde Homer. Iliad. I. φηρσὶν ὀρεσκῴοισι, *feris monticolis*, id est, Centauris. Et ab Stat. dicuntur Theb. XII. 'Ossæi bimembres.' Othryos meminit Ptolemæus l. III. τοῦ δὲ Ὄθρυος ὄρους, ait ille. Plinius IV. 8. loquens de Thessalia: 'Othrys Lapitharum sedes.' Statius Achil. I. 'nubilus Othrys.' Solinus c. 13. 'Pindum et Othryn agitent, qui Lapitharum originem prosequuntur: Ossam, quos Centaurorum fabulis immorari juvat.' Legendum fortasse in Solino, *stabulis*, cum respectu ad Virgilianum, 'Centauri in foribus stabulant.' Redeo. De Omole rarior mentio. Omolium in Magnesia oppidum Plinius constituit IV. 9. Huic voci addi, ut plurimum, aspirationem video. De forma, qua montem vocat *nivalem*, jam Ge. IV. ad illud, 'Tanainque nivalem.' *Cerda.*

676 *Ingens Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore*] Cedit silva, cedunt et virgulta. *Servius.*

677 *Fragore*] Cum utique a minore ad majus venire debuerit. *Idem.*

Magno cedunt virgulta fragore] Sophocl. in Antig. ὅσα δένδρων ὑπείκει, κλῶνας ἐκσώζεται. Græci autem κολοσυρτὸν, proprie dicunt stipularum strepitum, fascium, vel lignorum, dum trahuntur, excitato pulvere. *Germanus.*

678 *Nec Prænestinæ fundator defuit urbis*] De civitatibus totius orbis multi quidem scripserunt: ad plenum tamen Ptolemæus Græce, Latine Plinius. De Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in Originibus. Apud omnes tamen, si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit, 'Urbem Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, et cum his Aborigines.' Alii dicunt ab Evandro: secundum quos Virgilius, 'Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.' Alii a Romulo, ut, 'En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma.' Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes, imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas ipsa creavit errorem: et plerique fundant, plerique augent, et ad se transferunt nomina: quam rem etiam non parvum errorem afferre manifestum est. Ut ecce Laurentum a Pico factum est: ut, 'Laurentis regia Pici.' Item a Lavinio Latini fratre et *Lavinium* dictum. Item a Latino *Laurentum.* Item a Lavinia *Laurolavinium.* *Præneste* locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, id est, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant Pontifices et Dii Indigetes, sicut etiam Romæ. Erant etiam duo fratres, qui Divi appellabantur. Horum soror, dum ad focum sederet, desiliens scintilla, ejus uterum percussit: inde dicitur concepisse. Postea enixa puerum, juxta templum Jovis abjecit: quem virgines aquatum euntes juxta ignem inventum sustulerunt, qui haud

longe a fonte erat. Unde Vulcani dictus est filius. *Servius.*

681 *Cæculus*] Ideo *Cæculus*, quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic postea collecta multitudine, postquam diu latrocinatus est, Prænestinam civitatem in montibus condidit. Et cum ad ludos vicinos populos invitasset, cœpit eos hortari ut secum habitarent, et pro gloria jactare se filium esse Vulcani. Quod cum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus est flamma circumdatus. Quo facto commoti omnes simul habitaverunt, et Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est, 'Omnis quem credidit ætas.' Quasi post dubitationem: et quia sine dubio ætas varia in spectaculis fuit. *Idem.*

682 *Altum Præneste*] Cato dicit, 'Quia is locus montibus præstet, Præneste oppido nomen dedit.' Ergo *altum*, quia in montibus locatum. Dicimus autem et *hoc Præneste:* 'Quique altum Præneste viri.' Et *hæc Prænestis*, unde est, 'Cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Idem.*

Quique arva Gabinæ Junonis] Gabii diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt. Unde perite *arva* dixit, non *mœnia*. Sane Juno illic religiosissime colitur. Est autem locus haud longe ab Urbe. *Idem.*

Gabinæ Junonis] Apud Gabios, Juno religiosissime colebatur; unde dicta est Gabina, quod Servius notat. Meminit hujus Deæ Silius in XII. 'nec amœna retentant Algida, nec juxta Junonis tecta Gabinæ.' Ait etiam Lilius l. III. reperiri Romæ inscriptionem Junonis Gaviæ, pro Gabinæ, more fortasse Græcorum, quibus *b* nostrum sonat *v*. Cerda.

683 *Gelidumque Anienem*] *Anio* fluvius haud longe ab Urbe est: sed hic euphoniam secutus est. Nam Ennius *Anionem* dixit juxta regulam. *Servius.*

Anienem] Fluvius haud longe ab Urbe. Ennius *Anionem* declinavit. Vide Charis. p. 42. *Taubmann.*

Anienem] Celebratissimus est omnium in Tiberim defluentium amnis, de quo Cluver. ant. Ital. l. II. p. 711. 712. *Emmeness.*

684 *Hernica saxa colunt*] Sabinorum lingua, saxa *Hernæ* vocantur. Quidam dux magnus Sabinos de suis locis elicuit, et habitare secum fecit saxosis in montibus. Unde dicta sunt *Hernica loca*, et populi *Hernici*. Servius.

Hernica saxa] De Hernicis populis Latio veterrimo conterminis et saxis Cluver. ant. Ital. III. 6. *Emmeness.*

Dives Anagnia] Aut fertilis: aut alludit ad historiam. Nam Antonius, Augusti sorore contempta, postquam Cleopatram duxit uxorem, monetam ejus nomine in Anagnia civitate jussit feriri. *Servius.*

Dives Anagnia] Hujus urbis hoc extat elogium in Strab. l. V. Ἀναγνία πόλις ἀξιόλογος, quasi hæc urbs præstantissima fuerit, et omni commemoratione dignissima. Hanc commemorationem Virgilius aperit vocans divitem, credo ab fertilitate. Aut (putante Servio) fit allusio ad historiam; nam Antonius in hac urbe jussit monetam fieri cum nomine Cleopatræ, cum hanc duxit, contempta Octavia. Sed ego de fertilitate capio ex adjuncto Amaseni irrigantis agros Anagnienses, aut (ut vocat Plinius) Anagninos. Juvat Silius l. VIII. qui, 'Queis putripinguis sulcaris Anagnia gleba.' Et l. XII. 'frugiferis Cerealis Anagnia glebis.' Macrobius V. 18. ait, Anagniam fuisse nobilissimam Hernicorum urbem. Incidit suspicio an legendum in Poëta *pascis*, ut fiat similis apostrophe ad urbem, et fluvium. *Cerda.*

Pascis] In nonnullis codicibus, *pascis* habetur per apostrophen, ut conveniat cum sequenti membro, 'Quos, Amasene pater:' alii agnoscunt *pascit*. Pierius.

685 *Quos, Amasene pater*] Aut pascis: ut sit Antiptosis. Nam *Amasenus* est fluvius, qui Anagnienses agros inrigat. *Servius.*

Quos, Amasene pater] De oppido Anagnia Cluverius consulendus l. III. p. 981. et de Amaseno amne eodem p. 1008. *Emmeness.*

Arma] Scuta. *Servius.*

686 *Nec clipei*] Scuta majora: dicta ab eo quod celent corpus, ἀπὸ τοῦ κλέπειν. *Idem.*

Nec clipei currusve sonant] In antiquis aliquot codicibus, per *que* copulativam, non per *ve* disjunctivam particulam legitur: 'nec clupei currusque.' Sed *Currusve* receptum magis. *Pierius.*

687 *Liventis plumbi*] Plumbeis massulis pugnabant. *Donatus.*

Glandes Liventis plumbi] Sphærulæ bombardicæ sunt. Ovid. l. VII. 'Contorto verbere glandes.' Olim, ante usum bombardarum, apparet missas fuisse fundis. *Hartung.*

Glandes Liventis plumbi spargit] Indicat funditores, etiamsi abstineat a nomine fundarum. Clare Propertius explicat el. IV. 3. 'Plumbea cum tortæ sparguntur pondera fundæ:' et dubio procul ad Virgilium allusit. Lucretius etiam l. VI. dixit, 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.' Etenim telum, quod e funda rotabatur, erat glans plumbea. Seneca Nat. Quæst. II. 56. 'Liquescit excussa glans funda.' Ovid. Metamorph. II. 'Balearica plumbum funda jacit.' Neque tamen semper plumbum, sed interdum lapides. Diodorus de funditoribus Belearibus: βάλλουσι λίθους πολὺ μείζους τῶν ἄλλων: *jaciunt lapides multo majores quam alii.* Imo Isidor. definiens ita ait: 'Funda, quod ex ea fundantur lapides.' Lege in Æn. IX. ad illud, 'Et media adversi liquefacto tempora plumbo Diffidit.' Dictum *liventis* ex naturali colore hujus metalli, quod lividum. Quod vero Virg. per verbum *spargit*, Statius per *pluo*, Theb. l. VIII. 'stridentia funda Saxa pluunt.' *Cerda.*

Liventis plumbi] De quo Lipsius in Poliorcet. Dial. IV. 2. et 3. et De Militia Rom. Dial. V. 19. *Taubm.*

688 *Fulvosque lupi de pelle galeros*] *Galerus* genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit, *hoc galerum*. *Servius.*

Fulvosque lupi de pelle galeros] Galerus genus est armaturæ, loco galeæ, ut vult Varro. Putat Junius respondere illi, quem Dionys. vocat πίλον κωνοειδῆ, quia turbinata figura. Lazius VIII. 14. nominat 'pileos hiemales.' Puto itaque duplex esse discrimen inter galeam et galerum. Primum, galerus acuminatior et turbinatior galea. Alterum, galerus erat e pellibus ferarum, cum galea ut plurimum ex ære. Itaque, quod Herodotus ait l. VII. Thraces gestasse cassides e pelle vulpina: quod Strabo l. XI. Albanos et Hiberos pugnare galeis ferinis; et quoscunque mihi offeras, qui multi; hos (inquam) omnes possum referre ad galeros. Notat tamen acute Lipsius l. III. de Milit. Rom. velitem Romanum sæpe e lupo Romana fera, et Romuli nutrice, galeas sibi adaptasse, et eo respectum hic a Marone, ut etiam a Propert. Eleg. IV. 11. 'Et galea hirsuta compta lupina juba:' atque a Polybio scribente, ubi ait de castrametatione, in hunc modum: 'Adornatur præterea miles et simplici casside, cui lupi pellem imponunt.' Itaque non minus auctores isti alludunt ad feram Romani Imperii, quam Virg. Æn. I. ubi de Romulo ait, 'lupæ fulvo nutricis tegmine lætus.' Sed redeo ad galeros, quos dici etiam cudones, jam alii adnotarunt, ex illo

Silii, 'caput his cudone ferino stat cautum:' iterum; 'cudone comantes disjecit crines.' Cudonem enim recte nominaris pileum coriaceum, sive pellitum. His omnibus directe opponuntur λυκόποδες. Sunt hi, qui habebant amictos pedes lupinis pellibus. Horum meminit Aristophan. in Lysist. ubi vide interpretem. *Cerda.*

Galeros] De Galero, pileo facto ex pelle, Solerius p. 249. *Emmeness.*

689 *Tegmen habent capiti*] In plerisque codicibus antiquis, *habent* numero multitudinis notatum est, et quod superius adnotavimus *tegimen*, ut *regimen*. Eadem proportione hoc quoque loco scriptum inveni *tegimen* per Proceleusmaticum. Sed magis placet eruditis *tegmen* per syncopam. Sicubi enim Proceleusmaticus pes apud Virgilium invenitur, ex iis ille dictionibus constat, quæ vocalium hiatum habeant, vel ut ex figura aliqua syllabæ duæ in unam coire possint, vel ex duabus vocalibus altera consonans fieri, ut in vocabulis, *Parietibus* et *Ariete*, *i* potest in consonantem solidescere, et in *genua labant*, *u*, ut nonnulli putant, pari modo pro consonante censeri. *Pierius.*

Vestigia nuda sinistri Instituere pedis] Atqui ipse est in pugnantibus primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conveniebat esse, quasi ab armis remotum. *Serv.*

690 *Instituere*] Aperte ex Lucret. l. IV. 'Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.' Bene autem advertit Gifan. dici hoc ex disciplina gladiatorum, atque esse pugilum προβολήν: sicuti 'ponere vestigia.' Cicero enim in III. in Anton. 'Ille autem ex Myrmillone dux, ex gladiatore Imperator, quas fecit strages, ubicunque posuit vestigia?' Inde de equo militari Virgilius, cum primum incipit ingredi gradibus compositis, 'vix summa vestigia ponat arena.' Et aperte de re militari Lucretius l. III. 'Te sequor, o Grajæ gentis decus, inque tuis nunc Fixa pedum pono pressis vestigia signis.' Ergo Virgilius in re quoque belli 'instituere vestigia,' signans certam militum disciplinam, et institutionem in figendis pedibus, in regendis vestigiis. Debes hæc Gifanio: et mihi Philostratum, qui in Heroicis loquens de cursu, militari exercitatione, ait, ἴχνη μεγάλα ἐντετύπωται τοῖς δρόμοις: *magna curriculis impressa vestigia sunt.* Cerda.

Pero] Rusticum calceamenti fuerat genus. *Servius.*

Crudus teg. alt. pero] *Crudum peronem* videtur dixisse, ut Apollon. ὠμοὺς ἱμάντας πυγμῆς, μύρμηκας· tum etiam *crudum*, quod sit calceus rusticus e crudo corio: πηλοβατὶς, ἀρβύλη, φαικάσιον, καρβατίνη. Græci autem πεζέτερον militem altero pede nudum, altero armatum vocant: quam vocem Pollux Macedonicam esse vult; unde et socios Philippi πεζετέρους. Alii πεζαίτερον malunt. *Germanus.*

Crudus pero] Id est, dextrum pedem vestibat calceus rusticus e crudo corio. Rævardus tamen I. 8. Var. per *perones* intelligit non rusticos, cum Servio; sed cum Tertulliano, 'puros calceos,' quibus per nives, glacies, imbresque usi sint: immo et *perones* magistratuum gemmis insignitos legi annotat. *Taubmann.*

Pero] De hoc rusticorum calceamento vide Balduinum de calceo c. 17. *Emmeness.*

691 *At Messapus equum domitor*] Hic per mare ad Italiam venit. Unde Neptuni dictus est filius: quem invulnerabilem ideo dicit, quia nusquam periit nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse propter Neptunum dicit, quia aquarum Deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit ejus socios, et eos comparat cycnis. *Domitor* autem *equorum*, quasi animalium quæ pater invenerat. *Servius.*

Messapus] *Mesapus* varie scribitur in codicibus antiquis, aliis *ss*, aliis *pp* geminantibus: id quia nondum a ve-

teribus Grammaticis observatum, neque in marmoribus usquam a me lectum est, in medio relinquam. *Pierius.*

At Messapus] De hoc *Messapo*, qui Græcis *Anthedonius*, vide Turneb. XXII. 3. Ideo autem *Neptuni filius* dicitur; quia per mare in Italiam venit. *Equorum domitor;* quia equum Neptunus invenit. Ignis ei nocere non potest: quia parens est aquarum Deus: *invulnerabilis;* quia nusquam periit in bello. Ab hoc Ennius originem vult ducere, ut Silius l. XIV. meminit: 'Ennius antiqui Mesapi ab origine regis:' unde et *cantantes* inducit ejus socios, eosque *cygnis* comparat. *Taubmann.*

692 *Sternere*] In antiquis aliquot exemplaribus, *nec sistere* legitur. Sed *sternere* malunt omnes. *Pierius.*

693 *Jam pridem, &c.*] Habet cognationem cum hoc versu illud Æn. I. ubi Cupido, 'vivo tentat prævertere amore Jampridem resides animos, desuetaque corda.' Et illud l. VI. 'Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis Agmina.' Ut vero Virg. 'resides populos' in re belli: ita Horat. Od. III. 3. 'bellum resedit.' Demosthen. in Philip. de his qui otiosi ad bellum, καθημένους, id est, sedentes. *Cerda.*

694 *Agmina in arma voc. sub.*] Respexisse hic Virgilium ad militarem evocationem, non solum interpretes Donatus et Servius, sed etiam putant Briss. de Form. l. IV. et Lipsius de milit. Rom. l. I. Quod tamen vocari in dubium potest. Itaque in Virgilio subitaria est militia, non evocatio. Livius l. III. 'Hernici et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites, ita tum repentina auxilia vocabant, jussi.' Quid quod Virgilii militia tota est cum tumultu, ac proinde subitaria? Idem Livius: 'Senatum censere subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.' Pro illis tamen est, tum *vocat:* tum dici ea agmina *desueta bello,* quod proprium fuit Evocatorum, quod ex Dione apparet l. XLV. dicti enim sic, ὅτι πεπαυμένοι τῆς στρατιᾶς ἐπ' αὐτὴν αὖθις ἀνεκλήθησαν: *quod defuncti militia iterum ad eam revocentur.* Sed primum languidum est, cum enim vox signata sit *evoco,* sciret profecto Poëta rem ita disponere, ut signatum verbum poneret. Alterum æque est languidum; nam evocatio nunquam legitur in subitario bello, quale exhibet Virgilius; neque in multis exemplis a Lipsio congestis, tale quid invenias. Neque vero scio, cur statim dici debeat bellum Evocatorum, quod fit a desuetis, cum multa alia desiderentur. *Cerda.*

Ferrumque retractat] Id est, iterum tractat quod jam tractare desueverat: sic Horat. 'Ceæ retractes munera næniæ.' *Emmeness.*

695 *Hi Fescenninas acies*] *Fescennium* oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. Hi autem populi ab Atheniensibus ducunt originem. *Servius.*

Fescenninas] Pulchre milites cantantes exhibiturus e Fescennio advocat, ubi carmina nuptialia inventa, ac proinde joci, cantiones, et omnis παῤῥησία ἀναιδής. Hoc oppidum ab Argivis ducit Solinus c. 8. et *Fescennium* nominat. Mirum, cum Plinius III. 5. *Fescenniam* dicat: et huic simia illa hærere soleat. Est et discrimen alterum; nam Fescennium Plinius Etruriæ, Servius Campaniæ attribuit. Sed correctior Servius Danielis adimit hoc, quod pertinet ad Campaniam. *Cerda.*

Fescenninas] *Fescennium,* vel *Fescennia,* Thusciæ mediterraneæ oppidum, hodie *Civita Castellana:* hinc *carmina,* item *licentia Fescennina,* apud Livium. *Taubmann.*

Fescenninas] Hoc oppidum per *a* et *um* terminatur; Dionysio dicitur φασκένιον, sed mendosum putat Cluver. ant. Ital. l. II. p. 550. ubi plura de hac urbe. De *Fescenninis versibus,*

id est, impudicis, Macrob. Saturn. II. 4. *Emmeness.*

Æquosque Faliscos] *Faliscos* Haliscus condidit. Hi autem immutato *H* in *F*, *Falisci* dicti sunt: sicut *febris* dicitur, quæ ante *hebris* dicebatur: *Formicæ*, quæ *Hormiæ* fuerunt, *ἀπὸ τῆς ὁρμῆς*. Nam posteritas in multis nominibus *F* pro *H* posuit. *Æquos* autem dicit, id est, justos, quia populus Romanus missis decemviris, ab ipsis jura fecialia et nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit, quas ab Atheniensibus habuerant. *Servius.*

Faliscos] De Faliscis agit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 538. et 545. docet Soractem esse Faliscorum montem: de his urbium, populorum, montium, &c. nominibus nostrum imitatus canit Sil. Ital. l. VIII. *Emmeness.*

696 *Hi Soractis habent arces*] *Soracte*, qui est mons apud Hirpinos haud longe a Flaminia: de quo Horatius, 'Vides ut alta stet nive candidum Soracte.' *Servius.*

Arces] De hoc in XI. Posuit *arces*, pro montes. Sic de Romanis montibus: 'Septemque una sibi muro circumdedit arces.' Et Georg. IV. 'flerunt Rhodopeiæ arces.' *Cerda.*

Soractis arces] *Soracte*, mons in Faliscis vicinus Flaminiæ, in quo Apollo colebatur. V. N. Æn. XI. 785. Hor. Od. I. 9. 'Vides, ut alta stet nive candidum Soracte.' *Taubmann.*

Flaviniaque arva] Locus est in Italia, Flavinium nomine. *Servius.*

Flavinia arva] Flavinii oppidi meminit Cluver. Ital. ant. p. 550. *Emmeness.*

697 *Et Cimini cum monte lacum*] Et lacus, et mons hoc nomine appellantur. Sane hoc fabula habet: Aliquando Hercules ad hos populos venit, qui cum a singulis provocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse dicitur vectem ferreum quo exercebatur: qui cum terræ esset affixus, et a nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Unde immensa vis aquæ secuta est, quæ Ciminum lacum fecit. *Serv.*

Cimini] Lacus et mons Cimini post Sutrium est, prope Viterbium. Lacus hodie *il Laco di Vico;* Mons etiamnum *Ciminus* vocatur. *Taubmann.*

Et Cimini cum m. l.] Ciminus mons est et lacus. Vide Cluver. ant. Ital. l. II. p. 560. et de lucis Capenis p. 547. *Emmeness.*

Lucosque Capenos] Hos dicit Cato Vejentum condidisse auxilio regis Propertii, qui eos Capenam, cum adolevissent, miserat. Unde et porta *Capena*, quæ juxta Capenos est, nomen accepit. *Servius.*

Lucosque Capenos] Ab his dicta Capena porta, quæ postea Appia, et nunc Sancti Sebastiani. Primum scribit Servius, alterum Frontinus de Aquæ ductibus, tertium Marlianus. *Cerda.*

698 *Æquati numero*] Digesti in ordinem. Hinc *sæpenumero* scripsi: hoc est, ordine, congruenter, sicut decebat, rationabiliter. *Servius.*

Ibant æquati numero] Hom. Il. Λ. *Τῶν δ' ὡς ὀρνίθων πετεηνῶν ἔθνεα πολλὰ Χηνῶν, ἢ γεράνων, ἢ κύκνων δουλιχοδείρων Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι καϋστρίου ἀμφὶ ῥέεθρα, Ἔνθα καὶ ἔνθα ποτῶνται ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσι Κλαγγηδὸν προκαθιζόντων, σμαραγεῖ δέ τε λειμών·* et Apollon. l. IV. *Ἠ ὅτε καλὰ νάοντος ἐπ' ὀφρύσι πακτωλοῖο Κύκνοι κινήσωσιν ἑὸν μέλος, ἀμφὶ δὲ λειμὼν Ἐρσήεις βρέμεται, ποταμοῖο δὲ καλὰ ῥέεθρα.* Ut autem hic 'longa canoros Dant per colla modos,' *δολιχαύχενας κύκνους* Ep. Gr. ut hic Hom. *δουλιχοδείρους·* et ut hic *nubem volucrum*, Epigr. l. III. *Ἀλκιμένης πτανῶν εἶργον ἄπωθε νέφος·* et eodem libro, *Οὖλον ἀνηρίθμων κεῖνο νέφος γεράνων.* Facit autem ad hunc locum Virgilii, superioris illius recognitio Georg. I. 'Varias pelagi volucres, et quæ Asia circum Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri.' *Asia* autem palus, et pratum *Asium*, in Lydia sunt. Nimirum et Apollonii interpres scribit,

principio Lydiam vocatam fuisse Asiam: *ἀσία γὰρ τὸ πρότερον ἐκαλεῖτο ἡ λυδία, καὶ ὅμηρος ἀσίῳ ἐν λειμῶνι, καὶ ἡ κιθάρα ἀσία λέγεται.* Quod autem epitheton dat cycnis a raucedine Maro, secundum morem patrium et provinciæ locutum poëtam vult Servius; tanquam in Italia rauciores sint, et habeantur olores *ᾠδικώτεροι*. *Germ.*

Regemque canebant] *Canere* sæpe Latinis quod laudare. Horat. Epod. 9. 'Galli canentes Cæsarem.' et Plin. 'Cato brassicæ miras laudes canit.' Ecl. VI. 3. 'cum canerem reges et prælia.' *Emmeness.*

699 *Ceu quondam*] Harum avium comparatione ostendit hos inertes et deliciosos. *Donatus.*

Ceu quondam] Vide Scal. Poët. v. 3. *Taubmann.*

Liquida inter nubila] Pura: sed nihil tam contrarium nubibus: nam liquidæ non sunt, ut in quinto diximus, ubi est, 'Liquidis in nubibus arsit arundo.' Unde *nubes* pro aëre accipiamus positas. *Servius.*

700 *Et longa canoros Dant per colla modos*] Secundum Plinium, qui ait in naturali historia, 'cycnos ideo suavius canere, quia colla longa et inflexa habent: et necesse est eluctante voce per longum et flexuosum varias reddere modulationes.' *Idem.*

Canoros Dant per colla modos] In locis ab Homero desumptis hunc numerat Macrob. v. 8. Cygnos cantare suaviter satis circa horam præcipue mortis fabulantur passim poëtæ. Omissis aliis Ovid. epist. Heroid. VII. 'Sic ubi fata vocant, udis abjectus in herbis Ad vada Mæandri concinit albus olor.' Sed merito explodit illam sententiam Ælian. Var. hist. I. 14. Vide quæ Cerda ad vs. 705. notavit. *Emm.*

701 *Sonat amnis et Asia*] Caystrum dicit, qui cohæret Asiæ paludi; quam cum significamus, *A* longa est: cum sit brevis si provinciam significare voluerimus, quod significatur in Georgicis, ut, 'Atque Asia circum Dulcibus in pratis rimantur prata Caystri:' nam cum Asiam de provincia dicimus, *A* brevis est, ut, 'Postquam res Asiæ.' *Servius.*

702 *Pulsa palus*] Ita Propert. II. 26. 'Lernæ pulsa repente palus.' Et Tibull. emendante Scaligero: 'Exiguus pulsa per vada linter aqua.' *Cerda.*

704 *Misceri*] Silius l. XII. 'Miscebat primas acies.' *Idem.*

Gurgite ab alto Urgeri nubem] Eodem plane sensu Georg. I. 'urget ab alto Notus.' *Idem.*

705 *Volucrum raucarum*] *Raucum τῶν μέσων* est, sicut *grave olens.* Nam legimus, 'Graviter spirantis copia Tymbræ.' Sciendum tamen Virgilium secundum morem provinciæ suæ locutum, in qua bene canentes cycni rauciores vocantur. *Servius.*

Volucrum raucarum] Non placet Serv. Dicuntur cycni rauci, quia nihil tenue aut argutum, sed raucum quid insonant. Sed nec fortasse tale quidpiam: nihil enim canunt, necque in morte. Sed Poeta sequitur opinionem ita existimantium. Cantum illorum referendum puto ad complosionem alarum, idque ex Nazianzeno, et Dione Chrysostomo. Adjicio nunc Philostratum utrique assentientem l. I. Icon. ubi ait pictum Zephyrum venustuli adolescentis forma, qui flatum mitteret in cycnos; et addit, *καὶ αἱ πτέρυγες ἥπλωνται τοῖς κύκνοις πρὸς τὸ πλήττεσθαι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου*: *Cycnis extensæ sunt alæ, ut vento feriantur.* Et loco alio ejusdem libri, ubi sermo est de Phaëtonte, loquens etiam de cycnis ait: *Ζεφύρῳ τε χρήσονται πρὸς τὴν ᾠδὴν ἐλαφρῷ καὶ ἐνοδίῳ*: *utentur ad cantum Zephyro levi, atque ad iter congruo.* Ejusdem est opinionis Phile in Jambis suis, ita scribens de cycnis: *Ἀνίσταται γὰρ τῶν πτερῶν ἡ πυκνότης, Νευρῶν τάσιν γ' ἔντεχνον ἐκμιμουμένη, Καὶ πλῆκτρον εὐθὺς ὁ Ζέφυρος ἐπιγίνεται*: *Erecta sursum namque pennarum seges, Attemperatos callide nervos refert, Quos Zephyrus im-*

pellens velut plectrum ferit. Hæc ille; tametsi addat statim, illos quoque harmoniam edere *τραχήλου βαρβίτῳ, colli barbito.* Ita quippe ille barbiton colli, ut Virg. 'dant per colla modos.' Callimachum ad alas refero, cum ait hym. Apollin. *ὁ δὲ κύκνος ἐν ἠέρι καλὸν ἀείδει*: *Cycnus modulatur dulciter in aëre.* Simile proditur de cicadis: tantum enim alas commovent, cum edunt argutulum illum strepitum. Sic Epigram. l. III. cicada ipsa loquens, *λιγυρὰν μοῦσαν ἐνίειν ἀπὸ πτερύγων*: *immittebam ab alis dulcem cantilenam.* Cerda.

Volucrum nubem] Græca ratione: ita Epigr. l. III. legitur *νέφος πτανῶν*, item *γεράνων*, pro vi et copia. Ita apud Livium l. v. 'nubes equitum peditumque:' et Stat. 'nubes armorum.' *Taubmann.*

706 *Ecce, Sabinorum prisco de sanguine*] Usurpat hoc. Nam Clausus Sabinorum dux, post exactos reges cum quinque millibus clientum et amicorum Romam venit: et susceptus habitandam partem urbis accepit: ex quo *Claudia* et tribus est et familia nominata. *Servius.*

Ecce Sabinorum] Cum historia, quam attuli in Explicatione, consonant Liviana hæc l. I. ubi Publius Decius ita loquitur cum Appio Claudio: 'Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ seu Ap. Clausum, seu Appium Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.' Nihil clarius ad illustrationem Poëtæ, qui a Clauso nominat Claudiam gentem. Audi eundem l. IV. 'Claudiam certe gentem post Reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum.' Ratio hujus mutationis hæc est. Qui Romam commigrabant aliunde, ut Romanis gratiores essent, ac proinde jura civitatis consequerentur, aptabant sua nomina ad formam nominum quæ erant in urbe, facta aliqua literarum mutatione. Inde Lucumo ille Demarati filius, qui Romam cum Tarquiniis venit, comparato ibi domicilio, dictus est Lucius Tarquinius, non Lucumo. Sic Appius Clausus, vel potius Atta Clausus, mutatus est in Appium Claudium: et mox præcedente tempore iidem Claudii dicti quoque sunt Clodii, quod ait Suetonius: verba postea afferam. Dixi Appium Clausum dicendum Attam; nam ita nominat illum Tacit. Annal. l. XII. et Livius l. II. clare: 'Atta Clausus, cui postea Appio Claudio Romæ nomen fuit.' Quin in Vaticano reperiri codice *Attum*, sive *Attium*, jam Lipsius monuit. Credibile itaque in primo loco Livii, quem attuli, legendum esse *At.* non *Ap.* Porro ad vestigia Virgilii, et ab hoc filo historiarum Silius l. XVII. 'Hic prisca ducens Clausorum ab origine nomen Claudia.' Et Ovid. in Fast. 'Claudia Quincta genus Clauso referebat ab alto.' *Cerda.*

Prisco de sanguine] De antiquis Sabinis. *Servius.*

Prisco de sanguine] Strabo l. v. *ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες*: *Sabini autem gens est antiquissima, et aborigenes.* Plutarchus colonos fecit Lacedæmoniorum, et huc refert Sabinorum virtutem. Verba ejus: *Σαβῖνοι πολλοὶ μὲν ἦσαν, καὶ πολεμικοὶ, κώμας δὲ ᾤκουν ἀτειχίστους, ὡς προσῆκον αὐτοῖς μέγα φρονεῖν, καὶ μὴ φοβεῖσθαι Λακεδαιμονίων ἀποίκοις οὖσιν*: *Sabini gens magna, et bello boni, vicos incolebant sine mœnibus, habebant ingentes animos, ut qui coloni Lacedæmoniorum.* Cur ergo antiquitas Virgiliana non referatur ad hanc originem. *Cerda.*

Magnum Agmen] Propter quinque millia clientum. *Servius.*

708 *Claudia nunc a quo*] Gentis Claudiæ, a Clauso deductæ, mentionem facit honorificam Tacit. Annal. l. XII. per multos annos, sine adoptione, suo gentili decore continuæ et nixæ, his verbis, de Claudio impera-

tore: 'His evictus, biennio majorem natu Domitium filio anteponit, habita apud Senatum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Appio Clauso continuos duravisse.' *Germanus.*

Claudia] Cum extet in Vate grande hoc Claudiorum elogium in gratiam suorum Principum, placitum audias aliquot ejusdem gentis elogia. Sueton. in Tiber. c. 2. 'Notissimum est Claudios omnes, excepto duntaxat P. Clodio, optimates, assertoresque unicos dignitatis, ac potentiæ patriciorum semper fuisse.' Apud Livium l. VI. Appius Claudius audit, 'Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in Rep. patrum majestate fuisse,' quod ipse postea Appius firmat. Rarum est illud quod Tacit. Annal. l. XII. scribit, ubi sermo est de adoptato Domitio: 'Adnotabant periti, nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atta Clauso continuos duravisse.' Æstimetur intervallum Consulum, et hoc esse rarum apparebit. Ab hac fortasse sobolis ubertate Poëta signate postea, *diffunditur.* Idem Tacit. Ann. IV. 'Sanctos, acceptosque Numinibus Claudios.' *Cerda.*

Diffunditur] Hoc per verbum *ἀνάγω* Philostrat. loquens de Evodiano, *γένος ἐς Νικήτην ἀνῆγεν.* *Idem.*

709 *In partem data Roma Sabinis*] Hoc de alia traxit historia. Nam post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et Titum Tatium fœdus, recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent cives Romani, excepta suffragii latione. Nam magistratus non creabant. *Servius.*

Postquam in partem data Roma Sabinis] In antiquis aliquot codicibus legere est, 'postquam pars est data Roma Sabinis.' Sed *in partem* usus est superius etiam Poëta noster: 'In partem prædamque.' *Pierius.*

710 *Amiterna cohors*] De Amiterno oppido. *Servius.*

Amiterna cohors] Pro oppido Amiterna. Qualis hæc urbs, et an Sabinorum sit, expedit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 685. *Emmeness.*

Priscique Quirites] Id est, Sabini. *Prisci* autem ideo, quia post fœdus Tatii et Romuli placuit ut quasi unus de duobus fieret populus. Unde et Romani, *Quirites* dicti sunt, quod nomen Sabinorum fuerat a civitate Curibus: et Sabini a Romulo *Romani* dicti sunt. *Servius.*

Amiterna cohors, priscique Quirites] Plinius III. 12. eodem ordine, quo hic Poëta, *Sabinorum, Amiternini, Curenses.* Itaque principe loco post Sabinos constituit Amiterninos, et deinde Curenses. Atque adeo *prisci Quirites* Virgilii, sunt *Curenses* Plinii. Nam Quirites a Curibus, auctore Plutarcho, et omnibus. Cur vero Curenses vocat priscos Quirites, rationem suppeditat Strabo l. v. 'Curis, urbs quondam insignis, nunc autem viculus, e qua exciti sunt T. Tatius et Numa Pompilius, qui Romæ regnarunt.' Ergo, *prisci Quirites,* non sunt Romani, sed Curenses, qui ante Romanos, imo a quibus Romani ipsi. *Cerda.*

711 *Ereti manus omnis*] Oppidum est dictum a Junone, id est, *ἥρας*, quæ illic colitur. *Servius.*

Ereti, Mutuscæ] In codicibus aliquot antiquis, *Heriti.* Sed omnino *ἥρητος* Græce scribitur: et quamvis *ἀπὸ τῆς ἥρας*, in honorem cujus positum oppidum ajunt, deducatur: nusquam tamen in Græcis auctoribus adspirationem observavi, parceque in Latinis, et in antiquis Valerii Maximi codicibus, 'prope vicinum Sabinæ regionis Eretum,' scriptum est absque adspiratione, quam dictionem nonnulli ita depravarunt, ut *fretum,* scripserint. *Mutuscæ* quoque varie scribitur, sed inemendate; veluti su-

perius in plerisque codicibus, *lucosque Calenos,* pro *Capenos* invenias. *Pierius.*

Ereti manus omnis] Dictum hoc oppidum ἀπὸ τῆς Ἥρας, *a Junone,* quæ ibi culta, Servius scribit. Et Solinus c. 8. 'Heretum a Græcis, in honorem Heræ. Sic enim Græci Junonem vocant.' Strabo in Sabinis constituit: verba ejus, Ἤρητον τῆς σαβίνης κώμης. Nunc vicus parvus. Græci jam Ἔρετον, jam Ἥρετον. Vicum hunc celebrem fuisse figlinis jam alii scripserunt; inde *Eretinas mentes,* pro stupidas, quasi argillaceas, et cretaceas, dictas Fulgentius observavit ex vetere scriptore et ab illo Turneb. XVI. 10. Verba antiqui scriptoris sunt: 'Averruncassit Diva tam Eretinas hominum mentes.' Hanc Divam, Junonem possum explicare, ex dictis initio hujus Notæ. Simile apud Strabonem l. II. σκαπονέως δίκην: nam fossor quoque pro stupido, ut et argillaceus. Sic Pers. Sat. 5. 'nec cum sis cetera fossor,' id est, stultus: quasi hujuscemodi operarii totius sint eruditionis expertes. Sunt, qui versum Persii ad finem Sat. 1. de Ereto capiant, 'Fregerit heminas Ereti Ædilis iniquas.' Alii *Areti* legunt. *Cerda.*

Ereti] Oppidi nomen, quod hodie *Monte Rotondo,* positum est haud procul Tiberis ripa in edito colle. Vide Cluver. ant. Ital. l. II. p. 667. *Emm.*

Oliviferæque Mutuscæ] Hæc *Trebia* postea dicta est, quam modo *Tribulam* dicunt: apud quam Hannibal delevit populum Romanum. Lucanus, 'Cannarum fuimus Trebiæque juventus.' *Servius.*

Oliviferæque Mutuscæ] Sunt Mutuscæ inter Sabinos, ut clare Plinius III. 12. et Ortelius in Indice, et alii. De toto autem Sabinorum tractu ita Strabo l. V. ἅπασα δ' αὐτῶν ἡ γῆ διαφερόντως ἐλαιόφυτός ἐστι, καὶ ἀμπελόφυτος: *ager illorum egregie olivetis, et vinetis consitus est.* Sed signate de Mutuscarum voluptatibus, deliciis, blandimentis extat Epigramma Martialis l. V. 'Humida qua gelidas submittit Trebula valles, Et viridis cancri mensibus alget ager, Rura Cleonæo nunquam temerata leone, Et domus Æolio semper amica Noto, Te Faustine vocant, longas hic exige messes Collibus, hibernum jam tibi Tybur erit.' Est videlicet Trebula eadem cum Mutuscis, tantum diversum nomen. Plinius III. 12. 'Trebulani, qui cognominantur Mutuscæi.' Errat vero insigniter καὶ ἀνοήτως Servius, cum scribit, hanc Trebulam Mutuscæam esse eam, quæ postea dicta Trebia, ubi Annibal Romanos delevit. Etenim Trebia exitialis Romanis in agro Placentino fuit, longe a Sabinis, et horum Trebula. Sunt qui nominent Mutuscas, et Mutustas. Nunc dici Trevium animadvertit Barbarus in Castig. Plinianis. Sunt qui Mutuescas, et Mutuescanos nominent, ex lapidibus. *Cerda.*

Mutuscæ] Errorem Servii confundentis oppidum Trebulam et amnem Trebiam, apud quem Hannibal exercitum Romanum memorabili prælio fudit, notavit Cluver. ant. Ital. l. II. p. 683. *Emmeness.*

712 *Qui Nomentum urbem*] Hoc ex sua persona dicit poëta. Nam adhuc civitas Nomentana non fuerat, ut in sexto ait, 'Hi tibi Nomentum et Gabios.' Item, 'Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.' *Servius.*

Nomentum] Numerantur etiam Nomentani a Plinio inter Sabinos III. 12. Imo ait Strabo l. V. agrum Sabinum esse, qui a Tyberi usque Nomentum protenditur. Ab hoc Nomentana via, qua scilicet Nomentum itur. *Cerda.*

Nomentum] Oppidum in Sabinis. hodie *Lamentano.* Distat ab urbe M. P. X. *Taubmann.*

Nomentum] Alii Latinis, alii Sabinis adscribunt. Rationem addit Clu-

ver. ant. Ital. II. 666. Meminit etiam noster Æn. VI. 773. *Emmeness.*

Rosea rura Velini] *Velinus* lacus est circa Reate juxta agrum, qui *Rosulanus* vocatur. Varro tamen dicit lacum hunc a quodam consule in Nartem vel Naren fluvium (nam utrumque dicitur) esse diffusum: post quod tanta est ea loca secuta fertilitas, ut etiam perticæ longitudinem altitudo superarit herbarum: quinetiam quantum per diem demptum esset, tantum per noctes crescebat. Quod Virgilius ad suam provinciam transtulit, dicens, 'Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.' *Servius.*

Rosea] Sunt quidem codices, in quibus *roscida* legatur, sed *Rosea* agnoscit Servius a loci nomine: legas tamen apud Plinium, '*Sabini*, ut quidam existimavere, a religione, et cultu Deorum *Sevini* appellati: Velinos incolunt lacus Roscidis collibus:' qui dubio procul ad Virgilianum carmen respexisse videtur. Ῥῶσος tamen agnoscunt Græci: unde *Rosius*, et *Roseus* gentile nomen. Quare Servius non imperite *Rosea* legit. *Pierius.*

Qui Rosea rura Velini] Velinus lacus, unde dicti Velini, situs est juxta Reate in agro Roseo (Servius Rosulanum vocat) hinc Poëta conjungit 'Rosea rura Velini.' Plinius XVII. 4. ita scribit: 'Cæsar Vopiscus, cum causam apud Censores ageret, campos Roseæ dixit Italiæ summum esse, in quibus perticas pridie relictas gramen operiret.' Est autem lacus Velinus, et campi Rosei, in agro Sabino, ut videas Poëtam nunquam degenerare; omnes enim Clausi Sabini comites ex agro Sabino elicit. Plinius clare III. 12. 'Sabini, ut quidam existimavere, a religione et Deorum cultu Sevini appellati: Velinos accolunt lacus Roseis campis.' Sic enim legendus locus Plinii admodum deformatus. Meminere præterea lacus Velini Columella VIII. 16. et Tacitus Annal. I. I. Prior persequens lacus piscatu nobiles; posterior loquens de conatu Tiberii volentis avertere flumina et lacus, per quos augescit Tyberis. *Cerda.*

713 *Tetricæ horrentis rupes*] *Tetricus* mons in Piceno asperrimus. Unde tristes homines, *tetricos* dicimus. *Servius.*

Tetricæ horrentis rupes] Montem hunc Sabinorum et horrore nubium, et rupium asperitate deformem esse, et inde homines dici tetricos, partim Servius, partim alii adnotarunt. Inde est, ut multi in Persio Sat. VI. legant, 'Jamne lyra, et Tetrico vivunt tibi pectine chordæ?' non *tetrico*, ut in vulgatis. Silius l. VIII. 'et a Tetrica comitantur rupe cohortes.' *Cerda.*

Tetricæ, &c. mont. Severum] Tetricus mons hodie *monte di S. Giovanni:* Severus *Monte negro* appellatur: de utroque videndus Cluver. ant. Ital. II. 692. *Emmeness.*

Montemque Severum] Proprium nomen montis est: sicut agri, *Roseus.* Servius.

Montemque Severum] Adjectivum agnoscit Marcellus cum respectu ad rupes montis Tetrici. Sed Servius, et Erythræus nomen proprium montis, et Erythæus adhuc in Sabinis. Et quidem nomina tam montis Tetrici, quam Severi, qui duo siti in Sabinis, nescio qui congruunt cum ipsis Sabinorum moribus. De quibus ita Livius loquens de Numa: 'Suopte ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit.' Quin Passeratius ait, Furias dictas a Propertio el. IV. 12. 'turbam severam.' *Cerda.*

714 *Casperiamque colunt*] *Casperia* et *Foruli* civitates sunt. *Servius.*

Casperiamque] Ex antiquis codicibus, omnino *Casperiam* legendum, non *Casperulamque.* Pierius.

Casperiamque] Oppidum est supra Cures circa fontes amnis Himellæ. *Aspra* vulgari vocabulo dicitur: vide Cluver. Ital. ant. II. 676. De Himella, qui fluvius fluit in Tiberim infra Narem, idem p. 607. *Emmeness.*

Forulosque] In antiquis aliquot codd. *ferulos*, habes, sed inemendate: ita *Himillæ*, pro *Himellæ*. Pierius.

Flumen Himellæ] *Hymella* fluvius est: et dixit *Hymellæ flumen*, ut 'Buthroti urbem.' *Servius.*

715 *Qui Tiberim Fabarimque bibunt*] Bene *bibunt*, nam Tyberis in Tuscia oritur: sed transit etiam per Sabinos. Unde *bibunt*, non *possident* dixit. Et sciendum Turno dari auxilium a tractu Piceni, Samnii, Campaniæ, et pro parte Apuliæ: omnis vero Tuscia superior et Venetia Æneæ præstat auxilium. *Fabarim* autem quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, et *Farfarus* dicitur. Plautus, 'Dissipabo te tanquam folia Farfari.' Ovidius, 'Et amœnæ Farfarus umbræ.' *Servius.*

Fabarimque] *Faburum* in antiquis aliquot codicibus habetur, sed apud plures *Fabarim*, lectione auctorum consensu comprobata. *Pierius.*

Fabarimque bibunt] Servii sententiam, quod *Farfarus* etiam appelletur, confirmare videtur nomen, quod hodie ei manet *Farfa.* Vide Cluver. ant. Ital. II. 707. Negat hoc Turneb. XV. 7. Farfari meminit Ovid. Met. XIV. 330. 'Narque tulit præceps, et amœnæ Farfarus umbræ.' Quid sit *bibere Tiberim et Fabarim* dictum Ecl. I. 63. et Ecl. X. 65. *Emmeness.*

Frigida misit Nursia] Piceni civitas. *Frigida* autem, aut re vera aut certe venenosa, nocens. Gracchi namque ubique in concionibus suis *Nursinos* sceleratos appellaverunt: et scimus amare Virgilium historiarum rem per transitum tangere. *Servius.*

716 *Nursia*] Plinius III. 12. Nursinos in Sabinis numerat, ut et Ptolemæus in tabula sexta Europæ c. 1. Nunc vocari Norzan Leander scribit. Sed cur *frigida?* Quia vere frigida, ait Serv. vel quia (ait idem) venenosa, et nocens. Probat. Nam Gracchi in concionibus solebant Nursinos appellare sceleratos. Solet autem Virgilius historias attingere in transitu. Ut hanc Servii Notam capias, adi quæ ego jam late Ecl. VIII. ad illud, 'Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.' Et Ecl. IX. ad illud; 'Heu cadit in quemquam tantum scelus.' Certe in tabula Ptolemæi prope Nursiam montes sunt, in quibus ut plurimum algor, et frigus: ut jam prima Servii explicatio probari queat. Addit vim Silius, qui lib. VIII. 'nec non habitata pruinis Nursia.' *Cerda.*

Nursia] Patria Sertorii: *frigida* dicitur, ut Cluver. Ital. ant. II. 691. quia sita est inter Apennini pruinas. *Emmeness.*

Hortinæ classes] Hortini equites, qui *classes* dicuntur. Unde et eorum tubas *classica* dicimus: et partes populi *classes* vocamus, quas quinque fuisse legimus. *Servius.*

Hortinæ classes] Id est, Hortini Equites: unde et eorum tubæ dicebantur *Classica. Hortanum*, vel *Horti*, oppidum Thusciæ, ab amœnitate hortorum sic dictum. *Taubmann.*

Populique Latini] Qui intererant Albani montis viscerationi. *Servius.*

Populique Latini] Ait Plin. III. 12. 'Infra Sabinos Latium est.' Itaque Poëta post Sabinos infert statim Latinos, ut proximos. *Cerda.*

717 *Infaustum interluit Allia nomen*] *Allia* fluvius haud longe ab urbe est: juxta quem Galli, Brenno duce, decimoquinto calendarum Augustarum die, deleto exercitu, post triduum etiam urbem vastaverunt, excepto Capitolio. Sane *Alia* dicitur, cui propter metri necessitatem unum *l* addidit, ut *Alliæ* diceret, sicut *reliquias* et *relliquias*: unde apparet bene dixisse Lucanum: 'Quos Aliæ clades.' *Servius.*

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen] Optime *infaustum nomen*, cum de Allia est sermo: hic enim fluvius infamiam contraxit, ex quo ad illum Romani fœde fusi fugatique sunt a Gallis. Inde Ovidius in Ibim *gravem* appellat: 'Hæc erat in fastis cui dat gravis Allia nomen.' Et de Arte I. *flebilem*, et Lucanus *damnatam* l. VII. 'Et damnata diu Romanis Allia fastis.' Silius l. VIII. 'horrificis sese extulit Allia ripis.' Cicero ad Attic. epist. IX. 4. 'Majores nostri funestiorem diem esse voluerunt Alliensis pugnæ, quam urbis captæ.' Infeliciter certe res omnis gesta Vitellio est, qui 'omni divino humanoque jure neglecto, Alliensi die Pontificatum maximum cepit.' Verba sunt Suetonii in ejus vita cap. 7. *Cerda.*

Allia infaustum nomen] *Allia*, fluvius distans ab Urbe Roma ad XI. lapidem, via Salaria: apud quem Romani a Gallis, duce Brenno, fusi sunt, et Roma inde capta, ad XV. Calend. Sextil. ut tradit Livius l. VI. Plutarchus in Camillo, ubi multa de inauspicatis diebus agit, *diem Alliensem* ἀποφράδα ἡμέραν vocat: qui Homero esset χίμαιρα δυσώνυμος. Talis erat et Cremerensis, et Cannensis, aliique. Lucanus l. VII. 'cedant feralia nomina Cannæ, Et damnata diu Romanis Allia fastis.' *Taubmann.*

Infaustum Allia nomen] Cladem Alliensem enarrat Livius V. 37. et seqq. Florus I. 13. Ab Allia flumine nomen habet, quod infra Farfarum est: parvum quidem, at fama apud Romanos seu potius infamia ingens. Ut Cluver. ant. Ital. II. 708. per simplex *l* scribunt: ut et Græci ἀλία ποταμὸς, ἀλίας ἡμέρα: vide Dausq. *Emmeness.*

718 *Marmore*] In plerisque codicibus antiquis, pro *marmore*, *litore* scriptum invenias. Sed in Romano, *marmore:* ita in Mediceo, et aliquot aliis. *Pierius.*

719 *Orion*] Nimbosum sidus, et ortu, et occasu. De occasu hic audis. De ortu Æn. I. 'Cum subito assurgens fluctu nimbosus Orion.' De utroque Aristotel. Meteor. II. 5. ubi et rationem exhibet: verba ejus: ἄκρατος δὲ καὶ χαλεπὸς ὁ Ὠρίων εἶναι δοκεῖ, καὶ δύνων καὶ ἐπιτέλλων, διὰ τὸ ἐν μεταβολῇ ὥρας συμβαίνειν τὴν δύσιν, καὶ τὴν ἀνατολὴν, θέρους, ἢ χειμῶνος· καὶ διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἄστρου, ἡμερῶν γίγνεταί τι πλῆθος: *Orion, et cum oritur, et cum occidit, incertus ac difficilis esse propterea videtur, quod ejus exortus, et occasus, tum, cum tempora evariant, commutanturque, ille æstate, hic hieme accidant. Idque propter sideris magnitudinem durat diebus pluribus.* Cerda.

720 *Vel cum sole novo torrentur aristæ*] Prima æstatis parte. Nam proprie Sol novus est octavo calendas Januarias: sed tunc non sunt aristæ, quas ab ariditate dictas esse constat. *Servius.*

Sole novo] Id est, prima æstatis parte. Ita Attici veteres τὸ κέντρον χειμερινὸν vocarunt, νέον ἔτος, quod inde inciperet computus anni prisci Solaris. *Novum Solem* Statius vocat etiam Kal. Januar. propter novos fasces Consulum. Vide Scalig. De Emendat. Temp. V. 12. *Taubmann.*

721 *Hermi campo*] *Hermus* Lydiæ fluvius, qui superfusus campis gignit fertilitatem. Unde arenas aureas fingitur trahere. *Servius.*

Hermi] Amnis est 'in sinu Smyrnæo' secundum Melam I. 17. quem locum illustrat Vossius. Hujus etiam meminit Plin. V. 29. 'A Smyrna Hermus amnis campos facit, et nomini suo adoptat.' *Emmeness.*

Lyciæ flaventibus arvis] Fertilis frugum provincia. *Servius.*

722 *Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus*] In plerisque antiquis codicibus, scriptum inveni, veluti prius in impressis legebatur, 'scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus:' lectionem vero illam 'tremit excita tellus,' quam nuper eruditissimi viri publicarunt, in Me-

diceo, et in Porcio, tantum ex manu scriptis codicibus vidi. *Pierius.*

723 *Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis*] Hunc Agamemnonis plerique comitem, plerique nothum filium volunt: qui cum venisset ad Italiam audito adventu Æneæ, in bellum ruit, non amore Turni, sed odio hostilitatis antiquæ. Unde ait, 'Trojani nominis hostis.' *Servius.*

724 *Halesus*] Fuisse hunc conditorem Faliscorum jam Turnebus astruxit XXII. 3. ex Ovid. Amor. III. 12. 'Argiva est pompæ facies, Agamemnone cæso, Et scelus, et patrias fugit Halesus opes. Jamque pererratis profugus terraque, marique, Mœnia felici condidit alta manu. Ille suos docuit Iunonia sacra Faliscos, Sint mihi, sint populo semper amica suo.' Quia vero hic ab Argis in Italiam venit, ideo Argolicum vocat Silius l. VIII. 'Nec non Argolico dilectum litus Haleso.' Solinus etiam cap. 8. 'Ab Haleso Argivo Faliscam.' *Cerd.*

Curru jungit Halesus equos] Ita maluit Poëta, quam, 'Jungit Halesus equos curru:' id quod plebejus quispiam P. fecisset. Spondeus enim disjunctus a subsequente dictione, quæ Dactylum instituit facere, moram jugandi equos nondum junctos connotat. De qua artificiosa verborum dispositione Scal. IV. 48. et Pontanus in Actio. Hic autem *Halesus* conditor fuit Faliscorum: ut docet Turn. XXII. 3. Ovid. Am. III. 12. Et *Agamemnonius* dicitur, sive quod comes, sive filius nothus Agamemnonis fuerit. *Taubmann.*

725 *Rapit populos*] Raptim adducit. Etiam Campaniæ loca commemorat. Nam Massicus mons est vitibus plenus. *Massica* autem dixit, ut *Mænala*. Servius.

Rapit populos] Silius l. VIII. 'Tellius æratas raptabat in agmina turmas.' Iterum loquens de Peligno, 'gelidoque rapit Sulmone cohortes.' Et l. XII. 'Raptum iter est, victorque moram non passus eundi.' Tacitus Annalium I. 'Expeditum exercitum in Chattos rapit.' *Cerda.*

Vertunt] Indicat arationem. Plinius XVIII. 16. 'Si evicerint herbæ, remedium unicum est aratio, sæpius vertendo, donec omnes aliæ radices intereant.' Sed de hoc jam in Georgicis. Solent Poëtæ hujusmodi catalogos virorum fortium amplificare simili opum narratione, ut quærant aliquod diverticulum, ne perpetua sit series nominum. Sic Valerius primo Argon. 'Proximus huic Butes Attæis dives ab oris, Innumeras nam claudit apes, longaque superbus Fuscat nube diem.' Dicit *nubem* de apibus, ut ante illum Virgilius. Redeo. In hac re multus est Homerus: ut enim Virg. in hoc catalogo ait venisse, qui arant montem Massicum felicem vitibus; ita ille Haliarton in sua recensione vocat ποιηένθ', *herbosam:* et Arnem πολυστάφυλον, *vitiferam:* et de Epidauro, ἀμπελόεντα, *vitibus consitam.* De Orchomeno, πολύμηλον, *pecorosum.* De Pteleo, λεχεποίην, *herbosum.* De Itone, μητέρα μήλων, *matrem ovium.* De Pyrrhaso, ἀνθεμόεντα, *floridam.* Et mille alia. Sic Statius in suo catalogo l. VII. 'Aulida qui Græcamque serunt, viridesque Platæas, Et sulco Peteona domant.' Et l. XII. in simili recensione, 'Dives, et Egaleos nemorum, Parnesque benignus. Vitibus, et pingui melior Lycabetos oliva; Venit atrox Ileus, et olentis arator Hymetti.' Et in l. IV. ubi similis recensio, 'pecorosaque Phyllos.' Iterum: 'Qui ripas Lincæe tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Nonnus l. XXVI. in simili ad bellum catalogo ait relictum εὔσπορον αὔλακα γαίης: *bene seminatum sulcum terræ.* Idem.

726 *Massica*] Vinum Massicum Campaniæ multis est nobile, uni Horatio nobilissimum, adeo crebra in illo mentio hujus vini. Sat. II. 4. 'Massica si cœlo supponas vina se-

reno.' Od. I. 1. 'veteris pocula Massici:' et Od. II. 7. 'oblivioso Massico;' quia cum hoc vino abeunt molestiæ. Et Od. III. 21. 'Quocunque lectum nomine Massicum Servas.' Plautus Pseud. scen. ult. 'Credo equidem potesse te scelus Massici montis uberrimos quatuor Fructus ebibere in una hora.' Sed de elogio hujus vini attuli Columellæ verba Ge. II. ad illud, 'et Bacchi Massicus humor.' Ejusdem meminit Virg. Ge. III. 'munera Bacchi Massica:' ubi vult significare vinum excellentissimum κατ' ἐξοχήν. Porro Massicum eundem esse cum monte Gauro, et tantum diversa nomina Abraham. asseverat. *Idem.*

727 *Aurunci misere patres*] Isti Græce *Ausones* nominantur. *Servius.*

Aurunci] Plin. III. 5. Auruncos numerat inter populos Latii. Quin hos esse antiquissimos Ausones et Servius scribit, et ex Isacio in Lycophronem astruit Abraham. Ortel. Inde Virg. diserte *patres* nominat, vel, ut legunt alii, 'Arunci misere senes.' Cum hac vetustate alludunt verba Ammiani, qui de illis, uti antiquissimis, ita loquitur lib. XXX. 'Auruncorum, Sicanorumque jamdiu leges ignotas, cum Evandri matre abhinc sæculis obrutas multis.' Et de Auruncis loquens Livius l. VIII. signate ait, 'mœnia antiqua eorum.' Dignum est quod sciatur etymon Auruncorum, qui sic dicti tanquam Averrunci. Antiqui enim et *auruncare* et *averruncare* pro eodem dixerunt: inde Auruncus Deus, sive Averruncus est, qui Græcis θεὸς ἀποτρόπαιος, *malorum aversor.* Habuit autem hæc gens id nominis, quasi ἀποσπασθέντες, id est, *avulsi, et aversi a suis sedibus,* quia errones et πλάνητες. De hoc latius Scaliger. in Festum. *Cerda.*

Sidicinaque juxta Æquora] Ab oppido quod *Sidicinum* dicitur. *Servius.*

Sidicina] Sidicinum in Campania ponit Plin. III. 5. Alio nomine Teanum. Ait enim: 'Teanum Sidicinum cognomine.' Strabo quoque σιδικινοῦ meminit; et Horat. epist. I. 1. 'cras ferramenta Teanum Tolletis, fabri,' &c. Et Teani fluminis in hoc tractu Orosius v. 18. Credo Poëtam posuisse in carmine Sidicinos post Auruncos, memorem historiarum. Fuit enim acre bellum inter Auruncos et Sidicinos, quod Livius scribit l. VIII. ab eo loco: 'Inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum,' &c. Subit mentem, an Sidicini dicti sint, quasi seditiosi. Nescio an aliquis probaturus sit conjecturam, cui certe favet tum Livii locus l. VIII. 'Toties jam Sidicini, aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant;' tum quæ de aliis populis non absimilia, ut quæ nuper de Auruncis, et quæ antea de Tetricis; et de urbe quam θαλάμας vocat Pausanias l. III. a susceptis ibi liberis a Tyndareo. Hoc enim etymon ab scriptore colligo. *Cerda.*

728 *Æquora*] Codices aliqui *æquora*, non *litora.* Utrumque ad variandam poësin. Nam qui de Auruncis dixerat, *collibus altis,* de Sidicinis proximis, *litora,* aut *æquora,* cum clara oppositione ad colles. Silius l. XII. *arva* nominat: 'Tum Sidicina legunt pernicibus arva manipulis.' *Idem.*

Cales linquunt] Civitas est Campaniæ. Nam in Flaminia est, quæ *Cale* dicitur. Est et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius captam a Perpenna commemorat. *Servius.*

Cales] Urbs quoque Campaniæ. Coloniam nominat Vellejus priore volumine, quam ait deductam Sp. Posthumio et Veturio Calvino Coss. Hanc etiam urbem infert ex memoria historiarum fidelis Vates. Hæc enim urbs et proxima est Sidicino, et inter utramque stricta amicitiæ fœdera. Itaque quemadmodum urbs utraque in Romam olim conspiravit;

sic nunc utraque in Æneam. Amat enim Virgilius similes historias in excursu indicare. Vide Livium ab eo loco l. VIII. 'Insequens annus, L. Papyrio Crasso, Cæsone Duellio Coss. Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat, Sidicinis finitimis arma conjunxerat.' Hujus urbis nomen ad Calain refert Silius l. VIII. his versib. 'Nec cædit studio vicinus sanguine miles, Quem genuere Cales, non parvæ conditor urbis, Ut fama est, Calais Boreæ, quem rapta per auras Orithyia vago Geticis nutrivit in antris.' Ex Silio habes *Cales* in Virgilio esse numeri multitudinis. Sed idem Silius in singulari libro XII. ubi ait: 'Threiciamque Calem, vestras a nomine nati Orithyia domos.' *Cerda.*

Cales] De hoc oppido, sive vico, *Cagli* dicto, Cluver. ant. Ital. l. II. p. 617. cujus meminit Horat. Od. IV. 12. 'Vinum Calibus pressum.' *Emm.*

Amnisque vadosi Accola Volturni] Fluvius juxta Cumas cadit in mare. *Servius.*

729 *Volturni*] Amnis Campaniæ vulgo accolis *Volturno* et *Voltorno* dictus, de quo Cluver. ant. Ital. l. IV. p.1093. non tantum amnem, sed et oppidum ejus nomine statuit in Campania Mela II. 4. Plin. III. 5. et Strab. l. V. *Emm.*

Saticulus asper] Populus Campaniæ asper moribus. *Servius.*

Saticulus asper] A Colonia *Saticula*, quæ a non nullis et *Satricula* appellatur. An in Campania, an in Samnio, non convenit. Adi disputantem hac de re fusius Cluver. ant. Ital. l. IV. p. 1183. *Emmeness.*

730 *Oscorumque manus*] Capuenses dicit, qui ante *Osci* appellati sunt, quod illic plurimi abundavere serpentes. *Servius.*

Oscorumque] Male in quibusdam antiquis codicibus, *Tuscorum* est. *Pierius.*

Oscorumque manus] Qui ante dicti fuerunt *Opici*, postea autem *Opsci*, vel *Obsci*, unde *Osci*; inter Ausonas numerandos putat Cluver. ant. Ital. l. III. p. 1059. ubi etiam de Osca lingua. *Emmeness.*

Aclydes illis Tela] *Aclydes* sunt tela quædam antiqua, adeo ut nec usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clavæ cubito semis factæ, eminentibus hinc et hinc acuminibus quibusdam: quæ ita in hostem jaciuntur religatæ loro vel lino, ut peractis vulneribus possint redire. Putatur tamen esse teli genus, quod per flagellum in immensum jaci potest. *Servius.*

Aclydes] *Aclydas* quidem teli genus, commentatores tradunt: de quo tamen nemo certum asseverat: in quodam vero antiquo codice legimus *Acides:* quod apud Græcos, et telum, et cuspidem significare manifestum est. Forte tamen aliquis erit, qui de *Aclyde* certius aliquid in medium ferat. Nobis enim ad plurima hujusmodi perquirenda otium non fuit. *Pierius.*

Aclydes] Quidam hæc tela dicta putant, quasi ἀκίδες, a Cuspide: Turnebus, quasi ἀγκυλίδες, cum et ἀγκύλαι Græcis *jacula* sint: et credit fuisse ansata vel amentata: et *lentum flagellum* exponit amentum loreum, quo tela alligata revocari poterant a jactu. Vide XXX. 21. Silius: 'Aclydis usus erat.' Marcellus Donatus P. Comes, l. Dilucidat. putat *aclydes* fuisse claves ferreas, cujusmodi et patrum nostrorum memoria in usu fuerint, acuminibus quibusdam circa caput circummunitas, ad cassides præsertim contundendas, et disrumpendas loricas, &c. *Taubmann.*

731 *Aptare flagello*] Quo sensu? An ut summis virgis arborum flagellisque insertæ fuerint, non duris robustisque stipitibus? An *flagellum* hic, lorum et amentum? An denique loris revinctas fuisse; sic, ut missæ recipi possent et redire? Lip-

sius etiam hic hæret: quem vide Dial. Poliorcet. IV. 4. *Idem.*

732 *Lævas cætra tegit*] Scutum loreum, quo utuntur Afri et Hispani. *Servius.*

Lævas cætra tegit] In aliquot antiquis codicibus, *lævas* numero multitudinis. Sed et *lævam* unitatis numero reperitur. *Cetra* quoque varie scribitur in vetustis exemplaribus. Nam et *cætra*, et *scetra* reperitur: sed melius ex Livio *cetra:* unde 'Cetrati milites.' *Pierius.*

Falcati cominus enses] Affectavit varietatem. Nam consequens fuerat, 'Dextras armant gladii falcati.' Falcatus autem ensis est *harpe*, qua usus est Lucanus, 'Harpen alterius monstri jam cæde rubentem.' *Servius.*

Falcati enses] Sunt enses curvi: ἅρπαι Græcis: qualem Perseo tribuunt Poëtæ: qui etiam *falces* vocantur: inde *Falcarii* apud Cic. in I. Catil. Turneb. XXVI. 28. Lucanus: 'Harpen alterius monstri jam cæde rubentem.' *Taubmann.*

733 *Indictus*] Ἀμνημόνευτος, supra: ab indico, 'indicti honores templis.' *Germanus.*

734 *Œbale*] *Œbalus* filius est Telonis et Nymphæ Sebethidis. Hæc autem est juxta Neapolim. Sed Telon diu regnavit apud Capreas insulam contra Neapolim sitam. Filius vero ejus patriis non contentus imperiis, transiit ad Campaniam, et multis populis subjugatis suum dilatavit imperium. *Servius.*

Sebethide] Sebethi amnis cursus est inter montem Vesuvium et Neapolim. Ideo Columella cum Neapoli conjunxit in suo horto: 'Doctaque Parthenope Sebethide roscida lympha.' Et Statius Silvar. l. I. illius meminit in mentione Neapolis, his versibus: 'At te nascentem gremio, mea prima recepit Parthenope, dulcisque solo tu gloria nostro Reptasti: nitidum consurgat ad æthera tellus Eubois, et pulchra tumeat Sebetos alumna.' Inde quoque arrepta occasio celebrandi hujus fluminis Sincero Sannazaro, utpote Neapolitano, qui vir poëtica laude floruit præ mortalibus sui ævi. Sed quid sui ævi? Quid si Neapoli majorem gloriam Sannazarus attulit quam Statius Papinius? Non erit iniquus censor, qui hoc censeat. *Cerda.*

Sebethide nympha] A *Sebetho* amne, quia inter *Vosevum* montem et *Neapolim* decurrens *Fiume de la Maddalena* nuncupatur: et inde Fons, qui vicatim per Neapolim labitur, omnes fere usus civibus præstans, populariter *Fornello.* Taubmann.

735 *Teleboum Capreas cum regna teneret*] Cum teneret Capreas regna Teleboum. Nam *Teleboæ* Caprearum sunt populi, quos Telon suo regebat imperio: quidam dicunt *Capreas* a Capreo, qui in illis regionibus potens fuit, nominatas. *Servius.*

Teleboum Capreas cum regna teneret] Capreæ insulæ nomen: eas Telebois habitatas fuisse docet ex Tacito Cluver. Ital. ant. l. IV. p. 1168. Hanc insulam in deliciis habuit Tiberius, ut ex Suetonio discimus. *Emmeness.*

736 *Sed non et*] In antiquis aliquot codicibus, *sed non jam* legitur. *Pierius.*

Patriis sed non et filius arvis Contentus] Quis nescit, quæ de Alexandro Scriptores, cui Philippi patris regnum visum angustum? *Cerda.*

737 *Premebat*] Vis indicatur, et credo hoc verbum duci a jure, l. XXXVIII. ff. t. 1. l. II. 'ut premeret, atque oneraret libertinas personas.' Et quidem forense esse verbum satis indicat Budæus, qui *καταμαρτυρῶ σοῦ* reddit, *premo te meo testimonio:* et sic accipit illud Demosthenis: *ὃς αὐτὸς ἑαυτοῦ καταμεμαρτύρηκε.* Inde et in codicibus legas, 'priusquam accusati se criminis, quo premuntur, exuerint.' *Idem.*

738 *Sarrastis populos*] Populi Campaniæ sunt a Sarno fluvio. Conon

in eo libro quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos, aliosque ex Peloponneso convenas, ad eum locum Italiæ venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit, et flumini, quem incolerent, Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis, et se *Sarrhastes* appellasse: hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt. *Servius.*

Sarrastis populos] Versum Virgilii ita reddit Silius l. VIII. 'Sarrastes etiam populos totasque videres Sarni mitis opes.' Vocat Sarnum *mitem*, quia hic fluvius non præceps, sed placidus, et utilis irrigandis agris; inde Poëta, 'et quæ rigat æquora Sarnus.' Quia fluit plano agro. Et Strabo l. v. de Vesuvio, qui Sarno imminet, ἀγροῖς περιοικούμενον παγκάλοις, *amœnissimis agris circumdatus.* Pari nota Plinius III. 5. 'spectante monte Vesuvio, alluente vero Sarno amne ager Nucerinus.' Rigat videlicet Sarnus agrum Nucerinum. Et quidem Nuceriam iidem Sarrastæ condidere, quod Servius testificatur. Statius quoque Silvar. l. I. voluptatem indicat eo versu, 'Nec Pompeiani placeant magis otia Sarni.' *Cerda.*

Sarnus] Vide Cluver. ant. Ital. p. 1156. *Emmeness.*

739 *Rufras Batulumque tenent*] Castella Campaniæ a Samnitibus condita. *Servius.*

Batulumque tenent atque ar. Cel.] In Romano codice, *Batalum; et Celemne*, pro *Celennæ* legitur: utrumque inemendate. *Pierius.*

Rufras Batulumque] Ait Serv. esse duo castella Campaniæ a Samnitibus condita. De Rufis scribit Erythr. fuisse oppidum in Campania, et nunc sine vestigiis. Quid vero si a Virgilio Silius vel contra corrigendus? Ait enim Silius l. VIII. 'Qui Batulum, Mutrasque colunt.' *Cerda.*

Arva Celennæ] Junonis locus Campaniæ est, *Celemne* locus sacer Junoni. *Servius.*

Celennæ] Agnoscit Serv. locum in Campania, cui nomen Celennæ, et sacrum Junoni. Quid si colonia Apamiensium? est enim Apamea urbs Asiæ sita ad ostia Marsiæ fluminis, quam urbem Celennas vocari tradit Plin. v. 29. *Cerda.*

740 *Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ*] Multi Nolam volunt intelligi: et dicunt iratum Virgilium nomen ejus mutasse propter sibi negatum hospitium: et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin: nam illic Punica mala nascuntur: ut nunc *Bella* pro *Nola* posuerit. Alii volunt accipi, ut sit Synalœpha, et legatur *mœni' Abellæ.* Quidam hanc civitatem a rege Murano conditam *Mœram* nomine vocatam ferunt, sed Græcos primum eam incoluisse, quæ ab nucibus abellanis *Abella* nomen accepit. Alii quod imbelle vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo *Abellam* appellatam: hujus cives, cum loca circa Capuam possiderent, orto tumultu interiisse, aliosque fugientes Mœranum abiisse, et ejus incolis servisse, et quod imbelliores fuerint, *Abellanos* dictos. *Servius.*

Despectant mœnia Abellæ] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *mœnia Bellæ* legunt: quod vero et *Abellæ* legi possit rationem videris apud Servium; tum etiam apud Strabonem *Abella* legitur, ubi has hoc ordine ponit urbes, τῆς δὲ λατίνης ὁδοῦ καὶ ἔτι σουέσσουλα, καὶ ἀτέλα, καὶ νῶλα, καὶ νουκερία, καὶ ἀνέραι, καὶ ἀβέλλα. *Pierius.*

Abellæ] Est et montis nomen, et oppidi, et torrentis, in Samnitibus. Oppidum in monte situm populos despectat. Mons ipse tempestatis intemperie horridus, quasi ἀέλλα dictus, &c. Etiam Erythr. mavult *Abellæ*, vel *Avellæ:* unde sint *Avellanæ nuces:* aitque apud *Nolam* hodieque urbem dici *Avellam.* Taubmannus.

Abellæ] Municipium et colonia, de

qua fusius agit Cluver. Ital. ant. l. IV. p. 1185. *Emmeness.*

741 *Cateias*] Tela Gallica. Unde et *Teutonicum ritum* dixit. *Cateiam* quidam asserunt teli genus esse tale, quale aclydes sunt, ex materia quam maxime lenta, cubiti longitudine, tota fere clavis ferreis illigata, quam in hostem jaculantes, lineis, quibus eam adnexuerant, reciprocam faciebant. *Cateiæ* autem lingua Teuthisca hastæ dicuntur. *Servius.*

Torquere cateias] Quia in plerisque codicibus *i* litera longiori forma notata est, supraque aliarum fastigia alte producta, factum est ut in Romano codice, et quibusdam aliis, *catelas*, inde *catellas* notatum fuerit: illud enim *i* longum, *l* literam, qua nunc scribentes utimur, esse crediderunt. Quod ideo dictum volui, quia Longobardica manus sæpe fallat in *i* literæ scriptione, nisi hoc adverteris. *Pierius.*

Teutonico ritu soliti torquere cateias] Non fero Servium, et alios, qui dicunt dici *ritu Teutonico*, pro Gallico. Quasi non sciret Poëta aliter rem afferre. Illas interpretationes, quæ Maroni dant angustam venam, semper respuo. Mali Poëtæ coguntur, boni liberi sunt. Nam esto, cateiæ Gallorum sint; cur non et Teutonum; unde enim probabunt esse illorum, non horum; præcipue in tam exigua mentione cateiarum? Quid quod Donatus nihil de Gallis agnoscit, et tantum Teutonas assumit? Sed jam ad auctores, qui de hoc telo. Val. Flac. Arg. VI. 'Et puer e primo torquens temone cateias.' Silius l. III. 'panda manus est armata cateia.' Nulla alia, quod sciam, mentio. Inde suspecta esse possunt, quæ de hoc telo Isidorus, et alii. Unde enim sciunt illa? 'quæ jacta quidem non longe propter gravitatem evolat, sed quo pervenit, vi nimia perfringit.' Verba sunt Isidori. Neque intelligo, quæ in illo sequuntur, 'quod si ab artifice mittatur, rursum redit ad eum qui misit.' Nam cur non etiam redibit, si mittatur ab alio quam ab artifice? Ego facile credo hæc Isidori esse deformata, non minus quam superiora ejusdem: 'Cateia, quam Horatius caiam dicit.' Quibus jam mederi curarunt et Lipsius, et Grial. Prior ita: 'Cateia quam Dorcatio cavam dicit.' Posterior vero: 'Cateia, quam Lucilius cælam dicit.' Vide, ut uterque suam astruat conjecturam. Ex ultimis Isidori verbis istis, 'Hispani, et Galli Teutonos vocant,' videlicet cateias, recte conjicit Grial. (nam hic Lipsium aliter corrigentem non moror) esse fortasse quos Hispani dicunt *chucos*, aut *chucones*. Ceterum qua forma Noster *Teutonico ritu*, ea Juvenal. Sat. X. 'Teutonico curru.' et Propertius III. 3. 'Teutonicas opes.' *Cerda.*

Ritu] Id est, more, modo. Valer. Argon. l. IV. 'Cum subito Arcadio sonuit cava fistula ritu:' videlicet, eo modo, quo solent Arcades, cœpit Mercurius modulari. *Idem.*

Cateias] Erant hastæ angusto et brevi ferro Germanorum et Gallorum. Alex. VI. 22. et Servius Dan. quem mihi vide. *Taubmann.*

742 *Raptus de subere cortex*] Bene *Raptus*: id est, raptim sublatus: quia recens suberis cortex in quamvis formam tota flectitur facilitate. *Servius.*

743 *Micat æreus ensis*] Livius l. IV. 'hostis urgere scutis, micare gladiis.' Sen. epist. 109. 'etiamsi circa me gladii micarent.' *Cerda.*

744 *Montosæ Nersæ*] Civitas in montibus posita. *Servius.*

Montosæ] Non *montuosæ*: eam siquidem vocem ut barbaram docti explaudunt. *Germanus.*

Nursæ] In Romano codice, *Nyrsæ* per *y* scribitur, ut *Cymarum*, pro *Cumarum.* Sunt et plerique codices in quibus *Nersæ* per *e* scriptum est. Sed *Nursæ* receptum. *Pierius.*

Nersæ] Dubitatur an sit in Æquiculis. Vide Cluver. II. 785. *Emmen.*

745 *Insignem fama*] Bene *fama*, quia

occidetur: ut, 'Ufentemque Gyas: cadit et Tolumnius augur.' *Servius.*

Insignem] Ab hoc elogio statim ab initio Æn. VIII. 'ductores primi Messapus et Ufens.' *Cerda.*

746 *Horrida præcipue cui gens*] Æquicolam gentem dicit, et morum et vitæ qualitate præduram. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabantur, quia habebant duras glebas, id est, infertiles. Nam molles, feraces sunt: ut in Georgicis docet, 'Et cui putre solum, namque hoc imitatur arando.' *Servius.*

747 *Æquicola*] In plerisque veteribus codicibus, *Æquicula,* pene ultima per *u* notata est, pro *Æquicola.* Nam ea terminatio, quæ est in *ola* plerumque per *u* scribi animadverti, ut *epistula,* quod non in veteribus tantum codicibus, verum etiam in antiquis monumentis non semel observavi. *Pierius.*

Æquicula] Alii efferunt per ultimam vocalem *Æquiculas.* Horum meminit Plinius III. 12. Hos Livius *Æquos* nominat. Alii *Æquanos.* Illud de *duris glebis,* Silius l. VIII. reddit, 'rastrisque domant Æquicula rura.' Quia dura gleba, ideo domanda. *Cerda.*

748 *Armati terram exercent*] Credo allusum a poëta ad veteres historias. Ita enim sæpe a Romanis pugnatum est cum Æquis, ita sæpe illi rebellarunt, ut pene necessario cum armis esse deberent, etiam in cultu agrorum. Apud Liv. l. III. fœdus rumpunt, quod ictum erat priore anno: et l. IV. post impetratas inducias annorum octo, non multo post bellum iterum parant. Cum etiam l. V. ita deleantur, et ea cæde, 'qualis ubi ira magis quam virtute res geritur,' ait Scriptor, tamen l. VI. iterum bellum moliuntur, et vincuntur a Camillo. Demum cum l. 9. illorum oppida unum et quadraginta capiantur, diruantur, incendantur, ita ut 'nomen Æquorum prope ad internecionem deletum' esset, quis crederet, post hanc cladem illos arma capturos? tamen ecce l. X. denuo rebellant, 'cum præter animos feroces' (ait Livius) 'nihil ex antiqua fortuna haberent.' Inde jure optimo idem Scriptor l. IX. vocat illos 'veteres hostes.' Et l. IV. dicit quotannis illos bellum capessere: 'Æquorum' (ait) 'jam velut anniversariis armis assueverat civitas.' Quid ergo mirum si semper in armis essent etiam in labore agrorum? Nec mihi dubium, quin ad illorum ingenium respectum sit a Virgilio. *Idem.*

749 *Et vivere rapto*] Qui Livium legat, clare sciet Virgilium loquutum ex ingenita rapacitate Æquorum. Assueverunt enim rapinis, direptionibus, populationibus. Apud illum l. III. Æqui Hernicorum fines depopulantur, perguntque infesti in agros Romanos. Ibidem diripiunt agrum Latinum, Lanuvinum, Tusculanum, tanquam nimbus in loca omnia effusi. Sed signatissima sunt verba ejusdem scriptoris hæc eodem l. III. 'Fortuna Volscis Æquisque prædonum potius mentem, quam hostium dedit:' iterum: 'Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret.' Jure ergo Poëta de illis, 'Convectare juvat prædas, et vivere rapto.' *Idem.*

750 *Quin et Marruvia venit de gente sacerdos*] Medea quando, relictis Colchis, Jasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse: et populos quosdam circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui *Marrubii* appellabantur, quasi circa mare habitantes, propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes. Quanquam alii *Marrubios* a rege dictos velint. Hi ergo populi Medeam *Angitiam* nominaverunt ab eo quod ejus carminibus serpentes angerent. Ab his nunc Umbronem venisse dicit non regem, sed ducem. Sunt autem isti Marsorum populi. *Servius.*

Marruvia] Veteres pene omnes codices, *Marubia* legunt per *b* mutam. Romanus tamen, *Marula* habet. Stephanus in iis, quæ compilavit ex Hermolao Bizantino μαριάβαν: sed in Sabinis ponit: verum auctor ille adeo passim corruptus est, ut parce admodum ei sit adhibenda fides. *Pierius.*

Marruvia] Plinius III. 12. hos inter Marsos numerat, aitque Marsos a Circes filio ortos: ob idque affuisse illis ingenitam vim contra venena et serpentes: VII. 2. Quin et *Angitios* putant nuncupatos: quod obluctantes angerent serpentes. Vide Cælium VI. 16. et Servium. *Taubmann.*

Marruvia] Caput Marsorum statuit oppidum Marruvium Cluv. l. III. p. 769. qui utramque lectionem inveniri docet. *Emmeness.*

751 *Fronde super galeam, &c.*] Frondibus comptus festæ olivæ. *Servius.*

Comtus oliva] Nam ut Vates, ita et sacerdotes coronati et infulati erant: Turn. x. 3. Servius exponit; 'Comptus frondibus festæ olivæ.' Hic tamen sacerdos pugnans non inducitur. *Taubmann.*

752 *Archippi*] Oppidi Marsorum Archippi meminit Plinius III. 12. et Solin. c. 8. Quod certe non abludit a rege Marsorum Archippo. Itaque apparet ex cognitione harum historiarum, Poëtam hunc vocasse Archippum. Non placet in Solinum Camers, qui tam in Solino quam in Plinio *Alchippen* vult legi, non *Archippen.* Ego puto in utroque legendum *Archippen:* et quidem in correcto Dalecampii Pliniano codice *Archippen,* est, et in nonnullis Solini ita legi Camers ipse attestatur. *Cerda.*

Archippi] Fuisse circa lacum Fucinum hoc oppidum constat, ex Virgilio, Plinio, Solino, ad quem consule Salmas. Plin. exercit. p. 59: qua autem parte, quia haustum est, nemo facile divinaverit. Vide Cluver. Ital. ant. l. II. p. 771. *Emmeness.*

Missu] Credo allusum a Poëta ad Romanos legatos in bello, et poëtice *missum* dixisse. *Cerda.*

Fortissimus Umbro] Quidni a gente trahat Maro attributum? Elogium Appiani de Marsis Civil. I. est hoc, ἔστι γὰρ τὸ ἔθνος πολεμικώτατον: *est enim natio bellicosissima.* Idem.

753 *Vipereo generi*] Terrenis serpentibus. *Servius.*

Vipereo, &c.] Totum hunc locum imitatur Silius l. VIII. 'Hæc bellare acies norant, ac Marsica pubes, Et bellare manu, et chelydris cantare soporem, Vipereumque herbis hebetare, et carmine dentem. Æëtæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.' *Cerda.*

Graviter spirantibus hydris] Aquæ serpentibus. *Graviter* autem *spirantibus,* solo nocentibus flatu. Lucanus, 'Ante venena nocent.' *Servius.*

754 *Spargere*] Conficere: ut Cicero, 'Et spargere venena didicerunt.' *Id.*

Manu] Nam in veneficiis non tantum est carmini locus, sed etiam *manui,* id est, iis quæ fiunt manus opera: ut cum adhibentur herbæ, medicamenta, etiam quædam interdum vincula. Ita Plaut. Amph. act. II. 1. 'Nescio quid mali est mala objectum manu:' id est, nescio quis ejus mentem excantavit. Turn. IV. 15. *Taubmann.*

755 *Arte levabat*] Leviores esse faciebat, ut, 'Nostrumque leves quæcunque laborem.' *Servius.*

756 *Medicari cuspidis ictum*] Medicor illam rem, et illi rei:' sicut *modulor.* Idem.

756 *Sed non Dard.*] Ita Æneid. IX. 'Sed non augurio potuit depellere pestem.' *Taubmannus.*

757 *Evaluit*] Efficacius, quam, *valuit.* Scal. IV. 16. *Idem.*

In volnera] Antiqui plerique codices, *in volnere* legunt ablativo casu, dum vulneraretur. Idem tamen significat, *in volnera.* Pierius.

758 *Marsis*] Marsorum virtus in serpentes cui non nota? Ideo Poëta Umbroni, ut Marso, hanc communi-

cat. Potentiam Marsorum ad Circen confert Plinius VII. 2. 'Simile et in Italia Marsorum genus durat, quos a Circes filio ortos servant, et ideo inesse his vim naturalem eam.' Eadem ferme scribit XXV. 2. ubi de Circæis ait, 'esse domitores serpentium,' videlicet 'durante in Marsis a filio ejus' (Circes) 'orta gente.' et cap. 8. 'Gentem Marsorum serpentibus illæsam esse nihil mirum. A Circes filio hi genus ducunt, et de avita potentia deberi sibi sciunt servitium venenorum, ideo venena contemnunt.' Firmicus (citat hunc Cælius VI. 16.) Matheseos l. IV. 'Marsos, qui aspides venari consueverunt.' Agellius XVI. 11. 'Vi quadam genitali datum, ut serpentium virulentarum domitores sint, et incantationibus herbarumque succis faciant medelarum miracula.' *Cerda.*

Quæsitæ montibus] Habetur in Mediceo per *in*. Sed in antiquis plerisque aliis exemplaribus legitur, *quæsitæ montibus* absque *in*. Leve hoc fortasse videbitur multis, sed iis, qui sese stilo exercere gaudent, pensitatione non injucundum. *Pierius.*

759 *Te nemus, &c.*] Hæc laudat Scal. III. 2. et IV. 29. et V. 16. *Taub.*

Anguitiæ] Antiqua aliquot exemplaria, *Argitiæ* legunt. Sed *Angitiæ* melius ex Solino, ut etiam habetur in codice Porcio. *Pierius.*

Anguitiæ] Quæ hæc, explicat Solinus c. 8. 'Caius Cælius Æëtæ tres filias, Angitiam, Medeam, et Circen, fuisse dicit. Circen Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem. Angitiam vicina Fucino occupavisse, ibique salubri scientia adversus morbos resistentem, cum desisset intus hominem vivere, Deam habitam. Medeam,' &c. Et Silius: 'Æëtæ prolem Angitiam mala gramina primam Monstravisse ferunt.' Servius tamen hoc nomen ad Medeam refert, non ad sororem: verba ejus: 'Hi ergo populi (Marsi) Medeam Angitiam nominaverunt, ab eo, quod ejus carminibus serpentes angerent.' Notat etiam Cælius in adducto loco, ipsosmet Marsos dictos Angitios, quod obluctantes angerent serpentes. *Cerda.*

Fucinus] Hunc lacum in Lucania ponit Vibius, sed errare eum docet Cluver. ant. Ital. l. II. p. 771. in Marsis esse testis est et Maro satis luculentus. *Emmeness.*

Vitrea unda F.] Id est, aqua pellucida clarus. Horat. Od. III. 13. 'O fons Blandusiæ, splendidior vitro.' *Taub.*

760 *Liquidi flevere lacus*] Etiam alii. *Servius.*

Te liquidi flevere lacus] Moschus in Bione: Καὶ ποταμοὶ κλάοιτε τὸν ἱμερόεντα Βίωνα: *Deflete fluvii mitem Bionem.* Fracast. Syphil. l. II. ita dulcissime: 'Te ripæ flevere Athesis, te voce vocare Auditæ per noctem umbræ, manesque Catulli, Et patrios mulcere nova dulcedine lucos.' Sed et Statius Theb. l. X. non minus dulciter: 'Te nemus Œbalium, te lubrica ripa Lacænæ Virginis, et falso gurges cantatus olore Flevit, Amyclæis Triviæ lugebere Nymphis.' Et l. XII. 'Arcada, quem geminæ pariter flevere cohortes.' Valer. Arg. l. IV. 'Flevit Amymone, flerunt Messenides undæ.' *Cerda.*

761 *Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius*] Theseus, mortua Hippolyte, Phædram, Minois et Pasiphaës filiam, superduxit novercam Hippolyto. Qui cum illam de stupro interpellantem contempsisset, falso delatus ad patrem est, quod ei vim voluisset inferre. Ille Neptunum patrem rogavit, ut se ulcisceretur: qui agitanti currum Hippolyto, immisit phocam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana, ejus castitate commota, revocavit eum in vitam per Æsculapium, filium Apollinis et Coronidis, qui natus erat exsecto matris ventre, ideo, quod, cum Apollo audisset a Corvo, ejus custode, eam adul-

terium committere, iratus Coronidem, maturo jam partu, confixit sagittis. Corvum vero nigrum fecit ex albo: et exsecto ventre Coronidis produxit Æsculapium, qui factus est medicinæ peritus. Hunc postea Jupiter propter revocatum Hippolytum interemit. Unde Apollo iratus ei Cyclopas fabricatores fulminum confixit sagittis: ob quām rem a Jove jussus est Admeti regis novem annis apud Amfrisum armenta pascere, divinitate deposita. Sed Diana, Hippolytum revocatum ab Inferis in Aritia, Nymphæ commendavit Ægeriæ: et eum *Virbium*, quasi bis virum, jussit vocari: cujus nunc filium cognominem dicit in bellum venire: adeo omnia ista fabulosa sunt. Nam cum castus ubique inductus sit, et qui semper solus habitaverit, habuisse tamen fingitur filium. Re vera autem, et ut supra diximus, *Virbius*, est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deum Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis. *Servius.*

762 *Virbius*] Παλίμψυχος, παλίμβιος. *Germanus.*

Virbius] *Virbius* Aritiæ et Virbii filius, qui antea *Hippolytus*. Fabulam narrat etiam Diodorus, et Ovid. Met. xv. 45. inprimis Euripid. in Hippolyto. Vide etiam Servium. *Taubm.*

Quem mater Aricia misit] Civitas juxta Albam. *Mater* autem propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina matre progenitus: ac si diceret, Quæ tanti auctor est generis. *Servius.*

Aricia] Sæpius dictum in Romano cod. familiarem esse mutationem ex *i* in *e*: ut in veterum aliquot monumentis, *neglegentia*, in nummis *Mauretania*, et alia pleraque. Ita hoc loco et *Verbius*, et *Aretia* scriptum est; sed *Verbius*, non in hoc auctore tantum, sed in aliis quoque per *e* scriptum observavi; per *i* vero scribi debere ostendit analogia: quoniam, ut apud Adamantium est, eum virum bis factum esse memorant. Cavet vero auctor is, ne *Virvius*, litera media per *v* digammon scribatur: quoniam *bis* numerus per *b* mutam notetur, quum tamen eo loco, quod superius attigimus *Favium*, non *Fabium*, contra nostri temporis usum præcipiat scribi. Quantum vero pertinet ad urbem, in Strabonis codicibus ἀρίτια μετὰ τὸ ἄλφαβον per ἰῶτα scriptum, quum ἀρήτιον τῆς τυῤῥηνικῆς χώρας per ἦτα scribatur. Non præteribo vero loco hoc, quod ad literæ mutationem attinet, observasse Quintilianum, ut *sibe*, a Messala, ita *quase*, scriptum in multorum libris, comperisseque se ex Pediano T. Livium ita his usum, qui et ipse eum sequebatur: quæ nos (ait ille) *i* litera finimus. Quid vero illud apud Verrium, qui Scipionem Africanum Pauli F. *rederguisse* per *e* literam enuntiasse dicit? Contra vero *pertisum* per *i*, cujus meminit Lucillius, cum ait, ‘ Quo facetior videar et scire plus quam cæteri, *pertisum* hominem, non *pertesum* dicens, ferum natura genus.’ *Pierius.*

763 *Egeriæ lucis*] Nympha in Aricino nemore, quam amicam suam Numa esse fingebat, ad firmandam legum suarum auctoritatem. *Servius.*

Egeriæ lucis] Probe. Nam Egeria putata est habitasse in lucis, et fuisse lucorum Dea. Plutarchus loquens de Numa: ‘Ο δὲ Νουμᾶς ἐκλιπὼν τὰς ἐν ἄστει διατριβὰς, ἀγραυλεῖν τὰ πολλὰ, καὶ πλανᾶσθαι μόνος ἤθελεν, ἐν ἄλσεσι θεῶν, καὶ λειμῶσιν ἱεροῖς, καὶ τόποις ἐρήμοις ποιούμενος τὴν δίαιταν: *Numa autem relicta urbana vita, rusticari sæpe, et errare solus voluit, egitque vitam in lucis Deorum, in sacris pratorum amœnitatibus, et in desertis locis, ac recessibus.* Post quæ verba statim subjicit vulgatam famam de congressu Numæ cum Egeria in desertis locis: cum qua simulavit nocturnos congressus (ait Livius) ut hoc miraculi commento melius in animos descenderet. *Cerda.*

Hymettia] In Romano codice, le-

gere est ‘ Humentia circum Litora:’ sed malunt omnes, *Hymetia* ab Atticæ monte. Sed id quoque observandum est apud Græcos geminato ττ scribi ὑμήττιος, nomenque observant τὸ υ natura producere. *Pierius.*

Hymettia circum Litora] Sunt qui *Hymettia*, legant, pro *Humentia* verum hæc lectio nulla ratione defendi posse videtur, ut me opportunissime admonuit D. Giphanius: nisi Hippolytum prætexamus Atticæ suæ memorem Atheniense quoque nomen Hymetti montis novo et mutato solo dedisse, ut supra veteres factitasse docuimus in Georg. ubi de Galeso egimus. Mavult tamen idem Giphan. doctique omnes παμψηφεὶ *humentia* retinere, etiamsi ex affinitate et quadam hujus loci cognatione cum sequente illo, ‘ Eductum Martis luco Simethia circum Flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici,’ per vocum ὁμοφωνίαν *Simethia* non ridicule legi posse utrobique videatur. *Germ.*

764 *Pinguis ubi et placabilis ara Dianæ*] *Pinguis* frequenti sacrificio: *placabilis* autem, ac si diceret, Non qualis ante fuit, vel illic vel apud Tauros humano gaudens cruore: quam historiam plene in secundo invenies, cum Iphigeniæ incidit commemoratio. *Servius.*

Pinguis] Respicit Græcorum πιότητα, et sacra, quæ illi vocant πίονα, καὶ παχύκνημα. Quippe ab luculenta, et frequenti victimarum mactatione, aræ dicuntur pingues, sicuti agnæ ipsæ et victimæ πίονες. *Cerda.*

Placabilis] Forsan non amplius humano sanguine gaudentis, ut quæ, auctore Euripide, θυσίαις ἥδεται βροτοκτόνοις, aut eo loco sacrificia et humanas victimas non poscentis. Hic autem versus ex Ennio est, cujus, ‘ pinguis ubi et placabilis ara Palici.’ Scilicet et Græci πίονα νηόν. *Germ.*

765 *Arte novercæ Occiderit*] Bene vim sceleris expressit sola novercæ commemoratione. *Servius.*

Arte novercæ] Βουλεύμασι μητρυιᾶς. Vide Eurip. in Hippol. *Germanus.*

Postquam arte novercæ Occiderit] Quis ignorat amorem Phædræ erga Hippolytum privignum, et hujus obitum? Omitto. Lege Muretum Var. I. 12. ubi conjungit similia novercarum exempla plura, de quibus et nos aliqua in Eclog. Sed inter omnes novercas, una Phædra decantatur tragicis Euripidi, Senecæ, aliis, ut dirissima omnium. Illam, non aliam, Poëta ἄδηλος in exemplum proponit l. I. quem et vertam: Μητρυιαὶ προγόνοισιν ἀεὶ κακὸν, οὐδὲ φιλοῦσαι Σώζουσιν. Φαίδραν γνῶθι καὶ Ἱππόλυτον: *Qualis dent miseris privignis fata novercæ Scire cupis? noscas Phædran et Hippolytum.* Est *arte novercæ*, dolo novercæ: τῇ τέχνῃ. Nam ut Græcis τέχνη est *dolus*, ita Latinis, *ars*. Cerda.

767 *Turbatis distractus equis*] Negabant hoc Trœcenii apud Pausan. in Corinthiac. Nam de illis, et Hippolyto loquens ita ait: ἀποθανεῖν δ' αὐτὸν οὐκ ἐθέλουσιν συρέντα ὑπὸ τῶν ἵππων: *Ajunt illum ab equis tractum non obiisse.* Adducit argumentum, οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσι εἰδότες, *nam nullo loco illius sepulcrum extat.* Imo de illo, τὸν δ' ἐν οὐρανῷ καλούμενον ἡνίοχον τοιοῦτον εἶναι νομίζουσιν ἐκεῖνον Ἱππόλυτον: *Veruntamen eum raptum ad cælum putant, et eum esse Hippolytum dicunt, qui auriga nunc est.* Inde lucem capit Ovidius Fast. VI. ubi loquens de Ophiucho: ‘ Surgit homo juvenis stellis afflatus avitis, Et gemino nexas porrigit angue manus. Notus amor Phædræ, nota est injuria Thesei, Devovit natum credulus ille suum.’ Verum est, induci ab Ovid. ab equis raptatum, etiamsi in cœlo constituat. Sed discrepantiæ istæ in fabulis usitatæ. *I.*

769 *Pæoniis revocatum herbis*] Aut medicinalibus: a Pæone medico Deorum, qui *Pæan*, secundum Doricos, dicitur: secundum rationem, *Pæon*. Aut re vera herbam Pæoniam dicit, cujus Creta ferax est. *Servius.*

Pæoniis revocat. herb.] Sic et Plutarch. in opusc. *παιονίοις λόγου φαρμάκοις.* Æschyl. tamen in Agam. *ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιονίων,* diversa scripturæ ratione. *Germanus.*

Amore Dianæ] Amore, id est, cura. *Servius.*

770 *Umbris infernis*] His opponit *vitæ lumina.* Quæ oppositio facit, ut hic nequeat ferri lectio illa, *limina vitæ.* Quamvis aliis locis debeat agnosci. Poëtæ enim *vitæ limina* et *vitæ oras* libenter usurpant. *Cerda.*

772 *Medicinæ talis et artis*] Quæ etiam fata dissolveret. *Servius.*

773 *Phœbigenam*] Sic legit Probus. Alii legunt *Pœnigenam,* matre Pœna genitum. *Servius.*

Phœbigenam] De natalibus Æsculapii locus est satis longus in Corinthiac. Pausaniæ. Lege. De lectione Poëtæ notat Lilius Synt. VII. videri interpretem Statii Theb. III. legere, *pœnigenam,* quasi per pœnam matris natum. Nam ejus matrem Coronidem Apollo sagittis suis peremit, quod cum Ischi concubuisset. Tractat Pindarus late hanc fabulam Od. Pyth. III. et attingit Apollonius l. IV. Alia ratio est in Servio. Ait enim: 'Pœnigenam, Pœna matre genitum.' Mihi placita vulgaris lectio. *Cerda.*

In undas] In antiquis codicibus alibi *ad undas,* alibi *in undas* legitur. *Pierius.*

774 *Secretis recondit Sedibus*] Idem cautus in Rhea Jovis matre, quæ ablatum filium crudeli Saturno, *κόλποις ἐνικάτθετο κρήτης,* ait Oppian. Cyneg. l. III. 'finibus Cretæ commisit,' ut videlicet ibi esset tutus Jupiter. Idem cautus in Cerere apud Claud. Rap. lib. I. quæ timens raptus futuros: 'Commendat Siculis furtim sua pignora terris.' *Cerda.*

775 *Relegat*] Commendat ab aliis segregatum. *Servius.*

Nemorique relegat] Ut quo semper delectatus Hippolytus, imo et ubi cultus. Paus. in Corinthiac. *Ἱππολύτῳ δὲ τῷ Θησέως τέμενός τε ἐπιφανέστατον ἀνεῖται, καὶ ναὸς ἐν αὐτῷ, καὶ ἄγαλμά ἐστιν ἀρχαῖον*: *Hippolyto Thesei filio lucus eximia pulchritudine dedicatus est, cum templo, et prisci operis simulacro.* Et ibi Regem fuisse ibidem adnotat Paus. ait enim historiam narrans, *ἐβασίλευσε.* Ovid. Fast. VI. 'Lucus eum nemorisque sui Dictinna recessu Celat: Aricino Virbius ille lacu est.' Et Statius loquens de Diana Aricina Silv. lib. III. 'Jamque dies aderat profugis cum Regibus altum Fumat Aricinum Triviæ nemus, et face multa Conscius Hippolyti splendet lacus.' Porro lacus hujus, qui in Aricino nemore, meminit quoque Ovid. Metam. l. XIV. 'Quæque colunt Scythicæ stagnum nemorale Dianæ.' Ex Ovidio, et Statio habes, nemus, ubi inclusus est Hippolytus, esse Aricinum. In quo nemore ille filium habuit, qui nunc ad Latinum bellum contra Æneam; unde supra, 'quem mater Aricia misit.' *Cerda.*

776 *Solus*] In solis locis. Nam solus quomodo, qui filium dicitur suscepisse? *Servius.*

Ignobilis] Non vilis, sed ignotus: quanquam possit etiam ad illud referri, quod dicunt quibusdam artibus hominum vitam ultra fata protendi: ita tamen ut solam habeant vitæ imaginationem; videntur enim omnia facere, nec faciunt. *Idem.*

Ævum] *Ævum,* est ætas perpetua, cujus neque initium, neque extremum nascitur; sed hoc modo *ævum,* ætatem Hippolyti posuit. Veteres *ævum* etiam Deorum vitam dicebant, nam et *Virbius* inter Deos colitur. *Virbium* autem quidam Solem putant esse, cujus simulachrum non est fas attingere, propter quod nec Sol tangitur. *Idem.*

Ignobilis ævum Exigeret] Eurip. in Iphig. *ὃς ἀκίνδυνον βίον ἐξεπέρασε, ἀγνὼς, ἀκλεὴς,* hoc est, *ἄγνωστος, ἀγνώριστος·* et Hom. Od. Λ. de Telemacho: *ἀλλὰ ἕκηλος Τηλέμαχος τεμένη νέ-*

μεται. *Germanus.*

777 *Versoque ubi nomine*] De re facto: ut, 'Œstrum Graii vertere vocantes.' *Servius.*

Versoque] Plerique codices antiqui, absque particula *que*, legunt *verso ubi:* in qua dictione eruditioribus auribus judicandum relinquo, quam venustius sit legere, 'solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum Exigeret verso ubi nomine Virbius esset.' Posse vero versum ita nulla collisione consistere ostendit, quod superius legimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus:' et hujusmodi pleraque apud hunc eundem poëtam. *Pierius.*

778 *Unde etiam Triviæ templo*] Exponit τὸ αἴτιον. Nam Callimachus scripsit αἴτια: in quibus etiam hoc commemorat. *Servius.*

Templo Triviæ] Plures antiqui codices habent, *Templo Triviæ.* Alii, *Triviæ templo:* quod eorum curæ commendamus, qui spondeum duobus dactylis interjectum addere carmini majestatem agnoscunt. *Pierius.*

779 *Cornipedes*] Ita in Æn VI. 'cornipedum equorum.' Et Statius l. IV. 'Cornipedem trepidos suetum prævertere cervos.' *Cerda.*

Arcentur equi] Quoniam apud quasdam gentes ad aram equo sedere permittebatur. *Servius.*

Arcentur] Neque hoc solum, sed tanquam auctores mali viginti equos Hippolytus mactandos dedicavit Æsculapio, quod tradit Pausan. Corinth. *Cerda.*

Quod litore] In codicibus aliquot antiquis, *quo litore* legitur. Neque obstat Hippolytum in Attica, non in his regionibus fuisse dilaceratum, quando Poëtis, ea concessa licentia, ut et fabulas, et historias nonnunquam ex commodo suo pervertant: placet tamen *quod,* ut sit redditio caussæ. *Pierius.*

780 *Monstris m.*] Ægeus enim agitanti currum Hippolyto, rogatu patris Thesei, immisit phocas, quibus equi territi eum distraxerunt. *Taub.*

Pavidi effudere] Græci *pavidum equum* ψοφοδεῆ vocant. Sunt qui *sternacem* dictum putant a Marone, non quod, ut cespitator, sed ut consternari et terreri facile solitus, sessorem excutiat. Grammatici tamen malunt a *sternendo sternacem* deducere: ut ὀρθοπλῆγα, ἀναχαιτίζοντα, καὶ ἐκτραχηλιστήν. *Germanus.*

781 *Filius*] Hujus Virbii. *Taub.*

Haud secius] Non segnius patre. Dicit autem tantæ eum fuisse audaciæ, ut nec paternæ mortis terreretur exemplo. *Servius.*

Secius] In antiquis plerisque codicibus, *segnius* legitur: quam lectionem Servius agnoscit, quum dicit, non 'segnius patre.' *Pierius.*

783 *Præstanti corpore*] Laus creberrima magnorum ducum. Quia videlicet corpus primum omnium oculis subjicitur, ac proinde statim ad illius speciem animum effingimus, quando 'omnis nostra vis' (ait Sallust. in procem.) 'in animo et corpore sita est.' Cum itaque triplex sit militaris statura; media, exilis, procera; extremam hanc videtur Poëta innuere. Hæc ab Spartiano in Hadrian. vocatur 'prolixa,' a Suetonio 'eminens,' a Livio 'eximia.' Lege Godescal. in Veg. I. 5. et Sabarum in epist. I. 2. Sidon. ubi sermo est de statura Regis Theodorici. De Trajano Plinius Paneg. et cum illo loquens: 'tu sola corporis proceritate elatior aliis, et excelsior, non de patientia nostra quendam triumphum, sed de superbia Principum egisti.' Dicit hoc, quia priores Principes advehebantur humeris hominum. Hanc in Menelao agnoscit Hom. Il. III. qui stantibus aliis, ipse ὑπείρεχεν εὐρέας ὤμους, *eminebat latis humeris:* et in Agamemnone, nam vocat illum ἄνδρα πελώριον: et in Ajace, de quo, ἔξοχος Ἀργείων κεφαλήν. De Pyrrho, Romanorum hoste ferunt, historiæ di-

cere solitum delectori suo: 'Grandes elige, ego fortes reddam.' Hanc videtur agnoscere Claudian. in Germanis; cum ait Paneg. Stilicon. I. 'Hic Rhodani procera cohors.' De quibus et Julius Gall. l. I. 'ingenti magnitudine corporum Germanos.' Hanc Ammian. in Imperatore Gallo l. XIV. 'forma conspicuus bona, decente filo corporis, membrorumque recta compage.' *Cerda.*

784 *Vertitur*] Id est, agit. *Serv.*

Et toto vertice supra est] Statius, 'Et toto despectat corpore bellum.' *Idem.*

Toto vertice supra est] Ὑπερακρίζει Euripidi: ut suis scil. esset admirabilis, et hostibus formidolosus. Ita Statius: 'et toto despectat corpore bellum.' Repetitur Æn. IX. et XI. Hunc autem locum contra Macrob. acerrime defendit Pontanus in Antonio, pag. 150. item Scaliger V. 3. Poët. *Taubmann.*

785 *Cui triplici, &c.*] Galeam dixit eam, quam Gr. τρυφάλειαν vel τριλοφίαν vocant, quasi τρίφαλον, quæ habet tres conos et lophos, tresque cristas, veluti jubas. Hoc autem 'trium cristarum insigne' non ex Hom. sed novitium esse, atque ex Æschylo et Aristoph. sumptum docet Turnebus XXVIII. 16. Veteres variis rebus in galea usos, vel ad horrorem, vel ad ornatum, multis docent Alex. ab Alex. I. 20. et Godesc. Stewechius ad Veget. I. 20. Atque hinc morem istum fluxisse putant, quo etiamnum hodie *Insignia familiarum* exornata atque distincta videmus: cum galeis insident leones, lupi, cervi, canes, aquilæ, vultures, dracones, et aliarum bestiarum sive capita sive cornua, sive pedes: quæ tamen, quasi minus Christiana sint, improbat Lud. Vives, in suis Symbolis. *Taubmann.*

786 *Ætnæos efflantem faucibus ignis*] Nimios: quantos habet Ætna. *Serv.*

Ætnæos efflantem faucibus ignis] Comparata hæc ad horrorem. Ita de Chonodomario Ammian. l. VI. 'vertici flammeus torulus aptabatur.' Et de Turno eodem Virgilius, 'tremunt sub vertice cristæ Sanguineæ, clypeoque micantia fulgura mittunt.' Et de Æneæ galea, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes.' De Diomede Hom. Iliad. V. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ. *Lucebat ei ex galeaque et scuto indefessus ignis.* De eodem Ausonius in Periocha, 'vomit aurea flammas Cassis, et undantem clypeus defulgurat ignem.' De Chimæra ipsa Hesiod. Theogon. Ἡ δὲ Χίμαιραν ἔτικτε πνέουσαν ἀμαιμάκετον πῦρ, Δεινήν τε, κρατερήν τε, ποδώκεά τε: *Chimæram peperit spirantem ignem indomitum, Terribilem, magnam, celerem, fortem.* Sed redeo ad galeas. Silius l. V. de Flaminio, 'Lux galeæ:' l. X. 'galea exhorrescere flammas.' et l. IX. 'summaque in casside largus Undantes volvit flammas ad sidera vertex.' Statius Theb. l. IV. 'Flumine cristatum galeæ jubar.' Ab hoc horrore Apollon. l. II. galeas vocat δεινὸν λαμπομένας, *horribiliter micantes.* Sed et in genere universa arma sic exornantur a Poëtis. De scuto Annibalis Silius l. IV. 'radiantem tegminis orbem;' et 'magno percussit lumine campos:' iterum: 'spargentem flammas clypeum.' *Cerd.*

Ætnæos, &c.] Id est, nimios, quantos habet Ætna: vel certe *Chimæræ* mons ille in Lycia ignivomus. Similem locum e Silio confert Scalig. V. 16. Arma autem Turno attribuit Argiva: ut significet Argivum fuisse; ut et duces, qui ipsum sequuntur; ut vs. 795. *Taubmann.*

787 *Tam magis illa fremens, et trist. eff. fl. Quam magis eff. cr. s. p.*] Legitur in Arte, quod *tam, magis, maxime, minus, minime,* positivo tantum jungantur: quod tamen tunc observabitur, si ponantur ad augmentum istæ particulæ: tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. Cæterum si ad exæ-

quationem positæ sint, possunt vel comparativo, vel superlativo, vel pro his gradibus ipsæ inter se jungi. Hinc ergo est, ‘ Tam magis illa fremens et tristibus effera flammis, Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.’ Non enim ad prælationem positæ sunt, sed ad exæquationem. Majores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. Hinc est in Sallustio, ‘ Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est.’ Nam et hic exæquatio est, non comparatio. *Servius.*

Tam magis Quam magis] Sic et Lucret. l. I. ‘ Et quam quæque magis cohibet res intus inane, Tam magis his rebus penitus tentata labascit.’ Supra autem Ge. III. alteram, ut docuimus, relativorum particulam omisit : ‘ Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra, Læta magis pressis manabunt flumina mammis.’ *Germ.*

Tam magis, &c.] Aliter disposuit has particulas Plautus Pœn. ‘ Quam magis aspecto, tam magis est nimbata.’ Et Asin. ‘ Quam magis te in altum capessis, tam æstus te in portum refert.’ Ex Lucretio, Terentio, aliis, plura alii congesserunt. *Cerda.*

789 *At levem clypeum*] Hanc clypei descriptionem cum aliis aliorum Poëtarum comparans Scaliger, judicat in Virgilio meram esse operam, in aliis meram ostentationem. Ut in Stat. Theb. VI. ‘ pater ordine juncto Lævus, arundineæ recubansque sub aggere ripæ Cernitur, emissæque indulgens Inachus urnæ ; Io post tergum, jam prona dolorque parentis, Spectat inocciduis stellatum visibus Argum.’ Et in Sil. de scuto Flaminii l. V. ‘ Tum clypeum quatit, aspersum quem cædibus olim Celticus ornarat cruor : humentique sub antro Ceu fœtum lupa permulcens puerilia membra Ingentem Assaraci cœlo nutribat alumnum.’ Hos, et similes descriptores cum lego, audire videor pueros balbutientes si conferantur cum vegeta virtute Virgilii. *Idem.*

Io Auro insignibat] Hæc Inachi filia Argivorum fluminis fuit. Hanc amavit Jupiter : et dum cum ea esset, Juno supervenit. Timens ille, ne deprehenderetur, Ionem mutavit in vaccam ; et eam poscenti dedit Junoni, ne pellicem confiteretur : cui Juno Argum oculatum omnibus membris Aristonidis filium custodem apposuit. Quem cum Jupiter per Mercurium interemisset, Juno eum in pavonem mutavit : Ioni vero immisit œstrum, quo diu exagitata ad Ægyptum venit, et Jovis voluntate in Isin mutata colique cœpta est. *Servius.*

790 *Insignibat*] Signo suo clarum esse faciebat, sua pictura insignem faciebat. *Idem.*

Jam sætis obsita, &c.] Fortasse ex Theocrito εἰδ. XIX. Ἐν μὲν ἔην χρυσοῖο τετυγμένη Ἰνάχου Ἰὼ Εἰσέτι πόρτις ἐοῦσα, φυὴν δ' οὐκ εἶχε γυναικός : *Inerat enim ex auro facta Inachi filia Io Adhuc vitula, neque formam habebat feminæ.* Cerda.

791 *Argumentum ingens*] Aut fabula, ut Cicero, ‘ Argumenta erant in valvis :’ aut re vera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat. Hoc enim etiam Amata superius dixit, ‘ Inachus Acrisiusque patres, mediæque Micenæ.’ *Servius.*

Argumentum] Hanc vocem in sermone picturæ etiam usurpat Apulejus l. V. correctoribus Lipsio et Colvio : ‘ Mirus prorsum magnæ artis homo, qui magnæ artis subtilitate tantum efferavit argumentum.’ Alii legunt, *effigiavit argentum*, non credo inepte. Sed ego profero locum Tullii Verr. VI. ‘ argumenta erant in valvis.’ et Propert. qui VII. 3. ‘ Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ.’ *Cerda.*

Argumentum] Id est, ingeniosum artificium. Cic. in Verr. ‘ Ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis,’ id est, emblemata. Propert. l. III. ‘ Argumenta magis

sunt Mentoris addita formæ.' Aut revera argumentum, quo se Græcum probare cupiebat: quod et Amata dixerat. *Taubmann.*

Argumentum] Quintil. v. 16. enarrans hujus vocabuli notiones hæc refert: 'Quo apparet omnem ad scribendum destinatam materiam ita appellari. Nec mirum, cum id quoque inter opifices vulgatum sit: unde Virgilio: argumentum ingens,' &c. argumentum de picturis dici ostendit Junius l. II. *Emmeness.*

Custos] Ne reverti posset in formam priorem. *Servius.*

Custos virg. Argus] Græcis ἄργος ὁ πανόπτης, πολυωπός. Ab eo autem Argos nomen duxisse docet Eustath. in eum Il. B. locum, δῶκε διακτόρῳ ἀργειφόντῃ, quæ postea Peloponesus dicta est a Pelope. Epig. VII. οἷα πολύγληνον βουκόλον ἰναχίης. Hunc et πανόπτην vocat Eurip. quo etiam insignitum clypeum Hippomedontis regis narrat: eundem et μυριωπὸν Æsch. in Prom. et πανόπτην βουκόλον in Suppl. *Germanus.*

792 *Pater Inachus*] Pater non tantum ipsius Jovis: sed auctor originis Turni. *Servius.*

Urna] Fluviorum insigne. Statius Theb. II. 'pater ipse bicornis In lævum prona nixus sedet Inachus urna.' Et de Ismeno in IX. 'demissaque volvitur urna.' De Inacho, et Ius fabula, et ejus metamorphosi, nihil hic expecta. De Hermo Claud. Rap. II. 'undantem declinat prodigus urnam:' et de Rheno in Ruff. I. 'projecta torpuit urna.' Eandem dat Eridano in Cons. Hon. VI. *Cerda.*

Cælataque amnem fundens pater Inachus urna] Fluviorum Dii depinguntur simul cum urna, qua flumina effundere videbantur. Augustini consule Numismata tab. 4. numm. 8. et 16. *Emmeness.*

793 *Insequitur nimbus peditum*] Homer. Iliad. IV. νέφος εἵπετο πεζῶν: *nubes peditum sequebatur.* Silius l. XII. 'telorum nimbum' dixit, et l. VI. 'nubes Laconum.' Et Claud. de laudibus Serenæ: 'si belli nubes ingrueret.' *Cerda.*

Clipeata] Aliqui hic legunt *pilata agmina;* in his Joann. Passerat. in Comment. ad Tibul. l. IV. voluntque allusum ad illud Varronis: 'duo sunt genera agminum, quadratum, quod immistis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere: alterum pilatum, quod sine jumentis incedit; sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca tramittitur.' Sempronius quoque ita scribit: 'sive pilatim, sive passim iter facere volebant.' Citant hæc fragmenta Passerat. et Scal. uterque in Tibullum. Sed fragmenta hæc jam viderunt lucem apud Serv. Pet. Danielis in Æneid. XII. ad illud, 'pilataque plenis Agmina se fundunt portis.' *Cerda.*

794 *Totis Agmina densentur campis*]

Qui oculis poterant subjacere. *Densentur* autem, *denseo*, *denses* dicimus; aliter non. *Servius.*

Densantur] In antiquis codicibus, et *densantur*, et *densentur* observavi: utrumque recte, ex usu veterum. *Pierius.*

Densantur] Hic forte melius *densentur;* ita nonnulli codices: de quo jam in Georg. Et Ennius 8. Annal. 'Densentur campis horrentia tela virorum.' Sic apud Catul. de Nupt. Jul. et Manl. 'Tardat ingenuus pudor:' ubi alii, *tardet.* Et Nævius apud Nonium, *dicebo*, pro *dicam*, a verbo *diceo*, *dices.* Sic et *nubes*, pro *nubis.* Cerda.

Densantur] Mss. et Aldus, *densentur.* Et signate notat Servius, *denseo*, *es*, dici: non aliter. Docentque idem Gifanius et Lamb. non solum in Ovidio, Horat. Lucretio, Sallustio, sed et Virgilio, *densere*, non *densare*, scriptum esse, aut scribi debere. Lucret. l. I. 'quia se condenseat aër.' Horat. Od. IV. 28. 'Mixta senum ac juvenum densentur funera.' Æneid. 'unanimes densete catervas.' Ge. I. 'obtenta densentur nocte tenebræ,' &c. *Taubmann.*

Argivaque pubes] Et hoc ad generis, ut supra diximus, pertinet probationem: quod eum sequebantur Argivi. *Servius.*

795 *Auruncæ*] Fabricius pertendit scribend. *Aruncæ:* vel, ut in Mss. *Arruncæ, &c.* Taubmann.

Veteresque Sicani] Bene *veteres:* nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani: quos postea pepulerunt Aborigines. *Servius.*

796 *Sacranæ acies*] Dicunt quendam Corybantem venisse ad Italiam et tenuisse loca, quæ nunc vicina sunt. Ex eo populos ducentes originem, *Sacranos*, appellatos. Nam sacrati sunt Matri Deum Corybantes. Alii *Sacranas acies* Ardeatium volunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, ver sacrum voverunt. Unde *Sacrani*, dicti sunt. *Servius.*

Sacranæ acies] Possum putare Sacranos esse, qui insulam Sacram, alio nomine Hieram incolebant: quæ insula sita juxta Siciliam. Vide Abrahamum in Indice. Cum vero olim coloni multi ex Hispania in Siciliam migrarint, quid si a Sacranis Hispaniæ Sacra, aut Hiera? Etenim Sacranam oppidum Hispaniæ Plinius agnoscit III. 1. *Cerda.*

Sacranæ acies] Alii legunt, *Gauranæ*, alii *Sarranæ.* Vide Pontanum ad Macrob. Saturn. v. 15. et Brisson. de Form. l. I. qui a vere sacro dictos *Sacranos*, putat. *Emmeness.*

Picti scuta Labici] Glaucus Minois filius venit ad Italiam, et cum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil præstabat, sicut ejus pater præstiterat; zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit scutum, a quo et ipse *Labicus* dictus est, et ab eo populi, ἀπὸ τῆς λαβῆς, quam Latine *ansam*, vocamus. *Picti* autem *scuta*, id est, in bello frequenter probati. Nam apud majores virorum fortium picta erant scuta: e contra inertium et tyronum pura erant. Unde est, 'Parmaque inglorius alba,' id est, non picta. *Servius.*

Picti scuta Labici] Sic dicti ab ansis scutorum, quas λαβὰς appellant, unde etiam *Labicani* non *Lavicani* vocantur. Vide Dausq. et Scalig. animadv. ad Euseb. p. 175. *Emmeness.*

797 *Qui saltus, Tiberine, tuos*] Non originem, ut diximus supra. *Servius.*

Sacrumque Num. L. a.] Aut jam tunc *sacrum*, aut Prolepsis est. Nam consecratus est Numicus postquam inventum est illic cadaver Æneæ. *Id.*

Sacrumque Numici] Ἀναχρονισμός: nam sacratus demum est hic fluvius postquam Æneæ cadaver illic inventum est. *Taubmann.*

798 *Litus arant*] Litus fluminis: ut, 'viridique in litore conspicitur sus.' *Servius.*

Rutulosque exercent vomere collis] Ex

perlustrato hoc loco Statius Theb. l. IV. 'it Doricus ordo sub armis, Qui ripas, Lincæe, tuas, tua litora multo Vomere suspendunt.' Manilius l. I. dixit, 'exercita frugibus arva.' *Cerd.*

799 *Circæumque jugum*] Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Jupiter, qui *Anxurus* dicebatur, quasi ἄνευ ξυροῦ, id est, sine novacula: quia barbam nunquam rasisset; et Juno virgo, quæ *Feronia* dicebatur. Est autem fons in Campania juxta Tarracinam, quæ aliquando *Anxiris* est dicta. *Servius.*

Circæumque jugum] Promontorium est Latinorum in Italia, Ptolemæo. Mela vocat Circes domum, ut ex illo adducit Ortelius; potuisset addere et Solinum cap. 8. Inde Circæi populi, de quibus magna mentio apud unum Livium, præsertim l. I. et VII. et Plinium III. 5. Nescio an apte Germanus proferat Aristotelis locum περὶ θαυμ. ἀκουσμ. verba Aristotelis sunt: λέγεται δὲ περὶ Ἰταλίαν ἐν τῷ Κιρκαίῳ ὄρει φάρμακόν τι φύεσθαι θανάσιμον: *Fertur in Circæo monte circa Italiam nasci venenum mortiferum.* Nam Virgilius videtur capiendus de loco, qui in Italia, non extra. Et cum promontorium in Latio agnoscat, ut dixi, Ptolemæus, ut ex illo notat Ortelius, de hoc sensu procedit. *Cerda.*

Quis Jupiter Anxurus arvis Præsidet] In antiquioribus sane *Jupiter* unico *p* habetur. In Romano, et aliquot aliis, *Anxirus.* In aliis plerisque, *Anxyris* per *y*, ut Græce scribitur. Et *Anxiris* per *i* Latinum iis qui Græce nesciebant. *Pierius.*

Juppiter Anxurus, &c.] Colebatur, inquit Servius, circa Circæum jugum et Campaniæ tractum puer Jupiter, qui Anxurus dicebatur, quasi ἄνευ ξυροῦ, quia barbam nunquam rasisset, et Juno virgo, quæ Feronia dicebatur. Ab aliis autem Jupiter ipse πολιὸς colebatur: unde Athenis διϊπόλια instituta, quæ et δίάσια, et ipse διϊπολιώδης apud Aristophan. ab aliis ζεὺς πολιεὺς dictus: quanquam Aristot. lib. de Mundo, ἀπὸ τῆς πόλεως ὀνομάζεσθαι, sit auctor. Fortasse in Suppl. Æsch. ad πολιὸν δία alludit, ζῆνα μέγαν σεβόντων, τὸν ξένιον δ' ὑπέρτατον ὃς πολιῷ νόμῳ αἶσαν ὀρθοῖ. Pervenit ad me Jovis Anxuri simulacrum cum hoc argumento et specie, ut imberbis, et pene ephebus, solioque subnixus, altera manu pateram teneat, altera sceptrum, cum hac inscriptione, quæ simulacri oras ambitumque ab una parte percurrit: *Jovis Anxur*, a reliqua, *C. Vibius. C. F. C.* Quod mihi simulacrum respondere videtur alteri, quod et Jovi dicatum est, sub imagine expressa insidentis pueri tergo Amaltheæ capræ, et cornu ejus sinistra comprehendentis, cum hoc elogio, *Jovi crescenti.* Refert autem facie altera nomisma solam capram sine sessore, hoc circumjectam titulo, *Jovi conserv. aug.* Ger.

800 *Et viridi gaudens Feronia luco*] Non vacat quod addidit *viridi.* Nam cum aliquando hujus fontis lucus fortuito arsisset incendio; et vellent incolæ exinde transferre simulacra, subito reviruit. *Servius.*

Feronia] Græcis quoque φερώνια nemoris Dea, a ferendis fructibus; aliis αὐτόφορος, aliis φιλοστέφανος, φερσεφόνη, aliis. *Germanus.*

Feronia] Meminit Horat. Sat. I. 5. 'Ora manusque tua lavimus, Feronia, lympha.' Ad quem locum vide Torrentium. *Emmeness.*

801 *Qua Saturæ jacet atra palus*] Secundum hanc lectionem revera Saturam paludem intelligimus, sed alii *Asturæ* legunt: quod si est, *paludem* pro flumine posuit. Nam haud longe a Tarracina oppidum est Astura, et ejusdem cognominis fluvius. *Servius.*

Saturæ palus] Cælius XIX. 25. docet, hanc paludem etiam *Pontinam* dictam, et olim XXIV. urbium fuisse capacem locum: in eoque agro, testibus Livio, Floro, et Agellio, memorabilem pugnam inter Val. Corvinum

et Gallum factum esse. *Taubmann.*

802 *Quærit iter vallis*] Satis figuratis verbis expressit flumen angustum. Contra de Tyberino ait, 'In mare prorumpit.' *Servius.*

Conditur] Aliqui legunt, *volvitur*, nam de amne Horat. Ep. I. 2. 'Labitur, et labetur in omne volubilis ævum.' Et Od. IV. 14. 'volvitur Aufidus.' et IV. 1. 'aquas volubiles.' De Asopo Nonnus l. XXVII. ἴχνος ἑλίσσων, *vestigium volvens.* Sed retinenda vulgaris lectio: nam tametsi omnes fere id enuntient per verba motus, ut cum Herodotus l. I. dixit, de hac re loquens, ἐσβάλλει, et ἐξίει, et ἐκδιδοῖ, et simillimis alii; tamen et verbum *condo* cum motu, etiam in Latio est. Cæsar enim Gall. l. I. 'condi in silvas' dixit. Sed cesso. *Cerda.*

Ufens] Conjunxit Poëta loca inter se vicina, ut apparet ex verbis Plinii III. 5. 'A Circæis palus Pontina est; dein flumen Ufens, supra quod Tarracina oppidum, lingua Volscorum Anxur dictum.' Sic itaque Poëta jungit jugum Circæum, Saturam, id est, paludem Pontinam, Ufentem fluvium, Anxurem, id est, Tarracinam. Ait Servius, signari angustiam fluminis; nam 'iter quærit,' et 'conditur in mare,' cum contra de Tyberino, 'in mare prorumpit,' quo fastus fluminis indicatur. De hoc amne Claudian. Paneg. Prob. 'tardatusque suis erroribus Ufens.' Cur *tardatus erroribus?* quia 'quærit iter per valles.' Uterque enim tam Virgil. quam Claudian. indicat varios flexus hujus amnis. Quia vero 'per imas valles,' ideo *gelidus*, id est, cum algore. *Idem.*

Ufens] Fabric. docet, perpetuo scriptum esse *Oufens.* Taubmann.

803 *Hos super advenit Volsca de gente Camilla*] Prudenter post impletam commemorationem virorum, transit ad fœminas. Ita enim et de Trojanis legitur, qui ultimum Amazonum auxilium postulaverunt; quæ res ab Homero prætermissa est. Sane jam præsagium est infelicitatis futuræ, quod inter ipsa principia armantur et fœminæ. *Servius.*

Volsca de gente] De Priverno Volscorum oppido, ut, 'Privernum antiqua Metabus cum excederet urbe.' *Id.*

804 *Agmen agens*] Nam agmen ab agendo. Tacit. Ann. I. 'aguntque in primo agmine.' *Cerda.*

Florentis ære catervas] Ennius et Lucretius *florens* dicunt omne quod nitidum est: hoc est secutus Virgilius. Aliter Acyrologia est. Lucretius, 'Florebat navibus pontus.' *Serv.*

Florentis ære] Potius quam *fulgentes.* Scal. IV. 16. Sed tamen Æn. VIII. 594. dixit, 'fulgentes ære.' Ennius, ut et Lucret. auctore Servio, dixerunt *florens* omne quod nitidum. Ita hic l. V. 'Tum mare velivolum florebat navibus pandis.' l. IV. 'lumina lucernarum florentia flammis.' Ita Cato; 'mare velis florere videres.' Statius: 'florentes lumine postes.' Vide Scalig. ad Manil. p. 471. Nov. Edit. et Not. Ge. II. 6. *Taubmann.*

805 *Calathisve Minervæ*] Minerva et armorum Dea est, et lanificii: sed Camilla animum ad arma sola contulit. *Servius.*

Non illa colo calathisve Minervæ] Lanificium significari arbitror, ut illo libro VIII. 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva.' Turneb. XI. 22. Lanificium Romanis, inquit Lipsius Elect. I. 17. impensæ curæ. Docent nuptiæ, in quibus sponsæ colus præferebatur cum lana: cingulum erat e lana, postes velati lana, omnia videlicet signa et indicia matronis operæ futuræ. *Pontan.*

Non illa colo calathisve Minervæ, &c.] Locus Apollonii Arg. l. I. ubi loquens de Lemniis feminis, Ταῖσι δὲ βουκολίαι τε βοῶν, χάλκειά τε δύνειν Τεύχεα, πυροφόρους τε διατμέξασθαι ἀρούρας Ῥηΐτερον πάσῃσιν Ἀθηναίης πέλεν ἔργων, Οἷς αἰεὶ τὸ πάροιθεν ὁμίλεον: *Quibus cura boum, æreaque induere Arma, fertilesque scin-*

dere terras, Gratius omnibus Minervæ erat studiis, Quibus semper antea incumbebant. Huic Musæ etiam Silius institit l. II. exornans suam poësin, *Hæc ignara viri, vacuoque assueta cubili, Venatu, et sylvis primos dependerat annos: Non calathis mollita manus, operatave fuso, Dictynnam, et saltus, et anhelum impellere planta Cornipedem, ac stravisse feras immitis amabat.* De magna illa viragine Tecla Basil. Seleuciens. l. I. περὶ δὲ ἱστὸν καὶ ἠλακάτην ἠσχολασμένην. et alibi: ἱστῷ δὲ μᾶλλον, καὶ ἠλακάτῃ προσκαθῆσθαι, ἃ καὶ μόνα γυναιξὶν, ὡς εἰπεῖν, ἡ φύσις ἀπένειμεν: *Sed telæ potius, coloque adsidere, quæ sola munera, ut ita dicam, mulieribus natura attribuit.* Plutarch. de Virtutib. mulier. ἐν ἱστοῖς ἡσυχίαν ἄγουσα. Inde ergo Camillæ laus, quæ non contenta donatis a natura sexui femineo, aspiravit ad laudes virorum. Trojanæ feminæ apud Calab. l. I. Ἀλλήλας ὄτρυνον, ἀπόπροθι δ' εἴρια θέντο, Καὶ ταλάρους, ἀλεγεινὰ δ' ἐπ' ἔντεα χεῖρας ἴαλλον: *Se mutuo concitant, longe lanas abjiciunt, Et calathos, et ad sæva arma adjiciunt manus.* Cerda.

Calathis] Hi in opere lanificii. Ovid. epist. 'Rasilibus calathis imposuisse manum.' Aristoph. Lysist. vocat καλαθίσκον: idem alii. *Idem.*

Calathisve Minervæ] *Minerva* hic pro lanificio ponitur: apud Arnob. pro filo etiam legitur. At enim Æn. VIII. 'Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva,' est tenui pretio, quod et *Minerval* dicitur: ut quidem Serv. exponit: quanquam et hic lanificium non valde quæstuosum *Minervam* interpretatur Turneb. XI. 22. A calathis autem et operibus, ἐργάνη *Minerva* dicta est, quæ ἔργα ubique dici, notat Pimpont. *Taubmann.*

807 *Cursuque pedum*] Bene *pedum* adjecit, ne per equum ejus gloria minueretur: quod ei objicitur: 'Quid tam egregium, si fœmina forti Fidis equo?' *Servius.*

Cursuque pedum prævertere ventos] Theocritus Eclog. VIII. πρόσθε θέειν ἀνέμων: *ante ventos currere.* Callimach. hymno in Delum, ἀνέμοισιν ἐρίζειν: *contendere ventis.* Homer. Iliad. X. θέειν ἀνέμοισιν ὅμοιοι: *currere ventis similes.* Rursum Callimach. hymno in Dian. θάσσονας αὐράων: *auris velociores.* De equis Neoptolemi Calaber l. VIII. ἶσον δ' ἀνέμοισι φέρονται: *feruntur cum ventis pariter.* Nonnus l. XXVIII. dat cuidam cursori ποδήνεμα γούνατα: *genua quibus ventosi pedes:* et l. XXII. de Baccho ait, ἴκελος αὔραις, *similis ventis.* Manil. l. V. 'Vixque rotis levibus summum contingere campum Vincentem pedibus ventos.' Non abit ab hac hyperbole illa Statii l. I. 'Ilicet igne Jovis, lapsisque citatior astris.' Et l. III. 'non ocyus alti In terras cadit ira Jovis.' Nec illa Pind. εἰδ. Pyth. θεὸς ὁ καὶ πτερόεντ' αἰετὸν κίχε, καὶ θαλασσαῖον παραμείβεται δελφῖνα: *Deus, qui et alatam aquilam assequitur et marinum prævertit delphina.* Nota sunt quæ de Lada omnes scribunt: et quæ Plinius variis locis, præsertim VII. 20. et quæ de Scipione Silius l. VIII. 'sæpe alite planta Ilia perfossum, campi per aperta volantem Ipse pedes prævertit equum.' De filio Atalantæ Statius l. VI. 'Narratur cervas pedes inter aperta Lycæi Tollere, et omissum cursu deprendere telum.' *Cerda.*

Prævertere ventos] Euripides quoque *Achillem* vocat ἰσάνεμον, et λαιψηροδρόμον. Et *Ladas* quidam Alex. M. cursor tanta pedum velocitate memoratur, ut vestigia ejus in arena non apparerent. Porro de Cursoribus admiranda collegit Lipsius Epist. Centur. Ad Italos et Hispanos, LIX. *Taubmann.*

808 *Illa vel, &c.*] Sunt, qui hæc quatuor Carmina Virgilii non esse pertendunt; quæ tamen Quintil. VIII. 6. citat: atque ex Homeri Iliad. XX. mutuata, post Macrob. Scaliger etiam notat v. 3. quæ digna sunt ut agnoscantur. *Idem.*

Illa vel intactæ segetis, &c.] Calpurn. Eclog. IV. 'viridi sic exultavit in arvo, Tangeret ut fragiles, sed non curvaret aristas.' Homer. Iliad. l. XX. Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέον, οὐδὲ κατέκλων: *Per summum asphodeli fructum currebant, neque frangebant.* Ab Homero Hesiodus, loquens de Iphiclo, Ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπὸν θέεν, οὐδὲ κατέκλον, Ἀλλ' ἐπὶ πυραμίνων ἀθέρων δρομάασκε πόδεσσι: *Per summum fructum antherici currebat, neque frangebat, Sed per triticeas aristas currebat pedibus.* Sed Dio Chrysost. Orat. 33. loquens de equis Trojanis, ait ita fuisse veloces, ὥστ' ἐπ' ἄκρων θεῶν τῶν σταχύων: *ut currerent per summa spicarum.* Pessime autem illi, quibus censendi jus est, amputant a Virgilio hos quatuor versus. Ad vestigia porro Virgilii Statius sua l. VI. 'vix campus euntem Sentit, et exilis plantis intervenit aër, Raraque non fracto vestigia pulvere pendent.' Rem hanc ita expressit Soph. in Ant. κοῦφον ἐξάρας πόδα: *levem attollens pedem.* Statius iterum eodem lib. 'alto per gramina sulco,' dixit ad rem eandem. *Cerda.*

809 *Aristas*] *Aristæ* sunt primæ spicæ partes, ab eo, quod primæ arescant, dictæ. *Servius.*

810 *Fluctu suspensa tumenti*] In aliquot veteribus codicibus, legere est, *fluctus tumentis*, quod minime placet. Non sum vero nescius, esse aliquos usque adeo naris supra modum emunctæ, ut quum quatuor illos versus legunt, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas; Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti, Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas:' adulterinos eos judicent; ut qui a Virgiliana gravitate videantur alieni. Sed valeant tam severi Critici, quando in exemplaribus omnibus antiquis ea carmina reperiuntur: neque hyperbolica ea lascivia indecora est, præsertim in virgine laudanda, quum toleretur in Apollonio, in Polyphemi agilitate describenda, unde locum Poëta noster mutuatus est, cujus versus non apposui, quia sunt jam omnibus in promptu. *Pierius.*

811 *Tingeret*] Mergeret: ut, 'Tingat equos.' *Servius.*

812 *Juventus, Turbaque miratur matrum*] Ante, ornatum ejus: post, arma dicturus est. Unde hysteroproteron in respondendo esse voluerunt: ut ornatum matres, viri vero arma mirentur. Sed melior sensus est, si, sicut dictum est, accipiamus. Ea enim sexus uterque miratur, quæ sunt posita contra opinionem; ut mirentur fœminæ arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. *Servius.*

813 *Turbaque miratur*] Ducit ab Homero Odyss. II. Ursinus: τὸν δ' ἄρα πάντες Λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο. Ego ab Calab. l. I. qui simili plane ratione Penthesileam inducit adventantem ad Trojanum bellum: ἀμφὶ δὲ Τρῶες Πάντοθεν ἐσσύμενοι, μέγ' ἐθάμβεον, εὖτ' ἐσίδοντο Ἄρεος ἀκαμάτοιο βαθυκνήμιδα θύγατρα: *Trojani vero circum Undique irruentes, admirantur plurimum, Ut viderunt invicti Martis filiam cum altis tibialibus.* Cerda.

814 *Inhians*] Stupore quodam in ore patefacto. *Servius.*

Attonitis inhians animis] Velut ἐμβροντήτοις. Sic et absolute, ni fallor, Lucr. l. I. 'Pascit amore avidos inhians in te, Dea, visus;' ita ut 'Pascit visus in te,' accipiamus ut Maro: 'Pascitur in magna silva,' &c. Non autem inhians in te: cum prædæ et prædam inhiare dicamus, non in præda: et absolute alibi Maro dixerit, 'tenuit inhians tria Cerberus ora.' *Germanus.*

815 *Velet honos levis humeros*] Poëtice luxuriat; nihil enim aliud dicit, quam tegi humeros regia purpura, quæ in summo honore. Sed docet te loqui extra vulgus. Apollon. l. I. inducit Venerem pari ferme modo

indutam, nam ἐκ ὤμου, *ab humero*, pergebat vestis, πῆχυν ἐπὶ σκαιὸν, *usque ad lævum cubitum.* Cerda.

Fibula crinem, &c.] Usum fibularum in feminis aperit Ælianus Var. hist. I. 18. τῶν δὲ χιτώνων τὰ περὶ τοὺς ὤμους ἄχρι τῶν χειρῶν οὐ συνέῤῥαπτον, ἀλλὰ περόναις χρυσαῖς καὶ ἀργυροῖς συνέχεσι κατελάμβανον: *Tunicarum eam partem, quæ est ab humeris usque ad manus, non consuebant, sed continuis fibulis aureis et argenteis constringebant.* Sed latius patuit ejus usus, videlicet ad continendum omnem fluxum: nam Claud. Eutrop. II. 'Carbaseos induta sinus post terga reductas Uberibus propior mordebat fibula vestes.' Inde Nonnus l. XXXII. fibulam vocat κληῗδα χιτῶνος, *clavem vestis.* De Atalanta Ovid. Metamorph. VIII. 'Rasilis huic summam mordebat fibula vestem.' Ergo Maro illas capiti attribuit, ut indicet frænatas esse comas, quod Claudianus Rap. l. III. dixit, 'libertatemque comarum Injecta voluit tandem frænare corona.' Sed Camilla Virgiliana comas frænat fibula. Credo autem Græcorum ἄμπυκα respondere Virgilianæ fibulæ. Dictus ἄμπυξ, teste Eustathio, διὰ τὸ ἀμπέχειν τὰς τρίχας, *a cohibendis crinibus.* Sic Pallas et Diana ab Statio Theb. l. II. inducuntur cum flavo nodo in vertice. Sic sponsa apud Claudian. de VI. Cons. Hon. 'Substringitque comas gemmis.' Et Juno apud Nonn. l. XXXII. πλοκίην κόμην, *comam implexam.* Lucan. de Phœbade l. V. 'stringit vitta comas.' *Idem.*

816 *Lyciam pharetram*] Quasi Lyciam. Ut legimus, 'Cretenses sagittas.' *Servius.*

Lyciam ut gerat ipsa pharetram] Sunt antiqui codices, ubi *ferat* scriptum est. Sunt qui *gerat* magis proprium velint, et alterum illud ex paraphrasi adjectum esse. Est et *ipsa* pronomen, pro *illa* in antiquioribus exemplaribus: verum alterum hoc receptius. *Pierius.*

Ipsa] Et hoc in laude est, quod arma sua ipsa portarit, et quidem tantæ molis: nempe pharetram, et hastam myrteam præfixo ferro graviorem, qua pastores solent pugnare. Videatur et Turnebus XXIII. 22. *Taub.*

817 *Pastoralem præfixa cuspide myrtum*] Quia hac pugnare pastores solent. *Servius.*

Myrtum] Non hastam myrteam, sed ipsam myrtum. Statius, 'Lernæam jacit ille trabem.' *Idem.*

ÆNEIDOS

LIBER VIII.

1 *Ut belli signum, &c.*] Quemadmodum Poëta libro VII. Æneam suum, auspiciis divinis et blandientibus elementis omnibus, ad Italiam duxit; quam et descripsit, et catalogum copiarum Turni recensuit: ita deinceps persequitur, quantis animis atque apparatu in bellum utrinque itum fuerit: præcipue quid Æneas, paucitati copiarum suarum diffidens, consilii ceperit: et quo pacto in somnis a Tiberino rem suam edoctus sit: neque auxiliis solum humanis, sed armis etiam divinis ornatus processerit. Inprimis autem admirabile est 'Clypei' illud (ut P. loquitur) 'non

enarrabile textum.' Et alioquin hic liber varietate rerum, elegantia, et eruditione certat cum reliquis, præcipue ob digressiones illas in historias, et orationes summo artificio compositas. Porro, quemadmodum Græcia, sub Agamemnone, in Trojæ exscidium conjurabat in Aulide: ita hic sub Turno Latium conjurat in Trojanorum reliquias. *Taubmann.*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce] Apud majores nostros tria erant militiæ genera in bellis gerendis. Nam aut legitima erat militia, aut conjuratio, aut evocatio. Legitima erat militia eorum, qui singuli jurabant pro republica se esse facturos: nec discedere nisi completis stipendiis, id est, militiæ temporibus, et *sacramentum* vocabatur, ut Æn. II. 'Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.' Aut certe si esset tumultus, id est, bellum Italicum vel Gallicum, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus: quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, et exinde proferens duo vexilla, unum roseum, quod pedites evocabat, et unum ceruleum, quod erat equitum, (nam ceruleus color maris est, a cujus Deo equum constat inventum) dicebat, 'Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.' et qui convenissent, simul jurabant, et dicebatur ista militia *conjuratio.* Alii album et roseum vexilla tradunt, et roseum bellorum, album comitiorum signum fuisse. Fiebat etiam *evocatio.* Nam ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus. Modo ergo duo sunt genera militiæ, *conjuratio* et *evocatio,* quippe in tumultu. Sane incongruum non est, quod signum belli, id est, vexilli elevationem Turno dat, aut quia de rege Latino dixerat supra, 'Rerumque reliquit habenas.' Aut quia Turnus furore succensus maluit ipse efficere quam jubere, ut omnes abrumpat moras: aut quia, sicut dictum est, Latinus, cui soli imperandi hoc jus erat, abstinuerat, et nemo, illo abstinente, parebat. Turnus ergo ideo hujusmodi officium arripuit, quia etsi ipse non imperabat, tamen prohiberi non poterat. *Belli* autem *signum* generaliter dixit (nam multa sunt) sed vexillum significat, quod est tractum a veli diminutione, ut *velum, vexillum.* Servius.

Ut belli signum, &c.] Vexillum imperatores habebant penes se in tabernaculo: et qui delectum olim habebant, in arce ponebant: cum prælium etiam erat committendum proponebatur tollebaturque vexillum, ut in lib. de bello Alexandrino: 'Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demitti antennas jubet, et milites armari, et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves sequebantur, idem ut facerent significabat.' Cæsar l. II. de Bello Gallico: 'Cæsari omnia uno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum.' Vexillo igitur pugnandi dabatur signum, et in repentino tumultu prælii inopinati, ad arma concurrendi. Tollebat et signum, quod vexillum erat, qui rapide celeriterque milites contrahebat, ut hoc loco. Tollitur etiam signum ad præsidium comparandum et spem ostendendam confirmandosque animos: Cicero pro Marcello: 'Et his omnibus ad bene de omni Rep. sperandum, quasi signum aliquod sustulisti.' *Turnebus.*

Ab arce] Quoniam vexillum in arce poni solebat, quod esset specimen imperati exercitus. *Servius.*

Turnus] Namque Latinus sepserat se tectis, rerumque reliquerat habenas, supra VII. *Farnab.*

2 *Strepuerunt cornua*] Quæ simul sonabant: ut, 'Æreaque adsensu conspirant cornua rauco.' *Servius.*

Et rauco strepuerunt, &c.] Similes

strepitus, et plane tragicos habes in Lucret. libro secundo: 'raucisono mirantur cornua cantu.' Et in Silio l. XIII. aspirante ad Virg. 'Insonuere tubæ passim, clamorque virorum, Tinnitusque simul litui, raucoque tumultu Cornua, et in membris concussa furentibus arma.' Pari fremitu Hom. Iliad. X. Αὐλῶν συρίγγων τ' ἐνοπὴν, ὁμαδόν τ' ἀνθρώπων. *Cerda.*

3 *Utque acris concussit equos*] Hoc ad equites pertinet. Et utrum hoc epitheton equorum perpetuum est, an dum concutiuntur? *Servius.*

Concussit] Pro cursu excitavit. *Farn.*

Utque inpulit arma] Hoc ad pedites. Est autem sacrorum: nam is, qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus, primo ancilia commovebat, post hastam simulacri ipsius, dicens, 'Mars vigila.' Quidam sane suos equos et sua arma, de Turno, tradunt: scilicet, ut cæteris esset exemplum. *Servius.*

Utque inpulit arma] Sæpius dictum est præpositionem *in* subsequente *p* in plerisque codicibus antiquis, in *m* minime mutari; id quod non in Virgilianis tantum exemplaribus est, verum etiam in Horatianis, Cæsarianis, Ammiani Marcellini historiis, et aliis auctoribus, qui vel Longobardicis, vel ejus generis literis notati sunt. In illis enim Tineis præpositiones fere omnes in dictionibus incolumes habentur, ut hoc loco, *inpulit* per *n*. Neque nescius sum Grammaticos adversus hanc scriptionis rationem reclamare: quod illius literæ sonus ante *p* non nisi *m* sonare possit, quum necessarium sit, post eam particulam enuntiatam, statim occludere labia secunda syllaba *impu*. Sed esto vi naturæ, *m* sonus ipsius literæ ante *p* pronuntiatæ: quid obstat, ut et si aliter enuntiatur, non tamen integra scribi possit, quum alia pleraque sint, quæ aliter scribimus, aliter pronuntiamus, ut observat Velius Longus. Ac ne Græcorum sermonem in testimonium adducamus, qui *t* quum scribunt ante *n*: *d* tamen pronuntiant, literæ illius remollita duritie: iidem γ ante γ, κ, χ, ξ, notant. Sed enim litteræ, quæ est *n*, pro γ scripto sonum exprimunt. Noluimus nos eos superstitiosius imitari, ideoque *Angelus* non *Aggelus* scribimus, *Ancora* non *Agcyra*, *Anchises* non *Agchises*, *Phalanx* non *Phalagx*: ea enim sic Græce scribuntur, ἄγγελος, ἄγκυρα, ἀγχίσης, φάλαγξ. Sed *m* tamen aliquando quum scripsimus, alterius literæ sonum pronuntiamus, ut Quintiliano et Velio Longo testibus apparet, in *Multum ille*, et *Illum ego*. Quare me nihil offenderit, siquis in *n* etiam eandem esse rationem asseruerit, et *in* præpositionem scribendo incolumem servaverit, pronuntiationis vero leges naturæ concesserit. *Pierius.*

4 *Extemplo*] Aut subito: aut re vera ex ipso templo, id est, post divina arma commota. *Servius.*

Extemplo turbati animi] Sic apud Val. Flacc. l. VI. ubi Mars impulit, et concussit currus: 'Protinus e castris fugit sopor, excita tela, Turbati coiere duces.' Docet observantissime Godesc. quæ particulæ sequantur post *ut*, ad rem subitam explicandam. Videlicet; *Ut, extemplo. Ut, statim. Ut, continuo. Ut, confestim. Ut, repente. Ut, postea. Ut, protinus.* Vide, ut firmet bonis auctoribus. *Cerda.*

Simul] *Simul* et *omne* dicit: id est, uno tempore, omnibus in unum coëuntibus. *Donatus.*

Tumultu trepido] Festino: more suo. Non enim timere poterant, qui pericula vincebant. *Servius.*

5 *Conjurat*] Notandum de re bona conjurationem dici posse. Ergo *conjuratio τῶν μέσων* est. *Idem.*

Conjurat] Conjuratio autem totius Latii, et tumultus, id est, timor multus, et concitatio tot populorum ad laudes Æneæ pertinent. Inservit etiam Æneæ hic tumultus: ne pere-

grinus in hospites, et socius in fœderatos impius videatur, si primus bellum moveat. *Donatus.*

Conjurat] Sic Statius Achill. l. I. 'video jam mille carinis Ionium Ægæumque premi: nec sufficit, omnis Quod plaga Grajugenum tumidis conjurat Atridis.' *Emmeness.*

Juventus effera] Efferata per furiam; ut, 'arma velit poscatque simul.' *Servius.*

6 *Primi*] Utrum ordine, an dignitate? *Idem.*

Messapus et Ufens] Bona electio personarum ad delectum habendum: unus eques bonus, id est, Messapus, mittitur: alter pedes egregius. *Id.*

7 *Contemtorque deum Mezentius*] Quis enim justius, quam sacrilegus, contra pios et præpararet bellum et gereret? *Servius.*

Contemtor deum Mezent.] Magna laus Æneæ, ut Mezentius contemtor Divum aliquando invenerit quem timeret. *Donatus.*

Contemtorque deum Mezentius] Qui sibi divinos honores et primitias offerri imperavit. *Farnab.*

Cogunt] Non congregant, sed vi cogunt timidiores. In qua re etiam ipsi duces timorem suum ostendunt. *Donatus.*

Cogunt] Συνάγουσι, συναθροίζουσι, id est, in unum colligunt, ut quidem Nonius exponit: contra Donatus; invitos urgent. *Taubmann.*

8 *Vastant cultoribus agros*] Abducendo cultores, vastos et desertos efficiunt. Sallustius in Jugurtha, 'Vastus ab natura et humano cultu:' alibi, 'Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus,' hoc est, hominibus deserta. *Servius.*

Vastant] Vacuos faciunt abducendo cultores, ita vs. 571. 'viduasset civibus urbem:' Scalig. IV. 16. Atque hoc est quod ait Veget. I. 3. 'Ex agris præcipue, supplendum esse robur exercitus: armisque aptiorem esse rusticam plebem, quæ sub divo et in laboribus enutritur.' Vide et Lipsii Politic. v. 12. *Taubmann.*

Vastant cultoribus agros] Quemadmodum Virgilius hoc loco agros cultoribus vastari dicit propter militiam; sic Statio pascua dicuntur vacuari propter eandem, Achilleid. l. III. 'Dat bello pedites Ætolus, et asper Acarnan Argos agit turmas: vacuantur pascua ditis Arcadiæ.' *Emmeness.*

9 *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem*] Diomedes postquam reperit ira Veneris a se vulneratæ, uxorem apud Argos cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerique tradunt, turpiter vivere, noluit reverti ad patriam; vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus; sed tenuit partes Apuliæ: et edomita omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Æquumtuticum ipse condidit, et Arpos, quæ et Argiripa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quam constat esse Campaniæ: unde Cicero Arpinas. Sane sciendum Apuliam uno dictam vocabulo: sed hujus partem, quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarent; item Dauniam, a Dauno rege Apuliæ: a quo hunc Diomedem quidam hospitio receptum dicunt. Sane artificiose ad Diomedem mittitur, movenda est enim indignatio et metus Diomedi, ut subveniat Latinis contra Trojanos, vel ut eum quasi civis citius posset adducere. *Servius.*

Mittitur et magni] Magnum signum timoris, ut etiam ab externis auxilium petant. *Donatus.*

Venulus] Hunc fuisse constat Argivum. Nam Tyburs est, ut ille indicat locus, 'Prædam Tyburti ex agmine raptam, Portat ovans.' Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt. *Servius.*

Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem, &c.] Hujus legationis me-

minit Ovidius Metam. XIV. 457. 'At Venulus magnam profugi Diomedis ad urbem Venerat: ille quidem sub Iapyge maxima Dauno Mœnia condiderat: dotaliaque arva tenebat. Sed Venulus Turni postquam mandata peregit, Auxiliumque petit, vires Ætolius heros Excusat,' &c. *Emm.*

10 *Consistere*] Jam esse conditos, id est, fundasse civitatem. Plus est enim *consistere*, quam *venisse*. Servius.

11 *Advectum Ænean*] Quasi quem antea vicerat, ne desperet de victoria. *Donatus.*

Classi] Ita frequenter veteres, non in hac sola, sed in aliis vocibus. Sic *segeti*, pro segete: *capiti*, pro capite: *ruri*, pro rure: *vesperi*, pro vespere: *Carthagini* in Plauto, pro Carthagine. Sed de hac inprimis voce jam Achilles Statius. Nam Sisenna apud Nonium, 'perpetua classi.' Catull. 'Namque ferunt olim classi cum mœnia Divæ.' Idem, 'Per medium classi barbara navis Athon.' *Cerda.*

Victosque Penatis] Ut major sit indignatio: et amat Poëta, quotiens adversum Trojanos poscuntur auxilia, Penatibus victorum crimen adscribere: ut apud Æolum, 'Ilium in Italiam portans victosque Penates.' *Servius.*

12 *Inferre*] Hic invidiam facit: ut, 'Inferretque Deos Latio;' proprie enim inferuntur Penates. *Idem.*

Regem se dicere posci] Unde illud est, 'Expectate solo Laurentum.' Et dicendo *posci*, agit subtiliter. Nam si non venit errore, sed fato, omnem sibi utique est vindicaturus Italiam, sine dubio et Diomedis imperium. *Idem.*

Regem se posci] Quasi dicat, Mentitur in hac re. *Donatus.*

13 *Multasque viro se adjungere gentis Dardanio*] Hic metum injicit, et bene non *Æneæ* dixit, sed *viro Dardanio:* ut non sit mirum si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum: ut, 'Hinc Dardanus ortus, Huc repetit.' *Servius.*

Multasque, &c.] Adjungit hæc vera, ut etiam falsa credantur. Vult igitur inferre timorem Diomedi, ut vel sua causa pellat Æneam: sed non tantum terrorem ut desperet de victoria, si properabit. Est autem in singulis repetendum, *edoceat.* Donatus.

14 *Dardanio*] Bene ita: non, *Æneæ.* ut minus sit mirum, si sequatur hominem sibi cognatione sociatum. Unde l. III. 'Hesperia quibus idem Dardanus auctor.' Ibid. 'Hinc Dardanus ortus.' Et hoc nomen admonere etiam debuit Diomedem veteris odii in bello Trojano. *Taubmann.*

15 *Quid struat his cœptis*] Cum hæc etiam cœperit. Et participialiter dixit, ab eo quod est incipio, *cœptus* facit. Hinc est *cœptis.* Servius.

Quem, si Fortuna sequatur] Eventum pugnæ cupiat. Si eum fortuna comitetur, quem finem suæ velit esse victoriæ, ipsum melius nosse qui jam antiquus est hostis. Ergo *quem* acute pronunciandum, ut sit ordo, quem eventum pugnæ cupiat fortuna sequatur. *Idem.*

16 *Eventum pugnæ cupiat*] In aliquot antiquis codicibus, *cupiet* legitur: sed longe venustius *cupiat.* Pier.

Manifestius ipsi] Vult autem intelligi Æneam etiam contra Diomedem bella gesturum: non tantum propter præsens imperium, sed et caussa hostilitatis antiquæ. *Servius.*

Manifestius ipsi, &c.] Ut qui Trojanos prius propiusque noverat. *Farnab.*

17 *Quam Turno regi*] Rutulorum duci, aut cui jus ad regnum Laurenti. *Farnab.*

18 *Talia per Latium*] *Gerebantur,* subaudis: et est formosa Ellipsis. *Servius.*

Laomedontius heros] Virtute et calliditate Laomedonti respondens. *Don.*

Laomedontius heros] Æneas. *Farn.*

19 *Cuncta videns*] Mente pertractans. Nam non videbat. *Servius.*

Cuncta videns] Id est, nihil ex iis

quæ hostes agerent illum latuit. *Donatus.*

Curarum fluctuat æstu] His verbis futuram præoccupat comparationem, quæ est Apollonii de verbo ad verbum. *Servius.*

Curarum æstu] Propter exiguas copias suas, et tantos hostiles apparatus. *Donatus.*

Fluctuat æstu] Utrumque verbum de mari est. *Servius.*

Curarum fluctuat æstu] Pulchre Sil. l. VIII. 'undantes dolores.' Lucret. VI. 'Volvere curarum tristes in pectore fluctus.' Petron. 'in hoc dictorum æstu motus incedo.' Statius Theb. V. 'vario sic turbidus æstu Angitur.' Valer. Arg. V. 'Præcipue Æsonidem varios incerta per æstus Mens rapit undantem curis, ac multa novantem.' Catull. 'magnis curarum fluctuat undis.' Apul. l. IV. 'In cogitationis salo fluctuare.' Ammian. l. XV. 'In æstu mentis ancipiti.' Latini proculdubio a Græcis, qui pari energia. Oppian. Hal. V. νοῦς δ' οἱ ἠΰτε κῦμα ἑλεῖται: *Torquetur ei animus, tanquam fluctus.* Sophoc. in Electra, et de illa σαλεύει, *fluctuat.* Herodian. de Commodo, κυμαίνουσαν οὖν ἔχων τοσαύταις φροντίσι τὴν ψυχήν: *Habens animum tantis curis fluctuantem.* Joan. Chrysostom. hom. de Patient. κύματα τῶν λογισμῶν. Sic vicissim tranquillum animum dicunt ἀκύματον, et ἀμύμονα, ut qui careat fluctibus curarum. Ad eum modum, quo dixit Synes. l. de Insomn. σχολάσασα τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν ἀγοραίων αἰσθήσεων: *Anima vacans forensium curarum diluvio.* Cerda.

20 *Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc*] Vel quod suis copiis bellum Itali adversus eum parabant, vel quod a Diomede vetere hoste suo auxilia postulabant. *Servius.*

Celerem] Ad corporis comparationem, quod tardum est, ut, 'Iterumque ad tarda reverti Corpora.' *Serv.*

21 *Perque omnia versat*] Sic in IV. de Didone, 'partes animum versabat in omnes.' Synes. lib. de Insomn. οὐδὲν γὰρ οὕτως ὥσπερ πνεῦμα εὐτράπελον: *Nihil tam est versatile quam spiritus.* Homero satis fuit Iliad. I. διάνδιχα μερμήριξεν. Isocrati, δόξαν παραλλάττουσαν, ut Virg. in IV. *alternanti.* Philo dixit, τῆς διανοίας ἀμφικλινῶς ἐχούσης, καὶ ἀντισπωμένης: *variante animo, atque in utranque partem vicissim propendente.* Æschines, ἀπόρως διακεῖσθαι. Græci omnes ἀπορεῖν, καὶ διαπορεῖν. *Cerda.*

22 *Sicut aquæ, &c.*] Illustro hanc comparationem aliis, qui similem in suis carminibus. Incipio ab Apollonio, a quo Virg. sed cum victoria. Ille itaque Arg. III. Ἠελίου ὥς τίς τε δόμοις ἐνιπάλλεται αἴγλη Ὕδατος ἐξανιοῦσα. τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι, Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται. ἣ δ' ἔνθα, καὶ ἔνθα Ὠκείῃ στροφάλιγγι τινάσσεται ἀΐσσουσα: *Solis veluti aliquis in ædibus resultat splendor Ex aqua exiliens quæ modo aut in lebete, Vel certe in situla infusa, huc, illucque Celeri conversione commovetur impulsa.* De Annibale Silius l. VII. 'Nulla vacant incœpta dolis, simul omnia versat, Miscetque exacuens varia ad conamina mentem. Sicut aquæ splendor radiatus lampade Solis Dissultat per tecta, vaga sub imagine vibrans Luminis, et tremula laquearia verberat umbra.' Non multum abit Claud. in descriptione orientis diei Rapt. l. II. 'Impulit Ionios præmisso lumine fluctus, Nondum pura dies, tremulis vibratur in undis Ardor, et errantes ludunt per cærula flammæ.' Credo habuit ante oculos Ovidium ita scribentem, 'Flamma nitore suo templorum verberat aurum, Et tremulum celsa spargit in æde jubar.' Valer. Arg. l. XIII. dixit, 'Stagna vaga sic luce micant, ubi Cynthia cœlo Prospicit, aut medii transit rota candida Phœbi.' De re Virgilii Sidon. ep. II. 10. 'Intus lux micat, atque bractratum Sol sic sollicitatur ad lacunar, Fulvo ut concolor erret in metallo, Distinctum vario nitore marmor Percurrit

cameram, solum, fenestras.' Lucret. l. vi. non adhibet comparationem, sed repræsentat idem cum reliquis, ita canens: 'Praeterea Solis radiis jactatur aquaï Humor, et in lucem tremulo rarescit ab æstu.' *Idem.*

Tremulum lumem] Ennius in Menalippa: 'Lumine sic tremulo terra, et cava cærula candent.' Et Lucret. l. iv. 'Jamque rubrum tremulis jubar ignibus.' Et l. v. 'tremulum jubar hæsitat ignis.' Vide quæ fuse l. vii. ad illud: 'splendet tremulo sub lumine pontus.' Præclare Sidon. ii. 2. de radio Solis, 'radio peregrinante.' Nam tametsi ille de cursu Solis loquatur, sed trahi huc potest. *Idem.*

23 *Sole repercussum*] Aut vacat *re:* aut bene *repercussum;* quia primo aquam ferit, inde postea tendit ad tecta. *Servius.*

Radiantis imagine Lunæ] Negant omnes Physici lumen lunæ aliud ex se reddere: et vituperatur hoc dicto Virgilius; quod tamen tolerabile est, quia non lunam, sed imaginem dixit lunæ, quam a Sole lumen accipere manifestum est. An ideo *radiantis,* ut quoniam Luna lumen de Sole mutuatur, idem videatur etiam ipsa efficere quæ de Sole procedit. *Idem.*

Imagine lunæ] Lumen in laquearibus intelligit, lunæ imaginem exceptam, atque repercussam, inquit Jul. Scal. Poëtic. v. 6. *Farnabius.*

25 *Laquearia*] Multi *lacunaria* legunt: nam *lacus* dicitur. Unde est in Horatio, 'Nec mea renidet in domo lacunar.' Non enim a *laqueis* dicitur, sed ab eo quod sunt lacus. *Serv.*

Summique ferit laquearia tecti] Miror Servium eos non neglexisse, qui *lacunaria* legunt: quum vel ex Horatii exemplo, quod apposuit, syllabæ repugnantiam viderit, etsi multi polysyllaborum regulam usurpant. *Pier.*

Laquearia] Sic dicuntur summa ædium a variis laqueis et scalpturis, quibus polita esse solent, ut de cœlo dixit Manil. l. i. 'Hæc igitur texunt æquali sidera tractu Ignibus in varias cœlum laqueantia formas.' Non contemnendi tamen, qui ajunt, *lacum,* præter vulgarem significationem, esse etiam trabem planam in ædificiis; unde Lucill. 'resultant ædesque, lacusque.' Ergo a *lacu lacunar, lacunare, lacunarium:* et per antistœchon *laquear, laqueare.* Juvat hanc sententiam verbum rusticum, *ablaqueo,* quod non a *laqueis,* sed a *lacubus:* est enim *ablaqueare,* tanquam *ablacunare,* lacunas videlicet et fossas facere ad caudices arborum. Inde 'ablaqueatæ vites' in Plin. et aliis. Ergo, si huic extremæ sententiæ adhærendum sit, in quam inclino; non tam *lacus,* aut *laqueare,* aut *lacunar* in ædibus erit trabs illa plana, ut Grammatici explicant; quam cava illa, quæ in tectis apparent, nos *bouedas* dicimus. Hoc enim magis consentaneum cum lacu, et ablaqueo. Lacus etiam in re simili, Sidonius meminit epistola secunda libr. ubi loquitur de cœnatione, quæ erat in triclinio. *Cerda.*

26 *Alituum*] Pro *alitum:* sed metri caussa, ut diximus supra, addidit syllabam. *Servius.*

Alituum] Deflexit paululum a Lucret. l. iv. 'alituum genus, atque ferarum.' Noluit hoc ultimum, quia non omnes feræ noctu dormiunt, imo multæ tunc exeunt a latebris prædam facturæ. Alius imitator incogitanter *ferarum* diceret, quia sic Lucret. Stat. Silv. i. non contentus est, nisi tria adjungeret, ut sciamus illum explorasse Lucretium et Virgilium. Versus est: 'Alituum, pecudumque mihi, durique ferarum Non renuere greges.' Et Silv. v. 'tacet omne pecus, volucresque, feræque.' Seneca Rhetor. Controv. 16. ait, Virgilium expressisse in melius versus hos Varronis, 'Desierant latrare canes, urbesque silebant, Omnia noctis erant placida composta quiete.' Vide et longam descriptionem Apollon. l. iii. ab eo versu: Νὺξ μὲν ἔπειτ' ἐπὶ γαῖαν ἄγεν κνέφας, &c.

Ceterum Latini Poëtæ *alituum*, pro *alitum*, imitatione Græcorum. Qui Homerum libarunt, sciunt esse in eo φαάνθεν, pro φάνθεν: ἀντιόωσαν, pro ἀντιῶσαν: ἑῷ, pro ᾧ: ὕρωρε, pro ὦρε: στυγέῃσι, pro στυγέῃ: ἄατω, pro ἄτω: ἀταρτηρὸς, pro ἀτηρός: τεταγὼν, pro ταγών: ἠγορόοντα, pro ἠγορῶντα: ἔεδνα, pro ἔδνα: et millena. *Cerda.*

28 *Pater*] *Pater*, hic dignitatis nomen est; sæpius tamen divinitatis. Vide quæ diximus supra ad Georg. IV. 369. *Emmeness.*

Sub ætheris axe] Id est, sub aëre. *Servius.*

Gelidique sub ætheris axe] Est hoc, quod Horat. 'sub Jove frigido;' quod omnes, *sub dio*, ὕπαιθρον. *Cerda.*

29 *Turbatus pectora*] Sic supra Æn. I. 232. 'Lacrimis oculos suffusa nitentis.' ad quem locum vid. Servius. Plura vero hujus constructionis exempla si quis desiderat, adeat Vechner. Hellenolex. I. 5. in fine. *Emm.*

30 *Seramque dedit per membra quietem*] Tardam: quippe in bellicis curis. *Seram* autem pro *sero*, adverbium temporis in nomen deflexum. *Dedit* autem mire dixit: hoc est, indulsit quietem corpori suo. *Servius*

Seramque dedit per membra quietem] Stat. Theb. III. de Thydeo: 'animosaque pectora laxet Sera quies.' Nam dux et princeps esse debet vigil, et sero somnum capere. Ita de Adrasto idem Stat. l. VIII. 'sed agit miseranda potestas Invigilare malis.' Et de Annibale Sil. l. XII. 'vigil ille, nec ullam Ad requiem facilis.' Eundem Polyb. l. III. inducit vigilantem ὅλῃ τῇ νυκτὶ, *tota nocte.* Laudatur Julianus Cæsar ab Ammian. l. XXVI. quod exsurgeret, cum versabatur in bello, 'nocte dimidiata.' *Cerda.*

31 *Huic deus ipse loci*] Cum ipse fluvius Tyberinus sit, quid ita intulit Deus fluvio? Tyberinus enim Deus genius loci. *Servius.*

Tiberinus] Bene *Tiberinus*, quia supra dixerat *deus.* Nam in sacris Tyberinus, in Cœnolexia *Tyberis*, in poëmate *Tybris* vocatur. *Idem.*

32 *Populeas, &c.*] Similis attollentis se fluminis imago placita Statio, credo ex perlustrato Virgilii loco, apud quem Vulturnus Silv. l. IV. 'Crinem mollibus impeditus ulmis Vulturnus levat ora.' Et Ismenus Theb. l. IX. 'levat aspera musco Colla, gravemque gelu crinem, ceciditque soluta Pinus adulta manu, demissaque volvitur urna.' Ut etiam Claudiano de VI. Cons. Hon. ubi de Eridano: 'ille caput placidis sublime fluentis Extulit, et totis lucem spargentia ripis Aurea roranti micuerunt cornua vultu.' Ibidem de aliis animalibus, 'frondentibus humida ripis Colla levant pulcher Ticinus, et Addua visu Cærulus, et velox Athesis.' Et de Tyberino Paneg. Olib. 'illicet herbis Pallentes thalamos, et structa cubilia musco Deserit, atque domum Nymphis commendat herilem.' Apud Sil. quoque l. IV. Juno apparet Annibali sub forma Thrasimeni lacus, 'Et madidæ frontis crines circumdata fronde Populea.' Ausonius de Mosella, 'Exeris auratæ Taurinæ frontis honorem.' *Cerda.*

Senior] Atqui ubique eum flavum dixit: sed *senior*, aut propter spumas dictum est: aut ad reverentiam pertinet. Sic Lucanus urbe Roma adhuc florente, 'Turrigero canos effundens vertice crines.' *Servius.*

Visus se attollere] Huc aspiravit Statius Theb. IV. 'Amnis adhuc imis vix truncam attollere frontem Ausus aquis.' Et Val. Arg. IV. ubi de Hyla, 'Ecce puer summa se tollere visus ab unda.' *Cerda.*

33 *Tenuis glauco velabat amictu Carbasus, et crinis umbrosa tegebat arundo*] Fluvialem aquam purificationi aptam latenter ostendit in tantum, ut etiam harundinibus, quæ fluminum germina esse non dubium est, purificatio rite celebretur. Ideo, inventa occasione, poëta ab harundinibus tectum flu-

vium inducit, ut doceat hoc etiam harundinibus in purificatione quod per aquam impleri posse, sicut in sacris traditur. Ideo et ubique fluminibus harundinem dat, ut l. x. 'Velatus harundine glauca Mincius.' et Ge. xi. 'Ripis fluvialis harundo.' Quod autem ait, *tenuis glauco velabat amictu Carbasus,* docet quædam sacra pure a linteatis debere fieri. *Carbasus* autem genus lini est: 'Linum' vero, ut ait Plinius, 'melius inrigatione fluminum quam pluvia nascitur.' Ideo et vestis linea fluminibus tanquam propria datur. *Serv.*

Tenuis glauco velabat amictu] *Glaucus* et *ceruleus* color tribuitur fluvialibus et marinis Diis, ut Virgilius hoc loco. Paterculus: 'cum ceruleatus et nudus caputque redimitus arundine, et caudam trahens, genibus innixus, Glaucum saltasset in convivio.' Nam *ceruleatum* dicit ceruleo indutum amictu: sic, quia vitreus color glauco et ceruleo proximus est, *Circe* dicitur *vitrea* Horatio od. i. 17. pro aquarum accola et maritima, et tanquam aquarum nympha, cum aquarum color vitreus sit, et nymphæ apud Maron. lanificium exerceant, Ge. iv. 'Carpebant hyali saturo fucata colore:' id est, vitri. *Turnebus.*

34 *Carbasus*] Genus est lini, *κάρπασον* Græcis: quod Pausanias l. i. negat igne consumi. E carbaso autem texebantur et tenuissima vela: Turn. xxiv. 40. De toto hoc loco vide et Servium. Nonius: 'Carbasus, pallium quo fluvii amiciuntur.' *Taub.*

Carbasus] Vestis carbasina, glauca, fluvio concolor. *Farnab.*

35 *Tum sic adfari*] Sabaudis, *visus.* Servius.

Curas his demere dictis] Habitum futuræ orationis ostendit. *Idem.*

36 *O sate gente deum*] Alibi, 'Deum certissima proles,' et 'sate sanguine divum.' Sane interdum hæc epitheta non vacant, sed vim hortandi obtinent. *Idem.*

O sate] Metaphora hæc venustissima et usitatissima. Sophoc. Ajace: *σπέρμα Λαργίου πατρός.* Pind. Od. vi. Olymp. de Hercule: *σεμνὸν θάλος Ἀλκαϊδᾶν·* et Od. ix. *σπέρμα μέγιστον,* Philostrat. Imag. *ἄῤῥεν σπείρει.* Hom. Il. ii. *ὄζος Ἄρηος.* Plutar. Porciam Catonis Uticensis filiam vocat *εὐγενῆ χώραν ἐκτεκνώσασθαι, terram fertilem ad liberos procreandos.* Superiora sunt, *semen, germen, ramus.* Cerda.

Gente deum] Ita sæpe Æneam suum nobilitet *ἔπους* hujus Heroëm; ut, cum ait, 'Deum gens, Ænea,' 'Deum certissima proles,' et sæpe alias. Homer. de suis Heroibus: *ἴκελος θεῷ, θεοειδὴς, θεογενὴς, διογενὴς, θεοείκελος, ἀντίθεος, διοτρεφὴς, ἰσόθεος, δῖος, θεῖος, θεοῖς ἐναλίγκιος,* et alia hujusmodi. *Idem.*

Urbem Qui revehis nobis] Ut, 'Ilium in Italiam portans:' *urbem* ergo pro civibus posuit. *Servius.*

Revehis] Propter Dardanum. *Idem.*

Urbem Qui revehis] Ita Ilioneus l. vii. supra. 'Hinc Dardanus ortus huc repetit.' *Farnabius.*

37 *Æternaque Pergama servas*] Pro 'servas et æterna facis;' id est, efficis ut æterna sint. *Servius.*

38 *Exspectate solo Laurenti*] Dat adfectum etiam locis. Ut, 'Ipsæ te, Tityre, pinus, Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.' *Idem.*

Exspectate solo Laurenti] In antiquis aliquot codicibus, *exspectate:* quamvis nonnulli adimant *s,* quum opperiri significat. *Pierius.*

Exspectate] Hæc lectio firmat illam l. vi. 'tuaque expectata parenti Vicit iter durum pietas?' Ubi tamen aliqui, *spectata,* non male ad eum modum, quo 'explorata fides,' dixit Stat. Silv. iii. Ceterum huic excursui similis ille Electræ apud Soph. ubi illa anxie expectat fratrem Orestem, *διὸς εὔφρονι βήματι μολόντα τάνδε γᾶν: venturum in patriam terram felici Deorum cursu.* Neque dispari affectu Antiphila apud Terent. Heautont. Act. ii.

sc. 4. 'O mi expectate Clinia, salve.' *Cerda.*

39 *Hic tibi certa domus*] Quod superius ab Apolline poposcerat, hoc nunc indicat Tyberis: ut, 'Da propriam, Tymbræe, domum, da mœnia fessis.' *Servius.*

Ne absiste] Inemendate legitur *adsiste*, in plerisque codicibus etiam antiquis: quum *absiste*, dubio procul sit legendum. Ait enim Tyberinus, Tametsi tantus bellorum motus insurgit, ne tamen animum desponde, sed quod instat, audacter exequere. *Pierius.*

40 *Tumor omnis et iræ Concessere deum*] Quidam *concessere*, pro *discessere* accipiunt. Alii ita tradunt, qui nondum concesserunt, sed utiliter dissimulant; sed aliqua hemistichia in Virgilio tam sunt sensu imminuta, quam verbis, ut ecce hoc loco. Namque non possumus intelligere quievisse omnem tumorem et iram Deorum, cum et adhuc inimica sit Juno; et ad Trojanorum perniciem addantur alia numina, ut Furia, aut Juturna. Unde mire quidam conclusit hunc versum dicens, 'Concessere Deum profugis nova mœnia Teucris.' *Concessere* ergo indulserunt vel cesserunt, id est, permiserunt; ut, 'Nec si muneribus certes concedat Iolas,' id est, permittat, indulgeat; et 'Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.' Quod si ita acceperimus, ut dicat Teucros constituere civitatem, nec ea numina, quæ irata sunt, vetant, nihil erit contrarium. Nam et ipsa Juno hoc dicit: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lavinia conjux.' Hic autem sensus, etiamsi detrahas subauditionem, potest accipi a superioribus: ut sit, 'Tumor omnis, et iræ Concessere Deum,' ut, 'Hic tibi certa domus, certique penates.' *Servius.*

Tumor omnis et iræ Concessere deum] In veteribus omnibus codicibus quotquot habui, *tumor* legitur, quod physice dictum esset. Effusa enim bile jecur intumescit, inde oritur excandescentia. Unde apud Horat. 'Ve meum fervens difficili bile tumet jecur.' Et alibi Virgilius, 'Tumida ex ira tunc corda residunt.' Deque Meleagro apud Ovidium est, 'Tumida frendens Mavortius ira.' Neque tamen displicet *timor*, quia Juno ea tot, quæ eventura erant, metuens, veterisque memor belli, tantas exciverat turbas. In timore præterea tumor est, ut Cornelius Fronto tradit, ut in metu motus animi, in formidine interdum ratio, in pavore nil non puerile. *Pierius.*

Tumor omnis et iræ] Salmasius hic non *timor*, quod Pierio non displicet, sed *tumor*, legit; et loci hujus auctoritate hanc vocem restituit Julio Capitolino in Pertinace c. 11. 'Sed quum Tausius quidam, unus e Tungris, in iram et tumorem milites loquendo adduxisset, hastam in pectus Pertinacis objecit.' Quo loco ante illum legebatur *timorem;* sed ut recte ibidem Vir summus, 'nunquam ira cum timore.' *Emmeness.*

41 *Concessere deum*] Vide, ut explicui. Nam Servii nugas non fero: et quis feret assutelam illam? Ejus argumento facile occurras; nam Virg. non dixit, cessasse iras omnium Deorum: et ad ejus sententiam satis est, Jovem, et alios commutatos: de quo tamen in II. 'ferus omnia Juppiter Argos Transtulit.' Hic igitur Deus jam mitis. Sic Neptunus, qui fundamenta Trojæ quassavit, postea se mitem Trojanis in naufragio præbet; et in V. etiam favet naviganti Æneæ ad preces Veneris. Cum enim alius hemistichium suppleverit, nescio cur *mire* factum dicat Servius. De imitatione breviter. Huic loco hæsit Silius l. VIII, ubi Anna apparet Annibali, excitatque ad bellum. Lege ab eo loco, 'Omnis jam placata tibi manet ira Deorum,' &c. Et postea

ipse Annibal, 'placavimus iras Cælicolum, redeunt Divi.' Inde apud eundem Paulus obtestatur Varronem temere ruentem ad bellum, hunc in modum: 'cladi parce obvius ire, Dum transit Divum furor, et consumitur ira Fortunæ.' *Cerda.*

42 *Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum*] In Romano codice, *nec vana putes* legitur, quod minime displicet. Sed et *ne* recte. *Pierius.*

Ne vana putes] Quia solent multi in somnis decipi, dat signum, quo cognoscat hoc somnium verum esse. *Donatus.*

43 *Litoreis ingens, &c.*] Licet possimus etiam de fluvio *litus* dicere; ponit tamen discretionem, ut hic, *sub ilicibus.* Paulo post, 'Viridique in litore conspicitur sus.' Hanc autem porcam, ut diximus supra, secum habuere Trojani, quam amissam in Campania invenerunt cum fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Junoni, quia ipsa dicitur Terra: ut est, 'conjugis in gremium lætæ descendit.' Scimus autem hoc animal inimicum esse frugibus: ut caprum vitibus, qui Libero immolatur. Alii de ea sue dicunt, habuisse eam Trojanos, et ubi primum generasset, ibi certam spem sedis concepisse. Alii in litore Laurenti inventam, quam secutos Trojanos in eum montem pervenisse, ubi postea *Alba* a colore porcæ, *Longa* a positione, sit condita. Sane et *litoreis* et *litoralibus* dicitur. *Servius.*

Litoreis ingens, &c.] Heleni idem vaticinium iisdem verbis prolatum habes l. III. *Farnab.*

44 *Triginta, &c.*] Apto hic verba Varron. de Re Rust. 'Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat: si minus pariat, fructuariam idoneam non esse; si plures pariat, esse portentum. In quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quod sus Lavinii Æneæ triginta porcos peperit albos. Itaque, quod portenderit factum XXX. annum, ut Lavinienses condiderint oppidum Albam. Hujus suis, ac porcorum etiam et nunc vestigia apparent.' Juvenal. Sat. XII. de hac sue, 'lætis Phrygibus mirabile sumen, Et nunquam visis triginta clara mamillis.' Meminit ejusdem et Tertul. l. I. contra Marcion. *Cerda.*

Triginta capitum, &c.] Porcelli 30. signant annos totidem, quibus exactis, Ascanius conditurus erat urbem, a sue alba dictam, *Albam:* 'Et stabit Alba potens, alba suis omine dicta.' Propert. IV. 1. *Farnab.*

Enixa jacebit] Participio utens tangit historiam. *Servius.*

45 *Solo recubans*] *Solo* videtur abundare. *Servius.*

Solo] Non abundat vox, o Servi, ut tibi placitum; imo necessaria est, ut notetur solum urbis condendæ. *Cerd.*

47 *Ex quo*] Qua ratiocinatione. *Ser.*

Redeuntibus annis] Ex Lucret. l. I. 'Quinetiam multis solis redeuntibus annis:' ubi docuit Lambinus expressam a poëta vim Græcæ vocis ἐνιαυτὸς, tanquam in se rediens. Quod et supra apertius Ge. II. significavit Maro: 'Atque in se sua per vestigia volvitur annus.' *Germanus.*

49 *Haud incerta cano*] Ab Plin. III. 5. Tybris dicitur 'vates, ac monitor religiosus.' Loquitur de inundationibus, quibus semper futurum aliquid nuntiabatur. *Cerda.*

Quod instat] Quod solum ex laboribus restat. Cura enim Æneæ præsentis fuerat necessitatis. *Servius.*

51 *Arcades his oris, genus a Pallante profectum*] Euander Arcas fuit, nepos Pallantis regis Arcadiæ. Hic patrem suum occidit, suadente matre Nicostrata, (quæ etiam *Carmentis* dicta est, quia carminibus vaticinabatur.) Alii ipsam Nicostratam, matrem Euandri, cum esset centum decem annorum, a filio peremptam tradunt. Constat autem Arcadas plurimum vixisse, in tantum, ut quidam usque ad trecentos annos vivendo pervenerint. Ipse autem Euander, dimissa provincia sua, exilio,

non sponte, compulsus venit ad Italiam, et pulsis Aboriginibus tenuit loca in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit in monte Pallatino, sicut ait Varro, 'Nonne Arcades exules confugerunt in Palatium, duce Euandro?' Hic autem mons Palatinus secundum Virgilium, a Pallante avo Euandri est dictus: secundum Varronem et alios, a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitiata, et postea illic sepulta. Alii a Pallante, qui de filia Euandri natus, et ibi sepultus est immaturæ ætatis. Alii a filio Euandri, qui post mortem patris seditione occisus est. Alii a balatu, *Ballanteum* volunt dictum. Et exinde per Antistoichon, id est, mutata litera, *Pallanteum* dictum. Sed si a balatu hoc nomen venerit, *pa* longa est: sicut eam Martialis ponit plerumque. Si autem a Pallante, *pa* brevis est, ut eam ponit ubique Virgilius, secundum suam opinionem. *Servius.*

Arcades] Brevitate utitur, ne tædio afficiat Æneam. Genus enim dicit et nomen et urbem, et spem dat auxilii ab iis, qui et ipsi hostes sint et peregrini, quos jure oderint Latini. *Donatus.*

Genus a Pallante profectum] Profectum ad has oras genus a Pallante, non a Pallante profectum. *Servius.*

52 *Qui regem Euandrum, qui signa*] Id est, qui regis Euandri signa secuti; ut, 'Sanguine placastis ventos et virgine cæsa,' pro sanguine virginis cæsæ. *Idem.*

53 *In montibus*] Ut diximus supra, est in minoribus illis collibus. An pro monte, an inter montes? *Idem.*

Posuere in montibus urbem] Pari forma Sil. l. XII. 'sedes posuere.' Et Horat. Ep. I. 10. 'Ponendæque domo quærenda est area primum.' Sic Æn. VI. 'posuit templa.' Et Juven. Sat. 12. 'pono altaria.' Hi omnes pro ædifico. Ait vero *in montibus*, quia urbs Roma sita in septem arcibus, ac proinde urbs quoque Euandri, quæ, juxta Pausaniam, pars Romæ. *Cerda.*

54 *Pallantis proavi*] Confundit nomina, ut plerumque solet: nam avus fuit. Sic et illud dixit, 'Luco tunc forte parentis Pilumni Turnus.' Et alibi, 'Pilumnusque illi quartus pater.' A quibusdam tamen hic Pallas, auctor Euandrii generis, Ægei filius fuisse dicitur, qui a fratre Theseo Athenis regno pulsus, ad Arcadiam venit, et ibi regnum tenuit: et hoc poëta quasi Romanis dicit, nam ad Æneam non pertinet. *Servius.*

Proavi] Imo *avi:* nam Euander Arcas nepos erat Pallantis Arcadiæ regis. *Taubmann.*

Pallanteum] Cecidisse in hac voce *l* alterum cum *n* ævo politiore testis mihi est locupletissimus, et instar mille scriptorum, Dionysius Halycarnasseus l. I. Παλάντιον, ὡς ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ σφῶν μητροπόλεως· νῦν μέντοι Παλάτιον ὑπὸ Ῥωμαίων λέγεται συγχέαντος τοῦ χρόνου τὴν ἀκρίβειαν, καὶ παρέχει πολλοῖς ἀτόπων ἐτυμολογιῶν ἀφορμάς: *Palantium quasi a sua in Arcadia metropoli: nunc tamen Palatium a Romanis dicitur, temporis lapsu confusa scriptionis accuratione, præbuitque hoc multis absurdarum occasionem etymologiarum.* Absurdas illas apud Festum invenies. Expressim Dionysius: Χρόνῳ δὲ ὕστερον μετέπεσε τὸ ὄνομα ἐν ἀναιρέσει γραμμάτων τοῦ τε Λ καὶ τοῦ Ν; *Procedente tempore excidit ea vox, sublatis literis L et N.* Dausquius.

55 *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina*] *Ducunt*, aut gerunt, aut in longum trahunt. Et bene præstandorum auxiliorum exprimit caussam, ne magis Turno, quasi Græco, favere credantur. *Servius.*

Hi bellum assidue ducunt] *Ducunt*, non *gerunt*, dixit, ut ostendat belli continentiam, et usitatum exercitium belli cum vicina gente, ut Græci ἀσκεῖν πόλεμον, et ἄγειν, hoc est, πολεμοτροφεῖν, quod accedit ad illud Æschyli καπηλεύειν πόλεμον, ad quod alludens Ennius, 'Non cauponantes bellum, sed belligerantes:' Hom. ἄπρηκτον πόλεμον πολεμίζειν. *Germ.*

56 *Fœdera junge*] Legitur et *fœdere junge.* Servius.

57 *Ipse ego*] Pollicetur homini ignaro viam se ostensurum. *Donatus.*

Recto flumine ducam] Non ad naturam alvei referendum est; nam ait, 'et longos superant flexus;' sed recto fluminis itinere, quia non sunt erraturi: et sic dixit, ut, 'Tunc se ad Cajetæ recto fert litore portum,' hoc est, a litore non recedens. Sic ergo et nunc *ducam,* a litore fluvii non recedentem significat. Est et alia expositio, ut *recto flumine* edomito, frenato, et in tranquillitatem redacto intelligamus: quod etiam fecit; ut, 'Mitis ut in morem stagni placidæque paludis.' Ut sit *recto,* præteriti temporis participium, ab eo quod est *rego.* Servius.

Recto flumine] Alii legunt, *tecto,* silva scilicet et arboribus, quia Tibris flexuosus. *Farnab.*

58 *Adversum remis superes subvectus ut amnem*] In codicibus aliquot, mutato numero *adversum superes remis.* Sed concursus ille syllabarum *sum, su, res, re,* molestam præ se fert asperitatem. In aliquibus autem manu scriptis, versus hic non habetur. *Pierius.*

Adversum] Polyb. Hist. l. III. *ποιησάμενοι τὴν πορείαν ἐναντίοι τῷ ῥεύματι παρὰ τὸν ποταμόν.* Itaque, quod nos 'adverso flumine,' ille, *ἐναντίοι τῷ ῥεύματι.* Ibidem præclare alio flexu, *τῆς τοῦ ῥεύματος βιάς,* et ideo statim pari consecutione, *βιάζεσθαι πρὸς τὸ ῥεῦμα,* quod Virg. *subvectus.* Cerda.

Subvectus] Sidon. I. 5. 'per ostia adversa subvectus.' Tacit. Annal. l. II. 'Nilo subvehebatur.' *Idem.*

Subvectus] Livius l. IV. dec. 3. 'Flumine adverso subvectum.' *Taub.*

59 *Surge age, nate dea*] In Romano codice, et quibusdam aliis, non habetur *age.* In nonnullis altera manu superadditum, quum antea legeretur, *surge o nate Dea.* Sed omnino *surge age* magis placet. Missum facio *gnate Deum,* quod et ipsum in veteri habetur codice. *Pierius.*

Primis] Proprium cadentibus astris, cum primum nox occiderit: et dictum juxta vulgarem opinionem, tanquam oriente die occidant astra. *Servius.*

Primisque cadentibus astris] Dictum jam Æneid. II. Sed quid, *primis astris?* Placeat scholion Servii. Id est, primum cadentibus, cum primum nox occiderit. Sed ego hic morem aperio, quem Poëta attingit: ad quem audiendus interpres Apollon. *τοῖς μὲν οὖν κατοιχομένοις περὶ τοῦ ἡλίου δυσμὰς ἐναγίζομεν, τοῖς δ' οὐρανίοις ὑπὸ τὴν ἕω τοῦ ἀνατέλλοντος ἱερεύομεν*: *Mortuis circa occasum Solis parentamus, cœlestibus autem auroræ tempore sub exortum Solis sacrificamus.* Ergo, quia Junoni res sacra fieri præcipitur, ideo 'cadentibus astris.' Inde postea, 'Surgit, et ætherii spectans orientia Solis Lumina.' *Cerda.*

60 *Junoni fer rite preces*] Sicut etiam Helenus monuit. Et sic *fer preces,* quemadmodum *sacra ferri* dicimus. *Servius.*

Junoni] Matutinum tempus congruum sacrificiis ostendit. Docet potentum iras, supplicando potius, quam repugnando superari. *Donat.*

Junoni fer rite preces] Eodem consilio adhibetur præceptum a Tybri, quo ab Heleno in Æn. III. Vide. Est vero *ferre preces,* quod in VI. *fundere preces.* Et *ferri* dicuntur preces, quia res sacræ. Sic ferre Diis thura, solemnia, piacula. Seges exemplorum, tum in Brisson. tum in Heraldo ad l. VII. Arnob. *Cerda.*

61 *Supplicibus supera votis*] In Romano quidem codice, *votis* legitur. Sed in plerisque aliis, *donis:* ut idem repetatur, quod in Æn. III. præceptum ab Heleno fuerat. Tametsi Ti. Donatus *votis* agnoscit utroque loco. *Pierius.*

Victor honorem Persolves] Bene ei adimit bellicam curam, promittendo voti fore compotem. *Servius.*

Victor] Beneficiorum meorum ex voto compos. *Taubmann.*

62 *Ego sum*] Non arroganter, sed necessario laudat suum officium. *Donatus.*

Ego sum, pleno quem flumine cernis] In codicibus aliquot antiquis legere est: *ego sum, quem pleno gurgite cernis.* Sed altera lectio magis omnino recepta. *Pierius.*

Pleno flumine] Arroganter: ut et de Ismeno Stat. Theb. l. IX. 'Jamque super ripas utroque exstantior ibat Margine.' Quod in Æn. III. dixerat, 'magnoque in aggere ripas.' Et de Vulturno Sil. l. IV. 'Et ripas habitare nescientem.' Hujusmodi fluvii πληρούμενοι dicuntur ab Simocatt. VII. 17. De Tyberi, sed in tempestate, Plin. VIII. 17. 'Alveum excessit, ripis alte superfunditur, innatat campis.' Est hoc, quod de Lyco amne Curt. l. III. 'Majore vi ac mole agentem undas.' Hom. Iliad. v. πλήθοντι ποταμῷ. Plutarch. in Alexand. plenum fluvium vocat μετέωρον. *Cerda.*

63 *Stringentem ripas*] Radentem, imminuentem; nam hoc est Tyberini fluminis proprium, adeo ut ab antiquis *Rumon* dictus sit, quasi ripas ruminans et exedens: in sacris etiam *Serra* dicebatur. Unde ait nunc, 'et pinguia culta secantem:' in aliqua etiam urbis parte *Terentum* dicitur, eo quod ripas terat. Alii *Stringentem* juxta veterem morem dictum intelligunt. *Stringere* enim significare dicunt, tactu modico præterire: ut ipse ait in x. 'Magno strinxit de corpore Turni.' *Servius.*

64 *Cæruleus Thybris*] Altus, profundus. *Idem.*

Cælo gratissimus] Pro his qui in cœlo sunt. *Idem.*

Cælo] Sic δόμοις, pro τοῖς οὖσιν ἐν τῷ δόμῳ, dictum ab Æschylo in Agam. Ursinus notat, eo versu, Δόμοις δὲ ταῦτα καὶ Κλυταιμνήστρᾳ μέλειν Εἰκός: *Par est, hanc rem curæ esse domibus et Clytæmnestræ.* Ergo *cælo*, pro *cælestibus.* Cerda.

65 *Hic mihi magna domus*] Scilicet circa exitum suum: quamvis enim alibi ortus, hunc tamen locum incolo. Alii Romam dicunt Tyberini esse domicilium, hinc dixisse 'magnam domum.' Alii ostia dicunt ab hoc, quod nos, cum per diversa discurrerimus officia, in domum nostram nos recipimus, ibique requiescimus; ut idem hic cum per reliqua spatia discurrerit, recipiat se per ostia in mare. Alii, *domum*, non Romam significare, quæ adhuc non erat, sed regionem illam, ut ostendat sibi eam demum electam, quæ ad totam gloriam perventura sit. *Servius.*

Domus] De aquis. Sic et Georg. IV. 'Jamque domum mirans genitricis, et humida regna.' Et Æneid. I. 'Nympharum domus.' Prop. I. 20. 'Grata domus Nymphis humida Thyniasin.' *Cerda.*

Celsis caput urbibus exit] De Thuscia, quam illis multum constat floruisse temporibus. Nam et Lucumones reges habebat, et maximam Italiæ superaverat partem. *Servius.*

Caput urbibus] Romam vocat Liv. l. XXI. 'Arcem et caput Italiæ.' Majore incremento Noster, ac nullo termino, præfert urbibus omnibus: nam de omnibus intelligendus. Dionys. Afer περ. Romam vocat μέγαν οἶκον ἀνάκτων, et μητέρα πασάων πολίων: *magnam domum regum, matrem omnium urbium.* Sil. l. I. 'magnanimis Romam caput urbibus alte Exerere.' Auson. Mosell. 'Caput rerum, Romam.' Sidon. I. 6. 'Domicilium legum, gymnasium literarum, curiam dignitatum, verticem mundi.' Cum illa matris appellatione, qua Dionys. illam afficit, congruunt versus isti Corippi l. I. 'Addidit antiquum tendentem brachia Romam; Exerto et nudam gestantem pectore mammam, Altricem Imperii, libertatisque parentem.' Claud. quoque Paneg.

Stil. l. III. *matrem* vocat. *Cerda.*

66 *Lacu fluvius*] Abutitur lacus nomine, ut mox, 'Quo te cunque lacus :' fluvius autem hic ipse scilicet Deus alvei. *Servius.*

Lacu] Antrum vocat Claudianus Rapt. l. III. apud quem Jupiter fluvios 'humentibus invocat antris.' Et de eodem Tyberi Sil. l. VIII. 'sacro se conjugis antro Condidit.' *Cerda.*

67 *Nox Ænean somnusque reliquit*] Ut, 'fessos cum sole reliquit:' et cito, 'orientia solis Lumina,' pro orientis solis lumina. *Servius.*

Nox Ænean somnusque reliquit] In antiquis aliquot exemplaribus, *relinquit*, per instans, ut conveniat cum *surgit*. Pierius.

Nox Ænean somnusque reliquit] Homer. Iliad. II. ἐμὲ δὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν: *dimisit me dulcis somnus.* Euripid. Orest. ἔβαλες ἐξ ὕπνου. Ibidem, quæ excitant a somno dixit μεταστήσουσα ὕπνου. Græci alii, ἐξυπνίζειν, διυπνίζειν, διανιστᾶν. In Platone Polit. VIII. est ἀπώσασθαι ὕπνον, cui confine διακρούεσθαι, et ἀποσείεσθαι. Quæ verba reddit Stat. Theb. l. II. per 'somnos excussit.' Quod verbi etiam est in Calpurnio, et Q. Sereno, atque aliis. Sed Virg. ideo *reliquit*, quia de placido somno: nam *excussio* de turbato, et formidoloso. Ideo minus probandus Ennius, qui in gravi somno dixit, 'Vix ægro tum corde meo me somnu reliquit.' Cum enim premimur dormientes, excutere somnum volumus: omnino ἀπώσασθαι, ἀποσείεσθαι, διακρούεσθαι. Ut vero Virg. *nox reliquit ;* ita Eurip. in Herc. νὺξ ἔχει βλέφαρα: *nox habet palpebras*, pro, dormit. *Cerda.*

68 *Spectans orientia solis Lumina*] Viguit hic mos inter Gentiles, cujus etiam fit mentio Æneid. XII. 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' Hunc precum ritum aliunde indicamus. Valer. Argon. III. 'Imperat hic alte Phœbi surgentis ad orbem Ferre manus, totisque simul procumbere campis.' Tertull. Apolog. 'Deinde suspicio Solem nos adorare, quod innotuerit ad Orientis regionem precari: sed et plerique vestrum affectatione aliquando et cœlestia adorandi ad Solis ortum labia vibratis.' Latin. Pacat. Paneg. Theodos. 'Nam, ut divinis rebus operantes, in eam cœli plagam ora convertimus, a qua lucis exordium est: sic ego,' &c. Apul. l. II. 'Tunc Orientem obversus, et incrementa Solis augusti tacitus imprecatus.' Dio apud Plutarch. in vita, inducitur ἀνατέλλοντι τῷ ἡλίῳ προσευξάμενος, *orientem Solem adorans.* Mos hic originem traxit ab eo, quod Vitruvius scribit IV. 5. his verbis: 'Ædes autem sacræ Deorum immortalium ad regiones, quas spectare debent, sic erunt constituendæ; uti si nulla ratio impedierit, liberaque fuerit potestas, ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad vespertinam cœli regionem; uti, qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes, spectent ad partem cœli orientis, et simulacrum, quod erit in æde: et ita vota suscipientes contueantur ædem, et orientem cœli.' Itaque, quia qui in templis vota faciebant, conversi ad simulacra erant, ac proinde ad orientem Solem, idque ex ædium positione; factum, ut mos idem usurparetur etiam extra templa. *Cerda.*

69 *Undam de flumine palmis Sustulit*] Quia dicitur nox etiam solo somno polluere. Unde est, 'Et noctem flumine purgat.' *Servius.*

Cavis undam de flumine palmis Sustulit] In antiquis aliquot codicibus, *sustinet* legitur. Et quod subsequitur, *talis effundit*, præsenti tempore, quod in vulgatis *effudit* habetur. *Pierius.*

71 *Nymphæ*] Hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas: ut in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater.' Nam vitiosum est post speciem genus inferre. *Servius.*

Nymphæ] Potest sic distingui: *Nymphæ Laurentes*, quoniam ipsæ in tempore fuerant necessariæ: deinde pone, *Nymphæ genus amnibus unde est.* Possumus etiam intelligere esse duplicationem. Tertia distinctio est, ut dicas, *Nymphæ:* ut generaliter proferatur: deinde ad speciem redeat et dicat, *Laurentes Nymphæ*, quæ erant præferendæ. *Donatus.*

Nymphæ Laurentes] Ex Callimacho in Hym. in Del. νύμφαι Θεσσαλίδες, ποταμοῦ γένος, εἴπατε πατρί. *Germanus.*

Genus amnibus unde est] Quidam hic hypallagen putant; ut sit Nymphæ quæ ab amnibus genus habetis. Sane cum *unde* hodie ad locum referamus, veteres etiam personis adplicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus fœmininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit, 'genus unde Latinum,' quod plenius in initio primi libri Æneidos dictum est. *Servius.*

72 *Tuque, o genitor cum flumine*] Sic enim vocatur in precibus, 'Adesto, Tyberine, cum tuis undis.' Tyberim vero alii a rege Aboriginum dictum volunt, qui juxta dimicans interemptus est. Alii ab eo rege, quem Glaucus Minois filius in Italia interemit. Alii, inter quos et Livius, ab Albanorum rege, qui in eum cecidit. *Idem.*

Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto] *Tu o genitor*, distinguendum esset ex antiquis codicibus, in pronomen et adverbium vocandi. Corripereturque *tu*, ob subsequentem vocalem: quod non ideo apposui, quia lectionem hujusmodi probarem; sed, ut codicum tantum varietatem indicarem. Quidam, ut in plerisque aliis locis, *que* particulam inseruere. Hinc plerique codices habent, *tuque o Tybri, tuque o genitor*, tam imperite quam absurde. Perinde ac etiam *xancto* pro *sancto* scripsere. Nam *s* etiam simplex in *x* mutare quorundam mos fuit, ut habetur in veterum monumentis, *Cassius xecundus*, et alia quædam hujusmodi. *Pierius.*

Tuque, o Thybri tuo gen.] Ita Servius et plerique Codd. veteres: quod et Fabricius notat. Et quia ἀναφορὰ ἐκφωνητικὴ vehementior est, ideo lectio etiam probior. Formula autem invocandi erat: 'Adesto Tiberine cum tuis undis.' Vulgati: *Tuque o Tybri, tuo gen.* Quidam vett. etiam: *Tuque o Tybri, tuque o gen.* male. *Taubmann.*

Genitor] Honoris causa: vel quia subit, quod ut pater consuluerat. *Donatus.*

Cum flumine] Nihil est aliud, 'Tybris cum flumine,' quam Tybris ipse, aut flumen ipsum. Ita Silius l. VIII. 'Sed pater ingenti medios illabitur amne Albula.' Et l. IX. 'Eridanus captivo defluit alveo.' *Cerda.*

73 *Accipite Ænean*] Sapit versum Soph. Elect. Δέξασθέ μ' εὐτυχοῦντα ταῖς ὁδοῖς: *Accipite me læto successu per hasce vias.* Et Virgilium Statius Theb. l. IV. ubi precatio fit ad fluvium: 'bellis modo lætus ovantes Accipias, fessisque libens iterum hospita pandas Flumina, defensasque velis agnoscere turmas.' Bacchus apud Nonn. libr. XI. loquens cum fluvio, ἡβητῆρα δέχεσθο: *juvenem accipito;* qui videlicet juvenis natatui se committebat. Idem Nonn. l. X. Δέξο με καὶ σὺ θάλασσα, μετὰ χθόνα δέχνυσο Νηρεῦ Χειρὶ φιλοξείνῳ: *Accipe me, et tu mare, accipe me Nereu post terram Manu benigna, hospitali.* Pari gustu Propert. I. 8. 'Accipiat placidis Oricos æquoribus.' *Idem.*

Arcete periclis] Hypallage, pro a me prohibete pericula. *Servius.*

74 *Quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra Fonte tenet*] In Romano codice, *tenent* legitur, ut *lacus* sit pluralis numeri. Non enim adhuc

proprium Fontem aut Lacum novit. *Pierius.*

Quo te cumque lacus tenet] Lacus est quoddam latentis adhuc aquæ receptaculum: et dictus lacus quasi lacuna: ex qua erumpens aqua efficit fontem: qui cum fluere cœpit, alveum facit. Unde tria ista dixit: lacum, fontem, alveum. Hoc enim est, 'Quocunque solo pulcherrimus exis.' Quanquam multi hoc versu superfusionem ejus velint significari: ideo autem hoc dixit Æneas, quia audierat, 'Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus exit.' *Servius.*

Quo te cunque lacus] Hoc ergo numini spondet: Ubicunque te invenero, sive ex fonte nascentem, sive in stagno collectum, sive fluentem per liberos exitus; venerabor te pro meritis tuis, et semper offeram vota. *Donatus.*

75 *Quocunque solo pulc. exis*] De Enipeo Hom. Od. Λ. ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι. Et hæ laudes, quamvis compendiosæ, sapere mihi videntur versus hos, qui apud Dionysium Afrum laudes ejusdem fluvii continent. Θύβρις ἑλισσόμενος καθαρὸν ῥόον εἰς ἅλα βάλλει, Θύβρις ἐϋῤῥείτης ποταμῶν βασιλεύτατος ἄλλων, Θύβρις, ὃς ἱμερτὴν ἀνατέμνεται ἄνδιχα ῥώμην, Ῥώμην τιμήεσσαν ἐμῶν μέγαν οἶκον ἀνάκτων. Ut autem hic *cornigerum*, sic supra, *taurino cornua vultu*, de fluvio. *Germanus.*

76 *Semper honore meo*] Amphiboliam facit. Satis autem pie Æneas pollicetur, cum Tyberis verecunde poposcerit. Ait namque, 'Mihi victor honorem Persolves.' *Servius.*

Semper] *Semper*, duplicatum, plenam præstitorum memoriam significat. *Donatus.*

Semper honore meo, &c.] Fluvio quippe tantarum rerum monitori promittuntur sacra. Apud Sil. l. III. 'Placatur meritis monitor Cyllenius aris:' scilicet ab Annibale, qui etiamsi aliis sacra fecit, uni imprimis Mercurio, qui sibi indicaverat exitum Italici belli. Est etiam par Virgil. locus ejusdem Sil. l. IV. 'At Pœnus multo fluvium veneratus honore, Gramineas undis stravit socialibus aras.' Versum Virgilii mutavit Claudian. Paneg. Olibr. flexu isto, 'Semper honoratus nostris celebrabitur undis Iste dies.' *Cerda.*

Semper celebrabere donis] In plerisque codicibus antiquis, *venerabere*, specie Latino sermoni insolita: *celebrabere* autem omnino melius. *Pierius.*

77 *Corniger*] Flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum boum imitatur murmur undarum: sive quod plerumque in cornuum similitudine curvatas cernimus ripas. *Servius.*

Hesperidum fluvius regnator aquarum] Bene addidit *Hesperidum*, id est, Italicarum. Nam Eridanus rex est fluminum Hesperiæ, ut, 'Fluviorum rex Eridanus.' *Fluvius* vero, vocativus antiquus est, quia apud majores in omni forma similis erat nominativo. Sed modo aliter est in secunda tantum forma: namque si proprium fuerit nomen, et *i* ante *us* habuerit, *us* perdita facit vocativum: ut *Terentius, Terenti*, nullo excepto: si autem appellativum sit, in *e* mittit si vocativum, ut *pius pie, fluvius fluvie:* excepto *filius*, nam *fili* facit. Plerumque tamen poëtæ euphoniæ caussa antiquitatem sequuntur. *Idem.*

Regnator] Ut ostendat omnibus fluminibus potiorem. *Donatus.*

Regnator] Vulgo aliis est *Rex:* ita Æn. II. 'Regnatorem Asiæ.' Quam vocis dignitatem Scal. notat IV. 16. *Taubmann.*

78 *Adsis o tantum, et propius*] In Romano codice, et in Mediceo, *adsis o tantum* legitur. In aliquot aliis, *adsis, et tandem propius.* Sed omnino venustius est, *o tandem.* Pierius.

Et propius] Legitur et *proprius.* Et, si *proprius*, familiarius, stabilius

significat: ut, 'et proprius res aspice nostras.' Si autem *propius*, citius significat. Cicero in Verrinis, 'Nec eo quicquam est propius factum, quam ut illud exemplum de Adriano Syracusas referretur.' Et hoc est melius: nam statim est porca conspecta, et Æneas non dubitavit de fide oraculi, sed exposcit celeritatem. *Servius.*

Adsis o tantum] De hac formula videndus Brisson. Produco imitatorem Sil. l. IV. 'Adsis, o, firmesque tuæ, Pater, alitis omen.' *Cerda.*

Tua numina] Tua oracula et promissa. *Servius.*

Tua numina] Contendit enixe Mellerus in suis Spicilegiis legendum *omina*, ex veterum more satis trito, qui omina firmari poscebant: et nihil putat obstare hiatum versus. Nam Virg. ipse, 'Credimus, an qui amant.' Agnosco formam, nec muto versum. Dicuntur enim Dii tueri, firmare, vindicare, sancire sua numina. De quo alibi. *Cerda.*

79 *Geminas*] Pro duas. *Servius.*

Geminasque leg. de cl. biremis] Notat Turneb. Advers. XXIV. 40. Poëtam posteriora tempora respexisse: necdum enim Æneæ sæcula talia invenisse navigia, quæ sequentia exhibuerint. *Germanus.*

80 *Remigioque aptat*] Id est, ad remigium, officium remigantium, alibi pro turba remigantium: ut, 'Remigium supplet.' *Servius.*

Socios simul instruit armis] *Socios* appellat classiarios istos seu epibatas. *Pontanus.*

81 *Monstrum*] Quia et subito et cum triginta porcellis est visa. *Serv.*

Monstrum] Id est, quod est contra rationem naturæ. *Donatus.*

Monstrum] Propria usus voce, a monstrando et prædivinando: ut et portentum a portendendo. Videatur Cic. de Divin. *Cerda.*

82 *Fœtu concolor albo*] Expedita locutio. *Servius.*

83 *Procubuit*] Sen. epist. 65. ita extulit flexu alio: 'Fœtus suos non distinguunt feræ, et se in alimentum pariter omnium sternunt.' *Cerda.*

Viridique in litore] Fluviali scilicet. *Servius.*

Viridique in litore] Id est, fluminis: nam in III. 'Cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus.' Nec novum dari litora fluminibus, ut et ripas mari. Mitto rem tritam. *Cerda.*

Conspicitur sus] Horatius, 'Et amica luto sus.' Sciendum tamen hoc esse vitiosum monosyllabo finiri versum, nisi forte ipso monosyllabo minora explicentur animalia. Ut, 'Parturient montes nascetur ridiculus mus.' Gratiores enim versus isti sunt secundum Lucilium. *Servius.*

84 *Pius Æneas*] Oportunum epitheton, quoniam rem divinam facit. *Idem.*

Tibi enim] Vacat *enim*, et tantum ad ornatum pertinet: integrum est ergo *tibi*, ut ex iteratione crescat augmentum. Terentius, 'O Mysis Mysis.' *Idem.*

Maxima Juno] Quæsitum est quæ sit Juno maxima. Nam, ut diximus, variæ sunt ejus potestates: ut Curetis, Lucina, Matrona, Regina: et dicunt Theologi ipsam esse matrem Deum, quæ Terra dicitur. Unde etiam porca ei sacrificatur. Ergo perite elegit epitheton, ut *maximam* diceret. *Servius.*

85 *Mactat sacra*] Mactatio post immolationem est: unde bono usus est compendio. Sane hysteroproteron est in hoc versu: Primum enim est, *cum grege sistit ad aram:* et sic *mactat*, id est, auget, perficit. Sed sciendum sacrum proprie esse, quod ad Deos pertinet, et hic breviter factum sacrificium dixit. *Idem.*

Mactat] Prius sistit, deinde mactat. Ergo ordo est, Quam Æneas tibi ad aras cum grege sistit, et cum grege mactat: ut intelligatur etiam

fœtus mactasse. *Donatus.*

Mactat] Verba ista, *mactat*, *ferens sacra*, *sistit*, sacrorum sunt, et Brissonio jam observata. *Cerda.*

Cum grege] Ambitiose Poëta triginta filios *gregem* dixit. *Servius.*

86 *Fluvium*] Hic fluvium ipsum aquæ cursu lenitum accipiendum est. *Idem.*

Quam longa est, nocte] In quantum longa est: ut, ‘Nunc hiemem inter se luxu quam longa fovere.’ *Idem.*

Quam longa est, nocte] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *est*, sed enim figuratam illam priorem lectionem agnoscit Servius. *Pierius.*

Tumentem Leniit] Hom. Od. E. ὅδ' αὐτίκα παῦσεν ἑὸν ῥόον, ἔσχε δὲ κῦμα, Πρόσθε δέ οἱ ποίησε γαλήνην, τόν δ' ἐσάωσε Ἐς ποταμοῦ προχοάς. *German.*

87 *Leniit, et tacita*] In Romano codice, more suo, *lenit*, unico *i*, quod vel oblonga figura scribi debet, ut pro duobus accipiatur, sicuti *memor beneficI*: vel spondeus est κατὰ συναίρεσιν. Sed magis placet *leniit*, dactylus. *Pierius.*

Refluens] Velut in alveum suum recurrens, ut Æneas, contra undas pergens, descendentis celeritate propemodum uteretur. *Servius.*

88 *Mitis*] Vel ad Tyberim, vel ad stagnum referes. *Idem.*

Mitis] Et mente et flumine, propter navigationem. *Donatus.*

89 *Æquor aquis*] Ipsius æqualitatem, nam et post ait, ‘Placido æquore.’ *Servius.*

Sterneret æquor aquis] Sæpe Hom. et Apollon. ἐστόρεσε πόντον, et ἔστρωσε, pro eo, quod est γαλήνην ἐποίησε· ut supra admonuimus. *Germanus.*

Remo ut luctamen abesset] Nam alibi, ‘luctantur marmore tonsæ.’ Et Claudianus I. Paneg. Stilicon. ‘Stagna reluctantes quaterent Saturnia remi.’ Describit utique Poëta milites οὐ ῥοθιάζοντας, et qui nullo essent πιτύλῳ, et nullo ῥοθίῳ κώπῃ, ut loquitur Aristid. Orat. πρὸς τοὺς αἰτιωμ. Ovid. Trist. IV. 5. ab Nostro *luctamen* dedit remis; ut etiam Auson. in Mosella. *Cerda.*

90 *Ergo iter inceptum celerant*] In plerisque codicibus antiquis, *peragunt*, legitur. Utrumque placet, sed melius *celerant*. In Mediceo, *celebrant*, quod cum eo quadraret, quod sequitur, ‘rumore secundo.’ Quod vero ajunt interpretes *rumore secundo*, id est, bona fama, nihil ad Virgilianam sententiam facere videtur. Nam *rumor* hic pro plausu ponitur. *Pierius.*

Celerant] Alii, *celebrant*. Taubm.

Rumore secundo] Hoc est bona fama, cum neminem læderent. Aut certe dicit ante eos venisse quam fama nuntiaret esse venturos. Aut *rumore* pro *Rumone* posuit. Nam, ut supra diximus, Rumon dictus est, unde et ficus ruminalis ad quam ejecti sunt Remus et Romulus: quæ fuit ubi nunc est Lupercal in circo; hac enim labebatur Tyberis, antequam Vertumno factis sacrificiis averteretur. Quamvis ficum ruminalem alii a Romulo velint dictam, quasi Romularem. Alii a lacte infantibus dato. Nam pars gutturis, *ruma* dicitur. Ergo si fuerit *Rumone secundo*, favente fluvio intelligimus. *Servius.*

Rumore secundo] Ego existimo Maronem dicere Trojanos lenitate fluminis, et monstro albæ scrophæ exhilaratos, lætis et secundis ominibus et acclamationibus iter inceptum urgere; *rumorem* enim sic vocat hic, et omnia significat, ut apud veterem poëtam: ‘Solvere imperat secundo rumore adversaque avi.’ *Turnebus.*

Rumore secundo] Accipio plausum nautarum, ad eum modum, quo l. III. ‘Nauticus exoritur vario certamine clamor.’ Ut et Sil. l. XI. ‘Nauticus implebat resonantia litora clamor.’ Sic illud Ennii Annal. l. VII. ‘populi rumore secundo,’ accipio, læto populi plausu, et favore. Ita et illud Suevi apud Macrob. Satur. VI. 1. ‘Redeunt, referuntque petita rumore

secundo.' Et veterem Poëtam apud Tull. Divin. I. 'Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.' Quæ verba clare notant celeusma nauticum. Hæc simplex, et vera, ut puto, explicatio. *Cerda.*

91 *Labitur uncta vadis abies*] Descendentis celeritate prope conscendit. Statius de disco, 'similisque cadenti Crescit in adversum.' *Servius.*

Labitur uncta vadis abies] In codicibus aliquot antiquis *uda*, non *uncta*, legitur. Sed *uncta* magis proprium, quo epitheto alias etiam Poëta usus est ad pingendas naves, 'natat uncta carina.' Quod vero subjunxit, 'Undas et nemus mirari,' secundum Pythagoræ disciplinam dictum, qui putabat omnia, spiritum vegetationis habentia, posse mirari. *Pierius.*

Uncta] Forte idem apud Græcos μέλαινα, quod interpres Homer. Il. B. exponit, pice oblita, seu picata. *Hart.*

Mirantur et undæ] Laus Trojanorum per phantasiam quandam ex undarum vel nemoris admiratione veniens. *Servius.*

92 *Insuetum*] Hypallagen agnosco: fluvio enim insuetæ erant naves illæ, et arma. *Cerda.*

Fulgentia] Ita Apollon. Arg. I. in navigatione Argon. Στράπτε δ' ὑπ' ἠελίῳ φλογὶ εἴκελα νηὸς ἰούσης Τεύχεα. *Fulgebant vero a Sole instar ignis, nave eunte, Arma.* Cerda.

93 *Pictas carin.*] V. N. Æn. v. 663. *Taubmann.*

94 *Noctemque diemque fatigant*] Ut, 'Silvasque fatigant,' pro ipsi fatigantur. An deest *se*, ut sit fatigant se: an *diem fatigant*, pro occupant et consumunt? *Servius.*

95 *Superant flexus*] *Superant*, transeunt, ut 'Fontem superare Timavi.' Et hic ostendit non esse alveum fluminis rectum. Quia Tyberim libri Augurum colubrum locuntur, tanquam flexuosum. *Idem.*

Variisque teguntur Arboribus] Hoc est, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' *Idem.*

96 *Secant placido æquore silvas*] Ostendit adeo perspicuam fuisse naturam fluminis, ut in eo apparerent imagines nemorum, quas Trojanæ naves secabant. Terentianus, 'Natura sic est fluminis, ut obvias imagines nemorum receptet in lucem suam.' *Servius.*

Secant silvas] Ut Virg. *secari silvas*, dixit, quia una cum undis videntur secari, ita Sen. epist. 114. ex correctione Jos. Scal. 'versoque vado remigant hortos.' Sed de loco Sen. vide Lips. *Cerda.*

97 *Sol medium cæli conscenderat igneus orbem*] Alterius scilicet diei. *Servius.*

Sol medium, &c.] Ad verbum Hom. Iliad. l. VIII. ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει. Repetit Odyss. VIII. Stat. Theb. v. 'Sol operum medius summo librabat Olympo.' Claud. Rapt. III. 'Sed postquam medio Sol altior astitit orbe.' Sumpsit fortasse Claud. ab Sophoc. qui Antig. ἐν αἰθέρι Μέσῳ κατέστη λαμπρὸς ἡλίου κύκλος: *in æthere Medio adstitit splendidus Solis orbis.* Valer. Arg. III. 'Jam summas cœli Phœbus candentior arcus Vicerat, et longas medius revocaverat umbras.' Accepit Valerius ab Ovid. qui Met. XIV. 'cœli medio cum plurimus orbe Sol erat, et minimas a vertice fecerat umbras.' Pulchre Nazian. Carm. 50. Ἦ πυρόεν βάλλοντος ὑπὲρ κρατὸς ἠελίοιο. Quia videlicet tunc est Sol supra hominum capita. *Cerda.*

98 *Cum muros arcemque procul*] Palatinum vidit: nec situm præsentem considerare debemus. Tunc enim nullis obstantibus ædificiis, et Tyberi per Lupercal (ut diximus) fluente, facile mons poterat videri Palatinus. *Servius.*

Cum muros arcemque procul, ac rara domorum] In Oblongo codice perveteri, et quibusdam aliis, *arces* legitur numero multitudinis, ut referatur ad

colles septem, vel ad illud, ‘ Septemque una sibi muro circumdedit arces.’ Nam ‘ rara domorum Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo Æquavit.’ Est autem pro *et rara*, in Romano codice, et in Mediceo, *ac*. Pierius.

99 *Cœlo æquavit*] Pro ad cœlum extulit. *Servius.*

Quæ nunc Romana potentia, &c.] Ab hoc loco Stat. Silv. III. ‘ Nec mora jam Latii montes, veteresque Penates Euandri, quos mole nova Pater inclytus urbis Excolit, et summis æquat Germanicus astris.’ Et Æn. II. ‘ æquataque machina cœlo.’ In Græco Epig. *πρὸς ὄλυμπον ἐμηχανέοντο κολοσσόν*. Silius lib. XI. miro incremento, ‘ saxa impellentia cœlum.’ Loquitur scilicet de Alpibus, et de iisdem in I. ‘ et saxa minantia cœlo.’ Sed hæc obvia in Poëtis. *Cerda.*

100 *Euandrus habebat*] In Romano, et in Mediceo, *Euandrus*. Nam *Euander*, vocativi casus esse volunt, pro *Euandre*, *κατὰ μετάθεσιν*. Reliqui tamen codices *Euander* habent nominativo casu. Voluntque alii *Euandre* in vocativo fieri *κατὰ μετάθεσιν*, ut illud, ‘ Nam tibi Tymbre caput,’ quod agnoscit Probus. Sosipater tamen Carisius ita scribit, ‘ Alexander, Teucer dici debet: sed et Alexandrus, et Teucrus dici possunt, ut Virgilius, Teucrus et Euandrus, secundum illam scilicet rationem, qua nomina Græca in *os* exeuntia, Latine in *us* exire Aurelio placet.’ Contra quam regulam a Græcis *ἄγρος*, idem a nobis *ager* dicitur. Ideoque, ut in his, et cæteris consuetudo sequenda est. Sed enim super hoc latius habetur libro tertio, eo versu *Teucrus Rhœteas*. Pierius.

102 *Forte die sollemnem illo*] *Εὐσυμβόλως*, id est, bono omine victori Deo, Trojanis venientibus, sacra celebrabantur. Bona etiam usus est œconomia. *Servius.*

Forte die sollemnem illo] In Romano codice, *solemne* genere neutro legitur, quod minime placet. *Pierius.*

103 *Amphitryoniadæ magno divisque ferebat*] Amphitryo rex Thebanorum fuit, cujus uxorem Alcmenam Jupiter adamavit, et dum vir ejus Œcaliam civitatem oppugnat, de trinoctio facta una nocte, cum ea concubuit: quæ post duos edidit filios; unum de Jove, id est, Herculem; alterum de marito qui Iphitus appellatus est. Ergo adsumpsit epitheton Amphitryoniadæ, et satis perite ait, ‘ Divisque ferebat.’ Nam cuivis Deo sacrificaretur, necesse erat post ipsum reliquos invocari. *Servius.*

Magno] Apparet hoc fuisse epithetum proprium Herculis. Sic infra, ‘ Maximus ultor.’ Arnob. etiam l. I. ‘ Nonne ipsum Herculem magnum?’ Magnitudo enim Herculei corporis celebrata omnibus, ut etiam animi. *Cerd.*

Divisque ferebat] Quidam sic intelligunt: Ergo Hercules de Divis est, ut est illud schema, ‘ Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhoëa, Et conjuratos cœlum rescindere fratres:’ ergo et superiores tres conjurati: et, ‘ niveamque Paron sparsasque per æquor Cycladas:’ ergo et illa e Cycladibus. *Servius.*

Ferebat] Verbum sacrum. Plaut. Asin. ‘ Tum si coronas, serta, unguenta jusseris Ancillam ferre Veneri, aut Cupidini.’ *Cerda.*

104 *Ante urbem*] Secundum antiquum situm. Tunc enim brevis civitas fuerat. *Servius.*

Ante urbem] Ut sacra sæpe intra urbem, ita sæpe extra urbem, et in agris, ex religione. Sed de unis sacris Herculis extra urbem locus est insignis in Orat. Demosth. de Falsa Legat. ubi, cum dixerit coactos fuisse Athenienses alterius oratione, *ἡράκλεια ἐντὸς θύειν τείχους, εἰρήνης οὔσης*: *Herculis sacra intra mœnia facere, cum pax esset*, postea subjicit, *ὃ καὶ θαυμάζω, εἰ μηδὲ τὸν τοὺς θεοὺς καθ' ὃ πάτριον ἦν τιμᾶσθαι ποιήσαντα, τοῦτον ἀτιμώρη-*

τον ἀφήσεται: *id quod miror, si eum, per quem Deos patrio ritu colere non licuit, impune dimittetis.* Hinc colligo, non illum erraturum, qui Euandri sacra referat ad Græcum ritum. Notat vero senior Scal. Poët. III. 26. fieri sacra a Virg. Herculi extra muros, 'quia fuit pene semper peregrinus.' Scaligero accinit observatio mea ex Plutarch. ἐν ῥωμ. ubi ait, pueros juraturos per Herculem εἰς ὑπαίθρον προϊέναι: *exire sub dium.* Et ratio, quia hic Deus, οὐκ ἐπιχώριος, ἀλλὰ πόῤῥωθεν ξένος: *non indigena, sed hospes et peregrinus.* Cerda.

Luco] *Lucum* Scal. III. 89. dictum ait, quod sacrificiorum frequentia *luceat.* Taubmann.

Pallas huic filius] Pro, cum hoc. *Servius.*

Pallas huic filius una] Quod in veteribus aliquot codicibus *Pallans* scriptum inveniatur, non est præter alicujus ætatis consuetudinem. Nam præter ea, quæ alibi retulimus, in antiquis inscriptionibus observata, Romæ apud Marium Melinum, magnæ celebritatis Patricium, hospitem olim meum officiosissimum, in antiquissimi monumenti titulo, vidi *Pallans* per *n* scriptum. Est vero cippus is pulcherrime elaboratus opere Corinthio, omnium, quæ ad hanc diem viderim, lascivissimo, cujus inscriptionis verba singula in hunc modum habent,

VOLVSIAE
ARBVSCVLAE
PALLANS Q. N.
A. FRVM.
CONTVBERNALI
CARISSIMAE ET SIBI.

In cujus basi est

PERMISSV DEC.

Alibi etiam nomen id hoc pacto scriptum, in veterum monumentis observavi, præsertimque *ll* duplicato, quod jam plerique non illiterati viri simplici *l* scribere cœperunt. Sed enim non sum nescius, veteres inscriptiones hujusmodi plerumque variare, literamque ipsam *n*, non modo superaddi solitam, verum etiam, ubi ex analogiæ ratione sit adscribenda, plerumque rejici, ut alibi factum in nominibus, *infas*, et *clemes* ostendimus. Sed quamvis ita veteres scriptitaverint; Probus tamen Valerius nomen hoc in *as* terminari tradit. Et hunc locum citat, ut *as* longum ostendat. Qui si *ans* per *n* et *s* agnovisset, non hoc usus esset testimonio. Alibique errare eos dicit, qui putant *Pallantis* genitivum a recto *Pallans*, per *n* literam: et *Palladis* a *Pallas*, absque *n* deduci: quas voces accentu tantum distingui monstrat, quum *Pallas* Dea, sit oxytonon: *Pallans*, heros, paroxytonon. De terminatione vero eorum nominum, quæ sunt *infas*, et *clemes*, satis est libro primo dictum. Hujusmodi vero generis est etiam *prægnas*, quod per *as* absque *n* in antiquissimo codice Terentiano scriptum in Ecyra legi eo loco, 'Nam abducta a vobis prægnas fuerat filia.' Sane apud Sosipatrum Carisium, ubi utrum *partium*, an *partum*, genitivo plurali a *pars partis*, dicendum sit, quæritur, Plinii verba referuntur, dicentis, consuetudinem jam *partium* proferre cœpisse, ut *prægnatium*, et *optimatium*: ubi videtur etiam *prægnas prægnatis*, ut *optimas optimatis*, a Plinio agnitum. Illud pro corollario addere visum est, quod in eodem codice Terentiano, qui est in bibliotheca Vaticana, qui subsequitur versus post eum, quem paulo ante citabamus, 'Neque fuisse prægnantem unquam ante hanc scivi diem:' absque dictione *prægnantem*, notatus est, ut ita legatur, 'Nam abducta a vobis prægnas fuerat filia. Neque fuisse unquam ante hanc scivi diem.' Quam lectionem ex peritis nonnulli plurimum approbarunt. Sed enim animadvertendum, non esse locum Pyrrhichio in senario versu, nisi bis absque synalœpha scandere voluerimus, primo loco Tribrachym statuentes, in hunc modum: *Neque fu.*

iss' un. quam an. te hanc. scivi. diem. Verum hæc in medio relinquere consilium est, quæ sola sibi longum orationis apparatum exposcerent, tam multa apud eum quoque auctorem sunt injuria temporum labefactata. *Pierius.*

105 *Juvenum primi, pauperque senatus*] Totam ostendit ætatem, et præmisit *juvenes:* nam per *senatum*, seniores significavit. *Pauper* autem, aut ad numerum retulit (centum enim sub Romulo fuerunt) aut revera *Pauper*, per quod Romani imperii ostenditur parsimonia pro laude tunc habita. Et libri veterum tradunt a majoribus sacrificando parsimoniam observatam esse. *Servius.*

Pauper senatus] Et numero et opibus intellige. *Donatus.*

106 *Tura dabant*] *Dabant*, verbo sacrorum usus est. Nam dici solebat in sacris, 'Da quod debes de manu dextra aris.' *Servius.*

Thura dabant] Explicat Bris. lib. I. quid sit *thura dare*, videlicet, quod Arnob. 'ante ipsa numinum signa altaribus injicere;' quod Ovid. 'thura focis imponere;' quod Plin. XII. 14. 'aris ingerere.' *Cerda.*

Tepidusque cruor] Frustra quidam cruorem pecorum, sanguinem hominum volunt. Nam Juvenalis ait, 'Sanguis Iret, et a magno cervix ferienda magistro.' Virgilius, 'Atque atros siccabat veste cruores.' *Servius.*

107 *Celsas videre rates*] Quia dixit, 'Geminasque legit de classe biremes.' *Idem.*

Inter opacum Adlabi nemus] Hoc est, Per nemus: ut, 'hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' Et est honesta elocutio, ut si dicas, Inter cœnam locuturus sum, id est, per cœnam. *Id.*

108 *Adlabi nemus, et tacitis incumbere remis*] In Romano codice, et aliquot aliis, *tacitos* legitur, quippe *viros:* non tamen displicet *tacitis remis.* Pierius.

Tacitis incumbere remis] Pro ipsi taciti, id est, sine celeusmate. *Serv.*

Tacitis incumbere remis] Hic dictum *tacitis remis*, ut l. X. 'tacitis subremigat undis.' Quia videlicet adlapsus potius fuit, quam remigatio in amne placidissimo, nullo remorum luctamine. Itaque hoc est, quod Stat. l. VIII. 'ratis conticuit per fluctus:' et l. IV. 'tacitas undas:' ibid. 'pigra vado Langia tacente:' et l. XII. 'tacent sine litore fluctus.' Quod Aristid. in Ægyptiaca de aquis, ἀτρεμεῖ μένει. Quod Nonn. loquens de Nymphis l. XXII. Σιγαλέοις ἑλικηδὸν ἐμυκήσαντο ῥεέθροις: *Taciturnis volutim sonabant fluctibus.* Allusum a Virg. ad Hom. Iliad. VIII. μὴ μὰν ἀσπουδεί γε νεῶν ἐπιβαῖεν ἕκηλοι: ubi ἀσπουδεὶ, et ἕκηλοι indicant rem Virgilii. Nam Hector ibi loquens eo est animo, ut putet abituros Græcos nullo navium strepitu, ut solent qui insidias per aquas struunt, quarum exemplum habes in Ammian. l. XVIII. ubi loquitur de Juliano Cæsare, ad cujus imperium milites 'decurrere jubentur per flumen adeo taciti, ut etiam remi suspenderentur, ne Barbaros sonitus excitaret undarum.' *Cerda.*

110 *Consurgunt mensis*] Quidam mensas proprie Deorum tradunt, nam et ideo subjunctum, 'quos rumpere Pallas Sacra vetat.' Ne interruptione sacrificii (*rumpere* enim pro interrumpere posuit) piaculum committeretur. Unde etiam Helenus, 'Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum, Hostilis facies occurrat, et omina turbet.' Denique cum ludi Circenses Apollini celebrarentur, ut Hannibal nuntiatus est circa portam Collinam urbi ingruere; omnes raptis armis concurrerunt. Reversi postea cum piaculum formidarent, invenerunt saltantem in circo senem quendam: qui, cum interrogatus, dixisset se non interrupisse saltationem, dictum est hoc proverbium: 'salva res est, saltat senex.' *Audacem* autem dicit ubique Virgilius,

quoties vult ostendere virtutem sine fortuna: unde etiam Turnum audacem vocat. *Servius.*

Consurgunt mensis] Videtur hæc vox fuisse solemnis ad hanc rem, vel ex uno Catullo, qui in Nupt. Carmine, mensarum mentione non facta, tantum, 'vesper adest, juvenes, consurgite;' id est, a mensis. *Cerda.*

Consurgunt mensis] Convivia olim rem sacram comitabantur: ad quæ adhibebantur tantum carissimi. De quo ad Plautum Milite act. III. 1. *Taubmann.*

Audax] Non temerarius, sed propria virtute confidens. *Donatus.*

Audax] Scalig. Poët. III. 26. Aspice, mihi, inquit juvenem, et fortem, et religiosum, et acrem. 'Vetat sacra rumpere.' Deinde, 'rapit telum,' non *sumit:* mox, *volat;* ipse, non alius ejus jussu. *Taubmann.*

Rumpere sacra vetat] Nam sacra, quavis ex caussa, interrumpere, piaculum erat, ne repentino quidem in urbem hostium incursu nunciato. Vide Plut. in Numa et libr. De Superstit. *Taubmann.*

112 *Et procul*] Cum assiduum bellum gererent cum gente Latina, non mirum si anxie cuncta exploraret. *Donatus.*

Juvenes, quæ caussa subegit] Succincta et plena interrogatio: cui per singula respondit Æneas. *Servius.*

O Juvenes] Oratio necessariis in tanto metu interrogationibus plena. *Donatus.*

Quæ caussa subegit Ignotas tentare vias] In antiquis aliquot exemplaribus, *quæ cura* legitur. Sed *caussa* magis placet. Ea enim ab Ænea refertur, eo versu, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Pierius.*

113 *Ignotas tentare vias*] Ideo *ignotas,* quia videt eos esse peregrinos; et bene breviter; sed frequentius interrogationibus eos urget, ut, 'State viri: quæ caussa viæ, quive estis, in armis?' *Servius.*

Quo tenditis] Quia ex deflexu videbat illos velle descendere. *Don.*

114 *Qui genus*] Quo genere, et bona elocutio. *Servius.*

Qui genus] In antiquis aliquot codicibus, *qui genus* non ineleganter positum. In aliquot aliis *quis genus:* quod aliis diligentius examinandum relinquo. *Pierius.*

Qui genus] Versus pene Hom. Od. I. Τίς; πόθεν εἶς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις, ἠδὲ τοκῆες. Ut etiam Odyss. III. Ὦ ξεῖνοι, τίνες ἔστε; πόθεν πλεῖσθ' ὑγρὰ κέλευθα; Quem versum repetit Odyss. IX. et alias sæpe. Odyss. etiam VII. Τίς; πόθεν εἶς ἀνδρῶν; τίς τοι τάδε εἵματ' ἔδωκεν; His locis etiam institit Euripid. in Cyclop. ubi Polyphemus magna cura Græcos examinat: Θέλω δ' ἔρεσθαι· πόθεν ἐπλεύσατ' ὦ ξένοι; Ποδαποί; τίς ὑμὰς ἐξεπαίδευσεν πόλις; Et in Hel. Ἀτὰρ τίς εἶ; πόθεν τίνος; et in Rhes. τίς; ἢ πόθεν; ἢ ποίας πάτρας; Hæc nolui reddere, ut quæ eandem contineant sententiam cum Virgiliana. Ut vero Hom. et Eurip. paria multa loca de re eadem; ita et Virg. Nam etiam in Æn. I. 'Sed vos, qui tandem? quibus aut venistis ab oris?' Iterum: 'Quis te, nate Dea, per tanta pericula casus,' &c. Et in VI. 'Sed te qui vivum casus, age, fare,' &c. *Cerd.*

Unde domo] De qua civitate? *Serv.*

Unde domo] Arripuit Hor. epist. I. 7. 'Quære, et refer, unde domo? quis?' Sil. l. X. 'ingentia bella Clusina venere domo.' Sueton. Vitell. cap. 2. 'Vitellius domo Nuceria.' Plaut. Pœn. 'domo Carthaginiensi.' Virg. VII. 'Qui Cerete domo.' In his omnibus patriam intellige, sedesque cujusque, et domicilium. Sil. l. III. 'Alpina domo,' quasi in Alpibus fuerit domicilium. Sed præclarum est Sidonii testimonium I. 11. 'Cæterum si requisisses, qui genus? unde domo? non eminentius, quam municipaliter natus,' &c. ubi domum explicat per municipium. *Cerda.*

An arma] Tropum fecit metri

caussa. Nam consequens erat, ut cum dicit *pacem*, subjungat bellum. *Servius.*

115 *Puppi sic fatur ab alta*] Sic intelligendum, ut simul dicat et faciat. *Idem.*

116 *Paciferæque manu ramum prætendit olivæ*] Ne moram faceret in responsione, quoniam Pallas prius de pace quæsierat, et ideo mox signum pacis ostendit, ut cætera Pallas securus audiret. *Idem.*

Paciferæ olivæ] Pacis nota data huic arbori. Ovid. Metam. VI. 'oleis pacalibus:' et de Pont. I. 1. 'pacatæ ramus olivæ.' Inde Virg. in VI. illam Numæ attribuit Regi pacifico. Silius l. XIII. ejus ramum vocat, 'pacis pignora.' Prudent. περ. στεφ. 'pacis honorem.' Valerius quinto Argon. 'frondemque imbellis olivæ:' et libro quarto, 'virgam paciferam.' Tertullianus de Coron. 'mitem.' Stat. l. XII. 'ramis insontis olivæ.' Et Theb. II. 'pacem præfatur oliva.' Polyb. l. III. cum quospiam induxerit Barbaros cum ramis oleæ, adjicit, τοῦτο γὰρ σχεδὸν πᾶσι τοῖς βαρβάροις ἐστὶ σύνθημα φιλίας, καθάπερ τὸ κηρυκεῖον τοῖς Ἕλλησιν: *Est hoc fere apud omnes Barbaros amicitiæ signum, ut inter Græcos caduceum.* Cerda.

117 *Trojugenas ac tela*] Breviter singulis quæsitis respondit: et *Trojugenas* ad *Qui genus* referendum. *Servius.*

Tela vides inimica Latinis] Bona conciliatio: nam audierat, ut 'Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.' Ergo 'tela inimica' ad illud pertinet, 'Pacemne huc fertis, an arma?' *Idem.*

118 *Quos illi bello profugos*] Sicut et vos. Et movet conciliationem etiam ex similitudine fortunæ. *Idem.*

Profugos] Ut ostendat juxta peregrinos immites. *Donatus.*

Superbo] Injusto. *Servius.*

Superbo] Quia injustum. *Donatus.*

119 *Euandrum petimus*] Hoc ad 'Quo tenditis' pertinet. *Servius.*

Ferte hæc] Hoc ad ramum pertinet. *Dicite* ad verba. Et *ferte* vobiscum et *dicite* κατ' αὐτό. *Idem.*

Dicite] Quia non solus in tanto tumultu venerat Pallas. *Donatus.*

120 *Dardaniæ venisse duces*] In Romano codice, et aliquot aliis, *duces* legitur, in nonnullis *viros.* In plerisque vero codicibus, vel hæc vel illa dictio abrasa discernitur. Sed enim *duces* omnino magnificentius est. *Pierius.*

Dicite lectos Dardaniæ venisse duces] Et ad meritum ejus pertinet, qui fuerat rogandus, et ad terrorem, si contrariis votis exciperentur. Et extolli debet *Dardaniæ*, quia loco laudis est positum. *Donatus.*

Socia arma rogantes] Hoc ad illud pertinet, 'quæ caussa subegit.' *Rogantes* autem ad id pertinet, quod a Sibylla dictum fuerat, 'Quas gentes Italum, aut quas non oraveris urbes?' *Servius.*

121 *Obstupuit tanto percussus nomine Pallas*] Ne repetam amplius *obstipuit*, eo me vertam, quod *percussus* in antiquis codicibus habetur, a *percutio.* Quod vero isti *percellere*, unde *perculsus*, ad animum tantum spectare dicunt, apud Ovidium quinto Metamorphoseos legas, 'Stipite qui media positus fumabat in ara Percutit:' quod quidem nulli non videatur ad corpus pertinere. *Pierius.*

Tanto percussus nomine] Dardani scilicet commemoratione. *Tanto* autem, id est magnitudine nominis. *Servius.*

122 *Egredere o, quicumque es*] In Romano codice, sententia non profertur per dissolutum; sed conjungitur cum *obstipuit*, copulativa particula adjecta, hoc pacto, 'et gradere o, quicumque es, ait.' Sed enim *egredere* video magis eruditis placere. *Pierius.*

Egredere o, quicumque es, &c.] Notetur summa civilitas, atque adeo hu-

manitas Pallantis in ignotum. Summam etiam modestiam bene nato bene institutoque adolescenti attribuit Poëta: qui patri respondendi munus reliquit. Sed videatur Scal. III. 19. De Moribus. *Taubmann.*

Quicumque es] Hoc ad nomen Æneæ pertinet. Nam esse Trojanos audierat. *Servius.*

Quicumque] Ad hominem non ad originem referas. *Donatus.*

Coramque parentem Adloquere] Codices plerique veteres *parente* legunt ablativo casu, ut sit *coram parente.* Sed mihi magis placet *parentem adloquere,* ut est in Romano codice, et aliis optimis. *Pierius.*

Coramque parentem Adloquere] Optime summum judicium servat parenti et regi. *Donatus.*

123 *Nostris succede penatibus hospes*] Mire sine patris auctoritate nihil confirmat, et tamen *hospitem* appellat. *Servius.*

124 *Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit*] In plerisque codicibus antiquis, *excepitque manu dextraque:* et pro *amplexus,* sunt codices in quibus *implexus* legitur: quæ lectio cum *dextra* ablativo conveniret. Sed enim *amplexus* plures fautores habet. *Pierius.*

Dextramque amplexus inhæsit] Ostendit virum et virtutis et hospitalitatis amatorem. *Servius.*

Dextramque amplexus, &c.] Nam dextra fidei nota, quem morem pene ad satietatem inculcat Maro. Ter in hoc lib. bis in IV. semel in III. et in VI. et sæpe alibi. Interpres Aristoph. ad verba hæc ἐν νεφέλ. τὴν χεῖρα δὸς τὴν δεξιὰν ita ait: ἔθος ἦν ἐπὶ πίστει, καὶ συνθήκαις βεβαίαις τὰς δεξιὰς διδόναι ἀλλήλοις: *Mos fuit, dextras invicem dare fidei, et fœderibus firmandis.* Tull. Philip. XI. 'Dextræ, quæ fidei testes esse solebant.' Medea apud Sen. 'Fidemque supplex præsidis dextra petii.' *Cerda.*

Inhæsit] Quid si signatissimo hoc verbo alludit ad morem, quem Tacit. explicat Annal. l. XII. his verbis: 'Mos est Regibus, quoties in societatem coëant, implicare dextras, pollicesque inter se vincire, nodoque perstringere?' Eadem lux dari Homero potest Iliad. VI. ἐν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρί: *illique in manum hæsit:* et Apollonio Arg. I. χεῖρα δὲ χειρὶ ἄκρην ἀμφιβαλών: *manui inserens summam manum:* et aliis. Observa etiam hanc manus inhæsionem factam ex more hospitalitatis, quam rem jam late Stuchius Antiq. Conv. l. I. quem adeas. *Idem.*

125 *Subeunt luco, fluviumque relinquunt*] Hypallage in sensu: et hic *subeunt* juxta veteres dativo junxit, cum alibi juxta usum præsentem accusativo junxerit, ut, 'Æneæ subiit mucronem;' sicut et *succede* veteres dativo junxerunt, quod significat penitus ingredere, uti hoc loco, 'ac nostris succede penatibus hospes.' Sallustius tamen, ut dictum est, accusativo junxit. *Servius.*

126 *Dictisque adfatur amicis*] Est hoc, quod Plut. in Lucullo προσεῖπον ἀλλήλους φιλοφρόνως. *Cerda.*

127 *Optume Grajugenum*] Quantum ad Æneam pertinet, Græci neque boni neque meliores sunt. Ergo 'optime Grajugenum' superlativus est pro positivo. Nam *optimus malorum,* non possumus dicere. Superlativus enim suo tantum jungitur generi. Sic ergo dixit, ut Homerus, δικαιότατος κενταύρων, id est, *justissimus Centaurorum,* pro justus. Et est rhetorica persuasio, nam principium ex utriusque persona sumpsit. 'Optume Grajugenum' ad Euandrum pertinet: 'cui me fortuna precari,' ad Ænean; qui se fatetur supplicem venire. Sed quia ignotus est, et ostendere vult quod impetrare debet, ait, 'Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor.' Contra quos auxilium petat, 'Gens eadem, quæ te.' Quid ipsi etiam sit utile a quo bene-

ficium postulatur, ‘Nos si pellant nihil abfore credunt:’ dicit enim nos pellimur, sed vos servietis postremi; ipsam proposuit, ‘Accipe daque fidem:’ ad ultimum possumus reddere beneficium: ‘Sunt nobis fortia bello Pectora:’ nam utrum posset is, a quo petebatur, omisit, quia manifestum erat posse, et ignotus a demonstratione personæ suæ incipere debebat. *Servius.*

Optume Grajugenum] Notat Gifan. Conl. ad Lucret. pro *Graigenis*, et *Troigenis*, dici, *Grajugenas*, et *Trojugenas*, ad eum modum, quo *dissupare*, *carnufex*, *optumus*: nam aliter per *i*, dicendum esset, ut *primigenus*, *ventigenus*, *Pœnigenus*, *Phœbigenus*. Quæ in hunc locum Serv. scribit de re Grammatica, falsa sunt. Vocem, *optime*, retuli in explicatione ad virtutem animi; possit, qui velit, ad militarem, ad eum modum, quo Homerus sæpe ἀγαθὸν βοὴν Μενέλαον: et Iliad. IV. ἐσθλὸν ἐνὶ προμάχοισι, loquens de Echepolo, ‘bonum inter antesignanos,’ id est, fortem. Utique, quod ipse sæpe ταλασίφρονα, ταλάφρονα, κρατερόν. Atque ita postea reddens Euander vicem Æneæ, ait: ‘ut te fortissime Teucrum.’ Hanc explicationem inf. agnoscit Servius. *Cerda.*

Cui me Fortuna precari] Servavit τὸ πρέπον dicendo *fortuna:* et ‘cui me precari,’ antiquum est: nam modo, *quem precari* dicimus. Terentius, ‘Credo qui mihi sic oret.’ Item, ‘Facite, ut vobis decet.’ Sallust. ‘Locum editiorem quam victoribus decebat:’ et est Græcum; ut, εὔχεσθαι ἀπόλλωνι. Sane veteres et *precor illi*, pro *precor pro illo* dicebant; Plautus in Amphitryone, ‘Noli pessimo precari,’ hoc est, pro pessimo noli precari: aut hyperbaton est, hoc modo: tibi me fortuna vitta comptos voluit prætendere ramos, et precari. *Servius.*

128 *Vitta comtos ramos*] Ut in pacis petitione ramus olivæ cum vittis offeratur, partim fabulæ, partim naturæ efficit ratio. Nam cum de nomine Athenarum Neptunus et Minerva contenderent; et jussisset Jupiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset hominibus; equum Neptunus, Minerva olivam protulit, et statim vicit. Unde cum ejus ramus alicui offertur, indicat eum esse meliorem. Hinc illud proverbium, ‘Herbam do:’ id est, cedo victoriam. Quod Varro in Antiquitatis libris ponit, ‘Cum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non cupit, et fatetur esse meliorem.’ Vittas autem habet ramus olivæ ideo, ut inertiam et imbecillitatem offerentis ostendat. Scimus enim oves, unde lana, e qua vittæ, egere alieno semper auxilio. Aut quia et lana in tutela Minervæ sit, quæ pacis bellique sit cultrix, aut quia mite et quietum animal est ovis; cujus quietem habere debent, qui in fœdus et amicitiam coëunt. Quæritur autem quid dixerit *comptos;* sed ut crines comi dicimus cum nectuntur, ita et hic etiam ramos comptos et illigatos intellige, ut ipse, ‘tum ramum innectit olivæ.’ Ergo quod illic *innectit*, hic *comptos* dixit. *Servius.*

Et vitta comtos, &c.] Erat habitus supplicum, ‘rami oleæ compti vittis,’ id est, ornati, innexi, illigati. Æschyl. in Suppl. exhibet λευκοστεφεῖς νεοδρέπτους κλάδους: *ramos recens decerptos coronatos albo*, id est, ramos oleæ lana obvolutos. Vel, explicatore Plut. in Thes. κλάδος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἐλαίας ἐρίῳ λευκῷ κατεστεμμένος: *ramus sacræ oleæ redimitus lana alba.* Ex his itaque Plutarchi verbis explicandi omnes, quoties hanc rem attingunt non plene. Ut cum Appian. in Hispan. tantum dicit ἱκετηρίας: et Euripid. ἱκέσιοι κλάδοι: et Sophocl. Œdip. ἱκετηρίους κλάδους. Hi omnes, et reliqui, quos mihi exhibeas, capiendi de olea, et lana illi obvoluta. *Cerda.*

Voluit] Hinc eum laudat quod tantus eum vir rogare compellitur. *Serv.*

129 *Danaum quod ductor et Arcas*] Nec quod multitudinem haberes extimui: nec quod esses Arcas: ut illuc hoc tendat, 'geminis conjunctus Atridis,' id est, Agamemnoni et Menelaö cognatione conjunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet: qui qualitate morum non timeri meruit. *Idem.*

130 *Fores*] Pro fuisses: et notandum *fores* de præterito. *Idem.*

Geminis conjunctus Atridis] *Geminos* hic duos, aliter *gemini* uno partu editi. Quæritur sane unde Euander Atridis genere fuerit conjunctus; et quamvis Hesiodus dicat qualiter conjunctus sit Euander, tamen quidam ajunt Thestii filias Ledam et Hypermnestram fuisse, Ledæ et Tyndarei filias Clytemnestram, Helenam, et Tymandram fuisse, quam duxit uxorem Echemus Arcas, cujus filius Euander. Clytemnestram et Helenam notum est Agamemnoni et Menelao junctas fuisse. Alii ita tradunt Steropes et Atlantis filios Œnomaum et Majam fuisse; Œnomai Ippodamiam filiam, unde Atreus natus, at Majæ filius Mercurius, ex quo Arcades, de quibus Euander; quod Accius in Atreo plenius refert. Alii ita narrant, Atlas complures habuit filios, sed de Lino Pelopen genuit; is Atreum, Atreus Agamemnonem et Menelaum; Mercurius deinde est Nicostratæ pater, quæ fuit mater Euandri; Mercurium Maja filia Atlantis genuit: sic Euander Atridis conjunctus est; Trojanis autem sic jungitur, ex Electra, Atlantis filia, et Jove Dardanus nascitur; ejus filius Erichthonius; ex eo Assaracus; ex illo Capis; ex illo Anchises; ex illo Æneas. *Id.*

131 *Mea me virtus*] Hæc arrogatio ad honorem Euandri pertinet, et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi Deorum oracula et facta conjungeret: deinde ut Euandro blandiretur; 'tua,' inquit, 'terris didita fama;' et, ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit, 'et fatis egere volentem.' Sed hic singula distinguenda, ut major sit enumeratio. *Idem.*

Sancta oracula divom] Tyberis scilicet, vel Apollinis; ut, 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Idem.*

132 *Cognatique patres*] Insinuatio Rhetorica a genealogia, et cognatione, cujus reverentia, διὰ ὁμόγνιον et γενέθλιον, genti, laribus, et familiis præfecit: ut passim apud Pindarum. *Germanus.*

Didita fama] Divulgata: ut, 'Diditur hic subito Trojana per agmina rumor.' *Servius.*

Didita fama] Præteribo quod in antiquis aliquot codicibus *debita* legitur, quum *didita* in emendatioribus habeatur: quod Servius etiam agnoscit in codicibus emendatis: dumque exponit *didita* divulgata, ut illud, 'Diditur interea Trojana per agmina murmur.' Lucretianum id quidem verbum, et in hoc significato ab utroque horum sæpissime positum. *Pier.*

Didita fama] Ut supra, 'diditur rumor:' Lucr. l. II. 'Dum facile in venas cibus omnis diditur:' vox frequens Lucretio. Et Tacit. Ann. l. XI. 'Clarum ex eo, didita per provincias fama, parare iter ad Germanicos exercitus:' ubi omnino *didita fama* legendum ex hoc Maronis loco. *Germanus.*

Didita fama] Quamvis Turnebus hoc loco, ut etiam apud Tacitum Ann. l. XI. legat *dedita;* nullum dubium tamen, quin legendum sit *didita*, quod et Servius agnoscit, dum exponit: *divulgata.* Et Pierius ita in codicibus emendatioribus haberi fatetur. Glossæ quoque Latino-Gr. *dide* exponunt: διαδὸς, μέριζε: et Glossæ Isidori: *Diditum, percrebatum, divulgatum.* Emmeness.

133 *Fatis egere volentem*] Id est,

quod voluntatis fuerat, egit necessitas fati. *Servius.*

Volentem] Videtur alludere ad voluntarium militem; ut Eurip. in Helen. ἑκοῦσι ἄρξας: *imperans volentibus:* et infra, οὐδὲν πρὸς βίαν στρατηλατῶν: *ducens copias non per vim.* Cerda.

134 *Dardanus Iliacæ primus pater urbis et auctor, &c.*] Dardanus, ex Jove et Electra Atlantis filia genitus, de Italia forte abire compulsus, agros Troicos petit, ibique Dardanum oppidum in regione Dardania collocavit. Sane hic reddit quod ait supra, 'Cognatique patres.' Sed sciendum Atlantes tres fuisse: unum Maurum, qui est maximus: alterum Italum, patrem Electræ; unde natus est Dardanus: tertium Arcadicum, patrem Majæ; unde natus est Mercurius. Sed nunc ex nominum similitudine facit errorem; et dicit Electram et Majam filias fuisse Atlantis maximi. Nec præter rationem ait, et, 'maximus;' et, 'Idem Atlas generat:' nam et ipse habuit etiam horum nominum filias; id est, Electram et Majam. *Servius.*

135 *Ut Graji perhibent*] Id est, ut vestræ continent literæ: firmius enim est, quod ipsorum testimonio infertur. *Idem.*

Ut Graji perhibent] Ut hoc tuorum testimonio probem. *Donatus.*

Electra Atlantide cretus] Apoll. l. I. ἔκελσαν Νῆσον ἐς ἠλέκτρης ἀτλαντίδος. Ubi interpres, τὴν σαμοθρᾴκην λέγει· ἐκεῖ δὲ ᾤκει ἠλέκτρα ἡ ἄτλαντος, καὶ ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων στρατηγὶς, ἣν φησιν ἑλλάνικος ἠλεκτρυώνην καλεῖσθαι· ἐγένησε δὲ τρεῖς παῖδας· δάρδανον τὸν εἰς τροίαν κατοικήσαντα, ὃν καὶ πολυάρχη φασὶ λέγεσθαι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων· καὶ ἠετίωνα, ὃν καὶ ἰασίωνα ὀνομάζθουσι· καὶ φασὶ κεραυνωθῆναι αὐτὸν ὑβρίζοντα ἄγαλμα τῆς δήμητρος· τρίτην δὲ ἔσχεν ἁρμονίαν, ἣν ἠγάγετο κάδμος. Καὶ ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς ἠλεκτρίδας πύλας τῆς Θήβης ὀνομάσαι——ἀθηνίων δέ φησιν ὅτι διὸς καὶ ἠλέκτρας ἐγένετο ἰασίων καὶ δάρδανος. *Germanus.*

136 *Advehitur Teucros*] Et homines et regionem significat. Sane prolepsis est; nam post Dardanum Teucri appellati sunt. *Servius.*

Maxumus Atlas] In Romano codice, *maxumus Atlans:* de cujus scriptionis ratione pleraque diximus in primo Æneidos. Succurrit vero nunc marmor simili ratione inscriptum, quod elegantia ingenia subjectum hic non aspernabuntur.

ASPRENANS CALPURNIUS
TORQUATUS PATRI SUO.

Fuisse enim in hujuscemodi nomine veram lectionem *Asprenas* apud antiquiores, fatentur omnes. Tum in æde Divæ Ceciliæ trans Tyberim, *Asprenatis Cæsiani* legitur absque *n* obliquo casu. *Pierius.*

138 *Mercurius pater est*] Mercurius Jovis et Majæ, quæ est una de Pleiadibus, filius, auctor eloquentiæ et liræ, internuntius Deorum. Iste etiam palæstræ inventor, hoc modo esse narratur: Choricus, rex quidam Arcadiæ, filios habuit Plexippum et Enetum, et Palæstram filiam. Sed juvenes cum casu inter se haberent certamen, impressione et nisu corporum invenerunt luctamina, qui cum hoc, patre præsente, facerent, et ille re nova delectaretur, ex ea re ludus factus est, quam rem Palæstra, soror juvenum, Mercurio amanti se prodidit; qui, cum rem novam vidisset, pleniorem de industria artem homines docuit. Hoc seni juvenes a sorore proditum nuntiant; ille iratus est potius filiis, quod non tanquam furem Mercurium insequerentur; quem cum illi in monte dormientem invenissent, manus ei amputaverunt: unde et ipse Cyllenius et mons dicuntur. Namque Græce κυλλοὺς, aliqua mutilatos parte corporis dicunt; unde etiam hermas vocamus quosdam stimulos in modum signorum sine manibus. Mercurius vero Jovi conquestus, Choricum evisceratum in

folliculum redigi fecit; amatam vero suam Palæstram remuneratus, omne luctamen, quod corpore conficitur, palæstram vocari fecit. Alii Mercurium, quasi medicurrium a Latinis dictum volunt, quod inter cœlum et Inferos semper incurrat. Hic etiam mercimonii Deus est. Quidam hunc in petaso et in pedibus pinnas habere volunt propter orationis, cujus auctor est, velocitatem. Caduceum illi ideo adsignatur, quod fide media hostes in amicitiam conducat; quæ virga ideo serpentibus inligata est, ut sicut illi obliti veneni sui in se coëunt, ita hostes, contemptis et depositis inimicitiis, in amicitiam revertantur. *Serv.*

Candida Maja] Splendidior enim est Maja inter Pleiadas, quæ est una de Atlantidibus, id est, Pleiadibus. Non ergo *candida*, pulchra, ut *candida Dido*. Meminit autem Majam Atlantidem esse, ut, 'Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,' et, 'Multi ante occasum Majæ cœpere,' cum vellet per Majam etiam cæteras Atlantis filias intelligi. *Idem.*

Candida Maja] Id est, pulchra; ut, *candida Dido.* Nescio enim cur Serv. obsistat huic explicationi. Vel locutus Poëta cum respectu ad Pleiadas; nam Maja est una Pleiadum, et ceteris splendidior. Vel demum *candida* est *ποτνία, veneranda* (explicatoribus Parrhas. in Claudian. et Erythræo in Indice), nam Aratus *ποτνία Μαῖα* dixit. *Cerda.*

139 *Cyllenæ*] Mons est Arcadiæ, ubi Maja Mercurium est enixa. *Fudit* autem non injuriose dictum est. Ut in Pisonem, 'Qui te belluam ex utero, non hominem fudit.' Sed celeritatem parientis ostendit: quod infantibus dicitur omen felicitatis adferre. Spectat etiam ad rationem physicam. Nam celer est ubique Mercurius, ut diximus supra. Ideo dicit eum etiam in ortu fuisse velocem. *Servius.*

Cyllenæ gelido conceptum in vertice fudit] In antiquis codicibus, partim *Cyllene*, partim *Cyllenæ* legitur. Et *conceptum vertice* absque *in*, quod non placet. *Pierius.*

Fudit] Pari verbo Arnob. l. III. 'Caduceator ille Cyllenius in algido fusus monte:' et l. I. 'Mercurius utero fusus Majæ.' Ad quæ loca Herald. similia aliorum. Nam Lactant. III. 17. 'Locus in quo quisque est fusus ex utero.' Et Zeno Veronens. 'Communi cum pecudibus lege fundimur a natura.' Arnob. quoque l. IV. 'Jovem ex feminæ effusum alvo.' De natalitio Mercurii in promptu est Hesiodus Theog. *Ζηνὶ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίη τέκε φαίδιμον Ἑρμῆν*: *Jovi Atlantis Maja peperit illustrem Mercurium.* Cerda.

140 *Auditis si quicquam credimus, Atlas*] In codicibus aliquot antiquis, *si cuiquam credimus, Atlans* legitur. Sed *quidquam* magis placet. Et *Atlas* absque *n* scribi dictum. *Pierius.*

141 *Idem Atlas*] Ne similitudine nominis falso id usurpare videretur. *Donatus.*

142 *Genus amborum*] Aut meum et tuum, aut Trojanorum et Arcadum; ergo *amborum* potest utrorumque accipi. *Servius.*

Sanguine ab uno] Scil. Atlantis: nam Electra genuit Dardanum, Maja Mercurium: et Dardanus Trojanis dedit principium; Mercurius Arcadibus. *Taubmann.*

143 *Neque prima per artem Tentamenta tui pepigi*] Cum nullo ante pactus sum, ut te, aut per artem aliquam, aut per legatos, probarem: sed intrepidum me tibi commisi. *Servius.*

Neque prima per artem, &c.] Nec sententiam tuam aliqua artis calliditate elicui. *Donatus.*

Neque prima per artem Tentamenta] Credo allusisse Maronem ad bolidum demissiones aut specilla chirurgica, quibus artifices vulnera explorant; aut etiam ad instrumenta quibus putearii et aquileges terræ naturam periclitantur, eam figentes, et depactis

præacutis ferreis, ferratisve obeliscis, qualitates ejus experiuntur; tuente hanc meam opinionem verbo ipso *pangere*, quod est πηγνύειν et figere: ita ut Æneas dicat, nulla se προπαρασκευῇ uti voluisse, antequam in colloquium veniret cum Euandro, nec ulla ejus tentamenta, βασάνους, pepigisse: id est, nullis eum specillis defigere, hoc est, explorare voluisse; sed sincere et recta eum aggredi. Quamvis sint qui *Pangere tentamenta* accipiant pro componere et struere; ut pangere versus et vites. *Germ.*

144 *Tentamenta pepigi*] Experimenta pactus sum: nam geminus est hic præteritus ab eo quod est *paciscor:* facit enim et *pepigi* et *pactus sum*, sicut *placeo* et *placitus sum*. *Pago* enim, unde multi venire volunt *pepigi*, nusquam est lectum. Et altera est expositio, Non tentavi te quibusdam pactionibus, quibus crederem tuto ad te venturum; ut hæc fuerit ars tentantis. Aut *non legatos*, tale est quemadmodum in oratione ab alio in aliud initium transitur, ut, 'Me me, adsum qui feci.' Et non respondetur propositis; ergo illud refertur: Non legatos misi, aut tale aliquid, quod sententiam compleat. *Serv.*

Tentamenta tui pepigi] In antiquis plerisque codicibus, *temptamenta* per *mp* legitur: quam scribendi rationem, præter omnium fere codicum antiquorum congeriem, in aliquot etiam marmorum inscriptionibus observavi: cujusmodi ea est, 'ejus monimenti partem alienare temptaverit.' Sed enim ubi ita scriptum invenitur, alia quoque præter eruditorum usum inspiciuntur. Nos itaque *tentamenta* scribamus, ut omnes fere notæ melioris homines hodie scribunt. *Pierius.*

Me me ipse, meumque Objeci caput] In antiquis aliquot codicibus *memet* legitur. De primæ vero syllabæ quantitate, vide Valerium Probum, et observatum a Grammaticis, *Tutemet* esse dactylum, quod ejusdem est proportionis. Missum faciam *capud* per *d*, in antiquo quodam codice passim notatum. Nam de literæ illius mutatione, satis superius dictum. *Id.*

Me me] *Me me*, per Epizeuxim reiteratur, cum impetu pronunciationis: ut Æn. IX. 'Me me, adsum qui feci.' et l. XII. 'Me me duce ferrum Corripite.' *Sese* autem geminatur sine aliqua figura; ut magis exaudiatur: quia *s* sibilus tantum est. *Erythr.*

145 *Objeci*] Cum periturus essem, quæ etiam tibi salutaria essent non expavi. Nam cum gente tibi inimica et crudeli bellum gero: et dicendo, *unam gentem*, extenuat timorem belli. *Donatus.*

146 *Gens eadem, quæ te*] Sic agit, ut et ipse præstare videatur. Nam et supra ait, 'Socia arma rogantes.' Et argute inseruit *eadem*, nec addidit *nos*. Servius.

Gens eadem] Eodem argumento Æneas utitur ad Euandrum, quo Turnus supra, cum mittit legatos ad Diomedem. Ait enim, 'Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur, Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Itaque concinnus est Poëta, qui Turno et Æneæ eandem dat rationem; illi petenti auxilium ab Diomede, huic ab Euandro. Nam uterque, Quid de te fiet, si ego vincar? Putat vero præclare Ursin. adumbratam orationem Corcyræorum apud Thucydidem l. I. Hoc verum putabit, qui legat eam orationem: initio enim ajunt, postulata sua commoda esse Atheniensibus: in excursu addunt, Corinthios inimicos esse iisdem Atheniensibus. Signata verba: καὶ προκαταλαμβάνοντας ἡμᾶς νῦν, ἐς τὴν ὑμετέραν ἐπιχείρησιν: *dum nos primos nunc aggrediuntur, vos petunt, et invadunt.* Et iterum: καὶ μέγιστον ὅτι αὐτοὶ πολέμιοι ὑμῖν ἦσαν: *quod est maximum, iidem vestri sunt hostes.* Reperi ego locum

alium ejusdem Thucyd. l. III. ad rem eandem, ubi pulcherrima est hæc gnome: τὸ δὲ ἀντίπαλον δέος μόνον πιστὸν ἐς ξυμμαχίαν: *mutui metus æqualitas societatem sola facit fidelem.* Cerda.

Daunia] Rutula, a Dauno. *Serv.*

Crudeli bello] Supra, 'Bello profugos egere superbo.' *Idem.*

147 *Nihil abfore credunt*] Sic obfuturum nihil arbitrantur. *Idem.*

148 *Quin omnem*] Ut non omnem: et bene *omnem* ait, ne non solum Euandrum contemnere viderentur. *Id.*

Penitus sua sub juga] Utrum penitus sub juga mittant, an omnem penitus Hesperiam? *Idem.*

149 *Et mare, quod supra, teneant*] Hadriaticum dicit. *Idem.*

Quodque adluit infra] Tyrrhenum dicit; omne enim mare quod a Sicilia usque ad Hispaniam tendit *Inferum* appellatur; ideo quod Sol ibi ad inferiores cœli partes delapsus occidat. *Idem.*

Quodque adluit] In antiquis, *abluit;* quod non ita placet. Est enim hic *adluere,* vel *alluere,* quod frequenter utitur Plinius in hanc sententiam. *Pierius.*

150 *Accipe daque fidem*] Ab utili agit. Et hoc est quod ait in Æn. decimo, 'humanis quæ sit fiducia rebus.' *Servius.*

Accipe daque fidem] Sume auxilium et da. *Donatus.*

Accipe daque fidem] Ennius: 'Accipe daque fidem: fœdusque feri bene firmum.' Græci etiam, πίστιν διδόναι καὶ δέχεσθαι, dicunt. *Taubmann.*

Sunt nobis fortia bello Pectora] Iterum sic laudat juventutem suam, quasi præstet auxilium. *Servius.*

Sunt nobis, &c.] Prudentissime qui ab alio auxilium petit, suum promittit. Annecto verba Symmachi epist. III. 64. 'Ego in referenda vicissitudine par esse curabo: nam qui ab alio poscit, sui quoque studii frequentem operam pollicetur.' Hinc nata videtur trita sententia: 'Ab alio officia poscens, promittit sua.' *Cerda.*

Fortia pectora et animi] Nam in bello animi fortitudo et corporis robur requiritur. *Donatus.*

151 *Rebus spectata juventus*] Experimentis probata, decennali scilicet prælio. Et bene promissionem rebus confirmat et testimoniis, quæ est verbis invalida. *Servius.*

Et rebus spectata juventus] In codicibus nonnullis antiquis *e rebus* legitur. Sed enim sententia videtur *et* exposcere. *Pierius.*

Spectata] De qua jam factum est periculum. *Donatus.*

152 *Ille os oculosque loquentis*] Suffecerat ad recordationem Anchisæ vultum agnovisse: addidit, 'et totum lustrabat lumine corpus;' quod sine dubio non vacat. Nam quia Æneas in virtute sua multa prædixerat, orationem ejus voluit æstimare de corpore; et postquam fides facta est, inde cœpit, 'ut te, fortissime Teucrum, Accipio.' *Servius.*

153 *Totum lustrabat lumine corpus*] Paterna in eo lineamenta cognoscens. *Idem.*

Totum lustrabat lumine corpus] Ex Statii Musa l. VI. dices hoc idem, *permetiri alium oculis;* ait enim, 'ut sese permensi oculis.' Quod enim Virg. *totum,* ille restaurat adjuncta præpositione *per,* qua totum indicat corpus. Silius l. V. ad Nostri vestigia, 'clypeumque viri, atque immania membra Lustrabat visu.' Deficit, tum in aliis, tum in acumine: nam Virgil. ideo *lumine,* quia *lustrabat.* Consentanee enim duo lucis verba adhibentur. Homer. dixit Iliad. XVII. παπταίνων Αἴαντα μέγαν. Theocr. εἰδ. XXIV. a quo fortasse Maro: Καί μ' ἀπὸ τὰς κεφαλὰς ποτὶ τὼ πόδε συνεχὲς εἶδεν: *Et me a capite ad pedes perpetim vidit.* Indicat vero Virg. quidpiam magnum inesse Æneæ, quem tam avide et attente Euander perlustrabat. Non aliter ac de congressu primo Scipionis atque

Annibalis scripsit Liv. l. xxx. 'Paulisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti conticuere.' Catull. dixit, 'cupido conspexit lumine;' et 'cupide spectando.' Hunc affectum ita expressit Heliodor. l. vi. πολλοῖς τοῖς ὀφθαλμοῖς περισκοπεῖ: *multis oculis perlustrat.* Indicat aviditatem videntis. *Cerda.*

Lumine] Pro luminibus: id est, oculis. *Servius.*

154 *Pauca refert*] Non pauca, sed paucis: id est, breviter. Hoc vult dicere, multa eum dixisse, sed paucis. *Idem.*

Ut te] Quemadmodum: 'ut te, fortissime Teucrum.' Ad 'optime Grajugenum' reddidit, 'fortissime Teucrum.' *Idem.*

Ut te, &c.] Eurip. in Herc. ὡς ἄσμενός σ' ἐσεῖδον ἐς φάος μολών: *agnosco*, ἐπιγιγνώσκω. In quam sententiam et Menelaus Od. Δ. Pisistrato Nestoris filio respondens: ῥεῖα δ' ἀρίγνωστος γόνος ἀνέρος, ᾧ τε κρονίων Ὄλβον ἐπικλώσῃ γαμέοντί τε γεινομένῳ τε. *Germanus.*

155 *Accipio adgnoscoque libens*] In codicibus aliquot antiquis, *aspicio adgnoscoque* legitur. Sed plures omnino *accipio* habent: ut, 'Illos porticibus rex accipiebat in amplis.' *Pierius.*

Adgnosco libens] Postquam probavit ex habitu corporis vera esse quæ dicebat Æneas, per Anchisen eum laudat adulatione deposita. Sane inter *agnosco* et *cognosco* superfluo quidam volunt facere discretionem, ut cognoscamus novos, agnoscamus antiquos: sed hæc a poëtis metri necessitate variantur. Nam *agnosco* propter Synalœpham dixit. *Serv.*

156 *Vocem Anchisæ magni*] Mire, quod non fecit Ænean dicentem, qui scit Euandrum cognoscentem. *Idem.*

Hesionæ visentem regna sororis] Commemorationi necessitudinis reddit commemorationem hospitii. Sane fabula de Hesione et nota est, et aliquot locis exposita; quis enim nescit a Laomedonte mercedem Neptuno et Apollini ob muros Trojæ fabricatos negatam; cumque incursu maris civitas vexaretur, coactum Laomedontem filiam Hesionam ceto objicere, eamque ab Hercule liberatam, eversa Troja et occiso Laomedonte, propter negatum præmium, Telamoni suo comiti in matrimonium datam, ex qua natus est Teucer? quæ caussa fecit, ut Priamus, ad visenda sororis regna proficiscens, cum Salamina tenderet, et iter per Arcadiam faceret, et tunc ab Euandro esset susceptus Anchises. *Idem.*

Hesionæ visentem regna] In Romano codice Græca pronuntiatione scriptum est *Hisionæ*, prima syllaba per *i*, quo sono η literam pronuntiant; ʽΗΣΙΟΝΗ enim scribitur. Variatque declinatio genitivi in antiquis codicibus. Nam in aliis *Hesiones*, ut ἡσιόνης; in aliis *Hesionæ*, Latino declinatu: quin etiam *Hesione* per *e* simplex reperitur. Sed *Hesiones* omnino doctioribus placet. *Pierius.*

Visentem regna] Videre cupientem. *Servius.*

158 *Salamina*] Hanc olim dictam Halamina, quia sita in mari Ægæo, certum, et postea Salamina, more Græco. Sic Helli transiere in Sellos, Hardiæi in Sardiæos, Hamnitæ in Samnitas, Halmantica, arx literarum, in Salmanticam: et sexcenta alia. Est qui putet Salmanticam dictam, quasi αὐλὴν μαντικὴν, a trito illo antro Dæmonum. Cui minus assentio; nam hoc nuperrimum est, si comparetur cum antiquitate Salmanticæ, et fortasse fabulosum. *Cerda.*

159 *Protenus*] Uno eodemque tempore: hoc est, dum pergit, vidit Arcadiam. Nam non possumus simul intelligere; cum Salamina insula sit, Arcadia in continenti. *Servius.*

160 *Tum mihi prima genas vestibat flore juventa*] In codicibus aliquot antiquis, *vesteibat*; sive, ut Priscianus

putat, mediarum vocalium transpositione, quæ postmodum in *ei* diphthongum contrahuntur; sive magis, ex Lucillii sententia, ad *i* productam indicandam, ea diphthongus scribi solita sit. Nam in *deico*, et *ameiceis*, et *periculeis*, nulla synæresis. Sed et *juventa* varie scribitur: in nonnullis enim codicibus *juventus*, in aliis quibusdam *juventas* invenitur: de quibus alibi dictum. *Pierius.*

Tum mihi prima genas] Lucr. l. v. 'Juventas Occipit, et prima vestit lanugine malas.' Hom. Od. Λ. *πρὶν σφῶϊν ὑπὸ κροτάφοισιν ἰούλους Ἀνθῆσαι, πυκάσαι τε γένυν εὐανθέϊ λάχνῃ*: et Pind. in Olymp. *πρὸς εὐάνθεμον δ' ὅτε φυὰν λάχναι νιν μέλαν γένειον ἔρεφον*: Æsch. in ἑπτά· *στείχει δ' ἴουλος ἄρτι διὰ παρηΐδων, Ὥρας φυούσης, ταρφὺς ἀντέλλουσα θρίξ.* Homer. quoque *χαριεστάτην* vult esse *ἥβην τοῦ ὑπηνήτου*, ut in Protag. meminit Plato: et Græci *προθήβας*, primo vigore ætátis adolescentes. His autem verbis, 'vestibat genas flore,' alludit ad *ἀνθερεῶνα* Græcorum. *Germanus.*

Genas vestibat] Hinc vestis pro pube. Unde vesticeps, pubes; et investiceps, impubes. Investis quoque puer, imberbis Palladio. *Lanuginem* autem ipsam, *florem* Virgilius appellat. *Vestibat* vero pro *vestiebat;* nam Poëtæ metri gratia plerumque vocalem *e* abjiciunt. *Erythr.*

Vestibat] *Vestire*, tralatum ad primam barbæ lanuginem. Ita Lucr. l. v. 'Tum demum pueris ævo florente juventas Occipit, et molli vestit lanugine malas.' Hinc *vestis* pro pube, ibid. 'et impubem molli pubescere veste: Et pariter mollem malis demittere barbam.' Et noster infra, vs. 659. 'Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.' id est, barba: ut Serv. exponit, et Scal. IV. 16. probat. Nam *vestis* generaliter omne integumentum est: ita arbores, gramen, herbæ, segetes dici possunt *vestes terræ;* ut notat Gifan. Ita Prud. 'vestem plumarum' dixit. Columella, 'ripas gramine vestitas.' Plinius, 'animal pilo vestitum.' Idem Prud. 'Unde seges late crinitis fluctuat agris, Densius et gravidis se vestiat æquor aristis.' Hinc *investis puer* dicitur imberbis Palladio: item *vesticeps*, pubes: quanquam Gifanius illum hic intelligit, qui vestem virilem nondum sumpserat; hunc, qui sumpserat. Porro, quam lanuginem noster *florem* appellat, Lucret. 'mollem barbam,' Lucillius 'barbulam primam:' et alluditur ad Græcorum *ἀνθερεῶνα*, id est, *mentum*, quod a pilorum flore sic dictum putant. *Taubmann.*

Flore] Ita Pacuvius: 'Nunc primum opacat flora lanugo genas.' Idem: 'Genas lanugo flora nunc demum irrigat.' Idem: 'Nam flori crines video ut propexi jacent.' Sed hoc forte alienius, e Scalig. ad Fest. in *Genas.* Idem.

161 *Mirabarque duces Teucros*] Hos laudat: quo melior sit ille, quem præfert. *Servius.*

Mirabarque duces] Est huic sententiæ suus fundus. Solent senes laudare et admirari, quæ gesta sunt ipsis juvenibus: ea displicent, quæ tunc accidunt. Horat. epist. ad Pison. 'Laudator temporis acti.' Exemplum hujus rei abunde extat in Nestore Homerico, in Virgiliano Euandro. *Cerda.*

162 *Cunctis altior*] Non solum ad staturam, sed ad omnia. *Servius.*

Sed cunctis altior ibat] Imitatur Maro receptam inter mortales opinionem de heroibus, quos non solum animi dotibus, sed et corporis magnitudine et præstantia homines superare cæteros persuasit sibi jam olim boni simpliciorisque sæculi sanctimonia; ut quæ ex illis insignibus virtutibusque, imperia magistratusque decerneret; Indorum potissimum atque Æthiopum exemplo, qui proceritati corporis, liberalitatique, et dignitati vultus, regna deferre solerent,

ut advertit Aristot. Pol. l. vii. his: εἰ μὲν τοίνυν εἴησαν τοσοῦτον διαφέροντες ἅτεροι τῶν ἄλλων, ὅσον τοὺς θεοὺς, καὶ τοὺς ἥρωας ἡγούμεθα τῶν ἀνθρώπων διαφέρειν, εὐθὺς πρῶτον κατὰ τὸ σῶμα πολλὴν ἔχοντας ὑπερβολὴν, εἶτα κατὰ τὴν ψυχὴν, ὥστε ἀναμφισβήτητον εἶναι, καὶ φανερὰν τὴν ὑπεροχὴν τοῖς ἀρχομένοις τὴν τῶν ἀρχόντων, δῆλον ὅτι βέλτιον ἀεὶ τοὺς αὐτοὺς, τοὺς μὲν ἄρχειν, τοὺς δ' ἄρχεσθαι καθάπαξ· ἐπεί δε τοῦτο οὐ ῥᾴδιον λαβεῖν, οὐδέ ἐστιν, ὥσπερ ἐν ἰνδοῖς φησι Σκύλαξ, εἶναι τοὺς βασιλέας τοσοῦτον διαφέροντας τῶν ἀρχομένων, φανερὸν ὅτι διὰ πολλὰς αἰτίας ἀναγκαῖον πάντας ὁμοίως κοινωνεῖν τοῦ κατὰ μέρος ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι. *Germanus.*

Cunctis altior ibat Anchises] Est hoc, quod Hom. Iliad. iii. ἔξοχος Ἀργείων. Quod Claud. Ruff. ii. 'et Principe celsior ibat.' Quod Stat. Silv. i. 'quantum Latonia Nymphas Virgo premit, quantum egomet Nereidas exsto.' *Cerda.*

163 *Juvenili ardebat amore*] Inest enim juvenibus strenuis studium adquirendarum amicitiarum. Horatius, 'Animusque virilis Quærit opes et amicitias.' *Servius.*

Juvenili ardebat amore] In Romano codice, et in quibusdam aliis, *juvenali* legitur per *a* in pene ultima, quod etiam in aliorum auctorum veteribus exemplaribus observavi. Et agnitum a Grammaticis alibi demonstravi. *Pierius.*

164 *Et dextræ conjungere dextram*] In antiquis aliquot codicibus, legere est *dextram et conjungere dextræ.* Sed quattuor syllabarum per *e* prolatarum sonus, continuatioque, exilitatem quandam præ se ferunt ad fastidium usque. *Idem.*

165 *Accessi, et cupidus Phenei*] *Phinei* multis modis corrupte legitur. Nam et *Phænei* et *Phœnei* reperitur. Sed enim per *e*, *Phenei* trisyllabum omnino legendum ex probatioribus exemplaribus. Homer. οἳ Φένεόν τε νέμοντο. *Id.*

Cupidus] Ἐπιθυμῶν. *Servius.*

Phenei sub mœnia] Oppidi Arcadiæ. Hom. οἳ φένεόν τ' ἐνέμοντο, καὶ ὀρχομενὸν πολύμηλον. Nec nos debet movere, quod cum Euander de Palanteo sic dixit, 'Phenei sub mœnia;' cum sciamus poëtas vicinas omnes pro una habere civitates: sicut de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquotiens Sidoniam vocat. *Idem.*

Phenei] Contemno notam Servii. Nam cur Poëta poneret Pheneum pro Palanteo? An ille elinguis? Itaque nulla ratio hujus conjecturæ. Pheneum fuisse oppidum in Arcadia scimus auctoritate Homer. Iliad. ii. et Plin. iv. 6. et Poëtam de illo intelligi nihil obsistit. An Euander dominus Palantei tantum? imo totius Arcadiæ. Exemplum, quo errorem suum firmat Servius, de Tyro, et Sidone, alibi everti. Sciret Poëta alia ratione versum circumflectere, et Palanteum ponere. Tu et Plinii locum alterum corrige xii. 26. ubi pro *Psophide Arcadiæ*, legendum, *Phereo Arcadiæ*, ex lib. vet. *Cerda.*

166 *Ille mihi insignem pharetram*] Jus hospitii habet inter se remunerationem: sed verecunde tacet Euander de suis muneribus. *Servius.*

Insignem pharetram] Mire munera exornat, ne videantur levia. *Donat.*

Ille mihi, &c.] Ex ritu gentium omnium, quibus in usu hospitalia munera. Notus Homer. locus Iliad. vi. ubi Œneus dat hospiti suo Bellerophonti ζωστῆρα φοίνικι φαεινόν. Contra, hic illi χρύσεον δέπας ἀμφικύπελλον: et alter Odyss. viii. Lege ab eo loco: Ἀλλ' ἄγε οἱ δῶμεν ξεινήϊον. Virtutem hanc de Atheniensibus Plutar. prædicat, de Germanis Tacitus in illorum moribus. Vide etiam eundem Annal. l. xiv. de Persis Ammian. l. xviii. de Leucanis Ælian. l. iv. per initia ab eo loco, λέγει τὶς νόμος Λευκανῶν. De Abydenis Suidas. Vide quæ de Cimone Atheniensi Cic. Off. ii. quæ de Lucullo Plut. ἐκ ῥωμ. ἀποφθ. *Cerd.*

Lyciasque sagittas] Enumerando

singula, efficit ne communia et ficta videantur. *Servius.*

Insignem pharetram] Lyciam capio ex adjunctis sagittis. Itaque insignis pharetra, etiam Lycia. Vide Æn. VII. ad illud, 'Lyciamque pharetram.' Et nota varietatem poëseos: ibi celebrat pharetram Lyciam, hic sagittas Lycias; ut tu scias utramque rem commendari ab eadem provincia debere. Alia similia in hoc Vate. Pyrrha et Deucalion orbem restituerunt jactatis lapidibus: et tamen Eclog. VI. 'Hinc lapides Pyrrhæ jactos,' nulla facta mentione viri. Contra Ge. I. 'Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,' nulla facta mentione uxoris. In hoc l. Cacum vocat jam *semihominem*, jam *semiferum*. C.

167 *Auro dedit intertextam*] Legitur et *intertexto.* Et figurate dictum est, intertextum aurum habentem. *Servius.*

Auro intertextam] In Romano codice legere est, *intertexto.* Sed *intertextam* melius. *Pierius.*

Chlamydem auro intertextam] Signatus ornatus chlamydis. Sic Æn. V. 'Victori chlamydem auratam.' Tacit. Ann. XII. 'chlamyde aurata.' Spartian. in Hadrian. 'Cum a Pharasmane ipse ingentia dona accepisset; atque inter hæc, auratas quoque chlamydes trecentas.' Sed notanda Virg. verba, quam alii *auratam chlamydem*, ipse *auro intertextam*, ut sic explicet, cur dicatur *aurata.* Ergo, non *aurata*, quia tantum ad oram cum auro, ut visum nonnullis humanioribus ævi mei principibus: sed quia *tota intertexta auro et purpura.* Bene itaque S. Isidor. loquens de paludamento, quod idem cum chlamyde, 'cocco, purpura, et auro distinctum.' *Cerda.*

168 *Frenaque bina*] Poëtice: Nam *duo* debuit dicere. *Bina* enim secundum Ciceronem non dicuntur, nisi de his quæ sunt numeri tantum pluralis. Nam Cicero per epistolam culpat filium dicens, male eum dixisse, 'Direxi literas duas:' cum *literæ*, quotiens *epistolam* significant, numeri tantum pluralis sint. Contra, *epistolas binas* non dicimus, sed *duas.* Servius.

Aurea] Poëtarum loca, qui equos ornant aureis, argenteisque illustrat Basilius in Orat. *πρὸς πλουτοῦντας*, etiamsi reprehendens: *Χαλινοὶ, καὶ ζῶναι, καὶ περιδέῤῥαι, πάντα ἀργυρὰ, πάντα χρυσόπαστα, τάπητες ἁλουργοὶ κοσμοῦντες τοὺς ἵππους ὥσπερ νυμφίους*: *Fræna, zonæ, frontalia, argentea omnia, atque aurea, tapetia purpurea equos ornantia, non aliter atque sponsos.* Apul. l. X. 'Me phaleris aureis, et fucatis ephippiis, et purpureis tapetis, et frænis argenteis, et pictilibus baltheis, et tintinnabulis perargutis exornatum.' Par splendor in istis Appiani in Mithrid. *καὶ ἵππων χαλινοὶ, καὶ προστερνίδια, καὶ ἐπωμίδια πάντα ὁμοίως διάλιθα, καὶ κατάχρυσα*: *Equorum fræna, pectoralia, tergoralia, omnia pariter gemmis ornata, et aurea.* Cerda.

Pallas] Nisi placeat *Pallans*, ut in plerisque veterum monumentis notatum est. Et quia nomen id *n* non recipere tradit Probus, certe geminato saltem *ll* scribendum erit. *Pier.*

169 *Juncta est mihi fœdere dextra*] Antiquis amicitiis per Anchisæ hospitium. *Servius.*

170 *Crastina*] Ad hoc exemplum Claud. Rapt. l. II. 'Crastina puniceos cum Sol detexerit ortus.' Virg. iterum in Æn. XII. 'cum primum crastina cœlo Puniceis invecta rotis Aurora rubebit.' *Cerda.*

171 *Auxilio lætos dimittam*] Hæc sunt pauca, quibus auxilium pollicetur. *Servius.*

Auxilio lætos dimittam] In hoc etiam nomine, *auxilio* variatum. Nam sunt qui *ausilio* per *s*, sunt qui per *x*, sunt qui per utrumque *x* et *s* scribant: et superius in monumentis veterum *auxsilium* per *x* et *s* notatum observavimus. Nos *auxilium* ex usu eruditorum emendatiore scribimus. Sed illud magis me moverit, quod in

codicibus aliquot antiquis *Auxilio tutos* legitur. Sed *lætos* magis receptum. *Pierius.*

Dimittam, opibusque juvabo] Ἀποπέμψω. Plato in Hipp. Majo. τί— ἔχοντες χρήματα, καὶ σοῦ δυναμένου τὰ μέγιστα αὐτοὺς ὠφελεῖν, οὐ πλήρη σε ἀργυρίου ἀπέπεμψαν; *Germanus.*

Opibus] Id est, militibus. *Opes* antiqui vocabant milites. *Servius.*

172 *Quando huc ven. am.*] Siquidem amici venistis. Extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad sacra, quasi antiquis junctos amicitiis. Unde infert, 'et jam nunc sociorum assuescite mensis.' *Idem.*

173 *Annua, quæ differre nefas*] Anniversaria sacrificia, id est, solennia, ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. Solenne autem hoc esse ipse ait, 'Forte die solennem illo rex Arcas honorem.' Nam calendaria, si qua fuerint ratione dilata, possunt repeti: nec piaculum eorum intermissione committitur. Sane hoc sacrum *pollutum* vocatur, quod populo annis singulis luitur. *Idem.*

Annua] Ἐνιαυτίας θυσίας. *Germ.*

Quæ differre nefas] Alludit ad antiquos Numæ sacrorum ritus, qui tam arcta religione continebantur, ut ne nuntiato quidem repentino in urbem hostium incursu rumpi aut interpellari possent. Unde et supra: 'audax quæ rumpere Pallas Sacra vetat.' Vide Plutarch. in Numa, et lib. De superstitione. *Idem.*

Faventes] Ut in sacris, *Favete linguis: favete vocibus.* Servius.

174 *Et jam nunc*] Ordo est, et jam sociorum. *Idem.*

Sociorum adsuescite mensis] Nihil magis ad societates conjungendas validum, quam eorundem sacrorum participatio: ideo invitat ad easdem sacrorum epulas, ut firmetur societas. Alludit quippe ad δοχὰς, καὶ ὑποδοχὰς, καὶ ξενικὰ συμπόσια, sive, ut Pindarus vocat, ξεινίας τραπέζας. Quintil. Declam. 301. dixit 'mensæ societatem.' *Cerda.*

175 *Dapes*] Epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cœna. *Servius.*

Dapes] Proprie, ut notatum Servio: 'Dapes epulæ Deorum propriæ, ut Jovis cœna.' Festus: 'Dapes apud antiquos dicebatur res divina.' Inde notante eodem, *daptice* pro magnifice; et *dapticum*, amplum et magnificum: nam quæ Deorum sunt, magnifica sunt. Addit idem δαὶς apud Græcos ejusdem esse potestatis, unde *daps* Latina vox. Illustro Festum ab Polluce, qui l. VI. δορπία, ἡ πρώτη τῶν Ἀπατουρίων· προσήκει δ' ἂν αὐτοῖς καὶ δαὶς, ἀφ' ἧς καὶ δαιτυμών: *Dorpia, dies prima sacrorum Apaturiorum, quibus convenit* δαὶς, *unde* δαιτυμών. Vides, ut convivium sacrorum dicat δαῖτα, et convivatorem illorum δαιτυμόνα. *Cerda.*

Sublata reponi Pocula] Quoniam metu reliquerant mensas, ideo ait *reponi.* Servius.

Sublata] Aut metus causa, aut satietate interveniente. *Donatus.*

176 *Gramineo*] Hic de gramine facto: alibi *gramineo*, pro *graminoso*, ut 'Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.' *Servius.*

Gramineo] Suppetente quippe hanc materiam agro ipso. Sed notetur cursim, apud Græcos adhuc in ipsis tectis epulatum in gramine et herbis; nam videlicet aulæ ipsæ sub dio erant. Quod ex Homer. Athen. notat l. III. et V. Vates enim de Peleo, αὐλῆς ἐν χόρτῳ ἔχε δὲ χρύσειον ἄλεισον: *Tenebat aureum poculum aulæ in gramine.* Proprie χόρτος fœnum est. Sed et hunc morem Strabo suppetit, loquens de Gallis, καθεζόμενοι δειπνοῦσιν ἐν στίβασι: *sedentes cibum capiunt in stramentis frondeis.* Pollux quoque inter loca, in quibus fit accubitus, στιβάδας nominat. *Cerda.*

Sedili] Bene *sedili.* Nam in templa Herculis lectisternium esse non licebat. Quamvis apud veteres omnes

sedentes vescerentur. *Servius.*

Sedili] Nam mos fuit non accumbendi, sed sedendi in his sacris: unde in VII. 'Hæc sacris sedes epulis.' *Donatus.*

Sedili] Hic tantum Macrobii nota necessaria, qui ait III. 8. non vacare vocem *sedili;* nam propria observatione cautum erat, in Herculis sacris epulari sedentes. Adducitque Cornelium Balbum ἐξηγητικῶν l. XVIII. ita scribentem: 'Apud aram Maximam observatum, ne lectisternium fiat.' Est autem 'ara Maxima,' Herculea. *Cerda.*

177 *Præcipuum*]. Potest et præcipue accipi. *Servius.*

Præcipuumque, &c.] Od. A. *αὐτὴν δ' ἐς θρόνον εἷσεν ἄγων, ὑπὸ λῖτα πετάσσας Καλὸν, δαιδαλέον.* Et Od. Γ. *ἕλε χεῖρα καὶ ἵδρυσεν παρὰ δαιτὶ Κώεσιν ἐν μαλακοῖσι.* Et Od. Ξ. *ἐστόρεσεν δ' ἐπὶ δέρμα ἰονθάδος ἀγρίου αἰγὸς Αὐτοῦ ἐνεύναιον μέγα καὶ δασὺ, χαῖρε δ' ὀδυσσεὺς Ὅττι μιν ὣς ὑπόδεκτο.* Sic et in epulis præcipuum honore, hoc est, discubitu honoratissimum, inter convivas dixit Tacit. Ann. l. XIX. 'Sciscitanti causam, apud Cæcinam Thuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum nuntiatur.' *Germanus.*

Toro] Proprie; nam Latinus *torus* respondet Græcorum *στιβάδι,* quæ vox signat stramenta frondea, et graminea. Sumi autem solent epulæ super stibadibus, ut, non longe hinc, dicebam. In Anthol. l. VII. *ποτὶ δεῖπνον ἐπελθὼν, Ξυνῇ κεκλιμένην ἔδρακον ἐν στιβάδι: ad convivium cum irem, Vidi illam communi accumbentem in stibade.* Cerda.

Villosi pelle leonis Accipit Ænean] Aut suscipit ad sedendum: aut pascit, ut, 'Illos porticibus rex accipiebat in amplis.' Torum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Congrue autem de leonis pelle dicitur coopertum, quia nihil opportunius in Herculis festo. *Servius.*

Leonis] Quod conveniebat Herculis sacris. *Donatus.*

178 *Accipit et Invitat*] Verba hospitalia. *Servius.*

Solio acerno] Imitatione Apollonii: *αὐτὰρ ἐν ὑψίστῳ βασιλεὺς μόσσυνι θαάσσων Ἰθείας πολέεσσι δίκας λαοῖσι δικάζει.* Nimirum heroicis temporibus reges ipsi *μόσσυνι,* hoc est, *solio ligneo,* utebantur. *Germanus.*

179 *Tum lecti juvenes*] Non vacat *lecti.* In sacris enim Herculis nec servi intererant nec liberti: adeo ut Appius, qui sacra hæc transtulit in libertos, vel, ut quidam volunt, in servos publicos, et caruerit oculis, et intra annum omnem familiam perdiderit Pinariorum. *Servius.*

Certatim] Id est, studiose. *Idem.*

Aræque sacerdos] Maximæ scilicet. Nondum enim templum Herculis fuerit: sed ara tantummodo, quam *maximam* dicit ex magnitudine fabricæ. *Idem.*

180 *Viscera tosta ferunt, &c.*] Solebant veteres in sacrificiis hostiæ partem conjicere in ignem, Diisque immolare, partem vero cum iis, qui sacrificio intererant, vesci, ut hoc loco Euander cum sociis: vel ad eos quoque nonnunquam, qui sacrificio non interfuissent, mittere. Et exta quidem prius comedebant quam reliquam carnem, unde et hic primo loco ministrantur. Sic Valer. Argon. l. II. 'sacris dum vincitur extis Prima fames.' Sed plenius de his disputantem vide Cl. Salmasium in Plinian. Exercitat. *Emmeness.*

Ferunt] Verbum conviviale, et hac doctrina sæpe illatum Maroni hic, et Ge. IV. et Æn. I. ac V. In Græcis vidi *φέρω, εἰσφέρω, εἰσκομίζω.* Athen. l. III. *φερέτω τράγημα,* Xenoph. Anab. VII. *τρίποδες εἰσηνέχθησαν πᾶσιν κρεῶν μεστοί.* Ath. III. *εἰσεκομίσθη ἥπατα.* *Cerda.*

181 *Dona*] Sic in re quoque frumentarea Græci, præsertim cum mentione Cereris. Isocr. Pang. loquens

de hac Dea, ait: dedisse illam mortalibus δωρεὰς διττὰς, *duplex donum*, nimirum καρποὺς, καὶ τελετὴν, *fruges, et initiationem.* Idem.

Laboratæ Cereris] Quæ eget laboris: ut, 'Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos Esset rubigo.' Glandes enim sine ullo labore nascuntur. *Servius.*

Laboratæ Cereris] Ea forma Ovid. 'laboratæ merguntur in æquore puppes:' et Græci ἐκπονεῖν, et ἐκπονεῖσθαι: ut de efficto cane poëta Epig. l. IV. σύκινος οὐ ῥίνῃ πεπονημένος, οὐδ' ἀπὸ μίλτου, 'Αλλ' ἀπὸ ποιμενικῆς αὐτομαθοῦς ξοΐδος. *Germanus.*

Bacchum] Caute: non pocula; nam hæc reposita jam in mensis: tantum ergo illatum vinum. *Cerda.*

Ministrant] Respondet huic διακονέω. Anacr. μέθυ μοι διακονεῖτο. Athen. l. IV. διηκόνουν ἄνδρες μαχαιροφόροι. Pari consecutione eodem lib. ministrum mensarum vocat *diaconum.* Non abit acceptio Xenophont. qui Memor. II. *diaconum* vocat ἀγοραστὴν, id est, *obsonatorem, emptorem.* Idem.

183 *Perpetui tergo bovis*] Aut secundum Homerum intelligendum, qui dicit carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus, ut sit sensus talis: Posuit ante eos magni bovis carnes eas, quæ apud majores in honore fuerunt: aut re vera *perpetui;* nam de hoc bove immolato Herculi, carnes carius vendebantur caussa religionis: et inde vitulus alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quasi perpetuus esse videbatur. *Tergo* autem potest a parte totum intelligi, quamvis alii dicant ideo *tergo bovis*, quod ad aram maximam aliquid servari de tauro nefas est: nam et corium illius mandunt. *Servius.*

Perpetui tergo bovis] Dicit, appositum uni Æneæ (vide ut explicui) integrum tergum bovis. Hic enim Heroum honos in convivio. Athen. l. I. εἰσὶ δὲ τοῖς ἀρίστοις κατὰ δεῖπνα τιμαί. Τυδείδης γοῦν καὶ κρέασι, καὶ πλείοις δεπάεσσι τιμᾶται· καὶ Αἴας νώτοισι διηνεκέεσσι γεραίρεται: *Sunt et optimatibus in convivio honores. Diomedes enim et carnibus, et plenis poculis honoratur: et Ajax honestatur longis tergoribus.* Alludit quippe in re Diomedis ad Iliad. VIII. ubi is dicitur solitus coli a Græcis ἕδρῃ τε, κρέασίν τε, ἰδὲ πλείοις δεπάεσσι: *sede, carnibus, plenis poculis.* In re autem Ajacis ad Iliad. VII. ubi Agamemnon, Νώτοισιν δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν. Ergo, *perpetuum* Virgilii, et διηνεκὲς Homeri sibi respondent. Est enim διηνεκὲς *longum, continuum, porrectum.* Tractat et Hom. locum Dio Chrysost. Orat. II. καὶ τὸν Αἴαντα μετὰ τὴν νίκην φιλοφρονεῖται τοῖς νώτοις: *Ajacem post victoriam accipit dorso bovis.* Notat etiam Eustathius in adductum Homeri locum: νωτιαῖα κρέα παρατίθεσθαι ἔοικε τοῖς ἐν ὑπεροχῇ: *apponendas carnes ex humeris victimarum his, qui præstant dignitate.* Confirmatque ex Herodoto, qui ait, Reges solitos in convivio, θυομένων τὰ δέρματα καὶ τὰ νῶτα λαμβάνειν, καὶ πρώτους ἵζειν ἐν τῷ δείπνῳ, καὶ διπλάσια νέμειν αὐτοῖς τὰ πάντα: *accipere victimarum pelles, humeros, locum principem, dupla omnia in distributione.* Herodoti locum invenies l. VI. Neque vero turbet novitium Lectorem, integrum tergum bovis, quantus ipse est bos, appositum: nam integros boves assari solitos satis docet Athen. Coqui etiam apud Plutar. integros apros assant ad cœnam Antonii. Quin hoc ad exemplum Herculis ipsius, qui apud Philost. Imag. 2. in Thiodamante, non jam tergus, sed σιτεῖται βοῦν ὅλον, ὡς μηδὲ τὰ ὀστέα περιττὰ ἡγεῖσθαι: *totum edit bovem, adeo ut ne ossa quidem omittenda duxerit.* Quæ Virg. nominat *terga*, et Homerus νώτους, Aristoph. in Iren. ὀσφὺν, *lumbum.* Cerda.

Lustralibus extis] Aut pinguibus. Moris enim fuerat, completo lustro, pingues victimas offerre Censores. Aut certe de quinquennali bove, id

est, perfectæ ætatis: nam Homerus dicit, πίονα, πενταέτηρον: aut quia per quinquennium ipsis victimis urbs lustrari solebat. Alii proprie *lustralia* dicunt, quæ duabus manibus accepta in aram Pontifex vel Censor imponit, quæ non prosecantur. *Servius.*

Lustralibus extis] Multi hic mihi videntur φλυαρεῖν. Tantum illos sequor, qui 'exta lustralia' explicant, quæ lustrant, purgant, ut pars sacrorum. Itaque ἀφοσιοῦμαι illos, qui confugiunt ad bovem πενταέτηρον, *quinquennem*. Scio hunc bovem induci ab Hom. sed ad Virg. hoc nihil. Ut Virgilius, capiendus quoque Stat. Theb. II. 'lustraliaque *exta* Lacte novo perfusus edit Vulcanius ignis.' Neque enim placent, quæ ibi interpretes. Non omittenda Turnebi Nota, dici a Virg. *lustralia*, quæ ab Liv. loquente de hoc sacro, *solemnia*. Neque Colvii scribentis in Apulejum, veteribus in usu fuisse cibum, qui reliquus fuisset e sacrificio. Apul. ipse l. IX. 'Sacrificales epulas cum Sacerdotibus Deæ cœnitabat.' Horat. Serm. II. 'Vernasque procaces Pasco libatis dapibus.' Tertull. de Spect. 'Non sacrificamus, non parentamus: sed neque de sacrificato et parentato edimus.' Vescitur ergo Æneas et Trojani carnibus quæ fuerant reliquæ e sacrificio. *Cerda.*

184 *Postquam exemta fames, et amor conpressus edendi*] Postquam et necessitati satisfactum est, et voluptati. *Servius.*

Postquam exemta fames] Non libenter audiuntur sermones, nisi venter satur sit. *Donatus.*

Postquam exemta fames, &c.] Quis ignorat Homericum illud? Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. Sed ego hic adjungam, uti alii, Eurip. in Ione δείπνων δ' ὅταν λήγωσι. ibid. βορᾶς ψυχὴν ἐπλήρουν. Calab. Οἳ δ' ὅτε δὴ παύσαντο πότου δαιτός τ' ἐρατεινῆς. Ælian. Var. Hist. XII. 1. μετὰ γὰρ τὸ ἐμπλησθῆναι τροφῆς. Hippoc. lib. de flatib. βρῶσις παύει λιμὸν, δίψην ἔπαυσε πόσις. Hom. Iliad. XI. novo flexu, Αὐτὰρ ἐπεὶ τάρπημεν ἐδητύος, ἠδὲ ποτῆτος. Et Iliad. XIX. οἴνοιο κορεσσάμενος, καὶ ἐδωδῆς. Non reddidi, quia clara. Athen. l. IV. pulchre, ἤδη δ' ἡμῶν ἡδέως ἀπηλλοτριωμένων τοῦ σωφρονεῖν: *cum jam omnes suaviter alieni a temperantia essemus.* Quid Latini: Ovid. Met. IV. 'epulis functi.' Sil. l. XI. 'pulsa fames.' Valer. Arg. II. 'vincitur fames:' ut etiam Stat. Theb. I. 'victa fames.' et Achill. II. 'placata fames epulis.' *Cerda.*

Et amor conpressus edendi] Diximus in Romano codice evenire sæpius, ut dictiones, quæ per geminum *ss* scribendæ forent, per *n* et *s* notatæ sunt, ut hoc loco *comprensus.* Id, ea de caussa, factum est, quod geminandarum consonantium diversus admodum usus apud veteres fuit; quadam enim ætate multa, quæ nos unico *s* nunc scribimus, geminato illi, uti superius dictum est, scribebant, *aussus, imperiossus, formossus,* et similia. Contra fuere tempora, quibus, ut observatum a Verrio est, consonantes minime geminarentur. Ubi vero quid gemina consonante scribendum occurrisset, supra literam, quæ gemina scribenda erat, notam quandam ponere consuerant. Amplius Velius Longus Nisum auctorem citat, qui *comese* et *suese*, et alia hujusmodi simplici *s* scribenda censuerit, ea ratione, quod juxta productam vocalem consonans progredi non soleat, et præsertim quondam minime geminaverint. Quam vero notam Victorinus Sicilicon appellat, geminandis consonantibus superponi solitam hujusmodi est figura' ut alibi monuimus. Quod apud eos, qui de ponderibus et mensuris scribunt, animadverti. Posterioris inde sæculi imperitia factum est, ut crediderint notam eam compendiariæ scripturæ apicem esse, quem loco literæ *n* solemus interdum adlinere. Hinc *comprensus*

hoc loco, et in aliis codicibus, *impeperionsus*, et *formonsus*, quæ nonnunquam *ss* geminato scribi consuerunt, emanasse crediderim. Quanquam in *formonsus* circumflexum accentum, aut τὴν μάκραν etiam huic errori ansam dedisse credi possit, ut alibi disputatum est. *Pierius.*

Amor edendi] A Lucret. l. VI. 'et amorem obturet edendi.' Uterque ab Hom. qui ἐδητύος ἔρον. *Cerda.*

185 *Rex Euandrus*] Aut non servavit nominis declinationem; nam *Euander* facit, sicut ipse alibi: 'Pallas Euander in ipsis;' aut Græce declinavit, ὁ Εὔανδρος. *Servius.*

Rex Euander ait] Pauci admodum codices sunt, in quibus *Euander* legatur, sed in quamplurimis, *Euandrus*, de quo superius satis dictum. Quamvis Servius in Georg. dicat nomina, quæ apud Græcos in *gros, tros, pros, cros, dros,* exeunt, apud nos in *er* terminari, et secundæ esse declinationis. Ex quibus duo tantum nomina designentur, *Codrus*, et *congrus*. Verum hæc latius ex Carisio recitavimus libro tertio. *Pierius.*

Rex Euandrus ait] Maluit hic Græcum Εὔανδρος quam Latinum *Euander*. Et *ait*, scilicet post epulas: nam nulla narratio jucunda crepante ventre. Ita Hom. Odyss. VIII. post versum illum, αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος, &c. sequitur, Μοῦσ' ἄρ' ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν: *Musa jubet canere hinc illustria facta virorum.* Cerda.

Non hæc solemnia] Variat in uno pronomine. 'Non hæc solennia nobis, Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram.' *Servius.*

186 *Has dapes*] Dum originem sacrorum narrat, epulas etiam excusat. *Donatus.*

Hanc tanti numinis aram] Hujus aræ magnæ meminit his verbis Tacit. Ann. l. XV. 'Sed vetustissima religione, quod Servius Tullius Lunæ, et magna ara, fanumque, quæ præsenti Herculi Arcas Euander sacraverat, ædesque Statoris Jovis vota Romulo, Numæque regia, et delubrum Vestæ, cum Penatibus populi Rom. exusta.' In quam sententiam et Plutarch. ἐν ῥωμαϊκ. in cap. διατί τῷ ἡρακλεῖ γινομένης θυσίας, &c. ὡς δέ φασιν ἔνιοι, καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρώπων ὄντος ἔτι βωμὸν ἱδρύσασθαι τὸν Εὔανδρον αὐτοῦ, καὶ θυσίαν προσαγαγεῖν. *Germanus.*

Tanti numinis] Hæc αὔξησις respicit Herculis fortitudinem: hæc enim virtus in illo præ aliis spectanda; ideo 'tantum numen.' Inde postea *servati*, ut de militari Deo. Quis enim ignorat 'servari in bello,' quid sit? ut et Græcis ζωγρεῖσθαι. Ego vero, si juvarent codices, libenter legerem, 'hanc tanti nominis aram.' Quia hæc ara dicta *Maxima* et ideo *tantum nomen.* Cerda.

187 *Vana superstitio*] *Superstitio* est timor superfluus et delirus. Aut ab aniculis dicta *superstitio*, quia multæ superstites per ætatem delirant, et stultæ sunt; aut secundum Lucretium, *Superstitio est superstantium rerum*, id est, cœlestium et divinarum, id est, quæ super nos stant, inanis et superfluus timor. *Servius.*

Vana superstitio veterumque ignara deorum] In Romano codice, et quibusdam aliis antiquis, legere est *veterumque:* et ita scriptum est in Lactantii Firmiani codicibus, ubi libro IV. locum hunc exponit in hunc modum: 'Qui novos sibi ritus assumebant, ut Deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos vocabant. Eos vero, qui publicos et antiquos Deos colerent, Religiosos nominabant. Unde Virgilius, 'Vana superstitio veterumque ignara Deorum.' Alii leg. *veterumve.* Pierius.

Veterumque ignara deorum] Duo dicit, Non ideo Herculem colimus aut quia omnem religionem veram putamus, aut quia Deos ignoramus antiquos: cautum enim fuerat, et apud Athenienses et apud Romanos, ne

quis novas introduceret religiones. Unde et Socrates damnatus est: et Chaldæi vel Judæi sunt urbe depulsi. Sane quidam veteres Deos Novensiles dicunt, quibus merita virtutis dederint numinis dignitatem, Ergo ideo *vana*, quia superstitio ignara Deorum. *Servius.*

189 *Servati*] Quasi agnoscat Herculem Deum SERVATOREM, non minus ac Jupiter dictus est SERVATOR peculiari eponymia. Ergo, quia Servator aliorum Hercules, ideo Deus: nam sacra hæc instituta tantum ex memoria beneficii accepti. Hercules ipse Anthol. l. IV. ait, natum se esse σώζειν ἀγαθοὺς ἐξ ἀχέων: *ad servandos bonos ex doloribus.* videlicet unus fuit ex numero Deorum ἀλεξικάκων: et illum dictum ab Cois Ἄλεξιν Aristid. scribit. *Cerda.*

Servati facimus] Verbum *facimus* ad solemnia et dapes referendum est, hoc sensu: Ista solemnia et has dapes obimus, dum salutis adeptæ a latrone sævissimo anniversariam memoriam celebramus. Quid si exponamus *facimus* sacrificamus, cum sequatur velut per ἐπεξήγησιν, *meritosque novamus honores?* Pont.

Novamus honores] Detraxit *re*, nam *renovamus* debuit dicere. Quam particulam alibi addit: ut, ‘Fata renarrabat Divum.’ Aliter in Æn. quarto, ‘Tecta novantem,’ dixit. Quidam intelligunt proprie esse *novare*, replicando vetera quandam facere novitatem, ac per hoc excludere vetustatis injuriam. *Servius.*

190 *Jam primum saxis*] In perveteri codice *jampridem* legitur, quod nonnullis minime displicuisse animadverti. *Pierius.*

Suspensam hanc aspice rupem] Cacus, secundum fabulas, Vulcani filius fuit; ore ignem ac fumum vomens; qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum Philologos et historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum servum ac furem. Novimus autem *malum* a Græcis *κακὸν* dici: quem ita illo tempore Arcades appellabant. Postea, translato accentu, *Cacus* dictus est: ut Helene *Helena.* Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur. Hunc soror sua ejusdem nominis prodidit. Unde etiam sacellum meruit, in quo ei pervigili igne, sicut Vestæ, sacrificabatur. *Servius.*

Suspensam rupem] Quasi jam jamque lapsuram. *Idem.*

Suspensam rupem] De Anagnia Silius l. XII. ‘surgit suspensa trementi Dorso.’ Et Statius secundo Silv. ‘Litus et in terras scopulis pendentibus exit.’ *Cerda.*

191 *Disjectæ procul ut moles*] In Romano codice, *dejectæ* legitur, quod non æque placet. Dicturus enim rem ab Hercule gestam, majus nescio quid ostendit, dicendo ‘moles disjectas.’ Loquitur vero de fragmentis illis, quæ ab Aventini vertice, et imis radicibus, avulsit Hercules, ut sibi aditum in antrum Caci patefaceret. *Pierius.*

193 *Hic spelunca fuit*] Totum hunc locum adumbrat Valer. l. IV. Lege ab eo loco, ‘Litore in extremo spelunca apparuit ingens Arboribus super, et dorso contecta minanti.’ Nec non Silius cum scribit l. VI. ‘Intus dira domus, curvoque immanis in antro Sub terras specus, et tristes sine luce tenebræ.’ Ovid. de hoc ipso Caci antro Fast. I. ‘Proque domo longis spelunca recessibus ingens Abdita, vix ipsis invenienda feris.’ Livius quoque *speluncam* vocat hanc domum Caci; Dionys. ἄντρον, et δίαιταν. *Cerda.*

Recessu] A vestigiis scilicet hominum. *Servius.*

Vasto summota recessu] Uti Manil. l. I. Virgilium imitans, dixit de astris ‘longo summota recessu.’ Eleganter dictum a Propert. IV. 6. ‘fugiens portus’ ad signandum hunc recessum: et El. 10. ejusdem lib. ‘Et si qua

extremis tellus se subtrahit oris.' *Cerda.*

194 *Semihominis*] Hoc est, feritate corrupti. *Servius.*

Semihominis] Id est, semiferi. Nam infra, 'villosaque setis Pectora semiferi.' Sed poëtice ista, nam Liv. tantum, 'pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus.' Ab Martiali Cacus, 'silvarumque terror.' Ab Propert. IV. 10. 'Incola Cacus erat metuendo raptor ab antro.' Martialis procul ab Ovid. qui Fast. I. 'Cacus Aventinæ timor, atque infamia sylvæ.' Porro hæc vocum compositio trita est. Notandus versiculus ille Nasonis, 'Semibovemque virum, semivirumque bovem.' De quo vide quæ scribit Sen. Rhet. Declam. 2. *Cerda.*

Semihominis Caci] Fabulam Caci ad amorem detorquet Plutarchus in ἐρωτικῷ· ἄξιον δὲ σαφῶς παρὰ ταῖς μούσαις μνημονεῦσαι· τὸν μὲν γὰρ ἡφαίστου παῖδα ῥωμαῖοι κάκον ἱστοροῦσι πῦρ καὶ φλόγας ἀφιέναι διὰ τοῦ στόματος ἔξω ῥεούσας, αὐτὴ δ' ἀληθῶς μεμιγμένα πυρὶ φθέγγεται, καὶ διὰ τῶν μελῶν ἀναφέρει τὴν ἀπὸ τῆς καρδίας θερμότητα. *Germanus.*

Facies] Pro, universus visus. *Serv.*

Facies quam dira tenebat] In Romano codice, et aliquot aliis pervetustis, *tegebat* legitur. Sed *tenebat* receptum magis. *Pierius.*

195 *Inaccessam*] Participium sine verbi origine. *Accedor* enim non dicimus: sed tale est, ut *placita, nupta, triumphata, regnata.* Et quæritur quis hoc ante Virgilium dixerit. *Servius.*

Solis inaccessam] Est hoc, quod Homer. Odyss. V. οὐδέποτ' ἠέλιος φαέθων ἀκτίσιν ἔβαλλεν. Nonnus l. XXXI. ad verbum, δύσβατον. *Cerda.*

Semperque recenti Cæde, &c.] De antro Amyci paria Valer. l. IV. 'Infelix domus, et sonitu tremebunda profundi, Et varii pro rupe metus: hinc trunca rotatis Brachia rapta viris, strictoque immortua cæstu, Ossaque tetra situ, et capitum mœstissimus ordo.' Sil. l. VI. 'semessa jacebant ossa solo informi.' A Virgilio Ovidius Fast. I. de Caco, 'Ora super postes, affixaque brachia pendent, Squallidaque humanis ossibus albet humus.' Stat. Silv. II. 'atraque Caci Rura.' Præclare idem Theb. II. loquens de Sphinge, 'Monstrat silva nefas.' Nonnus etiam vagatur simili conquestione et affectu l. XX. Dionys. describens Lycurgi domum, qui hospites mactabat, hunc in modum, φονίοιο παρὰ προπύλαια Λυκούργου Ἄκρα ποδῶν, καὶ χεῖρες ἐπῃώρηντο θανόντων: *homicidæ ad vestibula Lycurgi Extrema pedum, et manus pendebant occisorum.* Nec non Eurip. in Taur. ubi multa de mactatis hospitibus, et παθητικὰ omnia, ut cum ait; περὶ κίονας ναῶν αἷμα βρότειον: *humanus sanguis ad columnas templorum:* et in Alcestid. ubi sermo est de Diomede pascente equos humano sanguine: Φάτνας ἴδοις ἂν αἵμασιν πεφυρμένας: *Videbis præsepia conspersa sanguine.* Excitat et hinc affectus Opp. Cyn. II. κατὰ δὲ χθονὶ πολλὰ κέχυνται Λείψανα ποιφύσσοντα, καὶ ἀσπαίροντα φόνοισι: *humi vero multæ jacent effusæ Reliquiæ spirantes, et palpitantes cædibus.* Idem.

196 *Foribusque adfixa superbis*] In aliquot antiquis exemplaribus legere est, 'foribus suspensa superbis.' Sed *adfixa* nescio quid atrocius ostendit. In Mediceo absque particula copulativa, *foribus affixa* legitur. *Pierius.*

197 *Ora virum*] Hoc est, capita. *Servius.*

198 *Huic monstro*] Bene mutavit casum in quo inerat turpis significatio verbi, ne diceret 'huic Caco.' *Id.*

Illius atros Ore vomens ignes] Quippe filius Vulcani flammas paternas ejectabat. Geminus itaque huic loco locus Nonni l. XXIX. ubi de duobus Vulcani filiis ita ait: Ἡφαίστου δὲ τοκῆος ἐρευγομένου πυρὸς ἀτμῷ Συγγενέας σπινθῆρας ἀνηκόντιζον ὀπωπαί: *Vulcani vero patris eructantis flammas*

ignis vapore Cognatas scintillas ejaculabantur oculi. Cerda.

200 *Attulit et nobis aliquando*] Tandem aliquando et nobis subventum est. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Et nobis] Sicut multis, quibus Hercules profuit monstra purgando. *Ser.*

Ætas] Beneficium temporis: ut, 'Volvenda dies en attulit ultro.' *Id.*

201 *Auxilium adventumque dei*] Hysteroproteron: ante enim *adventum*, sic *auxilium* debuit dicere. *Idem.*

Maxumus ultor] Non tantum noster: sed omnium terrarum. *Idem.*

Maxumus ultor] In codicibus nonnullis perveteribus, *maxumus heros* legitur. Sed magis placet *ultor*, quod ex iis titulis est, qui Dis adscribi soliti sunt in veterum nummis: ut, 'Jovi ultori:' et, 'Mars ultor.' Resque ipsa gesta titulum hujusmodi exposcere videtur. *Pierius.*

202 *Tergemini nece Geryonæ*] Hæc fabula dicta est illo loco, 'Postquam Laurentia victor Geryone extincto Tirynthius attigit arva.' *Servius.*

Tergemini] Pulchre Hor. Od. II. 14. 'Ter amplum Geryonem.' Uterque caute, Virg. (inquam) et Horat. in magna discrepantia. Nam Hesiod. *τρικάρηνον γηρυονῆα.* Æschyl. vero in Agamem. *τρισώματος γηρυών.* Pausan. Eliac. priorib. *τρεῖς ἄνδρες γηρυόνης.* Nonnus l. XXV. *τρίλοφος.* Notabis unice, hanc vocem *tergeminus*, cum sermo est de Geryone, de Cerbero, et de Diana, semper esse idem, quod *triplex.* De aliis vero, idem quod *multiplex.* Ut apud Tibull. l. IV. 'Mors tergemina:' apud Horat. 'tergemini honores.' Porro Talum illum immanem, quem celebrant Poëtæ, qui Argonautica scripsere, *τριγίγαντα* vocat Orpheus, *trigigantem*, ab paribus, credo, fabulamentis. *Cerda.*

Tergemini nece Geryonæ] Observavit Passeratius, legendum esse *Geryonæ*, auctore Servio ad illud e septimo Æneid. 'postquam Laurentia victor Geryona extincto Tirynthius attigit arva:' ubi male *Geryone* pro *Geryona* dicit legi. Sciendumque Servio declinari, *Geryones, Geryonæ* (unde est, 'Tergemini nece Geryonæ') ut *Anchises, Anchisæ:* unde usurpasse Sallustium *Geryonis* dicentem. Videtur autem Lucretium imitari Servius, apud quem legerat l. V. 'Quidve tripectora tergemini vis Geryonai.' Observavi tamen ego Græcis *γηρυονεὺς, γηρυόνης*, et *γηρυὼν, όνος*, variari. Cæterum de Geryone vide supra Æn. VI. Pertinent autem ad loci hujus enarrationem hæc Hæsiodi in Theog. *χρυσάωρ δ' ἔτεκε τρικάρηνον γηρυονῆα, Μιχθεὶς καλλιρόῃ κούρῃ κλυτοῦ 'Ωκεανοῖο. Τὸν μὲν ἄρ ἐξενάριξε βίη ἡρακληείη, Βουσὶ παρ' εἰλιπόδεσσι περιῤῥύτῳ εἰν ἐρυθείῃ, Ἤματι τῷ ὅτε περ βοῦς ἤλασεν εὐρυμετώπους Τίρυνθ' εἰς ἱερὴν, διαβὰς πόρον ὠκεανοῖο, 'Ορθόν τε κτείνας, καὶ βουκόλον εὐρυτίωνα Σταθμῷ ἐν ἠερόεντι πέρην κλυτοῦ ὠκεανοῖο.* Geryonæ autem et hujus abactionis in Gorgia meminit Plato. *Germanus.*

Tergemini Geryonæ] *Trimembris* sive *tricorpor* fingitur; aut, quia tribus insulis præfuit, ut ait Servius: aut, quia tres fratres fuere tantæ concordiæ, ut uno animo omnes regi viderentur; ut tradit Justinus. *Taub.*

Spoliisque superbus] Atqui boves abduxerat: sed *spolium* est quicquid de hostibus tollitur, ut, 'Addit equos et tela quibus spoliaverat hostem.' Item, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Sane aliter supra, 'foribusque superbis.' *Servius.*

203 *Alcides*] Hoc primum nomen viri hujus, si credis Sex. Empyrico Matth. l. VIII. Nam postea Herculis nomen superinduxit, cum jam Deus. Proprie itaque Poëta *Alciden* nominat, et iterum postea; 'Non tulit Alcides animis:' quia in his locis de hoc viro loquitur, ut de homine. Jam ab illo loco, 'Ex illo celebratus honos,' &c. ubi Deum factum memorat, ad Herculis nomen confugit; ut cum ait: 'Et domus Herculei custos

Pinaria sacri.' Iterum: 'Dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra.' Adjungo Empyrico Pindarum Olymp. VI. σεμνὸν θάλος 'Αλκαΐδᾶν: *nobile germen Alcidarum;* videlicet de Hercule nondum Deo. Dio etiam Chrysost. Orat. 31. ἐν γοῦν θήβαις 'Αλκαῖος ἀνακεῖταί τις, ὃν ἡρακλέα φασὶν εἶναι: *Thebis Alcæus quidam consecratus est, quem esse ajunt Herculem.* Inde jam tu Lector infinitis locis Poëtarum lucem dabis. *Cerda.*

Taurosque hac victor agebat] De eodem Hercule in Anth. l. IV. βόας ἤγαγεν ἐξ 'Ερυθείης. Pausan. l. IV. ad exitum: ἐλάσαι τῶν γηρυόνου βοῶν τὴν ἀγέλην. Quo verbo et Plato in Gorg. τοῦ γηρυόνου ἠλάσατο τὰς βοῦς. Præpositio additur in Anthol. IV. ποίμνας ἐξελάσασθε. Oppian. Cyn. II. ἀγέμεν ἐξ 'Ερυθείης. Et Philost. vit. Apollon. l. V. τὰς βοῦς ἐλεῖν. Dio Chrys. Orat. 8. τὰς βοῦς ἀπήλασε· et Orat. 64. τὰς βόας ἀφείλετο γηρυόνου. Omnes isti loquuntur de Hercule, et omnes vario flexu. Ovid. 'Ecce boves illuc Erytheïdas applicat Heros.' Propert. IV. 10. 'Amphitryoniades qua tempestate juvencos Egerat a stabulis, o Erythræa, tuis.' *Id.*

Victor] Perpetuo epitheto Herculis usus est, quia omnia animalia vicit, quod in sequentibus plenius dicetur. Sane de Caco interempto ab Hercule, tam Græci quam Romani consentiunt. Solus Verrius Flaccus dicit, Garanum fuisse pastorem magnarum virium, qui Cacum adflixit, omnes autem magnarum virium apud veteres *Hercules* dictos. *Servius.*

Victor] Macrob. Satur. III. 6. refert, vel ad victorias omnium animalium, unde Romæ ædes duæ VICTORIS HERCVLIS: vel ad historiam Octavii Herennii, qui fortissime contra prædones pugnavit ope Herculis, atque adeo huic Deo ædem sacravit VICTORIS nomine. Adducit hoc Macrob. ex Masurio. P. Victor meminit Herculis Victoris in foro Boario, in undecima regione. *Cerda.*

204 *Vallemque boves amnemque tenebant*] De Baulis, qui dicti veluti Boaulia, aut Boalia, corruptione vocabuli, videlicet a loco, ad quem Hercules compulit boves Geryonis ad stabulandum, lege elegantes versus Symm. Epist. I. 1. *Idem.*

205 *At furis Caci mens*] Pro ingenti scelere, *furis* nomen posuit. Capitale enim crimen apud majores fuit ante pœnam quadrupli. Sed hic quidam ab Euandro tanquam in degeneris fraude *furem* appellatum volunt. *Servius.*

At furis Caci mens effera] Non inficior in Romano codice, et quibusdam aliis recentioribus codicibus, *furiis* legi. Sed enim exemplaria pleraque vetusta, cum Mediceo et Porcio, *furis* habent, quo vocabulo quam maxima exprimitur ignominia. Neque enim ignorabat Virgilius, quam severe olim apud Veteres furtum puniri solitum esset, quamque levi de caussa, vel uno verbo furti quis argueretur. Quippe si jumentum quis aliorsum duxisset, quam quo utendum accepisset, aut longius quam quem in locum petiisset, Q. item Scævola declarante, 'Quod cui servandum datum est: si id usus est, sive quod utendum acceperit, ad aliam rem, atque adceperat, usus est, Forti se obligasse.' Multaque hujusmodi tum a Labeone, tum a Sabino examinata, quæ temporum illorum integritatem ostendant. Quare Servius pro ingenti scelere *furis* nomen positum ait. Hoc vero loco non tam epitheton illi monstro proprium est, quam etiam inservire tempori videtur. *Pier.*

Ne quid inausum Aut intractatum, &c.] Juniores *intentatum* scribunt. In Romano codice, et in Mediceo, *intractatum* legitur. Nam tractare, et contrectare, de furibus sæpe dictum observes. Solinus: 'Dum tractat etiam ea, quæ concesserant in Arcadum jura, duce Hercule oppressus est.' *Id.*

207 *Quatuor*] Arctat Ovid. Fast. I. 'De numero tauros sensit abesse duos.' Livius nihil finiens, *partem* tantum aversam ait. Dionys. *ὀλίγας τινὰς, paucas.* Propert. nullum assignat numerum. Ceterum origo hujus voculæ *quatuor* digna est, quæ sciatur ab magistro Jul. Scal. a quo didicisse testatur Christian. Florens in Iren. Aristoph. Veteres tantum habuerunt tres numeros, *ἓν, δύο, τρία*: postea dixerunt, *χἄτερον*, pro, *καὶ ἕτερον*: unde corrupte *quatuor*: et deinde *καὶ ἓν κε*: unde *quinque*: sic et *χἄτερα*, unde *cætera.* Cerda.

Præstanti corpore] Intellige *ἐξαιρέτους, ἐξόχους, ἐκκρίτους*, ut et postea, 'forma superante.' *Idem.*

208 *Avertit*] Erat proprium *Abegit:* sed respexit ad prædam, quæ *averti* dicitur: ut, 'raptas ad litora avertere prædas.' *Servius.*

Avertit] Præclare: nam a tergo, et per caudam. Sic *aversa vulnera*, quæ in tergo accipiuntur: et *averto* est *ὑπομάσχαλον ἐπὶ τοῦ νώτου ἵππου, lorum in tergo equi;* quod jam Budæus ex Græco interp. *λαλεῖται δ' ἀβέρτα ἐκ τοῦ ἀπεστράφεσθαι.* Usi alii hoc verbo, ut cum Stat. Theb. XI. 'avertit bonus error equos.' Sed cum proprietate Maronis nemo: nam eo expressit non solum furtum, sed furti modum. A Virgilio arripuit Liv. ad rem eandem: 'Aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit.' Ut et Ovid. Fast. I. 'Traxerat aversos Cacus in antra ferox.' Et Prop. IV. 10. 'Aversos cauda traxit in antra boves.' Martial. aliter V. 66. 'Ducere nec rectas Cacus in antra boves.' In genere autem verbum *averto*, est, quo furtum pecorum indicatur; ut cum Catull. in Nupt. Pel. 'Colchis avertere pellem.' *Cerda.*

Forma superante] Ea facie dictum censet Turneb. XXIII. 15. qua Varro 'exsuperantes viros' dixit, id est, proceros, altissimos, vel etiam fortissimos. *Taubmann.*

209 *Atque hos*] Quotiens masculinum et fœmininum junguntur, hæc disciplina est, ut etiam si posterius est fœmininum, masculino respondeamus. *Servius.*

Ne qua for. ped. vest. rect. —— *versisque viar. indic.*] Supra Æn. V. de labyrintho: 'qua signa sequendi falleret indeprensus, et irremeabilis error.' Et Propert. de Caci furto: 'Hinc ne certa forent manifestæ signa rapinæ, Aversos cauda traxit in antra boves.' Sic et Cicero, 'exemplo,' inquit, 'furum, qui, ne deprehendantur, signa commutare solent.' Admonuit autem me P. Ronsardus, flos decusque Galliæ, hymni Homeri in Mercurium, et ipse hymno dignus, ex quo Virgilius hanc de Caco contexuit fabulam, ut Cacus ab Hercule, ita et Maró ipse a Ronsardo *αὐτοφορὶ* deprehensus, qui quidem his testibus furtum indicavit, conclamavitque: *βόες ἄμβροτοι αὖλιν ἔχεσκον Τῶν τότε μαιάδος υἱὸς εὔσκοπος ἀργειφόντης Πεντήκοντ' ἀγέλης ἀπετάμνετο βοῦς ἐριμύκους, Πλανοδίας δ' ἤλαυνε διὰ ψαμαθώδεα χῶρον, Ἴχνη ἀποστρέψας, δολίης δ' οὐ λήθετο τέχνης, Ἀντία ποιήσας ὁπλὰς τὰς πρόσθεν ὄπισθεν, Τὰς δ' ὄπιθεν πρόσθεν, κατὰ δ' ἔμπαλιν αὐτὸς ἔβαινεν, Σάνδαλα δ' αὐτίκ' ἔριψεν ἐπὶ ψαμάθοις ἁλίῃσιν, Ἄφραστ' ἠδ' ἀνόητα διέπλεκε θαυματὰ ἔργα.* Dionysius autem Halicarn. *ἀρχ. α.* videri posset hunc locum Græce vertisse; ubi Caci historiam tractat: *ὀλίγας δέ τινας αὐτῶν εἰς τὸ ἄντρον, ἐν ᾧ πλησίον ὄντι ἐτύγχανε τὴν δίαιταν ποιούμενος, ἀποκρύπτεται, ἔμπαλιν τῆς κατὰ φύσιν τοῖς ζώοις πορίας, ἐπισπώμενος ἑκάστην κατ' οὐράν· τοῦτο δὲ αὐτῷ τῶν ἐλέγχων ἀφανισμὸν ἐδύνατο παρασχεῖν, ἐναντίας φανησομένης τοῖς ἴχνεσι τῆς ὁδοῦ.* *Germanus.*

Pedibus rectis] Pro *pedum rectorum*, dativus pro genitivo. *Servius.*

210 *Versisque viarum Indiciis*] Hoc est vestigiis, quod aversi trahebantur: id est, contra naturam injicientibus errorem indiciis. Ipsa (inquit) deci-

piebant indicia, quæ indicare consueverunt. Nam *indicium* ab indicando nomen accepit. *Idem.*

211 *Saxo occultabat opaco*] Volo observes variationem, et miros flexus Virgilii. Ovid. cum idem narret in Fast. Propert. et alii, jejuni sunt tamen collati cum hoc magistro. Nam in hoc audies *rupem, molem, domum, scopulum, speluncam, recessum, humum, saxum, antrum, montem, dorsum, specum, Regiam, cavernas, tenebras:* item mille alia, quæ his annexa ad ornatum. Ut noster, *saxo occultabat*, ita Hom. de Polyphemo Odyss. IX. πέτρην ὑπέθηκε θύρῃσιν. *Cerda.*

212 *Quærenti nulla*] In Romano codice, et aliquot aliis, *quærentis* legitur, numero multitudinis. Non enim verisimile est Herculem tantum quæsivisse. Sed oratio crescit ex infinito. In Mediceo, *quærente* per modum consequentiæ scriptum cum paraphrasi *Hercule:* quæ quidem structura videtur subagrestis. *Pierius.*

Quærenti nulla, &c.] Ovid. Fast. I. 'Nulla videt taciti quærens vestigia furti.' Liv. 'vestigia omnia foras versa vidit.' Dionys. l. I. ἐναντίας φανησομένης τοῖς ἴχνεσι τῆς ὁδοῦ: *via erat vestigiis contraria.* Est hoc, quod Stat. Theb. VI. 'vestigia indeprehensa.' Alludit cum hoc excursu ille Soph. in Antig. ubi sepulti Polynicis nulla apparent signa, aut vestigia, cum tamen sepultus esse sciatur. Late hoc Tragicus, ideo omitto. Theocrit. εἰδ. XXV. dixit, καὶ οὐδ' ὅπῃ ἴχνεα τοῖο Φρασθῆναι δυνάμην: *neque usquam vestigia illius observare poteram.* Cerda.

Signa] Et hic *signa* pro vestigiis. *Servius.*

Discessu mugire boves] Nam et bruta quædam familiaritatis affectum habent. *Donatus.*

215 *Discessu mugire boves*] Jos. Scalig. ad Catull. Carm. 62. *Mugire, impleri, relinqui,* eodem tempore censet, quo *moveret* et *pararet:* et, *quum impleri, quum relinqui,* eodem modo dictum ait, ut apud Catull. *quum properare.* Sic Claudianus de Nupt. Honorii: 'Quum procul augeri nitor, et jucundior aër Attonitam lustrare domum.' Creberrimum apud Sallustium, Infinitivus modus pro Definito tempore. Qui hunc locum aliter accipiunt, Grammatici sunt; hoc est, ἀκανθολόγοι, Scaligero judice. *Taub.*

Omne querelis Inpleri nemus] Non, ut multi dicunt, quia consortes perdiderant: sed quia avellebantur a pascuis. Insita enim est bobus aviditas edendi. Unde est, 'Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci;' vel certe propter stabulorum mutationem. *Servius.*

Omne querelis Inpleri nemus] Lucret. II. de vacca: 'Completque querelis Frondiferum nemus,' nempe μυκηθμῷ. *Germanus.*

216 *Inpleri nemus*] Pro *impletur* et *relinquitur*, infinitum pro indicativo. *Servius.*

Et colles clamore relinqui] Cum clamore: ut, 'et templum clamore petebant;' et 'Atque Ixionei vento rota constitit orbis,' id est, cum vento. Et hoc est melius: nam multi dicunt, 'Relinquebantur colles etiam a clamore:' hoc est, tantum recesserant a collibus boves, ut nec echo resultaret, scilicet ad colles jam clamore non perveniente. Quod non procedit: quia hoc sensu illud excluditur, 'Reddidit una boum vocem.' Si enim tam longe fuerunt, ut nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret: quemadmodum inclusi bovis est clamor auditus ab Hercule? Alii: ita inquit imago vocis evadens, tanquam relictis collibus inauditur* *Idem.*

217 *Reddidit*] Quasi inclamata. *Idem.*

Una boum] Figura Græca, μία τῶν βοῶν. *Idem.*

Reddidit una boum vocem] Apollon. l. IV. τοὺς δ' ἄμυδις βληχήτε δι' ἠέρος ἵκετο μήλων, Μυκηθμός τε βοῶν αὐτο-

σχεδὸν οὔατ' ἔβαλλε· et Æsch. in Suppl. λευκόστικτον ὃς δάμαλιν ἀμπέτραις ἠλιβάτοισιν, ἀλκᾷ πίσυνος μέμυκε φράζουσα βοτῆρι μόχθους. Vocem autem tribuit et brutis poëta, nimirum inarticulatam: sic enim definitur vox ab Aristot. l. II. De animo: ἡ δὲ φωνὴ, ψόφος τίς ἐστιν ἐμψύχου· τῶν γὰρ ἀψύχων οὐθὲν φωνεῖ, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλὸς, καὶ λύρα, καὶ ὅσα τῶν ἀψύχων ἀπότασιν ἔχει, καὶ μέλος καὶ διάλεκτον· ἔοικε γὰρ ὅτι καὶ ἡ φωνὴ ταῦτα ἔχει· πολλὰ δὲ τῶν ζώων οὐκ ἔχουσι φωνὴν, οἷον τά τε ἄναιμα, καὶ τῶν ἐναίμων οἱ ἰχθύες, καὶ τοῦτ' εὐλόγως, εἴπερ ἀέρος κίνησίς ἐστιν ὁ ψόφος, ἀλλ' οἱ λεγόμενοι φωνεῖν, οἷον ἐν τῷ ἀχελώῳ ἰχθύες, ψοφοῦσι τοῖς βραγχίοις, ἤ τινι ἑτέρῳ τοιούτῳ· φωνὴ δέ ἐστι ζώου ψόφος, καὶ οὐ τῷ τυχόντι μορίῳ, ἀλλ' ἐπεὶ πᾶν ψοφεῖ τύπτοντός τινος, καί τι, καὶ ἔν τινι, τοῦτο δέ ἐστιν ἀὴρ, εὐλόγως ἂν φωνοίη ταῦτα μόνα ὅσα δέχεται τὸν ἀέρα. Post autem paulo exactius etiam vocem definit, nec solo, ut supra, animati sono ac strepitu; sed ita: ὥστε ἡ πληγὴ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ὑπὸ τῆς ἐν τούτοις τοῖς μορίοις ψυχῆς πρὸς τὴν καλουμένην ἀρτηρίαν, φωνή ἐστιν· οὐ γὰρ πᾶς ζώου ψόφος, φωνὴ, καθάπερ εἴπομεν· ἔστι γὰρ τῇ γλώττῃ ψοφεῖν, ὥσπερ οἱ βήττοντες, ἀλλὰ δεῖ ἔμψυχόν τε εἶναι τὸ τύπτον, καὶ μετὰ φαντασίας τινὸς, σημαντικὸς γάρ τις ψόφος ἐστὶν ἡ φωνὴ, καὶ οὐ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος, ὥσπερ ἡ βήξ. *Germanus.*

Sub antro Mugiit et Caci spem] In antiquis plerisque codicibus, *mugit* per synæresim scribitur, sive potius *I* oblongum fuerit pro gemino. *Pierius.*

218 *Mugiit*] More suo, pro *mugivit*: ut, 'Audiit et Triviæ longe lacus.' *Servius.*

Custodita fefellit] Id est, cum custodiretur fefellit. *Idem.*

Custodita] Nihil profuit custodia et astutia. *Donatus.*

219 *Exarserat*] Pro *exarsit*. Serv.

Atro felle dolor] Quo irascimur secundum Physicos, ut splene ridemus. Persius, 'sed sum petulanti splene cachinno.' *Idem.*

Exarserat felle dolor] Nempe ab atra bile ἡράκλειον πάθος est: quæ et *heroica*, et *sacra passio*. De qua Aristot. Probl. I. Sect. 30. Vide Gualter. et Lamb. ad illud Horat. Od. I. 15. 'meum Fervens difficili bile tumet jecur.' Simul autem verbo, *exarserat*, qualis natura sit bilis, ostendit. Sic Æn. v. 'exarsit dolor ossibus.' l. VII. 'exarsit in iras.' l. XI. 'exarsit violentia Turni.' Mirum vero, Poëtam in felle iracundiam ponere, quam rectius alii in corde. Certe Hom. interprete Cic. Tusc. III. 'Corque meum penitus turgescit tristibus iris.' Et noster etiam Æn. VI. 'tumida ex ira tum corda residunt.' *Taubmann.*

220 *Rapit arma manu, nodisque gravatum Robur*] Duo dixit, sagittas et clavam: et non vacat *que*. Nam si armorum Epexegesis est: 'nodisque gravatum Robur,' vacat *que*. *Gravatum* autem, pro *Grave* posuit. Nam *grave* est per naturam ponderosum: *gravatum*, quod oneratur extrinsecus. Sed quidam melius *gravatum*, quam *grave* dictum volunt, quasi extrinsecus nodi sint additi. *Idem.*

Rapit] Et non cepit: nec passibus, sed cursu, magis injuriam quam damnum dolens. *Donatus.*

221 *Robur*] Ita et Herculis clavam vocat Valer. Arg. I. 'Magnanimus spectat pharetras, et inutile robur.' Stat. in Silv. 'exitiale ferebat Robur.' Facit *nodosum*, ut Ovid. 'clava trinodis.' *Cerda.*

Aërii] Quasi per aërem iter caperet: hoc enim indicat Poëta. Sic apud Calab. l. XI. dicitur carpi διηερίη οἶμος, *iter aërium*, ab his, qui Trojanos muros oppugnabant, in eosque ascendebant. *Idem.*

222 *Tum primum*] Id est, primo Herculis beneficio. *Servius.*

Tum primum, &c.] Lege Petr. Victo-

rium var. III. 5. ubi similitudo Virgiliani loci cum Platonico, de Thrasymacho, cum primum timui. Valer. Arg. l. IV. ubi ait, 'Ille dies ægros Amyci sudoribus artus Primus, et arenti cunctantem vidit hiatu.' Dicit, Amycum pugnantem cum Polluce, tum primum timoris notas dedisse, quod nunquam prius. Addit: 'Nec sua defessum noscunt loca, nec sua Regem Agmina.' Adjungo etiam, fortasse in illis *Cacum timentem* respectum ab ingenioso Poëta ad vocem Græcorum κακὸς, cui inter alia significata est etiam timor, et ignavia in bello. Unde Hom. synonymicῶs κακὸν καὶ ἄναλκιν: et Græci alii sæpe κακότητα pro ignavia. *Cerda.*

Timentem] Hoc tria signa ostendunt: Oculi, qui omnes animi motus indicant. Cursus celerior solito: et in speluncam, non in loca aperta, se contulit. *Donatus.*

223 *Turbatumque oculis*] Ea parte turbatum, quæ proditrix mentis est. Alii *oculi* legunt, et accipiunt a superioribus, 'videre turbatum oculi.' *Ser.*

Ilicet] Potest *ilicet* accipi pro *igitur*, aut *continuo*. Idem.

Fugit ilicet ocior Euro] Anth. l. I. Ζεφύρου ἐλαφρότερος. Nonnus l. XXI. dixit πτερὸν εὔρου. Eurip. in Aulid. Achillem facit ἰσάνεμον ποδοῖν, *pedibus parem ventis.* Silius l. X. 'Hæmonio Borea, pennaque citatior ibat:' et l. III. 'velocior Euris.' Stat. Theb. VI. 'volat ocior Euro.' Sed signatius omnibus Virgilius *fugit*, non *volat*; locutus enim ex natura timoris; dicente Homero Iliad. XI. φύζα φόβου κρυόεντος ἑταίρη: *fuga frigidi metus socia.* Et Eurip. in Ione, fugam vocat πτερόεσσαν, ab timentium alis: et Thoanti in Taur. dat ὠκὺν πόδα ἶσον πτεροῖς: *pedem celerem similem alis.* Cerd.

224 *Pedibus timor addidit alas*] Et Hom. φύζα φόβου κρυόεντος ἑταίρη. Φέβεσθαι etiam Græci fugere a timore dicunt. Euripides quoque pari metaphora in Suppl. φόβος με ἀναπτεροῖ dixisse videtur. *Germanus.*

225 *Ruptis*] Nam celeritas solvere prohibuit. *Donatus.*

226 *Dejecit saxum*] Hoc machinamento adjicit Poëta animum ad artificiata illa, quibus fores præcludebantur, de quibus fuse Vitruv. Cyrillus in Michæam dixit, ἐπεκύλισε τῷ στόματι (τοῦ σπηλαίου) λίθον: *advolvit lapidem ori speluncæ.* Cerda.

Arte paterna] Perseverat in fabula. Sane aliter *ferro*, aliter *arte*. Serv.

227 *Emuniit*] Ysteroproteron; fulsit ut muniti essent: et *emuniit* sicut *mugiit*, pro *mugivit* et *emunivit*. Id.

Obice postes] *Hanc obicem* dicimus, ut, 'Ecce maris magna claudit nos obice pontus.' Dubitant enim nonnulli utrum masculinum sit. *Idem.*

Emuniit objice postes] In antiquis codicibus, *obice* unico *i*, de quo plura Gellius. *Pierius.*

Objice] Ov. Fast. I. in hac eadem re: 'Ille aditum fracti præstruxerat objice montis, Vix juga movissent quinque bis illud onus.' *Cerda.*

228 *Tirynthius*] A Tirynthia, ubi natus est, civitate, ut diximus supra; et est versus hypermetrus. *Servius.*

Omnemque accessum lustrans] In plerisque codicibus antiquis, non est versus hypermeter, sed *omnem accessum* legitur: magis tamen placet, 'omnemque Accessum lustrans.' *Pierius.*

229 *Accessum lustrans huc or. fer. et illuc*] Theocr. in Herc. λεοντοφ. πάντη δ' ὄσσε φέρων —— ὄρος τανύφυλλον ἐρευνῶν. Et Eurip. in Phœn. ὄμμα πανταχοῦ διοιστέον, κἀκεῖσε καὶ τὸ δεῦρο. et Theocr. de leone omnia oculis collustrante, περιγληνώμενος ὄσσοις. Hunc etiam actum, hancque contentionem oculorum ad observandum, Homer. Od. M. ita expressit: ἔκαμον δέ μοι ὄσσε Πάντη παπταίνοντι πρὸς ἠεροειδέα πέτρην. *Germanus.*

Accessum lustrans] Sil. l. XII. de Annibale hærente prope Neapolim, 'Nunc aditus lustrat, clausas nunc cuspide pulsat Infesta portas, frui-

turque timore caventum.' Pari imagine Ovid. Trist. IV. 1. 'Sævus anhelanti mœnia lustrat equo.' Virg. infr. 'Lustrat Aventini montem.' In his omnibus locutio ducitur a re venatoria. Qualem Soph. expressit in Ajace per initia, ubi Ulyssem inducit κυνηγετοῦντα: et Ajacis ipsius μετρούμενον ἴχνη νεοχάραχθ', *metientem vestigia recens impressa:* et postea Ulysses ipse κεῖνον ἰχνεύω: et de se κυκλοῦν: est enim et hoc proprium venatorum. Ideo Sil. l. XII. 'Lustrat inops animi, rimatur et omnia circum.' Ubi *rimari* et *lustrare circum*, est κυκλοῦν, venatorium. Et quidem verbum *lustro* clare nos ducit ad ferarum lustra. Nam lustrare est, quod statim idem Ulysses persistens in re eadem, Εὐθέως δ' ἐγὼ κατ' ἴχνος ἀΐσσω: *Ego vero statim persequor vestigia.* Cerda.

230 *Dentibus infrendens*] Proprie *infrendens* est, inter se comprimens dentes, nam et *frendere* significat dentibus frangere; unde et *nefrendes* infantes, quia nondum habent dentes; et Varro *frenos* hinc putat dictos: *frendere* ergo quomodo frangere? ut *fresa faba*, fracta. *Servius.*

Dentibus infrendens] Nota irati hominis. De Hormisda Rege Persarum Simocatta IV. 1. ὁ δὲ βασιλεὺς χαλεπαίνων τε, καὶ τετριγὼς τοὺς ὀδόντας: *Rex autem furens, et infrendens dentibus.* Est hoc ferme quod de irato leone Theocritus εἰδ. XXV. Λαμυροὺς δὲ χανὼν ὑπέδειξεν ὀδόντας: *hians terribiles ostendit dentes.* Claudianus, ut notet mitem Manlium, neque iracundum esse, ait: 'nec dentibus unquam Instrepit horrendum.' Adduco alterum Simocattæ locum, qui dentes, et manus conjungit IV. 4. ὁρῶ γὰρ ὑμᾶς ἐπεντρυφῶντας τοῖς ἀδικήμασι, καὶ κροτοῦντας τὼ χεῖρε, τοῖς ὀδοῦσι δὲ τετρυγότας: *Video vos gaudentes aliorum injuriis, pulsantes manibus, frendentes dentibus.* Cerda.

231 *Aventini montem*] Ut 'fontem Timavi, Buthroti urbem.' *Servius.*

232 *Ter fessus valle resedit*] Egens consilii. Sallustius, 'Fessus in Pamphiliam se receperat.' Nam *corpore fatigatum* dicimus, *animo* vero *fessum:* quamvis hoc sæpe confudit auctoritas. Sane quidam sic distinguunt, 'ter saxea tentat Limina,' et subjungunt, 'nequicquam ter,' ac post, 'fessus valle resedit,' ut semel sederit. *Idem.*

233 *Stabat acuta silex*] Pene omnes *hunc silicem* dixerunt. Nam et Varro et Lucretius ita dixerunt. Tanta tamen est Virgilii auctoritas, ut persuadeat nobis etiam *hanc silicem* dici. *Idem.*

Stabat acuta silex] Non solum virtus, sed etiam prudentia Herculis ostenditur. *Donatus.*

Stabat acuta silex] Ad totum hunc locum, qui de virtute Herculis disturbantis, convellentisque scopulos, allusum a Silio l. III. his versibus: 'Primus inexpertas adiit Tirynthius arces. Scindentem nubes frangentemque ardua montis Spectarent Superi: longisque ab origine sæclis Intemerata gradu magna vi saxa domantem.' *Cerda.*

Præcisis saxis] Sil. l. III. vocat 'inaccessos aditus.' Alii 'prærupta loca.' Homero sunt προβλῆτες ἀκταὶ Odyss. l. XIII. Plutarch. in Anton. similem locum vocat ἄβατον, καὶ ἀπροσπέλαστον: et in Agide χαλεπὸν καὶ δυσπρόσοδον. Simocatta V. 4. ἀπρόσιτον. Polyb. l. III. ἐρυμνότητας, καὶ τραχύτητας. Iosephus Bell. l. I. πετρώδη, καὶ δύσβατα χωρία. Hippoc. sect. 3. χώρην ὀρεινὴν, τρηχειὴν, ὑψιλήν. Basilius Seleuciens. τόπον οὐκ ἐπίδρομον. *Idem.*

234 *Dorso*] Quid frequentius hac locutione? Eurip. Iphig. in Taur. χθονὸς νῶτα. Idem in Elect. et Plato etiam in Phæd. νῶτον οὐρανοῦ dixere. Pind. νῶτα αἰθέρος. Huic elegantiæ vicinæ aliæ. Neque enim solum Græci νῶτον de hac re, id est, *dorsum*, aut *humerum:* Eurip. Elect. γῆς αὐ-

χένα. Herodot. αὐχὴν τῆς χώρης, Simocatta I. 12. ὄρους αὐχένα. Pollux etiam l. I. partem clavi nautici vocat αὐχένα. De altero Apollon. ῥάχιν σπηλαίου. Herodot. ῥάχις τοῦ οὔρεος. In Epig. ῥάχις γῆς. De tertio, certum est juga montium dici δειρίδας ἀπὸ τῆς δειρῆς. *Idem.*

Altissima visu] Nota Græcorum ἀκροκέρεια, *cacumina* vocari posse, quæ εἰς μέγιστον ὕψος ἐκτείνεται, *in maximam extenduntur altitudinem.* Pulchre Stat. Theb. III. ' audaci seductus in æthera dorso.' *Idem.*

235 *Dirarum volucrum*] Modo *dirarum*, non mali ominis dicit, ut sunt bubones: sed quæ humanis cadaveribus vescebantur. Dixit enim, ' foribusque adfixa superbis Ora virum, tristi pendebant pallida tabo.' *Serv.*

Domus] Ita Stat. l. v. nidum vocat ' querulam domum,' et in IX. nidum Halcyonum, ' fluctivagam domum.' Sed hoc jam ex Græcis et Latinis illustravi Ge. II. ad illud, ' Antiquasque domos avium.' *Cerda.*

237 *Dexter*] Hoc est, a dextra parte consistens. *Servius.*

Nitens concussit] Ovid. in re eadem, ' Nititur hic humeris, cœlum quoque sederat illis, Et vastum motu collabefactat onus.' Par ejus virtus prædicatur a Propert. IV. 10. ' Ille humeris postes concussit opacos.' *Cerda.*

Concussit] Solvit, impulit. Satis signatis usus est verbis. *Servius.*

238 *Radicibus*] Pari tralatione Claud. Eutrop. II. ' Concurrere freti fauces radice revulsa.' Et Stat. l. v. ' Ortygiam abruptam radicibus.' In Græco Epig. Anthol. l. IV. saxa, quibus constructus pons Caligulæ, dicuntur καταῤῥιζοῦσθαι. Virg. fortasse a Lucret. qui l. III. ' Scilicet avolsis radicibus.' Notetur duplex locutio. Prima Hom. Iliad. XX. a quo radices montis dicuntur πόδες, *pedes.* Altera Opp. qui id nominis traduxit ad mare. Nam Hal. I. dixit ῥίζαν ἁλὸς, *radices maris:* ut et IV. ῥίζας ἁλός: *Cerda.*

Inde] Potest esse ordinis, non loci, ut dicat *inde*, pro, *deinde.* Idem.

239 *Inpulsu quo maximus insonat æther*] In antiquis aliquot, *intonat* habetur. Sed *insonat* in pluribus. *Pierius.*

Insonat] Vide uti a Vitruv. v. 8. distinguantur τόποι κατηχοῦντες, περιηχοῦντες, ἀντηχοῦντες, συνηχοῦντες, id est, *loci dissonantes, circumsonantes, resonantes, consonantes.* Poëtæ tamen liberi sunt in enuntianda hac vocis et Echus responsione. Quod vel ab uno Claud. satis disces. Ille Ruff. II. ' Nemus resonat clamore,' ' tonat Ossa,' ' geminatur fragor, pulso Olympo.' et Eutrop. II. ' Athos responsat,' ' nemus remugit,' ' Rhodope ingeminat.' De VI. Cons. Hon. ' fragor reboat,' ' Echo intonat.' Paneg. Olib. ' resultant colles.' Tertull. de Pœn. dixit, ' dissiliunt montes.' Quod cognatum Virg. ' qui dissultant ripæ.' Josephus Bell. VII. 11. συνήχει ὄρη. Cedren. συνεπηχέντων τῶν ὀρέων. Apollon. l. IV. Φθογγῇ ἀποτρομέουσιν ἂν οὔρεα τηλόθι βῆσσαι. Soph. Antig. dixit βρέμουσιν ἀντιπλῆγες ἀκταί. Sil. l. IX. *mugitum* in re simili. Addit Virg. mira αὐξήσει insonuisse ætherem. Basil. Seleuciens. l. I. locutus est ut Poëtæ; nam de simili strepitu βοῆς εἰς αὐτὸν τὸν αἰθέρα φθασάσης. Ovid. de ipso loquens Caco in avulso scopulo, ' fragor æthera terruit ipsum.' Non insulse in Virg. legi posset, ' intonat æther,' tum ex multis aliis, tum ex Appian. qui Civil. I. ait tantum fuisse strepitum ὡς γενομένης βροντῆς: *ac si factum esset tonitru.* Cer.

Æther] De etymo hujus varie. Aristot. ab æterno, et irrequieto ambitu. Quasi ἀεὶ θεων. Alii quasi ἀεὶ θέρειν, καὶ θερμαίνειν, quod semper calefiat. *Idem.*

240 *Refluitque exterritus amnis*] Rem naturæ vertit in fabulam, cum ruina rupis in se recurrere necesse sit im-

petum fluminis. *Servius.*

Refluit] Ita sup. 'refluens unda substitit.' Ovid. de Istro, 'in caput vertet iter.' Stat. Theb. IV. 'refluus Nilus.' Plin. II. 303. 'amnes retro fluere.' Græci rem hanc dicunt *παλίῤῥοιαν*. Homer. Iliad. XVIII. *ἀψοῤῥόου ὠκεανοῖο*. Eurip. in Med. *ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαί*. *Cerda.*

241 *At specus*] In hoc loco spelunca significat longitudinem et interiores recessus: *Regia*, latitudinem: *Cavernæ*, coarctas angustias. Fuit spelunca, sed pro qualitate personæ dicta est regia. *Cavernas* autem dixit patuisse, id est, non solum latas partes sed angustas. *Regia:* quia ibi tyrannidem agitaret. *Donatus.*

At specus, &c.] Versus hic factus ad imitationem Enniani illius Ann. XVI. 'Tum cava sub montem late specus intu' patebat. Patuit vero specus ad dejectum scopulum. Habes hujus rei imaginem in expugnatione quapiam apud Ammian. l. XX. 'Turri collapsa, cum patuisset iter in urbem.' *Cerda.*

At specus, et Caci] Haud dubie hi sex consequentes ex ordine versus ducti sunt ex illis Hom. Il. Υ. *ἔδδεισεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων ἀϊδωνεὺς, Δείσας δ' ἐκ θρόνου ἆλτο, καὶ ἴαχε μή οἱ ὕπερθε Γαῖαν ἀναῤῥήξειε ποσειδάων ἐνοσίχθων, Οἰκία δὲ θνητοῖσι, καὶ ἀθανάτοισι φανείη σμερδαλέ' εὐρώεντα, τά τε στυγέουσι θεοί περ.* Quod autem, 'trepident inmisso lumine manes,' dixit, alludere videtur ad *ζῶα νυκτίνομα*· quæ cur lucem gravate sustineant, et ad illam conniveant, hæc est Plutarchi *αἰτιολογία*, Symp. *α*. probl. *η*. *ἡ γὰρ ὄψις*, inquit, *αὐτῶν ὑπὸ τοῦ μεθημερινοῦ φωτὸς, ἀδρανὴς οὖσα, κατακλύζεται, καὶ κρατεῖται, μὴ δυναμένη πρὸς πολὺ καὶ ἰσχυρὸν ἀσθενοῦς κεράννυσθαι, πρὸς δὲ τὸ ἀμαυρὸν καὶ λεπτὸν, οἷον ἀστέρος φῶς, αὐγὴν διαρκῆ καὶ σύμμετρον ἐξίησιν, ὥστε κοινωνεῖν, καὶ συνεργεῖσθαι τὴν αἴσθησιν.* Vide in idem argumentum Aristot. De animo lib. III. cujus est hoc quoque Metaph. Δ. *ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει μεθημέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων.* *Germanus.*

Ingens Regia] Regia, sicut Cacus putabat. Sic est et illud dictum, 'illa se jactet in aula Æolus.' *Servius.*

242 *Penitus patuere cavernæ*] Admissum lumen est usque ad secreta speluncæ. Cavernas autem speluncæ per Tapinosim dixit. Sane veteres loca concava, vel si quid incurvum fuisset, *cavernas* appellabant. *Idem.*

Umbrosæ penitus patuere cavernæ] Ad gustum hunc Claud. Stilic. II. 'penetrale profundum Panditur et sedes, ævique arcana patescunt.' *Cerda.*

243 *Non secus, ac si*] De consecutione harum vocum vide Godesc. lib. de Ling. Lat. *Cerda.*

Si qua vi] Terræ hiatus non nisi ex terræ motu fit, qui quoniam aut motu aquæ inferioris nascitur, aut crebris tonitribus, aut de concavis terris erumpentibus ventis; ideo ait, 'si qua vi.' Quod autem dicit: 'Infernas reseret sedes,' notandum est etiam de impossibilibus fieri posse comparationem. *Servius.*

Dehiscens] Græci omnes *διαῤῥαγεῖν*. *Cerda.*

244 *Infernas reseret sedes, et regna recludat*] In codicibus aliquot antiquis, *reserat* et *recludit* legitur, præsenti tempore. Sed altera lectio cultior ab eruditorum collegio judicatur. *Pierius.*

245 *Diis invisa*] Superis scilicet. *Servius.*

Diis invisa] Inimicitiæ quidem inter *θεοὺς οὐρανίους* et *καταχθονίους*. Pluto apud Stat. l. VIII. 'Quæ superum labes inimicum impegit Averno Æthera? quis rupit tenebras?' Hom. Iliad. XX. ait de Diis cœlestibus *στυγέουσι* videlicet *οἰκία* Plutonis, ubi odium vides: et de Cerbero Sen. 'diem invisum expuit.' *Cerda.*

Barathrum] Quid proprie sit, aperit interpres Aristoph. in Plut. *τὸ βά-*

ραθρον, χάσμα τι φρεατῶδες καὶ σκοτεινὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἐν ᾧ τοὺς κακούργους ἔβαλλον: *Barathrum, hiatus in Attica tenebrosus, et instar putei, quem in locum nocentes deturbabantur.* Idem.

246 *Trepident inmisso lumine*] Lucanus, ‘ Et subito periere die.’ *Serv.*

Trepident inmisso lumine Manes] In Romano codice, *trepidentque* legitur, quod et versum et sententiam replet, et numerosius sonat. *Pierius.*

Trepident inmisso lumine Manes] Vicinum hoc Notæ superiori. Timent enim manes cœli lucem. Inde minæ Magæ apud Lucanum libro sexto: ‘ tibi, pessime mundi Arbiter, immittam ruptis Titana cavernis, Et subito feriere die.’ Inde etiam apud Sen. in Fur. horror Cerberi ad visam lucem. Lege et Claud. etiam de horrore equorum Plutonis ad visum Solem. Pluto apud Stat. l. VIII. ‘ jucundaque offensus luce.’ Claud. Rapt. I. de extremo malo, ‘ Titania pubes Vidisset cœleste jubar.’ Propertius de re Caci loquens IV. 10. ‘ Atque uni Stygias hominum junxisse tenebras.’ *Cerda.*

247 *Insperata deprensum in luce repente*] Lucan. l. VI. ‘ Et subito feriere die.’ De Cerbero Sen. ‘ Nitor percussit oculos lucis ignotæ.’ *Idem.*

Deprensum in luce] In codicibus aliquot antiquis, non habetur *in.* Pier.

248 *Saxo*] Ita vocat montis illius specum. Sic et Hom. Il. XII. πέτρην de monte. Et Epigram. III. de scopulo maris πρὸς πέτρῃσι: et l. I. scopulum, ubi aves nidificant, πέτρον. Cicero Tuscul. II. reddens versus Æschyli, ‘ ex sublimi vertice saxi.’ ubi per *saxum* intelligit montem Œtam. Sic capi potest illud Æn. II. ‘ Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.’ Id est, de montis vertice. *Cerda.*

Insueta rudentem] Clamantem. Abusive dictum est, sicut supra de leonibus: ‘ et sera sub nocte rudentum.’ Nam *rudere* proprie asinorum est. Persius, ‘ Findor ut Arcadiæ pecuaria rudere dicas.’ Aut ideo *rudentem,* quia supra ait, ‘ semihominis Caci.’ *Servius.*

Insueta rudentem] Sunt codices antiqui, in quibus ‘ insueta paventem’ scriptum est: sed *rudentem* magis tumultum auget. *Pierius.*

Insueta rudentem] De Caco Propert. IV. 10. ‘ Per tria partitos qui dabat ora sonos.’ *Cerda.*

249 *Telis premit*] Omne quod jaci potest *telum* vocatur; dictum ἀπὸ τοῦ τηλόθεν. Unde addidit, ‘ omniaque arma Advocat.’ *Servius.*

Telis premit] Sagittis fortasse, quod supra indicavi. Liv. ait, Cacum ictum fuisse clava. Accepit, credo, ab Ovid. qui, ‘ Occupat Alcides, adductaque clava trinodis Ter, quater, adversi cædit in ora viri.’ Dionys. quoque, ἡρακλῆς αὐτὸν τῷ ῥοπάλῳ κτείνει: *Hercules illum clava interficit.* Sed Virg. quidem contra Cacum *omnia arma advocat,* et conficit ferum *telis,* id est, sagittis: *ramis,* id est, clava: ‘ vastis molaribus,’ id est, saxis grandibus. *Cerda.*

250 *Ramis*] *Ramus* hoc loco est clava Herculea: etenim Hercules cepit contra Cacum ‘ robur nodis gravatum,’ et frustra certe cepit, nisi hic interpreteris de eo robore, aut clava. Etenim si Propertio libro quarto el. 10. licuit dicere: ‘ Mænalio jacuit pulsus tria tempora ramo Cacus:’ si Propertio (inquam) licuit dicere *ramum Mænalium* pro clava Herculanea, cur non Virgilio *ramos* pro clava tricuspide? Orpheus in Hymno Herculis, loquens cum illo, Ἐξέλασον δὲ κακὰς ἄτας, κλάδον ἐν χερὶ πάλλων: *Expelle mala nocumenta, vibrans ramum manu.* Lib. IV. Anth. clava Herculis dicitur ὄζος θηρολέτης, ‘ ramus feras conficiens:’ et adhuc πτόρθος μέγας, *ramus magnus.* Pausan. Corinth. ait *clavam* Herculis *repullulasse,* ῥόπαλον ἀνεβλάστησε: hoc autem proprium est rami. Vides uti clava Herculanea, clare nominetur *ramus.* Virgilius voluit *ramis* in plurali, quia integra ar-

bor gestata Herculi, cum omnibus ramalibus et radicibus, quod satis indicat Theocr. εἰδ. XXV. ait enim; Εὑρὼν, σὺν πυκινῇσιν ὁλοσχερὲς ἔσπασα ῥίζης: *Cum invenissem, una cum densis integram avulsi radicibus.* Ab his, quæ dicta in hac Nota, sciat juventus, unde gestamen hoc Herculis dictum sit *clava:* non certe aliunde, quam a *ramo*, aut *ligno.* Non itaque probe Isidor. dixit, clavam Herculis dictam a clavis ferreis. Nihil in ea clava ferreum fuit, sed quia tota e ligno, ideo clava. Sed, quando sum in clava Herculanea, dicam duo. Primum de materia. Virg. cum nominarit *robur*, videtur inclinare in roboream. Sed veritas est, eam fuisse ex oleastro: nam Theocrit. εἰδ. XXV. eam vocat ἀγριέλαιον, id est, *silvestrem oleam;* atque etiam κότινον, *oleastrum*, quod idem. Pausan. etiam l. II. ita scribit: τὸν δὲ ἡρακλέα λέγουσιν ἀνευρόντα τὸν πρὸς τῇ Σαρονίδι κότινον; ἀπὸ τούτου τεμεῖν ῥόπαλον: *Ferunt Herculem abscidisse clavam ab oleastro, quem ad paludem Saronidem invenerit.* Unde cum Apollon. Arg. IV. hanc clavam vocat ὄζον ἐλαίης, *ramum oleæ*, explicandus est, ἀγριελαίης: et Virg. qui *robur* dixit, capiendus tantum de firmitate. Alterum est de loco, ubi inventa hæc clava. Vidisti in Pausan. ad paludem Saronidem. Prop. indicat inventam in Mænalo, qui mons in Arcadia; nam vocat 'ramum Mænalium.' Apollodorus tamen l. I. loquens de Hercule, ῥόπαλον αὐτὸς ἔτεμεν ἐκ Νεμέας: *clavam ipse excidit e Nemea silva:* hæc autem in Achaia fuit. *Id.*

Vastis molaribus] Asperrimis saxis, non unde molæ fiunt: et secundum Homerum dixit: μολοειδεῖ πέτρῳ. Aut certe magnis et molis convenientibus. *Servius.*

251 *Fuga jam super ulla pericli*] In plerisque codicibus antiquis, non habetur *est* verbum. Id vero me nihil offendit adjectum. *Pierius.*

Fuga jam super ulla pericli] Tò *est*, Fabric. e Mss. omittit. *Super* valeat *superest:* quomodo Æn. VII. 'si qua super fortuna laborum.' Silius: 'Haud illi comitum super unus.' *Taubmann.*

Fuga pericli] Similis locus Catulli: 'Nulla fugæ ratio, nulla est spes, omnia muta, Omnia sunt deserta, ostentant omnia lethum.' Eurip. quoque in Alcest. οὐδ' ἔστι κακῶν ἄκος οὐδέν. A quo proculdubio Opp. Hal. II. ἀλλ' οὔτι κακῶν ἄκος, οὐδ' ἀλεωρή. *Cerda.*

252 *Faucibus ingentem fumum (mirabile dictu)*] Consuetudine sua usus est, ut, cum aliquid contra naturam factum infert, prædicet unde incredibile videatur, ut 'Nascenti cui tres animas Feronia mater, Horrendum dictu dederat.' Et *mirabile dictu*, Parenthesis. *Servius.*

Faucibus ingentem fumum, &c.] Lucretius l. I. 'Faucibus eruptos iterum ut vis evomat ignes.' *Ursinus.*

Faucibus ingentem fumum] Ita de Caco Ovid. 'Prima movet Cacus collata prælia dextra, Remque ferox saxis stipitibusque gerit. Queis ubi nil agitur, patrias male fortis ad artes Confugit, et flammas ore sonante vomit: Quas quoties spirat, spirare Typhoëa credas, Et rapidum Ætnæo fulgur ab igne jaci.' Porro de isto fumante et flammato anhelitu Sil. XII. 'Stygios exhalat in aëra flatus:' et de Japeto, 'fumantem, ejectantem ore flammas, anhelantem igni, et sulphure.' Taurum Cretæ spirantem flammas πυρίπνοον vocat Poëta quidam Anth. l. IV. et III. hic ignitus flatus dicitur ἆσθμα πυρός. *Cerda.*

253 *Involvitque domum caligine cæca*] Quam multis rem eandem! Hic vides: 'Evomit fumum ingentem, involvit domum cæca caligine, eripit prospectum oculis, glomerat noctem fumiferam, commiscet igne tenebras, fumus plurimus agit undam, æstuat specus atra nebula, vomit in tenebris vana incendia.' Et nota, illum abstinuisse a verbis *spiro* et *exhalo*, quia jam Ge. I. 'tauri spirantes naribus ignem:' et ibid. 'quæ tenuem exhalat nebulam:'

et a *subtexo*, quia jam Æn. III. 'Cœlum subtexere fumo.' Demum ab aliis, quæ eodem lib. intulit, loquens de Encelado, et Ætna. Et (quod miror) a verbo *eructo*, quod videbatur unice dandum Caco ἐρεύγοντι fumum e faucibus. *Idem.*

255 *Fumiferam noctem*] Non est noctis epitheton, sed quam Cacus fumum evomens faciebat. *Servius.*

Commixtis igne tenebris] Utrumque enim evomebat. *Idem.*

256 *Non tulit*] Non sustinuit. *Id.*

Animis] Pro ira, unde iracundos dicimus *animosos*. Servius.

Seque ipse per ignem] Tanto ad ultionem fervore properans, Caci contempsit incendia, nam intrepidus se per ea jecit, nec ipsam loci altitudinem metuens. *Donatus.*

Per ignem] Per eam rem, unde ille sperabat auxilium. *Servius.*

257 *Qua plurimus undam Fumus agit*] In antiquis aliquot codic. *quo*. Pier.

Undam] Datur hæc fumo, et igni, ut Ge. II. 'Undantem Ætnam:' et alias. Hic notetur locus Tertul. Apolog. 'Lucernis vestibula enubilabant:' et Pers. Sat. v. 'nebulam vomuere lucernæ.' Ita enim nebula datur lucernis, ut unda ignibus. Utrunque enim aqueum. *Cerda.*

Undam] Vaporem torrentis ritu exundantem. Nam *undam* pro copia et affluentia varie usurpari, docet Gifan. Collectan. Lucret. *Taubmann.*

259 *Incendia vana*] Vana quantum ad Herculem pertinet. *Servius.*

Incendia vana] Vel, quia frustraneum hoc munimen contra Herculem: vel potius, quia vere vana, ut in quibus fumi multum, ignis parum. *Cerda.*

In nodum conplexus] Id est, ligat complexu, et nodo brachiorum. Nonn. l. XXI. γυιαλκεῖ δεσμῷ: 'Valido membrorum vinculo.' Lucan. l. IV. 'Herculeos nodos' dixit. Ambros. de Virginit. 'matrem stringentem nodo manus.' Itaque nodus præclare ad signandam strictionem. Sen. in Furen. 'arctos nodos' de serpentibus; ut etiam de iisdem Æn. II. 'divellere nodos:' et Theoc. εἰδ. XXIV. δεσμὸν etiam de serpentibus. Et non dubium quin Virg. alluserit ad *Herculaneum nodum*. Hos nodos brachiorum Herculis Sil. l. III. *nexum* vocat, 'nexuque elisa leonis Ora.' Cic. Tusc. II. ait leonem extinctum *pressu* Herculis. Stat. Theb. II. *attritu*. Eurip. in Hercul. βραχίονος ἀγχόναισιν. Itaque *nodos* illos vocabis *nexum*, *pressum*, *attritum*, ἀγχόνην. Lucanus l. IV. copiosus est in explicandis his amplexibus Herculis, loquens de Antæo. Signatiora sunt; 'alligat terga, arctat medium compressis ilibus, hæret pressis membris, stringit pectora.' Pulchre certe Ovid. Met. IX. *forcipem* vocat, cum ait, 'ceu guttura forcipe pressus.' *Idem.*

260 *Corripit in nodum conplexus*] Manibus complexus constrictum tenet. *In nodum* autem valet, in nodi modum. Turneb. XIX. 29. et XIV. 40. Alluditur fortasse ad *Herculaneum nodum*, qui arctissimus erat: Gr. λυγισμός. *Taubmann.*

Conplexus] Respondere videtur Græcorum τῷ ἀγκὰς ἑλών. Est enim, ut Eustathius interpretatur, ἀγκὰς περιπλεχθῆναι. Nam, ut ipse inquit, ἀγκὰς ἀλλήλων λαμβάνειν λέγονται οἱ παλαίοντες παρ' ὁμήρῳ. *Germanus.*

Angit inhærens Elisos oculos, &c.] *Angit guttur*, bene dicimus; *angit oculos*, non procedit. Ergo *angit* ad unam rem pertinet: ut, 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Nam fortuna non discitur. Unde multi *elidens* legunt, et integer sensus est. Nam *elisos* solœcophanes est: ut sit ita, 'Angit guttur, et elisos oculos facit.' *Serv.*

Angit] Videlicet gutture; vel ex verbo *ango*, ut Græci ἄγχω. Itaque presso gutture, oculos Caco elisit. Sic Nonnus l. XXV. ait datam necem leoni ab Hercule ἀσίδηρον, *sine ferro*, tantum λέοντι βραχίονα λοξὸν ἑλίξας, cir-

cumdans brachium leoni. Itaque hoc est, quod de Hercule Epig. l. IV. ἀγχόμενος παλάμαις. Et de Antæo ibid. ἔχει πεπονημένον ἐκ παλαμάων: et de leone Dio Chrys. Orat. 64. ἄγξας ἔπνιξε: et quod Stat. Theb. IV. 'rabidi cum colla minantia monstri Angeret, et tumidos animam angustaret in artus.' *Cerda.*

261 *Et siccum sanguine guttur*] Per hoc jam exanime cadaver ostenditur. *Servius.*

Siccum sanguine guttur] Ita in Æn. IX. 'Et siccæ sanguine fauces.' *Cerd.*

262 *Foribus domus atra revolsis*] In codicibus aliquot, *reclusis* legitur: quod est admodum leve tanto in conatu. Quare magis placet *revolsis*, ut in Romano et aliquot aliis probatioribus habetur. *Pierius.*

263 *Abjuratæque rapinæ*] *Abjurare* est rem creditam negare perjurio: sed hoc isti loco non congruit. Unde modo *abjuratas rapinas* contra jus retentas intelligamus. Alii *abjuratas*, abductas atque alieni juris factas, alii fraude et furto abductas tradunt. *Servius.*

Abjuratæ rapinæ] More Græcorum, qui ἀπομνῦναι καὶ ἀπόμνυσθαι, τὸ ἀποφατικῶς ὀμνῦναι, ἤγουν ἐνόρκως ἀποφάσκειν· ἐπομνῦναι δὲ τὸ καταφατικῶς ὀμνῦναι. Vide Eustath. *Germanus.*

Abjuratæque rapinæ] Dionys. historiam narrans de juramento tacet: tantum ait, rogatum Cacum respondisse, boves a se non visas. Virgilius perjurium addit ad augendum crimen, ad eum modum, quo Symm. epist. II. 86. 'Partem pretii emptor abjurat.' Et Claud. Hon. VI. 'Abjurata palam Libyæ possederat arva.' Notat Collect. Symb. ex Scipione Gentili, esse *abjuratum*, quod emptum est, et non solutum, imo abnegatum. Et has ipsas boves Plato in Protag. vocat ἀπριάτους. *Cerda.*

264 *Cœlo ostenduntur*] Aspirat huc Stat. Theb. I. de Œdip. deformato ab oculis erutis: 'Tum vacuos orbes, crudum et miserabile vitæ Supplicium, ostentat cœlo, manibusque cruentis Pulsat inane solum.' *Idem.*

Pedibusque, &c.] Juvenal. Sat. V. 'Duceris planta, velut ictus ab Hercule Cacus, Et ponere foras.' Erasm. Chil. II. Cent. 1. c. 18. ait, *pedibus trahi*, dici de victis, sumpta locutione vel ab historia Vulcani, quem Juppiter dejecit de cœlo ποδὸς τεταγών: vel ab Hectoris, quem illigatum pedibus equi raptarunt. Hinc itaque lux Virgilio, et Juvenali. *Idem.*

Informe cadaver] *Informe*, magnum, cujus formam non sit facile complecti: et *cadaver* est corpus nondum sepultum: dictum *cadaver*, quod careat honore sepulturæ. *Servius.*

265 *Nequeunt expleri corda tuendo Terribilis oculos*] Non poterant homines, videndo cadaver, sua corda satiare. *Tuendo* autem pro *intuendo.* Id.

Nequeunt expleri corda tuendo] Stat. Theb. I. perpetuus Virg. imitator, 'juvat ire, et visere juxta Liventes in morte oculos, uterique nefandam Proluviem, et crasso squallentia pectora tabo.' Et post pauca: 'nequit iram explere potestas.' Latet et in Virg. Homeri imitatio Il. XXII. ubi Græci, interfecto Hectore, currunt visuri illum, admirantur ejus staturam, et speciem. Valer. l. IV. 'Ipse etiam expleri victor nequit.' *Cerda.*

266 *Terribilis oculos*] Hanc notam deformitatis post mortem dat Stat. Capaneo, et Suetonius Neroni. Prior Theb. XI. 'Iste jacet latera complexus fragmina turris, Torvus adhuc visu.' Posterior c. 29. Principem mortuum exhibet exstantibus, 'rigentibusque oculis, usque ad horrorem formidinemque visentium.' Iterum Stat. Theb. III. 'Servantem vultus, et torvum in morte peracta.' Lucan. l. V. 'Torquet adhuc oculos.' Ovidius Met. VIII. 'Immanemque feram multa tellure jacentem Mirantes spectant, neque adhuc contingere tutum esse putant.' Claud. Rapt. III. 'et

adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.' Florus l. I. 'Relictæ in vultibus minæ, et in ipsa morte ira vivebat.' Sallust. de Catil. interfecto: 'Ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens.' Poëta hanc terribilitatem unis oculis attribuit, ut in quibus sedes irarum. De oculis enim Joan. Chrys. Orat. Pelagiæ Virg. δριμὺ καὶ φοβερόν: aciem illorum πικρὰν καὶ ἄκρατον vocat Plut. in Sylla. Eurip. Phœniss. ὄμμασι γοργός. *Cerda.*

Villosaque sætis, &c.] Hoc Homerus ad virilitatem, fortitudinemque retulit, Il. Δ. ἐν δέ οἱ ἦτορ Στήθεσσιν λασίοισι διάνδιχα μερμήριξεν· Sophocl. in Trachin. Nessum δασύστερνον vocat: et ut hic 'Cacum semiferum,' ita et eadem fabula Nessum ipsum θῆρα. *German.*

267 *Semiferi*] Bene *semiferi*, cum supra semihominis. *Servius.*

268 *Lætique minores*] Nove et satis licenter *minores* dixit, cum ab ipso Euandro Herculem constet esse susceptum; et *minores* non dicamus, nisi quotiens graduum deficit nomen, ut puta, filius, nepos, pronepos, abnepos. Ubi isti gradus defecerint, merito jam dicimus *minores*: sicut etiam *majores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavique vocabulum. Ergo *minores* accipimus pro deinceps; vel certe *minores*, cum quibus vivit, quia ipsum constat esse longævum; nam post ait, 'O mihi præteritos referat si Juppiter annos.' *Servius.*

Minores] Loquitur Virg. cum respectu ad reliquam ætatem, et ideo probe *minores*. Hoc novum in Poëtis non est. Itaque non discedit Poëta a significato hujus vocis. Proprie enim *minores*, qui ultra trinepotes: sicuti *majores*, qui ultra tritavum. Sic, cum postea dicit, 'domus Pinaria,' loquitur procul dubio cum respectu ad ætatem posteram, sicut et Liv. Nam clarum est, assumptum ab Hercule unum e Pinariis, ut unum quoque e Potitiis; non totam Pinariorum familiam. Quod efficax argumentum contra Servium. *Cerda.*

269 *Primusque Potitius auctor, Et domus Herculei custos Pinaria sacri*] Apud majores nostros raro advenæ suscipiebantur, nisi haberent jus hospitii. Incertum enim erat, quo animo venirent. Unde etiam Hercules primum ab Euandro non est susceptus: postea vero, cum se et Jovis filium dixisset, et morte Caci virtutem suam probasset, et susceptus, et pro numine habitus est. Denique ara est ei maxima consecrata, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore prædixerat. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, vel, ut quidam tradunt, ab Euandro dati, Pinarius et Potitius: quibus, qualiter se coli vellet, ostendit: scilicet ut mane et vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa solis occasum essent sacra repetenda, Potitius prior advenit; Pinarius postea, extis jam redditis. Unde iratus Hercules, statuit ut Pinariorum familia tantum ministra esset epulantibus Potitiis et complentibus sacra. Unde et *Pinarii* dicti sunt ἀπὸ τῆς πείνας, id est, a fame. Nam senem illum Pinarium constat alio nomine nuncupatum. Hinc est quod paulo post Potitii tantum facit commemorationem: ut, 'primusque Potitius ibat.' Quod autem dicit, *Domus Herculei custos Pinaria sacri*, non est contrarium: nam *custos* est ministra, ut in undecimo, 'At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis Alta sedet,' id est, ministra. Alii *custos Pinaria sacri* dicunt, quod cum ara maxima vicino incendio conflagraret, a Pinariis liberata sit, et ideo *custos sacri*. *Auctor* vero *Potitius* quare? num quod sine familia Potitiorum sacra ista non fiebant, donec illos Appius Clodius corrupit pecunia, ut servos publicos hoc sacrum docerent; propter quod dicitur et ipse mox cæcus fac-

tus, et Potitiorum familia intra breve tempus extincta? Quidam tradunt ideo *custos*, quod Potitii sacra publica servis publicis prodiderint; et quamvis tradatur eos ideo ad sacra Herculis non admitti, quod serius venerint; et ideo *custos*, quoniam nec prodendi habuerint facultatem; et id quasi religiose dictum est, quod ignorantiæ eventus attulerat; tamen habent Ciceronem auctorem, qui in De domo sua, Pinarium Nattam appellans, sic dicit, 'Quem ego tamen credo, sic est ortus ab illis, quos memoriæ proditum est ab ipso Hercule, perfuncto laboribus, sacra didicisse.' Quidam etiam tradunt ideo Potitiis ab Hercule sacra commissa, quod cum ipse Hercules rem divinam faciebat, ipsum Herculem fortuito invocasset Potitius: fertur tunc Herculem, accepto omine divinitatis, rejecto Pinario, perpetuæ epulationis sacrum Potitio tradidisse, a quo videbatur consecratus; et *Potitius* dici, quod eorum auctor epulis sacris potitus sit; *Pinarius* quod eis, sicut dictum est, fames epularum sacrarum indicta sit: hoc enim eis Hercules dixisse dicitur, ὑμεῖς δὲ πεινάσετε. *Servius.*

Primusque Potitius auctor] Ex eo Livii, ubi de ara Herculis agit: 'Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta potirentur, Pinarii ad cæteram dapem venirent:' infert Nannius Potitios a potiendo, Pinarios ἀπὸ τοῦ πεινᾷν dictos: quod certe ex illo Plutarchi ἐν ῥωμαϊκοῖς approbo, διατί, δυοῖν βωμῶν ἡρακλέους ὄντων, οὐ μεταλαμβάνουσι γυναῖκες, οὐδὲ γεύονται τῶν ἐπὶ τοῦ μείζονος θυομένων; πότερον ὅτι τῶν ἱερῶν αἱ περὶ τὴν καρμένταν ὑστέρησαν, ὑστέρησε δὲ καὶ τὸ πειναρίων γένος, ὅθεν εἰργόμενοι τῆς θοίνης, ἑστιωμένων τῶν ἄλλων, πεινάριοι προσηγορεύθησαν, ἢ διὰ τὰ μυθολογούμενα περὶ τοῦ χιτῶνος, καὶ τῆς δηϊανείρας. *Germanus.*

270 *Et domus Herculei custos, &c.*] Asper κατὰ διαστολὴν, inquit, Potitiorum, qui ab Appio Claudio præmio corrupti, sacra servis publicis prodiderunt. Sed Veratius Pontificalis, in eo libro, quem fecit *de Supplicationibus*, ita ait: Pinariis, qui novissimi comeso prandio venissent, cum jam manus pransores lavarent, præcepisse Herculem, ne quid postea ipsi, aut progenies ipsorum ex decima gustarent, sacranda sibi: sed ministrandi tantummodo caussa, non ad epulas convenirent. Quasi ministrantes ergo *sacri custodes* vocari: ut ipse Virgil. Æn. XI. 'At triviæ custos jam dudum in montibus Opis,' id est, ministra. Nisi forte custodem dixit eam, quæ se prohibuerit et continuerit a sacris, ut ipse Ge. IV. 'Et custos furum atque avium cum falce saligna Hellespontiaci servet tutela Priapi.' Hic utique custodem prohibitorem avium furumque significat: Macrob. Saturnal. III. 8. *Pontanus.*

Domus Pinaria] A Pino, secundum quosdam, filia Numæ Pompilii, ut docet Plutarch. in Numa. *Germanus.*

271 *Luco*] Templum enim nondum habuerat Hercules: sed aram tantummodo, ut diximus supra. *Servius.*

Maxima] Ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieque post januas Circi maximi. Alii *maximam* ideo dicunt, quia illo tempore omnibus erat honore potior; quam sibi Hercules, postquam se a matre Euandri Jovis filium esse et immortalem futurum cognovit, statuit. *Idem.*

Quæ maxima semper] Hæc est illa ara, quæ in Herculis honorem extructa, de qua Propert. IV. 19. 'Maxima quo gregibus devota est ara repertis.' Sed præstat audire verba Livii, quæ ore Euandri ad Herculem: 'Jove nate, Hercules, salve, te mihi mater veridica interpres Deum aucturum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima in terris gens MAXIMAM vocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturum-

que fata, ara condita, atque dicata ait.' Habes aram maximam a Livio. Rationem, cur ita dicta, quam ille tacuit, exhibet Dionys. quia videlicet cum aras multas haberet in Italia Hercules (adeo ut rarus esset locus, ubi is non coleretur) hæc inter ceteras veneratione erat præcipua. Nam et dejerationes fiebant per eam, conventionesque, quibus voluissent plurimum firmitatis inesse. Dionys. ὁ δὲ βωμὸς, ἐφ' οὗ τὰς δεκάτας ἐπέθυσε ἡρακλῆς, καλεῖται μὲν ὑπὸ ῥωμαίων Μέγιστος: *Ara, ubi decimas sacrificavit Hercules, vocatur a Romanis Maxima.* Notabis Ovidium et Tacitum oppositos esse. Nam ille Fast. I. ' Constituitque sibi, quæ Maxima dicitur, aram; Hic ubi pars vobis de bove nomen habet.' Ubi vides, Herculem sibi aram statuisse. Scriptor vero Annal. xv. ' Magna ara, fanumque, quæ præsenti Herculi Arcas Euander sacraverat.' Sed utrumque esse verum poterit, cum uterque operam dederit his sacris. *Cerda.*

272 *Erit quæ maxima*] Repetitio verbi ad honorem et potestatem pertinet. *Servius.*

Erit quæ maxima semper] Eadem geminatione Propert. IV. 10. ' Maxima quæ gregibus devota est ara repertis, Ara per has, inquit, maxima facta manus.' *Cerda.*

273 *In munere*] Non tam in officio, quam in honore hic accipiendum. *Servius.*

In munere] *Munus* dicitur cura unius cujusque rei perficiendæ imposita cum necessitate faciendi. *Donatus.*

274 *Porgite dextris*] Præbete invicem pocula: et est Homeri, τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοις υἷες ἀχαιῶν Δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. Id est, propinate mutuo. An divisæ sunt personæ, ut, ' Cingite fronde comas,' ad convivas referatur; ' pocula porgite,' ad ministros? *Servius.*

Pocula porgite dextris] In codicibus aliquot antiquis, *spargite* legitur: sed *porgite* magis receptum. *Pierius.*

Porgite] Stat. Silv. II. *porxit.* Sil. IX. *porgebat.* Val. Arg. II. ' porgens carchesia.' Fest. *exporgere* pro *exporrigere.* Titinnius (citante Nonnio) ' exporge frontem.' Par illud apud Varr. Rust. II. 1. *subduxe:* et Teren. Adelph. *produxe.* Horat. Sat. I. 9. *surrexe:* et Sat. II. 3. *surpite:* et Od. IV. 13. *surpuerat;* quod acceptum a Lucret. qui *surpere.* Plaut. Asin. ' surruit pallam,' pro *surripuit.* Et Heraldus in Arnob. agnoscit *surgere,* pro *surrigere.* Porro, sciri velim, verbum *porrigo* esse conviviale, quod apparet ex Virg. hic, et Valerio jam adducto; et Ovid. Art. II. ' pocula porrige.' Itaque respondebit τοῖς ἐκτείνειν, ἐπιβάλλειν, ὀρέγειν, quæ variis locis Athen. attribuit convivantibus: et τῷ προτείνειν, quo usus Plut. in vita Alex. φιάλην προτείνειν. *Cerda.*

275 *Communemque vocate Deum*] Aut quia Argivus est Hercules; ut supra dixit Æneas, tam Græcos quam Trojanos de uno sanguinis fonte descendere: aut *communem Deum* dixit, inter Deos atque homines; unde medius fidius dictus. Aut utriusque naturæ medium, id est, inter mortalitatem et divinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum cœlestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media; quos Deos Apulejus *Medioximos* vocat; hoc est, qui ex hominibus Dii fiunt. Alii *communem Deum* ideo dictum volunt, quia secundum pontificalem ritum idem est Hercules, qui et Mars. Nam et stellam, Chaldæis dicentibus, unam habere dicuntur, et novimus, ' Martem communem' dici: Cicero, ' Martemque communem.' Virgilius, ' et Dis communibus aras.' Item paulo post, dat Salios Herculi, quos Martis esse non dubium est. Alii *communem,* humanum, beneficum, φιλάνθρωπον, unde et *communes homines* dicimus. Varro dicit ' Deos alios esse qui ab initio certi et sempiterni

sunt, alios qui immortales ex hominibus facti sunt;' et de his ipsis alios esse privatos, alios communes: *privatos*, quos unaquæque gens colit; ut nos Faunum; Thebani Amfiaraum; Lacedæmonii Tindareum: *communes*, quos universi; ut Castorem, Pollucem, Liberum, Herculem. *Servius.*

Communemque vocate deum] Ut per conjunctionem fœderum se Trojanis commixtum ostenderet, vel quia supra ostendit Æneas Trojæ et Arcadiæ populos iisdem parentibus genitos. *Donatus.*

Date vina] Quia tantum Diis superis vina libari decebat. *Servius.*

Date vina] Respuo Servianam commentationem hanc: 'Date vina: quia tantum Diis Superis vina libari decebat:' nam apud Apollon. l. II. Iason, cum primum Colchos appulit, vinum fudit, non solum in honorem Telluris, ac Deorum Patriorum, sed etiam ψυχαῖς καμόντων ἡρώων: *animabus mortuorum Heroum.* Apud Plaut. etiam Lar Familiaris ait: 'Huic filia una est: ea mihi quotidie Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat.' Atqui Lares esse, quos Dionys. l. IV. vocat τοὺς κατ' οἰκίαν ἥρωας, certum est, id est, *Heroës domorum.* Inde illos Priscian. interpretatur θεοὺς κατοικιδίους, quia præsunt domibus. Intelligebant vero Gentiles per θεοὺς ἥρωας, *animas defunctorum*, qui domos olim habitassent, et mortui tueri easdem crederentur. *Cerda.*

Date vina volentes] Vel quia obsequia non accipiuntur, nisi plena voluntate fuerint persoluta: vel quia inimicus aliquando Trojæ Hercules fuit. *Donatus.*

276 *Herculea populus*] Herculi consecrata: qui cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus cohærens, et capiti, abluit sudorem: pars vero exterior propter Inferorum colorem nigra permansit. Et honeste ait, 'pependit populus,' id est, corona de populo. Atqui lauro coronari solebant, qui apud aram maximam sacra faciebant; sed hoc post urbem conditam cœpit fieri, neque alia fronde circumdat caput prætor Urbanus, qui Græco ritu sacrificat. Sed Poëta ad illud tempus retulit, quo Euander apud aram maximam sacra celebravit. Varro enim, Rerum humanarum lib. docet in Aventino institutum Lauretum, de quo proximo monte decerpta laurus sumebatur ad sacra; quam visipse dixerit, 'Populus Alcidæ gratissima.' *Servius.*

Herculea] Nam populus Herculi sacra: ut Ge. II. 66. 'Herculeæque arbos umbrosa coronæ.' *Bicolor* dicitur, quia cum Hercules ab Inferis rediret, hanc primam arborem dicitur contemplatus esse, et se inde coronasse, conveniente colore arboris illi eventui, quo a tenebris in lucem commeavit. Ovid. et *olea bicolor.* Taubmann.

Bicolor populus] Poëta capiendus, non de corona facta ex utraque populo, alba et nigra, sed tantum de alba. Roges: si *alba* tantum, qui *bicolor?* Audi Ovidium, qui de olea, 'Ponitur hic bicolor sinceræ bacca Minervæ.' Atqui olea non alba et nigra. Ergo ut Ovid. oleam vocat *bicolorem*, ita Maro populum. Et uterque capiendus de discrimine illo, quod est inter utramque faciem. Ita Petron. 'olivas in altera parte albas, in altera nigras.' Stat. præclare Silv. II. notans hoc discrimen dixit 'discolor umbra populus.' Ut Virg. Æn. VI. 'Discolor unde auri per ramos aura refulsit:' videlicet color dissidens in uno eodemque loco. In Pers. Sat. III. 'bicolor membrana' est, introrsum candida, extrorsum purpurea, aut lutea. Itaque, una et eadem membrana dicitur *bicolor:* quia Tibull. III. 2. 'Lutea sed niveum involvat membrana libellum.' Aut purpuream, quia Martial. XI. 5. 'Et

jam purpureis dat tertia nomina fastis.' Juvat etiam Servius, qui de Hercule: 'Cum ad Inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus cohærens, et capiti, abluit sudorem; pars vero exterior, propter Inferorum colorem, nigra permansit.' Demum Virgilii *bicolor*, idem est, quod Ovid. Met. x. 'acerque coloribus impar.' *Cerda.*

277 *Rependit*] Non hoc referas ad pendentes lemniscos; nam nulli in hac corona: tantum est honesta, et poëtica locutio. *Idem.*

278 *Sacer inplevit dextram scyphus*] Legitur in libris antiquis Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum adtulisse, quo utebatur in sacris: quod ne carie consumeretur, pice oblitum servabatur, cujus magnitudinem et religionem simul significat dicendo, 'Inplevit dextram sacer scyphus.' Scypho prætor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. Possumus et illud accipere, quod inter munera Deorum etiam pocula sunt. Sallustius, 'Hi sunt qui secundum pocula et alias res aureas, Diis sacrata instrumenta convivio mereantur.' *Servius.*

Et sacer inplevit dextram scyphus] *Sacer* ideo posuit, quia quibus sacrorum cura est, habent dicata numinibus vasa, quibus obsequia divina perficiunt. *Donatus.*

Et sacer inplevit dextram scyphus] In codicibus aliquot antiquis, legere est 'et dextram implevit sanctus scyphus.' Sed vulgata lectio receptior. *Pierius.*

Scyphus] Proprie: nam *scyphus* vas est Herculis. Plutar. in vita Alex. ad finem, σκύφον Ἡρακλέους, *scyphum Herculis.* Sen. in Epist. 'Alexandrum intemperantia bibendi, et ille Herculaneus ac fatalis scyphus perdidit.' Stesichorus loquens de Hercule, Σκυφίον δὲ λαβὼν δέπας ἔμμετρον ὡς τριλάγηνον Πίεν ἐπισχόμενος, τὸ ῥά οἱ παρέθηκε φόλος κεράσας: *Scyphum accepit, vas plenum, capaxque trium lagenarum, Bibit, exhausitque; quod et Pholus miscuit et præbuit.* Apud Eurip. Alcest. ipsemet Hercules meminit sui σκύφου. Affertur vero scyphus, quia, ut dicebam, vas capacissimum, et in secunda mensa et libationibus res fiebat poculis largissimis. *Cerda.*

279 *In mensam læti libant*] Hoc est, *date vina volentes.* Quæritur sane cur in mensam et non in aram libaverint? Sed apud antiquos inter vasorum supellectilem, etiam mensam cum aris mos erat consecrari, quo die templum consecrabatur; unde bene ait, 'In mensam læti libant,' quam constabat cum ara maxima dedicatam, ut alibi, 'Mensæque Deorum.' *Serv.*

Læti libant] Hoc est, *læti libant*, quod est *et volentis:* qui enim sacra numinibus solvit, nec invitus debet esse nec tristis. *Donatus.*

In mensam læti libant] Videlicet effusa aliqua parte vini e patera in mensam. Ex eodem more in Æn. I. dixit, 'in mensam laticum libavit honorem.' Et Sil. l. XI. 'ante omnes ductor honori Nominis augusto libat carchesia ritu. Cætera quem sequitur, Bacchique ex more liquorem Irrorat mensis turba.' Sed quæ ratio hujus moris? Quia veteribus mensa pro ara fuit, et sacrum quiddam. Inde, sicut Diis libabatur, ita et mensæ: ut apte hic Servius. Vide Scal. in Festum, et Lips. Antiq. Lect. l. III. Oppugnat posterior, imo ridet Macrobium interpretantem Virgilium, Sat. III. 11. secus, ac par est. Non ego moror Nascimbænum, atque Hortensium hærentes Macrobio. Porro mori huic annexus cottabus. Vel enim in mensam aliquid vini effundebatur, vel in pavimentum: si in mensam, dicebatur σπένδειν, et λείβειν, si in pavimentum, κοτταβίζειν. *Cerda.*

280 *Devexo Olympo*] Inclinato in noctem cœlo. *Servius.*

282 *Pellibus in morem cincti*] Aut in morem Herculis: aut certe secundum morem sacerdotum: aut quia Pan Deus Arcadiæ pelleus sit, unde Euander. *Idem.*

Pellibus in morem cincti] Hunc morem peto ab Eurip. Bacch. ubi in re sacra loquens de duobus senibus bacchantibus, Θύρσους ἀνάπτειν, καὶ νεβρῶν δορὰς ἔχειν, Στεφανοῦν τε κρᾶτα κισσίνοις βλαστήμασι: *Thyrsos ligare, et agnorum pelles habere, Et coronare caput hederaceis germinibus.* Sil. etiam l. III. sacra exhibet cum cinctione nebridis. Ergo, ut Bacchi ministri incincti nebride, ita credamus Sacerdotes Herculis usos λεοντῇ in ejus sacris: et *cincti* ait; nam hic habitus sacrorum. Stat. Silv. v. 'Verbera succincti formidavere Luperci.' *Cerd.*

Flammasque ferebant] In codicibus aliquot antiquis, *flammam* numero unitatis. *Pierius.*

Flammasque ferebant] Hæ quoque ex more sacrorum. Curt. de Alexandro l. III. 'Multis collucentibus facibus, patrio more, sacrificium Diis præsidibus loci fecit.' Ovid. Fast. III. 'Sæpe potens voti frontem redimita coronis, Fœmina lucentes portat ab urbe faces.' Stat. Theb. II. 'Centum ibi virgineis votæ Calidonides aris Actæas tibi rite faces, et ab arbore castra Nectent purpureas niveo discrimine vittas.' Apul. lib. extremo in re sacra: 'Ad manum dextram gerebat flammis adultam facem.' *Cerda.*

283 *Instaurant*] Integrant, et renovant. Varr. *Instaurare, quasi instar novare.* Itaque cautior Virgilius Valerio Arg. l. v. nam hic absolute, 'instaurant mensas.' Sed Virg. secundis tantum attribuit. Esse vero verbum sacrorum, liquidum ex Livio, qui sæpe attribuit sacris ludis, videlicet libris XXIX. XXXI. XXXVII. et sæpe alibi, ut et Tacitus. *Idem.*

Et mensæ grata secundæ Dona ferunt] Quia, ut dixi, una carnis fuerat, altera pomorum; *mensæ* autem *secundæ* quæ sunt alioquin gratæ. *Servius.*

Mensæ secundæ] Secundæ mensæ mentio sparsa apud plures scriptores. Sed præsertim videndus Ath. l. XIV. Græci nominant δευτέρας τραπέζας: et Ath. explicat verbo ἐπιδειπνῆσαι: quasi *iterum cœnare.* Inde est, ut etiam dicantur ἐπιδειπνίδες, quæ vox usurpata Martiali Epig. XI. 32. et τράπεζαι ἐπιδόρπιαι, et ἐπιδορπίσματα, atque etiam ἐπιφορήματα. Ab Platone (teste Athen.) dicuntur ἐπιτραπεζώματα. Natæ omnes istæ voces ab secundo loco, quo illatæ hæ mensæ. Intelligebant vero antiqui *secundæ mensæ* nomine cibos omnes delicatiores ex saccaro, aut melle (verius ex melle tantum; nam saccarum non ita in usu veterum) qui post quietem inferebantur ad gulam de novo excitandam; tum etiam omnis generis poma. Dulcia illa Græci vocant τρωγάλια, πέμματα, τραγήματα, Latini *bellaria.* Ath. observat, adeo gratas fuisse mensas secundas, ut a nonnullis non τράπεζαι δεύτεραι, sed absolute τράπεζαι dicerentur κατ' ἐξοχὴν, ut quæ sua suavitate tantum dici mensæ mererentur. Vide et de secundis mensis Plutar. in Cleomene. Ab uno, quod sciam, Martiali fit mentio tertiæ etiam mensæ: in loco enim advocato, ita ait: 'Has prima feret, alterave cœna, Has cœna tibi tertia reponet.' *Cerda.*

284 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Id est, reddunt exta. *Servius.*

285 *Salii*] *Salii* sunt, qui tripudiantes aras circumibant. Saltabant autem ritu veteri armati, post victoriam Tiburtinorum de Volscis. Sunt autem Salii Martis et Herculis; quoniam Chaldæi stellam Martis Herculem dicunt; quos Varro sequitur; et Tiburtes Salios etiam dicaverant. Quidam hos a saltu appellatos tradunt, quos alii a Numa institutos, ut arma ancilia portantes saltarent. Er-

go bene a saltu appellati; horum numerum Hostilius addidit: nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, et Quirinales, a Numa instituti; ab Hostilio vero Pavorii et Pallorii instituti. Habuerunt sane et Tusculani Salios ante Romanos. Alii dicunt Salium quendam Arcadem fuisse, qui Trojanis junctus hunc ludum in sacris instituerit: nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus Diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt Salios a Morrio rege Vejentanorum institutos, ut Alesus Neptuni filius eorum carmine laudaretur, qui ejusdem regis familiæ auctor ultimus fuit. *Idem.*

Salii] Scaliger ad Catull. Omnes (inquit) ludii et saltatores, qui ad cantum et tibiam in sacris ludunt, *Salii* et *Salisubsuli* dicuntur: ut hic *Salii* simpliciter sunt ludii ad sacra Herculis saltantes. Qui enim primi ἐνόπλιον ὄρχησιν, doctore Ænea, in Italia saltarunt, *Salii* dicti sunt. Quare frustra hic argutatur Macrobius, III. 12. dum quærit quare Salios Herculi attribuit Virgilius potius quam Marti. Itaque recte ὑμνῳδὸς *Salius* vertitur a vetere Glossario: unde et Virgil. dixit 'Salios ad cantum,' ut Propert. 'Pastor ad baculum.' Κατ' ἐξοχὴν autem Ludii Martis dicuntur *Salii*, et Mars ipse *Salisubsulus*, &c. Hæc ille. Vide et Turneb. XIII. 8. et Servium Dan. Fuere autem Saliorum duo chori: *senum*, qui tantum voce laudes Herculis exsequebantur: *juvenum*, qui gestu corporis facta ejus monstrabant. Lacedæmone vero tres erant chori: puerorum, juvenum, senum. De quibus Plutarch. Lycurgo. Ejusmodi autem στίχους ἐπὶ θυσιῶν ἡρακλέους *axamenta* vocabant. De quibus Festus, et in eund. Scaliger. Series autem Laborum Herculis affabre sculpta est in scuto Euryali apud Calabr. l. VI. *Taubmann.*

286 *Populeis, &c.*] Arbore quippe Herculea. Stat. Silv. III. de hoc Deo, 'Populeaque movens albantia tempora silva.' Inde Claud. dicturus laudes Herculis: 'Pone habitum, quo mollis amas, et frondis amatæ Linque nemus, mollique exsutus tempora lauro, Populea mecum carmen luctare sub umbra.' Theocrit. in Pharm. λεύκαν, id est, *populum*, dicit esse ἡρακλέος ἱερὸν ἔρνος, *Herculis sacram plantam.* Quin nulla alia ratio, cur magni Heroës (ut apud Horat. Od. II. 3. Teucer) populeas gestarent coronas, quam ad imitationem fortissimi Herois. Ergo, ut Bassarides, Satyri, Sileni ministri Bacchi coronabantur hedera, corymbis, pampynis: ut Gratiæ apud Martian. l. II. rosis; nam illæ ministræ Veneris, et rosa ipsa est Veneris; ut Cyrenenses (quod est apud Macrob. I. 7.) ficis, cum sacrum faciunt Saturno, quia ficus Saturni est: ita pari consecutione ministri Herculis populo Herculea. Tertull. vero complectitur omnes arbores sacras Herculi, in libr. de Cor. 'Hercules nunc populum capite præfert, nunc oleastrum, nunc apium.' *Cerda.*

Evincti tempora ramis] In codicibus aliquot antiquis, *et vincti* legitur, quod non ita placet. *Pierius.*

287 *Hic juvenum chorus, ille senum*] Neque quidem placet, quod in nonnullis codicibus *atque senum* legitur, admissa Servii distinctione. *Idem.*

288 *Laudes Herculeas, et facta ferunt*] Senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur: Juvenes et gestu corporis ejus facta monstrabant. Unde ibi immorandum est, 'Hic juvenum chorus;' ut Salii juvenibus conveniunt, carmina ad senes pertinent. Et bene *Senes* facta Herculis canunt, quorum ætas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam hic ab hominibus transiret ad Deos. Sane quæritur cur huic Deo operto capite sacrum fiat. Legitur

enim in libris antiquioribus his verbis, 'Mihi detecto vertice cuncti Sacrificant.' Id facit observatio ne quis in æde Herculis ejus habitum imitaretur. Signum enim ejus operto capite est. Constat autem ante adventum Æneæ in Italiam, aram Herculi consecratam, ab Ænea vero morem operiendorum capitum inductum, sicut ait, 'purpureo adopertus amictu.' *Serv.*

Ferunt] Alii, *ferant*, quod præfero. *Cerda.*

Prima novercæ Monstra] Bene, *Prima*: nam et alia omnia Junonis insidiis pertulit. Fabula autem hoc habet; Hercules natus est cum Iphiclo Amphitryonis filio: sed cum Juno duos serpentes immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus suo vagitu excitavit parentes: qui cum surrexissent, viderunt Herculem angentem manibus angues immissos ei novercalibus odiis. *Servius.*

Novercæ Monstra] Claud. de laudibus Herculis: 'datur inde novercæ Materies, gravibusque odiis augmenta ministrat, Quod vinci cœpisse pudet: mox improba binos In tua membra jubet, dum nasceris, ire dracones.' Pind. etiam Nem. I. loquens de Junone, πέμπε δράκοντας. *Cerda.*

Novercæ Monstra] Plaut. Amphitr. v. 1. Theocrit. in *Herculisco.* Mart. l. XIV. 'Elidit geminos infans, nec respicit, angues.' *Taubmann.*

Prima novercæ Monstra, &c.] Totidem fere verbis Statius Silv. III. 48. in Herc. Surrent. 'cum prima novercæ Monstra manu premeres, atque exanimata doleres.' Sidon. Epithal. Polem. 'Parvulus, hic gemino cinctus serpente novercæ Inscius arridet monstris, ludumque putando, Insidias, dum nescit, amat: vultuque dolentis Extingui deflet, quos ipse interficit, angues.' *Elidere* autem hoc loco est *suffocare* vel *occidere*, ut Nonius exponit. *Emmeness.*

289 *Eliserit*] Præfocaverit. Et hunc versum junge; unum est enim, *monstra* et *angues*. Servius.

Disjecerit urbe] In vetustis aliquot codicibus, *dejecerit* legitur. Sed majorem vim et impetum ostendit *disjecerit*. Pierius.

Disjecerit urbis] Legendum hic *disjecerit*, non *dejecerit*: et sic quoque partim ex veteribus libris, partim scriptorum auctoritate scribit apud Ovidium Nicolaus Heinsius Met. XII. 209. 'Nam certe valuit, vel cum Lyrnesia primus Mœnia disjeci:' ad quem locum eum vide. *Emmeness.*

291 *Trojamque*] Ut supra diximus, Trojam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos, et Esionæ nuptias, quam a ceto liberaverat, necato patre ejus Laomedonte. Sane Critici frustra culpant Virgil. quod, præsentibus Trojanis, Trojæ laudari introduxit excidium, non respicientes quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium est. Alii magis hoc in solatium Æneæ cantatum posse accipi tradunt: nam quod Herculi datur, Græcis aufertur, et potest obliteratus dolor videri præteritus, quando ad fatalem terram perventum est; sicut alibi ait Æneas, 'illic fas regna resurgere Trojæ,' ut ibi jam dixerat, 'salve fatis mihi debita tellus:' quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis. *Servius.*

Trojamque] Hom. Il. v. loquens de Hercule: Ἰλίου ἐξαλάπαξε πόλιν, χήρωσε δ' ἀγυιάς: *Ilii civitatem diripuit; viduavit vias.* Calab. etiam l. I. ait, expugnatam a Græcis Trojam, ἅμ' ἡρακλῆϊ δαΐφρονι: *una cum forti Hercule.* Cerda.

Œchaliamque] *Œchalia* civitas in Eubœa insula fuit, cujus Eurytus rex Iolem filiam Herculi denegavit, victori certamine sagittarum ante promissam, ideo quod eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule et Megæram uxorem, et ex ea filios inter-

emptos, quod factum fuerat Junonis instinctu. Unde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, eversa civitate, interemit Eurytum et Iolem sustulit. *Servius.*

Œchaliam] Ovid. Epist. 'Gratulor Œchaliam titulis accedere nostris.' Et de Pont. IV. 'Alcides capta traxit ab Œchalia' (laudem.) *Cerda.*

Ut duros mille labores] In Romano codice, *et duros*, quod non æque placet. *Pierius.*

Duros mille labores] A qualitate, *duros;* a quantitate, *mille.* Taubmann.

Mille] Pro multis. *Servius.*

292 *Rege sub Eurystheo*] Hujus asperrima imperia sustinuerat Hercules voluntate Junonis. Nam hoc est quod dicit, 'Fatis Junonis,' id est, voluntate: vel certe responsis, quæ Eurystheo in Herculem dederat: et quidam bono auspicio, 'Fatis Junonis,' positum volunt; hoc est, quam etiam Trojani gravem sustinent, ut Dei jubentur exemplo, qui tam multis ejus instinctu subjacuerit ærumnis: virtute tamen ad divinitatem pervenerit. *Idem.*

Fatis] Horat. 'fatalem laborem' dixit de Hercule Epist. II. 1. *Cerda.*

293 *Nubigenas*] De Ixione et Nube procreatos Centauros, superius diximus. Pindarus, ipsum, cum equas pasceret, incestasse eas, inde Centauros natos, dicit. *Servius.*

Nubigenas] De pugna Herculis contra Centauros pulchrum est Græcum Epig. l. IV. in Herculem vino captum. Οὗτος ὁ νῦν ὕπνῳ βεβαρημένος, ἠδὲ κυπέλλῳ, Κενταύρους νήφων οἰνοβαρεῖς ὄλεσεν: *Qui nunc est gravis somno et vino, Sobrius vicit ebrios Centauros.* Pausan. Heliac. prior. modum pugnæ adjungit; ait enim Herculem τοξεύοντα Κενταύρους: et in Lacon. meminit pugnæ singularis Herculis cum Orejo Centauro. *Cerda.*

Nubigenas] De Ixione et Nube procreatos. Etiam Æn. VII. 685. 'nubigenas Centauros dixit.' Ov. Met. XII. Fab. 5. 'ardescunt germani cæde bimembres.' *Taubmann.*

Bimembris] Mitto Stat. qui *bimembres* cum Poëta libris I. et XII. Silium l. III. Claudianum Ruff. VII. Cornificium indicatum a Macrob. VI. 5. et adduco aliorum flexus. Cic. Tusc. II. 'biformato impetu Centaurorum.' Manil. l. I. 'Mistas equo:' iterum; 'tergo pectus commissus equino.' Claud. Ruff. I. 'cognatis aptavit equis.' Stat. Theb. l. IV. 'duplex Hylæus.' Cic. ex Soph. Tusc. II. 'bicorporem manum,' id est, exercitum bicorporeorum. Demum Manil. de Capricorno, 'duplici formatus imagine.' Notetur locus Stat. Theb. l. IX. qui Centauris dat duplicem animam, equi unam, hominis alteram. *Cerda.*

294 *Hylæumque Pholumque*] Hylæum Theseus occidit. Pholus vero Herculem suscepit hospitio, eo tempore, quo ad pugnandos Centauros esset profectus. Lucanus: 'Hospes et Alcidæ magni Phole.' Unde apparet per poëticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. Alii Pholum non abhorrere a vera historia tradunt; Pholus enim, dum miratur sagittas Herculis, quibus tot Centauros interfecerat, una ex illis in pedem ejus decidit, cujus vulnere sanari non potuit. *Servius.*

Cresia mactas Prodigia, &c.] *Mactas*, bene ad leonem, quem interemit, refertur. Nam Cretensem taurum non mactavit: sed cum eum incolumem ad Eurystheum perduxisset, ille eum, licet flammas vomuisse dictus sit, inlectus pulchritudine, in Atticam regionem reliquit: qui cum Marathonem vastaret, a Theseo postea occisus est. Uno tamen verbo utrumque sæpe concluditur, aliquotiens una pars, ut: 'Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.' Alii *mactas*, ad Centauros sicut ad Leonem referri volunt. *Idem.*

Cresia Prodigia] Sic et Theoc. εἰδ. XXV. leonem Nemæum vocat τέρας:

et eundem Panasis, βεμβινήταιο πελώρου. Taurus ideo prodigiosus, quia flammivomus. Lib. IV. Epig. inter labores Herculis: Ἐκ Κρήτης δὲ πυρίπνοον ταῦρον. Fuit vero hic taurus in urbe Cnosso. Paus. Heliac. priorib. inter labores Herculis, καὶ τὸν ἐν Κνωσσῷ ταῦρον. Sed Poëta generatim Cretam maluit. Servius verba Poëtæ refert ad leonem, non ad taurum, ἀτόπως. Ratio illius, quam omitto, nulla est: nam fabulæ liberæ sunt. Neque etiam quadrant Cressia prodigia cum leone Nemæo ex distantia locorum. Præterea, Marathonius taurus, quem Theseus interfecit, nihil ad Cretam. Est enim Maratho in Achaia. Itaque, alius est taurus Herculis, alius Thesei: ille in Creta interfectus, hic in Attica; quod clare scribit Isocrat. attingens res Thesei in encomio Helenæ. *Cerda.*

295 *Prodigia*] Hanc vocem duci a verbo *prodico*, certum ab Tullio de Nat. II. ubi ait: 'Ostendi, monstrari, portendi, prodici: ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur:' Itaque legendum in Tullio *prodici*, non *prædici.* Idem.

Nemea sub rupe] Nemea silva est vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem, qui Lunæ filius et invulnerabilis dictus est. *Nemeæ* autem anapæstus est. Nam et *Ne*, et *me* breves sunt. *Servius.*

Nemea sub rupe leonem] In Romano codice, *Nemea* legitur. Sed enim Servius *Nemeæ* legendum ostendit, quia *Nemeæus* derivativum sit: Apud Græcos tamen utrunque reperitur ὁ νέμεος, καὶ ὁ νεμεαῖος, ut observatum a Grammaticis. Est etiam in Romano codice, *semensa*, pro *semesa* errore illo familiari. *Pierius.*

Leonem] Hunc leonem a Chimæra uno partu editum et Sphingem auctor est Hesiod. ἡ δ' ἄρα σφίγγ' ὀλοὴν τέκε καδμείοισιν ὄλεθρον, Ὄρθῳ ὑποδμηθεῖσα, νεμειαῖόν τε λέοντα, Τόν ῥ' Ἥρη θρέψασα, διὸς κυδρὴ παράκοιτις, Γούνοισιν κατένασσε νεμείης πῆμ' ἀνθρώποις, Ἔνθ' ἄρ' ὅγ' οἰκείων ἐλεφαίρετο φῦλ' ἀνθρώπων. Κοιρανέων τρητοῖο νεμείης—ἀλλὰ ἑ ἶς ἐδάμασσε βίης ἡρακληείης. *Germanus.*

Nemea sub rupe leonem] Ferunt fabulæ, latuisse leonem hunc in antro. Ergo, *sub rupe*, id est, in antro rupis. Stat. Silv. l. III. 'et formidatus Nemees ager;' quia ab antro leo excurreret in vicina arva, et l. IV. 'Nemees frondentis alumnus.' Sen. in Fur. 'Nemeæ timor:' et in Œt. 'Nemæi mali: Nemæa pestis.' Pind. quoque huic feræ dat ἄλσος. Sicut Euripid. in Furent. Διὸς ἄλσος ἠρήμωσε λέοντος. Paus. Heliac. prior. τὸν λέοντα ἐν Νεμέᾳ. Theoc. εἰδ. XXV. Νεμέου θηρός. Hesiod. Theog. Νεμειαῖον λέοντα. Sed quidem Val. pro interprete Virg. est; nam quod hic *sub rupe*, ille clare *antrum*, cum ait l. VIII. 'Talis ab Inachiis Nemeæ Tirynthius antris.' Atque etiam Pausan. Corinth. ubi ait, videri suo adhuc ævo Nemei leonis σπήλαιον, *antrum:* et Theocrit. εἰδ. XXV. ubi, Θηρίον, αἰνολέοντα, κακὸν τέρας ἀγροιώταις, Κοίλην αὖλιν ἔχοντα Διὸς Νεμέοιο παρ' ἄλσος: *Feram, sævum leonem, malum monstrum agricolis. Cavum domicilium habentem in nemore Jovis Nemæi.* Digna sunt, quæ legantur duo Epigrammata Anthol. l. V. Initium primi μηκέτι ταυροβόροιο. Alterius: ἐκ Νεμέης ὑλέων. *Cerda.*

296 *Stygii tremuere lacus*] Id est, Inferni, quo tempore descendit ad rapiendum Cerberum. *Servius.*

Tremuere lacus] *Tremor* aquarum est. Græci illis dant ταραχήν: et Hom. ταράσσεται πόντος: et Ov. in Can. epist. 'Ut mare fit tremulum, tenui cum stringitur aura.' Ergo, Virgil. ita aquis dedit humanum affectum, ut non recederet a proprietate illarum. *Cerda.*

Janitor Orci] Multus est in his Sen. in Furente. In Poëta est ἐξήγησις. Nam ideo *lacus tremuere*, quia Cerberus. Pausan. in Hel. prior. τὸν κύνα τοῦ ᾅδου, inter labores Herculis reponit. Et in Arcad. loquens de Eu-

rystheo ex vet. Poëta: Εὖτέ μιν εἰς Ἀΐδαο πυλάρταο προὔπεμψεν Ἐξ Ἐρέβους ἄξοντα κύνα στυγεροῦ Ἀΐδαο: *Tunc, ipsum indomiti demisit in atria Ditis, Colla canis traheret furvi quo Regis ab aula.* Idem.

297 *Ossa super recubans*] Aut ad terrorem dictum est: aut certe illud est quod suprà diximus Cerberum esse terram, quæ corpora sepulta consumit. Nam inde *Cerberus* dictus est quasi κρεοβόρος. Alii pueriliter volunt a Cerbero Amphiarai ossa consumi, qui hiatu terræ secundum fabulas descendit ad Inferos. *Servius.*

Ossa super recubans semesa] De Cerbero similiter Statius Theb. l. III. 'Illos ut cæco recubans in limine sensit Cerberus, atque omnes capitum subrexit hiatus, Sævus et intranti populo: jam nigra tumebat Colla minax, jam sparsa solo turbaverat ossa.' Ut autem hoc loco 'semesa ossa,' sic apud Sil. l. VI. 'semesa jacebant Ossa solo informi:' et *semesa viscera* apud Ovid. Met. VI. 664. 'si possit, reserato pectore, diras Egerere inde dapes, semesaque viscera gestit.' qui locus e vett. Codd. nitori pristino est restitutus ab Nicolao Heinsio; nam ante eum perperam legebatur: 'demersa viscera.' *Emmeness.*

Semesa cruento] *Semensum* non dicimus, sicut nec *ensum:* nam *esum* facit et *comesum.* Servius.

298 *Nec te ullæ facies*] *Facies*, id est, species, more suo, vel periculorum vices multæ, ut, 'Nova mi facies,' &c. 'Quæ scelerum facies;' subauditur tamen *terruere.* Idem.

Ullæ facies] Quæ stabulantur in aditu Inferorum, Æn. VI. Vel, periculorum vices. *Taubmann.*

Non terruit ipse Typhoëus Arduus, arma tenens] Et hoc poëtice. Nam si interemit Centauros, quemadmodum etiam Gigantum interfuit prælio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? Ergo *Non terruit*, pro *non terreret* vel *terruisset*, ut sit, 'Nec te Typhoëus ipse terreret.' *Servius.*

Typhoëus] Ὁ τυφωεύς. De formatione talium vide Indicem Erythr. *Taubmann.*

299 *Non te rationis egentem*] Liptotes figura. Nam minus dixit, et plus intelligimus: hoc enim dicit, Prudentissimum te non circumvenit. *Servius.*

Rationis egentem] Ab Lucret. credo, qui l. IV. 'præstat rationis egentem.' Ab his alii. Nam Manil. l. II. 'rationis eget.' Stat. Theb. l. III. 'rationis egebit:' et l. I. flexu alio, 'rationis inops.' Hom. ἀμηχανῶν. Vulgus Græcorum, ἀπορίαν, διαπορίαν. Statius transfert ad res alias, ut cum ait l. V. 'egentem sanguinis ensem:' et I. 'nec stirpis egemus,' id est, sumus nobiles. Cui in V. opponit directe, 'Obscurum proavis, et priscæ lucis egentem.' *Cerda.*

Rationis egentem] Consternatum, de statu mentis dejectum, et consilii inopem, ἀμηχανοῦντα, q. d. *Hydra* λέρνας μυριόκρανος te non expavefecit, neque consternavit: ut notat Turneb. XXIV. 26. et 40. *Taubmann.*

300 *Lernæus anguis*] Id est, Hydra. *Servius.*

Lernæus] Ab palude, ubi hic anguis. Eurip. in Herc. ὕδραν ἕλειον, quasi dicas *hydram palustrem.* Cerda.

Turba capitum] Et est talis figura, qualis 'Munera nec sperno,' aliis amphibolia videtur; *Si: non te Lernæus turba egentem capitum anguis, remanet rationis egentem ordinaveris remanet Lernæus t. c. e. a. sic est, non eguisti ratione cum te Lernæus anguis circunstetit capitum turba. Præter hæc quæ Herculem hoc loco Poëta fecisse memoravit, alia facta Herculis hæc sunt: superatus aper Erymanthius; post cerva; item Stymfalides aves, quæ alumnæ Martis fuisse dicuntur, quæ hoc periculum regionibus inrogabant, quod cum essent plurimæ volantes, tantum plumarum de se emittebant, ut homines et animalia necarent, agros et

semina omnia cooperirent. Inde ab Augea Elidensium rege rogatus, bovilia, quæ stercore animalium congesto, pestilentiam tam suis quam vicinis regionibus creaverant, immisso Alfeo flumine, repurgavit, et regionibus salubritate reddita, ipsum regem, negata sibi mercede, interemit; inde equos Diomedis Thracis, qui humanis carnibus vescebantur, abduxit; inde ad Hippolytæ cingulum petendum perrexit, eamque, ablato cingulo, superavit. Ad Geryonem autem, sicut jam supra dictum est, navi ænea navigavit, tergo leonis velificans, ibique primum Orthrum canem, Echidnes filium, peremit; deinde Eurytiona pastorem, Martis filium; novissime Geryonem, cujus abduxit armenta. Item ad Hesperidas perrexit, et Anthæum filium terræ victum luctatione necavit. Inde in Ægypto Busiridem necavit, qui advenientes hospites immolare consueverat; post Prometheum Jovis imperio in Caucaso monte religatum, occisa sagittis aquila, liberavit: Acheloum etiam fluvium, qui se propter Deianiram Œnei filiam certando cum Hercule in formas varias commutabat, mutatum in taurum, avulso ab illo cornu, victoria cedere compulit: post Lycum regem, qui, se apud Inferos constituto, Megaram uxorem ejus tentaverat, reversus peremit, propter cujus necem Juno ei insaniam misit, et uxorem necavit ac filios, qui post receptam sanitatem cum expiationem parricidii ab Apolline petisset, nec ab eo responsa meruisset, ira concitus cortinam ipsam et tripodem Apollinis sustulit; ob quod iratus Jupiter, eum Omfalæ servire præcepit. Cujus finis humanitatis talis fuit: cum Deianiram conjugem per fluvium, in quo Nessus Centauros commeantes transvehebat, etiam Hercules transvehere vellet, ausus est Nessus occulte Deianiaram de stupro interpellare; quod cum Hercules agnovisset, Nessum peremit, sed Nessus moriens Deianiram monuit, ut sanguinem suum exceptum servaret, et si quando advertisset Herculem altera fœmina delectari, sanguine ipso vestem inlitam marito daret, per quam vindicari possit. Sed Deianira, cum audisset maritum Iolen Euriti Œcaliensis amare filiam, vestem tinctam Nessi sanguine, Lichæ servo dedit ad eam perferendam, qui cum Herculi in Œta occurrisset, munus uxoris tradidit; quam cum ille Jovi sacrificaturus induisset, tanto corporis ardore correptus est, ut, non invento remedio, pyram construi juberet, donatisque Philoctetæ sagittis, peteret ab eo, ut cremaretur; quo facto, inter Deos relatus est. *Servius.*

Turba capitum] In Græco Epig. l. IV. πουλικάρηνον ὄφιν: et in alio, πολυαύχενον ὕδρην. Eurip. in Herc. μυριόκρανον, et παλιμβλαστῆ ὕδραν. Plato in Euthydemo, et Pausan. Corint. de eadem, πολλὰς κεφαλάς. Horat. Od. IV. 4. hanc numerositatem expressit verbo *crevit:* ut etiam Ovid. 'nec profuit hydræ Crescere.' Idem statim aliter, 'geminasque resumere vires.' Sen. Œt. 'Hydram centum anguibus:' et in Furen. 'numerosum malum.' Arnob. l. I. 'multiplicium capitum superavit, compescuitque natrices.' Mart. IX. 104. 'fœcundam hydram.' Propert. usus numero multitudinis II. 24. 'Lernæas hydras.' Euripid. in Hercul. certo, sed magno numero, ἑκατογκεφάλου ὕδρας, ubi dat centum capita; explica, multa: nam idem in Bacch. πολύκρανος δράκων. His omnibus nescio quid altius 'turba capitum.' Ait Paus. Corinth. ex quopiam, vere huic monstro unum caput fuisse; sed a Pisandro Poëta data multa capita, quo et fera terribilior, et carmina sua plus dignitatis habere viderentur. Et quidem Aratus Phænom. tantum dixit, ὕδρης κεφαλῇ. *Cerda.*

Circumstetit] Quia *turba.* Idem omnino, quod Sen. Œt. 'Centum anguibus vallatus.' Et est sensus: Non te

premi sivisti, non es pavefactus. *Id.*

301 *Salve*] Hic *Salve* sic dictum est ut alibi, *Sis felix.* Hic divus fidius solus dicitur, quod solus fidem fecit se Jovis filium. *Servius.*

Vera Jovis proles] Nullus enim humano sanguine procreatus tanta perficeret. *Idem.*

Decus addite divis] Eodem plane sensu Horat. Od. II. 19. de Ariadna relata in cœlum, 'Fas et beatæ conjugis additum Stellis honorem.' Eadem phrasi Stat. Theb. III. 'decus addere.' Val. Arg. IV. de Iside, 'jam Divis addita.' Auson. Mosell. 'magnoque honor additus amni.' Notat Germ. Herculem ab Luciano dici μέτοικον, id est, παρέγγραπτον, quasi cooptatum in Deorum numerum. *Cerda.*

302 *Dexter adi*] Id est, propitius. *Servius.*

Dexter adi] Cur Poëta *dexter?* quia dextra omnia propitia et fausta. Interpres Aristophanis in Equit. ad verba illa, καὶ τῶν θεατῶν ὅστις ἐστὶ δεξιὸς, explicat, δεξιὸς, ἀγαθὸς, εὔνους ἡμῖν: *Dexter, bonus, benevolus nobis.* Sic Juvenal. Sat. x. 'dextro Jove.' Ovid. Trist. v. 4. 'dextro Apolline.' Plut. in vita Arati, Ἀπόλλωνα ὑπερδέξιον. Et uni imprimis Herculi datum hoc: nam Virgil. hic, 'dexter adi.' Pers. Sat. II. 'Dextro Hercule.' Horat. Sat. II. 6. 'Amico Hercule.' Contra Dii sinistri, aut lævi, de quibus locutus Arnob. l. IV. 'Dii lævi sinistrarum regionum sunt præsides, et inimici partium dexterarum:' et Virg. 'Numina læva.' *Cerda.*

Pede secundo] Omine prospero. *Servius.*

Pede secundo] Omine prospero: ita Æn. X. 'Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.' *Taubmann.*

303 *Super omnia Caci, &c.*] Id est, hoc factum laudant ultra omnia. Et sic est dictum, ut est, 'Et te super omnia dona Unum oro.' Et bene quantum ad ipsos pertinet, rem majorem et sibi utiliorem servare post omnia: quia ita sæpe fit, ut ea, quæ in præsenti aguntur, fabulis omnibus postea addantur, et quæ expetierant potiora videantur ignotis, et fides habeatur illis quæ audierant, et his quæ viderant. *Servius.*

305 *Consonat omne nemus strepitu*] Adnecto his Pind. Olymp. X. ἀείδετο δὲ πᾶν τέμενος τερπναῖσι θαλίαις, τὸν ἐγκώμιον ἀμφὶ τρόπον: *Personat totum nemus jucundis conviviis, laudatorium in modum:* et Pyth. I. πάντα δὲ χοροὶ παρθένων, λυρᾶν τε βοαὶ, καναχαί τ' αὐλῶν δονέονται: *Chori virginum circumquaque, lyrarumque clamores, et strepitus tibiarum volutantur:* et Calabrum, qui l. IV. post celebratum convivium Deorum ita canit: ἐπετέρπετο δ' οὔρεα πάντα, Καὶ ποταμοὶ, καὶ θῆρες, ἰαίνετο δ' ἄφθιτος αἰθὴρ, Ἄντρα τε χείρωνος περικαλλέα, &c.: *lætabantur montes omnes, Et fluvii, et feræ, exultabat et immortalis æther, Atque etiam perpulchra Chironis antra.* Cerda.

Collesque resultant] Ammian. l. XIX. 'Resultabant altrinsecus exortis clamoribus colles.' Indicatur hoc verbo, quid sit Echo; est enim vocis resultantia. Plato in Phædro: καὶ οἷον πνεῦμα, ἤ τις ἠχὼ ἀπὸ λείων τε καὶ στερεῶν ἀλωμένη, πάλιν, ὅθεν ὡρμήθη, φέρεται: *Ac veluti aër et Echo a levibus solidisque repulsa corporibus, eodem, unde venerunt, iterum reflectuntur.* Idem.

306 *Divinis rebus Perfectis*] Forte ab Lucret. l. I. 'solemni more sacrorum Perfecto.' Simile et Theocritus εἰδ. XXV. Τὼ δ' εἰς ἄστυ, λιπόντε κατ' αὐτόθι πίονας ἀγροὺς, Ἐστιχέτην: *Illi vero in urbem, relictis ibi agris pinguibus, Ibant.* Idem.

307 *Obsitus ævo*] Ætate involutus, ut Terentius ait, 'Annis pannisque obsitus.' Nonnulli *obsitum*, quasi insitum et obsessum et possessum tradunt. *Servius.*

309 *Varioque viam sermone levabant*] Sermocinando enim viæ tædium tol-

litur, et tempus fallitur. Sen. de Brevit. vitæ c. 9. 'Sermo, lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit: pervenisse se ante sciunt quam appropinquasse.' Publ. Syrus: 'Comes facundus in via pro vehiculo est.' Apul. Met. l. I. 'Simul jugi, quod insurgimus, asperitudinem fabularum lepida jucunditas levigabit:' et noster supra Ecl. IX. 64. 'Cantantes licet usque (minus via lædat) eamus:' ad quem locum vide quæ diximus. *Emmeness.*

310 *Facilesque oculos fert omnia circum*] Physici dicunt ex vino mobiliores oculos fieri. Plautus, 'Faciles oculos habet:' id est, mobiles vino. Hoc etiam Mecænas in Symposio, ubi Virgilius et Horatius interfuerunt, cum ex persona Messalæ de vino loqueretur, ait: 'Idem humor ministrat faciles oculos, pulcriora reddit omnia, et dulcis juventæ reducit bona.' *Servius.*

Facilesque oculos] Verus et proprius habitus hospitis qui omnia avide lustrat. Apage hinc Servianum commentum de ebrietate. Quod dico de habitu hospitum, propius ad rem. Silius l. XII. de Annibale capto deliciis Bajarum, 'Stagnorum, terræque simul miracula lustrat.' Et de eodem ingrediente Capuam l. XI. 'Exin victor ovans sedato pectore tandem Spectandis urbis tectis, templisque serenos Lætos circumfert oculos, et singula discit.' Cæterum ab Nostro Manil. l. I. 'Circumfert tacitos oculos, vultumque per orbem.' Quæ de oculorum mobilitate scripsit Cælius III. 28. cuivis in promptu sunt. Sed cur ibi desideratur Aristot. qui Problem. sect. VII. quæst. 8. εὐκινητότατον ὁ ὀφθαλμός: *oculus res mobilissima.* In Græco etiam Epig. est πολυστρέπτους ὀπωπάς. Et Nonn. lib. XIX. dixit, ὀφθαλμοὺς ἐλέλιξεν ἀλήμονας: *vibravit vagos oculos:* et l. X. στροφάδας ὀπωπὰς, quasi *versatiles.* Euripid. Elect. ὄμμασι τροπαίοις, *oculis versatilibus.* His omnibus oppone ἀπλανὲς ὄμμα, ut loquitur Nonnus libro trigesimo primo. *Cerda.*

311 *Capiturque locis*] Delectatur, id est, uno loco diutius retinetur. *Servius.*

312 *Exquiritque*] Ita garrulæ ætati gratam præbet occasionem plura fabulandi. Vide Macrob. VII. 2. *Taub.*

313 *Romanæ conditor arcis*] Conditor Pallantei, ubi nunc palatium est: quod non est re vera arx, sed tenet omnium rerum principatum. Et hic subtiliter videtur significare, Romam initium ab Euandro ducere. *Servius.*

Romanæ conditor arcis] Propter Palatium, ubi regiam suam Euander condidit. Rem aperient verba Dionys. l. I. Omitto enim alios. Ergo ille: 'Faunus Arcadas, quorum numerus erat exiguus, magna cum humanitate excepit, ipsisque de suo agro dedit, quantum voluerunt. Arcades vero, ut Themis divino furore correpta ipsos monuerat, collem a Tyberi non longe distantem delegerunt, qui nunc fere in ipso urbis Romæ meditullio est situs. Atque juxta collem istum ædificarunt parvum pagum, quem temporis progressu ad tantam magnitudinem fata provectura erant, quantam nulla alia urbs, aut Græca aut barbara, esset adeptura.' Et paullo post: 'Nunc Palatium a Romanis dicitur.' Tu Justinum leges l. XLIII. *Cerda.*

314 *Hæc nemora indigenæ Fauni*] *Indigenæ*, id est, inde geniti, αὐτόχθονες. Et sciendum secundum Hesiodi Theogoniam primo Deos genitos; inde hemitheos; post heroas; inde homines innocentes; ultimo sceleratos: quem et hic nunc ordinem servat. Sane sicut supra dictum est, Faunus Pici filius dicitur, qui a fando, quod futura prædiceret, *Faunus* appellatus est, quorum etiam responsa ferebantur. Hic Faunus habuisse filiam dicitur Omam, castitate et disciplinis omnibus eruditam, quam qui-

dam, quod nomine dici prohibitum fuerat, Bonam Deam appellatam volunt. Hos Faunos etiam *fatuos* dicunt, quod per stuporem divina pronuntient: quidam *Faunum* appellatum volunt eum, quem nos *propitium* dicimus. *Servius.*

Indigenæ] Id est, *αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς*, terrigenæ sive *aborigines*, qui non sunt e stirpe adventitia: quales se censebant Athénienses, Arcades, Thessali, &c. Vide Turn. VII. 14. et XIII. 8. *Taubmann.*

Nymphæ] Dryadas capio, quæ semper mistæ Faunis et Satyris. De iisdem cape Statium Theb. VI. ubi in luco quodam constituit, 'Nymphas, Faunorumque greges.' Sic Ge. I. 'Ferte simul Faunique pedem, Dryadesque puellæ.' Versus ipse factus ad imitationem Lucret. l. IV. 'Hæc loca Capripedes Satyros, Nymphasque tenere Finitimi memorant.' *Cer.*

Gensque virum] Agrestes hic divinitus describuntur, ait Scaliger III. 2. cum enim primum in cavis arboribus et speluncis habitarent, sobolemque ibi educerent, dicti sunt inde procreati. Vide Adag. 'E quercu genitus:' et Lucr. l. V. *Taubmann.*

315 *Truncis, et duro robore nati*] Hoc figmentum ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manebant: qui cum exinde egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati. *Servius.*

316 *Quis neque mos, neque cultus erat*] Id est, nullam sui curam habebant. Alii ad animum referunt, ut Sallustius, 'Indocti incultique.' Alii ad morem, hoc est, qui neque legibus aut imperio cujusquam regebantur; quia mos est lex quædam vivendi, nullo vinculo adstricta; hoc est, lex non scripta. Sed hic *cultum*, legem, imperium, dictum volunt: alii *mores* pro legibus; veluti, 'Moresque viris et mœnia ponet,' et 'Veterisque Dei se more tenentem.' *Idem.*

Quis neque mos, &c.] De hoc ævo Manilius l. I. 'Nam rudis ante illos nullo discrimine vitæ In speciem conversa operum ratione carebat.' *Cerd.*

Nec jungere] In aliquot antiquis, *neque* particula ea ter repetita: 'queis neque mos, neque cultus erat, neque jungere tauros.' Sunt tamen qui *nec* monosyllabum tertio loco malint. *Pierius.*

317 *Conponere opes*] Reservare, ordinare. *Servius.*

Conponere opes] Est, quod Ovid. ait, 'nec quærere norant, nec parta tueri:' h. e. in diem vivebant. *Taub.*

Parcere parto] De die, inquit, vivebant, nec inventa servabant. *Serv.*

318 *Rami, atque asper victu venatus alebat*] Cognato quodammodo victu alebantur: aut venatu montium, aut arborum ramis: hinc enim ali debent ex arboribus nati. *Idem.*

Sed rami] Ita in ævo rudi, de quo Max. Tyr. dissert. XI. *αἱ τροφαὶ τοῖς ἀνθρώποις φηγοὶ καὶ ὄγχναι· καὶ διὰ τοῦτο ἐπεφημίσθη φέρειν ἡ γῆ τοὺς καρποὺς αὐτομάτως*: *Victus erant fagi et pyri: inde ortum, ut terra diceretur ferre sponte sua fruges.* Ovid. 'Contentique cibis, nullo cogente, creatis, Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant, Cornaque, et in duris hærentia mora rubetis, Et quæ deciderant patula Jovis arbore glandes.' *Cerda.*

Venatus alebant] Non minus cibo hoc, quam superiore, explicata ævi illius ruditas: ut ab Ammian. l. XIV. 'Victus universis caro ferina est, lactisque abundans copia, qua sustentantur, et herbæ multiplices: et, si quæ alites capi per aucupium possunt.' *Idem.*

319 *Primus*] Quasi et alius venerit e cœlo, sed primus in Italiam venit. *Servius.*

Ab ætherio venit Saturnus Olympo] Hoc dicit secundum poëticum morem. Nam Saturnus rex fuit Cretæ, quem Jupiter filius bello pepulit.

Hic fugiens ab Jano rege, qui urbem habuit ubi nunc Janiculum est, susceptus est, qui regnabat in Italia: quem cum docuisset usum vinearum et falcis, et humaniorem victum, in partem est admissus imperii, et sibi oppidum fecit sub clivo Capitolino, ubi nunc ejus ædes videtur, qui postea suum repetivit imperium. Ex hoc et Saturnalia, ut essent memoralia vitæ quam Saturnus docuerat, qua die simili et promiscuo victu utuntur servi et liberi. Ideo autem in æde ipsius ærarium Saturni, quod ibi potissimum pecunia servaretur, eo quod illi maxime credatur. *Idem.*

Olympo] Immo e Creta venit: sed ob vitæ integritatem dictus est cœlo descendisse. Vide Lactant. I. 13. *Taubmann.*

320 *Arma Jovis fugiens*] Adduco verba Ennii in Euemero: 'Post hæc deinde Saturno data est sors, ut caveret, ne filius eum regno expelleret. Ille, elevandæ sortis, atque effugiendi periculi gratia, insidiatus est Jovi, ut eum necaret. Juppiter, cognitis insidiis, regnum sibi denuo vindicavit, ac fugavit Saturnum. Qui, cum jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, vel necandum, Juppiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.' Janus apud Ovid. 'Hac ego Saturnum memini tellure receptum.' Saturnus ipse apud Prudent. 'Sum Deus, advenio fugiens, præbete latebras, Occultate senem, gnati feritate tyranni Dejectum solio.' *Cerda.*

321 *Is genus indocile*] Pro *indoctum.* Nam *indocile* est quod penitus non potest doceri: *indoctum,* quod nondum didicit. Hos autem dicit esse compositos: unde apparet quia *indocile* dixit pro *indoctum.* Hoc autem est quod dicit Cicero in primo Rhetoricorum, 'Feros adhuc homines magni cujusdam viri oratione compositos.' *Servius.*

Dispersum montibus altis] Fuit hæc vita mortalium ante urbes conditas. Hom. interp. in Iliad. XXIII. οἱ παλαιοὶ νομαδικῷ χρῶντο βίῳ, οἰκίας μηδέπω κτώμενοι: *utebantur veteres erratili vita, cum carebant domibus.* Quod vero Virgil. prædicat de Saturno, hoc Pausan. de Phoroneo Inachi filio Corinth. qui ἀνθρώπους συνήγαγε πρῶτον ἐς κοινὸν, σποράδας τέως καὶ ἐφ' ἑκάστοτε οἰκοῦντας: *dispersos ante homines, et seorsum habitantes, in unum locum compulit.* Et de Theseo in Attic. qui Athenienses ἤγαγεν ἐς μίαν πόλιν. Et quidem de Theseo etiam Plutarch. *Cerda.*

322 *Legesque dedit*] Atqui dixit, 'haud vinclo, nec legibus æquam:' sed intelligimus Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperaverunt, ut jam ita per naturam sine legibus viverent. Hunc sane Deum et leges recipere et legibus præesse docet antiquitas; nam ideo et acceptæ a populo leges in ærario claudebantur, quoniam ærarium Saturno dicatum erat, ut hodieque ærarium Saturni dicitur. *Servius.*

Latiumque vocari Maluit] Bene *Maluit.* Nam et *Saturnia* dicta est: ut, 'et nomen posuit Saturnia tellus.' Et Virgilius *Latium* vult dici, quod illic Saturnus latuit fugiens Jovem. Fabula nota est, quod Saturnus filios suos de Ope genitos voraverit, cum audisset a filio se regno esse pellendum; et quod ei uxor, nato Jove, lapidem pro infante obtulerit devorandum. Varro autem *Latium* dici putat, 'quod latet Italia inter juga Alpium et Apennini.' Quidam ferunt a Latino dictum *Latium,* alii ipsum *Latinum,* a Latio. *Idem.*

324 *Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt*] Veteres codices fere omnes legunt 'aurea quæ perhibent:' nempe, sæcula fuere sub illo rege, quæ perhibent aurea. In aliquot vero codicibus, quod non ita placet, legere est 'aureaque perhibent illo

sub rege fuisse Sæcula.' Sed vulgata lectio, *aureaque, ut perhibent*, magis doctis omnibus adridet. *Pierius.*

Aurea quæ perhibent] Fabric. e Mss. l. *Aurea, quæ perh.* Quomodo aliquoties etiam citat Helenius. *Taubm.*

Aurea sæcula] Constare hæc sæcula 'meliore metallo' dixit Claud. VI. Hon. Per *aurum* indicantur ævi hujus virtutes. Symmach. cum blandimento Principum x. 21. 'Credimus igitur, his remotis, ad regnum suum rediisse virtutes. In ditionibus parsimonia, in senatu ordo retinebitur: nec se ostentabit opulentia semper bonis infirma temporibus.' Loquitur videlicet cum respectu ad ævum aureum, in quo hæ virtutes. *Cerda.*

325 *Sic placida populos in pace regebat*] Ut merito aurea sæcula crederentur. *Servius.*

In pace] Est hoc prope singulare ἐγκώμιον vitæ aureæ. Nam de hoc ævo Ovid. 'Mollia securæ peragebant otia gentes.' De eodem Auctor Octaviæ: 'humanum genus Non bella norat, non tubæ fremitus truces, Non arma gentes.' Et Claud. de Cons. Theod. 'Nonne vides ut nostra soror Clementia tristes Obtundat gladios?' Iterum: 'Exultat cum Pace Fides.' Arat. Phænom. inter notas ævi hujus: Οὔπω λευγαλέου τότε νείκεος ἠπίσταντο, Οὐδὲ διακρίσιος περιμεμφέος, οὐδὲ κυδοιμοῦ: *Nondum perniciosam tum litem noverant, Nec disceptationem contentiosam, nec seditionem.* Cerda.

326 *Decolor ætas*] Vitiosa, quæ decoloraret veteres mores. In omni enim vitioso corpore inest pessimus color. Et alludit ad naturam metallorum, quam cernimus discolorem: nec immerito; supra enim dixerat 'Aurea secula:' ideo nunc dixit 'Ætas decolor,' id est, aurea et ferrea, sicuti Hesiodus dicit. Sane *decolor ætas*, quis ante hunc? *Servius.*

Decolor ætas] Unum est causa alterius. Erat ætas *decolor*, id est, vitiato colore, quia *deterior*, id est, detrito colore. Sic Ovid. Trist. l. IV. 'Decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.' Id est, vitiato erat colore Rhenus. Detritio autem maxime colorem vitiat ac deformat. Itaque *decolor*, non est sine colore, sicuti neque ἄχροος Græcis: sed tam Græcus quam Latinus explicat sua voce deperditum et deformatum colorem. Ita Hippoc. lib. de Aër. Loc. et Aq. conjungit synonymice ἀχρόους καὶ ἀῤῥώστους, *decolores et infirmos* homines. Ovid. Pont. III. 2. 'Araque, quæ fuerat natura candida saxi, Decolor affuso tincta cruore rubet.' *Cerda.*

Decolor ætas] Sic Ovidius Heroid. Epist. IX. 3. 'Fama Pelasgiadas subito pervenit in urbes Decolor et factis inficianda tuis:' et Jul. Capitolinus: 'decolorare famam.' Sil. Ital. l. XI. 'patrias paullatim decolor artes Exuit.' *Emmeness.*

327 *Belli rabies*] Contra Pacem ævi aurei. Eleganter vero *rabies* de bello. Claud. III. Hon. 'Martis rabies.' Sil. l. V. 'belli rabiem.' Ammian. l. XVI. 'Barbara feritate certaminum rabiem undique concitante:' et l. I. 'subcrescentis rabiem belli.' Horat. Od. I. 15. 'jam galeam Pallas, et ægida, Currusque et rabiem parat.' *Cerda.*

328 *Tum manus Ausonia, &c.*] Omnes terræ habitatores, aut indigenæ, aut advenæ, aut convenæ, aut incolæ sunt. *Indigenæ* sunt inde geniti, ut idem de Faunis dixit: *advenæ* de uno loco venientes; ut Saturnus: *convenæ* de diversis; ut Ausones et Sicani: quamvis quidam *Ausones* cognominatos ab Ausone Ulyxis et Circes filio dicant. Sicani autem, secundum nonnullos, populi sunt Hispaniæ, a fluvio Sicori dicti. Lucanus: 'Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis.' Hi, duce Siculo, venerunt ad Italiam, et eam tenuerunt, exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis, quos ante pepulerant, insulam

vicinam Italiæ occupaverunt: et eam Sicaniam a gentis nomine, Siciliam vero a ducis nomine, dixerunt: quanquam Thucydides dicat de Sicilia Italum regem venisse, et ab eo esse Italiam appellatam. Alii sic distinguunt *Sicanæ*, et subjungunt, *Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.* Semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venisse dicuntur; at Italia plura nomina habuit; dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Vitalia. *Servius.*

Tum manus Ausonia et gentes] In Romano codice *Ausonia.* Ausoniam vero putat Verrius dictam ab Ausonio rege, Ulyssis filio, ex Calypso; qui primus partem eam tenuerit, ubi Beneventum et Cales: deinde paulatim sic dicta sit tota Italia, quæ ab Alpibus includitur. Quod vero paulo infra, non procedere ait Servius, quod a Livio traditum est, 'Tybrin dictum ab Albano rege Tyberino,' suppetias Livio fert Varro, dum is quoque 'Tybrin a Tyberino Silvio, Albanorum rege, quod is in eo extinctus sit,' dictum asserit. Alii leg. 'Tum manus Ausoniæ.' *Pierius.*

Et gentes venere Sicanæ] De his alibi dictum. At Dionysius tradit, Arcades omnium Græcorum primos, Ionio emenso, in Italiam colonos misisse. Hinc ajunt Œnotrum cum Aboriginibus, XVII ætates ante excidium Iliense, cum Peucetio fratre, classe in Italiam transmisisse. Junioris Lycaonis is fuit filius, quintus a Phoroneo, qui omnium primus in Peloponneso regnarit, ut quidam prodidere. *Hort.*

Sicanæ] De Sicanis Myrsilus Lesb. de Orig. Italiæ: 'Italiam coluere Græci, Arcades, Veneti, Ligures, Ardeates, Rutuli, Siculi.' Marlian. in Topograph. I. 9. 'Urbem Romam in Occidenti ad Tyberim conditam centum et viginti stadiis a mari distantem Siculos primum inhabitasse constat.' *Cerda.*

329 *Et nomen posuit*] Deposuit. Etenim, ut in primo dictum est, pro temporum et locorum diversis rationibus, a novis colonis aut regibus, a quibus invicem pulsi fuere, nomen mutatum fuit, Italia, Œnotria, Ausonia, Hesperia, Saturnia, &c. *Hort.*

330 *Inmani corpore Thybris*] Hic Tuscorum rex fuit, qui juxta hunc fluvium pugnans cecidit: et ei nomen imposuit; vel, ut quidam volunt, a Glauco Minois regis filio occisus est. Alii volunt istum ipsum regem latrocinatum esse circa hujus fluminis ripas: et transeuntibus crebras injurias intulisse. Unde Tybris quasi ὕβρις dictus est, ἀπὸ τῆς ὕβρεως, id est, ab injuria. Nam amabant majores, ubi aspiratio erat, θ ponere. Alii Tyberim Jani et Camasenæ filium ibi in bello periisse tradunt: Varro Tyberim a Tyberino quodam rege Latinorum, quod ibi interierit, dictum tradit. Alii, ut supra diximus, volunt eos, qui de Sicilia venerunt, Tybrin dixisse a similitudine fossæ Syracusanæ, quam fecerunt per injuriam Afri et Athenienses juxta civitatis murum. Nam quod Livius dicit, ab Albano rege Tyberino Tybrin dictum, non procedit: ideo quia etiam ante Albam Tybris dictus invenitur. Sed hic Alexandrum sequitur, qui dicit Tyberinum Capeti filium venantem, in hunc fluvium cecidisse, et fluvio nomen dedisse. Nam et a Pontificibus indigitari solet. *Servius.*

Thybris] Duo dicit, et vocatum fluvium prius Albulam, et deinde a Tybri rege Tybrim. Messala Corvinus in lib. de progenie Augusti: 'Tyberinus in Albula flumine demersus mutavit fluvio nomen, Tyberi deinceps nuncupato.' Dionys. Antiq. l. I. eadem; tantum addit, immersum regem prælio juxta commisso. Eadem Cato de Originib. adjicit, nomen Albulæ datum huic fluvio ab Janigenis. Demum id ipsum Sextus

Pompejus, Plin. III. 5. Ovid. Fast. l. I. et Varro Ling. Lat. l. IV. qui ait, fluvium fuisse sepulcrum Tyberini. *Cerda.*

331 *Post Itali*] Etiam Euander se Italum dicit. *Servius.*

332 *Albula nomen*] Antiquum hoc nomen a colore habuit. *Idem.*

333 *Me pulsum patria*] Aut, ut diximus supra, propter patricidium: aut certe oraculorum necessitate compulsum. *Idem.*

Me pulsum] Non sua culpa patria caruisse, sed fatorum, demonstrat: quæ, ut ipse dicit, sunt insuperabilia. *Donatus.*

Pelagique extrema sequentem] Id est, aut per extrema pelagi actum: aut, ut dicunt quidam, 'per pelagus extrema sequentem:' ut *Pelagi* adverbium sit, aut pro *in pelago*, aut 'pelagi pericula.' *Servius.*

Pelagique extrema] Me navigationem in longinquas et ultimas terras procul domo parantem: ut *pelagi extrema* audiamus extremas et longissime remotas ejus partes. XXIV. 40. *Turnebus.*

334 *Fortuna omnipotens, et ineluctabile fatum*] Secundum Stoicos locutus est, qui nasci et mori fatis dant; media omnia, fortunæ. Nam vitæ humanæ incerta sunt omnia: unde *et* miscuit, ut quasi plenum ostenderet dogma. Nam nihil tam contrarium est fato quam casus: sed secundum Stoicos dixit. Alii 'fortuna omnipotens, propter fugam et exilium: 'ineluctabile fatum,' idcirco, ut se sceleris et parricidii crimine purgaret. *Servius.*

Fortuna omnipotens] Erat hic seges amplissima evagandi: sed ego tantum quasdam veluti auctorum notulas. Fortuna a Tullio pro Marcel. dicitur 'rerum omnium domina,' A Menand. *πάντα κυβερνῶν, στρέφων, σώζων, gubernans omnia, rotans, servans.* A Plin. II. 7. *Numen.* Ab Horat. Od. I. 35. *Diva.* Ab Actio apud Non. *domina.* Sen. Agam. 'Regum casus fortuna rotat.' Vide an *omnipotens*, quæ humana omnia ludibunde. Nam apud Horat. ludit 'insolentem ludum.' Græcus Poëta de illa, *μερόπων τυραννεῖ.* Aristotel. dixit, mortalia omnia esse *τύχης παίγνιον, ludibrium fortunæ.* Ab illo accepit Simocatta, qui Hist. IV. 13. Alexandrum Mag. vocat *τύχης παίγνιον.* Curt. l. III. 'omni ratione potentior fortuna.' Sallust. Jugurth. de illa, *regit.* Sic et Græci *βασίλειαν* vocant, et *βασιλεύουσαν.* Plutar. de audien. Poët. illi dat *δύναμιν ἰσχυράν.* *Cerda.*

Ineluctabile fatum] Hoc etiam illustro brevibus Notulis. Hom. Odyss. *οὐ θεῶν τρέπεται νόος.* Nonnus l. XXV. *ἀτρέπτου λίνα μοίρης.* Eurip. Alcest. *τύχα δυσπάλαιστος.* Pausan. Attic. *ἀλλ' οὐδεὶς πόρος ἐστὶν ἀνθρώπῳ παραβῆναι τὸ καθῆκον ἐκ τοῦ θεοῦ.* Plutar. de consol. ad Apoll. *ταῖς μοίραν οὐκ ἔστιν ἐκφυγεῖν.* Soph. Elect. *ἀνήνυτον οἶτον κακῶν*: et Antig. *μοιριδία δύνασις δεινά.* Pind. Olymp. I. ait *ἄταν* vinci non posse. Calab. de Jove l. XI. *οὐ γάρ τι μετατρέπεται νόος αἰνός.* Nonn. l. XL. *ἀκαμπέα νήματα μοίρης.* Max. Tyr. dissert. 30. *ἄτρεπτον ἐπικεκλωσμένον.* Plutar. de Poët. audien. *ἀφύλακτον*: et in vita Lysand. *ἀφευτὸν τὸ πετρωμένον* Aristid. Hymn. in Jovem, *ἄφυκτος εἱμαρμένη.* Joseph. Bell. Judaici, VII. 3. eandem *εἱμαρμένην* vocat *ἀμήχανον*, et quam nemo potest *διαφυγεῖν*: et cap. 10. *ἄφυκτον οὖσαν*, scilicet *εἱμαρμένην.* Majore incremento loquitur cap. 12. *οὐ δυνατὸν ἀνθρώποις τὸ χρεὼν διαφυγεῖν, οὐδὲ προορωμένοις.* Ait, videlicet, non posse homines effugere fatum, etiamsi præviderint, et providerint. Itaque nulla satis providentia. Latinos nolui in hac Nota, quia nullus finis. *Cerda.*

335 *Matrisque*] Q. d. Non solum, Fortuna impulit, Fatum protrusit, Apollo præcepit, sed et mater mea, quæ Dea et vates fatidica est, jussit. *Taubmann.*

Egere] Coëgerunt, ut quasi ostendat initium. *Servius.*

336 *Carmentis nymphæ monita*] Matris Euandri, quæ Nicostrate dicta est. Sed ideo *Carmentis* appellata a suis, quod divinatione fata caneret; nam antique vates *Carmentes* dicebantur; unde etiam librarios, qui eorum dicta perscriberent, *Carmentarios* nuncupatos. Alii hujus comites Porrimam et Postvortam tradunt, quia vatibus et præterita et futura sunt nota. Alii etiam Tyburtem dictam. *Nymphæ* autem, maritæ dicit: nam Græce *νύμφη*, Latine *sponsa* dicitur. Hæc autem non vere Nympha fuit, sed vaticinatrix. Alii *Nympham* ideo dictam, quoniam qui res Arcadum scripserunt, tradunt sex fœminas ibi fuisse, quæ *Nymphæ* vocarentur, in queis et *Carmentem:* proprio ergo vocabulo, non epitheto poëtico, usus est. *Idem.*

Carmentis nymphæ] Etymon hujus vocis consectatur Plutarch. *ἐν ῥωμαϊκ. τὴν δὲ καρμένταν, οἶμαι, εὐάνδρου μητέρα λέγουσιν οὖσαν, ἐλθεῖν εἰς ἰταλίαν ὀνομαζομένην θέμιν· ὡς δ' ἔνιοι, νικοστράτην, ἐμμέτρους δὲ χρησμοὺς ᾄδουσαν, ὑπὸ τῶν λατίνων καρμένταν ὀνομάζεσθαι· τὰ γὰρ ἔπη κάρμινα καλοῦσιν· οἱ δὲ μοῖραν ἡγοῦνται τὴν καρμένταν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο θύειν αὐτῇ τὰς μητέρας. Ἔστι δὲ τοῦ ὀνόματος τὸ ἔτυμον, ἐστερημένη νοῦ, διὰ τὰς θεοφορήσεις· ὅθεν οὐ τὰ κάρμινα τῇ καρμέντῃ τοὔνομα παρέσχεν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπ' ἐκείνης ἐκλήθη, διὰ τὸ τοὺς χρησμοὺς ἐν ἔπεσι καὶ μέτροις ἐνθουσιῶσαν ᾄδειν*: nimirum Carmentam, ut mente carentem, ut insanam vatem Sibyllam, et Cassandram furentem, Maro supra. *Germanus.*

Auctor] Scilicet oraculorum. *Serv.*

337 *Monstrat et aram*] Aut quam Euander matri fecit extinctæ: aut *aram* pro monumento: aut ideo *aram*, quia ibi sepulta est, et post excessum dea credita. Hæc ara juxta portam, quæ primo a Carmente *Carmentalis* dicta est: post *Scelerata*, a Fabiis ccc. sex, qui, per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi. *Idem.*

338 *Carmentalem portam*] Plutarch. in Cam. *καρμεντὶς πύλη·* et *καρμεντάλια* in Romu. quæ mulieres agitabant, quod putarent *καρμένταν μοῖραν εἶναι κυρίαν τῆς ἀνθρώπων γενέσεως.* *Germanus.*

340 *Vatis fatidicæ*] Bene addidit *fatidicæ:* nam *vatem* et poëtam possumus intelligere. Ut solum, plenum non erat. Ergo tale est, ut illud in Sallustio, 'In tugurio mulieris ancillæ.' Non quia mulieris, statim et ancillæ; si autem ancillæ, statim et mulieris. *Servius.*

Cecinit quæ prima] Quia postea etiam Sibylla. *Servius.*

Cecinit quæ prima] Magnum argumentum quod Dea fuerit et fatidica: cum prima cecinerit Æneadas futuros magnos, et Pallanteum futurum nobile. *Donatus.*

341 *Nobile Pallanteum*] Futurum scilicet, sicut et *Æneadas:* ad sequens enim Romanorum retulit tempus. *Servius.*

Et nobile Pallanteum] In Romano codice, legitur *nomine:* veluti dixerat 'Carmentalem Romano nomine portam.' Sed omnino *nobile* magis placet, ob antiqua tot eo de loco monumenta. *Pierius.*

342 *Lucem*] Qui postea a Romulo asyli nomen accepit. *Donatus.*

Asylum Rettulit] Postquam Hercules migravit e terris, nepotes ejus, timentes insidias eorum quos avus adflixerat Athenis, sibi primi Asylum, hoc est, templum misericordiæ, conlocarunt, unde nullus posset abduci: quod etiam Statius dicit, ut, 'Herculeos fama fundasse nepotes.' Ideo ergo ait, 'Quem Romulus acer Asylum.' *Servius.*

343 *Rettulit*] Hoc est, fecit ad imitationem Atheniensis Asyli: quod ideo Romulus fecit, ut haberet advenas plures, quibus conderet Romam. Juvenalis, 'Et tamen ut longe repe-

tam, longeque revolvam Nomen, ab infami gentem deducis Asylo.' Sane hoc non ad Euandri personam adplicatur, quod ipse Æneæ retulerit. *Id.*

Gelida monstrat sub rupe Lupercal] Sub monte Palatino est quædam spelunca, in qua de capro *luebatur*, id est, sacrificabatur: unde *Lupercal* dictum nonnulli putant. Alii quod illic lupa Remum et Romulum nutrierit. Alii (quod et Virgilius) locum esse hunc sacratum Pani, Deo Arcadiæ: cui etiam mons Lycæus in Arcadia est consecratus; et dictus *Lycæus*, quod λύκους, h. e. lupos, non sinat in oves sævire. Ergo ideo et Euander Deo gentis suæ sacravit locum, et nominavit *Lupercal*, quod præsidio ipsius numinis, lupi a pecudibus arcerentur. Sunt qui dicant hunc Panem: alii Deum bellicosum: alii Liberum patrem; eo quod capro ei fit divina res, qui est hostia Liberi propria. In hujus similitudinem intecti cultores ejus, cui Lupercalia instituta sunt, quia Deus pastoralis est: nam Remum et Romulum ante urbem conditam Lupercalia celebrasse, quod quodam tempore nuntiatum illis sit latrones pecus illorum abigere, illos togis positis cucurrisse, cæsisque obviis, pecus recuperasse, id in morem versum ut hodieque nudi currant. Nonnulli propter sterilitatem hoc sacrum dicunt a Romulo constitutum, ideoque et puellæ de loro capri cæduntur, ut careant sterilitate et fœcundæ sint: nam pellem ipsam capri veteres *februum* vocabant. *Idem.*

Lupercal] Unde *luperci* et *lupercalia* dicuntur. *Donatus.*

344 *Parrhasio dictum Panos de more Lycæi*] Ordo est, 'Monstrat Lupercal Panos Lycæi dictum de more Parrhasio:' id est, ostendit Lupercal Panos Lycæi dicatum ex more Arcadico. Nam *Parrhasia* Arcadia est. *Servius.*

Dictum] Dicatum, consecratum. *Id.*

Panos Lycæi] *Hujus Panos*, genitivus est Græcus: et *Panos Lycæi* sic dictum est ut 'Iovis Olympici, Apollinis Delfici.' *Idem.*

Panos Lycæi] Sophocl. in Elect. τοῦ λυκοκτόνου θεοῦ ἀγορὰ λύκειος· et Æsch. in ἑπτά· καὶ σὺ λύκει' ἄναξ, λύκειος γενοῦ στρατῷ δαΐῳ· quamvis alii ad Apollinem referri malint, qui et λύκειος dicebatur a poëtis, et Æschylo in Agam. ὀτοτοῖ λύκει' ἄπολλον, sub persona Cassandræ, διὰ τὸ ἐν λυκίᾳ τῇ πόλει τιμᾶσθαι αὐτὸν, ἢ διὰ τὸ λύκον αὐτῷ ἱερὸν εἶναι, ἢ, ὅ γε κρεῖττον, διὰ τὸ λυκόφως ποιεῖν τῆς νυκτὸς ὑποχωρούσης· quamvis et fortasse ad Panem illud Æschyli, in ἑπτὰ, referri satius sit, cum pauculis post versibus, invocata quoque Diana, Apollinem disertis verbis inclamet chorus: ὦ φίλ' ἄπολλον, κόναβος ἐν πύλαις, &c. quod alioqui superfluum videretur, si tam vicinis et propinquis clausulis bis eundem Deum appellaret. Non omittendum autem sæpe Jovis Lycæi a Pindaro mentionem fieri, ut eo loco, ὅσα τ' ἀρκάσ' ἀνάσσων μαρτυρήσει λυκαίου βωμοῦ ἄναξ· ubi sola diphthongi differentia in penultima hæc vox distinguitur. *Germanus.*

345 *Sacri monstrat nemus Argileti*] *Sacri*, execrabilis. Sane Argiletum, quasi *argilletum*, multi volunt a pingui terra: alii a fabula. Nam Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Euandro hoc non sciente socii intellexerunt, et Argum necarunt. Cui Euander et sepulcrum fecit, et locum sacravit: non quod ille merebatur, sed hospitalitatis caussa. Bene autem in hac re Euander immoratur, et docet caussas ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo *Argiletum* ab Argo illic sacrato et sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus. Alii Danaën cum duobus filiis Argo et Argeo, quos de

Fineo habuit, venisse in Italiam, et locum, ubi nunc Roma est, tenuisse; ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco nomen dedisse. Alii Argiletanam portam appellari, quod eam Cassius Argillas sive fecerit sive refecerit, quod ibi Cassius, post Argillus, bello Punico primo sit interfectus ob turbulentam et seditiosam naturam. Alii quod Argillus senator post Cannense prælium suaserit a Pœnis pacem postulari, ideo in senatu carptum, domumque ejus dirutam, et locum *Argiletum* appellatum. Quidam dicunt, cum Capitolii, ubi nunc est, fundamenta jacerentur, caput humanum, quod *Oli* diceretur, inventum; quo omine sollicitatos conditores, misisse ad Tusciam ad aruspicem illius temporis nominatum, qui jam indicaverat Argo filio suo, tributum fataliter esse, ut is locus orbi imperaret, in quo illud caput esset inventum. Obvii igitur Argo hi qui missi erant, ubinam esset pater interrogaverunt; qui cognita causa itineris eorum, omne responsum patris prodidit, monuitque ut caverent, ne ab eo interrogatione deciperentur. Sed cum legati ad eum pervenissent, et de significatione inventi capitis quærerent, volens ille dominatum orbis patriæ suæ potius adscribere, interrogavit *anne hic*, suum locum ostendens, *invenissent:* illis negantibus, suspicatus proditum esse responsum, quæsivit an quenquam obvium fecissent: illis simpliciter confitentibus occurrisse sibi juvenem, tunc aruspex, conscenso equo, sequutus Argum occidit eo loco ubi nunc Roma est, a cujus cæde *Argiletum:* quamvis hæc historia etiam de alio nomine sæpe celebrata sit. *Servius.*

Argileti] Varr. Ling. Lat. l. IV. '*Argilethum* sunt qui scripserunt ab Argo, seu quod is huc venit, ibique sepultus sit: alii ab *argilla*, quod ibi hoc genus terræ.' De duplici loco ita dicto, disertim Fab. Pictor de Orig. Italiæ l. I. 'Subsidens septem collibus campus Argeus dictus est ab Argo Euandri hospite, et comitibus Argivi Herculis, qui ad Euandrum venerunt, et in Saturnia subsederunt. Hinc extrema Argiletha dicuntur. Superior Argilethus dicitur in principio vici Thusci sub Cælicolo, inter circum Maximum et Aventinum, ubi lethum Argi simul et sepulcrum est. Imus vero Argilethus est, ubi Janus Quadrifrons, qui et Vertumnus, in fine vici Thusci, ad radices Capitolii in foro Boario, ubi Saturniæ vestigia.' Ab Argiletho *tabernæ* illæ *Argilethanæ* celebratæ Martiali. *Cerda.*

346 *Testatur locum*] Jurat non sua culpa jura hospitii esse violata; vel in testimonium ducit nomen loci, vel detestatur. *Servius.*

Et letum docet hospitis Argi] In codicibus aliquot legere est, *et mortem docet.* Sed magis placet *letum*, ut perstet in nominis adlusione de Argileto. Quamvis non ignoro esse, qui ab *Argola* quodam, viro non ignobili, qui fuerit ibi sepultus, locum dictum velint. Alii ab *argilla*, quod ibi id genus terræ affatim fuerit. *Pierius.*

Letum Argi] Conjunxit carmine superiore *Argilethum*, dissolvit in hoc, 'lethum docet hospitis Argi.' Ita dissolvit Mart. l. I. 'Argi nempe soles subire lethum.' Et l. II. 'Argique lethum multus obsidet sutor.' *Cerda.*

Argi] Qui ex hospite factus est inimicus: unde non erat pudendum, si hospitem talem interemisset, qui hospitalis religionis oblitus fuisset. *Donatus.*

347 *Tarpejam sedem*] Prolepsis: duo hæc enim nomina postea monti indita sunt. *Servius.*

Ducit] Ostendendo, non autem ambulando: nam senex ardua non ascendisset vespertino tempore. *Don.*

Aurea nunc] *Nunc* ad utrumque per-

tinet, et ad *aurea* et ad *Tarpejam sedem.* Nam Tarpeja sedes dicta est a Tarpeja virgine: cum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, et Tarpejo cuidam dedisset arcem tuendam, filia ejus Tarpeja aquatum profecta in hostes incidit: quam cum hortarentur ad proditionem arcis, illa pro præmio poposcit ornatum manuum sinistrarum, id est, armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa solverunt. Nam scuta, id est, sinistrarum manuum ornatum, super illam jacientes, eam vita privarunt; quæ illic sepulta, Tarpejæ sedi nomen imposuit. *Serv.*

Aurea nunc, olim, &c.] Eodem hoc argumento pene Propert. lib. suum IV. inchoavit sub his verbis: 'Hoc quodcunque vides, hospes, qua maxima Roma est, Ante Phrygem Æneam collis et herba fuit.' Tale quid et apud Nasonem Met. VIII. de Philemonis tugurio in templum verso: 'Illa vetus, dominis etiam casa parva duobus Vertitur in templum: furcas subiere columnæ, Stramina flavescunt, aurataque tecta videntur, Cælatæque fores, adopertaque marmore tellus.' *Germanus.*

Aurea nunc] Vere, *aurea:* nam, ut cætera sileam, in solam inaurationem Capitolii supra *duodecim millia talentorum* impensa sunt, quæ nobis sunt *septuagesies bis centena millia Philippæorum*, sive, *septem milliones*, et quod excedit. De quo vide mihi J. Lipsium Admirandis Rom. III. 5. item Propert. IV. 1. *Taubmann.*

349 *Relligio*] Id est, metus, ab eo quod mentem religet, dicta religio. *Servius.*

Jam tum relligio pavidos, &c.] Jam tum, hoc est, quum esset locus ille humilis atque desertus, jam habuit numen, eratque illic, quod terreret accedentes, et his incuteret horrorem, maxime rusticanis, qui pavore naturali omnia metuunt, et universa formidant. *Donatus.*

350 *Dira*] Magna, admirabilis: ut, 'An sua cuique Deus fit dira cupido?' *Servius.*

Dira religio] Δεισιδαιμονία. *Religio* sæpissime est horror, qui nos quasi ligatos tenet. Vide Herald. ad Arnob. *Taubmann.*

350 *Jam tum silvam*] In Romano, *silvas.* In quibusdam aliis, *jam jam silvam.* Sed *jam tum* magis omnino placet. *Pierius.*

Saxum] Sic appellatur Capitolium. *Servius.*

Saxum] Tarpejum. *Taubmann.*

351 *Hoc nemus*] Bene ubique *Nemus* dixit, nam tunc ædificia non erant. *Servius.*

352 *Quis Deus*] Dubitando *quis Deus*, adfirmat Deum esse. *Idem.*

Habitat deus] Nihil dici signatius poterat. Designat enim ναὸν, id est, *templum*, quod dictum παρὰ τὸ ναίειν, *ab habitando.* Sic passim apud Græcos οἶκοι θεῶν pro templis, et Latini *domum* dicunt, et *ædem.* Itaque præclare Arnob. l. VI. 'Apollo hic habitat, in hoc manet Hercules, illo Summanus.' Iterum de re consimili loquens: 'Si simulacra hæc omnia Superorum sunt imagines Numinum, ergo et in cœlo habitare dicendus est Deus talis,' &c. Claud. de VI. Cons. Hon. loquens de monte Palatino, 'Exultatque habitante Deo.' Signate Eurip. Hecub. Ἅδης ᾤκισται, ab domo. Sed οἶκον etiam pro templo accipit Cyrillus Alex. in c. I Mich. numer. 4. unde et κατοικεῖν de Deo cum scribit, κατοικεῖ μὲν οὖν ὁ ὕψιστος οὐκ ἐν γε τοῖς ἐκ λίθων ναοῖς, ἢ χειροποιητοῖς τεμένεσι: *Habitat igitur altissimus non in templis lapideis, aut lucis manu factis.* Et Servator Christus Matth. XXIII. Ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. *Cerda.*

Ipsum Credunt se vidisse Jovem] In hoc scilicet nemore. Sane ad illud alludit, quod primi dicuntur Jovi templa et rem divinam fecisse: Æacus enim primus in Arcadia templum

constituisse dicitur: nec enim longe sunt a monte Olympico; unde eos dicit Jovem vidisse: et quod ipsi sunt *προσέληνοι*, id est, ante Lunam creati, ut ait Statius, 'Arcades astris, Lunaque priores:' licet dicat Sallust. Cretenses primos invenisse religionem: unde apud eos natus fingitur Jupiter. *Servius.*

Arcades ipsum Cred. se vid. Jovem] Consentit cum Servio Arcades *προσελήνους* vocante locus ille Apollonii l. IV. *οἷοι δ' ἔσαν ἀρκάδες ἀπιδανῆες, Ἀρκάδες, οἳ καὶ πρόσθε σεληναίης ὑδέονται Ζώειν φηγὸν ἔδοντες ἐν οὔρεσιν.* Ubi interpres: *ἀριστοτέλης ἐν τῇ τεγεατῶν πολιτείᾳ φησὶν, ὅτι βάρβαροι τὴν ἀρκαδίαν ᾤκησαν, οἵτινες ἐξεβλήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρκάδων ἐπιθεμένων αὐτοῖς, πρὸ τοῦ ἐπιτεῖλαι τὴν σελήνην, διὸ καὶ κατωνομάσθησαν προσέληνοι· τινὲς δέ φασιν ἐνδυμίωνα εὑρηκέναι τὰς περιόδους, καὶ τοὺς ἀριθμοὺς τῆς σελήνης, ὅθεν καὶ προσελήνους τοὺς ἀρκάδας κληθῆναι, ἀρκὰς γὰρ ὁ ἐνδυμίων.* *Germanus.*

353 *Nigrantem*] *Nigrantem* vocat, quam Hom. *κυανέην*, et tempestates cientem. Notetur etiam, Poëtam hujus vocis, qua tamen crebro utitur, primam, nisi hic, semper extendere: quamvis in *Niger* pr. brevis sit natura. *Taubmann.*

354 *Ægida concuteret*] Hic distinguendum: nam ægida, id est, pellem Amaltheæ capræ, a qua nutritus est, in sinistra Jupiter tenet. Sane Græci poëtæ turbines et procellas *καταίγιδας* appellant, quod hæc mota faciat tempestates. Ergo *Nigrantem*, tempestatem commoventem. *Servius.*

Ægida concuteret] De Ægide obvia notitia. Omitto. Attende strepitum verborum, quibus fulminantem Jovem notat, ut Sil. l. XII. 'Ægida turbato quatientem in prælia mundo.' Iterum de eodem: 'Ægida commoveat nimbos, flammasque vomentem.' Præclare ista Poëtæ. Minutius quippe distribuens, ita ait: 'Juppiter, cum Hammon dicitur, habet cornua; et, cum Capitolinus, tum gerit fulmina: et cum Latiaris, cruore perfunditur.' Vide, ut Jovi obsidenti Capitolium dentur fulmina. Nam poëtæ in mentione Jovis Capitolini inducunt fulmina et tonitrua, ut Martialis Epig. LIX. et Prop. l. IV. 'Tarpejusque Pater nuda de rupe tonabat.' *Cerda.*

Dextra, nimbosque cieret] Et de dextra fulmina commoveret: nam modo *nimbos* pro fulminibus posuit, quæ dextra jacit. Ægidis autem concussio commovet pluvias. Ergo 'Concuteret ægida,' atque per eam nimbos moveret. *Servius.*

355 *Disjectis oppida muris*] Unum Jani, aliud Saturni, jam tunc vetusta. *Idem.*

356 *Monumenta virorum*] Hoc sermone ostendit etiam Saturnum virum fuisse. *Idem.*

357 *Hanc Janus pater*] Janus in Janiculo habitavit, qui quod una navi exul venit, in pecunia ejus ex una parte Jani caput, ex altera navis signata est. *Idem.*

Hanc Janus, &c.] Vide Macrob. I. 7. et Varr. De Ling. Lat. l. IV. et ibidem Scaligerum. *Janiculum* autem erat oppidum in regione transtiberina. *Taubmann.*

Janus pater] Servii sententiam, 'in Jani pecunia ab una parte navim fuisse signatam, quoniam navi exul venerat,' destruit Macrob. Sat. I. 7. ubi de Jano loquens, sic ait: 'Servavit et in hoc Saturni reverentiam, ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex una quidem parte sui capitis effigies, ex altera navis exprimeretur, quo Saturni memoriam in posteros propagaret.' Ergo non *quia Janus exul venerat*, ut vult Servius, sed *Saturnus.* Verum felicius navis hujus symbolum, quia, ut Plutarchus in *Ῥωμαικοῖς*, etiam Janus, Euander, et Æneas mari in Italiam venerunt, de arca Noë interpretatur Samuel Bochartus Phaleg. I. 1. Ipsum vero nummum, qui æneus est, et quem mihi suppeditavit V. Cl.

Theodor. Ryckius, J. U. D. et Hist. ac Eloq. Professor, hic subjicio. *Em.*

Hanc Saturnus condidit arcem] In codicibus aliquot antiquis, *arcem*, non *urbem*, legas: quod est historiæ propius: nisi *urbem* dictum sit ad amplificationem et honestiorem rei nuncupationem: sive ad id respexerit, quod Roma inde *κατ' ἐξοχὴν urbs* appellata est. *Pierius.*

358 *Janiculum huic, &c.*] Arnob. l. I. 'Janus Janiculi conditor, et civitatis Saturniæ Saturnus auctor.' Minutius: 'Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium, et urbem Saturniam de suo nomine: et Janiculum Janus ad memoriam uterque posteritati reliquerunt.' Janiculum trans Tyberim situm Dionys. scribit l. v. Appian. Civ. I. id nomen tribuit colli uni ex septem Romanis, *τὸν λόφον τὸν καλούμενον ἰάνουκλον*. De altero ita legitur in fragmentis Origin. quæ exstant Catonis nomine: 'a quo Saturnia olim, ubi nunc Capitolium, et ab ea late Saturnia terra.' Itaque, urbicula hæc Saturnia est, quæ deinde dicta Capitolium, consentiente etiam Dionys. qui l. II. per initia: 'Ad collem alterum, qui nunc Romæ habitatur, tum Saturnium ab incolis, nunc a Romanis Capitolium appellatum.' Sed redeo ad verba Catonis, in quibus ille primo allusit ad versum Ennii, 'Saturnius illi Nomen erat; de quo late Saturnia terra.' Deinde ex ejus verbis videtur posse intelligi, nomen hoc datum proximo oppido, et hinc in Italiam reliquam manasse. *Cerda.*

359 *Dictis*] Dubium est, nomen sit *dictis*, an participium. *Servius.*

Ad tecta subibant] *Ad tecta subibant*, inquit, non *tecta subibant*, ut ingredi; sed jam ut propiores fieri viderentur. *Donatus.*

Tecta] Nullum cadit temere Virgilio verbum. Noluit *domum, ædes*, aut aliud simile, sed *tecta*, ut meram paupertatem exprimeret, quasi nihil aliud esset in eo tugurio, quam tectum, et tota regia tantum non sub dio esset. Infra quoque, 'angusti subter fastigia tecti:' quia 'res inopes Euandrus habebat.' et hic, 'Pauperis Euandri.' Iterum, 'Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma.' *Cerda.*

360 *Passimque armenta videbant*] Quæ post mortem Caci passim nullo timore vagabantur. *Servius.*

361 *Romanoque foro*] Romanum forum est, ubi nunc rostra sunt. Sed et hic prolepsin fecit, nam postea sic dictum est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] Carinæ sunt ædificia facta in carinarum modum, quæ erant circa templum Telluris. *Lautas* autem dixit, aut propter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Curiis veteribus, et nutritus in lautis Carinis. Alii dicunt Carinas montem nominatum, quod ager suburbanus ante portas Cariis erat. Alii *lauta loca* legatorum,

quæ in ea regione instructa accipere consueverant. Alii quod ibi Sabini nobiles habitaverint, quorum genus invidere et carinare solebat. *Carinare* autem est obtrectare. Ennius, 'Contra carinantes, verba atque obscœna profatus.' Alibi, 'Neque me decet hanc carinantibus edere chartis.' Alii, quod Romani Sabinis instantibus fugientes, eruptione aquæ ferventis et ipsi liberati, et hostes ab insequendo repressi; aut quia calida aqua lavandis vulneribus apta fuit, locus *Lautulus* appellatus est. *Idem.*

Lautis mugire Carinis] In Romano codice legitur, *cavernis*, errore fœdo. *Pierius.*

Rom. for. et laut. mug. Carinis] Hor. Epist. I. 7. 'Atque Foro nimium distare Carinas Jam grandis natu queritur.' In ea autem urbis regione, Pompeji Magni domus fuit, quæ occupata ab Antonio, occasionem joco et cavillo Sexti Pompeji dedit in Antonium, exceptum cœna cum Cæsare a Pompejo ipso in navi, professo, se in *carinis* suis tum demum cœnam dare: de quo vide Plutarch. in Anton. et Paterc. *Germanus.*

362 *Ad sedes*] Palatium. *Taub.*

Hæc limina victor Alcides subiit, &c.] Virg. hic jus pontificale quibusdam videtur subtiliter tangere: domus enim in qua Pontifex habitat, Regia dicitur, quod in ea Rex sacrificulus habitare consuesset, sicut Flaminia, domus in qua Flamen habitat, dicebatur; quod hic ostendit ex persona Euandri, quem facit orantem, ut Æneas suam ingrederetur domum, non utique profanam, sed sacratam, scilicet quæ fuerit hospitium Herculis, illis versibus: 'hæc, inquit, limina victor Alcides subiit, hæc illum regia cepit;' quem etiam honore divinæ dignationis sociat, adjiciens: 'Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum Finge Deo:' hæc enim dicendo quid aliud agit, quam ut sacratæ religionis usum tribuat antistiti et divina communia; utpote quem etiam Pontificali honore nuncupaverat, dicens: 'Maxime Teucrorum ductor;' neque enim quia ductor eo maximus, sed quia maximus eo omnia regit. Regiæ autem verius meminit dicendo, 'Tecta subibant Pauperis Euandri, Romanoque foro:' quis enim ignorat regiam, ubi Numa habitaverit, in radicibus Palatii, finibusque Romani fori esse? Victor autem Alcides subiit εὐσυμβόλως, id est bonum Æneæ omen ostenditur; Varro enim Divinarum l. IV. victorem Herculem putat dictum, quod omne genus animalium decies vicerit. Sed Romæ victoris Herculis ædes duæ sunt; una ad portam trigeminam, altera ad forum boarium, cujus commenti causa hæc exponitur: Marcus Octavius Esserninus in prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffisus est, mercaturam instituit: bene re gesta, decimam Herculi dicavit; postea cum navigans hoc idem ageret, a prædonibus circumventus fortissime pugnavit, et victor recessit: quem in somnis Hercules docuit sua opera servatum: cui Octavius, impetrato a magistratibus loco, ædem cum signo sacravit, et *Victorem* incisis literis appellavit. Ergo Virgilium non tantum ad victoriam præsentem *victorem* dixisse, sed occulte perpetuo ejus Epitheto usum debemus accipere; quippe quem Romæ sub hoc nomine sacratum coli videbat: nam supra ait, 'Taurosque hac victor agebat,' cum de pugna ejus alia loqueretur. Sane hic *subiit* juxta usum præsentem accusativo junxit, cum antiquo more alibi dativo junxerit, ut 'Progressi subeunt luco.' *Servius.*

Victor Alcides] De duabus Herculis Victoris ædibus Romæ, quarum hic mentionem facit Servius, vid. Salmas. Plinian. Exercitat. p. 10. *Emm.*

363 *Regia*] Quæcunque domus, modo a rege habitetur, *regia* jure dicitur. *Donatus.*

Cepit] Mire dixit: ut alibi, 'Nec te Troja capit.' *Servius.*

364 *Aude, hospes, contemnere opes*] Bene *Aude*, quasi rem arduam et difficilem; tanquam virtute opus sit animi et ad expellendum amorem divitiarum. *Idem.*

Aude, hospes] Multum tribuit Æneæ, cum Herculi comparet. *Donatus.*

Aude] In animum tuum, quasi rem arduam, fortiter inducito ac sustineto, ut ait Turn. xxi. 8. quomodo Gr. τολμᾶν usurpant. Martial. xii. 6. 'sed tu sub principe duro Temporibusque malis ausus es esse bonus.' Horat. Epist. ii. 2. 'audebit verba movere loco.' Nempe qui συμπλοκὴν et ἀλληλουχίαν Virtutem constituerunt, partem quoque μεγαλοψυχίας in contemptu divitiarum posuerunt; ut μικροψυχίας, in cupidine earum: unde dixit, *Aude.* Taubmann.

Te dignum Finge Deo] Compone te et forma in similitudinem Numinis: quod juxta sectam Cynicam hospes Herculis suadet. Sane quidam *Deo* pro immortalite dictum volunt. *Serv.*

Te dignum finge Deo] *Finge*, præsta, forma, redde, ut supra de lupa, 'alternos fingere lingua:' ut et Valerius 'solidam virtutem nasci magis' dixit, 'quam fingi.' *Deo* autem *Hercule* accipio. *Germanus.*

365 *Non asper*] Non aspernator, id est, fastidiosus. *Servius.*

Rebusque veni non asper egenis] Ne asper venias, inquit, aut offensus ex eo, quod ingrederis pauperis domum: ego enim, si copiosus non sum, nec abundans pro merito tuo, non sum tamen mendicus aut miser. Quapropter, quum dicimus, *rebusque veni non asper egenis*, non bis debemus accipere, ut sit, Non asper veni usurus rebus egenis. *Donatus.*

366 *Angusti subter fastigia tecti, &c.*] Ex contrarietate quæsitus ornatus; ait enim, 'Angusti tecti subter fastigia ingentem Ænean duxit.' *Serv.*

Angusti subter fastigia tecti Ingentem Ænean duxit] In codicibus aliquot antiquis, *subeunt* legitur. Sed *subter* lectio castior videtur: aliter *Ingentem Ænean duxit*, imperfecta erit oratio. *Pierius.*

Angusti subter fastigia tecti, &c.] Præclare ingens hospes Æneas succedit subter angustum tectum. Ita Sidon. iii. 2. 'Parva tuguria magnus hospes implesti.' Sed quidem Sidon. a Plin. accepit, qui Paneg. Trajani, 'quod denique tectum magnus hospes impleveris.' Præclare Paulin. de Sancto Martino, 'Succedens humili tecto celsissimus hospes.' Estque hoc fere illud, quod Claud. de Bell. Get. 'stat pallidus hospite magno Pastor.' Ovid. Met. viii. de Diis, 'Summissoque humiles intrarunt vertice postes.' Itaque fuit necessarium, ut capita demitterent ingentes ipsi præ tecti angustia. *Cerda.*

368 *Effultum*] Sicut supra dictum est, apud veteres dicebatur super quod unusquisque jacuisset. *Serv.*

Pelle Libystidis ursæ] Species pro genere: nam cujuslibet feræ possumus accipere. Ideo dicit *Libystidis*, ut ex pretio bestiæ aliquid gratiæ potuisset ipsis stratis accedere. *Id.*

Pelle Libystidis ursæ] Ut ex pretio bestiæ aliquid gratiæ illi strato adderet. *Donatus.*

Libystidis ursæ] Vide quæ de vocis hujus orthographia Pierius, supra Æn. v. 37. quæque ad illum locum de ursis Africanis Cerda: et locum quem nos ibi citavimus. *Emmeness.*

369 *Nox fuscis tellurem amplectitur alis*] Passim, ut supra, νὺξ μελανόπτερος: et sæpe apud Hom. μέλαινα, et ἐρεβεννή· et Eurip. μελανοπτερύγων μᾶτερ ὀνείρων. *Germanus.*

Fuscis] Cornelius Fronto ait: 'Fusco album opponitur, nigro candidum.' Præclare ergo *fuscus color* in exitu diei, qui in ortu est *albus*. Nam de oriente luce proferri *albente die, cælo*, &c. non, *cælo candido*, quis est qui ignoret? Ab eodem Frontone illustro

Ovid. Met. XI. canentem, 'Candida de nigris, et de candentibus atra.' ubi *candida nigris* opponit. A Virgilio corrigendus Tibullus II. 1. ubi de Somno, 'fulvis circumdatus alis,' legendum, *fuscis*. Cerda.

Amplectitur] Ita Stat. Theb. XI. 'Nox favet, et grata profugos amplectitur.' Et l. I. 'Nox quæ terrarum cælique amplexa labores.' *Id.*

Alis] Alæ nocti dantur. Eur. Orest. ubi nox invocatur, μόλε, μόλε κατάπτερος: *veni, veni pennigera*. Ennius Annal. XVI. 'Nox quando mediis signis præcincta volabat.' Stat. Theb. II. loquens de nocte, 'volat umbra.' *Idem.*

370 *Exterrita mater*] Ideo territa, quia mater. *Servius.*

Tumultu] Gallicus tumultus. *Id.*

372 *Volcanum adloquitur*] Tantum habens spei, quantum uxor de viro concipere debet: et tantum desperationis, quantum odium inter vitricum et privignum esse consuevit. Ergo illum fraude adoritur. *Donat.*

Thalamo] Ut inter secreta lectuli extorqueret, quod ille nollet. *Idem.*

Thalamo] Id est, in thalamo. Observata Poëtæ occasio aptissima huic sermoni. Nam in thalamo, id est, in loco dicato amoribus, quid non uxor consequeretur? Hæc sunt illa tempora, quæ Æn. IV. dicuntur *mollissima*, et *molles aditus*. Unice quadrant in hunc locum versus Lucret. l. I. ubi monens Venerem, quo puncto temporis debeat petere pacem a Marte, ita ait: 'Hunc tu, Diva, tuo recubantem corpore sancto Circumfusa super, suaves ex ore loquelas Funde, petens placidam Romanis inclyta pacem.' Observandum itaque, qua occasione Principem adeas, aliquid petiturus. Martialis volebat librum suum tradi Domitiano, cum lætus esset post epulas, non matutino tempore. Hoc idem vult caveri libris suis Ovid. Trist. I. 'si cuncta videbis mitia,' &c. et Pont. l. II. 'Cumque serenus erit, vultusque remiserit illos, Qui secum terras imperiumque movent.' Sed aurei sunt versus Horat. epist. I. 13. petentis a Vinnio, videat qua occasione Cæsarem pro se adeat: 'Si validus, si lætus erit, si denique poscet; Ne studio nostri pecces, odiumque libellis Sedulus importes, opera vehemente minister.' *Cerda.*

Aureo] Similis sæpe nitor in Poëtis omnibus, et in uno Homero sæpissime, in cujus paginis frequentissime de Deorum ornatu, quorum ædes, cubicula, currus, thalamus; aurea, argentea, nitida omnia. Euripid. Phœniss. Palladem vocat χρυσάσπιδα. Convivia Deorum apud Calab. l. IV. χρυσείοις κανέοισι. Callimachus in Hymno dat Apollini indumentum, fibulam, arcum, pharetram, lyram, calceos, omnia χρύσεα. Deorum 'aurea barba' celebratur. Vide Sueton. Calig. c. 52. *Idem.*

373 *Dictis divinum adspirat amorem*] Id est, dictis suis addit venustatem, ut amabiliter ejus audiatur oratio. Sane Venus petitura pro filio de adulterio procreato, orationem suam ingenti arte composuit: quod etiam Vulcanus ipse testatur dicens, 'quid caussas petis ex alto?' Non enim aperta est petitio ejus: sed longo procemio perversum amorem arte circumvenit. Præsentem ergo quæstionem hanc, quæ nascitur ex petitione Veneris impudica, solvimus his modis: primo quod Vulcanum amore circumvenit; nam et post completam orationem statim eum complectitur et molli amplexu fovet: deinde nacta est ejus occasionem temporis, quo Marti arma faciebat, quem fuisse sciebat adulterum; per quod datur intelligi, Vulcanum jam omnem suspicionem et iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse; adeo ut arma etiam ipsi fabricaret adultero: præterea Vulcanum uxorium fuisse testantur, et ipse Virgilius dicens, 'Tunc pater æterno fatur devinctus amore;'

et Statius, ubi Martem Venus adloquitur: ut, 'At non eadem Vulcania nobis Obsequia, et læsi servit tamen ira mariti.' Nam quod dicit Donatus, potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus ante quam Vulcano nuberet, non procedit. Constat enim a principio Venerem uxorem fuisse Vulcani. Sane divinum τὸ θεῖον debemus accipere. *Servius.*

Divinum] Quem humanis pectoribus dono inserere consuevit. Nam amor, qui est ex voluntate nostra, humanus est. *Donatus.*

Divinum amorem] Hunc locum frustra suggillat Euangelus apud Macrob. Sat. I. 24. quem tuetur Pontanus in *Antonio.* Taubmann.

Aspirat amorem] In aliquot codicibus antiquis, *inspirat.* Sed et *adspirat* invenitur, quod nonnullis placet. *Pierius.*

374 *Dum bello Argolici, &c.*] *Dum,* postquam. Sane hæc oratio rhetorica suasio est; nam principium a verecundia sumpsit, dicendo enim nunquam se molestam antea fuisse, ostendit impetrare debere; præsertim ex eo, quod non timuerit petere. 'Nunc Jovis imperio Rutulorum constitit oris: Ergo eadem supplex venio.' Hæc non tantum rogandi, sed etiam impetrandi vim habent, verso tamen ordine; nam primo arma petit, deinde adjuvat exemplo dicendo, 'te filia Nerei,' &c. deinde causam 'Aspice qui coëant populi.' Ipsum enim *populi* multitudinem significat, et quasi non impugnet, sed impugnetur Æneas, ita pathos fecit, dicens, 'In me excidiumque meorum:' nam quod a principio arma petit, hæc ratio est, quod rem nec magnam nec difficilem Vulcano petebat, ideo et statim posuit; nam ubi majus aliquid est, ante causa dicenda est, ut præmollitis animis, tunc quod petitur, suggeratur. *Servius.*

Dum bello Argolici] Diutius immoratur Homerus, quam hic Virgilius Il. Ξ. cum Junonem inducit κεκαλλωπισμένην, varioque ornatu et mundo muliebri instructam, uxoriis illecebris mariti animum tentantem et periclitantem. *Germanus.*

Dum bello Argolici vastabant Pergama reges Debita] Frustra in Virgilian. Lection. contendit H. Stephanus Servium hic pro *bello* legisse *fato,* quia *debita* exponit: 'fataliter ad exitium destinata.' Nam præterquam quod Pierius nullam ex vett. codd. lectionis hujus mentionem faciat, Servius similiter infra ad vs. 410. ubi de fato ne verbum quidem, 'cui tolerare vitam impositum' exponit: 'cui hæc est fataliter data necessitas.' Sed τὸ *debita* hoc significat, ut ex Servio hic, et ad vs. 398. patet: in quo loco ad verba, 'nec fata vetabant Stare,' commentatur: 'atqui supra ait debita.' *Emmeness.*

375 *Debita*] Fataliter ad exitium destinata. *Servius.*

Casurasque inimicis ignibus arces] Causa cur non petierit. *Idem.*

376 *Miseris*] Atqui honestum est miseris subvenire: sed hoc dicit, Cur te fatigarem pro hominibus fati necessitate perituris? *Servius.*

Non arma rogavi] Argute hic in principio *arma* nominat, ut jam intelligatur quid petitura sit. *Idem.*

377 *Artis opisque tuæ*] Duo duobus reddit, *opis, arma:* aut certe idem valet *opis* quod *artis;* hinc opifices. *Idem.*

Artis opisve tuæ] In antiquis aliquot codicibus, *opusve,* ut sit, *Arma opusve artis tuæ.* Nam non tam armorum præsidium, quam etiam artificii visendam pulchritudinem admirabitur Poëta, in armis ipsis. Est etiam *opisque* legere. *Pierius.*

378 *Incassumve tuos*] Ordo est, Tuosve labores incassum exercere volui. *Servius.*

379 *Priami deberem plurima natis*] Scimus quod Paridi tantum debuit: sed hoc honestius ad aliarum comme-

morationem personarum adduci potest, ne ex turpi caussa Paridi debuisse videatur, et simul, ut quidam tradunt, pulchritudinis suæ Vulcanum admoneret, hoc est, Formæ judicio Jovis conjugem vici. *Idem.*

Priami natis] De Creusa maxime intelligit: laborat autem ut verecunde videatur petere, ne mariti auxilium inaniter rogaret in rebus, quæ removeri non possent. *Donatus.*

380 *Æneæ flevissem sæpe laborem*] Bene post Pergama, post Trojanos, post Priami liberos, cum excusatione fit Æneæ commemoratio: dicit enim se ejus infelicitate commotam, ut illud causas habeat, hoc miseratione consistat. *Servius.*

381 *Jovis imperio*] Id est, nunc vero: et subdistingue, nunc autem Jovis imperio, ne videatur impudens, si aliena regna deposceret: et hoc latenter dicere videtur, Fave huic, cui etiam Jupiter favet. *Idem.*

Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris] In Oblongo codice, et quibusdam aliis antiquis, *imperio* unitatis numero legitur, quod etiam apud Servium advertas. Missum vero faciam, quod in plerisque codicibus et hic et alibi *Rutilorum* secunda syllaba per *i* notatur. *Pierius.*

382 *Eadem*] Quæ tunc scilicet silui, quæ nihil petii. *Servius.*

Supplex venio] Allusum ad ἱκέτας, sic enim dicti supplices, παρὰ τὸ ἵκεσθαι, quod venirent. Inde apud Curt. l. IV. ‘Si veneris supplex, et matrem, et conjugem, et liberos recepturum te esse promitto.’ Itaque *venire supplicem*, est ἵκεσθαι ἱκέτην: qua forma, *furere furorem*, *sævire sævitiam*, &c. Sed carent Latini simili paronomasia. Barbare diceres *venientem venire*, id est, esse supplicem: sed culte *supplicem venire*. Sic in Æn. XI. ‘en supplex venio.’ Stat. Theb. I. ‘supplex advenio.’ Arnob. l. I. ‘supplices irent.’ Inde Tertull. de idololat. ‘De adversaria officina in domum Dei venire,’ id est, venire supplicem. *Cerda.*

Sanctum mihi numen] Si *sanctum* simpliciter accipiatur, leve est numen. Ergo *sanctum*, ut *leges sanctas* dicimus, id est, firmas, a sanciendo. *Servius.*

383 *Arma rogo*] Hic distinguendum, ut cui petat non dicat; sed relinquat intelligi, ne fœde apud maritum et amorem suum circa Anchisem memoret et susceptum de adulterio filium. *Idem.*

Genetrix nato: te filia Nerei] Hoc est, soles hoc præstare matribus; et dicit Thetidem quæ Achilli arma impetravit: et bonis utitur comparationibus dicendo *filia Nerei*, cum ipsa Jovis sit filia. Item uxor *Tithonia*, cum sit ipsa Vulcani. *Neri*, autem, pro Nerei. Omnia enim quæ in *eus* exeunt hodie, apud majores in *es* exibant: ut *Nereus Neres: Tydeus Tydes:* et genitivum in *eis* mittebant, ut, *Tydeis, Nereis.* Sed quia plerumque *s* supra in Latinitate detrahitur, remanebat *ei.* Hinc est *filia Nerei*, *Immitis Achillei.* Item, in Sallustio, ‘Ad bellum Persei Macedonicum.’ *Idem.*

Genetrix nato] Majorem miserationem movet nominibus necessitudinum, quam movisset nominibus propriis. *Donatus.*

Genetrix] Ex antiquioribus codicib. scribendum *genetrix* media syllaba per *e*, ut alibi monuimus. *Pier.*

Te filia Nerei] In codicibus aliquot antiquis, *Neri* legitur. In nonnullis, *Neres.* Super quo declinatu multa Servius memorat. Priscianus vero in hujusmodi nominibus positum ait dativum pro genitivo. Quare *Nerei* scribendum erit. Sed *Neri* pronuntiare non incongruum, facta synæresi in ει Græcam diphthongum. *Idem.*

384 *Tithonia conjux*] Aurora pro Memnone. *Servius.*

Tithonia conjux] Nimirum et Quin-

tus Calaber l. II. de pugna Achillis et Memnonis, τύπτον ἀσπίδας, ἃς Ἥφαιστος ὑπ' ἀμβροσίῃ κάμε τέχνῃ. *Germ.*

385 *Aspice, qui coëant populi*] Τὸ αἴτιον: ut præsentem ostenderet necessitatem: dicendo autem *populi*, phantasiam fecit. *Servius.*

Clausis Ferrum acuant portis] Ut ostenderet festinationem: dixit enim superius, 'Quinque adeo magnæ positis incudibus urbes Tela novant.' *Idem.*

386 *In me*] Artificiose arma petit etiam sibi profutura: Nisi enim subvenis, iterum vulnerabor: nam a Græcis fuerat vulnerata. Unde est, 'Equidem credo mea vulnera restant.' *Idem.*

In me] Junxit personam suam, ut magis moveret. *Donatus.*

387 *Niveis*] Ad exemplum fortasse Homeri, qui suam Junonem sæpissime λευκώλενον. A quo etiam Arnob. l. IV. loquens de Junone, 'Ulnarum nivei, marmoreique candores.' Calp. Flacc. Declam. 2. 'nivea membra.' Nonnus l. XXXI. Dionys. χιονέῃσι παρῇσι. Eurip. in Aul. λευκὴν δέρην. Tale illud Horat. 'brachia candidæ Cervici juvenis dabat.' *Cerda.*

388 *Cunctantem*] Scilicet de promissione, quam per amplexum suum immisso amore persolvit. *Servius.*

Cunctantem amplexu molli fovet] In Servii verbis aliquid desideratur: et ut illi etiam suppetias feramus, Nonius Marcellus locum hunc exponens ait *cunctantem, dubitantem.* Quare ita etiam apud Servium legendum crediderim: 'Cunctantem, dubitantem scilicet de promissione.' Deest enim *dubitantem* in Servianis scriptis. *Pier.*

Cunctantem amplexu molli fovet] Videtur hic locus simile aliquid habere cum illo Homeri Il. A. quando Jovem cunctantem inducit in responso faciendo ad Thetidis postulata: τὴν δ' οὔτι προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς, Ἀλλ' ἀκέων δὴν ἧστο· Θέτις δ' ὡς ἥψατο γούνων, Ὣς ἔχετ' ἐμπεφυυῖα, καὶ ἤρετο δεύτερον αὖθις. Ut autem hic, *hinc atque hinc diva lacertis*, Epig. νύμφη Νυμφίον ἀμφιχυθεῖσα περίπλοκον ἡδέϊ δεσμῷ. *Germanus.*

Cunctantem amplexu molli fovet] Sic apud Apul. Met. l. V. 'His verbis et amplexibus mollibus decantatus maritus, lacrymasque ejus suis crinibus detergens, facturum spopondit.' *Em.*

389 *Accepit solitam flammam*] Vel quasi maritus, vel alludit ad rem naturalem. Namque ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, quod Venereum officium non nisi calore consistit. Unde est, 'Frigidus in Venerem senior.' *Servius.*

Accepit solitam flammam] Ostendit plus profuisse, loci, temporis, et personæ observationem quam verba. *Donatus.*

Flammam] Omnia explicant vim amoris, *flammæ, medullæ, ossa.* Horat. de amore, *torret.* Noster de Didone, *ardet.* Ab Apollon. l. III. amor dicitur οὖλος, *ferus.* Quia videlicet, ὑπὸ κραδίῃ εἰλυμένος αἴθετο λάθρῃ: *sub corde tectus occulte ardebat:* et sup. dixerat, βέλος δ' ἐνεδαίετο κούρῃ: *sagitta ardebat in virgine:* quæ ὑπὸ κραδίῃ. *Cerda.*

Accepit solitam flammam: notusque medullas Intravit calor, &c.] Similis amoris descriptio occurrit apud Stat. Achill. II. 104. 'nullo temeratus pectora motu Diriguit totisque novum bibit ossibus ignem. Nec latet haustus amor; sed fax vibrata medullis In vultus atque ora redit, lucemque genarum Tingit, et impulsam tenui sudore pererrat.' et statim: 'Sic variis manifesta notis, palletque, rubetque Flamma recens.' *Emmeness.*

390 *Labefacta per ossa cucurrit*] Si ossa labefecit, quanto magis animum? *Servius.*

Et labefacta per ossa cucurrit] In plerisque codicibus antiquis, *calefacta* legi, sed *labefacta* Servius agnoscit. Quæ phrasis Catulliana est, 'Non si illam raræ labefactes munere vestis.' *Pierius.*

391 *Atque olim*] Fere, ut solet: nam non est adverbium temporis. *Servius.*

Atque olim] *Wie bissweilen.* Est enim *olim* adverb. omnium horarum. V. N. Plaut. Mil. I. 1. *Taubmann.*

Rupta] Hoc Græci ῥήγνυσθαι. Iliad. XVI. ὑπερράγη αἰθήρ: et Plut. in caus. Phys. πυρὶ κεραυνίῳ ῥαγέντι: et in Lucul. ἀέρος ἀποῤῥαγεντος. Sic et Stat. Theb. I. 'rumpitur æther.' et VII. 'fulmina rupta.' Manil. l. I. 'cœlum fulmine ruptum.' Ex Musa Virg. Petronius: 'Vix dum finierat, cum fulgure rupta corusco Intremuit nubes, elisosque abscidit ignes.' *Cer.*

392 *Ignea rima micans*] Id est, fulmen, cujus naturam expressit. Namque nubes vento coactæ plerumque rumpuntur, et ex se fulmen emittunt. Quamvis philosophi fulgura et tonitrua simul exprimi dicant. Sed illud celerius videtur, quia clarum est, tonitrua autem ad aures tardius pervenire. Alii *rima micans*, fulgetram dicunt: ex hoc ad velocitatem amoris, qui momento Vulcanum percussit. *S.*

Ignea rima] A Virgil. clare Plin. II. 43. 'coruscare igneas nubium rimas.' Manil. l. I. mutavit in verbum, 'Dum nova per cæcam rimantur lumina noctem.' Circumscripsit, credo, idem has igneas rimas per *tenues flammas.* Hinc etiam colorem traxit Sidon. I. 11. 'dedit hiantis interregni rima fulgorem.' Pulchro flexu Val. Arg. IV. 'noctem lux dirimit.' *Cer.*

Percurrit lumine nimbos] Ab Lucret. qui l. V. 'et magnum percurrunt murmura cœlum.' Ab utroque Propert. II. 16. 'Vidistin' toto sonitus percurrere cœlo?' Noster maluit *nimbos* signate et proprie, non cœlum: nam fulmina generantur in nubibus. Itaque Manil. l. I. 'fabricantes fulmina nubes.' *Idem.*

393 *Sensit læta dolis et formæ conscia conjunx*] Intellexit se sola pulchritudine pervertisse mentem mariti. Alii duabus rebus Venerem volunt maritum adgressum, dolis et pulchritudine; et volunt melius, 'dolis et formæ conscia,' quam læta; et *formæ* melius dativo casu quam genitivo. *Servius.*

Sensit læta dolis, &c.] Sapor Homericus Il. XIV. Τὸν δὲ δολοφρονέουσα προσηύδα πότνια ἥρη. Et Virgilianus in Lucano l. X. 'Quem formæ confisa suæ Cleopatra, sine ullis Tristis adit lacrymis simulatum compta dolorem.' *Cerda.*

394 *Pater*] Qui loco patris Æneæ esset profuturus. *Donatus.*

Æterno amore] Turn. XIII. 8. explicat magno atque immenso, quia Curt. l. IV. 'Ablue corpus illuvie æternisque sordibus squallidum.' Possis etiam ita Lucretium, qui l. I. de Marte amante Venerem, ad quem certe aspiravit Virg. 'in gremium qui sæpe tuum se Rejicit, æterno devinctus vulnere amoris.' *Cerda.*

Devinctus] Hoc sermone ostendit eum posse cuncta concedere. *Serv.*

Æterno devinctus amore] In Romano codice, et in quibusdam aliis perveteribus, *devinctus* legitur, quod amoris proprium est, et vinculum in mysticis significationibus amorem denotat. Neminem enim facilius ad te trahas, et arbitrio colligaris tuo, quam amantem. Poëtæ vero passim amoris laqueos et retia decantarunt; ut sæpe apud Lucretium: 'Nam vitare plagas in Amoris ne jaciamur, Non ita difficile est, quam captum retibus ipsis Exire, et validos Veneris perrumpere nodos.' *Pierius.*

Æterno devinctus amore] V. Codd. *devictus amore*, quomodo etiam malit Gifanius, ad illud Lucr. l. I. 'æterno devinctus vulnere amoris.' *Taubm.*

395 *Quid caussas petis ex alto*] Mirum: et hoc libenter et solide promittentis; et utitur argumentatione longe repetita. Est autem de usu dictum, Cicero primo libro ad Brutum, 'Si Pompejus non ex alto peteret, et multis verbis me jam horta-

retur.' *Servius.*

Quid caussas] Ita loquitur, quasi non ipse esset, qui paulo ante cunctabatur. *Donatus.*

Ex alto] Longa circuitione verborum. *Idem.*

Quid caussas petis ex alto? fiducia cessit Quo tibi, diva, mei] Legitur utroque loco, *quid*, ut repetitio sit, 'quid caussas petis ex alto? fiducia cessit quid tibi, diva, mei?' Sed *quo* adverbium secundo loco magis placet. Illud autem, quod est *ex alto* Servius exponit, 'argumentatione longe repetita.' Nonius, 'ex vetusto et antiquo' interpretatur. *Pierius.*

Quid caussas petis ex alto] Actius armorum judicio, ut suggessit mihi D. Giphanius, 'Cur cætera tam ex alto appetissis dissidia Agamemnon?' *Germanus.*

397 *Tum quoque*] Sicut nunc: et *tum quoque* bis audiendum. *Servius.*

Teucros armare] Per *Teucros* Ænean debemus accipere, quia Venus ante ait, 'Arma rogo;' et subjungendo 'Genetrix nato,' per similitudinem significat Ænean. Ergo Poëta aliud dicendo, aliud dedit intelligi. Sane *fuisset*, in proximo repetitum, decorem addidit. *Idem.*

398 *Nec pater omnipotens*] Notandum, quod hic Iovem a fatis separet, cum alibi jungat, ut, 'Sic fata Deum rex Sortitur.' Sed hanc imminentium malorum dilationem Etrusci libri, primo loco a Jove dicunt posse impetrari, postea fatis: unde et hic sic ait, 'Nec pater omnipotens, nec fata vetabant.' *Idem.*

Nec pater omnipotens] Non posse penitus subverti, sed posse differri fata, ostendit Poëta. *Donatus.*

Nec fata vetabant Stare] Atqui supra ait, *debita.* Sed sciendum secundum aruspicinæ libros et sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Ergo non est contrarium: nam fata differuntur tantum, nunquam penitus immutantur: quod etiam Juno dicit, ut, 'Atque immota manet fatis Lavinia conjux; At trahere, atque moram tantis licet addere rebus.' *Servius.*

400 *Si bellare paras*] Quia dixerat, 'In me excidiumque meorum.' Quidam hunc sensum illi jungunt, 'absiste precando Viribus indubitare tuis:' cætera enim per parenthesin dicta sunt. *Idem.*

Si bellare paras] Non dubium, quin hæc respiciant Homericam Venerem, quæ inter arma, ut Juno et Pallas. De armata Venere exstat Epigram. Leonidæ Anthol. l. IV. *Ἄρεος ἔντεα ταῦτα τίνος χάριν ὦ Κυθέρεια Ἐνδέδυσαι, κενεὸν τοῦτο φέρουσα βάρος; Αὐτὸν Ἄρη γυμνὴ γὰρ ἀφώπλισας· εἰ δὲ λέλειπται Καὶ θεὸς, ἀνθρώποις ὅπλα μάτην ἐπάγεις:* *Cujus* (obsecro) *gratia, o Venus, Martis arma hæc Induisti, ferens inane hoc pondus? Nuda enim cum esses Martem ipsum vicisti. Si itaque victus Deus, frustra in homines arma geris.* Cerda.

401 *Quicquid in arte mea possum promittere curæ*] Quicquid in me curæ est, id est, officii et sollicitudinis. *Servius.*

402 *Ferro*] Ad robur pertinet. *Don.*

Liquido electro] Aut liquefacto aut puro: et secundum Plinium in naturali historia, sunt tria electri genera: unum ex arboribus, quod succinum dicitur: aliud quod naturaliter invenitur: tertium quod fit de tribus partibus auri et una argenti: quas partes etiam si naturam resolvas, invenies manifestas. Unde errant qui dicunt melius esse naturale. Electri autem natura probatur veneno; quo recepto, et stridorem emittit, et varios ad similitudinem arcus cœlestis reddit colores. Et ad lumina in convivio clarius auro et argento lucet. *Servius.*

Liquidove potest electro] *Potestur* omnino in codicibus aliquot antiquis reperitur. Et in aliquot etiam duæ

ultimæ literæ abrasæ sunt. In Romano tamen, et in quibusdam aliis codicibus, ipsa vetustate venerabilibus, *potest* habetur. Quod magis placet, ut duo declinemus evitanda: *potestur* illud post Lucretiana tempora jam obsoletum, et primam in dictione *electro* correptam, quæ natura longa est: ut, 'sudant electra myricæ,' ἤλεκτρον enim Græce per η vocalem, omnium porro consensu longam, scribitur. *Pierius.*

Liquidove potest electro] Διαφεγγεῖ ἠλέκτρῳ. Pollicetur e ferri electrique temperatura, arma firma et splendida. Est autem *electrum* auri argentique mixtura quædam, ut Plinio et Pausaniæ videtur, quinta argenti portione commista. Tertull. Advers. Hermogen. c. 25. 'Electrum ex auro et argento fœderatum.' Utitur et infra, vs. 624. et in Ceiri: 'Dives coralio fragili, ac electro lacrimoso:' ita enim ibi Josephus Scaliger restituit. Servius tria genera electri facit: quem vide. Cæterum variat hic lectio. Politianus quidem Miscell. c. 71. et Fabricius et H. Stephanus in Schediasmat. Virgil. et plusculi Codd. MSS. hanc propugnant. Contra Erythræus, auctoritate Nonii, Prisciani, et vett. quorundam Codicum, legit: 'liquidove potestur electro.' proque ista lectione tanquam pro aris et focis pugnat: quæ quidem nec Lambino nec Pimpontio improbata fuit. Neque obstare ajunt modulum Syllabæ in ἠλέκτρῳ: cum Latinis nulla sit religio, interdum a quantitate Græcorum discedere. Esse etiam, qui Creticum hic agnoscant. Ajunt præterea, Poëtam de industria antiquum sermonem dedisse Vulcano; exemplo Jovis et Junonis, quorum ille *fuat*, hæc *confieri* Æn. x. et iv. dixerit, &c. *Taubmann.*

Electro] Ad pulchritudinem. Sed armorum splendor vehementer arcet hostes. *Donatus.*

403 *Animæque valent*] Fabrica Vulcani duobus constat, ventis et flatu: hic ergo *animæ* pro spiritu quo fabriles folles inflari solent, id est, venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius, 'Impellant animæ lintea Thraciæ.' Unde *anima* dicitur, quæ secundum aliquos ventus est: ut, 'Atque in ventos vita recessit.' *Servius.*

Animæ] Venti, quibus ignis animatur. *Donatus.*

Animæ] Venti, quibus ignis e follibus animatur. *Animæ* enim ventis attributæ sunt. Arnobius: 'Nunquid suas animas exspiraverunt venti?' Lucret. l. v. 'ventorum secundas animas' dixit. Hinc perbelle 'venti inanimes exspirare,' ab Apul. dicuntur: nec abit fortasse alterum Arnobii: 'Emortuis flaminibus neque cælum coarctatur in nubila.' Vide J. Meurs. Crit. Arnob. I. 2. *Taubmann.*

Absiste precando] Hac forma Liv. 'absistere obsidendo.' Ut vero cum infinito, 'absiste indubitare,' ita in VI. 'absiste moveri.' Phæd. in fabell. 'timere absistite.' *Cerda.*

404 *Viribus indubitare tuis*] Id est dubitare; nam *in* vacat; et hoc dicit, Precum nimietas postulationis significat dubitationem. Sane *indubitare* quis ante hunc? *Servius.*

Viribus indubitare tuis] Desine, me rogando, ostendere, te diffidere tuæ apud me auctoritati. Non enim verum est (ait Scalig. IV. 16.) quod dixit Servius, *in* vacare. Auget enim, ut *infractum.* Quærit tamen Servius, quis ante Virgil. ita locutus sit. *Taub.*

Ea verba locutus] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

405 *Optatos dedit amplexus*] Quales hi essent, explicat Claud. Magn. 'Cytherea maritum Sponte rapit, cœlique toros imitata priores Pectora lascivo flatu Mavortia nectit.' Lege Agell. IX. 10. *Cerda.*

Placidum] In Æn. IV. 'placidam quietem.' A Bacchilide, somnus μελίφρων. Cum toto hoc Virgilii cursu consentaneus locus Statii Theb. III.

ubi Venus Martem supplex aggreditur; ille vincitur lenocinio sermonis, atque etiam in amplexus ruit. *Idem.*

406 *Conjugis infusus gremio*] Hoc est, ante concubuit, et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacephaton, *infusum* legunt, ut sit sensus, Dormiit cum conjuge dormiente, id est, petiit soporem infusum, etiam conjugis e gremio. Alii *infusus* legunt, ut significetur coisse illos, et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus, nam *infusum gremio soporem* nihil esse dicunt: multi autem cacephaton accipiunt; ne duo epitheta videantur, *placidum* et *infusum.* Alii figurate accipiunt *placidum per membra,* pro eo, quod est placidum membris. *Servius.*

Conjugis infusus gremio] Sunt codices admodum veteres, in quibus *infusum* legitur, quod non æque placet. *Pierius.*

Infusus] Bene: quem scil. amoris calor liquefecerat. Ita Ge. II. de Jove pluvio: 'fœcundis imbribus æther Conjugis in gremium lætæ descendit.' *Taubmann.*

Gremio] Intelligimus *gremium,* non solum sedentis sinum, verum etiam quicquid homini ad requiem præstiterit locum: ita alibi,' Et fotum gremio Dea tollit in altos,' &c. *Donatus.*

Per membra] Potest ambiguum videri, Vulcani an Veneris. *Servius.*

407 *Inde, ubi*] Scalig. Poët. II. 6. et v. 6. *Taubmann.*

Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ, &c.] Similiter supra Æn. II. 268. 'Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris Incipit, et dono divum gratissima serpit.' Ad quem locum vide quæ de noctis et diei divisione Servius. Addo hic Censorinum De die natali in fine cap. 23. et 24. *Emmeness.*

Prima quies, &c.] Ita vocat somnum usque ad mediam noctem. De Juliano ait Ammian. l. XVI. solitum surgere, cum esset in bello, 'nocte dimidiata.' Integram noctem suis militibus dormire non permittebat Annibal, de quo Sil. l. XII. 'Pœnus ut ad somnos vix totam cursibus actæ Indulsit pubi noctem.' Est in Stat. Theb. I. 'vix lucis spatio, vix noctis abactæ.' *Cerda.*

408 *Curriculo*] Tempore modo: alias loco, alias officio. Cicero in oratore, pro loci spatio: 'Hæc sunt curricula ac spacia multiplicium variorumque verborum.' Et multi sic distinguunt: 'Inde ubi prima quies, medio jam noctis abactæ, Curriculo expulerat somnum, cum fœmina primam, Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva impositum:' nam,' quies curriculo expulerat somnum cum pene,' nihil est: quid enim est quies, nisi somnus? aut ut sit aliquid, non est abstemia matrona illa dum surgit, quia festinat maxime: aut 'tolerare colo vitam, tenuique Minerva Impositum:' et hic distinguitur; quid enim est 'Impositum cinerem?' cum illud sit pulchrius, cui castitas imposuit lanificio tolerare vitam, ut sequatur,' cinerem et sopitos suscitat ignes,' ut alibi, 'et sopitas ignibus aras Excitat.' *Servius.*

Cum femina primum, Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva] Quia sequitur inferius, 'Haud secus ignipotens,' crediderunt nonnulli *ceu fœmina* legendum. Sed enim codices plerique veteres, cum iis qui apud me sunt, *cum,* non *ceu* legunt: spectat enim comparatio ad tempus etiam antelucanum, quod et Volcanalia nuncupant: quare addit, 'nec tempore segnior illo.' Sed hoc utcunque placeat, non laboro. Quod vero super, 'tenuique Minerva,' tam multa congerantur ab interpretibus, in loci hujus expositionem excogitata, aliter nonnulli codices admodum antiqui legunt, ubi 'calathisque Minervæ' habetur. Sed enim 'tenuique Minerva in Romano codice est, in Mediceo, et aliis quibusdam; eamque lectio-

nem agnoscunt Arus. Messus, et Priscianus. *Pierius.*

Quum femina] Ita MSS. et H. Steph. et Turneb. leg. quod et Fabric. probat, et Interpres Terentii. Porro hanc mire elegantem ethopœiam et œconomiam in femina paupere et industria notat et Scalig. III. 2. *Taubm.*

Cum femina] Petita proculdubio comparatio ab Apollon. Arg. III. ubi postquam descripsit sollicitos Medeæ amores, continuo subjicit: Ὡς δὲ γυνὴ μαλερῷ πυρὶ κάρφεα χεύατο δαλῷ Χερνῆτις, τῇπερ ταλασήϊα ἔργα μέμηλεν, Ὥς κεν ὑπωρόφιον νύκτωρ σέλας ἐντύναιτο Ἄγχι μάλ' ἐγρομένη· τὸ δ' ἀθέσφατον ἐξ ὀλίγοιο Δαλοῦ ἀνεγρόμενον σὺν κάρφεα πάντ' ἀμαθύνει: *Non aliter quam mulier candenti ab igne stipulas injicit titioni Paupercula, cui lanaria res curæ est, Ut familiarem noctu ignem excitare possit Ocyus surgens: illeque plurimus ex parvo Torre suscitatus stipulas omnes consumit.* Ita et Terent. Heaut. II. 3. inducit pudicam feminam, occupatam 'ad lanam, texentem telam studiose.' *Cerda.*

409 *Colo*] Hunc sequimur: nam *hujus coli* dicimus, non ut Statius, *hujus colus.* Servius.

Tenuique Minerva] Non filo tenui, id est, subtili artificio, sed parvo pretio lanificii, id est, tenuiter et exiliter victum præbente. Et alii hic distinguunt, et subaudiunt *mos est*, aut, *placet:* ut sit sensus, 'Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva mos est,' vel 'placet:' et sic inferunt: 'Impositum cinerem et sopitos suscitat ignes.' Ut contra Horatius, 'Incedis per ignes suppositos cineri doloso.' Alii sic legunt, *tenuique Minerva Impositum:* quasi fato datum, hoc est, cui hæc est fataliter data necessitas. *Servius.*

Tolerare colo vitam, &c.] Mulier, quæ vitam lana et colo sustinet, χερνῆτις dicitur ab Apollon. superiore Nota, atque etiam ab Hom. Il. XII. versibus huc aptandis, ut quos potuit Virg. respicere. Ἀλλ' ἔχον, ὥστε τάλαντα γυνὴ χερνῆτις ἀληθὴς, Ἥτε σταθμὸν ἔχουσα, καὶ εἴριον ἀμφὶς ἀνέλκει Ἰσάζουσ', ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται: *Sed habebant se, ut mulier pauper et justa lances tenens, Quæ pondus habet, et lanam utrinque appendit Exæquans, ut liberis tenuem mercedem ferat:* ubi γυνὴ χερνῆτις est mulier quæ nendo victum quæritat, ἀπὸ τῆς χειρὸς, et τοῦ νεῖν. Pollux enim, νεῖν, κλώθειν, et στρέφειν æquabiliter dixit de lanificio. Itaque, χερνῆτις est in femina, quod in viro χειρόβιος. Suid. χειρόβιοι, οἱ ἐκ χειρῶν ζῶντες, καὶ ταῖς τέχναις προσκαθήμενοι. *Cerda.*

Tolerare] Hoc verbo tenuitas et parsimonia Lucretio sæpius notatur. Ita Gr. διακαρτερεῖν est se quoquo modo sustentare. Ita Cæsar, 'equos exiguo pabulo et corpora militum radicibus quibusdam tolerari,' dixit. Sic 'tenuis Minerva' hic merito dicitur ars lanificii, quæ non valde quæstuosa est, ut notat Turneb. XI. 22. et XXVI. 30. Græcis etiam ταλασία, *lanificium* est: a τλάω, suffero et exantlo labores. Terent. Andr. 'Primum hæc vitam parce ac duriter Agebat, lana ac tela victum quæritans.' *Taubmann.*

410 *Cinerem et sopitos*] Τὸ *et* ἐπεξηγητικῶς. *Cinerem,* qui sunt ignes sopiti, ἀναζωπυρεῖ. *Idem.*

411 *Noctem addens operi*] Per transitum ostendit noctem esse partem diei. *Servius.*

Noctem addens operi] Annectit German. illud Julii Civil. III. 'Quo properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat.' Et quidem in re Virg. Apollon. Arg. IV. κλωστῆρα γυνὴ ταλαεργὸς ἑλίσσει Ἐννυχίη: *Mulier fusum versat laboriosa ac nocturna.* Cerda.

Famulas] Pro manibus accipiamus, quibus vice famularum utuntur pauperiores, quibus ad comparandas famulas pecunia non est. *Donatus.*

412 *Exercet penso*] Fatigat. Te-

rentius, 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Hinc ergo traxit Virgilius ut diceret, 'castum ut servare cubile Conjugis;' id est, ne cogatur propter paupertatem pudorem deserere. *Servius.*

Castum ut servare cubile possit] Vult Serv. sententiam ductam ab illo Terent. 'Primo hæc vitam parce ac duriter agebat.' Nam similiter Virg. repræsentat in sua femina tenuem vitam ad servandam castitatem. Sed Germano visum, sumi ab Eurip. qui in Helen. ἀκέραιον ὡς σώσαιμι Μενέλεω λέχος: *purum ut servarem Menelai lectum.* Apud eundem Clytæmnestra ad Agamemnonem, σώζουσα λέκτρον. Et quidem Juven. Sat. VI. lanificium castis feminis attribuit. Ejus versus sunt: 'Præstabat castas humilis fortuna Latinas Quondam, nec vitiis contingi parva sinebant Tecta, labor, somnique breves, et vellere Thusco Vexatæ duræque manus.' *Cerda.*

413 *Parvos educere natos*] Vidisti jam in præmissis: ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται. Apollon. l. IV. inducit feminam insudantem lanificio, quod habeat ὀρφανὰ τέκνα, *viduos liberos*, marito mortuo. *Idem.*

414 *Ignipotens*] Vulcanus, ut diximus, ignis est: et dictus Vulcanus quasi Volicanus, quod per aërem volet. Ignis enim e nubibus nascitur. Unde etiam Homerus dicit eum de aëre præcipitatum in terras, quod omne fulmen de aëre cadit: quod quia crebro in Lemnum insulam jacitur, ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus. Claudus autem dicitur, quia per naturam nunquam rectus est ignis. *Servius.*

Ignipotens] Ut dicitur Mulciber a mulcendo ferro, ita Ignipotens a domando illo; potens enim ignis in duram materiam. *Cerda.*

Nec tempore segnior illo] Bene comparationis similitudini duo reddidit, festinationem et industriam. *Servius.*

415 *Mollibus e stratis*] Lucret. l. IV. 'lecti mollia strata.' Hom. Odyss. XX. ἐν λέκτροισι μαλακοῖσι. Sed cum Virg. *surgit*, respectum ad illud Odyss. XXIII. ὦρτο δ' Ὀδυσσεὺς Εὐνῆς ἐκ μαλακῆς: *surrexit Ulysses ex molli cubili.* Cerda.

Opera ad fabrilia surgit] Dura: et ex contrariis epithetis fecit ornatum, dicens, 'Mollibus e stratis surrexit ad opera fabrilia.' *Servius.*

416 *Insula Sicanium juxta latus Æoliamque Erigitur Liparen*] Physiologia est cur Vulcanus in his locis officinam habere fingatur inter Ætnam et Liparen: scilicet propter ignem et ventos, quæ apta sunt fabris. *Æoliam* autem *Liparen* ideo, quia una est de illis septem insulis, quibus Æolus imperavit. *Idem.*

Insula Sicanium, &c.] Ptolemæo et Abrahamo ipsissima est *Hiera*, quæ hodie *Vulcania*, et a Plinio *Therasia* etiam dicitur. Verba ejus III. 9. 'Inter hanc (Liparen) et Siciliam altera, antea Therasia appellata, nunc Hiera, quia sacra Vulcano est, colle in ea nocturnas evomente flammas.' Itaque ideo *Hiera*, quia Vulcano ἱερά. Sumpsit Plin. ab Aristot. Met. II. 8. ubi ait, hanc insulam unam esse ex Æoliis, et solitam in ea intumescere partem terræ, quo tumore disrupta, ἐξῆλθε πνεῦμα πολὺ, καὶ τὸν φέψαλον καὶ τὸν τέφραν ἀνήνεγκε: *multum spiritus prodiit, qui scintillam cineremque sustulit.* Et addit: καὶ τήν τε Λιπαραίων πόλιν, οὖσαν οὐ πόῤῥω, πᾶσαν κατετέφρωσε: *Urbem Liparæorum vicinam universam cinere obruit.* Hæc ergo ratio, cur ea insula dicatur officina Vulcani. De altera etiam Hiera, quæ sita ad Lilybæum, vide Indicem Abrahami. *Cerda.*

Insula Sicanium, &c.] J. C. Scalig. V. 3. cum officina Vulcani Homerica, quam ille Iliad. XVIII. stultissime (ut ait) in cælo facit, componit nostram, eamque *cælestem* vocat: cum divinis sit descripta verbis; Homerica vero plebejis. Una autem Vulcaniarum

insularum nomine *Hiera* describitur, quæ sacra Vulcano est, colle inibi nocturnas evomente flammas. Turneb. XXVI. Alii eam intelligunt, quam vulgus hodieque *Bulcam* vocat. *Taub.*

417 *Fumantibus ardua saxis*] De his locis, (Lemno inquam,) ubi etiam Vulcani officina, Valer. Arg. II. 'Ventum erat ad rupem, cujus pendentia nigris Fumant saxa jugis, coquiturque vaporibus aër.' Ait *ardua*, quod in Æn. VI. dixerat, 'Cyclopum educta caminis.' Et Eurip. in Elect. Κυκλώπειά τ' οὐράνια τείχεα: *Cyclopea aëria mœnia.* Cerda.

418 *Quam subter specus*] In vetustis aliquot exemplaribus, *quam subtus* habetur. *Pierius.*

Cyclopum exesa caminis] *Exesa* ad usum caminorum, qui sunt Cyclopum: an *caminis exesa*, pro ignibus exesa? *Servius.*

Cyclopum] Ex veterum opinione. Plin. VII. 56. 'Fabricam ferrariam invenere Cyclopes.' *Cerda.*

419 *Antra Ætnæa tonant*] Magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut certe *Ætnæa* quasi Ætnæ dixit. *Servius.*

Antra Ætnæa] Cave fallaris; non in Ætna officina Vulcani, sed in Hiera, ut explicui: nam Ætna in ipsa est Sicilia; Hiera extra illam. Igitur *antra Ætnæa*, vel ex necessitate, cum Ætna Siciliæ, ad eum modum quo Sidonius ad Felicem, 'Vulcanium Lipare.' et inf. 'Ætnæi Cyclopes.' et Callimach. Hymn. Dianæ Cyclopas Vulcani ministros constituit νήσῳ ἐνὶ Λιπάρῃ: vel potius 'antra Ætnæa,' id est, vasta et magna. Quicquid enim magnum, dictum olim *Ætnæum.* Cerda.

Tonant] Nam ictus malleorum in incudibus instar tonitrui. Stat. Silv. III. 'Non tam grande sonat (lego, *tonat*) motis incudibus Ætna, Cum Brontes, Steropesque ferit; nec major ab antris Lemniacis fragor est, ubi flammeus Ægida cælat Mulciber.' Nam Valer. Arg. IV. 'Et tonat afflicta semper domus ignea massa.' Scio in aliis esse *sono;* nam Callimach. Hym. Dian. loquens de Cyclopib. δοῦπον ἄκμονος ἠχήσαντος, *strepitum sonantis incudis:* et Oppian. Hal. V. ἄκμοσι δυσκελάδοις. Sed cum Stat. videatur pergere ad Virg. placuit legere *tonat*, non *sonat.* Apollon. l. IV. de incudibus Vulcani ferreis hoc flexu, στιβαρῇσιν ἀράσσονται τυπίδεσσιν: *durissimis tunduntur malleis.* Iterum: σιδηρείων τυπίδων. Claud. III. Hon. 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis:' et Eutrop. II. 'multisque gemunt incudibus æra.' Sic Virg. statim *gemitum.* Cerda.

420 *Auditi referunt gemitum*] Et hoc breviter significavit, id est, referentes gemitus audiuntur; non enim prius audiuntur, et postea referunt gemitus: potest et bis intelligi, audire eos primum cum eduntur, postea per Echo cum venerunt in eos locos, ex quibus repulsi vocis imaginem referunt. *Servius.*

421 *Stricturæ Chalybum*] *Strictura* est terra ferri in massam coacta. Chalybes autem proprie populi sunt, apud quos nascitur ferrum: ut ipse, 'At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus Castorea.' unde modo *Chalybum* posuit *stricturas,* pro ferri massis. *Idem.*

Stricturæ Chalybum] 'Strictura,' inquit Servius, 'est terra ferri in massam coacta.' Nonius Marcellus locum hunc citat, exponitque, 'Stricturæ sunt scintillæ.' *A stringenda* vero *acie* vocabulum *stricturis* impositum ait Plinius libro XXXIV. *Pierius.*

Stricturæ, &c.] Vel scintillas erumpentes. Nam Nonius: 'Stricturæ dicuntur proprie scintillæ, quæ de ferro ferventi exeunt.' Rutilius Itiner. I. 'Non Biturix largo potior strictura camino.' Dicitur certe strictura etiam extra ignem. Nam Plin. XXXIV. 14. 'Stricturæ vocantur hæ

omnes, quod non in aliis metallis, a stringenda acie vocabulo imposito.' Corrige Plinium ab Isidoro, 'stringendo apte vocabulo imposito.' Persius etiam 'venas ferri stringere' dixit Sat. II. Demum Glossæ: *stricturæ, μέταλλον.* Sed mitto rem Grammaticam. Velim notes locum Nonni l. XXII. in quo multa similitudo cum Virgiliano: Ὡς δ' ὅτε χαλκείων τις ἐπ' ἄκμονι χαλκὸν ἐλαύνων Ἀκαμάτῳ ῥαιστῆρι περίβρομον ἦχον ἰάλλει Τύπτων γείτονα μύδρον· ἀποθρώσκουσι δὲ πολλοὶ Ἀλλόμενοι σπινθῆρες ἀρασσομένοιο σιδήρου, Ἠέρα θερμαίνοντες: *Ut vero cum faber quispiam in incude ferrum tenuans Indefesso malleo igne stridentem sonitum emittit Percutiens vicinam massam candentem: exsiliunt vero multæ Salientes scintillæ pulsati ferri, Quæ aërem calefaciunt.* Cerda.

Anhelat] Ita Claud. Rapt. I. de Phlegethonte ignito amne, 'Verticibus anhelat.' Pulchre Stat. Theb. IX. 'omnis anhelat Unda nefas.' Et Epig. l. III. ἆσθμα πυρὸς, *ignis anhelitum.* Pers. Sat. V. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' *Idem.*

423 *Hoc tunc*] Id est, huc tunc: et *hoc* pro *huc* posuit, secundum antiquum morem. Nam antea *hoc*, adverbium loci fuit, quod nunc abolevit. Nam crebro in antiquis lectionibus invenitur, sicut in epistolis probat Verrius Flaccus, exemplis, auctoritate, ratione; dicens in adverbiis pro *u, o* plerunque majores ponere consuetos: et sic pro *huc, hoc* veteres dicere solebant: sicut pro *illic, illo* dicimus. Unde etiam *hoc, o* longum esse apparet, sicut *illo*, quod pro *illuc* ponitur. *Servius.*

Huc tunc ignipotens] *Huc* quidem in plerisque vulgatis codicibus habetur: sed plerique veteres *hoc* legunt, quod Servius agnoscit pro *huc* positum. Circumfertur vero Epitaphium, quod extat Capuæ, in quo de more hujusmodi scriptum sit: INFERRI HOC NON LICET NISI QVORVM NOMINA SCRIPTA SVNT ET QVIBVS CAVERO. *Pierius.*

Hoc] Notat Serv. dictum olim *hoc* pro *huc*, et *illo* pro *illuc.* In inscriptionibus *hoc* frequentissimum: in quibus sæpe *consoles, faciondum, Hercoli, moltati sont*, pro, *consules, faciundum, Herculi, multati sunt.* Consule inscriptiones Smettii et Gruteri. Sed quidem in libro Colatii scriptum hoc loco *huc*, non *hoc*, attestatur Ursinus. *Cerda.*

424 *Ferrum exercebant*] Œconomia. *Servius.*

Ferrum exercebant] Ita Thetis apud Hom. Il. XVIII. Vulcanum adiret: Τὸν δ' εὗρ' ἱδρώοντα, ἑλισσόμενον περὶ φύσας: *Hunc invenit sudantem, motantem se circa folles.* Et nota voculam *ferrum.* Itaque mirum quod scribit Pausan. Corinth. ubi ait, juxta templum Cephissi esse caput Medusæ λίθου, *e lapide:* et tamen adjicit, Κυκλώπων φασὶν εἶναι καὶ τοῦτο ἔργον: *Dictum opus hoc esse Cyclopum.* Ibidem quoque meminit muri facti a Cyclopibus. Itaque illi fuere opifices in duplici distinctissima materia. *Cerda.*

425 *Brontesque, &c.*] Quid facturi sint ex nominibus docet. Nam *Brontes* a tonitru dictus est, ἀπὸ τῆς βροντῆς. *Steropes*, a fulgetra, ἀπὸ τῆς στεροπῆς. *Pyracmon* vero, qui nunquam a calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἄκμονος. Nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus. *Servius.*

Nudus membra] Per hunc etiam cæteros nudos fuisse significat. *Idem.*

426 *Informatum*] In quandam formam designatum et compositum. Dicit autem in fulmine partem non perfectam, partem jam politam fuisse. *Idem.*

Informatum] Κέραυνον ὑποτετυπωμένον, prima et rudi quadam forma fulmini inducta. *Informare* enim et *deformare* pictoriæ aut statuariæ sunt vocabula. Et *informatio, σκιογραφία* est. *Taubmann.*

Manibus] Deest *in*, ut sit, in manibus. *Servius.*

427 *Toto genitor quæ plurima cælo*]

Toto cœlo, id est, ab omni parte cœli. Nam dicunt physici de sexdecim partibus cœli jaci fulmina. *Quæ* autem, pro qualia: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' id est, talem. Ergo hoc dicit, Faciebant fulmen in eorum similitudinem, quæ Jupiter jacit toto cœlo, hoc est, diversis partibus cœli, scilicet sexdecim. *Idem.*

Toto gen. quæ, &c.] Respondet illi Gr. οἷά τε πολλά. Neque vero semper casus ad canonem Grammat. casui responderet: ita hic, *Fulmen, quæ.* Taubmann.

428 *Dejicit*] Quibusdam videtur humiliter dictum: alii *de* pro valde accipiunt; sicut diximus *deamo* pro valde amo. *Servius.*

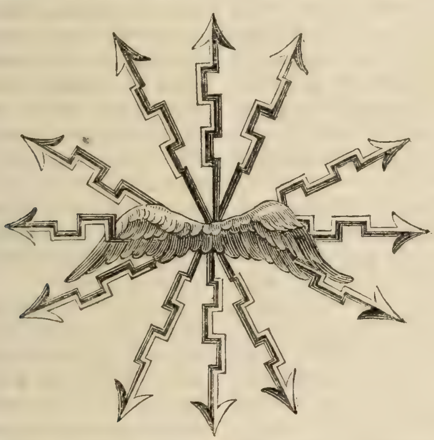
Dejicit] Antiqua aliquot exemplaria *deicit*, unico *i*, legunt; longe vero plura *dejecit*, pene ultima correpta: eaque dictio præsenti tempore pluribus locis ita scripta, *dejecio dejecis*, non *dejicio*, scribi aliquando solitum ostendit: ac de mutatione quidem literæ *i* in *e*, satis superius disputatum. Hoc vero loco Non. Marcellus *dejicit*, *mittit* interpretatur. *Pierius.*

Pars inperfecta manebat] Apollonius Arg. l. I. unum radium defuisse ait: at noster sic divinitus: itaque addit, 'Fulgores nunc terrificos sonitumque metumque Miscebant operi:' et alia incomparabilia. Philosophice etiam tria fulmini attribuit pro substantia; *imbrem, nubem, ignem:* id est, aquam, aërem, ignem. Non enim excuti potest, nisi a frigido et humido fulmen, quod calidum et siccum est: neque sine impetu erit, et loco; idcirco *aërem* dedit. Addit præterea τὰ ἴδια, *fulgores*, id est, ἀστραπάς: eosque *terrificos, &c.* Scalig. Poët. v. 6. et 3. *Taub.*

429 *Tris imbris torti radios, tris nubis aquosæ Addiderant, &c.*] Constricti et coacti in grandinem. Statius, 'sicco quos asper hiatu Præsolidat Boreas.' Et sciendum, hoc eum velle ostendere, toto anno jaci fulmen; nam per has periphrases, tempora ostendit anni totius, quæ et quatuor esse et ternos menses habere manifestum est. Unde dicit, *Tris imbris torti radios;* hoc est, grandinis, quæ abundat per hiemem: *Tris nubis aquosæ;* hoc est, veris, quo tempore nimiæ sunt pluviæ: ut, 'et ruit imbriferum ver.' *Rutuli tris ignis;* hoc est, æstatis. *Et alitis austri;* id est, autumni, quo ventorum crebra sunt flamina. Et prudenter his omnibus naturam exprimit fulminis: quod necesse est ut per nubes nascatur et ventos: nam alibi ait, 'Fulminis adflavit ventis et contigit igni.' Et bene in materiam fulminis vertit ea ex quibus fulmen nascitur; nubem, imbrem, ventum: nam, ut physici volunt, cum nubes ventis vehementer agitatæ sunt, sic incalescunt ut accendantur. Sane fulmen triplici præditum potestate est: est ostentatorium, peremptorium, præsagum: ostentatorium est, quo terror incutitur, ut, 'Fulgores nunc horrificos, sonitumque metumque.' At cum dicit, 'flammisque sequacibus iras,' peremptorium docet. Præsagi autem sic meminit, 'Tertius ille hominum Divumque interpres Asylas, Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent, Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes.' Nonnulli vero manubias fulminis his numinibus, id est, Iovi, Iunoni, Marti, et Austro vento adserunt attributas; quod hoc loco ostendunt: nam cum dicit, 'Tris imbris torti radios,' Iovem significasse intelligitur; cum vero, 'tris nubis aquosæ,' Iunonem intelligit; cum, 'rutuli tris ignis,' Martem; et sic adjectum 'alitis Austri,' venti. Alii ideo ternorum radiorum volunt mentionem factam, quia fulmen trisulcum est: aut enim afflat, aut incendit, aut dissipat. et 'imbris torti radios,' pro, tortos radios; *torti* autem, elementis; et hoc verbo frequenter utitur, quotiens vim aliquam vult exprimere, ut, 'Torquet

aquosam hyemem:' et, 'an te, genitor, cum fulmina torques.' *Servius.*

Tris imbris, &c.] Multa hic Serv. quæ mihi vehementer displicent; et quæ scribit Julius Scal. tractans hunc locum, etiam respuo. Ego puto, illam esse veram sententiam, quæ majore consecutione adhæret verbis Poëtæ, ac proinde sic explico. Solent torqueri fulmina, vel *grandinante cœlo*, vel *ruentibus magnis pluviis*, vel *aëre æstuante*, vel *ventis flantibus*. Grandinem intelligo per *imbrem tortum*, in quo tantum consentio cum Servio: nam, quæ de hieme ait, omnino errat: pluviam immensam, per *aquosam nubem*: æstuantem aërem, per *ignem*: flatus ventorum agnosco in *Austro*; hic enim ventus præ aliis positus κατ' ἐξοχὴν, nam eo flante, pertinaciores esse solent tempestates. Ergo, compingit Poëta hoc Jovis fulmen, formatque illud partibus, ut det huic Deo fulmen, quod jaculetur hac quadruplici tempestatum opportunitate. Unicuique autem parti assignat tres cuspides, ut omnes sint duodecim, hoc typo, quem tibi ex antiquis marmoribus subjicio.

Si quis quærat, cur Poëtæ semper faciant radium Jovis trisculum, intelligat nullam esse aliam rationem, quam celeritatem cadentis fulminis una cum vibratione: ita enim celeriter rotatur, ut triplex in aëre appareat vibratio: sic Poëtæ linguas serpentum dicunt trisulcas. Si quis rationes alias quærat, adeat quæ scripsit Hadr. Junius Animadvers. v. 19. Qui volunt novem tantum cuspides dari a Virg. huic fulmini, videntur non satis consequenter loqui. *Cerda.*

Imbris torti] Accipio de grandine, secutus Servium, et vim vocis. Lapides enim dicuntur torqueri, ut et tela omnia. Hor. Epist. II. 2. 'torquet nunc lapidem.' Atqui Claud. Cons. Manl. grandinem vocat saxa, eo versu, 'Quis trahat imbriferas nubes? qui saxa creentur Grandinis? unde rigor nivibus.' Itaque *tortus imber*, erit imber saxeus qui torquetur. Quod Soph. Antig. πυρὶ παλτῷ, a vibratione, qua fulmen torquetur. Et Pind. Pyth. I. αἰχματὰν κεραυνόν: nam cuspidata quoque torquentur; sic de telo, hasta, sagittis aliis. *Idem.*

Nubis aquosæ] Alibi: 'Torquet aquosam hiemem.' Ad hoc fortasse genus fulminis alludit Calab. l. IV. ubi Juppiter vocatur ἀργικεραύνος: quasi 'qui utatur albente fulmine.' *Id.*

430 *Addiderant*] A Virg. Ovid. Met. l. III. nam in fabrica fulminis, ' Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum Sævitiæ flammæque minus, minus addidit iræ.' *Cerda.*

Rutuli] Claud. Cons. Manl. ' quæ flamma per auras Excutiat rutilos tractus?' Valer. Arg. VII. ' rutilique a fulminis æstu.' Pind. Olymp. IX. Jovem vocat φοινικοστερόπαν, *rubentem fulmine.* De eodem Hor. ' rubente dextera.' *Idem.*

Alitis austri] Obvium hoc. Græci ἀνέμους πτερόεντας. *Idem.*

431 *Fulgores nunc terrificos*] Quas fulgetras dicunt. *Servius.*

Fulgores nunc terrificos] In Romano et omnibus fere aliis veteribus codicibus, *horrificos* legere est. Et ubi inferius habetur, *Ægidaque horrificam:* iidem omnes, quotquot viderim, codices, *horriferam* legunt uno consensu. *Pierius.*

Fulgores] Græcis ἀστραπαί, a verbo *fulgere,* quod Glossæ etiam ἀστράπτειν exponunt. Sed de hoc verbo vid. Salmasius ad Solinum p. 1135. *Emm.*

Sonitumque metumque] Non quem habeant, sed quem inferant, et per *sonitum* tonitrua ostendit: per *metum,* fulgetras. Et hunc ordinem sic posuit ut hominibus videtur. Nam revera prior est conlisio nubium, unde ignis emanat. Nos autem ideo prius fulgetras videmus quam tonitrua audimus, quia velocior oculorum, quam aurium sensus. *Servius.*

Sonitum] Propter tonitrum, nam semper comes fulminum. Ita infra in hoc lib. volens signare tonitrum, ' cum sonitu venit.' Claud. Stil. II. ' sonoro Concutiens tonitru.' Et hic sonitus a concussione. Nonn. l. X. βροντῆς κτύπον. Et Hom. sæpe, ἐλέλιξεν Ὄλυμπον. Et Manil. l. I. ' Nubila cur toto quaterentur pulsu fragore.' *Cerda.*

432 *Miscebant*] Sic Epigr. l. IV. in Herc. λύσιππος χαλκῷ δ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην· et eodem in Medeam: οἶκτον ὁμοῦ καὶ λύσσαν ἐτήτυμον ἔνθεος ἀνὴρ Μαρμάρῳ ἐγκατέμιξε. *Germanus.*

Sequacibus] Persecutricibus, quoniam rapax natura ignis est; et ordo est, ' Irasque flammis sequacibus.' *Servius.*

433 *Currumque rotasque*] Nova locutio, ' currum et rotas instabant:' nec nos moveat, quod in domo Vulcani Marti currus fabricatur; eo enim absente fabricabatur. *Idem.*

Marti currum] Hunc Deum usum in bellis curru Poëtæ passim clamant. Ita illum Homerus sæpe, et Il. XV. etiam equos jungit hic Deus δειμόν τε, φόβον τε. et Od. VI. χρυσήνιος dicitur: ab Auctore Hymnorum βρισάρματος· et ibi dicitur sedere ὑπεράντυγος. Latinos quid numerem? Silius l. III. et IV. Stat. Theb. III. Claud. Eutrop. II. omnes illi dant currus. Alii etiam qui passim obvii. *Cerda.*

434 *Instabant*] Callimach. Hymn. Dian. de iisdem Cyclopib. ἐπείγετο γὰρ μέγα ἔργον: *Urgebat ipsos opus magnum.* Idem.

Instabant] Eodem modo voce hac etiam utitur supra Æn. II. 244. ' Instamus tamen inmemores cæcique furore:' et Ge. III. 109. ' illi instant verbere torto, Et proni dant lora.' Hinc *institores* dicuntur, qui tabernæ aut negotiatorio præponuntur, ut etiam servi pecuniis dandis præpositi: item, quibus vestiarii, aut lintearii dant vestes linteaque circumferenda ac distrahenda; quia instant, hoc est, merces ac negotia aliena urgent. Græcis: ἐπιστάται, ἀπὸ τοῦ ἐφίστασθαι. Sed hæc et plura vide apud Gerard. Joan. Vossium in Etymol. voce *institores.* Emmeness.

435 *Ægidaque horriferam*] Ægis proprie est munimentum pectoris æreum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimentum si in pectore numinis fuerit, Ægis vocatur: si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuis videmus, *lorica* di-

citur. *Servius.*

Turbatæ] Vel concitatæ et iratæ, vel turbantis. Nam timuit Homœoteleuton, et fecit supinam significationem. Alii ad fabulam referunt, quia dicitur in bello Gigantum arma perdidisse turbata; ut quasi ipsa nunc reparet, cujus dicti nullus auctor invenitur idoneus. *Idem.*

Turbatæ] Ad bella concitatæ. vs. 4. 'Extemplo turbati animi:' Turneb. XXVI. 29. et Servius Dan. vel etiam *turbatæ*, id est, terribilis: ut notat Heinsius ad illud Silii IX. 'obliqua retorquens Lumina, turbato superavit Gorgona vultu.' quod Græci P. dicunt γοργότερον γοργοῦς ποτεδέρκετο. *Turbatus* enim γοργὸς hic est: hinc et Dores γοργὼ vocant quod Attici μορμὼ, terriculamentum puerorum. *Taubmann.*

Palladis arma] Non solius. Itaque male scriptum est ab Aristide orat. II. de hac Dea: Καὶ γάρ τοι μόνη μὲν τὴν αἰγίδα δ' αἰῶνος φορεῖ, μόνη δὲ τοῖς τοῦ πατρὸς ὅπλοις εἰς τὸν ὁμηρικὸν πόλεμον κοσμεῖται: *Sola Ægidem fert perpetuo, et paternis armis in Homerico bello sola ornatur.* Male (inquam) ut liquet ex Homero Iliad. XV. 306. ἦρχε δ' ἄρ' Ἕκτωρ, &c. Sed et Junoni datam Ægida jam indicavi supra. Verum est, præcipue gestata a Pallade, sed non ab sola: et quia præcipue, ideo apud Plutarch. in Themist. habetur prodigiosum ἀπολέσθαι τὸ γοργώνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος: *desiderari Ægidem ab simulacro Deæ*, id est, Palladis; nam de illa est sermo. Nec solum dabatur Diis aliis, sed etiam gestabatur a Principibus. Nam apud Eurip. in Rhes. Gorgon. gestatur μετώποις ἱππικοῖσι πρόσδετος· *illigata equorum frontibus.* Cerda.

436 *Squamis serpentum auroque polibant*] Ægida horriferam aureis squamis serpentum certatim polibant. Alii volunt revera de corio serpentum dicere eum arma esse levigata. *Servius.*

Squamis serpent.] Politianus Miscell. c. 47. scribit, etiamnum Romæ simulacrum Palladis videri Ægida gestans squamoso draconum corio circumtectam: plane ut hic describitur. *Taubmann.*

Auroque polibant] Ab Paus. Attic. exhibetur Μεδούσης τῆς γοργόνος ἐπίχρυσος κεφαλή: *inauratum caput Medusæ Gorgonis.* Ab eodem Hel. prior ἀσπὶς χρυσῆ Μέδουσαν τὴν γοργόνα ἔχουσα ἐπειργασμένην: *clypeus aureus, in quo caput Medusæ Gorgonis.* Cerda.

Polibant] In aliquot antiquis, *poliebant:* de qua scribendi ratione, satis superius disputatum est. *Pierius.*

437 *Connexosque anguis*] Gorgonis scilicet capiti. *Servius.*

Connexosque anguis] Ita caput Gorgonis ab omnibus. Sil. l. IX. 'Sibilaque horrificis torquet serpentibus Ægis.' Nonnus l. XXV. loquens de Perseo volante cum capite Medusæ, δρακοντείης τρομέων συριγμὸν ἐθείρης: *tremens sibilum serpentinæ comæ.* Cerd.

Ipsamque in pectore divæ] Hoc est, quæ in pectore ponatur. *Servius.*

In pectore divæ] Expressissime. Tunc enim Ægis, cum a Diis gestaretur, secus cum a mortali. Mart. VII. 1. 'Cum vacat hæc, Cæsar, poterit lorica vocari: Pectore si sacro sederit, Ægis erit.' Et IX. 21. 'At te protexit Superum Pater, et tibi Cæsar Pro jaculo et parma, fulmen et Ægis erat.' Et XIV. 179. ad Minervam argenteam: 'Dic mihi, virgo ferox, cum sit tibi cassis et hasta, Quare non habeas Ægida? Cæsar habet.' In quibus omnibus assentatorie Domitiani divinitatem prædicat. Ergo signate Poëta, 'in pectore Divæ Ægida.' Paus. Attic. loquens de statua Palladis: καί οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης: *erat illi in pectore caput Medusæ.* Ovid. Metam. IV. de Pallade, 'Pectore in adverso, quos facit, sustinet angues.' *Cerda.*

In pectore] Propert. II. 2. 'Dulichias Pallas spaciatur ad aras Gor-

gonis anguiferæ pectus operta canis.' *Taubmann.*

438 *Desecto vertentem lumina collo*] Aut sua lumina circumferentem, et mortis indignatione quærentem, quorum se interitu posset ulcisci. Aut certe intuentum lumina in saxa vertentem. Aut horrore suo aliorum oculos avertentem, ne cum periculo videretur. Hoc autem caput ideo Minerva fingitur habere in pectore, quod illic est omnis prudentia quæ confundit alios, et imperitos ac saxeos comprobat. 'Desecto vertentem.' Quomodo *vertentem?* Id est, secto collo non sua lumina vertentem, sed immutantem eorum faciem, qui hanc vidissent: aut *vertentem* dixit, lumina adversa habentem, ut habuit cum secaretur ei collum, et quæreret aspectibus vindicari. *Servius.*

Desecto vertentem lumina collo] Sunt codices, in quibus *desecto* legatur. In aliquibus, *disjecto.* In Romano, *dejecto.* Sed *desecto* magis placet, ut in Mediceo est. *Pierius.*

Desecto collo] Hinc Propert. Eleg. IV. 11. 'desecta Tolumni ervix.' *Cerda.*

Vertentem lumina] Sunt hi oculi, quos *obliquos* vocat Horat. epist. I. et ab eo Petron. Sat. Calab. l. XIV. βλοσυρὸν ὄμμα, cum de Ægide: Ἐν γάρ οἱ πεπόνητο κάρη βλοσυροῖο Μεδούσης Σμερδαλέον. Ab eadem intuitione Pallas γοργῶπις dicitur ab Soph. in Ajace. *Idem.*

439 *Tollite cuncta, inquit*] Vile est quod plerique dicunt, propter arma Martis iratum esse Vulcanum, præsertim cum et arment Minervam et fabricent fulmina Cyclopes: et Vulcanus dixerit, 'Cuncta tollite.' Ergo *Tollite,* aut differte, est, aut celerius terminate. *Servius.*

Tollite] Magnum Æneæ meritum, quod cuncta superis necessaria tollerentur, ut arma illi fierent. *Don.*

Cæptosque auferte labores] Quia dixerat, 'His informatum manibus jam parte polita Fulmen erat.' *Servius.*

Cæptosque auferte labores] In codicibus aliquot antiquis, *certos* legitur, hoc est, qui quotidiana opera exercentur, qui olim instituti, qui vobis præcipue soliti. Nam alia, quam soleant excudere, nunc opera imperaturus est. Non tamen displicet *cæptos,* ut codices aliquot etiam manu scripti legunt. *Pierius.*

440 *Ætnæi Cyclopes*] Ut, 'Ætnæos fratres.' *Servius.*

441 *Arma acri viro*] Suppressit cujus caussa, ne nimis uxorius videretur. Nec nominat privignum, qui naturali malitia odiosus esse potest. *Donatus.*

Acri viro] Notat hominem, qui τὴν ἰσχὺν εὔρωστος, ut loquitur Diodorus. Vel ut Suid. νικήσαντα πάντας μάχῃ, καὶ κρατήσαντα. Itaque acritudo ista tota ad bellum, et militarem virtutem, proprie ἕτοιμος. Nam Xenoph. IV. παιδ. ἕτοιμοί εἰσι μάχεσθαι. *Cerda.*

Nunc viribus usus] Hoc est, nunc est vestrarum virium exercitium, id est, tempus est exercendæ virtutis circa arma viri fortis. Et sic dictum est, ut dicimus, 'opus est viribus:' et hoc quidam non ad difficultatem operis, sed ad celeritatem referunt. *Servius.*

442 *Rapidis*] Latis. *Idem.*

Rapidis manibus] Ut in festinatione. Sic supra, 'rapit arma manu;' et conjungit cum manibus 'artem magistram.' Itaque quadrant in hunc locum verba Hippoc. lib. de Flatib. τὸ γὰρ ἔθος τῇσι χερσὶ κάλλιστον διδασκαλεῖον: *Nam videlicet admovere manum operi est optimus magister docendi.* Colum. Rei Rust. l. I. 'Usus et experientia dominantur in artibus.' *Cerda.*

Arte magistra] Ambitiosius quam si dixisset *magistri,* et rem personæ in artem transtulit: ut si dicas, *opus est peritia medicinæ,* non *medici.* Serv.

443 *Præcipitate moras*] Præcipitanter, id est, festinanter abjicite. *Id.*

Præcipitate moras] In aliquot antiquis, *moram*. Sed numero multitudinis magis placet, quod majorem ostendit festinationem. *Pierius*.

Nec plura effatus] Sicut festinantem decebat. *Servius*.

444 *Ocius incubuere*] Quam ille præceperat. *Idem*.

Ocius incubuere] Jubentis auctoritas ostenditur. *Donatus*.

Ocius] Addidi explicans, 'ocius solito.' Verissime: non enim verum plausibile illud Grammaticorum, comparans sumi pro positivo. Est hoc invertere naturas vocum. Itaque in his mera est ellipsis. Sic postea in hoc libro, 'gravior ne nuntius aures Vulneret,' est, gravior solito: et in Æn. v. 'comitis senioris Acestæ,' non est, senis; sed loquitur cum respectu aliorum. Et, cur Vechnerus in sua Hellenolexia infinitas ellipses agnoscens hanc adimit? Nec verum est in Soph. πλέον ἐχθίστη, explicandum πολὺ, sed aliquid subaudiatur, necesse est. *Cerda*.

Pariter] Pari modo dicitur, et pro *similiter* et pro *simul*. Servius.

445 *Laborem sortiti*] Diviserunt inter se laboris officium: ut, 'Sortiti remos.' *Idem*.

Fluit] De auro et reliquis metallis: quæ ita solvuntur, ut currant tanquam effusa. *Donatus*.

Fluit æs rivis] Illustrare hunc locum potest Plin. xxxiv. 8. ad finem, ubi meminit æris quod ipse *caldarium* vocat, estque fusile æs; et eo ait Cyprum abundare. Et addit, ejusmodi æs excoctum purgatumque vitiis formari inductile et regulare. Quod certe Vulcanus præstat in hac armorum fabrica. Æs quoque ductile in Claud. agnosce Paneg. Stil. ii. ubi ad ductum Virg. 'Quæ non incudes streperent? quæ flamma vacaret Fabrilis? quæ non fluerent fornacibus æra Effigies ductura tuas?' Adludit et Paneg. iii. celebrans ejusdem liberalitatem: 'si solveret ignis Quas dedit immanes vili pro pondere massas, Argenti potuere lacus, et flumina fundi.' *Cerda*.

Auri] Apud veteres non ita discriminatæ artes ut apud nos. Qui nunc separati medici, ac chirurgi, olim conjuncti. Sic etiam nunc separantur artifices fabri, qui ferrum cudunt, et qui aurum poliunt. Ergo in officina Vulcani, etiamsi hic ferrarius, non tamen materia omnis ferrea. En hic aurum admistum æri et ferro. Supra quoque Cyclopes 'polibant auro' ægidem Palladis. Regia Solis apud Ovid. (quod opus Vulcani est) construitur auro, pyropo, argento, ebore. Claudiani locus de Nuptiis Hon. et Mar. nitidus est ad hanc rem: 'Lemnius hæc etiam gemmis exstruxit et auro, Admiscens artem pretio, gravibusque smaragdis Supposuit cæsas hyacinthi rupe columnas. Beryllo paries, et iaspide lubrica surgunt Limina, despectusque solo calcatur Achates.' Apud eundem Rapt. ii. in reliquo ornatu Veneris, tum 'sudata marito Fibula purpureos gemma suspendit amictus.' Tertull. de Cor. loquens de Pherecyde: 'Dat Priapo et tænias idem, et Ariadnæ sertum ex auro, et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, post et sidus.' De armis Achill. Eurip. Aul. χρυσέων ὅπλων ἡφαιστοπόνων. Jubæ Achill. Il. xxii. dicuntur χρύσεαι, et additur auctor Vulcanus: ἃς ἥφαιστος ἵει λόφον ἀμφὶ θαμειάς. Apud Stat. Theb. ii. monile Augiæ habet smaragdos, et adamanta, aitque fabricatum Cyclopum opera. Calab. l. ii. meminit poculi aurei, quo Priamus excepit Memnonem, et addit esse opus Vulcani. Hesiod. Theog. facit στεφάνην χρυσέην, ejusdem Vulcani opus. *Cerda*.

Metallum] Recte conjungit, 'aurique metallum.' Est enim *metallum* vox universalis ad fodinas omnes, sive aureas, sive argenteas, sive ferreas. Hispani *minas* dicimus. Ulpian.

in Orat. Demosthen. contra Leptinem: *θάσος καταντικρὺ τῆς θράκης, ὅπου ἦν καὶ τὰ μέταλλά ποτε τῶν Ἀθηναίων*: *Thasus e regione Thraciæ est, ubi metalla fuerunt aliquando Atheniensium.* Herod. Musa VII. loquens de monte Pangæo: *ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἔνι μέταλλα*: *In quo sunt metalla aurea et argentea.* Itaque fodinas quoque marmoris possis metalla nuncupare. Nam et Alciat. Parerg. I. 39. alumen dici metallum ex Ulpiano J. C. observavit. Notio nominis, nam ἄλλον reperitur μετ' ἄλλον, perscrutando scilicet: inde μεταλλᾶν, *perscrutari.* Quod etymon probant Eustathius, Isidorus, Plinius, et ab omnibus Galeotus lib. de Prom. Doct. c. 14. *Idem.*

446 *Vulnificusque Chalybs*] Populum apud quos nascitur, pro ferro posuit. *Servius.*

Liquescit] Dixit proprie. Nam ferrum non semper solvitur, sed mollescit. *Idem.*

Liquescit] De ferro quod non ita solvitur. *Donatus.*

Chalybs vasta fornace liquescit] Sic Persius Sat. v. 'anhelanti coquitur dum massa camino.' Et Stat. qui Silv. III. 'Indomitusque silex curva fornace liquescit.' Et iterum eodem lib. 'Quæ Divum in vultus igni formanda liquescat Massa.' Pulchre Soph. Antig. *σίδηρον ὀπτὸν ἐκ πυρός*: *ferrum assatum igni.* Qui ita ferrum tractant *χαλκοτύπους* vocat Aristotel. de Cœl. II. 9. Nazianz. carm. 50. *πυρὸς μένος σίδηρον*, subaudi *μαλθάσσει.* *Cerda.*

447 *Ingentem clypeum informant*] Designant. *Ingentem* autem et magnitudine et soliditate. Nam et *clypeum* dixit, qui magnitudine corpus furatur. Unde et clypeus dictus est *ἀπὸ τοῦ κλέπτειν*: et dicturus est, 'septenosque orbibus orbes Impediunt:' id est, veluti septem scuta facta in unitatem connectunt. *Servius*

Omnia contra Tela Latinorum] Ex persona Poëtæ: nam Cyclopes nesciebant cui fabricarent. *Donatus.*

448 *Septenos, &c.*] Quatuordecim circulis: sic clypei textura currebat ordinatis omnibus, ut se invicem necterent. *Idem.*

Orbibus orbis Inpediunt] Hic versus supra Æn. v. in ludo, qui Troja. *Germanus.*

Septenos orbis] Sic infra Æn. XII. 925. Turni clypeus dicitur 'septemplex:' ut etiam Ajacis apud Ovid. Met. XIII. 2. 'Surgit ad hos dominus clypei septemplicis Ajax.' Sic Achillis apud Hom. Il. Σ. 481. quintuplex: *Πέντε δ' ἄρ' αὐτοῦ ἔσαν σάκεος πτύχες.* *Emmeness.*

449 *Ventosis*] Ventos gignentibus. aliter 'Ventosa per æquora vectis,' qui ventis turbentur. *Servius.*

Ventosis follibus] Huc traho historiam Pausan. Lacon. ubi ait ænigmate quodam folles ferrarios appellari *ventos*, quod folles vi expellant conceptas auras. Græca sunt, *ἀνέμοις μὲν τοῦ χαλκέως εἰκάζων τὰς φύσας, ὅτι καὶ αὐταὶ βίαιον πνεῦμα ἠφίεσαν.* *Cerda.*

450 *Accipiunt redduntque*] Jungendum: uno enim eodemque tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. *Servius.*

Ventosis follibus auras Accipiunt redduntque] Aristot. lib. *περὶ ἀναπνοῆς*, ubi in Empedoclem disputat, qui causam inspirandi et expirandi sanguini tribuebat aut supera petenti, aut in fistulas quasdam venasque se recipienti; Aristoteles, inquam, respirandi in animantibus rationem follibus officinarum ærariarum assimilat, his verbis: *λέγει μὲν οὖν ταῦτα περὶ τοῦ ἀναπνεῖν· ἀναπνεῖ δὲ, ὥσπερ εἴπομεν, τὰ φανερῶς ἀναπνέοντα διὰ τῆς ἀρτηρίας, διά τε τοῦ στόματος ἅμα καὶ τῶν μυκτήρων, ὥστε, εἰ μὲν περὶ ταύτης λέγει τῆς ἀναπνοῆς, ἀναγκαῖον ζητεῖν πῶς ἐφαρμόσει ὁ εἰρημένος λόγος τῆς αἰτίας. Φαίνεται γὰρ τοὐναντίον συμβαῖνον. ἄραντες μὲν γὰρ τὸν τόπον, καθάπερ τὰς φύσας ἐν τοῖς χαλκείοις, ἀναπνέουσιν, αἴρειν δὲ τὸ θερμὸν εὔλογον, ἔχειν δὲ τὸ αἷμα τὴν τοῦ θερμοῦ χώραν,*

συνίζοντες δὲ καὶ καταπνίγοντες, ὥσπερ ἐκεῖ τὰς φύσας, ἐκπνέουσι, πλὴν, ἐκεῖ μὲν οὐ κατὰ ταὐτὸν εἰσδέχονταί τε τὸν ἀέρα καὶ πάλιν ἐξιᾶσιν, οἱ δὲ ἀναπνέοντες κατὰ ταὐτόν. *Germanus.*

Accipiunt redduntque] Hippocrat. περ. φυσ. ita opponit, ἐμπνέοντα, ἐκπνέοντα, et πνεῦμα διαπνεόμενον, καὶ πάλιν ἐξερχόμενον. Item huic ἕλκειν πνεῦμα opponit ἀὴρ ἀνατρέχει. Manil. l. I. ita, 'reddit, recipit:' et II. 'reddit, rapit:' et de Luna, 'reddit, repetit.' De re Virg. locus est Auson. in Mosella, ubi sic opponit: 'Sic ubi fabriles exercet spiritus ignes, Accipit alterno cohibetque foramine ventos.' *Cerda.*

Stridentia tingunt] Tingendo stridere faciunt. *Servius.*

Stridentia tingunt Æra lacu] Lucr. l. VI. 'Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit, ubi gelidum propere demisimus imbrem.' Σίζειν autem proprie Græci dicunt de ignito ferro in aqua extincto, unde et σισμὸς, et σίξις. Arist. Meteor. l. II. τὸν δὲ ψόφον ἐπισβεννυμένου πυρὸς, καὶ τὴν σίξιν βροντήν. Hi autem versus etiam Ge. IV. 171. *Germanus.*

Stridentia tingunt Æra lacu] Eleganter Ovid. Met. XII. 275. cum hoc stridore comparat sonitum, quem Charaxi sanguis ex vulnere, stipite candente ipsi inflicto, effluens dabat: 'Arserunt crines: et vulnere sanguis inustus Terribilem stridore sonum dedit; ut dare ferrum Igne rubens plerumque solet, quod forcipe curva Cum faber eduxit, lacubus demittit: at illud Stridet; et in trepida submersum sibilat unda.' Et IX. 170. 'Ipse cruor, gelido ceu quondam lamina candens Tincta lacu, stridit.' ad quem locum de hoc verbo vid. Nic. Heinsius. *Emmeness.*

451 *Æra lacu*] Amat *lacum*, pro *aqua* ponere. *Servius.*

Gemit] Ita vis illa explicata. Ut enim Hom. Il. XVIII. tela dicuntur στονόεντα, *suspiriosa* et *gemebunda*, ad notandum impetum, quo emissa: et Il. VIII. dicit, πύλαι μύκον οὐρανοῦ, *mugierunt cœli portæ*, ad magnum strepitum indicandum; sic Latini *gemo.* Ut hic Virg. et Claud. Eutrop. II. 'multisque gemunt incudibus æra.' Et III. Hon. 'Ignifluisque gemit Lipare fumosa cavernis.' Et Callimach. de follibus Vulcani, βαρὺν στόνον, *gravem gemitum.* Hos sive gemitus, sive strepitus Callimach. mire exaggerat, loquens de sonitu malleorum in antris Cyclopum: αὖε γὰρ Αἴτνη, Αὖε δὲ Τρινακρίη, Σικανῶν ἕδος, αὖε δὲ γείτων Ἰταλίη· μελάλην δὲ βοὴν ἐπὶ Κύρνος ἀΰτει. *Cerda.*

452 *Illi*] Quidam pro *alii* accipiunt. *Servius.*

453 *In numerum*] In ordinem: ut, 'Tunc vero in numerum Faunosque ferasque videres Ludere.' *Idem.*

In numerum] Ordinatis vicibus feriendi et versandi. Quod autem *incudibus* in plurali dixit, et massam et forcipem in singulari, intelligas singulis incudibus singulas massas et forcipes fuisse. *Donatus.*

In numerum] Ut hic *in numerum* de laborantibus ad ferrariam, ita de laborantibus ad remos Ovid. Trist. IV. 1. 'In numerum pulsa brachia versat aqua.' *Cerda.*

In numerum, &c.] Vide quæ dicta supra Ge. IV. 175. *Emmeness.*

Forcipe] *Forfices*, quibus incidimus: *forcipes*, quibus aliquid formum tenemus, quasi formi capes. Nam *formum* est calidum. Unde et *formosos* dicimus, quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat: has tamen forcipes in Medicinalibus Græci ἀρδιοθῆρες appellant, quibus solent in bello vulneratis spicula extrahi. *Servius.*

Forcipe massam] Sunt quidem codices, in quibus *forfice* legatur. Sed enim Servius agnoscit *forcipe*, et utrusque diversum ostendit usum. Carisius *forcipe* loco hoc positum a Virgilio tradit: quamvis de *forfice* cum Servio non sentiat. Quod vero exemplaria *massam* habent, in Carisii codicibus

ejus loco *ferrum* legitur. *Pierius.*

454 *Dum hæc properat*] Hoc est, properanter facit: et est honesta elocutio. *Servius.*

Æoliis] Nam, ut diximus, Vulcania una est de septem Æoliis, in quibus Æolus regnavit. *Idem.*

Lemnius] Quia in Lemnum insulam, ut diximus, cecidit: vel a Iunone propter deformitatem dejectus; quam aërem constat esse, ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus de femore Iunonis fingitur natus, quod fulmina de imo aëre nascuntur: quod etiam Lucanus dicit, 'Fulminibus terræ propior succenditur aër, Pacem summa tenent.' *Idem.*

455 *Euandrum, &c.*] Similis locus Il. et Od. II. De quibus curiose Scalig. v. 3. *Taubmann.*

Lux suscitat alma] Ita apud Stat. Theb. III. Adrastum jacentem in lecto 'Lux movet, ingentesque jubent assurgere curæ.' Legendum fortasse *monet.* Imitatus est Sophoclem Noster, apud quem in Elect. Ὡς ἡμὶν ἤδη λαμπρὸν ἡλίου σέλας Ἑῷα κινεῖ φθέγματ' ὀρνίθων σαφῆ: *Nam nobis jam splendidum Solis jubar Excitat matutinos avium cantus.* Virgilii sententiæ confinis vox Græcorum, quibus Sol dicitur ἠλέκτωρ, quod homines ἀλέκτρους, id est, *sine lecto* faciat. Notatque commode Germ. ubi in Supplicib. Æschyli dicitur, Ζηνὸς ὄρνιν τόνδε νῦν κικλήσκετε, scribi ab interprete, Ζηνὸς ὄρνιν, *avem Jovis* esse ἥλιον, *Solem.* Ratio: quia ἐξανίστησι ἡμᾶς, ὡς ἀλεκτρυὼν, *excitat nos, ut gallus.* Cerda.

456 *Matutini volucrum sub culmine cantus*] Potest et generaliter accipi *volucrum* quarumvis, quæ matutine sonant: potest et specialiter, ut hirundinum; potest et gallorum, quæ omnia propter sermonis humilitatem vitavit. *Servius.*

457 *Tunicaque inducitur artus*] Homerus de surgente Agamemnone Il. II. μαλακὸν δ' ἔνδυνε χιτῶνα: et de surgente Telemacho Od. II. εἵματα ἑσσάμενος: et de surgente Penthesilea Cal. I. I. ἀμφ' ὤμοισιν ἔδυνε Τεύχεα. Lege Magium Miscel. III. 3. ubi ex hoc Virgilii loco, ex duplici Homeri, ex duplici Suetonii, disserit de usu tibialium negato veteribus. Quod ex his locis Magius elicit, alii ex Quintil. XI. 3. alii ex Agellio XIII. 20. *Cerda.*

458 *Tyrrhena vincula*] Tusca calceamenta. Et dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites. Alii calceos senatorios volunt, quia hoc genus calceamenti a Tuscis sumptum est. *Servius.*

Tyrrhena vincula] Sed quæ sunt Tyrrhena vincula Virgilii? Utique Thusca calceamenta, de quibus Hesychius: Τυῤῥηνικὰ σανδάλια κάττυμά τι ὑψηλὸν οὕτω καλεῖται: *Tyrrhenica sandalia dicuntur altum quoddam calceamentum.* Sed major lux ab Polluce, qui VII. 22. Τυῤῥηνικά· τὸ κάττυμα ξύλινον, τετραδάκτυλον, οἱ δὲ ἱμάντες ἐπίχρυσοι, σανδάλιον γὰρ ἦν· ὑπέδησε δ' αὐτὸ φειδίας τὴν Ἀθηνᾶν, ἐκάλουν δ' αὐτὰ τυῤῥηνουργῆ: *Tyrrhenica, quorum solea lignea, quatuor digitorum latitudine, lora autem inaurata; erat enim sandalium: hoc Minervam induit Phidias, et hæc vocabant Tyrrhenica.* Servius ait, fuisse 'Thusca calceamenta, quasdam crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, mox milites;' de quibus videtur locutus Agellius XIII. 20. 'Omnia enim ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infime teguntur, cetera prope nuda, et teretibus habenis vincta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca, crepidulas.' Et Festus, de hoc calceamento loquens, ait, 'pedis solo subjicitur.' Imo inde dictæ soleæ, quod solo pedis subjiciantur. Ergo 'Tyrrhena vincula' Virgilii sunt, 'meræ soleæ,' quibus plantæ teguntur, et quibus corrigiæ ad ligationem. De hoc genere sandalii intelligendi veteres, cum nominant *vincula.* Ut Ovid. Fast. v. 'habent gemini vincula nulla pedes.'

et l. II. loquens de Hercule muliebribus calceis induto, ‘Scindebant magni vincula parva pedes.’ Et Met. III. ‘vincla duo pedibus demunt.’ Et Tibull. I. 5. ‘Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.’ Et Noster Æn. IV. ‘unum exuta pedem vinclis.’ Imo, calcei Græce dicuntur ὑποδήματα ab his vinculis. *Cerda.*

Tyrrhena vincula] Tusca calceamenta altiora. Et erant alioqui Tusci peritia artium egregii. Vide Turneb. XXVI. 29. et XXX. 38. *Taubmann.*

459 *Tegeæum ensem*] Arcadicum gladium. *Servius.*

460 *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens*] A sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens et in dextram revocans partem se amiciebat. *Idem.*

Demissa ab lævæ] Antiqui aliquot codices, *a lævo* legunt, ut subintelligatur *humero*. Sed ab *læva*, scilicet *parte*, vel *manu*, magis recepta lectio. *Pierius.*

Pantheræ terga] Παρδαλέην. Panthera autem, quæ et πάρδαλις, sic dicta, quod cicurari non possit, et inter semper feras posita sit ab Aristot. l. I. De nat. anim. his verbis: ἔτι τὰ μὲν ἥμερα, τὰ δὲ ἄγρια· καὶ τὰ μὲν ἀεὶ, οἷον ἄνθρωπος καὶ ὀρεὺς, ἀεὶ ἥμερα· καὶ ἄγρια, ὥσπερ πάρδαλις καὶ λύκος. Sed et πανθὴρ Græcis dicitur, qui a nonnullis Lupus cervarius. *Germanus.*

461 *Gemini custodes*] Hoc et in Homero lectum est: et in historia Romana, quæ ait, ‘Syphax inter duas canes stans Scipionem appellavit.’ *Servius.*

Gemini custodes] Hoc et in Hom. Od. II. 11. lectum est de Telemacho Ulyssis f. Vide Lipsium, Epist. Centuria I. ad Belgas, 44. *Taubmann.*

462 *Gressumque canes comitantur her.*] Solemnis mos, et ab ævo Heroum ductus. Homer. Od. II. de Telemacho, Οὐκ οἶος, ἅμα τῷ γε δύω κύνες ἀργοὶ ἕποντο: *Non solus, simul eum duo canes veloces sequebantur.* Hujus loci meminit Philostrat. Apollon. VI. 14. et Martial. l. XI. meminit ‘canis Dulichii.’ Pollux I. 4. εἵπετο ἄρα τῷ ἡρακλῇ καὶ κύων κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον· οἶσθα γὰρ ὅτι τοῖς ἥρωσι συνεισίεσαν μέχρι τῆς ἐκκλησίας οἱ κύνες: *Sequebatur Herculem canis veteri instituto. Scis enim canes una cum Heroïbus conciones ingredi.* Hoc de se prædicat Priam. Il. l. XXII. Οὓς (κύνας) τρέφον ἐν μεγάροισι τραπεζῆας πυλαωρούς: *Quos* (canes) *nutrivi in ædibus mensarios janitores.* Et Il. XXIII. de Achille dicitur, Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπεζῆες κύνες ἦσαν: *Novem huic regi mensarii canes erant.* Inde in sermone magnorum ducum magna etiam mentio canum. Vid. Plutarch. in Themistocle, ubi de cane Xantippi, et Periclis. Vide eundem de cane Alcibiadis, qui erat θαυμαστὸς τὸ μέγεθος, καὶ τὸ εἶδος: et in Pelopida de cane Alexand. Pheræorum. Alexander etiam Magnus (ut idem testificatur) canem habuit στεργόμενον, ut in deliciis. Et Eustath. in Il. XXII. ἔθος ἦν τὰς αὐλείους θύρας τηρεῖσθαι ὑπὸ κυνῶν. Vide historiam quampiam de cane comite viæ apud Cedren. p. 362. et Plutarch. ἐν ἑλλ. ubi Hyperocho regi Inachiorum dat comitem canem. De canibus porro catenatis videndus Artemid. l. III. Seneca de Ira III. 37. et Petron. Satyr. *Cerda.*

463 *Hospitis Æn. sed. et secr. petebat*] Ut supra Ge. IV. ‘In secreta senis ducam.’ Vide autem apud Turnebum ‘secretum petere,’ Advers. III. 4. *Germanus.*

464 *Sermonum memor*] Scilicet promissi auxilii, ut, ‘Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.’ *Servius.*

Heros] Hoc nomen non tantum præsentis est virtutis, sed et præteritæ. Unde est quod Euandrum Heroëm dicit, cum sit virtutis emeritæ: plerumque heros et generis est. *Id.*

465 *Se matutinus agebat*] Rem temporis ad personam transtulit. *Idem.*

Se matutinus agebat] Hac loquendi forma frequentissimi sunt Græci, et

ab istis adventitia hæc in Romanos. Hom. Od. XVI. ἑσπέριος ἤλυθεν, *vespertinus venit*: et Il. VIII. ἠοῖοι θωρηχθέντες, *matutini armabantur* et X. χθιζὸς ὑπέσχετ' Ὀδυσσεύς: *hesternus promisit Ulysses.* Quin apud illos hæc locutio ad dies quoque translit. Nam Theoc. εἰδ. X. ἔραμαι ἐνδεκαταῖος: et Hippocrat. l. VII. ἐπίδ. ad exitum, ἑβδομαῖος ἀπέθανεν. Quasi dicas: 'Amo undecendius,' 'Obiit septemdius:' id est, 'undecim dies elapsi sunt post quos amo,' 'Obiit die septimo.' *Cerda.*

Æneas se matutinus agebat] Id est, tempore matutino, sic statim vs. 465. 'matutini cantus volucrum,' pro, volucres mane canentes. Et notata jam nobis hæc loquutio supra Ge. III. 538. Vid. et Gronovium Observat. I. 1. sub finem. Sic Homer. Il. A. 497. de Thetide loquens, ἠερίη ἀνέβη μέγαν οὐρανόν: *matutina conscendit altum cœlum*: ubi Scholiastes τὸ ἠερίη exponit ἑωθινὴ, ὀρθρινή: et de Jove vs. 424. χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα: *hesternus abiit ad epulum*, pro χθὲς, *heri*. Ut autem hoc loco *agere se*, sic supra VI. 337. 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Pro quo Apulejus *facere se*, Met. l. V. 'Psyche paullo fidentior intra limen sese facit:' et l. X. 'Ut primum ante judicis conspectum facta est.' *Emmeness.*

467 *Jungunt dextras*] Sic enim se antiqui salutabant. *Servius.*

Mediis residunt Ædibus] Ut ad capienda consilia in secretiore parte domus. Sen. in Thyest. nominat 'arcanam regiam.' Stat. Theb. III. 'arcanam aulam.' et l. II. ita ait, loquens de Adrasto, Polynice, Tydeo, 'postquam mediis in sedibus aulæ Congressi, inque vicem dextras junxere, locumque, Quo serere arcanas aptum, atque evolvere curas, Insidunt.' Pars enim media secretior, ut quæ ab omni parte remotior ab auscultatoribus. *Cerda.*

468 *Licito tandem sermone*] *Tandem*, quia amborum desiderio nox fecerat moram. Vel tandem dato secreto. *Ser.*

Licito tandem sermone fruuntur] Arcano, ut interpretor: qui sermones a Plutarch. in Lucull. dicuntur λόγοι ἀπόῤῥητοι. Licebat enim jam Euandro secreta animi patefacere. Et vero, 'frui sermone,' loqui ad invicem, quod Calab. l. II. ἀλλήλοις ὀάριζον. *Cerda.*

470 *Maxime Teucrorum ductor*] Dicendo *maxime*, subtiliter ostendit eum Pontificis maximi et scientiam et potestatem habere. *Servius.*

Maxime Teucrorum ductor] Suasorii generis oratio, qua consulit Æneæ, ut a Tarchonte Hetruscorum duce auxilium petat. Suadet ab opportuno, ut spem injiciat firmiorum opum certissimam, adversus potentes hostes. Exordium ductum ab insinuatione. Ostendit enim vires suas tenuiores esse, quam quæ ad tantum bellum sufficiant: laudans simul Æneæ virtutem. *Hort.*

Maxime] Non dubium, quin militaris virtus signetur; nam hæc superlatio non tam a Latinis fontibus manat, quam a Græco, in quo μάχιμος est *pugnax*, *bellicosus*, et μαχιμώτατος, *bellicosissimus*. Cerda.

Nunquam Res equidem Trojæ victas] Satis mature *equidem* dixit: id est, Ego equidem Trojam te vivo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. *Servius.*

472 *Pro nomine tanto*] Pro tui nominis gloria. *Idem.*

473 *Thusco claudimur amni*] *Tusco* ideo dixit, quia ipse fuit Romani finis imperii. Juvenalis: 'Et quæ imperii fines Tiberinum virgo natavit.' *Idem.*

Claudimur amni] In Æn. X. 'claudit nos objice pontus.' Et *amni* pro amne: antiqui enim sic finiebant hos casus; quod jam alibi. *Cerda.*

474 *Hinc Rutulus premit*] Hoc est, 'Gens eadem quæ te crudeli Daunia bello Insequitur.' *Servius.*

Et murum circumsonat armis] Et brevitatem sui ostendit imperii, et hosti-

lem necessitatem: ob quam se penitus exarmare non poterat. *Servius.*

Murum circumsonat armis] In codicibus aliquot antiquis *Circumsonat arcens* legitur. In aliquot aliis, *Aruns:* ut non unus nominetur hostis ad majorem timoris exaggerationem, seque honestius excuset, quod modico eum auxilio juvet. Mihi autem *armis,* ut in codicibus emendatioribus habetur, nequaquam displicet. *Pierius.*

Murum circumsonat armis] Est hoc, quod Æn. x. 'Rutuli portis circum omnibus instant.' *Cerda.*

475 *Sed tibi ego, &c.*] Artificiose ait, ut etiam quæ monstrantur auxilia, ipsius esse videantur. *Ingentes* autem *populos,* non sine caussa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, id est, reges, quibus unus præerat. Unde est, 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.' *Ser.*

Opulentaque] Bene hoc addit. Nam pecunia nervus rerum gerendarum. *Taubmann.*

476 *Quam fors inopina*] Hoc beneficium casus præstat, qui efficit ut eo tempore quæras auxilium, quo Tyrrheni ducem requirunt. *Servius.*

Fors inopina] Alludit ad oraculum Sibyllinum: 'via prima salutis, Quod minime reris, Graja pandetur ab urbe.' *Hort.*

Fors inopina] Præter opinionem. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

477 *Fatis huc te poscentibus adfer.*] Perge illuc poscentibus fatis. Nam talis est sensus, si legeris *adfer.* Similiter jungit fortunam fato: ut supra, ubi ait, 'Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum.' Si autem legeris *adfers:* sensus erit talis, Fati necessitate factum est ut venires: fortunæ beneficio ut illi ducem requirant. Legimus ergo et *adfer* et *adfers.* Serv.

478 *Haud procul hinc*] Ut ire ei facile persuadeat. *Idem.*

Saxo incolitur fundata vetusto] Antiquo opere: ut, 'Templa Dei saxo venerabar structa vetusto.' *Servius.*

479 *Urbis Agyllinæ*] Quæ nunc *Cere* dicitur. *Idem.*

Urbis Agyllinæ] Hujus urbis conditores fuerunt Pelasgi, qui venerunt ex Thessalia, ut testatur Stephanus, et recte ex eo ad Solinum monet Salmasius: perperam autem is c. 2. 'Agyllam a Pelasgis, qui primi in Italiam literas intulerunt, quis conditam ignorat?' Nam Pelasgi, qui literas intulerunt in Italiam, fuerunt Euander cum sociis, qui venerunt ex Arcadia; cum illi, qui *Agyllam* condiderunt, sint e Thessalia. Dicta præterea fuit hæc civitas, ut recte Servius, *Cære:* unde vero nomen illud sortita sit docet nos Stephanus in Ἀγύλλα his verbis: Θετταλῶν γὰρ κρατούντων τῆς πόλεως, προσελθών τις τῶν ἀπὸ Λυδίας Τυῤῥηνῶν, ἠρώτα, τί ἂν εἴη τὸ ὄνομα τῆς πόλεως; τὶς δὲ ἀντὶ τῆς ἀποκρίσεως, τὸ χαῖρε εἶπεν, ὅθεν Τυῤῥηνοὶ κρατήσαντες, Καῖρε προσηγόρευσαν. Ejus incolæ *Cæretani,* de quibus vid. Torrentius ad Horat. Epist. I. 6. 62. *Emmeness.*

Lydia quondam Gens bello præclara, &c.] Quondam insedit, non quondam bello præclara, nam etiam tunc florebat. Sane etiam supra diximus, Mæoniam provinciam esse, cujus dum brevitas duos fratres Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus est, et partem Italiæ tenuit, et Tyrrhenam nominavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, cum captivos novis pœnis adfligerent, occisorum eos religantes cadaveribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens lectum esse de gente Tyrrhenorum. Sane illo tempore Tyrrheni dicti sunt: postea *Tusci,* ἀπὸ τοῦ θύειν. *Lydi* autem a Lydo, regis fratre, qui in provincia remanserat: et Lydia, provincia, positivum; Lydia, gens, derivativum pro Lydica. Sane hanc Agyllinam quidam a Pelasgo conditam dicunt, alii a Telegono, alii a Tyrrheno Telesi filio. *Insedit* autem,

secundum Sallustium, 'Montem sacrum atque Aventinum insedit.' *Ser.*

480 *Jugis insedit Etruscis*] Nunc dativum, nunc accusativum, verbum hoc assumit: supra Æn. II. 'arces Tritonia, respice, Pallas Insedit:' et X. 'Non satius cineres patriæ insedisse supremos?' *Germanus.*

482 *Sævis tenuit Mezentius armis*] Unde illi magis indigni injuriis quorum persona laudata: et hoc positum est ut ostendatur, an utile illis sit jungi Æneæ. *Servius.*

483 *Quid memorem infandas cædes*] Figura oratoria, quæ Paralepsis vocatur. Cicero, 'Nam illa nimis antiqua prætereo.' *Idem.*

484 *Effera*] Cruenta. *Idem.*

Di capiti ipsius] Ut est, 'Quod Dii prius omen in ipsum Convertant.' Quando enim volumus exprimere indignitatem rei, quasi commoti avertimus orationem, ut 'Dii talia Grajis.' *Idem.*

Di capiti ipsius] Imprecantis: ut Aristoph. εἰς κεφαλήν σοι. Vide Turneb. XI. 12. et Not. ad Plaut. Pœnulo III. 3. Aut potius Gr. illud respexit, τῇ κεφαλῇ ἀναμάττειν. *Taubm.*

Di capiti ipsius] De hac imprecandi formula vid. Brisson. de Formul. p. 112. et 113. *Emmeness.*

485 *Mortua quin etiam*] Quod supradictum est; quod Cicero etiam in Hortensio de Tuscis dixit. *Servius.*

487 *Tormenti genus*] Exclamatio est inventi supplicii, et detestatio. *Idem.*

Tormenti genus] De hoc tormenti genere Tyrrhenorum, quod Poëta Mezentio tribuit, videatur Plutarch. in Artaxerxe. Val. Max. IX. 2. et P. Victorius IV. 18. Var. Meminit et Cic. in Hortens. *Taubmann.*

Sanie taboque] Sanies, mortui est: tabo, viventis scilicet sanguinis. *Ser.*

Taboque fluentis] In antiquo codice, *fluenti*, quippe *tabo*, legitur. *Pierius.*

488 *Longa sic morte necabat*] De Barbaris quibusdam Valer. l. IX. ait, necandos homines includi ab illis ferarum pellibus, egestis prius intestinis, 'atque ut diutius pœnæ sufficiant, cibo et potione infelicem spiritum prorogare.' In bove illo æneo, cui subditæ flammæ, quid aliud quærebatur, quam atrocitas mortis et lentities? Lucan. 'moremque nefandæ Dirum sævitiæ pereuntis parcere morti.' Duo nempe illa, atrocitas et lentities, reperta ab Tyranno in Lucianum Martyrem Joh. Chrysost. scribit Or. 46. Ait enim quæsivisse supplicii genus ὁμοῦ καὶ δριμυτάτην γενέσθαι, καὶ μακροτάτην: *quod simul acerbissimum et longissimum esset:* et in Orat. de Macchabæis meminit horribilium suppliciorum cum summa lentitie. Verba ejus: φρικταῖς τιμωρίαις κατὰ μακρόν. Tiberius mortem vocabat 'leve supplicium,' et maturitatem in moriendo *gratiam;* quare 'mori volentibus vis adhibita vivendi,' ait Sueton. c. 61. Cui affine illud Sophoc. Elect. οὐ γὰρ θανεῖν ἔχθιστον, *non triste est mori,* sed eum, qui mori cupit, non posse consequi. Eurip. Hippolyto dixit, Ταχὺς γὰρ Ἅιδης ῥᾷστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ: *Festinata mors grata homini infelici.* Cerda.

489 *At fessi, &c.*] Cum essent fessi, tandem circumsistunt. *Servius.*

At fessi tandem cives, &c.] Fessi videlicet acerbitate suppliciorum, quæ narrata: ideo illius imperium diuturnum esse non potuit. Sallust. epistola illa ad C. Cæsarem de ordinanda Repub. 'Equidem ego cuncta Imperia crudelia, magis acerba quam diuturna arbitror.' De Jugurtha idem: 'fatigati Regis suppliciis.' *Cer.*

Infanda furentem] Notat enormia supplicia. *Idem.*

491 *Obtruncant socios*] Non dubium, quin eminentissimus Poëta attingat facilem illam rationem expugnandi Tyranni quæ fit diminutione virium. Si enim prius illos opprimas, qui sunt fidi et socii Tyranni, non dubium, quin facilius illum possis opprimere. *Idem.*

492 *Ille inter cædes Rutulorum*] In Vaticanis omnibus codicibus, *cædem* unitatis numero legitur; non ita in plerisque aliis. *Pierius.*

493 *Confugere*] Confugiebat: ut diximus, historicus stilus est. *Serv.*

Defendier] Defendi, id est, defendebatur. Et vertit historiam. Nam, ut diximus, Turnus magis confugit ad Mezentium. *Servius.*

Confugere, &c.] Monet Serv. inverti historiam; nam potius ad Mezentium Turnus confugit. Fortasse, quia scriptum a Liv. I. 'Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Hetruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt; qui Cære opulento nunc oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis,' &c. *Cerda.*

494 *Furiis surrexit Etruria justis*] Huic respondet sequens versus, 'quos justus in hostem Fert dolor;' hunc autem 'justum dolorem' et sæpe usurpant jurisconsulti, et Arist. Ethic. *νέμεσιν* vocat, quam inter *φθόνον* et *ἐπιχαιρεκακίαν* locat mediam. Horatius 'justam indignationem:' unde et *ἀξιομίσητοι* apud Plutarch. De invid. et od. *μισοῦνται δὲ πολλοὶ δικαίως, ὡς οὓς ἀξιομισήτους καλοῦμεν*: sic et *εὖ στυγεῖν*, juste odisse, apud Æsch. in Suppl. *ἄλευσον ἀνδρῶν ὕβριν εὖ στυγήσας.* Iram vero, quæ ex injuria conflatur, inter modos rationesque tyrannidis solvendæ ponit Aristot. *πολ. ε.* ubi docet conspirationes in caput principum, ut hic, fieri crebrius potiusque quam in principatum, ab iracundia et contumelia. *Germanus.*

Etruria] Scribendum sine aspiratione, ut monuit Pierius supra ad Ge. II. 533. Vid. præterea Dausq. Orth. l. II. p. 154. *Emmeness.*

495 *Ad supplicium*] Bene, non ad bellum. *Servius.*

Præsenti Marte reposcunt] Sine aliqua dilatione. *Idem.*

Præsenti Marte] Videlicet, dum calent animi, ne furor tepescat, et languescat ardor. Est hæc una militarium virtutum. Ammian. l. XVII. in re simili: 'statim, ne alacritas intepesceret pugnatorum.' Julius magnus tractandi militiam dux Civil. III. milites suos 'conquiescere ante iter confectum vetuit,' quia videlicet ardebant desiderio pugnæ. Pompejus quoque statim, 'moram nullam ad insequendum intulit.' *Cerda.*

496 *His ego te, Ænea, ductorem*] Quasi grande incrementum. *Serv.*

Addam] Aut dabo: aut re vera addam habentibus Tarchontem. *Idem.*

497 *Toto namque fremunt*] Vel præterita narrat, vel conjectura est, utrum velint qui cessant. *Idem.*

498 *Longævus haruspex*] Argumento ætatis vult doctum videri. Quibusdam sane displicet quod aruspicis nomen non addiderit, cujus ætatem auctoritatemque designat. *Idem.*

Longævus haruspex] Propterea *τὸ longævus* additum dicit Servius, ut 'ætatis argumento doctum' ostendat. Hinc quoque apud Apul. Metam. v. Pan inquit: 'Senectutis prolixæ beneficio multis experimentis instructus sum.' Ad quem locum vid. quæ in hanc rem Pricæus. *Emmeness.*

Retinet haruspex fata canens] Cum superstitio plurimum in Ethnicis dominaretur, tum maxime erat illius usus, cum refrænanda esset multitudo. Nam vulgus aliter non continebatur. Inde ab aruspice Virgiliano confictum mendacium Deorum. Opportunus est Polyb. locus l. IX. quem vide. *Cerda.*

499 *Mæoniæ*] Quia Lydi, qui Hetruriam tenuerunt, ex Lydia, Mæonia, et provinciis aliis conflati sunt. *Cerda.*

500 *Flos veterum*] Ennianum. *Serv.*

Flos veterum, &c.] Signat filios, qui a bonis et bellicosis parentibus. Itaque, quamvis magnos duces possis nominare *florem* sui ævi. Sed hic Poëta strictius adhuc pro juventute, quæ vere ætatis flos. Ita vetus in-

scriptio in agro Veronensi, FLORENTES ANNOS MORS IPSA ERIPVIT: indicatur juventus. Signatissime Liv. l. VIII. 'Prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat.' Et l. XXXII. 'flos Achæorum juventutis.' Pind. Olym. XIII. Ἄρης ἀνθεῖ νέων οὐλίαις αἰχμαῖσιν: *Mars floret juvenum perniciosis præliis.* In his vides florem cum juventute. Quin Demades apud Athen. l. III. vocat adolescentes *ver civitatis;* ait enim, τοὺς ἐφήβους ἔαρ τοῦ δήμου. *Cerda.*

Flos] *Florem* dixerunt veteres, quod optimum purissimumque est in quaque re, ut egregie docet Rittershusius ad Oppian. Κυνηγετ. IV. 153. *Emm.*

502 *Nulli fas Italo*] In antiquis aliquot codicibus, mutato numero, legitur 'fas Italo nulli.' Sed principium a spondeo versum omnino graviorem reddit. *Pierius.*

Nulli fas Italo, &c.] Applaudit huic loco ille Æn. VII. ubi etiam fata canunt, externo genero jungendam Laviniam, ut hic externo duci committendum exercitum. *Cerda.*

Subjungere] Conjungendo subjungere. *Servius.*

Subjungere] Hoc verbo etiam utitur Horat. Epist. I. 1. 19. 'Et mihi res, non me rebus, subjungere conor.' Est autem loquutio desumpta a bobus, qui *subjungi* dicuntur, cum jugo alligantur, *disjungi*, cum solvuntur: unde *subjuges*, et *injuges* boves, qui sub jugo fuerunt, vel non fuerunt; ut ibi Torrent. *Emmeness.*

503 *Externos optate duces*] Votis scilicet. Vel certe *expectate*, legite. *Servius.*

Optate] Eo significato, quo in Æn. I. 'Pars optare locum tecto.' Itaque non capio *optate*, pro *exoptate*, sed pro *adoptate*. Dici porro *optiones*, illos qui adjutores dabantur centurionibus, quod ab aliis optarentur, id est, adoptarentur, notum jam labore doctissimorum Cujacii, Turnebi, Lipsii, Bisciolæ, qui loca Festi et Taciti producunt et corrigunt. *Cerda.*

504 *Hoc acies campo*] Quasi jam in bellum parati. *Servius.*

Resedit] Ut pugnatura et parata ad bellum. Julius Civil. III. 'Ad asparagum consedit Pompejus.' Castra enim dicuntur *considere*. Itaque militare verbum. Lucan. l. VI. 'insedit castris.' Eurip. Supplement. παρ' ὅπλοις ἥμενος: *in armis sedens.* Sed Virgil. non *consedit*, sed *resedit*, quia, *surrexerat furiis justis.* Sic Capitol. in Pertin. 'in templo Concordiæ resedit:' quia præcesserat illius e castris ad Senatum itio. *Cerda.*

505 *Regnique coronam*] Insigne: non revera coronam, quam Tusci reges nunquam habuerunt: ergo species est pro genere. *Servius.*

506 *Mandatque insignia*] Aut mittit insignia, id est, omnia ornamenta regalia: aut re vera ipse Tarchon oratores ad me misit, coronamque cum sceptro regni. *Mandatque insignia,* id est, magna, ut castris succedam et capessam regna Tyrrhena. Alii, *insignia* pro fascibus qui ad Romanos a Tuscis translati sunt; aliud est enim *insigne*, singulari numero; aliud *insignia*, in quibus vestis et sella regia accipi potest; vel *mandat* tradit, ut dicimus mandari magistratum. Sallustius, 'Ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.' *Idem.*

Mandatque insignia Tarchon] In antiquo codice, *Tarcho.* Alibi vero ex C. Julii Romani et quorundam aliorum sententia, nullum nomen Latinum *on* literis finiri monuimus: quamvis Plinius nomina quædam dicit proprios gentis suæ vultus formamque apud nos etiam custodire. De nominibus autem hujusmodi Fab. Quintilianus ait, 'ut Palæmo, Thelamo, et Plato' (nam sic eum Cicero quoque appellat) 'diceretur, retinuerunt: quia Latini, quod *o* et *n* literis finiretur, non reperiebant.' *Pierius.*

Tarchon] Hic est Tarchon ille, cujus ministerio usus ad urbium struc-

tionem Tyrrhenus is, qui a se Tyrrheniam nominavit. De quo Tyrrheno Strab. l. v. καὶ δώδεκα πόλεις ἔκτισεν, οἰκιστὴν ἐπιστήσας Τάρκωνα: *condidit urbes duodecim, usus præfecto Tarchonte.* Itaque in expeditione nobilissima, qua Lydi, duce Tyrrheno, in Italiam appulere, credibile secundum locum fuisse Tarchonti. Atque adeo ex peritia historiarum locutus Poëta, cum hunc præ aliis nominavit Lydorum præfectum. Addit Strab. de hoc Tarchonte, ὃν διὰ τὴν ἐκ παίδων σύνεσιν πολιὸν γενέσθαι μυθεύουσι: *quem a puero canum fuisse fabulantur propter prudentiam.* Idipsum de eodem et Cycno Trojano Eustath. scribit in Il. II. διὰ φρόνησιν καὶ ὁ Τυρσηνὸς Τάρκων καὶ ὁ Τροϊκὸς Κύκνος πολιοὶ ἐκ γενετῆς φημίζονται. Itaque, quamvis Strabo et Græci alii nominent *Tarchonem*, Virgilius *Tarchontem*, ut apparet ex locis aliis, tamen esse eundem liquidum ex ductu historiarum. Nisi quis inde astruat in Virgilio legendum *Tarchonem.* Cerda.

508 *Sed mihi tarda gelu*] Occurrit tacitis quæstionibus, dicens se non isse propter senilem ætatem: filium propter mistum genus per originem matris. Unde Æneam dicit ire debere, cui et ætas et origo regna concedunt. *Servius.*

Sed mihi tarda gelu, &c.] Cum comparet Euander ætatem suam senilem cum vigore annorum Æneæ, videtur proculdubio adumbratus locus Pindari Pyth. IV. Ait itaque Pelias ad Jasonem: ἀλλ' ἤδη μὲ γεραιὸν μέρος ἁλικίας ἀμφιπολεῖ· σὸν δ' ἄνθος ἥβας ἄρτι κυμαίνει: *Sed jam me circumdat pars ætatis senilis; fervet vero flos pubertatis tuæ.* Et Pindaro quidem hæsit Valer. Arg. I. apud quem Pelias post decantatam senectutem suam, 'Si mihi quæ quondam vires,' &c. subjicit loquens cum Jasone, 'Tu, cui jam curæque vigent, animique viriles, I decus, et pecoris Nephelæi vellera Grajo Redde tholo, ac tantis temet dignare periclis.' Sed et excursui Poëtico similem Taciti locum animadverto. Vides enim, ut Euander excuset se senem a regno, et Pallantem juvenem, deferatque ad Æneam, qui in bona ætate et media. Ergo Tacit. de Tiberio: 'Hæc et de Armenia apud Patres disseruit, nec posse motum Orientem nisi Germani sapientia componi; nam suam ætatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse.' Ut hic 'tarda senectus,' ita Sen. Rhet. Controv. 7. 'Ego senectute immobilis, et vincto simillimus.' *Cerda.*

Seclisque effœta senectus] Notandum dicta *secula* etiam in uno homine, secundum eos qui dicunt *seculum* triginta annos habere. Nam alii centum et decem: alii mille annis putant *seculum* contineri. *Servius.*

Gelu] Scite hoc in nota senectutis. Patrocles apud Stob. Serm. 115. vocat senectutem βίου χειμῶνα, *vitæ hiemem.* Apud eundem Eratosthenes, cum diceret vigentem ætatem esse instar veris, declinantem instar æstatis et autumni, addebat, χειμῶνα δὲ τὸ γῆρας: *senectutem esse hiemem.* In dialogismo illo satis celebrato Adriani Cæsaris et Epicteti, cellæ quatuor constituuntur, videlicet *tepidaria, sudatoria, assa, frigidaria.* Prima datur *infantibus*, altera *pueris*, tertia *juvenibus*, quarta *senibus.* Stat. Theb. III. 'pectora gelida' absolute dixit pro senibus, opponens juvenibus. Causam hujus frigoris reddit Aristot. Rhet. II. 13. nam senes κατεψυγμένοι εἰσὶν, *refrigerati sunt*, ab refrigerato jam sanguine: sicut contra juvenes θερμοὶ, *calidi.* Cerda.

Sæclis] Accipio primam Servii explicationem, qui sæculum explicat de spatio triginta annorum; ducorque hoc argumento: tres illas ætates, aut tria sæcula, quæ de Nestore omnes prædicant, et imprimis Tullius in Catone Majore, et Hor. Od. II. 9. 'ter ævo senectus:' et ante omnes Homer. Il. I. nonaginta anni sunt, explicatore

Plutarcho. Nam is, cum dicat in Catone Majore, virum hunc ætatis anno nonagesimo Servium Galbam accusasse, adjicit, pervenisse illum et vita et factis ad triplicem ætatem Nestoris. Græca sunt: Σερυΐου Γάλβα κατηγόρησεν ἐνενήκοντα γεγονὼς ἔτη· κινδυνεύει γὰρ, ὡς ὁ Νέστωρ, ἐς τριγονίαν τῷ βίῳ καὶ ταῖς πράξεσι κατελθεῖν. *Idem.*

Senectus Invidet imperium] Ita apud Herodian. l. II. Pertinax inducitur γῆρας προϊσχόμενος, *prætendens senectutem*, ut excuset se ab Imperio. Applaudunt et verba Taciti Hist. l. I. 'Ipsa ætas Galbæ, et irrisui et fastidio erat adsuetis juventæ Neronis, et Imperatores forma ac decore corporis (ut mos est vulgi) comparantibus.' *Idem.*

509 *Invidet imperium*] Bona locutio: ut, 'Liber Pampineas invidit collibus umbras.' *Servius.*

Seræque ad fortia vires] De hoc languore senectutis Sophronius apud Stob. γῆρας μαραῖνον ταραχεύει. Marcor enim comitatur res tabidas. Cui accinit Aristotel. qui per verbum μαραίνεσθαι explicat solutionem senum. Et Probl. sect. 30. δειλοὺς vocat, ut etiam Rhet. II. 13. προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δειλίᾳ: *senectus viam aperuit timiditati.* Quæ ferme repetit in Probl. loco adducto, προωδοπεποίηκε γὰρ τῷ φόβῳ. De Scipione Africano Liv. l. XXXVIII. 'in juventa bella assidue gesta, cum senecta res quoque defloruere.' Nam, ut ait Sen. in Fur. 'Post multa virtus opera laxari solet.' Plutar. de Mario jam sene: τοῦ γήρως τὸ δραστήριον ἐκεῖνον καὶ θερμὸν ἐν αὐτῷ κατασβεννύντος: *extinguente senectute strenuitatem illam atque ardorem.* Euripid. in Hercul. Γήρᾳ δὲ τρομερὰ γυῖα, κἀμαυρὸν σθένος: *Membra trementia senectute, et robur invalidum.* Seras istas vires Græci nominant γῆρας ἀκρότατον, ἔσχατον, προβεβηκὸς, μακρότατον, πολυετῆ. Pulcherrime Plato Leg. VIII. ὑπέρμετρον. Philost. βαθὺ γῆρας. *Cerda.*

510 *Mixtus matre Sabella*] Pro duplici genere natus. *Servius.*

Matre Sabella] Regis Sabinorum filia. *Taubmann.*

511 *Partem patriæ traheret*] Sic dixit *traheret*, quomodo dicitur, originem ducere. *Servius.*

Partem patriæ] Sidon. Epist. IV. 21. ad Asprum, cum præmiserit, 'Heduus pater tibi, mater Averna est,' exemplo Maronis, a quo hanc Pallantis duplicem originem adducit, ita absolvit: 'Ecce habes magnum maximo auctore (Virgilio) documentum, quod patriæ pars computanda sit et regio materna.' *Cerda.*

Et annis] Ad se retulit. *Servius.*

512 *Generi fatum indulget*] Ad Pallanta retulit. *Idem.*

Quem numina poscunt] Ut, 'Externos optate duces.' *Idem.*

Quem numina poscunt] Sup. 'fatis huc te poscentibus affers.' *Cerda.*

513 *Ingredere*] Verbum militare, et in quo ferocia atque ostentatio. Val. Arg. I. de Jasone, 'Heu quibus ingreditur fatis, qui gentibus horror Pergit!' Et l. II. de tauro victore, 'qualis per pascua victor Ingreditur, tum colla tumens, tum celsior armis.' Sic et Lucan. l. II. præmissa Cæsaris ferocitate, 'Ingreditur pulsa fluvium statione vacantem.' Quis nescit de Marte *Gradivo?* Quis non illud Hom. Il. III. μακρὰ βιβῶντα: *grandia ingredientem?* Inde Basil. Seleuciensis l. I. vitæ Teclæ: ἅμα καὶ τούτοις καὶ ὁ θάμυρις ἔδει, μακρὰ βιβὰς, ποιητικῶς τις ἂν εἴποι, παρὰ τὸ δικαστήριον: *Inter quos et Thamyris, grandia, ut poëtice quispiam loqueretur, ingrediens, ad tribunal cursitabat.* Idem.

Italum fortissime ductor] Εὐσυμβόλως jam ductorem Italiæ vocat Æneam. *Servius.*

514 *Hunc tibi præterea*] In aliquot antiquis legere est, *nunc tibi.* Sed pronomen illud indicativum longe plus ponderis et energiæ habere videtur, dicendo *hunc Pallanta.* Nam et in pronomine ipso, et in proprio

nomine emphasis est. *Pierius.*

Spes et solatia] *Spes,* quia multa sibi de ejus virtute promittebat pater: *solatia,* quia, amissa conjuge, unici filii utebatur solatio. *Servius.*

Spes et solatia] Ad filium suum Annibal apud Sil. 'spes o Carthaginis altæ.' Ideo liberi *spes,* quia propagaturi genus. Ut *solatia,* ita ab Agathone Poëta filii dicuntur *ἡδὺ φυσάντων, genitorum jucunditas.* Cerda.

515 *Pallanta adjungam*] Sic et apud Apollon. l. II. Lycus offert filium suum comitem sociumque Jasoni: *ξυνῇ μὲν πάντεσσιν ὁμόστολον ὔμμιν ἕπεσθαι Δάσκυλον ὀτρυνέω ἐμὸν υἱέα. Germanus.*

Tolerare] Quasi rem asperam et difficilem. Et per hoc significat nondum eum sufficere, ut intelligatur quid nolit; nam et paternam sollicitudinem servat, et heroicam virtutem; et ideo non vult simpliciter dicere, nondum debere puerum pugnare, sed verecunde, 'sub te tolerare magistro.' *Servius.*

Sub te tolerare magistro] Hoc loco commendatur disciplina et educatio. Missis enim ad militiam adolescentibus Roman. primo anno custos, sub quo disciplinam ediscerent, et magister, sub cujus imperio tyrunculi acuerentur, publice dabatur, ne expertes operum militarium arma tractarent. Huc ergo alludit Poëta, ut etiam l. v. 'Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli, Epytidem vocat.' *Pontan.*

516 *Militiam et grave Martis opus*] Hom. *μέγα ἔργον ἄρης.* Oppian. *ἔργον ἔρωτος,* pro, *ἔρως*: et Halieut. I. 105. *ἔργα ὀνίσκων,* pro, *ὀνίσκοι*: ubi vid. Rittersh. Ita alibi: *ferri rigor,* pro ferrum: *robur aratri,* pro aratrum. Lucr. *robur saxi,* pro saxum: *rigor auri,* pro aurum. *Taubmann.*

517 *Miretur*] Imitetur. Lucanus, 'Miratoremque Catonis,' id est, imitatorem. Optima enim ingenia necesse est, ut ea, quæ mirantur, imitentur. *Servius.*

Primis et te miretur ab annis] Sunt codices antiqui, in quibus legere est, *te imitetur* absque synalœpha. Sed omnino *miretur* magis placet: quia plus est *mirari,* in quo rei, quam vix te assequi posse speres, magnitudo ostentatur. *Pierius.*

Miretur] Symmach. Epist. I. 39. 'Frater meus Gorgonius admirator virtutum tuarum.' Apud Valer. Arg. l. IV. Hercules ad Hylam jam raptum; 'nec res ultra mirabere nostras.' *Cerda.*

518 *Arcades huic equites*] In antiquis et emendatis codicibus, *Arcadas* per *as* scriptum est, metro ita suadente: nam accusativus pluralis in *es* Latinus esset, et non nisi producta ultima poneretur. *Pierius.*

Robora pubis] Antiqui aliquot codices *corpora pubis* legunt. Sed omnino longe melius est *robora.* Idem.

Robora pubis] Expressissime in sermone Arcadum, qui valentissimi et fortissimi ex roboreo cibo. Stat. Theb. VII. prædicans de Aconteo, solitum feras prosternere, addit rationem cur huic homini tanta virtus, 'Arcas erat.' Sic Catullo, qui in Nupt. Pelei, 'Argivæ robora pubis.' *Cerda.*

519 *Suo nomine*] Bene in omnibus filii gratiam facit: maluit enim munus suum cum persona ejus dividere, quam suo nomine totum dare. Namque dicit, Dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine: ipse vero a me accipiat ducentos. *Servius.*

Totidemque suo tibi nomine Pallas] In codicibus aliquot antiquis legere est: *suo tibi munere Pallas.* Sed enim Servius *nomine* agnoscit. *Pierius.*

520 *Defixique ora tenebant*] Aut tacebant, ut, 'tenuitque inhians tria Cerberus ora:' aut stupebant. *Servius.*

Defixique ora tenebant] Vetusta

quædam exemplaria legunt *intentique*. Sed enim *defixi* magis placet, quod præ se fert etiam stuporem quendam. *Pierius*.

522 *Tristi cum corde*] Propter brevitatem auxiliorum. *Servius*.

Tristi cum corde] Clarum testimonium veræ syntaxeos, 'putare cum corde.' Sicut et Sall. Jugurth. 'facinus suum cum animo reputans,' pro 'reputans animo.' Sic et *de*. Serv. infra 'de lapide feritur,' pro 'lapide feritur:' et 'de gladio feritur,' pro, 'gladio.' Unde Heraldus ad Arnobium, Gelenium reprehendit, qui legeret, 'discobinata limis;' nam vetus lectio, 'discobinata de limis.' Idem Arnobius l. I. 'Ex malleis fabricatos,' pro, 'malleis fabricatos.' Plaut. Mercat. 'Ex summis opibus, viribus usque experire, nitere,' pro 'summis opibus.' Factum hoc Græcorum imitatione, ajunt Germ. atque Herald. Homer. enim (ait prior) ὅρμαινε ἀνὰ θυμὸν, pro, ὅρμαινε θυμῷ. Euseb. (ait posterior) Præp. l. V. ἐκ τῶν οἰκείων βελῶν, καὶ τοξευμάτων βαλλόμενοι, pro βέλεσι, καὶ τοξεύμασι. Vide etiam, quæ observ. Vechn. in Hellen. *Cerda*.

Putabant] Figura, per tempora: *putabant*, quasi putassent, nisi signum dedisset: aut certe *putabant*, cogitabant. Unde et arbores putari dicuntur, quia diu deliberatur, quid eis adimi debeat, quid relinqui. *Putare* est et discernere, et in partes redigere, inde *disputare*. Servius.

523 *Cælo aperto*] Sereno, ut 'Et aperta serena Prospicere,' in eo est enim quid aperti. *Idem*.

Cælo aperto] *Sereno*, explicat Serv. Ego aliter explico. *Aperto cælo*, id est, rupto et hiante tonitribus, fulguribus, fragore. Nihil enim inconvenit ita accipi hic hoc verbum. Imo liquida totius loci sententia esse videtur, signum datum a Venere disrupto cœlo, quod explicans addit: 'Namque improviso,' &c. Transactis vero fremitibus pacatum est cœlum et visa sunt in serena parte arma intra nubem emicare. Hæc melior consecutio Poëtæ. Quin, tantum abest, ut *apertum cælum* semper sit serenum, ut potius Basil. Seleuciens. in vita Teclæ l. I. id verbi adhibeat ad magnas pluvias indicandas: ita enim loquitur de Deo: καὶ κλείσας ἐπὶ τρισὶν ὅλοις ἔτεσι καὶ μησὶν ἓξ τὸν οὐρανὸν, καὶ τηρήσας ἀνέφελον· καὶ πάλιν ἀνοίξας αὐτὸν, καὶ ποιήσας ὀμβροτόκον· ubi *clausum cælum*, est serenum; *apertum*, cum pluvia. *Cerda*.

Cytherea] Antonomastice pro Venere: ab urbe, aut insula ubi colebatur, et in quam delata cum primum nata ex undis est. Hesiodus enim προσέκυρσε Κυθήροις. Cythera vero sic vocata, παρὰ τὸ κεύθειν καὶ κρύπτειν τὸ αἰσχρὸν, *ab occultando turpi*, Phornutus ait. Hesychius etiam ait, dici quasi κευθόμενον. Turpe illud, quod occultatum, est Venus ipsa nuda, cum eo appulit. *Idem*.

524 *Inproviso*] Nullum enim indicium præcesserat nubium. *Servius*.

Vibratus] Proprium telorum ad fulgura transtulit. *Idem*.

Fulgor] Id est, fulgetra. Et tria genera fulgoris esse dicuntur: unum *consiliarium*, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur: alterum *auctoritatis*, quod evenit re gesta quod probet: tertium *statum* est, ubi nec novi quicquam gessimus nec cogitamus, sed quietis nostris rebus fruimur: sed duo hæc quæ sequuntur ad locum hunc non pertinent. Primum sane apte videtur adnecti, ubi quod cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur, quod *consiliarium* dicitur. Nam et hic modo Æneas de brevitate auxilii cogitat, qui ait, 'Multaque dura suo tristi cum corde putabant:' et sic fulgur factum est, quod eum hortetur, ne de bellicis subsidiis desperet. *Idem*.

525 *Cum sonitu*] Tonitruum scilicet. Et, ut diximus supra, ordinem

tenuit qui nobis apparet, ut fulgetras dicat priores, cum sint ante tonitrua. *Idem.*

Ruere omnia visa] Sic enim sonat ut videatur ruina: alibi, 'cœlique ruina.' Bene autem temperavit dicens *visa*, id est, ad opinionem animi. *Idem.*

526 *Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor*] 'Tyrrhenum clangorem' dixit: ideo quia apud Tuscos tubam constat inventam. Ergo 'Tyrrhenus clangor,' sonus Tyrrhenarum tubarum. Et bene congruis ominibus arma nuntiantur per sonum tubarum. Et figurate per epitheti immutationem Tyrrhenæ tubæ. Varro de seculis auditum sonum tubæ de cœlo dicit. Videtur hic opportune 'Tyrrhenæ tubæ' facta mentio, ut jam Tyrrhenorum castra vocare videatur Æneas. *Idem.*

Tyrrhenusque tubæ, &c.] Attingit Poëta hoc loco inventionem tubæ, quæ apud Hetruscos. Ex qua opinione locuti alii. Stat. Theb. VI. 'Tyrrhenum murmur:' et III. 'Tyrrhenus clangor.' Athen. l. IV. τυῤῥηνῶν δ' ἐστὶν εὕρημα κέρατά τε καὶ σάλπιγγες: *Tyrrhenorum inventum sunt et cornua et tubæ.* Pollux l. IV. τυῤῥηνὸς αὐλὸς, *Tyrrhenica tuba.* Eurip. Phœniss. τυρσηνικῆς σάλπιγγος: et in Heracl. τυρσηνικῇ σάλπιγγι. Inde Stat. l. VII. pro, bellicos tumultus, dixit, 'Tyrrhenos tumultus.' *Cerda.*

Mugire] Ab Lucret. qui l. IV. 'Cum tuba depresso graviter sub murmure mugit.' Nonn. Dionys. l. XXIII. διερὴ μυκήσατο σάλπιγξ: *humida mugiebat tuba.* Pari elegantia attribuitur rebus aliis. Aristoph. tonitruo, μυκησαμένης (inquit) δὲ βροντῆς. Nonnus mari l. XXXII. πόντος μυκώμενος. Ammian. l. XVII. terræ motibus: 'Tunc enim necesse est velut taurinis reboare mugitibus fragores, fremitusque terrenos.' Stat. l. X. tonitribus, ad imitationem fortasse Aristoph. 'arcanum mugire polus.' Hom. Il. I. hoc extulit per verbum ipsius tubæ: σάλπιγξεν (inquit) οὐρανός. *Id.*

Clangor] Sic et de tuba Silius l. II. 'Tyrrhenæ clangore tubæ.' Virg. alibi, 'clangorque tubarum.' Valer. 'Luctificum clangente tuba.' Apul. de Mund. 'Cum tuba bellicum cecinit, milites clangore incensi.' Hic clangor a claritate, credo, sonitus. Inde in Æn. V. 'Inde, ubi clara dedit sonitum tuba.' Et clarus hic sonitus, quia tuba instrumentum est directum, et oppositum raucedini cornuum. Ovid. 'Non tuba directi, non æris cornua flexi.' *Idem.*

527 *Fragor intonat ingens*] *Fragor* est proprie armorum sonus. Quod autem dicit *intonat* illud spectat, 'fulminat Æneas armis,' quæ vult fragore tonitrua, splendore fulgetram, imitari. Non autem mirum est a Venere adlatis armis inesse fulgorem. Nam et Homerus dicit a Thetide oblata arma habere motum quendam et spiritum: quæ duo in aqua esse manifestum est. Thetidem autem novimus Nympham esse. *Servius.*

Fragor increpat ingens] Antiqui plerique codices, Vaticanique omnino cum Mediceo, et Porcio, *increpat* legunt: quamvis *intonat* ea ratione Servio placet, quod alibi dictum a Poëta: 'fulminat Æneas armis.' Quod vero paulo post sequitur, *pulsa tonare*, in antiquis aliquot, *sonare* legere est. Sunt etiam vetusti admodum codices, in quibus 'fragor intonat aures' legatur; sed hoc aliorum judicio relinquemus. *Pierius.*

Fragor] Nam frangit se nubes in fulmine. Stat. l. X. 'tonitru malus æthera frangit Juppiter.' Simocatta Hist. II. 7. ῥαγδαῖος σκηπτός. Sen. Rh. controv. 16. 'terribili fragore horridæ tempestates.' *Cerda.*

528 *Inter nubem*] Per nubem, more suo. Et dicit in serena parte cœli fuisse nubem per quam arma portata sunt. *Servius.*

Cœli in regione serena] Ominosum

esse tonitru cælo sereno, supra Georg. eo loco docuimus, 'nec cælo plura sereno Fulgura,' &c. ubi in malam partem, ἀναισίως, et inauspicato committi ex serenitate tempestatem constat: hic autem αἰσίως et εὐωνύμως, ut sententia loci satis demonstrat. Semper tamen placide cæli constitutione temperata, tonitru prodigiosum esse, ut insolens et præter naturam docet Lucret. l. v. 'Nec fit enim sonitus cæli de parte serena, Verum ubicunque magis denso sunt agmine nubes:' et item Æn. VI. 'Fulmina —— nam cælo nulla sereno, Nec leviter densis mittuntur nubibus unquam.' Denique: 'cur nunquam cælo jacit undique puro Jupiter in terras fulmen.' *Germanus.*

529 *Per sudum*] *Sudum* est quasi subudum, serenum post pluvias, ut ver sudum. Alii *sudum* semiudum volunt dici, cum per nubes ad nos perveniat Solis ictus non integer. *Servius.*

Per sudum] Puto *sudum* esse serenum, et vere seudum, id est, sine udo. Tiberianus apud Fulgentium: 'Aureos subducit ignes sudus ora Lucifer,' id est, serenus. Tertull. lib. de Pall. directe opponit humiditati. Nam de cœlo: 'dein substillum, et denuo sudum.' Est vero *substillum*, subliquidum, substillansque cœlum. Vir etiam doctus Passerat. *sudum* in hoc Virg. loco accipit, uti illud Horat. 'Per purum tonantes Egit equos.' ut idem sint *per purum*, et *per sudum.* Cerda.

Pulsa tonare] Recte arma, quæ iisdem ignibus quibus fulmina, facta sunt, ait tonare pulsa: et hic magis proprie quam Homerus; ille enim spirare ait et moveri; hic vero armis Æneæ cœlestem sonitum dedit, unde veniebat. *Servius.*

531 *Adgnovit sonitum*] Hoc est quid sonitus significaret. *Idem.*

Et divæ] In Romano codice non habetur *et*, ut per appositionem legas, 'Divæ promissa parentis.' Eruditis tamen auribus vulgata lectio, 'Sonitum et Divæ,' magis adblanditur. *Pierius.*

Divæ promissa parentis] Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligamus Venerem ei promisisse. *Servius.*

532 *Tum memorat*] Interpretatur prodigium, ut Euandri et præsentium omnium animos confirmet et solicitudinem discutiat. *Hortens.*

Hospes] Et qui suscipit, et qui suscipitur, *hospes* vocatur, ut hoc loco Euander. Item supra, 'Hospitis Æneæ sedem.' *Servius.*

Ne quære profecto] Hic *profecto* vetuste pro expletiva conjunctione positum. Ambæ particulæ ad ornatum pertinent tantum. *Idem.*

Ne vero, hospes, ne quære profecto] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'ne quære, hospes, ne quære profecto.' Utraque lectio et venusta est, et a Virgiliana phrasi non aliena. *Pierius.*

533 *Portenta*] Modo bona omina. *Servius.*

Ego poscor Olympo] Aut de Olympo poscor, id est, hæc signa mei caussa fiunt: aut certe in Olympum poscor. Alii *Olympo poscor*, alii *Olympo* sequentibus jungunt. *Idem.*

Poscor Olympo] Poscor ad bellum e cælo. *Taubmann.*

534 *Hoc signum*] Soph. in Colon. σημεῖα δ' ἥξειν τῶνδέ μοι παρηγγύα, Ἢ σεισμὸν, ἢ βροντὴν, ἢ τοῦ διὸς σέλας. *Germanus.*

Diva creatrix] Rerum omnium generaliter. *Servius.*

Creatrix] Pro, genitrix, ut apud Catul. 'Patria o mea creatrix, patria mea o genitrix.' *Cerda.*

535 *Vulcaniaque arma*] Verba Hom. Il. XVIII. ἡφαίστοιο παροισέμεν ἔντεα καλά. *Idem.*

537 *Heu quantæ, &c.*] Adeo de victoria fretus est, ut etiam hostium misereatur: quod Æneæ κατὰ τὸ πρέπον recte tribuitur, qui pius ubique indu-

citur: et hinc nascitur ille sensus, 'Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.' Item Æneas, 'Hi nostri reditus, expectatique triumphi, Hæc mea magna fides!' *Servius.*

Heu quantæ, &c.] Scal. III. 11. et V. 16. *Taubmann.*

538 *Quas pœnas mihi Turne dabis*] Pœnas dant qui pœnis digna perpetrarunt. Dicimus enim pendere, dependere, solvere, persolvere, luere pœnas: et ista quidem patientis sunt. Agentis autem, exigere, poscere, repetere, capere, infligere, irrogare pœnas. Delictum vero Turni, quod pœna ulciscendum sit, est ruptio fœderis, quod a Latino cum Ænea factum. *Pontanus.*

Quam multa sub undas] In Romano codice legere est, *sub unda:* quod non displicet: in loco enim volvenda sunt. Sed *sub undas,* ad locum, omnino vehementius est. *Pierius.*

Quam multa sub undas] Lucretius ablativo extulit l. I. 'Dat sonitu magno stragem, volvitque sub undis Grandia saxa.' *Germanus.*

539 *Volves*] Constantini Paneg. 'Aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluvius volvendo devexit.' Possis idipsum per verbum *roto:* nam Auctor Theb. de torrente, 'Partesque lapsi montis exesas rotat.' *Cerda.*

540 *Poscant acies*] Quasi eant nunc, et flagitent bellum. *Servius.*

Poscant acies, &c.] Eodem plane sensu, quo l. VII. 'Hac gener atque socer coëant mercede suorum.' Quem locum adi. Ut hic 'poscant acies,' ita Sueton. Othon. c. 9. 'pugnam deposcentium.' Stat. Theb. VIII. 'prælia poscunt.' Curt. l. IX. 'pugnas deposcimus.' *Cerda.*

Fœdera rumpant] Quæ se facturum Latinus promiserat, non enim erant facta: aut certe *fœdera,* quod in septimo Æn. legati cum muneribus missi. *Servius.*

541 *Solio*] Sic dicta sedes Principum. Herodian. solium Principum vocat *βῆμα.* Simocatta Hist. l. I. *καθέδραν.* *Cerda.*

542 *Herculeis sopitas ignibus aras*] Hypallage est, id est, suscitabat aras Herculeas, in quibus erant ignes sopiti. *Servius.*

Herculeis sopitas ignibus aras] Fuit moris populi illius ignem ad sacra non accendi ex profano igne: sicut nec contra, ignem profanum ex sacro. Ergo, ignis ad sacra accenditur a Virg. ex igne sacri præcedentis diei. Phædrus clare in fabell. 'Itaque hodie, nec lucernam de flamma Deum, Nec de lucerna fas est accendi sacram.' Sumit quippe *lucernam* pro vulgari igne, et non sacro. *Cerda.*

543 *Hesternumque Larem*] Cui pridie sacrificaverat: et est iteratio; nam male quidam *externum* legunt, id est, extraneum. *Servius.*

Hesternumque Larem, &c.] Placet Servio *hesternum,* cui pridie sacrificaverat, improbatque *externum:* quod tamen et in Romano codice, et quibusdam aliis pervetustis codicibus, invenitur. Sunt qui *parvos Penates* externos intelligant: quum solitus sit Poëta Æneæ Penates 'magnos Deos' appellare; ut eo loco, 'feror exsul in altum Cum sociis, gnatoque, Penatibus et magnis Dis:' et per 'magnos Penates' jurat Ascanius in Æn. nono. Dixerat tamen Euandrus: 'Communemque vocate Deum.' De quo plura Macrobius. *Pierius.*

Hesternum Larem] Hunc locum imitatur Naso Met. VIII. 'Inde foco tepidum cinerem dimovit, et ignes Suscitat hesternos.' *Germanus.*

544 *Mactat lectas de more bidentis*] De more lectas, an de more mactat? *Servius.*

545 *Euandrus*] Pro *Euander,* sed vitavit *ὁμοιοτέλευτον* sequentis verbi. *Idem.*

Euandrus pariter, &c.] In antiquis plerisque codicibus, *Euandrus* per terminationem *us* scriptum est, quod hoc

loco perplacet, quia sic ὁμοιοτέλευτος evitatur, quæ tribus continuis dictionibus haberetur in *er*, si *Euander* etiam legeretur. Quid vero veteres de nominibus hujusmodi tradiderint, alibi recitatum est. *Pierius.*

Euandrus] Voluit vitare ὁμοιοτέλευτον: ut etiam alibi, *Tum Pater Euandrus,* non *Euander*, quia præcessit, *Pater.* Puto dictum Εὔανδρον, quasi *fortem, et robustum,* quia erat Arcas, videlicet a glandium cibo, quo victitabant Arcades. Cum quo alludit, Arcadiam dictam a Pind. Olymp. VI. εὐάνορα, a viris virtute præstantibus. *Cerda.*

546 *Post hinc ad navis graditur*] Unum vacat, aut *post*, aut *hinc:* ut, 'Post hinc digrediens jubeo frondentia capris Arbuta:' tale est et illud, 'Primus ibi ante omnes.' *Servius.*

547 *Qui sese in bella sequantur*] In expeditionem et bellicam præparationem: nam ut supra dictum est, *bellum* est tempus omne quo vel præparatur aliquid pugnæ necessarium; vel quo pugna geritur. *Prælium* autem dicitur conflictus ipse bellorum. Unde modo bene dixit, 'Qui sese in bella sequantur;' non ad prælium: nam ad auxilia petenda vadit, non ad pugnam. Quanquam etiam si sic diceret, 'qui se in prælium sequantur;' non valde abs re esse videbatur. Hi enim equites, cum a Tarchonte accepisset Æneas auxilium, cum aliis Hetruscis equitibus per terram missi, obvios statim habuere bellantes: et quasi jam hinc recta pergere videntur in prælium. Unde etiam a Cymodocea naviganti Æneæ dicitur, 'Iam loca jussa tenet forti permixtus Hetrusco Arcas eques.' *Idem.*

548 *Præstantes virtute legit*] Ego triplicem divisionem video copiarum. Hic duplicem agnoscis: Trojanorum enim partem secum ad Tarchontem ducit, partem committit fluvio. Rursum, postquam itum ad Tarchontem, equitem in partem duplicem divisit, et unam præmisit ad Ascanium, terrestri, ut credo, itinere (hoc jam Serv. vidit) et de hac parte militum accipienda illa l. x. 'Iam loca jussa tenet forti permistus Hetrusco Arcas eques.' Alteram ipse secum navibus exportavit; de qua in Æn. x. 'medio Æneas freta nocte secabat.' *Cerda.*

Prona aqua] Horat. Carm. I. 29. 'Quis neget arduis Pronos relabi posse rivos Montibus, et Tyberim reverti.' *Germanus.*

549 *Segnis*] Sine remigio, id est, cessans, nihil administrans. Et respexit ad descendentes, de quibus ait, 'Remigio noctemque diemque fatigant:' licet fuerit lenissimus fluvius. Epitheton ergo ad tempus, non enim ignavos dixit: aut *segnis* certe, quia meliores elegerat. *Servius.*

Defluit] Defertur. *Idem.*

550 *Rerum*] Quas gesserat. *Idem.*

Patris] Ubi esset. *Idem.*

552 *Exsortem Æneæ*] Per id quod non est factum, quod factum est indicatur. Per *exsortem* autem optimum et præcipuum significat: *exsortem* autem, ut *exlegem:* et multi hoc loco reprehendunt Virgilium, qui cum Æneam ubique Pontificem ostendat, et Pontificibus non liceat equo vehi, sed curru, sicut in septimo a Latino ei currum missum dicit, cur equo eum usum faciat, dicens, 'ducunt exsortem Æneæ, quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens unguibus aureis:' et, 'Jamque adeo exierat portis equitatus apertis Æneas inter primos:' cujus rei hæc redditur ratio: Æneam non tantum Pontificii juris, sed omnium sacrorum et peritum et primum fuisse: Virgilium autem inventa occasione ritum Romanarum ceremoniarum exponere: more etenim veteri sacrorum, neque Martialis neque Quirinalis Flamen omnibus ceremoniis tenebatur, quibus Flamen Dialis, neque diurnis sacrificiis destinebantur; et ab-

esse eis a finibus Italiæ licebat, neque semper prætextam, neque apicem, nisi tempore sacrificii gestare soliti erant. Ergo si ire eis in provinciam licebat, et equo sine religione vehi licuit: quod hic ostendit velut in Provinciam misso Æneæ, equum datum; nam Euander hoc ait, 'Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis Jungere castra paro,' deinde infra de potestate obtinendæ Provinciæ subtexuit, 'Ipse oratores ad me regnique coronam Cum sceptro misit.' Tum, excusatione interposita, hortatur Æneam, ut Etruscis regem, et ducem desiderantibus, præsit; ait enim, 'tu, cujus et annis, Et generi fatum indulget.' Incedere ergo et equo merito uti potuit, si ei ire in Provinciam fas erat. Sciendum tamen poëtam contentum esse diversum Jus Pontificale, dum aliud narrat, attingere. *Servius.*

Exsortem] Id est, equum eximium, præcipuum: ἐξαίρετον sive ἀπόκληρον. Scal. IV. 16. Vide Æn. V. 534. 'exsortem ducere honorem,' id est, præmium extra ordinem, quod omnium honorificentissimum erat. Scalig. et Turneb. XIII. 8. *Taubmann.*

553 *Pellis obit totum*] Pellis ostenditur magnitudo in eo, quod dicit *totum obit*, id est, circumdat. *Servius.*

Quem fulva leonis Pellis obit, &c.] Ex equi hujus Virgiliani imagine Stat. l. IX. 'Venator raptabat equus, quem discolor ambit Tigris, et auratos adverberat unguibus armos.' Et l. IV. pari poësi, 'Cornipedem velatum geminæ dejectu lyncis.' Dicit *geminæ lyncis*, ut suppleat illud Maronis, 'Pellis obit totum:' nam cum lynx leone sit minor, duplex pellis adhibenda pro una leonina. Pulchre Valer. Arg. l. VI. de chlamyde, quam Aron gestabat, 'implet equum;' videlicet, quod Noster, *obit totum.* De equo Flaminii Cons. Silius: 'Caucaseam instratus virgato corpore tigrim.' Hom. Iliad. XI. ad indicandam hanc magnitudinem pellis leoninæ, *δέρμα λέοντος μεγάλοιο ποδηνεκές*: *pellem leonis magni demissam ad pedes.* Ab Hom. Apollon. Arg. I. *δέρμα ταύροιο ποδηνεκές. Cerda.*

Unguibus aureis] Aut quia ungues ipsi, cum aruerint, auri imitantur colorem, aut quia solent deaurari. Statius, 'auro mansueverat ungues.' *Servius.*

554 *Subito vulgata*] Cur subito? ipse dicit: quasi per parvam urbem. *Idem.*

Urbem] Pallenteum. *Taubmann.*

555 *Ocius*] Positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus ubi nulla est comparatio; tractum ex Græco ὠκέως. *Servius.*

Ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis] Antiqui aliquot codices *ad limina* habent. Sed *litora* peritioribus placet. Nam inde navibus in castra provecti sunt. Id etiam observandum, quod Servius ait, 'Ocius positivus antiquus est, id est, celeriter. Nec enim potest esse comparativus, ubi nulla est comparatio.' At quomodo positivus, cujus masculinum *ocior* sit, ut: 'fulminis ocior alis.' Quare dicendum potius comparativum esse pro positivo, ita tamen, ut insolitum quiddam significet. Ita ibi, 'Adloquitur Venus tristior,' quam scilicet solita sit. *Pierius.*

556 *Vota metu duplicant matres*] Bene 'metu duplicant,' nam inest semper in matribus votum. *Servius.*

Vota duplicant] Non signat duo vota, sed multa; id est, multiplicant. Nam quod Horat. Od. I. 6. dixit *duplicis Ulyssei*, eo versu, 'Nec cursus duplicis per mare Ulyssei:' sic legendum, non *duplices:* hoc (inquam) Hom. πολύτροπος, et πολύμητις: ut jam *duplex* Horatii, non sit διπλοῦς, sed πολύτροπος. Ita Sidon. I. 7. 'Vota facimus, preces, supplicationesque geminamus,' id est, multiplicamus. A Virg. Prudentius Hym. XII. περ.

στεφ. 'Mox huc recurrit duplicatque vota.' *Cerda.*

Propiusque periclo It timor] *Periclo*, id est, ad periculum vicinus: aut certe 'It timor propius periclo,' *propius* pro propior: nam matres quod timent, hoc putant liberis posse contingere. Aut certe æquatur periculo timor, et per dativum extulit, ut 'Propius stabulis armenta tenerent;' aut poëtice dixit timorem periculo comitem. *Servius.*

557 *It timor et major Martis jam apparet imago*] In Romano codice, *et timor et major.* Sed id forte solito more. Sunt etiam vetusti codices, in quibus absque particula *jam* ita legitur, 'major Martis apparet imago.' Nostræ tamen ætatis ingeniis *jam* illud interpositum magis adridet, quod nescio quid addat carminis majestati. *Pierius.*

Propiusque periclo It timor] Tractat locum istum Aristotel. Rhet. v. 2. ubi ait, non omnia mala metui, sed ταῦτα, ἂν μὴ πόῤῥω, ἀλλὰ συνέγγυς φαίνεται ὥστε μέλλειν: *hæc, quæ non longe, sed proxime apparent, ut futura sint.* Nam τὰ πόῤῥω σφόδρα οὐ φοβοῦνται: *quæ longe admodum non metuuntur:* et inf. ἐγγὺς δὲ φαίνεται τὸ φοβερόν: *prope apparet, quod metuitur.* Imo ait, illud esse verum periculum, cum res metuenda est in proximo, τοῦτο γάρ ἐστι κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός. Soph. in Antig. Φεύγουσι γάρ τοι χ' οἱ θρασεῖς, ὅταν πέλας Ἤδη τὸν Ἅιδην εἰσορῶσι τοῦ βίου. De Alexandro Curt. l. III. 'Ceterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in solicitudinem versa fiducia est.' Quia videlicet videbat tantum 'unam superesse noctem, quæ tanti discriminis moraretur eventum.' Claudian. Bell. Get. 'propiore periclo Omnibus attonitis.' Ammian. l. XXXV. 'pallescentem morte propinqua Machameum.' *Cerd.*

Jam apparet] Adhuc illis pergentibus jam prælium cogitabatur a matribus: ergo, ut solet, *imaginem* τὴν φαντασίαν, ut est, 'et plurima mortis imago:' hanc Sallustius *speciem* dicit; sicut ipse dicit, 'speciem captæ urbis efficere discedentes.' *Servius.*

558 *Pater Euandrus*] Cum dicit *pater*, ostendit cujus. *Servius.*

Dextram conplexus euntis] Filii scilicet, quia dixerat *pater.* Idem.

Dextram conplexus] Defendi potest lectio ex imitatione Val. Arg. II. 'dextramque amplexus et hærens:' et supr. Virgil. 'dextramque amplexus inhæsit.' *Cerda.*

559 *Hæret inexpletum lacrimans*] Multi hic distinguunt, ut sit, Inexpletus hæsit, et talia locutus est lachrymans. Alii legunt, 'inexpletus lachrymis.' Honestius tamen est *inexpletum lachrymans*, ut sit nomen pro adverbio, id est, inexplebiliter. *Serv.*

Hæret inexpletum lacrimans] Non placet, quod in quibusdam codicibus antiquis, *inexpletus* legitur, quamvis agnitum veterum etiam temporibus. In aliquot aliis, *in amplexus lacrimans* habetur. Sed *inexpletum* agnoscunt eruditi omnes. *Pierius.*

560 *O mihi præteritos referat si Juppiter annos*] Et *o* et *si* optantis sunt: id est, utinam, quæ nunc junguntur; nam singula ante ponebantur. Ut, 'Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus.' Ergo unum vacat quantum ad antiquitatem: et notandum votum de præterito fieri. *Servius.*

O mihi præteritos, &c.] Votum senum, quale Hom. sæpe. Tale illud Entel. Æn. v. 'Si mihi quæ quondam vires:' et Val. Arg. I. de Pelia, et latius eod. l. de Æsone. *Cerda.*

O mihi, &c.] Comparant hic Grammatici Euandrum cum Nestore Iliad. H. et Λ. sed imperite, auctore Scalig. v. 3. *Taubmann.*

Si] Quæ præcessit *o*, est hic elegans pleonasmus. Sic in Æn. VI. 'o si qua via est:' et in XI. 'o si solitæ,' &c. Sed cur pleonasmus? quia, cum vult, adimit, nulla jactura sententiæ, ut in VI. 'si nunc se nobis:' ubi

poterat: 'o si nunc:' et Ecl. II. 'o tantum libeat:' ubi poterat: 'o si libeat.' Itaque jam, o: jam, si: jam, o si, potes in tuis affectibus. Sed et attollitur affectus ex utraque dictione. *Cerda.*

561 *Qualis eram, cum primam aciem*] Aut ut sim talis, qualis tunc eram quando ista perfeci. Aut certe laudantis est, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' Et bonum principium parentis, qui filium ad bella mittens cohortetur; ab ætate enim juvenum cœpit, cui facile esse debet hostem prosternere; simul et filium paternis exemplis admonuit, ut, 'Et pater Æneas et avunculus excitat Hector.' *Servius.*

Cum primam aciem] In antiquis codicibus, *primum* legitur. Sed melius 'primam aciem.' *Pierius.*

Præneste sub ipsa] In septimo neutro genere dixit: 'Quique altum Præneste viri.' *Servius.*

Præneste sub ipsa] In oppidi hujus conditore variant; Virgilio enim supra Æn. VII. 682. dicitur *Cæculus.* Plutarcho, qui in etymo tamen cum Servio ad illum locum convenit, *Telegonus,* in Παραλλ. p. 316. Τηλέγονος Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης, ἐπὶ ἀναζήτησιν τοῦ πατρὸς πεμφθεὶς, ἔμαθε πόλιν κτίσαι ἔνθα ἂν ἴδῃ γεωργοὺς ἐστεφανωμένους καὶ χορεύοντας. Γενόμενος δὲ κατά τινα τόπον τῆς Ἰταλίας, καὶ θεασάμενος ἀγροίκους πρινίοις κλάδοις ἐστεφανωμένους καὶ ὀρχήσει προσευκαιροῦντας, ἔκτισε πόλιν, ἀπὸ τοῦ συγκυρήματος Πρίνιστον ὀνομάσας, ἣν Ῥωμαῖοι παραγώγως Πραίνεστον καλοῦσιν. Stephano vero *Prænestus:* Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας ἀπὸ Πραινέστου τοῦ Λατίνου τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱοῦ. Aliud etymon, quam Plutarchus et Servius, adducit Festus: 'Præneste dicta est, quia is locus, quo condita est, montibus præstet.' Dicitur autem *hic Prænestis et hoc Præneste,* ut monuit Servius d. l. Sed ex Festo videtur etiam dici posse 'hæc Præneste.' *Emm.*

562 *Scutorumque incendi victor acervos*] Hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus, victis Sabinis, in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt cæteri. *Servius.*

563 *Regem Herilum*] In Romano codice, *Erulum* per *u,* more suo, ut *Sibulla* pro *Sibylla, Thrasullus* pro *Thrasyllus,* et alia hujusmodi passim apud Tacitum, et aliquot alios. *Pier.*

564 *Cui tris animas*] Per transitum ostendit illam Platonis et Aristotelis contentionem, qui dubitant utrum quatuor an tres animæ sint in homine, φυσικὴ, αἰσθητικὴ, νοητικὴ, remota κινητικῇ. Hoc autem loco per tres animas magnum et perfectum indicat virum. Nam quantum ad fabulam pertinet, tres animas per tria habuit corpora. Attendendum sane hoc sibi Euandrum vindicare, quod fuit in Hercule. Nam ut ille Geryonem extinxit, ita hic Erylum occidit: inde est quod paulo post ait, 'neque finitimo Mezentius unquam Huic capiti insultans.' Herculis enim mos fuit, ut etiam non rogatus laborantibus subveniret. Tunc enim, sicut Varro dicit, 'Omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur.' Licet eos primo XLIII. enumeraverit. Hinc est quod legimus Herculem Tirynthium, Argivum, Thebanum, Libyum. *Servius.*

Feronia mater] Nympha Campaniæ, quam etiam supra diximus. Hæc etiam libertorum Dea est, in cujus templo raso capite pileum accipiebant. Cujus rei etiam Plautus in Amphitryone facit mentionem, 'Quod utinam ille faxit Juppiter, ut raso capite portem pileum.' In hujus templo, Tarracinæ, sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: BENEMERITI SERVI SEDEANT, SVRGANT LIBERI. Quam Varro libertorum Deam dicit Feroniam, quasi Fidoniam. *Idem.*

565 *Horrendum dictu*] Dictum est

per Poëtam his, quibus fides difficiliorem interponit adfectum, ut alibi, 'Horresco referens,' et 'Horrendum dictu latices nigrescere sacros,' et hoc facit, ut probabilitas credendi nascatur. *Idem.*

Terna arma movenda] Figura poëtica, nam *trina* debuit dicere. *Arma* enim numeri sunt tantum pluralis: *movenda* autem vel contra ipsum, vel ab ipso. *Idem.*

569 *Finitimo*] Aut in finitimo: aut finitimo capiti, id est, vicino. *Idem.*

570 *Huic capiti insultans*] Ad curam enim viri fortis et viri boni pertinet, ne quid injuriose fiat alicui homini: ergo et hinc contumeliam ducit, quod finitimos a tyranni injuria non defenderit. *Idem.*

Neque finitimus Mezentius unquam, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *finitimo* legitur, vel *mihi*, vel *huic capiti.* Et 'exultans dedisset funera.' Legitur et *usquam* in codicibus aliquot antiquis, quod pertinet ad repetitionis ornatum, si cui ita legere placuerit: 'Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam Gnate tuo. Neque finitimo Mezentius usquam Huic capiti insultans tot ferro sæva dedisset Funera, tam multis viduasset civibus urbem.' Quo loco Servius ait: Proprie *viduasset* dictum a Virgilio: quia Urbs est generis fœminini, abusive vero et satis incongrue ab Horatio dictum, 'Viduus pharetra risit Apollo.' Quia scilicet putat ipse *viduam*, quasi *viro iduam* dici. Atqui sunt ex Grammaticis, quorum auctoritas minime contemnenda est, qui *viduum*, a *ve* et *duitate*, dictum velint; sicut *vesanus*, non *sanus*, atque ita non incongrue dixerit Horatius, 'Viduus Apollo.' *Pier.*

Huic capiti] Pro toto Soph. Elect. ὦ κασίγνητον κάρα. Sen. Rhet. Cont. 16. 'in caput testimonium dicere.' Max. Tyr. dissert. 20. εἰς ἐχθρῶν κεφαλὰς ἀπελθεῖν. Synes. epist. 49. θεοφιλῆ κεφαλὴν, id est, ἄνθρωπον θεοφιλῆ. *Cerda.*

571 *Viduasset civibus urbem*] Scilicet viris fortibus peremptis: et proprie *viduasset* dixit, quia urbs generis est fœminini. Horatius abusive et satis incongrue in genere masculino posuit, dicens, 'Viduus pharetra risit Apollo.' *Servius.*

Viduasset civibus urbem] Pari forma Sen. in Œdip. 'viduas colonis Respicis terras miseranda Thebe.' Etenim vox ista eleganter transfertur ad plura. Quin de virgine quoque dicitur. Consule, quæ Delrius scripsit ex Labeone in Medeam. Et adde ex mea observatione vocem quoque *orphanus*, qui non de eo tantum, qui caret patre, cum dixerit Pind. Olymp. IX. ὀρφανὸν γενεάς: *orphanum* Cerda.

Viduasset civibus urbem] Scil. viris fortibus interemptis. Alluditur ad χηρείαν πόλεως, quam vult Eustath. λειπανδρίαν dici. Sic. Ge. IV. dixit: 'Arvaque Riphæis nunquam viduata pruinis.' *Taubmann.*

572 *At vos, o superi*] Jam hinc quasi pater loquitur: divisa enim est hæc adlocutio, et ultima pars ejus habet adfectum parentis, quod et ipse ostendit dicens, 'Et patrias audite preces.' Prima vero viri fortis est: ut, 'Qualis eram cum primam aciem Præneste sub ipsa Stravi.' *Servius.*

At vos, o superi, et divom tu maxume rector, &c.] In antiquo admodum codice, lectio hæc variat in hunc modum, 'Divom tu maxume rector Jupiter Arcadii quæso reminiscere regis, Exaudique preces patrias.' Vulgata tamen lectio plures habet fautores, quia sequitur, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si fata reservent;' apostrophe ad plures. *Pierius.*

At vos, o superi, &c.] Perculit hic subito Euandrum horror timentem de nati exitu; vere enim Liv. l. XXIV. de consule eunte ad bellum: 'Subiit

inde cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit, adversa, secunda,' &c. Si in omnes hæc quadrant, certius in Euandrum, qui senex, et pater, et jam tacito quodam animi sensu ferebatur, putabatque non deinde visurum se vivum natum. Consule Henr. Steph. Sched. IV. 17. *Cerda.*

574 *Patrias audite preces*] Poterat videri idem dixisse, nisi libenter voto suo immoraretur. *Servius.*

576 *Si visurus eum vivo*] In codicibus aliquot antiquis, *vivom* legitur: quod non ita placet. Nam ad id, quod nonnulli objiciunt, recte *vivom* positum quia præter vota vidit eum postmodum, sed non *vivum*, responsum fecerim, satis esse, quod jam dixerat, 'si numina vestra Incolumem Pallanta mihi, si Fata reservant.' Et quia non satis erat desiderio patris filium esse incolumem, nisi et jucundissimo ejus frueretur aspectu, ejusque complexus peteret, adjecit, 'Si visurus eum vivo, et venturus in unum.' *Pierius.*

Visurus eum vivo] Recte sentit German. exprimi ab eminenti Poëta effigiem humanæ vitæ sub persona Euandri, ejusque metu, cum fata sæpe corrumpant parentum gaudia, ademptis liberis, prolato Plutarch. loco e libro περὶ τῆς ἐς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, quod videlicet parentes prius decedant ex vita, quam viderint virtutem filiorum. Nulla enim parentes punguntur acriore cura. Thamyris apud Basil. Seleuciæ Episcopum lib. I. sanctiss. Teclæ, ait, hoc maximum esse parentum votum, καὶ παῖδας, καὶ παίδων παῖδας καταλιπεῖν: *relinquere liberos, et liberorum liberos.* Vere Chorus apud Euripidem Supplic. Τί γὰρ ἂν μεῖζον τοῦδ', ἔτι θνατοῖς Πάθος ἐξεύροις, ἢ τέκνα θανόντα ἐσιδέσθαι; et Androm. Θανεῖν σὲ πρέσβυ χρὴ πάρος τῶν σῶν τέκνων. *Cerda.*

577 *Patiar*] In antiquis pene omnibus codicibus, *patior* est præsenti tempore, quod auget assensum, et rem jam actu esse subinnuit, vel ad incommoda senectutis respicit, quæ per se ipsa morbus est, de qua Comicus ait: χαλεπὸν τὸ γῆράς ἐστιν ἀνθρώποις βάρος. *Pierius.*

Durare laborem] Ipsius scilicet senectutis. Terentius, 'Senectus ipsa morbus est.' *Durare* autem est sustinere. Horatius, 'Ac sine funibus vix durare carinæ Possunt imperiosius æquor.' *Servius.*

578 *Infandum casum*] Parentis est nolle memorare quod formidat. *Id.*

Infandum casum] Non nominat mortem, sed circumscribit, territus omine. Itaque vitam nominavit, mortem non audet, sed loco mortis 'infandum casum' dixit. Quæ vox cædem notat usu Virgiliano. In Æn. III. 'infandi Cyclopes, gentem nefandam,' quia illi occisores hominum. In II. 'Jamque dies infanda aderat;' in qua ego occidendus: et, 'vos aræ, ensesque nefandi,' quibus ego occidendus. Sup. clare, 'Quid memorem infandas cædes?' Itaque vocem, quæ mortem notat, pro morte posuit. Quia quæ sunt ἐξάγιστα esse debent ἄρρητα. *Cerda.*

579 *Nunc nunc o liceat*] In antiquissimo codice Romano, et quibusdam aliis, legere est *nunc o, nunc liceat.* Quod quantam præ se ferat venustatem et elegantiam, nulli arbitror ambiguum esse. *Pierius.*

Crudelem vitam] Quæ filio est superstes. *Servius.*

581 *Sola et sera*] Quia et unus erat, et serius susceptus, id est, a seniore: vel propter hoc vitam optat longiorem, quod brevem ex illo fructum consecutus sit, vel quod sera ex filiis voluptas est. *Idem.*

Mea sola et sera voluptas] In Mediceo, et in Porcio, transpositis verbis, legere est, 'mea sera et sola voluptas:' quod majori cum orationis ornatu, si diligenter inspicias, factum

animadvertes. Est vero hoc cujusmodi filium Homerus vocat τηλεγένητον, τηλύγετον, καὶ μονογενῆ. *Pierius.*

Sera et sola] Μονογενῆ sive μονόπαιδα, et τηλύγετον significat. Τηλύγετοι autem sunt, ut Hom. Interpres ait, ἐν γεροντικῇ ἡλικίᾳ σπαρέντες. Ita Ægeus ad Theseum apud Catull. 'Gnate, mihi longa jucundior unice vita: Gnate, ego quem in dubios cogor dimittere casus, Reddite in extremæ nuper mihi fine senectæ,' &c. ita supra Æn. vi. 764. 'Quem tibi longævo serum Lavinia conjux:' et infra Æn. ix. 481. 'tune ille senectæ Sera meæ requies?' *Taubmann.*

Sola] Indicatur filius, μονόπαις, et μονογενὴς, id est, ut vertit Catull. *unigena.* De Oreste apud Soph. Electra, αἵ μοι μόναι παρῆσαν ἐλπίδων ἔτι: *Quæ mihi sola spes erat reliqua.* Inde incrementum orationis Apollon. Arg. i. Hinc enim auget animum Alconis, qui Phalerum filium ad bellum miserat, tum τηλύγετον, *genitum in senectute:* cum μοῦνον ἐόντα, *unicum.* Cui loco videtur Poëta institisse, cum Euander Pallantem ad bellum mittat, et τηλύγετον, et μόνον, *serum et solum.* Cerda.

582 *Conplexu teneo*] In Romano codice legere est per participium, *complexus.* 'Dum te complexus.' Sed enim *complexu* omnino melius. *Pier.*

Conplexu teneo] Dignus est, qui legatur locus Eurip. in Hecuba, ubi miri excitantur affectus inter extremos complexus Hecubæ matris, et Polyxenæ filiæ, cum hæc ibat ad mactationem. Certe Sen. Tragicus Euripidem habuit pro magistro cum filius Hectoris rapitur a Græcis a sinu matris. *Cerda.*

Gravior ne nuncius aures Vulneret] In codicibus antiquioribus scriptum est, 'nuncius auris Volneret.' Exponit vero Marcellus *gravior, tristior.* Pierius.

Auris Volneret] Proprie: quia ingrata. Arnob. l. i. 'Vulneratis accipiunt auribus.' Lactant. vii. 1. 'Vulnerant aures eorum præcepta continentiæ.' Tale illud Plauti Aul. 'lapides loqueris,' &c. Ita Æn. xi. 896. 'Turnum sævissimus implet Nuntius.' Symmach. epist. vi. 8. 'nuntii vulnus.' *Taubmann.*

583 *Supremo*] Hoc ex persona Poëtæ, quia periturus erat Pallas. *Servius.*

584 *Famuli collapsum in tecta ferebant*] In antiquis codic. *conlapsum* habetur, præpositione incolumi, instar ejus inscriptionis, quæ Romæ adhuc superat in monumentis L. Septimii Sev. Pii,

ARCVS CAELIMONTANOS PLVRIFARIAM VETVSTATE CONLAPSOS ET CONRVPTOS A SOLO SVA PECVNIA RESTITVERVNT. *Pierius.*

Famuli conlabsum, &c.] Supra Æn. iv. de Didone idem pene. *German.*

585 *Jamque adeo exierat*] *Adeo,* ad ornatum pertinet tantum. *Servius.*

587 *Inde*] Hic *deinde* significat, et est polysemus sermo. *Idem.*

Ipse agmine Pallas In medio] Hic enim mos fuit ut tyrones ponerentur in medio, et ambirent viri fortes exercitum. Aut certe honoris est, medium locum in exercitu tenere, ut ipse alibi, 'medio dux agmine Turnus.' *Idem.*

588 *In medio*] Quæ J. Goropius de loco digniori hinc etiam disputat, nugas esse docet Lipsius Elect. ii. 2. Pallas erat in medio quidem agmine: sed in suo, non Æneæ; ut dux et imperator, cui locus iste debebatur. Neque ulla hic comparatio est ad alium, sive altiorem, sive minorem. *Taubmann.*

Conspectus] Conspicuus, conspicabilis. Nam pro nomine participium posuit: sic est, 'et versis Arcades armis.' *Servius.*

Conspectus] Veste militari conspicuus et spectabilis: sive, ut Tibull. i. 1. conspiciendus: 'Totus et argento conspectus, totus et auro In-

videat celeri conspiciendus equo.' *Taubmann.*

589 *Qualis, ubi Oceani*] Homericum est. *Servius.*

Qualis ubi Oceani, &c.] Vide omnino quæ de his versibus J. C. Scaliger de Re Poët. v. 3. Eos quoque adhibuit Fabilius quidam, magister Maximini Junioris, cum eum Græco carmine describeret, ut testatur Julius Capitolinus in ejus vita c. 1. 'Usus est magistro Græco literatore Fabilio, cujus epigrammata Græca multa extant, maxime in imaginibus ipsius pueri: qui versus Græcos fecit ex illis Latinis Virgilii, quum ipsum puerum describeret. 'Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit, Talis erat juvenis patrio sub nomine clarus.'' Græce eos hoc modo vertit Is. Casaubonus: Οἷος ἀπ' Ὠκεανοῖο Ἑωσφόρος εἰσὶ ῥοάων, Οὐρανόθεν κεφαλὴν προφέρων σκεδάων δέ τε νύκτα, Τοῖος ἔην νέος οὗτος ἐν ἡλικίεσσι φαεινός. Ut autem hoc loco Pallas cum Lucifero comparatur, sic apud Horat. Od. III. 9. Lydia de Calaï suo: 'Quamquam sidere pulcrior Ille est.' *Emmeness.*

590 *Ante alios astrorum diligit ignis*] Venus in cœlo habet unam propriam stellam, quæ oriens Luciferum, occidens Vesperum facit. Inde Statius, 'Et alterno deprenditur Venus in ortu.' Habet etiam duas alias, unam in signo Tauri, et unam in Septentrione. Unde etiam Taurus domus esse dicitur Veneris. Ideo dixit, 'Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes.' *Servius.*

591 *Os*] Dari os astris alibi indicavi, et illustravi. Manil. l. v. ex correctione Scalig. 'cum corniger extulit ora.' *Cerda.*

Sacrum] Venerabile. *Servius.*

Tenebrasque resolvit] Propter jubar, quod sola possidens aliquod adfert lumen. *Idem.*

592 *Stant pavidæ matres, &c.*] Affectus fæminarum exuberans: de quo Scal. III. 13. *Taubmann.*

Oculisque sequuntur] Mira brevitate hoc explicuit, id est, quam longissime prospiciunt. *Servius.*

Oculisque sequuntur] In plerisque vetustis codicibus, *secuntur* notatum observes. Sed enim per *q* scribendum Victorini sententia est. Alii quidam *q* in verbo *sequuntur* et *loquuntur* ita adamarunt, ut eorum etiam participia *sequutus, loquutus*, per *q* scribere voluerint, præcipientes horum scriptionem ad originem referri debere. *Pierius.*

593 *Pulveream nubem*] Ὑστεροπρότερον. *Servius.*

Pulveream nubem] De pulvere *nubem* dixere Silius l. III. 'Incita pulveream campo trahit ungula nubem.' Idem l. XIV. omitto. Claud. Bell. Get. 'Pulveris ambiguam nubem.' Quintil. Declam. 315. 'in illa nube pulveris.' Isti a Lucret. qui lib. v. 'Pulveris exhalat nebulam.' Et omnes adhuc ab Hom. qui Il. XXIII. de pulvere excitato ab equis, ὥστε νέφος, ἠὲ θύελλα: *ut nubes, aut procella.* Et *procellam* dixit, ut etiam Soph. in Elect. κλύδων' ἔφιππον, *equestrem procellam*, loquens de cursu equorum. *Cerd.*

594 *Qua proxima meta viarum*] Qua proximus circuitus est. *Servius.*

Agmine facto] *Agmen* est proprie exercitus ambulans: quicquid fuerit aliud, abusive dicitur. *Idem.*

596 *Quadrupedante, &c.*] Notetur carminis artificium: cujusmodi repetitur Æn. XI. 875. *Quadrupedare* autem, auctore Turn. XXVI. 29. de quadrupedibus dicitur. Ita apud Plautum Capt. IV. 2. 'pisces advehuntur quadrupedante crucianti canterio.' *Taubmann.*

Sonitu quatit ungula campum] Ita Horat. Epod. XVI. 'et urbem Eques sonante verberabit ungula.' Unde Græcis et μώνυχες et μονώνυχες ἵπποι. Pindarus a pulsu pedum ἱππόκροτον ὁδὸν vocat, Pyth. IV. et Hesiodo καναχήποδες ἵπποι, qui pedibus sonitum

reddunt. *Idem.*

Est ingens, &c.] De loco religioso videatur Macrobius III. 3. et Gell. IV. 9. *Idem.*

597 *Prope Cæritis amnem*] Agylla civitas est Tusciæ, a conditore Agella appellata, cui ex inscientia Romana aliud est inditum nomen. Nam cum Romani euntes per Tusciam interrogarent Agyllinos quæ diceretur civitas, illi utpote Græci, quid audirent ignorantes; et optimum ducentes si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε: quam salutationem Romani nomen civitatis esse putaverunt, et detracta aspiratione, eam *Cære* nominaverunt, ut dixit Yginus de urbibus Italicis. *Amnis* autem aut tacuit nomen, aut, ut quidam volunt, Minio dicitur: quia alibi dixit, 'Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis.' Alii certe montem putabant, ob hoc oppidum dictum. *Servius.*

598 *Late sacer*] Hoc est, non solum colebatur a civibus, sed etiam ab accolis. *Idem.*

Undique] Deest *quem*, vel *eum*. Id.

599 *Nigra*] Umbrosa: more suo. *Idem.*

Nigra] Alluceat hic mos. In Ge. III. 'nigrum nemus:' et Ge. I. 'turbine nigro:' in Æn. VI. 'nigra Tartara:' in Æn. V. 'nigra nube.' Ge. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' In his, et multis aliis obscuritas indicatur. *Cerda.*

600 *Veteres sacrasse Pelasgos*] De his varia est opinio. Nam alii eos ab Atheniensibus, alii a Laconibus, alii a Thessalis dicunt originem ducere, quod est propensius. Nam multas in Thessalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. Filocorus ait, ideo nominatos Pelasgos, quod velis et verno tempore advenire visi sunt, ut aves. Yginus dicit Pelasgos esse qui Tyrrheni sunt: hoc etiam Varro commemorat. *Servius.*

Veteres sacrasse Pelasgos] Pelasgi quinam fuerint, quomodo in Italiam venerint, quæ loca tenuerint, quo pacto se Aboriginibus junxerint, tandemque deleti fuerint, omnia hæc persequitur lib. primo antiq. Dionys. *Pont.*

601 *Arvorum pecorisque deo*] Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum et agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt eum esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est Deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum, id est, igni sordidior et aëre, item aqua et terra sordidiora, unde cuncta procreantur: quam ὕλην, Latini *materiam* appellaverunt; nec incongrue, cum materia silvarum sit. Ergo quod Græci a toto, hoc Latini a parte dixerunt. *Servius.*

Arvorum pecorisque deo] Vehementer inclino, legendum hic, *Silvarum pecorisque Deo*, non *arvorum*. Quia sermo Poëtæ, qui hic totus de luco, ad silvas nos ducit, non ad arva. Deinde, quia Ge. I. Deum istum invocavit ad argumentum l. IV. nam in nemoribus et hortis apiaria, quæ res longe ab arvis et campis, in quibus frumenta. Quam ad rem consentanee Horat. Epod. II. 'Ut gaudet insitiva decerpens pyra, Certantem et uvam purpuræ.' *Cerda.*

Lucumque diemque] Hoc a Romanis traxit, apud quos nihil fuit tam solenne quam dies consecrationis. Hinc est illud, 'Nostrosque hujus meminisse minores.' Ecce et hic luco et numen et consecrationem dedit. *Serv.*

603 *Tarcho et Tyrrheni*] *Tarcho*, sic legitur, et est Latinus nominativus de Græco veniens, ab eo quod est *Tarchon*: perdita litera *n*, et *ω* in *o* mutata, ut *Apollo* Ἀπόλλων: aliter versus non stat. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] Hoc est, industria et natura munitissima. Sed novimus castra per naturam munita esse non posse, nisi in collibus fuerint: quod si in montibus sunt, quomodo procedit, 'Latis tendebat in arvis?'

Ne sit ergo contrarium, intelligamus quod hodieque videmus et legimus, hanc collium fuisse naturam, ut planities esset in summo, in qua inerant castra Tarchontis. Quanquam multi velint, 'celsoque omnis de colle videri Iam poterat legio,' ad Æneam referre, ut intelligamus venientes in collibus fuisse Trojanos: castra vero Hetrusca in campis. Quod si velimus accipere, quemadmodum procedit, 'tuta tenebant Castra locis?' nam *tuta*, id est, per naturam locorum. *Idem.*

Tuta tenebant Castra locis] In aliquot codicibus antiquis legere est, 'cuncta tenebant castra:' quod si admittas, Servii omnis ambiguitas tolletur. 'Namque omnis furiis surrexit Etruria justis,' quæ castra eo loco metata erat. *Pierius.*

604 *De colle videri*] Incertum utrum ipsa in colle agens, an ab his qui de colle prospiciunt. *Servius.*

605 *Tendebat in arvis*] Ut, 'Hic sævus tendebat Achilles.' Hoc est, tentoria habet. *Idem.*

Tendebat] Vide Æn. II. 29. *Taub.*

606 *Et bello lecta juventus*] Quia ait supra, 'qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit.' Aut *lecta* proprie, quia delectus militum est. *Servius.*

607 *Fessique et equos et corpora curant*] Ingenti arte quod sequebatur omisit, redditurus in decimo. Namque si vellet dicere venisse Æneam, vidisse Tarchontem, petisse auxilia, satis longum fuerat, et peribat illud quod ait supra, 'Toto namque fremunt condensæ litore puppes:' cum et Hetruscorum festinationi dicentis brevitas congruat. Verum hoc quod in isto loco prætermisit, reddidit in decimo, dicens, 'Namque ut ab Euandro castris ingressus Hetruscis, Regem adit, et regi memorat nomenque, genusque.' *Idem.*

Curant] Verbo *curandi* utebantur in rebus ad vitam victumque spectantibus. 'Cura te, mi Tyro,' apud Cic. Apud Horat. 'curare cutem, genium, pelliculam.' Apud Terent. 'Curasti te molliter.' Lucret. l. II. 'Propter aquæ rivum, sub ramis arboris altæ Non magnis opibus jucunde corpora curant.' Livius et historici frequentissime. *Pontanus.*

608 *At Venus, &c.*] Locus clarus Hom. in exitu Il. XVIII. ubi de Thetide Achillis matre: Ἡ δ', ἴρηξ ὣς, ἆλτο κατ' οὐλύμπου νιφόεντος, Τεύχεα μαρμαίροντα παρ' Ἡφαίστοιο φέρουσα: *Hæc vero, velut accipiter, desiliit ab Olympo nivoso, Arma splendentia a Vulcano afferens.* Cerda.

Ætherios nimbos] Per aërem numinum, scilicet purgatiorem, qui circa deos est. Ἡ δ' ἐς νῆας ἵκανε, θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα. *Servius.*

Ætherios nimbos] Servius aërem Numinum purgatiorem, qui circa Deos est, (de quo supra) intelligit: at Gifanius, nubes: imitatione Lucretii, qui 'æthereas nubes' dixerit; ut et Prudent. *Taubmann.*

Dona ferens aderat] Et Virgilio, et superioribus Homeri, adhæsit Silius l. II. 'Ecce autem clypeum sævo fulgore micantem Oceani gentes ductori dona ferebant, Callaïcæ telluris opus.' Thetis apud Hom. θεοῦ πάρα δῶρα φέρουσα. *Cerda.*

Reducta] Secreta. *Servius.*

610 *Egelido secretum flumine vidit*] *Egelido*, id est, nimium gelido: et est una pars orationis, ut Ge. IV. 'Eduramque pirum:' id est, valde duram: et sic dixit, 'secretum flumine egelido,' hoc est, præsidio fluminis: ut dicimus, *secretus est monte* vel silvis. Latenter autem ostendit, Æneam, non nisi flumine ablutum, numen videre potuisse. *Idem.*

Ut procul egelido secretum flumine vidit] In Romano codice *hæc gelido*: ut sit *hæc* scilicet *Venus*, quod incomptum videtur. In aliis *et*, in aliis *e* separatim legitur. Placet vero unica dictione *egelido* per compositionem

particulæ, quæ *valde* significat. *Pier.*

Egelido] Servius leg. *egelido*, et exponit, Nimium gelido: ut 'edura pyrus' Ge. IV. valde dura. Muretus tamen Catulli illud Carm. XLIII. 'Jam ver egelidos refert tepores,' interpretatur moderatos calores; exemplo illius Ovid. Amor. XII. 11. 'Et gelidum Borean, egelidumque Notum.' De cujus tamen lectione vide J. C. Scalig. Poët. l. VI. Ita Columell. l. X. 'Nunc ver egelidum, nunc est mollissimus annus.' V. N. Ge. II. 65. *Taubmann.*

611 *Seque obtulit ultro*] Id est, Deam confessa, ut in secundo dixit; est autem ὑστεροπρότερον, et ordo est, Obtulit se, et locuta est. *Servius.*

612 *Promissa*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut supra, 'Hoc signum cecinit missuram Diva creatrix.' *Idem.*

613 *Laurentis superbos*] Ut, 'Quos illi bello profugos egere superbo.' *Idem.*

614 *Acrem Turnum*] Fortem: et proprie apud nos *acer* est, qui apud Græcos δεινὸς dicitur. Nam fortem et vehementem δεινὸς, et asperum, et amarum potest significare. *Idem.*

Poscere] Provocare. Cicero, 'Poscunt majoribus poculis,' id est, provocant. *Idem.*

616 *Radiantia*] Sic et ab Græcis ἀκτῖνες dantur armis. Propert. I. 4. 'miles radiabat in armis.' Hi radii fortasse ab insertis gemmis. Nam Ovid. Pont. III. 4. 'Scuta, sed et galeæ gemmis radientur et auro.' *Cerd.*

617 *Deæ donis*] Propter arma. *Servius.*

Ille deæ donis] Macrob. V. 8. et 9. Homer. Iliad. XIX. *Hartung.*

Tanto lætus honore] Quod manifeste viderat matrem, et plenam numinis sui. *Servius.*

618 *Expleri nequit*] Si perpendas omnia; quod non expleatur; quod oculos in cuncta intendat; quod miretur, et verset: magnum opus, magnum Æneam, magnum etiam Virgilium intelliges: Scal. V. 3. Hunc locum defendit etiam contra Grammaticos Pontanus in Antonio. *Taub.*

Oculos per singula volvit] Ita Eurip. Phœniss. ὧν οὕνεκα ὄμμα πανταχοῦ διοιστέον: et Hom. Il. XVII. ὄσσε φαεινὼ Πάντοσε δινείσθην. *Cerda.*

619 *Miratur, interque manus*] In plerisque codicibus antiquis legere est, 'miraturque, interque manus:' quod quidem mihi plurimum placet. *Pierius.*

Interque manus et brachia versat] Jungendum est, ut intelligas Ænean manibus minora, brachiis majora arma considerasse, ut puta loricam vel scutum: hæc enim sunt arma majora: minora vero, galeam, gladium, ocreas. *Servius.*

Versat] Considerat. Ut, 'huc illuc vinclorum immensa volumina versat.' *Idem.*

620 *Terribilem cristis galeam*] Vides, ut galeam ornet a cristis, quibus terribilis: a flammis, quas vomit. Hom. galeam Achillis ita: Τεῦξε δέ οἱ κόρυθα βριαρὴν κροτάφοις ἀραρυῖαν, Καλὴν, δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε. Vides et victoriam. Quid, quod uno versu, quod duobus ille, imo plura? nam addit flammas, quæ desunt Homero, et adimit varietatem, quæ hic non necessaria. Sil. l. II. 'galeamque coruscis Subnixam cristis vibrant, cui vertice coni Albentes niveæ tremulo nutamine pennæ.' Et *terribilem* dixit, reddens frequentissimum illud Hom. δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθεν ἔνευεν: *Horrende desuper conus nutabat.* Cerda.

621 *Fatiferumque ensem*] *Fatum* sæpe pro morte positum legitur; *fatiferum* ergo lethiferum. *Servius.*

Fatiferumque ensem] Quia in eo sita fata Turni. Ad hunc modum dixit Cicero hostilem sicam suo lateri devotam. Et Sil. de Annibale: 'Ensem unum, ac multis fatalem millibus hastam.' Et Hesiod. in Scut. ait de sagittis Herculis, esse in illis mortem præfixam: πρόσθεν μὲν θάνατόν τ' εἶχον. Sic ergo in ense Æneæ fixa mors

Turni. *Cerda.*

Rigentem, Sanguineam, ingentem] Distinguendum propter plura epitheta. *Sanguineam* autem velut cruentam, terribilem. *Servius.*

622 *Cum cærula nubes*] Profecto nihil potuit aptius; quum cæruleam nubem implevit splendore. Idem namque in ferro polito est. Scal. v. 3. *Taubmann.*

623 *Solis inardescit radiis*] Irim Physica ratione describit, quæ fit cum aquosam nubem ardor solis inradiat. Nec est incongrua hæc comparatio, cum lorica de diversis metallis fieri plerumque consueverat. *Servius.*

624 *Levis ocreas*] Id est, nitida tibialia. *Idem.*

Recocto] Sæpe purgato, quia quanto plus coquitur, melius fit: ergo ad qualitatem et ad commendationem refertur. *Idem.*

Auroque recocto] In Oblongo codice, quem Pomponii Læti delicias ajunt, 'auroque nitentem' legitur, ut sit 'levis ocreas electro, auroque nitentem, Hastamque et clypei non enarrabile textum.' Sed magis placet, *recocto*, ut in reliquis omnibus exemplaribus habetur. *Pierius.*

625 *Non enarrabile*] Bene *non enarrabile;* cum enim in clypeo omnem historiam Romanam vellet esse descriptam, dicendo 'Illic genus omne futuræ Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella:' carptim tamen pauca commemorat, sicut in Æn. primo ait, 'videt Iliacas ex ordine pugnas:' nec tamen universa describit. Sane interest inter hunc et Homeri clypeum: illic enim singula dum fiunt narrantur; hic vero perfecto opere noscuntur; nam et hic arma prius accipit Æneas quam spectaret: ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. Opportune ergo Virgilius; quia non videtur simul et narrationis celeritas potuisse connecti, et opus tam velociter expediri, ut ad verbum posset occurrere. *Servius.*

Clipei non enarrabile textum] Refert Serv. ad bella, quæ ibi sculpta. Ego ad varia metalla, e quibus confectus, et veluti textus clypeus. Itaque, sicuti ocreæ ex electro et auro factæ, sic potuit clypeus; in quo acumen invenio. Quasi dicat: Materiam ocrearum potui explicare, clypei nequeo; ideo *non enarrabile.* Neque hoc novum. Nam Lucret. l. VI. 'ferrea texta.' *Cerda.*

626 *Illic, &c.*] Poëtæ sex (mitto alios) vocari in certamen possunt: Græci tres, Homerus, Hesiodus, Nonnus: Latini tres, Virgilius, Statius, Silius. Hi omnes clypeos suos simili apparatu exornarunt. Homeri judicium sit penes Scaligerum, de quo ait, 'licuisse illi in ea verborum opulentia ineptire.' Enituit etiam in re simili ingenium Calabri l. v. in fabrica scuti Achillis: qui tamen totus, ut assolet, ad Homeri umbram. *Idem.*

627 *Haud vatum ignarus*] Liptotes figura, id est, futurorum non inscius. Et quibusdam videtur hunc versum omitti potuisse. *Servius.*

Venturique inscius ævi] Non *ævi*, sed quæ in ævo erant futura. *Idem.*

Stirpis ab Ascanio] Usque ad Augustum Cæsarem. *Idem.*

Pugnataque in ordine bella] Et hic subaudiri potest de Ascanio. Et bella Albanorum, quæ Romanorum, in clypeo dicit. *Idem.*

Pugnata bella] Forte a Catull. qui 'magna bella pugnata.' Aut a Lucil. qui apud Donat. Comm. Terent. 'Vicimus, o socii, et magnam pugnavimu' pugnam.' Liv. l. VIII. 'bellum a Consulib. bellatum:' et l. IX. 'pugnam pugnatam:' quod repetit l. XL. Latini hoc a Græcis. *Cerda.*

630 *Fœtam*] Vere hallucinantur, qui hanc vocem trahunt ad duplicem significationem, in sermone animalium. Semper enim in sermone animalium significat levatam partu femi-

nam. Plin. VIII. 16. loquens de leæna, 'cum pro catulis fœta dimicat.' Silius l. X. 'Haud secus ac Libyca fœta tellure leæna, Invadunt rapidi jamdudum, et inania tentant Nondum sat firmo catuli certamina dente.' Dixi signate, in sermone animalium; nam extra hunc exempla suppetunt contrarii significati. *Idem.*

Mavortis in antro] Potest accipi, et fecerat lupam Mavortis, et Mavortis in antro. Fabius speluncam Martis dixit. Dicendo autem *et*, ostendit multa alia esse depicta. Est autem elegans figura 'fecerat procubuisse,' sane laus operis, ut tale videretur. *Fœtam* vero quæ peperit et nutrire potuisset. *Servius.*

631 *Procubuisse*] Id est, prima parte se inclinasse, quod Græci προκύπτειν dicunt: ut inclinatione corporis ubera præberet infantibus. Nam si *procubuisse*, jacuisse accipias, contrarium est quod dicit, 'Ludere pendentes pueros.' Quod si *procubuisse*, ut, 'cum fœtis concolor albo Procubuit,' acciperemus; intelligere debemus *pendentes*, desiderio alimoniæ suspensos, vel intentos, ut, 'pendetque iterum narrantis ab ore.' Alii *pendentes*, cessantes, ut 'pendent opera interrupta minæque Murorum ingentes.' Sciendum tamen voluisse eum gestum proprie exprimere, quem in ipsius lupæ cernimus statuis. *Id.*

Lupam] An fera hæc, an femina hujus nominis, otiosum sit quærere, ubi exstant Livius, Dionysius, Plutarchus. Sed Poëtam de vera lupa intellexisse, clarum. Similes successus illorum, qui nutriti a feris, lege apud Alex. Gen. II. 31. Vide et Notas Dalecamp. ad Plin. XV. 18. ubi de ficu Ruminali. Lege etiam Ælian. Var. Hist. XII. 42. et XIII. 1. ubi successus Atalantæ simillimus Romulidis. Et natales Lycasti, et Parrhasii, Regum Arcadiæ, apud Plut. de Fort. Rom. qui etiam nutriti a lupa: et historiam Æsculapii apud Paus. Corinth. De historia Romuli, in qua sum, audi Plinii judicium VIII. 17. Paneg. Majorani ad umbram Virgilii describit clypeum Romæ, 'videas hic crasso fusa metallo Antra Rheæ, fœtamque lupam, quam fauce relicta Blandiri quoque terror erat: quamquam illa vorare Martigenas, et picta timet.' Claud. quoque Paneg. Olibr. et Prob. simili historia clypeum ornat, 'Et formidato clypeus Titana lacessit Lumine, quem tota variarat Mulciber arte. Hic patrius Mavortis amor, fœtusque notantur Romulei, post amnis inest, et bellua nutrix: Electro Tyberis, pueri formantur in auro, Fingunt æra lupam, Mavors adamanta coruscat.' *Cerda.*

Geminos huic] Modo revera geminos: alias similes. Sane totus hic locus Ennianus est. *Servius.*

632 *Ludere*] Moveri. Terentius, 'Congrum istum paulisper in aqua sinito ludere,' id est, moveri. *Idem.*

Ludere pendentes pueros] Scribit ex Q. Fabio Pictore Dionys. Antiq. l. I. suo ævo Romæ sacellum extitisse, ubi esset statua hujus rei index; videlicet lupa duobus infantibus mammas præbens, opus antiquum, atque ex ære. Statuæ Romuli lactentis meminit Cic. Divinat. l. II. Credendum allusisse Poëtam ad hanc statuam. Et hoc est, quod dixit Serv. Virgilium expressisse gestum, 'quem in ipsius lupæ cernimus statuis.' Existimo statuam illam, cujus meminit Dionysius, esse illam, quam Liv. l. X. factam scribit ex bonis fœneratorum: 'Ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt,' videlicet Ædiles. *Cerda.*

Lambere matrem] Quasi matrem, cujus affectum pueris exhibebat. Sane veteres etiam nutrices *matres* vocabant, ut ait Plautus in Menæchmis, 'Et mater non possit dignoscere quæ mammam dabat.' *Servius.*

Lambere matrem] Dionys. l. I. ἐδίδου

τὰς θῆλας τοῖς στόμασιν αὐτῶν, καὶ τῇ γλώττῃ τὸν πηλὸν, οὗ κατάπλεω ἦσαν, ἀπέλιχμα: *Dabat illis mammas, et lingua abstergebat lutum, quo erant pleni.* Liv. l. I. *Summissas infantibus præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister Regii pecoris invenerit.* Ov. Fast. I. 'Constitit, et cauda teneris blanditur alumnis, Et fingit lingua corpora bina sua.' Hoc extremum a Virgil. qui statim, 'et corpora fingere lingua.' Græci *λιχμᾶσθαι* dicunt, quod in uno Opp. crebrum, ut cum ait 3. *κυν.* de ursa *λιχμᾶται γλώσσῃ φίλον γόνον*: alibi *λιχμᾶν*: nam post pauca: *ἄρκτος λιχμῶσα παῖδας.* *Cerda.*

633 *Tereti cervice*] Rotunda cum longitudine. Ut, 'incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ.' *Servius.*

Illam tereti cervice reflexam, &c.] In Romano codice, *reflexa* eodem casu cum *cervice* legitur. Sed *reflexam* figuratum magis. Operæ pretium vero est hujusmodi figuram plerisque in locis, tum ex marmore tum ex ære, Romæ spectare. Ambigas enim utrum Virgilius a Sculptoribus, an Sculptores a Virgilio hujus imaginis desumpserint exemplar. Quod vero subsequitur 'et corpora fingere lingua,' sunt antiqui codices, in quibus *lingere* scriptum sit: sed enim *tingere* pro *tergere* agnoscit Servius etiam M. Tullii Ciceronis usu. *Pierius.*

Tereti cervice reflexam] Ex Lucr. l. I. 'Atque ita suspiciens tereti cervice reposta.' Cic. etiam ex Arato de Nat. Deorum: 'Obstipum caput, et tereti cervice reflexum:' Catull. de Acme et Septim. 'Leviter caput reflectens.' Virg. iterum in x. 'reflexa cervice.' *Cerda.*

634 *Mulcere alternos*] Non quod in pictura erat, dicit: sed id quod intelligimus factum fuisse. Ut, 'Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.' *Servius.*

Mulcere] Hinc Sil. l. v. 'Ceu fœtum lupa permulcens puerilia membra.' *Cerda.*

Et corpora fingere lingua] Id est, tergere. Cicero in Sestiana, 'Spongiis sanguis effingebatur,' id est, tergebatur: *fingere* tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere significat: inde *fictores* dicuntur, qui imagines vel signa ex ære vel cera faciunt. *Servius.*

635 *Nec procul hinc Romam*] Congrue juxta proprios conditores. *Id.*

Raptas sine more Sabinas] *Raptas* spectaculo, sine ullo exemplo. Aut sine ullo bono more: vel *raptas* stupratas, id est, per vim: historia autem talis est: Romulus, cum turbam civium non haberet, asylum condidit; ad quem locum si quis confugisset, eum exinde non liceret auferri; hic cum videret virorum multitudinem sine connubiis posse deperire, a viciuis civitatibus matrimonia postulavit; sed ab eis contemptus, *celetes* se Neptuno, Equestri Deo, qui et Consus dicitur, editurum proposuit, ad quos *celetes* cum de vicinis civitatibus maxima multitudo cum omnibus fœminis convenisset, Romulus eas, signo dato, rapi de spectaculo fecit: ob quam rem a Sabinis bellum ei indictum est, in quo cum jam capto a Sabinis Capitolio in foro Romano pugnaretur, et ejus milites fugerent, Jovi Statori templum se facturum esse promisit, si ejus stetisset exercitus. Quo voto restituta pugna cum anceps esset, intervenientibus mulieribus Sabinorum quæ jam Romanis nuptæ erant, pugna sedata est, et icto fœdere, Tatius Rex Sabinorum in partem urbis acceptus est; unde Romani a Curibus *Quirites* appellati sunt. *Idem.*

Raptas de more Sabinas] Sunt qui *de more*, *præter morem*, hoc loco teste, dici velint. Sed enim ego *de* quidem illud in nullis antiquis codicibus notatum observavi. Passim vero *raptas sine more* scriptum animadverti. Sed id de paraphrasi sumptum puto.

Quod vero sequitur, 'consessu caveæ,' dictio *consessu* corrupta plurimum est in codicibus antiquis. *Pierius.*

Raptas sine more Sabinas] A Servio, qui *Consualia*, quibus raptus contigit Sabinarum, dicit fuisse mense Martio, dissentit Plutarchus in Romulo p. 26. festum hoc in diem XVIII. Augusti, qui est XV. Kal. Septembr. conjiciens: Ἐτολμήθη μὲν οὖν ἡ ἁρπαγὴ περὶ τὴν ὀκτωκαιδεκάτην ἡμέραν τοῦ τότε Σεξτιλίου μηνὸς, Αὐγούστου δὲ νῦν, ἐν ᾗ τὴν τῶν Κωνσαλίων ἑορτὴν ἄγουσιν. Kalendarium vero Romanum vetus die XII. Kal. Septemb. collocat: et idem Kalendarium etiam a. d. XVIII. Kalend. Januar. refert. Festo autem hoc, quia Neptuno Equestri sacrum, equi asinique coronari ac otiari solebant, teste Plutarcho in Ῥωμαϊκ. pag. 276. *Emm.*

636 *Consessu caveæ*] *Cavea* est, ubi populus spectat. Vallis autem ipsa, ubi Circenses editi sunt, ideo *Murcia* dicta est, quia quidam vicinum montem Murcum appellatum volunt; alii, quod fanum Veneris Verticordiæ ibi fuerit, circa quod nemus e myrtetis fuisset, inde mutata litera *Murciam* appellatam: alii *Murciam* a murco, quod est murcidum, dictam volunt. Pars a Dea Murcia, quæ cum ibi Bacchanalia essent, furorem Sacri ipsius murcidum faceret. *Servius.*

Caveæ] Habes in Virgil. insignem hunc locum, quo probes *caveam*, dici de Circo. Certe dictam de Theatro, et Amphitheatro, jam alibi. De Circo, non ita in promptu testimonia. *Cerda.*

Magnis Circensibus actis] Magnis quantum ad paupertatem pristinam pertinet. Nam legimus propter equorum inopiam diversis eos tunc usos animalibus. Raptæ autem Sabinæ Consualibus, hoc est mense Martio. *Consus* autem est Deus consiliorum: qui ideo templum sub Circo habet, ut ostendatur tectum debere esse consilium. Inde est quod Fidei panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet et velata. Ideo autem dicato Consi simulachro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus et equestris Neptunus dicitur; unde etiam in ejus honorem *Circenses* celebrantur. Errant ergo qui dicunt 'magnis Circensibus,' aut Megalesiacis aut Romanis, quos constat fieri ante calendas Januarias. *Actis* autem, cum agerentur: quia non erat præsens a passivo participium, ut, 'Et qua vectus Abas.' *Circensibus. Circenses* dicti vel a circuitu, vel quod ubi nunc metæ sunt, olim gladii ponebantur quos circumibant; dicti inde *Circenses* ab ensibus, circa quos circumibant. Sane notandum positos *Circenses* sine adjectione ludorum, cum ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios, ludos *Circenses. Servius.*

Magnis Circensibus] Circenses ludi cur *magni* sint appellati, docet Asconius. *Taubmann.*

638 *Romulidis*] Hic dativus pluralis venit ab eo quod est hic *Romulida.* Servius.

Curibusque severis] Mire et merito dixit *severis.* Cum enim filias perdiderint Ceninenses, Antemnates, Crustuminii, et Sabini; cæteris quiescentibus, Sabini soli bella sumpserunt, sicut dictum est: sed intervenientibus postea triginta fœminis, jam enixis, de illis quæ raptæ erant, pax facta est: ex quarum nominibus *Curiæ* appellatæ sunt. In communem etiam mulierum honorem Calendæ eis dicatæ sunt Martiæ. Horatius, 'Martiis cœlebs quid agam calendis?' Juvenalis, 'Munera fœmineis tractat secreta calendis.' Nec enim aliter congruit Martias calendas esse fœminarum, nisi quia (ut diximus) a fœminis bella sedata sunt. Sane sciendum omnes virgines raptas, excepta Hersilia, quam, sublatam a marito, sibi Romulus fecit uxorem.

Aut *severis*, disciplina; aut rem hoc verbo reconditam dixit, quia Sabini a Lacedæmoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de Origine Urbium Italicarum, a Sabo, qui, de Perside Lacedæmonios transiens, ad Italiam venit, et expulsis Siculis, tenuit loca, quæ Sabini habent: nam et partem Persarum nomine Caspiros appellare cœpisse, qui post corrupte Casperuli dicti sunt. Cato autem et Gellius a Sabo, Lacedæmonio, trahere eos originem referunt. Porro Lacedæmonios durissimos fuisse omnis lectio docet: Sabinorum etiam mores populum Romanum secutum, idem Cato dicit: merito ergo *severis*, qui et a duris parentibus orti sunt, et quorum disciplinam victores Romani in multis secuti sunt. *Idem.*

Curibusque severis] Ita Livius de Numa e Curibus orto scribit, ' Ipsum non tam peregrinis artibus instructum, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum,' &c. Vide Florid. II. 12. Ald. Manut. de Quæsit. per Epist. I. 1. *Taubmann.*

639 *Posito certamine*] Finito: ut, ' Ante diem clauso componet vesper Olympo.' *Servius.*

Posito certamine] Recte Servius exponit *finito*. Sic Apul. Met. II. ' Cum primum Telephron hanc fabulam posuit, compotores vino madidi rursum cachinnum integrant.' *Emmeness.*

Reges] *Romulus* Romanæ: et *Titus Tatius* Sabinæ gentis. *Taubmann.*

640 *Jovis ante aram*] Ante templum Jovis Statoris; quod fecerat Romulus postquam orans elatis armis meruit ne suus exercitus fugaretur. *Servius.*

Pateramque tenentes] Vino repletam: moris enim erat in faciendis fœderibus vinum effundere in terra, ac precari ut fœdifragorum sanguis similiter effunderetur. Ita apud Homer. Il. Γ. 300. post vinum e cratere effusum precatur quis: *Ὧδέ σφ' ἐγκέφαλος χαμάδις ῥέοι, ὡς ὅδε οἶνος, Αὐτῶν καὶ τεκέων: Sic ipsorum cerebrum in terram fluat, sicut hoc vinum, Ipsorum et liberorum.* Emmeness.

641 *Cæsa jungebant fœdera porca*] *Fœdera*, ut diximus, dicta sunt a porca fœde et crudeliter occisa. Nam cum ante gladiis configeretur, a Fecialibus inventum ut silice feriretur; ea causa quod antiquum Jovis signum lapidis siliceni putaverunt esse. Cicero *fœdera* a fide putat dicta. Sed hujus porcæ mors optabatur ei, qui a pace resilisset. Falso autem ait *porca:* nam ad hoc genus sacrificii porcus adhibebatur: ergo aut usurpavit genus pro genere, ut, ' timidi venient ad pocula damæ: ' cum *has damas* dicamus: item supra *lupam*, cum artis sit *hic* et *hæc lupus:* aut certe illud ostendit, quia in omnibus sacris fœminei generis plus valent victimæ. Denique si per marem litare non posset, succidanea dabatur fœmina. Si autem per fœminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat. Quidam porcam, euphoniæ gratia, dictam volunt. Hujus autem facti in sacra via signa stant: Romulus a parte palatii, Tatius venientibus a rostris. *Servius.*

Cæsa jungebant fœdera porca] Quintilianus libro octavo, ubi de ornatu disserit, ' Quædam,' ait, ' non tam ratione quam sensu judicantur, ut illud, *cæsa jungebat fœdera porca.* Fecit elegans fictio nominis, quod si fuisset *porco*, vile erat.' Quod vero ait Servius falso dictum a Virgilio *porca*, quod ad hoc sacrificii genus *porcus* adhiberetur, Suetonius Tranquillus in vita Claudii contra opinionem Servii, ' Cum regibus fœdus in foro icit, porca cæsa,' inquit. Tametsi Livius quoque *porcum* statuit. *Pier.*

Porca] Ita et Quintil. VIII. 3. atque ita et Sueton. in Claudio, c. 25. Et notat Servius, in omnibus sacris fæminini generis plus valuisse victimas. Livius tamen l. I. in fœdere *porcum* saxo silice feriri dicit. Verum in rebus fecialium *porcum* etiam de fæmina dictum, Turneb. docet XXVI. 19. e

Cic. de LL. II. 'porco fæmina piaculum dare:' et Cato R. Rust. 134. 'Priusquam porcum fæminam immolabis.' Etiam Marcell. Donatus P. Comes, l. I. Dilucidation. Livium cum nostro et aliis conciliat. Quod, ut titulo *hominis* mas et fæmina comprehenditur, ita sit in *porco*. Et notetur *porcum* a Poetis passim vocari 'mysticam hostiam.' Vide me ad Plautinam Rudent. IV. 6. *Taubmann.*

642 *Citæ Metum in diversa quadrigæ*] Donatus hoc loco contra metrum sentit, dicens, 'Citæ, divisæ:' ut est in jure, 'Ercto non cito:' id est patrimonio vel hereditate non divisa. Nam *citus*, cum divisus significat, *ci* longa est. Ergo *citæ*, veloces intelligimus. Quod autem dicit Virgilius *Metum*, *Metius Suffetius* dictus est, quod nomen mutilavit caussa metri. Novimus autem nominum vel mutationem vel mutilationem concessam poëtis: sic pro Polluce, Castorem: pro Citheride, Lycoridem posuit: ut, 'Sed quæ legat ipsa Lycoris.' Hic autem Metius Suffetius, cum apud Albanos summam rerum teneret, e Romanis in auxilium contra Fidenates vocatus, jure societatis venit quidem, sed in ipso prælio ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius, ait voce maxima militibus suis, ita ut etiam hostis audiret: 'Ne trepidetis, meo consilio factum est, ut factiose Metius Suffetius ad hostes transiret.' Quo consilio et suis pene amissas jam reddidit vires; et effecit ne hostes crederent Metio: quem, post victoriam captum, Tullus Hostilius religavit ad duas quadrigas, ita ut ab unis quadrigis traherentur manus, pedes vero ab alteris: quibus agitatis velociter, eum crudeli morte discerpsit. Videns itaque poëta Romano nomini incongruam esse vindictam, culpam criminis retorquet in auctorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium. *Servius.*

Citæ] Veloces: Turn. VI. 24. *Taub.*

Metium in diversa quadrigæ Distulerant] Antiqui omnes codices, quotquot habui, *Metum* legunt dictione bisyllaba, quam alibi unico *t*, alibi geminato reperias; mutilatamque esse dictionem caussa metri Servius ait, dum ipse quoque *Metum* bisyllabum agnoscit. Sane *Mettius* duplicato *t*, pluribus locis in veterum monumentis scriptum animadverti. Placentiæ in D. Pauli templo *L. Mettius. L. F.* duobus *t t* notatum est; et Romæ in ædibus Pauli Plancæ legere est, *Q. Mettio* et *P. Mettio*, tametsi non ignorem et *Metia*, et *Metius* unico *t* alibi notatum. Utcunque vero, primam in eo nomine syllabam produci volunt. Sed enim hic minime præterire possum, quod pervulgato errore in Livianis codicibus, et alibi passim, *Metius Suffetius* per *S* prima litera scriptum est, cum dubio procul *Fuffetius* per *F* sit scribendum. Ita etiam apud Dionysium Halicarnassæum et Græcos alios invenias φουφέτιον. Præterea, si qui noluerint Græcis adhibere fidem, ostendit mihi Ianus Parrhasius, vir utraque lingua eruditissimus, T. Livii codicem vetustate venerabilem, in quo *Fuffetius* scriptum erat prima litera per *F*, non per *S*. Quem quidem codicem nomina quædam speciosa Vindicianus, Nicomachus Dexter, et Victorianus se emendasse adscripserunt; idque in Symmachorum gratiam fecisse professi sunt. Ad hæc, et Nonii Marcelli vetustum codicem protulit, et alios quosdam auctores, in quibus eodem modo *Mettius Fuffetius* scriptum habebatur. Ajunt præterea Pomponium Lætum, totius antiquitatis virum observantissimum, qui superiori ætate in Romano Gymnasio primas obtinuit, sæpius inclamitare solitum, *Fuffetius* dicendum. *Pierius.*

643 *Distulerant*] Dilaceraverant. Horat. Epod. V. 'Post insepulta membra Different lupi.' Ita et Græcis, διαφέρειν est διασπαράττειν. *Taub.*

At tu dictis, Albane, maneres] Ideo etiam *mendacis* infert, ut tacitæ quæstioni, et invidiæ crudelitatis occurrat. Sane constat, post victoriam de Albanis Romanorum, quam per conditionem Horatiorum et Curiatiorum adepti sunt, hoc factum esse, quod hoc loco poëta narravit: nam quemadmodum Metius vel ad auxilium facile nisi jussus venisset? vel post cognitam fraudem acciri tam facile potuisset, nisi tanquam subjectus congratulatum victoriam ad Tullum Hostilium venisset? *Servius.*

At tu dictis, Albane, maneres] Eodem ætatis vitio, quod sæpius adnotavimus, in codicibus aliquot legitur *Alvane*, per *v* digammon: quo sono hujusmodi nomina Hispani adhuc magna ex parte pronuntiant. Id quod priori etiam ætate frequentissimo usu receptum, Adamantium compulit, ut *Albus, alba, album,* per *b* mutam scribendum præciperet, discretionis gratia, ut *Alvus* ab *Albus* discerneretur: quæ nomina tunc corrupta pronuntiandi ratione confundebantur. Est vero hæc Parenthesis, et apostropha conjuncta simul, 'Haud procul inde citæ Metium in diversa quadrigæ Distulerant (at tu dictis Albane maneres) Raptabatque viri mendacis viscera Tullus.' Ut Quintil. observat. *Pierius.*

Maneres] Manere deberes. Ita Gr. ἐμμένειν usurpant; quod Cic. Offic. III. dixit 'conventis stare.' *Taub.*

644 *Mendacis*] *Perfidum* vocat Claud. Paneg. Hon. 4. 'Perfidiam damnas? Metii satiabere pœnis.' *Cerda.*

645 *Sparsi rorabant sanguine vepres*] Pomponius fœminino genere *vepram* dixit, ut Nonius attestatur. Et apud Lucretium legitur libro quarto, 'nam sæpe videmus Illorum spoliis vepres volitantibus auctas:' quamvis ita dici debere neget Caper in Orthopeia. *Pierius.*

646 *Nec non Tarquinium ejectum Porsenna jubebat Accipere, &c.*] Tarquinius Superbus habuit perditos filios, inter quos Aruntem: qui dum in castris esset, patre suo Ardeam obsidente; et ortus esset inter eum et Collatinum maritum Lucretiæ, de uxoribus sermo, eo usque processit contentio, ut ad probandos earum mores, arreptis equis, statim domus suas simul proficiscerentur. Ingressi itaque civitatem Collatinam, ubi Lucretiæ domus, invenerunt eam lanificio operam dantem, et tristem propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domum profecti, cum uxorem ejus invenissent cantilenis et saltationibus indulgentem, reversi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cum de expugnanda Lucretiæ castitate cogitaret, mariti ejus nomine epistolam finxit, et dedit Lucretiæ: in qua hoc continebatur, ut Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctem stricto gladio ejus ingressus cubiculum cum Æthiope, hac arte egit ut secum coiret, dicens, 'Nisi mecum concubueris, Æthiopem tecum interimo, tanquam in adulterio deprehenderim.' Timens itaque Lucretia ne famam castitatis morte deperderet (quippe quam sine purgatione futuram esse cernebat) invita turpibus imperiis paruit. Et altera die convocatis propinquis, marito Collatino, patre Tricipitino, Bruto avunculo, qui tribunus celerum fuerat, rem indicans, petiit ne violatus pudor, neve inultus ejus esset interitus: et ejecto gladio se interemit: quem Brutus de ejus corpore extractum tenens processit ad populum: et multa conquestus de Tarquinii superbia, et filiorum ejus turpitudine, egit ne in urbem reciperentur, auctoritate qua plurimum poterat: nam ut diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed cum non susciperetur Tarquinius, contulit se ad Porsennam regem Tusciæ: qui pro Tarquinio cum ingentibus copiis, capto Ianiculo, et

illic castris positis, Romam vehementer obsedit. Et cum per sublicium pontem, hoc est, ligneum, qui modo lapideus dicitur, transire conaretur, solus Cocles hostilem impetum sustinuit, donec a tergo pons solveretur a sociis; quo soluto, se cum armis præcipitavit in Tyberim, et licet læsus esset in coxa, tamen ejus fluenta superavit. Unde est illud ab eo dictum, cum ei in comitiis coxæ vitium objiceretur, 'Per singulos gradus admoneor triumphi mei.' In tantam autem obsidionis necessitatem populus venerat, ut etiam obsides daret; ex quibus Clœlia, inventa occasione, transnatavit Tyberim, et Romam reversa est. Redditaque rursus est, pacis lege eam Porsenna repetente: qui admiratus virtutem puellæ, dedit ei optionem, ut cum quibus vellet, rediret. Illa elegit virgines, quæ injuriæ poterant esse obnoxiæ: unde Porsenna, hoc quoque miratus, concessit: et rogavit per literas populum Romanum, ut ei aliquid virile decerneretur: cui data est statua equestris, quam in sacra via hodieque conspicimus. *Ejectum* autem quare? aut quia facile poterat suscipi et occidi. Sed ideo non susceptus, quia occidi non poterat, religione impediente: rex enim etiam sacrorum fuerat: unde etiam alii postea consules facti sunt, alii reges sacrorum. Sane *Porsenna*. Unum *n* addit metri causa: unde et penultimæ datus accentus est. Nam *Porsena* dictus est. Martialis, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit.' *Servius.*

Nec non Tarquinum, &c.] In codicibus antiquis, *Tarquinium* quadrisyllabum esse diximus alibi, et Poëtarum testimoniis secundam a principio syllabam esse brevem ostendimus. *Porsena* quoque unico *n* scribitur in antiquis plerisque: ut quæ per se longa esse possit in *Murena*, *Aufilena* pene ultima: tametsi jure suo, 'Hanc spectare manum Porsena non potuit,' dixerit Martialis: non aliter ac illud etiam, 'Traducta est Getulis, nec cœpit harena nocentis,' duabus syllabis eluxatis. Illud etiam advertendum, quod Servius Lucretiæ stuprum ab *Arunte* illatum ait, quum Livius *Sextum* dicat. *Pierius.*

Porsenna] Horatius, Martial. Sillius, et alii mediam corripiunt, 'cum Porsena magne jubebas.' *Taubm.*

648 *Æneadæ*] Satis longe petitum epitheton. Et potest hoc loco historia de Mutio accipi. *Servius.*

649 *Illum*] *Coclitem* scilicet. Et modo *Cocles* in hoc loco de quo dicit, proprium est nomen. In aliis appellativum: nam luscos, *coclites* dixerunt antiqui. Unde et Cyclopas, *coclitas* legimus dictos, quod unum oculum habuisse perhibentur. Quasi στρογγυλώπας, a rotunditate. *Idem.*

Illum] Porsenam Clusinorum regem. *Taubmann.*

650 *Pontem auderet quod vellere Cocles*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legi *auderet quia vellere*. In uno ex antiquioribus, *qui. avellere* notatum est puncto inter *i* et *a*, librariorum inscitia interjecto, quum forte *quia* scriptum invenissent: sed puto ego *quia* desumptum ex paraphrasi, et *quod* antiquam esse lectionem. *Pierius.*

Pontem auderet, &c.] At non ipse *Cocles*, sed Romani: nam ille tantum hostem sustinuit. Sed defendi potest: nam *Cocles* auctor facti et audaciæ illius, ut Liv. II. 10. Gloriam autem, quæ secuta Coclitem ex hoc facto, vid. apud Dionys. l. v. et Liv. d. l. *Cerda.*

651 *Vinclis innaret Clœlia ruptis*] Atqui obsides non ligantur: sed *vincla* pro custodiis accipiamus; aut certe pro fœderibus; aut certe *ruptis vinclis* pontis, id est, ponte resoluto. *Servius.*

Vinclis ruptis] De dispositione verborum ita Scaliger IV. 48. Magno,

inquit, consilio posuit adjectivum in fine: nimis enim frequenter *l.* impingeretur, *Clœlia vinclis:* et vox illa, *ruptis*, cum versum claudit, sane rumpit vincula, *&c.* *Taubmann.*

652 *In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis*] In summa clypei parte: nam postea ait, 'In medio classes æratas.' Et bona ratione utitur in pictura, apta unicuique rei loca distribuens. Ideo enim in summa clypei parte dicit esse factum Capitolium, quia hoc arcem urbis esse manifestum est. Hæc historia autem talis est: Brenno duce, Senones Galli venerunt ad Urbem: circa Alliam fluvium occurrentem sibi omnem deleverunt exercitum populi Romani. Aliaque die cum vellent ingredi civitatem, primo cunctati sunt, insidias timentes, quia et patentes portas, et nullum in muris videbant. Postea paulatim ingressi cuncta vastarunt, octo integris mensibus: adeo ut quæ incendere non poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio: ad quod cum utensilibus reliqui confugerant cives; qui tamen a Gallis obsidebantur, etiam id penetrare cupientibus: quos alii per dumeta et saxa aspera, alii per cuniculos dicunt conatos ascendere. Tunc Manlius, custos Capitolii, Gallos detrusit ex arce, clangore anseris excitatus, quem privatus quidam dono Iunoni dederat. Namque secundum Plinium, nullum animal ita odorem hominis sentire dicitur. Qua causa postea eo die quo hoc factum est, canes qui tunc dormientes non senserant, cruci suffigebantur; anseres auro et purpura exornati in lecticis gestabantur. Sane hic Manlius post defensum Capitolium pro præmio singulis libris farris ob virtutem a populo donatus est. In tantam autem cibi penuriam redacti erant in obsidione, ut coriis madefactis et postea frictis vescerentur; cujus rei argumentum est, quod hodieque ara in Capitolio est Iovis Soteris, in qua liberati obsidione, coria et sola vetera concremaverunt. Hic tamen Manlius postmodum adductus in suspicionem regni appetiti, vel inimicorum oppressus factione, a populo damnatus est. *Servius.*

Custos Tarpejæ Manlius arcis] In Romano codice *Malius* legitur unico *l.* Sed in Oblongo, et aliis, *Mallius*, *ll* geminato, ut apud Catullum in codicibus emendatis. Sane *Manlius* per *n* parcissime habetur in antiquis his exemplaribus: tametsi apud Livium in veteri codice *Manlius* sæpe legatur. Neque tamen mirum, si aliter inveniatur usquam, quum et antiquorum inscriptiones in hoc nomine, perinde ac etiam in aliis, plurimum varient. *Pierius.*

653 *Pro templo*] Pro defensione templi, hoc est in templo: nam ante templum, non procedit; cum obsessus intra templum esset. Sic in Æn. nono, 'Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant.' Terentius, 'Nam nisi hæc ita essent, pro illo haud stares, Phædria.' *Servius.*

Tenebat] Defendebat, et est militare verbum, et etiam Sallustius dicit. Unde e contrario victos, loco motos dicimus. Cicero, 'Loco ille motus est.' *Idem.*

Capitolia celsa] A. Postumius Albinus rerum Romanar. l. I. 'Illi, cui ternis Capitolia celsa triumphis Sponte Deum patuere, cui freta nulla repostos Abscondere sinus, non tutæ mœnibus urbes.' Leguntur hi versus apud Priscian. l. VIII. Fuit autem A. hic Albinus Cos. cum L. Lucullo A. U. C. DCII. Auctores, Cicero in Bruto, Gellius XI. 8. Macrob. l. I. *Ursinus.*

654 *Romuleoque, &c.*] Per literarum transpositionem, in Romano codice *Rumoleo* scriptum est: nisi a *Ruma* *Rumolum*, quod ajunt, dictum velis, atque inde *Rumoleus*, quod ego nusquam alibi observavi. Sed apud As-

prum in antiquo codice, *Romolus* omnino scriptum est per *o* in pene ultima, ut *popolus* in XII. tabulis. *Pier.*

Horrebat regia culmo] Curiam *Calabram* dicit, quam Romulus texerat culmis. Ideo autem *Calabra*, quod cum incertæ essent Calendæ aut Idus, a Romulo constitutum est, ut ibi patres vel populus calarentur, id est, vocarentur, et scirent qua die Calendæ essent, vel etiam Idus. A Rege Sacrificulo idem fiebat: ut quoniam adhuc Fasti non erant, ludorum et sacrificiorum prænoscerent dies. *Servius.*

Horrebat regia culmo] Non hoc ex historia sumpsit, sed ipse vidit. Nam Vitruv. qui vixit ævo Julii, ita scribit II. 1. 'Athenis Areopagi antiquitatis exemplar ad hoc tempus luto tectum. Item in Capitolio commonefacere potest, et significare mores vetustatis, Romuli casa, in arce sacrorum, stramentis tecta.' Prudent. in Symm. l. II. 'Ipsa casas fragili texat gens Romula culmo.' Tibull. II. 2. 'Et stabant humiles in Jovis arce casæ.' Petron. etiam 'Romuleam casam' dixit. Sen. Controv. IX. 'Colit etiamnum in Capitolio casam victor gentium populus.' Ait, *etiamnum*, quod ævum et post Virgilium. Ovid. Fast. III. 'Quæ fuerit nostri si quæris Regia nati: Aspice de canna, straminibusque domum.' Hanc casam fuisse *Curiam Calabram*, Serv. explicat. de qua Curia Macrob. Sat. I. 15. Notet vero diligenter Lector, duplicem fuisse casam Romuli; unam in Palatio, cujus meminit Dionys. l. II. et Victor: alteram in Capitolio; et de hac capiendus Virgilius. Nam post mentionem Capitolii, statim, ut vides, de ea casa loquitur. *Cerda.*

655 *Atque hic argenteus anser*] Hic, in Capitolio scilicet, satis prudenter argenteum anserem dixit. Nam quasi et epitheton est coloris, et significavit rem veram. Nam in Capitolio in honorem illius anseris, qui Gallorum nuntiaverat adventum, positus fuerat anser argenteus. *Servius.*

Atque hic] In quibusdam codicibus antiquis, *hinc* legitur. Sed Servius agnoscit *hic*, dum exponit in Capitolio. *Pierius.*

Anser] Historia ubique nota. Ovid. alludens ad eam dixit Fast. I. 'Capitolia defensa:' et Met. II. 'Servaturis vigili Capitolia voce anseribus:' ut et Plin. X. 22. 'Est et anseri vigil aura, Capitolio testata defenso.' Basilius in Hexam. vocat genus anserum ἄγρυπνον, *insomne*, et πρὸς τὴν τῶν λανθανόντων αἴσθησιν ὀξύτατον: *acerrimum ad sentiendum quicquid lateat.* Ducitque argumentum ab hac ipsa historia; nam illi τὴν βασιλίδα πόλιν περιεσώσαντο: *servaverunt regiam civitatem.* Propert. III. 3. 'Anseris et tutum voce fuisse Iovem.' Lucret. l. IV. 'humanum longe præsentit odorem Romulidarum acris servator candidus arcis.' Sed quis honor habitus volucri? Audi Plut. Orat. I. de Fort. Alexandri: 'Etiamnum solemni pompa gestatur canis in crucem actus, et anser splendide admodum in lectica, et veste stragula pretiosa sedens.' Vide eundem in vita Camilli. En primus honor. Alter, Plin. loco laudato: 'Quamobrem cibaria anserum Censores imprimis locant.' Meminit et Cic. pro Sex. Rosc. et Arnobius l. VI. *Cerda.*

Auratis porticibus] Hoc ad tempus retulit florentis Romanæ reipublicæ. Nam illo loco ubi dixit, 'horrebat regia culmo;' ideo addidit *Romuleo*, ut incipientis et pauperis adhuc imperii tempora designaret. *Servius.*

656 *Gallos*] Senones, qui Senones dicti sunt, quod Liberum patrem hospitio recepissent. *Idem.*

Canebat] Quasi præcanebat. Nam *canere*, et dicere, et divinare significat. *Idem.*

657 *Galli per dumos aderant*] In antiquo admodum codice, *olli per dumos:* quia jam positum erat, 'Gallos

in limine adesse canebat.' Cæterum ea repetitio tam nominis quam verbi mihi non parum venustatis et elegantiæ habere videtur, 'Gallos in limine adesse canebat, Galli per dumos aderant.' *Pierius.*

Arcemque tenebant] Deest *pene.* Nam prope tenuerunt. *Servius.*

658 *Defensi tenebris et dono noctis opacæ*] Multi iterationem volunt. Alii dicunt *tenebris,* propter cuniculos. *Dono noctis:* somno Manlii. Nam somnus noctis est donum. *Idem.*

Dono noctis] Græci sæpe somnum dicunt δῶρον θεῶν: ut etiam Latini, *donum Deorum* somnum. *Cerda.*

659 *Cæsaries*] Coma, ideo quod cædi potest. *Servius.*

Aurea cæsaries illis] Hoc autem loco *ollis* in antiquis habetur exemplaribus. *Pierius.*

Aurea vestis] Hoc est barba. Unde contra *investes* dicimus imberbes: unde est, 'Tunc mihi prima genas vestibat flore juventas.' *Servius.*

660 *Virgatis lucent sagulis*] Quæ habebant in virgarum modum deductas strias. Et bene adlusit ad Gallicam linguam, per quam *virga* purpura dicitur. *Virgatis* ergo, ac si diceret purpuratis. *Idem.*

Virgatis sagulis] Turneb. II. 14. *Virgatum* hic exponit ῥαβδωτόν: quod virgas quasdam in longum aut latum varia serie et colore porrectas habet; ut concharum genere sunt *virgulatæ,* id est, ῥαβδωταί. Ita Val. Flaccus l. II. de muliere Thracia: 'nostrosque toros virgata tenebit?' Intelligit vestes barbarorum ritu discolores, et veluti virgatis segmentis contextas, non purpureas. Alii tamen, ut Cælius XVI. 7. et Pimpont. itemque Serv. putant Poëtam περιπορφύρους et εὐπορφύρους Gallos intelligere: ac si diceret, *purpuratis sagulis.* Et Servius expresse ait alludi ad Gallicam linguam, qua *virga* dicatur purpura. *Taubmann.*

Sagulis] Hæc vox a sago ducitur. Quæ sint saga Appian. explicat in Iberic. loquens de Lusonibus Hispanis accolis Iberi fluminis: χρῶνται δὲ διπλοῖς ἱματίοις παχέσιν ἀντὶ χλαμύδων, αὐτὰ περιπορπώμενοι, καὶ τοῦτο σάγον ἡγοῦνται: *Utuntur duplicibus vestimentis crassis chlamydum vice, et fibulis connectunt, eaque pro sagis ducunt.* Sueton. in Jul. c. 48. per *sagatos* intelligit Gallos. Et Trebellius in Galieno: 'Perdita Gallia arrisisse, et dixisse perhibetur, non sine trabeatis sagis tuta Resp. est.' Porro in Poëta Lector per *sagula* intelligat militares chlamydes et paludamenta, legatque Lipsium de Mil. Rom. l. II. *Cerda.*

Lactea colla] Hac commendatione prædicati Galli. Sil. l. IV. 'Colla viri fulvo radiabant lactea torque.' Loquitur de Chrixo duce Boïorum. Ammian. l. XV. 'Candidi pene sunt Galli omnes.' Petron. Sat. 'Quin tu,' inquit, 'Giton, circumcide nos, ut Judæi videamur: et pertunde aures, ut imitemur Arabas; et increta facies, ut suos Gallia cives putet.' Certe omnes in universum Septemtrionales *candidis coloribus* honestatos Vitruv. scribit VI. 1. Et imprimis Gallos fuisse pulcherrimos Julianus Cæsar in Misopog. his verbis ait, καλοὶ δὲ πάντες, καὶ μεγάλοι, καὶ λεῖοι, καὶ ἀρτιγένειοι, νέοι θ' ὁμοίως καὶ πρεσβύτεροι ζηλωταὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν φαιάκων: *Sunt omnes formosi, proceri, glabri, et recens barbati, juvenes pariter et senes felicitatem Phæacum imitantur.* Quid, quod Poëta allusit ad etymon? nam Galli, ut multis placet, ἀπὸ τοῦ γάλακτος, *a lacte.* Idem.

661 *Auro*] Aureo torque. *Taubm.*

Duo quisque Alpina coruscant Gæsa manu] Gæsum grandius longeque feriens telum Gallorum, de quo vid. quæ Lipsius Poliorc. IV. 4. Claud. de Laud. Stiliconis II. 241. 'Gallia crine ferox, evinctaque torque decoro, Binaque gæsa tenens.' Et ut hoc loco *Alpina gæsa,* sic apud Sil. Ital. l. I. 'Et Ligurum horrentesque comæ,

parmæque relatæ Hispana de gente rudes, Alpinaque gæsa.' De quo vid. Turneb. Advers. XXIII. 3. Scribendum autem per diphthongum, ut patet ex Polluce, cui γαισὸς est δόρυ πολυσίδηρον. *Emmeness.*

662 *Gæsa*] Hastas viriles. Nam etiam viros fortes Galli *gæsos* vocant. *Servius.*

Scutis longis] Per hoc, corporum ostenditur magnitudo, ut supra, 'Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.' Per quod equorum magnitudinem expressit. *Idem.*

Scutis longis] Clypeus et scutum opponuntur, clypeus enim rotundus est, scutum vero formæ oblongæ, majusque clypeo; et *scutum* Græci hinc θυρεὸν, quod referat similitudinem forium, quæ longiores sunt, quam latiores, clypeum ἀσπίδα vocant. Turneb. XI. 27. *Taubmann.*

663 *Hic*] In eodem scuto. Et congrue sacerdotes statim post templa commemorat. *Servius.*

Hinc exsultantis] In antiquis aliquot, *Hic exsultantis. Hic*, hoc est in scuto, vel in hac parte. *Pierius.*

Salios] Qui sunt in tutela Jovis, Martis, Quirini, dicti *Salii*, ideo, quod circa aras saliunt et tripudiant. Alii a Salio Æneæ comite dictos volunt. *Servius.*

Nudosque Lupercos] Cum in honorem Panos Lupercaliorum solemne celebraretur, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt: illi, projectis vestibus, insecuti sunt: his latronibus oppressis et receptis animalibus, propter rem a nudis propere bene gestam, consuetudo permansit ut nudi Lupercalia celebrarent. *Id.*

Nudosque Lupercos] Sed cur *nudi?* Satis commentatio Servii: sed male nuditatem refert ad vestes abjectas. Non sic est: sed sublatæ sunt vestes, et cinctæ, ut expeditius sequerentur, inde pedibus, tibiis, femoribus nudi, ut exhibent marmora. Unde ab Ovid. *cinctuti:* ab Statio *succincti.* Quam ob rem a Plutarch. dicuntur γυμνοὶ διαθέοντες ἐν περιζώμασι: *nudi, et incincti currentes.* Cerda.

664 *Lanigerosque apices*] Flamines in capite pileum habebant, in quo erat brevis virga desuper habens lanæ aliquid. Quod cum per æstus portare non possent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat. Unde a filo, quo utebantur, flamines sunt dicti, quasi filamines. Verum festis diebus, filo deposito, pilea necesse erat accipere, quæ secundum alios ad ostendendam sacerdotii eminentiam sunt reperta: sicut columnæ mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen. Alii dicunt non propter eminentiam dignitatis hoc factum: sed quia cum sacrificarent apud Laurolavinium, et eis exta frequenter aves de vicinis venientes locis abriperent, eminentia virgarum eas terrere voluerunt. Exinde etiam consuetudo permansit ut apud Laurolavinium ingentes haberent virgas, non breves ut in urbe. *Servius.*

Lapsa ancilia cœlo] Regnante Numa Pompilio scutum breve et rotundum cœlo lapsum est. Et cum aruspices respondissent illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset, diligentia Numæ, ne quandoque ab hostibus posset auferri, adhibito Mamurio fabro, multa similia facta sunt, et in templo Martis locata. Quod autem dicit *ancilia*, plurali utitur numero pro singulari. Nam unum lapsum est. *Ancile* autem dicitur, aut quasi undique circumcisum, aut quasi ἀμφίχειλον, id est, undique labrum habens. *Idem.*

Ancilia] In antiquis codicibus manu scriptis, *ancilia* per *i* Latinum scribitur. Et eodem pacto in Antonini Pii nummis notatum est, ubi scuta tria oblonga ovali propemodum figura inspiciuntur, cum inscriptione ANCILIA. *Pierius.*

665 *Extuderat*] Studiose fecerat. *S.*

Extuderat: castæ ducebant, &c.] In Romano codice *extuderant* legitur numero multitudinis, ut de Cyclopibus intelligatur. Sed magis placet *extuderat*, ut omne opus ad Volcanum referatur, uti superius, 'Fecerat Ignipotens:' et paulo infra, 'Hinc procul' addit. Et in emendatis Prisciani codicibus, *extuderat* est, ubi ait: 'Tundo tutudi, cujus pene ultimam antiqui modo producebant, modo corripiebant.' Virg. Æn. VIII. 'Cœlo extuderat.' Enn. in Ann. 'viresque calentis Contudit crudelis hyems.' Insulsum vero illud est, quod apud interpretes legitur, Matronas non nisi castas pilentis usas, quum *casta* sit epitheton matronis accommodatum. Præterea tangit hoc loco Virgilius historiam, quod matronis concessum est ut pilento ad sacra ludosque veherentur. Sed animadvertendum est perperam in vulgatis exemplaribus Livii *plaustro* legi, pro *pilento*, ut veteres codices habent: ita enim locus ille legitur: 'Honorem ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra, ludosque, carpentis festo, profestoque uterentur.' *Pierius.*

Ducebant] Deducebant. Hæc enim fuerat consuetudo. *Servius.*

Ducebant sacra] *Ducere sacra*, et *ferre sacra*, dicuntur, qui res sacras et quæ ad sacrum utilia sunt, ferunt. Propert. IV. 1. 'Ducebant macræ vilia sacra boves.' Turn. II. 14. Sic et ἱερὰ ἄγειν, et πομπὰς, et θυσίας, Græci dicunt. Supra: 'solemnes ducere pompas.' *Taubmann.*

666 *Pilentis matres in mollibus*] Pilenta sunt vehicula, sicut nunc basternas videmus. Erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant, sicut nec vittis, unde addit *Castæ*. *Mollibus* autem, pensilibus: ut *molle feretrum*, et *oscilla mollia*: contra, *plumas pensiles* dicimus, et molles significamus: et *mollibus*, molliter stratis: quidam pilenta, tecta cisia vulgo dicta tradunt. *Servius.*

Pilentis matres in mollibus] De hoc vehiculi genere vid. omnino quæ Schefferus de Re Vehiculari II. 25. *Emmeness.*

Matres] Matresfamilias intelligit, hoc est, senatorias, nobiles, patricias fæminas; quæ sacerdotiis præerant: nam sacerdotes et virgines etiam Vestales pilentis carpentisque ferebantur. Prudentius contra Symmach. l. II. 'Fertur per medias, ut publica pompa, plateas Pilento residens molli.' Turneb. XI. 6. et XIII. 8. *Taub.*

Hinc procul] Bene a templis longe Inferos facit. Et bene 'Tartareas sedes,' ut nihil prætermissum videretur. *Servius.*

667 *Alta ostia Ditis*] Alludit ad epitheton Græcum Plutonis πυλάρτης, frequens apud Hom. ut Od. Λ. ἣ δ' ἔβη εἰς ἀΐδαο πυλάρταο, κρατεροῖο: et post paulo; εὐρυπυλὲς ἄϊδος δῶ. *Germanus.*

668 *Scelerum pœnas*] Pro sceleratorum. Et bene ait *scelerum pœnas*, in crimina enim personæ incidunt, non ipsarum sunt proprie crimina. Unde et sceleribus sunt statuta supplicia, quæ in se incidentes homines obnoxios faciunt. *Servius.*

Et te, Catilina, minaci Pendentem scopulo] Hoc quasi in Ciceronis gratiam dictum videtur. *Idem.*

Te, Catilina, minaci Pend. sc.] Apud tragicos immanissima habebatur imprecatio, ut quis apud Inferos etiam in sublimi scopulo insepultus pendeat. Vide Turn. XXIII. 3. *Taubm.*

670 *Secretosque pios*] Aut in secreto morantes, aut participaliter ab illis secretos. *Servius.*

Secretosque pios] Horat. 'Juppiter illa piæ secrevit litora genti.' Et alibi: 'Et judicantem vidimus Æacum, Sedesque discretas piorum.' *Cerda.*

His dantem jura Catonem] Et significat, *Uticensem*, qui contra Cæsarem

bella suscepit. Quomodo enim piis jura redderet, qui in se impius fuit? Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionem. Siquidem ille Minoën, Rhadamantum, Æacum de impiis judicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare jura commemorat. *Servius.*

671 *Hæc inter*] Bene inter Inferos et Superos mare factum dicit, quod, ut supra diximus, nos ab Antipodibus dividit, qui Inferi sunt nostri comparatione. *Idem.*

Tumidi maris] Sen. Rhet. Cont. 16. ‘Intumuerat subitis tempestatibus mare.’ Ita vero proprius maris tumor, ut Græci *κύματα*, id est, *fluctus*, vocant *οἴδματα*, id est, *tumores*, *οἴδματα* (inquam) pro *οἰδήματα*. Orph. Hymn. *πόντιον οἶδμα*. Sidon. Epist. II. 2. ‘immane turgescit.’ Vocat *mare tumidum*, quia cum in conflictu hoc Cæsaris et Antonii mare tranquillum fuerit, diebus tamen præcedentibus, et hos hic describit Poëta, mare tumuerat. Audi Plut. in Anton. *ἐκείνην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν καὶ τρεῖς τὰς ἐφεξῆς μεγάλῳ πνεύματι κυμαθὲν τὸ πέλαγος τὴν μάχην ἔπεσχε*: et addit: *πέμπτῃ δὲ νηνεμίας καὶ γαλήνης ἀκλύστου γενομένης συνῄεσαν.* Congressum hunc postea describit Poëta, ac propterea nunc tumore isto putandus est allusisse ad illum, qui præcessit in mari. *Cerda.*

Imago Aurea] Non est contrarium quod et cæruleam, et auream, et argenteam maris esse dicit imaginem: quam scimus pro ventorum qualitate mutari, et colores varios reddere, quod expressum in scuto fuisse significat. *Ibat* autem quidam pro *erat* accipiunt, ut, ‘Ast ego, quæ Divum incedo regina.’ Sane ubique propositum est poëtæ, Augusti gloriam prædicare; itaque majorem partem operis in hoc clypeo, Augusto adsignat. *Servius.*

672 *Cærula*] Id est, maria. *Idem.*

Fluctu cano] Omnis enim spuma alba est. *Idem.*

Fluctu cano] Canities hæc ab spumis. Catull. ‘Tortaque remigio spumis incanuit unda.’ Sidon. Epist. II. 2. ‘spumoso canescit impulsu.’ Ovid. ‘spumisque sonantibus albet.’ Græci *πολιὸν κῦμα*, *πολιὸν ἅλα*. Pulchre Eurip. Iphig. *Λάβετε κώπας, ῥόθιά τε λευκαίνετε*: *Remos sumite, fluctus dealbate.* Lucret. l. II. ‘Vertitur in canos candenti marmore fluctus.’ Calaber etiam l. V. in Scut. Achillis, *μέλας λευκαίνετο πόντος*, a quo, credo, Virgilius, *cærula*, ut ille *μέλας*: *cano fluctu*, ut ille *λευκαίνετο.* Sicut et Sen. Agamem. ‘Dirimuntque canæ cærulum spumæ mare.’ Ennius prior apud Agellium II. 26. ‘Cæruleum spumat sale conferta rate pulsu Per mare.’ *Cerda.*

Spumabant] In antiquis plerisque codicibus *spumabat* unitatis numero legitur, ut sit, ‘cærula maris imago Spumabat fluctu cano.’ *Pierius.*

673 *In orbem*] In circuitu, in medio, utrum clypeo an mari? *Servius.*

In orbem] Vere et proprie ex animantis hujus natura. Ita ab Nazian. Carm. 50. Delphinus inducitur *γυροῖς εὐγνάμπτοισιν ἑλισσόμενος*, quia videlicet ludibundus exhibet gyros, flexus, tortiones. Eurip. Helen. *τῶν καλλιχόρων δελφίνων*, a pulchris choreis, quas exercent. Et in Elect. *ἔπαλλε δελφὶς*, et ibidem dicitur *φίλαυλος*, est enim amicus musicæ et tibiarum. Vide Plutar. in Conviv. Sept. Sapient. *Cerda.*

674 *Æquora verrebant*] Ad imaginem fortasse Calab. l. IX. qui extra picturam loquens, *Ἀμφὶ δὲ οἱ δελφῖνες ἀολλέες ἐσσεύοντο Κῦμα διαπρήσσοντες, ἁλὸς πολιοῖο κέλευθα.* Τὸ *verrebant*, quis nescit illustrari posse vel ab Catull. qui Nupt. Pel. ‘Cærula verrentes abiegnis æquora palmis?’ vel ab Ennio, qui apud Agell. II. 26. ‘Verrunt extemplo placide mare marmore flavo?’ *Idem.*

Æstumque secabant] Naturalem rem

ostendit. Nam semper mare turbatur cum Delphini apparuerint. *Serv.*

675 *Actia*] In antiquis codicibus fere passim legitur *Accia*, *cc* geminato, quod a similitudine quadam inter *c* et *t*, quæ est in literis Longobardicis, evenisse puto, quum *Actia* per *ct* sit scribendum. *Actia* enim Acarnaniæ oppidum, ab Ambracio sinu venientibus, ubi templum Apollinis, et certamina Gymnica, et equestria celebrabantur. Unde Apollo, et *Actæus*, et *Actiacus* cognominatur. Arcadius in orthographia, ἀκτία, inquit, καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ ἑορτή· ἀλλ' ἡ μὲν ἑορτὴ βαρύνεται τὰ ἄκτια. *Attius* tamen, uti superius comprobatum est, pro nomine proprio ab *Ati*, duplicato *t*, etiam asserente Victorino in præceptis de orthographia, scribi debet: cui pleræque veterum inscriptiones adstipulantur. *Pierius.*

676 *Cernere erat*] Græca figura est. *Servius.*

Totumque instructo Marte, &c.] Antiqui aliquot codices, *extructo* legunt. Aliquot alii *instructum* per accusativum, quippe *Leucaten.* Sed enim *pugnam instruit* apud latinissimos historicos sæpe. Quare melius 'instructo Marte.' *Pierius.*

677 *Fervere Leucaten*] *Fervere* ab eo quod est *fervo* facit, nam ab eo quod est *ferveo*, *fervere* facit *ve* producta; sic *effulgere.* Alii dicunt antique per tertiam conjugationem correpta media syllaba positum, ut, 'lavit ater corpora sanguis,' pro lavat: de eo in tertio Georgicorum in ipso loco plenius dictum est. *Leucaten:* In promontorio Epiri est mons *Leucata*, quod quia saxa nuda in cacumine habuit, ex horum candore *Leucates* appellatus est. *Servius.*

Fervere Leucaten] Sic Stat. *defervere campo.* Cato, *efferverit*, uti ex manu script. restituit Victorius. Lucil. 'fervit ad amnem.' Attius Meleag. 'Cor ira fervit:' et in Achille: 'Fervat pectus iracundia.' Afran. Vopiscus, 'vociferatione fervitur.' Pomponius Scriptor Asellanarum in Pappo Agricola, 'Domus hæc fervit flagitiis.' Ter. Varro in Desultorio, 'Fervere piratis, vastarique omnia circum.' Denique ita multa sunt veterum testimonia, ut putem apud veteres non agnitum aliud verbum. Et *ferveo*, *ferves*, debet existimari novitium respectu illius. De classe Cæsaris ad *Leucaten* scribit Florus IV. 11. *Cerda.*

Auroque effulgere fluctus] Non quod hic ex auro fluctus esse dicat, quos supra canos dixit; sed quod mare ex auro expressum sit, fluctus per aurum effulgeant. *Servius.*

Effulgere fluctus] Græci aquis dant μαρμαρυγήν: et Catull. Nupt. Pel. de illis, *refulgent.* Cerda.

Hinc Augustus agens Italos] Cum de statu reipublicæ esset longa contentio inter Augustum et Antonium et Lepidum, placuit ut totum Orientem teneret Antonius; Augustus Gallias et Hispanias cum Italia; Lepidus Africam, Siciliam, Sardiniam: et ad caussam majoris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaque sunt in provincias suas. Sed Antonius in prima ætate creatus Tribunus plebis, Cæsarianas partes cum Curione defendens, bellum civile inter Cæsarem Pompejumque commovit. Quæstor fuit, idemque Augur: quo Consule, in senatu Cæsar occisus est. Hic, sicut dictum est, cum, divisa Repub. ad Orientem isset, in Ægypto captus est amore Cleopatræ, non usquequaque adeo, ut, ea dimissa, contra Parthos proficisceretur: quibus, cum ante victor esset, post repulsus, dum Cleopatræ cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit. Ipse tamen animalium cadaveribus pastus, cum paucis ad Ægyptum est reversus: ubi ei cœpit suadere Cleopatra ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti: quo facto, Augustus vehemen-

ter accensus, contra eum cœpit bella moliri. Antonius re comperta, collectis Orientis viribus, prior cum uxore Cleopatra venit ad bellum. Conflictum est navali certamine circa Actium Epiri promontorium, ubi victi sunt Antonius et Cleopatra, et in fugam coacti: postea, occiso Antonio, illa sibi serpentes adhibuit. Sed Antonius, cum Alexandriam obsideri videret et in eo esse, ut capi posset, se ipsum occidit. Cleopatra vero, cum ad Augustum esset adducta, et in custodia esse jussa esset, admotis sibi, ut putatur, serpentibus, vitam finivit. Sed quia belli civilis triumphus turpis videtur, laborat poëta ut probet justum bellum fuisse, dicens Augustum esse 'cum patribus, populoque, penatibus, et magnis Diis,' contra, cum Antonio auxilia peregrina et monstrosa Ægypti numina: et re vera in exercitu Antonii omnes barbari fuerunt: quod et Virgilius dicit, 'Ægyptum viresque Orientis, et ultima secum Bactra vehit.' Unde etiam de hoc bello egit triumphum. Nec enim civile putatum est, quod tantummodo Romano duce gestum est, qui et ipse barbaræ serviebat uxori: adeo ut prætoria ei castra concederet: quorum qui potiebatur imperio, ipse vocabat exercitum. Unde est illo loco de Cleopatra, 'patrio vocat agmina sistro.' Nam Antonius consulare sibi tantum detinuit imperium, in quo sola est potestas jubendi. Ille enim ducit exercitum, qui habet in potestate castra prætoria. *Servius.*

679 *Penatibus et magnis dis*] Alii id unum volunt esse; alii separant; ut *magnos Deos* accipias Jovem, Minervam, Mercurium, quos Æneas de Samothracia sustulit. *Idem.*

Penatibus, et magnis dis] Non iidem Dii hoc loco Penates, et Magni: sed diversi. Lege Æn. III. initio ad illud, 'Cum sociis, natoque, Penatibus, et Magnis Dis.' *Cerda.*

680 *Stans celsa in puppi*] In Romano codice, et quibusdam aliis, *stat*, verbi non participii forma, legitur. Respicit enim rectum suum, *Augustus agens Italos*, et quæ sequuntur: quod si *stans* legas, subaudiendum, *sculptus erat.* Pierius.

Tempora flammas Læta vomunt] Naturaliter enim Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeo ut obtutum ejus nemo contra aspectare posset: denique quidam eques Romanus interrogatus ab eo cur, se viso, verteret faciem, dixerit, *quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum,* sicut ait Suetonius. *Servius.*

Geminas cui tempora, &c.] Indicat galeam. Cum enim Principes et duces exercituum, tum aliis notis, tum maxime galeis, cognoscantur, insignem galeam Augusto dedit, ut is esse nosceretur. Certe, qui ad igneos Cæsaris oculos Virgilium ducunt, torquent illum. *Cerda.*

681 *Aperitur vertice sidus*] Apparet sidus in vertice, hoc est super galeam. Nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici, et ludi funebres Cæsari exhiberentur, per triduum stella apparuit in Septentrione, quod sidus Cæsaris putatum est Augusto persuadente: nam ideo Augustus omnibus statuis, quas ob divinitatem Cæsaris statuit, hanc stellam adjecit. Ipse vero Augustus, in honorem patris stellam in galea cœpit habere depictam. Honorifice autem poëta unam stellam *sidus* dixit, cum sidus ex multis stellis constet. *Serv.*

Patrium aperitur vertice sidus] De hoc sidere vid. quæ dicta ad Ecl. IX. 47. ubi etiam numisma cum ipso sidere expressimus. Recte autem ex Suetonio corrigendum hic esse Servium, quod per triduum tantum dicat apparuisse hanc stellam, monet Cerda, cum Suetonius referat apparuisse per dies septem in Jul. c. 88. 'Ludis, quos primo consecratos ei heres Au-

gustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa XI. horam. Creditumque est animam esse Cæsaris in cælum recepti,' &c. Exponendum vero illud, *consecratos ei*, consecratos ab eo, ut ad illum locum monet Casaubonus, ut cum aliis concilietur Suetonius, qui eos ludos, quibus apparuit hæc stella, non Cæsari, sed Veneri Genetrici tradunt consecratos. *Emmeness.*

682 *Parte alia*] Non, e contra; sed in alia parte aciei. *Servius.*

Ventis, et dis Agrippa secundis] *Agrippa* dicitur ab ægro partu, id est, qui pedibus nascitur. Sed hic *Agrippa* non adeo claro genere ortus, viribus, et societate Augusti, ad summos honores pervenit, nam et Tribunus plebis quietissimus fuit, et post tertium Consul, et in multis bellis cum Augusto gestis victoriam Augusto sua virtute confecit; nam et Sextum Pompejum apud Mylas ipse devicit, et apud Actium Antonium et Cleopatram navali certamine prope ipse superavit, ob quod meruit etiam gener esse Augusto. *Secundis* ergo dixit, Augusti comparatione. Nam hoc dicit, Augustus nimio ventorum et numinum utebatur favore. *Agrippa secundis.* Hoc est, Ille habuit primum favorem, hic secundum. Hadrianus scribit Agrippam solitum tempestate orta milites cogere, naves in fluctus urgere, ut consuetudine discriminis, dempto metu, redderet eos adversum pericula fortiores: ergo πρὸς ἀντιδιαστολὴν sævi maris, quod exercitationi militibus erat, ait, 'diis et ventis secundis' esse pugnatum; ut tempestatem quidem Agrippa non timuerit; sed favor divinus maria constraverit: nam et ipsa Actiaca pugna, cum Aquilo ei esset adversus, eo exercitio, quo milites adsueverat adversum fluctus naves agere, ad portum se fugere finxit: quare cum hostes decepti insequi conati essent, conversis subito navigiis suis Alexandrinas naves incurrit, et telis ac flammis in eas missis, refragante hostibus fluctu, cum nihil ipsi tale facere possent, victoriam consecutus est: merito ergo *ventis secundis.* Idem.

683 *Arduus agmen agens*] In aliquot antiquis *arduos*, ea religione quam superius contra Terentii Scauri sententiam nonnullos diximus observasse. *Pierius.*

Insigne superbum] Quasi principale decus. *Servius.*

684 *Navali rostrata corona*] Sextus Pompeji filius in Sicilia piraticam exercuit, contra quem primo cum Agrippa dimicavit Augustus. Postea Agrippæ cura data est; qui eum delevit: ob quod ei Augustus rostratam dedit coronam, quia vicerat navali certamine. *Idem.*

Rostrata] *Navalis corona* etiam Plinio *rostrata* dicitur: quod quasi navium rostris insignita sit. Turneb. XXVI. 29. de bello Siculo intelligit, quod cum Sex. Pompejo gestum est. De qua re sic Paterculus, l. II. 'Insigne Coronæ classicæ, quo nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc bello Agrippa singulari virtute meruit. Etiam Dio l. XLIX. tradit, Agrippam ab Augusto corona donatum esse post devictum Sext. Pompejum. Vide et Jos. Castalion. Observat. Dec. IV. 1. Gell. I. 6. *Taubm.*

Navali rostrata corona] Corona navalis rostrata est dicta, a navium rostris, et fieri solebat ex auro, teste Gell. V. 6. 'Navalis (*corona*) est, qua donari solet maritimo prælio qui primus in hostium navem armatus vi transilivit: ea quasi navium rostris insignita est: et muralis autem, et castrensis, et navalis fieri ex auro solent.' Agrippæ autem ob victorias navales datas esse ab Augusto coronas navales, testantur et nummi, qui extant in Augustini Numism. Tab. XI. n. 21. et 22. In quibus alter effigiem Agrippæ repræsentat cum corona navali, in qua, præter rostra,

conspiciuntur quædam turres, sive tabulata, quæ videntur explicanda de *turritis puppibus* Virgilii; nam has Servius interpretatur de *tabulatis*, sive 'turribus in navibus erectis, quæ hoc bello primum excogitatæ ab Agrippa.' Nummos hic repræsento. *Emmeness.*

685 *Hinc*] A parte contraria. *Serv.*

Ope barbarica] Crimen Antonii, quod ope barbarica Romanus pugnet. *Idem.*

Ope barbarica] Hanc numerat exacte Plutarch. in vita Anton. Interfuere enim *Bocchus Africæ, Tarcondemus Ciliciæ, Cappadociæ Archelaus, Paphlagoniæ Philadelphus, Comagenæ Mithridates, Adallas Thraciæ Reges.* Misere vero auxilia Manchus, Herodes, Amyntas, primus Arabas, alter Judæos, tertius Lycaonas. Medorum quoque Rex auxilia misit Antonio. Florus IV. 11. meminit 'Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Africæ.' Itaque per Barbaros hoc loco non necesse est intelligere ipsos Ægyptios: sed eos, qui auxilia misere Ægyptiis, cum præsertim dicat Herodotus Musa secunda, *βαρβάρους δὲ πάντας οἱ Αἰγύπτιοι καλέουσι τοὺς μὴ σφ' ὁμογλώσσους. Cerda.*

Variisque Antonius armis] In codicibus aliquot antiquis, 'variis Antonius armis' legitur, absque particula *que: ut sit, Armis variis opera Barbarica;* de habitu enim et ornatu hic agitur, quo singuli internoscerentur. *Pierius.*

686 *Victor ab Auroræ populis*] Quia primo vicerat Parthos, ut diximus: aut quia Antonium Parthi postea pepulerunt: sed videtur hoc ideo tacuisse, ne Augustus imbellem superasse videatur; ideo addidit victorem Orientis Antonium, ut majorem hostem Augustus vicisse videatur. *Servius.*

Victor] Dici ita potest; nam tametsi infelicissima fuerit expeditio illius in Orientem, tamen *μάχας ὀκτὼ καὶ δέκα Πάρθους ἐνίκησεν*, ait Plut. *Parthos vicit præliis decem et octo.* Cerda.

Litore rubro] Erythræo mari, quod est inter Ægyptum et Indiam. *Serv.*

687 *Ægyptum*] Sunt codices, in quibus *Æguptum* per *u* scriptum inspicitur; et ita notari solitum Augusti temporibus, qui ea litera etiam in formæ superlativæ nominibus delectabatur, inscriptio declarat Horologii, quod in campo Martio erexit: in cujus basi hæc adhuc inspiciuntur:

AEGVPTO IN POTESTATEM POPVLI ROMANI REDACTA.

Et quæ plurima hujusmodi supra recitavimus. Sane vero in Hadriani nummis utroque modo legitur, nunc *Æguptos* per *u* vocalem Latinam,

nunc *Ægyptos* per υ ψιλὸν Græcam. *Pierius.*

Ultima secum Bactra vehit] *Ultima*, non quantum ad fines pertinet orbis terrarum: sed ultima in imperio Antoniano. Constat enim Bactrianos post se habere gentes innumeras. *Servius.*

Ultima Bactra] Propert. III. 1. 'finem Imperii Bactra.' *Cerda.*

688 *Sequiturque (nefas) &c.*] Exclamatio est: quasi *pro nefas!* aut per parenthesin dictum est: et *nefas* non in eo tantum, quod Ægyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur; quod in ingenti turpitudine apud majores fuit. Unde bellaturus Pompejus in Lesbo reliquit uxorem. *Servius.*

Sequiturque (nefas) Ægyptia conjunx] Ita hic *Æguptia* in quodam antiquo codice; *conjux* vero variat, et in veteribus codicibus, et in marmorum inscriptionibus, ut alibi dictum. Quantum vero pertinet ad sententiam; D. Hieronymus ad Oceanum De vita clericorum locum hunc citat: quia Virgilius *nefas* posuit. 'Uxores enim,' ait ille, 'castra non sequebantur.' Quamvis, 'Romanis civibus matrimonia cum externis non permissa,' Livius dicit. Et super hoc Severinus in Topicis Ciceronis plura. *Pierius.*

689 *Ruere*] Ruebant: id est, veniebant cum impetu. Et hoc verbo more suo ostendit velocitatem. *Serv.*

690 *Convolsum remis rostrisque stridentibus æquor*] In antiquis *convolsum.* De *rostris* vero *stridentibus,* in quinto Æneidos multorum recitavimus opiniones, inserendumne esset *que*, an aliter legendum, quæ non videntur nunc ad repetendum necessaria. *Pier.*

Convolsum] Σπασμὸν θαλάσσης, et σπάσμα, dixerunt Appian. l. v. et Plutarch. in vita Ciceron. id est, 'maris convulsionem.' Convelli mare dicitur cum extrahitur a se, et divellitur, sive fluctibus in tempestate, sive remis in quacunque navigatione; præeunte hic Virgilio, qui *convulsum æquor*, in summa tranquillitate. Nam auctore Plut. in vita Anton. hic navium conflictus factus νηνεμίας καὶ γαλήνης ἀκλύστου γενομένης. *Cerda.*

Rostrisque stridentibus] Lege *rostrisque tridentibus.* Nam tametsi defendi queat lectio vulgata, sed inclino in hanc, secutus Erythræum in Indice, Germanum, Turnebum XXVIII. 29. Julium Scal. Poët. IV. 16. tum etiam veteres picturas, et nummos, in quibus rostra navium visuntur trifida. Ursinus etiam attestatur ita scriptum in codice, qui fuit Pomponii Læti. Rostra hæc Polybius, et Appianus vocant ἐμβόλους. *Idem.*

Convolsum remis rostrisque tridentibus æquor] Vide quæ Pierius supra ad Æn. V. 143. *Emmeness.*

691 *Credas*] Pro credat quis. *Serv.*

Credas] Ut ab Hom. φαίης, Expendit vocem istam Sen. Rhet. Suas. I. quasi non dicat fieri, sed videri, ideo *credas.* Cerda.

692 *Cycladas*] Cleopatræ naves inusitatæ magnitudinis fuisse, etiam Dio narrat: quas Poëta hic insulis singulas comparat. Sunt autem *Cyclades* insulæ maris Ægæi numero LIII. in Cycli formam dispositæ. *Taubmann.*

Aut montis concurrere montibus, &c.] Hæc quidem non tam Hyperbole poëtica est, quam ex historia locus sumptus. Apud Florum enim legas de navalibus Antonii: 'Sed numerum magnitudo pensabat, quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hæc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris, et labore ventorum ferebantur: quæ quidem ipsa moles exitio fuit.' *Pierius.*

Concurrere montibus altos] Alii *Altis* legunt; unum tamen est. *Servius.*

Montis montibus] De his et Prudent. 'Institerant tenues cymbæ fragilesque phaselli Inter turritas, Mem-

phitica rostra, Liburnas.' Vide Horat. Epod. I. 'Ibis Liburnis inter alta navium,' &c. *Taubmann.*

Montis concurrere montibus altos] Similiter Ovid. Met. VII. 62. 'Quid, quod nescio qui mediis concurrere in undis Dicuntur montes,' &c. Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmeness.*

693 *Turritis puppibus instant*] Hoc de historia traxit. Nam Agrippa primus hoc genus turrium invenit, ut de tabulatis subito erigerentur, simul ac ventum esset in prælium, turres hostibus improvisæ, in navigando essent occultæ. *Servius.*

Turritis puppibus] De his vide Cælium XXIX. 27. Bayf. De re navali, et Gyrald. de Navigiis. *Taubmann.*

694 *Stuppea flamma, &c.*] Illud, *stuppea flamma*, accipe de navibus Cæsarianis contra Antonianas. Quod sequitur, 'telisque volatile ferrum,' de Antonianis contra Cæsarianas. Itaque Cæsariani ignitis telis rem gerebant; Antoniani aliis missilibus, non certe ignitis. Dio de hac pugna, et de Cæsarianis, *οἱ μὲν γὰρ βέλη τε πυρφόρα ἐπ' αὐτοὺς ἐξετόξευον, καὶ λαμπάδας ἐκ χειρὸς ἐπηκόντιζον· καί τινες καὶ χυτρίδας ἀνθράκων, καὶ πίττης πλήρεις, πόῤῥωθεν μηχαναῖς ἐπεῤῥίπτουν*, &c. Florus quoque: 'Singulas' (Antonianas) 'plures' (Cæsarianæ) 'adortæ missilibus simul cum rostris, ad hoc ignibus jactis ad arbitrium dissipavere.' De classico apparatu Antonii, in quo nulla ignis mentio, vid. Plutarch. in Anton. orat. ad milites. *Cerda.*

Telisque volatile] Cato: 'Sub tela volantia.' *Servius.*

695 *Nova cæde rubescunt*] *Nova cæde*, magna, nimia. Nam non dicit re vera nova arva, sed *nova cæde*. Homerus *ἐρυθαίνετο αἵματι γαῖα*: sed non est hoc *rubescunt*. *Idem.*

Arva] Ut *campus*, sic etiam *arva* de mari. Oppian. ἁλιευτ. I. in exitu lib. *ποσειδάωνος ἀλωή*: *Neptuni area.* Pin. Pyth. I. *πλάκα πόντου.* Sedul. l. III. 'et vasti premit arva freti.' Iterum; 'Libera per vitreos movit vestigia campos.' Sidon. epist. II. 2. 'Pelagi mobilis campus cymbalis late secatur pervagabilibus.' Vide plura Æn. X. ad illud, 'campos salis ære secabant.' *Cerda.*

696 *Patrio vocat agmina sistro*] Cleopatra sibi tantum adsumpserat, ut se Isin vellet videri. Isis autem est genius Ægypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat: per sitellam, quam sinistra manu retinet, ostendit adfluentiam omnium lacunarum: Isis autem, lingua Ægyptiorum, est terra: quam Isim volunt esse. Hanc Isim et alios Deos ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur. Ergo in opprobrium Alexandrini exercitus, pro classico sistrum posuit; quod autem ait 'vocat agmina:' hoc est quod superius dictum est, et Augustus in commemoratione vitæ suæ refert, 'Antonium jussisse ut legiones suæ apud Cleopatram excubarent, ejusque nutu et jussu parerent:' bene ergo, 'vocat agmina,' quæ signum dabat. *Servius.*

Patrio vocat agmina sistro] Ac si *Isis* esset et Genius Ægypti. Propert. III. 9. 'Scilicet incesti meretrix regina Canopi Ausa Jovi nostro latrantem opponere Anubin, Romanamque tubam crepitanti pellere sistro,' &c. Erat autem *sistrum* instrumentum e metallo arguto, quo in sacris Isidis utebantur: *παρὰ τὸ σείεσθαι.* Vide Turneb. XXVI. 33. *Taubmann.*

697 *A tergo respicit anguis*] Hoc est, nondum videbat mortem futuram. Traditur enim, ne ad Triumphum Augusti adservaretur, admoto sibi aspide defecisse: tum *geminos*, cum unum sibi admoveretur. *Servius.*

Geminos anguis] An morsu anguium, an alio veneno interierit Cleopatra, nulla certa historia compertum. Lege Plutar. in vita Antonii, et Cedrenum pag. 150. Tantum Poëta locutus ad

opinionem Augusti, qui ex duabus punctionibus, quæ visæ in brachio Cleopatræ, credidit morsu aspidis interiisse. Inde gestata est in triumpho imago Cleopatræ cum aspide fera affixa mordicus brachio. Sed quare illud, *non respicit?* Jactabatur (ait Plut.) jussisse Cleopatram, ut ita bestia contecta afferretur, ut illa ipsius ignorantis Cleopatræ corpus invaderet, *μηδὲν ἐπισταμένης*, ait scriptor. Et *gemini angues*, quia *geminæ punctiones;* de quibus Plut. Ita etiam Prop. III. 11. 'Brachia spectavi sacris admorsa colubris.' A Virg. Martialis l. IV. 'Elidit geminos infans nec respicit angues.' *Cerda.*

698 *Deum monstra*] Ideo *monstra* dixit, quia sub Augusto necdum Romani Ægyptia sacra susceperant. Et admittebat locus pro laude Augusti aliquid etiam in Deos inclementius dici. Varro indignatur Alexandrinos Deos Romæ coli. *Servius.*

Deum monstra] Juven. Sat. XV. *portenta* vocat. Qua voce usus quoque Minutius, et S. Cyprian. de idol. vanit. Cic. de Nat. l. III. 'Omne fere genus bestiarum Ægyptii consecrarunt.' Nazian. Orat. contra Julian. II. Ægyptiorum Deos vocat *θηρία σύνθετα, bestias conflatas:* et Orat. XXIV. numerat omnium reptilium plasmata. Dixi in genere. Si bestias numerem, quis finis? Juvenalis numerat *crocodilum, ibidem, cercopithecum.* Prudentius *simiam*, scribens in Symm. Plinius III. 11. *scarabæos.* Tertull. Apolog. *Cynocephalum.* Plutarch. Sympos. IV. *gryphem, felem.* Phil. *περ. δέκ. λόγ.* *canes, lupos, accipitres.* Euseb. Præp. II. 1. *bovem, ovem, ichneumona, aquilam, hircum, Panas, Satyros.* Max. Tyr. dissert. 38. *Nili pisces.* Adde *lactucas, cæpe, allia;* unde illud, 'Felices gentes quibus hæc nascuntur in hortis Numina.' Merito igitur Virgil. 'Omnigenumque Deum monstra:' et Cyrill. Alexand. in Mich. cap. 7. num. 71. *τὰς βδελυρὰς τε καὶ ἀκαθάρτους τῶν δαιμόνων ἀγέλας.* Tertull. Apolog. 'Deorum dedecus.' et Plutar. Symp. IV. Deorum Ægyptiorum, meras *ἀλογίας, ineptias*, nominat. *Cerda.*

Latrator Anubis] Quia capite canino pingitur, hunc volunt esse Mercurium: ideo quia nihil est cane sagacius. Bello autem Gigantum plures Deos ferarum formas accepisse traditur. *Servius.*

Latrator Anubis] In codicibus aliquot antiquis, *natator Anubis* syllaba reclamante legitur, cum interpretatione superaddita *sagax.* Natatores enim nonnunquam proverbiali schemate de iis dici solet, qui abditissima quæque pervestigant; deque remotissimis penetralibus aliquid indagando eruunt; quum de stupidis contra et rerum omnium ignaris dici soleat *μήτε νεῖν μήτε γράμματα.* Sed enim Virgilius ænigmata hujusmodi solitus est abhorrere. Quare *latrator* omnino tam ex probatioribus exemplaribus, quam etiam ex Ovidii Synepeia legendum. Apud eum enim Metamorph. IX. 'cum qua latrator Anubis.' *Anubis* enim apud Ægyptios canino capite figurabatur. Quæ vero multa de hujusmodi pictura dici possent, alterius esse negotii existimamus. *Sagax* autem etiam canis. *Pier.*

Latrator Anubis] Nam colebatur hic Deus canino capite, quod scribit Plutarch. de Is. et Osir. et Euseb. de Præp. II. 1. Unde Lucan. l. VIII. 'semicanes dii.' Eundem hunc fuisse cum Cynocephalo, cui caninum caput, certum est. Sunt et qui putent vere hunc Mercurium fuisse, ut Serv. hic. Et juvant verba ista Apul. 'Ille Superum commentor, et Inferum, nunc atra, nunc aurea facie sublimis, attollens canis cervices arduus Anubis, læva caduceum ferens, dextra palmam virentem quatiens.' Plutar. etiam de Is. et Os. ait *Anubin* vocatum aliquando *Hermanubin.* Hermes autem Mercurius est. Ut Virg. ita

et Ovid. Met. IX. et Prud. Symm. II. ‘ latrator Anubis.’ Idem Prud. in Apoth. et Prop. III. 11. ‘ latrantem Anubin.’ *Cerda.*

699 *Contra Neptunum*] Homerum sequitur, qui Deos dicit contra se pro diversis partibus habere certamen. Et quidam latenter illud tetigisse Virgilium volunt, quod Plinius Secundus in historia naturali dicit, quod Antonii navem piscis Echen retinuerit, qui piscis Latine *Remora* dicitur. *Servius.*

701 *Cælatus ferro*] Aut in armis locatus: aut de ferro sculptus, scilicet metallo sibi congruo: aut sævit ferro. *Idem.*

Diræ] Diræ proprie sunt ultrices Deæ, et bene has interesse dicit prælio: aut a Jove missas ad terrorem Ægyptiis inferendum, aut puniendum Antonium, qui matrimonii læserat fidem. *Idem.*

Tristes Diræ] In Rom. cod. et in Mediceo *divæ* legitur: sed *diræ* magis placet, quod agnoscit Servius. Tametsi *divæ* cum epitheto *tristes*, periphrasis *dirarum* esse possit. *Pierius.*

Diræ] Bene *Diras*, id est, ultrices Deas, et *Discordiam* et *Bellonam*, comites facit Martis: ut alibi *Terrorem* et *Pavorem* et *Contentionem*. Vide Turn. XXIII. 14. *Taubmann.*

702 *Scissa Discordia palla*] Utrum *scissa palla* gaudens, an *scissa palla* vadit, et seorsum gaudens? Ideo autem *Discordia*, quia unius civitatis et cives principes erant: et bene *Diram* Discordia sequitur, quam Bellona comitatur. Nam per discordiam venitur ad bellum, in quo necesse est sanguinem fundi, ideo ait ‘ sanguineo flagello.’ Horatius, ‘ Ira, truces inimicitias, et funebre bellum.’ *Servius.*

Scissa Discordia palla] Egregia Discordiæ hypotyposis sub humana figura. Ita apud Stat. l. VII. sub humana forma, ‘ geminumque tenens Discordia ferrum.’ Latam pestis hujus descriptionem habet Petron. et inter alia, plane ut Virg. ‘ scisso Discordia crine.’ et paulo post: ‘ Atque inter toto laceratam pectore vestem Sanguineam tremula quatiebant lampade dextram.’ Sic de Luctu Stat. Theb. III. ‘ sanguineo discissus amictu:’ et de eodem Claud. Ruff. I. ‘ scisso mœrens velamine:’ et de Perfidia Cons. Manl. Theod. ‘ fractis ut lugeat armis.’ Vide multa in Dione Chrysost. qui sæpissime hujus pestis meminit in re civili. Lege et Sen. II. 35. de Ira, ubi mire, adductis etiam et expensis Virgilii locis. *Cerda.*

703 *Quam consanguineo*] Legendum distinctis dictionibus, *cum sanguineo:* quod inscitia librariorum fere passim corrumpitur. *Pierius.*

Quam cum sanguineo] Solebant Bellonæ ministri brachia sibi cruentare &c. Vide et Turneb. VIII. 23. Sane Fetialis etiam hasta sanguinea et cruenta bellum indicebat, teste Livio. *Taubmann.*

704 *Actius hæc cernens*] Quem postea Actium nominavit Augustus. *Servius.*

Accius hæc cernens arcum intendebat Apollo] *Actius* hic legendum, ut superius adnotatum. Est vero in Mediceo, *tendebat* simplex verbum, ut apud Horatium, ‘ Neque semper arcum tendit Apollo.’ *Pierius.*

Actius Apollo] Semper Trojanis Romanisque faventem inducit Apollinem, et Juliæ familiæ veluti præsidem. *Actius* dicitur, vel quasi litoralis, ἀπὸ τῆς ἀκτῆς· unde et *Litorales Dii*, apud Catull. ἀκταῖοι θεοί: idem et in Leucadio illo litore colebatur: et litora ei grata esse Homerus etiam ostendit: vel ab *Actio* promontorio: vel, occulta allusione et vocum parechesi, allusit ad *Acciam* Augusti matrem in æde Apollinis a dracone compressam. Vide Turneb. XXI. 9. imprimis Pimpont. *Taubmann.*

705 *Ægyptus et Indi*] In antiquis *Æguptus.* Valerius vero Probus Æ-

guptos per *os* agnoscit, ubi hujus carminis exemplo rectum in *os* quorundam nominum corripi tradit. *Pierius.*

Ægyptus et Indi] Vide Turneb. Adversar. XXI. 9. *Taubmann.*

706 *Omnis Arabs*] In codicibus aliquot antiquis, *Araps* per *p* scriptum est: nempe quia sonus literæ ψ in *ps* exire videretur. Hinc Scaurus, ut alibi dictum, ait voluisse nonnullos *opstitit* etiam per *p* scribere. Sed enim inesse *b* mediam literam in litera ψ declarant obliqui casus, ut ἄραψ ἄραβος. Et tamen eam, quam tangit Scaurus, consuetudinem mutandi *b* in *p* ante *s*, quod ψ sonaret, in plerisque veterum inscriptionibus animadverti, ut quam e regione sacelli Divi Eustachii legisse me superius ostendi, AVT HANC ARAM APSTVLERIT: et ita in plerisque aliis locis. *Pierius.*

Vertebant terga Sabæi] Omnes isti populi Orientis sunt. *Servius.*

707 *Ipsa videbatur ventis, &c.*] Apud plures, Cleopatram priorem fugisse; post insecutum Antonium. *Id.*

708 *Vela dare*] Qui leget Plut. et Romanos alios Scriptores, videbit fugam istam incepisse a Cleopatra, quam deinde secutus est Antonius; cum tamen ejus milites perseverarent in acie, fortissime absque duce pugnantes. Florus IV. 11. 'Prima dux fugæ, Regina cum aurea puppi, veloque purpureo se in altum dedit.' Vide et Prop. IV. 6. *Cerda.*

Jam jamque] Scilicet aviditate fugiendi. Et bene *jam jamque* addidit, quia tempus operis in pictura declarare non poterat. *Servius.*

709 *Inter cædes*] Inter suorum cadavera. *Idem.*

Morte futura] Omine mortis futuræ. *Idem.*

710 *Iapyge ferri*] Vento, qui de Apulia flans, optime ad Orientem ducit. Iapygia enim Apulia dicta est. Horatius, 'Obstrictis aliis præter Iapyga.' Quem Varro de ora maritima Argesten dicit, qui de Occidente æstivo flat: hic in Apulia pestilens est. *Idem.*

Iapyge ferri] In antiquis aliquot *Iapuge*, ut ejusmodi pleraque. *Pierius.*

Iapyge] *Iapyx* ventus idem, qui *Chaurus*, sive *Argestes*; peculiari vero appellatione sic vocatus a Calabris, quod ex Iapygia sive Apulia veniens ipsis infestus esset. Iapygiæ autem sinus, ex quo *Iapyx* in Calabros flabat, sine dubio ille sinus est, in quo Ἰαπυγίαν ἄκραν collocant Græci, qui est in ipso ore sinus Tarentini: ut egregie ad Solinum docet Salmasius, quem omnino vide, pag. 1256. et seqq. *Emmeness.*

711 *Magno corpore*] Aut ita eum tanquam Deum magno corpore formatum accipiendum est, aut *magno* septemfluo, et non corpore mœrentem, sed magno corpore pandentem sinus. *Servius.*

Magno corpore] Ad Nili magnitudinem, quam hic celebrat Poëta, advoco verba Simocattæ VII. 16. a quo Nilus, cum is prodigiose humana forma apparuit in ipsis undis, ita describitur. Omitto Græca, ut multa: 'Obstupendus magnitudine, facie Gigantis, ferus aspectu, subflavus coma, eaque canis intermista, malæ adsimiles habitatoribus hominibus, quique ad palæstram exercentur, lumbi nautici, pectus validum, humeri lati, qualesque Heroum, brachia torosa.' Additque de hoc tam grandi homine, λόγος δὲ ἐκεῖνον αὐτὸν πεφυκέναι τὸν Νεῖλον: *Rumor fuit hunc illum fuisse fluvium Nilum.* Ex verbis Simocattæ explico locum Cedreni pag. 328. Ait ille apparuisse in Nilo (præternavigante amnem hunc Mena præfecto Ægyptiorum) monstra duo, viri unum, feminæ alterum. Simulacrum viri hoc erat: εὔστολος, εὔστερνος, καταπληκτικὸς τὴν ὄψιν, ξανθὸς τὴν κόμην, μιξοπόλιος, καὶ μέχρι τῆς ὀσφύος ἐγύμνου τὴν φύσιν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ ὕδωρ ἐκάλυπτε: *Vir erat bene compositus, amplo pectore, terribili as-*

pectu, fulvo crine, intermistis canis, usque ad lumbos nudus, ceteras partes aqua tegebat. Mox adhibet speciem feminæ, quæ huic monstro comes, ejus fortasse uxor. Talia quippe Gentiles connubia. *Cerda.*

712 *Pandentem sinus*] Allusum ad Nili septem ostia. Theocr. in Europ. ἑπταπόρῳ Νείλῳ. Ab Plin. Paneg. Trajani Nilus dicitur 'panditor amnis.' *Idem.*

Tota veste] Putat Gif. legendum *torta.* Nam Auson. Mosell. 'Naviger undisona dudum me mole Saravus Torta veste vocat.' Verum est tamen a multis legi in Auson. *tota.* Et quamvis non respuam lectionem Gifanii, sed mihi certe plenius dici videtur *tota;* quasi Nilus sinus aperiret, et vestem totam panderet ad tegendos fugientes. *Idem.*

712 *Vocantem Cæruleum in gremium*] Hoc de historia est: nam legitur Cleopatram præsagio mortis futuræ oblitam esse recessus Ægypti petere: in quibus facile poterat bella reparare. De qua re se moriens dicitur increpasse. Bene ergo poëta adjicit hortatum fuisse Nilum ut interius fugeret, ideo 'tota veste vocantem Cæruleum in gremium.' *Servius.*

713 *Latebrosaque flumina*] Quia Nili origo nescitur: licet Plinius dicat haud longe ab Æthiopia Maurorum, post majorem Atlantem, lacum esse ex quo Nilus erumpit. Quod videtur esse verisimile ex belluarum similitudine. *Idem.*

714 *Triplici triumpho*] Tres enim Augustus habuit triumphos. Nam primo die triumphavit exercitus, qui Antonium vicerat navali bello. Secundo, qui Dalmatas vicerat. Tertio, ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. *Idem.*

Triplici triumpho] Nam videlicet Augustus 'Curules triumphos tres egit, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes;' verba sunt Suet. c. 22. Videndus etiam Dio l. LI. Julianus tamen in Sermone de Cæsaribus, tria potissimum bella inducit Augustum commemorantem, videlicet *Germanicum, Actiacum, Philippense:* ubi neque Dalmatici neque Alexandrini meminit; et de Siculo ait, fuisse tanquam suorum operum πάρεργον. *Cerda.*

715 *Dis Italis votum inmortale sacrabat*] Videtur ædem Apollinis dixisse, quæ est in Palatio. *Servius.*

Votum inmortale sacrabat] Hoc est, nuncupatis votis, debitum consecrabat. *Germanus.*

716 *Tercentum*] Hoc est pro multis. *Servius.*

717 *Ludisque viæ, plausuque fremebant*] Hoc est, compitalitii ludi celebrati sunt. Et est Zeugma, nam et 'delubra fremebant.' *Idem.*

Ludisque viæ] In Oblongo codice *lusu* legitur: quod non æque placet. *Pierius.*

Plaususque fremebant] Ita optat Propert. III. 'Ante meos obitus sit precor ille dies: Quo videam spoliis oneratos Cæsaris axes, Ad vulgi plausus sæpe resistere equos.' *Cerda.*

718 *Omnibus aris*] In antiquis omnibus codicibus, quotquot habui, legere est *omnibus aræ*, quod longe magis placet. *Aræ* enim ad preces extruebantur. *Pierius.*

720 *Candentis limine Phœbi*] In templo Apollinis in palatio de solido marmore effecto, quod adlatum fuerat de portu lunæ, qui est in confinio Tusciæ et Liguriæ, ideo ait *candentis.* Servius.

Candentis limine Phœbi] Ascensius, *candentis,* resplendentis interpretatur. Certe hic, *candentis μαρμαίροντος* accipio ἀπὸ τοῦ μαρμάρου, qua voce et marmor, et marmoris luciditas significatur, et μαρμαρυγή. *Germanus.*

721 *Dona recognoscit populorum*] Aurum coronarium dicit: quod triumphantibus hodieque a victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter concessam vi-

tam. Ideo ergo dicit *Dona:* Si hoc non esset, spolia diceret. *Servius.*

Dona recognoscit populorum] Aurum coronarium dicit. Id specie triumphorum vel oblatum vel exactum. Origo fuit, ut socii et amici victori Imperatori coronas aureas offerrent, quasi gratulantes, et meritum ei caput cingentes, quæ ante ipsum in triumpho prælatæ, populo ostendebantur. Postea invaluit, ut pro iis pecunia et aurum in coronas offerretur, et hoc proprie 'aurum coronarium.' Lipsius de magnit. Rom. II. 9. Id auri Suetonius quoque scribit in Circo offerri solitum a populo. *Hortens.*

Aptatque superbis postibus] Porticum enim Augustus fecerat, in qua simulacra omnium gentium conlocaverat, quæ porticus appellabatur 'Ad nationes.' *Servius.*

722 *Incedunt victæ longo ordine gentes*] In codicibus aliquot antiquis, *matres* non *gentes* habetur. Sed *gentes* rem facit ampliorem: et statim ad earum species descendit, genere jam posito. *Pierius.*

Incedunt victæ longo ordine gentes] Hæret mori. Herodian. καλόν σοι θριαμβεύοντί τε καὶ δεσμίους ἀπάγοντι, καὶ αἰχμαλώτους βασιλεῖς τε, καὶ σατράπας βαρβάρους: *Gloriosum tibi triumphanti erit, vinctosque, et captivos Reges præteragenti, ac satrapas barbaros.* Plin. Paneg. 'Video jam cernere non spoliis Provinciarum, et extorto sociis auro: sed hostilibus armis, captorumque Regum catenis triumphum gravem.' Symm. epist. x. 57. 'Vidimus, quæ acta miramur, catenatum agmen victæ gentis induci, illosque jampridem truces vultus misero pallore mutatos.' Ovid. Art. I. de triumpho Augusti: 'Ibunt ante duces onerati colla catenis, Ne possint tuti, qua prius, esse fuga.' *Cerda.*

723 *Quam variæ linguis*] Lucret. l. v. 'Quove modo genus humanum variante loquela Cœperit:' unde et μέροπες ἄνθρωποι. *Lingua* autem ut et apud Græcos a Latinis pro dialecto sæpe usurpatur, ut apud Hom. ἄλλη δὲ ἄλλων γλῶσσα. *Germanus.*

724 *Hic Nomadum genus*] Atqui Antonius Orientis habuit populos: sed intelligamus has gentes Africæ operas suas locasse: et simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. *Servius.*

Hic Nomadum genus] In antiquis plerisque codicibus, *Numidum* legitur, quo pacto gentem eam ab Romanis appellari tradit Appianus, ut alibi diximus. *Pierius.*

Discinctos] Vel habitum eorum ostendit, qui usque in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Pœnulo dicens, 'Quænam illæc avis est?' cum Afrum vidisset vestem demissam trahentem; neque enim utuntur hodieque zonis; aut *discinctos* dixit, inhabiles militiæ. Omnes enim, qui militant, cincti sunt. Aut certe inefficaces: ut contra *præcinctos*, strenuos dicimus. Horatius, 'Altius ac nos præcincti sunt.' Unde et Græce εὔζωνος appellatur, non qui bonam zonam habet, sed strenuus. *Servius.*

Mulciber] Vulcanus: ab eo quod totum ignis permulcet: aut quod ipse mulcatus pedes sit, sicut quibusdam videtur, aut quod igni mulcatur. *Idem.*

Mulciber] Vulcani epitheton, quod omnia mulceat ignis. Vide Macrob. VI. 5. *Hartung.*

725 *Lelegas*] Thessalos. Lucanus de Thessalia, 'Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum.' *Serv.*

Carasque] Caræ insulani populi fuerunt piratica famosi, victi a Minoë, ut Thucydides et Sallustius dicunt. *Idem.*

Lelegas, Carasque] Hos Strabo l. VII. eosdem esse censet: aut certe contermini fuere. Ovid. Met. IX. 'Caras et armiferos Lelegas, Lyciamque pererrat.' Vide Beroald. Annot. in Servium. *Taubmann.*

Gelonos] Populus Scythiæ. *Serv.*

726 *Finxerat*] In Romano codice *tinxerat:* in aliquot aliis *fixerat:* utrumque Librariorum negligentia. *Pierius.*

Euphrates ibat jam mollior undis] Sentiens quasi se esse superatum. Horatius, 'Minores volvere vortices.' *Servius.*

Euphrates mollior] Vocem *mollitudinis* non vulgari significatione accipiendam existimo, et præmitto Græcam cognitionem: τέρην Græcis, id est, *tener*, et *mollis*, ducitur a verbo τείρω, id est, *vexo*, *affligo;* quasi illa dicantur tenera, quæ attrita jam et vexata. Sic et apud Plautum in Mil. Glor. 'Mitis sum equidem fustibus.' Idem Curcul. 'Hisce ego, si tu me irritaveris, placidum te hodie reddam.' Terent. quoque Eunuch. 'commitigari sandalio caput.' Ergo Euphrates *mollior*, erit, afflictus jam ac bello domitus, et vexatus; non aliter, quam si quis pellem tundendo, mollem reddat ac teneram. Est hoc, quod Horat. II. 9. 'Medumque flumen gentibus additum Victis minores volvere vortices.' Tale et illud veteris inscriptionis factæ in honorem Drusi, 'Dum tibi Roma decus, æternaque sudo trophæa, Ister pacatis lenior ibit aquis.' *Cerda.*

727 *Extremique hom.*] Ἔσχατοι ἀνδρῶν. Scilicet in finibus Galliæ, qui spectant Britanniam, quæ Romanis olim Alter Orbis censebatur: ut notat Turneb. XXII. 11. Plin. XIX. 1. 'Ultimi hominum existimati Morini.' Ita et Hom. Odyss. A. Æthiopes vocat ἐσχάτους ἀνδρῶν. Alii etiam ἀγχιάλους, *maritimos* ex Eustath. interpretantur. *Taubmann.*

Morini] Populi in Galliæ finibus, qui Britanniam spectant, proximi Oceano. *Servius.*

Rhenusque bicornis] Fluvius Galliæ, qui Germanos a Gallia dividit. *Bicornis* autem, aut commune est omnibus fluviis, aut proprie de Rheno, quia per duos alveos fluit: per unum qua Romanum imperium est: per alterum qua interluit Barbaros. Ubi jam Vahal dicitur et facit Insulam Batavorum. *Idem.*

728 *Indomitique Dahæ*] Scythiæ populi a parte Septentrionali juncti Persidi, unde *Dani* dicti. *Idem.*

Indomitique Daci] Nomen hujus gentis varie scribitur in antiquis codicibus. Nam codices omnino sunt, in quibus *Daci* scriptum habeatur. In aliquot *Dacæ.* In Rom. codice *Dahæ*, adspiratione interjecta, unde factum ut etiam *Dachæ*, veluti accidit in *nichil*, alicubi notatum inveniatur. Sed enim *Daæ* recipitur ab eruditis, qui sunt Scythiæ populi. Hermolaus Byzantinus, ut ex Stephani compendio legitur, Δάαι, σκυθικὸν ἔθνος, εἰσὶ δὲ νομάδες· λέγονται καὶ Δάκαι μετὰ τοῦ κ. In quo advertendum est, impressos codices corruptos esse. Sed enim et *Daci*, ex regione *Dacia*, juxta Borysthenem dicuntur, quos a Græcorum consuetudine in comœdiis *Davos* appellamus, pro servorum nominibus. Eos Attici Δάους dicunt. Vergunt illi in Germaniam, et ad Istri fontes, ut idem auctor est Hermolaus. *Pierius.*

Pontem indignatus Araxes] Hic Armeniæ fluvius, cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt, postea Augustus firmiore ponte eum ligavit, unde ad Augusti gloriam dixit 'Pontem indignatus Araxes.' *Servius.*

Indignatus] Ita dictum a Plut. (ait Victorius XXXVI. 10.) ἀγανακτέω de vino, quod fervet, et se claudi ægre patitur, neque vult vase contineri: οὐ γὰρ τὸν οἶνον εἰκός ἐστι μόνον ζῆν, καὶ ἀγανάκτειν. De mari Valer. Arg. I. 'Oceanus Phrygios prius indignatus Iülos.' Pari emphasi Claudian. VI. Cons. Hon. 'Atque indignantes in jura redegerit Arctos.' Sed iræ istæ imprimis Araxi conveniunt, qui ab Appiano in Parthicis dicitur ἐν

βάθει καὶ τραχύτητι χαλεπός: *asper profunditate et rapiditate.* Cerda.

729 *Per clipeum Volcani, dona parentis*] Hic distinguendum, nam *Vulcani parentis* non procedit. *Servius.*

Per clipeum Volcani] In antiquis *per clupeum Volcani:* de cujus utriusque ratione, satis superque superius disputatum. *Pierius.*

730 *Rerumque ignarus imagine gaudet*] Ignarus erat veritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. *Serv.*

731 *Attollens humero, &c.*] Si *fata* legeris, hoc est, quod nepotes fataliter fecerunt. Hunc versum notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati ejus; namque est ejus magis neotericus. *Idem.*

ÆNEIDOS

LIBER IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur] In hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et aliæ personæ, et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter junxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam; 'Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.' Scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia; *Dum* enim cum sit conjunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius, 'Mea nihil refert dum potiar modo.' Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Ulyxem cum capto Dolone castra penetrarunt; nam partem maximam et œconomiæ et negotiorum exinde habet. *Servius.*

Atque ea diversa, &c.] Liber hic nonus fere totus expressus est ex Il. K. qui *δολωφονία*, seu *νυκτεγρεσία*, inscribitur. *Ursinus.*

Diversa penitus] Valde diversa, id est, longius remota, vel apud Pallanteum, vel in Etruria: unde paulo post dicit, 'Nec satis, extremas Coriti penetravit ad urbes, Lydorumque manum.' *Servius.*

Diversa] A Trojanorum castris remota. Sic in quinto: 'Quo diversus abis,' id est, a me remotus. *Donatus.*

2 *Irim*] Iris quasi *ἔρις* dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed ad disturbationem. Et est ministra non tantum Dearum, sed et Deorum; nam præter Homerum et Virgilius hoc probat dicens, 'Aëriam cœlo nam Iupiter Irim Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem.' *Servius.*

3 *Audacem ad Turnum*] Fortem sine felicitate, sicut de Pallante diximus: et modo audaciæ laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est. *Idem.*

Audacem] Inconsultum et temerarium. Iris vero hinc hortatur, illinc objurgat. *Donatus.*

Audacem] Serv. explicat 'fortem sine felicitate.' Donat. 'inconsultum, et temerarium.' Præfert hunc Servio

Noster Delrius. Quia audacia semper a Poëtis cum temeritate conjungitur. Probat ex Seneca, Horatio, Claudiano. Ego ex Sophocle, qui Elect. conjungit *θρασεῖα*, id est, *dicta temeraria*, cum his, quæ *πέρα δίκας*, id est, 'cum fiunt, aut dicuntur petulanter, et extra æquum.' Ibidem conjungit *θάρσος*, et *ἀβουλίαν*, quasi ubi audacia, ibi et temeritas. Arnob. etiam l. II. conjungit *audaces, temerarios*. Cerda.

Parentis Pilumni] *Pilumnus* et *Pithumnus* fratres fuerunt, et dii: horum *Pithumnus* usum stercorandorum invenit agrorum: unde et *Sterquilinius* dictus est. *Pilumnus* vero pinsendi frumenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. Quidam *Pilumnum* et *Pithumnum* Castorem et Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. *Servius.*

Parentis] Immo *Avi*: nam *Pilumnus* genuit Daunum: hic Turnum. Vide tamen Æn. x. 619. *Taubmann.*

4 *Sacrata valle*] Ideo *Sacrata*, quia, ut diximus supra, nunquam est lucus sine religione. *Servius.*

Sedebat] Ut Asper dicit, *erat*, quæ clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum Plaut. autem, *Sedere*, est *consilium capere*, qui inducit in Mostellaria servum dicentem, 'Sine juxta aram sedeam et dabo meliora consilia.' Sed secundum augures, *sedere* est *augurium captare*: namque post designatas cœli partes a sedentibus captabantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens Picum solum sedentem, ut, 'Parvaque sedebat Succinctus trabea:' quod est augurum, cum alios stantes induxerit: Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. Unde et hic locus vice ædis sacratæ accipi debet, quod plenius illo loco dictum est, 'Hoc illis curia templum.' Aut quia in locis sacris sedentes, consilia habituri erant, curiam in templo haberent, quod Numa cum sciret, Vestæ ædiculam non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa consilia a sedendo quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt. *Idem.*

Sedebat] In ocio erat, et non tractibus necessariis vacabat, ut multi volunt. Vult enim Poëta illius inertia laudes Æneæ per comparationem extollere: et ut Æneam laudat a loco et frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amœno ociaretur, cum Æneas per laborem subiisset nemora, et longinquas partes petisset. Misit ergo Irim Juno ut torpentem excitaret. *Donatus.*

Sacrata valle sedebat] Turneb. XXIII. 3. accipit de eo, qui mortuis feriatur, ut Pilumnus pro mortuo a Turno coleretur. Nescio tamen, an ad Pilumni *ἀποθέωσιν* potius poëta respexerit, cum Diis ex hominibus factis heroibus lucum sacrare antiquitati solenne esset, ut supra libro superiore, 'Sylvano fama est veteres sacrasse Pelasgos Agrorum pecorisque Deo lucumque diemque:' et l. v. de Anchise jam inter Deos relato: 'atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:' ut verisimile sit, Turnum tum in valle Pilumno sacra, tanquam in sacro et religioso loco, consedisse, solitum quotannis divinos ei honores instaurare. *Germ.*

5 *Thaumantias*] Secundum poëtica, Thaumantis filia. Cæterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur. *Servius.*

Thaumantias] Ἀπὸ τοῦ θαύματος. Qui de arcu multa velit, adeat Aristotel. Plutarch. Ammian. Sed quos non? *Cerda.*

6 *Turne*] Nomine excitat, et proponit occasionem utilem non omittendam. *Donatus.*

Turne] Exhortatoria oratio, ad in-

vadenda castra hostium. Exordium a temporis expectati ratione ductum: locus ab opportuno. *Hortens.*

Divum promittere nemo] *Nemo*, pro *nullus* posuit, et est Acyrologia: nam, *Divum nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. Servius.

Optanti divum promittere nemo] Par locus ille, 'Ut quamvis avido parerent arva colono.' Itaque vota agricolarum superat proventus agri culti, et vota Turni occasio rei gerendæ. Terent. Phorm. 'Quam sæpe temere eveniunt, quæ non audeas optare!' Sym. I. 20. de Alexandro Magno: 'cui supra votum fortuna fluxit.' Et Alexander ipse apud Curtium ad Medicum suum: 'Si Dii, Philippe, tibi permisissent, quo maxime modo animum velles experiri meum, alio profecto voluisses: sed certiorem quam expertus es, ne optasses quidem.' Quod enim magnum erat, nec Deos ipsos posse facere dicebant Ethnici. Tale illud Æn. VI. 'Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro Cœlicolæ valeant.' Et in v. 'Magnanime Ænea, non si mihi Iuppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.' *Cerda.*

Divum promittere nemo] De hoc pronomine Sosipater Charisius Instit. Gram. l. I. p. 75. 'Nemo, in homine proprium est, quia significat ne homo. Antiqui et pro nullo posuerunt, ideoque nemo dicentes, quasi minus significarent, et homo addebant, ut Terentius: 'Num quis hic me sequitur? nemo homo est.' Et Lucilius XXIX. nemo est, ideo dixit: 'Quis tu homo es? nemo sum homo.' Ac non solum de homine dicitur, sed de Diis. ut Virgilius Æn. IX. 'Turne, quod optanti Divum promittere nemo Auderet.'' Plura exempla in quibus *nemo* ponitur pro *nullus*, vid. in Sanct. Minerv. p. 305, et 306. *Emmeness.*

7 *Auderet*] Docet per transitum multa interdum temporum ratione provenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris Deum petitione Juppiter probat dicens, 'cui tanta Deo permissa potestas.' *Servius.*

Volvenda] Pro *Volubilis*. Idem.

Volvenda] Id est, *volubilis*, ut Servius: vel *voluta*, ut Turnebus; vel potius, *quæ volvitur*, ut Nannius: qui Misc. v. 2. docet cum Linacr. Gerundia in *dus* pro Participiis præsentis temporis passivæ significationis capi. Vide Æn. I. 238. 'volventibus annis.' *Taubmann.*

8 *Æneas urbe et sociis, &c.*] Ab occasione: et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Servius.*

Æneas] Magnum pondus in nomine. *Donatus.*

Urbe] Urbs ista quæ est tutam * 'ipse humili designat mœnia fossa.' Hanc 'castrum Laurens' ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Æneas egressus sit, eum locum Trojam nuncupari tradit. *Servius.*

9 *Palatini*] Prolepsis est. *Idem.*

Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri] In Romano codice, in Mediceo, et in quibusdam aliis legere est *Palantini* a *Pallante*, uno expuncto *l*, ut syllaba prima corriperetur. Magis tamen video placere *Palatini*, sed hoc parvi refert. Longe vero majoris momenti est, quod sequitur *petivit*. Sed enim et pro *sedem*, *regnum* in codicibus aliquot manu scriptis observavi: quum tamen et Romanus, et plerique alii codices *sedem* legant. In Romano præterea codice, *petIt*, pro *petiit* more suo unico *I* scriptum est, ut versus sit spondaicus. Nam *Euandri* prima correpta nusquam, quod meminerim, observavi. *Pierius.*

Sceptra] Id est, Regiam, aut opes Euandri. Sic Sophoc. Elect. *σκῆπτρα ἀμφέπειν*, *administrare sceptra*, pro, Regnum administrare. Simocatta VIII. 10. Histor. *κύριος τῶν σκήπτρων ὁ τύραννος προχειρίζεται*: *Tyrannus eli-*

gitur sceptrorum dominus, id est, Imperii. *Cerda.*

Petit Euandri] Ita quidem leg. Politianus c. 71. et Turn. XXIII. 3. et Fabric. aliique: pro *petiit:* sicut Ecl. III. 'Malo me Gal. petit:' ut propter coitum vocalium ult. producatur. Erythræus tamen e vett. Codd. audacissime defendit 'petivit Euandri:' Quem vide. *Taubmann.*

10 *Nec satis*] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. *S.*

Extremas Corythi penetravit ad urbes] Ut totam Etruriam peragrasse videatur. *Corythi* autem montis Tusciæ: qui, ut diximus, nomen accepit a Corytho rege, cum cujus uxore concubuit Juppiter, unde natus est Dardanus. *Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus.* Idem.

11 *Lydorumque manum*] Omnia hæc ad occasionem faciendi pertinent ex longinquitate, ut dictum est, regionis. *Idem.*

Lydorumque manum collectosque armat agrestis] In codicibus aliquot antiquis legere est 'Ludorumque manum et collectos armat.' In nonnullis absque ulla copulativa secundo membro, 'Lydorumque manum collectos armat agrestes.' *Pierius.*

Lydorum.] Thuscos intelligit. Nam Lydi, Tyrrheno duce, in Italiam venere, et Etruriæ partem magnam occupavere. Sic Æn. II. 'Lydius Tybris,' id est, Thuscus: et X. 'gens Lydia,' de Thuscis. *Cerda.*

Armat agrestis] Ne ei formidinem injiciat, *agrestes* esse commemorat. *Servius.*

12 *Nunc tempus*] A metu. *Idem.*

Nunc tempus equos] Monet quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. *Donatus.*

Currus] In Mediceo, et aliquot aliis *currum* unitatis numero legitur. *Pier.*

13 *Et turbata arripe castra*] Aut *arripe* et *turba:* aut turbata invade, per absentiam Æneæ inordinata: aut certe *turba et arripe.* Servius.

Turbataque arripe castra] Trochæus ille ex *turbata,* vel *que* particula absque collisione servata, multis negotium facessit. Sed enim in codicibus omnibus Vaticanæ bibliothecæ, in Mediceo, et aliquot aliis perveteribus, legi, 'et turbata arripe castra.' Quam lectionem ab eruditis receptam jam animadverti. *Pierius.*

Et turbata] Ita Servius; et ita in omnibus suis Codd. legi, Fabric. affirmat. Erythræus tamen tuetur alteram lect. 'turbataque arripe castra.' *Taub.*

14 *Dixit*] Nam objurgata est, terruit, instruxit, hortata est. *Donatus.*

Paribus alis] Id est, æqualibus, et ostendit æqualem volatum. *Servius.*

Paribus alis] Bene addidit *paribus alis;* nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si una est debilis, incolumis vero altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. *Don.*

Paribus] In aliquot antiquis codicibus *pariter* habetur, ut sententia sit, simul atque ita locuta est, abvolavit. *Pierius.*

15 *Ingentem*] Ita in Georg. 'ingens arcus.' De magnitudine arcus videndus Seneca. *Cerda.*

Fuga] Pro veloci reditu, neque enim fugit. *Servius.*

Secuit sub nubibus arcum] Hoc est, duxit, ut, 'Ille viam secat ad naves.' Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem 'sub nubibus,' quia sine nubis beneficio arcus non videtur. *Idem.*

16 *Adgnovit juvenis*] Deest, *eam,* et *Irim* tantum agnovit; non et a quo missa sit, utrum a Jove an a Junone. Hinc est quod dicit, 'quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?' Unde apparet eum scisse nuntiam illam et Jovis et Junonis esse. *Idem.*

Duplicisque ad sidera palmas Sustulit et tali] In antiquis aliquot, *duplicis ad* absque *que,* et *substulit et tali.* Sed reliqua utcunque legeris, facile tulerim; auferri vero ex hoc loco *que* particulam nunquam probaverim. *Pier.*

Duplicis ad sidera palmas] Aristot. De Mundo: Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνομεν εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιούμενοι. Vid. supra ad Æn. I. 93. *Emmeness.*

18 *Iri, decus cæli, &c.*] Ex Hom. Iliad. Σ. Ἶρι θεὰ, τίς τ' ἄρ σε θεῶν ἐμοὶ ἄγγελον ἧκε; *Germanus.*

Decus cæli] Quanta est laus ornare cælum, et meritum et pulchritudo? *Donatus.*

19 *Repente*] Item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post ejus abscessum statim est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia *tempestas* τῶν μέσων est. *Servius.*

20 *Medium discedere cælum*] Chasma dicit factum, id est, subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum: unde est Æn. I. 'sic vertice cœli Constitit.' Nubes autem in medio sunt, ubi omnia ista fiunt signa, quæ dicit, id est, Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiorem et nimium splendorem ferre non possunt. Sane *chasma* est (ita enim Plinius vocat) disruptio et quidam cœli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam *cælum discisse* dicitur. Et quidam hic *cælum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius, 'In hoc cœlo, qui dicitur aër.' *Servius.*

Video medium discindere cælum] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *medium video discedere cælum.* Sed illud *medium video*, aut *video medium*, parvi refert. *Discedere* vero proprie dicitur *cælum*, in hujusmodi signis, dum aperiri videtur. Utitur eadem elocutione M. Tullius in libro de divinatione: 'Nam et cœlum discessisse visum est.' Quem locum, ut ingenue, hoc est more meo, loquar, mihi in memoriam redegit Jo. Bapt. Sanga, civis meus, in quo tam admirabilis quædam morum integritas, quam stili gravitas et elegantia certare quodammodo videntur, sive carmen sive orationem velis: cujus ego opera usus sum, dum antiquissimum illum codicem Vaticanum notæ majoris evolvebam. Usque adeo studium ille in hac re meum semper approbavit, ut mecum interdum labores hos tolerare non aufugerit. *Pierius.*

Med. discedere cælum] *Discedere* hic χιάζειν est: ita Cic. Offic. III. de hiatu terræ: 'Cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus.' Lucret. l. III. 'mœnia mundi Discedunt;' id est, cælum hiat. Alii *discindere c.* legunt: minus recte. Alterum etiam probant, Fabric., Lambinus, H. Stephanus, Turneb. II. 12. *Taub.*

21 *Palantesque polo stellas*] Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. Aut *palantes*, quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuum. *Servius.*

Sequar omina tanta] In plerisque codicibus vetustis, *sequor* præsenti tempore legitur: quod magis placet; promptiorem enim ostendit animum ad obsequendum. *Pierius.*

Sequor, &c.] Similis locus Æn. IV. 'sequimur te, sancte Deorum, Quisquis es.' *Cerda.*

Omina tanta] Scilicet cœlestia. Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit. *Servius.*

22 *Quisquis in arma vocas*] Vel Juno vel Juppiter. *Idem.*

Quisquis in arma vocas] In codicibus aliquot antiquis, *vocat* persona tertia notatum est. Sed *vocas* non improbatur. *Pierius.*

23 *Hausit lymphas*] Solebant Romani ante bella vota nuncupare, et in nuncupatione se aqua purificare: Turneb. XXV. 30. *Taubmann.*

24 *Oneravitque æthera votis*] Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post acceptum augurium ad

aquam venissent, inclinati aquas haurirent exinde manibus, et fusis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum; quia cygnus, dimissus ab Aquila, in fluvium cecidit, ut, ‘ prædamque ex unguibus ales Projecit fluvio.’ Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari. *Servius.*

Oneravitque æthera votis] Plerique veteres codices manu scripti *oneravit æthera* absque particula *que* legunt. Neque desunt Grammatici, qui figuram tueantur, ut eo loco facere contendunt: ‘Cum clamore Gyas revocabat, ecce Cloanthum:’ et quod paulo ante legebamus, ‘turbataque arripe castra.’ Sunt qui *aëthera* per diæresin legant, ut apud Ovidium, ‘Tertia post illos successit aënea proles.’ Sed enim et eleganter et absolute *oneravitque æthera* positum videtur, ut, quæ necessaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus invicem colligatis membris efferantur, ‘ad undam Processit, summoque hausit de gurgite lymphas, Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.’ *Pierius.*

25 *Jamque omnis campis exercitus ibat*] Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines; ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Servius.*

26 *Dives equum*] Per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. Sane hic secutus veteres, cujus rei *dives* addidit, cum alibi subtraxerit Æn. IV. ut ‘dives quæ munera Dido,’ et ‘Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.’ *Idem.*

Dives pictaï vestis et auri] Locus ex illis quattuor, in quibus ea Diæresi Virgilius sit usus, ut notat Probus. *Pierius.*

Pictaï vestis et auri] Intelligit vestem auro pictam et intertextam; sed loquitur suo et poëtico more, ut, ‘pateris libamus, et auro.’ Itaque divisim dixit, quod junctim Juvenal. Sat. VI. ‘Aut latum pictæ vestis consideret aurum.’ Et fortasse Virg. intelligit paludamenta; nam hæc non solum fuere στρατηγικὰ, *imperatoria*, sed etiam στρατιωτικὰ, *militaria*. Itaque describit universum exercitum paludatum. Nisi quis arctet illum ad duces tantum, qui in eo agmine. Est vero dictum *pictaï*, ut Æn. III. 35. *aulaï;* qua solutione usi Poëtæ, et sæpissime inscriptiones. Romæ, BONAI DEAI SACRVM. Firmi in agro Piceno, QVAISTORES. In alia, AIRE, pro *ære.* Cerda.

Pictaï] Vide Erythr. Indic. *Taubm.*

27 *Coërcent*] Cogunt, colligunt. Alias, continent; alias, compescunt: nonnulli *postrema* pro *postremas partes* accipiunt. *Servius.*

28 *Tyrrhidæ juvenes*] Tyrrhi mentio fit supra Æn. VII. Inde ejus filii hic numerantur, ut quos propius clades attigit. Volunt enim ulcisci fraternam cædem: nam in eo præliolo cecidit Almon maximus natorum Tyrrhi. *Cerda.*

Medio agmine] Morem attingit militiæ Romanæ, quo dux in media acie, aut fere: imo omnium gentium, ut liquidum ex omnibus historiis. *Id.*

30 *Ceu septem, &c.*] Per comparationem ostendit magno silentio ivisse Turnum, ut improvisus opprimeret incautos: tamen ingens pulvis illos manifestavit. *Donatus.*

Sedatis amnibus] Quia Nilus exundat æstate, cum cætera flumina imminutione quieta sunt. *Servius.*

Septem amnibus] Id est, alveis, ut vult Servius. Sed cum putetur unicum Gangis esse ostium, alii de sep-

tem fluminibus, quæ in se recipere volunt Gangem, intelligunt. Vide et Plinium VI. 18. Strabo l. XV. *Gangem* ait maximum esse omnium fluviorum: proximum ab eo *Indum:* tertium *Istrum:* quartum *Nilum:* Cicero tamen *Indum* appellat sine exceptione omnium fluminum maximum. *Taubm.*

Altus Per tacitum Ganges] Fluvius Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit, secundum Melam septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum jungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, 'Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges.' Sane bene addidit, 'Per tacitum altus,' hoc est, profundam altitudinem: nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, ut Nilus, superfunditur campis. Unde Asper distinxit 'altus Per tacitum.' Et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit; 'leni fluit agmine Tybris.' *Servius.*

31 *Per tacitum*] Sic Hor. de Liri amne, *taciturnus:* et Nonn. l. XXII. *σιγαλέοις ῥεέθροις, tacitis fluxibus.* De Nilo Plin. Paneg. 'placido mollique lapsu.' De eodem Avunculus V. 9. 'lenis et confractis aquis, domitaque violentia.' Seneca Nat. Quæst. VI. de aliis, 'leniter ac quiete fluunt.' Illustrabis satis hunc locum his, quæ jam Æn. VIII. ad illud, 'tacitis incumbere remis.' *Cerda.*

Pingui flumine Nilus] *Nilus* dictus est quasi *νέαν ἰλὺν*, hoc est, novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *pingui flumine*, id est, fluore: quæ res fœcundam efficit terram, quod et ipse in Georgicis ostendit dicens, 'liquuntur montibus amnes, Felicemque trahunt limum.' Item, 'viridem Ægyptum nigra fœcundat arena.' *Servius.*

32 *Cum refluit campis*] Hoc est, a campis rediit; tunc enim omnia ora ejus apparent: alias, cum abundat, una ejus facies est. *Idem.*

Cum refluit campis, et jam se condidit alveo] Profuerit interdum etiam, quæ sententiam dilucidiorem reddunt interserere, ut hoc loco, qui doctissimis etiam ingeniis negotium facessit: quum videantur adversa, atque inter se pugnantia 'campis refluere, et jam alveo se condere.' Alludit vero hoc ad visendæ magnitudinis Colossum Nili, qui quamvis per arva longe lateque diffundi videretur, bona tamen corporis parte alveo demersus esset. Estque illud *et jam* pro *et etiam*, ut alio loco Ge. III. exponit Comminianus, ubi, 'Invalidus etiamque tremens etiam inscius ævi,' scriptum: ait *et jamque*, atque esse *jam*, pro *etiam*. Quam quidem sententiam saniorem esse ostendit id, quod de Turno paulo ante dixerat, 'medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.' Hic vero versus totus in codd. aliquot antiquis desideratur. *Pierius.*

Cum refluit campis, &c.] Sententia est: Quemadmodum de campis flumina in alveos redeunt; sic militum multitudo, quæ ante in campos confuse proruerat, in acies digesta est. Nam, *refluere campis*, non est fluere per campos; sed relabi e campis in alveos. Errant Pierii asseclæ. *Taub.*

33 *Hic subitam nigro, &c.*] Tale illud Liv. XXX. 'Densior deinde incessus tot hominum, equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit:' et Simocattæ Hist. II. 3. *ἐπεὶ δὲ τὸ πολέμιον παρεφαίνετο καὶ ἦν κόνις πολλή: ubi adesse hostilem aciem ex multo pulvere intellectum est.* Polyb. l. III. *ἅμα δὲ τῷ πλησιάζειν αὐτοὺς καὶ συνιδεῖν τὸν κονιορτὸν ἐξαιρόμενον, εὐθέως συνετάττοντο πρὸς μάχην: simul ac oriens pulvis propinquantium hostium signum ambobus dedit, acies utrinque ad prælium instrui cœperunt.* Romani apud Sall. in Jugurth. adesse sentiunt hos-

tem, cum 'ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt.' *Cerda.*

34 *Tenebras insurgere campis*] Hom. Il. XIII. *κονίης ὀμίχλην, caliginem pulveris.* Calab. II. ἀμφὶ πόδεσσι κόνις πεπότητ' ἀλεγεινὴ, Ἦ ῥά τε καὶ φάος ἠῢ κατέκρυφε ἠέλιοιο, Αἰθέρ' ἐπισκιάσουσα. *Idem.*

35 *Ab adversa*] Castris opposita, an venienti agmini? *Servius.*

36 *Quis globus*] Id est, quantus: admirantis enim est; non interrogantis; nec enim interrogat qui nuntiat. *Idem.*

Quis globus] Primo dubitavit: deinde cognovit esse hostes. *Donatus.*

37 *Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros*] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis legere est, *et scandite.* In Oblongo, *ascendite.* Quia scilicet veriti sint *tela* ultimam corripere: quum nonnulli judicaverint *s* in *scandite* et similibus spiritum esse potius, quam literam, ut eo loco, 'Ponite spes.' Sed enim quamvis non negarim *s* aliquando solitam elidi: hoc tamen loco facere positionem crediderim, potius quam vel *et scandite,* vel *ascendite* legerim. Ipsa enim loquentis festinantia cum trepidatione, membra hæc dissoluta exposcere videtur. Quamvis sunt non ineruditi viri, qui versum dicant pleniorem ac numerosiorem, si *et scandite* legatur. *Pierius.*

Ferte cite ferrum, date tela, scandite] Artificiosissimum carmen. Membra enim orationis dissoluta, sicut et dictiones bisyllabas exposcit festina loquentis trepidatio. Ita Æn. IV. Dido trepidans: 'Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.' Litteratores syllabæ metuentes, alii legerunt *et scandite:* alii *adscendite:* quos refutat Erythræus in v. *Tela.* Taubmann.

Tela] Etiam lapides et omnia missilia dici possunt. *Donatus.*

38 *Hostis adest, eia*] Hic distinguendum, ut, *eia* militum sit properantium clamor: et est Ennianum; qui ait, 'Eia machæras.' Ergo *eia* ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii, 'Hostis adest, eia:' legunt. *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. *Servius.*

Hostis adest, eia] Ego puto, particulam hanc referendam ad *Ciacum,* ut hic dicat: *Hostis adest, eia.* Itaque se frustra Serv. lassat. Ita quoque ad loquentem retulit Sidon. Epist. I. 2. 'Tum patronus, eia, inquit, Solli meus.' *Cerda.*

39 *Condunt se, &c.*] Aptat huic versui Germ. verba Julii de Bell. Gall. affinia: 'Portas claudere, murum complere cœperunt.' Ut hic, 'complent mœnia,' ita Liban. Declam. XV. ἐπλήρωσαν ναῦς, et Ammian. l. XX. 'Cuncta oppidi membra compleverunt.' Loquitur de militibus qui occuparunt loca omnia urbis. Polyb. l. III. loquens de Annibale: τοὺς μὲν λέμβους πεπληρωκώς. *Idem.*

40 *Namque ita discedens præceperat*] Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Servius.*

Namque ita, &c.] Aliter enim timidi poterant videri Trojani, qui, instructa acie, non exirent contra hostes. Æneæ præceptum propter incertos fortunæ casus sapiens fuit. Ergo duas dedit illis virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram, ut regi parerent. *Donatus.*

Optimus armis] Peritus armorum, dux egregius, qui et futura provideret. *Servius.*

41 *Si qua interea Fortuna fuisset*] Scilicet bellicus casus. *Idem.*

42 *Ne struere auderent acies*] In quibusdam antiquis codicibus, *aciem* singulari numero legitur: quod poëticum magis est. Præterea in Mediceo, et nonnullis aliis manu scriptis, *neu struere auderent aciem:* quod in aliis *ne* legitur. *Pierius.*

43 *Castra modo, &c.*] Par præceptum in Claud. de Bell. Get. 'Exi-

guamque moram muris impende tuendis, Dum redeo.' Trojani apud Calabrum l. I. cum carerent duce, ἔμιμνον ἀνὰ Πριάμου πτολίεθρον: *continebant se in urbe Priami.* Et addit, id factum propter timorem Achillis, δειδιότες μένος ἠῢ θρασύφρονος Αἰακίδαο. Quod omnino hic Trojanis contingit propter timorem Turni. Libro etiam II. idem capiunt consilium, ut pugnent tantum ἐκ πύργων, καὶ τείχεος: *ab turribus, et muro.* Cerda.

Tutos servarent aggere muros] Id est, tutos beneficio aggeris muros. *Serv.*

Servarent aggere muros] In Oblongo codice *tuto aggere* legitur. In aliis *tutos*, quod tantundem est. *Pierius.*

44 *Pudor iraque monstrat*] Licet eos hortaretur ire pudor. *Servius.*

45 *Objiciunt*] Objices ponunt, vel objicibus muniunt, et per hoc cludunt. *Idem.*

Facessunt] Hic faciunt, alias discedunt, ut, 'Illa hinc facessat.' *Idem.*

Præcepta facessunt] Ab Ennio, et Afranio. Prior Ann. I. 'dicta facessunt.' Posterior, 'dicta facessas.' Polyb. Hist. III. πειθαρχεῖν ὑπὲρ τῶν παραγγελλομένων. *Cerda.*

46 *Turribus*] Pro *in turribus.* Serv.

47 *Turnus, &c.*] Hunc et sequentes versus adhibet Macrob. in exemplum siccæ orationis, et opponit floridæ narrationi, quæ habetur l. XI. de Chloreo, ab eo versu, 'Forte sacer,' &c. *Cerda.*

Antevolans] Tale illud, *antemalorum:* et Amm. l. XX. 'antegressos:' et Fest. 'antefixa:' et illud sæpe inculcatum, 'inantecessum.' Sallust. Jugurth. 'antevenit.' *Idem.*

Antevolans] In hac voce motum audiri, ait Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Tardum agmen] Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. *Servius.*

Tardum] Non quod tarde ambularet, sed comparatione Turni. *Donat.*

48 *Urbi*] Trojæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. *Servius.*

49 *Maculis quem Thracius albis*] Figuras maculis albas habens: et nove *albas maculas* dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. *Idem.*

Thracius equus] Thraciam equorum satu nobilitatam fuisse, docet Turneb. XXIII. 14. Vide Æn. V. 565. *Taub.*

50 *Portat equus*] Calaber libro primo, ἵππος φέρεν. *Cerda.*

Cristaque tegit galea aurea rubra] Pro *galea cristas habens rubras:* sed duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista* longæ sunt ultimæ, quia ablativi sunt casus. Sane hujusmodi versus pessimi sunt. *Servius.*

51 *Ecquis erit, &c.*] Vult Germ. ductum hoc ex illo Xenoph. apud quem Cyrus suos milites cum ardore et impetu inclamans, ait: τίς ἕψεται; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄνδρα καταβαλεῖ; Sed possum existimare propositum ad imitationem Hom. Il. VIII. ubi, cum Græci intra munitiones suas se tenerent, Hector inclamare suos cœpit, ut irruerent. Quo facto ipse adhortatus est equos suos. Itaque plane videtur tota illa pars libri perlustrata Virgilio, cum hæc scriberet. *Cerda.*

Qui primus] In Mediceo codice, *quis primus* habetur. *Pierius.*

52 *En, ait*] Eclipsis, festinationis exprimendæ gratia; quidquid enim addideris, sensus admittet. *Servius.*

Jaculum] Dedit principium pugnæ; id enim signum fuit, ante quod nulli licebat arma movere. *Donatus.*

Jaculum intorquens] In aliquot manu scriptis codicibus, *torquens* legas. Sed in Romano, in Mediceo, et plerisque aliis, *adtorquens.* Illud vero minime placet, quod pro *emittit in auras, evertit* legitur. *Pierius.*

53 *Principium pugnæ*] Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Fecialium, proficiscebatur ad hostium fines; et

præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas caussas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent. Et hæc *clarigatio* dicebatur, a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa, indicabatur jam pugnæ principium. Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc solennitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flaminio locum emere, ut quasi in hostili loco jus belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonæ consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait, 'Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, ominis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent.' Ergo bene hoc Poëta, de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit; sed in hac consuetudine Fecialis, qui bellum indicebat, antequam hastam jaceret, etiam terram hostium contestabatur: unde quidam volunt Æneam, scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat, ubi ad Italiæ partem debitam venit, primum adorasse terram, ut 'Geniumque loci, primamque Deorum Tellurem.' *Servius.*

Principium pugnæ] Solemnia verba, quibus Fecialium princeps in bello indicendo uti solebat, et quorum mentionem hic facit Servius, vid. apud Brisson. De Form. p. 343. *Emmeness.*

Et campo sese arduus infert] In Romano codice, *campis:* et pro *infert*, sunt codices qui legant *affert:* quod non æque placet. Addam et *arduos* inveniri alicubi, de quo superius satis dictum. *Pierius.*

54 *Clamorem excipiunt socii*] Legitur et *clamore.* Si *Clamore*, sensus erit talis, Hastæ jactum socii clamore comitantur. Si *Clamorem*, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, et cum fremitu eos sequutos esse, id est, Excipiunt clamorem Turni, et cum fremitu eum sequuntur. *Servius.*

Clamorem excipiunt socii] In Romano codice, *clamore* septimo casu legitur: quod etiam superius habuimus: loquitur enim de sociorum adclamatione, quæ fieri solet, quum regi adplauditur. *Pierius.*

55 *Inertia corda*] Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. *Servius.*

56 *Non æquo dare se campo*] Nihil frequentius, quam æqua loca pro campestribus et planis. Hæc Sallust. in Catil. Julius, et Curtius opponunt *montibus.* Lucan. l. IV. 'Campum miles descendat in æquum.' Ibidem ita explicat: 'relicto colle aciem arvis committere.' Polyb. l. III. loquens de Fabio detrectante pugnam, et colles semper obsidente, ait, *εἰς δὲ τὸ πεδίον οὐ καθίει τὴν δύναμιν: in campum nunquam copias deducebat*, id est, *in æquum*, ut etiam reddit interpres nuperus. *Cerda.*

Non æquo dare se campo] Non facere pugnandi potestatem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

57 *Arma viros*] Vehementius *viros* pronuntiandum. *Servius.*

Castra fovere] Veteres *fovere*, pro diu incolere et habitare dicebant. *Idem.*

Castra fovere] Verbum contumeliosum, quippe feminarum foventium liberos. De apib. Ge. IV. 'nidos fovent,' cum clausæ latebris. *Cerda.*

Huc turbidus atque huc] Hom. ἔνθα, καὶ ἔνθα: et in Æn. VIII. de Hercule 'huc ora ferebat, et illuc.' De lupo Stat. l. IV. 'huc, illuc turbida versans Lumina.' Est hoc, quod Tacit. Ann. II. 'terrorem circumferre:' quod Amm. l. XXI. 'adventus sui terrorem ubi-

que dispergens.' *Idem.*

58 *Aditumque per avia quærit*] Etiam *per avia.* Sane exprimitur Turni violentia: nam viam *per avia* nullus requirit. *Servius.*

59 *Ac veluti pleno*] Pathetica parabola. Macrob. Saturn. IV. 5. Pathos ab ira. Venusta comparatione vim iramque Turni proponit, ducta a natura lupi, ad ovilia ovibus insidiantis, cum irrumpere nequeat. *Hort.*

Insidiatus] Arnob. l. I. 'Ovilibus insidiatur lupus.' Dicit *ovili,* pro *ovibus* metonymικῶς, ut Ecl. III. 'Triste lupus stabulis:' et Ge. IV. 'stabuli custos,' id est, ovium. *Cerda.*

60 *Fremit*] Quod Apollon. βρέμει. Et quidem *fremitum* Poëtæ multis dant feris, equo, lupo, leoni, aliis. Cassiod. in Psalm. II. 'Fremitus proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, belluino furore succensi sunt.' Itaque in eo Psal. 'Quare fremuerunt gentes,' locutio ducitur a feris; ita scilicet redditum Græcum ἐθορύβησαν. Opp. Cyn. III. lupo eunti ad prædam dat πολλὸν ῥοῖζον: nam fremitus ille ab stridore est. *Idem.*

Ad caulas] Munimenta et septa ovium. Est autem Græcum nomen, *c* detracto. Nam Græci *aulas* vocant animalium receptacula. Unde in sacris ædibus, et in tribunalibus, septa, quæ turbas prohibent, *aulas* vocamus. *Servius.*

61 *Nocte super media*] Ultra mediam noctem, id est, plus, quam media, vel majore ejus parte. Et est bona elocutio facta per Syllepsin; ut si dicas, 'Legi nocte super media;' id est, contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut, 'Hanc ego nunc ignaram hujus quodcunque pericli est.' *Idem.*

Nocte super media] Præclare; lupi enim dant se in viam ad prædandum post noctem mediam, ac pene matutino tempore, et summo diluculo. Rem hanc probat Oppian. Cyn. l. III. ubi inter genera luporum, unum adducit, de quo ait: Πολλῷ σὺν ῥοίζῳ δὲ μάλ' ὄρθιος εἶσιν ἐπ' ἄγραν Πρώτῃ ὑπ' ἀμφιλύκῃ: *Multo cum stridore matutinus valde it ad prædam Primum sub crepusculum.* Observa verba Oppiani. Crepusculum vocat ἀμφιλύκην alludens ad etymon lupi. Hic enim dictus est a luce: nam, hac apparente, ille se dat in prædam. Præclare itaque Pausan. Corinth. et ex more hujus feræ: ἀρχομένης δὲ ἡμέρας ἐς βοῶν ἀγέλην νεμομένην πρὸ τοῦ τείχους ἐσπίπτει λύκος: *Summo mane lupus impetum facit in gregem boum, qui ante murum pascebantur.* Inde itaque λύκην dictam *lucem,* trita jam est observatio Macrobii I. 17. ut videantur Latini *lucem* a *lyce* derivasse. Et præsertim lux prima dicta est λύκη ἀπὸ τοῦ λευκοῦ, unde et *lupus* λύκος, quod prima luce eat ad prædam. Nec aliud verius etymon Apollinis Lycii, quam a lupo, aut luce, quod idem. Firmat hoc Macrob. dicto loco. Objiciet aliquis, lupos etiam dare se in prædam prima nocte, et statim obortis tenebris. Diluet hoc facile Oppian. et satisfaciet Lectori. Commemorat ille quinque luporum genera, et secundo generi attribuit hanc naturam, non omnibus, ac proinde de hoc secundo capiendus Poëta. Hunc lupum ait Oppianus superare reliquos magnitudine, et celeritate, et proprie esse ἅρπαγα, id est, *raptorem:* unde et Æn. II. 'lupi raptores.' *Cerda.*

62 *Balatum*] Non abeo ab opinione illorum, qui non agnoscunt *balatum,* sed *belatum.* Sicut nec *balo, balas,* sed *belo, belas.* Nam oves *be* dicunt, non *ba.* Unde Petr. Victorius verba Varron. Rust. II. 1. ita legit e vetustis libris: 'Oves, be, clare vocem efferentes, a quo belare dicunt.' Et Lipsium laudo, qui lib. de Recta pronuntiatione Ling. Latinæ c. 16. ita scribit: 'Quin tu litteram, R, igitur spernis, quia canum? M, quia boum? B,

quia ovium? Nam, hirriunt hæc animalia, mugiunt, belant.' Ita tamen adhærendum his opinionibus, ut communis scriptio damnanda non sit. Ego fateor oves *be*, dicere, a Græca syllaba, *βη*. Sed cur non ex Dorico idiomate, *βη*, vertam in *βα*? Sicut Græcis *μήτηρ* est, quæ nobis, non *meter*, sed *mater*, videlicet a Doribus, qui non *μήτηρ* scribunt, sed *μάτηρ*. Observa, balatu ovium acui famem lupi, ea enim mens Poëtæ. Sic Apollon. Arg. I. *ἠΰτέ τις θὴρ Ἄγριος, ὅν ῥά τε γῆρυς ἀπόπροθεν ἵκετο μήλων, Λιμῷ δ' αἰθόμενος μετανίσσεται, οὐδ' ἐπέκυρσε Ποίμνῃσιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐνὶ σταθμοῖσι νομῆες Ἔλσαν· ὁ δὲ στενάχων βρέμει ἄσπετον ὄφρα κάμῃσιν.* Oppian. Cyn. IV. loquens de leone: Τοῦ δὴ πιναλέην κραδίην ἐπάταξεν ἰωγή: *Illius autem famelicum cor ferit balatus.* Et Theocrit. εἰδ. XIII. ubi ait leonem properare ad prædam *ἀπόπροθι ἐπακούσας* Νεβρῶ *φθεγξαμένας*: *cum a longe audit hinnulum clamantem.* Cerda.

Asper] Vel quia iratus; nam sequitur, *ira sævit:* vel quia sitiens sanguinis; nam 'siccæ sanguine fauces.' Primum firmat Simocatta Hist. IV. 8. ubi asperitatem dicit in re irarum, *ταῖς ἀπειλαῖς τῶν λόγων ἐκτραχύνῃ τὸν τύραννον*: *verborum minis exasperaret Tyrannum.* Alterum de asperitate in sitibundo idem Virg. qui Ge. III. loquens de angue, 'flammantia lumina torquens Sævit agris, asperque siti, atque exterritus æstu.' *Idem.*

Inprobus ira] Non ira improbus, sed ira sævit; totum autem summa brevitate narratum. *Servius.*

63 *Sævit in absentis*] Fantasiam sævitiæ expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. *Idem.*

Sævit] Hanc sævitiam exhibet Eurip. in Hecub. *λύκου αἵμονι χαλᾷ*: *cruento ungue lupi:* et Sil. l. VII. his versib. 'ceu nocte sub atra Munitis pastor stabulis, per ovilia clausum Impavidus somni servat pecus: effera sævit, Atque impasta truces ululatus turbà luporum Exercet, morsuque quatit restantia claustra.' Disce et imitationem Virgilii, qui sententiam a Vario traxit. Hic enim ante Nostrum ita de cane loquitur: 'Si veteris potuit cervæ comprendere lustra, Sævit in absentem; et circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tenues sectatur odores.' *Cerda.*

Collecta fatigat, &c.] En causa tot minarum, et sævitiæ; nam videlicet famelicus et sitiens. Causam hanc adhibuit Plaut. Capt. 'Quasi lupus esuriens, metui ne in me quoque faceret impetum:' et Apollon. nam de sua fera, *λιμῷ αἰθόμενος, furens fame:* et Sil. a quo turba luporum *impasta* dicitur: et Virg. Æn. II. 'quos improba ventris Exegit cæcos rabies.' Oppian. quoque de lupo Cyn. l. III. Πᾶσαν ἀναιδείην ἐπιειμένος εἵνεκ' ἐδωδῆς: *Erumpit in omnem impudentiam propter cibum.* Ad quem locum, vide quæ adducit Rittershusius. Ovid. Trist. I. 5. 'Utque rapax, stimulante fame, cupidusque cruoris Incustoditum captat ovile lupus.' Notentur elegantes versus Phile de luporum fame. *Λύκος φάγων δὲ, καὶ κορεσθεὶς, οὐ λύκος, Ἀλλ' ἀμνὸς, ἂν φαίνοιτο ποιμνίων μέσον. Οὐ γὰρ δύναιτό γ' ὁ φθορεὺς ἐπεσθίειν, Ἀλλ' ἔστιν εἰδὼν τῇ τροφῇ τὴν γαστέρα, Καὶ τὴν ὑπογλωττίδα τῶν παρασθμίων. Καὶ τοῦ κόρου πεφθέντος ἐν βραχεῖ χρόνῳ, Ὁ θὴρ πάλιν δείκνυσι τὸν πρῶτον λύκον.* *Idem.*

64 *Ex longo rabies*] Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. *Servius.*

Sanguine] Pro *a sanguine*. Idem.

Siccæ sanguine fauces] Superiori lib. de Caco: 'Elisos oculos, et siccum sanguine guttur:' ubi *exsangue*, tanquam jam Caco extincto, interpretatur Servius. *Germanus.*

Ignescunt iræ, et duris dolor ossibus ardet] In antiquis omnibus codicibus, quotquot inspexi, absque particula *et* notatum animadverti, 'ignescunt iræ,

duris dolor ossibus ardet.' Et in Mediceo pro *ardet*, *hæret* habetur. *Pier.*

Dolor ossibus ardet] Præclare jungit dolorem cum ira, qui affectus cognati. Tacit. Ann. I. 1. de Germanico: 'isque, ut erat recens dolore et ira:' et l. II. 'Germanos ea species dolore et ira accendit.' Stat. Theb. II. 'exedere animum dolor, iraque demens.' Arist. Rhet. II. 2. ἔστω δὴ καὶ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης: *Jam vero sit ira appetitio cum dolore conjuncta ejus, quæ apparet, ultionis.* Itaque prudenter Poëta, postquam dixerat, 'ignescunt iræ,' adjecit, 'dolor ardet.' Nam plerunque alter horum affectuum est languidus, nisi alter accedat. Cujus rei exemplum est in Metello apud Sallust. de quo in Jugurth. 'Paulisper mœstus e conspectu abit; dein, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxima cura ultum ire injurias festinat.' *Cerda.*

67 *Et qua via clausos*] *Qua* adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si *via* septimus sit, non nominativus. Ergo *qua via:* per quam partem viæ vallo Trojanos excutiat. Legitur tamen, *et quæ via*, et est sensus absolutior. *Servius.*

Et qua via clausos, &c.] In Romano codice, et plerisque aliis, legere est, *et quæ via*, quæ lectio Servio etiam videtur absolutior. In aliquot aliis legitur, 'clauso excutiat Teucros vallo.' *Pierius.*

Qua via clausos, &c.] Licet Servio sensus videatur absolutior, si pro *qua* legatur *quæ;* Gronovius tamen Obs. I. 6. retinet *qua:* et exponit: 'qua via aliqua se admittat, detque uti excutiantur Troës munimentis inque æquor effundantur:' ut Eclog. IX. 'Quo te, Mœri, pedes aut quo via ducit.' Valerius Flaccus l. IV. 'et via jussos Qua ferat.' *Emmeness.*

68 *Effundat in æquor*] In planum, in campum. *Servius.*

Effundat in æquor] In Romano codice legere est, *in æquum*, ut scilicet æquo omnes pede conferre manus possint. Nam Turnus nunc iniquo pugnat loco, dum illi in castris aggeribus et vallo clausi obteguntur. Hic in aperto provocat: mirabanturque paulo ante Rutuli 'Teucrum inertia corda Non æquo dare se campo.' *Pierius.*

70 *Aggeribus septam circum*] In Romano codice, *clausam.* Sed enim *sæptam* magis placet: id vero per *æ* diphthongon scribitur. *Idem.*

Septam undis] Tacit. Annal. I. 'Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum Imperium.' *Cerda.*

71 *Invadit: sociosque incendia poscit ovantis*] Ysteroproteron, ut aviditatem juvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia, ex qua incendia sequuntur, et videtur eventum posuisse. *Servius.*

72 *Atque manum pinu*] Adverte, Turnum jam olim Æn. VII. admonitum a Furia in somnis, ut classem hanc exureret. Fuit et simile consilium Deriadæ ducis Indorum volentis comburere naves Bacchi. Lege Nonnum Dionys. l. XXXIX. *Cerda.*

73 *Tum vero*] Ut signum incendendarum navium datum est. *Servius.*

Urget præsentia Turni] Plus valet præsentia ejus, qui potest jubere, quam jussio. Cum autem dicit 'fumida tæda,' exprimit quare dixerit 'facibus atris.' *Donatus.*

74 *Facibus pubes accingitur atris*] Pro *ad faces accingitur*, ut sit dativus, ut 'Accingunt omnes operi,' aut *accingitur*, armatur, instruitur facibus. *Servius.*

Accingitur] Id est, instruitur, armatur. Serv. et Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

75 *Diripuere focos*] Quæritur quid ibi faciant foci: sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt; aut certe *focos*, quos ibi habere potuerunt. *Servius.*

Piceum fert fumida lumen] Sordidior enim in tedis et ignis et fumus est. *Idem.*

77 *Quis deus, o Musæ*] Quia res Deorum est, et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cujus vis nisi a numinibus repelli non potuit. *Idem.*

Quis Deus, &c.] Hom. Il. P. diversa sententia: *ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες Ὅππως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε νηυσὶν ἀχαιῶν.* *Germanus.*

Teucris] Aut detraxit præpositionem *ab*, ut sit *ab Teucris;* aut *Teucris*, in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus avertit. *Serv.*

79 *Prisca fides facto, sed fama perennis*] Omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc, licet priscum sit, id est, antiquum, tamen fama ejus non est obliterata temporum vetustate. Alii sic intelligunt, Fabulosum est quidem, sed fides ejus rei penes priscos est; ejus enim rei, cujus auctorem facere noluit, sic ordinem protulit. Alii, Jam quidem evanuit fides, hoc est, nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξιοπιστία, quasi non sit facta historia. *Idem.*

Prisca fides facto, sed fama perennis] In Romano codice legere est, *sit fama perennis.* Quia *d* sæpe vertit in *t;* maximeque *set* pro *sed* scribere solet; et *e* pro *i*, et vice versa *i* pro *e*. Nam *sed* omnino agnoscit Servius. *Pierius.*

80 *Tempore quo*] Verisimilis fit res, cum tempus et locus exponitur. *Donatus.*

Quo primum] Hoc est, initio. Non enim secundo factæ sunt naves apud Idam ab Ænea. *Servius.*

Tempore quo, &c.] Respectum ad illud l. III. 'classemque sub ipsa Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ.' *Cerda.*

Phrygia formabat in Ida] Id est, formare cogitabat: non enim in *Ida*, sed apud Antandrum factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia *Ida*, ut, 'Mons Idæus ubi et gentis cunabula nostræ.' *Servius.*

81 *Alta pelagi*] Absolutum, ut 'Lata camporum.' *Idem.*

Pelagi alta] V. N. Æn. II. 725. 'opaca locorum.' *Taubmann.*

82 *Ipsa deum fertur genetrix*] Figmentum hoc licet poëticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a Criticis. Unde longo prooemio excusatur; nam ideo et prisca ratione religionis et Jovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas; quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam *fertur* reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit: alii laudant, quod dicendo *fertur*, incredibili rei auctoritatem dare noluerit. *Servius.*

Ipsa deum genetrix] Nullus homo hæc viderat aut audiverat, sed Musæ Poëtam docuerunt. *Donatus.*

Ipsa deum fertur genitrix, &c.] In Romano codice legitur, 'Ipsa Deum genetrix fertur Berecynthia.' Ac de *c* in pene ultima nominis hujus *genetrix* satis superque dictum alias. *Pierius.*

Ipsa deum genetrix, &c.] Scribit Serv. totum hoc figmentum sugillatum a Criticis, ut quod exemplis careat. Cui recte opponit Germanus, majore figmento usum Apollonium in sua nave; quam non solum facit vocalem, sed etiam vaticinantem vectoribus, Arg. l. I. Eadem ratione Lilius Poëtam defendit de Navigiis, l. VII. adjungitque alia plena prodigiis. Phæacum naves apud Hom. nullis instrumentis indigebant, doctæ ipsæ locorum, ad quæ debuissent appellere. Alcinous dat navem Ulyssi, quæ mutata est in scopulum a Neptuno. Alterius navis conversæ in lapidem Athen. meminit. Quid, quæ de Sipylo fabulantur Poëtæ et fusim unus Calaber libro primo? *Cerda.*

Berecynthia] Mater Deum a monte Phrygiæ Berecynto, cujus ultima syllaba caret aspiratione; quam ad-

dimus, quotienscunque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Servius.*

Berecynthia] Ita quoque dicta Cybele Æn. VI. et ab Ovid. Fast. IV. et ab Hor. Od. III. 19. et ab centenis. Unde illi nomen hoc contigerit lege in Lil. Synt. IV. Plausum, quo hæc Dea Romæ accepta fuerit, cum primum coli in Italia cœpit, vide apud Herodian. l. 1. Ejus vero mythologicas significationes satis fuse Lucret. l. II. *Cerda.*

83 *Da, nate, petenti*] Ac si diceret, Ei, quæ jubere debuerat. Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit adfectum. *Servius.*

Da] Imperativa vox ostenditur parentis. *Donatus.*

Nate] Quod nomen ad imperandum multum valet. *Idem.*

84 *Cara*] Ut sit, da parenti quam diligis et quæ te amat. Rem autem arduam petitura, causas justas inserit. *Idem.*

Domito te poscit Olympo] Videtur hoc dicere, Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit cælatum matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc III. libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur: aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut *κατὰ τὸ σιωπώμενον* videri, aut *ὑστεροπρότερον*. *Serv.*

85 *Pinea silva mihi*] Congrue, nam pinus in tutela Matris Deum est. *Idem.*

Pinea silva] Pinus quippe sacra fuit huic Deæ. Sen. Troad. 'pinus matri sacra Cybeli.' Rationem habet Ovid. Met. l. X. 'Et succincta comas, hirsutaque vertice pinus, Grata Deum matri, siquidem Cybeleïus Attis Exuit hac hominem, truncoque induruit illo.' *Cerda.*

86 *Lucus in arce fuit summa*] Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi *κάρα κρατὸς*, id est, caput capitis, altitudinis altitudo: *κάρα* enim est *ἡ κεφαλή*. *Gargara* autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit, 'in arce summa.' Sane et hic locum sacratum ostendit. Et 'Pinea silva' lucus fuit: tale schema est Ecl. I. 'Nec tamen interea raucæ tua cura palumbes,' ubi fœminino plurali fœmininum singulare jungit. Et, 'Ite meæ quondam felix pecus,' ubi duobus fœmininis pluralibus neutrum singulare respondet. *Servius.*

Quo sacra ferebant] Non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item, 'Centum urbes habitant magnas:' id est, Cretes: et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est. *Idem.*

Quo sacra ferebant] Nullum aliud hoc sacrum, quod ferebatur in lucum, quam ipsamet pinus, præeunte ad hanc conjecturam Arnobio l. V. ubi ait: 'Pinus illa solemniter, quæ in matris infertur sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit?' Iterum: 'Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuarium?' Possis etiam intelligere sacra alia, videlicet velamina, quibus in sacris pinus coronabatur; de quibus idem Arnob. qui hanc historiam, potius fabulam, late: 'Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem (Attin) contexit (Cybele) et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?' *Cerda.*

87 *Nigranti picea*] *Nigranti*, umbrosa: et *picea* arboris genus est,

unde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. *Servius.*

88 *Has ego*] Non *trabes:* nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad *piceas* vel *pinus.* Sane notandum *trabes* eum dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes* nisi jam cæsæ sint et depositæ. Abutitur ergo eo, quod posterius est, pro eo, quod est prius. *Idem.*

Cum classis egeret] Pro *classe*, genitivus pro ablativo; et justa Æneæ petitio, et concedentis benignitas numinis, exclusit piaculum. Nam his remotis, sacrilegium committeretur; ideo addidit 'læta dedi.' *Idem.*

89 *Timor anxius angit*] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separaret ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, 'exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.' *Idem.*

Timor anxius urget] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis, *angit* non *urget* est. *Pierius.*

Anxius angit] Ita Servius, Fabric. et Erythræus, et veteres libri. Alii, *urget.* Taubmann.

90 *Solve metus*] Id est, meos. *Servius.*

Solve metus] Ita in Æn. I. 'Solvite corde metum Teucri.' Soph. Elect. ἀπηλλάχθαι φόβου. Sen. de Tranquill. c. 15. *cura solvimur.* Græci quoque ad rem eandem κατάλυσιν, id est, *solutionem.* Eam enim vocem usurpat Nazianz. Orat. 3. cum ait, Christianos, Juliani morte, liberatos fuisse metu. *Cerda.*

91 *Ne cursu quassatæ ullo*] In Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis codicibus antiquis, *neu cursu* legitur, eadem repetitione, qua etiam superius in iisdem codicibus observavimus eo versu, 'Neu struere auderent aciem, neu credere campo.' *Pierius.*

Quassatæ] Ita in Æn. I. 'quassatam classem.' Quod Sen. Cont. XVI. 'resolutis compagibus.' *Cerda.*

92 *Prosit nostris in montibus ortas*] Bona brevitate detraxit et *his* et *esse:* nam plenum est, 'Prosit his, ortas esse in montibus nostris:' quod fecit elocutionis caussa. Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit pro monte; et bene *ortas*, ut sensum quendam navibus daret, verbum de origine commoda. *Servius.*

Prosit nostris in montibus ortas] Debent esse majoris meriti, quam quæ sacris in lucis non sunt ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luco meo. *Donatus.*

93 *Torquet*] Sustinet, aut nutu suo regit. *Servius.*

Torquet qui sidera] Cui est omnium rerum potestas, sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, ut illa petit; scilicet ut et naves et Æneas non sint subjecti casibus. *Donatus.*

Torquet] Ita in Æn. IV. 'cœlum ac terras qui numine torquet.' Statius Theb. l. VIII. 'Torquet, et astriferos inclinat Juppiter axes.' *Cerda.*

94 *Quo fata vocas*] Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, id est, ad quam rem? *Servius.*

Quid petis istis] Id est, pro istis? nam sic dicimus, 'peto tibi,' id est, pro te. Aut *istis*, utrum precibus an navibus? *Idem.*

96 *Fas habeant*] Jus: nec enim possunt æterna esse, quæ ab hominibus facta sunt. Horatius: 'Debemur morti nos nostraque.' Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallust. 'Cæterum studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt.' *Idem.*

Certusque incerta pericula lustret Æneas] Securus dubia tentet? Et hoc dicit: Casibus licentiam hæc petitio vult adimere. Nam Æneas

sorte, qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si ejus navibus æternitas detur. *Id.*

Certus incerta] Ita etiam opponit Auctor Theb. 'præmium incertum petis, certum scelus.' Et Vitruv. præf. l. VII. 'De incerta re certæ imagines.' Exempla pluria conjunxit Johann. Savar. *Cerda.*

97 *Cui tanta Deo permissa potestas*] *Cui:* ac si diceret, Nec regi quidem Deorum. *Permissa* autem data, ut hoc possit præstare. *Servius.*

98 *Defunctæ*] Liberatæ: ut, 'O tandem magnis pelagi defuncte periclis.' *Idem.*

Defunctæ] Liberatæ. Æn. VI. 'magnis pelagi defuncte periclis.' *Defungitur*, qui tempora sua vivendo tramisit. *Defungitur* quoque, qui munus debitum complet: ita hic *naves defunctæ* sunt, quæ Æneam, navigandi necessitate completa, in Italiam vexerunt. *Taubmann.*

Portusque tenebunt] Nautico usus est verbo, cum de navibus diceret. *Servius.*

99 *Quæcumque*] Hic ostendit aliquas esse perituras. *Idem.*

Evaserit undis] De undis exierit, ad eum locum, de quo navigatura jam non sit. Alii legunt 'evaserit undas,' quod si est, intelligimus, quæcunque evaserit undarum periculum. *Idem.*

101 *Mortalem eripiam formam*] Bene dixit *Mortalem.* Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: sed ut sit immortalis, ante est, ut desinat esse mortalis. *Idem.*

Mortalem eripiam formam] Est hoc, quod Prop. II. 33. 'agrestem detraxit ab ore figuram.' *Cerda.*

Magni æquoris] Intelligit Mediterraneum, cujus rei trita jam est multorum observatio auctorum, etiam veterum, qui non Oceanum, sed Mediterraneum vocant 'mare magnum.' Non, quod non major Oceanus, sed quia antiquis non ita notus. Ad hunc modum mare rubrum dici *suph* Hebræis, id est, *ultimum*, certissimum est: non quia vere mare illud ultimum, nam sinus Persicus majore merito posset vocari ultimus; sed quia rubrum notius Hebræis. *Idem.*

102 *Qualis Nereïa Doto*] Non dixit, tales erunt: sic supra, 'Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus.' *Servius.*

Qualis Nereïa Clotho] In codicibus aliquot antiquis, *quales* numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus *Doto* non *Clotho* scriptum observavi. Quam lectionem in Valerii quoque Flacci codicibus emendatis invenias, 'Quam Panope Dotoque soror:' licet professores nonnulli, qui ætatem nostram proxime præcessere, *Clotho* reponendum ex hoc Virgilii loco censuerint. Sed in Oblongo etiam codice nomen hoc altera manu depravatum est, quum *Doto* prius scriptum esset. Præterea Homerus Il. XVIII. cum *Galatea Doto* et *Proto* enumerat, atque alias complures Nerei filias, quæ mare incolunt, neque cum iis *Clotho* recensetur. Ait enim Δωτώ τε Πρωτώ τε Φερουσά τε Δυναμένη τε: paulo vero infra καὶ ἀγακλειτὴ Γαλάτεια. Eadem sunt apud Hesiodum in Theogonia, excepto epitheto *Galatheæ*, quam *formosam* Hesiodus vocat. Quumque Nymphas eas omnes numero quinquaginta recenseat, quæ Νηρῆος ἀμύμονος ἐξεγένοντο, *Clothus* nusquam mentionem facit. Quare et his rationibus, et veteribus fretus exemplaribus, omnino legerim *Nereia Doto.* Quod vero sequitur, *et Galatea;* in Romano codice *aut* discretiva particula habetur. *Pierius.*

Nereïa Doto] Forma alia Calab. l. IV. Νηρηΐνην de Thetide, ad eum modum, quo Catull. *Neptunine.* Legendum autem *Dotò*, non *Clotho*: nam et Valer. Arg. l. I. 'Hanc Panope, Dotoque soror.' Et Claud. de

Nuptiis Honorii, 'vellitque coralia Doto.' In quibus etiam pessime aliquando legebatur *Clotho.* *Doto* enim nomen Nympharum, *Clotho* Parcarum est; ut etiam astrui ex Homero potest decimooctavo Iliad. Δωτώ τε, Πρωτώ τε, Φέρουσά τε, Δυναμένη τε: *Dotoque, Protoque, Pherusaque, Dynameneque.* Nec nomen Parcæ jungendum erat (ait Eryth.) formosissimæ Galateæ. Multos quippe errores in Auctores irrepsisse ex hac literarum vicinitate, adnotatum jam Leopardo Emendat. x. 25. *Cerda.*

103 *Et Galatea*] Sic et Homerus utramque Nympham conjunxit, ut et Valerius loco laudato, 'Huc Panope, Dotoque soror, jactataque fluctu Prosequitur mediis pariter Galatea lacertis, Antra petens.' *Idem.*

104 *Stygii per flumina fratris*] Scil. Plutonis. Notat autem juramentum 'per Stygiam paludem:' quod omnium religiosissimum erat. Eadem repetuntur Æn. x. 114. et inculcat Homerus Il. A. 528. Hymno in Apoll. vs. 84. et in Mercur. vs. 515. vide et not. Æn. vi. 323. 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' *Taubmann.*

105 *Per pice torrentis*] Ardentes: et est figmentum poëticum. *Servius.*

Per pice torrentis] Elegantissime *pix* de infernis aquis. Claudianus Ruff. loquens de Furia, 'Phlegethonta sonorum Poscit, et ambusto flagrantis ab aggere ripæ Ingentem piceo succendit gurgite pinum.' *Cerda.*

106 *Totam nutu tremefecit Olympum*] Homericum est, μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον. *Servius.*

Nutu] Juppiter omnia nutu et renutu faciebat: unde et *numinis* appellatio. Turneb. xxvi. 30. De hoc loco videatur et Scalig. v. 3. Nannius Miscell. vii. 14. notat, quod in hominibus sit *nutus*, id in Jove et Junone *tonitru* esse. *Taubmann.*

107 *Ergo aderat promissa dies*] Promissum tempus advenerat. *Servius.*

Ergo aderat promissa dies] Retulit, quod olim gestum videretur; redit ad caussam et præsentis temporis necessitatem. Venerat, inquit, dies promissa, et dispositionem suam fata compleverant: hoc est, et navigiorum munus expletum fuerat, et Æneas in Italia erat: restabat ut naves deposita forma mortali verterentur in Deas. *Donatus.*

Ergo aderat, &c.] Od. Λ. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεῦντο, Ἂψ περιτελλομένου ἔτεος, καὶ ἐπήλυθον ὧραι. Et Il. P. οἱ αἰὼν Ἔπλετ' ὑπ' Αἴαντος, &c. Et Epigr. l. iii. νῆμαт' ἀναπλήσας ἐπιμοίρια. Æsch. in χοηφ. videtur μοιρόκραντον ἦμαρ vocare, quod hic, 'tempora Parcæ debita complerant.' Plato in Epinom. ὅτε θανάτῳ τὶς τῶν τοιούτων τὴν αὐτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει. Et Calab. καὶ τότε γ' ὡς ἤμελλον ἐτήτυμον ἤματι κείνῳ Κῆρες ὑπεκτελέειν. Et Hom. Il. Θ. ἀναπλῆσαι οἶτον, περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ τελευτῆσαι· οἵ κεν δὴ κακὸν οἶτον ἀναπλήσαντες ὄλωνται. *Germanus.*

108 *Turni injuria*] Scilicet quam inferebat. Et modo *injuria* est ἀδίκημα, id est, injustitia. Hinc est apud comicos *injurius;* qui audet aliquid contra ordinem juris. Et bene *injuria*, quia et contra necessitatem fati, quod Trojanos ad Italiam venire compulerat, et contra rationem fœderis bella commoverat. Alii *injuria* violentia accipiunt. *Servius.*

109 *Admonuit sacris ratibus*] In antiquis fere omnibus codicibus legere est mutato numero, 'admonuit ratibus sacris.' *Pierius.*

Sacris] Quia in luco Matris Deum cæsa est navium materies. Supra vs. 85. *Taubmann.*

Depellere] Pari verbo supra, 'ratibus quis depulit ignes.' Auctor Thebaidos, 'nefandas mœnibus patriis faces averte.' *Cerda.*

110 *Hic primum*] Debuerunt ante conjurationem præire signa, ne casu res facta videatur: deinde vox sequitur, ut conjectura signorum firmetur. *Donatus.*

Nova lux] Hoc est, repentina, id est, nimbus Deorum, quod ipse paulo post dicit. In secundo Æn. 'nimbo effulgens.' Et hic *lux* proprie: aliter postea, 'Continuo nova lux oculis effulsit.' *Servius.*

Nova lux] Notatur *nimbus*, id est, splendor, qui divina corpora semper ambit. Vide Æn. II. 590. 'Venus pura per noctem in luce refulsit.' *Taubmann.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice, et aliquot aliis *offulxit*, et *obfuxsit* habetur. Sed *effulsit* receptum. *Pierius.*

111 *Nimbus*] Lumen quod capita Deorum ambit, ut sæpe dixi. *Serv.*

112 *Idæique chori*] De Idæis Dactylis vide Apollonii interpretem. Proper. III. 15. 'Cybelle Tundet ad Idæos cymbala rauca choros.' *Germanus.*

113 *Agmina complet*] Et *conplet*, et *conplerant* per *n*: et ita reliqua scribuntur præpositione incolumi, in antiquioribus quibusdam codicibus. *Pierius.*

114 *Ne trepidate meas*] Pro *ne festinetis.* Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Trojanos, quia numen vetuit. *Servius.*

115 *Maria ante, &c.*] Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumsit. *Donatus.*

116 *Quam sacras dabitur pinus*] Fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris Magnæ præesset sacris, a rege civitatis suæ adamatus est; sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit; quem semianimem sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnæ, perlatum in templum Deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur; pinumque arborem, sub qua jacuerat, tutelæ suæ adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur. *Servius.*

117 *Ite, deæ pelagi*] Alii hucusque volunt Matrem Deum locutam. Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum jam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat. Alii jungunt 'Genitrix jubet:' et putatur melius, quia postea ait, 'quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Jusserat.' *Idem.*

Genetrix jubet] In quibusdam codicibus antiquis ita scriptum inveni, 'genetrixque jubet, sua quæque Continuo,' &c. ut sit, 'Vox excidit, Ne trepidate,' et quæ sequuntur: 'Genetrixque jubet, Vos ite solutæ, ite Deæ pelagi, sua quæque continuo puppes abrumpunt vincula.' Sed enim *genetrix jubet*, ex persona Deæ magis placet. *Pierius.*

Genetrix jubet] Forma hæc solita in imperio. Soph. Antig. *οὔτ' ἂν κελεύσαιμι.* Juppiter supra, *jubebo.* Tacit. Ann. II. de duce: 'proturbare hostem jubet.' et de Principe; 'occidi Cotyn jubet.' *Cerda.*

119 *Delphinumque modo*] Alia fuit comparatio Apollonii de Nereïdibus l. IV. *Αἱ μὲν κατὰ βένθος ἐλίγκιαι αἰθυίῃσι δῦνον*: *Illæ autem profunditatem subierunt mergis similes.* Ita omnes explicant *αἴθυιαν.* Ego *fulicam* capio. *Idem.*

Delphinumque modo] Delphini enim, cum ima maria petunt, primam sui corporis partem mergunt, id est, caput. *Taubmann.*

120 *Mirabile monstrum*] In Romano codice legere est, *mirabile dictu.* Sed *monstrum* magis placet. Quod vero sequitur, *reddunt se totidem facies*, in antiquis aliquot *redduntur totidem* habetur. *Pierius.*

121 *Quot prius æratæ steterant ad litora proræ*] Versus hic non habetur prorsus in Romano codice, neque in Mediceo, neque quidem in plerisque antiquis, nisi subdititius. Habet vero locum in Æn. decimo, ubi Nymphæ Æneæ obviam fiunt. Cæterum illud non omittendum, quod ubi invenitur adscripticius, non *proræ*, sed *puppes* legitur. 'Proræ' enim 'pelago obvertuntur,' et 'Stant litore puppes.' In Oblongo vero codice, neque *proræ*, neque *puppes* legitur, sed *naves*. Id autem loco suo examinabitur. Neque tamen dissimulandum quod in codice Porcio versus is, qui desideratur in aliis, invenitur quidem, sed non eo ordine quo in vulgatis exemplaribus, sed ita transpositus, 'Ima petunt, hinc virgineæ mirabile monstrum, Quot prius æratæ steterant ad litora proræ, Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.' Quæ quidem structura, si versus sit admittendus, longe videtur elegantior. *Idem.*

Proræ] Recte; licet versus insuavior; quia *naves* noluit dicere: *puppes* non potuit: neque enim puppes æratæ sunt: ut notat Scaliger IV. 48. Porro Classis hujus Æneïæ μεταμόρφωσιν describit etiam Ovidius IV. 530. et seqq. Qui vero Critici hoc, ut nimis hyperbolicum notant; nec Homero debuissent parcere, qui Phæacum naves intellectu præditas, ipsasque ἀπηδάλους natare cecinit, Ulyssea Θ. Vide et Æn. X. 219. *Taubmann.*

123 *Obstupuere animis Rutuli*] Hoc est, Rutulorum, dativus pro genitivo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris et sui, nihil ex mari timere debuerit, vel certe, 'Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro:' timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est, Rutuli, Messapi, amnis, major Turni designatur audacia. Talis est et in quarto, 'At non infelix animi Phœnissa.' *Serv.*

124 *Turbatis Messapus equis*] Non placet quod in Romano codice legitur *turbatus.* Præterea *Messapus* varie scribitur: nonnullis, uti dictum *ss*, nonnullis *pp* geminantibus: neque id constanter: aliis etiam utranque consonantem simpliciter scribentibus. *Pierius.*

Cunctatur et amnis] Est hoc, quod Hom. de Xantho, Δεινὸν δ' ἀμφ' Ἀχιλῆα κυκώμενον ἵστατο κῦμα: *Horrenda autem circum Achillem turbata constitit unda.* et Virg. Æn. VIII. 'refluens substitit unda.' *Cerda.*

Et amnis Rauca sonans] Licet antiquitas habuerit *hic* et *hæc amnis*; melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca amnis.* Servius.

125 *Rauca sonans*] Calaber l. IV. loquens de Xantho, ῥόον κελάδοντα, et ποταμοῦ ἠχήεντος. Eidem dat Hom. Il. XXI. πάταγον, ὀρυμαγδόν: *strepitum, fremitum:* et, βράχε ῥέεθρα, ὄχθαι ἴαχον: *strepuerunt fluenta, clamarunt ripæ.* De eodem μορμύρων *murmurans.* Sed non dubium, quin hac raucedine alluserit Virgil. ad mugitum, qui dari solet fluminibus. Ibidem Hom. μεμυκὼς ἤυτε ταῦρος: *mugiens tanquam taurus.* Cerda.

Revocatque pedem Tiberinus ab alto] Nunc ipsum Deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. *Servius.*

Revocatque pedem] Pari turbatione de Xantho Hom. Il. XXI. πάντα δ' ὄρινε ῥέεθρα κυκώμενος: et de Tybr. Æn. VIII. 'refluitque exterritus amnis.' A Virg. Propert. I. 15. de fluminibus, 'ad caput revocare liquores.' Et observa assumi plerumque ad hanc rem verba composita ab *re.* Nam Horat. Od. I. 29. 'relabi rivos, reverti Tyberim.' Ovid. de Pont. IV. 'flumina reditura.' et in Epist. 'versa recurrat aqua.' Virg. Æn. VIII. 'refluens unda.' Plin. 'mare refugum.' Auctor Thebaid. 'regeret in fontem citas revolutus undas amnis:' ubi *regero*, et *revolvo:* ita possis, ἀναχωρεῖν,

ἀναῤῥεῖν. Vide Æn. VIII. ad illud, 'refluitque exterritus amnis.' *Cerda.*

126 *At non audaci cessit fiducia Turno*] In codicibus aliquot antiquis ad cappacismum evitandum, transpositis dictionibus legitur, 'at non audaci Turno fiducia cessit.' Sed enim *cessit fiducia Turno* versum reddit sublimiorem validioremque, qui languescere videatur, si *fiducia cessit* legas. *Pier.*

Audaci Turno] Ecce ubi confirmat Epitheton, quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit. *Servius.*

127 *Animos tollit dictis*] Magnanimitatem suam, quia ipse non terreatur, comprobat dictis. Tale est et illud de contrario, 'Turbatumque oculis.' Potest tamen accipi, Eorum animos tollit qui erant territi, et hinc increpat. *Idem.*

Increpat ultro] Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam deflere. *Donatus.*

128 *Trojanos hæc monstra petunt*] Id est, Appetunt, hoc est, ad Trojanorum pertinet damnum: ut, 'Reginam petit.' *Servius.*

Hæc monstra] Sic et Græcis τέρας tam monstrum vulgari significatione, quam signum a numine dicitur, ut passim apud Hom. et Eurip. in Phœn. οἱ δ' αὖ παρ' ἡμῖν δεξιὸν διὸς τέρας Ἰδόντες, &c. *Germanus.*

Juppiter ipse, &c.] Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Unde et *Juppiter* dictus est, quasi *juvans pater.* Ergo *Auxilium solitum* non circa Trojanos accipimus; sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alii *auxilium solitum,* auxilium fugæ accipiunt. *Servius.*

His Juppiter ipse] Reddit versum Hom. Il. VIII. Ἦ οὐ γινώσκεις ὅτι ἐκ Διὸς οὐκ ἕπετ' ἀλκή; *An non cognoscis, quod ex Jove non sequitur auxilium?* Cerda

129 *Auxilium solitum*] Quasi dicat, Qui fugere semper soliti sunt. *Don.*

Non tela, nec ignes Exspectant Rutulos] Non expectant Trojani, ut Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui jam navium amissione perierunt. *S.*

130 *Expectant Rutulos*] In antiquis *exspectant.* Sed enim Grammatici quidam in hoc significato adimunt *s*, uti alibi dictum. *Pierius.*

Maria invia Teucris] Color est. Nam rem, quam pro se Trojani putabant, in contrarium vertit, dicens, navigationis et fugæ auxilium perdidisse Trojanos, quos constat pro felicitate habuisse, navigationis vitare discrimina. *Servius.*

131 *Rerum pars altera ademta*] Id est, naturæ rerum. Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Idem.*

Rerum pars altera ademta est] Neque id placet, quod in Romano codice legere est *dempta est,* quum aures magis impleat *adempta,* quod forte factum per apostrophen. *Pierius.*

132 *Terra autem in nostris manibus*] Ita est in Romano codice, et in Oblongo, et in Mediceo: sed in aliis quibusdam antiquis legere est, 'in manibus nostris.' *Idem.*

Tot millia] Separa, et deinde dic *gentes.* Donatus.

Tot millia gentes Arma ferunt Italæ] *Milia* unico *l* antiquissima veterum consuetudine scriptum. In codicibus antiquis plerisque *gentis* legitur, quod genitivi casus multi volunt esse, 'Gentis Italæ.' Sed mihi figuratum magis videtur *gentes* legere, atque ita nescio quid elegantius præ se ferre. *Pierius.*

133 *Nil me fatalia terrent*] *Nihil* pro *non,* et tacitis occurrit quæstionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, jam venerunt, completa sunt fata: et callide tacuit quod erat fatale. Trojani enim dicebant Italiæ sibi regna deberi. Et est oratorium, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur eventum. *Servius.*

134 *Si qua Phryges præ se jactant responsa deorum*] *Jactant*, quasi et ista confingant: aut, 'Præ se jactant,' præferunt. *Idem.*

Phryges] Pro convitio posuit. *Donatus.*

135 *Sat fatis Venerique datum est*] In Romano quidem codice et in Mediceo *est* habetur: in aliis vero minime: perinde ac etiam in eo loco, 'sat patriæ Priamoque datum,' absque *est* legitur: quod longe concinnius videtur. *Pierius.*

Tetigere quod arva, &c.] Quæstio est, an superare possent qui forte venerint; et, sicut supradictum est, per concessionem argumentatur: etiamsi vera sunt quæ jactant, tamen jam completa sunt, 'tetigere quod arva Fertilis Ausoniæ Troës.' *Serv.*

Tetigere quod arva, &c.] Non abit hic locus ab eo Æn. VII. 'Si gener externa petitur de gente,' &c. ubi quemadmodum Amata interpretatur fata in gratiam Turni; ita hic Turnus in gratiam quoque sui. *Cerda.*

136 *Sunt et mea contra Fata mihi*] Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest; ut in hoc loco: quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne, responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi conjugem. In quo facto, utitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem delevere Trojanam. *Servius.*

Sunt et mea Fata mihi] Allusum forte ad Hom. Il. III. παρὰ γὰρ θεοί εἰσιν Ἡμῖν: *Adsunt et nobis Dii.* Tale et illud Ovid. 'habetque Deos pars utraque.' Hæc duo alii junxerunt. Addo Tacitum qui Ann. I. 'Non hic silvas et paludes, sed æquis locis æquos Deos.' Achill. quoque ad Hectorem Il. XX. τίς καί ἐμοί γε θεῶν ἐπιτάῤῥοθός ἐστι. Plutarch. in Nicia: ἀλλ' ἑτέρους ἔχων μάντεις ὁ Ἀλκιβιάδης: *sed alios habet Alcibiades vates.* Simillimum illud Eurip. in Heracl. ubi Iolaüs: 'Si Argivis præest Juno, nobis Minerva.' Græca sunt: τῶν μὲν γὰρ Ἥρα προστατεῖ, ἡμῶν δ' Ἀθήνα. Inde in Phœniss. Polynices Argivus invocat Junonem contra fratrem, Eteocles Thebanus Minervam contra fratrem. *Cerda.*

138 *Conjuge prærepta*] Invidiose sponsam *conjugem* vocat. *Servius.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque geminentur. *Idem.*

Solos Atridas] Si luerunt pœnas primarum injuriarum in Atridas pulsi patria, luent et istarum in nos jam extorres, et ideo imbecilliores: est ergo mirum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud Trojam, et se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. *Don.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Comparat Macrob. v. 9. locum hunc cum illo Homerico Il. IX. τί δὲ λαὸν ἀνήγαγεν ἐνθάδ' ἀγείρας Ἀτρείδης; ἦ οὐχ Ἑλένης ἕνεκ' ἠϋκόμοιο; Ἦ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι; Et quidem versum Homericum jactatum instar Proverbii Erasmus jam monuit ex Ulpiano. Lege illum Chil. IV. Cent. 6. c. 34. *Cerda.*

Tangit] Est hoc, quod Hom. sæpe in re simili ἱκάνει, et ἵκετο. Alii ἅπτεσθαι, et θίγειν. Ovidius Epist. 'nec te, Pari, munera tangunt,' id est, non te afficiunt, et commovent munera. Val. Arg. VIII. 'socios ea gloria tangit.' Vid. P. Victor. Var. Lect. IX. 19. *Idem.*

140 *Periisse semel satis est*] Quasi objectio est, ut si dicatur, 'sed periisse semel satis est;' immo vero semel satis fuit eos peccasse: ex quo colligitur quotiens peccaverint, totiens eos perire debere. *Servius.*

Sed periisse semel satis est] In codicibus nonnullis admodum vetustis,

legere est, *si periisse*, et pro peccare, *peccasse*. Nam si *sed* legas, ratiocinium illud non nihil impetum concitatæ orationis remorari videtur, quæ nihilo secius tamen decurrit, dicendo *si*. In quo illud unum est negotium, ut ad objecta respondeatur, neque nunc per interpellationem, dum res geritur, retardetur. Affirmativa enim omnis enuntiatio moram trahit, quæ in condicionali, vel conjunctiva properatur. *Pierius*.

Sed periisse, &c.] Sensus est: Si semel peccasse, et peccati istius pœnam luisse sufficeret; profecto Trojani omnes fæminas vehementissime odissent. Ita diluit occupationem peccandi consuetudine in Trojanis: ut quos exitium suum ad frugem bonam formare non valuerit. *Taubmann.*

141 *Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum*] Modo omne genus fœmineum non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Servius*.

Penitus modo non genus omne, &c.] In codicibus aliquot antiquissimis 'modo nec genus.' Sed recte Servius *non* adverbium agnoscit. Est et ubi *perosum* legatur, sed corrupte. Nam *perosos* legendum: quod duorum infinitivorum *periisse* et *peccare*, suppositum est. *Pierius*.

Modo non] Ferme, commodum: Græcis μονονουχί. Sic Tibull. I. 1. 'Jam modo non possum contentus vivere parvo.' *Emmeness.*

142 *Medii fiducia valli*] Quod inter Trojanos Rutulosque sit medium: et bene de muris nihil dixit.' *Servius.*

143 *Fossarumque moræ*] Non tutela: sed mortis dilatio. *Idem.*

Fossarum moræ leti discrimine parvo] In Romano codice legere est 'fossarumque mora et leti discrimine parvo Dant animos.' In eodem, in Porcio, et aliis quibusdam manu scriptis, 'discrimina parva' legitur per appositionem, quod valde placet. *Pierius.*

Leti discrimina parva] Quantum scilicet murus habet latitudinis, tantum a morte est discriminis. Quis nescit illud Juven. Sat. XII. 'digitis a morte remotus Quatuor: aut septem, si sit latissima tæda?' Cestius apud Sen. Rhet. Cont. 16. 'Parva materia sejungit fato.' Quem ad locum And. Schott. adducit verba Theonis Sophistæ. Quæ præcipue ad rem faciunt, hæc sunt: πλησίον ἔχοντες τὸν θάνατον πλέουσι, λεπτὴν ἔχοντες εἰς σωτηρίαν ἐλπίδα, τὰ ξύλα, ἐφ' ὧν φέρονται: *Proximam habent mortem, qui navigant, tenui lignorum, quibus feruntur ad salutem, spe.* Ideo Plin. eleganter XXXV. 7. naves vocat *pericula*. Quasi nihil periculosius, quam ubi est minimum discrimen a morte. Curt. l. III. de re alia loquens, 'tenue discrimen' dixit. Hom. Iliad. τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται: *paululum enim a morte distant:* et l. X. ὀλίγος δ' ἔτι χῶρος ἐρύκει: quia exiguum loci spatium a morte arcebat. *Cerda.*

144 *An non viderunt*] Legitur et 'At non viderunt:' si *An non*, absolutum est; si *At non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. Horatius, 'At o Deorum quicquid in cœlo regit.' Tale est, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor:' et est exemplum a majore ad minus, hoc est, At credo, non viderunt Neptuni manu fabricata mœnia conflagrasse, ut fiduciam vitæ in exiguo vallo et parva fossa habeant. *Servius.*

An non viderunt] In antiquis plerisque codicibus *At non* legitur, particula ea confutationibus, comparationibus, et redargutionibus apta: ut, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.' *Pierius.*

145 *Considere in ignis*] Ita Æn. II. 'considere in ignes Ilium.' Prop. III. 9. 'in cineres arcem sedisse.' Et Tacit. Hist. III. 'Cum omnia sacra profanaque in igne considerent.' *C.*

146 *Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum Apparat*] In codicibus aliquot antiquis *sed vos electi* legitur, quod nequaquam placet. Illud non ita repudiaverim, quod in Mediceo et aliis codicibus perveteribus habetur, 'ferro qui scindere vallum.' Et in aliquot ex his *apparet*. Non per interrogationem, sed per enuntiatum; quamvis interrogatio non displiceat. *Pierius.*

Sed vos, o lecti, &c.] Totus hic locus Homerum sapit ex Nota Macrob. v. 9. Habentur versus Il. XII. Ὄρνυσθ' ἱππόδαμοι Τρῶες, ῥήγνυσθε δὲ τεῖχος Ἀργείων, καὶ νηυσὶν ἐνίετε θεσπιδαὲς πῦρ: *Surgite bellatores Trojani, frangite munitionem Græcorum, et navibus impingite ignem noxium.* Cerda.

Lecti ferro] Utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset, virtute lecti. *Servius.*

O lecti] Nescio quid hoc grandius ad benevolentiam, quam illud omnium *o socii:* quam illud Ammiani l. XX. ore Juliani, 'propugnatores mei fortes, et fidi:' quam illud ejusdem l. XXI. 'magni commilitones.' Tales milites κριθέντας vocat Hom. Il. XIII. *Cerda.*

Vallum] Historice locutus est: *Vallum* autem dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, 'Vallos primus sub tecta referto.' *Servius.*

Scindere vallum] Tale illud Hom. Il. XII. apud quem Hector hortatur suos τάφρον διαβαινέμεν. *Cerda.*

147 *Mecum invadit, &c.*] Sup. quoque se exemplum proposuit: 'Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem,' &c. Alexander apud Curt. l. IV. 'Nec postulare se, ut fortiter capesserent prælium, nisi ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum; se ante prima signa dimicaturum spondere:' et de eodem l. III. 'ante prima signa ibat.' De Juliano Amm. l. XV. 'Pugnatores accendens præeundo.' De Annibale Polyb. Hist. III. τότε μὲν ὑπόδειγμα τῷ πλήθει ποιῶν αὐτόν: *Se ipse multitudini in exemplum dabat:* et statim παραβόλως διδοὺς αὑτὸν εἰς τοὺς κινδύνους: *temere se in pericula objiciebat.* Marius ab Sallust. Jugurth. dicitur, 'in prælio consultor idem, et socius periculi.' Plin. de Trajano Paneg. 'dux et miles.' Ut de Alexandro Curt. III. 'Non ducis magis quam militis munera exsequebatur.' De Catilina Sallust. 'Strenui militis, et boni Imperatoris officia simul exsequebatur.' Vide Albertum Krant. Hist. Vand. VI. 20. ubi loquitur de Absalone Episcopo belli duce.' *Cerda.*

Trepidantia castra] Ut, 'turbata arripe castra.' *Servius.*

Trepidantia castra] Nam hæc occasio rei gerendæ. Respectum, credo, ad illud Iridis, quæ supra ad Turnum, 'et turbata arripe castra.' Idem Turnus in Æn. X. 'ultro occurramus ad undam Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.' *Cerda.*

148 *Non armis mihi Volcani, non mille carinis*] Bene *arma* generaliter dixit. Nam et ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut, 'Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.' Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille esse meliorem, qui se Trojanos etiam sine divinis armis superare posse confidit. *Servius.*

Mille carinis] Vid. supra Æn. II. 198. *Emmeness.*

149 *Addant se protinus omnes*] Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriæ: quidam *protinus* hic pro *licet* accipiunt. *Servius.*

150 *Tenebras et inertia furta Palladii*] Nam Diomedes et Ulysses noctu Trojam ingressi, simulacrum Minervæ fatalis sustulerunt. Vide Æn. II. 164. *Taubmann.*

151 *Cæsis summæ custodibus arcis*] In Romano codice, 'cæsis latæ cus-

todibus arcis' legitur: in quibusdam aliis *late* adverbialiter: horum utrunque fœdiorem ostendit cædem. Sed epitheton *summæ*, proprium est arcis. Et Homericum est carmina repetere: quod nonnunquam Virg. imitatur. *Pierius.*

152 *Nec equi cæca condemur in alvo*] In Romano codice *alveo*. Unde in quibusdam aliis antiquis *cæco*. Sed de *alveo* non admodum sollicitus fuerim. Quod vero *cæco*, an *cæca* legendum sit, Attius quidem virili genere *alvum* posuit: sed Virgilium ait Nonius fœmininum protulisse. *Idem.*

153 *Luce palam*] Propter ' tenebras et furta inertia.' Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *palam*, quia insidiis. *Servius.*

Igni circumdare muros] In gloriam sui, in contemptum Trojanorum: nam hoc genus belli totum ad contemptum hostium. Auctor Paneg. Constantini: ' Neque vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri: sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis,' &c. Hæc enim in oppugnando facilitas et celeritas despicatum arguit: et de hac re est sermo Panegyristæ. Inde in Æn. XII. ' Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis,' Quasi ita facile oppugnaretur Latini civitas. *Cerda.*

154 *Haud sibi cum Danais, &c.*] A natione, ut imbelli, et quæ tecto dolo, non virtute, vincere didicit: quare diserte addidit, *arte Pelasga*. Græcis dolis, et Græca fide. *Hortens.*

Faxo] Germ. *Was gilts.* Vide Notas Plauti Aul. III. 5. 20. *Taubmann.*

155 *Esse putent*] In codice Mediceo, et aliquot aliis antiquis, ' esse ferant' legitur. *Pierius.*

Decimum quos distulit Hector in annum] Legere est in antiquo codice, *decumum* per *u* in pene ultima: et in antiquissimo codice actionum in Verrem M. Tullii, semper *decumas* notatum animadverti, ' et agri Vejentani decumas votas.' Et ita passim apud Livium in veteri codice, ' et quartionis decumi' Augusti Liberti monumentum alibi citavimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam scriptum putaret, sed quia ætas illa in Augusti gratiam ita scribere consuerit. Cujusmodi exempla locis pluribus recitata sunt. *Pierius.*

Quos distulit Hector] Bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi plus esset differre quam vincere, per quod vult Ænean nihil fortiter in bello fecisse Trojano. *Servius.*

Decumum quos dist. Hector in annum] Est hoc, quod in Æn. XI. de eodem Hectore et Ænea: ' et in decimum vestigia rettulit annum.' Ita etiam Hector a Sen. Troadib. dicitur ' mora fatorum;' ut etiam a vetere Poëta Apronio Silone apud Sen. Rhet. Suas. I. ' belli mora concidit Hector.' Andromacha Il. XXII. loquens cum suo Hectore: Οἶος γάρ σφιν ἔρυσο πύλας, καὶ τείχεα μακρά: *Solus enim ipsis defendebas portas, et muros longos.* Philostr. in Heroïc. de eo loquens, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ ἐπ' ἄλλῳ, εἶναι τὴν Τροίην: *in illo, et in alio nemine, Trojanorum rem sitam.* Ab Calab. II. dicitur μέγα κράτος Τρώων: et l. X. ἐρύετο δούρατι πάτρην. Vide et Strabon. l. XIII. ubi Fimbria cum gloriaretur, undecimo die Trojam cepisse, cum Agamemnon vix annis decem, audivit, οὐ γὰρ ἦν Ἕκτωρ ὁ ὑπερμαχῶν τῆς πόλεως: *non enim Hector aderat, qui pro civitate pugnaret.* In Æn. II. ' spes o fidissima Teucrum.' Sen. Trag. ' columen patriæ.' *Cerda.*

156 *Melior quoniam pars acta diei*] Id est, major, et prima. An quoniam dicit hoc optimum quod matutinum? *Servius.*

Melior pars diei] Id est, major, et prima, hoc est, e duodecim horis septem primæ: quæ cum exactæ sunt, non major tantum, sed et melior pars acta est. Et consultis-

sime dixit non *majorem*, sed *meliorem* partem. Romani enim primis septem horis seria tractabant, reliquis jocos, balnea, et convivia sectabantur. Paulus JC. 'Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum:' quem locum curiosissime explicat L. Ramirez Hisp. ad Martial. IV. 8. Vide et Turneb. III. 14. Ita 'solidum diem' Horatius Od. I. vocat eas horas, quæ ante cœnam rebus seriis destinatæ erant, ut diximus etiam ad Plaut. Asinar. IV. 2. 'De die potare.' *Taubmann.*

Pars acta diei] In plerisque codicibus antiquis, *diei est* legitur; quod sua me offendit exilitate; quum absque substantivo verbo concinnius omnino versus hic enuntietur. *Pier.*

157 *Bene gestis corpora rebus*] In eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timeri. *Servius.*

158 *Procurate*] Verbum compositum, id est, curate. *Idem.*

Corpora procurate] Hæc e mediis castris in Poësin tracta, in Scal. v. 3. Proverb. est Varronis: 'Pransus paratus:' quod a militibus tralatum est, qui pransi et curatis corporibus ad pugnam expediti ducebantur. Cato Orig. l. v. 'Exercitum suum pransum paratum cohortatim eduxit foras atque instruxit.' Hinc idem Varro: 'Pransum ac paratum esse hominem oportet,' id est, ad omnem casum semper instructum. Vide J. Lips. II. 9. Elect. et Auson. Popmam in Collect. p. 209. Contrarium est, 'Pransus potus:' quo et Cic. utitur. De quo in Comment. nostro Plautino Menæch. III. 2. *Taubmann.*

Pugnam sperate parari] Scilicet contra Trojanos, non a Trojanis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. Ergo a me parari sperate, id est, pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant, ut, 'Arma parate animis, et spe præsumite bellum.' *Servius.*

Et pugnam sperate parari] Antiqui omnes codices, quotquot inspexi, *sperate parari* legunt. Quod etiam agnoscit Servius, cum dicit, 'contra Trojanos, non a Trojanis,' scilicet parari pugnam. *Pierius.*

159 *Vigilum excubiis*] *Excubiæ* diurnæ sunt: *Vigiliæ*, nocturnæ. *Serv.*

Vigilum excubiis] Notant Grammatici *excubias* esse diurnas, *vigilias* nocturnas: ita tamen ut *excubiæ* pro vigiliis sumantur, non contra *vigiliæ* pro excubiis. Credo illos decipi in hoc extremo, nam *vigiliæ* fortasse pro excubiis, inclinante in hoc Ammiani loco l. XX. 'Proin dies et noctes intenti vigiliis, cautiores stantes utrobique faciebant.' Ubi *vigilias* nominat de diebus pariter et noctibus, nullo discrimine. Et statim, cum narratur bellum, die factum, non noctu ait: 'Defensores, ni vigilassent, exitium adfore jam sperantes.' *Cerda.*

160 *Cingere flammis*] In antiquis *flamma.* Sed magis placet *flammis* numero multitudinis, ut negotium id multorum opera procuratum indicet. *Pierius.*

161 *Bis septem Rutuli*] Locus Hom. clarus Il. IX. Ἑπτ' ἔσαν ἡγεμόνες φυλάκων, ἑκατὸν δὲ ἑκάστῳ Κοῦροι ἅμ' ἔστειχον, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες: *Septem erant duces custodium, centum vero cuilibet Juvenes una ibant, longas hastas manibus habentes.* Virgil. supra Homerum 'bis septem,' quia infra, 'variantque vices.' Itaque, etsi non dicat, certum est tamen, septem præpositos vigiliis, dum alii septem interquiescerent; deinde variatam vicem. *Cerda.*

162 *Centeni quemque*] Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ; nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet. *Servius.*

Centeni quemque sequuntur] In Romano codice *secuti* legitur: in reliquis *sequuntur*, et *secuntur*. Pierius.

163 *Purpurei cristis juvenes*] Hic

versus per figuratum ablativum prolatus est. *Servius.*

Purpurei cristis juvenes] Sunt codices, in quibus 'purpureis cristis' legatur. Sed figuratum magis *purpurei:* et huic similis nominativus sequitur 'auroque corusci,' quamvis etiam dici possit, 'Corusci purpureis cristis, auroque.' *Pierius.*

Purpurei cristis juvenes] Figurata, et elegans locutio, pro *purpureis cristis:* ipsi enim a cristis purpurei. Sic infra vocat Nisum 'jaculo celerem,' pro, 'jaculo celeri.' Iterum, 'Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis Aureus:' pro *armis aureis.* Sic Pers. Sat. v. 'recutita Sabbata,' pro Sabbata Judæorum recutitorum. Judæi enim recutiti, et vere apellæ, non Sabbatum. Hom. libro Il. xi. *φοίνικι φαεινὸς*, id est, *splendidus purpura.* Eurip. in Herc. *πολιὸν δάκρυον*, loquens de Amphitryone, *lacrymas canas*, pro, lacrymas cani hominis: et in Tauris: *ἀΰπνους ἀκτὰς, insomnes petras.* Non certe petræ marinæ insomnes, sed qui præternavigabant. Ibid. *κλισίαν λύκων δολίην*, pro, *λύκων δολίων*: et in Rheso, *φωτὸς αἱμύλον δόρυ*: *hominis hastam deceptricem*, pro, *φωτὸς αἱμύλου.* *Cerda.*

164 *Variant vices*] Ut invicem potent. *Servius.*

Variantque vices] Similiter apud Apulejum Met. l. ix. 'Anus quædam, stupri sequestra, et adulterorum internuntia, de die cottidie inseparabilis aderat: cum qua protinus jentaculo, ac dehinc vino mero mutuis vicibus velitata, scenas fraudulentas in exitium miserrumi mariti construebat.' *Emmeness.*

165 *Indulgent vino*] Ablativus casus est, et deest *sibi;* ni figuratum est, ex fiducia scilicet; sequitur enim, 'quæ Rutulos habeat fiducia.' *Serv.*

Vertunt crateras aënos] Potantes exhauriunt: et est hemistichium Ennianum. *Idem.*

Vertunt crateras aënos] Innuitur largissimum potandi genus; ita enim bibebatur, ut toti crateres verterentur. Ita accipe Plautum in Sticho: 'Namque ædepol quamvis subito vel cadus verti potest.' Et Stat. Theb. l. vi. 'spumantemque ore supino Vertere,' scilicet craterem: et Horat. duobus in locis. Nam Od. iii. 29. 'Non ante verso lene merum cado.' Et Stat. ii. 8. 'Invertunt Aliphanis vinaria tota.' Sicut ergo 'inclinare cadum,' erit parce bibere: ita *vertere*, erit largissime. Nam, cum eo res devenit, ut cadus vertatur, jam tum fundus hauritur. *Cerda.*

166 *Conlucent ignes*] Ad ignem enim agebantur vigiliæ. Hinc statim vs. 189. 'Lumina rara micant.' Hom. Iliad. Θ. 550. *πυρὰ δέ σφισι καίετο πολλά*: et 557. *Τρώων καιόντων πυρὰ φαίνετο Ἰλιόθι πρό. Χίλι' ἄρ' ἐν πεδίῳ πυρὰ καίετο, πὰρ δὲ ἑκάστῳ Εἵατο πεντήκοντα, σέλας πυρὸς αἰθομένοιο*: *Trojanorum accendentium ignes apparebant ante Ilium. Mille siquidem in campo ignes ardebant, apudque singulos Sedebant quinquaginta* viri *ad jubar ignis ardentis.* Et Horat. Od. i. 10. 'Thessalosque ignes, et iniqua Trojæ Castra fefellit.' *Emmeness.*

Custodia] Nomen ambiguum, sed modo quæ custodit. *Servius.*

Custodia] Nota diligenter, *custodiam* non solum dici de carcere, ubi vincti, sed etiam de ipsis custodibus: et ita hoc loco *custodia* sunt ipsi milites. Josephus Bell. vii. 15. *τὸ τεῖχος φρουραῖς ἐπιμελεστέραις διελάμβανεν.* Ubi *φρουρὰς* dixit, quos statim *φρουροὺς* se explicans. Adjicit enim, *οὐ μὴν ἀντέχειν οἱ φρουροὶ πρὸς τὰς αὐτομολίας ἴσχυον.* Et Claud. Eutrop. ii. in sermone etiam vigiliarum, 'vicibus custodia nullis Advigilat vallo,' id est, nulli custodes per vices vigilant. Sed et *custodiam* sumi pro ipsis vinctis omitto, ne agam quæ jam Lipsius. Itaque vox una contrariam habet significationem: nam significat et custodientem, et custoditum. *Cerda.*

Noctem custodia ducit] Est hoc, quod Horat. Epist. i. 5. 'Æstivam

sermone benigno tendere noctem.' Locutus vero Virgil. phrasi Plauti Trucul. 'noctes ducere.' Propert. I. 3. 'perducas noctes.' Stat. Theb. II. 'Insomnem ludo certatim ducere noctem.' Valer. Arg. I. 'ludoque educite noctem.' Lucan. l. IV. 'Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.' Plutar. in Themist. νύκτας ἀγρυπνεῖν. *Idem.*

167 *Insomnem ludo*] Custodes vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectionis erant, sed fatigationis. Et observa in his decorum. *Taubmann.*

168 *E vallo*] E muro. *Servius.*

Hæc super e vallo prospectant Troës] Hæc videntes Trojani; facilis enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. *Donatus.*

Armis alta tenent] Bona elocutio, id est, armati tenent alta, hoc est, muros; *tenent* autem custodiunt. *Serv.*

169 *Trepidi formidine*] Festini per formidinem. Nam non est iteratio. *Id.*

170 *Explorant*] Confirmant. *Idem.*

Pontisque] Qui fiunt in muris angustioribus. Ut sit facilior transitus ad divisas muri partes. *Idem.*

Propugnacula] Pinnas murorum. *Idem.*

Pontisque et propugnacula jungunt] Explico, 'jungunt pontes propugnaculorum.' Est enim figurata locutio, ut, 'pateris libamus, et auro.' Sunt vero hi pontes, qui parati ad discursum militum, ideo excitabantur inter turres, aut propugnacula. Hos pontes fuisse apud Amm. intellige, cum de obsessis ait l. XX. 'Ingentibus animis per turres discurrebant,' scilicet mediis pontibus. Inde idem eodem lib. nominat 'mœnium membra,' videlicet ab hac distinctione formati operis; nunc enim hi pontes tanquam brachia, quæ porriguntur inter turres. Quo etiam modo locutus Cassiod. in Psalm. 148. 'Palatium, quod multis membris, multis spatiis ambiatur.' Vide Sidon. Epist. II. 2. et ibi Savarum. *Cerda.*

173 *Rectores juvenum*] Legitur et *juveni.* Si *juveni,* Ascanium: si *juvenum,* magistros militum accipe. *Serv.*

Juveni] Ascanio, aut appellatione unius omnes intellexit. *Donatus.*

Rectores juvenum] Ex disciplina militari, ut apparet ex Tacit. Ann. I. 7. ubi Druso juveni eunti ad Pannonias datus rector a Tiberio Ælius Sejanus. Et ex eodem l. III. ubi, 'datusque rector C. Cæsari Armeniam obtinenti.' Hos Æschines contra Timarchum vocat διδασκάλους, ut postea Virgil. *magistros.* Talem virum Horat. Od. I. 3. vocat *Regem,* eo versu, 'Actæ non alio Rege puertiæ.' *Cerd.*

Rerum dedit esse magistros] Pari forma Plato lib. πολ. E. οὐ τοὺς φαυλοτάτους αὐτοῖς ἐπιστήσουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐμπειρίᾳ τε καὶ ἡλικίᾳ ἱκανοὺς, ἡγεμόνας τε καὶ παιδαγωγοὺς εἶναι. *Germanus.*

Magistros] Inde verbum *magistrari* apud Festum, pro *moderari.* Cerda.

174 *Omnis per muros legio*] Tale quid Enn. Ann. III. 'mœros, urbemque forumque Excubiis curat.' Jungit, ut vides, *muros* cum *sorte,* et cum *legione.* In primo alludit ad etymon, ait Columna in Enn. Nam *muri,* aut *mœri* (quod idem) dicti sunt ἀπὸ τῆς μοίρας, quod quisque pro parte aut sorte sua illos tueatur. In altero alludit hac conjunctione ad veterem notitiam, qua *murus* usurpatus est pro legione, ait Lips. in Analect. ad Militiam Rom. Clare Veget. 'Antiquos murum dixisse pedestrem exercitum.' Dio l. LIV. τοιαῦτα τείχη τῶν ἐκ καταλόγου στρατευομένων: ubi τείχη sunt *muri,* et Dio pro legionibus posuit. Quis scit ergo an ex hac affinitate significationum quæsita Poëtæ affinitas vocum trium, 'murum legio sortita?' *Cerda.*

Sortita periclum] Aut sorte divisa ad defensionem periculi: aut parturiens periculum quod quisque experiretur. *Servius.*

175 *Exercetque vices*] I. e. per vices excubare jubet. Supra, vs. 62. 'agni balatum exercent,' id est, continuant, movent: ita Æn. x. 'Exercere diem,' est, exercere se in die. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Exercetque vices] Est hoc, quod Prop. El. IV. 12. 'Fungere maternis vicibus,' &c. Sup. alio flexu, 'variantque vices.' Hom. Il. IX. ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον: *per vices habebant custodias.* Et quidem per duas vigilias; nam hic fuit mos Romanus, vel ex Lucano, qui l. v. 'Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.' Itaque primi vigiles durabant primam et secundam vigiliam: secundi tertiam et quartam. Audis enim in Lucano *secundos vigiles* surrexisse ad tertiam vigiliam. *Cerda.*

Quod cuique tuendum est] Exercet unusquisque vices ad id, quod accipit, tuendum. *Servius.*

176 *Nisus, &c.*] Quam scite dixit nomen patris, locum in quo natus, et quibus esset studiis! *Donatus.*

177 *Hyrtacides*] Sunt qui putent (neque vero hoc illepidum quæsitu existimat Victorius XXVIII. 16.) Nisum fuisse fratrem Asii, quem Homerus celebrat: tum quia Asius ab Græco ὑρτακίδης quoque dicitur: tum etiam, quia uterque aggressus est audax facinus; Asius apud Homerum, Nisus apud Virgilium. *Cerda.*

Ida Venatrix] A plerisque Ida mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix.* Nam si montem volueris accipere, abusive 'Idam venatricem' dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam *venatrix* est proprie quæ venatur, non quæ venationibus abundat. Aut *venatrix* pro his, qui in ea venantur, ut 'domitrixque Epidaurus equorum.' *Servius.*

Ida] Capio montem: et suspicor hunc Heroëm esse ex numero illorum, qui dicti geniti e montibus, ut alii ex fluminibus, ex vetere heroïcorum temporum consuetudine, quibus lupanaria in his locis celebrata sunt, vel certe conjugia. Hinc est, ut multi Heroës dicantur fluviorum, aut montium filii, de qua re jam alibi a me. *Cerda.*

Ida venatrix] Jan. Parrhasius et Erythræus de Ida monte intelligunt, quem Hom. etiam Hymno in Venerem μητέρα θηρῶν, *ferarum parentem,* vocavit. *Taubmann.*

178 *Jaculo celerem*] Bene inducit Nisum optimum esse jaculatorem: et hanc præmittit armorum peritiam, quia plurimum potuerit in Euryali defensione. *Servius.*

179 *Et juxta comes Euryalus*] In antiquis aliquot exemplaribus 'Et Nisum juxta Euryalus' legitur. *Pier.*

Et juxta comes Euryalus] Paria amicorum multi conjunxerunt; hæc si velis, adi Joannem Scopam Collectan. c. 10. ubi ex Plutarcho, Philostrato, Val. Max. *Cerda.*

180 *Trojana neque induit arma*] Hoc est, qui nondum bellicosa arma induerat, id est, acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. *Servius.*

Trojana neque induit arma] Cæteris pulchrior. Pulcherrimus autem cum esset armatus. *Donatus.*

Trojana nec induit arma] In antiquis aliquot codicibus, *neque induit* suaviori numero legitur. *Pierius.*

Trojana neque induit arma] Ego hunc sensum esse censeam: In Trojanis pulchrior alter non erat Euryalo; neque in armatis quidem Trojanis; vel tunc etiam, cum Trojana arma induisset. Nec Donati verba hinc abeunt. *Taubmann.*

181 *Prima juventa*] Num prima lanugine? *Servius.*

Juventa] *Juventa,* lanuginem erumpentemque barbam significat: ut et ἥβη Græce. Turneb. XXII. 15. *Taub.*

Intonsa] Hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroës non tondebantur. *Servius.*

182 *His amor unus erat*] Id est, eorum studio flagrabant. *Idem.*

His amor unus erat] Reddit versum Hom. Il. XVI. Πάτροκλός τε καὶ Αὐτομέδων ἕνα θυμὸν ἔχοντες. Sidon. Epist. v. 9. 'Animæ duæ, animus unus.' Minutius in Octav. 'Crederes unam mentem in duobus fuisse divisam.' Manil. l. II. 'Unum pectus habent, fideique immobile vinclum.' Theocr. εἰδ. XII. ἀλλήλους δ' ἐφίλασαν ἴσῳ ζυγῷ: *mutuo se amabant æqua lege, æquo jugo.* Cerda.

Pariterque in bella ruebant] Aut simul aut similiter, et pari virtute, id est, æque fortes erant. *Servius.*

183 *Tunc quoque communi*] Supra dixit, sorte singulis curanda loca provenisse: quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors divisisse videatur, quos tanta familiaritas copulaverat. *Donatus.*

Statione] *Stationes* non solum pro diurni temporis poni custodia, ut existimant, Lipsius De Milit. Rom. v. 8. et alii, verum etiam nocturni, docet in Notis ad Polyb. De Castris Rom. Robbertus Hermannus Schelius c. 2. *Emmeness.*

184 *Dine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale, &c.*] Apud Plotinum philosophum, et alios, quæritur, utrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicujus numinis. Et primo dixerunt mentes humanas moveri sua sponte: deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri ut prava numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus, O Euryale, Diine nostris mentibus cupiditates injiciunt et desideria? an Deus fit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus* vero *addunt.* Bene dixit *addunt.* Nam animus sui natura prudens est, sed ei additur, ut aliquid impatienter desideraret. *Ser.*

Dine hunc ard. ment. &c.] Repræsentat hic Maro susceptas Il. K. explorandi vices communi conspiratione ab Ulysse et Diomede; cum Diomedes Trojanorum castra observaturus hæc ad Nestorem: Νέστορ ἐμ' ὀτρύνει κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγήνωρ, Ἀνδρῶν δυσμενέων δῦναι στρατὸν ἐγγὺς ἐόντα Τρώων. Ulysses quoque in Cyclop. Eurip. εἰσῆλθέ μοί τι θεῖον· quod respondere videtur huic, 'Dine hunc ardorem,' &c. Et Il. N. καὶ δ' ἐμοὶ αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι Μᾶλλον ἐφορμᾶται πολεμίζειν, ἠδὲ μάχεσθαι, Μαιμώωσι δ' ἔνερθε πόδες, καὶ χεῖρες ὕπερθε: quod reddere videtur hoc versu Maro. *Germanus.*

Dine hunc ardorem, &c.] Incendorne hoc ardente desiderio Dei alicujus instinctu? An quisque diram et immensam suam cupiditatem pro Dei instinctu habet? Sed enim de divinis hisce verbis legendus est Cælius II. 9. et J. Parrhasius in Orat. pro Milone p. 159. et P. Victorius l. VII. c. ult. et XXVI. 1. et T. Canterus Var. II. 6. itemque ipse Servius: ita Euripides atque etiam Menander, Ὁ νοῦς γὰρ ἡμῖν ἐστιν ἐν ἑκάστῳ θεός. *Taubmann.*

185 *Dira cupido*] Magna. Nonnulli tamen inter *cupiditatem* et *cupidinem* hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere *Cupidinem* deum ipsum, id est, τὸν ἔρωτα significemus: fœminino *cupiditatem:* quamvis hoc auctores plerunque confundunt. *Ser.*

Dira cupido] Cogitationesne magnanimas Deus aliquis movet, an ipsa sibi mens Deus est? *Donatus.*

Dira cupido] Recte Servius exponit, *magna:* sic supra Æn. VI. 721. 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' et Juven. XV. 96. 'longæ diræ obsidionis egestas.' *Invadere* autem, quod in seq. vs. est, *appetenter incipere* denotat, ut Nonio exponitur. *Emmen.*

186 *Aliquid magnum*] Scilicet per hostis transitum. *Servius.*

Aliquid jamdudum invadere magn. Mens a. m.] Nec ita recedunt hi apud

Hom. Od. Δ. οὐκ οἶδ' εἴτις μιν θεὸς ὤρορεν, ἦε καὶ αὐτοῦ Θυμὸς ἐφορμήθη ἴμεν ἐς πύλον. Hic autem et observandum et laudandum, ζεῦγος φιλικὸν, καὶ τῶν ἑταίρων ξυνωρίς. Est item perlegendus et ille locus ἐν ἑπτὰ σοφ. συμπ. apud Plutarch. ubi motus animi corporisque spontaneos distinguit, eosque, qui impulsore Deo in humanis cientur animis, sub his quidem verbis: 'Ανάχαρσις εἶπεν ὅτι τοῦ Θαλέω καλῶς ὑπολαμβάνοντος ἐν πᾶσιν εἶναι τοῖς κυριωτάτοις μέρεσι τοῦ κόσμου καὶ μεγίστοις ψυχὴν, οὐκ ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν εἰ τὰ κάλλιστα περαίνεται θεοῦ γνώμῃ· ψυχῆς γὰρ ὄργανον τὸ σῶμα, θεοῦ δὲ ἡ ψυχή· καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείστας καὶ καλλίστας ὑπὸ ψυχῆς· οὕτως αὖ πάλιν ἡ ψυχὴ τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ δὲ τῷ θεῷ παρέχει χρωμένῳ κατευθύνειν καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ᾗ βούλοιτο, πάντων ὀργάνων εὐπρεπέστατον οὖσα. *German.*

187 *Agitat*] Molitur. *Servius.*

Quiete] Modo otio, non somno. Nam in vigiliis fuerat conlocatus; qui enim custos est, de insomnio suo queri non potest. *Idem.*

188 *Cernis quæ Rutulos habeat fiducia rerum*] Ipsius desiderii vult esse rationabiles causas; ne vanum mens agitare videatur: nam et negligentia hostium per fiduciam nimiam ostenditur, et occasio dabatur aliquid strenue gerendi. *Idem.*

Habet fiducia] Quam sint confidentes. Scalig. XIV. 16. *Taubmann.*

189 *Lumina rara micant*] De simili inertia Tacit. Ann. I. 'Apud Romanos invalidi ignes, interruptæ voces, insomnes magis quam pervigiles.' Stat. Theb. VIII. 'Incertæque faces, et jam male pervigil ignis.' Pet. Apollon. l. II. Excid. Hierosolym. 'Romanos sopor altus habet, tum lumina sparsis Viva micant jam nulla locis.' *Cerda.*

Somno vinoque sepulti] Alterum pendet ex altero. *Servius.*

Somno vinoque sepulti] In Rom. et aliquot aliis legere est *soluti*, non *sepulti*: ut, *Solvunt se somno*: et *Lyæus* eo quod *solvat* appellatus. Servius *sepulti, quasi sine pulsu* interpretatur. Sed et inferius quoque codices omnes veteres *soluti* legunt in hanc sententiam. Illud vero Ovidianum ex secundo Fastorum, 'Utque videt comites somno vinoque sepultos,' sunt qui *gravatos* legant. *Pierius.*

Somno vinoque soluti] Vetus liber, qui apud me est, pro *soluti*, habet, *sepulti*: quæ scriptura non omnino rejicienda; sic enim Lucret. l. I. locutus est: 'morbo affectis, somnoque sepultis.' *Ursinus.*

190 *Silent late loca*] Lucret. l. I. 'fera murmura militiaï Per maria, ac terras omnes sopita quiescunt.' *Cerda.*

Porro] Hortantis est. Aut num conjunctio expletiva? *Servius.*

191 *Quid dubitem*] Id est, cogitem: omnis enim cogitatio in dubitatione est ante sententiam. *Idem.*

Quæ nunc animo sent. surg.] Quid decreverim faciundum. *Taubmann.*

192 *Ænean acciri, &c.*] Multum quippe interest rerum gerendarum præsentia ducis. Polyb. Hist. l. III. inter ea quæ ad firmandos animos conducunt, principe loco ponit, ἡ τῆς παρουσίας ἐνέργεια τῶν ἐπισπωμένων. Nam nihil efficacius; ideo signate ἐνέργεια. *Cerda.*

Ænean acciri omnes, &c.] In antiquo quodam codice *omnis*, ut quadret cum viciniori *populus*, quod non ita mihi satis facit, quum dilatatio totius in partes figura longe venustior videatur. Quare *omnes* omnino magis placet. Sed enim et *populos* in veteri codice, nominativo singulari, legitur. Quam dictionem ita scriptam in legibus XII. tabularum Victorinus adnotavit, ut alibi ostendimus. *Pierius.*

Populusque patresque] Transfert in Trojanos Romanam consuetudinem, ut solet plerunque. Prius enim jubebat aliquid populus: postea con-

firmabat senatus. *Servius.*

193 *Reportent*] Portent. Nam *Re* vacat. Aut ab eo, quod est reportare. *Idem.*

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] 'Poscere est,' secundum Varronem, 'quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: petere vero est, cum aliquid humiliter et cum precibus postulamus.' Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adjecit, 'mihi facti Fama sat est.' *Idem.*

Nam mihi facti Fama sat est] Tale quid apud Aristot. lib. E. πολ. ubi docet, non deesse pro re nata illustres animas, quæ sola honesti ambitione et gloria quovis periculo tyrannos invadant, ut ab eis recepta jura libertatis civibus suis reddant, exemplo Dionis, qui inter audendum (ut Chion item Platonicus) in ipso cœptorum initio, oppressus occubuit. *Germanus.*

Nam mihi facti Fama sat est] Est hoc, quod Tacit. de Germanico Annal. II. post præclarum confectum bellum, 'ratus conscientiam facti satis esse.' Et Aristotel. Polit. v. de viris hac mente præditis, τοῖς μοναρχαις ἐγχειροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν, ἀλλὰ δόξην. Tullius Tusc. I. de Ennio: 'Mercedem gloriæ efflagitat ab his, quorum patres affecerat gloria.' Loca quæpiam ejusdem Tullii hac de re obvia sunt cuique. Sententia Græca teritur ista: Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν τέλει. Silius l. VI. 'Arripuit, traxitque virum fax mentis honesta Gloria.' Graviter Val. Flacc. Arg. I. 'Si qua operis tanti domito consurgere ponto Fama queat, tu sola animos, mentemque peruris Gloria: te viridem videt immunemque senectæ Phasidis in ripa stantem, juvenesque vocantem.' Hom. Il. XVII. ubi Hector acriter pugnanti promittit dimidium spoliorum, τὸ δέ οἱ κλέος ἔσσεται ὅσσον ἐμοί περ, inquit. *Cerda.*

195 *Tumulo reperire sub illo*] In codicibus aliquot pervetustis, *aperire* legitur: quippe *viam*, quæ clausa erat hostium obsidione: neque quidem timendum syllabæ, quia locus communis est. *Pierius.*

Sub illo] Pro *ex illo:* præpositionem mutavit. *Servius.*

196 *Mœnia Pallantea*] Ubi nunc credit esse Æneam. *Idem.*

197 *Obstupuit magno laudum, &c.*] Non laudavit Euryalum Nisus, ut suarum amore laudum perculsum dicat Poëta. Sed hoc vult, amore ac desiderio earum laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat propositam, et ad quam illum impetu quodam eximio ferri cernebat, Euryalum quoque fuisse correptum, ita vehementer, ut pæne apud se non esset. *Pontanus.*

Laudum perculsus amore] De virtute Cic. pro Archia: 'animum gloriæ stimulis concitat.' Xenoph. l. I. παιδ. τοὺς ἐπαίνου ἐραστάς. *Cerda.*

Perculsus amore] Ut sæpe dictum; veteres omnes codices *percussus* legunt per *ss* geminatum. *Pierius.*

198 *Ardentem*] Modo *ardentem,* ut, 'Ardet amans Dido:' an festinantem? ut, 'Instant ardentes Tyrii:' an cupiditate cædis flagrantem? ut, 'Ardet in arma magis:' an propter illud, quod ipse dicat? 'Diine hunc ardorem mentibus addunt,' et deinde, 'Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum.' *Servius.*

199 *Socium sum. adjung. r.*] Ad res belli socium Græci vocant ex Nota Germani συλλήπτορα, συνεργὸν, ξυνεργάτην, συμπράκτορα. Ex mea, ἐπίκουρον, ἑταῖρον, ξυμμαχοῦντα, ξύμμαχον. Duo prima frequentissima in Homero, duo postrema in Thucydide, et aliis. Soph. in Elect. δορυξένους vocat, et ibidem auxiliatorem συμπονοῦντα. Poëtæ omnes passim ἀρωγὸν, et Hom. aliquando ἐπιτάῤῥοθον. Qua voce usus Il. XVII. in oratione Æneæ ad Hectorem, et Trojanos. Xenoph. IV.

ἐλλ. φίλον, id est, *amicum*, accipit in re belli. Verba ejus: ἐγὼ ὑμῖν, ὅτε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπολεμεῖτε, φίλος καὶ ξύμμαχος ἐγενόμην: *Ego vobis, cum bellum adversus Athenienses gerebatis, amicus et socius fui.* Cerda.

Summis adjungere rebus] *Summum* et *extremum* dicimus et *laudabile*. Bene ergo in rebus dubiis sermone usus est dubio: nam hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. *Servius.*

Summis adjungere rebus] Quibus deesse non decet, ut loquitur Lucan. l. VIII. nam de amicis, 'Adversis non deesse decet:' imo, ut tritus versus Græcorum: Ἰδίας νόμιζε τῶν φίλων τὰς συμφοράς. Intelligit vero Poëta per *res summas*, belli postrema pericula et ardua, quæ Ammian. vocat l. XX. 'ardorem rerum terribilium;' in quibus ait, non dividendos a se principes exercituum: et l. XXII. 'metum ultimorum discriminum.' Et Polyb. Hist. l. III. ἐκπληκτικὸν ἀγωνίας. Eodem lib. extremum hoc periculum vocat ὁλοσχερῆ διατροπὴν καὶ κίνδυνον. *Cerda.*

200 *Fugis*] Cum hoc verbum hoc loco accipiatur de prætextu et excusatione, qua utebatur Nisus, ne ferret secum Euryalum, huc traho Soph. in Antig. qui verbum φεύγω eodem plane significato, Κοὐδεὶς ἐναργής, ἀλλ' ἔφευγε τὸ μὴ εἰδέναι. Ad verbum, 'fugiebat scire.' *Idem.*

201 *Non ita me genitor bellis adsuetus, &c.*] Ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli temporibus et a patris virtute commendat. *Servius.*

Non ita me genitor, &c.] Observa in ista amicorum contentione adumbratam aliqua ex parte illam Orest. et Pylad. cum neuter vellet divelli ab altero, sed una aut servari, aut mori. De qua re late Eurip. Iphig. in Taur. Elect. etiam ad Orest. suum, σύν σοι κατθανεῖν αἱρήσομαι, καὶ ζῆν: *tecum volo mori, et vivere.* Cerda.

Non ita me genitor, &c.] Decorum in adolescente: qui se ab illis temporibus et a patris virtute commendat; cum ab sua non posset. Quasi qui bello Trojano natus, disciplinam militarem cum ipso lacte suxerit. *Taub.*

202 *Argolicum terrorem*] Quem Græci inferebant. *Servius.*

Trojæque labores] Bene κατὰ τὸ σιωπώμενον annos Euryali ostendit, nam si a cœpto Trojano bello, quod decennium tenuit, septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt: est ergo ætas pene ad bellum inhabilis; sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Idem.*

203 *Sublatum*] Susceptum. *Idem.*

Sublatum] Id est, educatum: ita Horat. Sat. II. 5. 'validus male filius in re Præclara sublatus aletur.' Infantes olim simul ac nati forent, humi deponebantur. Ab humo vero tollebat pater, et in sinum recipiebat. Ita Terent. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Qui autem non tollebatur, pro abdicato et projectitio erat. Signate Terent. Heaut. 'Meministi me esse gravidam, et mihi te magnopere interminatum, Si puellam parerem, nolle tolli? CHR. scio quid feceris: sustulisti.' Vide de hoc ritu Lipsium Centur. I. ad Belgas, Epist. 85. et Cognatum ipsius J. Bernart. ad Statium Theb. l. I. Sed et Turneb. Advers. XXII. 11. *Taubmann.*

204 *Magnanimum Ænean*] Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Servius.*

Fata extrema secutus] Non placet quod in Romano codice *fama* legitur, quum 'secutus extrema fata' sit omnino casta lectio. *Pierius.*

205 *Est hic, est animus*] *Hic*, potest esse et adverbium demonstrantis, ut sit, 'Est hic,' est in meo pectore: potest et sic accipi ut dicas, 'Est hic animus lucis contemptor,' hoc est, iste animus. Ergo *hic* et produci potest et corripi. *Servius.*

Est hic, est animus lucis contemtor]

Lucis, vitæ, ut *φάος* Græcis sæpe, pro vita: et *φάος λεύσσειν*, frequens Euripidi, pro vivere: Græcis, *θυμὸς τοῦ ζῆν ὑπερόπτης*: Plutarch. in lib. *πότερον ἀθηναῖοι· ἰσοκράτης δὲ τοὺς ἐν μαραθῶνι προκινδυνεύσαντας ὥσπερ ἀλλοτρίαις ψυχαῖς φήσας ἐναγωνίσασθαι, καὶ καθυμνήσας τὴν τόλμαν αὐτῶν, καὶ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ ζῆν. Germanus.*

Est hic, est animus lucis contemtor, &c.] Similiter Statius Theb. I. 605. 'Haud tulit armorum præstans animique Chorœbus, Seque ultro lectis juvenum, qui robore primi Famam posthabita faciles extendere vita Obtulit.' Et supra Æn. V. 230. 'Hi proprium decus, et partum indignantur honorem Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.' Ubi vid. quæ notavimus. *Emmeness.*

206 *Istum qui vita bene credat emi honorem*] Qui istum honorem. *Serv.*

Qui vita bene credat emi] Novi ipse quoque pro laude vitam contemnere. Novi facinus magnum, sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. *Donatus.*

Qui vita bene credat emi] Sic et Aristot. Polit. V. *ὠνεῖσθαι ψυχῆς*: et Æsch. *αἵματός ἐστιν ἡ ἀρετὴ ὠνία.* Ut autem hic *bene emi*, *εὐωνίζεσθαι* Græci dicunt, et *εὔωνον*. Pindarus quoque Pyth. VI. eadem forma *πρίατο μὲν θανάτοιο κομιδὰν πατρός.* Propert. 'Quod si certa meos sequerentur funera casus, Tali mors pretio vel sit emenda mihi.' *Germanus.*

Emi] Græci hoc sæpe, et ab illis Latini pari frequentia. Simocatta Hist. Mauric. VI. 7. *κινδύνοις ψυχῆς τὰς νίκας ὠνούμενοι*: *periculis vitæ ementes victorias:* et III. 12. *αἰδοῖ τοῦ μισθώματος τὸ θανατᾶν παρ' αὐτῶν ἐξωνούμενος*: *emens ab illis mortem reverentia præmiorum.* Plut. in Mario dixit, *τὸ ποτὸν ὤνιον αἵματος*: *potum aquæ vendi sanguine.* Affert idem in vita Coriolani veterem Poëtam, qui *ψυχῆς ὠνεῖται.* Vide Horat. Od. III. 14. Ovid. Eleg. Amor. II. 10. Propert. III. 16. Sen. Rhet. Suas. 7. Curt. l. III. Ennod. Declam. 8. et plures alios. *Cerd.*

Quo tendis] Id est, ad quem niteris: libenter emat vita, id est, vitæ pretio. *Servius.*

207 *Nil tale verebar*] Quale tu suspicaris. *Idem.*

208 *Nec fas*] Hac distinctione illustrat *τὸ ἦθος*. Q. d. Non fas est, inquam. *Taubmann.*

Non] Distinguendum, ut initium jurisjurandi sit, 'Ita me referat.' *Servius.*

Ita me referat tibi magnus ovantem Juppiter] Mire jusjurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus ejus optime sentiat. *Idem.*

Ita me referat, &c.] Credi vult Nisus. Assumit ergo Jovem, quo nullus ex doctrina Gentilium religiosior: Euryalum, quo nullus charior. Quasi dicat: Ut nemo a me religiosius Jove colitur; ita nemo te charius amatur. Apud Stat. Theb. II. quidam ita blanditur alteri, 'sic optanti victor reveharis amico:' quod geminum huic, 'ita me tibi Juppiter ovantem referat.' Nota etiam Nisum tacite sibimet vitam precari. Nota et formulam hanc, 'ita me referat.' Sic in *ἀποκολακευντώσει* Sen. 'Ita illum salvum et felicem habeam:' et Sen. Rh. Suas. 7. 'Ita te fruar.' *Cerda.*

Ovantem] Lege Carol. Pasch. Coron. l. VII. c. ult. ubi de hac voce non vulgaria, et ex quibus illustrari queat hic locus. Lege et Plut. in vit. Marcelli, ubi hanc vocem ducit ab ove. Ut enim a triumphantibus bos immolabatur; ita ovis ab ovantibus. *Id.*

209 *Quicunque oculis, &c.*] Innuit *τὸν ἐπόψιον δία. Germanus.*

Hæc] Humana negotia: vel quæ loquitur. *Servius.*

210 *Sed si quis*] Multas caussas prætendit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, et est parenthesis. *Idem.*

Sed si quis] Omnia huc refert, quod in omni causa minus spei, plus timoris inest. *Donatus.*

Quæ multa vides discrimine tali] Certe Statius: 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Taubmann.*

211 *Si quis in adversum rapiat casusve deusve*] Hoc est, quæ multa, ut in tali discrimine, accidere posse intelligis. *Servius.*

Si quis in adversum, &c.] Ex hac Musa Sil. suam nobilitat l. III. ore Annibalis ad uxorem Imilcen, abnuentis illam secum abducere, 'Quod si promissum vertat fortuna favorem, Lævaque fit cœptis, te longa stare senecta, Ævumque extendisse velim; tua justior ætas, Ultra me improperæ ducant cui fila sorores.' *Cerda.*

213 *Raptum pugna*] Sunt qui explicent *raptum*, id est, interfectum, acie; nam *rapi* dicuntur, qui moriuntur. Sed puto non hoc Poëtam dicere, imo alludere ad duas nobiles historias, Antigonæ sepelientis fratrem Polynicem raptum e campo; Priami sepelientis filium Hectorem redemptum pretio. Nam cum distinctione loquitur ita: Sit qui me sepeliat vel raptum, vel redemptum. Sæpe enim hostes vetabant sepeliri interfectos; quod fecit Creon contra Polynicem, quod late Soph. in Antig. Objicies: Ait, 'raptum pugna,' non *campo*. Nihil id moror. Nam ita explico, 'Raptum pugna,' id est, campo pugnæ. *Idem.*

Pretiove] Pro *vel; ve* enim syllaba proprie *vel* significat. *Servius.*

214 *Mandet humo solita*] Multi hic distinguunt, alii jungunt: 'mandet humo solita;' ut sit, commendet in terra. *Solita* autem, i. e. cui mandari defuncti solent. *Idem.*

Fortuna] Scilicet quæ piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait, 'Invida fata piis, et fors ingentibus ausis Rara comes.' *Idem.*

215 *Absenti ferat inferias*] *Absenti*, quem non sepelierit. Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georg. invenies. *Idem.*

Absenti] *Absentem* pro mortuo hic poëta accipit: ut supra Æn. IV. 'sequar atris ignibus absens:' ut et Græci nonnunquam *ἀπεληλυθότα, οἰχόμενον, ἀποιχόμενον*: et Eurip. *ἀπελθεῖν τοῦ βίου*· et Chrysost. *ἴσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον*: ut et *εἶναι* pro vivere, et *οὐκ εἶναι*, mortuum esse. *Germanus.*

Decoretque sepulcro] Vere mortuis sepulcrum est decus. Liban. Declamat. XV. *ἐκοσμήσατε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας*: *Qui præclare in bello occubuerunt, decoravistis.* Soph. in Elect. de honore mortuorum *καλὸν* dicit, *honestum, pulchrum*: alibi sepultum vocat *ἔντιμον*, *honoratum*, quia sepultus. Et in Antig. loquens de Creonte sepeliente Eteoclen ait, *τὸν μὲν προτίσας, hunc quidem honorans*: de eodem nolente sepelire Polynicen, *τὸν δ' ἀτιμάσας, hunc autem dehonestans.* Ibidem Antigone dicitur *τάφον κοσμοῦσα.* *Cerda.*

Sepulcro] Intelligit honorarium, et cenotaphium, de quo jam Æn. III. *Id.*

216 *Miseræ*] Ad illum exitum quem timet retulit: an dolenter jam *miseræ*, quæ in hoc consilio filii periclitatur? *Servius.*

217 *Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Prosequitur*] In Romano codice, *multis a matribus* habetur, in quo vel, procul, aut, disseparata, intelligendum esset. Sunt etiam codices in quibus legas, *Multis e matribus una.* Sed enim est hoc superfluum, quum jam *sola* dictum sit. Magis vero me moverit, quod verbum *persequitur*, in antiquis aliquot codicibus, non *prosequitur* notatum est. Tangit enim hoc perseverantiam in sequendo gnato. *Pierius.*

Puer] Mire dissuadet dicendo *puer.* Servius.

E matribus] E nobilibus: nam *ma-*

tres non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronæ* dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo, 'Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.' *Idem.*

218 *Nec mœnia curat Acestæ*] Id est, Nec tenetur desiderio Segestæ civitatis. *Idem.*

219 *Ille autem*] Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Idem.*

221 *Vigiles simul excitat*] Qui vigiliarum officium habebant. Hoc est, futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum junctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur. *Idem.*

Vigiles simul excitat] Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim servatis, ea hora, dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc et Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigilum numero. *Donatus.*

Vigiles simul, &c.] Il. Z. *οἱ μὲν ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον.* Unde et Eurip. in Iphig. *ἀκινήτους φυλακὰς τειχέων* dixit. Et Calab. *κατὰ πτόλιν ἔθνεα τρῴων Ἀμφὶ πύλας καὶ τεῖχος ἀμοιβαδὸν ὑπνώεσκον·* *vigiliæ* vero, *προφυλακὴ, παννυχὶς*, nocturnæ sunt tantum: *excubiæ*, tam diurnæ quam nocturnæ, *φρουρὰ, φυλακαὶ, προκοιτίαι.* *Germanus.*

222 *Servantque vices*] Hic distinguendum: alias sensus non procedit. *Servius.*

Servantque vices] Scil. Nisi et Euryali. *Taubmann.*

Statione relicta] Hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus, 'statione relicta, Ipse comes Niso graditur:' quidam, 'servantque vices statione relicta,' pro stationis relictæ vices servant, intelligi volunt: ut, 'et pulchra faciat te prole parentem:' hoc est, pulchræ prolis. *Servius.*

223 *Graditur*] Agnosce verbum militare, quod datum puero ad jactantiam et ostentationem. De Trajano Plin. Pan. 'Magno gradu anteires.' De militibus Amm. l. XXII. 'alacri gradu sequentibus.' De iisdem grassantibus cæde intra Regiam Ægysthi Soph. in Elect. quos ibi Furias vocat: *Βεβᾶσι δ' ἄρτι δωμάτων ὑπόστεγοι, Μετάδρομοι κακῶν πανουργημάτων.* De Deiphobo Hom. Il. XIII. *μέγα φρονέων ἐβεβήκει.* *Cerda.*

Regemque requirunt] Regis filium, ut, 'Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.' *Servius.*

Regemque requirunt] In antiquis aliquot codicibus, *revisunt* habetur. *Pierius.*

Regem] Regis filium, Ascanium. Ita Æn. VI. *Regina*, pro Regis f. *Taubmann.*

224 *Cetera per terras omnis*] Exaggerat more suo vigilantum laborem. *Servius.*

225 *Laxabant curas*] Hæc somni vis, et virtus. Sic nautæ Æn. IV. 'somno positi sub nocte silenti Lenibant curas, et corda oblita laborum.' Ab his curis, quas adimit somnus, vocat illum Ovid. in Epist. 'mulcentem pectora:' et Græci *λυσιμελῆ.* Quam vocem reddidit Lucret. l. IV. nam de somno, 'animi curas e pectore solvat.' Martial. l. VII. 'Et dura in noctem curarum vincula solvunt.' Ab Sen. Agam. somnus dicitur 'curarum domitor.' *Cerda.*

Corda oblita] Eadem copiosius Æn. IV. 522. et seqq. *Taubmann.*

226 *Ductores Teucrum primi, et delecta juventus*] In codicibus pene omnibus antiquis, quotquot habui, versus legitur absque *et* copulativa particula, 'Ductores Teucrum primi, delecta juventus.' Sed enim copula hic omnino necessaria videtur, ut duces a militibus distinguat, et ordinum Romanorum mores ubique, uti suus est mos, tangat. *Pierius.*

Delecta juventus] Notetur, Poëtam

non exclusisse juventutem a consiliis de Republica. Item de nocte etiam consilia agitari: quæ ob id εὐφρόνη dicitur Euripidi in Iphigenia. *Taub.*

227 *Consilium summis regni de rebus habebant*] *Summis*, utrum maximis; an quod putabant eas in extremo sitas? et est Lucilii versus, uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, 'Consilium summis hominum de rebus habebant.' *Servius.*

Consilium summis, &c.] In codicibus aliquot manu scriptis, *concilium* legas: nempe quia et *conscilium* in veteribus exemplaribus reperitur; quod illi nomen ab *esse conscium* deducebant. Nam *consilium* a *consulo* est, et diversum quid significat. Sed enim in altero illo significato *scita plebis*, et *scire plebem* apud veteres invenio; non *conscilium*, aut quid hujusmodi. Ea vero potissimum de caussa convenerant, ut, quid unicuique e repub. videretur in medium *consulerent*. Pierius.

228 *Quisve Æneæ jam nuntius esset*] *Jam*, aut cito, ut festinandum sit, et jam nuntiandum Æneæ, nec differendum: aut cum nullum invenirent, ad desperationem quasi nemo esset jam qui posset audere. *Servius.*

Quisve Æneæ jam nuntius esset] In antiquis aliquot exemplaribus *isset* legitur. Nam hoc etiam quærere poterant, Nuntiassetne adhuc quispiam Æneæ quid rerum gereretur. Sed quia dixerat Nisus, populum et patres exposcere mitti viros, qui certa reportarent, magis placet *esset* vulgata lectio. *Pierius.*

229 *Adnixi hastis*] Mira facies consilii; in dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo jam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem stant, et Romani moris est, et bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut, 'Fessi arma sua quisque stantes incumbere.' *Servius.*

Stant longis adnixi hastis] Habitus vere militaris. Ab Homero inferuntur Diomedes bellator, et Ulysses, ἔγχει ἐρειδομένω: *hastæ innixi.* Itaque de Diomede ait, μενεπτόλεμος, id est, *bellator*, indicans hunc esse habitum bellatoris, et Il. III. Ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγε: *Scutis inclinati, juxta autem longæ hastæ erant infixæ.* Et de Achille Il. XXII. meditante mortem Hectoris, Στῆ δ' ἄρ ἐπὶ μελίης χαλκογλώχινος ἐρεισθείς: *Stetit vero fraxineæ hastæ innixus, cui cuspis ærea.* Et Hector ipse Il. VIII. inducitur hastæ ἐρεισάμενος. Auctor Theb. 'Reclinis hastæ:' et Statius Theb. II. 'Adnixi jaculis, et humi posita arma tenentes, Exspectant hostem.' Claud. Bell. Gild. in re etiam belli, 'stat circumfusa juventus Nixa hastis:' et l. de Bell. Get. Geta quispiam militaris et grandævus inducitur, 'capuloque acclinis eburno.' Virtus apud Prudent. Psych. 'defixa cuspide sistit.' *Cerda.*

230 *Castrorum et campi medio*] In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit: quia in mediis castris principes sunt semper; et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. *Servius.*

Castrorum et campi in medio] In codicibus antiquis, *in* præpositio non habetur. Sunt vero codices, qui legant 'castrorum et medio campi.' *Pierius.*

231 *Alacres*] Concitati. Terentius, 'Quid tu es tristis, quidve es alacris?' *Servius.*

Alacres] Hæc vox notat homines προθύμους ad bellum, id est, 'promptos; et fervidos, et vere ardentes.' Vim vocum sæpissime oppositiones explicant. Sidon. Epist. I. 4. ita opponit: 'Vegetis et alacribus exemplum; desidibus et pigris incitamentum:' et epist. 6. ejusdem lib. 'Cum sis alacer domi in aggredienda

peregrinatione, trepidum te iners desperatio facit.' In quibus vides *alacres* opponi *pigris*, *trepidis*, *inertibus*. Ego dubitabam, an in Sidon. legendum esset, 'tepidum te iners desperatio facit.' Nam Symm. I. 32. *alacrem* explicat per *ignem*, ut ita videatur alacritati opponi, quod non est igneum, utique tepidum. Verba Symmachi: 'Ego te vegetum, et alacrem commonebo? eadem opera auras ut vigeant, et ignes ut caleant, admonebo.' *Cerda.*

Admittier orant] Hoc verbo ostendit olim et apud reges admissionum fuisse officium. *Servius.*

232 *Rem magnam, pretiumque moræ fore*] Dicebant se adferre rem magnam, cujus mora pretium posset adferre, id est, pœnam. Terentius, 'Ego pretium ob stultitiam fero,' ut sit sensus, si tardius mittamur ad Æneam, luemus hostibus pœnas. Alii sic intelligunt, Scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis: verum hujus moræ erit pretium, id est, remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, 'quisve Æneæ jam nuntius esset?' Alii deesse putant *adfirmantes*, ut sit sensus, Adfirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro *pœna* dicunt positum, ita tradunt, Eos anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Servius.*

Pretiumque moræ fore] Vide, ut explicui. Alii non ad gustum: ad meum, et Virgilii, Sophocles Elect. τοῦ χρόνου κέρδος: *lucrum in tempore*, id est, pretium est temporis. Scio in Soph. per negationem rem dici. Ad rem nihil. Statius quoque ad eundem gustum l. VII. 'Præcipitant, redimuntque moras.' Et de Jugurtha Sallust. 'belli moram redimebat.' Et Ovid. in Epist. 'grandi moræ pretium,' id est, mora quælibet magno æstimatur. *Cerda.*

233 *Accepit trepidos*] Festinos; more suo. Ergo per metalepsin cupidos dixit ἀπορoῦντας; non enim possumus timentes accipere, quod festinabant. *Servius.*

234 *Tunc sic Hyrtacides*] In antiquis *tum*, quod et alibi sæpe pro *tunc* positum. *Pierius.*

Mentibus æquis] Id est, secundis, explicatore Ammiano l. XXI. qui synonymice, ore Constantii Imperatoris: 'Accipite quæso æquis auribus et secundis.' Nec alio sensu Plin. Paneg. Trajani: "æquiore animo sunt homines,' id est, faventiore et secundiore. Ergo ait, 'audite æquis mentibus,' id est, favete nostræ petitioni. *Cerda.*

235 *Neve hæc nostris spectentur ab annis*] Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona, in qua est major auctoritas, sed sua vi consilia ponderanda. *Spectentur* autem æstimentur. *Servius.*

236 *Rutuli somno vinoque sepulti*] Occasio prius narratur, quam consilium, ut necessario ad id quod nuntiat, veniat. *Idem.*

Vinoque sepulti] Uti diximus alio itidem loco, in Oblongo, et aliquot aliis codd. *soluti* legitur. *Pierius.*

237 *Procubuere*] Superius quidem verbum hoc habetur: sed hic veteres omnes codices, quotquot inspicere licuit, excepto Mediceo, *conticuere* legunt; quod magis indicat eos somno laxatos, in quo nihil magis quam silentium expetitur. *Idem.*

Locum insidiis conspeximus ipsi] Ordo est, locum conspeximus, qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet; qui enim rem tantam nuntiat, debet firma auctoritate contendere; et communicat conscio quod solus conspexit. *Servius.*

238 *Qui patet in bivio*] Necessaria signa addidit. *Idem.*

Portæ, quæ proxima ponto] Apparet,

ut et supra diximus, castra Trojana in Hostiensi fuisse. Siquidem nullus alter locus in Laurolavinati hinc fluvio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, 'portæ, quæ proxima ponto.' Item paulo post dicturus est, 'murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni.' *Servius.*

Quæ proxima ponto] In antiquis aliquot codicibus, 'quæ proxuma ponto est,' una plus dictione legitur. *Pier.*

239 *Interrupti ignes*] Signum est sopitorum ignium, quotiens major fumus erigitur. *Servius.*

240 *Fortuna*] Occasione. Ad inquirendum Æneam. Alii hunc ordinem volunt, 'si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernetis: nec nos via fallit eunteis Quæsitum Æneam, et mœnia Pallantea.' *Idem.*

241 *Quæsitum*] Ut quæramus. *Id.*

Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea] In antiquis *Ænean et mœnia; καθ' ὕστερον πρότερον. Pierius.*

242 *Cum spoliis*] Hinc est, quod supra Euryalo dixit, 'me referat tibi magnus ovantem Juppiter:' respiciens ad id, quod posset fortiter facere. *Servius.*

243 *Nec nos via fallit*] Bene utique cuncta cum amico communicat. *Id.*

Nec nos via fallit euntis] Ex perlustrato Homeri versu Il. XXIII. Στεινωπῷ ἐν ὁδῷ παραδύμεναι, οὐδέ με λήσει: *Angusta in via subire, nec me fallet.* Cerda.

244 *Vidimus*] Demonstrat rem fieri posse. *Donatus.*

Obscuris primam sub vallibus urbem] Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est, primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. *Servius.*

Primam sub vallibus urbem] Carisius *primam* pro *in primis* hic positum ait, atque expositum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, 'in prima fabula.' Ita et illud, 'Trojæ qui primus ab oris,' pro *inprimis:* ubi Terentius Scaurus in commentariis in artem poëticam l. x. 'Non qui ante omnes,' inquit, 'sed ante quem nemo est.' Et addit, 'Quo genere plures primi accipi possunt.' *Pierius.*

Primam urbem] Recte Servius 'primam partem urbis' exponit. Similiter Terent. Prol. Adelph. vs. 9. 'prima fabula,' et Heautont. v. 1. 29. 'ultimis ædibus.' Plaut. Curc. IV. 1. 14. 'in foro infimo:' et Cistell. Act. V. in fine: 'postrema comœdia.' Phædrus II. 4. 'Aquila sublimi quercu nidum fecerat, Feles cavernam nacta in media pepererat: Sus nemoris cultrix ad imam posuerat,' &c. *Emm.*

245 *Totum amnem*] Hoc est, regionem amnis. *Servius.*

246 *Annis gravis, atque animi maturus Aletes*] Sallustius de Philippo, 'Qui ætate et consilio cæteros anteibat.' *Idem.*

Hic annis gravis, &c.] Ita apud Apul. Met. l. II. 'Hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis.' Ad quem locum consule Pricæum. Ut vero hic 'animi maturus;' sic supra Æn. V. 73. 'ævi maturus Acestes.' Ubi vide quæ diximus, et Turneb. XIX. 29. *Emmeness.*

Atque animi maturus Aletes] In Romano codice, *animis* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

247 *Di patrii*] Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a Diis quorum favore Respub. tales viros recipiunt. Lachrymæ autem gratulationis fuerant, quod extitissent tales. Item doloris quod recordaretur tot fortium virorum jam amissorum, quia dixerat, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' *Don.*

Di patrii] Quia *Patrii*, ideo *Troja.* Sic etiam et Deos Patrios, et patriam terram conjunxit Sophoc. in Elect. Ἀλλ' ὦ πατρῴα γῆ, θεοί τ' ἐγχώριοι. Et iterum in Antig. ὦ γῆ, Θήβης ἄστυ πατρῷον, καὶ θεοὶ πατρο-

γενεῖς. *Cerda.*

Di patrii, &c.] Vide quæ dicta ad Ge. I. 598. *Emmeness.*

248 *Non tamen omnino Teucros delere paratis*] Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet non velle vos penitus delere Trojanos, quod tales animos nostris juvenibus datis. *Servius.*

Cum tales animos juvenum, tam certa tulistis P.] In antiquis fere omnibus exemplaribus, *talis animos juvenum et tam certa tulistis* legitur: quod magis placet. *Pierius.*

Certa] Hoc loco firma vel fortia. *Servius.*

250 *Humeros dextrasque tenebat*] Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. *Idem.*

251 *Vultum lacrimis, atque ora rigabat*] Poëtice junxit: et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter *facies*, quam habemus; *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Idem.*

Et voltum lacrimis atque ora rigabat] Gratulationis fuerunt lachrymæ et doloris. *Gratulationis*, quod extitissent tales voluntarii. *Doloris* vero, quia dixit, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' Recordatus est enim, quam perdidissent magnanimos heroas Trojani. *Donatus.*

252 *Pro laudibus*] Id est, virtutibus: ab eo, quod præcedit, id, quod sequitur, ut Æn. V. 'Primam merui qui laude coronam.' *Servius.*

Pro talibus ausis] In codicibus aliquot antiquis *pro laudibus istis* legitur: et id Servius agnoscit. In eo porro veteri codice, qui apud me est, ita etiam legebatur; sed utraque dictio abrasa est, et 'talibus ausis' adscriptum. Est vero hoc idem alibi, ubi Æneas Lausi pietatem admiratur, qui sese morti objecerat pro salute patris, 'Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis, Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?' *Pierius.*

254 *Di moresque dabunt vestri*] Ciceronis est, tractum de Philosophis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conscientiam. Scit enim Poëta nihil esse majus, quam quod vel a Diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Servius.*

Di] Qui bonis favent. *Donatus.*

Moresque vestri] Recte vivendo. *Id.*

255 *Actutum*] Confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Servius.*

Actutum] Vox hæc Comicis, Plauto præcipue, familiarissima. Verum unde significet *statim*, docet Priscianus l. XV. p. 1013. 'Actutum derivatum est ab actu, id est, celeritate.' Virg. Æn. IX. 'tam cætera reddet Actutum pius Æneas, atque integer ævi Ascanius.' Formatur autem *actutum* ab *actum*, sicut a *cinctus cinctutus*, quod occurrit apud Horat. de Art. Poët. vs. 50. *Emmeness.*

Æneas] Et, ut diuturnior res sit, Ascanius. *Donatus.*

Integer ævi] Integri ævi, id est, Adolescens cui ætas integra superest. Unde Ennius 'Deos ævi integros' dicit, quibus multum ævi superest. Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per Ascanium præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea exspectent quæ Ascanius dare majora possit. *Serv.*

Integer ævi] Ἐνήλικος: quod superius Bucol. ambitu verborum, 'firmata virum te fecerit ætas.' *Germ.*

Integer ævi] Pro eo Statius, 'integer annorum,' Theb. I. 415. 'Celsior ille gradu procera in membra, simulque Integer annorum, sed non et viribus infra Tydea fert animus,' &c. Et supra Æn. II. 638. 'Vos o, quibus integer ævi Sanguis, ait, solidoque suo stant robore vires.' Ad quem locum vide. *Emmeness.*

Ævi] Nemo satis assequetur Vatis

hujus vigilantiam. Hanc Serv. aperit, cum ait: 'Ennius Deos ævi integros dicit, quibus multum ævi superest.' Nam ævum de Diis dici, ut qui diu vivant, certum. Serv. quidem Æn. VI. 'Longævo, id est, Deo. Ævum enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit;' profertque Ennium, qui ait, 'Romulus in cœlo cum Diis genitalibus ævum Degit.' Et quidem Symmach. Epist. IX. 79. æternitatem indicat, cum ait: 'Ævum maneat hic dies, qui te nobis filia dedit.' Plin. Epist. IV. 24. opponit *tempus*, et *ævum*, cum ait: 'si computes annos, exiguum tempus, si vices rerum, ævum putes.' *Cerda.*

256 *Meriti*] Præstiti: ut, 'Merui quoque.' Item 'Quique sui memores aliquos fecere merendo.' *Serv.*

257 *Immo ego vos*] Pulchre Poëta fidem sponsionis Alethi addidit, ut eum statim promissa Ascanii sequerentur. *Idem.*

Cui sola salus genitore reducto] Mediceus codex, et aliquot alii *recepto* legunt. Sed id melius inferius, 'nihil illo triste recepto.' *Pierius.*

Cui sola salus genitore reducto] Conformia huic multa, quæ sunt apud Soph. in Elect. ubi Electra ipsa spes omnes, salutem, gloriam, sita omnia putat in Orestis fratris adventu. *Cer.*

258 *Excipit Ascanius*] Id est, subsequitur: et a Poëta dictum est. *Vos* autem *Nise*, figurate, ut, *Vos o Calliope*. *Sola salus* vero, cui una est salus, genitore reducto. *Servius.*

Excipit Ascanius] Subsequitur. Gr. ὑποδέχεται, ὑπολαμβάνει. Æn. VI. 723. 'Suscipit Anchises.' *Taubmann.*

Per magnos, Nise, Penatis] Hoc est, quod ait 'Penatibus et magnis Diis,' id est, quos Æneas secum advexerat. Nam ideo ait 'Assaracique larem,' id est, familiæ nostræ vel generi proprium, vel quos nos Trojani præcipue colimus, de quibus ait Æn. III. 'Phrygiique Penates, Quos mecum a Troja mediis ex ignibus urbis Extuleram.' Qui tamen Dii, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra dictum est. *Servius.*

Magnos Penatis] Qui universim multa velit de Penatibus, adeat diligentem operam Delrii in Novis Comment. Sen. in Thyest. vs. 264. ab pag. 373. et deinde per plures, ubi diligenter de distinctione Larium et Penatium. Vide etiam Arnob. l. III. ubi recenset varias Gentilium opiniones de Penatibus. *Cerda.*

259 *Assaracique Larem*] Ambitiose ad laudem sui, ostentans scilicet divinitatem unius e majoribus suis, ideo cum Vesta, et Penatibus jungit. Pari ambitione Germanicus apud Tacit. Ann. I. in oratione ad milites: 'Tua Dive Auguste cœlo recepta mens, tua pater Druse imago,' &c. Plin. Paneg. sæpissime commeminit divinitatis Nervæ ad jactantiam Trajani: quippe is adoptione filius Nervæ fuit. Ait vero signate *Larem*, alludens ad opinionem Gentilium, qui putabant animas Heroum, cum relatæ essent, ex superstitione eorum, in superos, verti in Lares et Genios. Ovid. Fast. V. ait animam Augusti versam in Larem: 'Bina gemellorum quærebam signa Deorum, Viribus annosæ facta caduca moræ; Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos, Urbs habet, et vici numina trina colunt.' *Idem.*

Canæ Vestæ] Venerabilis, antiquissimæ. Ipsa enim antiquissima Dea est Terra. *Servius.*

Canæ Vestæ] Dicit *canam*, antiquam et perpetuam. *Obtestari* autem est, ob aliquam causam Deos testes adhibere. *Donatus.*

Canæ vestæ] Supra, 'cana fides et Vesta.' *Germanus.*

Vestæ] Jurat per numen, cujus tanta apud veteres fuit religio, ut ἀνέστιος pro impio etiam, et injusto accipiatur, quasi injustus vere esset, qui Deam hanc non coleret. Vocat *Canam*, quia Terra antiquissima fuit

Deorum, et *Vestam* esse Terram Gentiles dicebant. Sunt qui putent per *Vestam* signari ignem. Abunde hoc fabulatores. Illud certum, in tanto cultu habitam hanc Deam, ut dicat Pausan. l. v. θύουσι δὲ Ἑστίᾳ μὲν πρώτῃ, δευτέρῳ δὲ Ὀλυμπίῳ Διΐ: *Sacrificant Vestæ quidem primum, deinde Jovi Olympio.* Hinc non male primatus iste et canicies Vestæ elici queat. *Cerda.*

260 *Obtestor*] Adjuro: et est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, vos obtestor, revocate per Deos parentem. *Servius.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] Id est, Quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam: nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cujuslibet rei possibilitatem. Alii sic tradunt, *fortuna* ut possit, *fides* ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire; mihi, inquit, habeo conjunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam et fidem: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides* quantum nobis creditur ab inimicis. *Idem.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] *Fortuna* in eventu est factorum, *fides* autem in potestate. Quæcunque, inquit, in me fuerit *fortuna*, hoc est, si melior me *fortuna* respexerit, et si qua in me *fides* est, hanc servabo meritis vestris, in tantum, ut in vestro arbitrio sit, quid rependi vobis pro meritis debeat. *Donatus.*

261 *In vestris pono gremiis*] Ἐγκολπῶ, παρακατατίθεμαι. Hom. sæpe: θεῶν ἐν γούνασι κεῖται: et θεῶν ἐν κόλποις. Pro eodem tamen, ac si, ‘in vestris pono manibus,’ dixisset, hoc est, ἐγγυαλίζω, ἐγχειρίζω. Unde et ὑπόγυον, τὸ ὑποχείριον. *Germanus.*

262 *Nihil illo triste recepto*] Subaudis, *erit.* Servius.

Nihil illo triste recepto] Aliquid huic affine Soph. Antig. ubi Ismena soror Antigonæ ita ait amans sororis, Καὶ τίς βίος μοι σοῦ λελειμμένῃ φίλος; De Trajano Plin. Paneg. ‘Inde alii se satis vixisse, te viso, te recepto.’ Apud Curt. l. III. mulieres captivæ ‘negabant se captas, si viveret Rex.’ Et Horat. Od. I. 7. ‘Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.’ *Cerda.*

263 *Bina dabo, &c.*] Remuneratio pro obitis periculis. Enumerat pulcherrima dona, quorum spe ad memorabile facinus faciendum, adolescentes, alioquin per se satis paratos, invitat. *Hortensius.*

Argento perfecta] Id est, tota argentea. *Servius.*

Aspera signis pocula] Vide supra ad Æn. v. 268. ‘Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.’ *Emm.*

264 *Devicta genitor quæ cepit Arisba*] Atqui secundum Homerum *Arisba* misit Trojanis auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum *Arisbam* a Trojanis captam, et in amicitiæ fœdus admissam: aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hereditatem, ut sit, *quæ cepit*, pro *quæ accepit.* Servius.

Devicta Arisba] Scilicet ab Achille. Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macarei filia, quam primum Paris in conjugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troïca scripsit, relatum ferunt post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum: hunc ab Antenore expulsum sociatis finitimis civitatibus; inter quas et *Arisba* fuit: Ænean hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum: quod si ita est, merito eam Æneas et vicisse et hæc pocula inde cepisse memoratur. *Idem.*

Devicta Arisba] Nihil enim tollitur post victoriam, nisi quod sit magni

meriti. *Donat.*

Arisba] Oppidi hujus meminit Hom. Il. XII. et XXI. et Plin. V. 30. ubi conjungit tria oppida unius tractus, ‘Rheteum, Dardanium, Arisben.’ *Cerda.*

265 *Et tripodas geminos, &c.*] Intelliguntur *tripodes ἀναθεματικοί*, qui ornatus caussa appenduntur in ædibus, sive publicis sive privatis. *Petitus.*

Tripodas] Vide Æn. V. 110. *Taubmann.*

Duo magna talenta] Bene addidit *Magna*, nam varium apud diversas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest et breve aliquid et magnum significare. Nam, ut supra diximus, secundum Plautum, talentum septuaginta librarum est: qui cum dixisset debere centum quadriginta libras, paulo post intulit duo talenta; per jocum dicens, ‘Debentur talenta tot, quot ego et tu sumus.’ Item Homerus *talentum* breve quiddam ostendit, quippe quod accepit victus: cum victori levia data sint munera. *Servius.*

Auri duo magna talenta] Nunquam modicus Hom. in quo *δέκα δὲ χρυσοῖο τάλαντα*: *decem auri talenta.* Quod et Ovid. arripuit: ‘Addita sunt illis auri bis quinque talenta.’ *Cerda.*

Auri duo magna talenta] Locus Plauti, quem citat Servius, est in Mostellaria. Verum non dicit Plautus talentum esse librarum (sive minarum, quæ tantundem sunt) septuaginta, ut hoc loco et jam supra ad Æn. V. 152. monuit Servius; sed esse librarum sexaginta. Nam Act. III. 1. 114. ædes dicuntur emptæ ‘duobus talentis magnis,’ atque ‘arraboni persolutæ minæ XL.’ et Sc. 3. 16. et Act. IV. 3. 27. ‘deberi adhuc minas LXXX.’ Emptæ igitur ædes minis centum et viginti. Neque in tota Fabula fit mentio ‘minarum centum quadraginta,’ ut refert Servius; sed procul dubio pro ‘minis quatuor quadraginta,’ ut paucis versibus ante primum locum legitur, lectum a Servio ‘centum quadraginta,’ perperam. Sed etiamsi ita legeretur, tamen non sequeretur, quod Servius intendit: dicuntur enim solummodo tot minæ a danista sumptæ mutuo, non vero totidem emptas ædes: uti locum adeunti patebit. Non audiendus præterea hic est Petitus, post vocem *auri* interpungens, eamque referens ad *tripodas*, non vero ad *talenta;* ‘duo enim ista talenta,’ inquit, ‘quia appellantur magna, non sunt auri, sed argenti:’ de quo vid. omnino Gronovius de Pecunia Vetere III. 3. *Emmeness.*

266 *Cratera antiquum*] Hoc est, antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. *Servius.*

Quem dat] Pro, *dedit:* de hac sexta Solœcismi specie Diomedes, Valla, &c. *Taubmann.*

267 *Si vero, &c.*] Morem quendam tangit: quem explicat Victorius XXVI. 1. *Idem.*

Si vero capere Italiam, &c.] In aliquot veteribus codicibus alio numero legitur, ‘si vero Italiam capere sceptrisque potiri.’ Sed prior ille numerus *capere Italiam* magis placet. *Pierius.*

Capere Italiam] Obtinere. *Servius.*

268 *Ducere sortem*] Statuere. Alii proprie *ducere* legunt, quod est sortium: ut, ‘Stat ductis sortibus urna.’ Alii *dejicere* legunt secundum illud, ‘dejectamque ærea sortem Accepit galea.’ Id est, sortiri prædam. *Id.*

269 *Vidisti quo Turnus equo*] Meliore œconomia Nisum noluit inducere, postulantem equum Turni præmii loco; sed honestius facit ultro offerri, cum Homerus fecerit Dolonem Achillis currus improbe postulantem. *Idem.*

270 *Ipsum illum*] Equum scilicet, cui ex pronomine addidit dignitatem. *Idem.*

Ipsum illum] Id est, equum, non, ipsum illum clypeum. Notetur forma

Græca, quæ *μὶν αὐτόν*. Hom. sup. *τοὺς ἵππους, ipsos equos.* Eurip. in Herc. Furent. emphatice ait, *πατέρα τόνδ' ἡρακλέος*: *patrem illum Herculis.* Ait vero *ipsum illum δεικτικῶς.* Nam, ut bene Albert. Krant. Hist. I. 8. 'Spectata ante oculos præmia alacriorem faciunt pugnaturum.' *Cerda.*

Cristasque rubentis] In Romano codice, *comantis* legitur. Sed *rubentis* placet: quia 'purpurei cristis juvenes' superius indicati sunt. *Pierius.*

Cristasque rubentis] Id est, rubras: quas vs. 163. vocat *purpureas:* item *puniceas*, Æn. XII. *Taubmann.*

271 *Excipiam sorti*] Extra sortem seponam, ut tibi dari possint; id est, præter sortem dabo. *Servius.*

Excipiam sorti] Extra sortem tibi dabo, atque extra ordinem: quod honorificentissimum erat. Martial. l. XIV. 'Hæc illi sine sorte datur,' &c. Propert. II. 18. 'Quæ quem tibi excepi,' &c. *ἐξαίρετα ηὐξάμην.* Vide Æn. VIII. 552. et Turneb. XXII. 15. et XIII. 8. *Taubmann.*

Jam nunc] Aut jam nunc excipiam. *Servius.*

272 *Matrum*] Cum dicit *Matrum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fœcundas. *Idem.*

273 *Captivosque dabit*] Subaudiendum *bis sex.* Idem.

274 *Insuper his*] Super hæc, est figurata elocutio per dativum casum. *Idem.*

Insuper] Mos mirandus in Poëta. Ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, dividit, interponendo aliquid, quod tamen non sit alienum. *Donatus.*

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus] Varie legitur hic versus. Nam codices nonnulli veteres *insuper his campi quod*, et *quos.* Alii legunt et *his campis quod rex habet ipse.* Utcunque vero priores legantur dictiones duæ, placet *quod* legere. *Pierius.*

Campi, quod rex habet ipse Latinus] Mos fuerat ut viris fortibus, sive regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio: quod spatium ab Homero *τέμενος* dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum. *Servius.*

276 *Venerande puer*] Refero ad pulchritudinem, quæ prædicata de Euryalo. Nescias enim quo cultu et religione colantur, qui pulchri sunt. Et quidem visa pulchritudo statim ingenerat reverentiam sui. Latinus Pacatus Paneg. Theodos. 'Augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cœlo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus, dignum prius metatur hospitium: sive, cum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo,' &c. ubi vides, ut loquatur de forma augusta, ut de re cœlesti, divina, religiosa. Inde Pind. Olymp. VII. gratiam, qua quis valet, *αἰδοίαν* vocat, id est, *venerandam.* Adrasti filiæ ita describuntur ab Stat. Theb. II. 'Ibant insignes vultuque, habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem.' Quasi purpureus color mistus candido, id est, pulchritudo oris utroque constans colore, verendas fecerit. Propter formam hanc augustam et dignam Deo, credo dictum a Virg. in Ciri; 'Octavi venerande meis adlabere cœptis Sancte puer.' Iterum: 'Et te sancte puer venerabilis.' Claudianum quoque ita accipio loquentem de Stilicone, cum is puer, 'Jam tum conspicuus, jam tum venerabilis ibas.' Et Fabium Declam. 340. 'Sacrum illud prætextarum, quo infirmitatem pueritiæ sacram facimus, et venerabilem.' Electra ab Euripid. in Orest. dicitur *πότνια*, ut quæ pulcherrima, id est, *veneranda.* Victor Uticensis in Hist. de Persecut. Vandalica l. III. 'Venerabilis adolescens Majoricus.' *Cerda.*

Pectore toto] Omni affectu. Et est

de proverbio. Cicero de legibus: 'Nisi toto pectore amantur, ut dicitur.' Cum enim dicit, *ut dicitur*, ostendit proverbiale. *Servius.*

279 *Tibi maxima rerum Verborumque fides*] Et rempublicam tibi committam, et tecum omne communicabo consilium. *Idem.*

280 *Contra quem talia fatur Euryalus*] Cur cum duobus sit locutus Ascanius, et unus illi, respondit, id est Euryalus, et minor? Quia Euryalo et familiarius, et posterius est locutus: deinde quod Euryalus matrem commendare debeat. *Idem.*

281 *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arg.*] Ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna comitetur. Id est, nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat; hoc est, neque secundis intumescam, neque adversis dejiciar. *Idem.*

282 *Dissimilem arguerit*] Ex perlustrato hoc loco Symm. Epist. I. 28. 'Convenit dictum cum fide morum tuorum, nec unquam te dissimilem scriptis talibus dies arguet.' *Cerda.*

Tantum Fortuna secunda, Aut adversa cadat] Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit, 'tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.' Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera sive adversa fortuna comitetur: nam *aut* disjunctiva particula est, non negantis adverbium. Quidam sic intelligunt: Tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. Alii ita putant: Me nulla dies dissimilem arguet, sive, quæ est hodie, fortuna permanserit, sive etiam læta fuerit; id est, nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui. Et melius legitur, sine aspiratione, id est, 'aut adversa.' *Servius.*

Tantum Fortuna secunda, Haud adversa cadat] Solum illud absit, ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate; sed potius in fortunæ ipsius arbitrio. *Donatus.*

283 *Super omnia dona*] Ultra omnia, magis quam omnia; proprie enim *super* id significat; ut sit pro omnibus donis. *Servius.*

284 *Genetrix*] Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen omnes affectus transit. Præterea quod sit ex genere Priami non accessione nova, sed vetustate conjuncta. Laudavit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita et moribus se majoribus suis dignum gerat, ponit suas virtutes. Excusat autem quod ignaram relinquat: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non parvum commisisset. *Donatus.*

Priami de gente vetusta] De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creüsam. *Servius.*

285 *Miseram*] Quæ sic impatienter diligit filium. *Servius.*

286 *Mecum excedentem*] Ut, 'Ille meum comitatus iter:' vult enim intelligi sui caussa matrem secutam. *Idem.*

287 *Hanc ego nunc ignaram hujus, &c.*] Ἦθος ab insigni pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telemachum matre insalutata ab Ithaca solventem inducit, et hac cautione matris satagentem: *ἀλλ' ὄμοσον μὴ μητρὶ φίλῃ τάδε μυθήσασθαι Πρίν γ' ὅτ' ἂν ἑνδεκάτη τε δυωδεκάτη τε γένηται, Ἢ αὐτὴν ποθέσαι, καὶ ἀφορμηθέντος ἀκοῦσαι, Ὡς ἂν μὴ κλαίουσα κατὰ χρόα καλὸν ἰάπτῃ.* Sic apud Calabr. VII. celat magna pietate matrem Deïdamiam Neoptolemus causam adventus ad se Ulyssis Diomedisque, eo quidem structum, ut ipsum Trojæ fatalem,

in Græcorum castra militiamque perducerent, χρειὼ δ' ἥντιν' ἵκανον ἐπέκρυβε μέχρις ἐς ἠῶ, Ὄφρα μὴ ἀχνυμένην μιν ἕλῃ πολύδακρις ἀνίη, Καί μιν ἐπεσσύμενον μάλα λυσσομένη κατερύκῃ. *Germanus.*

Ignaram] Hic *ignaram*, cui non dixerit. *Servius.*

Quodcumque pericli est] Syllepsis. Nam subaudis *periclum*. Idem.

Quodcumque pericli est] In Romano codice, et aliquot aliis *pericli* absque *est* legitur. Sed hoc loco sententia verbum id requirit, et versum venustiorem facit. *Pierius.*

288 *Inque salutatam linquo*] Insalutatam: et est Tmesis, ut 'inutilis inque ligatus Cedebat.' *Servius.*

Salutatam] Verbum *saluto* dicitur non solum de primo sermone, sed etiam de extremo, quo alicui valedicimus. Vide et Plaut. Mil. 'Etiam nunc saluto te familiaris prius quam eo: Conservi conservæque omnes, bene valete, et vivite.' Ennod. Epist. VIII. 14. 'Insalutatum me velut incognitum linqueretis.' *Cerda.*

Nox] Quia scilicet illorum, quæ geruntur in die, testis est dies; illorum, quæ in nocte, nox. Talis hæc Nisi et Euryali adgressio. Sic Æneæ Æn. VI. juratur fides, quæ 'tellure sub ima est,' quia ipse tunc in infernis locis. Qui in mari est, Neptunum testem advocat. Qui est intra ædes, solet testari ipsos parietes et tecta; quod alicubi facit Plautus. Qui est sub dio, ipsum testatur aërem. Sic in Eurip. in Aulid. Οὗτος αὐτός ἐστιν αἰθὴρ, ὃς τάδ' ἤκουσεν σέθεν: *Aër hic* (testis) *est, qui a te hæc audivit.* Sed de Nocte peculiare est illud Soph. Elect. Τὰ δὲ παννυχίδων ἤδη στυγεραὶ Ξυνίσασ' εὐναὶ μογερῶν οἴκων. Synesius lib. de Insomn. locutus est ab Soph. cum scripsit, μάρτυρας ἀκολασίας τὰς ἐν αὐτῇ (κλίνῃ) νύκτας ποιήσασθαι: *facere noctes testes intemperantiæ in* (lecto) *ipso.* Idem.

Et tua testis Dextera] Quia loquitur cum illo, ideo ejus dexteram jurat, et obtestatur. Sic Æneas loquens cum Regina Afra, 'Testor utrumque caput,' id est, meum ac tuum. Metell. apud Sallust. Marium obtestatur 'per amicitiam.' *Idem.*

289 *Quod nequeam lacrimas perferre parentis*] Excusat ne videatur crudelis. Unde sequitur matris ejus tragicus et miserabilis ille conquestus, 'Potuisti linquere solam Crudelis?' et alia. *Servius.*

290 *At tu, oro, solare inopem*] In codicibus aliquot manu scriptis, *hanc tu.* Sed magis placet *at.* Pierius.

Inopem] Modo auxilii egentem. *Servius.*

Relictæ] Aut a me, aut ab hominibus. *Idem.*

291 *Hanc sine me, &c.*] Fac, me posse sperare te non defuturum precibus meis. Scalig. IV. 16. *Taubmann.*

Audentior] Ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum Terentius in Heautontimorumeno, 'Natu gravior, ignoscentior.' *Servius.*

292 *In casus omnis*] Ut supra, 'Fortuna secunda, Aut adversa cadat.' *Servius.*

Perculsa mente] In antiquis omnibus codicibus *percussa,* uti sæpe dictum. *Pierius.*

293 *Pulcher Iulus*] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. *Serv.*

294 *Atque animum patriæ, &c.*] Par ille loquens l. X. 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' Non abit affectus Electræ apud Sophoclem, quæ, visa domo, ubi pater perierat, statim animo stringebatur, commota vehementer patris pietate. Neque versus Hom. Odyss. IV. de pietate Telemachi: Δάκρυ δ' ἀπὸ βλεφάρων χαμάδις βάλε πατρὸς ἀκούσας: *Fudit ab oculis in terram lacrymas audiens de patre.* Cerda.

Strinxit pietatis imago] Momordit, perstrinxit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moveri, ut ejus consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius cœpit amare patrem, etiam ante dilectum. *Servius.*

295 *Tum sic effatur*] In antiquis, et *tum* et *tunc* invenio, et *adfatur:* quod, ut mihi videtur, non ita congruit huic loco. *Pierius.*

296 *Sponde digna tuis, &c.*] Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut jam te accepisse confidas. *Donatus.*

Spondeo] Ursinus emendat *sponde*, tum ex vetusti Colatiani codicis, tum ex Gabrielis Faërni auctoritate. Est verbum fori. Pers. Sat. v. ‘ Marco spondente recusas.’ Rem hanc ita Cal. l. I. *πολλὰ δ' ὑπέστη δωσέμεν*: *daturum plura in se recepit.* Cerda.

297 *Namque erit ista mihi genetrix*] Non absimile illud Adherbalis ad Romanos apud Sallust. ‘ Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem.’ Neque illud Plauti in Captiv. ‘ Pol ego, si audeam, te meum patrem nominem, Nam secundum patrem, tu es pater proximus.’ *Idem.*

298 *Nec partum gratia talem Parva manet*] Debet ab omnibus coli quæ talem creavit: non ergo a te tantum, sed per te commendatur. *Servius.*

299 *Casus factum quicumque sequetur*] Satis congrue. Præmia enim non debentur eventui, sed voluntati: hoc est, quicquid evenerit, præmia dabo. *Idem.*

Casus factum quicumque sequetur] In antiquis plerisque codicibus, *sequentur* numero plurali habetur. In aliquot ‘ factum casus quicunque sequetur,’ transpositis dictionibus. *Pierius.*

Casus factum quicumque sequetur] Proculdubio mortem intelligit; sed non nominat, ut caveat omini. Erat enim mortis mentio abominanda. De qua re jam ego plene Æn. VIII. et hic adjicio similem poëticæ locutionem. Qui faciebant testamenta, primum sibi bene ominabantur, deinde addebant, ‘ si quid vero accidat,’ ad significandam mortem, non ausi illam nominare. Dictæ formæ auctor Laërtius, apud quem Aristoteles in suo testamento; *ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβαίνῃ*, &c. sic et Theophrastus: *ἔσται μὲν εὖ, ἐὰν δέ τι συμβῇ*, &c. Apud Sueton. Claudius moriturus cum *mortalitatem* nominaret, qui aderant abominati sunt vocem. *Cerda.*

300 *Per caput hoc juro*] Hunc locum excutit Apulejus in lib. De Deo Socratis: quem, quod conveniat et huic, et illi de Mezentio l. X. ‘ dextra mihi Deus,’ &c. omnino vide. *Germanus.*

Per caput hoc juro] Exempla hujus moris multa in hunc locum congerit Jac. Pontanus, Tiraquellus in Alexandrum, Brissonius in Form. Omitto omnia, et advoco Athenæum l. II. ita scribentem: *ὅτι δ' ἱερὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατὰ αὐτῆς ὀμνύειν, καὶ τοὺς γινομένους ὑπὸ αὐτῆς πταρμοὺς προσκυνεῖν, ὡς ἱερούς*: *Quod autem caput sacrum veteres existimarent, ex eo liquet, quod per ipsum jurarent, adorarent; etiam sternutationes inde ortas, tanquam sacras:* ubi vides rationem; non enim tantum juratur per caput, quia charissimum; sed etiam, quia sacrum. Inde juramentum capitis ait Hom. esse *μέγαν ὅρκον*, *magnum juramentum.* Cerda.

Per quod pater ante solebat] Alii volunt ideo *ante*, quia absens est Æneas. Sed jurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad caussam religionis trahunt, quæ præcepit ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit

jurisjurandi, ut dicat Ascanius, 'Juro per caput meum;' sicut præsens pater per suum caput jurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos jurare non licebat; sed per Deos tantummodo: ut sit *ante*, antequam pontifex esset Æneas. Ergo *ante* aut temporis est, aut ordinis. *Servius.*

301 *Reduci rebusque secundis*] Mira arte moratur in prosperis, et ea iterat: tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat, Si non redieris, ait, 'Matrique tuæ, generique manebunt.' Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia decernebantur, 'Illi liberisque ejus:' ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. *Idem.*

302 *Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt*] More Romano, quo præmia decernebantur: ILLI LIBERISQ. EIUS: ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. Cic. Philipp. XIV. 'Atque etiam censeo P. C. quæ præmia militibus promisimus nos, Rep. recuperata, tributuros ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex his, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.' *Taubmann.*

303 *Hæc ait illachrymans*] In veteribus codicibus, 'sic ait inlacrumans.' *Pierius.*

Humero simul exuit ensem] Notetur mos plenus charitatis. Eunt juvenes ad bellum, et armantur a suis, quasi omnes illis salutem velint. Apud Liv. l. VII. in historia Manlii contra Gallum, 'armant inde juvenem æquales.' Apud Hom. Il. X. Thrasymedes armat Diomedem euntem ad periculum ense, scuto, galea: sicut et Meriones Ulyssem arcu, ense, galea. Apud Apollon. l. I. Atalanta eunti Jasoni ad expeditionem dat in viam ἔγχος ἐκηβόλον. Sed et armant amici Nisum, ita ut partem quisque conferat. Hanc rem observatam a Plutar. video in vita Alexand. ubi narrans arma, quibus hic Princeps indutus ad debellandum Darium, ait gladium, quo armabatur, fuisse donum Κιτιέων, De baltheo, τιμὴ δὲ τοῖς Ῥοδίων πόλεως, ὑφ' ἧς ἐδόθη δῶρον. De thorace, ἐκ τῶν ληφθέντων ἐν Ἰσσῷ. De amictu, qui supra thoracem, τῶν Σικελικῶν. *Cerda.*

Humero simul exuit ensem] Ex Il. X. sumpta ait Macrob. v. 9. sed tu mihi Scalig. vide Poët. v. 3. *Taubmann.*

304 *Lycaon Gnossius*] Cretensis. Et est laus ab artifice: hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Nisus accepit galeam et pellem. *Servius.*

306 *Dat Niso Mnestheus pellem*] Par donum Æn. v. 'tergum Getuli immane leonis Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.' Tale etiam munus apud Sil. l. XV. 'fraternum lena nitebat Demissa ex humeris donum, quam fœderis arcti Trinacrius Libyco Rex inter munera pignus Miserat, Æoliis gestatum insigne Tyrannis.' *Cerda.*

Dat Niso Mnestheus pellem] Scriptum hoc ex consuetudine Heroicorum temporum. Ut enim exsuvio leonis Herculem; sic et alios heroes vestitos, aut aliarum bestiarum, legimus. Turnebus XXIX. 25. *Taubm.*

Pellem horrentisque leonis Exuvias] Τὸ αὐτὸ dixit: hoc est, bis idem: ut, 'Bellum etiam pro cæde boum, stratisque juvencis, Laomedontiadæ, bellumne.' *Servius.*

307 *Galeam fidus permutat Alethes*] Galeæ enim sunt explorantum arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat* autem compositum pro simplici. *Idem.*

308 *Protenus armati, &c.*] Hæc omnia Scal. v. 3. ad Homerica Il. X. sollertissime exigit. *Taubmann.*

309 *Primorum*] Genitivus hic est, ab eo, quod est *hic primus*, *hi primi*, et ab eo, quod est *primores*, sicut *hi proceres:* quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *hujus primoris*, *hujus proceris*. Servius.

310 *Votis*] Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an *Juvenumque manus ad portas votis prosequitur?* an *juvenum* quidem *manus ad portas*, *senum* vero *votis prosequitur?* ut *juvenes* quidem illos deduxerunt, *senes* vero optaverunt illis reditum. *Servius.*

Pulcher Iulus] Ut in Ænea Augustum, ita in Iulo Julium repræsentat. Atqui de Julio Vellejus libro altero: 'forma omnium civium excellentissimus.' *Cerda.*

311 *Ante annos, &c.*] Talem Æschyl. ἀνδρόπαιδα ἄνδρα vocat: qui 'ingenio ætatem præcurrit,' ut loquitur Cicero: vel, ut Silius, 'qui annos transcendere factis Molitur.' Videtur autem Poëta hic etiam ad Augustum respicere, qui solutus Rom. Legibus, ut ait Cicero, ætatis privilegio, in prima adolescentia Consulatum gessit: ut et Bucol. indicatur: 'Hic illum vidi juvenem, Melibœe,' &c. *Taubmann.*

Curamque virilem] Ita de eodem in Æn. III. 'animosque viriles.' Horat. epist. ad Pison. 'mares animos in Martia bella.' Alii *masculos*. Euripid. de Oreste, φρένας ἄρσενας. *Cerda.*

312 *Multa patri portanda dabat mandata*] In antiquis exemplaribus, 'multa patri mandata dabat portanda.' Sed quamvis idem numerus sit, quoquoversum, atque eadem pene vocalium et syllabarum vis, nitidior tamen structura ea videtur, quæ in vulgatis habetur exemplaribus. 'Multa patri portanda dabat mandata.' *Pierius.*

Multa mandata] Sunt hæc Symmach. Epist. VI. 18. 'largiora mandata.' Et, 'mandata dabat,' ut Sallust. Catil. 'mandata verbis dat.' *Cerda.*

Portanda] Nuntianda. *Servius.*

Auræ Omnia discerpunt] Hic affectus sæpe a multis. Theophylactus Simocatt. Hist. Mauric. I. 5. περιφρονεῖ τὰς συνθήκας, καὶ τοὺς ὅρκους ταῖς αὔραις φέρειν ἐδίδου: *contemnit pacta, et dabat jurata sacramenta ventis ferenda.* Et IV. 9. τῆς διαλέξεως εἰς ἀέρα χυθείσης: *colloquio in aërem effuso.* Et c. 4. libri quinti, καὶ μὴ διηχεῖσθε τοῦ λόγου τὸ καιρὸν εἰς ἀέρα διαλυόμενον: *quæ a me opportune dicta sunt, ea in ventos dissolvi ne permittite.* Val. Arg. l. III. 'rerum labor omnis in auras Solvitur.' Claud. Bell. Get. 'Mandemusne Noti flabris quoscunque timores Pertulimus?' Stat. Achill. II. 'Irrita ventosæ rapiebant verba procellæ.' Quod sumpsit a Catullo, qui, 'Irrita ventosæ linquens promissa procellæ.' Ut etiam Noster, qui ab eodem Catull. verbum *discerpunt:* ille enim prius, 'Quæ cuncta aërii discerpunt irrita venti.' Lucret. l. IV. 'ventis verba profundam.' *Cerda.*

Auræ Omnia discrepunt] Utuntur poëtæ his et similibus locutionibus, quoties obliteratum aliquid, neglectum, aut frustra monitum, volunt significare. Sic Catull. ad Ortalum: 'Ne tua dicta vagis nequicquam credita ventis Effluxisse meo forte putes animo.' Ovid. Heroid. Epist. II. 25. 'Demophoon ventis et verba et vela dedisti.' Hor. Od. I. 26. tristitiam a se amovere cupiens inquit: 'tristitiam et metus Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Ad quem locum plura Lambinus. Vid. præterea Victorius Var. Lect. XXX. 8. *Emmeness.*

313 *Et nubibus inrita donant*] Ut ipse, 'Partem volucres dispersit in auras.' *Servius.*

314 *Superant*] Transgrediuntur. *Servius.*

Noctisque per umbram] Antiqui omnes codices *per umbras* numero multi-

tudinis legunt, quod non ita placet, quod hujusmodi plurale manibus aut defunctorum animis, magis adcommodari soleat. *Pierius.*

Noctisque per umbram] Sic Iliad. x. de Diomede et Ulysse speculatum euntibus: *βάν ῥ' ἴμεν, ὥστε λέοντε δύω, διὰ νύκτα μέλαιναν, Ἂν φόνον, ἂν νέκυας, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα.* Ut autem *noctis per umbram,* Eurip. in Iphig. *κατ' εὐφρόνης σκιάν.* *Germanus.*

315 *Castra inimica*] Non tantum hostilia, sed et perniciosa; nam cum dolore dictum est *inimica:* unde scilicet redituri non erant, quod exsequentibus comprobatur; dicendo enim, 'multis tamen ante futuri Exitio:' id est, antequam ipsi perirent, ostendit perniciosa castra esse, quæ ipsis mortem fuerant adlatura. Et bene cito dictum est exitio, cum castra mortifera dicuntur. *Servius.*

317 *Corpora fusa vident*] Accedo sententiæ Victorii, qui refert hæc verba ad milites *ἐῤῥιμμένους καὶ μεθύοντας* dictos a Polybio Hist. l. vi. qui in alta rerum fiducia, securique hostilis machinamenti, nec excubias agunt, nec munia militaria ex disciplina obeunt. *Germanus.*

Corpora fusa] Notat Victor. ita verbo *humoris* hoc dictum a Virg. ut ab Hom. *ἡνία χεύεν, habenæ fluxerunt.* Sed oportuisset expendere altiorem Musam Virg. quia enim de ebriis sermo, et vinum *funditur;* ita 'fusa corpora.' *Cerda.*

Litore] Aut aream *litori* proximam, sicut solet; quidam *litore* fluminis volunt. *Servius.*

Currus] Quia ante dixerat; 'Portæ, quæ proxima ponto.' *Idem.*

318 *Inter lora rotasque*] Inemendate legitur in nonnullis codicibus, *inter tela rotasque.* Pierius.

Inter lora rotasque] Ad hunc modum dixit de Hectore Eurip. in Rheso, *τὸν ὑπασπίδιον κοῖτον ἰαύει*: *Carpit somnos in clypeo.* Quia videlicet subjectus clypeus capiti. *Cerda.*

Simul arma jacere, Vina simul] Ita et Liv. l. xli. 'vino, somnoque mersos jacere.' Hujus rei imaginem repræsentat Heliod. Hist. Æth. l. i. ubi hinc arma, hinc pateræ, omnia mistim jacebant, tela et vasa, gladii et mensæ. Amm. l. xxii. una conjungit *gladios* et *pocula,* loquens de corruptissima militum disciplina. Hom. in summa ignavia Thracum omisit vasa, et arma tantum exhibet, quæ *χθονὶ κέκλιτο.* Una nata ingens ea cædes. Idem de armis dixit *κεῖσθαι.* *Idem.*

319 *Vina simul*] Hoc est, vasa vini, scil. in quibus vina ponuntur. *Servius.*

Vina simul] Quid si reliquias vini in poculis intelligas; vel etiam vomitu regurgitata vina? ut vs. 350. *Taubmann.*

Ore locutus] Non est Perissologia; nam secundum Homerum, exploratores, quæ volunt, plerunque sibilo significant. *Servius.*

320 *Audendum dextra*] Quia audemus et cursu et animo. *Idem.*

Audendum] Græcanicum. Nam Eurip. Iphig. *τολμητέον.* Pulchre dixit Simocat. ii. 18. *τὸ πὰν τῆς ἀριστείας ἀναθέντες τῷ θράσει,* quasi omnis fortitudinis laus referenda sit ad unam audaciam. Inde idem iii. 13. directe opponit *δειλίαν* et *εὐτολμίαν* in re belli: et illam esse ait feminarum, hanc virorum. Ceterum exhortatio ista Nisi adumbratur ab illa Ulyssis, qui, ut ad Thracas pervenit, ita ad Diomedem, *Ἀλλ' ἄγε, δὴ πρόφερε κρατερὸν μένος.* *Cerda.*

Nunc ipsa vocat res] Id est, somnus et vinum. *Idem.*

Ipsa vocat res] Occasio suadet. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

321 *Hac iter est*] Per hostium cædem et audaciam nostram. *Servius.*

Tu, ne qua manus, &c.] Alia est apud Hom. divisio, apud quem Diomed. totus incumbit cædi, Ulysses prædæ equorum. Noluit Poëta ita

sordide Euryalum occupari; sed, destinatis Niso cædibus, Euryalo dat aggressus hostiles a tergo coërcendos. *Cerda.*

Attollere] Adsurgere. *Servius.*

322 *Custodi*] Sen. epist. 75. 'In hostili regione versantibus huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix.' Quod videtur Sen. sumpsisse ab Eurip. qui in Phœniss. Ὧν οὕνεκ' ὄμμα πανταχῇ διοιστέον Κἀκεῖσε δὴ τὸ δεῦρο, μὴ δόλος τις ᾖ. *Cerda.*

Consule] Provide. *Servius.*

323 *Hæc ego vasta dabo*] De quibus dixit, 'Corpora fusa vident.' *Idem.*

Hæc ego vasta dabo] Plerique veteres codices una cum Porcio legunt, *hæc ego vastabo.* Cæterum ea lectio, quæ vulgatior est, *vasta dabo* magis omnino pluribus satisfacit: quamvis in nonnullis, ea abrasa lectione, *vastabo* sit inde repositum. Servius hoc de corporibus, quæ fusa jacebant intelligi vult: sed nunquid potius de locis dictum existimemus, quæ occupata clusaque erant a custodiis, eaque vastaturum pollicetur? ut, 'Euryalum lato dein limite ducat.' *Pier.*

Et lato te limite ducam] Est hoc, quod Æn. x. 'ardens limitem agit ferro.' Et de Cassio Chærea Tacit. Ann. l. I. 'Tum adolescens animi ferox inter obstantes et armatos ferro viam patefecit:' et l. II. de Rom. milite: 'viamque strage hostium aperiret.' Et de Constantino Auctor ἄδηλος Paneg. 'Et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani et vota deceperas.' Hunc limitem respondere Homericæ γεφύρῃ observavit Spondanus in Il. x. explicans vocem τριστοιχεὶ, pene ad exitum libri illius. Plutarch. in vita Caton. Censorii ad rem eandem dixit, διαφωτίσας τὸν τόπον. Nam, qui viam facit cum aliorum strage, clarum reddit, et perspicuum locum, qui multo milite fuerat obscuratus. Id autem *vacuefaciendo*, ut loquitur Val. Max. IV. 1. *Cerda.*

324 *Vocemque premit*] Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Serv.*

Vocemque premit] Comprimit, tacet. Phædr. I. 11. 'Qui (leo) postquam cæde fessus est, asinum evocat Jubetque vocem premere.' Ovid. Metam. I. 205. 'qui postquam voce manuque Murmura compressit; tenuere silentia cuncti. Substitit ut clamor pressus gravitate regentis.' et vs. 715. 'Supprimit extemplo vocem,' &c. *Emmeness.*

Superbum] Cur *superbum* dixerit, enarrat: 'qui forte tapetibus altis Extructus.' *Superbum* enim est et nobile, ut, 'Tiburque superbum.' *Extructus* autem, pro 'extructis tapetibus altis:' veteres et mensis et toris tapetes aptabant. *Servius.*

325 *Rhamnetem*] Observationem, cur has voces suo poëmati Maro inseruerit, lege apud Turn. Adv. XXII. 15. et Passer. in Prop. Eleg. IV. 1. et Serv. l. v. ad illud, 'Tres equitum numero turmæ.' *Cerda.*

Tapetibus altis] Dicitur, hoc *tapete*, hujus *tapetis*, et hoc *tapetum*, hujus *tapeti*, ut supra jam ad Æn. VII. 277. monuit Servius, et utrumque reperias apud Virgilium. Apud Nonium Varro in Hercule Socratico: 'In omnibus rebus bonis quotidianis: cubo in Sardianis tapetibus.' Et Turpilius: 'Glabrum tapete.' Immo et hic *tapes* in masculino usurpat Virgil. infra hoc lib. vs. 358. 'relinquunt Armaque, craterasque simul, pictosque tapetas.' Quod, quia apud nullum auctorem, quam nostrum, legit Charisius, minus probat: verum non tantum sic loquitur Virgilius, sed etiam Statius Theb. I. 518. 'Emunire thoros, altosque inferre tapetas.' *Emm.*

326 *Extructus*] Aut ipse suffultus: aut (quod potius) *extructus*, pro, extructis tapetibus, notissima hypallage Virgiliana. Et signate *extructus*, quo apparatum, et magnificentiam intelligas. Hor. Od. II. 3. 'extructis in

altum divitiis:' et Sat. I. 1. 'quid habet pulchri constructus acervus?' Cato apud Fest. 'Gloria, atque honore, quomodo quisque sibi struxit.' Inde *struices* dicuntur rerum omnium apparatus et copiæ. Ex Virg. Stat. Theb. II. 'Fuderat Assyriis extructa tapetibus alto Membra toro.' *Cerda.*

Toto proflabat pectore somnum] Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Servius.*

326 *Toto proflabat pectore somnum*] Quod ait de Rhamnete, eum toto pectore somnum proflare, cum supra universe de Rutulis dixerit, 'passim vino somnoque per herbam Corpora fusa' jacuisse; haud dubie de quiete minime tacita, sed ronchos egregie trahente, stertenteque accipiendum est. Quem soporem Cælius Aurelianus medicus, elegantissime *sorbilem* nuncupavit: et Plautus in Milit. 'L. Sorbet dormiens. P. Quid sorbet? L. Illud stertit volui dicere: sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.' *Pontanus.*

Toto proflabat pectore somnum] Stat. Theb. III. 'effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum.' Et Theb. V. clarius ad Virg. Musam, 'Helymum temeraria Gorge Evinctum ramis, altaque in mole tapetum Efflantem somno crescentia vina, superstans Vulnera disjecta rimatur veste.' Quod vero hic *proflabat*, Soph. in Ajace, φυσῶντ' ἄνω πρὸς ῥῖνας. *Cerda.*

327 *Rex idem, et regi augur*] Ostendimus alibi et reges antiquitus sacerdotio fungi solere. Et postea, urbe condita, tanta dignitas augurandi scientiæ accessit, ut reges in eorum collegium adscribi voluerint. Talem Poëta facit hic Rhamnetem et regem et augurem. *Hortens.*

328 *Sed non augurio potuit depellere pestem*] *Augurio* hic pro scientia augurii, et ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse depelli. Est autem Homericus versus, Ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν. *Servius.*

Sed non augurio, &c.] Similis sententia Orestis apud Soph. in Elect. Καὶ μάντις ὢν ἄριστος, ἐσφάλλου πάλαι: *At cum Vates esses optimus, errasti jamdudum.* Apollon. quoque Æn. II. ἀλλά μιν οὔτι Μαντοσύναι ἐσάωσαν: *sed neque illum vaticinia servarunt.* Et Æn. IV. de Mopso vate, οὐ φύγεν αἶσαν Μαντοσύναις: *non fugit fatum vaticiniis.* In hæc nos incidimus. Germanus adducit Xenophontem, qui ait, vates sæpe, cum aliis futura prævideant, sibi ipsis non præcavere. Non est alienus affectus ille Hom. Il. VI. de Axylo, qui cum benignus esset erga omnes, eosque humaniter exciperet largissimis opibus, Ἀλλ' οἱ οὔτις τῶν γε τότ' ἤρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον: *Tamen nemo ab illo depulit acerbum fatum.* Neque ille Statii Theb. II. 'heu nihil auguriis adjuta propinquis.' *Cerda.*

329 *Temere*] Passim, fortuito, negligenter, vel humi, vel periculose; ut in consuetudine solemus dicere, temerarios homines. *Temere*, significat et facile. Plautus, 'Magnus est hic fluvius, non hac temere transiri potest:' Significat et subito: Ennius: 'Quo tam temere itis citati, catomitarii?' Significat sine causa: Ennius: 'Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.' *Servius.*

Temere] Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, ut cecidisse potius quam corpora ad quietem tradidisse viderentur. *Donatus.*

330 *Armigerumque premit Rhemi*] Romanus, Porcius, et plerique alii codices antiqui, legunt 'armigerumque Remi premit:' nam *Remus* primam corripit. Ovid. 'Interea crescente Remo, crescente Quirino.' Scribitur præterea passim absque adspiratione. *Pierius.*

Armigerumque Remi] Inter munia armigerorum, tum hoc imprimis, adesse domino suo excubanti. Cicer.

'Quis est iste Lollius? armiger Catilinæ, stipator sui corporis, comes excubitorum.' Lucilius Itin. lib. I. 'Officiis regerem cum Regia tecta magister, Armigerasque pii Principis excubias.' Cum vero dominus una cum auriga, cum armigero, cum famulis interficitur, repræsentatur cædes facta a Diomede Il. VI. ubi Axylum interficit, cum quo una *θεράποντα Καλήσιον, famulum Calesium*, qui ἵππων Ἔσκεν ὑφηνίοχος, *erat equorum auriga*. Cerda.

Premit] Opprimit, occidit. *Serv.*

Sub ipsis equis] Circa ipsos equos. *Idem.*

331 *Secat*] Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis et ignoratione patientis ex nimia ebrietate. *Donatus.*

Secat] Hom. Il. XIII. κεφαλὴν ἀπὸ δειρῆς Κόψεν Ὀϊλιάδης. *Cerda.*

Pendentia colla] Quasi ebriorum: aut ita jacentium ut colla penderent. *Servius.*

333 *Singultantem*] Cum singultu animam efflantem. *Idem.*

Singultantem] Credo exprimi Homericum ἀσθμαίνοντα, *anhelantem:* ubi Diomedes Il. x. interficit Rhesum. Pulchre dixit Sid. epist. II. 2. de aqua, 'flexilis plumbi meatibus implicita singultat.' *Cerda.*

Atro] Potest et superioribus adplicari, ut sit intellectus, 'sanguine singultantem atro;' potest et sequentibus jungi: sed melius sequentibus. *Servius.*

334 *Nec non Lamyrumque Lamumque*] In Romano codice et in Porcio *Lamyrum*, in aliquot aliis *Lomurum*, in Oblongo *Limyrum*. Denique quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero uno consensu incipiunt ab *L* litera. *Pierius.*

335 *Plurima nocte Luserat*] Pro *plurimum luserat* dixit, vel per plurimam noctem. *Servius.*

Plurima] Pro *plurimum* Grammatici; ego κατὰ subaudio. Sic Arist. in Plut. οἰμώξει μακρά: ubi Grammatici etiam, μακρὰ, id est, λίαν, πάνυ, idque Ἀττικῶς: sed falso; imo, κατὰ μακρὰ, *lugebis multa.* Ibid. δειλότατόν ἐσθ' ὁ πλοῦτος: *plutos res est timidissima:* ubi subaudi κατά. *Cerda.*

337 *Deo*] Vel vino, vel somno. *Servius.*

Deo victus] Ostendit hunc sola ebrietate oppressum esse. *Donatus.*

Deo victus] Ambigue Servius; de vino explicat Donatus, Scaliger IV. 16. et alii; sed videtur potius accipiendum de somno, et præcipue quidem, cum felicem dicat fore, si vigilasset. Certe de somno jam olim accepit Lactantius Statii interpres ad Theb. l. II. ubi Statius plane Virgilii locum superiorem vs. 166. et 316. imitatus, *somnum* similiter *Deum* vocat: 'Insomnem ludo certatim educere noctem Suaserat: effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum,' &c. *Emm.*

Protenus] Hic, porro tenus. *Serv.*

338 *In lucem*] Usque ad lucem; ut Martial. 'in lucem semper Acerra bibit.' Vide Alciat. Parerg. II. 23. Hom. Od. XVI. ἐς ἠῶ. *Cerda.*

339 *Inpastus*] In hac Comparat. multus decor est, multus affectus, multus impetus. Leo enim præterquam quod *vorat*, etiam *trahit*. Sane quum iratus est, quod ore apprehendit, succutit, atque inter mandendum fremit, &c. Scal. v. 3. *Taubmann.*

Per ovilia turbans] Perturbans ovilia: nam Tmesis est. *Servius.*

Per ovilia turbans] Pro *perturbans*, Vide Victor. XXVII. 16. Gifanius exponit, vagans, errans. *Taubmann.*

340 *Vesana fames*] Nam vere hæc in furias, et rabiem agit. Sic Æn. II. de lupis famelicis, 'Exegit cæcos rabies.' Et Calab. l. VIII. dat fami ἀναιδέα θυμόν: nihil enim famelica rabie inverecundius. Pari verbo Joseph. Bell. Judaic. VII. 7. ἀναίδειαν ait τοῦ λιμοῦ. Cyrus apud Xeno-

phont. l. vi. dicit, neminem ita fortem esse, ut possit λιμῷ μαχόμενος στρατεύεσθαι: *contra famem pugnando stare in acie.* Calaber libro quarto de fame ait, αἰνὴ ἀνάγκη: et, λιμὸν ἀταρτηρόν. Joannes Chrysostomus de hoc malo in Oratione Luciani Martyris, ἁπάντων γὰρ θανάτων οὗτός ἐστι χαλεπώτατος. Cujus rei postea reddit rationem hanc: καθάπερ γὰρ δήμιός τις τοῖς σπλάγχνοις ἔνδον καθήμενος ἅπαντα καταξαίνει τὰ μέλη, πυρὸς παντὸς καὶ θηρίει σφοδρότερον κατεσθίων πάντοθεν τὸ σῶμα, διηνεκῆ τονὰ καὶ ἄῤῥητον παρέχων ὀδύνην. Ab hac crudelitate et tortione deinde eandem famem vocat γαστρὸς τὴν τυραννίδα, *ventris tyrannidem.* Qui multa de hoc malo volet, adeat Joseph. Bell. Jud. vii. 7. et 8. et locis aliis. Illud imprimis notabile de feminà, quæ hostes contumeliis concitabat, ut se interficerent: putabat enim mortem esse malum levius fame. Hæc est ea femina, quæ postea filium suum interfecit, coxit, edit. *Cerda.*

341 *Mutumque metu*] Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt 'mutum fremit,' de leone: quod si dixeris, vacat *metu.* Servius.

Mutumque metu] Eadem conjunctio amata Lucretio l. i. 'Muta metu terram genibus summissa petebat.' Et quidem Lucret. de metuente Iphigenia; nam metus loquelam adimit: sic ergo *pecus mutum* in summo metu. Cic. Tusc. l. ii. ait, pueros dolores ferre, neque erumpere in querelas *metu.* Et in Verr. 'Metu, conscientiaque peccati mutum, atque exanimatum.' Sic Æn. xii. 'Stat pecus omne metu mutum.' Calab. l. iii. inducit hinnulos τρομέοντας φθόγγον ἐριβρύχμοιο λέοντος: *trementes ad vocem leonis graviter frementis.* Quo in tremore ἀφθόγγους capio. *Cerda.*

Fremit ore cruento] Est hoc, quod Sil. l. ii. de hac fera, 'murmure anhelo Infrendens.' Et Epig. l. iv. βαρὺ βρύχημα λέοντος. Vox hæc propria leonis. Pollux l. v. λεόντων δὲ βρύχημα. Ammon. βρυχᾶται ὁ λέων. Suidas, βρύχων τοὺς ὀδόντας ὁ λέων. Hinc est, ut *fremori,* quo passim utuntur Latini in rugitu leonis, respondere queat βρύχημα. *Idem.*

343 *Incensus et ipse Perfurit*] Exemplo Nisi. *Servius.*

Perfurit] Plus quam *furit.* Scal. iv. 16. *Taubmann.*

Sine nomine plebem] Bene expressit et bellatoris peritiam, et tyronis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sævit in plebem: ut Sallustius, 'Ex insolentia avidus male faciendi.' *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina; atqui adjecit *nomina,* nam ait, 'Fadum, Hebesumque subit.' Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit. *Servius.*

Sine nomine plebem] Demosthenes in Chersoneso, ἀνώνυμον καὶ ἄδοξον, quibus opponit ἐνδόξους καὶ γνωρίμους. Soph. in Elect. ἀγαθοὺς opponit νωνύμῳ. Nam νώνυμος idem qui ἀνώνυμος Græca decurtatione. Sil. l. viii. 'Cetera in obscuro famæ, et sine nomine vulgi.' Ennius in Alexandro, 'Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina.' A quo fortasse Virg. in Æn. v. 'Multi præterea, quos fama obscura recondit.' Inde est, ut sæpe *nomen* pro gloria. Horat. Od. iii. 9. 'Multi Lydia nominis.' Liv. libro primo. 'Magnas opes, magnumque nomen sibi fecerunt.' *Cerda.*

344 *Fadumque Hebesumque subit*] In antiquis plerisque codicibus, *Heresum* legas. In nonnullis omnino perperam, utraque consonante inserta, *Herbesum:* nempe ut lectori liceret, quam mallet expungere, sive *Hebesum,* sive *Heresum* agnosceret. *Pierius.*

Rhetumque Abarimque] In codicibus nonnullis, transpositis consonan-

tibus, *Arabimque* legere est. In aliquot aliis *Abratimque*, in nonnullis *Rhæcumque Fabrumque*. Sed de nomine *Rhæcus* et *Rhætus*, alibi dictum. *Idem.*

345 *Ignaros*] Ad omnes pertinet, excepto Rhœto, qui solus sciens occisus est, et conspiciens universa. *Donatus.*

Rhætum vigilantem] Hoc loco non tantum Rhœti timor, sed et Euryali audacia comprobatur. *Servius.*

Vigilantem] Hic solo timore periit: qui nec clamare, nec ire contra ausus est. *Donatus.*

346 *Se post cratera tegebat*] Quippe ebrius, et ita non scuto. Sicut Ge. II. Centaurus ebrius pugnat *cratere*. Consule et Ovid. Metam. XII. Virg. Homerum sapit, qui Iliad. VI. ὁ δέ μιν σάκει κρύπασκε φαεινῷ. *Cerda.*

348 *Condidit*] Notat Germ. dictum imitatione Hom. qui Iliad. XVI. et XX. πᾶν δ' εἴσω ἔδυ ξίφος. Itaque ut Hom. *totum gladium*, Virg. 'ensem condidit.' Sic in l. II. 'capulo tenus abdidit ensem.' *Idem.*

Condidit adsurgenti] Impetus adsurgentis ictum juvit. Sicut aper saltu aut pondere venientem ictum adjuvat. *Taubmann.*

Et multa morte recepit Purpuream] Multi hoc distinguunt, ut sit sensus talis, Educit gladium multo cruore purpureum. Alii 'multa morte recepit,' ut sit, Eduxit gladium cum multo cruore: et sic inferunt, 'Purpuream vomit ille animam:' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. *Servius.*

Recepit] Eduxit: ut, l. x. 'Hastamque receptat Ossibus hærentem,' vel secundum Homerum, ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Cornutus *nocte* legit, et adnotavit, utrum *nocte* pro morte; an cum multa nox esset? *Idem.*

349 *Purpuream*] *Purpura* nigra est cum rubore. Sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. *Donat.*

Purpuream vomit ille animam] Propter cruorem, et ejus colorem; nam et Homer. αἷμα vocat πορφύρεον, *sanguinem purpureum.* Quo respectum a Plin. loquente de purpura IX. 38. 'Laus ei summa color sanguinis concreti, nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens, unde et Homero purpureus dicitur sanguis.' Aristot. de Anim. l. I. Critiam adducit, qui putabat animam hominis esse sanguinem. De versu porro illo vulgatissimo Hom. Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή, lege Ælian. Var. Hist. XVI. 1. atque etiam Eustathium in Homerum ipsum. Quos duos tametsi ad explicandum Virgilium traducant aliqui, assentire his nequeo. Apage enim, ut de occisione purpuræ sermo sit in Virgilio; fortasse neque in Homero. Itaque Virg. tantum dicit; 'vomit animam purpuream:' id est, purpurantis coloris sanguinem, in quo posita vita. Lege, si placet, locum Theocriti apud Athen. l. XII. super versu illo Hom. *Cerda.*

Cum sanguine mixta Vina refert] Ovid. Metamor. XII. 'Sanguinis ille globos pariter, cerebrumque, merumque, Vulnere et ore vomens.' Stat. Theb. l. v. 'jugulisque modo torrentis apertis Sanguine commisto redeuntem in pocula Bacchum.' *Idem.*

350 *Vina refert*] Proprie, quæ paulo ante potaverat. *Refert* autem, rejicit; Græci, ut ille, dicunt ἀναφέρει, hoc est, qui in tantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se tegeret. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] In Oblongo codice *huic* invenias scriptum. *Pierius.*

Hic furto fervidus instat] Scilicet Euryalus, qui furebat latenter: ut sit *furto*, nocturno prælio. Nam *fures* ideo dicti sunt, quod furvo, id est, nigro tempore furta committunt: aut re vera 'furto fervidus,' quia Messapi galeam sustulit, et Rhamnetis phaleras. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] Hic tanto

magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæviebat latenter nocturno prælio: furtivas cædes persequitur. *Donat.*

Furto] Curtius l. IV. etiam *furtum* adhibet nocturno bello, his verbis: 'Parmenio peritissimus inter duces artium belli, furto, non prælio opus esse censebat; intempesta nocte opprimi posse hostes.' Idem scribit Plutar. in vita Alexandri. Regem enim Parmenio hortabatur, ἐπιχειρῆσαι νύκτωρ τοῖς πολεμίοις, καὶ τῷ σκότῳ τὸ φοβερώτατον συγκαλύψαι τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος: *hostes noctu aggrederetur, tenebrisque contegeret summum instantis belli terrorem.* Cerda.

351 *Ubi ignem Deficere*] In codicibus aliquot antiquis *ibi ignem*, ut sit redditio caussæ, cur ad Messapi socios tenderet. *Pierius.*

352 *Deficere extremum*] Utrum ignem extremum; an deficere extremum? *Servius.*

Religatos] Non resolutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *Re*, id est, ex militari consuetudine optime ligatos. *Idem.*

Rite] Ex more. *Idem.*

354 *Sensit enim*] Parenthesis. *Id.*

Nimia cæde] Deest, illum. *Idem.*

Ferri] Φέρεσθαι. *Idem.*

355 *Absistamus, ait: nam lux, &c.*] Hom. Iliad. x. Ἀλλ' ἴομεν, μάλα γὰρ νὺξ ἄνεται, ἐγγύθι δ' ἠώς: *Sed eamus, jam enim nox elanguet, et aurora appetit.* Adducit et Ursinus illud Georgiæ, ἀλλά γε τὸ φῶς πολεμοῖ τοῖς τοιούτοις: *sed lux pugnat pro istis.* Cerda.

Lux inimica] Proditrix. *Servius.*

356 *Pœnarum exhaustum satis est*] Bene *exhaustum*, ut ostendat eos avidos cædis fuisse, et cruoris hostilis. *Idem.*

Via facta per hostes] Ut, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Idem.*

357 *Multa virum solido argento*] Mira arte, tempus expressit, quo necesse erat hæc omittere. *Idem.*

358 *Pulchrosque tapetas*] Secundum Græcos per masculinum genus. *Idem.*

359 *Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis Cingula*] Phaleræ ornamenta equorum sunt: et est sermo Græcus τὰ φάλαρ' εὐποίητα. *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, fœminino genere, dicimus *has cingulas.* Idem.

Phaleras] Non desunt, qui phaleras ab equis traducant ad equites, dicantque, eas fuisse ornamentum non modo equorum, sed etiam equitum. Verum solum fuere equorum. Lux clara a Virgil. Æneid. v. 'equum phaleris insignem.' Juven. Sat. XI. 'ut phaleris gauderet equus.' Sertorii equum Plutar. inducit φαλάρων ἀνάπλεον πολυτελῶν. Appian. in Libyc. ἵππον χρυσοφάλαρον. Itaque *phaleræ tantum sunt equorum.* Cum legis frequenter in Scriptoribus, phaleras datas equitibus, intellige ad usum equorum. Et magnum profecto argumentum, quod facta mentione phalerarum, fiat quoque signate mentio equitum. Cum Liv. scripsit l. IX. decretum in Comitiis, 'ut plerique nobilium aureos annulos, et phaleras deponerent,' significat (me interprete) ut equites detraherent, et ab manibus annulos, et ab equis phaleras. Vis probem? Audi Val. Max. IX. 3. 'offensi annulos aureos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt.' Loquitur videlicet de re eadem de qua Liv. Inde et Plin. signatissime XXXIII. 1. 'Sed et phaleræ positæ, propter quas nomen equitum adjectum est: annulos quoque depositos a nobilitate.' Verba illa Sueton. August. c. 25. 'Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, et torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares et murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat,' capio etiam de phaleris equorum, nam *torques* quidem equitum erant. Sic Calpurn. apud Liv. l. XXXII. donat equites suos phaleris. Objicies

forsan, mittit Cædicus Tyburti has phaleras in donum. Sed cur non mitti possint Tyburti ad usum equi? sicuti in VIII. 'Ille mihi insignem pharetram, Lyciasque sagittas Discedens, chlamydemque auro dedit intertextam, Frænaque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.' Cujus rei est etiam exemplum in Xenoph. l. IV. ἑλλ. ὁ δὲ δεξάμενος, φάλαρα ἔχοντος περὶ τῷ ἵππῳ 'Ιδαίου τοῦ γραφέως πάγκαλα, περιελὼν ἀντέδωκεν αὐτῷ. Rem enim eandem Plutar. narrat in vita Agesilai; et ait, phaleras ab equo detractas donatas juveni. Esse præterea quæpiam in auctoribus, quæ difficile traducantur ad equos, ut phaleræ illæ vigintiquinque, quas Siccius Dentatus retulit ab hostibus, auctore Valer. III. 2. In cujus etiam donis Dionys. adhibet l. X. στρεπτοὺς, καὶ φάλαρα, illos collo, has pectori, ut quivis suspicetur. Cum quo alludit Juvenal. Sat. ult. et vs. ultimo, 'Ut læti phaleris omnes, et torquibus omnes.' Sed Juvenalem quidem de phaleris equorum capiunt non mali interpretes, Britannicus et Autumnus. Deinde vir doctus Carol. Paschal. de Coron. X. 19. phaleras constituit inter ornamenta capitis, et militares cristas, aitque esse, τοὺς προμετωπιδίους ἀσπιδίσκους: *scutula circa frontem.* Suidas hoc scutulum, aut clavum galeæ φάλον vocat, et origo vocis ἀπὸ τῶν φάλων· sic enim dicuntur coni galearum. Ergo quid vetat de his insignibus capi posse auctores aliquos? Nihil video, quod pugnet. Hoc vero contra me non est, qui tantum conor contra illum, qui in lib. de Mil. Rom. scripsit, 'phaleras pependisse demissas ad pectus.' Itaque pectora hominum phalerata fuisse pernego. Nec est, quod mihi Silium objicias, qui l. XV. 'phaleris hic pectora fulget, Hic torque aurato circumdat bellica colla.' Nam huic nihil credo. Neque enim est princeps classicus in Latio. Cum enim vidisset in Scriptoribus datas phaleras militibus et torques, putavit illico κατ' εὐήθειαν illas gestandas esse ab hominibus in pectore. *Cerda.*

Aurea bullis Cingula] Hæc cingula equorum quoque sunt, ut et phaleræ. Nec facile cedam, si quisquam alio detorqueat, et putet hæc cingula fuisse ad usum Rhamnetis, non equi, præeunte mihi ad hanc rem Apulejo lib. de Deo Socratis, ubi ait: 'Neque enim in emendis equis phaleras consideramus, et balthei polimina inspicimus, et ornatissimæ cervicis divitias contemplamur: si ex argento, et auro et gemmis monilia variæ gazæ dependent: si plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent: si fræna cælata, ephippia fucata, cingula bullis aurata sint,' &c. Hic locus, ut contuenti apparebit, factus est ex locis Virgilii nonnullis; nam et postea subjicit locum Georg. III. 'Argutumque caput,' &c. et illud de 'dependentibus monilibus' sumptum est ab Æneid. VII. In cingulo itaque non potuit ad alium locum alludere, nisi ad illum, in quo sum. Non ad illum l. I. 'Aurea subnectens exertæ cingula mammæ;' neque ad illum l. XII. 'notis fulserunt cingula bullis Pallantis pueri.' Nam in utroque sermo est de cingulis militaribus virorum: baltheos etiam vocant. In hoc uno de cingulis equorum; et nullibi alias hæc vox in Virg. est. *Idem.*

Bullis] Attingit hac vocula ornatum cingulorum, de quo alibi loquor. Itaque non aurea cingula, sed tantum bullæ; ut, 'purpurei cristis juvenes.' Sunt bullæ, claviculi. *Id.*

360 *Tyburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona*] Consuetudo erat apud majores, ut inter se homines hospitii jura mutuis muneribus copularent, vel in præsenti, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est: Cædicus quidam Tyburti Remulo, cum eum sibi absens hospitio vellet adjungere, misit phaleras et cingula,

bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post cujus mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tyburti Remulo,* aut Tyburtino intelligimus, hoc est, de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tyburs: aut *Tyburti,* hoc est, filio Tyburti; ab eo quod est hic Tyburtus, hujus Tyburti, ut sit *Tyburti Remulus,* sicut *Deiphobe Glauci.* Servius.

361 *Cum jungeret absens*] Aut cum se illi jungeret, aut cum jungeretur. *Idem.*

362 *Suo moriens dat habere nepoti*] Nepoti Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus: et contra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus, necesse est. *Idem.*

Dat habere] Græca forma, ut, *ἔδωκεν ἔχειν.* Ita Hom. Iliad. XVII. *δῶκε φέρειν*: et VI. *δώσειν τῷ θεράποντι καταξέμεν*: et VII. *δῶκε φορῆναι.* Stat. Thebaid. I. 'reddit habere.' Totus vero hic locus texitur ad imitationem Hom. Il. X. ubi galea, quæ Ulyssi imponitur abeunti Trojam ad explorationem, narratur fuisse Amyntoris, deinde Autolyci, mox Amphidamantis, postea Moli, ab hoc pervenisse ad Merionem, demum ad Ulyssem. Est etiam locus simillimus Theocriti in Europa, ubi aureus calathus permutat possessores plures. Nam illum Vulcanus dat Libyæ, Libya Telephaëssæ, Telephaëssa Europæ. *Cerda.*

363 *Post mortem*] Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum hunc locum unum de XIII. Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relicti sunt, ut a nobis per historiæ antiquæ ignorantiam liquide non intelligantur. *Servius.*

Bello Rutuli pugnaque potiti] In Romano codice, *prædaque potiti* legitur: in aliis quibusdam manu scriptis *pugna.* Pierius.

364 *Nequicquam*] Non fruiturus: et est, *nequicquam aptat:* non, *nequicquam fortibus.* Servius.

Nequicquam] Quia omnia in morte perditurus erat. *Donatus.*

365 *Galeam Messapi*] Non occisi Messapi abstulit galeam, (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit jacentem, et sustulit. *Servius.*

Habilem] Aptam et convenientem. Scal. IV. 16. *Taubmann.*

Cristisque decoram] Bene præmittit dicens *decoram:* nam ejus splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit. *Servius.*

366 *Excedunt castris*] Rutulorum scilicet: nam supra dixit, 'Castra inimica petunt.' *Idem.*

367 *Præmissi equites*] Hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit: dubitatur ergo a quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, aliis jam in campo positis, advenire. *Idem.*

Ex urbe Latina] Non est contrarium illi loco, ubi ait, 'Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas:' quod modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latinum in principio discordiæ et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia; nam eum et cœtui, et fœderibus interfuisse dicturus est. *Idem.*

368 *Legio campis instructa moratur*] Proprie: nam *legiones* peditum sunt: *turmæ* vero equitum. *Idem.*

369 *Turno regi*] In omnibus bonis, *regis*, dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare. *Idem.*

370 *Tercentum*] Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *Tercentum?* ut ἐννέα πάντ' ἔσαν. *Idem.*

Tercentum] More Rom. Tot enim primo fuere: cum de singulis Curiis, quarum XXX. erant, deni darentur. Et recte *scutatos* vocat: nam *scuta* Equitum, et in longum producta erant; ut peditum *clypei*, qui rotundi. Vide Not. Æn. II. 227. *Taubmann.*

Scutati omnes] Armati; a parte totum. Non clypeati: nam clypei, peditum sunt: scuta, equitum. *Serv.*

Volscente magistro] Proprie: nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adjungi solet. *Idem.*

Volscente magistro] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio, et in aliquot aliis, *Volcente* legere est: et ita passim *Volcens* absque *s* inter *l* et *c*. Pierius.

371 *Muros subibant*] Muros Trojanorum. Et est locutio de Cicerone, 'Poterisne ejus orationem subire?' *Servius.*

Muroque subibant] Vetera aliquot exemplaria *muros* habent. *Pierius.*

372 *Lævo limite*] Respiciens situm regionis locutus est. *Servius.*

373 *Sublustri noctis in umbra*] *Sublustris nox* est habens aliquid lucis. Horatius, 'Nocte sublustri nihil astra præter Vidit et undas.' *Idem.*

Sublustri noctis in umbra] Umbra noctis, quæ sereno cælo habet aliquid luminis. *Donatus.*

Sublustri noctis in umbra] Videtur indicare νύκτα ἀμφιλύκην, τὸ μὴ καθαρὸν φῶς, ἀλλ' ἔτι σκοτῶδες. Hom. Il. H. ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω ἠὼς, ἔτι δ' ἀμφιλύκη νύξ· Λύγη enim σκοτία. Dicitur item λυκόφως, et λυγόφως. Livius l. v. 'Nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmisisset,' &c. Quam lucem eleganter Apollonius l. II. descripsit: ἦμος δ' οὔτ' ἄρ πω φάος ἄμβροτον, οὔτ' ἔτι λίην 'Ορφναίη πέλεται, λεπτὸν δ' ἐπιδέδρομε νυκτὶ Φέγγος, ὅ τ' ἀμφιλύκην μιν ἀνεγρόμενοι καλέουσι: et Aratus ἀμφιλύκης meminit, ἠὲ τέων ἄλλων οἵ τ' ὠκεανοῦ ἀρύονται 'Αστέρες ἀμφιλύκης, οἵ τε πρώτης ἔτι νυκτός. *Germanus.*

374 *Inmemorem*] Amentem. 'Instamus tamen immemores,' vel incuriosum, vel incautum. *Servius.*

Radiis] *Lunaribus* intelligendum. *Idem.*

375 *Haud temere*] Particula hæc modo, non sine caussa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim: ut, 'Temere inter tela jacentes:' alias facile. Plautus, 'Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;' quæ pro loco accipiuntur et intelliguntur: adverbio qualitatis sane relatum est hoc loco. *Idem.*

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volscens] In codicibus nonnullis *haud temere visum* absque *est*. Sosipater, ubi *temere* pro *negligenter* positum ait, versum ita citat, 'Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens:' nomine *Volcens*, uti superius adnotatum est, absque *s* in medio scripto. *Pierius.*

376 *State viri, &c.*] Mira brevitate omnia interrogat. *Donatus.*

State viri, quæ causa viæ? &c.] Æmulatur Stat. Theb. II. 'Ac prior; unde viri? quidve occultatis in armis?' Et l. x. 'Exclamat; prohibete gradum quicunque.' Tale et illud Liv. l. XXIII. ubi præfectus Romanæ classis ad fugientes quosdam: 'Cum quæreret, qui, et unde, et quo tenderent cursum?' Quod hic *state* Diomedes ad Dolonem, μένε, *mane.* Et

Aristoph. Plut. Ποῖ, ποῖ; τί φεύγετον; οὐ μενεῖτον; *Cerda.*

377 *Nihil illi tendere contra*] Hoc est, nihil contra responderunt: nam *tendo* contra sermonem tuum, est respondeo tibi: tendo contra iter tuum, est occurro tibi: ergo *nihil contra tendebant*, id est, nihil respondebant e contra. *Servius.*

378 *Fidere nocti*] Quod Ovid. Metamorph. XIII. 'et se committere nocti.' A quo accepit Propert. III. 16. 'Committam mene tenebris?' *Cerda.*

379 *Ad divortia*] Viæ in diversa tendentes, hoc est, ad diverticula viæ militaris. Terentius, 'Ubi ad ipsum venit diverticulum.' Diverticula autem sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris. *Servius.*

Ad divortia] In Sidon. est quidpiam huic simile II. 9. licet in re læta: 'Jam primum sagacissimis in hoc exploratoribus destinatis, qui reditus nostri iter aucuparentur: domus utraque non solum tramites aggerum publicorum, verum etiam calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula insedit, ne quo casu dispositis officiorum insidiis elaberemur.' In Curt. est l. III. 'Armati quoque, qui eos persequebantur, nota diverticula petere cœperunt.' Nam Virgilii *divortia*, diverticula sunt. Liv. lib. XLIV. dixit: 'Prope divortium itinerum castra posituri erant.' Græci ἐκτροπὰς dicunt. Qua voce Latinis characteribus usus Varro apud Nonium in *Spissum:* ubi enim multi legunt *exstrophas*, legendum, *ectropas.* Nonius *divortium* explicat *separationem.* Favet illi Cic. qui synonymicῶs *dissidium*, cum ait in Cluentiana: 'Sæpe fieri divortia, atque affinitatum dissidia videmus.' Ibi, 'Ecce autem subitum divortium, discedit a Melino Cluentia.' Inde ad matrimonia, ut in adductis Tullii. Sunt qui putent, peti vocem ab aquis, quæ ab uno loco derivantur, divertuntque in varia. Favent loca Livii, et Ammiani. Prior l. XXXVIII. 'Ad divortia aquarum castra posuisse.' Posterior l. XV. 'divortia riparum adradens.' Sed Virg. sermo sumptus est, ut puto, a venatoribus, quod liquidum tam ex Sidonii verbis adductis, quam ex istis Nazianz. Orat. 20. νέων προκαταλαβόντων τὰς διεξόδους τῆς θήρας: *Juvenes viarum exitus venaturi præoccupant.* Cerda.

380 *Aditum coronant*] Melior lectio *abitum*, quam *aditum.* Cingunt enim silvam ne abeant, non ne adire possint. *Servius.*

Abitum coronant] In Romano codice, in Oblongo, et in Mediceo *aditum* legitur, quamvis meliorem lectionem *abitum* Servius esse dicit, ut in Porcio, et plerisque aliis. *Pier.*

Aditum coronant] Legendum fortasse *abitum.* Nam infra, 'Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostes.' Sententiam ita extulit Josephus Bell. VII. 26. ubi sermo est etiam de silva cincta equitatu, πρῶτον μὲν τοῖς ἱππεῦσιν ἅπαν κυκλοῦται τὸ χωρίον. Et Stat. Theb. II. 'densaque nemus statione coronant.' *Cerda.*

381 *Silva fuit, &c.*] Brevis descriptio, et qua ea sola continentur, quæ errorem Euryalo facere possint. Huc separati sunt quos discerni non oportuit. *Donatus.*

Dumis, atque ilice nigra] Talem locum Hesiod. exhibet in Theb. ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὑλήεντι: *in monte denso silvoso.* Nost. Georg. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' Et in VI. 'densa ferarum tecta.' Ovid. Fast. 'Est nemus, et piceis, et frondibus ilicis atrum.' In Fast. V. 'nemus arboribus densum.' Stat. Theb. VI. sylvam vocat opulentam 'larga umbra.' Lucan. l. III. ubi de luco antiquissimo, 'Obscurum cingens connexis aëra ramis.' *Cerda.*

383 *Rara per occultos ducebat semita callis*] Legitur et *lucebat:* quod si est, *rara* pro raro accipiendum, ut sit,

Raro lucebat, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus. Si *ducebat,* intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est, hominum viam: et non ostendit quo ducebat, sed intelligamus euntes. *Servius.*

Rara per occultos, &c.] Sunt hæ semitæ, et occulti calles, quos Sallust. Jugurth. vocat ‘ tramites occultos :’ et statim de locis, ubi hi tramites, ‘ ea consita arbustis, pecore, atque cultoribus frequentabantur.’ Sidon. etiam dixit epist. II. 9. ‘ calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula.’ Explico Virgilium per Sallustium, et Sidonium ; nam Serv. accipit ‘ raram semitam inter calles pecorum.’ Hæsit, credo, etymo, nam callis a pecorum callo. Sic in IV. ‘ Calle angusto,’ de via trita formicarum gressibus. Utrobique Poëta intelligit τρίβους, καὶ τετριμμένους τόπους: sic enim Græci vocant factos ὑπὸ τῶν ὁδοιπορούντων, *a viatoribus.* Cerda.

384 *Euryalum impediunt*] *Impedio te* dicimus per accusativum, et casus mutari non potest, nisi deseras verbum; ut dicas ‘ impedimento mihi est.’ Sciendum sane multas inferri in Euryalum excusationes. *Servius.*

385 *Regione viarum*] *Regionem* hic rectum iter dixit, ab eo, quod regat tramitem. *Idem.*

386 *Nisus abit*] Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: ut, ‘ Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus Emicat.’ *Idem.*

Inprudens] Scilicet remanentis Euryali, aut *imprudens* suasisse ; alii *imprudens,* valde prudens accipiunt. *Id.*

387 *Atque lacus, qui post Albæ, &c.*] Omnino sic legendum, non *locos.* Juvenal. Sat. IV. ‘ Utque lacus suberant, ubi quanquam diruta servat Ignem Trojanum, et Vestam colit Alba minorem.’ Propert. III. 22. ‘ Albanusque lacus socii Nemorensis ab unda.’ Strabo l. I. loquens de monte Albano, ἔχει δὲ καὶ τοῦτο λίμνην: *habet hic mons adjacentem lacum.* Sed quidem de lacu Albano mentio multa in Livio, Plinio, Valerio, Plutarcho in vita Camilli, aliis, qui loquuntur de victoria parta adversus Vejentes. Inde fortasse Martialis Epig. VII. 1. per *Thetin* lacum hunc intelligit, cum ait : ‘ Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ, Cæsar, et hinc Triviam prospicis, inde Thetin.’ Porro de duplice Alba Italiæ (nam vere duplex fuit, non una, ut male volunt aliqui) vide Strabonem, et reliquos Geographos. Plinius discriminat vocans *Albam Albanorum,* et, *Albam Albensium.* Cerda.

Lacus] Ita omnino legendum docet Erythræus et alii. Nam Alba inter montem excelsum et Lacum magnum exstructa est. Vide Dionys. Alii leg. *locos.* Taubmann.

Albæ de nomine] Vel porcæ, vel civitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. *Servius.*

Qui post Albæ de nomine dicti Albani] Albæ Regi successisse Procam, ait Servius. Sed Livius eum Aventino successisse dicit. *Pierius.*

390 *Infelix qua te regione reliqui*] Se infelicem dixit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. *Servius.*

Euryale, infelix] Duplex est lectio: vel infelix Euryale, vel, Euryale, ego infelix qua regione reliqui te? Sed magis ad se refert, cui labores et pericula jam peracta, repetenda sint. *Donatus.*

391 *Quave sequar*] Suaves sunt Grammatici, qui hæc vocant adverbia. Tu semper substantivum subaudi, ut hoc loco, ‘ quave regione sequar ?’ Sic, *hac, illac, istac,* subaudi via. *Cerda.*

Inter omne revolvens] Urbanus hucusque verba Nisi vult esse: alii, poëtæ dant, ‘ Rursus perplexum iter omne revolvens.’ *Servius.*

392 *Fallacis silvæ*] Ut Nisus usque quaque sequar, dixisse videatur. *Id.*

Vestigia retro Observata] Par historia Æn. II. ubi Æneas, 'et vestigia retro Observata sequor per noctem.' Contra Catull. 'inobservabilis error.' Est vero hoc, quod alibi, 'vestigia torsit.' Nonnus l. XL. ita, *ἴχνος ἔκαμψε. Cerda.*

393 *Observata*] Id est, observans. *Servius.*

Silentibus] Pro ipse silens, aut silentibus, 'cum tacet omnis ager.' *Idem.*

394 *Signa sequentum*] Militarem sonum dicit, qui varius est: nam interdum canit, ut insequantur eos, qui fugiunt: interdum receptui. *Idem.*

395 *Nec longum in medio tempus*] Inter auditum sonum, et visum Euryalum: et est Eclipsis. *Idem.*

Nec longum in medio tempus] Omnino hæc phrasis Græca est, et ab Euripide in Heracl. usurpata: *χὠ'ν μέσῳ πολὺς χρόνος, 'Εν ᾧ διεργασθῇ τ' ἄν·* et in Iωne: *ὁ δ' ἐν μέσῳ Χρόνος πολὺς δὴ τοῖσδε θησαυρίσμασι·* et Æsch. in Suppl. *μῆκος δ' οὐδὲν ἐν μέσῳ χρόνου. Germ.*

397 *Fraude loci et noctis*] *Fraude loci,* difficultate loci; *noctis,* pro tenebris, et obscuritate, fraudem appellat. Quidam, 'noctis subito turbante tumultu' legunt, ut sit, *noctis tumultu,* nocturno tumultu explorantium. *Servius.*

Fraude loci] Est Euryali capti defensio ne per inertiam videatur factus esse captivus. *Donatus.*

398 *Oppressum rapit*] Hoc est, Quem jam manus omnis rapit, nam male quidam *Videt, rapit* accipiunt: quod si admiseris, vacat 'Quem jam manus omnis.' *Servius.*

Conantem] Quasi nihil proficientem, ideo *frustra:* nam hoc est conari. Cicero in Oratore quasi opponens: 'Nos conamur, Demosthenes perficit.' Dædalus Æneid. VI. 'Bis conatus erat casus effingere in auro.' Sed nihil tandem, ideo, 'Bis patriæ cecidere manus.' Itaque *conari* dicit irritum studium. *Cerda.*

399 *Quid faciat*] Mire adfectum suum poëta interposuit. *Servius.*

400 *In hostes*] Quidam *in enses* legunt, et melius hoc putant, quam *in hostes.* Idem.

401 *Pulchram properet per volnera mortem*] Aut deest *adire,* aut deest *ad,* ut sit ad mortem properet, aut certe antique 'properet mortem,' ut, Plautus, 'Properate prandium.' Ennius, 'Festivum festinant diem.' *Servius.*

Pulchram properet per voln. mortem] Ex Pind. Pyth. Ode Z. *μὴ φίλα ψυχὰ βίον ἀθάνατον σπεῦδε. Germanus.*

Properet mortem] Ita Plautus, 'properare obsonia.' V. N. Aulularia act. II. 3. *Taubmann.*

Properet mortem] Similiter active Horat. Carm. Od. III. 24. in fine: 'Indignoque pecuniam Heredi properet, &c.' Sic infra *propinquare* l. X. 'tu rite propinques Augurium:' et Sil. Ital. l. II. 'ipsa propinqua Effectus:' et eod. lib. 'mortem licet arma propinquent.' *Emmeness.*

Pulchram mortem] Gloriosum enim est pro amico deficere. Et *Pulchram* ex persona poëtæ dictum, vel certe *pulchram* ad eum, qui hoc putat. *Ser.*

402 *Ocius*] Pro ociter. *Idem.*

Ocius adducto torquens, &c.] Cito reduxit cum hastili dexteram: cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit, ut fortius exeat telum. *Donatus.*

403 *Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur*] In Romano codice, et aliquot aliis legere est, 'altam ad Lunam:' quod nequaquam displicet. In Porcio 'altam Lunam et.' Cujusmodi quidem lectio agnoscitur a Prisciano, ubi tam *et,* quam *atque* poëtice nonnunquam postponi notat, aliter vero non, exemplo hinc ex Virgilio citato, 'Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.' Plerisque tamen eruditis placet magis absque ulla copula carmen legi. Est et

ore precatur in antiquis aliquot codicibus, quod parvi refert. *Pierius.*

Suspiciens altam Lunam] Quid si a multiscio Poëta allusum ad morem, quem aperit Scholiast. Theocriti? *τοῖς ἔρωτι συνεχομένοις τὴν σελήνην μετακαλεῖσθαι συνηθές: consuetum invocari Lunam amantibus.* Firmat exemplo Euripid. qui tale quiddam agere inducit Phædram in Hipp. *Cerda.*

Sic voce precatur] Frequentissimum est Homero ante similes ictus, atque incursus hostiles, precari Numina. Omitto illum, et do Pind. Olymp. Od. I. apud quem Pelops ante certamen cum Œnomao sic ad Neptunum, *ἐμοὶ μὲν οὗτοσὶ Ἆθλός γ' ὑποκείσεται, τὺ δὲ Πρᾶξιν φίλαν δίδοι.* Ab Ulysse apud Eurip. aggrediente facinus contra Cyclopem fit precatio ad Vulcanum, et Somnum: illum, quia torre inflammandus Cyclops; hunc, ut dormiat. Ab Elect. apud Soph. ut Dii juvent conatus Orestis in mactando Ægystho. Quod vero hic 'voce precatur,' Hom. Iliad. v. in precibus Diomedis, *ἠρᾶτο βοήν.* Quod Homericum satis indicat, nullum esse pleonasmum in Virgilio. Latinus enim tantum constructionem mutat. Nam *vocé precari*, nihil est aliud, quam tollere vocem ad precandum. *Idem.*

404 *Tu dea*] Ut possis. *Donatus.*

Tu dea, tu præsens, &c.] Ex perlustrato toto hoc loco ita Stat. Theb. VI. 'Diva potens nemorum (tibi enim, tibi crinis honori Debitus, eque tuo venit hæc injuria voto) Si bene quid genitrix, si quid venatibus ipse Promerui, ne (quæso) sinas hoc omine Thebas Ire, nec Arcadiæ tantum meruisse pudorem.' *Dea* autem cum respectu ad morem, et religionem Romanam. Nam Luna culta in hoc populo, ut Dea: illi templum sacrum, cujus meminit Tac. Ann. XV. in mentione enim aliorum templorum: 'vetustissima religione, quod Serv. Tullius Lunæ,' &c. Quem in locum vide Lipsium. *Cerda.*

Tu præsens nostro succurre labori] Non dicit *quæ præsens es*, sed *præsens succurre*, id est, ilico, statim: ex consuetudine ejus, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes. 'Faune precor, miserere,' inquit: et 'Nymphas venerabar, Gradivumque patrem Geticis qui præsidet arvis.' Et in repetitione, 'Tu Dea, tu præsens,' major emphasis videtur. *Servius.*

Tu præsens] Servius exponit Præsens ilico. Sed cur non potius *præsens*, propitia, favens? ut illud in Buc. 'Nec tam præsentis alibi cognoscere Divos.' *Pierius.*

404 *Præsens*] Favens, Georg. III. 452. 'Non tamen ulla magis præsens Fortuna laborum est.' Et Ge. I. 10. 'Et vos agrestum præsentia numina Fauni.' Et Ecl. I. 42. Vid. Lambin. ad Horat. l. I. Carm. Od. 35. vs. 2. *Emmeness.*

405 *Astrorum decus*] Laudat quam rogat, ut benevolam reddat. *Donat.*

Astrorum decus] Lunæ elogium. Manil. l. I. vocat *dominam Phœben.* *ἐπ. Θηβ. πρέσβιστον ἄστρων νυκτὸς ὀφθαλμός.* Itaque par elogium cum Sole; nam sicut hic diei oculus, ita illa noctis. Et 'astrorum decus' ait Poëta, quia Luna quoque astrum est, sicut et Sol. Scholiast. ibi: *καὶ Πίνδαρος ἄστρον φησί.* Ab Stat. l. VIII. Luna 'soror ignea Phœbi.' Recte *ignea*; nam et Græci *φωσφόρον* vocant, et sacra Biblia *φωστῆρα*: ubi etiam illi datur principatus, ut Soli; nam de illa *εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός.* *Cerda.*

406 *Si qua*] *Qua* vacat, et hic et in sequenti. *Servius.*

Si qua, &c.] Ostendit quod meritum nihil proficeret, nisi pro se pater fecisset. *Tholum* autem dicunt medium tecti, in rotunditatem collecti. Petit autem quod facile est, non liberationem sui et socii, sed turbationem globi. *Donatus.*

408 *Suspendive tholo*] *Tholus*, proprie est veluti scutum breve, quod in

medio tecto est, in quo trabes coëunt: ad quod dona suspendi consueverunt. Quæ tam diu *dona* dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Bene autem venatorem inducit numen invocare sylvarum. Alii *tholum* ædium sacrarum dicunt genus fabricæ, Vestæ et Pantheon: alii tectum sine parietibus columnis subnixum. Ædes autem rotundas tribus Diis dicunt fieri debere, Vestæ, Dianæ, vel Herculi vel Mercurio. *Serv.*

Suspendive tholo] Nam de præda olim Diis immolabant, et partes etiam quasdam interdum de tholo (quod medium tecti est in rotunditatem collecti) eis suspendebant et consecrabant: ut Dianæ aprorum capita et cervorum cornua. Turneb. IV. 22. *Taubmann.*

Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi] *Tholos* et *fastigia* conjungit quoque Arnobius Advers. Gent. l. VI. 'Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis?' *Tholum* autem esse in medio tecto præter Arnob. confirmat quoque Vitruv. De Architect. IV. 7. dum inquit: 'In medio tecti ratio ita habeatur, uti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem:' ad quem locum vid. Philander. Ex hoc dona, quæ Diis offerebantur, suspendi solebant: unde apud Stat. Silv. I. 'et dives prædæ tamen accipit omni Exuvias Diana tholo:' et Theb. l. II. 'figamque superbis Arma tholis.' *Tholus* Italis *Cupala*, nobis *laterna* dicitur. *Figi* vero dicuntur dona, quæ in Deorum templis suspendebantur. Ita supra Æn. I. 287. *arma* dicuntur *figi*, ad quem locum vid. quæ dicta. *Emmeness.*

409 *Turbare globum*] Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Servius.*

Rege tela per auras] Per noctem, in qua sine auxilio numinis recti jactus esse non possunt. *Idem.*

Rege tela per auras] Sic Hom. Iliad. E. βέλος δ' ἴθυνεν 'Αθήνη. Commode scilicet Nisus ad teli directionem invocat Lunam: τοξικῆς γὰρ προστάτης, ut docet Eustath. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐνομίζοντο διὰ τὴν ἀντιβολίαν αὐτῶν ἀλληγορικῶς, ἢ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι τοῖς τοξεύουσι. Unde et Maro de Apolline: 'Direxti tela Corpus in Æacidæ.' *Germanus.*

Rege tela] Par verbum Æn. VI. 'direxti tela.' Verbo Virg. Lucanus l. VII. 'superos sperare secundos, Ipsi tela regent per viscera Cæsaris.' Illud vero l. VI. *direxti* Claud. imitatur, Hon. IV. 'qua dirigat arte sagittas Armenius.' Omnes ab Hom. qui Il. I. βέλος δ' ἴθυνεν 'Αθήνη: *telum rexit Pallas:* et XVII. Ζεὺς πάντα βέλεα ἰθύνει. His opponit idem Hom. ἐτώσια πίπτει ἔραζε: *irrita cadunt in terram;* quia videlicet non a Diis regebantur. Affero locum Eurip. in Phœniss. qui fortasse obversatus est Poëtæ, cum hæc scripsit, 'Ετεοκλέης δὲ Παλλάδος χρυσάσπιδος Βλέψας πρὸς οἶκον εὔχετ'· ὦ Διὸς κόρη, Δὸς ἔγχος ἡμῖν καλλίνικον ἐκ χερὸς Εἰς στέρν' ἀδελφοῦ τῆσδ' ἀπ' ὠλένης βαλεῖν, Κτανεῖσθ'. *Cerda.*

410 *Toto connixus corpore*] In Romano codice *conisus.* Ac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, superius dictum. Quantum vero pertinet ad *x* vel *s* in participii forma reponendas, Valerius Probus sentire videtur, eandem esse appellationem in proprio nomine, in appellativo, et participio, *Niso* Hyrtaci filio, *niso* participio, et 'nisuque immotus eodem.' Quare *connisus* ex Probi sententia scribendum. *Pierius.*

Ferrum Conicit: hasta] De ferro ad hastam transit. *Conicit*, pro *conjicit* Nam *conicit* antiquum est. *Servius.*

411 *Hasta volans noctis, &c.*] Expressum hic beneficium Deæ et humanæ fortitudinis robur. Hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit,

et per scutum penetrans in præcordia transit. *Donatus.*

Diverberat] Ita in v. Dares, ‘ et verberat ictibus auras.’ Stat. l. VIII. ‘ Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos.’ *Cerda.*

412 *Et venit*] Ad verbum Hom. Il. XVII. δι' αὐχένος ἦλυθ' ἀκωνή: *venit cuspis per cervicem.* Quintil. Declam. 315. ‘ tela illa in nos, et in oculos venientia.’ *Idem.*

Adversi in tergum Sulmonis] *Tergum* pro *tergus* dixit. Sallustius, *Tergis vinciebant,* pro *tergoribus:* ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse conlisam: ut *frangitur,* sit pro colliditur. Fisso scuti ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, ‘ Fisso transit præcordia ligno.’ Alii re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est: nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his, quos supra insolubiles dictum est. *Servius.*

Et venit adversi in tergum Sulmonis] Hunc locum perplexos habere Grammaticos docet Turneb. XXIX. 25. quod et *tergum,* et *adversum* dicat; cum tergum sit in averso: itaque *tergum* pro clypeo ipsis hic accipi; malle tamen se *adversum* hic interpretari, qui erat e regione, etsi non adverso pectore, ut in eodem libro, ‘ ardentem, cædisque insana cupido Egit in adversos,’ pro eo, quod est, in eos, qui ante eum ex adverso ei erant, etsi tergum averterant et fugerant. Unde et mox, ‘ hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum.’ Hastam porro sic fractam esse ipso impetu, ut finderetur: ita lignum et hastile fissum, et ipsa fissione acuminatum præcordia transisse; quod fissorum fragmenta asperentur in aciem plerumque, et penetrabilia reddantur. *Germanus.*

413 *Fixo transit præcordia ligno*] In veteribus codicibus vel *fisso* legi, a *findo,* quod agnoscit Servius, vel lectionem abrasam, et modo *fixo,* modo *fracto,* aliena manu repositum. *Pier.*

Ligno] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

414 *Vomens calidum de pectore flumen*] Lucret. l. II. ‘ Sanguinis expirans calidum de pectore flumen.’ *Germanus.*

Calidum de pectore flumen Frigidus] Recedente enim eo, quod in corpore calidum est, frigus repente succedit. *Singultus* vero sanguinem sequens, animæ luctantis argumentum erat. Nam hic plena descriptio est morientis ex magno ictu. *Taubmann.*

415 *Frigidus*] Nonio exponitur *mortuus.* Similiter *frigus* pro *morte* posuit Horat. Sat. II. 1. ‘ O puer, ut sis Vitalis metuo, et majorum ne quis amicus Frigore te feriat:’ ad quem locum consule Lambin. *Emm.*

Et longis singultibus ilia pulsat] In Romano codice *pulsant,* sed melius unitatis numero. *Pierius.*

416 *Diversi circumspiciunt*] Pacuvius in Medea, ‘ Diversi circumspicimus, horror percipit.’ Sallust. Jugurth. ‘ Diversi rem quærere.’ *Cerda.*

Hoc acrior idem] Quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat jactus. *Servius.*

417 *Telum librabat ab aure*] Gestus jaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela jaciuntur. *Idem.*

Summa librabat ab aure] Summa copia scriptoris: nam supra dixit ‘ adducto lacerto.’ *Donatus.*

Telum vibrabat] In codicibus plerisque omnino *vibrabat* legitur: sed in emendationibus *librabat.* Pierius.

Librabat] Inde libratores antiquis. Tacit. Ann. l. XIII. ‘ Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret,

pari undique motu.' *Germanus.*

Librabat ab aure] Sil. l. v. 'tum librat ab aure Intorquens jaculum.' Ovid. Met. II. 'Intonat, et dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.' Notat vero Scal. in Prop. Eleg. IV. 11. 'jaculari a capite,' esse e Græco more, producto hoc Euripidis testimonio ex Hippol. Καὶ παρὰ χαίταν ξανθὰν ῥίψαι Θεσσαλὸν ὅρπακ', Ἐπίλογχον ἔχουσ' ἐν χειρὶ βέλος. Sed quidem τὸ *ab aure* tantum notat magnam vim adhibitam a jaculatore; idem quod sup. 'adducto lacerto.' Sic enim major fit impetus. Neque aliter capiendus Hom. Iliad. XXIII. δίσκου οὖρα κατωμαδίοιο. Sunt autem οὖρα, ὁρμήματα, id est, *impetus.* Ergo ait Hom. 'impetus disci jactati ab humero.' Quia retro adducitur discus, et veluti ab humero jacitur ad majorem vim. Eundem impetum in Prudentio agnosco, qui Psychom. 'dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

418 *Dum trepidant, iit hasta Tago*] In codicibus antiquis *it* omnino per synæresin. Sive *it* præsentis temporis omnino sit, et vi subsequentis adspirationis producatur, quod magnum literatissimis viris negotium facessit: meliore tamen parte in eorum sententiam concedente, qui concisionem factam ex, *ivit*, autumant, ut in Terentiano prologo *existimat*, pro existimavit: quam lectionem Donatus agnoscit, licet apud Priscianum, in hoc citato versu, neque *it*, neque *iit* legatur, sed 'volat hasta Tago per tempus utrumque.' Sed et illud observatione dignum, quod Carisius monet *tempora* pluraliter tantum dici, quamvis Virgilius singulari usus, ut hoc loco. *Pierius.*

It hasta Tago] Si τὸ *it* præsentis est temporis, insequens *h* vim literæ habebit, ut ejus adminiculo syllaba brevis producatur: cum hic nulla incidat cæsura, quæ id faciat. Quamquam Mart. Capella tradat, Syllabam, quæ desinat in *t* literam, esse communem. Alii tamen hic *iit* legunt; quia sequatur, *hæsit.* Vide Erythr. Indic. *Taubmann.*

Per tempus utrumque] Congrue dicit telum per tempus utrumque transisse: ait enim, 'Diversi circumspiciunt:' hoc est, huc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus utrumque transire. Asper tamen dicit, 'Per tempus utrumque,' hoc est, inter tempus utrumque; ut e contra, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno,' id est, per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Servius.*

Per tempus utrumque] *Asper* (auctore Servio) exponit; Inter utrumque tempus: ut eum in fronte vulneratum intelligamus. Notetur autem *tempus* etiam priore numero pro parte capitis dici: contra quam Sosipater putat. Ita Lucret. 'Tum vacuum tempus linquunt,' id est, animum, qui in capite est, auctore Turnebo. Catull. Carm. 61. 'tremulum movens Cana tempus anilitas Omnia omnibus annuit.' *Taubmann.*

419 *Stridens*] Ab Ennio, ut jam notant omnes, qui Ann. l. XI. 'Missaque per pectus, dum transit, strideret hasta.' *Cerda.*

Tepefacta cerebro] Alibi, 'Et fixo ferrum in pulmone tepescit.' *Servius.*

420 *Sævit*] Crescit ira, quoniam auctor facti non apparebat. *Donat.*

Atrox Volscens] In antiquis codicibus *Volcens*, uti dictum, absque *s*, Atque ita scribendum inferius, 'Volcentem petit, in solo Volcente moratur.' *Pierius.*

421 *Auctorem*] Puto allusum ad Græcum αὐτόχειρα, cum sermo sit de cæde facta. Nam tametsi ea vox ad alia traducatur, ut cum Soph. in Antig. dixit, αὐτόχειρα τάφου, *auctorem sepulcri*, sed præsertim illa in bello cædibus hæret. *Cerda.*

422 *Interea*] Donec ille invenitur. *Servius.*

Calido mihi sanguine pœnas] Ennius in primo, 'Nam mi calido das sanguine pœnas.' *Idem.*

Calido mihi sanguine pœnas] Nonn. l. XXII. θερμὸν ἀποπτύων ῥόον αἵματος: *calidum expuens fluctum sanguinis.* et sup. Noster, 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen.' Itaque in Virg. est 'calido sanguine,' et id verius. et Calab. l. I. θερμῷ δ' αἵματι πάμπαν ἐδεύετο. Sed cum nondum sanguis fusus esset ab Euryalo, cum ruebat Volscens, posset aliquis dubitare, an potius dicat, *calido mihi*, id est, irato. Nam verba caloris ad iras transferri omnes sciunt. Aristoph. in Vespis dixit, Θερμὸς γὰρ ἀνὴρ οὐδὲν ἧττον τῆς φακῆς: ubi *calidus* est, audax et furiosus, sumpta metaphora a lentibus coctis in lebete. Et Philost. vit. Apollon. VII. 7. τοῖς θερμοῖς τῶν θηρίων, *calidis belluis*, id est, iratis. Josephus tamen Bell. I. 13. dixit de Herode, significato alio longe elegantissimo, θερμὸς ἐκ τῶν ὅπλων: ut et Plutar. in Pelopid. μετὰ τῶν ὅπλων θερμούς. *Cerda.*

423 *Persolves amborum*] Aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit: supra enim ait, 'State viri.' *Servius.*

424 *Ibat in Euryalum*] Adoriebatur Euryalum. Apul. Metam. l. IX. 'Qui (*canes*) simul signo solito pastorum incensi atque inflammati sunt, furiosa rabie conciti, et latratibus etiam absonis horribiles eunt in homines.' *Emmeness.*

426 *Amplius*] De cetero, posthac; interdum et quantitatem significat, ut Terentius, 'Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius. *Servius.*

Tantum potuit] Hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit. *Idem.*

427 *Me, me*] Subaudis *interficite*, et est interrupta elocutio dolore turbati. *Idem.*

Me, me, adsum qui] Voces sunt perturbati, qui quod animo tenebat, non potuit semel effundere. Ait ergo, *Me*: ut cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum, *Me*. Tertio ubi se paulatim colligere cœpit, adjunxit; 'Adsum qui feci.' Quarto, 'In me convertite ferrum.' Certe magna subtilitate dispositum est. *T.*

In me convertite ferrum] Ab his illi affectus Petroniani in Sat. 'Quod si utique, proclamabat, facinore opus est, nudo ecce jugulum, convertite huc manus, imprimite mucrones, ego mori debeo, qui amicitiæ sacramentum delevi.' Audi et verba Juliæ loquentis cum natis apud Herodian. l. IV. πρῶτον δὲ ἐμὲ φονεύσατε, καὶ διελόντες, ἑκάτερος παρ' ἑαυτῷ μέρος θαπτέτω: *Me primam occidite, me dividite, dimidiamque uterque apud se partem sepeliat.* Quintilian. Declamat. 59. 'Quicquid est istud, ego feci: qualecunque istud est, meum consilium est.' Agnosce vero in Niso verum amantem: 'In me' (inquit) 'ferrum convertite.' Plato in Convivio: καὶ πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἕλοιτο, καὶ μὲν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικά, ἢ μὴ βοηθῆσαι κινδυνεύοντι: *Mori se prius eligat, quam dilectum derelinquere, et periclitanti non succurrere.* Imitationem si quæras, fortasse ducta ab Eurip. apud quem Hecuba videns filiam Polyxenam duci ad cædem, ita loquitur ad Ulyssem et Græcos alios: Κεντεῖτε (με) μὴ φείδεσθ', ἐγὼ 'τέκον Πάριν, Ὃς παῖδα Θέτιδος ὤλεσεν, τόξοις βαλών. *Cerda.*

428 *Fraus*] Hic est noxa, et culpa. Vide Lexicon Schardii, ubi notat, *fraudem* veteres dixisse pro delicto. Gloss. *fraus*, αἰτία. Cum Soph. ore Ismenæ dixit in Antig. καὶ ξυμμετίσχω, καὶ φέρω τῆς αἰτίας, *fio socia, et fero culpam*, nihil aliud significavit, quam fraudem sororis redundare in sororem. *Idem.*

Nihil iste nec ausus] In Romano, *neque ausus*: quod licet parvi sit mo-

menti, elegantioris tamen ingenii viri numerorum hujusmodi varietate delectari solent. *Pierius.*

429 *Nec potuit*] Validior argumentatio ex impossibilitate: ut, 'Quid Troës potuere?' et, 'Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.' *Servius.*

Cœlum hoc] Apud Soph. in Antig. Rex Creon cœlum obtestatur, δι' Ὄλυμπον. Chorus apud eundem in Elect. Διὸς ἀστραπάν. Vicina ista. Sic et Stat. Theb. II. 'Parce per has stellis interlabentibus umbras.' Apud eundem Jupiter Theb. III. 'Arcem hanc æternam, mentisque sacraria nostræ.' Nazianz. Orat. 27. αἰσχυνοίμην μὲν ἂν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, ἃ καὶ τοῖς παλαιοῖς ἔθος μαρτύρεσθαι. *Cerda.*

Et sidera conscia testor] Veteres omnes codices legunt, 'et conscia sidera,' adjectivo præjecto. *Pierius.*

Cœlum hoc et sidera conscia testor] Sic supra Æn. l. III. 'per sidera testor, Per superos atque hoc cœli spirabile numen:' et l. IV. 'per sidera juro, Per superos,' &c. infra XII. 197. 'terram, mare, sidera juro:' et iterum: 'Testatur moritura Deos et conscia fati Sidera.' *Emmeness.*

430 *Tantum infelicem nimium dilexit amicum*] Contra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, ut cum nihil posset, tamen veniret. *Servius.*

Tantum infelicem, &c.] Eadem ratio est in Calab. l. I. ubi Podarcus interficitur nimium in bello furens propter interfectum amicum, quem summopere amabat. Verba ejus, τὸν γὰρ μέγα φίλαθ' ἑταίρων: *hunc apprime e sociis diligebat.* Cerda.

432 *Transadigit costas*] In Rom. codice, *transabiit* legitur: et in aliquot aliis *transadiit:* quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, et plerisque aliis manu scriptis, *transadigit* omnino scriptum est. Sed usus loquendi est, 'ut adigo ferrum' aut 'ensem' enuntiemus, non 'ensis adigit,' et jam dictum est, 'Ensis adactus:' quare vel *abiit* vel *adiit* melius videtur. *Pierius.*

Transadigit] Ita Sil. l. IV. 'transegit pectora mucro.' Id. l. VI. 'lævum per luminis orbem Transigitur.' Tacitus l. XIV. 'Gladio seipsum transegit.' At Vett. Cod. *Transadiit costas:* quod quidam probant præ altero. *Taubmann.*

Transabiit costas] Stat. Theb. II. 9. 'Transabiit costas cognatis ictibus ensis.' et l. IX. 'Hasta viri trans pectus abit. *Emmeness.*

Et candida pectora rupit] Romanus codex cum aliquot aliis, *pectora candida*, epitheto, quod miserationem movere posset, ultimo loco apposito. *Pierius.*

Et pectora candida rumpit] Ita Fabricius, auctore Donato et Mss. dixit, *Pectora;* et adjecit πάθος, *candida:* item *rumpit*, non *rupit*, κατ' ἐνέργειαν. *Taubmann.*

433 *Volvitur Euryalus leto*] Aut septimus est, aut dativus: aut si dativus fuerit, figuratum est, id est, in lethum: ut, 'It clamor cœlo.' *Servius.*

435 *Purpureus veluti cum flos succisus aratro L.*] Habetur ratio comparationis: videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. *Idem.*

Purpureus, &c.] Ad totum corpus refertur hæc comparatio, *papaver* vero ad cervicem et ad caput. *Donatus.*

Purpureus veluti cum flos] Apoll. l. III. ἐρνεά που τοιῶς διὸς ἄσπετον ὀμβρήσαντος, Φυταλιῇ νεόθρεπτα καταμύουσιν ἔραζε Κλασθέντα ῥίζηθεν ἀλωήων πόνος ἀνδρῶν, τὸν δὲ κατηφείη καὶ οὐλοὸν ἄλγος ἱκάνει Κλήρου σημαντῆρα φυτοτρόφον. Ut autem 'lapso' vel 'lasso papavera collo' Maro, Hom. Il. Θ. μήκων δ' ὣς ἑτέρωσε κάρη βάλεν, ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ Καρπῷ βριθομένη νοτίῃσί τε εἰαρινῇσι, Ὣς ἑτέρωσ' ἤμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν. Uterque autem poëta respexisse videtur papaveris genus erraticum, oblongo capite, quod ῥοιάδα proprie vocant, quia

facile deciduo sit flore, et parvo negotio procumbat. Ad ῥοιάδα autem alludere videtur Nicand. θηρ. eo loco, περιβρίθουσά τε μήκων Θυλακίς. Catull. 'Nec meum respectet ut ante amorem, Qui illius culpa cecidit velut prati Ultimus flos, prætereunte postquam Tactus aratro est:' et idem: 'nullo contusus aratro.' *Germanus.*

Purpureus, &c.] Comparatio Hom. Iliad. Θ. vs. 308. de qua Scal. v. 3. *Taubmann.*

Purpureus veluti cum flos] Id est, *pulcher*, nam color hic ob præstantiam pro pulchro poni solet, ut Turneb. XXVIII. 46. Vid. Æn. I. ad 591. Comparationem hanc Virgilii imitatus etiam est in Hyacinthi morte describenda Ovid. Metam. x. 190. et seqq. *Emmeness.*

436 *Languescit moriens*] Duplex similitudo, et pulchritudinis et gestus. *Servius.*

Languescit moriens, lassove, &c.] *Languescere*, Nonio interprete, hic est *deficere, dissolvi;* ut et Æn. XI. 68. 'Qualem virgineo demessum pollice florem Seu molles violæ, seu languentes hyacinthi:' et *lasso collo*, pro *marcente, gravato*, ut idem Nonius. *Emmeness.*

Lassove papavera collo Demisere caput] Homeri est et comparatio et figura: nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput. *Servius.*

Laxove papavera collo] Antiqui plerique codices *lasso.* Porcius, Vitalianus, et aliquot alii *lapso* habent. *Pierius.*

438 *At Nisus ruit in medios*] In Oblongo *ac*, in quibusdam aliis *et.* Sed enim locus ipse exigere videtur *at.* Pierius.

Solumque per omnis] An per obstantes, an protegentes? *Servius.*

439 *Volscentem petit*] Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero, 'Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari nullo modo posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt, corpore effugi.' *Idem.*

Petit] Sermo sumitur a gladiatoribus. Omnia sunt gladiatorum, petitiones, vitationes, declinationes, effugia. Notum illud, 'Non te peto, piscem peto.' Græci ὁρμᾶν, et, ὁρμὰς, *petere, petitiones.* Itaque *vitatio* et *petitio* directe oppositæ in hoc ludo. Cic. de Oratore: 'Gladiatores videmus, nihil vitando facere caute, nec petendo vehementer.' Præclare: nam qui petit, vehemens est; qui vitat, cautus. Vide qua vehementia petat Nisus, nam *ruit:* vide quo cautu Volscens a suis servetur. Ab eodem ludo Seneca de Consol. ad Martiam c. 9. 'Alium percussisti, nec petisti.' Eodem trahe illud pro Ligario, 'cujus latus ille mucro petebat?' *Cerda.*

Moratur] Perseverat. *Servius.*

440 *Quem circum glomerati*] Pugnæ hujus imaginem habet Nonn. l. XXII. Dionys. ubi, Καὶ μέσος ἀντιβίων κυκλούμενος ἔνθεος ἀνήρ: *Et medius inter hostes circulo inclusus divinus vir.* Iterum: Συμφερτοὶ δ' ἕνα μοῦνον ἐκυκλώσαντο μαχητὴν Τυπτόμενον ξιφέεσσι, καὶ οὐκ ἀλέγοντα μαχαίρης: *Conferti unum solum circulo cingebant bellatorem, Qui petitus gladiis omnium gladios contemnebat.* Talem in Androm. exhibet Eurip. Pyrrhum. Omitto locum longissimum. *Cerda.*

Quem circum glomerati hostes, &c.] Sic infra vs. 689. 'Et jam collecti Troës glomerantur eodem.' Æn. II. 727. 'neque adverso glomerati ex agmine Graji:' et de apibus Ge. IV. 79. 'Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem.' Verbi etymologiam vide ad Æn. II. 341. *Emmeness.*

441 *Proturbant*] Modo confodiunt, ut paulo post, *Confossus.* Servius.

Proturbant] In antiquis aliquot *perturbant.* Sed omnino melius *proturbant.* Pierius.

Non secius] Non segnius. *Servius.*

Non segnius] In antiquis codicibus *non secius.* Quod nonnulli etiam per *t* scribunt: quod nequaquam docti

probant. *Pierius.*

Segnius] Serv. et vett. cod. leg. *Secius:* scil. quam vulneratus. ut Æn. v. 862. *Taubmann.*

Rotat] Sil. II. 'rotatque coruscum Mucronem:' ubi *coruscum,* quod Virg. *fulmineum.* Hom. vulgariter Iliad. XXII. *τινάσσων φάσγανον ὀξύ*: *quatiens acutum ensem.* Et quidem sermo est de Hectore, et in vitæ periculo, ubi occasio furendi. *Cerda.*

442 *Fulmineum*] Explicui jam, et addo, visum mihi indicari a Poëta vim Nisi esse supra mortalem, ut qui non tam gladium, quam fulmen versaret. Ita de Augusto, *fulminat* Ge. IV. quem locum adi, et quæ dixit l. VI. ubi Scipiadæ 'duo fulmina belli.' Ita et Simocatta II. 7. ducem Romanorum supra mortalem indicat, et a cœlo missum, cum de illo scribit: *οἷα λαίλαψ ἐπιθαλάττος, ἢ ῥαγδαῖος σκηπτὸς ἐνεφοίτησε*: *Irruit ut maris turbo, aut fragore ruptum fulmen.* Et Anth. VI. 15. Epig. 23. Rex Philippus dicitur *κεραύνιος, fulmineus.* Affinis vero Virgilius Homero, qui de ferro hastarum Iliad. X. *λάμφ' ὡς ἀστεροπὴ πατρὸς Διός*: *fulgebat velut fulgur patris Jovis.* Val. Arg. I. de gladio *ardenti ferro,* Ab Philostrat. in Heroïc. hasta Achillis dicitur *ἀστράπτουσα,* ut instar fulguris. Et adhuc de ipso gladio Il. XIV. *ἄορ ἴκελον ἀστεροπῇ*: *ensem similem fulguri.* Idem.

Clamantis in ore] Simile mortis genus habet Hom. Iliad. XVI. ubi Idomeneus percutit ferro Etymanta *κατὰ στόμα, in ore.* De Crastino ait Jul. Civil. III. cecidisse in pugna, 'gladio in os adversum conjecto.' Stat. Theb. II. 'Dum clamat, subit ore cavo Theumesia cornus.' Silius l. III. 'calamumque volantem Dum clamat, paulo excipiens transmisit hiatu.' Non abit illud l. VII. 'hæsit enim sub gutture vulnus;' quem locum adi. *Idem.*

In ore Condidit adverso] Archaismos est: ut supra, 'Pectore in adverso totum cui cominus ensem Condidit.' *Servius.*

443 *Moriens animam abstulit hosti*] Sic l. IV. 'Exstinxti te meque, soror.' et Soph. Antig. *θανὼν ἔτ' οὖσαν κατηναρές με*: *mortuus vivam me occidisti.* Tale illud Ennod. in Declamat. 'Dum vincitur, triumpharet.' Sed hoc pertinet ad *ὀξύμωρον,* de quo in VII. *Cerda.*

Moriens animam, &c.] Interfecit: et animadverte, morientem interficere. Scal. IV. XVI. et III. 26. *Taubmann.*

444 *Tum super exanimem, &c.*] Imitatione Il. P. *ὁ δ' ἀγχ' αὐτοῖο πέσε πρηνὴς ἐπὶ νεκρῷ·* et Musæus: *ἀλλήλων ἀπόναντο καὶ ἐν πυμάτῳ περ ὀλέθρῳ.* *Germanus.*

445 *Placidaque ibi demum morte quievit*] Aut proprium mortis epitheton est: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur. *Servius.*

Quievit] Ex formulis defunctorum. Sic in VI. de Palinuro, 'ossa quierunt.' Cicer. ex Poëta vetere Tuscul. l. I. 'ubi remissa vita corpus requiescit a malis.' Tibul. l. II. 'Sic bene sub tenera parva quiescit humo,' Ovidius: 'Ossa quieta, precor, tuta requiescite in urna:' et sexcenta alia. Inde in Inscriptionibus sepulcrorum dictum REQUIETORIUM. et Cassiod. VII. 8. 'Defunctorum sacram quietem.' *Cerda.*

446 *Fortunati ambo*] Prosphonesis est. Mire horum mortem non luctu aut misericordia, sed felicitatis testimonio prosequitur. *Servius.*

Si quid mea carmina possunt] Verecunde. *Idem.*

Fortunati ambo, &c.] Silius pari *ἐγκωμίῳ* l. IV. 'Felices lethi, pietas quos addidit umbris! Optabunt similes venientia sæcula fratres, Extremumque decus memori celebrabitur ævo; Si modo ferre diem, serosque videre nepotes Carmina nostra valent, nec famam invidit Apollo.' Et l. II. 'At vos sidereæ, quas nulla æquaverit ætas, Ite decus terrarum animæ.'

Stat. l. x. 'Vos quoque sacrati, quamvis mea carmina surgent Inferiore lyra, memores superabitis annos. Forsitan et comites non aspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.' Statius signate ἔπος suum *lyram* dixit, opponens tubæ Maronis; cui ille comparatus lyricen est, non ἐποποιός· et ideo *inferiore*, quia Lyrici inferiores Epicis. Præstant enim Epici reliquis Poëtis. Ad fortunam hanc et locum Virg. videtur allusisse Horat. od. 13. libri primi: 'Felices ter, et amplius Quos irrupta tenet copula, nec malis Divulsus querimoniis Suprema citius solvet amor die.' *Cerda.*

Fortunati ambo, &c.] Divinum est elogium summi Poëtæ: quod cum aliis comparat Scalig. v. 16. *Taub.*

448 *Domus*] Familia. *Servius.*

Capitoli inmobile saxum Accolet] In urbe Roma Jovis templum non fuit, quod cum jam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio superna pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat: nam Termino non nisi sub Divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, 'Capitoli immobile saxum Accolet:' quia Terminus non est revulsus de loco. *Servius.*

Capitoli immobile saxum] Quamvis in vetustis codicibus *Capitolii* geminato *ii* scribatur, eo modo, quo Terentius Scaurus hujusmodi genitivos scribi præcipit: hoc tamen loco, ne synalœpha ex tribus vocalibus distinctis fiat, *Capitoli* unico *i* scribendum censuerim, facta synæresi, ut prius erat in Porcio. Quæ vero Servius de Termino, eadem fere apud Aulum Gellium habentur. Lactantius tamen libro contra Gentes primo, 'saxum hoc a Romanis cultum' dicit, 'propter illius memoriam: quod pro Jove objectum est Saturno devorandum.' *Pierius.*

Dum domus, &c.] *Domus Æneæ* familiam Juliam significat, e qua Augustus erat: cui prærogativa quadam concessa erat ad Capitolium habitatio, Patriciis omnibus denegata, auctore Victore et Plutarcho. Unde non, *incolet*, sed *accolet*, dixit. Ad domum autem Augusti locus erat, qui 'sedes Imperii Romani' dicebatur. Etsi vero de toto Capitolio intelligi potest, quod de *saxo immobili* canit: tamen Grammaticis (vide Serv.) ad *Terminum*, id est, limitum Deum, qui non potuit, ut reliqui Dii, evocari et exaugurari, referri magis placet. Porro *pater Romanus*, est Imperator: cum præsertim Imperatores *Patres patriæ* dicerentur, &c. Turn. xxii. 15. *Taub.*

Capitoli] Originem vocis aperit Cato lib. de Orig. 'Capitolium dictum a capite invento fluente sanguine, dum Jovini templi fundamenta jaceret Princeps Tarquinius.' Varro Ling. Lat. l. iv. 'Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Dionys. l. iv. circumstantias adhibet inventi capitis, nimirum 'fuisse hominis recens cæsi, cujus vultus vivo esset similis, et sanguinem ex eo capite calidum et recentem manasse.' Adhibet etiam omen hoc: 'Vestris civibus Romani renuntiate, fatale esse, ut locus ille, in quo caput invenistis, totius Italiæ sit caput. Atque ab eo tempore locus, capite ibi invento, Capitolinus est dictus.' Affinia verba

Livii l. I. 'Secutum aliud magnitudinem Imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species haud per ambages arcem eam Imperii, caputque rerum fore portendebat.' Idem l. v. cum respectu ad hunc locum: 'Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore.' Nomen viri, cujus hoc caput, omnes, ut vides, tacent: aperit Arnobius l. VI. ubi Romanis insultat, qui maluerint, 'ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.' Sed putat Scal. in Conject. Arnobianum hoc meram esse fabulam, et ad nobilitatem gentis excogitatam. *Cerda.*

Inmobile sax.] Respexit huc Mart. l. VIII. 'Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.' *Taubmann.*

449 *Pater Romanus*] Romanum Imperatorem capit Turneb. XXII. 15. cum præsertim omnes *Patres patriæ* dicerentur, et hoc imprimis titulo affectus Augustus, in cujus gratiam hæc Poëta. Sic et Auson. Theodosium compellat, 'Tu modo te jussisse, Pater Romane, memento.' Chrysantas apud Xenoph. Cyropæd. l. III. Ἀλλὰ πολλάκις μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες, καὶ ἄλλο τε κατενόησα, ὅτι ἄρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ: *Etiam alias sæpe, o viri, animadverti, nihil interesse inter Principem bonum et patrem bonum.* Id esse verum, in uno Cyro ostendit. Lege illum, et me alibi, ubi hoc firmo. *Cerda.*

450 *Victores*] Irrisorie, tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerunt, cum duo tres interemissent. *Donatus.*

Præda Rutuli spoliisque potiti] Non solum suis eos armis exuerunt, sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat ante detracta. *Servius.*

451 *Volscentem exanimum*] In Romano codice *Volcentem exanimem.* In aliis *exanimum:* utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

452 *Nec minor in castris luctus*] Decens repetitio. *Servius.*

454 *Serranoque Numaque*] Decima Antapodosis; quæ sit quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque *Numam* induxit occisum. *Idem.*

Numaque] Atqui *Numam* l. X. persequitur Æneas: nisi alius fuerit cognominis. Vide Macrob. v. 15. *Taubmann.*

455 *Tepidaque recentem Cæde locum*] Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Unde multi legunt, *Tepidumque recenti Cæde locum.* Serv.

Tepidumque recenti Cæde locum] Ita quidem habetur in Romano codice. Sed in Oblongo, et quibusdam aliis *tepidaque recentem Cæde locum* legitur. Quam hypallagen figuram agnoscit Servius. In Porcio una mutata dictione, eadem tamen elocutionis figura, *tepidaque madentem Cæde locum* habetur. *Pierius.*

456 *Cæde*] Id est, sanguine, Gr. more, quibus φόνος etiam *sanguis* dicitur. Vide Turn. XVIII. 3. *Taub.*

Spumantem sanguine rivos] Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit, 'Spumantem rivos:' quia præmisit, 'Seminecesque viros.' *Serv.*

459 *Et jam prima novo*] Lucretianum est. Et bene descripturus cædes et bella morose diem oriri facit. *Idem.*

Et jam prima, &c.] Expressus clarissime locus Calab. l. IV. ubi ad exortum lucis, tumultus quoque belli exortus. Versus Græci sunt, Ἀλλ' ὅτε δὴ κεφαλὰς μὲν ἐπ' ἀντολίην ἔχον ἄρκτου Δέγμεναι ἠέλιοιο θοὸν φάος, ἔγρετο δ' ἠὼς, Δὴ τότ' ἀνέγρετο λαὸς ἐϋσθενέων Ἀργείων Πορφυρέων Τρώεσσι φόνον, καὶ κῆρ ἀΐδηλον. *Cerda.*

Spargebat lumine terras] Ab Lucretio, qui libro secundo: 'Primum Aurora novo cum spargit lumine terras.'

Inde et Æn. XII. 'Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies.' Lucan. Phars. III. 'Ut matutinos spargens super æquora Phœbus Fregit aquis radios.' Boët. l. II. de Phœbo: 'lucem spargere cœperit.' *Idem.*

460 *Tithoni croceum, &c.*] Habetur hic versus Ge. I. 447. et Æn. IV. 585. Furius Antias Ann. l. I. 'Interea Oceani linquens Aurora cubile' Lycophron etiam dixit de Aurora, Τιθωνὸν ἐν κοίτῃσι λιπουσα: *Tithonum linquens in cubili.* Idem.

Aurora] Novum quidpiam vidi in Calab. quod in alio nemine. Sciunt omnes Auroram adduci in describenda veniente luce: ille (quod miror) l. IV. in veniente nocte. Versus sunt: Ἠὼς δ' ὠκεανοῦ ῥόον εἰσαφίκανεν, Κυανέην δ' ἄρα γαῖαν ἐπήϊεν ἄσπετος ὄρφνη: *Aurora autem ad Oceani altum gurgitem pervenerat, Et nigram densæ tenebræ invaserant terram.* Idem.

461 *Jam rebus luce retectis*] Supra, 'Et rebus nox abstulit atra colorem.' *Servius.*

Jam rebus luce retectis] Sunt antiqua exemplaria, in quibus, *recœptis* scriptum sit, quasi res noctu auferri videantur, die vero reddi. Sed enim *retectis* omnino receptius. *Pierius.*

Jam rebus luce retectis] Ita etiam Æn. V. de Aurora, 'radiisque retexerit orbem.' Et quia omnia retegit, ideo illam vocat Hesiod. πολυδερκῆ, ab cernendo. Sic contra Æn. VI. 'rebus nox abstulit atra colorem.' *Cerda.*

463 *Æratas*] Respectum ad ævum Heroum, testificante Paus. in Lacon. ἐπὶ τῶν Ἡρώων τὰ ὅπλα ὁμοίως χαλκᾶ ἦν πάντα: *Heroum ævo arma omnia fuerunt ærea.* Probat ex Homero describente securim Pisandri, et sagittam Merionæ; ex hasta Achillis, ex ense Memnonis; quæ omnia ærea. Mox adjicit, ταῦτα μὲν δὴ ἴσμεν ἔχοντα οὕτως: *Hæc ita esse pro comperto habemus.* Loquitur autem Pausan. cum discrimine ad ferrum, quod negat in ævo Heroum; ut inspicienti quæ in eo præcedunt, de oraculo quodam, notum fiet. Clare etiam Hesiod. in ἔργ. Τοῖς δ' ἦν χάλκεα μὲν τεύχεα, χάλκεοι δέ τε οἶκοι. Χαλκῷ τ' ἐργάζον τε· μέλας δ' οὐκ ἔσχε σίδαρος: *His inerant ærea quidem arma, et domus æreæ. Ære enim operabantur: neque dum erat ferrum nigrum.* Hoc ego Pausaniæ atque Hesiodi verissimum puto: nec me movent docti, qui contra scripserunt; et assero, pessime reddi Græcos per *ferrum*, cum illi dicunt χαλκόν. Objicies mihi officinam Vulcani, quæ ante bellum Trojanum, in qua ferrum, dicente Virg. 'Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.' Deinde ferri inventionem, quæ præcessit ea tempora: nam Virg. Ge. I. 'At Chalybes nudi ferrum.' Tertio, aliquot loca Poëtarum, qui ferri meminerunt in illo ævo. Quarto, quod fortissimum, Genes. cap. 4. dici de Tubalcain, fuisse malleatorem operum æris et ferri. Expedio omnia unico verbo. Ferrum fuit, fateor, in ævo Heroum, et etiam ante illud: sed rarum, neque satis, ut tu tibi hanc veniam assumas, ut cum in Græcis χαλκὸν legis, possis *ferrum* interpretari. Venæ ferri passim postea apparuerunt: sed rarum fuisse priscis, liquidum ex creberrima mentione æris, ex paucissima ferri. Unde et in loco Genes. æs præponitur ferro: ait enim, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Et attende, artificem tam æris quam ferri dici χαλκέα, ab ære, non a ferro. Frequentius enim in eo ævo metallum dedit nomen artifici. Ita enim explico Aristotelem in Poëticis, ubi ait, χαλκέας, τοὺς τὸν σίδηρον ἐργαζομένους, non aliter, ac τὸν κεκραμμένον, τὸν οἶνον. Sententia est, ita artifices ferri, dici ærarios; ut vinum mistum aqua, dicitur vinum. *Idem.*

464 *Quisque suos*] Scilicet comites: nam plenum est, 'æratasque acies.' *Servius.*

Quisque suos] Est hoc, quod Homerus Il. III. κέλευσε δ' οἷσιν ἕκαστος Ἡγεμόνων: *Quisque ducum suis imperavit.* Cerda.

Acuunt rumoribus iras] Quia duo ausi sunt per eorum castra transire. *Servius.*

Acuunt rumoribus iras] Ex Euryali et Nisi audacia motas. *Taubmann.*

466 *Præfigunt capita*] Hoc genus contumeliæ hostilis frequentissimum fuit, sive Poëtas, sive Scriptores alios consulas; sive Græcos, sive Latinos; sive barbaros, sive cultos homines. De Maxentio Tyberi hausto ait auctor Paneg. Constantini, illius caput tota urbe latum 'suffixum hasta.' Senec. Rhetor. Controvers. 17. de Tullii capite, 'appensum conto caput.' Trebonii caput 'fixum in pilo' est apud Ciceronem in Philipp. quo ludibrio illum affecit Dolabella. Tacitus Hist. l. I. de capitibus Galbæ et Pisonis, Othone invadente Imperium, 'præfixa contis capita gestabantur.' Apud Plut. caput Gracchi suffigitur δόρατι: apud Cedrenum caput Maniacis Tyranni ἐπὶ δόρατος: et caput Nicephori ἐπὶ ξύλου. Apud Justinum l. XXIV. caput Ptolemæi 'lancea fixum:' apud Claud. Ruffini caput pendet de 'cuspide summa,' quod etiam scribit Hieronymus in epistol. ad Heliodorum. Vide et Silium l. II. in quo simile ludibrium. Omitto infinitos. *Cerda.*

467 *Euryali et Nisi*] Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli eorum non noverant nomina: ut sit, quin etiam capita Euryali et Nisi præfigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. *Servius.*

Euryali et Nisi] Hæc nomina instar completi versus habuit etiam Æn. V. 294. et 322. Et hinc conjiciunt eruditi quidam, Poëtam judicio et alios imperfectos versus reliquisse. *Taubmann.*

468 *Æneadæ duri, &c.*] Durantes in labore. In matre autem Euryali ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus et ætatis, tantum fureret. Denique accusat eorum, quæ etsi facta fuissent, nihil tamen prodessent. *Donatus.*

Murorum in parte sinistra] Aliud agens situm castrorum ostendit; præterea et prooeconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit. *Servius.*

Murorum in parte sinistra] In Romano codice *murorum parte* legitur, absque *in*. Pierius.

Murorum in parte sinistra] Locum hunc explicat Serv. Æn. VII. ad illud de Tyberi, 'et multa flavus arena,' ita scribens: 'Sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit; nam aliter non procedit, quod ait, murorum in parte sinistra Opposuere aciem, nam dextra cingitur amni. Postea enim in Lauro Lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur.' Hæc Servius. Sed certe legenti Virgilium nulla alia apparent hæc castra, quam prima. *Cerda.*

469 *Cingitur amni*] *Amne* debuit dicere: nunquam enim bene in *i* exeunt, nisi quæ communis sunt generis, ut *docilis, agilis:* sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra diximus, apud majores *hic* et *hæc amnis* dicebatur. *Servius.*

Cingitur amni] Curtius libro tertio, 'Cingitur fluctibus.' Sed Poëta cum cura de *amni*, dixit, *cingitur*, notans etymologiam. Nam *amnis* ab ambiendo, et cingendo. Ad eum modum, quo Homerus Od. II. οἱ δ' ὕδωρ κρητῆρσιν ἔμισγον: ubi cum *cratere* conjungit *misceo*. Nam, ut expendit Eustathius, κρατὴρ παρὰ τὸ κεραννῦναι *crater a miscendo.* Cerda.

470 *Tenent fossas*] Tuentur, defendunt. *Servius.*

471 *Stant mæsti*] Livius libro qua-

dragesimo secundo: 'Mœstitia ex male gesta re:' et l. VI. 'Præ indignitate rerum stupor, silentiumque.' Dicunt boni interpretes, Virgilium in sua Æneide repræsentare sæpissime Romanas historias. Quid ergo, si in hoc successu repræsentatus successus Crassi apud Plutarch.? Ut enim Rutuli suffigunt capita horum juvenum in hastis, ita Parthi τὴν κεφαλὴν τοῦ Ποπλίου κομίζοντες ὑπὲρ αἰχμῆς ἀναπεπηγυῖαν: *Caput Publii* (erat hic filius Crassi) *suffixum hasta ferebant*, videlicet ostentantes illud patri. Ut hic Rutuli 'multo clamore sequuntur,' ita ibi Barbari προσεφέροντο κλαγγῇ καὶ παιᾶνι φοβερώτεροι: *ferebantur cum clangore et pœanibus formidabiliores.* Ut hic Trojani ad dirum spectaculum 'stant mœsti,' ita ibi τοῦτο τὸ θέαμα Ῥωμαίων ὑπὲρ ἅπαντα τἄλλα δεινὰ τὰς ψυχὰς κατέκλασε καὶ παρέλυσεν: *Hoc spectaculum supra reliqua omnia acerba animos debilitavit et infregit Romanorum.* Quid, si consideres clausos ibi Romanos tanquam muro, et vagantes circum illos Parthos? *Cerda.*

Ora virum præfixa videbant] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *movebant* legere est; cum paraphrasi, *Commovebant*, ex Servii commentariis desumpta. *Pierius.*

Ora virum præfixa videbant] Totum hunc locum adumbrat Stat. Theb. x. ubi Amphion 'clausis ipse insultare Pelasgis Tendit, et abscissos sociorum ostendere vultus:' et qui erant in urbe, 'ut exertos enses, et cæde recenti Arma rubere notant, novus assilit æthera magnus Clamor, et e summo pendent cupida agmina vallo, Noscere quisque suos.' *Cerda.*

472 *Nota nimis miseris*] Hoc plus commovebantur, quia etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. *Servius.*

473 *Pinnata*] Quidam volunt ideo hic famam pinnatam a poëta inductam, quæ tumultum et res adversas nuntiet; ut illud tangere videretur, quod qui bellum nuntiaret, *pinnatas literas* diceretur adferre. *Idem.*

Pennata] In Romano codice *pinnata:* de qua scribendi ratione alibi satis dictum. *Pierius.*

Volitans pennata per urbem, &c.] Stat. Theb. II. 'hæc totis perfundit mœnia pennis:' et III. de eadem, *antevolat.* Ammian. l. XVIII. 'per aërios tractus famam præpetem volitare.' Horat. quoque Od. II. 2. *pennam* dat famæ: et Petron. 'volucer notis conterrita pennis Fama volat.' Rem, quam hic attingit Serv., explicant versus Juvenalis, Sat. IV. 'Surgitur, et misso proceres exire jubentur Concilio, quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactos, Tanquam de Cattis aliquid torvisque Sicambris Dicturus, tanquam diversis partibus orbis Anxia præcipiti venisset epistola penna.' Huc pertinent verba veteris in Persium glossographi: 'veredarii dicuntur a vehendo, quia festinanter in equis currunt, nec descendunt de equis, antequam responsa sua liberent: habent pennas in capite; unde intelligitur festinatio itineris.' Quæ verba præeunt, ut intelligam in literis, quarum meminit Servius, appingi solitas pennas, cum res celeriter esset indicanda. *Cerda.*

Pinnata per urbem Nuntia Fama ruit] Quemadmodum in rebus tristibus nunciandis in epistola figi solebat *pinna*, ita e contrario rebus lætis figebatur *laurus.* Testatur hoc vetus Juvenalis interpres ad Sat. IV. 'Antea, si quid nunciabant consules in urbem, per epistolas nunciabant: si victoriæ nunciabantur, laurus in epistola figebatur: si autem aliquid adversi, pinna figebatur.' Laureatarum literarum meminit Ælius Lampridius in Alexand. Severo, c. 58. 'Ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ.' *Lauri* et *pinnæ* simul Statius Silv. v. 89. 'quæ laurus ab arcto

Quid vagus Euphrates, quid ripa binominis Istri, Quid Rheni vexilla ferant: quantum ultimus orbis Cesserit, et refluo circumsona gurgite Thule. Omnia nam lætas pila attollentia frondes, Multaque fumosa signatur lancea penna.' Hinc et ipsi tabellarii res adversas nunciantes πτεροφόροι dicti. Plura vid. apud Cl. Salmasium ad Æl. Lamprid. d. l. *Emmeness.*

474 *Fama ruit*] Explico instar fluminis; est enim *ruo* verbum aquarum, applaudente hoc Simocattæ loco Hist. II. 17. καὶ πολὺς τῇ πόλει ἐπεκύμαινε θρύλλος: ubi famæ invadenti urbem dat *inundationem*, quasi ferretur *fluctuabunda;* ait enim, ἐπεκύμαινε. Inde statim pari consecutione, 'matrisque allabitur aures Euryali:' hic enim *allapsus* aquarum est. Ut noster, 'nuntia fama;' ita et Val. Arg. I. et Stat. Theb. VI. initio. *Cerda.*

475 *Subitus miseræ*] Potest pro *subitus miseræ*, vel pro *subito miseræ;* ergo et genitivus potest esse. *Serv.*

476 *Excussi manibus radii*] Bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *projecti.* Idem.

Excussi, &c.] Scaliger v. 3. Confert Andromachæ fletum ab interitu Hectoris, in Il. XXII. cum Euryali matre. 'Et hujus,' inquit, 'anus Virgilianæ conquestio adeo sublimis est, adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi: 'Hunc ego te, Euryale, adspicio?' et quæ sequuntur. Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant animum potius, quam lacrimas mihi. Summa, nihil omissum cælesti Poëtæ illi. Omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, figuræ, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgilii.' Vide plura ibidem. *Taub.*

Radii] Instrumentum esse ad texendum ignorat nemo. Quid huic respondeat Hispano idiomate non ita certum; vulgus nominat *lancaderam:* ego puto esse aciculam, qua subtegmini adduntur fila; et ab longitudine dici *radium.* Ut oliva oblonga, *radius*, et virga geometrica. *Cerda.*

477 *Evolat infelix*] Similes doloris notas invenies in Dionys. Antiq. l. III. in sorore Horatianorum, dolente de uno Curiatiorum interfecto, cui ipsa erat desponsa. Livius etiam l. I. paria cum Dionysio. Apud Hom. Il. XXII. Andromacha morte Hectoris audita, μεγάροιο διέσσυτο μαινάδι ἴση: *domo exiit furenti similis.* Vide et in Stat. Theb. III. pulcherrimam imitationem Virg. ubi Ide duos filios in bello amittit. Sed et feminam consternatam dolore euntem per media agmina ita describit Eurip. in Iphig. Aulid. στείχουσαν ἐπτοημένην Δαναῶν δι' ὄχλου. *Idem.*

Femineo ululatu] Impatienti: ut, 'Fœmineo prædæ et spoliorum ardebat amore.' *Servius.*

478 *Scissa comam*] Nota hæc doloris maxima. Curt. l. III. de feminis nobilibus dolentibus: 'laceratis crinibus, abscissaque veste:' et de matre Darii: 'laceratis crinibus, humi corpus abjecit.' De dolente Nonn. l. XXIII. τίλλε κόμην. Quo verbo, et ad rem eandem utitur Chrysost. Hom. de Morte, sed reprehendens Gentiles, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχιόνας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σπαράττοντες: *non crines evellentes, non nudantes brachia, non lacerantes faciem.* De Græcis plorantibus Achillem mortuum Calab. l. III. Χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελύμνας δηϊόωντες: *Pilos ex capite radicitus evellentes.* Eurip. Orest. de lugente Helena, ἀπέθριξε τρίχας: et de Agamemnone in magno dolore Il. X. Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους ἕλκετο χαίτας. Cybele apud Claud. Rapt. III. 'fractas cum crine avellit aristas.' Addes hæc exemplula infinitis, quæ alii invenerunt. *Cerda.*

Amens] Vere Alexis: τῶν μετρίων αἱ μείζονες λῦπαι Ποιοῦσι νοῦ μετάστασιν: *qui medium excedit dolor, De sede men-*

tem turbat. Idem.

479 *Prima petit*] Ideoque *prima*, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut, 'Ipsæ de muris matres.' *Servius.*

Non illa virum, non illa pericli] Unum pudoris est, aliud salutis. *Id.*

480 *Telorumque memor*] Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poëta præmisit, cum Euryalus nec profectionem suam ad requirendum Æneam scire significat, et tantopere commendat Ascanio: nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem jungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Idem.*

Cœlum dehinc questibus inplet] Verissime scripsit Eurip. in Supp. Τὸ γὰρ θανόντων τέκνων Ἐπίπονόν τι κατὰ γυναῖκας Εἰς γόνους πέφυκε πάθος. *Cerd.*

481 *Hunc*] Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ: nam pene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Servius.*

Hunc te aspicio] A qualitate cædis. *Idem.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem, hunc te videam mater, hoc est, occisum, et triumphum præbentem hostibus? *Donatus.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Cicero in Rhetoricis, 'Octavus locus per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam ejus vocem audivi, non postremum ejus spiritum excepi.' Item, 'Inimicorum in manibus mortuus est: hostili terra turpiter jacuit insepultus: a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit:' qui loci omnes hic a Virgilio tanguntur. Quantum vero pertinet ad Grammaticen, Sosipater Solœcismum notat transmutatione fieri, 'quum finitiva pronomina pro qualitatis significatione ponuntur,' hoc citato versu, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio,' pro talem. *Pierius.*

482 *Sera meæ requies*] Euander, 'Mea sola et sera voluptas.' Et *requies* hic pro solatio. *Servius.*

Sera senectæ requies] V. N. Æn. VIII. 582. *Taubmann.*

Potuisti linquere solam] Ab intercepto solatio. *Servius.*

Potuisti linquere solam] Hoc queritur apud Soph. Electra: Μόνη γάρ εἰμι, σοῦ τ' ἀπεστερημένη. Iterum loquens cum sorore sua, καὶ μόνα λελείμμεθον. Hoc dolet mater quæpiam Epig. III Ὀρφάνιον κλαίω γῆρας ὀδυρομένη. Andromacha apud Hom. Il. XXIV. με χήρην λείπεις· et plenius l. XXII. ubi, αὐτὰρ ἐμὲ στυγερῷ ἐνὶ πένθεϊ λείπεις Χήρην ἐν μεγάροισι. Par conquestio Pelei interfecto Neoptolemo apud Eurip. And. Ὦ φίλος, δόμον ἔλειπες ἔρημον. Adlubescit et affectus ille Theocritius εἰδ. II. Νῦν δὲ μόνη δὴ ἔοισα, πόθεν τὸν ἔρωτα δακρυσῶ; Elect. apud Eurip. in Orest. πῶς μόνη σωθήσομαι; Eadem apud Soph. Μούνη γὰρ ἄγεις οὐκέτι σωκῶ Λύπης ἀντίῤῥοπον ἄχθος. De eadem Chorus ad excitandam conquestionem, Πρόδοτος, καὶ μόνα σαλεύει. Et ipsa, ut eandem excitet de se, et de sorore: οὔτις ἡμῖν ἐστιν, et, μόνη γάρ εἰμι. *Cerda.*

483 *Crudelis*] Qui potuisti linquere solam, cum pius esses. *Serv.*

Crudelis] Scalig. IV. 48. Mirum, quantum afferat affectus vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam: quæ vox illi tamen apposita apponit et sensum. Neque post τὸ *crudelis* nota interrogationis ponenda, sed post τὸ *solam.* Enim vero plus placuit additamentum illud illius vocis, *crudelis*, gestu sustineri. Ita Æn. IV. 'Et mediis properas Aquilonibus ire per altum: Crudelis.' *Taubmann.*

Sub tanta pericula] *Sub* pro *in:* ut Æn. I. 'Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.' *Servius.*

484 *Affari extremum*] Anchises,

'Sic o, sic positum, adfati discedite corpus.' Terentius, 'Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?' *Idem.*

Matri] Melius *matri*, quam si dixisset *mihi*. Idem.

485 *Terra ignota*] Duplex conquestio, quod jaceret insepultus in terra, deinde in ignota. Primam illustro ex Hom. apud quem Hecuba Iliad. XXII. dehortatur Hectorem a pugna, quod non defleretur *ἐν λεχέεσσι*, *in lectis*. Componebantur quidem mortui in lecto, et ibi accipiebant suorum lacrymas. Eod. lib. Achilles morienti Hectori ita insultat, *οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ Ἐνθεμένη λεχέεσσι γοήσεται*. Pergo ad alteram. Erat acerbissimum mori inter ignotos et peregrinos. Hoc dolet Electra de suo Oreste apud Eurip. *Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων, κἀπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς Κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα.* Inde cura illa Gentilium, ut saltem cineres in patriam terram referrentur. Sic apud Soph. in Elect. finguntur Phocenses retulisse Orestis cinerem peregre mortui, *Ὅπως πατρῴας τύμβον ἐκλάχοι χθονός*. *Cerda.*

Canibus date præda] Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. *Donatus.*

Canibus data præda] Fabric. malit, 'date præda:' ut l. VIII. *decus addite divis*. Gr. *ἑλώρια καὶ κύρματα κύνεσι*. *Taubmann.*

Latinis] Id est, Latinorum. *Serv.*

486 *Jaces*] Proprie. Insepulti enim dicebantur *jacere*. De Priamo, qui nec sepultus nec crematus, 'jacet ingens litore truncus.' Prop. I. 7. 'Longe castra tibi, longe miser agmina septem Flebis in æterno surda jacere situ.' Senec. Rhetor. Suas. 'Si occidetur Cicero, jacebit inter Pompejum patrem filiumque, et Afranium, Petrejumque.' Hi omnes insepulti. Priam. Iliad. XXII. optans insepultum fore Achillem, ut a canibus devoretur, eodem verbo concipit has furias: vult enim illum esse *κείμενον*, *jacentem*. Cerda.

Nec te tua funera mater] Id est, funerea. Nam apud majores *funereas* dicebant eas, ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem: nam præficæ, ut et supra diximus, sunt planctus principes, non doloris: *funeras* autem dicebant, quasi *funereas*, ad quas pertinet funus: vel derivavit, veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelerus*, sicuti *scelestus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo, 'Teritur sinapis scelera.' In eadem, 'Nunc jube venire Pseudolum scelerum caput,' id est, scelestum. *Servius.*

Nec te tua funera mater] J. Cæsar Scaliger IV. 16. Servius ait, *Funera*, pro funerea, i. funesta. Non placet: cum is nullum auctorem designet: sed exponit, 'Produxi te, tua funera;' id est, ad funera: quasi perturbatio mutilam faceret orationem. At vero J. Scaliger, ad illud Ennii epitaph. apud Cic. 'Nemo me lacrumis decoret: neque Funera fletum Faxit: cur? volito, vivo per ora virum;' notat, *Funerus* apud Rom. dici illas, quæ defuncto sanguine proximæ (ut mater, avia, uxor, socrus, soror,) funeris ergo lessum faciebant, et veris lacrimis suas genas perfundebant. Eas Solon ad verbum *ἐπικηδείας* vocat, &c. 'Funeræ matris' meminit Virg. Æn. IX. Hæc ille: quæ et Servius Dan. agnoscit, et G. Fabricius explicat his verbis: *Funeræ* sunt doloris participes: ut ad quas funus pertinet: *Præficæ*, planctus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. *Funeræ* producebant cadavera: *Præficæ* sequebantur. *Funerarum* questus parietibus continebatur: *Præficarum* clamor ad Libitinam et in publico personabat. *Taubm.*

487 *Produxi*] Producebant enim defunctum proximi, aut certe heredes, ex penitiore ædium loco (ubi extremus ejus spiritus a carissimis erat exceptus: ubi per intervalla concla-

matus; ubi denique calida aqua ablutus et unctus a pollinctoribus) alba veste indutum in domus vestibulum, atque ibi lecto collocabant; cauto, ut corpus foras spectaret, facie pedibusque in publicum versis. Hoc vocabant Græci προτίθεσθαι, Latini *Collocare.* Et quia πρόθεσιν vel Collocationem præcedebat solennis illa Productio, totum hoc *Producere* Virgilius appellavit. Hæc P. Merula in Comment. Annal. Ennii p. LVII. auctore Jos. Scaligero. Etiam Turneb. XIX. 16. *producere* hic προτιθέναι interpretatur, quod sit, ante ædes mortuos proponere ad exsequias. Idem tamen Merula suspicatur Virgil. scripsisse, *Proluxi:* cum apud Festum *prolugere* dicantur, qui solito diutius lugent. *Taubmann.*

Pressive oculos] Oculos claudere, sive (ut Varro loquitur) sugillare, mortuorum solebant proximi, filii, mater aut pater. Flaccus l. III. 'sera componunt lumina dextra.' Hoc autem interdiu facere, lege Mœnia interdictum fuit. Vide J. Meursium ad Lycophron. *Id.*

Aut vulnera lavi] Romana consuetudo fuit, ut mortui lavarentur, ideoque hos, qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne livor appareret extincti. *Servius.*

488 *Veste tegens*] En ritus alius. Ornabantur mortui vestibus ad sepulturam. Ennius in Cresphonte, 'Neque terram injicere, neque cruenta Convestire mihi corpora licuit, Neque miseræ lavere lacrymæ salsum sanguinem.' Cleopatram apud Plutarch. in vita Antonii satellites Augusti invenerunt κεκοσμημένην βασιλικῶς, *Regio ornatam cultu*, mortuam videlicet. Sic enim se ipsa composuerat. Florus de eadem, 'maximo induta cultu.' *Cerda.*

Veste tegens; tibi quam noctes, &c.] Hom. Od. T. de Penelope: ἔνθα κεν ἠματίη μὲν ὑφαίνεσκον μέγαν ἱστὸν, Νύκτας τ' ἀλλύεσκον. Item Iliad. X. Andromache sub tempus cædis Hectoris, ἱστὸν ὕφαινε μυχῷ δόμου ὑψηλοῖο Δίπλακα μαρμαρέην, ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσε. *Festina* autem, ἐπειγομένη, ἐποιχομένη. Sic et Propert. IV. in Ep. Areth. ad Lycotam in castris agentem: 'Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.' Et Homer. Od. A. καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευεν Ἔργον ἐποίχεσθαι. Alibi σπεύδειν. *Germanus.*

Tibi quam noctes, &c.] Insistit Poëta et mori et loco Homeri Odyss. II. Mos fuit mortalium ut sibi et suis funebres vestes pararent. Homeri locus hic est ore Penelopes ad procos: Μίμνετ' ἐπειγόμενοι τὸν ἐμὸν γάμον, εἰσόκε φᾶρος Ἐκτελέσω (μή μοι μεταμώλια νήματ' ὄληται) Λαέρτι ἥρωι ταφήϊον, εἰς ὅτε κένμιν Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο. Μή τις μοὶ κατὰ δῆμον Ἀχαϊάδων νεμεσήσῃ, Αἰκὲν ἄτερ σπείρου κεῖται, πολλὰ κτεατίσσας. Locum hunc Homeri jam alii. Sed profero a me locum alium ejusdem Hom. Iliad. XXII. ubi Andromacha deplorans mortuum Hectorem, cum dixerit illum jacere, γυμνὸν, *nudum*, subjicit, ἀτάρ τοι εἵματ' ἐνὶ μεγάροισι κέονται, Λεπτά τε, καὶ χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν. Ἀλλ' ἤτοι τάδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέῳ, Οὐδὲν σοίγ' ὄφελος, ἐπεὶ οὐκ ἐγκείσεαι αὐτοῖς. *Cerda.*

Tibi quam noctes festina diesque Urgebam] In Romano codice *tibi quod*, et *urguebam* in aliquot veteribus, Attiano more. *Pierius.*

Festina] Pro *festinans:* nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur, ut hic *festina*, quomodo superius *funera.* Sallustius, 'In secunda cohortes festinas composuerat,' sicut ipse ab eo, quod *Propero*, 'Circumstant properi aurigæ,' ut sit nominativus *hic properus;* et bene *festina*, nam ait superius, 'Excussi manibus radii, revolutaque pensa.' *Servius.*

489 *Urguebam*] Arripuit Mart. Epig. VIII. 33. 'Nec vaga tam tenui discursat aranea tela, Tam leve nec

bombyx pendulus urget opus.' Ovid. Metamorph. xi. 'festinat vestes.' *Cerda.*

Urguebam] De verbo hoc vid. Lambinus ad Horat. Od. ii. 18. 'Marisque Bajis obstrepentis urges.' *Emmeness.*

490 *Quo sequar*] Id est, inquiram. *Servius.*

491 *Et funus lacerum tellus habet*] Dilaniatum cadaver: nam *funus* pro cadavere posuit. Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Idem.*

Funus] Aperte pro cadavere. Ita et Propert. i. 17. 'Hæccine parva meum funus arena teget?' Id est, *νεκρόν*. Et Eleg. ii. 13. 'Et si in exiguo laurus superaddita busto, Quæ tegat extincti funeris umbra locum.' *Cerda.*

Hoc mihi de te] Hoc caput intuens ait. *Servius.*

Hoc mihi de te, Nate, refers, &c.] Exemplaria manu scripta magna ex parte ita legunt, 'gnate refers, hoc sum terraque marique secuta.' Quod dubio procul longe venustiorem sententiam reddit: et est pathos ab inani spe, qua inducta fuerat, ut gnatum terra marique sequeretur, felicitatis proposita spe, nunc vero funus ejus miserabiliter intueatur. Nam illud 'quæ sum terraque marique secuta,' subfrigidum nescio quid habet. *Pier.*

493 *Figite me, &c.*] Affectum Silii audi Pun. l. vi. 'Tollite me Libyci comitem pœnæque necisque.' Ac Iocastæ apud Auctorem Thebaidos, 'In me arma et ignes vertite, in me omnis ruat Unam juventus.' Et statim pari furore, 'civis atque hostis simul Hunc petite ventrem, qui dedit fratres viro. Mea membra sparsim spargite ac divellite:' et Deianira apud Sen. cum præmisit, non sibi satis esse manu una perire, adjicit, 'Coite gentes, saxa, et incensas faces Iaculetur orbis, nulla nunc cesset manus.' *Cerda.*

Si qua est pietas] Si qua est pietas in occidendo, in me probetur. *Serv.*

494 *Me primam absumite ferro*] Unusquisque enim in propriæ salutis desperatione, credit tum universa etiam posse consumi, unde est quod modo dixit, 'Me primam.' Quasi, mortuo Euryalo, omnes Trojani perituri essent. *Idem.*

495 *At tu, magne pater divom*] Applaudit huic sententiæ locus Soph. in Elect. ubi chorus: Ποῦ ποτε κεραυνοὶ Διός; ἢ Ποῦ φαέθων ἅλιος; Εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες Κρύπτουσιν ἕκηλοι. Petit videlicet femina *κεραυνοῦσθαι*, id est, *opprimi fulmine:* ut Medea apud Eurip. in summo dolore, Αἶ, αἶ. διά μου κεφαλᾶς φλὸξ οὐρανία Βαίῃ. τί δέ μοι ζῆν ἔτι κέρδος; Et Adrastus in Supplicib. Πυρός τε φλογμὸς ὁ Διὸς ἐν κάρᾳ πέσοι. Thyestis etiam apud Sen. 'trisulco flammeam telo facem Per pectus hoc transmitte.' Affinia etiam duo alia loca Virg. Nam l. iv. 'Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.' Et l. v. 'Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti, Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.' Atque adeo quod in iv. et v. *fulmine*, hic *telo*. Sic et Græci passim. Nam Herodot. βέλος ἐνέσκηψε θεός: et Soph. βέλος κεραυνοῦ. Noster, 'tela Typhoëa.' Et quidem Virg. cum alibi dixit, 'disjicit telo Ceraunia,' jungens *telum* et *Ceraunia*, procul dubio institit loco laudato Soph. qui βέλος κεραυνοῦ. Est et Virgilio affinis Statius Theb. i. 'Quid meruere Argi? me me, Divum optime, solum Objecisse caput fatis præstabit.' *Cerda.*

496 *invisum hoc detrude caput sub Tartara telo*] *Invisum* quidem est, hoc est, odiosum caput: ergo deest *tibi*, et si *invisum*, quomodo *miserere?* verum misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Servius.*

497 *Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam*] Hinc traxit illum colorem Iuvenalis, 'Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo.' *Idem.*

499 *Torpent infractæ*] Antea infractæ, nunc tamen torpent. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. *Id.*

Infractæ] Notandus usus et vis hujus vocis apud classicos auctores: accipitur siquidem opposite, interdum pro eo quod Græcis ἄῤῥηκτος, interdum contraria significatione, ac si ab *infringor* verbo participium descenderet. *Germanus.*

Infractæ] Id est, fractæ. Vide Æneid. Not. v. 784. *Taubmann.*

500 *Incendentem luctus*] Vix est ullus humanus affectus, qui non per flammas aut ignes exprimatur et augeatur. Serviunt iræ, dolori, spei, invidiæ, amori; et quibus non? Firmo ea quinque breviter. De ira Simocatta II. 17. στεῖρα γὰρ ἦν πρὸς ὀργὴν ἡ τοῦ βασιλέως ψυχὴ, καὶ παρὰ τὴν θυμικὴν φλόγα ἀσυνουσίαστος. De dolore hic Virg. 'incendentem luctus:' quod fortasse ab Homer. qui Iliad. I. δάκρυα ἀναπρῆσαι. Idem in Odyss. οἰμωγὴ δέδηε: et Calab. γόος δεδήει: ubi *gemitus* et *luctus* cum verbo δαίομαι, id est, *incendor, ardeo.* De spe Soph. in Elect. ubi, θάλπῃ τῷ δ' ἀνηκέστῳ πυρί; *quo tanto igne incaluisti?* pro, *qua tanta spe?* De invidia Sidon. epist. I. 11. 'Cui Satyricus ille morsum dentis igniti avidius impresserat.' De amore, quis ignorat? Ut vero ignis vires suas dat animo, ita vicissim (quod scitu dignum) animus igni. Inde Simocatta I. 11. πυρὶ, id est, *igni,* dat θυμὸν, id est, *animum.* Et Sidon. epist. II. 2. 'arcuat illi caminus sæpe ignis animatus.' Ergo egregie utrumque, videlicet, 'animus ignitus, ignis animatus.' *Cerda.*

Incendentem luctus] Augentem, incitantem animos ad lugendum. Scalig. IV. 16. Ammianus l. XIV. 'Incenderat audaces usque in insaniam homines.' Lucan. l. I. 'tantum tamen addidit iræ, Accenditque ducem.' *Taubmann.*

Idæus et Actor] Ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit. *Servius.*

501 *Lacrimantis Iuli*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. *Id.*

502 *Corripiunt*] Ab Hom. qui in pari affectu, Δάκρυα θερμὰ χέοντες ἁμαξάων ἐπάειραν: *Lacrymas calidas fundentes subduxerunt a curribus.* Cerda.

Sub tecta reponunt] Honorifice. Quod autem dicit *corripiunt,* non injuriæ est, sed celeritatis: id est, raptim tollunt. *Servius.*

Sub tecta reportant] In Mediceo, in Vitaliano, et plerisque aliis antiquis codicibus 'in tecta reponunt' habetur. In Porcio, 'sub tecta reponunt,' præpositiva ab his tantum particula variata. *Pierius.*

Sub tecta reponunt] De Didone l. IV. 'suscipiunt famulæ, collapsaque membra Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.' *Cerda.*

503 *At tuba terribilem sonitum*] Hemistichium Enii: nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimendum tubæ sonum ait 'Taratantara dixit.' Et multa hujusmodi Virgilius cum aspera invenerit, mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. *Servius.*

At tuba terribilem sonitum, &c.] Ex Ennio, 'Tubaque terribili sonitu taratantara dixit.' Videtur autem Ennius respexisse ad Archilochi τηνέλλα, et Aristophanis θρεττανελώ. *Ursinus.*

At tuba, &c.] Scalig. II. 32. Et Mallius tradit, *Heroum,* quod et *Pythium* dicitur, et *epos,* proprie esse quod post quinque dactylos spondeo clauditur: quod implendæ tubæ heroicæ cantuique Mæonio ac Maroniano vehementer idoneum; adjuvantibus id præsertim horridis et obstrepentibus cum litteris, tum syllabis. *Taubmann.*

Terribilem sonitum] Ælianus Var. Hist. II. 44. hunc sonitum vocat

asperum et *formidabilem*. Verba illius: ἅμα τε οὖν τὸ μέλος ἠκούετο τραχὺ καὶ φοβερὸν, καὶ οἷον εἰς ὁπλιτῶν ἔξοδον ταχέως ἐκβοηθούντων μελῳδούσῃ σάλπιγγι: *Simul ac igitur auditum est carmen asperum, et formidabile, tuba quasi armatorum eruptionem celeriter insonante.* Agathias Hist. II. ἄγριον ἦχον, *agrestem sonitum*. Ennod. Declam. VIII. *terrorem* dat, 'in tubarum clangore terrorem.' *Cerda.*

504 *Increpuit*] Et insonuit, et segnitiam increpavit. *Servius.*

Increpuit] Ita ante Virg. locuti alii. Nam Ennius in Thyeste apud Nonium, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Plautus Amphitryone, ut signet sonitum fulminis, 'Totus tremo, ita me increpuit Jupiter.' *Cerda.*

Increpuit] Ita quoque Sil. Ital. l. v. 'Increpuere simul feralia classica signum, Et tuba terrificis fregit stridoribus auras:' et l. XIV. 'Nec mora, terrificis sævæ stridoribus æris Per vacuum late cantu resonante profundum Incubuere tubæ.' Ubi pro *incubuere* ex Gronovii restitutione legendum *increpuere*. Eum vide Observat. III. 8. *Emmeness.*

Cælumque remugit] Transfer, ut illustres hunc locum, quæ jam l. VIII. ad illud, 'Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.' *Cerda.*

505 *Acta testudine*] *Testudo* scutorum est connexio, curvata in modum et similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus ejus subruatur. Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Sallustius, 'In modum ericii militaris.' Inventor autem testudinis Artemon, Clazomenius, fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt. Galea Thracicum tegmen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse; Lycaon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur; Peleus primus machæram dicitur invenisse: Arpen, id est, curvum gladium in modum falcis, a Perseo inventam multi dixerunt. *Servius.*

Acta testudine] *Testudo*, Gr. συνασπισμὸς, id est, *conscutatio*, junctio est corporum armorumque, et scuta partim lateribus applicita, partim capitibus superlata et quasi connexa. Optime eam Livius describit l. XLIV. 'Juvenes quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli verso,' &c. Vide ibidem: ut et Ammianum l. XXVI. et Lucan. l. III. Quæ omnia de industria tractavit J. Lipsius Poliorcet. Dial. I. 5. *Taubmann.*

Volsci] Non mirum, quia dicit Volscos, cum et Camilla de Volscis sit, ut, 'et Volsca de gente Camilla.' Namque pars aliqua Tusciæ dat Turno auxilia, cum Tuscos dixerimus specialiter Æneæ favere. Item econtra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. *Servius.*

506 *Fossas inplere parant*] Vertit ordinem: nam ante est ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possimus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine. Proprie tamen 'fossas implere, vallum vellere,' sic enim et historici. *Idem.*

Ac vellere vallum] Male in Romano codice pro *vellere*, *pellere* est, sumptum ex inferiori versu, ubi recte, 'Pellere vallo missilibus certant,' scriptum est. *Pierius.*

507 *Quærunt pars aditum*] Locus Hom. Il. XII. Ἴθυσαν δ' ἐπὶ τεῖχος ἀολλέες· οἱ μὲν ἔπειτα Κροσσάων ἐπέβαινον ἀκαχμένα δούρατ' ἔχοντες. Hunc ad mœnia aditum, atque ascensum ἀμβατὸν vocat Hom. Il. VI. et ἄνοδον Josephus Bell. VII. 4. *Cerda.*

509 *Telorum effundere contra Omne genus*] Proprie: tela enim non jaciuntur in subjecto, sed funduntur: et dicendo 'Omne genus telorum,' ostendit telum vocari omne quod jaci-

tur. Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id est, longe. *Servius.*

Effundere] Plus est quam mittere: ille enim effundit cui magna est copia, nec mittendi propter copiam metuit finem: præterea etiam quæ emitti non possunt, fundimus: et fusa proficiunt, ut est aqua calida, pix fervens et soluta, et oleum candens. *Donatus.*

Telorum effundere contra, &c.] Expressit Homericum illud in Iliad. E. τρῶες δ' ἐπὶ δούρατ' ἔχευαν, Ὀξέα, παμφανόωντα. *Ursinus.*

510 *Detrudere contis*] Nam scalis ad eos perveniebant. Quanto autem Rutulorum laudatur instantia, tanto præferuntur Trojani. *Donatus.*

Duris detrudere contis] Sunt qui hic, *longis contis.* Certe Nonius: 'Conti hastæ longiores, et robustæ.' Sed nihil muto. Nam si *hastæ robustæ*, etiam *duris.* Contos ait Lips. caruisse saurotere, id est, ima cuspide: nam Sil. l. xv. 'Sustentata genu per campum pondera conti Sarmatici, prona adversos et urgebat in hostes.' Etenim σαυρωτὴρ nocuus esset genibus. Notabis, duplex fuisse genus conti, alterum missile, alterum statarium. De hoc extremo capiendus Poëta. Strabo clare l. x. κοντὸς ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ ὑστάδην χρώμεθα, καὶ κοντοβολοῦντες. Animadvertit Eustath. in Odyss. l. ix. nunquam Homerum usum hac voce pro militari telo, sed pro nautico: κοντὸν ὅπλον οἶδε ναυτικὸν ὁ ποιητὴς, οὐ μὴν πολεμικόν. Sed hoc nihil impedit. Certe Græci alii inter militaria tela posuere. Vide Pollucem i. 10. et x. 31. ibi δορὺ κοντός: hic ἀκοντίσματα κοντοί. Latinis fuere milites *contati*, de quibus Veget. *Cerda.*

511 *Adsueti longo*] Docet usum in rebus omnibus plurimum posse. *Servius.*

Adsueti longo, &c.] Polyb. l. x. πολλὰ γὰρ οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀδυνάτων εἶναι δοκούντων κατὰ τὰς ἀρχὰς, μετὰ ταῦτα χρόνου καὶ συνηθείας τυχόντα, ῥᾷστα πάντων ἐπιτελεῖται: *Sæpe enim ea, quæ initio non difficilia tantum esse, verum omnino non posse fieri videbantur, mox ut accessit tempus et consuetudo, facillima omnium evadunt.* Cerda.

Adsueti] Ut quos belli decennalis Trojani calamitas fecerat doctiores. *Taubmann.*

512 *Saxa quoque, &c.*] Milites Jugurthæ apud Sallust. eo loci, quo Zamam defendunt ab aggressu Romanorum: 'Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudes, pila,' &c. Ammian. l. xx. 'Contra hæc oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus, telorumque genere omni ad interiora ferocius se proripientes arcebant.' Eodem lib. 'Lapidibus subjectos incessebant, et telis.' Et l. xxi. agnosces idem belli genus, ubi 'pedites obtriti sunt saxis immanibus.' Et apud Hom. Il. xii. ubi defensio fit χερμαδίοισιν ἐϋδμήτων ἀπὸ πύργων: *lapidibus ex turribus bene ædificatis.* Quem locum explorasse credendus est Virgilius. Apud Calab. quoque l. xi. Trojani in Græcorum testudinem saxa jaciunt, et perrumpunt, καθύπερθε (inquit) Τρώϊοι υἷες βάλλον χερμαδίοισι. *Cerda.*

Infesto volvebant pondere] Hoc est, infesti ponderis. *Servius.*

513 *Tectam aciem*] Ita pulchre vocat testudinem; nam sub ea tecti milites. Quod Lucan. arripuit l. iii. 'Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo.' Allusit fortasse Poëta ad Calab. l. xi. in quo hæc sunt Ἀσπίδας ἐντύναντο, βάλον δ' ἐφύπερθε κάρηνα, Θέντες ἐπ' ἀλλήλοισι, μιῇ δ' ἄπαν ἥρμοσεν ὁρμῇ, Φαίης κεν μεγάροιο κατηρεφὲς ἔμμεναι ἕρκος: *Scuta instruxerunt, et super capita extulerunt Inter se conserta, totaque series uno impetu cohæsit, Dixeris sane id mu-*

nitum esse domus tectum. Cerda.

Cum tamen omnes Ferre libet] In Mediceo *juvat*, scriptum est. *Pierius.*

514 *Subter densa testudine*] Hoc est, subter testudine. *Servius.*

Subter densa] In codicibus aliquot antiquis *supter* per *p* legitur, et hic et alibi. *Pierius.*

Subter] Lubet audias hoc loco verba Agrætii Grammatici veteris discriminantis quatuor particulas. 'Super est, quod eminet: supra, quod substratum aliquid habet: subter, quod ab re aliqua superiore premitur et conculcatur: subtus, quod demissum altius non contingitur. *Cerda.*

515 *Nec jam sufficiunt*] Diu jam non sustinent. *Servius.*

516 *Ruuntque*] Hic *ruunt*, pro *dejiciunt*. Idem.

Ruuntque] Æn. I. 'spumas salis ære ruebant.' Terent. Adelph. 'cæteros ruerem, agerem, raperem,' &c. *Taubmann.*

517 *Armorumque resolvit Tegmina*] Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, 'At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso milite cratem, Singula continuis cesserunt ictibus arma.' *Servius.*

518 *Cæco Marte*] Vide varietatem et flexus boni Poëtæ. Quoties recurrit ad testudinem, novo semper modo effert: audis enim 'tectam aciem,' 'armorum tegmina,' 'cæcum Martem.' Credo autem omnino allusum ad gladiatores Andabatas, qui pugnabant tectis oculis galea, ac proinde cæcorum more. Vide interpretes ad Martialem, et unum Lipsium Saturn. II. 11. Itaque *cæcus Mars* Poëtæ tegentis milites testudine est, ut *cæcus Andabata* tegens oculos galea. *Cerda.*

520 *Missilibus*] Scilicet *jaculis;* semper enim substantivum subintelligitur. Sunt etiam munera, quæ a Principibus spargebantur in populum. Sueton. in Neron. c. 11. et Domit. c. 5. *Emmeness.*

521 *Hetruscam Pinum*] Hoc est, ipse Hetruscus. *Quassabat* autem et *Infert* mutatio temporum, ut Æn. I. 'Tydides multa vastabat cæde cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.' *Servius.*

Etruscam Pinum] Poëtica et pulcherrima locutio ad signandam patriam. Itaque, ut Mezentium esse Etruscum intelligas, dat illi in manu pinum Etruscam. Ita inf. in hoc lib. 'volat Itala cornus,' quia missa ab homine Italo: et in X. 'Arcadio telo,' ad indicandam hastam Pallantis. Eurip. Phœniss. ἀργεῖον δόρυ, *hasta Argiva.* In Hecub. δορὶ ἑλληνικῷ, *hasta Græca.* In Orest. Δελφικῷ ξίφει, *Delphico gladio.* In Phœniss. λόγχαισιν Αἰτωλοῖσιν, *Ætolis lanceis.* Hom. Il. XIII. δούρατα Τρώϊα. ibidem ξίφεϊ θρηϊκίῳ. Stat. Theb. VIII. 'Thebana bipennis.' Val. Arg. III. 'Ilia cuspis.' Lucan. V. 'Ausonias secures.' Ovid. Met. IX. 'Phlegeïus ensis.' Pulchellus est versiculus Martial. Epig. IX. 73. 'Qui quatis Ausonia verbera Graja manu.' *Cerda.*

522 *Infert ignis*] Est hoc, quod Nonn. l. XXXII. λαμπάδα σείων: ut et in VI. 'lampada quassans.' *Idem.*

524 *Rescindit vallum*] In codicibus admodum vetustis legere est, *transcendit vallum:* quia sequitur, 'Scalas in mœnia poscit.' Magis tamen placet *rescindit*, ut in pluribus manu scriptis codicibus habetur. Nam si ad mœnia succedendum erat, via prius aperienda fuit, rescisso vallo. *Pierius.*

525 *Vos, o Calliope, precor*] Syllepsis per numeros: erat enim rectum, 'Vos Musæ, aut te Calliope.' *Serv.*

Vos, o Calliope, pr.] Alii hanc Musam nominatim citari aiunt; *vel*, quia (auctore Epigr.) Calliope, Σοφίην ἡρωΐδος εὗρεν ἀοιδῆς: vel quia secundum Rhiani P. veteris carmen, una vocata Musa, omnes adsunt. Πᾶσαι δ' εἰσαΐουσι, μιᾶς ὅτε τοὔνομα λέξει. *Taubmann.*

Adspirate canenti] Favete: ut, 'Aspirat primo fortuna labori.' *Servius.*

Adspirate] Hoc verbum plurale refertur ad singularem Calliopen, hunc in modum, 'vos, o Calliope, aspirate.' In usu hoc Græcis et Latinis, ne quis insolentem putet Virgilii locutionem. Arist. in Ran. *χωρεῖτε τοίνυν ὦ Διόνυσ' εἴσω*: ubi vide *χωρεῖτε ὦ Διόνυσε.* Sic Anthol. Epig. v. 95. ubi Poëta loquens cum Porphyrio aurigatore, *ὑμετέρων κήρυκες ἀγώνων Πορφύριε.* Et vi. 8. Epig. 3. Lais loquens cum Venere, ita ait: *Δῶξον δ' ὑμετέροιο παραπταμένου μὲ Κυθείρη*: ubi est et *Κυθείρη*, et *ὑμετέροιο.* Iterum eodem lib. c. 14. Epig. 3. loquens cum Pane Deo Rusticorum, *τὰ δ' ὑμετέρης ἀπὸ πέτρης δέξω*: Hom. Odyss. xii. *ὑμεῖς φαίδιμ' Ὀδυσσεῦ.* Demosthenes apud Plutar. loquens cum Stilpone, *ἐλευθέραν ἡμῶν, ὦ στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν.* Et Brutus apud eundem loquens cum uno Casca: *τί οὖν ἐμοῦ πυνθάνεσθε Κάσκα*; Dixi et Latinis inesse hanc locutionem. Nam Tibull. 'Perfida, nec merito nobis inimica merenti:' ubi 'nobis merenti.' Sic et Catull. 'inspirantique ipsa refers te nobis:' ubi, 'inspiranti nobis.' Volui tot, quia nonnulli audaces in Virgilium. Mitto Josephum Scal. qui ita jam notavit in Tibullum. Sed non Scholiastem Sophoclis, qui in illud Œdipi, *σοὶ πιστεύσας*, *tibi credens*, ita scribit: *κατά τινα συνήθειαν ποιητικὴν, πληθυντικὸν προειπὼν ἑνικὸν ἐπέζευξεν.* Demum, quis nescit neutra Græcorum pluralia conjungi verbis singularibus? quod omitto, ut tritum. Sed non quod sequitur; videlicet, alias etiam voces non neutras conjungi etiam cum singularibus, quod in Hom. observavit Eustathius. Sic Hesiodus, *ἦν τρεῖς κεφαλαὶ*, ubi *ἦν* in singulari, et *κεφαλαὶ* in plurali. Advocat Eustath. alia quædam similia. Sic Hom. Iliad. xvii. *Χεῖρές τ', ὀφθαλμοί τε παλάσσετο μαρναμένοιϊν*: *Manusque, oculique fœdabantur pugnantium.* Ad verbum, *fœdabatur.* Cerd.

Adspirate] Metaph. a prospere navigantibus, quibus ventus dicitur ex *οὐρίων* spirare, ut est apud Soph. in Ajace, et Chrysost. *Taubmann.*

527 *Quem quisque virum demiserit Orco*] Ait Ursinus, Virgilium hoc versu interpretatum fuisse Homericum illud: *Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν.* Quem versum ita reddunt interpretes, 'Multas autem fortes animas inferno ante tempus demisit.' Nam Græci Scholiastæ illud *προΐαψεν*, ita explicant; *ἀντὶ τοῦ πρὸ τῆς εἱμαρμένης ἔπεμψεν.* Hanc (inquam) Homeri explicationem Ursinus reprehendit. Nam quod Græcus *προΐαψεν*, Virg. simpliciter *demiserit*: ut etiam alibi, *miserit.* Sed non assentio Ursino: nam vere Hom. intelligit mortem *πρὸ τοῦ δέοντος, καὶ πρὸ τοῦ μοιριδίου*, quod jam Spondanus astruxit ex Aristotele, apud quem mors duplex, videlicet *βίαιος, καὶ κατὰ φύσιν*, *violenta, et naturalis.* Et quidem, qui in bello obeunt, *πρὸ τῆς μοίρης* obeunt. *Cerda.*

528 *Oras evolvite belli*] Hoc est, ingentis belli narrate non tantum initia, sed extrema bellorum: nam *oræ* sunt extremitates. Est autem Ennianum, 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' *Servius.*

Oras evolvite belli] Proculdubio ab Ennio, qui Ann. vi. 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' Sumitur locutio a vestium explicatione, quarum extremæ partes *oræ* appellantur. Quintilianus legit in Ennio *causas*, non *oras.* Sed assentiamus Macrobio vi. 1. Servio in hunc locum, et doctis aliis, qui in hunc ævum erupere; omnes enim *oras* legunt. *Cerda.*

Oras evolvite belli] Id est, magna belli spatia explicantur. *Ora* enim non solum extremas partes significat, sed etiam primas. Cæcilius: 'Oram reperire nullam, quam expediam, queo.' Proinde Maroni tota regio est et spatium campusque, id est, ipsum bellum. Quidam tamen *prin-*

cipium tantum intelligunt. Turneb. XVI. 22. et XVIII. 3. *Taubmann.*

Et meministis] In nonnull. MSS. hic versus non extat. *Idem.*

529 *Et meministis enim, divæ, et memorare potestis*] Differt *meminisse* ac *memorare*: cum illud sit memoriter tenere, *memorare* vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia, Ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· Ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε, πάρεστέ, ἴστε τε πάντα. *Servius.*

Et meministis enim, divæ, &c.] Demosthen. de Coron. ἴστε γὰρ δήπου, καὶ μέμνησθε: *scitis, et meministis.* Dixi alludi ad natales Musarum, quæ filiæ Memoriæ. Eumulus vetus Poëta: Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἐννέα κοῦραι: *Mnemosynæ atque Jovi est soboles propugnata novena.* Solon quoque sic incipit Elegiam, Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἄγλαα τέκνα: Utrumque componit Clemens Alexand. Strom. VI. 1. 1. Adi, quæ dixi Æn. I. ad illud, 'Musa mihi causas memora.' *Cerda.*

530 *Turris erat*] Turres hujusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus: sed hæ plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, ut in duodecimo meminit, 'Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos:' fixæ, ut in secundo, 'Turres ac tecta domorum.' *Servius.*

Turris erat vasto suspectu] Vide Cæsarem Bel. civ. l. II. ubi turris Massiliensis admirando opere constructæ meminit. *Germanus.*

Pontibus] Pro *tabulatis.* Servius.

531 *Opportuna loco*] Pro opportuna scilicet circa portas. *Idem.*

532 *Opum vi*] Potest et Hypallage esse, ut sit 'Ope virium.' *Idem.*

Summaque evertere opum vi] Ennius Annalium l. IV. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' *Ursinus.*

533 *Certabant*] Zeugma, potest et ad Latinos et ad Trojanos referri. *Servius.*

534 *Cavas*] Patulas. *Idem.*

Densi tela] Pro *tela densa.* Idem.

Fenestras] Cæsar: 'fenestras, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' *Germanus.*

535 *Ardentem conjecit lampada Turnus*] Hæc ratio gerendi belli crebra in bellis ad evertenda hostium munimenta et machinas. Sallust. in Jugurth. 'Picem sulphure, et tæda mistam ardente mittere.' Plutar. in vita Dionis: τὰ μὲν ἐγγὺς ἀπὸ χειρῶν δασὶ, καὶ λαμπάσιν ὑποπιμπράντες, εἰς δὲ τὰ πρόσω διασπείροντες ἀπὸ τόξων πυροβόλους: *In propinqua tædas, et faces manibus ingerunt, in remota tela ignita arcubus mittunt.* Sed quæ hæc *lampas* Virgiliana? Huic loco lucem dat Antonius Gallonius in lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 6. explicans, quid proprie sit *lampas ardens,* illamque discriminans a tædis, facibus, funalibus. Silius l. I. 'Ante omnes ductor patriis insignis in armis, Nunc picea jactat fumantem lampada flamma.' Non multum abit a forma lampadis malleolus: nam qua ignem habet, est in speciem coli muliebris formatus. Integram ejus descriptionem, et formam vide in Ammian. l. XXIII. et profecto æque in Virgilio possis per *ardentem lampada* capere *malleolum.* Mihi visum et *qualos* Ammiani l. XX. eosdem esse cum lampade. Ejus verba: 'Qualique simul ardentes pice et bitumine illiti.' Nam, cum qualus sit vas vimineum, ejus forma non longe ab lampade. *Cerda.*

536 *Et flammam adfixit lateri*] Adfectate. Debuit enim dicere, *adfixit* aut facem aut malleolum, non *flammam.* Servius.

Et flammam affixit lateri] In Mediceo *affecit.* Sed melius *adfixit,* ut in aliis habetur. *Pierius.*

Quæ plurima vento] Gliscens, et magna facta per ventum. *Servius.*

Plurima vento] Per ventum aucta, et gliscens. Lucanus: 'Telum flamma fuit: rapiensque incendia ventus,'

&c. *Taubmann.*

537 *Hæsit adesis*] Non jam *adesis*, sed quos exedit adhærendo, id est, hæsitans adedit, vel adesos reddidit. *Servius.*

Adesis] Aut, carie jam ante consumptis: aut certe, quos flamma exedit adhærendo. Verum de hisce *πυροβόλοις* sive *Ignijaculis* accuratissime, ut solet, tractavit J. Lipsius Poliorcet. l. v. Dial. 4. et 6. *Taubmann.*

538 *Malorum Velle fugam*] Honestissima elocutio. *Servius.*

539 *Dum se glomerant*] Vid. Æn. II. 341. *Emmeness.*

540 *Peste*] Incendio: ut, 'Et toto descendit corpore pestis.' *Servius.*

Peste] Id est, incendio, ut in v. 683. 'toto descendit corpore pestis,' id est, flamma. Est enim *pestis* generalis vox, signatque quicquid pessumdat et perdit, non solum *λοιμὸν*, sed generalius *ὄλεθρον*. Affinis huic rei Josephus Bell. Jud. VII. 5. ubi incendium comparat cum corpore peste abrepto, et putredini obnoxio: *καθάπερ σηπομένου σώματος*. Quod vero hic extra pestem, idem scriptor cap. 6. ejusdem libro *ἔξω τοῦ κινδύνου*, loquens de incendio excitato, a quo fugiebant Romani. et cap. 11. *ἀναχωρήσαντες* dicuntur, qui recedebant ab igne. *Cerda.*

Caret] Eleganter usurpat hoc verbum extra significatum vulgi. Nam, cum *careo* proprie sit, privatum esse re, aut quam aliquando habuisti, aut quam habere desideras, in neutro horum hic sumitur. Pari ratione Hom. verbum *δεύομαι*, Il. XVII. ubi Glaucus reprehendens Hectorem, ita ait, *Ἕκτωρ εἶδος ἄριστε, μάχης ἄρα πολλὸν ἐδεύεο*: *Hector specie præstantissime, pugna diu caruisti;* id est, fugax es Hector, et *φύξηλις*, ut statim sequitur, pugnam deseris. *Idem.*

541 *Cælum tonat omne fragore*] In XII. 'ingens fragor æthera complet.' *Idem.*

543 *Confixique suis telis*] Hæc conquestio etiam excitatur Æn. II. 'pereunt Hypanisque Dymasque Confixi a sociis.' Quid enim miserius, quam configi suis telis, et a suis sociis? *Idem.*

544 *Unus*] Subaudis, *et alter:* nam non procedit *unus.* Servius.

Helenor et Lycus elapsi] Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Idem.*

Helenor] In aliquot antiquis *Halenor.* Sed *Helenor* in pluribus. *Pierius.*

Vix unus Helenor, Et Lycus elapsi] Ad eundem modum, quo Virgilio *unus* ponitur, cum mentio fiat duorum, loquitur etiam Stat. Thebaid. VI. 661. 'vix unus Phlegyas acerque Menestheus (Hos etiam pudor, et magni tenuere parentes) Promisere manum.' *Emmeness.*

545 *Primævus*] Satis indicat, hos duos fuisse fratres, et majorem ævo Helenorem, ut habitum ante legitimas nuptias; ut solet sæpe fieri. *Cerda.*

546 *Mæonio rege*] Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, et aliud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Servius.*

Serva Licymnia] In antiquis aliquot codicibus *Lacymnia* legitur. In aliis *Licinnia;* usque adeo sævitum est passim in omnia pene hominum et locorum nomina. *Pierius.*

Serva Licymnia] Euripid. in Androm. *δοῦλον λέχος*: *lectus servilis.* Ceterum, videor mentem Poëtæ animadvertisse. Hominem non legitimo toro natum Helenorem prædicat fortissimum, et gloriose pugnantem pro vita, pro patria, pro honore, antefertque Lyco legitimo filio, sed imbelli et ignominioso. Vult ergo Poëta (ut est eminentissimus) indicare sæpissime non tam natales attendendos, quam cujusque facta. Dant ista veram gloriam, non vetustus sanguis; et cuique sua dextera vera est mater. Hoc indicare Hom. voluit Od.

IV. ubi loquens de Menelao, Ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης Ἐκ δούλης. Ubi, qui ἐκ δούλης, tamen κρατερός. De quopiam magno Græcorum duce Apollon. Arg. I. ἀλλά ἑ θῆσσα γυνὴ τέκε. Idipsum clarius Od. XIV. ubi Ulysses mentitus natales suos, se facit filium Castoris Cretensium Principis, et servæ. Itaque, cum præmiserit, filios Castori fuisse plurimos ex legitimo matrimonio, de se ait, ἐμὲ δ' ὠνητὴ τέκε μήτηρ: postea autem hic, qui ex serva natus, ita de se; Ἠγαγόμην δὲ γυναῖκα πολυκλήρων ἀνθρώπων Εἵνεκ' ἐμῆς ἀρετῆς, ἐπεὶ οὐκ ἀποφώλιος ἦα Οὐδὲ φυγοπτόλεμος. Firmat hanc mentem Eurip. ore Pelei in Androm. πολλάκις δέ τοι Ξηρὰ βαθεῖαν γῆν ἐνίκεισε σπορὰ, Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμείνονες. *Cerda.*

Licymnia] Hoc modo scribendum, non *Lycimnia*. Vid. Dausq. Orthogr. II. p. 186. *Emmeness.*

Furtim sustulerat] E stupro educaverat: hinc est, 'Et dulcia furta.' *Servius.*

Furtim] Hom. λάθρα et λάθρῃ de simili concubitu. Noster alibi, 'dulcia furta.' Sophoc. forma alia in Elect. εὐνὰς ὑποκλεπτομένους, *furtivos concubitus.* Et alia adhuc Hom. Il. XIV. ubi de Jove et Junone, φίλους λήθοντο τοκῆας, scilicet, ἐμισγέσθην, *commisti sunt clam parentibus.* Itaque λανθάνω, id est, *lateo*, ad rem eandem. Eurip. in Ione ita, κρυπτόμενον λέχος, *occultus lectus*, pro furtivo: et in Helen. δόλιον εὐνὴν, *dolosum concubitum*: et in Elect. κρυφίαις εὐναῖς, et κρυπταῖσιν εὐναῖς: et in Danaë, κεκρυμμένον δόλον: et εὐνῇ συνελθεῖν λάθρα, *clam cubili congredi.* Non abit δολιόφρων, *dolosa*, apud eundem in Aulide: et in Troadib. λέκτρων σκότια νυμφευτήρια, *lectorum tenebrosas nuptias.* Bellule Juven. Sat. III. 'quocunque in fornice nati.' *Cerda.*

Furtim Sustulerat] Ex stupro educaverat. Supra, vs. 203. Condivit autem hoc scientia Legum militarium: dixit, 'vetita arma.' Neque enim licebat servis militare: Scalig. v. 3. Vide Godescal. Stewech. ad Veget. l. I. *Taubmann.*

547 *Sustulerat*] Vide sup. in hoc lib. ad illud, 'sublatum erudiit.' Sed hic signatius, quam illic. Nam, cum e serva, tamen sublatus, et agnitus ut verus filius. Tale illud Terentianum Andr. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Non enim conjuncti legitimo matrimonio, sed furtim, et tamen volunt prolem agnoscere. *Cerda.*

Vetitisque ad Trojam miserat armis] Secundum Donatum *vetitis fato*, quia stare Troja diutius vetabatur; sed melius lege militari intelligimus, quia servi a militia prohibebantur. Unde et in Dejotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset objectum inter equites, quos Dejotarus miserat Cæsari, unum servum fuisse. Virgilium autem novimus trahere aliqua de historia. Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas. *Serv.*

548 *Ense nudo*] Id est, stricto. *Ense* levis armaturæ est, *nudo* autem stricto, vel sine vagina. *Idem.*

Parmaque inglorius alba] Quasi tyro, ut diximus supra: quia picta arma jam probati in bellis habebant. *Idem.*

Parma] Nam hæc fuit velitum et levium, Liv. l. XXXI. 'veliti Romano parmam gladiumque habenti.' Sed omitto rem satis notam. Non illam tamen, fuisse parmas non solum peditum, quod notissimum: sed etiam equitum. Firmat hoc Liv. l. VIII. 'Equus ad vulneris sensum prioribus erectis pedibus, excussit equitem, quem cuspide parmaque innixum,' &c. Omitto locum alterum ejusdem l. XI. Sallustius Histor. l. IV. 'se quisque in formam parmæ equestris

armabat.' Itaque, parma serviebat peditibus et equitibus, utrisque velitaribus, cum hoc discrimine, ut pedites velitares haberent parmas breviores, equites velitares ponderosiores. Clare hoc Liv. l. XXVI. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maximo vigore, ac levitate corporum veloces. Eis parmæ breviores, quam equestres.' Parmæ forma rotunda fuit, ut clare Polyb. de castrametat. Romana, et Nonius ex Varrone ita ait: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' Imo inde Varro ducit etymon, ut parma sit dicta, quæ a medio in omnes partes par sit. *Cerda.*

Parmaque inglorius alba] Utpote tyro. Nam primis stipendiis clypeum gerebant sine omni argumento et insigni candidum. Eos Statius Silv. l. v. vocat 'Nubigeros clypeos, intactaque cædibus arma.' Vide Turneb. XX. 1. et XXII. 11. *Taubmann.*

550 *Hinc acies, atque hinc*] Non abit ab hac locutione illa l. III. 'cœlum undique, et undique pontus.' *Cerda.*

551 *Ut fera*] Quidam pardum significari volunt. *Servius.*

Ut fera, &c.] Quidam pardum, auctore Servio, intelligunt. Est autem Homerica comparatio, quam Scalig. v. 3. animose defendit contra Macrob. v. 13. *Taubmann.*

556 *Longe melior Lycus*] Ergo et Helenor bonus. *Servius.*

At pedibus longe melior] Vere dixit Romanus dux apud Simocatt. III. 13. in oratione ad milites: ἀρετῆς καὶ κακίας ἡ συμπλοκὴ καθέστηκε βάσανος, καὶ διαιτητής ἐστι ψυχῶν: *virtutis et ignaviæ explorator, animorumque censor, pugna est.* Agnosce in illo ἀρετὴν, in hoc κακίαν. Et, ut pergit in eadem oratione idem dux, in illo videbis τῆς εὐτολμίας τὸ ἀῤῥενωπὸν, *decoram viro audaciam:* in hoc τὸ θηλυπρεπὲς τῆς δειλίας, *dignam femina timiditatem.* Quippe ille melior virtute, hic *melior pedibus.* Ita vero hic *pedibus melior* ad infamiam, ut in XI. de Drance, 'lingua melior.' Et hac verborum forma Latini utuntur ex Græcorum imitatione. Græci enim κρείσσονες ad rem eandem, quibus opponunt ἥττονας. Sic Plato in Gorg. τὸν ἥττω τοῦ κρείττονος ἄρχειν: *minorem meliori imperare.* Ex qua oppositione Rittersh. Horatium illustrat, qui cum dixerit ep. I. 10. 'cervus pugna melior,' statim sequenti versu dixit opponens, 'minor in certamine.' *Cerda.*

Inter] Per: ut 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno.' *Servius.*

558 *Prendere tecta manu*] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum: ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Idem.*

Prendere tecta manu] Quia tunc (ut ait Serv.) alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum. Lipsius tamen copiosissime docet *muros* veterum (intelligo ego posteriorum) et *firmos*, et *magnos*, et *altos* fuisse: quem vide l. III. Dialogo 5. Poliorcet. *Taubmann.*

559 *Cursu teloque secutus*] Nimiam ejus ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem venit. Statius, 'Et emissum cursu comprendere telum.' *Servius.*

560 *Evadere manus*] Flexu alio in VI. 'manus effugit imago.' A quo Propert. I. 21. 'Effugere ignotas non potuisse manus.' Uterque ab Græcis: nam Soph. Elect. χεῖρα σὴν μόλις φυγών: *manum tuam ægre fugiens.* Cerda.

561 *Arripit ipsum pendentem*] Pede scilicet. Vide apud Joseph. Bell. Jud. VII. 5. facinus pedanii militis, qui unum ex hostibus arripuit ἐκ τοῦ σφυροῦ, *ex talo pedis.* In quo facinore ita magnæ circumstantiæ, ut dignissimum sit memoratu. *Idem.*

562 *Revellit*] In verbo *vello*, facit

in participio *vulsus*. Servius.

563 *Qualis ubi aut leporem*] Pro *qualiter*. Comparatio Homerica, Ὥρμησεν δ' ἀλεὶς ὥς αἰετὸς ὑψιπετήεις Ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν, Ἁρπάζων ἢ ἄρν' ἀμαλὴν, ἢ πτῶκα λαγωόν. *Idem.*

Qualis, &c.] Committit hæc Macrob. v. 12. cum Homericis Il. XXII. At Scaliger. v. 3. docet, Poëtam nostrum comparationi suæ, præ illa, non solum sonum et majestatem, sed etiam animam addidisse, nulli Græcorum imitabilia, &c. *Taubm.*

564 *Sustulit Jovis armiger*] Similiter *tollere* de raptu avium, quia quod rapiunt secum in aërem tollunt, utitur Phædrus Fab. I. 28. 'Vulpinos catulos aquila quondam sustulit.' *Emmeness.*

Jovis armiger uncis] Quia dicitur in bello Gigantum Aquila Jovi arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam, ut supra diximus, Jupiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Jupiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Jupiter, Aquilæ vidit augurium: cujus cum vicisset auspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Unde etiam a felici augurio natum est, ut Aquila militaria signa comitetur. *Servius.*

565 *Quæsitum*] Qui quæritur: nam præsens a passivo non habet: et est protysteron: nam post raptum requiritur. Vel *quæsitum*, requirendum, ποθητόν. *Idem.*

Quæsitum aut matri, &c.] In Romano codice, et in Porcio *matris*, quippe *balatibus* legitur, quanquam *matri* vulgata lectio non displiceat. *Pierius.*

Multis balatibus] Id est, 'cum multis balatibus.' *Servius.*

566 *Martius lupus*] Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Idem.*

Martius] Aut cruentus, aut Marti dicatus, ait Servius. Extremum amplector. Lupum enim, ut raptorem, Romani dicarunt Marti Deo raptori. Inde et Horat. 'Martiales lupos.' Sic et lupa a Claud. de Bell. Get. 'fera Martis' dicitur. Notetur et locus Plauti in Trucul. hic, 'Fuit ædepol Mars meo periratus patri, Nam oves illius haud longe absunt a lupis.' Neque vero alia ratio vulgatæ fabulæ lactis Romulei: ut enim Martis filius creditus Romulus, quia bellator, ita et nutritus a lupa bellatrice. Inde Prop. IV. 1. hanc feram vocat altricem Romani sanguinis. Et iterum: 'Optima nutricum nostris lupa Martia rebus.' *Cerda.*

Rapuit] Quæsite: nam lupi proprie raptores; quod jam alibi a me. Et Joann. Chrysost. Orat. de Nat. Dei. IV. λύκος ἁρπάσαι. *Idem.*

567 *Aggere*] *Agger* est cujuslibet rei cumulatio, unde fossæ aut valles possunt repleri. Subaudiendum tamen, *alii*. Servius.

568 *Tædas alii ad fastigia jactant*] Ita Æn. II. 'flammas ad culmina jactant.' et Val. Arg. II. 'diras aliæ ad fastigia tædas Conjiciunt.' Ab fastigiis labente ævo, et degenerante Latio orta superlatio *fastigiatissima*, qua usus Sidon. epist. I. 9. et epistola II. 4. *Cerda.*

569 *Ingenti fragmine montis*] Supradicti saxi exaggeratio est. *Servius.*

Fragmine montis] Theocritus εἰδ. X. πέτρας ἀπόκομμα. Sed de hoc alibi. *Cerda.*

570 *Lucetium*] Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca *Lucetius* est Jupiter, dictus a luce, quam præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, id est, diei pater. Horatius, 'Namque Diespiter plerumque per purum tonantes Egit equos.' *Servius.*

Hic jaculo bonus] Nescias de quo dixerit. *Idem.*

572 *Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta*] Id est, *peritus*, ut Ecl. V. 1. 'boni quoniam convenimus

ambo.' Ad quem locum vide quæ diximus. Pro eo infra x. 304. 'Insignis jaculo et longe fallente sagitta.' *Emmeness.*

Longe fallente sagitta] Mire dictum, quia *longe*, ideo *fallens.* Cum res agitur cominus, non est locus fraudi; nam vides cuspidem contra te dispositam: cum eminus, tum te fallunt arma hostis. Fallunt etiam, quia is, qui longe est a jaculante, putat sæpe se non assequendum. Ad eum modum Statius Theb. VII. 'Itys insidiante sagitta.' Non multum abit illud Prop. III. 14. 'Cum pila veloces fallit per brachia jactus.' Id est, pila, cum jacitur, longius procedit, et it velocius, quam jactator putarat. Ita et Valerius tertio Argon. 'fallere nervo Tum primum puer ausus Hylas.' *Cerda.*

573 *Cænea Turnus: Turnus Itym*] Ut ait Lucilius, 'Bonum schema est quotiens sensus variatur in iteratione verborum: et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.' *Servius.*

575 *Pro turribus*] Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turrim putares. *Idem.*

576 *Levis hasta Themillæ*] Themillas Themillæ, ut *Æneas Æneæ. Levis* autem *hasta*, pro leviter veniens. Ut et *Strinxerat* dixit, id est, paulum vulneraverat. Ut, 'Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.' *Idem.*

577 *Strinxerat*] Levissimum ictum indicat, et inefficacem, ideo consequenter hasta *levis.* Illustro hunc locum lib. decimo ad illud, 'deflexit partim, stringentia corpus.' *Cerda.*

Tegmine] Ita in x. 'æratam circumfert tegmine silvam.' *Idem.*

Demens] Qui scutum quo se tegebat abjecit. *Servius.*

578 *Alis*] Pinnis. *Idem.*

Allapsa sagitta] In antiquis *adlabsa*, per *d* et per *b* more veterum; et *sagicta*, quod eam a sagaci ictu dictam volunt. *Pierius.*

Alis adlabsa sagitta] Creberrima αὔξησις ad summam celeritatem indicandam. Sallust. Jugurth. 'tela utrimque volare.' Inf. Virg. 'volat Itala cornus.' Amm. l. xx. 'utrimque convolante missilium crebritate.' Hom. sæpe, πτερόεντας ὀϊστούς. A quo Nonn. l. XXIX. πτερόεντι ὀϊστῷ. Idem Nonnus forma alia l. XXII. ἔγχεος ἱπταμένοιο ὁρμή. Nota et formam qua usus Auctor ἄδηλος Paneg. Constant. 'Parthorum arma volarica.' Est egregius locus Plin. XXXIV. 14. quem volo hic audias, de ferro ita loquentem: 'Eodem utimur ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili, volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato, quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Si quidem ut ocyus mors perveniat ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus.' Notabis dici a Plinio de ferro alato, 'humani ingenii fraudem,' quæ verba adjunges his, quæ supra attuli ad illud, 'longe fallente sagitta.' *Cerda.*

579 *Et lævo infixa est lateri*] Ostendit vulneris locum, quem ante suppresserat. Sic in quarto, 'Infixum stridit sub pectore vulnus.' *Servius.*

Et lævo infixa] In antiquis aliquot *adfixa*, quod nequaquam displicet. *Pierius.*

580 *Spiramenta animæ*] Definitio pulmonum. *Servius.*

Spiramenta animæ] Ita Eurip. in Hecuba, τέμνει σιδήρῳ πνεύματος διαρβοάς. Æn. x. 601. 'Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.' *Taub.*

Rupit] Val. Argonaut. III. 'Æsonii venit hasta ducis, latumque sub imo Pectore rumpit iter.' *Cerda.*

581 *Stabat in egregiis Arcentis filius armis*] Eodem modo supra Æn. III. 761. 'Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius: insignem quem mater Aricia misit, Eductum Egeriæ lucis, Hymettia circum Litora, pinguis ubi et placabilis ara

Dianæ.' *Emmeness.*

582 *Pictus acu chlamydem*] Hoc est, habens chlamydem Frigiam. Ut, 'Et Frigiam Ascanio chlamydem:' et est figuratum 'pictus chlamydem.' *Servius.*

Ferrugine clarus Hibera] *Ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Hibera* autem modo, non Hispana, sed Pontica: nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, 'Herbasque quasi Iolchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax.' *Idem.*

Ferrugine clarus Ibera] Male Serv. interpretatur *Ponticam*, cum *Hispanam* debuisset. Imprimis sibi ipse contrarius. Nam Georg. I. ad illud de Sole, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit,' ita ait: 'Ferrugo est purpura nigrior, et, Hispana. alibi et ferrugine clarus Ibera.' Hæc ille. Deinde, Nonius *pullum* colorem explicans, ita ait, 'quem nunc Hispanum, vel nativum dicimus:' aut, ut habet codex man. script. attestante Junio, 'quem nunc Spanum, vel nativum dicimus.' Spaniam quippe pro Hispania agnoscunt Strabo, Eustathius, Vegetius. Tu vide Bernard. Aldretam de orig. Ling. Hispan. III. 2. Quem vero *pullum* colorem, *nativum*, *Spanum*, sive *Hispanum* Nonius vocat, eundem Junius *Iberum*, *Bæticum*, *ferrugineum*. Tertio, cum *ferrugo* dicatur a *ferro*, quis nescit ferri venis Hispaniam claruisse? Hujus metalli primam gloriam Plinius dat Bilbili (fuit hæc patria Martialis) XXXIV. 14. De ferro Iberi Pontici nulla, quod sciam, mentio. Ac proinde 'ferrugineus color' referendus est ad eam orbis partem, in qua metalli hujus gloria. Cumque a magnis scriptoribus antiqui ævi, Iberiæ nomine simpliciter Hispania intelligatur, non Orientalis, fit proinde, ut cum Iberiam audis, debeas ad Hispaniam recurrere; nam illa Orientalis te ad se ducet aliis circumstantiis. Quis itaque arctet Virgilium ad Orientalem, nisi cum magna historiarum ignoratione; cum præsertim ipse aliis in locis, cum Iberiæ meminit, Hispaniam intelligat? Sic in VIII. 'Iberas boves:' in XI. 'Ibero gurgite:' in Georg. 'impacatos Iberos.' De Hispanis capio etiam Stat. Theb. IV. 'Undantemque sinum nodis irrugat Iberis.' Et Prop. II. 3. 'Ut Mæotica nix minio si certet Ibero.' Nam. Plin. et Justin. gloriam minii Hispanis dant. Sic etiam capio Terentium Varron. περ. τύχης: 'Scuta cælata Ibero argento gravi crebra fulgent.' *Cerda.*

Ferrugine Ibera] Pro, veste coloris ferruginei sive Bætici vel Iberi: qui duplex: alter rutilus, subflavus et aurei coloris: alter magis fuscus et qui ferrugineum refert: de quo accurate L. Ramirez Hispanus ad Mart. I. 97. *Taubmann.*

Clarus] Dat splendorem Iberæ ferrugini, ut etiam l. XI. 'Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro.' Et Claud. IV. Cons. Hon. 'fulgor Iberus.' Contra Catull. de nupt. Pel. 'Carbasus obscura dicat ferrugine Ibera.' Et Virg. ipse Georg. I. 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit.' Sed non difficilis conciliatio: nam purpura cum splendore nigricat, cum nigrore splendet. *Cerda.*

583 *Genitor quem miserat Arcens*] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius: nam non congruit ut, hujus filii prætermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. *Servius.*

584 *Eductum*] Tacit. Ann. I. de Cajo Principe, 'In contubernio legionum eductus.' Hoc nimirum verbo natales loci indicantur. Auctor ἄδηλος Paneg. Constant. 'Facile est vincere timidos et imbelles: quales amæna Græcia, et deliciæ Orientis educunt.' Claud. Honor. IV. 'Hi-

spania patrem Auriferis eduxit aquis.' *Cerda.*

Symæthia circum Flumina] *Symethos* fluvius est Siciliæ, a rege Symetho dictus, haud longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Ætnam nympham, vel, ut quidam volunt, Taliam Jupiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Junonem (secundum alios, ipsam puellam,) Terræ commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partus ejus postea cum de Terra erupisset, duo pueri *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes: nam *πάλιν ἵκειν* est *iterum venire.* Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo ' Placabilis ara:' quia mitigata sunt eorum numina. *Palicos* nauticos Deos Varro appellat. Alii dicunt Jovem, hunc *Palicum* propter Junonis iracundiam in Aquilam commutasse: alii Vulcani et Ætnæ filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia Arcentem istum induxerit; neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dixit ad Italiam pervenisse? *Servius.*

Symæthia Flumina] Nicolaus Heinsius testatur ad Ovid. Metam. XIII. 570. in Virgilii codice longe vetustissimo hic legi *Symæthia*, atque ita apud Ovidium Græcorum plerorumque auctoritate restituit. Est autem *Symæthus* fluvius Siciliæ maximus, ab urbe Catina VIII. passuum millia distans. De quo vid. Philipp. Cluver. Sicil. Antiq. I. 10. Est et in Sicilia oppidum hoc nomine, de quo idem Sicil. Antiq. II. 8. *Emmeness.*

585 *Pinguis*] Id est, dives: more Græcorum, qui dicunt *πίονα νηόν*. Turneb. XVIII. 3. *Taubmann.*

Placabilis ara Palici] Dii *Palici* religiosissime culti fuerunt a Siculis: erat autem eorum templum juxta Siciliæ fontem Menensem, sive Menenium, qui prope oppidum Menas, et ab apposito hoc templo fons ille dictus etiam fuit *fons Palicinus*, et *lacus*, vel *stagnum Palicorum.* Plura de Diis *Palicis* Philipp. Cluverius Sicil. Antiq. II. 9. et Macrob. (qui et ibi citatur) Saturn. V. 19. Quod vero Servius ait hos humanis hostiis primo placari solitos, id quoque innuere videtur Statius, dum Theb. XII. 155. inquit: ' immites citius Busiridos aras Odrysiique famem stabuli, Siculosque licebit Exorare Deos.' *Emm.*

586 *Positis*] Nam ipse reliquit. Ita in X. ' positis inglorius armis Exigat hic ævum,' id est, arma, quæ ipsemet ponat. Itaque laudo Scaliger. patrem, qui reprehendit Claud. eo in versu, ' Qualis Amazonidum peltis exultat ademptis Nuda cohors.' Debuisset *positis;* nam *ademptis* vim notat. *Cerda.*

Armis] *Hastis* scriptum est in libro Colotiano. *Ursinus.*

587 *Ter adducta*] Hæc scilicet ars rotandæ fundæ. Veg. III. 14. ' Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.' Sed modum præscribit c. 23. ejusdem lib. ' Semper assuescendum est, ut semel tantum funda circum caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum.' Dices: non ergo ex arte Virgilii, qui *ter.* Nego id tibi: clarum enim, majorem impetum concipi ex bina aut terna rotatione: ideo ait Veget. assuescendos milites ad unam, ut videlicet condiscant quod difficilius in arte, idque propter dispendium temporis. Si enim omnes funditores bis aut ter rotarent, moræ essent: ideo assuescant semel, ut arte contrahant, quod natura extendit. *Cerda.*

Ter] Ex arte, aut more. Nam rotatio illa vires dabat fundæ. Stat. I. I. ' Terque levi ducta circum caput actus habena Permissum ventis abscondit in aëre telum.' Vide Lips. Poliorc. Dial. IV. 2. *Taubmann.*

588 *Liquefacto tempora plumbo Diffidit*] Plumbum enim jactum nimio rotatu et aëris calore dissolvitur. Statius, 'Et arsuras cœli per inania glandes.' *Servius.*

Liquefacto plumbo] Eo videlicet impetu glans e funda mittebatur, ut in medio cursu liquesceret igne concepto. Lucret. l. vi. 'plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.' Ovid. in Metamorph. 'Non secus exarsit quam cum Balearica plumbum Funda jacit, volat illud, et incandescit eundo, Et quos non habuit sub nubibus invenit ignes.' Inde Stat. cum fulmine comparat, 'volucres imitantur fulmina glandes.' Si quis causam quærat concepti in plumbo ignis, cum jacitur fortiter, eam exhibet Aristot. l. ii. de cælo capite septimo: *πέφυκε γὰρ ἡ κίνησις ἐκπυροῦν καὶ ξύλα, καὶ λίθους, καὶ σίδηρον.* Et exemplum adhibens, ita statim: *οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν· ταῦτα γὰρ αὐτὰ ἐκπυροῦται οὕτως, ὥστε τήνεσθαι τὰς μολιβδίδας·* videlicet *παρεκτριβομένου τοῦ ἄερος*, ut supra dixerat, 'perfricato aëre.' Et Seneca Nat. Quæst. ii. 56. 'Aëra motus extenuat et extenuatio accendit: sic liquescit excussa glans funda, et attritu aëris, velut igne, distillat.' Lege et Aristot. Meteorolog. iv. 8. *Cerda.*

Liquefacto plumbo] Lucanus: 'spatioque solutæ Aëris et calido liquefactæ pondere glandes.' Vide Lips. De Milit. Rom. Dial. v. 20. ubi de usu et vi fundarum disputat: negatque bombardis nostris vim majorem esse posse, fortasse nec tantam: exceptis *Musquettis*, quas vocant. *Taub.*

589 *Multa porrectum extendit arena*] Intelligimus eum cecidisse trans murum: dicendo autem *multa*, ostendit corporis proceritatem. *Servius.*

590 *Tum primum bello*] Hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in historia pueros de bellis gloriam reportasse. Filium Marci Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica, cum fugeret exercitus Spurii Carvilii Consulis, bellum restituisse. Apud Soram, bello Italico, ab Herennio puerum in aciem eductum, a quo hostem occisum spoliatumque; Lucii Tarquinii filium, quem ob hoc pater aurea bulla prætextaque donavit. *Idem.*

591 *Dicitur*] Poëta, quoniam impossibile videbatur pueri manibus cecidisse robustissimum virum, non se facit auctorem. *Donatus.*

Ante feras, &c.] Par sententia Ovidii secundi Metamorphoseos, 'Hunc Deus Arcitenens, et nunquam talibus armis Ante, nisi in damis, capreisque fugacibus usus.' *Cerda.*

593 *Cui Remulo cognomen erat*] Rejeci alibi ad hunc locum syntaxeos hujus declarationem. Qui Latine loquitur, dicit, 'Cui est cognomen Remuli.' Qui Græce, 'Cui est cognomen Remulo.' Græci enim casum unum regunt, et sæpissime alterum illi appendunt, quasi sarcinam. Placet itaque Latinis confugere frequentissime ad Græcam syntaxin, relicta sua; ita hic: 'Cui Remulo cognomen erat:' et in i. 'Cui nunc cognomen Iülo.' Liv. l. xxvi. 'Cui Perconi fuit cognomen:' et l. xxxi. 'Geminis ambobus cognomen erat:' et l. xxxiv. 'Cui Tympano fuit cognomen.' Plin. vii. 12. 'Histrioni Rubrio cognomen imposuit:' et xii. 6. 'Arbori nomen palæ, pomo arienæ.' ubi *palæ*, et *arienæ*, sunt in tertio casu. Sallustius Jugurtha: 'Cui postea Africano cognomen ex virtute fuit.' Ovid. Met. viii. 'nec fortibus illic Profuit armentis, nec equis velocibus esse.' Nihil crebrius apud Græcos. *Idem.*

Minorem Germanam] Quia major nympha fuerat Jovis voluntate. *Serv.*

594 *Thalamo sociatus*] Signate in re matrimonii, de quo et Tullius, 'arctissima societas:' et in Æneid. xii. 'Me natam nulli veterum sociare procorum:' et Æneid. iv. 'vinclo

vellem sociare jugali.' Et sacræ literæ Evam vocant *sociam* Adæ. A quo non abit φιλία, id est, *amicitia*, quam vocem in re matrimonii adhibet Eurip. in Alcestide: ubi etiam conjuges vocat φίλους, id est, *amicos*; et in Androm. *lectum conjugalem* φίλιον λέχος. *Cerda.*

595 *Digna atque indigna relatu*] *Indigna*, id est, turpia et obscœna. Ut dici solet *fanda et nefanda*. Serv.

Indigna] Jos. Scaligero Proverbiale est: ut illud Terentii, 'justa injusta me facturum.' Æschyli: Δοῦλε δεσποτῶν ἄκουε καὶ δίκαια κἄδικα. Talia sunt, Cic. ad Attic. VI. 'Omnia, minima maxima: Terra, mari. Factis dictis. Dextra sinistra,' &c. *Taub.*

596 *Novo regno*] Aut nova regii generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperii. Aut partem regni a Turno acceperat. *Servius.*

Regno] Non placet omnino Serv. Apud veteres enim illi omnes, qui affines erant Regibus, non solum fratres, sed alii etiam regii generis dicebantur Reges. Quam rem jam ego aliquot in locis firmavi alicubi. Ut hic 'tumidus regno,' ita Stat. Theb. IV. de Inacho, 'et genero tumuit Jove.' *Cerda.*

597 *Ibat*] Hom. sæpe βῆ et βῆ ἰέναι. Videtur mihi Poëta voluisse in Numano exprimere superbientis hominis incessum. Et ita verbum *ibat* comitantur vociferatio, tumor, clamor. Quæ sane notæ sunt et χαρακτῆρες hominis superbissimi. Talem exhibet Orestem Soph. in Elect. Εἰσῆλθε λαμπρὸς, πᾶσι τοῖς ἐκεῖ σέβας: *Ibat arrogans, omnibus, qui aderant, spectandus.* Idem.

Ingentem sese clamore ferebat] Non erat ingens, sed se esse clamabat ingentem. *Servius.*

Ingenti] Serv. legit, *ingentem*. Eurip. in Hercul. dixit, μέγας ὁ κόμπος, de ingenti et jactabundo clamore. *Cerda.*

598 *Iterum*] Denuo. Nam jam tertio obsidentur: et *iterum*, non nisi de duobus dicimus. *Servius.*

599 *Bis capti Phryges*] Semel ab Hercule, postea a Græcis. Alii tradunt semel a Græcis et nunc a Latinis, et hoc magis aptum esse Numani personæ, ut se cepisse existimet, qui tam jactans et petulans inducatur. *Servius.*

Bis capti] Tzetzes tamen in Theocr. ter ait captos: ab Hercule, Amazonibus, Græcis. *Cerda.*

Phryges] Pro convitio posuit, quasi dicat, ideo capti, quia Phryges. *Don.*

Morti prætendere muros] Emphasis est. *Morti* enim pro *bello* posuit. Sic supra, 'Læti discrimine parvo.' Cum potuerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil Trojanis reliquum sit, quam perire. *Servius.*

Morti prætendere muros] In codicibus aliquot antiquis *Marti* legitur. Sed enim *morti* pro *bello* positum ait Servius. *Pierius.*

600 *En*] Vituperantis demonstratio. *Donatus.*

Qui] Scilicet, mendici et exules. *Idem.*

Nostra conubia] Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut invidiose retorquet nostra connubia, et vult causam omnium esse communem. *Serv.*

Nostra] Quasi meliorum et fortiorum. *Donatus.*

Bello] Cum sciant in simili causa se victos. *Idem.*

601 *Italiam*] Ad Italiam. *Servius.*

602 *Non hic Atridæ*] Exaggeratio vituperationis; nam non tantum se Trojanis, sed etiam eorum victoribus præfert. Potest et *Atridas* intelligi, quarum conjuges aut deserunt maritos, aut interimunt revertentes. *Idem.*

Non hic, &c.] Invenietis fortiores iis, qui tamen vos vicerunt. *Donat.*

Non hic Atridæ, &c.] Ab hac Musa Silius l. I. 'non hic Sidonia tecta Feminea fabricata manu, pretiove parata, Exulibusve datum dimensis litus arenis.' Et Stat. Theb. XII. 'Non

cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus, hic cruda virorum Prælia,' &c. Sed Virgil. ut credo, commutavit illa Euripidis in Androm. *οὐ γάρ ἐσθ' Ἕκτωρ τάδε, Οὐ Πρίαμος, οὐδὲ χρυσὸς, ἀλλ' Ἑλλὰς πόλις. Cerda.*

Fandi fictor Ulysses] Aut fallax, aut *λογοδαίδαλος*, id est, qui dolum celat sermonis ornatu. *Servius.*

Fandi fictor Ulysses] Ut qui tantum loquendo et fingendo posset, non virtute, et viribus. Ab Eurip. in Rheso dicitur Ulysses *αἱμυλώτατον κρότημα, facundissimum crepitaculum.* Ibidem dicitur *τρίβων τὰ κομψὰ*, et *νοεῖν σοφὸς*, ut qui esset industrius et solers mente. Et in Cyclope, *ἄνδρα κρόταλον, virum crotalum*, ut qui tantum facundia insonaret. Ibidem Silenus admonet Polyphemum facetissime, ut devoret Ulyssem: nam, si ejus linguam comedat, fiet *λαλίστατος, loquacissimus.* Inde in Troadib. datur illi *δίπτυχος γλῶσσα, duplex lingua.* Cerda.

603 *Durum a stirpe genus*] Italiæ disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in originibus, et Varro in gente populi Romani commemorat. *Servius.*

Durum] Forte. *Donatus.*

A stirpe] Non arte, sed natura. *Idem.*

Natos ad flumina primum, &c.] E Germanorum consuetudine tractum censet Turn. XXII. 5. qui prolem natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Ruffin. 'Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.' Inde Nonnus ab hac caussa Rhenum *ἐλεγχίγαμον* agnominat, velut judicem vindicemque conjugii. Et sunt, qui *Rheni* etymon hinc petunt, quasi purgatoris. Certe *purus* sermone nostro *Reyn* dicitur. Vide Lips. ad Germ. C. Taciti, et J. B. Pium Annot. Post. c. 23. et Germ. v. Pimpont. itemque Cæl. VI. 2. Idem tamen XVIII. 1. hoc de Spartanis moribus tractum opinatur, auctoritate Senecæ Suas. l. I. ubi legas 'Eurotas amnis Spartam circumfluit, qui pueritiam indurat ad futuræ militiæ patientiam.' *Taub.*

604 *Sævoque gelu*] In antiquis aliquot codicibus *duroque gelu* habetur. Sed *sævo* castior omnino lectio. *Pier.*

Gelu duramus et undis] Undis gelidis: et est *ἓν διὰ δυοῖν*, ut, 'hamis auroque trilicem:' Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquam diceret: sic gelu. *Servius.*

Gelu duramus et undis] Ab hoc rigore disciplinæ non abit ille apud Sidon. in Avito, 'lactentia primum Membra dedit nivibus, glaciemque irrepere plantis Jussit, et attritas parvum ridere pruinas.' Nec Honorii apud Claud. Paneg. III. 'Frigora sæva pati, gravibus non cedere nimbis, Æstivum tolerare jubar, transnare sonoras Torrentum furias,' &c. Nec militum apud Silium l. IV. 'Quosque in prægelidis duratos Hernica rivis Mittebant saxa, et nebulosi rura Casini.' Amm. l. XV. ait: 'ad militandum omnis ætas aptissima, et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus, gelu duratis artubus, et labore assiduo, multa contempturus et formidanda.' Inter leges Lycurgi una fuit auctore Xenoph. ut pueri *ἀνυποδησία τὰς πόδας κρατύνειν: nudis pedibus incederent, et ita durarentur.* Ut hic *duramus*, ita de ætate Horat. Sat. I. 4. 'simul ac duraverit ætas Membra.' Usus est Sen. epistol. 36. Lucret. l. v. 'Atque opere in duro durarent membra manusque.' *Cerda.*

605 *Venatu*] Pro *venatui*, ut, *Curru* pro *currui*: ablativus dubius, vel pro dativo. *Servius.*

Pueri] Bene venationem pueris dedit, opus rusticum jam juvenibus. *Idem.*

Venatu invigilant pueri] Nulla fortasse exercitationum aptior ad futu-

ram militiam. Ita magnus dux Jugurtha evasit, prædicante Sallust. ‘Pleraque tempora in venando agere, leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire.’ De Anthemio Sidon. ‘Inventas agitare feras, et fronde latentes Quærere deprensas, modo claudere cassibus arctis, Nunc torto penetrare veru.’ Est enim argumentum feritatis venatio. De Hircanis Amm. l. XXIII. ‘Apud quos ruris colendi cura est levior, sed vescuntur venatibus.’ De Chirone ait Max. Tyr. dissert. 18. docuisse illos, quos educandos accipiebat, θήραις καὶ ὀρειβασίαις, *venationibus et montanis itineribus.* Cerda.

Silvasque fatigant] Ipsi fatigantur in silvis : vel pro feris *silvas* posuit, in quibus sunt feræ. *Servius.*

Silvasque fatigant] Arripuit Claud. Stil. III. ‘Nubiferas Alpes, Appennique recessus, Garganique nives Hecaërge prompta fatigat.’ Sic l. VIII. ‘Olli remigio noctemque diemque fatigant.’ *Cerda.*

606 *Flectere ludus equos*] Aliorum labor nostræ pueritiæ ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexutes* vocabantur, sicut ait Varro Rerum humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius, ‘Ante urbem pueri et primævo flore juventus Exercentur equis.’ *Servius.*

Flectere ludus equos] Non enim inanibus ludis intenti sunt. *Donatus.*

Flectere ludus equos] Totus versus Euripidem sapit, qui de Hippomedonte in Supplic. Ἵπποις τε χαίρων, τόξα τ’ ἐντείνων χεροῖν : *Equis gaudens, arcum tendens manibus.* Præsertim cum adhibeat exercitationes, quas a puero didicit Græcus ille, ut ita se assuefaceret virtuti bellicæ. Ceterum, cum Poëta dicat, bellicas exercitationes amatas pueris, ut ludos, adducam loca aliqua Sidonii de re omnino simili. Ergo, Paneg. Anthem. ‘Ludus erat puero raptas ex hoste sagittas Festina tractare manu, captosque per arcus Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.’ Et Paneg. Majoriani, ‘Excussisse citas vastum per inane bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas.’ Demum Paneg. Aviti, ‘Jam si forte suem latratibus improbus Umber Terruit, albentes nigro sub gutture lunas Frangere ludus erat, colluctantique lacerto Vasta per adversas venabula cogere prædas.’ *Cerda.*

607 *At patiens operum parvoque adsueta juventus*] Hoc et in Georgicis laudat : nam magnæ virtutis est in nimio labore parvis esse contentum. *Servius.*

608 *Terram domat*] Bene bellico usus est verbo : et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus :* ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. *Servius.*

Domat] Pro, arat. Stat. Theb. IV. ‘Et qui rura domant Epidauria.’ Ennod. orat. 4. ‘Edomitam terram terque et quater agricolæ ligonibus.’ *Cerda.*

Quatit oppida bello] *Oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secernunt. Alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum. Alii locum ædificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit. Alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. *Servius.*

609 *Omne ævum ferro teritur*] Est hoc, quod Himerius ἐν μελέταις, de Persis loquens, ait : πᾶς ὁ βίος ἐκείνοις φαρέτρα καὶ βέλη : *vita omnis illis est pharetra et sagittæ.* Et Claud. Bell. Get. ‘Totaque sub galeis Mavortia canuit ætas.’ Sed et locutio Hellenica est : nam Græci τρίψαι, et ἐκτρίψαι βίον. *Cerda.*

Versa juvencum Terga fatigamus

hasta] Agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem κακοσύνθετον et ὁμοιοτέλευτον: nam *terga* cum eodem fine casus terminatur ut *versa hasta.* Nam est ita: 'versa hasta juvencorum terga fatigamus,' id est, cædendo urgemus. *Servius.*

610 *Fatigamus hasta*] Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam et hasta pro boum stimulo utimur, et hasta tardos boves increpamus. Turn. XXIX. 25. *Taubmann.*

Tarda senectus] In aliis, 'sera senectus.' *Servius.*

Tarda] Quæ faciat homines tardos. *Donatus.*

611 *Nec senectus Debilitat vires animi*] Bene *Animi,* quia non est ausus *corporis* dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, et suæ comparetur adolescentiæ. Nunc ergo, licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est usus temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. *Servius.*

622 *Canitiem galea premimus*] Id est, semper militamus. *Idem.*

Canitiem galea premimus] Plutarch. in opere, An seni regenda Resp. τὸ κράνος ἀποκρύψῃ τὰς πολιάς: *galea occultet canos.* Ut hic *premimus,* ita Ovid. Epist. 'galea caput ille premetur.' Sil. l. II. 'pressæ properata casside malæ.' *Cerda.*

613 *Comportare juvat prædas*] In Romano cod. in Mediceo, et pervetustis aliquot aliis *comportare* legitur. Sane *comportari* dicuntur, quæ proveniunt ex reditibus. Hor. 'Si comportatis rebus bene cogitat uti.' Ita de iis omnibus, quæ ex agro in urbem comportantur. *Convectare* tamen magis placet eruditis auribus. *Pierius.*

614 *Vobis picta croco*] Vituperatio Trojanorum, in qua utitur argumentis, quæ in rhetoricis commemorat Cicero, a gente, habitu, et gestu. Et sunt molliores versus apti ad carpendam molliciem. Sane vestes acu pictas coloribus Phryges primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Frigiones* appellantur. *Servius.*

Croco] Vestem κροκωτὸν intelligit: quæ a Plauto, apud Festum, *crocotula* dicitur, et mulierum erat, rotunda ac fimbriata. Ita effæminatos et semiviros incessit Trojanos: ut et, cum dicit; 'Et tunicæ manicas:' χειριδωτοὺς enim, id est, tunicas *manicatas,* sive (ut Plaut. Pseud. II. 4. vocat) *manuleatas* significat, quæ viris probro erant apud veteres Romanos, qui *colobio,* id est, tunica manicis defecta, utebantur. Hinc et Cic. Act. 2. probro Catilinæ objecit, quod manicatis ac talaribus tunicis esset. Videatur Turnebus XXII. 15. et XXIX. 25. A. gellius VII. 12. et J. Meursius Com. in Lycophr. Alexandram, et J. Bapt. Pius Annot. Post. c. 58. denique et Proverb. θετταλικὰ πτερά. *Taub.*

Fulgenti murice] Purpura. Hanc autem vitio et dedecori apud majores fuisse constat. Juvenalis: 'peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas quæcunque est purpura ducit.' *Servius.*

Fulgente murice] De murice vide quæ diximus ad Ecl. IV. 44. *Emm.*

615 *Desidiæ cordi*] Vobis sunt; et est ab animo argumentum. *Servius.*

Choreis] Servavit hoc loco naturam syllabæ, quam in Æn. sexto metri caussa corripuit: ut, 'Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.' *Idem.*

616 *Et tunicæ manicas*] Tunicæ vestræ habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens, 'Manicatis ac talaribus tunicis.' Nam colobiis utebantur antiqui. Sane *habent* bis subaudiendum. *Idem.*

Et tunicæ manicas] Χειρίδας, ἐσθῆτας δὲ χειροδωτοὺς significat. Aug. l. I. De doct. 'Talares ac manicatas tunicas habere apud veteres Romanos flagitium erat:' unde et Græcis μακρόχειρα, *tunica manicata.* Lampr.

'Macrochiras ex purpura ad usum suum revocavit.' *Germanus.*

Et habent redimicula mitræ] Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem majorem, dicens, 'Religatas habetis mitras.' Nam *pilea* virorum sunt: *mitræ* fœminarum; quas *calanticas* dicunt. *Mitra* autem proprie Lydorum fuit, ut, 'Mæonia mentum mitra:' quem habitum imitati sunt Trojani. Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effœminatis objectum. *Servius.*

Redimicula] Erant hæc vincula, quibus mitræ ipsæ illigabantur. Id clare colligas ex Achille Alexandrino l. III. καὶ ἐνσκευάσαντες μίτραις τε καὶ ζώσμασιν ἐνδεδυμένην, τὴν σκευὴν ταύτην ἐπικρύψομεν: *Adornantes puellam mitris, et vittis indutam, apparatum istum occultabimus.* Itaque, *redimicula* sunt, quæ Achilles vocat ζώσματα. Ovidius misso nomine verbum intulit in Epist. 'mitra redimire capillos.' Quod vero Achilles ζῶσμα, Herodotus (citante Stob. περ. ἐπιορκ.) vocat εἵλικα, quasi dicas, *volutionem*, aut *circumvolutionem.* Ait enim, πρὸς δὲ χερὸς ἀντίληψιν εἵλικα μίτρης ἐδέσμευσε: *ut autem manu apprehenderet, ligavit circumvolutionem mitræ.* Fortasse et Nonnus l. XXVI. easdem vittas intelligit per κρήδεμνα, id est, *reticula.* Ait enim λύσατε μίτρην, ῥίψατέ μοι κρήδεμνα: *solvite mitram, abjicite mihi reticula.* Propert. XXIX. 2. *ligamina* vocat, eo versu: 'Quæ cum Sidoniæ nocturna ligamina mitræ.' Utramque vocem conjunxit Pollux IV. 24. μίτρας, ἀναδήματα. Jam vero connexa mentio mitræ et redimiculi, ut jam unum, jam alterum enuntietur. Testis Ovid. in Epist. qui de Hercule, 'Ausus es hirsutos mitra redimire capillos.' Et de eodem in eadem Epist. 'Detrahat Antæus duro redimicula collo.' Vides in primo versu *mitram* solum, in altero *redimiculum*: sed neutrum sine alio. *Cerda.*

617 *O vere Phrygiæ*] Ipsos vituperaverat Phryges: nunc ad majorem injuriam *Phrygias*, non *Phryges*, dixit. *Servius.*

O vere Phrygiæ] Ita Hom. Il. B. et H. ἀχαΐδες, οὐκέτ' ἀχαιοί. *Taubmann.*

Ite per alta Dindyma] Montes matris Deum. *Ire* autem *per alta* sic dicit, quasi currite per Dindyma, et ducite choros per Dindyma: nec sufficit Nomano loqui injuriam Trojanorum, nisi etiam sacris numinum conjunctam faciat. Sed hoc jam quasi moriturus loquitur: hoc est enim, 'digna atque indigna relatu Vociferans,' ut digna sint, quæ de suorum virtute dixit; indigna, quæ impia et in Deos ausus est. *Servius.*

Dindyma] Etymon aperit interpres Apoll. διὰ τὸ διδύμους μαστοὺς ἐν αὐτῷ ἀνήκειν, et statim: ἢ διὰ τὸ δύο ἀκρωτήρια ἔχειν: *quod assurgeret geminis jugis, habeatque duas tanquam arces et summitates.* Locum integrum imitatur Prudent. Psychom. 'Ite ad nocturnas epulas, ubi cantharus ingens.' Tu reliqua. *Cerda.*

Ite per alta Dindyma] *Dindymus*, et in plurali *Dindyma*, mons fuit Troadis, Deæ Cybelæ sacer; a quo et *Dindymene* fuit dicta, teste Stephano: Δίνδυμα, ὄρη τῆς Τρωάδος, ἀφ' ὧν Δινδυμήνη ἡ 'Ρέα. In hoc monte sacra quoque ejus celebrabantur a Phrygibus, et quidem nocte; unde 'nox Phrygia' dicuntur Statio Theb. XII. 224. 'Nocte velut Phrygia, cum lamentata resultant Dindyma, pinigeri rapitur Simoëntis ad amnem Dux vesana chori,' &c. *E.*

618 *Biforem dat tibia cantum*] Bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum, id est, Phrygiarum naturam. Tibiæ aut *Serranæ* dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas: aut *Phrygiæ*, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, 'Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum,

acutum sonum habet, alterum gravem.' *Servius.*

Biforem] Necessaria hic verba Servii; explicant enim signate de duplici foramine. Et, quid si apud Ovid. Pallas Fast. VI. his versibus, 'Prima terebrato per rara foramina buxo Ut daret, effeci tibia longa sonos,' intelligat duo tantum? Nam hæc raritas cur non de exiguo numero? Stat. Theb. IV. clare de Phrygia tibia. 'Æraque, tympanaque, et biforem reticere tumultum.' *Cerda.*

Biforem] Bisonum, imparem. Vide Cæl. IX. 7. et Aristot. Polit. l. Θ. *T.*

Tibia] Applaudit menti Poëtæ locus Aristotel. Polit. VIII. 6. ubi improbat cantum tibiæ, aitque pueros non ea instituendos, ut quæ sit parum apta ad bonos mores, sed potius ad stimulandos animos furore Bacchi. Longissime hoc ille. Potiora sunt: *ἔτι δ' οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικὸν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν.* Et quæ alia matris Deum sacra, nisi Bacchica, et furiosa, et tota *ὀργιαστικά?* Postea addit, *τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὔλησιν.* Et quidem tibiam esse sacram Cybelæ, clarum, non solum ex Poëta hoc loco, sed ex multis aliis Poëtis. Omitto: et tantum do Arnob. qui l. VII. de sacris hujus Deæ: 'Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim Superi, remeare ut ad vigilias debeant. Quid dormitiones illæ,' &c. Dicit hoc, quia ministri hujus Deæ mane illam salutabant excitabantque a somno, tibiarum modulatione; vespere valere jubebant mox dormituram. *Cerda.*

619 *Tympana vos buxusque vocant Berecyntia*] In antiquis exemplaribus *vocat* numero singulari, ut cum viciniori supposito congruat. Est et *Verecynthia*, per *V* digammon, in codicibus nonnullis: ut hujusmodi pleraque alia, Græcæ consonantis sono. Male vero scribunt qui syllabæ penæ ultimæ adspirationem apponunt, quum *t* sit apud Græcos, *βερεκυντία* *Pierius.*

Tympana] Orpheus in Hymno Cybelem vocat *τυμπανόδουπαν, tympanicrepam.* Clemens in Protrept. ait, Anacharsin interfecisse civem suum *τύμπανόν τε ἐπιτυποῦντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχοῦντα,* in sacris Phrygiæ matris. Et nota, *κύμβαλον* etiam nominari a Clemente: nam æreum quoque tintinnabulum in sacris hujus Deæ. Inde Hesychius illam vocat *χαλκόκροτον*: et Statius versu adducto, 'Æraque, tympanaque.' Propert. quoque IV. 7. 'Qua numerosa fides, quaque æra rotunda Cybeles.' Fuerunt 'instrumenta luxuriæ tympana,' ait Justin. l. XXX. Fuit vero 'tympanum pellis, vel corium ligno ex una parte extensum,' verba sunt Isidori III. 22. Verissime hoc Isidorus. Nam Eurip. in Helen. *τύμπανα βυρσογενῆ, tympana facta ex corio.* Adjicit idem Isid. tympanum percuti virga. In hoc hæreo. Nam Catull. 'Plangebant alii proceris tympana palmis.' Idem in Aty: 'Quatiensque terga tauri teneris cava digitis.' Et vere tympanum describit. Sueton. etiam August. c. 68. 'Comprobavit versum in scena pronuntiatum de Gallo matris Deum tympanizante: Videsne, ut cinædus orbem digito temperat?' Ovid. quoque Met. IV. 'pulsataque tympana palmis.' Demum Lucret. l. II. 'Tympana tenta tonant palmis.' Non ergo virga percutitur. Dicebam sup. fuisse tympanum notam mollium. Hoc idem firmat Plaut. Trucul. conjungens *mœchum, malacum, cincinnatum, tympanotribam.* Idem Pœnul. 'Cur non adhibuisti, dum isthæc loquereris, tympanum? Nam te cinædum magis arbitror esse, quam virum.' *Cerda.*

Buxusque vocat Berecyntia] A monte Berecynto dicta. Dicitur autem et *hæc buxus* et *hoc buxum*: ut, 'et torno rasile buxum.' Unde superfluo quidam arborem generis fœminini esse

volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis fœminini habeamus exemplum. *Servius.*

Buxus Berecyntia] Cum supra *tibiam* dixisset, nunc *buxum* adhibet, unde fiat tibia. Ergo, ut in illo *biforem* ingessit formam, sic in *buxo* materiam. Propert. IV. 9. 'cava buxa' dixit ad signandam tibiam: et Ovid Met. IV. 'longoque foramine buxus.' ut et Stat. Theb. VII. 'et ad inspirata rotari Buxa.' Itaque in Claud. Eutrop. II. versu illo, 'tacitas presserunt orgia buxos,' explica tibias buxeas; et ex adjuncta voce *orgia:* adduxi enim ex Aristot. superiore Nota, tibiam esse ὀργιαστικόν. *Cerda.*

Buxus Berecyntia] Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygiam, *buxum* posuit, sed materiem tibiæ Phrygiæ propriam nominavit. Nam ut Afrorum tibiæ e *loto* erant; sic Phrygum e buxo. Turneb. l. XXX. c. ult. *Taubmann.*

620 *Cedite ferro*] Aut ferrum relinquite: et est iteratio. Aut *cedite ferro*, id est, cum viri non sitis, abscindite partem virorum. *Servius.*

Cedite ferro] Servius intelligi putat de cultris quibus sacerdotes Deæ Cybeles evirabantur. Atque ita *cedite*, parete interpretandum erit. Sed enim figuratius est dicere, *ferro*, hoc est, bello. Neque indecora est illa ejus sententiæ per diversa vocabula repetitio, quam is fere negligit. *Pier.*

621 *Jactantem*] De suorum gloria. *Servius.*

Jactantem] Sæpe Virg. Poëtæ alii, et Latini omnes usi hoc verbo ad explicandum inanem et futilem sermonem. Id credo ab Græca elegantia. Nam Hom. Il. XVIII. ἅλιον ἔπος ἔκβαλεν ἤματι κείνῳ: *verbum vanum emisit die illo:* ubi ἔκβαλεν respondet Latino *jecit*, aut *jactavit*. Cerda.

Dira canentem] Ad injuriam Trojanorum. *Servius.*

622 *Nervoque obversus equino*] Quia in arcubus nervi equini solent esse. Accius Philoctete, 'Tendens nervo equino concita tela.' *Idem.*

Nervo equino] Hesych. ἱππικὴ τάσις, ἡ νευρὰ τοῦ τόξου, διὰ τὸ ἐξ ἱππείων γίνεσθαι τριχῶν: *Equina intentio de nervo, qui est in arcu, quod sit ex equorum setis.* Attius: 'Tendens nervo equino concita tela.' Ex triplici hoc testimonio Virgilii, Hesychii, Attii, apparet nervos arcuum fieri solitos ex equinis setis. *Cerda.*

624 *Ante Jovem supplex per vota precatus*] Atqui Apollinem debuit invocare jaculaturus sagittas; sed diximus ideo Jovem invocatum, quia omne initium et incrementum Jovi debetur: ut, 'ab Jove principium Musæ.' Unde nunc Ascanius, non quid faciat, cogitat; sed quid primum; inde invocat Jovem. *Servius.*

Precatus] Quia primordia erant belli, recte Jovem precatus est. *Don.*

625 *Juppiter omnipotens*] Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his, qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Servius.*

Adnue] Verbum expressum: nam nutus Deorum est, et Iovis imprimis. Silva exemplorum in Briss. Hom. Il. II. dixit, καταvεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα. *Cerda.*

626 *Ipse tibi*] Bene *ipse*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare: nam ideo et *solemnia* ait, quæ fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse. *Servius.*

Feram solemnia dona] *Feram*, de juvenco non dicimus; sed *adducam*. Intelligimus ergo alia dona eum ferre promisisse. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Unde est, 'strueremve suis altaria donis,' id est, congruis. *Idem.*

627 *Et statuam ante aras juvencum*] Per aras se daturum victimam ostendit alibi, 'Si ductus cornu stabit sacer

hircus ad aras.' Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, 'discussa fugit ab ara Taurus.' *Juvencum* autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Jovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphi nomine suovetaurium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Jovi, sed et aliis Diis qui bello præsunt, sacrificabatur. *Id.*

Aurata fronte juvencum] Ita enim victima ornari consueverat. *Idem.*

628 *Candentem*] Candidum. Iuvenalis, 'Duc in Capitolia magnum cretatumque bovem.' *Idem.*

Caput cum matre ferentem] Hoc est, non juvenci matrem, sed quæ jam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Jovi Capitolino immolarentur. Et æqualem matri, nondum patri. Juvenalis, 'quem jam pudet ubera matris Ducere: qui vexat nascenti robora cornu.' *Idem.*

Pariter caput cum matre ferentem] Æqualem matri, nondum patri. Ita Theocrit. Id. VIII. ἰσομάτορα ἀμνὸν, *agnum æqualem matri*, dixit. Et videtur alludere ad ἱερεῖον τέλειον, quæ *major hostia* est et perfectæ ætatis. *Taubmann.*

629 *Pedibus qui spargat arenam*] Nam hoc uno stimulo taurus ad iras concitatur. Sic jam Ge. III. 'sparsa ad pugnam proludit arena.' Lege et quæ dicam Æneid. XII. ubi reperitur idem hemistichium. *Cerda.*

630 *Audiit*] In antiquis per synæresin *audit:* de quo sæpe alibi dictum. *Pierius.*

De parte serena] Ut non caussæ sit, sed augurii, et auspicii vis ostenderetur: solent enim tonitrua per tempestatem inferri. *Servius.*

De parte serena] Quia sine nubibus, et, ut ait Calab. l. XII. ἀνεφέλου οὐρανοῦ. Et Hom. Od. XX. ait, Jovem tonuisse οὐδέ ποθι νέφος ἐστί: *cum nullibi est nubes.* Xenoph. in Hellen. l. VII. ait, intonitum ἐξ αἰθρίας, ut etiam Aristotel. Meteor. II. αἰθρίας οὔσης· Græci alii ἐξ εὐδίας. In Virg. et aliis clare indicatur prodigium; nam cœlo sereno et sine nubibus, fieri tonitrum, et gigni fulmina, ratio abnuit, et Philosophorum dogmata. Consule Lucret. l. VI. Unde Hom. loco adducto cum videat intonitum innubi cœlo, colligit præberi a Jove τέρας, id est, *ostentum* et *prodigium.* Et Plin. II. 51. inter Catiliniana prodigia narrat, Herennium ictum fuisse fulmine die sereno. In re etiam prodigiosa Sen. in Thyeste, 'Tonuit dies serenus.' Dio l. XXXVII. inter portenta belli civilis, καὶ ἄλλα δ' αὐτοῖς σημεῖα οὐκ αἴσια συνηνέχθη, κεραυνοί τε γὰρ ἐν αἰθρίᾳ πολλοὶ ἔπεσον: *Fuere portenta alia infausta, cecidere multa fulmina sereno cœlo.* Imitationem si quæras, ea ducta est, vel ab Ennio, qui Ann. I. 'Cum tonuit lævum bene tempestate serena.' Vel a Varrone, qui Eumenidib. 'Interea tonuit bene tempestate serena.' *Cerda.*

631 *Intonuit lævum*] Prosperum. Ut enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, intuentibus cœlum, illic dextra sunt: non quod sinistra bona sunt; sed quod dextra cœli, nobis sinistra sunt. *Servius.*

Lævum] Quod prosperum est. Quod præstantibus lævum est, idem accipientibus est dextrum. *Donat.*

Lævum] In hoc loco explicando, hærendum uni Dionysio Antiquit. l. II. Nam tritum illud, quæ nobis sunt læva, superis esse dextra, et ideo læva esse felicia, hoc (inquam) falsum est. Quid ergo Dionysius? Primo rem statuit, deinde causas adducit, tertio loquitur de Ascanio. Rem statuit hunc in modum: Τίθενται δὲ ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀστραπὰς αἰσίους: *Fulgura a sinistris ad dextera Romani numerant inter fausta.* Sed quæ causæ? Perstringam Latine, quæ multis ille Græce, hærens tantum sententiæ, non verbis,

Sedes, statioque captandis auspiciis ea optima est, quæ Orientem spectat, unde Sol, et Luna, et reliquæ stellæ, tam erraticæ quam fixæ, surgunt, et unde totius mundi motus initium sumit. Porro, qui Orientem spectat, Septentrionem habet a sinistra, a dextra Meridiem. Est autem Septentrio nobilior Meridie: tum, quia partes quæ ad Orientem vergunt, et istæ sunt Septentrionales, nobiliores sunt; tum, quia polus Aquilonaris semper apparet, sublimisque est; Meridionalis vero semper delitescit, depressusque est. Multis hæc ille. Felicitas ista in lævo tonitru tota est Latinorum; nam ex disciplina Græcorum, non læva, sed dextra tonitrua fuerunt felicia. Xenoph. l. VII. παιδ. ἐπεὶ δ' ἀνέβη, καὶ ἔστη βλέπων, ᾗπερ ἔμελλε πορεύεσθαι, βροντὴ δεξιὰ ἐφθέγξατο· ὁ δ' εἶπεν, ἑψόμεθα σοὶ ὦ Ζεῦ μέγιστε: (Cyrus) *equum ascendit, stetitque respiciens, qua erat porrecturus, fulmen dextrum insonuit; quo viso, dixit, te sequemur o Juppiter maxime.* Cicero etiam Divin. II. *Homericus Ulysses* (sic leg. non, *Ajax*, fuit enim hoc Tullii μνημονικὸν ἁμάρτημα) *nescio quid hoc modo nuntiat*, 'Prospera Juppiter his dextris fulgoribus edit.' Versus Homeri, quem reddit Cicero, est, Ζεὺς δέ σφιν Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων. Aristides orat. 5. sacror. sermon. ait, fulmen fuisse αἴσιον, *faustum*, et addit rationem, quia ἐκ δεξιᾶς, *a dextra.* Itaque alia fuit Græcorum, alia Latinorum observatio, et hæc a successu Ascanii. Atque adeo ex Latinorum præscripto Statius Theb. III. 'Si datur, et duris sedet hæc sententia Parcis, Solvere Echionias Lernæa cuspide portas, Signa feras, lævusque tones: tunc omnis in astris Consonet arcana volucris bona murmura lingua.' Ex eodem Ovid. Fast. IV. 'Ille precabatur, tonitru dedit omina lævo Juppiter, et lævo fulmina missa polo.' Et Trist. I. 8. 'tonitrusve sinistri,' id est, felices. Cicero etiam in Mario, 'Partibus intonuit cœli Pater ipse sinistris: Sic aquila clarum firmavit Juppiter omen.' Rationem aliam, cur fausta læva tonitrua, in Plinio invenies II. 54. *Cerda.*

Lævum] Id est, prosperum. Cicero: 'Is avi sinistra dictus populi magister esto:' id est, secundo auspicio. Cur autem *sinistra* Romanis sint felicia, disputat idem Cicero De legibus II. item Cælius Godofredus ad LL. XII. Tabb. Meursius aliique plures. Vide inprimis Notas Epid. act. II. sc. 2. ad illud, 'Liquido exeo foras auspicio, avi sinistra.' *Taubm.*

Sonat una fatifer arcus] Simul ut cognovit augurium. *Servius.*

Sonat una lethifer arcus] In Romano codice, et nonnullis aliis legitur *fatifer.* Pierius.

632 *Et fugit*] Melius *Effugit* legitur. Et figura est, 'horrendum effugit.' *Servius.*

Effugit horrendum stridens elapsa sagitta] Quamvis Servius *effugit* agnoscat, vetera tamen exemplaria *et fugit* legunt: et pro *elapsa*, *adlapsa* et *allapsa* inveni. In Romano vero codice, et in aliquot aliis ipsa venerandis vetustate *adducta* scriptum animadverti. In qua lectione ipsum jaculantis et telum contendentis gestum aspicere videaris. Ovidius, 'Viderat adducto tendentem cornua nervo.' Loco tamen hoc nonnulli volunt *allapsa* melius esse. *Pierius.*

633 *Perque caput Remuli venit*] Figmenta hæc vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius, 'Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.' Sic Homerus, Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad præcordia: nam ait, σκήπτρῳ δὲ μετάφρενον ἠδὲ καὶ ὤμω Πλῆξεν: quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. Item ποδ-

ἄρκης δῖος ἀχιλλεύς: quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo 'per caput et cava tempora,' ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur; scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Servius.*

Cava tempora ferro Trajicit. I, verbis virtutem, &c.] Est et hic quoque unus ex illis locis, qui tam varie leguntur quam variæ sunt veterum codicum manus. Nam in Romano codice, *transadigit verbis* scriptum habetur, facta nimirum injuria sententiæ, si nequeas 'I, verbis virtutem illude superbis,' integrum subjungere. Nam si tollas *I* verbum, totam ejus sententiæ venustatem tollas. In Oblongo codice perveteri *trajecit*, in aliquot aliis *transjecit*. Sed enim oblati etiam mihi sunt codices pervetusti, in quibus *transfigit* scriptum videas. Quare aut hic aliquid simile versibus illis exlegibus, 'Nec te comitem hinc asportare Creusam:' et, 'Rostrisque stridentibus:' aut, quod omnino placet, *trajicit* legendum: ut *I, verbis* subsequatur. *Pierius.*

634 *Virtutem inlude*] *Inludo tibi* et *insulto tibi* dicimus. Nam *inludo te* figuratum est, ut hoc loco: item, *insulto te:* Sallustius, 'Multos a pueritia bonos insultaverat.' *Servius.*

Verbis superbis] Non fuisset correcturus, etiamsi viveret. Hæc συνηχώδη, *verbis superbis*, gratiam addunt carmini. Tale illud Horat. 'esse pares res:' et Ausonii, 'Exercet mentes fraternas grata malis lis.' Cur vero hoc genus carminis dicatur *leoninum*, multi quærunt; et quidem Scal. Poët. II. 29. 'Nominis causam ignoro.' Sunt qui corruptam vocem putent: et *echinum*, aut *echoïcum* dicant vocari, cum res ista sit ἦχοῦς, echus, et sonitus. Possum suspicari corruptam esse vocem, et dici debere versus lenoninos a lenocinio, quo subblandiuntur, non leoninos. Sic Sotadicum carmen, quod non longe ab hoc, *cinædicum* appellatur, quo allusit Mart. l. II. 'Nec retro lego Sotadæ cinædum.' Quid quod *leæna* pro meretrice usurpatur, ut lupa? ut jam non omnino male dici queant versus leonini, quasi lenocinantes. *Cerda.*

635 *Hæc Rutulis*] Pro *talia:* vitavit pronomen. *Servius.*

636 *Hoc tantum Ascanius*] Edixit et fecit. *Idem.*

Clamore sequuntur] Od. O. οἱ δ' ἰύζοντες ἕποντο. *Germanus.*

637 *Lætitiaque fremunt*] Est totum hoc militare. Amm. l. XV. ore Constantii Imperatoris: 'Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat lætus.' Ita et in assensu militum Simocatt. II. 15. βοὴ δὲ πολλὴ ἐκ τῆς βουλῆς ἐκεκίνητο, καὶ ταῖς εὐφημίαις κατεκελάδουν τὸ θέατρον: *Clamor multus sublatus est ab universo consessu, et fauste theatrum adfremuit.* Cerda.

Animosque] Aut suos, aut Ascanii per favorem. *Servius.*

638 *Crinitus*] 'Ακερσοκόμης fingitur Apollo: quod Solis radii quandam capillorum speciem referre videantur. *Taubmann.*

639 *Acies urbemque*] Syllepsis. *Servius.*

640 *Nube sedens*] Ut sedent numina. Juno: 'Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.' *Idem.*

Victorem] Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Idem.*

Adfatur Iulum] Non ita ut Iulus audiret. *Idem.*

641 *Macte*] Magis aucte adfectatæ gloriæ. Et est sermo tractus a sacris. Quotiens enim aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, 'mactus est taurus vino vel thure:' hoc est, cumulata est hostia et magis aucta. *Macte* ergo pro *mactus esto,* vocativum pro nominativo, posuit, ut Persius, 'Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis Censo-

remve tuum vel quod trabeate salutas,' pro *millesimus* et *trabeatus:* et Virgilius, 'Vicinosque ignare paras invadere portus,' pro *ignarus:* et alibi, 'Quod Amasene pater,' pro *Amasenus:* sic ergo et *macte* pro *mactus:* quod autem *esto* non addidit, ab antiquitate descivit, nam veteres *macte esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam alibi, 'Dives inaccessos ubi solis filia lucos;' et iterum Æn. IV. 'Dives quæ munera Dido,' prætermisit cujus rei dives, cum veteres 'dives illius rei' dicerent: quod ipse alibi, 'Dives opum variarum,' et 'Dives pictai vestis et auri.' Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, 'Natalemque mares Delon Apollinis,' et Plautus in Pseudolo: 'Natalem hunc mihi diem scitis esse:' Virgilius his omissis dixerit, 'Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola.' Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est, 'macte esto nova virtute puer.' *Mactus* autem apud veteres etiam *mactatus* dicebatur, ut Ennius, 'Livius inde redit magno mactatu' triumpho.' Et Lucilius l. V. 'Macte, inquam, virtute simulque his versibus esto.' Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant Deo, 'Macte hoc vino inferio esto.' *Idem.*

Nova virtute puer] Aut magna et mira: ut, 'Pollio et ipse facit nova carmina.' Aut re vera *nova*, id est, rudi quantum ad bellum. *Idem.*

Macte nova virtute puer] Pacuvius in ea tragœdia, quam Boëthuntes inscripsit: 'Macte virtute esto:' et in Duloreste: 'Macte esto virtute, operaque omenque approbo.' Græcis: ὄναιο τῆς ἀρετῆς. *Ursinus.*

Virtute] Conjunxere has voces *macte virtute*, Livius l. II. et IV. Lucilius, Attius, Pacuvius, Ennius, et omnes fere Poëtæ, qui post istos. Sed et alias voces reperies. Nam Stat. Theb. l. V. 'Macte animo.' Arnob. l. VII. 'mactus vino.' Cassiod. epist. I. 3. 'macte felicitate laudabili.' Plin. 'macte ingenio.' Pacuv. in Dulorest. 'macte opera.' *Cerda.*

Sic itur ad astra] Aurea gnome. Bella et labores viam ad cœlum astruunt. Gloriam enim laboris esse filiam ex Æschylo citat Clemens Strom. IV. 4. Versiculus Phædri est, 'Cœlo receptus propter virtutem Hercules.' Et Senecæ in Furente, 'Non est ad astra mollis e terris via.' Cal. l. IV. πόνος δ' ἄρα κῦδος ὀρέξει: et l. I. πόνῳδ' ἄρα κῦδος ὀπηδεῖ. Libro Antholog. IV. 8. epig. 4. 'Αλλ' ὁδὸς εἰς αὐλὴν Ζηνὸς, ἔπαθλον ἔφυ: *Sed via in Jovis aulam, pretium est certaminis.* Et rursum Epig. 5. ejusdem capitis, Δέρκεο μυριόμοχθε τεοὺς Ἥρακλες ἀγῶνας, Οὓς τλὰς ἀθανάτων οἶκον Ὄλυμπον ἔβης: *Aspice tua certamina, o Hercules, qui multa es passus, Quæ tolerans cœlum ascendisti domum Deorum.* Et ipse Hercules de se epig. 7. post enumeratos suos labores, absolvit, αὐτὸς Ὄλυμπον ἔχω: et epig. 6. κὰκ πυρὸς εἰς Οὔλυμπον ἐκώμασας. Horat. Epist. II. de Libero, Castore, et Polluce, 'recepti in templa Deorum,' videlicet, 'post ingentia facta.' Sen. de Provid. c. 5. 'Humilis et inertis est tuta sectari, per alta virtus it.' Eurip. in Heracl. ἀρετὰ βαίνει διὰ μόχθων: *it virtus per labores.* Symm. epist. IX. 81. 'virtus durioribus negotiis enitescit, et aspernatur declivem facilitatem, maximoque sudore arduum laudis adnititur.' *Cerda.*

642 *Dis genite*] Propter Venerem. *Servius.*

Geniture deos] Propter Julium Cæsarem et Augustum. *Idem.*

Jure] Merito. *Idem.*

643 *Gente sub Assaraci*] Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Capyos, avus Anchisæ. *Idem.*

Gente sub Assaraci] Hunc quoties in ore assumit, Augustum et Cæsares signat; ut cum ait Ge. III. 'Assaraci proles:' et Æn. I. 'domus Assa-

raci.' *Cerda.*

Fato ventura] Magna: hæc enim bella sunt gravia, quæ fatali ratione proveniunt; ut Trojana et Thebana. *Servius.*

Fato ventura] Quasi civilia bella non culpa Augusti acciderint, sed fatalia fuerint. Et ad hæc respectum non dubito, quia hæc unice quievere sub Augusto, cum multo ante inceptassent. *Cerda.*

Resident] Sedabuntur, ut 'tempestatem residere' dicimus. *Servius.*

644 *Nec te Troja capit*] Vel major es quam patria, vel major es meritis quam civitas, in qua nunc es. Lucanus de Cæsare, 'Plus patria potuisse tua.' *Idem.*

Nec te Troja capit] Vult Brod. Miscell. I. 26. verba hæc sumpta a Philippi sermone laudantis generosam indolem Alexandri filii, cum is Bucephalum ascendit. Plut. in Alex. ζήτει σεαυτῷ βασιλείαν ἴσην, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ: *Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* Id ipsum adnotat Henr. Steph. in præfat. ad Virg. Hunc Philippi sermonem ad Alexandrum filium versibus reddidit Claud. de IV. Cons. Hon. *Cerda.*

645 *Se mittit*] In antiquis aliquot *misit:* præterito tempore. *Pierius.*

Spirantes] Vitales, quibus spiramus et vivimus. *Servius.*

646 *Ascaniumque petit*] Notandum *petit*, sine insidiis dictum. *Idem.*

Forma tum vertitur oris Antiquum in Butem] Plerique veteres codices *formam* legunt, cujusmodi lectio abrasa est ex Mediceo. Est et *antiqum* unico *u* legere: quod olim per *c* scribebatur *anticum*, ut *posticum.* Pierius.

647 *Antiquom in Buten*] Hic Butes semel hic nominatur, ut bis, Nautes. *Servius.*

Antiquom in Buten] Nam ætate et longa exercitatione dignus erat, cujus consilium multi facerent. *Donatus.*

648 *Fidusque ad limina custos*] Æditus fuit: quod, ut supra diximus, in ingenti honore apud majores fuit. Illic enim et epulabantur et Deos colebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam Plautus in Asinaria, qua inducit Sauriam servum atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina*, sane figuratum. *Servius.*

Ad limina custos] Id est, Atriensis fuit, ut ait Turn. III. 23. et XXXIX. 24. Servio *Æditimus* exponitur. Ea facie autem dicitur, 'custos ad limen;' qua 'servus ad manum,' id est, amanuensis, Ciceroni: 'Homines ad lecticam,' lecticarii, Catullo: 'Ad lites,' qui aptus est ad caussas et advocationes, Propertio IV. 2. eidem, 'ad cyathos,' id est, pocillator ibidem el. VIII. item, el. II. 'Ad baculum,' id est, pastor &c. *Taubmann.*

649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*] Hom. Iliad. IX. σοὶ δέ μ' ἔπεμπε γέρων ἱππηλάτα Πηλεύς: *me autem tibi comitem misit senex equitator Peleus.* Sed lege quæ jam sup. in hoc lib. ad illud, 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' *Cerda.*

650 *Omnia longævo similis*] Homericum hoc Iliad. II. μάλιστα δὲ Νέστορι δίῳ, Εἶδός τε, μέγεθός τε, φυήν τ' ἄγχιστα ἐοίκει: *maxime ad Nestorem divinum Specie, magnitudine, habitu proxime accedens.* In utroque, tam Græco quam Latino, subaudi præpositionem aliquam, in Græco κατὰ, in Latino *juxta*, ut dicat, 'juxta omnia similis.' *Idem.*

651 *Et crines albos*] In Porcio, et quibusdam aliis manu scriptis codicibus *crineis flavos* habetur. Sed qui Dardanio Anchisæ armiger ante fuit, albos jam capillos habere debebat. Qui vero *flavos* reposuere, forte *alvos*, corrupta seculi pronuntiatione, quam emendare conatus est Adamantius, scriptum invenerant, ejusque abusionis ignari, *flavos* scribendum judicarunt. Nam *albos* in codice Delphio,

et aliquot aliis antiquis omnino legi. *Pierius.*

Sæva sonoribus arma] Strepitu terribilia. Et sunt, sæva arma quæ habent sonorem: ut, 'aurea bullis Cingula:' an etiam, sonoribus sæva? *Servius.*

Sæva sonoribus arma] Arcum intellige, qui ad tergum cum sagittis; nam conversus in aliam formam, arma tamen retinuit. Apud Eurip. in Alcest. Apollo ipse *σύνηθες αἰεὶ ταῦτα βαστάζειν ἐμοὶ*, id est, *τόξα*: et Hom. Iliad. I. de eodem Deo, *Τόξ' ὤμοισιν ἔχων, ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.* Ut vero hic 'sæva sonoribus arma:' ita Cal. l. III. *Κορυτὸς καὶ τόξα μέγ' ἴαχεν.* Etenim maxima nota armorum Apollinis fuit sonitus. Aristides in Paraphtheg. *τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος οἰστοὺς αὐτοὺς ἐφ' αὐτῶν ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας αὐτῷ.* Dicit videlicet, sagittas Apollinis sponte, et nemine commovente, sonuisse, quasi ipsæ quoque cum irato irascerentur, ideo *ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας.* *Cerda.*

652 *Ardentem*] Desiderio dimicandi. Unde, 'animosque ad sidera tollunt.' Melius Ascanii intelligimus, sicut Statius de Menæceo, 'Et laudibus implet honestis.' *Servius.*

Ardentem] Avidum pugnæ, vs. 661. *Taubmann.*

653 *Æneide*] Patronymicum hoc non venit ab eo quod est *Æneas.* Nam *hic Æneades* et *o Æneade* faceret. Sed ab eo quod est *Æneis;* ut a *Theseis, Theseide.* Servius.

Æneide] Ab eo quod est in nominativo casu *Æneida.* Donatus.

Ænide] In Romano codice legitur *Æneade* secunda syllaba a principio correpta, per abjectionem *τοῦ ἰῶτα* ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus *Ænide* habetur *κατὰ συγκοπὴν*, vel *Æneide* per diphth. *ει* integra dictione. Unde *Æneis* patronymicum fœmin. diphthongo soluta. Sed enim Priscianus ait Virgilium auctoritate sua dixisse *Æneiden,* quod secundum regulas *Æneas* esse debuerat. *Pierius.*

654 *Primam hanc tibi magnus Apollo*] Dicendo *primam,* pollicetur et aliam. *Concedere* autem ideo se dixit, quia sagittarum Deus est: et licet eum Jupiter juverit, Apollo tamen suum sibi officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim, quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde et in quarto Juno ait, 'adero, et tua si mihi certa voluntas.' Hoc est, Quod in me est, jungam eos: restat ut et tu tuum velis implere officium. *Servius.*

655 *Paribus non invidet armis*] Pari gloriæ. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numanum Ascanius. *Paribus* ergo *armis,* id est, similibus, non peritia, sed triumpho. *Idem.*

656 *Cetera*] Deinceps: et est adverbium: id est, in cæterum: est autem Ennianum, 'Cetera quos peperisti ne cures.' *Idem.*

Orsus] Modo locutus, id est, pro eo, qui desierit: alias cœpit, quod magis est proprium: ut, 'Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus.' *Idem.*

Apollo Mortalis] Id est, constitutus sub hominis forma. *Donatus.*

Apollo, Mortales, &c.] Donatus hoc ita pronunciandum contendit: 'sic orsus Apollo Mortalis, med.' hoc est, constitutus sub forma hominis scil. Butæ. Quod et Fabric. observat: et sic in suo Ms. esse notat etiam Bersmanus noster. *Taubmann.*

657 *Medio sermone*] Ideo *medio,* quia non respondit Ascanius. *Sermo* est enim duorum vel plurium oratio. *Servius.*

658 *Et procul in tenuem*] Ovid. Fast. l. II. 'Jussit, et in tenues oculis evanuit auras.' Hom. Odyss. l. IV. *λιάσθη ἐς πνοίας ἀνέμων.* Josephus Bell. V. 5. de re alia, *εἰς καπνὸν διαλύ-*

ονται. Statius Theb. l. v. 'ita fatus in aëra rursus Solvitur.' Sed hoc jam alibi. *Cerda.*

659 *Agnovere deum proceres*] Hom. Il. P. de Apolline ab Ænea agnito: αἰνείας δ' ἑκατηβόλον ἀπόλλωνα Ἔγνω ἐσάντα ἰδών. *Germanus.*

660 *Fuga*] Abscessu: et more suo abeuntes Deos inducit agnosci. *Servius.*

Pharetramque sonantem] Quia ait supra, 'Et sæva sonoribus arma.' *Idem.*

661 *Dictis*] Propter auditam orationem. *Idem.*

Ac numine] Propter agnitum Deum. *Idem.*

663 *Animasque in aperta pericula mittunt*] Plus enim quam manifesta sunt præsentia pericula, quando audientibus Trojanis, bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Idem.*

Animasque in aperta pericula mittunt] Hom. Iliad. IX. Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν: *Meam semper animam projiciens in pugnam.* Locutionem arripuit Paneg. Constant. 'Cur salutem Reip. in pericula tanta misisti?' *Cerda.*

665 *Intendunt acris arcus*] Pro *ipsi acres.* Ut enim et in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Servius.*

Amentaque torquent] Pro *tela amentis torquent:* nam *amentum,* est lorum, quo media hasta ligatur et jacitur. *Idem.*

Amentaque torquent] Proprie, nam amentata tela tortione emittebantur. Itaque, ut fundæ dicebantur torqueri, ita amentata. Erat amentum, lorum illigatum ad mediam ferme hastam nodo quodam, qui nodus in emissu solvebatur. Glossæ: *amentum,* ὅθεν κατέχεται ἡ λόγχη, *unde tenetur hasta.* Ibidem, *amentum,* ἅμμα ἀκοντίων, *vinculum jaculorum.* Accinunt verba Festi: 'Amenta, quibus, ut mitti possint, vinciuntur jacula.' Illud Euripidis in Andromacha, μεσάγκυλα, interpretes explicant *tela amentata;* quibus opponi possunt, quæ sequuntur in eodem Tragico, ἔκλυτοὶ ἀμφώβολοι, *tela missilia:* proprie, *tela soluta.* Cerda.

Amentaque] Ciceroni et Fabio *hastæ amentatæ* sunt fortes et sic ligatæ. Et quia amentum incitat et roborat hastam, μεταφορικῶς dixit Tertullianus l. IV. 'CHRISTUS amentavit hanc sententiam: Non potestis Deo servire et Mammoni:' quod est; fortiter et serio edixit; et velut amento intorsit. Lucanus: 'Cum jaculum parva Libys amentavit habena.' Videatur J. Lipsius Poliorcet. Dial. IV. 5. *Taubmann.*

666 *Sternitur omne solum telis*] Ab Enn. ut notarunt jam alii, qui de Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' Incrementum Stat. l. VIII. maximum est, 'Nec locus ad terram telis.' *Cerda.*

Tum scuta cavæque, &c.] Videtur adumbrasse versum Enn. Ann. l. XI. 'Tum clypei resonant, et ferri stridet acumen.' Et l. XV. 'tinnit hastilibus umbo: Æratæ sonitant galeæ.' Incertus Poëta apud Varronem: 'Arma sonant, fremor oritur.' Sallust. Jugurth. 'strepitus armorum ad cœlum ferri.' Ammian. l. XX. 'resultantibus armis.' Ab Calab. etiam l. XI. inducuntur cum strepitu κόρυθές τε, καὶ ἀσπίδες, *galeæ, et clypei.* Idem.

667 *Flictu*] Pro *adflictu,* vel *inflictu,* id est, ictu: nam detraxit more suo præpositionem. Et loquutus est juxta antiquum morem. Pacuvius Teucro, 'Flictus navium.' *Servius.*

Dant sonitum flictu galeæ] In Romano codice, et aliquot aliis, *adflictu* legitur, ex paraphrasi sumptum. Nam Servius agnoscit *flictu.* In aliquot codicibus antiquis mutato numero, legitur, 'Dant sonitum galeæ flictu.' *Pierius.*

Flictu] Auson. epist. ad Paulin. 'Cymbala dant flictu sonitum.' Cic. Nat. II. 'lapidum flictu elici ignem

sæpe videmus.' Lucret. l. II. 'nam cita superne Obvia cum flixere, fit ut diversa repente Dissiliant.' Sil. quoque, 'galea horrida flictu.' Attius in Ægystho, 'fligi studet.' Itaque simplex *fligo* veteribus in usu. *Cerda.*

668 *Pluvialibus Hædis*] Sub Tauri cornu est signum, cui *Auriga* nomen est: hunc cum Tauro una clara stella conjungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, et capram, quam Amaltheam dicunt: quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione, occidunt. *Servius.*

Pluvialibus Hœdis] In ortu, et occasu pluvii sunt hœdi. Poëta ab occasu tantum sermonem arripuit, quem Statius imitatur octavo Thebaid. ad ardorem quoque belli explicandum: 'non tanta cadentibus hœdis Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat, tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libyæ Boreas Italos niger attulit imbres.' Theocr. εἰδ. VII. Χ' ὥταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις νότος ὑγρὰ διώκῃ Κύματα. Interpres Arati etiam de hœdis, σημεῖα μὲν χειμῶνος φέρουσιν, ὅταν ἑσπερίαν δύσιν ποιῶνται: *Edunt signa tempestatis, cum occasum subeunt.* Ovid. Eleg. Trist. I. 11. 'nimbosis hœdis.' *Cerda.*

Pluvialibus Hœdis] Ὀμβροφόροις. *Turbidum* enim sidus esse existimatur suo ortu. Eos et Plinius XVIII. 26. *pluviales* appellat, et Ovid. Trist. I. 11. Eleg. *nimbosos:* de iisdem et Rufus Festus: 'hœdi Sæva procellosis immittunt flabra fluentis.' *Taubm.*

669 *Verberat*] Stat. l. VIII. 'Rhodopem nive verberat Arctos:' et l. V. de Jove loquens, 'Talis Hyperborea virides nive verberat agros.' Ovid. Fast. l. III. 'verberat unda freti.' Horatius Ode prima l. III. 'Non verberatæ grandine vineæ.' Elegantia hæc Hellenica est. Nam Hom. Iliad. XI. ὡς ὁπότε Ζέφυρος νέφεα στυφελίξῃ Ἀργεστάο νότοιο βαθείῃ λαίλαπι τύπτων: *veluti cum Zephyrus nubes agitaverit Velocis Noti vehementi procella verberans.* Variat Ovid. verbo *pulso* Met. VI. 'Induroque nives, et terras grandine pulso.' *Cerda.*

Quam multa grandine nimbi, &c.] Ita l. X. 'Ac velut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant.' Utrumque versum volunt duci ab illo Val. Æditui, qui in Epigram. 'Aut imber cœlo candidus præcipitans.' Hectorem ita comparat Græcus Iliad. l. XI. Ἐν δ' ἔπεσ' ὑσμίνῃ ὑπεραέϊ ἶσος ἀέλλῃ, Ἥτε καθαλλομένη ἰοειδέα πόντον ὀρίνει. Claud. Bell. Get. de Barbaris, 'Grandinis, aut morbi ritu.' *Idem.*

670 *Præcipitant*] Pro *præcipitantur*, ut Æn. I. 'Tum prora avertit:' item, 'venti ponunt:' Cicero, 'Terra movet;' et alia sexcenta, omnia patiendi significatu. Vide Comm. Plaut. Mil. act. II. sc. 7. *Taubmann.*

Jupiter] Aër. Ut Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Serv.*

Cum Jupiter horridus, &c.] Tale illud Sil. l. V. 'Sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum Illidit terris, molitus Jupiter alto Fulmina, nunc Alpes.' Sic et Hom. Iliad. X. Ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀστράπτῃ πόσις Ἥρης ἠϋκόμοιο, Τεύχων ἢ πολὺν ὄμβρον ἀθέσφατον, ἠὲ χάλαζαν, Ἢ νιφετὸν, ὅτε πέρ τε χιὼν ἐπάλυνεν ἀρούρας: *Ut autem cum fulgurat maritus Junonis pulchricomæ, Aut demittens confertissime imbrem, aut grandinem, Aut copiosam nivem, cum nix adimplet agros.* Cerda.

672 *Pandarus et Bitias*] Duplex imitatio: vel enim hæsit Homero Iliad. duodecima, ubi ἐν δὲ πύλῃσι δύω ἀνέρ' εὗρον ἀρίστω, Υἷας ὑπερθύμους Λαπιθάων αἰχμητάων. Vel (si Macrobio credis Saturn. VI. 2.) Ennio, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse portam, et stragem de obsidente hoste fecisse. *Idem.*

Idæo Alcanore creti] Veteres aliquot codices, *nati* habent, ex para

phrasi lectione inculcata contextui. *Picrius.*

673 *Eduxit*] Quidam pro *educavit* volunt intelligi. *Servius.*

Eduxit] Ita sup. Arcentem dixit, ‘ Eductum Martis luco.’ *Cerda.*

Hiera] Turneb. XXII. 7. suspicatur leg. *Hyæna:* ut, quemadmodum quidam a cerva, cane, lupa nutriti dicuntur; ita hi a silvestri hyæna sint educati. Porro sanctissime colebatur a Trojanis *Jupiter* cognomento *Idæus.* Ei lucus erat in Ida monte, ubi educati fuerant *Pandarus* et *Bitias.* Taubmann.

674 *Abietibus, &c.*] Pergit Homerica imitatio ex l. XII. Τὼ μὲν ἄρα προπάροιθε πυλάων ὑψηλάων, &c. Ait Virgil. abietes *patrias*, id est, Idæas, nam in Ida nutriti hi duo. Vocat Scal. Homericam operam minorem Virgiliana. Macrobius etiam ait, superatum in hoc loco a Virgilio Homerum. Est et Iliad. v. simile, ubi, ἐλάτῃσιν ἐοικότες ὑψηλῇσι, *similes altis abietibus:* et Il. XIII. ait, Alcathoum stetisse in bello, ὥστε στήλην, ἢ δένδρεον ὑψιπέτηλον: *uti columnam, aut arborem altissimam.* Nonn. l. XXXII. de quodam adolescente, ὑψικόμῳ φοίνικι πανείκελος: *alticomæ palmæ persimilis.* Cerda.

Montibus æquos] Idæo, vel ejus arboribus exæquandos. *Servius.*

Montibus æquos] Recte putant qui Virgilium dicunt adjecisse animum ad hominem πέλωρον, aut πελώριον. Nam vox hæc nata, quasi πέλας ὄρους ὢν τῷ μεγέθει, *accedens magnitudine ad montem.* Inde Sen. in Thyest. ‘Tergemina moles cecidit, et qui montibus Stabant pares Gigantes.’ Quod accepit ab Apoll. qui l. I. de Gigantib. dixit, θεὰ τρέφεν αἰνὰ πέλωρα. Unde bene Hom. Odyss. l. IX. cum prius Polyphemum vocasset πελώριον, eo versu, ἐνθάδ' ἀνὴρ ἐνίαυε πελώριος, postea subjecit: Καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ἐῴκει Ἀνδρί γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ ῥίῳ ὑλήεντι Ὑψηλῶν ὀρέων: *Monstrum etenim horrendum erat, neque simile Homini frumentum edenti, sed cacumini silvoso Excelsorum montium.* Quibus multis explicat, quæ unico verbo præmiserat vocans πελώριον. Est et locus alius in Homero huc pertinens. Nam Iliad. XVII. Ajaces duos comparat monti, qui fluvium arcet, ne in agros irrumpat. *Cerda.*

675 *Ducis imperio conmissa*] Aut quæ ei commissa fuerat imperio absentis Æneæ: aut, quod est melius, quæ imperio Æneæ fuerat commissa, id est, clausa. Unde et *commissuræ* dicuntur conjunctiones tabularum secundum superiorem sensum. Contrarium est quod dixit, ‘ Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.’ Æneas enim abscedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alii *ducis* Ascanium accipiunt: alii *commissa* ideo clausa accipiunt, quia superius lectum est, ‘ heja ingenti clamore per omnes Condunt se Teucri portas.’ Quietis enim rebus portæ patebant, per quas se Teucri sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait, ‘ Namque ita discedens præceperat optimus armis Æneas, si qua interea fortuna fuisset, Non æquo dare se campo, non obvia ferre Arma viros, sed castra fovere.’ Sane *commissa*, deest *sibi* vel *illis*, Pandaro et Bitiæ; ne contrarium sit quod dixit, ‘ Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.’ Scimus enim quod Mnestheo et aliis ducibus imperaverat Æneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent: ut, ‘ Castra modo, et tutos servarent aggere muros.’ Item legimus Mnesthea et Serestum ductores fuisse, et rerum magistros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, ‘ Commissam portam,’ id est creditam Pandaro et Bitiæ, qui duces non erant. Ergo melius est ut *commissam* dicamus

clausam, quam creditam Pandaro et Bitiæ. *Servius.*

676 *Mœnibus*] Pro *in mœnia.* Idem.

677 *Pro turribus*] Aut vice turrium: aut pro defensione. *Idem.*

Pro turribus adstant] In veteribus nonnullis *instant* legitur, sed *adstant* melius. *Pierius.*

Pro turribus adstant] Sic illud, ‘Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idam.’ Verbum *astant*, signat defensionem, ut Sophocles in Antig. Πορθῶν γε τήνδε γῆν ὁ δ' ἀντιστὰς ὕπερ. Ad verbum, *contra staret.* Cerda.

Pro turribus adstant] Scal. v. 3. hæc cum Homericis contendit, de quibus Macrob. v. 11. *Taubmann.*

678 *Armati ferro*] Aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, id est, dura, et cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus, qui ait, ‘Succincti corda machæris.’ *Servius.*

679 *Aëriæ*] Quia in altum sublatæ. Sic Epig. l. iv. ἠερίην κλίμακα, *aëriam scalam.* Cerda.

Liquetia flumina, &c.] *Padus* Italiæ fluvius aliquas provincias dextra lævaque contingit, inter quas et Venetiæ partem præterfluit. *Athesis* Venetiæ fluvius est, Veronam civitatem ambiens, et in *Padum* cadens. *Liquetia* Venetiæ fluvius est inter Altinum et Concordiam, quem nunc commemorat, nam *Liquetia* non est epitheton, nemo enim a generalitate transit ad species. Unde apparet quia *Liquetia* legendum est, et non *liquentia.* Servius.

Liquentia flumina circum] In Oblongo quidem codice *Liquetia* legitur. Unde quidam arbitrati sunt de fluvio nobili, in foro Julii, dictum. Romanus tamen codex cum plerisque aliis *liquentia* legunt. Sæpe enim fit, ut posito genere species subjungatur. Hinc addit, ‘Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum.’ *Pierius.*

Liquetia] Vulgo, *liquentia:* quam lect. tuentur Erythræus et Gifanius. At negat hoc esse epitheton Servius: item Aldus et Fabricius contendunt *Liquetia* legendum: qui fluvius est, dividens Marchiam Trevisanam a Foro Julii: qui Plinio iii. 18. *Liquentia* etiam dicitur: hodie *Livenza.* Vide ibid. et Jac. Dalechampii Notas. *Taubmann.*

680 *Padi*] Venetiæ fluvius, qui Ge. i. ‘fluviorum rex Eridanus’ Græco nomine dicitur. *Idem.*

Athesim amœnum] Celebrata fluminis hujus amœnitas. Cassiod. ep. iii. 48. ‘Hunc Athesis interfluit sonorus, amœni gurgitis puritate præterfluit, causam præstans muniminis et decoris.’ Claudian. in Epith. Hon. fluvios numerans aptos voluptatibus, principe loco Athesin adhibet; imo cum aliis alia assignet, ut Mincio susurros apium, Pado electra, Tago aurum, huic uni dat choreas, versu illo, ‘Athesis strepat choreis.’ Contra tamen scribit Auctor ἄδηλος Paneg. Constantini: ‘Athesis ille saxis asper, et gurgitibus verticosus, et impetu ferox.’ Sed hæc extrema ad celeritatem refer: nam Sidonius epist. i. 5. ‘velocem Athesin, pigrum Mincium.’ Quod accepit a Claud. ‘et velox Athesis, tardusque meatu Mincius.’ *Cerda.*

681 *Geminæ quercus*] Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est, quando similes elevantur quercus. *Serv.*

Intonsaque cælo] Hoc ad supradictas cristas refertur. *Idem.*

682 *Nutant*] Manil. l. i. ‘virides nutantes vertice silvas.’ Sen. in Thyest. ‘nutat Silva.’ Enn. ‘capitibus nutantes pinos.’ Catull. ‘nutanti platano.’ *Cerda.*

684 *Quercens*] In antiquis aliquot codicibus *Querquens* habetur. *Pier.*

Quercens] Nomen hoc arripuit Sil. l. x. ‘Occubuit fratrisque vidit labentia membra Quercentis,’ ubi pessime in nonnullis *Quærentis.* Cerda.

Pulcher Equicolus armis] Ut ‘pul-

cher vestibus,' sic 'pulcher armis:' et melius figuratum, quam si dixisset 'pulchris armis.' *Servius.*

Pulcher Equicolus] In antiquis partim *Equiculus*, partim *Aquiculus* legitur. *Pierius.*

685 *Præceps animi*] Figurate genitivo junxit. Nam dicimus 'præceps iracundia, præceps furore.' *Servius.*

Præceps] Παράβολος. Cic. *projectus.* Taubmann.

Tmarus] In antiquis aliquot *Tmaros.* Pierius.

Mavortius Hæmon] Non Martis filius, sed bellicosus. *Servius.*

Mavortius Hæmon] Nomen viri (ut et *Tmarus*) a monte effictum: et bene hoc ornatur epitheto; cum in Hæmo Thraciæ monte domicilium Martis ponatur. *Taubmann.*

686 *Agminibus totis*] Deest *ab*: et significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos: quidam dubium putant, utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Servius.*

Aut versi terga dedere] In codicibus nonnullis 'aversi terga dederunt.' Sed enim *aut* necessarium videtur, ut sententia et ordo constent. *Pierius.*

687 *Aut ipso portæ*] Neque id placet, quod *ipsi* in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. *Idem.*

Posuere in limine vitam] Ut, 'animasque in vulnere ponunt.' *Servius.*

688 *Animis discordibus*] Hostilibus, scilicet Trojanorum, qui a Rutulis discordabant. *Idem.*

689 *Collecti Troës glomerantur*] Tanti facti exemplo animati Trojani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, et egredi longius audebant, et alios cominus provocare. *Donatus.*

Glomerantur eodem] In Romano codice legere est *in unum*, sed melius *eodem*, hoc est, ad eandem portam, quam Pandarus et Bitias recluserant. Fuit vero *in unum* paraphrasis. *Pier.*

692 *Nuntius*] Et qui nuntiat dicitur, et qui nuntiatur; sed modo hic qui nuntiatur. *Servius.*

Perfertur nuntius] Ita Soph. Elect. φέρων ἥκω λόγους: *venio ferens nuntium.* Et nota ἐκ παρέργου, ab eodem dici ἔργον pro *nuntio*, eo versiculo, ἔργ' ἔχων ἥδιστα. *Cerda.*

695 *Dardaniam ruit ad portam*] *Ruit*, inquit, non venit, ut ostenderet ejus fervorem, qui suorum necem veniebat ulturus, et qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. *Donatus.*

Fratresque] Quos supra portam dixit tenere. *Servius.*

696 *Se primus agebat*] Juxta veteres *agebat*, pro *veniebat*: ut, 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' Plautus in Mostellaria: 'Unde agis te?' Ut enim nos e contrario dicimus *duco me*: ita illi, *agit se*, ἀπὸ τοῦ ἄγειν, *se agebat*: hoc est, incedebat. Tractus autem sermo est a ratione Physica. Nam agitur corpus animi judicio. Unde Terentius, 'Quo te agis?' *Id.*

697 *Thebana de matre*] Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ Ægyptiæ, aliæ Bœotiæ, aliæ Phrygiæ. *Idem.*

Thebana de matre] Matrem hic Thebanam accipio e Thebis Hypoplaciis, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, Sarpedonem Lycium ex ea provincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis: XXII. 7. et XXIX. 25. *Turnebus.*

Nothum Sarpedonis alti] Præclare, et signate. Est enim discrimen inter *nothum* et *spurium*. Prior, qui natus ex claro et noto patre, matre obscura et ignobili: posterior, qui matre nota, ignoto patre. Ergo, quia non *spurius*, sed *nothus*, ideo 'Sarpedonis alti.' Verum discrimen hoc auctoribus non est perpetuum. De etymo vocis, varie. Tantum offero Suidam, qui ducit a particula νὼ, id est, *non*, et θεῖον, *divinum*; quia nothi carent divino illo, quod esse in procreatione debet, id est, legitimis nuptiis. Vide Lexicon Sim. Schard. *Cerda.*

Sarpedonis alti] Id est, nobilis. *Serv.*

698 *Itala cornus*] Telum de Itala cornu factum, et materiam pro opere posuit. *Idem.*

Itala cornus] Pro, Italica. Sic Pers. Sat. VI. 'Ligus ora,' pro, Ligustica: et, 'juvenes jocos,' pro, juveniles: et Sat. l. I. 'Italo honore,' pro, Italico: et, 'heroas sensus,' pro heroos. *Cerda.*

699 *Aëra per tenuem*] In plerisque codicibus *tenerum*. Sed et *tenuem* et *aëri*, et *auræ* sæpe additum invenias. *Pierius.*

Tenuem] In plerisque lib. *tenerum* est: quod probat Lambinus exemplo Lucretiani l. I. 'Aëris in teneras possint proferrier auras.' *Taubmann.*

Stomacho infixa] Græcus sermo est. *Servius.*

700 *Specus vuln.*] Poëtica exaggeratio. *Specum* enim pro cavatione posuit. *Idem.*

Specus atri vulneris] Quamvis in plerisque codicibus *vulneris* legatur: et Servius *specus vulneris* agnoscat exaggeratione poëtica. Sunt tamen alii codices antiqui, in quibus 'sanguinis undam' legas. *Pierius.*

Specus atri vulneris] Sil. l. VI. de vulnerato serpente, 'Tabificam spirat saniem specus ultima.' Stat. flexu alio vocat *fundum* l. IX. quasi e caverna exiret sanguis. Ioan. Chrysost. in laudat. prima Romani Martyris vocat vulnera βαθείας αὔλακας, *sulcos profundos*, et inde fluere ῥύακας αἱμάτων, *rivos sanguinis*. Cerda.

Undam] Copiam sanguinis in modum undæ. Æn. X. vs. ult. *Taubmann.*

701 *Et fixo ferrum in pulmone*] Et ferrum fixum, et pulmonem fixum possumus accipere. *Servius.*

Tepescit] Ita sup. 'trajectoque hæsit tepefacta cerebro.' Hom. Il. XVI. ὑπεθερμάνθη ξίφος αἵματι: *incaluit gladius sanguine*. Cerda.

702 *Erymantha manu*] Id est, gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi sunt, sed misso jaculo. Ergo ad differentiam teli jacti, accipe *manu*, id est, gladio. *Servius.*

Aphidnum] In cod. Romano *Achidnum*; in Oblongo *Afidnum* per *f* Latinum. In aliis *Afidum*, in aliis *Aphipnum*; denique tot varietates, quot pene codices. *Pierius.*

703 *Ardentem oculis, animisque frementem*] Et gestu corporis, et mente commotum. *Servius.*

704 *Neque enim jaculo*] Parenthesis. *Idem.*

Vitam dedisset] Pro *reddidisset*. Id.

Neque enim jaculo vitam ille dedisset] Par illud Æn. XI. 'non ille manus feritate dedisset.' Estque hoc ferme illud Hom. Il. IX. οὐ μὲν γάρ κ' ἐδάμη παύροισι βροτοῖσι: *non domitus ille esset paucis ab hominibus*. Et verbum *do* in hoc significato etiam est in Hom. Il. XI. δώσειν ψυχὴν Ἄϊδι. *Cerda.*

705 *Phalarica venit*] De hoc telo legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quædam sphæra, cujus pondus etiam plumbo augetur: dicitur etiam ignem habere adfixum stuppa circumdatum, et pice oblitum: incensumque aut vulnere hostem, aut igne consumit. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Unde et in circo *Falæ* dicuntur divisiones inter euripum et metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edi solebat. Juvenalis, 'Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.' Hinc *phalarica hasta*: sicut alia muralis. Sane *phalaricam* Lucanus dixit nervis mitti tortilibus e quadam machina: ut, 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat:' Virgilius vero ait, Turnum manu jaculari potuisse. Unde apparet aut a Lucano ad auxesim illius, qui occidendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu jaculatus est. *Servius.*

Phalarica] Liv. l. XXI. 'Phalarica

telum missile, hastili oblongo, et cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset,' &c. Vide ibidem plura: nam apud Veget. IV. 18. non satis plena descriptio est. Dicta autem a *phalis*, i. turribus ligneis. Juvenal. 'Consulit ante phalas.' Glossæ vett. *Falarica*, *χειροβαλλίστρα*. Ennius: 'Quæ valido venit contorta phalarica missu.' Lucanus: 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Vide God. Stewech. ad Veget. *Taubmann.*

706 *Fulminis acta modo*] Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Servius.*

Taurea terga] Usurpavit pro *taurina*. Alibi 'taurinis follibus.' Unde sicut et Plinius dicit, 'Derivationes firmas non habent regulas, sed exeunt, prout auctoribus placet.' Bene autem per transitum ejus arma descripsit. *Idem.*

Taurea terga] Scutum intelligit. Corii ex bove inducti scutis crebra apud auctores mentio. Virg. Æneid. x. 'Cum pellis toties obeat circumdata tauri.' Stat. l. III. 'Nec pudor emerito clypeum vestisse juvenco.' Id. 'clypeos cæsis vestire juvencis.' Valer. Arg. I. 'Taurea vulnifico portat, cælataque plumbo Terga Lacon.' *Cerda.*

707 *Duplici squama et auro*] Id est, duplicibus squamis aureis. *Squamæ* autem sunt loricarum catenæ in modum squamæ compositæ. Sane *squamæ* et splendorem significant, si a piscibus veniat: et sordes, si ab squalore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. *Servius.*

Duplici squama] Loricarum aliæ hamatæ seu catenatæ, quod genus Poëta inducit l. v. ubi exhibet loricam 'levibus hamis consertam;' aliæ squammeæ, quæ habent solidas laminas innexas et consertas. Herodotus, Musa septima, loquens de Persarum loricis, ait, habuisse speciem *λεπίδος σιδηρέης ὄψιν ἰχθυοειδέος*, *ferreæ squammæ instar piscium.* Ea in usu Romanis; illam enim Lucullo dat Plut. vocatque *θώρακα σιδηροῦν φολιδωτόν*: *loricam ferream squammeam.* Cum ait, *duplicem*, intelligit bilicem loricam, id est, cui duplex ordo squammarum loco liciorum: et ideo *fidelis*, quia major virtus in duplici ordine. *Cerda.*

Auro] Sil. l. v. Flaminium Consulem sic armat, 'Loricam induciturt: totos huic nexilis hamos Ferro squamma rudi, permistoque asperat auro.' Est in Poëta 'duplici squamma et auro,' idem quod, duplici squamma aurea, ut illud, 'pateris libamus, et auro,' nulli non tritum. *Cerda.*

709 *Dat tellus gemitum*] Sil. l. IV. 'Procumbit late porrectus in arma ruinam, Et percussa gemit tellus ingentibus armis.' Pari incremento Stat. Theb. l. v. ubi ad pondus serpentis maximi inducit 'arva gementia.' Calab. l. I. *μέγα δ' ἔστενεν ἄσπετος αἶα*: et l. II. *ἀγυιὰ στείνετο*: ibid. *γαῖα ἔβραχε*: et, *περιτρομέει γαῖα.* *Id.*

Et clypeum super intonat ingens] Aut ipse 'ingens super clypeum intonat:' aut 'ingens clypeum super ipsum tonat.' Nam lectum est etiam *hoc clypeum*, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, *ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.* *Servius.*

Et clypeum super intonat ingens] Dubitare videtur Servius an *clypeum ingens* dicendum sit genere neutro, ut cum Homerica sententia congruat, *ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ*: quod alibi Virgilius expressit, 'Sonitum super arma dedere.' Sed enim Livius libro quarto de bello Macedonico, 'Clypea argentea decem' ait: quod tamen de imaginibus intelligi eo loco nonnulli volunt. Asserit ad hæc Nonius Marcellus, *clypeum* utroque genere pro *scuto* Virgilium posuisse, ut eo loco,

'Ardentes clypeos:' et hic 'clypeum super intonat ingens.' *Clypeum* enim *ingens* indubitato legit Nonius: quo genere et Licinius usus est. Diximus vero clarissimos olim viros tam in genere quam in scriptione, differentiam posuisse: aliterque *clypeum*, aliter *clipeum*, aliter *clupeum* significare: cujus rei cura sit penes eos, qui nunc etiam et hoc et hujusmodi alia diligentissime perquisivere: quorum doctissimos libros spero brevi in lucem prodituros. *Pierius.*

710 *Qualis in Euboico*] In Romano *talis.* Sed id ex paraphrasi. *Idem.*

Qualis in Euboico] Silius l. IV. Musam suam ornat Virgiliano ductu: 'Haud aliter structo Tyrrhena ad litora saxo, Pugnatura fretis, subter cæcisque procellis Pila, immane sonans, impingitur ardua ponto. Immugit Nereus, divisaque cærula pulsu Illisum accipiunt irata sub æquora montem.' Non longe abit Homeri comparatio Iliad. IV. *ἤριπε δ' ὡς ὅτε πύργος, cecidit uti turris:* a quo accepit Cal. l. III. ἀνετράπετ' ἠΰτε πύργος. Idem Cal. ibid. de Achille cadente, Ἤριπεν ἀμφὶ νεκύεσσιν ἀλίγκιος οὔρεϊ μακρῷ: de cadente Amyco Val. l. IV. 'annosi veluti si decidat olim Pars Erycis, vel totus Athos.' *Cerda.*

Qualis in, &c.] Quomodo hoc fiat, ratio petenda est ex Vitruvio, præsertim l. v. nam Grammatici non dixere. Scal. v. 14. *Taubmann.*

Euboico Baiarum litore] Bene *Bajarum* addidit, ne Eubœam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quæ sunt Bajis vicinæ. Postuinus de adventu Æneæ, et Lutatius communium historiarum, Bojam Euximi comitis Æneæ Nutricem, et ab ejus nomine Bojas vocatas, dicunt. Veteres tamen portum Bajas dixisse, Varro, et a Bajo, Ulyxis comite, qui illic sepultus est, Bajas dictas, tradit. *Serv.*

Quondam] Hic *quondam* pro expletiva posuit. Alii *quondam* medii temporis volunt: quidam *quondam* ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est, ut solet fieri. *Idem.*

711 *Saxea pila cadit, &c.*] Nulla hic libertas, neque *pilam* posuit pro columna, sed vere pilam intellexit. Quis nescit ex Vitruvio pilas ad mare construi solitas? Lege illum v. 12. ubi clare pilas nominat structiones, quæ fiunt in portubus, et late docet, qui debeant fieri. Pilas describit Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, durataque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos.' Ut intelligas tertium vers. de pulvere, lege Vitruv. dicto loco; et II. 6. Seneca Nat. Quæst. III. 20. 'Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est:' et Plin. XXXV. 13. ait, hunc pulverem Puteolanum 'opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem inexpugnabilem undis.' Additque, fieri fortiorem 'si Cumano misceatur cæmento.' Videndus etiam Strabo; et Auson. clare epist. 13. ad Paulum, 'Vel quæ Bajanis pendent fluitantia pilis.' Sic enim legendum, non *palis.* Utrumque ædificium aperte discriminat Sidon. epist. II. 2. 'Nec pilæ sunt mediæ, sed columnæ:' quasi in ratione fabricæ directe opponantur; et vere opponuntur. Quod cum ita sit, cur dicam Virgilium intellexisse columnas, et libere mutasse in pilas? Nobilior multo est columna, ut ratio annuit, et versus Paulini Natali 9. Felicis, 'Quæque prius pilis stetit, hæc modo fulta columnis, Vilia mutato sprevit cæmenta metallo.' Et quia nobilior, ideo in ædificiis spectatur: pila contra, quia informis, undarum tenebris destinatur. Hæ pilæ excitabantur non solum in ipsis undis prope litus, sed etiam extra undas in ipso litore, ad arcendos fluctus maris. Sic Lucret. l. VI. 'Est quoque uti pos-

sit magnus congestus arenæ Fluctibus adversis oppilare ostia contra, Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.' Virgilianas capio de eis, quæ extra aquas 'Baiarum in litore:' et cum addit, 'jaciunt ponto,' non est, *in ponto*, sed *ponto*, id est, *contra pontum*. Inde cum ab litore in undas corruit, ingens ille sonitus et strepitus Virgilii. *Cerda.*

Molibus] Præclare: nam et hæc vox de structuris, quæ aut in mari, aut juxta mare. Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus.' Cic. ad Attic. 'Aditus insulæ munitos mirificis molibus.' Seneca in Hercule Furen. et de ipso Hercule cadente, 'jam totus ad terram ruit, Ut cæsa silvis ornus, aut portus mari Datura moles.' Sed et Sidon. loquens de Pado epist. I. 5. 'Ab alveo principali molium publicarum discerptus objectu, et per easdem derivatis tramitibus exhaustus,' &c. Quin aquam ipsam *molem* vocat Curt. l. III. per initia, ubi inducit Lycum 'majore vi, ac mole agentem undas.' *Idem.*

712 *Ponto jaciunt*] Hoc est, contra Pontum. *Servius.*

Constructam jaciunt ponto] Antiqui omnes codices hoc numero legunt, *constructam ponto jaciunt:* sed magis placet interjectus dactylus. *Pierius.*

Sic illa] *Sic*, protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, *sic illa.* Servius.

713 *Prona trahit*] Ita enim exædificantur. *Idem.*

Vadis illisa recumbit] In antiquis aliquot codicibus legitur *undis inlisa.* Sed *vadis* magis placet. Alludit autem Poëta ad portus Lucrini reparationem ab Augusto factam, quum ædificatus a Julio Cæsare corruisset. *Pierius.*

715 *Prochyta alta tremit*] Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam, ut dicit Plinius in naturali historia, *Inarimes* insula fuit alta, quæ terræ motu diffusa, aliam insulam fecit, quæ *Prochyta* ab effusione dicta est, *ἀπὸ τοῦ προχύναι.* Hanc Nævius in primo belli Punici de cognata Æneæ nomen accepisse dicit; sed *Inarime* nunc *Enaria* dicitur, et sæpe fulgoribus petitur, ob hoc, quod Typhoëum premat, et quia in eam ad contumeliam simiæ missæ sunt, quas Grajorum lingua *ἀῤῥῖνας*, id est, *Enarias* dicunt; ob quam causam Pithecusam etiam vocitant, licet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Typhoëum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove dictum *Inarimem*, quod et singulari numero, et addita syllaba dixerit, cum Homerus *εἰν ἀρίμοις* posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, *Inarimem* in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia, terræ igni exustæ sunt; hoc etiam Homerum significasse vult. *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Servius.*

Durumque cubile] Hoc est, mortiferum, ad pœnam statutum. *Idem.*

Durumque cubile] Mortiferum, ad pœnam statutum. Lucan. l. V. 'Campana fremens ceu saxa vaporat Conditus Inarimes æterna mole Typhoëus.' Ita Æn. III. Ætna imposita est Encelado fratri hujus Typhoëi. *Taub.*

716 *Inarime*] Audi prius imitationem; postea breviter disputabitur is error, qui falso Virgilio affingitur. Ait Hom. Iliad. II. Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διῒ ὣς τερπικεραύνῳ Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ Εἰν 'Αρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς. Sed ecce nubes *ἀμούσων, καὶ εὐηθῶν, καὶ ἀτόπων* in te Maro. Cur conjunxisti divisas ab Homero voces? ille *εἰν 'Αρίμοις*, tu *Inarime:* non ergo Græcum intellexisti? Adeant isti *ἄμουσοι* Turnebum, Erythræum, Scaligerum, Modicium, qui defendunt Virgilium. Nolo hic ego illorum myriadas. Mihi satis tot Latinorum lumina, qui judicium Virgilii probant. Hi sunt

Plinius, Ovidius, Statius, Lucanus, Claudianus, Silius, Valerius. Hi omnes *Inarimem* unica voce dixerunt. An ignoraret Virgilius locum, a quo non longe distabat? Et, si dixerimus in Homero legendum voce unica Εἰναρίμοις, qui convincemur? Et Plinius aperte ait, III. 6. Homerum scripsisse *Inarimem:* et Cluverius in Claud. notavit, Maximum, qui Græcus, et Homeri acerrimus explorator, scripsisse, et agnovisse Εἰναρίμην voce unica. Sed esto Homerus divisim scripserit εἰν Ἀρίμοις, cur non potuit Virgilius conjungere? quod jus poëticum, si hoc non est? *Cerda.*

Inposita] De Sicilia imposita Giganti Pindarus Od. Pyth. I. πιέζει, *premit.* Idem.

717 *Hic Mars armipotens, &c.*] Il. T. μένος πολυθαρσὲς ἐνῆκε: et Od. A. τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ θῆκε μένος καὶ θάρσος. Item Il. Λ. μέγα δὲ σθένος ἔμβαλ' ἑκάστῳ κραδίῃ. Il. P. ἀφίει μένος ὄβριμος ἄρης· et Il. Θ. Τρῴεσσιν ἐν μένος ὦρσε· et Eurip. in Suppl. θάρσος δ' ἐνῶρσε παντὶ Δαναϊδῶν στρατῷ· et Il. N. ἀμφοτέρω κεκοπὼς πλῆσεν μένεος κρατεροῖο. *Germ.*

718 *Stimulos acris*] Sæviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque prooeconomia, quæ id agit, ut verisimile sit Turnum victorem evasisse de castris. *Servius.*

Stimulos acris sub pectore vertit] Ita l. VI. 'stimulos sub pectore vertit Apollo.' Auctor Theb. 'Quid est, Quod te efferarit? quod novos suffixerit Stimulos dolori?' Et Claud. Hon. III. 'virtutum stimulos.' *Cerda.*

Atrum timorem] Per metalepsin: id est, turpem, odiosum. Ex eo, quod *atra* quæ sunt, inauspicata et funesta et injucunda erant. Sic Flaccus Od. IV. 11. 'minuentur atræ Carmine curæ;' id est, invisæ, molestæ. Id. Sat. II. 6. 'ut simul atras Ventum est Esquilias:' id est, odiosas mihi. Sic in Arte: 'atrum Desinat in piscem mulier;' id est, turpem et fædum. Turneb. XXI. 7. Alii *pallidum* interpretantur, καταχρηστικῶς. *Taubmann.*

720 *Undique conveniunt*] Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio, quibus Mars injecit audaciam, inventa opportunitate, irruperunt castra Trojana. *Servius.*

Quoniam] Postquam. *Idem.*

721 *Bellator deus*] 'Mars armipotens,' vs. 717. *Taubmann.*

Deus incidit] Stat. Theb. III. 'Tantus in attonitos cecidit Deus.' *Cerda.*

Animo deus incidit] Tale illud Statii Theb. I. 'Pierius menti calor incidit.' *Taubmann.*

722 *Ut fuso germanum corpore cernit*] Hom. Il. Y. de Polydoro interfecto, Ἕκτωρ δ' ὡς ἐνόησε κασίγνητον Πολύδωρον Ἔντερα χερσὶν ἔχοντα. *Germanus.*

723 *Qui casus agat res*] In Romano et in Mediceo *quis*, ut Grammaticorum præceptionibus fieret satis. Nam *quis* cum *s* dici volunt Grammatici, auctore Sosipatro, cum in quærendo: ut, 'Quis te, nate, Dea.' In inferendo autem *qui* sine *s*, ut, 'Ille, (vides) pura juvenis qui nititur hasta.' Est enim præpositivum *quis*, subjunctivum *qui:* quod tamen auctores non observarunt. Ut Attius, 'quinam Tantalidarum internitioni modus sit.' Et Virgilius, 'qui casus agat res.' Hæc Carisius. *Pierius.*

725 *Obnixus*] Connisus, conabundus. *Servius.*

Latis humeris] Quales plerumque sunt virorum fortium: Æneæ II. 721. Daretis V. 376. Orniti XI. 680. *Taubmann.*

726 *Duro in certamine linquit*] Sine spe evadendi. *Servius.*

727 *Ast alios secum includit*] Pro hostibus, quoniam multos suos exclusisset. Statius, 'Par operi jactura lucro. Namque, hoste recepto, Exclusere suos.' Potest tamen et dubium esse, *includit*, utrum hostes, an suos? *Idem.*

728 *Demens*] Pathos per personam

Poëtæ proferendum. Alibi, ‘Sed tum forte cava dum personat æquora concha Demens, et cantu vocat in certamina divos.’ *Servius.*

Rutulum] Potest accusativus esse, potest et genitivus. *Idem.*

Ultro] Insuper. *Idem.*

730 *Tigrim*] Cum hac fera comparari soliti viri fortes; et ideo Herculem cum illa confert Val. Arg. l. III. et *Martiam* vocat, quia bellicosa. Apollon. l. II. Excis. Hieros. ‘Indica tigris, Occiso pastore, pecus laceratque, trahitque.’ *Cerda.*

731 *Continuo nova lux*] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis et armorum qualitate quivis posset agnoscere. *Donatus.*

Lux oculis effulsit] In Romano codice *offulsit*, ut superius. *Pierius.*

732 *Horrendum sonuere*] Ad verbum Hom. Il. III. Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος. *Cerda.*

Tremunt in vertice cristæ] Sil. l. I. ‘Lethiferumque micant fulgentes vertice cristæ.’ Stat. Theb. III. ‘capiti tremit ærea cassis.’ Quod Hom. Il. XX. νευστάζων κόρυθι. Prope ad Poëtas Amm. l. XX. ‘acies conis galearum minacius nutans.’ *Idem.*

Tremunt in vertice cristæ] Comparant hæc Grammatici cum Homericis Il. XVIII. atque etiam vellicant. Sed Scal. v. 3. docet hujus loci minimam laudem superare Homeri maximam; quam ibi videas, ut et Pontanum in Antonio: ubi Virgilii judicium acerrime defendit. Ita Æn. x. 270. ‘Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,’ &c. *Taubmann.*

Micantia fulgura mittit] In Romano, Mediceo, et in Porcio *fulmina:* et verbum *mittit* numero variat. *Pier.*

Micantia fulgura] Lucret. l. IV. ‘nictantia fulgura flammæ.’ *Taubm.*

734 *Inmania membra*] Quia Turnus ‘præstanti corpore:’ ut in VII. et ib. et IX. ‘ac toto vertice supra est.’ *Cerda.*

737 *Dotalis regia Amatæ*] Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene *Amatæ*, quæ illum sola generum esse cupiebat, contra mariti judicium. Ergo eum mulieri probatum, non viro, dicit. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Serv.*

Amatæ] Reginæ. *Amatæ* vero nomen priscum est, eo enim appellari omnes consueverunt Vestales: quod ea ita fuisset dicta, quam primam Numa rapuit: raptæ statim hoc nomen imponebat. *Hortens.*

740 *Olli subridens*] Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Servius.*

741 *Si qua animo virtus*] In Romano *animi*. Sed magis placet *animo*. Pierius.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Propter illud Sibyllæ, ‘Alius Latio jam partus Achilles.’ Hoc autem sic dictum est ut illud, ‘Degenerem quem Neoptolemum narrare memento.’ *Servius.*

743 *Rudem nodis*] Non levem, nec pulchram, sed fortem. *Idem.*

Cortice crudo] Viridi. Nam hastæ igni plerumque torrentur. *Idem.*

744 *Summis adnixus viribus hastam*] Est hoc, quod Hom. Il. XVII. ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε βαρείῃ χειρὶ πιθήσας. *Cerda.*

745 *Excepere auræ vulnus*] Quicquid irritum est, et frustraneum, *abire in auras* dicebatur proverbiali schemate. Vide Æn. v. ad illud, ‘verberat ictibus auras.’ Præclare admodum, quia ad Musam Virg. Valerius Arg. l. III. ‘raptumque per auras Vulnus:’ et Nonn. l. XI. in re simili, ἠέρα βάλλων. *Idem.*

Vulnus Saturnia Juno Detorsit veniens] *Vulnus veniens*, id est, ictum, quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed caussa œconomiæ gloriam a Poëta Æneæ esse servatam: quod falsum est.

Nam si veritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus et Æneas, postea Mezentius ab Ascanio. *Servius.*

Saturnia Juno Detorsit] Hoc figmento Poëtæ plenissimi. Apud Hom. Minerva Il. XX. et XXII. detorquet telum, ne Achilles feriatur. Apud Nonnum l. XXII. Venus, et eadem apud Calab. l. XI. Primus effert verbo ἔτραπε, alter ἀπεκόντιζε, tertius ἀπέτραπε. Sed et Hom. Il. VIII. aliter, Ἀλλ' ὅγε καὶ τόθ' ἅμαρτε· παρέσφηλεν γὰρ Ἀπόλλων: *Hic autem aberravit: avertit enim Apollo.* Itaque σφάλλω et παρασφάλλω ad rem eandem. Virgil. vero, qui hic *detorsit*, in X. 'deflexit Venus tela.' Pulchra est poësis Ovid. Metam. VIII. ubi Diana, ne aper feriatur, qui sub tutela, ferrum abstulit jaculo misso in illum, 'ictus ab illo est, Sed sine vulnere aper, ferrumque Diana volanti Abstulerat jaculo, lignum sine acumine venit.' *Cerda.*

747 *Telum*] *Telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *mustela* dicitur, quasi mus longus. *Telum* autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, 'consurgit in ensem.' *Servius.*

Telum] Miratur Servius *telum* pro *gladio* positum. Sed enim et apud oratores invenitur. In Rhet. ad Heren. lib. primo, 'Ajax in silva postquam rescivit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit, occisum conspicatur, corpore telum cruentum educit.' Est in Mediceo *librat* pro *versat* scriptum. *Pierius.*

Versat] Librat, jactat, et est Ennianum, 'Versat mucronem.' *Serv.*

Is teli] Par, similis. *Idem.*

Neque enim is, &c.] In Romano codice, in Porcio, et aliquot aliis scriptum, *neque enim es*, ut sit, ideo non effugies: quia tu non *es* auctor teli neque vulneris. Tua enim evitari possunt, mea autem minime. *Pier.*

Is teli] Cum *is auctor* sit hoc loco par auctor, ita explicante Servio, et postulante sententia, mihi visum voculam *is* Latinam natam per ἀποκοπὴν, ab Græco ἴσος: ut *at* ab ἀτάρ· et *caput* a κεφαλή· et multa alia. Ita ut *is* nihil sit aliud, quam ἴσος. *Cerda.*

Vulneris auctor] Ovid. Metam. VIII. 'Vulneris auctor adest:' et IX. de eo, qui taurum percussit venabulo, 'factique refugerit auctor.' *Idem.*

749 *Sublatum alte consurgit in ensem*] Genus feriendi Gallicanum. Sallustius, 'Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.' *Servius.*

Sublatum alte consurgit in ensem] Militaris feriendi modus sublato ense, cujus alibi Poëta meminit; nam de eodem Turno, 'Alte sublatum consurgit Turnus in ensem.' Et de Ænea, 'Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis.' Cum vero hic Servius notet, hoc genus feriendi esse Gallicanum, probe Titius Loc. IV. 4. rem hanc illustrat Polybii testimonio hoc: οἱ Ῥωμαῖοι συνδραμόντες εἰς τὰς χεῖρας τοὺς Κελτοὺς ἀπράτους ἐποίησαν, ἀφελόμενοι τὴν ἐκ διάρσεως αὐτῶν μάχην· ὅπερ ἐστὶν ἴδιον γαλακτικῆς χρείας, διὰ τὸ μηδαμῶς κέντημα τὸ ξίφος ἔχειν. *Cerda.*

750 *Et mediam ferro, &c.*] Par vulnus Æn. XII. 'Adversi frontem mediam, mentumque reducta Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.' Species hujus ictus sumpta ab Homer. Il. IV. ubi διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμή: et alius Il. XVI. percutitur μέσσην κακκεφαλήν: in quibus ictus signatur per media tempora, et medium caput. *Idem.*

Gemina inter tempora] Codices nonnulli veteres legunt 'media inter tempora:' figurata elocutione; mediam frontem, inter media tempora. *Pierius.*

751 *Inpubesque*] Pathos ex ætate movit. *Servius.*

752 *Concussa est pondere tellus*] Pli-

nius de elephanto in pugna canis VIII. 40. 'Ad casum ejus tellure concussa.' Et nota πρέπον, ut ad cadentem fratrem Bitiam 'dat tellus gemitum,' ita ad Pandari casum eadem concutitur. *Cerda.*

754 *Atque illi in partibus æquis*] Antiqui codices omnes, quotquot vidi, legunt absque *in*, 'atque illi partibus æquis.' *Pierius.*

Partibus æquis Huc caput atque illuc, &c.] Il. XVI. ἡ δ' ἄνδιχα πᾶσα κεάσθω, scilicet κεφαλή: et l. VIII. ἑτέρωσ' ἤμυσε κάρη πήληκι βαρυνθέν: et quod hic *pependit*, in Il. XIII. de re simili, ἐκλίνθη δ' ἑτέρωσε κάρη: *inclinatum caput in partem alteram.* Nonn. l. XXXII. αὐχένα δαΐξας. Neque abit ictus ille Il. XVI. ubi, penetrante ense, ἔσχε δ' οἶον δέρμα, *sola pellis tenuit:* nam παρηέρθη δὲ κάρη, *caput pependit.* Hos ictus ne putet Lector fuisse incredibiles, Plutar. scribit, Pyrrhum Regem Epirotarum ita fortiter percussisse Barbarum, ut, penetrante Pyrrhi gladio, eodem momento corporis partes dissectæ hinc atque hinc dilaberentur. *Cerda.*

755 *Huc caput*] *Huc pependit* figurate. *Servius.*

756 *Diffugiunt, &c.*] Stat. Theb. VI. 'rapit attonitos fuga cæca.' Et quidem 'formido trepida' Virgilii indicat 'cæcitatem' Statii, et animos attonitos, atque ἐμβροντήτους. Val. l. III. 'Continuo dant terga metu, versique per agros Diffugiunt, quæ sola salus.' Hom. hanc fugam Il. IV. χώρησαν δ' ὑπό τε πρόμαχοι. Sed cum unus Turnus tot millia hominum in fugam convertat, velim adeas Josephum VII. 3. Bell. Jud. expendentem hoc genus belli. Virgilii locus ducitur ab extremis versibus Il. XII. ubi vim Hectoris ruentis intra murum Græcorum non sustinent universi Græci, omnesque fugam capessunt ad naves, ut ibi tuto lateant. Indicavi tantum locum, ne multa transcriberem. *Cerda.*

759 *Bello gentique fuisset*] Quia illic Ascanius extinguebatur. *Serv.*

760 *Cædisque insana cupido*] Œconomia est, quæ excusat Turnum, cur non, a porta fugatis Trojanis, penitus deleta sint castra. *Idem.*

Cædisque insana cupido] In veteribus aliquot exemplaribus *infanda.* P.

761 *In adversos*] Vide vs. 12. *Taub.*

762 *Principio*] Intra castra, post Trojanorum fugam. *Servius.*

Succiso poplite Gygen Excipit] Ordo est, Excipit et succidit poplitem: ut, 'Postibus hæsit adesis,' et, 'Scuta latentia condunt.' Nam ante fuit, ut eum circumveniret insidiis. *Poples* autem sciendum *Po* brevem esse, sicut in Sereno legitur: et fit longa positione. *Idem.*

763 *Hinc*] Deinde, nam ordinis est adverbium, non loci. *Idem.*

Raptas] De hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero,* non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait, 'Unus homo, quamvis possit,' sicut in 'Suggere tela mihi:' et paulo post, 'Tum magnam corripit hastam, Et jacit.' *Idem.*

764 *In tergum*] Romanus codex *tergus* habet. Quam lectionem hoc citato versu Flavius Sosipater agnoscit adversus eos, qui pro *dorso Tergum tergi* facere, *Tergus* vero *tergoris* pro *pelle,* contendebant. Nam et *Terga boum* dictum a Virgilio reperit, quum *Tergum* tantum hominis esse contenderent. Exemplis vero Virgilianis impunitas etiam illis datur, qui putant *Tergum* hominis, *Tergus* vero pecoris nominari. Nam et 'Tergora deripiunt costis:' et alibi, 'Venit in tergum adversi Sulmonis' legitur. *Pierius.*

In tergum] Charisius duobus in locis l. I. agnoscit hic *In tergus.* Quod et Jos. Scal. probat ad illud Manilii l. IV. 'et Colchida tergore vexit.' *Taubmann.*

Juno vires animumque ministrat] Œ-

conomia, ut quod dicit possit esse verisimile. *Servius.*

Vires animumque ministrat] Hom. de Pallade: *μένος θυμὸν ἐγείρει.* Id. *δῶκε μένος καὶ θάρσος.* *Taubmann.*

765 *Confixum Phegea parma*] Veteres omnes codices *confixa* legunt *parma.* Sed *confixum* figuratius est. *Pierius.*

Confixum Phegea parma] Hæc sententia sæpe in Hom. et aliis, ubi una cum corpore etiam arma perforantur. Enn. l. xv. 'Configunt parmam.' Plutar. in vita Crassi exhibet Romanorum *χεῖρας θυρεοῖς συμπεπερονημένας*: *manus affixas una cum scutis.* Et addit miserabile spectaculum, videlicet *πόδας διαμπὰξ προσεληλαμένους πρὸς τοὔδαφος*: *pedes trajectos, et solo affixos.* Cerda.

Phegea] Hujus nominis ducem Stat. inducit Theb. II. *Idem.*

766 *Martemque cientis*] Pugnam agitantes. *Servius.*

767 *Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque*] Homeri versus, tantum conjunctione mutata: *Ἄλκανδρόν θ' Ἅλιόν τε Νοήμονά τε Πρύτανίν τε.* Unde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis hæc nomina pertinere. *Idem.*

768 *Tendentem contra*] In se facientem impetum. *Idem.*

Dexter] An, quod ab parte dextera hostem occupaverit Turnus? An *dexter* hic est, industria quadam dexteritate in pugnando acer? Pindarus enim Olymp. od. IX. Epharmostum cum laudat *εὔχειρα* appellat, *καὶ δεξιόγυιον*, id est, *promptum manu, et membrorum dexteritate præstantem.* An demum, ideo *dexter* Turnus, quod felix illius successus? Felicia enim dici *dextra*, sciunt omnes, ut *sinistra* infelicia. *Cerda.*

771 *Cum galea longe jacuit caput*] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe jaci, præmissa loci altitudo significat. *S.*

772 *Felicior*] Peritior. Nam in ungendis telis non est felicitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* *u* recipit, excepto uno nomine, ut *unguen.* Unde est, 'Et pingues unguine ceras.' Est autem mira brevitate inducta descriptio. *Idem.*

773 *Ferrumque armare veneno*] Speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armari consuevimus: ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit. *Idem.*

Ferrumque armare veneno] In Hom. ad illinendas sagittas quæritur *φάρμακον ἀνδροφόνον*, *venenum mortiferum.* Æneide etiam x. 'calamos armare veneno.' Sil. l. III. 'Spicula dirigere, et ferrum infamare veneno.' Inventum artis hujus ad Scythas referre possumus: nam illi hac arte claruerunt, scribente Aristot. lib. *περ. θαυμ.* pene ad exitum, hunc in modum: 'Scythicum venenum, quo sagittæ inficiuntur, ex viperis parari ajunt. Observant enim Scythæ parientes, et captas mox diebus aliquot liquefaciunt, cumque satis videntur computruisse, infundunt humanum sanguinem ollulæ, quam in sterquilinium defossam cooperiunt. At ubi putridus is quoque apparet, liquorem supernatantem aquosum miscent cruore viperæ, lethaleque hoc pacto venenum reddunt.' Ex Aristotele proculdubio Plin. XI. 53. 'Scythæ sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.' Ab utroque illustrari quit Ovid. qui sæpe Scythis venenum attribuit, quo linunt sagittas. Lege hac de re Theophrastum l. IX. hist. Plant. Nicand. Alexiph. Paulum Æginetam VI. 88. Poëtas omnes. *Cerda.*

Ferrumque armare veneno] Notat Quintil. VIII. 6. p. 473. duplicatam esse tralationem: 'armare ferrum;' et, 'armare veneno.' *Taubmann.*

774 *Clytium Æoliden*] An quod pater *Clytii Æolus* Trojanus quispiam?

An quia ille genus suum referret ad *Æolum* ducem ventorum? Sic et Ulysses dictus *Æolides*. An demum, quod adlubescit, quia credibile multos *Æoles* secutos fuisse Æneam, præsertim cum dicat Strab. Geog. l. XIII. *Æoles* dispersos olim fuisse per Trojanam regionem, adeo ut quidam Trojam ipsam appellarint *Æolida*, vel totam, vel partem ejus. *Cerda.*

Amicum Crethea Musis] Poëtam lyricum: et tale est schema per repetitionem, ut, 'sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.' *Servius.*

Amicum Crethea Musis] Noluit 'Musis amicis,' ut vulgus. Horat. 'amico Herculе.' Propert. l. III. 'Apolline dextro.' Pers. Sat. v. 'Jove dextro.' Amavit Theocritum, qui εἰδ. XI. Καὶ ταῖς ἐννέα πεφιλαμμένον ἔξοχα Μοίσαις: *Et novem quidem Musis præclare amicum.* Cerda.

775 *Musarum comitem*] Non re vera *comitem*, sed carminum studiosum. *Servius.*

776 *Numerosque intendere nervis*] Rhythmos facere intentione nervorum. Nam *numeri* sunt Rhythmi, ut 'Numeros memini, si verba tenerem.' Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat. *Idem.*

777 *Semper equos*] Laus hominis quod tantam Musicam non ad turpes actus, sed ad res egregias, adhiberet. *Donatus.*

778 *Audita cæde suorum*] Servat τὸ πρέπον, ne, præsentibus ducibus, Turnus tot strages fecisse videretur. *Servius.*

781 *Quo deinde fugam*] Aut vacat *deinde*, ut *tandem, gentium, locorum*. Aut intelligimus mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse, *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius? Sic Terentius, 'Quid igitur faciam?' Et hoc est melius. Unde et sequitur, 'Quos alios muros?' Est ea autem amara accusatio. *Serv.*

782 *Quos alios muros*] Locus plane Hom. apud quem Ajax Iliad. XV. cum Græci a Trojanis premerentur ita dissertat exhortans Græcos, Ἠέ τινας φαμὲν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω, Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον, ὅ κ' ἀνδράσι λοιγὸν ἀμύναι; Οὐ μέν τις σχεδόν ἐστι πόλις πύργοις ἀραρυῖα, Ἧι κ' ἀπαμυναίμεσθ': *An aliquos putamus esse adjutores a tergo? An aliquem murum fortiorem, qui viris mortem avertat? Non equidem aliqua prope est civitas turribus munita, Qua hostes propulsemus.* Cerda.

Quos alios muros] Hanc Mnesthei increpationem ex Iliad. XV. sumptam notat Macrob. V. 9. Sed Scaliger ait tantum hic Poëtam sono et ardore præ illo præstitisse, ut non videatur inde quicquam desumpsisse. v. 3. *Taubmann.*

783 *Unus homo*] Ac si diceret *mortalis*. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, 'Rutulum in medio non agmine regem.' *Servius.*

Unus homo] Est hoc, quod Achilles de uno Hectore Iliad. XXII. Ὃς κακὰ πολλ' ἔρδεσκεν, ὅσ' οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι: *Qui mala multa patravit, quanta non universi alii.* Stat. Theb. III. 'heu segnes, quorum labor hæret in uno.' Videlicet multi in uno Tydeo, et victi omnes, et l. II. Chromis ita suos increpitat, 'unusne, viri, tot cædibus unus Ibit ovans Argos?' *Cerda.*

784 *Strages ediderit*] Tria breviter nota. Primum, dici hoc cum respectu ad illud quod præcessit: 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.' Alterum, locutionem sumptam fortasse ab Tullio, qui bis, aut ter, *strages edere*. Tertium, dici *stragem* ab sternendo, et esse *stragem*, quod stratum est. Cui notioni cum multa præluceant, tum Livii verba hæc l. XXXV. 'Pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineris silvas diffugiunt, momentoque temporis, strage armorum septa via est, maxime hastis,' &c. *Id.*

785 *Juvenum primos tot miserit Orco*] Quis nescit illud Hom. Iliad. A. Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν Ἡρώων. *Idem.*

786 *Infelicis patriæ*] Trojæ, in qua nunc sunt. *Servius.*

Veterumque deorum] Penates significat, quos semper coluere Trojani. *Idem.*

787 *Miseretque pudetque*] Sic Pallas, 'Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.' *Idem.*

Miseretque pudetque] *Miseret* pertinet ad Deos et patriam: *pudet* ad Æneam. *Donatus.*

788 *Talibus accensi*] Ecce quantum commoda hortamina valuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine denso, recuperata mentis fiducia, consistunt. *Idem.*

789 *Excedere pugna*] In Romano codice *pugnæ* legitur. Sed *pugna* melius judicant eruditi viri. *Pierius.*

790 *Partem, quæ cingitur amni*] In Romano codice, et aliquot aliis *unda* pro *amni* habetur. *Idem.*

Cingitur amni] Ita sup. 'nam dextera cingitur amni.' Cyrill. in Nahum. II. 31. πεπυργῶσθαι ποταμοῖς, καὶ τελμάτων περιβολαῖς: *muniri fluviis, et lacuum amplexibus:* iterum, ποταμοῖς τετειχισμένη: *munita fluviis.* Verbo *cingitur* notat amnis etymon. *Cerda.*

791 *Acrius hoc Teucri*] Cum eum decedentem viderent. *Servius.*

792 *Ceu sævum turba leonem*] Sensus hic est: Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluvium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere, propter iram et pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. *Idem.*

Ceu sævum turba leonem] Hæc Comp. ex Hom. Iliad. XVII. sumpta est: sed Poëta noster (Scalig. v. 3. auctore) nudis illis Homericis adjecit amictum incomparabilem; 'Asper, acerba tuens:' et quum miscet virtutem cum periculo; et timorem cum aviditate. *Taubmann.*

793 *Premit*] *Premere*, verbum est venatorum. Æn. I. 'Aut spumantis apri cursum clamore prementem.' Turneb. XII. 12. *Idem.*

794 *Asper, acerba tuens*] Illustrat Macrob. Saturn. VI. 1. ab Lucretio, qui l. V. 'Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.' Ursinus ab Aristoph. qui βλέπει γε τὸ μανικὸν, καὶ τραγῳδικόν: *cernit furiosum, et tragicum.* Stat. Theb. XI. 'hostile tuens.' Alibi, 'dirum tuens.' *Cerda.*

Et neque terga, &c.] Qui attente legat, quæ toto hoc cursu Poëta, et mox, adeat quæ Oppian. scribit l. IV. Κυν. facile intelliget, expressam a Virg. rationem in venando leone. Ibi ait, leonem capi νόμῳ πολέμοιο, *more belli.* Nam viri cum scutis, telis, facibus, clamoribus, omnes simul strepunt, simul invadunt: leo præ virtute non terga ostentat, tantum retro redit (ἐπιστροφάδην) et cum velit ruere, tamen nequit præ multitudine telorum. Tritum est, leones non fugere contento cursu, quandiu cernuntur, et hoc attingit Poëta. Lege Aristot. Hist. Animal. IX. 44. ubi de leone, cum premitur a venatoribus, βάδην ὑποχωρεῖ, καὶ κατὰ σκέλος, καὶ κατὰ βραχὺ ἐπιστρεφόμενος: quia videlicet sensim se subducit, crebro subsistens, atque respectans. *Idem.*

796 *Ille quidem*] Parenthesis. *Servius.*

Potis est] Ille enim, 'Tendere contra potis est per tela virosque.' *Id.*

799 *Invaserat hostes*] Aut speciem præteriti temporis mutavit, aut tempora: nam cum dixisset *invaserat*, subjunxit *vertit.* Servius.

802 *Nec contra vires audet Saturnia Juno*] Atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Jupiter vetuit. *Idem.*

803 *Sufficere*] Subministrare. *Id.*

Sufficere] Elegans cum primis verbum in hac significatione, pro subministrare contra Jovem, cujus ma-

jor est potentia, ac numen majus. *Hort.*

Cælo nam Juppiter Irim] Initio libri respondet exitus ex nuntio Iridis. Sed nota illam ab Jove mitti, non itaque tantum Iris Junonis est nuntia. Claud. Rapt. III. 'Juppiter interea cinctam Thaumantida nimbis Ire jubet.' Et apud Val. l. IV. Juppiter Irim mittit nuntiam ad Herculem. Quin, illam esse Deorum omnium nuntiam ex Nonno colliges, qui l. XXVI. absolute, ἄγγελος οὐρανιώνων Ἶρις ἀελλήεσσα. Hom. Iliad. XV. absolute etiam, ἥτε θεοῖσι μετάγγελος ἀθανάτοισι. Quin Nonnus l. XXXI. Megæræ adhuc nuntiam facit: et Homerus ipsorum hominum. Nam Iliad. XXIII. ea defert mandata Achillis ad ventos duos, Borean et Zephyrum. Scias vero propositum Virgilio ad imitationem Homerum Iliad. VIII. Ζεὺς δὲ πατὴρ Ἴδηθεν ἐπεὶ ἴδε, χώσατ' ἄρ' αἰνῶς, Ἶριν δ' ὄτρυνε χρυσόπτερον ἀγγελέουσαν. Ex Homeri et Virgilii præscripto Sil. l. IX. 'At non hæc Superum fallebant prælia regem, Demittit propere succinctam nubibus Irim, Quæ nimios frænet motus,' &c. *Cerd.*

804 *Demisit germanæ haud, &c.*] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'misit germanæ haud,' absque ulla Synalœpha, quod nequaquam placet. *Pierius.*

Haud mollia jussa ferentem] Melius quam Homerus hunc locum exequutus est. Salvo enim sensu vitavit et fabulosa et vilia. Nam ille ipsas minas exsequitur. *Servius.*

Haud mollia jussa] Minas Jovis artificiose subticuit, quas Hom. haud sane magno cum judicio commemorare notatus est Interpretibus. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

806 *Ergo*] Quia numinis est desertus auxilio. *Servius.*

807 *Nec dextra valet*] Cum dixisset *clypeo*, non subjunxit gladium, sed *dextram*, ut ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis petendo, valuisse. *Idem.*

Telis obruitur] Lucanus eundem sensum per declamationem dicit, 'Telorum nimbo peritura et pondere ferri.' *Servius.*

808 *Strepit assiduo*] Ab Hom. etiam XII. Iliad. inferuntur galeæ percussæ saxis adsonantes κόρυθες ἄϋτευν βαλλόμεναι μυλάκεσσι. Ibid. ἀϋτὴ βαλλομένων σακέων. Vidisti etiam sup. πήληξ βαλλομένη καναχὴν ἔχε. Stat. Theb. XI. 'galeæque tonant.' *Cerda.*

Tempora circum] Totus locus Homeri est. *Servius.*

810 *Jubæ capiti*] Pro *quæ in capite sunt.* Idem.

Capiti] Est sextus, non tertius casus. Sic Eclog. VI. 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' Ita Stat. Theb. IV. 'capiti tremit ærea cassis,' id est, in capite: et Noster in X. 'Ardet apex capiti,' pro, in capite. Inde ego existimo veterem et propriam vocem fuisse *here*, quæ postea mutata in *heri*, ad eum modum, quo *vespere*, etiamsi usitatius sit *vesperi*. Sed vetere usus est Juven. Satyra III. 'Res hodie minor est, here quam fuit:' et Mart. l. I. 'Et positum est nobis nil here præter aprum.' *Cerda.*

Umbo] Id est, scutum. Nam totum a parte significat. *Servius.*

Nec sufficit umbo] Est hoc, quod Hom. Il. XIII. οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος: *neque erat satis thorax æreus.* Valer. Arg. VI. dixit, 'ille diu conjectis sufficit hastis.' De defesso Tydeo Statius Theb. II. 'Tardatique gradus, clypeum non sustinet umbo.' Orta est vox Latina a Græca ἄμβων. *Cerda.*

812 *Tum toto corpore sudor, &c.*] Homer. de Ajace Iliad. XVI. καδδέ οἱ ἱδρὼς Πάντοθεν ἐκ μελέων πολὺς ἔῤῥεεν: *Fluebat undique multus ex membris sudor.* Aspasia apud Athen. l. V. Κἀγὼ ὅπως ἤκουσα χαρᾶς ὑπὸ σῶμα λιπαίνω Ἱδρῶτι: *Hæc ego ut audivi toto mihi corpore sudor Splenduit.* Plutarch. in Mario de fatigatis militibus, ἱδρῶτά τε μετὰ ἄσθματος πολὺν ἐκ τῶν σωμάτων

αφιέντες: *manabant multo sudore corpore anhelantibus.* Stat. Theb. II. de fatigato Tydeo, 'gelidus cadit imber anhelo Pectore.' *Cerda.*

813 *Et piceum* (*nec respirare potestas*) *Flumen agit*] Ordo est, *Sudor piceum flumen agit:* hoc est, sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Serv.*

Piceum] Turnebus per Transumptionem, *piceum* interpretatur nigrum, et ex eo multum. Multus enim humor nigricat, qui paucus pellucet, et limpidus est. XXII. 7. *Taubmann.*

814 *Fessos quatit æger anhelitus*] Probus ait, 'commodius hic est Æger quam in quinto, Vastos quatit æger anhelitus artus:' quamvis consuetudo sit Virgilio ista mutandi. Quidam *acer* legunt, et volunt in quinto *æger* aptius dictum de sene, hic de juvene *acer* melius conveniet. *Servius.*

815 *Tum demum*] Postquam se alias evadere non posse vidit. *Idem.*

Omnibus armis] Cum minus est. *Id.*

Omnibus armis] Πανοπλίαν significari vult Victorius XXXVIII. c. ult. *Omnibus armis* autem est, *Cum omnibus armis*, Græcorum more. Demosth. *ἱππέας ἔλαβεν αὐτοῖς ὅπλοις*, id est, *Equites cepit ipsis armis.* Taubmann.

816 *Ille suo cum gurgite flavo*] Hysterologia est, cum ille eum excepit. Non enim procedit *cum suo gurgite*, quasi posset fieri ut eum Tyberis sine suis fluentis exciperet. Sane quærunt multi cum Tyberis Æneæ faveat, cur liberaverit Turnum. Sed solvitur ista oratione: Ob hoc Turnum esse liberatum, ut major Æneæ gloria servaretur. Alii tradunt de Tybri, qui Æneæ favet nunc Turnum in Junonis gratiam esse servatum. *Servius.*

Cum] Potuisset omittere, sed ita delectati veteres. Ennius apud Fest. in verbo *orare*, ita: 'Quod te cum precibus pater orat.' Attius apud Non. in Meleag. 'Pro se quisque cum corona clarum convestit caput.' Catul. Epithal. 'bona cum bono nubit alite virgo.' *Cerda.*

Flavo] Vide Not. Æn. VII. 31. *Taubmann.*

817 *Accepit venientem*] In antiquis plerisque codicibus *fugientem* repositum ab iis, qui fugæ dedecus noluerint Turno illatum. Sed enim *fuga* et *fugere*, non semper in opprobrium, sed pro celeri cursu sæpissime ponitur. Sumpta vero hæc figura nimirum ex historia Coclitis, qui, rescisso a tergo ponte Sublicio, cum armis se in fluvium dedit, incolumisque ad suos enatavit. *Pierius.*

Mollibus extulit undis] Lucr. II. 'Qua mollibus undis Litoris incurvi bibulam lavat æquor arenam.' Negat tamen Aristot. Meteor. l. IV. aquam proprie mollem dici posse, definiens *σκληρὸν καὶ μαλακὸν*, his verbis: *ἔστι δὲ σκληρὸν μὲν, τὸ μὴ ὑπεῖκον εἰς αὐτὸ κατὰ τὸ ἐπίπεδον, μαλακὸν δὲ, τὸ ὑπεῖκον τῷ μὴ ἀντιπεριΐστασθαι. τὸ γὰρ ὕδωρ οὐ μαλακὸν, οὐ γὰρ ὑπείκει τῇ θλίψει τὸ ἐπίπεδον εἰς βάθος, ἀλλ' ἀντιπεριΐσταται· ἁπλῶς μὲν οὖν σκληρὸν ἢ μαλακὸν, καὶ ἁπλῶς τοιοῦτον, πρὸς ἕτερον δὲ, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τοιοῦτον.* Idem Aristot. lib. *περὶ γενέσ. καὶ φθ.* ubi cæteras omnes qualitates ad quatuor primas refert, molle dicit ad humidum referri, non contra, his verbis: *ἔτι δὲ τὸ μὲν μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ. μαλακὸν γὰρ τὸ ὑπεῖκον εἰς ἑαυτὸ, καὶ μὴ μεθιστάμενον, ὅπερ ποιεῖ τὸ ὑγρὸν, διὸ καὶ οὐκ ἔστι τὸ ὑγρὸν μαλακὸν, ἀλλὰ τὸ μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ.* Videtur autem Virgilius *molles undas* accepisse, ut poëta *ἁπαλὰ νάματα*, pro delicatis. *Germanus.*

818 *Abluta cæde*] Veteres illi cæde contaminati aqua se abluere et purificare solebant: et Romanis, post victorias, exercitum ad expiandam cædem lustrare, solemne erat: ut notat Turneb. XXII. 7. Ingeniose igitur, atque adeo facete, quod necessitatis erat, religioni tribuit Poëta. Vide et Æn. II. 719. 'donec me flumine vivo Abluero.' *Taubmann.*

ÆNEIDOS

LIBER X.

1 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi*] Hoc dicit, Factus est dies, secundum poëticum morem: quia dicunt poëtæ matutino tempore aperiri cœlum, noctu vero claudi. Unde est illud alibi, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Nam et paulo post descripturus est noctem, ut, 'Jamque dies cœlo concesserat:' unde intelligamus alium diem esse consumptum: et nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam *Panditur cœlum*, etiam simpliciter possumus accipere quovis tempore, scilicet ad numina convocanda: quod et melius est, quia ait *interea*, id est, dum hæc egerunt: nam hæc particula præterita negotia conjungit futuris. *Servius.*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi] Quia sunt, qui parum probant epitheton *omnipotentis* Olympo applicatum, quod Jovis est peculiare; hi *omnipatentis*, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum existimarunt. Neque desunt qui *omniparentis Olympi* legendum autument: eamque lectionem etiam Jovianus Pontanus, vir literatissimus, videtur agnovisse. Alii non *Olympi*, sed *Olympia*, quippe domus, in antiquis exemplaribus contendunt inveniri. Nos tam nova quam vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perscrutati, atque alia atque alia undecunque nacti, scriptum passim animadvertimus *omnipotentis*. Similiter in Æn. x. 'Rex omnipotentis Olympi.' Nam *Olympum* Cleantes Deorum omnium maximum judicavit. Ita *Olympi* non *Olympia* passim scriptum est. Præterea Quintilianus versum hunc quinque continuis constare dactylis ait; dubio procul, sex dicturus, si *Olympia* reperisset. Neque idem taciturus Priscianus, quum in duodecim carminibus versum hunc quinque dactylos habere dixit. *Pierius.*

Panditur interea domus, &c.] Versus hic, epitheto tantum mutato, e Nævio totus descriptus est, 'Panditur interea domus altitonantis Olympi.' Videtur autem conversus ex Homeri loco Il. Θ. Ζεὺς δὲ θεῶν ἀγορὴν ποιήσατο τερπικέραυνος Ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδειράδος οὐλύμποιο. *Ursinus.*

Omnipotentis Olympi] Turnebus, XXIX. 24. epitheton *omnipotentem*, alio sensu, quam vulgus, explicat, omnia complectentem, omnibusque potentem: ut *potens* hic sit a potior: et *omnipotens* sit, non tantum, quod omnia possit, sed quod omnibus potiatur: quomodo apud Horat. Od. I. 5. 'suspendisse potenti Vestimenta maris Deo,' id est, Neptuno, qui mari potitur, et cujus mare sors est. Qui hic legunt *omniparentis*, vel, ut B. Egnatius, lib. Racemation. c. 20. *omnipatentis*, non audiunt eruditiores: ut nec H. Stephanus: cui et Turnebi explicatio displicet; eique exempla ex Horat. et Cic. aliena videntur: quin simpliciter *omnipotentem Olympum* interpretatur cælum, quod omnipotens Juppiter incolit. Vide et Indic. Erythræi. *Taubmann.*

Olympi] Cœli, quasi ὅλος λαμπρὸς, ideo quia totum lucet. *Servius.*

Olympi] *Olympus*, ὁλολαμπὴς, cæ-

lum est et universus Mundi ambitus, quod undique colluceat: unde et cæli quadam similitudine sphæroides hominis caput, in quo est τὸ ὁλολαμπὲς λογιστικὸν, *Olympus* dicitur, ut et οὐρανὸς, &c. Meminit Cælius *Olympum* etiam Jovem, ut et *Olympium:* quem vide xx. 13. ut et Johan. Scoppam in Face Artium Grut. *Taubmann.*

2 *Concilium*] Sunt codices antiqui, ubi *consilium* scriptum inveniatur. Malunt tamen Grammatici, pro congregatione concionis aut senatus, *concilium* per *c* scribi. *Pierius.*

Concilium] Sic et Hom. Od. E. orditur a Deorum concione: οἱ δὲ θεοὶ θώκονδε καθίζανον, &c. σύγκλητον vero hic innuit, licet sint qui malint consilium per *s* scribere, ut apud Horatium 'consiliantibus Divis,' et superiore libro 'consilium summis regni de rebus habebant,' more Græcorum, quibus βουλὴ tria significat, locum scilicet, consultores ipsos, illudque, de quo consultatio agitur: docet et Eustathius esse βουλὴν τὸ τῶν ἐντίμων συνέδριον, ὃ καὶ σύγκλητος λέγεται παρὰ τοῖς μεθ' ὅμηρον, ἀγορὰν δὲ τὴν τοῦ πλήθους συνέλευσιν. *Germanus.*

Divum pater] Pro *Divorum*, sicut *Argivum*, *Danaum*, *Teucrum*. Videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Servius.*

Divum pater, atque hominum rex] Lucil. 'Pater optimus Divum.' Pers. Sat. III. 'Magne Pater Divum.' Noluit Virgilius Homericum, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε: *Pater hominum et Deorum:* potius Ennianum ex Ann. l. VI. 'Tum cum corde suo Divum pater atque hominum rex Effatur.' De Diis *pater*. Juppiter ipse apud Ovid. Met. IX. 'Dicor rectorque paterque.' *Cerda.*

3 *Sideream in sedem*] In astriferum circulum; non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior: aut *sideream*, lucidam dixit. *Servius.*

Sideream in sedem] Sidon. paneg. Avidi in Deorum concilio, quod cogit, 'Ipsa pavimentum sunt sidera, jam pater aureo Tranquillus sese solio locat.' Claud. in suo etiam concilio, 'ut patuit stellata domus.' In suo Statius l. I. 'stellantique locat solio.' Ovid. Amor. III. 9. 'Illi sideream mundi qui temperat arcem.' Eurip. in Hercul. ἀστρωποὺς οἴκους: *stellatas domos*, id est, cœlestes. Et in Ione, Διὸς πολύαστρον ἕδος: *Jovis pavimentum multisidereum.* Cerda.

Unde arduus omnes] Ut alibi, 'Et jam finis erat cum Juppiter æthere summo Despiciens mare velivolum.' *Servius.*

4 *Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos*] Post generalitatem intulit speciem. Consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Trojana. Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Dardanidarum* adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie fœminina. *Idem.*

Aspectat] Ita de Jove suo Gentiles, ut cui omnia curæ. Quamobrem in Æn. I. *Despiciens* inducitur 'mare velivolum, terrasque jacentes.' Ab Statio dicitur 'prospectans.' Ovid. 'terras, hominumque labores Prospicit.' Homerus de illo, εἰσορόων, ἰδὼν εὐρυόπης. Periphrastice in sequenti libro, 'observans oculis.' Verus Deus apud Joan. Chrys. Orat. de ira, dicitur ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Soph. in Elect. ἐφορᾷ πάντα. Præclare vero *aspectat*, qui *arduus;* est enim *aspectare*, cernere e longinquo. Plaut. Aulul. 'Multoque prius me collocavi in arborem, Inde aspectabam, ubi aurum abstrudebat senex.' Ita legit hunc locum Joan. Guliel. ex hac proprietate, et ex manu scripto, non, *expectabam.* Cerda.

5 *Bipatentibus*] Physice dixit. Nam cœlum patet ab ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperiuntur. Unde et modo *bipatentibus*, apertis intelligimus, quod intrantibus et exeuntibus pateant. *Servius.*

Tectis bipatentibus] Δικλίσι, ἀμφιπόλοις. Poëtæ in cælo portas pingunt, quas describit Hom. Il. E. Ita Isidorus 'duas cæli januas' dicit, Ortum et Occasum. *Bipatens cælum* Turnebus hic duo hemisphæria, superius et inferius, intelligit: vel, quod verius putat, *tecta bipatentia* dixit, ab ædium similitudine, quæ fores habent, quæ in dextram lævamque referantur. Quomodo Ausonius Epigr. 137. 'bipatens pugillar' dixit; quod dum aperitur, duas pandit paginas. XVIII. 27. et XXIX. 24. Porro ejusmodi Deorum concilium descripsit et Ovid. Met. I. Fab. 7. et Claudianus De Raptu, III. Statius Theb. I. quæ Scaliger inter se committit Poët. V. 3. *Taubmann.*

6 *Cælicolæ magni*] Orationis istius intentio hoc agit, ut ab odiis Trojanorum Juno revocetur. *Servius.*

Cælicolæ] Omnium facit causam, quoniam, favore Junonis, omnes contra Trojanos erant: nominatim autem uxorem suam carpere noluit. *Donat.*

Quia nam] Cur, quare: sermo Ennianus; 'Quianam legiones cædimus ferro.' *Servius.*

Quianam] Superius in eo versu, 'heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi,' Pontanum diximus in libro de poëticis numeris *heu qui nam* contendisse legendum. In vetustissimo tamen Vaticanæ bibliothecæ codice, et in plerisque aliis *quia nam* legisse me professus sum, veluti etiam hoc loco habetur. Quem sermonem Ennianum esse asserit Servius. Et Valerius Probus *quianam* adverbium constare ait tribracho. Eoque adverbio usum Virgilium adjungit, 'heu quianam tanti cinxerunt.' Sed enim ne illa Pontanum in omni doctrinarum genere ea ætate facile principem somniasse putem, vetusti, neque quidem pauci numero, Mediceus, Porcius, Vitalianus, et plerique alii codices faciunt, in quibus *quæ nam sententia* legitur: atque ita facile etiam *qui nam nimbi*, reperiri credam. Sed enim hoc aliorum sit judicium. Illud tamen ego dissimulare non possum, quod super hoc loco Pomp. Festus ex Verrii Flacci dictatis exscripsisse se professus est: 'quianam, pro quare et cur positum, et apud antiquos, ut Nevius in carmine Punici belli, Summe Deorum regnator quianam genus isti. Et in satyra, Quianam Saturnium populum pepulisti. Ennius libro septimo: Quianam dictis nostris sententia flexa est.' Atque hic Ennianus sermo, quem citat Servius. *Pierius.*

Quia nam] Id est, cur? V. N. Æn. V. 13. *Taubmann.*

7 *Versa retro*] Mutata, ut, 'Quæ te, genitor, sententia vertit?' Quidam *versa retro* intelligunt, quod rursus ad discordias videntur rediisse: alii *versa retro*, pro inversum acta; quasi quæ prius rectum iter pergebat derivata. *Servius.*

Sententia versa retro] Ostendit non decere Deos mutari, aut injustos esse. *Donatus.*

Versa retro] Nam Italia promissa erat Æneæ, et fatis ei debebatur. *Taubmann.*

Certatis] Aut contra vos, aut contra sententiam meam. *Servius.*

8 *Abnueram bello Italiam concurrere Teucris*] Prohibueram Italiam contra Trojanos bella suscipere. Quomodo *abnueram?* cum ipse in Æn. primo dixerit, 'bellum ingens geret Italia.' Sed secundum sapientes quosdam, alia est necessitas fati, alia voluntas Deorum; vis nulla est: quod ipse manifestius in quinto ostendit his versibus; 'vel quæ portenderet ira Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.' Nam in primo Æn. de ira Junonis ait, 'acti fatis maria omnia circum.' Et iterum in primo, fatorum arcana se dixit narraturum, non suam voluntatem ostensurum; sed ibi secreto filiæ dicit, hic aliter: idem invidiose Diis omnibus præsentibus videtur loqui, propter removendam eorum dissensionem; aut quia

ait in primo, 'Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.' Nunc autem omnis est Italia in bella commota Junonis instinctu, quod et Alecto promisit, ut 'Finitimas in bella feram rumoribus urbes.' Et Juno dixit se magis esse facturam: ut, 'ego, siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Abnueram* autem, prohibueram; ut contra, *annuo* promitto significat, et consentio. *Idem.*

Abnueram bello Italiam concurrere] Non est contra id, quod dixit in primo, 'Bellum ingens geret Italia:' Æneam dixit gesturum bellum in Italia, non Italiam gesturam. Cum autem omnes Deos objurgat, Junonem insolentiæ reprehendit. Venus autem nacta est tempus congruum querelis, quia vidit Jovem faventem Trojanis. *Donatus.*

Abnueram] Prohibueram. Respicit ad id, quod Hom. Il. I. de nutu et superciliis Jovis scripsit. Et Juppiter omnia *nutu* et *renutu* faciebat: unde et *Numinis* appellatio. Turneb. XXVI. 30. *Taubmann.*

9 *Quæ contra vetitum discordia*] Vetationem, prohibitionem meam. Et est *vetitum* ut æquum: unde est, 'Et servantissimus æqui.' *Servius.*

10 *Ferrumque lacessere*] Pro *ferro se lacessere.* Ordo autem: Quis metus suasit, aut hos arma sequi ferrumque lacessere: non est enim *hos suasit,* ne fiat σολοικοειδὲς, quamvis inveniatur hujusmodi figura: ut, 'Juturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi;' et Ennius, 'Quis te persuasit?' *Idem.*

11 *Adveniet, &c.*] Tres sequentes versus videtur respexisse Petron. cum scripsit Satyr. 'Jam classes fluitare mari, totasque per Alpes Fervere Germano perfusas sanguine turmas.' Adduco hic locum Statii Theb. III. qui totus hæsit huic Maronis cursui. Ait enim: 'vos, o Superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis, neu me tentare precando Certetis: sic fata mihi, nigræque sororum Juravere colus: manet hæc ab origine mundi Fixa dies bello, populique in prælia nati.' *Cerda.*

Ne arcessite tempus] Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum Apuliæ, omnem populi Romani delevit exercitum. *Servius.*

Ne accersite tempus] Impressi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt *accersite.* Sed enim Romanus, et hic et alibi verbum hoc in hanc sententiam *arcessite* scribit: et ita in Mediceo, et in Porcio, et aliquot aliis antiquis exemplaribus notatum observavi. Neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Terentium eodem modo legi in antiquissimis codicibus manu scriptis, ubi in Andria vulgata habent exemplaria, 'ubi voles accerse:' vetera, quæ diximus legunt *arcesse:* ita in Adelphis, pro 'Ut uxorem accersas abi,' in his *arcessas* habetur. Sane *acceeso* et *arcesso* Terentius Scaurus unum idemque verbum putat: quod *d,* quam ipse libenter in *c* mutat, eadem litera subsequente, in hujusmodi compositionibus nonnunquam etiam in *r* transire soleat. Nonnulli differentiam esse voluerunt: ut *arcesso* ab eo verbo sit, quod est *arceo: accerso* vero ab eo, quod est *cio:* utcunque vero scribatur, ad eandem pertinere significationem. Carisius vero eos errare scribit, qui *accerso* ex eo, quod est *arceo,* ductum putant, sicut *arcesso:* interesse enim ait, quod *arcessere* est accusare, *accersere* autem vocare. *Pierius.*

12 *Cum fera Carthago*] Illa æmula Romani Imperii, quæ paribus et votis et viribus Imperium orbis agitavit. Adi Joan. Mercer. in Comment. ad librum Tertull. de Pallio. Est

fera, Martia, et bellicosa: ut Horat. Od. IV. 5. 'Quis feræ Bellum curet Iberiæ?' *Cerda.*

Olim] Quandoque. *Servius.*

Romanis arcibus Exitium atque Alpes inmittet] Novum hoc et figuratum appellat Scal. IV. 16. pro, patefactis Alpibus immittetur exitium. Notat autem bellum Punicum, quando Hannibal Italiam ingressus ad Cannas omnem R. populi exercitum delevit. Descripsit illud Sillius Italicus. *Taubmann.*

13 *Alpes inmittet apertas*] Emphasis est: non enim dixit, per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus; quæ secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: has ante exustas, aceto infuso, Hannibal rupit. Juvenalis, 'Et montem rupit aceto.' Denique loca ipsa, quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. Quamvis legatur a Pœnina Dea, quæ ibi colitur, Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis Varro dicit transiri posse, 'Una, quæ est juxta mare, per Liguras: altera, qua Hannibal transiit: tertia, qua Pompejus ad Hispaniense bellum profectus est: quarta Hasdrubal de Gallia in Italiam venit: quinta, quæ quondam a Græcis possessa est, quæ exinde Alpes Græcæ appellantur.' *Servius.*

Alpes inmittet apertas] Ut Alpes aperuerit, et fregerit Annibal, notum ex Polybio et Livio: et *immittet*, ait, quasi ipsæ immissæ in Italiam, et infusæ, ut loquitur Manilius loquens de eodem Annibale: 'et Libyen Italas infudit in urbes.' Recte; nam ex imitatione Virgilii. Vulgariter Claud. de Bel. Get. 'Post Alpes jam cuncta sibi promittit apertas.' Et in Gild. 'ruptaque emissas ab Alpe Pœnus.' *Cerda.*

14 *Res rapuisse licebit*] *Clarigationem exercere*, hoc est, per feciales bella indicere. Nam veteres lædere res, *rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere, *res reddere* dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla justa exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, et accepit jura fecialia, per quæ bella indicebantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano; cum fecialibus, id est, sacerdotibus, qui faciendis præsunt fœderibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans, clara voce dicebat belli caussam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, et jam licebat more belli res rapere. *Clarigatio* autem aut a clara voce dicta est, qua utebatur pater patratus; aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, sorte: nam per bellicam sortem agros hostium invadebant. Unde et κληρονόμοι dicuntur Græce, qui jure sortiuntur hereditates. *Servius.*

15 *Placitum*] Aut mihi scilicet, aut fatis: aut, quod velim vobis placere. *Idem.*

Placitum] Non eo inficias *placidum* per *d* in veteribus aliquot codicibus reperiri, prout in impressis, vulgatisque omnibus habetur. Romanus tamen codex, atque Mediceus, *placitum* per *t* legit. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, quum exponit, 'mihi scilicet.' *Pierius.*

16 *Juppiter hæc paucis*] Habet personarum acceptionem: ut superioribus personis det breviloquium. Sic alibi, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

At non Venus aurea contra] Quia Veneri causam necesse est reddere,